

Chephalom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2005.

15.
kötet

HÚSZÉVES
A KAZINCZY TÁRSASÁG

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Tellinger István
grafikáival

A cím
Kazinczy Ferenc kézírása (1816).
A portré ismeretlen mester műve
(1860 körül)

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

KAZINCZY ÉS KORA

A Tövises és virágok mai szemmel
Kazinczy Ferenc a magánéletben - III.
250 éve született Kazinczyné gr. Török Zsófia
A Kazinczy testvérek vagyonmegosztása 1813-ban
Portrévázlat Ungvárnémeti Tóth Lászlóról

MESTEREK ÉS MŰVEK

Az olasz művelődés jelenléte Faludi Ferenc világlátásában
Kétszáz éve született Csokonai Vitéz Mihály
Eszmetörések Trefort Ágostontól
Wass Albert meséiről

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

Árpád-házi Szent Erzsébet alakja népdalainkban
A pálos rend emlékei a mai Sátoraljaújhelyen
Szerencs Bocskai és hajdú hagyományairól
Cseh diákok magyar iskolákban a türelmi rendelet után
Az abaúji Hegyköz fogalma és területe

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

A finnugor alapnyelv egy hangtani kérdéséről
Nyelvi vitáink egykor és ma
A nyilvános megszólalás kultúrája
Régi zempléni helynevekről

TÜKRÖK ÉS TANÚK

Egy reformkori utazó emlékeiből - II.
A magyarországi ötvösjegyek nyomában
Orosz hadifogságban
A Népegyetem terve Sárospatakon 1945-ben

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Jeles elődök emlékezete
Társaságunk két új kiadványáról
Ruzsiczky Éva szakirodalmi munkássága
Szerzői mutató évkönyvünk 11-15. kötetéhez

Az Olvasóhoz!

Húsz évvel ezelőtt, 1985. április 12-én Sátoraljaújhelyen, Zemplén vármegye egykori székházában – ahol Kazinczy Ferenc és Kossuth Lajos oly gyakran megfordult – alapító közgyűlését tartotta a Kazinczy Társaság, hogy a hátrányos helyzetű zempléni és abaúji régió szellemi életében, a kulturális közgondolkodásban kedvező mozgásokat indítson.

Egy évvel megalakulása után már jelentkezett a Társaság *Széphalom* című évkönyvének első kötetével, hogy írott formában s az utókor előtt is felelősséget vállalva jelezze érdeklődésének irányait, s kinyilvánítsa a névadó, a helyi művelődéstörténeti örökség és az anyanyelv ápolása iránti elkötelezettségét. S bár nem volt könnyű a megjelenés anyagi feltételeit biztosítani, most már évkönyv-sorozatunk tizenötödik kötetét helyezhetjük az érdeklődők asztalára. A munkatársi gárda fokozatosan bővült, kiadványunk által Társaságunk Zemplén és Abaúj kutatóinak valóságos és hasznos műhelye lett. A szerkesztő, akinek sok öröme telt munkájában, hálás köszönettel tartozik az időközben már örökre eltávozott és a továbbra is velünk dolgozó munkatársaknak. Húsz év alatt 277 szerző 6451 oldalnyi szellemi terméssel gazdagította a *Széphalom* olvasóit, rajtuk keresztül pedig a közműveltséget, a tudományt. Ennyivel tudtunk hozzájárulni a szűkebb haza értékeinek megismertetéséhez, annak a helyi tudatnak az erősítéséhez, amely az ösztönző szellemi örökség ismeretén, az alkotó elődök megbecsülésén, valamint a máért való feladatvállaláson alapszik.

Az új kötettel a már kitaposott utat járjuk. *Kazinczy és kora* cím alatt most is közéteszünk olyan tanulmányokat, amelyek Társaságunk névadójának életművével és kortársai-val foglalkoznak. A *Mesterek és művek* című egységben ezúttal is jeles alkotókra irányul a figyelem, megemlékezünk kerek irodalmi évfordulókról. Történeti témák kerültek a *História és hagyomány* című ciklusba; olyan korszakok, személyiségek, vállalkozások, jelenségek foglalkoztatják itt a szerzőket, amelyek a régió múltja szempontjából nagy jelentőségűek. *Nyelv és nyelvhasználat* címmel külön egységben jelenik meg az írásoknak egy kisebb csokora, amelyek nemcsak elgondolkodtatnak, de állásfoglalásra is készíthetnek. *Tükrök és tanúk* a címe annak a résznek, amelynek közleményei a személyes tapasztalat és élmény hitelességgel szólnak a maguk témájáról, s a történelmet mintegy alulnézetben hozzák közel a mához. Végül – a korábbi gyakorlatot követve – ezúttal is beszámolunk a Társaságunkhoz kötődő eseményekről, személyekről, kiadványokról a *Számvetés és szemle* című hatodik részben. Szívesen mutatjuk be régi szerzőink, nagy tapasztalatú tudósok mellett az ifjú értelmiségi nemzedék képviselőit is, munkatársi gárdánk általuk örvendetesen gazdagodik.

Ismételten köszönet mindazoknak, akik önzetlen áldozatvállalással szerzőtársként álltak mellettünk, akik támogatásukkal az évkönyv megjelenését elősegítették, és akik olvasóként kötetünket figyelmükre érdemesítik. Ezúttal is Kazinczy Ferencet idézzük útravalóul: „*Ne fáradjunk el soha jót tenni, édes barátom; nem bánt az engem, hogy sok mag kösziklára esik; tudom én, hogy az az egynehány szem, amely földre kapott, visszaadja a munkát elébb-utóbb.*”

A Szerkesztő

Széphalom

A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve

15.

PALASOVSKY BÉLA *Kazinczy invokációja*

Nyisd ki kapudat, sírba omlott Század,
Tárd meg meződet, régi Széphalom!
És zengd, Kazinczy, tűnt Árkádiádat
Dalaidban, és régi álmokon
Varázsold vissza pályatársaidnak
Jövendőt látó, szent magyar hitét,
Hogy akiket ma bösz viharán ingat
E kor – fogunk egy jobb kort látni még!

Óh, Széphalom! ... Te múlt század ködében
Szent álmokon enyésző régi táj,
Kazinczyddal virrassz ma itt e népen,
Mert itt az éj ma újra borzadály
Gyászával ülte meg az álmok útját,
Melyen a lélek már nem szabadul,
S jövendők lázán álmodók se futják
Az életet, mely bú alá lapul.

Óh, Széphalom! ... Ma tárd meg sírod mélyét,
Hadd halljuk újra Kazinczy szavát,
A magyar nyelvnek harsonás beszédét,
Mely dalra kelti ezt az éjszakát,
Hadd lássuk sorsunk üstökös csodáit,
Melyeknek lénye Negyvennyolcba int,
S feltámadást, amit ma jobban áhít
Minden kornál e megvert nép megint.

Jaj, lidércfények kísértése járja
 E földet csak: a letűnt múlt kísért, –
 Tokaj hegye s a Bodrogek lankája
 Bút szüretel csak, könnyet s préda vért.
 Zemplén fölé a hollószárnyú végzet
 Gyászszűkölön borítja árnyait,
 Vajúdó éjben nyögnek lenn a bércek,
 És senki sincs, ki új jövőt tanít.

Nem zeng itt dalt anakreoni vígság,
 A szüretünk csak könny és búszüret,
 Epigrammáikon sírunkra írták
 Ellenségeink győzedelmüket.
 Nem zeng echója múltnak és a dalnak,
 Mely Kazinczynak ajkáról dalolt
 Megújhodást a sínylódó magyarnak, –
 Nem tudjuk: mi lesz, s elmúlt, ami volt!

Elszállt a fény, széjjelfoszlott az álom,
 Melyben ringattuk magunk egykoron
 Sírva vigadó magyar éjszakákon,
 Hogy ébredjünk egy bús zomoton.
 Hajh, a vitézlő s álmodó magyarra
 Pár nótás, békés esztendő után
 Keserves böjt következett, s hatalma
 Most csak a jaj, a könny s a bú csupán!

Vajúdás itt az ének és vajúdik
 A gondolat is és a Mondolat
 Árkádiai pörén újra úr itt
 A széthúzás, az ő: fogért fogat;
 S bár földje nincs e népnek –, van, kit rágna,
 És mennél koldusabb, annál nagyobb:
 A vérét megkiáltó céda lárma,
 Mert hangja van még, ha önharcba fog!

(1931)¹

¹ Kazinczy halálának centenáriuma alkalmából a *Széphalom* című Zolnay Béla szerkesztette szegedi folyóiratban jelent meg a Sátoraljaújhelyen született költő itt újraközölt költeménye. (A Szerk.)

KAZINCZY ÉS KORA

FRIED ISTVÁN

Kazinczy Ferenc „grammatikai és aesthetiai epigrammá’i

*„Goethe és Schiller együtt dolgozván korbácsoló Xenidjikat, az által buzdítgaták egymást,
hogy ha bőreiket nem féltendik, garázdaságaikkal sok jót fognak az ügynek hajthatni,
s én egy hitben voltam és vagyok a nemes lelkű s ügyök javát nyugalmokkal inkább szerető két garázdával.”*
(Kazinczy levele Döbrentei Gáborhoz 1827. [!] március 23.ám)¹

Ez a levélrészlet több szempontból érdemel figyelmet: főleg azért, mivel az egykori jó viszonytól már eltávolodott felek közti magyarázkodás dokumentumának éppen úgy tekinthető, mint a levélíró önigazolásának, 1811-es, különösképpen megítélt epigrammacélzatú kötet utólagos legitimációjának. Aligha meglepő, hogy Kazinczy Goethe és Schillerre hivatkozik, az ő német irodalmi/kritikai tevékenységükkel azonosítaná, a legszívesebben minősítené a maga irodalmi/kritikai törekvéseit. Hiszen az a fajta „klasszika”, amelynek Kazinczy fogsága után híve lett, sőt: olykor meghirdetetten utánzója, mintegy az „imitatio veterum” jegyében követője; számára német irodalmi/irodalomtörténeti fordulópontot jelentett, és leveleiben, verses és prózai (polemikus) műveiben ehhez hasonló fordulópontot látott szükségesnek a magyar irodalomban is. Kiváltképpen lényeges ezúttal a XIX. század elején általa teljes egészében nem ismert xéniák emlegetése: a német irodalom klasszikus korszakának eljövételén munkálkodó Goethe (és Schiller) közös vállalkozása nem egyszerűen frontot nyitott az e klasszicitásban kételkedő, az e klasszicitás révén megfogalmazódó antikvitás-felfogásnak nem vagy kevésbé megfelelő és nem utolsó sorban a német irodalom sürgetett esztétikai váltását ellenző írásbeliséggel szemben, hanem mindekelőtt a kortársi irodalom átrendezésére törekedett.

A (német irodalmi) helyzet különlegességével az szolgált, hogy éppen Goethe és Schiller közös munkálkodásának évtizede alatt bontakozott ki a német korai romantika (meg az angol), így Goethe és Schiller évtizedébe nem pusztán beékelődtek a romantikus kezdemények, hanem Schillerrel szemben, a Goethe-tiszteletet megőrizve, de lényegében Goethétől távolabbra helyezkedve a neoklasszicizmus mellé a romantika alternatív nézetrendszerét is fölvezették, s így egy klasszikus-romantikus korszakot alapoztak meg. Kazinczyhoz nem vagy csak nyomokban érkezett meg a német korai romantika,² és még Goethe meg Schiller műveiből sem tudott

¹ Kazinczy Ferenc Levelezése (a továbbiakban: KazLev) XX. 231. E levélre hivatkozik *Habis György*: Goethe magyar utó-kora, I. Kazinczy nemzedéke. Bp., 1942. 27. A levélre Kazinczy az 1827-es évszámot írta, a levél azonban 1828-as.

² Novalist talán csak névről ismerte, Friedrich Schlegel magyar kapcsolatairól voltak információi, műveiről nem sokat tudott, August Wilhelm Shakespeare-fordításait forgatta, a Hamlet-átültetés újradolgozásakor használta.

mindent megszerezni, amit szeretett volna. Ugyanakkor az a nem kevés anyag, amely a német irodalom évtizedeiből, Klopstock, Wieland, Voss, Goethe és Schiller (majd Herder) munkásságából hozzá eljutott, elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy megsejtse, mit képes és szerinte érdemes átültetni, áthasonítani és áthonosítani a magyar irodalomba. S bár a kutatás hangsúlyozta egyfelől, hogy grammatikai-esztétikai epigrammáinak, a *Tövisek és virágok* 1811-es kötetének mintáit „a klasszikus görög epigramma és a martialisi, ez a koncentrált szatíra adta neki, nem Schiller és Goethe Xéniai”³. (Csetri Lajos részben átveszi Szauder megfontolást érdemlő kijelentését, részben túlfeszíti: „Később, már irodalmi harcaira készülve megírja a későbbi Tövisek és virágok első darabjait, anélkül, hogy Goethe és Schiller Xéniai a kezébe kerültek volna; csak hallott róluk harangozni, s mint célkitűzésüket – az irodalmi harcaiba való belelegeződésüket – hallomásból is aktuálisnak ítélte, ő maga is elkezdett epigrammákat írni – martialisi módra.”⁴) Másfelől viszont Balassa József révén⁵ részint az egyes epigrammák háttéranyagáról, keletkezési körülményeiről, első, levelezésbeli közlésükről elég sokat tudunk.

Ma nyugodtan leírható, hogy mindenek előtt magától, Kazinczytól származik az információ, hogy nem jutott Schiller és Klopstock xéniaihoz; erről értesítette 1811-ben Pápay Sámuel, ⁶Rumy Károly Györgyöt, ⁷ez utóbbinak elárulta, hogy évek óta várja a megfelelő köteteket, ugyanerről panaszkodott Ragályi Tamásnak.⁸ Ebből levonható ugyan a következtetés, hogy „hallomásból” vett információk (?) alapján kezdett neki az epigramma-írásnak (s folytatta Kis János ösztönzésére), s erre példát az antikvitásból merített, csakhogy ezt a következtetést részben Kazinczy levelezése néhány darabjával, részben a *Tövisek és virágok* Kazinczy készítette jegyzeteinek néhány adalékával megingathatjuk. Mert jórészt az efféle vélekedésekből kimarad, hogy Kazinczyhoz a német folyóirat-irodalom számos darabja jutott el, a hallei, a jénai és a lipcsei „Literaturzeitung”-ok füzeteire ő maga is hivatkozik, levelezőtársai nem kevésbé, s ezekben bőségesen található anyagot, amely Goethére és Schillerre vonatkozhatott, így epigrammáikra is.

Azt csupán óvatosan jegyzem meg, hogy Rumy Károly Györgynek, első számú német irodalmi informátorának Kazinczyhoz írt leveleiből messze nincsen meg minden darab, márpedig Rumy (mint az Kazinczy válaszaiból kitetszik) oly sok részlettel ismertette meg, hogy nem elképzelhetően annak feltételezése: a xéniaiak is szóba kerülhettek. Annál is inkább, mivel már 1806-ban megírja Kis Jánosnak, tud arról, hogy Schiller és Goethe „azt a poetai petulantiaát követték-el, hogy a Német Írókról Causticus epigrámmokat irkáltak, és hogy Schiller Stollberg Friezre egyet így kezd: Graf u. Christ...”⁹ E levélben megüzeni Kisnek, hogy küldi két 1805-ös epigrammáját (tehát Csetrivel ellentétben állítható, hogy az epigrammák írását az általa vélt-nél korábban kezdte, de erről alább részletesebben), igaz, ezeket már Toldy és Bajza sem találták a levelek mellett, így Váczy János sem nevezhette meg, melyek lettek volna azok.

³ Szauder József: Bevezetés. In: Kazinczy Ferenc válogatott művei. Sajtó alá rendezte Szauder Józsefné. Válogatás és jegyzetek: Szauder József. Bp., 1960. I. LXXXV.

⁴ Csetri Lajos: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korában. Bp., 1990. 42.

⁵ Kazinczy Ferenc: Tövisek és virágok. Széphalom, 1811. A Tövisek és virágok egykorú bírálataival. Kiadta Balassa József. Bp., 1902. Balassa közli Szemere Pálnak 1824-es Aspásiabeli ismertetését is.

⁶ KazLev VIII. 378.

⁷ KazLev VII. 340.

⁸ KazLev XXII. 279.

⁹ KazLev V. 41.

Még egy megjegyzés kívánkozik ide: igaz, hogy azt a kötetet, amely Schiller és Goethe (s a másikat, mely Klopstock) xéniáit tartalmazta, nem volt képes megszerezni, de az a levelezés és a *Tövisek és virágok* ismeretében megkockáztatható, hogy Kazinczy számára Goethe és Schiller epigrammák szerzőjeként nem volt ismeretében; a *Tövisek és virágok* két darabjának forrását maga jelölte meg (Schiller¹⁰), Goethe velencei epigrammáiból 1811-ben fordít, fordításának négy sorát Ragályi Tamásnak említett levelében küldi.¹¹ Azaz feltehetőleg nem túlzás, ha kijelentem, miszerint Kazinczy Goethe- és Schiller-olvasása során közelebb került „ideáljai” munkamódszerének megismeréséhez. S ha a két weimari klasszikus irodalmi hadjáratának számos részletével és megcélzottjaival nem is volt tisztában, az, hogy miképpen formálja kortársi polémikus célzatra az antik epigrammát (és szatírárt) Goethe és Schiller, nem lehetett számára teljesen ismeretlen. Szemerének 1809-ben küldött levelében olvasható: „elkezdem Göthét az apró költeményein s elvégzem Achillesén s újra kezdem, ismét, vagy Schillernek, Emiliának, Minnának állók.”¹² Ugyancsak 1809-ben jut kezébe a „Hálai” Allgemeine Literatur-Zeitung ama száma, amelyben egy Schillerre és Goethére írt négysoros epigrammát olvas.¹³

Kisebb merészséggel a *Tövisek és virágok*ban helyet kapott, Kist és Berzsenyit közös versbe foglaló, nem disztichonos versre gondolhatnánk. Mindössze annyit szeretnék állítani, miszerint nem csupán „hallott harangozni” Kazinczy Goethe és Schiller xéniáiról, hanem egy-két darabját ismerte is, emellett a weimari klasszikával oly beható viszonyba került, amely lehetővé tette számára legalábbis a hasonlíthatóság megcélzását.¹⁴ Annál is inkább, mert a részletek ismerete nélkül is grammatikai-esztétikai epigrammákat tulajdonított a tisztelt mestereknek, másképpen fogalmazva: Goethének és Schillernek oly szerepet tulajdonított a német irodalomban, amely szerepre maga vágyott a magyarban. „Én éppen nem vágyok arra a dicséretre, a mi bizonyos értelemben és bizonyos határig kötelessége minden Írónak, hogy úgy szólljon, a mint a szokás kívánja. Én egyéb dicséretre vágyok: arra a mit Göthe és Klopstock nyert a Német nyelv újításai által.”¹⁵ Ebbe a vágyba illeszthető az, amit Rumytól kapott: levelezőtársa Voss Homérosz-fordításából kiírta a grécizmusokat, Wieland és Goethe műveiből a gallicizmusokat.¹⁶ Ám Wieland és Goethe periódusa között különbséget tesz: „Wieland az idegen szókat *nem idegen szók* módjára írja. Schiller, Göthe etc. etc. nem tértek utána, s nekem úgy tetszik, elég okkal. A hol lehet, tartsuk-meg az idegenség jeleit.”¹⁷

Az ön-elnevezés – grammatikai és esztétikai epigrammák – azonban csak részben fedi le a *Tövisek és virágok* tartalmát, pontosabban csak annyiban, hogy Kazinczy nyelvújítását inkább stílusújításnak tarthassuk. Beszédesebb, hogy egy ízben Klopstock epigrammáit minősíti grammatikai és esztétikai jellegűeknek, Goethe és Schiller versei a *xéniák*.¹⁸ Ám Kazin-

¹⁰ A distichon feltalálása és a Correctio jegyzetei között tünteti föl forrását.

¹¹ KazLev XXII. 274.

¹² KazLev VII.105.

¹³ KazLev VI. 244, 563-

¹⁴ Kazinczy Goethe-ismeretéről részletesebben vö. tőlem: Goethe und Kazinczy (Einige Fragen der ungarischen Goethe-Rezeption.) In: Rezeption de deutschen Literatur in Ungarn 1800-1850. Hrsg. Von László Tamó. I. Teil. Deutsche ungarische Dichter. Bp. 1987. 47-90.

¹⁵ KazLev III. 221-222. Ez információ után küldi *A néo- és paleologust*.

¹⁶ KazLev VIII. 340.

¹⁷ KazLev VI. 160.

¹⁸ KazLev VIII. 340.

czy az előbbi műfaji besoroláshoz ragaszkodik. Ezzel vél túllépni azon, hogy epigrammái a nyelvi elemekre lennének csak vonatkoztathatók, s bár grammatikai kérdésekről több ízben nyilatkozott, a Révai–Verseghy vitának – akaratlan – közvetlen részesévé válik, számára lényegesebbeknek bizonyulnak a par excellence esztétikai problémák, paradoxonnal élve egy átesztétizált grammatika kérdései foglalkoztatták. Ilyen módon az idegenszerűség alkalmazása szóban és írásban, a helyes kiejtés (az idegen szavaké például), valamint a szó szerint vett újítások az ízlésfejlesztés szempontjai szerint ítéltetnek meg.

Szaunder József már egy korai Kazinczy-tanulmányában joggal figyelmeztetett: „Nem egyszerűen a nyelvújítás védelmére vállalkozik, hanem az irodalmi ízlés fejlesztésére, a tisztább ízlés megteremtésére”.¹⁹ Főleg ez utóbbi megállapítással lehet egyetérteni: Kazinczy ízlésselképzelése ugyanis – mint ismeretes – nem szorítkozik az irodalom differenciáltságának, tónusbeli változatainak megteremtésére (erre is természetesen: a Molière- és Goethe-drámák általa készített fordításainak kétféle nyelvhasználata jó példák, a „Magyar scénájú” drámának nevezett Molière-átültetés alsóbb stílusneme erősen különbözik az *Egmont* polgári szereplőinek beszédétől).²⁰ Szaunder József egy németül közölt írásában állította, hogy a Kazinczytól ideálisnak tartott nyelvváltozat a stílusnemek sokszínűségével és sokféleségével tűnik ki.²¹ Ez a tétel a *Tövisék és virágok* verseivel szintén igazolható lenne; a cím eleve kétféle mutat, leegyszerűsítve a kigúnyolandó, pellengérré állítandó és a dicsérendő, üdvözlendő nyelvi-költői változatok a témái a kötetnek. Még azt tudnám ehhez hozzáfűzni, hogy az e versekben helyet kapó didaxisis következik az epigramma lényegéből; Rumynak írja meg, hogy esztétikai leckéket foglal disztichonba,²² másutt Aesthetico-Critica epigrammának nevezi versét.²³ Kazinczy az irodalom (a művészet) egészét tartja szem előtt, kötetében sorra veszi azokat a szerinte leginkább szóvá teendő (esztétikai) anomáliákat, illetőleg ízlését igazoló jelenségeket és jelenségeket, amelyek a XIX. század elején szerinte a magyar irodalomban (művészetben) megvitátást érdemelnek.

Annyi magyarázattal tartozom még, hogy indokoljam, miért vélhetem az irodalmon túl a művészetet bevonandónak Kazinczy esztétikai-kritikai epigrammáit tárgyalandó. Az első és talán a legfontosabb érv az lehetne, amiképpen Kazinczy magyarázza a *Jót s jól...* kezdetű epigramma születését.²⁴ 1808 októberében Nyergesújfaluban találkozott Balkay Pál festővel, s e beszélgetés indította ez epigramma megírására. A beszélgetés tárgyára feltehetőleg az epigrammából lehet visszakövetkeztetni, s ez összhangban van Kazinczy esztétikai nézeteivel: szakmaiságot igényel, a verselgetőket meg kívánja különböztetni a költőktől, létre szeretné hozni az értők, a beavatottak taborát, amely levelezőpartnereinek számát tekintve aligha mondható csekélynek, valamint – egybevételesen Goethe terveivel – meg szeretné valósítani a magyar irodalom (művészet) klasszikus korszakát. Ez a törekvés magas színvonalú irodalom (és művészet) magas színvonalú befogadását célozza meg: a korszak-

¹⁹ A 3. sz. jegyzetben i. m. LXXXVI.

²⁰ KazLev III. 153.

²¹ József Szaunder: Kazinczy's Klassizismus. In: Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen. Hrsg. von Leopold Magon, Gerhard Steiner, Wolfgang Steinitz, Miklós Szabolcsi und György Mihály Vajda. Berlin, 1969. 150.

²² KazLev VII. 220.

²³ KazLev VII. 204–205.

²⁴ KazLev XXII. 273.

ban (és még sokáig utána) nemigen akadt olyan szerző, aki köteteinek nemcsak tartalmát vélte fontosnak, ha úgy tetszik, publikumot nevelőnek, hanem külső formáját, papírját, tipográfiáját, elrendezését, a metszeteket is. Emellett ennek az esztétikai elgondolásnak az életmódra is hatása lehet; a Kazinczy és a képzőművészet tárgykör kutatói már feltárták, milyen szerepe volt a széphalmi mesternek a képzőművészeti kultúra emelésében, miként hozott változást a portréfestészet értékelésében, illetőleg hogyan sürgette a műgyűjtést, mint hívta föl a figyelmet a képzőművészek támogatására.

A *Jót s jól...* már önmagában is olyan maxima, amely nem bizonyosan egy elitárius művészetfelfogást reprezentál, ellenben kiűzné a művészetből a dilettantizmust. Igaz, az epigramma szembeállítja a köznapi munkát az „áldozat”-tal, azzal a rituáléval, szertartással, amely a szakrális térbe emeli a művész (musarum sacerdos?) munkáját, de pusztán az hangsúlyozódik, hogy aki a jót nem képes jól előadni, színre állítani, vonuljon vissza oda, ahol hasznossá teheti magát. Inkább a két tevékenység szétválasztásáról van szó, a művészet és a nem-művészet között létező különbség hangsúlyozásáról, amelynek értékfelfogásában a legfontosabb tényező, hogy aki nem érti a „maximát”, nem tudja képviselni az esztétika-it, a magasrendűt, nem juthat az avatottak körébe. Az antikvitástól a klasszikáig formálódott ama nézet, amely beavatottakra és avatatlanokra választotta szét (kizárólag a költészet, a művészet művelését, befogadását tekintve) a költészet, a művészet körül tevékenykedőket (vagy tevékenykedni kívánókat). Az aligha tagadható horatiusi Odi profanum vulgus... kezdetű carmen idegondolása mellett a *Tövisék és virágok* mottójául választott Goethe-idézet szintén ebbe az irányba céloz. Már 1806-ban így ír Kazinczy Kis Jánosnak: „Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da, mondja Goethe.”²⁵

Összefüggésbe hozva a *Jót s jól...* kezdetű epigramma keletkezési körülményeivel, a szellem alkotásai mellett Goethénél is külön megneveződik a művészet, feltehetőleg általánosabb érvénnyel (az irodalom ugyanúgy beleértődhet, mint a képzőművészet), és akár e Goethe-citatum is szóba kerülhetett illetéknéppen a Balkayval folytatott beszélgetés során. Sípos Pálnak 1810-ben írja meg Kazinczy kedves Goethe-idézetét, ama magyarázat kíséretében, miszerint az igazi szépségben föllelhető valami, amit a közönséges lélek (die gemeine Seele) nem képes csodálni.²⁶ A művész mint a mindenkori „avantgárd” reprezentánsa, Kazinczy felfogásában, a nyelvújítás (mondjuk ezúttal így) letéteményese, aki nem csupán a megmerevedett (grammatikai) szabályokat látja maga előtt, hanem a nyelv történetét és „szellemét” is. S éppen mert a nyelvvel és a nyelv által munkálkodik, jobban érti a szabályrendszerben gondolkodó csak-grammatikusnál a nyelvet. Kazinczy érvelése szerint: „Eine lebende Sprache ist keine abgeschlossene Sprache, annak változni kell (Videatur Horatius). Sok újsággyűlölő lelkének szegénysége miatt gyűlöli az újságot.”²⁷ Ami ezt a kijelentést megelőzi, vita azokkal (a debrecenieikkel), akiket a régi idők dicsérőinek (laudator temporis actinak) bélyegez meg, s a maga igazolására Kis Jánost, Berzsenyit, Himfyt, Báróczit, Virágot hozza föl, mint akik az élő nyelv fejlesztésén fáradoznak, s akik nem riadnak vissza az újításoktól.

²⁵ KazLev III. 392.

²⁶ KazLev VIII. 322-323.

²⁷ KazLev VII. 33.

Más kérdés, hogy a *Tövisek és virágok* talán legbántóbbnak érzett epigrammája éppen Himfy ellen van irányozva, pontosabban szólva kortársi és kései értelmezői szerint a kötetnek egyik szenvedő megcélzottja Himfy. S ez annál is feltűnőbb, mivel Kisfaludy Sándor hazai népszerűségét bizonyonnyal növelte, hogy viszonylag hamar ismertté vált német nyelvterületen (is), majd német közvetítéssel a szlovák, cseh és (közvetlenül) a szerb irodalomban is szerzett híveket, illetőleg utánpótlókat.²⁸ Kazinczy epigrammájának párbeszéd formája nemcsak drámai hatást, a fokozásban jelenlévő feszültséget kölcsönöz a kétsoros versnek, hanem a meglepő csattanóig futtatja. Csakhogy sem Kisfaludy Sándor, sem a kortársi Himfy-rajongók nem értékelték az epigramma-szerző gesztusát, ugyanis a fölöslegesnek hitt, nevezett hányad elvetése után a Himfy-életmű maradó része majd olyan szakrális tiszteletnek örvendhet, amely csak az avatottaknak juthat osztályrészül. Az a tény, hogy az epigramma „beszélője” a Himfy-bírálatot követő Himfy-tiszteletbe bevonja a mitológiát, a maradék Himfy-strófákat a klasszicitásból kiköszönő mitologizálódás (ha úgy tetszik: kanonizálódás) révén emeli be a „Jót s jó!”-lal jelzett tartományba, nem visszhangzott (elégé) a kortársi és a kortársi nyomán a kései olvasatokban, az epigramma sokkal inkább lett a Kazinczy-Kisfaludy Sándor közti békétlenség, ellenségeskedés dokumentuma, másfelől nem szembesítődött az epigramma-kötet egészével. S itt most nem elsősorban azokra az epigrammákra lehetne gondolni, amelyek a korszak csekély tehetségű költőit teszik nevetségessé: az efféle epigrammák úgy vezetnek el a csattanóig, hogy sem nem feloldozás, sem nem kiegyenlítődézés nem következik el.

Érdeemes újólag arra figyelmeztetni, hogy – miként a már több ízben említett *Jót s jól...* epigramma tanúsítja – az áldozat bemutatásával, ünnepi, kivételes cselekedettel azonos (értékű) költészet hasonlóképpen a csattanóban elhelyezett képpel idézi föl a különleges alkalmat, a művet és annak költőjét. S ez az áldozat és a vele rokon áldás tudata segíti magát a *Tövisek és virágok* szerzőjét is ahhoz, hogy az avatottak közé kerülhessen. Hiszen reménye szerint az „újért” hamvát a „maradék” áldani fogja. S hogy ez az új a „kecsec” alakban föltetsző „szokatlan” (szemben azokkal, akik a szokottat imádják), ebben a kutatás által már feltárt „grácia-esztétika”-ra lehet ismerni; ez viszont nem a rokokó felé irányít, hanem a neoklasszikai (ön)portré-készítőhöz/készítéshez.²⁹ 1809-ben írja Kazinczy Miklósnénak (németül): az (nevezetesen Schiller. F. I.) fenséges festmény olajban, ez szép márványszobor (nevezetesen: Goethe); ekképpen egész nyugodt nagyság, görög grácia(formában).³⁰ Két megjegyzés kívánkozik ide: Goethe jellemzésébe belejátszik Winckelmann görögség-képzete a csendes nagyságról, valamint egy 1808-as német epigramma, amelynek *Schiller und Goethe* a címe.³¹ Schiller szelleme a végtelen időhöz hasonló (eszerint), Goethe szíve az örök térhez hasonló. Az epigramma a Schiller-Goethe párhuzamot az utóbbi javára látszik kibillenteni (Kazinczy értelmezése szerint).

Visszatérve a Himfy-epigrammához: a kortársak bántónak érezhették, hogy egy elhunyt költőtárral, Dayka Gáborral vetteti tűzbe a korszak sikerdarabjának számító *Himfy*

²⁸ Vö. tölem: Kisfaludy Sándor szlovákul és szerbül. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1978. 194-201.

²⁹ *Gergyé László: Múzsák és gráciák között. Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet. Bp., 1998.*

³⁰ *KazLev VI. 239.*

³¹ *KazLev VI. 244, 563.*

szerelemei számottevő részét, ám nem vélte elég ellensúlynak azt, hogy a legjobb darabokat és költőjét az olimposzi kar várja, olyan értéket tulajdonítva jó néhány Himfy-strófának, amellyel méltán foglalhat helyet Kisfaludy Sándor a legnagyobbak között. Csakhogy a kortársakat (s ezek közé ne számítsuk a kötetnek jórészt Kazinczy baráti köréhez tartozó recenzenseit, így Kis Jánost és Rummy Károly Györgyöt) a tövises jobban foglalkoztatták, mint a virágok; s a kötetegész részint sugallhatott merev kétosztatúságot (vagy a tövises, vagy a virágok közé sorolva a címzetteket), ennél összetettebb megnyilatkozás legfeljebb Kazinczytól származhatott, aki Pápay Sámuel világosította föl arról, hogy: „De az én Epigrammám Himfyre nem *virágos Tövis*, hanem *tövises Virág*. A kettő közt épen az a különbség, a mely a dulce piquante és a Wienerische Trankel között.”³² Ezzel viszont levelezőtársának további fejlődését okozott.

Az azonban mindenképpen eligazító, hogy a kötetegész „tárgya a mesterség”,³³ a szónak nem annyira a techné, mint inkább a poiesis értelmében (amelybe viszont beleértendő a techné is). Pontosabban a kettő egymáshoz való viszonya; a lényegtelennek tetsző, például a „durva ajkú” szójejtése³⁴ ugyanúgy „tárgy”, mint az „avatatlan”-ság, *A pedant* hasonló görbe tükörben jelenik meg, mint a fecsegő, *Az iskola törvényei* gátjai az esztétikus szólásnak, akár a purizmus. Olyan irodalmi körkép bontakozik ki Kazinczy epigrammái nyomán, amelynek figuráit a kortársak fölismerehették, majd a kötet beszélője fölvezet a pozitív példákat, számot ad azokról a személyiségekről, akiktől olyan irodalom származhatik, amelyben „íz, csín, tűz vagyon”. S bár az epigrammák martialis forrására Bajza József utalt,³⁵ amennyiben a kötetben hivatkozott elődszerzőket és előszövegeket számba vesszük, jóval szélesebb (világ)-irodalmi utalásrendszerbe ágyazható a *Tövises és virágok*: többek között Catullus, Arisztóphanész, Horatius, Lessing, s a több ízben hivatkozott Schiller, Vergilius, Mozart-Schikaneder, Homérosz, Anakreón neve, verssorai jelzik a kötethez fűzött magyarázó szövegekben Kazinczy tájékozódásának irányát, és éppen e hivatkozásokkal igyekeznek az új és differenciált magyar irodalomért vívott küzdelmét a klasszicista kánonban (de talán nem csak ott) elfogadott, magasra tartott szerzők kontextusában elhelyezni.

A bevezető vers, *Herculeshez*, indokolja Szemere Pál megjegyzését, amely szerint Kazinczy (a magyar irodalom) Augiász istállóját igyekezett volna megtisztítani, s e megállapításra intenciót a versből is kaphatott.³⁶ A mitologizálásnak ezúttal kettős (lehet) az indokoltsága: a kötet szerzőjének klasszicista meggyőződéséről, a versformálásban strukturáló szerepet játszó, allegorizáló modorról tanúskodó antikvitas-felfogásáról árulkodik, illetőleg: a mitológiai tetthez hasonló munkát vállal a kötet beszélője, mikor a fenséges mezejéről alászáll, s a szatirizálás, a karikírozás lentebb stíljét menti, hogy irodalmi Héraklészként jeleníti meg önmagát. Ezt a feladatvállalást húzza alá *Az olvasóhoz* kettős disztichona. Egyfelől az jelenti a továbblépést, hogy immár az epigrammák versformájában szólal meg, másrészt az epigrammában létrehozható párbeszédességre hoz példát. Nem azzal, hogy megteremti a befogadót

³² KazLev IX. 49.

³³ KazLev VIII. 146.

³⁴ KazLev VII. 184. („A durva ajaku den 27 Xber 1809.”) Kazinczy megjelöli forrását, Catullust: Chomodda dicebat...

³⁵ Bajza József: Az epigramma theóriája. In: Uő: Szó és tett jellemzik az embert. Válogatta, bevezette, a jegyzeteket készítette: Kerényi Ferenc. Kolozsvár, 2004. 55.

³⁶ Balassa i. m. 99-100.

(már a címmel), hanem mintegy dialógusként állítja színre az ön-prezentálást: az idézőjeles megjegyzés mintegy a várható kifogást képviseli, amelynek cáfolata olyan igenlés, amely az esetleges „negatívumot” a befogadóra hárítja vissza, s a lentebb stílt, a „méltatlan” (?) tárgy választását részint a célzattal, részint az értés akarásával igazolja. A kötet *A nagy titokkal* kezd a hadjáratot, amelyet eddig kezdő szavaival, a *Jót s jóllal* idéztem, és amely – látjuk – rendkívül hangsúlyos helyen szerepel, a kétféle létezés áthidalhatatlanságát előlegezi.

A kötet sorra veszi a XVIII-XIX. század fordulója magyar irodalmának kétes hitelű aktánsait, azokat, akik bénán táncolnának, szemükkel hallanak, szokottat imádnak, üresen fecsegnek, azokat továbbá, akiknek verse és prózája között nincs különbség (mivel csupán a „Természet” törvényeit ismerik el), meg akik nem látják meg a „Mesterség Természet”-ét; az „iskola” rabjait ugyanúgy érheti gáncs, mint a „feszes”-séget. Külön említést érdemel *A Szép és a Jó*, amely éppen annak a mesterkedő, kínrímes poézisnak igen sikerült utánzása, amelyet Kazinczy nem győzött eléggé neveltségessé tenni. A római felkiáltás, *O tempora, o mores* kifordításával indít: *Vesztett idő! vesztett erkölcs!* – ez a lefordított-átköltött latinítás egy olyan iskolás szubkultúrából származik, amely a tankönyvből tanult verstan elemeiből (a rímelésből, a sententia-típusú versből/versépítkezésből, a példázatos előadásból) legföljebb a fűzfapoézisig jut el, ama alsóbb-falusi értelmiségi „költészet”-ig, amely rigmusgyártásban merül ki. A morál-perorál típusú rím egészen Arany Jánosig hat (Vojtina ars poetikája), és a prédikátori, erkölcsre intő előadás hosszadalmas, nyakatekert beszédet igényel, a kiszólás a hallgatókhoz a versből a közvetlen meggyőzés, intelem alakzatát formálja. A vers szemléletesen imitálja ezt a kollégiumi költészet „lesüllyedés”-éből származtatható modort, virtuóznak ható rímutánzatok egyben különféle szintek megszólaltatásának disszonanciáit jelzik (csizma–Schizma, theatrum–crimen atrum, a lépes méz is–átkozott Aesthézis). Ha szerepversnek fogjuk föl, egy a „modern” idők erkölstelenségét „kipredikáló” előadó versezetének, akkor sikerült stílusimitációnak könyvelhetjük el. A cím esztétikai „leckét”, költészettani eligazítót ígér, ehelyett a maradiságban megrekedt verselő panaszait kapjuk, az új(típusú) esztétika/esztétikusok ellen szónokló karikatúrisztikus képe bontakozik ki ebben a versben.

Anélkül, hogy eltúloznám Kazinczy költői/epigrammatikus „merészségét”, elsősorban arra szeretnék utalni, hogy szembefordul (nem annyira az iskolás/deákos klasszicizmussal, mint inkább) az iskolai poétikaoktatásból eredeztethető átlag-„klasszicitás”-sal. Azzal, amely részben kielégíti a csekélyebb műveltséggel rendelkező, alsóbb értelmiségi pályán működők „irodalom”-igényét (epigrammáinak jórészt ez ellen az igénytelenség ellen irányozza Kazinczy), másrészt mindazzal, ami megreked ebben a pseudo-klasszicitásban, és a „költői szabadság”-nak még ama lehetőségeivel sem él, amellyel valaha az antik költők bőségesen éltek. A gyanakvó kortársak jórészt ellentmondásosan fogadták a *Tövisek és virágok* egyik fő célkitűzését, miszerint az esztétika törvényei tág teret kínálnak a költőknek, így a „botlás” is belefér a költészetbe, mivel „Nem botol a ki helyén tudva s akarva botol”, továbbá:

*„a génie pártázott fölvel jő, s sanctionálja
A mit az Iskola tilt, a mit az Aesthesisz hágy”.*

A jegyzetek között elég kategorikusan ekképpen fogalmaz Kazinczy: „A szép Mesterségek célja nem *haszon*, hanem *gyönyörködtetés*. Amaz ennek még a didacticus munkákban is subordinálva van, s az Aesthetica kárhoztatja az olly mívet, mellyben a tanítás inkább érezteti

magát, mint a gyönyörködtetés; noha a kettő megállhat együtt, sőt a kettőnek együtt is kell járniok.” Korántsem merő ismétlése ez a horatiusi költészettan sokat hangoztatott tézisének, bár a szembeállítás (aut prodesse volunt, aut delectare poetae) onnan származtatható. Észrevehető a hangsúlyeltolódás a gyönyörködtetés javára, s ebben már Horatius klasszicista befo-gadás-története is érzékelhető. Annál is inkább, mert a grammatikai-esztétikai epigrammák „didacticus” versek, így a Kazinczyéi nem kevésbé. Csakhogy a rövidebb terjedelmű versekben kibontatlanul maradó képiséget a kötet beszélője a *wit*-tel, a *Witz*-cel helyettesíti, s a ne-vetségessé tevés retorikájával szolgál. Ennek leggyakoribb eszköze (volt róla szó) a csattanóig feszített előadás, olykor némi késleltetés beiktatásával, máskor az idegenszerűségeknek bé-lyegzett komponensek túlfeszítésével, s ez akár provokációs gesztusnak is értelmezhető volna, olykor az előadás hirtelen megszakítása (a *Kocsczanyúsi* esetében) a meglepő, a váratlan esé-lyeit növeli, s ezzel a *wit* eszköztárának célszerűségét igazolja.

A Kazinczy-epigramma „bináris oppozíció”-i részint két jelentéstartomány szembesítésével hirdetik a *tertium non datur*-t, azaz a befogadó szerepe a két lehetőség közötti választásra korlá-tozódik, mivel esztétikai, nyelvhasználati kérdésekben nincsen kompromisszum, az ízlésfejlesztés nem tűri a felemás megoldásokat. Ennek következtében markáns konfrontáció színre állíta-sára kerül sor, egymást kizáró, egymással békésen össze nem férő szociolektusok mérlegre téte-lére, mint *Az avatatlan* jelzi. A beszélő igen magasan kezdi, ha úgy tetszik, mitologikus magas-ságokból tekint alá, Mozart zenéjének nemesítő erejével példálódzik („Ámbár lelkemet *Isztsz* és *Oszárisz* / *Elysjumba* kapá...), Sarastro áriájának megidézésével a fenséges tónusát zendíti meg; hogy ezt követően alászálljon, s egy „avúlni kezdő Hegyaljai Gassenhauer” kezdő szavaival zár-jon, a vershez fűzött jegyzetben aztán leírja a teljes szakaszt. Mozart–Schikaneder szabadkőmű-ves mitológiája s a nép(ies)dal egymásmellettisége erőteljes kontraszthatást ér el, annál is in-kább, mivel a versbeszélő fentebb stílus előadását egy másik hang szakasztja félbe, amelynek tájnyelvisége, eltérő zenei iskolázottsága (vagy iskolázatlansága) részint a vers címéhez fűzhető magyarázatként szolgál, részint a különféle *elocutiok* összeférhetetlenségét példázza. S minthogy Kazinczy (követvén az antik esztétikából származó elképzelést arról, miszerint a tónusok a ma-guk helyén „helyénvalók”) csupán a különbségtételt hangsúlyozza, s a jegyzetben megörökítés-re méltónak ítéli a nép(ies)dalt (is), egyszerre törekszik a tónusok szétválasztására és (visszagon-dolva a magyar szcenájú drámáról írottakra) megőrzésére, mint különféle stílus- és ízlésváltoza-tokra. Jól érzékelhető Kazinczy nézeteinek összetettsége, ha *Az avatatlan* a megelőző epig-rammával, *A pedanttal* olvassuk össze. Míg az előbbi több beszélőt szólaltat meg, hogy a fen-tebb és lentebb stíl alkalmazási körét fölvezethassa, az utóbbiban a párbeszéd a különfélekép-pen értelmezett, ekképpen korántsem önzonos fogalmak körül forog, olyan esztétikai meg-fontolások körül, amelyek a gravitas és levitas jelentését az esztétikához fűződő viszony eltérései alapján gondoltatják el. A címben megnevezett „aktáns” nem egyszerűen félreérti, ennek kö-vetkeztében rosszul használja az alapfogalmakat, hanem ellenkező értelműekké torzítja, a gra- vitas és levitas fölcserélődik nála, funkciótlanokká válnak, s *Az iskola törvénye*ben megfogalma-zottakkal ellentétben a *feszességhez* tartja magát a pedáns is.

A kötet második felében a leginkább a magyar irodalmi/irodalomtörténeti kánont újra-szervező Kazinczy szólal meg, azokat a költőket, grammatikusokat nevezi néven, akiket beil-leszthet a maga szuverénül láttatott irodalomtörténetébe. A sokat vitatott Himfyt (amelyben

Dayka Gábor nevezetük meg Kisfaludy költészete bírálójaként!) követőleg az egyes szám első személyben előadott *Ráday* jelenti be a magyar irodalom új korszakát, a vers annak a klasszikának képviselőjét véli fölfedezni benne, aki a XIX. század elejének neoklasszikus irányát előlegezte meg. Zentai Mária ugyan az eposzt tervező Rádayról írt tanulmányt, megállapításait azonban a *Tövisek és virágok* Ráday-verséhez is érdemes idézni: „Kazinczy a tényleges őszinte tiszteleten túl saját irodalmi nézeteinek legitimálásához használja és formálja Ráday tevékenységét, retrospektíve a saját iránya kezdeményezőjévé teszi”.³⁷ A *Ráday* olyan költőszemélyiséget jelenít meg, akinek (költői) cselekvése a történelem és a művészet szakrális nagyjaival mérhető csupán (Mózzessel és Apollonnal), valójában kettejük működése az ő személyében egyesül („Az új törvénynek kettős ércz tábláját / Lehoztam a Parnassz szent bércziről”). Az ünnepies-kultikus hangvétel az irodalomalapítónak szól, aki az utód felszentelő gesztusa révén lesz maga is klasszikussá, megismételvén a korszakváltó jelesek tetteit. A szembeállítás itt sem maradhat el: a régi meg az új részint a történeti és a művészeti korszakok konfrontációját hozza emlékezetbe. Részint az új ízlés előtti és utáni situációhoz keresi és leli meg a mitológiából vett szó- és képkinccset.

A *Báróczy* a prózaideálként megnevezett szerző/fordító emlékét képes beszéddel idézi föl, a parabolás előadás a gráciaesztétika³⁸ (ön)igazolása, az elődként megnevezett testőrő nem kevésbé (a költő Rádayval együtt) a mives, érzékletes (próza)irodalom reprezentánsa, ekképpen Kazinczynek az érzelmes tónust az érzékeny literatúra keretei közé illesztő prózáját hitelesíti: mielőtt az érzelmi áradás úrrá lehetne a szövegen, az antikvitásból kölcsönzött (tárgyi) rekvizitumok segítségével egyensúly létesülhet a korszak helyenként szétartó, helyenként egymás közelében elhelyezhető irányai között.³⁹ Az érzékenység és a neoklasszika éppen nem zárják ki egymást, az érzékenység rajongó tónusait szerencsésen szoríthatja vissza az antik utalások tárgyisága. A *Baróti Szabó* ellenben a verses nekrológ alakzatában találta meg a tónusok kiegyenlítésének lehetőségét. A másutt elítélt „alkalmatosságra” írt verset mentheti a többféle beszélő egymástól eltérő szólama: míg a vers a címszereplő „átélt” beszédével kezdődik, a hatodik sorban változik az előadó személye, hiszen Baróti Szabó halála a váltást teszi szükségessé, az alkalmiságot részint a halál „neoklasszicista” felfogása nemesíti meg, részint ezzel összefüggésben az irodalmi/irodalomtörténeti besorolás. Persze, kérdéses, hogy a Gvadányival (itt: „a magyar Költők feje”) történő együtt-emeletés miképpen értékelendő. Az viszont feltűnő, hogy megfogalmazódnak olyan fordulatok, amelyek bűvópatakszerűen élnek tovább, hogy kifejtettebb formában nevesebb művekben bukkanjanak föl:

Te ássd neki

A vég lakást meg, Bencze, egyik dombodon.

S fejéhez ültess önn kezdeddel egy dió-

Fiatalt, hogy árnyék fedje csendes boltomat.

Így a kit a bal sors hazájából kicsal, ...

³⁷ Zentai Mária. Egy magyar gróf a Pindus útján. Gróf Ráday Gedeon kísérletei és az *Árpádról* irandó bajnoki éneknek kezdete. In: Serta pacifica. Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára. Szerk. Ármeán Ottília, Kürtösi Katalin, Odorics Ferenc, Szörényi László. Szeged, 2004. 198.

³⁸ Gergye László: A kassai Gráciák reinkarnációja. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1992. 275-295. Uő: Kazinczy Ferenc Gráciái. Uo. 1990. 470-498. Vö. még a 29. jegyzetben i. m.

³⁹ E kérdésekről bővebben tőlem: Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül. S.újhely, 1996.

(Igaz, a megszólított Pyber Benedek, a diófa Baróti Szabó lírájából ismerős, ám a sír megásása akár a *Toldi estjére* emlékeztethet, a hazájából a balsors által „kicsal”-t személyiség a *Himnusz*t juttathatja eszünkbe.) A *Sylvester* ezzel szemben a római példa/előkép megrajzolója után ismét személyes irodalomtörténetet ad, hogy a sylvesteri tettel megindított történéseket a jelen (révaiánusnak feltüntetett) történéseihez igazítsa. A teljesnek tűnő névsorból nem hiányzik Rájnis és Baróti Szabó, ellenben Kisfaludy Sándor és Gvadányi, valamint meglepő módon Orczy és Barcsay igen, ugyanakkor helyhez jut Csokonai („Vitézem”), Daykához kapcsolódva Virág és Berzsényi („Miklának éneklője”), Kis János a következő versnek Berzsényivel együtt névadója. S bár Kazinczy ízlésének, ítéleteinek egyoldalúságát többen joggal tették szóvá, polémikusan a kortársak, irodalompolitikai hevülettel az „anti-kazinczyánus” utókor, ám az talán mégis méltánylást érdemelne, hogy a kötettel még nem rendelkező Berzsényi Dániel ily elismerésre tesz szert Kazinczy újra-kanonizálásra törekvő kötetében. S bár a *Sylvester* Révai Miklóstra alkalmazza a pancratiasta jelzőt, az antikokhoz mérve teljesítményét, majd utódával, a Kazinczy-triász tagjával, az ekkor még többet ígérő, Révai nyomába lépő Horvát Istvánnal zárja versét, ez a fajta irodalomtörténet a *Sylvester* Jánosnak tulajdonított alapvetésre épít, „míveld a parlagot”, s ez egybevág azzal, amit a kötet-egész sugall: a korszakváltás az ízlésváltás jegyében következik el, s ehhez más irodalomszemlélet, más „esztétika”, más értelmezői stratégia, ennél fogva más költői névsor elfogadása szükséges.

A *Kis és Berzsényi* szintén a maga neoklasszikus szókinccsével és látásával jellemez két költőegységiséget. Aligha feledhető, hogy Kis Jánost nemcsak Kazinczy értékelte valódi jelentőségén felül, általános megbecsülésnek örvendett. A mitologizáló/antikizáló portré-„esztétika” jegyében fölfestett személyiségek annak az ideálköltészetnek megszemélyesítői, amelyek (ugyancsak) Kazinczy törekvéseit segítenek legitimálni. Berzsényi beiktatása a „nagyok” közé nem akármilyen felismerés, még akkor is, ha Kazinczy előadásában ellégiésednek, szinte tetelenné válnak a Berzsényi-líra képei.

A kötet utolsó darabja *Az én sugallóm*, amely akár ars poeticának is volna értelmezhető, a más versformában írt *Epigrammai morál* folytatása, kibontása, epikához közelítése. Míg az *Epigrammai morál* a martialis műfajról gerjesztett vitát (ismét párbeszédés formában) a kötet tendenciájának szemléltetésére, az epigramma-szerző magatartásának elfogadtatására használja; a „lélektelen Író” ebben a négy sorosban olyan összegző megnevezés, amely tömöríti a *Tövises és virágok*ban kipellengérezett írásbeliség reprezentánsait, mindazokat, akik hol pedánsként, hol puristaként, hol a maradiságban megrögződött verselőként, hol rossz játzóként tűnnek föl, mit sem értvén a megújult idők költészetéből és festészetéből. *Az én sugallóm* ama (belső) készítetésnek verse, amely töviseket és virágokat nevel, humorban oldva föl a föloldandót, de sértő gúnyban marasztalva el az elmarasztalhatót. Ha a „félbolond s a félkoska / Dagállal” járulván a sugalló elé, az epigrammatista az epigrammai morál értelmében „öl”, de minthogy (mint ez a korábbi versből kitetszhet) „Ütni, csigázni s agyon-verní (nevetve) szabad”, azoknak egyben kedvébe jár, kiknek virágait nyújtja át. A kötetzáró *Az én sugallóm* még egyszer, erőteljesen hangsúlyozva közli, hogy kiket tövis, kiket virág illet, attól függően, miként felelnek meg az esztétikai elképzeléseknek, illetőleg mennyiben ragaszkodnak az iskolai szabályokhoz.

A *Tövisek és virágok* beszélője mindenekelőtt a költők költőjének szerepét igyekszik betölteni, ám esztétikája befogadását, kanonizáló aktivitásának méltánylását várja el az olvasótól. Mind a versek sorai között, mind a jegyzetekben érzékelteti, számít az „avatott” olvasó aktivitására. A *Fábchich*-hoz készített jegyzet finom különbséget sugall: „Hogy írása követőket találjon, azt az Epigrammatista nem óhajtja: de óhajtja, hogy minél több olvasója legyen olyan, a ki azt, a mit munkájában becsülni *lehet és kell, értse*.” Itt és még több helyen az *értés* szinte kulcsszóként funkcionál. Akit a sokaság „ért”, gyanússá válhat, a szavas Idióta értésével szemben is aggályok merülhetnek föl, a purista úgy tesz, mintha nem értené az idegen hangzású szavakat, az epigrammatista egyszerű felszólítása: „Értsd!” Mely felszólításba belefoglalatik az értelem, akár a megértés, az érteni tudás és a tudni merés felvilágosodott cselekvése. Csakhogy a felvilágosodásnak pusztán észelvű elgondolásaitól kissé távolabbra húzódik az epigrammatista, mikor enged az antikvitás képzetköréből képeket merítő, festőiségre törekvő költészet hívásának, egyként hivatkozva az antik műalkotásokra és a reneszánsz remekére, valamint a kortárs festőkre. Ez a tág értelemben vett klasszika határozza meg az epigrammatista szituáltságát, nyelvszemléletét, valamint azt az irodalomtörténetet, melynek letéteményeséül önmagát véli megjelölhetni.

A *Tövisek és virágok* nem csupán azért jelentős kötet, mivel a nyelvújítási küzdelem egyik darabjaként kijelölte a küzdők helyét és irányát, hanem mindenekelőtt azért, mert rekanonizációs kísérletével a jelen irodalma felől szemlélte és szemléltette a magyar irodalom történetének néhány kiemelkedő személyiségét. Azzal, hogy a jelen magyar irodalma előzményeként Sylvestert nevezte meg, a nyelvi gondolkodás és grammatikai újragondolás múltbeli szereplőjét hívta elő, továbbá azzal, hogy a széleskörű tiszteletnek örvendő Rádayt az új irodalom Mózesének szerepével ruházta föl, az ízlésújítás igazolásához keresett és talált megfelelő személyiséget. Ez a mózesi küldetés részben az irodalomalapítás fáradozását tudja Ráday érdeméül, részben azt, hogy úttörése, „törvényhozása” ellenére sem léphette át az Ígéret földjét, nem lehetett az új irodalom hőse; ez már a közvetlen kortársak közül kerül ki. S hogy itt Berzsenyi immár a megkerülhetetlen szerzők közé lép, Daykával, Baróti Szabóval, Kissel egyenrangúként fogadtatik el, nem lezárja a történetet, hanem megnyitja, hiszen főleg oly költőket (Kist, Berzsenyit, Virágot) emel az általánosan elfogadottak közé, akiknek pályája még meglepetéseket hozhat.

A *Tövisek és virágok* szigorúan határolja el a költészetet attól, ami nem költészet, pontosabban szólva, ami nem felel meg az általa meghirdetett kortársi esztétikának. A nyelvújítás (a szó szoros értelmében) része egy szélesebb körű elgondolásnak, összefüggésben a stílus- és ízlésváltással, de összefüggésben egy olyan irodalom/művészetszemlélettel, amely több szállal fűződik az antikvitáshoz, de amely a jelen irodalmát/művészetét hiszi a megítélés mércéjének. Jóllehet Kazinczy csak elképzelte, milyen Goethe és Schiller xéniahadjárata, azt azonban feltehetőleg tudta, hogy a küzdelem téje az irodalom klasszikus periódusának legitimálása. Avval is tisztában volt, hogy a magyar irodalom a XIX. század elején még messze nem volt olyan differenciált, mint a német. Attól azonban nem tágított, hogy a magyar irodalmat irodalom- és szövegköziségében szemlélje, és megkísérelje, hogy a magyar irodalomba integrálja, ami antikvitásértelmezésben, művészetszemléletben hozzá a leginkább a német művelődésből eljutott. Az a határozott hang, amellyel kiutasította az irodalomból a dilettánsokat,

megtette a maga hatását: legalábbis nyugtalanította a kortársakat, előlegezve azokat a részben irodalmi, részben személyes vonatkozásokkal teli vitákat, amelyeknek Kazinczy nemcsak részese, hanem több alkalommal elszenvedője lett.

Nem állítható, hogy Kazinczy nagyon sikeres szerző lett volna. Sem a kötet második kiadására nem került sor,⁴⁰ sem a *Virágok és gyomok* címen tervezett folytatás megjelentetésére.⁴¹ Annak ellenére nem, hogy a *Tövisek és virágok* barátai jóvoltából elismerő kritikákat kapott. A magyar kritikátörténet az irodalmi élet töredezettségével, hiányosságával kell, hogy számoljon, a megfelelő sajtóorgánumboj nem-léte akadályozta a széleskörű polémiát, a levelek révén terjedő és személyes sértődöttségről tanúskodó vélekedések nem pótolták azt az irodalmi mechanizmust, amely a nyilvánosság bevonásával az irodalmi vitákat közügyvé, legalábbis a közönség számára érthetővé és érdekessé tudta volna tenni. Kazinczy kötete (és nemcsak levelezése) a nyilvánosság szerkezetváltozását sürgette, vállalta a polémiát, a művelődés ügyévé igyekezett avatni a nyelvi/ízlésbeli kérdéseket.

Bajza József végigtekintve a magyar epigramma rövid történetén, Kazinczyt nevezte meg „a magyar epigramma teremtőjének”; ami megelőzte, „még csak gyenge előkészület olt”. Értékelése szerint: „Nem ismerünk költőt az újabb korban, ki az epigrammában Goethe mellett oly fényben állhatna, mint Kazinczy”.⁴² Túlzás-e vagy sem, Kazinczy epigrammái számottevő többségükben eleget tesznek az epigrammával szemben támasztott kortársi követelményeknek, ám ezen messze túl Kazinczy kialakította a magyar epigramma formáit, amelyek Kisfaludy Károlyban és Vörösmarty Mihályban folytatóra, beteljesítőre leltek.

⁴⁰ A *Tövisek és virágok* ízléses kiállítású facsimile-kiadását a Kazinczy Ferenc Társaság és a Kazinczy Ferenc Múzeum jelentette meg a Kazinczy Könyvtár sorozatában. Sorozatszerkesztő Kováts Dániel. S.újhely, 1998.

⁴¹ Modern közlés: *Kazinczy Ferenc* Összes költeményei. Sajtó alá rendezte Gergye László. Bp., 1998. 124-138.

⁴² *Bajza* i. m. 53, 56.

KELEMEN ERZSÉBET

Versek

Esténként

Csillagot várunk.
Hajléktalan magányban
fölsír a Gyermek.

Ünnepi szinesztézia

Fényszemcsés hangok:
karácsonyi harangok
kibomló színe.

Árokszéli csend

Korona, jogar.
Országomtól megfosztva
bilincsben várok.

(M)ámor előtt

Elvetélt szavak,
csiszolatlan emlékek:
kijózanodtam.

Kimért szavak

Emléktöredék.
Mezítelen hegytestek
a sorok között.

S. O. S.

Kincs vagyok – mondják,
s éjsötét hiányszéfbe
zárnak: reszketek.

Arad

Faltól falig
akár az elítéltek
csak úgy lemeztelenítve
a rideg tömlöckövekre
hulltak Aradon... –
no lám itt még
kazettások a mennyezetek
és foltokban rozsdás barnák...
micsoda ősz! –
mindegy!
tehát Arad... a tömlöckövek!
a vezényszószigorról meghintett
verejékcseppek
ott gyűrűztek
levélpapírba zárva:
szeretett Kedvesem
mielőtt megfeszül a kötél
– írja a tizenhárom –
el kell mondanom
hogy mennyire szerettelek
pedig csak faltól falig
járok járunk
a vasrácsos ajtók mögött
hajnalt szimatolva
az éjjeli csendben
s viaszpecsétbe mártva
az álmunk
hazánk rügyfakadása
örök lenyomatként
lásd itt van csak olvasd
a kiélesztett cellahomályban
kitapogatva a sorok közötti
némaságot
akár egy rejtjelet
óvatosan
betűzd betűzzétek gyorsan
míg ránk nem törik
véleg az ajtót
a súlyos árnyú
igazi tettesek

VÁCZY JÁNOS

Kazinczy a magánéletben (3.)

III.¹

Kazinczy feleségének öröksége; Vay József tanácsa. – Özv. Török grófné halála; a végrendelet végrehajtása elmarad. – Kazinczy nem hallgat ügyvéde javaslatára. – Kénytelen pórt indítani; az első ítélet. – Anyagi csapások érik; nagy szorultságra jut; Dessewffy J. részvétele, segélye. – Miben talál Kazinczy vigasztalást? – Miféle eszközökhöz folyamodik, hogy pillanatnyilag segítsen magán? – Merész anyagi ábrándjai; a véletlenben való bizakodással ámtítja magát. – Kazinczy mint ember a tízes évek közepén; főbb jellemvonásai; a népszokások iránti felfogása; politikai gondolkodása; ellágyuló érzése; könnyelműsége. – Lelki és testi edzettsége. – Külső viselete, ruházkodása; rendes napi foglalkozása. – Betegeskedése. – Jó családapa; ritkán mozdul ki hazulról. – A széphalmi kúria élete; látogatások.

Kazinczy sokáig hiába igyekszik megtudni, mit örökölt felesége után, napa szavain és viselkedésén el nem igazodik. Az özvegy hol megszánja leányait, s kész a kázméri birtok egyenlő felosztásába beleegyezni, hol meg fia hatása alatt mindent megtagad tőlük, Eleinte kész teljesíteni férje végakarátát, de sógora, a „mocskos lelkiismeretű” vak Török József gr. Ellene szegül. Kazinczy azzal vádolja őt s egyszersmind napát és sógorát, hogy a végrendeletet elsikkasztották. Mert ő is jelen volt, mikor a gyanúsítottak a végrendeletet zárt ajtók megett ke-resték, s noha ipa neki mutatta, hová tette azt, a kutatók őt a világért sem kérdezték volna meg, hanem színleges keresés után kinyilatkoztatták, hogy végrendeletet nem találtak. Mindemellett sógora azt az ajánlatot teszi leánytestvéreinek, hogy mivel a birtok anyja életében fel nem osztható: elégedjenek meg a jövedelem osztalékával. Az ajánlatot elfogadják, de a gróf másnap már más elhatározásra jut. Felszólítja hűgait: adják el neki a maguk részét, egyenkint 20 ezer frtért. Ez az ajánlat nem talál elfogadásra. Innentől kedve Török mind inkább megerősödik abban a véleményében, hogy ha a birtokot terhelő adósságot sikerül törlesztenie, az egész birtokot megtarthatja gyermekeinek. Kazinczy szépszerével óhajt boldogulni, de hamarosan átlát a szitán. A viszály kikerülhetetlen. Az érvek mind a két félen sorakoznak. A viszály híre bejárja a közeli vármegyéket is. Vay Józsefnek maga az özvegy és fia panaszoznak el: „mi történik az ő barátja’ gyermekei között”. Vay egyezkedést ajánl, mire Kazinczy és D’Ellevaux szívesen ráállnak, de az ellen tiltakoznak, hogy megállapodás előtt lekössék magukat a választott bírák elfogadására. Kazinczy a saját legjobb tudása szerint akarja

¹ E kötetünkben is folytatjuk VÁCZY JÁNOS kiadatlan munkájának, a *Kazinczy Ferenc és kora* című monográfia II. kötetének közlését, amelynek kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában RUI 4-r 296/1-VI. szám alatt található. A *Kazinczy a magánéletben* című résznek III. alfejezete ez, amely a kézirat 288-310. oldalán olvasható. Köszönjük a Kézirattár vezetőjének a folytatolagos közlés lehetőségét. A mű eddig közölt fejezetei a *Széphalom* évkönyv korábbi kötetiben megtalálhatók: 2. k. 7-32.; 3. k. 61-94.; 4. k. 141-159.; 5. k. 123-150.; 6. k. 19-47.; 7. k. 173-284.; 9. k. 19-39.; 10. k. 75-86.; 11. k. 35-44.; 12. k. 61-74.; 13. k. 61-74.; 14. k. 31-43. o. A helyesírást Váczy szövegében a mai szabályozáshoz igazítottuk, de egyebekben megtartjuk a szerző írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett idézeteket betűhíven közöljük. A további lábjegyzetek Váczy Jánostól valók. (A Szerk.)

meggyőzni Vayt: mily lehetetlenséget követel hűgaitól sógora. Igyekezete azonban kárba vész. Vay a leány-örökösödésnek mindig ellensége levén, most is az a fő érve, hogy „oda lesz a' ház”, ha a leányok is örökölnek Kázmérból. Nem csoda, ha az özvegy ilyen vélemények következtében megbánja engedékenységét, s nyíltan kimondja, hogy az ő életében leányainak semmi keresni valója sincs. Sőt mintegy előkészíti leányait halála utánra is, hogy akkor se kereshessenek bátyjukon semmit, mert azt is értésükre adja, hogy neki semmije sincs, ő csak fia kegyéből él.²

Jellemző Kazinczyra és feleségére, hogy tiszteletük és szeretetük mindemellett sem csökken az özvegy iránt, viszonyuk éppen oly bensős, mint régebben volt. S midőn az özvegy ágynak esik, s másfél esztendeig sínlődik, Kazinczyné éppen oly gyermeki hűséggel ápolja, s férje oly szíves részvételt van iránta, mintha nem is az őket érdeklő legfontosabb anyagi kérdés állított volna közéjük éles ellentétet. Még mikor az özvegy 1817. augusztus 8-án meghal, s leányai holmi értéktelen ruhadarabokon kívül semmit sem örökölnek is, Kazinczy egy zokszót sem szól ellene, csak anyai gyöngeségét veti okul. Most azonban már határozottabban akarja érvényesíteni felesége jogait. Természetesen most is barátságos úton indul. Ragaszkodni óhajt az elsikkasztott végrendelethez, bizonyítva, hogy mivel Kázmér szerzett birtok, tehát az örökagyó végakarata szerint a fiú és a leányok egyenlő részben osztoznak benne. Sógora, Török gr. azonban azt erősítgeti, hogy Kázmért az ősi birtok árából vette apja, s ezért az egész örökség egyedül őt illeti. „Atyai kötelességből” cselekszik és lelkiismeretét követi, midőn véleményétől nem tágt, hiába fenyegeti Kazinczy, hogy a hosszas pörösködés helyett a kancelláriára folyamodik. Évek múlnak, s a két fél semmibe sem tud beleállapodni. Egyszer Török hajlandó egyezkedni, azonban ügyvéde, Kossuth László (Kossuth Lajos apja) meghiúsítja azt. Majd ismét úgy tetszik, Kazinczy ellágyulása, gyermekei reménytelen jövőjének balsejtelve, régi atyafiságos szeretetük emlékei „elfogják szívét” (mint mondja), s fáj neki, hogy őt rossz testvérnek tartják; de azért nem enged.

Kazinczy ügyvéde, Nyomárkay József, azt tanácsolja, hogy Kazinczyné s D'Ellevauxné minden készülődés nélkül foglalják el a maguk részét, amihez most anyjuk halála után joguk van; nem kell ezt sem bátyjuktól, sem semmiféle bírótól kérni és várni. Ha egyszer az örökségben „benne ülnek”, nehéz lesz őket abból kirekeszteni („beati sunt possidentes”). Föl kell szólítani a fiúörököszt az oklevelek közlésére; ha nem felel, törvényesen meginteni; ha másodszor sem felel, ismét meginteni, de már a jószágot 3 részre osztottnak nyilvánítani. Kazinczy ez utat nem tartja célravezetőnek. Mindennemű békés eszközt ki akar próbálni. 1818. szeptember 29-én új tervet ajánl Töröknek. Válasszák meg a vitás ügyben ítéendő bíróság elnökének Sztáray Albert grófot, Török legjobb barátját, vagy Wécsey Miklós bárót, Török sógorát, s mellé Török is két, a leányok együtt is két szavazó bírót válasszanak. Kazinczy a javasolt elnökök egyikével sincs barátságban, s ez mutatja, hogy titkos célja nem lehet. Az ügyvédek 3 föllebbezésben végezzék el a pört, s az ítélet szavazattöbbséggel hozassék. Amely fél az ítéletben meg nem nyugszik, föllebbezze a Hétszemélyes Táblához. Kazinczynak hát nincs oka félni a pör elvesztésétől. „Barátom – írja sógorának –, ne hagyj azon bizonytalanságban, hogy gyermekeim koldusok lesznek e, sokáig lebegni”. Török mind csak igaz lelkiismeretére s

² Kazinczy F. Lev. XV. köt. 641-645. l.

meggyőződésére hivatkozik, de megmarad elhatározása mellett; ha Kazinczy is ragaszkodik a magáéhoz: vigye pörre az ügyet.

Kazinczy csakugyan kénytelen erre, s az eperjesi kerületi tábla 1820. június 3-án hozza az első ítéletet, elismervén a leánytestvérek keresetében az illetékességet s megállapítván annak jogosságát. Méltán kedvező jelnek tekinti Kazinczy ez előleges ítéletet, bár meg van győződve, hogy még nagyon hosszú ideig húzzák a pört.³ Némi kárpótlást remél a Török családnak egy éppen akkor megnyert nagy pörében. Török gr. nagyon ágas-bogas pörököt folytatott családjának régi elidegenített birtokaiért, többi közt a borsodi Sávolyért, melyet az Almásyaktól nyert vissza. Ebből Kazinczynénak is kellett volna részesednie. Csakhogy az ítélet végrehajtása oly tetemes összegbe került volna, hogy gondolni sem lehetett a megítélt jog érvényesítésére. A hamar lánggra lobbanó Kazinczy már rebesgeti, hogy gyermekei nem maradnak szegények, ha ő neki szenvednie kell is; még tán sokat visszapörölhet felesége jószágaiából. Azonban e révén soha egy fillérhez sem jutnak. Maga Kazinczy is megkísérli a Koháryak, Wécseyek és Fáyak tulajdonában levő Török-birtokok visszakövetelését, de sehol sem boldogul.

Míg a sógora ellen indított pöre szerencsés végében bízhatik, minden anyagi bajt könnyebben visel. S amint írói működésében tervet tervre sző: anyagi téren is egymás után szándékozik a legkülönbélebb segédeszközökhöz folyamodni, de a kísérletek vagy balul ütnek ki, vagy csak a szándéknál maradnak. Mióta 54 éves korában teljesen a maga ura, s arra várhat, hogy lassankint majd tisztázhatja magát régi adósságaiból, évekig alig van csak tűrhető termése is. Eladásra alig terem valamije, annyi is csak ritkán, hogy magának és családjának elég legyen. Olyan szőleje, amely régebben 80 hordó bort termett, most 3-4 hordóval terem. Majd minden évben elveri a jég, néhánykor háromszor is egy évben. Mikor meg remélheti, hogy végre bő szürete lesz 1820-ban, szőleit a roppant sok eső teszi tönkre. Kiadásai pedig évről évre szaporodnak. Nemcsak gyermekei nevelése, hanem gazdasági beruházása is sokat főlemeszt. Mert mindent egyszerre kell csináltatnia. 1813-ban 6 gazdasági épületet, istállókat, csűröket, pálinkaházat. Így aztán annyira pénz nélkül marad, hogy legsürgetőbb szükségét sem győzi s a legkisebbet is nagy nehezen. Csak az vigasztalja, hogy még a gazdag családok is roppant pénzsűkében szenvednek, s egy igen fényes, gazdag, gyermektelen család 3 hétig nem tudja fizetni a marhahúst.

Más csapások is egyre látogatják. 1812-ben egy szép csikaja, melyet 2 ezer frt-on akart eladni, karóba ugrik. 1814 őszén feltörik pincéjét, s 1811-dike „igen zsíros tokaji borait” rútul megdézsmálják, több hordaját beütik. 1816. március 29-én konyhája a kéménytől meggyullad, s egészen leég. Szerencséjére a szél nem a lakóház felé viszi a lángot, különben menthetetlenül odaég mindene. A következő hónapban kapja a jogügyi igazgatóság újabb parancsát, hogy mivel a fogsága alatti tartásdíjáért 1801-ben fizetett összeg hibásan volt számítva, köteles ismét 496 frt-ot kifizetni. Két év múlva lovai oly betegségbe esnek, hogy el kell prédálnia legszebb paripáját is. Az 1819. szeptember 23-i éjjel majd az egész Kisbányácska leég, az ő lakóházába is 8 helyen belekap a láng, s csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudják a tüzet elfojtani. Kazinczy biztos helyre kívánva vinni családjá okleveleit, amint

³ Uo. XV. köt. 464-465. 474-475. 495. 539. l. XVI. k. 21. 23. 30. 138. 148-149. 156-157. 509. l. XVII. k. 159. 161. 164. 206. l.

a két ládát kifelé viszi, megbotlik, térdére esik, s mind a kettő megsebesül. Két gazdasági épülete elhamvad, ő 2 ezer frt-tal szegényebb.⁴

Ily körülmények közt jobbadán csak a petneházi földjétől kapott haszonbérre s lábas jószágából befolyó jövedelmére van szorítva, mert szőlőiből igen kevés hasznot húzhat, pedig előbb épp azokból kapta legfőbb jövedelmét. Nem csuda, ha folyvást szaporodó kiadásait nem fedezheti, s már a tízes évek közepén, midőn gyermekeinek költséges nevelése s utazásai miatt különben is pénzszükségben szenved, gyakran igen nagy szorultságba jut. Egyik napról a másikra éldegél Isten irgalmából, mint mondja. A második francia nevelőnőtől, aki házánál volt, csak úgy tud megszabadulni, hogy a bérét Dessewffytól kéri kölcsön. Irtózza gondol arra, hogy 1818 októberében belép 60. évébe, s gazdasági dolgaira nézve ott áll, hol 22 éves korában kellett volna. A rendkívül súlyos idők terheit ugyan az egész ország érzi, de kivált azok roskadoznak alattok, mint Kazinczy, aki nemcsak régi adósságainak kamatait⁵ nem tudja fizetni, hanem újabb adósságokat kénytelen csinálni a legnagyobb uzsorára. S néha még így sem kap. Panaszai meghatják Dessewffyt. „Pénzüink nincs, kedves Ferentzem – írja hozzá. – Feleségem sírt, olvasván leveled’, de van életünk könnyeink mellett; írj hát minden bizodalommal, mennyire lenne szükséged annak pótlására, a’ mit szegényeid számokra adandsz? Segíteni kell a’ szánakozót. Nézd ezt kötelességnek, nem barátságának.” 1820 februárjában már úgy érzi Kazinczy, hogy a süllyedő hajóban szorongó tanítványok példájára neki is Krisztushoz kell segélyért kiáltania, különben vége. Sorsa egyre üldözi. 1822-ben 50 köből gabonáért ismét Dessewffyhez folyamodik, mert nincs a betévő falatja. Aratás után mindjárt kénytelen eladni, ami je terem, s aztán a piacra szorul. De mivel pénze nincs, koplalnia kell. „Lehet e tehát *vertebb* ember a földön – kérdi –, s nem én vagyok e az igazi Laokoon, a’ kinek vérét 2 kígyó szívja: az öcsém egykor, most a’ Sógorom.” „Hova levének azok a’ szép esztendő – kérdi megint 1823. február 23-án írt levelében –, a’ midőn engem vagy íróasztalom mellett vagy feleségem karjai között találhatott volna a’ Vendég? Eltűntek, s bár vissza jöhetnének!”⁶ Akárhogy megvon is magától mindent, sokszor még a legszükségebbet is, a legnyomasztóbb terhek súlyosodnak reá, kivált mikor gyermekei jövőjére gondol.

Ugyan mit mondanak gyermekei, ha még őseiktől hagyott örökségüket sem kaphatják meg ő utána? Vajon eltélik-e apjukat? Kazinczy úgy hiszi, az lesz mentsége gyermekei előtt, hogy ő nem azért lett szerencsétlen, mert gondatlanul élt, hanem mert évről évre csapások látogatták. Azt hiszi, úgy sikertül gyermekeit nevelni, hogy belássák: micsoda rettenetes utakat kellett apjuknak megtennie a raboskodástól kezdve a testvérek üldözésein, a háború terhein, a papírpénz roppant értékcsökkenésén át a természeti csapásokig. Belátják, hogy nincs igazuk azoknak, akik azt híresztelik, hogy ő rest és könnyelmű gazda volt, s nem osztoznak abban a hamis felfogásban, hogy aki olvasgat és írogat, annak okvetlenül rossz gazdának kell lennie; ellenben aki vadász, kártyás s reggeltől estig pipál, mind jó gazda. Nem igaz, hogy ő nem törődött volna családjával anyagilag is. Ha a körülmények parancsolták, csak a csillagos este vetette haza a földekről, s egész napokat munkásai mellett töltött. Ha meg valami men-

⁴ Uo. X: köt. 228-229. 486. 489. 492-493. I. XII. k. 144. 147. I. XIV. k. 91. 97. 106. 129. 187. I. XVI. k. 41-42. 51. 214. 524. 529. I. XVII. k. 269. I.

⁵ 1814-ben 7 ezer frt volt, de nem sokára megkétszereződött.

⁶ Kazinczy F. Lev. VI. köt. 56. I. XI. k. 75. 78. 153. I. XIII. k. 126. 254. I. XVI. k. 195. 513. I. XVII. k. 79. 206. 576. I. XVIII. k. 272. 301. 311. 322. k. XIX. k. 2-3. I.

tőeszközről gondolkodott, hetekig is álmatlanul töltötte éjjeleit. Igaz, mondhatják gyermekei, hogy a könyvírás és könyvvásárlás sok idejét s pénzét fölemésztette; de viszont nem voltak oly szenvedélyei, amelyek anyagi erejét fogyasztották volna. S amiben mindenek fölött vigaszt lelhetnek gyermekei, ezt mondhatják apjukról: „Az ő könyvcsinálásai legalább egy kis fényt vetnek ránk gyermekeire, mert nem igen mehetünk oly Vármegyébe, hol azt ne kérdjék tőlünk, ha Ferencznek vagyunk e gyermekei, vagy más valakinek a Kazinczyak közül.”⁷

Ő maga is ezzel vigasztalódik. A Gondviselés áldott jó természetet oltott belé. Mint Pylades soha sem mond le a reményről. Széttöri sorsa vaskorlátait s kiszabadítja magát a legnagyobb szorultságból is. Szinte bámulatos, mi mindenféle segédeszközt megragad, hogy legalább az azzal foglalkozás könnyítsen rajta, s hiszékeny elméje csalálmokban ringatózhassék. Az 1814-ki szerencsés harcainktól azt várja, hogy az ország kegyetlen anyagi megpróbáltatásain is sokat lendítenek, s a gazdag franciák megtérítik a háború költségeit a „haramia városból” hozott kincsekkel. Könnyebben fog hát lélegzeni az ország. Ő is, ha nagyobb kölcsönhöz juthat még nemcsak kivergődik bajaiból, hanem szerezhet is valamit. De hiába tesz kísérleteket gazdag rokonainál, nagybátyjánál, Kazinczy Péternél, s a maga testvérénél, Krayniknénál is. Nem mernek körülményeiben bízni. Legalább tehát két nagyobb gyermekét adja oda, Zsenit Dessewffyékhez, majd a Kállay és Kraynik családokhoz, a kisebbet, Thaliát pedig sógorasszonyához D’Ellevauxnéhoz, később Ifigeniát a Gyulay családhoz. Két első fiát, Emilt és Antonint, 1821-ben Sárospatakra küldi iskolába.

Emellett meg-megragad többféle biztató eszközt és módot. 1814-ben szarvasmarhákat és zabot vesz nyereségre. Majd csikókat akar nevelni. Később meg bort vásárol, de ez a próba különösen balul üt ki. A bor ecetes és romlott, s Kazinczy nem bírván az árát kifizetni, az eladó törvénybe idézi, s rábizonyítja keresetének jogosságát. Kazinczy fűhöz-fához kapkod, kérlel, rimánkodik, majd meg fogadkozik, hogy ő is ember lesz a talpán, s csak a legnagyobb erőfeszítések árán tudja az eladót némi engedékenységre bírni. Ugyanakkor azt is forgatja eszében, hogy birkákat tenyészt, mert Dessewffyról úgy értesül, hogy a birkatartás felező juhász mellett nem megvetendő jövedelmet hajt.⁸ Kazinczy már dicsekszik, hogy Dessewffy szerez is neki felező juhászt, holott erről a gróf egy szót sem tett. Ugyanekkor spanyoljuhok után kérdezősködik. 200 darab anyajuhot szeretne vásárolni, de hogy miből, ő maga tudja legkevésbé.

Azonban még sokkal merészebb ábrándok is csalogatják, s a leggyorsabban tovalibbenő lidércfény után is meggondolatlanul szalad. 1820 végén Széphalomhoz másfél órányira Mihályiban egy 300 holdas birtokon alkudozik, amelyhez egész telkes gazda s 16 zsellér tartozik, továbbá két erdő meg szép tágas udvarház. Az alkut megköti, s eszerint a vételár 50000 frt első részletét, 10000 frt-ot 1821 januárjában kell letennie. Hol veszi ezt a nagy összeget? Úgy számít, hogy ha bérbe adja, a bérlő kifizeti az első részletet. De azzal nem vet számot, hogy erre már nincs idő; másfelől ekkora összeget ekkora földtől semmiféle bérlő ki nem fizet előre. Hetekig kölcsön után jár tehát, de mindhiába. Sógora, Dercsényi János Dessewffy kéri föl közbenjáróul, hogy lebeszélje őt e képtelen tervről, amelynek Kazinczy néhány hónapig egészen hatása alatt áll. Nem győz dicsekedni: mily szép birtokai lesznek egymás mel-

⁷ Uo. XVI. köt. 195. I. XVII. k. 542-543. I.

⁸ Dessewffy a maga terveit így mondja el: Egy juhász kisebb-nagyobb nyáját valami birtokoshoz; ez a juhászt és nyáját is eltartja s a hasznon évenként, a nyájon pedig minden harmadik év végén osztoznak.

lett: Széphalom, Kázmér, Mihályi. Erősítgeti, hogy nem meggondolatlanul kezdett az alkudozáshoz, és nem akarja észrevenni, hogy míg öncsalásba ringatja magát, már is illan előle a lidérc. Még akkor is áztatja magát, mikor már belátja, hogy ismét homokon épített, s vételből semmi sem lesz. „Mosolygasz – kérdi Döbrenteitől –, hogy olyat *én merek és most?*” Hogy képtelen számításait, amelyeken „5 egész hétig mindég calculálgatott ’s könyv sem volt kezében”, leplezze, úgy tünteti föl a dolgot, hogy rá akarták szedni. „Olyanba botlatott a történet – írja –, a’ kinél több a’ nyerekedés áhítása, mint az adott szó. Én az efféléitől borzadok, ’s mihelytt efféléit látok, oda bizodalمام. Azt hiszem, hogy másnak is olly lehetetlen csalni, mint nekem.”⁹

De azért ebből az esetből sem okul. Ábrándjai el-elkapják. S ha néha szorongásai erőt vesznek rajta, s kiöntheti panaszát meghitt baráti keblekbe, ismét megkönnyebbülve építgeti légvárait. A hitelezők zaklatásai miatt örökös gondban s rettegésben él. „Ah, barátom – írja Dessewffynek –, melly nehéz a’ sors, mellyet rám hoztak az istenek, és mellyike lesz az, a’ ki ezek közül kikap!” Erszénye – úgy mond – élt s halál közt lebeg; vagy „krízist csinál erszénybeli nyavalyája”, s meggyógyul, vagy végképp odalesz. De ugyan hát mitől gyógyulhat meg? Kazinczynak is csak ennyit érő mentőeszköze van – a lutri. 1816-tól fogva, midőn két cseh uradalom kerül kijátszásra, s Kazinczy először vesz egy lutricédulát 25 frt-on: éveken át kergeti a szerencsét efféle kísérletekkel. Ha másképp nem telik, a húszas évektől fogva drágább könyveit adatja el Dessewffy titkárával, Dülházy Mihállal Kassán, s így vásároltat lutricédulájkjat, néha tizedet is. Tudja ugyan, s igaznak is tartja Napóleon ítéletét, hogy a lottó nem egyéb mint a „bolondok porciózása”, de aki 15 frt-tal százezret nyer, szívesen eltűri, ha bolondnak mondják is. Ha ő megnyerné a négyszázezret, mindjárt kiségténé Dessewffyt. Esténként azért kártyáz feleségével, hogy próbára tegye a szerencsét.¹⁰

Majd új próbát sugall naiv reménye. Eszébe jut, hogy ipának az az orvossága (tinctura), melyet az ő felesége is használt, sok mindenféle belső baj ellen hatásos volt, s a felső vidéken nagyon el volt terjedve. Arra gondol, hátha ez orvosságot valamelyik külföldön, például az oroszoknál értékesíteni lehetne. 1823 elején fölkéri közbejáróul Cseréy Farkast, aki ekkoriban huzamosb ideig Bécsben él. Ez meg is kérdezi a bécsi orosz diplomatakat, de semmi biztatót nem hall. Megkérdezi a bécsi rendőrséget is: nem okozna-e valami bajt Kazinczynak, ha egyenest az orosz udvarhoz fordulna. A feleletből Cseréy azt következteti, hoigy éppen Kazinczynak nagyon kockázatos volna e lépés, amely különben is kevés reményt nyújt. Mert az ily általános hatású, mindenre alkalmas orvosságról már nagyon csekély véleménnyel vannak az orvosok. Másfelől pedig nem is volna az emberiség követelményeivel összeegyeztethető olyan orvosságon nyerekedni, melynek az egész emberiség javára kell szolgálnia. Még mikor Török gr. először kezdte használni ez orvosságot, lehetett volna belőle némi jövedelmet húzni, de most más idők járnak.¹¹

A tízes évek közepén, mikor még felesége öröksége táplálja reménységét, tűnik fel Kazinczy előttünk emberi mivoltának legjellemzőbb vonásaival. Írói pályája delelőjén, 9 kötetes

⁹ Kazinczy F. Lev. XI. köt. 78. 153. 208. I. XV. k. 174. 229. I. XVII. k. 313-314. 319. 540-541. 545-546. I. XVIII. k. 271. 273. I.

¹⁰ Uo. XIV. köt. 360. 467. I. XVIII. k. 242. 262. 273-274. 296. I.

¹¹ Uo. XVIII. köt. 276. 301. I.

fordításai megjelenésével, a nyelvújító harc legmagasabb hullámveréseinek közepette, vezéri tekintélyének teljességében, izgató törekvéseinek sikert ígérő hatásai közt mint ember is legtanulságosabban megfigyelhető.

Alapjában könnyűvérű, víg kedélyű, érzékiségre hajló természet, amely azonban csak művelt, finom, sokszor mesterkélt társadalmi formák közt nyilatkozik. Ingerlékeny és nyugtalan, s mégis békülékeny és a köznapi életben türelmes. Elméjében a gondolatok és tervel-, szívében az érzelmek és indulatok egymást űzik. Forró vére fel-fellángol s a meggondolatlan-ság és könnyelműség örvénye felé sodorja, de a határnál az utolsó pillanatban az életfelfogás józansága megóvja az elmerüléstől, noha maga bevallja, mily vakmerő lépéseket tett ifjabb éveiben. Folyvást felindulások közt él. Az érzelmek és szenvedélyek végletei érintkeznek keblében, de a jó természetűek sokkal gyakrabban meglepik. Lelki békére törekvő kedélye hamarosan elúzi szomorúságát s keserűségét, szeretete gyűlöletét. Ifjabb kori pajkosságai, csíntalanságai későbbi férfi korában a gúnynak ad helyet; a mindennapi élet ferdéségein gúnyos mosollyal tekint végig. Lobbanékony, ingerlékeny természetét részint örökli, részint szenvedései nevelik. De tüzes vére föllángolásait, szenvedélyes kipattanásait emberies gondolkozása lehetőleg megtompítja a mindennapi életben épp úgy, mint az irodalomban. Hanem vannak kivételek, mikor erős felindulásai hatalmukba kerítik, mikor gyűlölete nem akar határt ismerni. Az írók közt Batsányi és Verseghy, Somogyi Gedeon s később Döbrentei iránt nem tud többé kiengesztelődni. A közéletben öccse, József mindég indulatos kitörésre gerjeszti, Rhédey Lajos gr. érthetetlen gúnyra. Műveltsége rendszeren féket rak szenvedélyes fellobbanásaira, még a testvéri huzamos viszályokban, szolgálival, családjával való patvarkodásaiban is. Csak a magyar művelődés valódi vagy képzelt ellenségeit üldözi kérlelhetetlenül, mint ahogy nem szíveli maga körül az engedetlen s határozottan rossz akaratú cselédet, s keményen fen-yíti, akik József öccse megbízásából utána leselkednek vagy földjén készakarva kárt tesznek. Különben nem igen van szolgálja vagy zsellére, aki ha Kazinczy nevét említi, utána ne tegyem hogy: az Isten áldja meg. Örömet leereszkedik hozzájuk, s atyailag bánik velük, soha sem feledve, hogy rossz erkölcsaik nagy része műveletlenségükből ered. Amennyire szeret hiúságá-val kérkedni mint író, annyira megveti azt mint ember. Az üres fejét és külső csillogást majd mindig együtt látja, s ezért az emberek megítélésében kissé tartózkodó. De akit egyszer nagy-nak gondolt, azt szinte vakon követi, és örömet szemet huny tévedései, hibái előtt. Ha az egyéni kiválóság ragyogással párosul; ha a független és szabad élet egyszersmind eszes is, Kazinczynál senki sem hajlik meg mélyebben előtte. Ezt tartja igazán irigylésre méltónak, s nem a köznép bálványait. Fájjalja s csak a műveletlenségnek tulajdonítja, hogy a tömegnek nincs lelke a nagyság megértésére. Innen van, hogy Napóleon megítélésében majdnem egy-magára marad kortársai között.

Egész pályáján az emberiség sugalmait követi, s így a természeti, illetőleg polgári jogok megosztásában is azok szerint igazodik. Kazinczy a fogsága előtt vallott politikai elveihez voltaképp sohasem lett hűtelen. Batthyány Alajos gróffal, ki az egyenlőség elvét túlzó elfajulása miatt tagadja meg, azt igyekszik megértetni, hogy e jogelv nem a földbirookra, csak a személyi jogokra vonatkozik, de itt aztán érvényesülnie is kell. Éppen nem lelkesedik a születési jogért, s nevetséges bolondnak tartja, ki családjá régi nagyságával kérkedik, ha saját egyéni érdemei hozzá nem járulnak. De ha a kettő összhangba jut, nincs miért megtagadni a születés-

sel járó elsőséget, Az egyéni érdem az élet minden ágában tiszteletet parancsol; ha külső fény kíséri, még jobban kiemelkedik. De a külső fény egymagában semmi. Szereti, hogy nemesnek született s Kazinczynak hívják, nem Szabónak vagy Kovácsnak, de ha rajta állt volna a választás, inkább lett volna Csáky vagy Teleki. Jelen sorsában merő badarság volna rendjelre vagy címre áhítoznia; de ha körülményei kedveznének, nem habozna kitüntetést keresni; mert elszomorodva látja, mily érdemes ember kénytelen ennek hiányában a korláton kívül maradni. Ezért serkenti Cserey Farkast, hogy szerezzen valami kitüntetést. Ezért örül, hogy id. Wesselényi főispáni helytartó lett. Mivel csak a nemes ember boldogulhat, nem mondhat le kiváltságairól; de sőt azt hiszi, hogy akit egyéni érdemei kiemelnek a pórság köréből, mind magának, mind maradékainak tartozik a nemesi jogok megszerzésével. Innen öröme, midőn hírtül veszi, hogy Kis János atyját Festetics Ignác gr. jobbágyi kötelezettségei alól felszabadítja, s Kis Jánost a király megneemesíti. Szeretné, ha nevét is megváltoztatná, hogy a tömegetől megkülönböztethető legyen. Így bírja rá Helmezczyt is, hogy eredeti nevét (Serfőző) megváltoztassa. Kazinczy a régi és új idők határmezsgyéjén állva, a régi felfogás minden túlzását eldobja; de bár az újnak még csak fuvalmait érezteti, az egyéni kiválóság érvényesülésének elve az új idők szellemét alapjában már magában foglalja.

Sokan büszkének s kevélynek tartják. Úgy látszik azért, hogy azokkal, kikben semmi becsülnivalót nem talál, feltűnő hidegen bánik, vagy éppen megveti őket, de a társadalmi formákat mindég tiszteli. Ha tüzes vére elragadja, a dühösség is megejt, mint maga is beismeri. Ilyenkor egy-egy pillanatra bosszúállónak tűnik fel, kivált azok iránt, akik anyagi téren szemlátomást becsapták; de ez ritkábban esik meg. Mély megvetéssel sújtja ellenségeit a közéletben is, mint az irodalomban. Ezért látják némelyek kevélynek, pedig csak önérzetes, sőt a nagy urakkal szemben épp a másik végletbe esik főleg élte vége felé, aminek magyarázata, hogy nagy céljai érdekében a rábeszélés, meggyőzés minden eszközét, minden módját felhasználni törekszik. A mindennapi életben az emberiség talaját sohasem hagyja el, s ember-társai jó és tiszta lelkéért szeretik.

Aztán a népszokások és népnyelv igazi vagy látszólagos megvetése visszahat rá mint emberre is. Akik megszólják, igen hajlandók őt olyannak látni, aki semmiben sem akar a köznéppel egy gyékényen árulni. Pedig a nép nyelvét kevesen ismerik akkor úgy, mint ő, s még kevesebben használják oly művészi érzékkel. Csak a vastag babonát, alaptalan balhiedelmeket, a művelt emberhez méltatlan, néha éppen lealacsonyító dőre szokásokat üldözi. Amikben a néplélek szebb tulajdonságai tükröződnek, azokat ő is tiszteli, főleg a kegyelettel összefüggőeket. Ipa holt tetemét, noha már feloszlásnak indult, háromszor megcsókolja, mielőtt koporsóját leszögezik. Szirmay Antal temetésén meg, vége lévén a szertartásnak, a halottvivők közé áll, eltolja a szolgálkat s a vármegyei tisztviselőkkel együtt ő is viszi a koporsót. Nem vonja ki magát a lakodalmi, névnap s általán az élet egyéb ünnepélyes órához kötött szép szokások alól sem; de *lelki nagyságot* talál annak „megvetésében, a' mit a kislelkűek a' boldogságra el-múlhatatlanul megkívántatónak néznek”.

Áldott jó természetével a dolgoknak mindég csak a jó oldalait látja, kivált a mindennapi életben. Ezért éri a roppant sok csalódás. Maga mondja, hogy mint Egmont, csak jóknak nézi az embereket. E természettől belé oltott sajtáságot emberies gondolkozása még gyarapítja. Részben innen magyarázható, hogy kor minden hosszas fontolgtatás nélkül neki vág a vál-

ságoknak, széttöri szorongató szüksége korlátait. S akárhányszor csalódik, mindannyiszor újabb remény kecsegteti, s még a sír szélén is remélni tud. Ennek a jellemalkotó sajátságának köszönjük fáradhatatlan izgató munkásságát; de ennek a keserves következményeit kell szenvednie a mindennapi élet ezernyi bajai közt is.¹² Olvadékony szíve könnyen igazodván a különböző hangulatokhoz, naiv ellágyulása erősen hatalmába ejti, gyermekei, barátai és barátnői körében egyszersmind a művészi szép és erkölcsi jó feltűnőbb jelenségei között. Ha Dessewffynek okos és szép beszédét hallgatja a vármegyei gyűlésterem zöld asztalánál, könnyek lopóznak szemébe, mint amikor egy-egy szép levelet kap Gyulay grófnétól vagy ennek leányától, Karolinától. Ha hét éves leánya táncpróbáján azt kérdezzük a nézők Zsenire célozva, kinek a leánya az a kis barna, a legjobb, legtügyesebb – Kazinczy lesüti szemét, édes könnyeket sír, s boldogabbnak érzi magát, mint Ferenc császár. Mikor azt hallja, hogy a Gyulay-gyermekek őt apjuk gyanánt tisztelik, vagy hogy Radvánszky Terét csókot nyomott Zsenije arcára: „elrészegül örömeben”. Ha a sors megígézné neki, hogy legforróbb óhajtásait teljesíti, nem tudna egyebet kívánni, mint hogy legforróbb óhajtásait teljesíti, nem tudna egyebet kívánni, mint hogy Andrásfalvát és Dédácsot, a Gyulay-család ősi fészkeit Széphalom közelébe helyezze. Midőn Gyulay Karolina levelei ifjúkori tündéralmait varázsolják vissza; midőn id. Wesselényi tegeződésre szólítja fel; midőn azt olvassa, hogy Napóleon első felesége még az elválás után is a régi hűséggel viseltetik volt férje iránt: „elnedvesednek szemei”. Senki sem tudja oly teljesen, oly egész szívvel, annyira önfeledten élvezni a „szép scénákat”, mint ő, még akkor is, midőn másfelől ezernyi bajjal küzd. Mintegy egész valója felolvad az ily jelenetek látásában, s valami varázs-kéz egészen kiragadja a földi lét korlátai közül. Jól ítéli meg Berzsenyi, midőn így ír hozzá: „Te érzéseidre nézve most is gyermek vagy. S mely boldogság gyermeki szívvel s megérett észszel élni!”

Ellágyuló érzései akárhányszor férfiatlanná teszik. Nem a férj vagy atya elérzékenyüléseire gondolunk. Ezt mindég tiszteljük, mert őszinte szívből fakad. Az oly túlzó udvariaskodást értjük, amely sokszor émelgyőssé fajul; és szívesen elengednők obligát bókjait. Ifjú barátai szemére is vetik ezt. Megalázkodó udvariasságában majd minden mértéket eldob, midőn ifjúkori eszményképeihez szól, vagy gazdag és hatalmas főurakkal társalog. A művelt lelkű nők iránti udvariaskodása, bármilyen túlzó is, eltűrhető; de a főurak iránti sokkal kevésbé, mert Kazinczy sok esetben épp az ellenkező meggyőződést rejtegeti lelke mélyén, midőn például Festetics György, Teleki László vagy Rhédey Lajos grófokhoz szól. Nem fojthatjuk el gúnyos mosolyunkat, midőn tüzes és könnyű vérét idősebb korában is dicsekedve emlegeti; midőn Gyulay Karolina iránti magasztalása abban tetőzik, hogy ha ő maga ifjabb volna, senki más nem lenne a felesége, mint Karolina; sőt ha Sophie meghalna, mindjárt repülne Andrásfalvára Karolináért, holott már kiszaradt és meggörcsült.¹³

Nyugtalan, izgalmas természetét tüzes vére táplálja. Ezért idősebb korában sem iszik erős bort, hogy ne hevítse. A hosszú, keserves raboskodás és annyi másféle szenvedés kevés nyomot hagy rajta. Lelki szívóssága győzelmet vesz a test fáradalmain és medegdi a további vi-

¹² Uo. VII. köt. 124. 185. 539-540. I. IX. k. 24. 234. I. X. k. 120. 150. 383. 404. 424. I. XI. k. 79. 101. 219. 239. I. XII. k. 224-225. 259. 319. I. XIII. k. 241. 391. I. XIV. k. 191. 215. I. XVI. k. 301-302. I. XVII. k. 317. I.

¹³ Uo. V. köt. 449. I. VII. k. 53-54. 353. I. VIII. k. 33. 95. 567. I. IX. k. 124. 266. 270. 384-385. I. X. k. 106. 144. 281. 313. 454. I. XII. k. 153. 160. 172. I. XIII. k. 188. I. XIV. k. 296. I. XVI. k. 336-337. I. XVII. k. 317. I.

szontagságokra. Azt tarja, hogy csak akaratától függ, hogy lelke uralkodjék a testen. Ezért vág merészen neki a veszedelemnek, néha készarva maga ellen ingerli; ha meg el nem kerülheti, se le nem győzheti, méltósággal viseli a csapást, de a gyáva lemondást nem ismeri. Még 60 éves korában majdnem teljes ifjú erejével dicsekszik. Három év múlva is sietve tud a lépcsőn fölfelé menni. Egy külföldi ember, akivel 64 éves korában Kassán találkozik, azt jegyzi meg róla, hogy senkiben sem tapasztalt még több elevenséget, mint benne. A következő évben hat óra hosszáig pihenés nélkül járja a Sárosi-hegyet, ahol II. Rákóczi Ferencet elfogták, s egész nap egy zsemlyén s két körtén kívül semmit sem eszik. Haja már őszbe csavarodik ötven éves korában, nem sokára egészen megfehéül, majd meg is kopaszodik, de járása, mozdulata haláláig fürge, virgonc. Haja telet mutat, de szíve még lánggal ég. Nemcsak a fáradalmakat könnyen tűri, hanem az élet egyéb kényelmetlenségeit is. Például 1812 decemberében Érsemlyénből négy nap utazik Széphalomra, s ez idő alatt sem meleg szobában nem hál, hanem künn a szabadban, kocsián, sem főtt ételt nem eszik.¹⁴ Mikor a húszas években a vármegyei levéltárat rendezi, vagy pörei miatt Eperjesen tartózkodik, ritkán eszik főtt ételt, sokat gyalogol, sokat nyugtalanodik. Életének egy-egy vidám órája ekkor is feledteti vele a gondok súlyát.

Hányszor eldicsekszik! Mily ifjú erővel üli meg 60 éves korában is gesztenye sárga, hatyryúnyakú, szarvas lábú Traján nevű csődrét, ezt az „irtóztató tüzü” lovat, amely nagyon gyakorlott lovását is levetette. Ő maga is forgott már veszedelemben, de csak süvegét ejtette le. Egyszer mégis kénytelen volt két idegen embert segítségül kiáltani, hogy kapják meg a ló zabláját, de „a’ semmirevaló tótok, látván, mit mível alatta a’ ló, felé sem mertek közelíteni”. Máskor meg egyik ismerősével találkozáván, ez csaknem sírva kéri, hogy az Istenért, csak hagyja őt menni, látva „ezt a’ sárkányt ’s hallván nyerítését és elirtózáván Arabsz tátogó orrlyukaitól”. Még 70 felé közeledve is szeretné próbára tenni magát: miképp tudna egy tüzes mént megülni, mert a tüzetlenre rá sem ülne. Majd is rajta vesz néhányszor. 1812. december 1-jén egyszer csak azon veszti észre, hogy paripája leröpíti a földre s patkójával bal térde alatt lábszárára hág. Alig tud fölkelni, s jó ideig sántít. Híres csődöre pedig 1818. július 1-jén, midőn gazdája kenyeret ad neki, majd elharapja két ujját. Egyébiránt a lóirtásban és lónevelésben szerencsésnek érzi magát. Módját ejti, hogy a legkiválóbb magyarországi ménesekből is tudjon szerezni, például a zsibói ménesből. Ezekre nem sajnálja a költséget. Voltaképp kettőre költ legszívesebben: lóra és levélpostára. Tudván erdélyi barátai, mennyire szereti a magas és hosszú nyakú csikókat, ilyenekkel ajándékozzák meg. Valóságos szakismereteket sajátít el a lóirtásban, s megjegyzéseivel akárhányszor meglepi a híres ménesgazdákat.¹⁵

Mintha csak meghallgatta volna a Gondviselés azt a kérését, hogy ha testileg öregszik is, lelke ifjú maradjon: bámulatosan szívós természetűvé lett. Sokszor maga is csodálkozik, hogy „guta ütött, tört kezű, tört orrú, rheumás” ember létére mennyi életerő van benne. Tehát hosszú életet remélhet. Semmitől sem irtózik jobban, mint a fagyos szívű embertől. Mély szánalommal tekint kortársaira, kiket már tétlenségre kárhozott az idő, s kihalt belőlük az életkedv. Ezért írja:

¹⁴ Uo. X. köt. 225. I. XI. k. 142. I. XII. k. 457. I. XV. k. 510. I. XVI. k. 198. 310. 460. I. XVIII. k. 54. 206. I. XIX. k. 84. 91. 194. 197. 238. I.

¹⁵ Uo. III. köt. 341. I. IV. k. 95. 125. 129. 186. 194. 238-239. 472. 496. I. V. k. 9. 279. 374. I. VIII. k. 122. I. X. k. 62. 190. I. XI. k. 142. I. XII. k. 229. I. XIV. k. 102. 103. 110. 198. 201-202. 213. 218-219. 230. 351. 375. I. XVIII. k. 438. I.

*Vénül 's vénüljön testem, de te lelkemet ittassd
Hébe a 'szent kelyhből, és soh' elaggni ne hagyj.*

Csak szemei gyengülését szenvedni nehezen. Sokáig nem akar szemüvegre szorulni, s évekig nem ír s nem olvas semmit gyertyavilágnál. Csak az 1815-i bécsi útjában vesz szemüveget, s innentől fogva azzal dolgozik éjjel-nappal. 65 éves korában már jól észrevehető rajta, hogy előre görbült, sima, borotvált arca beesett. Csak szeme élénk tüze maradt meg.¹⁶

Amint haja ritkulni kezd, 1808 közepétől fogva egy ideig parókát visel; de ezt később elhagyja. Ellenben a Zrínyi-sapka majd mindég a fején van télen s nyáron, nagy hidegben éjjel is. Csak ha gyűlésre vagy előkelő családok látogatására megy, váltja fel a Zrínyi-süveget a gombos háromszögű kalap az akkori divat szerint, vagy pedig a pipacsszínű sapka fekete asztrakánnal díszítve. Máskülönben is divatosan öltözködik, és e tekintetben semmi különbség nincs benne. Vasalt gallért, hónapig érő nankin[g] vagy bársony nadrágot, fekete vagy búzavirág szín frakkot és fűzős csizmát visel.¹⁷

Életmódjában sincs semmi feltűnő. Ha egészsége engedi, korán kel, szétnéz a gazdaságban s háza körüli kertjében rendezkedik, igazgatja rózsafáit, virágait vagy ritkább fajú cserjéit. Nagy dologidőben hosszabb időt, néha egész napokat tölt munkásai közt. De ha sürgős írói dolgai vannak, vagy valami gyalogposta akad, aki Kassára, Debrecenbe vagy Pestre indul, rögtön levélíráshoz fog, hogy a kínálkozó alkalmat el ne szalassza. Neki mindég van izenni, kérni, küldeni valója. Ha pedig gyöngélkedik vagy beteges, ágyban fekvé is akadály nélkül végzi irodalmi dolgait, levelezéseit.

Sokat betegeskedik. Tavasszal és ősszel majd minden évben megfekszik az ágyat egy-két hétig, néha egy-két hónapig. Fogságában szerzett bajai közt a rheuma s az aranyér évenként meglátogatja, mit a kertészkedéssel iparkodik csökkenteni, de így meg a rheumát segíti elő. Legalább ő a kertészkedésnek tulajdonítja, hogy a nyavalya annyira elhatalmasodik rajta. De nagyobb, fenyegetőbb betegség is meglepi 1810-ben, s emellett többet öregedett, mint azelőtt 6 év alatt. Már 1809 tavaszától gyöngélkedik, napokig, hetekig ágyban van, föl-fölkel, de nem tud erőre jutni. A következő év nyarán, ipa temetése után, kileli a hideg, forrónyavalyába, tüdőgyulladásba esik. Háta s gyomra megdagad. A halál sejtelmei környékeznek. (Egyik orvos barátja nyilván nem ok nélkül hullamérgezésnek – „dögösödés” – tulajdonítja baját, amit ipától kapott, mikor foszlásnak indult testét háromszor megcsókolta.) Felesége s orvosai megmentik az életnek, s javulni kezd. De nemsokára ismét hideglelés kínozza. Sárgaságba esik. Megint meghűl, heves köhögés tántja, s attól fél, hogy asthmája fejlődik. Félelmének semmi alapja, tüdeje egészséges, hanem gyomra romlik el, és ismét sárgaságba esik. A huzamos sínlődés nagyon elbágyasztja, munkakedvét is elveszi. Képzhetjük: micsoda rombolást végezhetett rajta a nyavalya, mikor minden terhére van, ami eddig érdekelte; mikor felesége, gyermekei, első, várva várt kisfia is hidegen hagyják; könnyvei, festményei, művészinél művészebb metszetei csak untatják. Orvosai minden szellemi munkától eltiltják. Ő ti. most is próbát tesz: hogyan tudná meggyőzni baját. Elő-elővesz egy-egy levelet, amelyre válaszolni szeretne. Azonban mindjárt kifárad, izzadni kezd, szemei elhomályosodnak. Az 1811. szeptem-

¹⁶ Uo. VI. köt. 116. 250. I. VIII. k. 20. 122. I. X. k. 101. 106. 144. 244. 259. 269. k. XI. k. 76. 102. 152. 250. I. XIII. k. 76. I. XVI. k. 460. I. XVII. k. 160. 205-206. I.

¹⁷ Uo. IV. köt. 393. 506. I. V. k. 510. I. VI. k. 461. I. VIII. k. 8. I. XIV. k. 124. I. XV. k. 453. I.

ber 14. és 15-e közti éjjel „krízist tesz a' nyavalya”, s ő másnapról fogva lassacskán javulni kezd. Betegségében régi barátja, Szentgyörgyi József, noha távol él tőle, Debrecenben, jó tanácsaival, útmutatásaival s mindenek fölött meleg ragaszkodásával gyámolítja. „A' tudománybeli elsőséget – írja hozzá igazán nemes szíve sugalmából – örömet által engedem Colléga Uraimnak: de a' szeretet senkit sem tsatol közelebb hozzád: erről pedig tudod, hogy erős ez, mint a' halál, és kész azzal is, kivált ilyen szabados és törvényes úton meg vívni.” Visszanyervén életkedvét még többet kertészkedik, mintegy a Rousseau tanításaira figyelve, hogy visszatérhessen az élethez. Hanem a következő év januárjában kiújul betegsége, mellszúrás kínozza, s hátát dagadtnak érzi. De ez a betegség nem vesz erőt rajta. Egészsége úgy helyreáll, hogy őszi s tavaszi gyöngékedéseit nem számítva, 1823-ig fenyegetőbb nyavalya elkerüli. Ekkor ősszel, éppen midőn 65. évébe akar lépni, megint tüdőgyulladás veszi elé, s a következő év végén megismétlődik. A forró nyavalya is nem egyszer kerülgeti, de abból már felesége maga ki tudja gyógyítani.¹⁸

Amily hűségesen s önfeláldozólag ápolja őt felesége, éppen oly hűségesen s gyöngéden ápolja ő feleségét s gyermekeit. Mellettkö virraszt, s el nem mozdul ágyuk mellől. Szenvedő gyermekét még bájosabbnak találja, s bizonyos esztétikai gyönyörrel csügg rajta. Fiatalkorában felesége teszi próbára türelmét, mikor meg-megzavarja írói foglalkozásaiban; később gyermekei nyugtalanítják, bármily sürgős dolgai vannak is. És a végtelenül gyöngéd apa soha sem akar tőlük szabadulni. Családi élete példaszerű, legalább az ifjú írók ilyennek látják. Szemere, Döbrentei majd Wesselényi b. nem győzi Kazinczynét mint feleséget és anyát magasztalni. Szemere a Kazinczy családi életéből kap kedvet a házassághoz. Ismételhetjük, hogy ritka forró szeretet kapcsolja a család tagjait egymáshoz, ami sokszor csordultig tölti a férj és apa boldogságának poharát. Csak művészi lélek tudhatta e boldogságot oly mélyen átérezni, s kereshetett benne kárpótlást az élet ezer sujtása ellen. Az etikai jós a művészi szép egymásba olvadva kapja meg lelkét, midőn a férj és apa boldogságát ifjúkori eszményképeihez vonzó szeretete növeli. „Isteni napokat” él otthon, boldogsága ellágyítja szívét, s ilyenkor kapja Prónay Simon báróné, a szép Hirgeist Anna levelét azzal a hírrel, hogy festeti magát Pesten Kazinczy számára. „Előre érzem a' gyönyörűséget – írja. – Szép festésű képem lesz 's az Ninyt, az én testvéremet adja előmbé.”¹⁹

Természetes, hogy nem szívesen mozdul ki hazulról, hanemha alkotmányos kötelességei a vármegyeházára, vagy sógorával folytatott pöre Eperjesre szólítja. Családi boldogságának közepette, könyves szobájában, hol költőket, festményeket s metszeteket szép számmal talál (mert dolgozó szobája „egy kis cabinet”): „megszállhatná e az örültség”, hogy máshol keresse az élet örömeit? Holott oly szenvedélyei, amelyek a férfit gyakran elszólítják otthonról, egyáltalán nincsenek. Vadászni nem jár, a mulatozók társaságától teljesen idegen; a kártyát névről is alig ismeri, s legfőleg boldogságával játszik, a pipától – mondja – úgy irtózik, mint Horác a foghagymától. Csak sárga tobákot (burnót) használ 1803-ban betört orrának „légző csatornáját nyitva tartani”. Ha Sátoraljaújhelyre a gyűlésre megy, alig várja, hogy a közebédnek vége legyen, siet haza. De a társaságban nem vonja ki magát az étel s ital élvezete alól. Azt mondja, hogy rendszeren a vízen kívül semmit nem iszik, de ha vendégségben van: „kitesz a'

¹⁸ L. a *Levelezés* név és tartalommutatóját Kazinczy életrajzi adatai között.

¹⁹ Uo. VIII. köt. 190. 210. 526. 609. I. IX. k. 65. 90. I.

legtorkosabban is”. Ami azonban nem szó szerint értendő. A feltűnően külső fitogtatás végett rendezett vendégeskedés nagyon terhére van. Alig tudja magát türtőztetni, midőn a nagyúri fényűzést, ékszerek csillogását, a „hosszú farkú bíbor szín selyem ruhát a’ drága csipkével” látja. Alig tudja elnyomni felindulását, midőn a nyaláncságokkal (puncs, fagyalt, nádmézcsemege) megtelt asztalok mellé ültetik. Mily sivár a lélek, gondolja, mely csak az effélékben talál boldogságot. Egy francia író gúnyos szavai jutnak eszébe, látva a sok gyöngyöt, gyémántot: „Inkább venném a’ kantárt, minr a’ szamarát”. Ő sem mindig takarékosan él, míg erszénye engedi. Váltig ismétli ugyan, hogy konyhájára nem sokat költ, ami azt akkori fogalmak szerint igaz is; de a férfi szakács, aki rendszeren 5-6 tál ételt főz, elég sokat fölemeszt a szerény jövedelemből. Kávét nem iszik sem ő, sem családja. Csak a nevelőnőnek gondoskodik kávéról, vagy ha vendége érkezik.

A széphalmi szegényes udvarházban sok kiváló ember megfordul. Nemcsak a környék nevezetesebb családai keresik föl, hanem távoli vidékről is ellátogatnak hozzá: írók és államférfiak, papok és tanárok. Egy-két művész is fölkeresi. Nem mondhatni, hogy nyílt házat visz, és sok vendég látogatja. De nem is elzárt életet él, noha nem szívesen távozik hazulról. Egy-egy név vagy születésnap alkalmatosság 20-30 vendéget is összehoz nála. Néha több napig is magánál tartja ifjú barátait, például Szemerét és Kölcseyt, aki három hétig vendége. Gyakran befordul hozzá Dessewffy József, ha a zempléni gyűlésre megy, vagy útközben valamiben megszorul. Döbrentei Gáébor kétszer látogatja meg, mégpedig másodszer tanítványaival, Gyulay Lajos gróffal együtt. Megfordul nála rövid időre Rummy. K. Gy., midőn leányát viszi hozzá nevelőbe. Vida László Szemere társaságában keresi föl, s nagyon kedves napokat töltenek együtt. Mailáth János gr. is vendége egy napra. A sárospataki tanárok közül leginkább Vályi Nagy Ferenc látogat el hozzá, többször feleségével együtt, aztán még ott működik Sípos Pál, Kézy Mózessel együtt, a húszas évektől kezdve Somosy János is. A papok valláskülönbség nélkül nem egyszer vendégei. Erdélyi barátai közül a két Cserey évekig fogadkozik, hogy ellátogat Széphalomra, de ígéretét soha sem váltja be egyik sem.²⁰ Hanem az ifjú Wesselényi Miklós látogatása mind e mulasztást kipótolja.

Az ifjú báró személyesen akarván megköszönni Kazinczynak, hogy atyja emlékének megörökítésében annyit fáradozott, s őt is barátságába fogadván oly jóakarató tanácsokkal elhalmozta, föltette magában, hogy első nagyobb utazása alkalmával Széphalmot is útba ejti. 1814. június 21-én indul el Zsibórol nevelőjével, Pataky Mózessel, Döbrenteivel s két Bánffy b.-val, és nemcsak hazánk nevezetesebb városait, hanem a jelesebb magyar írókat is meg akarják látogatni, sőt Ausztriába meg Felső-Olaszországba is átrándulnak. A szándék teljesül. Wesselényi ekkor látja először Bécset, a Dunántúl nevezetesebb városait és íróit, Berzsenyit, Kisfaludy Sándort, Kis Jánost. Pesten épp akkor időz, midőn a király az orosz cárt s a porosz királyt fogadja, s tiszteletükre a várost kivilágítják.²¹

Wesselényi innen indul Patakyval együtt Széphalomra és november 2-án ér Sátoraljaúj helyre. Másnap vásár lévén, Wesselényi azt reméli, hogy Kazinczyt is ott találja. De csalódik. Kazinczynak Újhelyen nem volt háza, s ha tovább akart ott időzni, rendszeren a gyógyszerészhez szállott. Ide szállt az ifjú báró is, és itt találkozott először Kazinczynéval. Ez azonnal ki-

²⁰ Ui. V. köt. 239. l. VI. k. 123. 150. 225-226. l. VIII. k. 432. 483. l.

²¹ *Hazai és Külf. Tud.* 1814. évf. II. félév, 30-36. sz.

üzen férjének. Másnap reggel Wesselényi s Pataky gyalog indul Széphalomra. Értesülvén Kazinczy vendégei közeledéséről, nagyobb leányát kézen fogva eléjük siet. Első tekintetre nem ismeri meg Wesselényit s kénytelen megkérdezni. A feleletet forró ölelés követi. A báró s nevelője 3 napig mulat Széphalmon, s e három napot ünnepnek tartják a széphalmi udvarházban. Nemcsak maga Kazinczy, hanem felesége és gyermekei is folyvást a vendégek körül vannak. A házigazda élénken rajzolja előttük fogsága történetét; borzasztó szenvedéseit, s megmutogatja a magával hozott ereklyéket. Wesselényi megilletődve hallgatja, szemei könnybe lábadnak. „Mennyit szenvedtél, barátom – szól –, de nézzd körül magad ebben a szép circulusban, s valld meg, hogy gazdagon meg vannak jutalmazva szenvedéseid. Én nem ismerek szebb életet, mint a’ tiéd”.

Mind Kazinczy, mind a felesége oly képet alkotnak vendégeikről, melynek vonásait olvasmányaikból, művészeti tapasztalataikból s hazai vágyaikból veszik. Wesselényi fejét egy Rubens vagy Van Dyck ecsetére méltónak ítélik, amit Kazinczyné Schiller *Don Carlos*ára alkalmazván, azzal az észrevétellel told meg, hogy ő a két jó barátban Carlost és Posát látja. E hasonlatot felkapják Kazinczy körében, és sokáig így emlegetik az ifjú bárót és nevelőjét. Wesselényi nehezen tud a szíves házigazdától megválni. Már 5-én készülteket tesz az elutazásra, de a forró barátság kötelékeiből nem szabadulhat, noha szeretne már édesanyja karjai közé repülni. Másnap reggelre halasztja az indulást. S mikor a kitűzött idő elérkezik, s a kocsni már készen várja is, egyre halogatja a búcsúzást. Végre fölkel, megöleli Kazinczyt, megrázza kezét, feleségének pedig meghajtja magát. De az örömmel csordultig telt szívű férj arra kéri a deli ifjat, hogy feleségét is csókolja meg, amit az meg is tesz. Pataky követi példáját. Kazinczyt a bárónak nemcsak gyönyörű férfias alakja, nemes viselete, tiszta, nyílt szíve, hanem gondolkodásának érettsége s komolysága is megragadja. A széphalmi családi körben jó ideig nem is beszélnek egyébről, mint az együtt élt szép napok örömeiről. Kazinczy nem egyszer rajzolja írásban és élő szóval elragadtatását, amelyben felesége is osztozik. Szavaiban nemcsak az atyai jó barát túláradó érzései nyilatkoznak, hanem a jövőbe tekintő hazafié is, aki Wesselényit már ott látja a nemzet tanácsában vezérszerepet játszva. „Meglássd – írja Síposnak –, hogy Wesselényi mint az erős Hercules, ki a’ kigyót megfojtja, idővel az árva hazának egy fényes csillagává válik s ezer, millió nép fogja imádni.” Wesselényi is elragadtatással szól széphalmi napjairól. Ha édesanyja iránti szeretete nem vonzotta volna, Sárospatakról visszarepült volna Széphalomra. Így csak levélben öntötte ki érzékeny szívét. „Ezen utazásomnak – írja hozzá eltávozásra után néhány órával – ha a’ Polusokig nyult volna is, nállad leltem fel jutalmát. Nállad a’ vadságnak s az irigységnek is meg kék szelidülni, s véletlek érzeni azon boldogságotokat, melyel a’ Haza s a’ Virtus Geniusa jutalmazza tetteidet”. Hónapok múlva is azzal az édes örömmel emlékezik vissza Széphalomra, melyet csak a legmegkapóbb hatás kelthet. Atyai barátjának nemcsak írói érdemei, hanem házi körének egyszerű kedvessége, feleségének minden álságtól ment tiszta lelke, női s anyai erényei is erősítették vonalmát. „Szép-halmot hozod elő – írja Helmecczynek 1814. december 12-én – óh Barátom! Isteni két napot el tölték én ottan! A csendes öröm s igaz barátság ünnepét ültük, s el felejtkeztünk Elyziúmról. A ki el csügged, életét meg unta, vagy bal sorsa által sáppadt ember gyűlölővé lett, s a ki az Asszonyi Virtuson kételkedni kezdett, s minden szép szelid érzését elvesztette, Szép-halomra vele. Megbánás könnyei fogják el pirult orczáit nedvesíteni.” Pataky hasonló-

an megilletődve hagyja el Széphalmot, s új vágyat ébreszt Cserey Farkasban, hogy igyekezzék Kazinczyt kedves otthonában fölkeresni.²²

Kazinczy íróbarátai közül legtöbb szőr felkeresi Dessewffy nagymihályi kastélyában, s párszor Kassán is. Ellátogat Szemeréhez is Lasztóczra, Szentgyörgyihez és Nagy Gáborhoz Debrecenbe, Vályi Nagyhoz és Kézyhez, de kivált az egyházi gyűlések végett Sárospatakra. Anyja halála után huzamosabban kell Biharban és Szabolcsban tartózkodnia öröksége miatt. A tízes évek végén ismét a Dunántúlra készül, Keszthelyre, 1823-ban pedig Nagyváradon tartózkodik pár hétig, öccse, Dénes halála után, szintén örökségi ügyei miatt. De legtöbbször kénytelen Eperjesen időzni, néha hetekig, pörei miatt. Azonban Wesselényi látogatása óta egyre jobban vágyakozik Erdélybe, nemcsak Wesselényi, hanem a Gyulay család s régi és újabb erdélyi barátai látogatására is. Eddig inkább csak barátainak leveleiből ismerte Erdélyt, most színről-színre akarja látni s tapasztalni: miben kell a Királyhágón inneni magyarnak tanulnia az erdélyitől. Éppen a nemzetiséghez való szívós ragaszkodásban keresi az erdélyi magyar fő erényét, amelyet nemzeti létünk alapjává kell tennie az irodalomnak is.

- 310 -

A régi és újabb erdélyi barátai látogatására is. Eddig inkább csak barátainak leveleiből ismerte Erdélyt, most színről-színre akarja látni s tapasztalni: miben kell a királyhágón inneni magyarnak tanulnia az erdélyitől. Éppen a nemzetiséghez való szívós ragaszkodásban keresi az erdélyi magyar fő erényét, amelyet nemzeti létünk alapjává kell tennie az irodalomnak is.

N.

Hörögölés az erdélyi útra; az első tervek megküldésének. - Utazás tervezése. - Mit lehet látni Kazinczy Erdélyben? - Útra kel. - Konstánza és Keszi; Cserey farszabál. - Kolozsvárott és ottani irókkal való találkozás; iparkodás öböt az újításnak meggyezni. Látogatás a gubernátornál, Torlain Györggyel és Csereyvel. - Andráshelyen a Gyulay család vendége. - A magyarországi történelmi múzeumban. - Törökországban és a magyarországi seregben; D'Eltheraichhoz. Székelyországban és a magyarországi tábornokjainak ajándéka Kazinczyt. - Látogatás Székelyországban és a Székely Pálnál. - Székelyországban és Gyulay családdal. - Gyulafehérvárott; Bóthán János grófnál Hosszújárdán; Székely Cserey állomásán; utoljára Székelyországban. - Kazinczyt megismereti Erdélyt; utazásának fontosága.

Kazinczyt nemcsak a barátai szeretet mellette vonzza Erdélybe, hanem a tapasztalat és tanulmányi célja is. Semmi sem az ottani élettel való ismerkedés, a hitnek barátságában áll, hanem a hitet a hit nagy csijs embernek rajzol elötte. A székelyországi élet és ott látható meggyőztetésben is győződni kíván. A 1825. é. római látogatása

-petit

²² Kazinczy F. Lev. XII. köt. 152. 156-159. 169. 173. 180-180. 191. 194-197. 198-201. 208. 224. 587-588. I.

FINTA ÉVA

Három vers**Evokáció csillagos ég alatt**

Mélybarna illatú könyvtárak oduján
 dohány- és könyvszag sípoló tüdejénél
 hol összejártam randevúzni réveteg
 korok nagyságos szellemfejedelmivel –
 s találkozóm lett volna Vörösmartyval –
 egyszerre túl sokan lettünk e kőedény-
 szobában, táplálékai az időnek.
 És keserű lett arca Tompa Mihálynak
 Berzesnyi feszülten nézett füzetembe
 Csokonai félrebiggyesztette száját
 Juhász Gyula kezével takarta szemét –
 „Ki innen!” – szólt hozzám Vörösmarty Mihály –
 e hely túl kicsi ennyi keserűségnek.

(Könyvlapokból az ott sündörgő kisgyerek
 papírcsónakot hajtogatott, s vízre szállt –
 mindent szabad, gyerekek – szólt a rendező –
 csak összeálljon majd a filmkockán a kép.)

A Lófej-ködöt választottuk helyszíniül –
 eléggé néptelennek találtuk éppen
 javasoltam, hogy alapítsuk meg a múlt
 szimbiózisát minden eljövendővel.
 Vörösmartyt egészen más tüzelte fel:
 Lesz-é külön az emberiség egykoron?...
 Én nemesített növényeink példáján
 bátran állítottam, hogy ez is eljövendő.
 Nagy lesz az ember, telt és féregmentes is
 csak illatát s ízét fogja veszíteni.

Sárospatak, 2000.

Égi freskó

Szarva között Napot viszen
 oldalában van a Hold
 kettőezer éve is van
 hogy ez a kép beomolt.
 Csordultig a Tejút-rendszer
 gyomrában a csillagok
 nyüzsögnek, és emésztnek
 időt, teret, anyagot.
 Égi baktériumfelhő
 sziporkázó csermelye
 átragog a kupolánkon:
 szarvastestű Emese.
 Sarva közül elgurult már
 labdajátéka, a Nap,
 amit méhében megérlelt:
 emberarcú pillanat.
 Csodaszerek, csodaszavak
 szarvasléptű látomás
 szarvasúzó nyilazások:
 hol van a feltámadás?

1996

Vissza a vízöntőbe

Voltunk már itt
 voltunk már benne
 valaki itt volt
 volt itt valami
 egy sejtem porszem-alapanyaga
 tizenkettőször kettőezer
 évvel annakelőtte

2003. április 10.

ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY

Kazinczy és Török Sophie családetikai nézetei

Kazinczy Ferencné született Török Sophie a XVI. századi, hazájuk, családjuk és férjük mellett hősiesen helytálló nagyasszonyok első XIX. századi képviselője. Magatartása, családi életfolytatása a mai nemzedék családetikai példája.¹

Ónod nagy szülőttei közé tartozik ő is Lorántffy Zsuzsannával együtt. Atyja a református gróf Török Lajos az ónodi domínium birtokosa, és a kassai tankerület főigazgatója, anyja a stájerországi római katolikus családból származó Roggendorf Alojsia. Három gyermekük József, Sophie és Mária közül, Sophie 225 évvel ezelőtt, 1780. február 19-én látta meg a napvilágot, és anyja vallását követte. Nevét a szomszédos sajószögedi római katolikus egyház anyakönyvébe jegyezték be keresztelése alkalmával.² A leányka 1786-tól a bécsi francia klostromban neveltetett, ahol comtesse Roggendorf nagynénjei mint apácák nevelték.³ Itt a gyermek tökéletes francia tudásra tett szert, de németül és tótul is megtanult, és 16 éves koráig a műveltség egyéb ágait is megszerezte.

1804. november 11-én kötött házasságot az öt gyermekkorától jól ismerő, és a család barátjának számító, református vallású, nála 22 évvel idősebb Kazinczy Ferenc irodalmárral. Isten nyolc gyermekkel áldotta meg házasságukat, akik közül hét maradt életben. A leányok anyjuk, a fiúk atyjuk vallását követték. Házáséletükben a kölcsönös szeretet és megértés, a puritán életgyakorlat érvényesült. Megvalósult az a nagy evangéliumi életigazság, hogy igazán boldog házasságot azok élhetnek, akik nemcsak a szerelemben hanem az *igazságban* is egyek.⁴ Mert a család nem azért van, hogy legyen a világon egy család nevű intézmény, hanem azért, hogy milliószor újra meg

AZ ÓNODI TÖRÖK-KASTÉLY
(FOTÓ: ÁGOSTON I.)

¹ Előadásként elhangzott Ónodon a Török Sophie születésének 225. évfordulója tiszteletére rendezett emlékülnepe-ségen 2005. június 4-én.

² Matrikula, Római Katolikus Egyház, Sajószöged, 1780.

³ *Kazinczy Ferenc*: Sophie. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: *Szilágyi Ferenc*. Bp., 1984. 29. o. A továbbiakban az erre a műre való hivatkozás oldalszámát szögletes zárójelben közlöm.

⁴ *Ravasz László*: Tudom, kinek hittem. Bp., 127. 264.

újra támadjanak önfeláldozó apai, anyai, hű és jó testvéri egyéniségek.⁵ Milyen igazságokban értett egyet Török Sophie és férje, s milyen értékek érvényesültek családi életükben?

Elsősorban is abban, hogy tudatában voltak annak, hogy a család, a szülők, és a gyermekek vérségi köteleke akkor töltheti be rendeltetését, ha egész életre szóló döntés alapján nyugszik.

Mindkettőjüknek egymást megelőzően volt már elképzelésük és jelöltjük a házasságkötésre nézve, mégsem azok számára kötelezték el magukat. Az egész életre kiható döntés magába foglalja azt, hogy aki párt választ, jövőt választ. S éppen ezért azt szükséges választania, aki hozzáillő felfogásban és gondolkozásban, vagyis akivel közös igazságot vallanak, akivel egymás számára teremtettek. Ehhez járult még az a feltétel, hogy jóllehet nem a szülők választanak az ifjú pár helyett, viszont a fiatalok a szülők bölcs beleegyezését kell, hogy szükségesnek tartsák.⁶ (Péld. 19, 14.)

Kazinczy sorsának eseményeiben isteni ökonómiát lát. Az ökonómiát csak a vak nem veszi észre, és vádolja azt, akinek a keze az egészet kormányozza, a jó ember bízik abban, aki őrá a próbát bocsátja, s tudja, hogy a csapás csak az elrendelt jónak kiteljesedését szolgálja. Ilyen isteni ökonómiának ismerte fel az előző években elszenvedett 2387 nap kufsteini fogását, amelyben Sophie-hoz hasonló kedves lélekről elmélkedett, nem is gondolva a vele való házasságkötésre, amely később bekövetkezett. [139] Ennek során más változás is történt életében, mégpedig: értékrend-változás. Rádöbönt arra, hogy „tökéletesen minden senkinek sem jut a nap alatt..., mert az embert nem az teszi boldoggá, hogy mindennel bír, hanem az, hogy némelynek nem bírásával nem gondol.” „Én kerestem az odafelvalókat, azaz egyedül a személynek személyét, s betölt az isteni ígéret rajtam :a többi tinétek pótlék gyanánt adattatik meg. Megnyervén Sophie-t, boldognak lelem magamat...” [167] Kis János barátjának írja, hogy úgy tekinti Sophie-t, mint aki Isten ajándéka. Éppen ezért egymást fölötte becsülik: „Ő az angyala életemnek, ő a bére hosszas szenvedéseimnek, s karjai között minden öröm valóságos könyörgés a Gondviseléshez, aki bennünket homályos utakon vezet paradicsomába... Óh áldassék az a jó Isten, aki azokat, akiket szeret, keseríti, hogy nekik fentebb örömeiket adhasson...” [163,164]

Török Sophie-nak és Kazinczy Ferencnek 1804. november 11-én tartott összekelésére Kis János által írott 28 versszakos költeményének első szakasza is kifejezi az Isten által adott jótéményt, mely sorsának jobbra fordulását hozta:⁷

*Igaz hát barátom, hogy elmúlván teled,
A megengesztelt Sors nagyobb jót tesz veled,
Mint amit kívánnál?
Igaz, hogy már ígér örök ifjúságot,
Miolta hív párod esküdt barátságot
Hymen oltáránál?*

⁵ Ravasz László: Legyen világhosság. III. k. Bp., 1938. 372.

⁶ Török István: Etika. Debrecen, 1952. 85, 89.

⁷ Kis János versei, Első kötet. Pest, 1925. (hymen = házasság)

Hasonló nézetet vall a kortárs, a szintén jó barát, Berzsenyi Dániel Török Sophie-hoz írt költeményében, amikor a sok szenvedést és próbát kiállt irodalmár házastársát, a kedves Amazont, „Kazinczym szép béré”-nek nevezi.⁸

Kazinczy és Török Sophie egy családdá formálódást régi ismeretség előzte meg. Kassán, az 1780-as években egy házban lakott Kazinczy a grófékkal. Egész estétet töltött a Török családnál, s az akkor még gyermek Sophie lehetőleg senkihez sem engedte közeledni „választottját” mondván: „Hozzám innen! nem tudja, hogy az enyém!”⁹ Később testvéri kapcsolat alakult ki a két lány – Sophie és Mária – valamint Kazinczy közt, de Sophie-hoz mégis jobban vonzódott. Mint később bevallottra, becsülte a lányt és talán szerette is anélkül, hogy tudta volna. Maga Sophie is hasonlóképpen érezhetett, mert ő is utóbb egy találkozás alkalmával elmondta, hogy olyan kultúrájú és hajlandóságú férj tehetné őt boldoggá, mint Kazinczy, de azon, hogy valaha is férjként ismerje el, csak jókedvűen kacagott. [82]

Ilyen előzmények és bizonyságok után 1804. augusztus 24-én került sor a végleges döntésre. Török Sophie felé elhangzott a kikerülhetetlen kérdés: „Sok esztendő óta te vagy szememben az első személy, szől remélhetek-e?” A lány kis időre eltávozott, majd visszatérve így szól: „Und wo werden wir wohnen?” (vagyis: És hol fogunk lakni?) „Barátom... én anyámmal szólottam.” Másnap a hűség zálogát újukra húzták. [146,147]

Sophie egyénisége teljes mértékben megfelelt férje elképzelésének. Nem ismert kényeskedést (affektációt), „ő teljesen a természet lánya, a szájából és tollából nem folynak a női nem frázisai, édességei, mellyekkel mások figyelmét magára vonná. Ő csak azt mondja amit érez”. [251] Beteljesedve látták az örök ígét: szerzek néki segítőtársat, hozzáállót.

Másodsorban Török Sophie és Kazinczy egyik voltak a gyermekáldás örömteli elfogadásában. Számukra a házasság nem csupán eszköz, sem nem öncélú intézmény, hanem isteni parancs, mellyel a gyermekáldás szoros összefüggésben van. Az új élet világra jöttkor a teremtés örök titka előtt álltak a szülők.¹⁰

Kazinczy erről a fenséges családi örömről számol be széplelkű debreceni orvos barátjuknak, Szentgyörgyi Józsefnek, mikor ezt írja: „nemcsak férj, hanem ha nem csálnak az apparentiák (jelek), atya is vagyok egyszersmind. Érzed-e, mely öröm van a szókbán? Óh, érzed, bizony érzed! Mert ki érezhetné azt jobban, mint az a jó és széplelkű ember, aki maga is férj, maga is a legjobb atya?... Menj édes barátom, és súgd meg ezt a te tisztelt hitvesednek. Fecsegyétek el az estvét az én boldogságaim emlegetése alatt...” Majd arról ír: „könyörgéssé válnak érzéseim, hálát adok a Gondviselésnek, hogy reám ily irtóztató csapásokat mért [a 2387 nap fogságára gondol], mert ily irtóztató csapások nélkül az én életem anyala nem volna soha az enyém.” [161,162]

Mikor pedig megszületett a gyermek, térdre borulva Istennek adott hálát: „Térdre buktam, midőn a kis csecsemőt megláttam, s kértem az élet Istenét, hogy éltesse a Jónak, Szépnek s Igaznak szeretetében nevelje...” [209] Alig telt el azonban egy év, amikor az Isten magához vette a gyermeket, s a fiatal házasoknak koporsó mellett kellett megállniuk. Mindket-

⁸ Berzsenyi Dániel Összes versei. Bp., 1982. 118.

⁹ Ágoston István: Muhi és Ónod irodalmi hagyományai. Miskolc, 1988. 53.

¹⁰ Török István i. m. 108.

tőjüket megviselte az esemény. Úgy tetszett nekik, mintha magukban az Ádám és Éva képét látnák, midőn az Isten haragja kiűzte őket az Édenből. [254, 255] Az Isten azonban rövidesen pótolta ajándékát. Sophie nemsokára örömmel újságolta férjének: a Gondviselés pótlékot készített néki. Aztán sorba egymás után születtek Sophie gyermekei. S jóllehet sok csapás és próbatétel érte a családot – erőteljes pénzromlás, Török Sophie atyjának, majd Kazinczy anyjának a halála – de a sors minden csapásainak próbatételeit gyermekeikben pótolta ki úgy, hogy mind a heten lélekben és testben ép gyermekek. Erről ír Kazinczy barátjának Cseréy Miklósnak, akinek válasza hasonlóan megerősíti ezt a nézetet az alábbiakkal: „Hogy az Isten gyermekekkel szeretett, ez édes Barátom, a földi legnagyobb nyereségek közé tartozik! Egy magtalan ember olyan, mint egy terméketlen fa: megjelenik és elenyészik, nem hágy maga után gyümölcsöt.” [388] A szülők gyermekeikben nemcsak életüket folytatják, hanem jólelkűségüknek s munkásságának jótéteményeit is által nyújtják a maguk sírján a jövővilágra, a következő maradékra. [390] E nézettel egyetértve fogalmazza meg véleményét Kazinczy, mikor Szentgyörgyi Józsefnek így ír: „Én gyermekeimben élek, homo proletarius¹¹, de elrettenek arra a gondolatra, hogy mi lett volna abból, ha ifjontan házasodtam volna meg. Az Ábrahámnak adott áldás nekem juta: bár az Ígérő ezeknek kenyeret teremtsen kövekből.” [392, 472] Ő maga kilenc testvér között a legidősebb volt.

Török Sophie-nak négy fiú és három leány, összesen hét gyermeke született még. Utoljára 1820. október 20-án szülte fiúgyermekét, akit Lajos Péter Ferenc névre kereszteltek. Az első nevet Sophie atyjáról, a másodikat Kazinczy nagyatyjáról, a harmadikat a Rákóczirol kapta. Rákóczit azért tartották számon, mert vele birtokrészt cserélt a család, aztán háromszor fogta el a német katonaság, életét pápistává léttel és súlyos pénzváltással tudta csak megmenteni. [395]

A Kazinczy házaspár teljes egyetértésben fogadta el a gyermekekben nyert áldásokat. A teremtés örök titka előtt teljes hódolással és tisztelettel álltak, amikor a gyermekáldást elfogadták. Különös hangsúlyt kapott a maguk által vallott figyelmeztető megállapítás: „Jajj annak az atyának -- és természetesen anyának is -- aki gyermekét azért szereti, mert szép, jó stb.: az szereti igazán gyermekét, aki nem keres okokat arra, hogy gyermekét szeresse és mégis szereti.” [266]

Harmadsorban: Török Sophie és Kazinczy egyetértettek a gyermeknevelés módszerében és az emberszeretet gyakorlásában.

A két házaspár vallásbeli különbsége nem okozott nézeteltérést. A XIX. század első és második évtizedében fordulat következett be a vallásos gondolkodásban. A katolikus és protestáns felfogások találkoztak egymással. A napóleoni forradalom bukása után épültek ki azok a tervek, amelyekben érzékelhető volt az egységesítő gondolat. Ennek magyarországi képviselője éppen Kazinczynak a barátja volt katolikus részről. Név szerint Guzmics Izidor, aki Kazinczyhoz intézett levelében „nemzeti religio”-ról beszélt. Ehhez az irányzathoz kapcsolódott a kor nagy gondolkodójának, Rousseau-nak elmélete, akiknek a felfogása antiszocialista szem-

¹¹ A szójáték a proletarius (a gyermek, utód jelentésű proles latin szóból ered, olyan vagyontalan embert jelentett a római birodalomban, aki csak gyermekeivel adózott a köznek. *Albertum Molnar*: Dictionarium latino-ungaricum, Nürnberg, 1604.

lélettel ötvöződött, mely szerint az ember nemcsak eszből, hanem szívből is áll.¹² A korszak elképzelésének megfelelően a vegyes házasságokban a gyermekek lehetőleg szülei vallását követték nemük szerint, a lányok a katolikus vallást, a fiúk a református vallást követték. Így történt akkor, amikor Eugénia lányát atyja 1818. szeptember 14-én maga vezette a katolikus püspök elé, örvendezve, hogy házassága „példát adhat annyi sok gyengének, aki közös házasságba lépett, és osztán megnyugodni nem tud, erőszakoskodik.” [336,337]

Keresztyén házasság ott van, ahol naponkénti bűnbánatban és imádságban tisztul meg és erősödik meg a közösség. Ebben a családban a naponkénti közös imádságok nem maradtak el. Török Sophie fennhangon olvasta vagy mondta az imádságokat, amit férje megilletődéssel és figyelemmel kísért. [269] Különös érdeklődés illeti Török Sophie emberszeretetből és hitből származó segítő szolgálatát. Ezek mint ragyogó gyémántok ékesítik családi életük lelki öltözetét. Ebben is hű és megértő társai voltak és maradtak egymásnak.

Egyik alkalommal az Úrnak egy megnyomorodott szolgálóján gyakorolta Sophie a diakónia szolgálatát, aki reggel 10 óra tájban kopogtatott be a házukba. Sophie asztalhoz ültette, megosztotta vele reggelijét és ebédre is ott tartotta. Hiányzó pénzét 5 Ft-tal kiegészítette, sőt megszakadt zsebkendőjét új szöttesre cserélte, és így engedte további útjára. Kazinczy összefoglalva az eseményt megállapította: gazdag alamizsnákat osztogatni csak gazdagoktól telik: de kilesni mire van szüksége a szegénynek, és úgy adni, hogy az ne piruljon miatta, az a Sophie angyali szíve privilegizált virtusa. Más alkalommal egy öreg nemes ember jött a házhoz gyalog és igen lyukas csizmában. Sophie ezt meglátva mondta férjének: „Ferenc ezt az embert legszebb módon lábbelivel kell ellátni!... Hozzáment az öreghez...papucsot keresett neki, levonatta csizmáját, s estvéig kész volt a foltozással a falusi csizmadia. Ilyen angyalt ada nékem az Isten.” [262, 263] Más alkalommal egy ínségek legnagyobb örvényében szenvedő kiáltott hozzájuk segítségért. Sophie az apjától neki küldött pénzzel fedezte a szerencsétlennek küldendő 200 Ft-nyi összeget. [288]

Segítőkészségük követendő példa gyanánt szolgálhatott volna, de szélesebb körben történő elterjedését hiányolják, pedig néha oly kevésbe kerülne megszerezni ezt az örömet, állapította meg a család nevében Kazinczy. Majd így folytatta: „Mindenen nem segíthet még Esterházy és Festetics sem. De mennyin és gyakorta mely kevéssel segíthetnének! Én minorennis [kicsi] vagyok, az feleségem is... mindazáltal mi mindketten örömet lelünk abban, ha kor és vallás különbsége nélkül segíthetünk másokon... Őtet is és engemet sok szerencsétlen áld ezen a tájon. 1808-ban kilencszáz forintot adtunk másnak... ily gazdag alamizsnát nem tudom hányadik gazdag tesz. De nemcsak az adás, a TEVÉS is alamizsna, és ez sokszor még többet ér.” [294,295]

Török Sophie még egészségét, sőt életét is kockára tette, hogy a betegeken „tevés” által segíthessen. Abban az időben a kolera, azaz hétköznapi nyelven a mirigy gyógyíthatatlan betegség volt. A járvány ahol felütötte a fejét, ott százezreket pusztított el. 1831 augusztus elején már Széphalmon, Kazinczyék lakóhelyén is megjelent. Erről tudósítja Kazinczy barátját Guzmucs Izidor főapátot: „Élek, édes barátom, én és az enyéimék, de harmadnap ólta a mirigy Széphalmon is pusztít. Az űr, mely a mirigyos Újhelyből senkit bé nem ereszte eddig,

¹² Varga Zoltán: Az egyház a reformkorban. In: A magyar református egyház története. Bp., 1949. 320, 321.

most már innen el van véve és hátrább van állítva... Feleségem pedig látogatja a betegeket, gyógyítja, gyámolítja, táplálja. Azt teszi, amit egy angyal. De az angyal nem gondolkodik arról, hogy mit fog maga is enni, s gyermekei nincsenek, mint nekem. Ha elkap a halál, gyermekeim földönfutó koldusok lesznek..." [407] Az „angyalt” megőrizte az, akinek a szolgálatában állt. Miért, miért nem, de Sophie-n nem fogott a kór.

Férje 1831. augusztus 20-án kelt járványhelyzetet értékelő, Mocsáry Antal táblabírónak írt utolsó levelének a befejezése után két nappal megkapta a betegséget, és letette a tollat kezéből, itt hagyta a földi árnyékvilágot örökre. [412] Az örökkévalóságba készülve már 1820 körül így ír szeretett Sophie-jának: „Ha én hamarabb halok el Sophie-m, mint Te, és ez természetes és rendjén való, lelkem melletted marad, hogy örökre körülenghessen Téged. És ha majd Te is meghalsz, én fogok fogadásodra elébed sietni..." [397]

Török Sophie még tizenegy évig viselte az özvegyesség szomorú fekete fátylát, majd 1842. február 14-én éppen Nagyváradon tartózkodása alkalmával magához szólította az Isten. [412]

Török Sophie két és egynegyed százados születési évfordulóján nemcsak a példaadó és hűséges hitvestárs képe rajzolódik ki előttünk, hanem férjéé is, vagyis egy családé. Gyermekekkel együtt olyan család arculatát láthattuk meg bennük, amely legfőbb vonásaiban mintául szolgálhat ma is.

Etikai értékvesztésben szenvedő társadalmat csak lelki kincsekkel rendelkező családok emelhetnek ki a pusztító örvényből. Mint ahogyan a pénzmilliárdosok sáfárságot nem ismerő magatartásából és az egész társadalomra rátelepedő anyagi szegénységből is. Ezért szól mindent átható erővel Kazinczy megállapítása: „nemcsak az adás, ... *a tevés sokszor többet ér.*”

AZ ÓNODI EMLÉKÜLÉS RÉSZTVEVŐINEK EGY CSOPORTJA TÖRÖK SOPHIE ÚJ EMLÉKTÁBLÁJA ELŐTT
(FOTÓ: ÁGOSTON I.)

HÖGYE ISTVÁN

A Kazinczy-testvérek vagyonmegosztása 1813-ban

Kazinczy Józsefné Bossányi Zsuzsanna 1812. november 14-én bekövetkezett halála után gyermekei „osztályt tettek” a tekintélyes Péchy Imre és Domokos Lőrinc közreműködésével. Eddig is sokat tudtunk a Kazinczy-testvérek vagyonvitájáról, birtokcseréiről, de most új adatok kerültek elő Pozbai Dezsőné kutatásai nyomán. A kutató a Magyar Országos Levéltárban a pécsújfalusi Péchy család irataiban a Péchy-fiúk, István és Tamás sárospataki és eperjesi diákéveit s nevelőjük, Tompa Mihály kapcsolatait kutatva összefoglaló tanulmányt írt a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyvének 5. kötetében.¹ Kutatásának másik eredménye, hogy a Péchy-család levéltárában megtalálta a Kazinczy-testvérek vagyoni osztozkodásáról készült hiteles jegyzőkönyveket, mivel Kazinczy Zsuzsanna (1768–1842) Péchy Sándor Bihar megyei birtokos felesége volt. Ezeket a terjedelmes, szerteágazó dokumentumokat válogatásra, közlésre átadta nekem, hogy szerkesztőnk segítségével közzétegyem azokat.²

A Kazinczy család a 17. század közepétől emelkedett ki, és *Ferenc* által lett országos hírnév. A család tekintélyét Kazinczy Péter (1636–1679) alapozta meg, aki Zemplén és Bereg vármegyéknek jegyzője, többszöri országgyűlési követe, I. Rákóczi Ferenc bizalmasa. Péter és Makkai Katalin házasságából született *András* (1660–1728), később Ung vármegye alispánja. Andrásnak vinnai Eödönffy Erzsébettel kötött házassága jelentősen növelte a család birtokait, rangját. Fiuk, *Dániel* (1685 k.–1750) a Szirmay Terézszel történt házassága révén lasztóci birtokokhoz jutott. Kazinczy Ferenc szülei: *Kazinczy József* (született Vinnán 1732. február 9-én, meghalt Alsóregmecen 1774. március 20-án) és *Bossányi Zsuzsanna* (született Érsemjénben 1740. május 18-án, meghalt ugyanott 1812. november 14-én).

Hagyomány volt a családban az ősök, elődök tisztelete, a nagy család, a rokonság megbecsülése. Kazinczy Ferenc is nagyon büszke volt őseire; különösen Pétert és anyai nagyapját, Bossányi Ferencet, Bihar vármegye főjegyzőjét és követét becsülte sokra, összegyűjtötte családtagjainak adatait, megírta a Szirmay-ház történetét.

A Kazinczyak általában nagycsaládosak voltak, az író kilencgyermekes családban nevelkedett. A testvérek:

- Ferenc* (1759–1831) író, költő, felesége gr. Török Zsófia;
- Dénes* (1761–1824) Bihar vármegye alispánja (nőtlen maradt);
- Juliánna* (1762–?) Dercsényi János orvos felesége;
- László* (1763–1807) ezredes, felesége Lukács Franciska;
- Klára* (1766–?) Kraynik József göncruszkai birtokos neje;

¹ Pozbai Dezsőné: Tompa Mihály és a Péchy-fiúk Eperjesen. = Széphalom 5., 235-254.

² MOL P 536. A Péchy család levéltára. 10. csomó. Évrendezett iratok 1810-1816.

Zsuzsánna (1768–1842) Péchy Sándor Bihar vármegyei birtokos felesége;
Terézia (1770–1772) kisgyermekként halt meg;
József (1772–1856) abaúji táblabíró, felesége Ragályi Mária;
Miklós (1774–1844) író, bihari hivatalnok, kinek első felesége Bokányi Zsuzsanna, a második Beöthy Viktória.

Kazinczy Ferenc tanulmányainak befejezése után megyei hivatalnok lett Zemplénben, majd Abaújban, később a kassai tankerület iskola-felügyelője. II. József halála után hivatali állását megszüntették. Az ekkor már 31 éves férfit anyja házasságra sűrgette, gazdag lányt remélve házas társnak. Anyjától jusst kért, és Kisbányácskán (Széphalmon) házépítéshez kezdett. 1790 őszén, szüretkor anyja megígérte, hogy segít az építkezésben: „követ, fát, napszámot ingyen ad hozzá... Mintegy 20 holdnyi területet kerítettett körül, kiirtatta, hogy szántóföldje, rétje, szőlője, gyümölcsöse, veteményese és méhese legyen angol ízlésben”.³ Az 1791-ben kezdett építkezést a börtönének és József öccsének rosszindulatú intézkedései megszakították, az pusztulásnak indult. Az író anyját arra kérte: „*Parancsoljon Asszonyanyám Timár József gazdámnak, hogy vetésemre, kertemre jó gondot viseljen, hogy pincémnek baja ne legyen*”.⁴ 1801-ben a börtönből szabadulva azonban a széphalmi telket parlagon, az épületeket használhatatlan állapotban találta. Kérte édesanyját, helyezze birtokba, hogy valamit kezdhessen.⁵ Kezdetben csak a kőji szőlő 300 Ft évi jövedelmét kapta, anyja háztartásában élt. A börtönének költségeit utólag a családnak kellett kifizetnie, ezért haragudtak rá, különösen László és József testvérei.

Házasságkötése után Kazinczy a megszaporodott házi kiadásokat, a hitelek kamatait újabb kölcsönökből fedezte, könyvtárának nélkülözhető részét eladta a sárospataki kollégiumnak 2000 forintért. 1810-ben úgy jutott 400 Ft-hoz, hogy az újhelyi Szár-hegyen lévő szőlőjét elcserélte a köves-hegyi rosszabb állapotú, „elparlagult” területért, de ez a csere előnyös volt számára, mert a Köves-hegyen lévő másik szőlője, borháza, pincéje közelében volt.⁶ Édesanyja többször megbízta Ferenc fiát birtokvitákban a család képviselőjével. 1801. december 2-án a sátoraljaújhelyi tárgyaláshoz kézírásával szerződésmásolatot terjesztett be a széphalmi állásos, pincés nagykocsmá, ser- és pálinkaház, a Hosszúláz melletti malom, kenderterő, fűrészmalom, a Bózsva-patakon lévő pálinkaház és 2 darab rét ügyében, melyet Goldgráber József rudabányácskai zsidó vett bérbe 900 forintért, de nem a szerződés szerint használta és fizette.⁷ 1804-ben kezdődött egy peres ügy, mellyel kapcsolatban 1811. december 28-án Kazinczy Ferenc fogalmazott és írt a család és a birtokostársak megegyezését tartalmazó iratot a magyarjesztrebi erdők használatáról.⁸ Ez az erdőbirtok a Szirmayak révén került a Kazinczy családhoz, és Ferenc használatára engedték át a testvérek.

A családjára szigorú, ellentmondást nem tűrő asszony volt, aki korán özvegyeségre jutván garasoskodó, szűkmarkú, később gyermekeit nem egyformán kiházásító, József fiának

³ Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora. I. k. Bp., 1913. 413.

⁴ KazLev. II. k. 402.

⁵ Vö.: Högye István: A gazdálkodó Kazinczy Ferenc. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XV. k. 1976. 151-162.

⁶ Sátoraljaújhely városkönyve. 1810. jún. 8-i bejegyzése. ZLÉ.

⁷ ZLÉ. N. 1008/f Loc. Jur. 118. No. 483.

⁸ ZLÉ. N. 1011/a Loc. 183. No. 42. A megállapodás teljes szövege közölve: Högye István (szerk.): Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában. Sújhely, 1990. 25-33.

véleményétől és akaratától függő, de mindvégig keményszívű, makacs, a családot összetartani akaró, gazdálkodni és irányítani tudó földbirtokos asszony volt. 1812. december 2-án Kis Jánosnak írta Kazinczy: „*Alig pihentem meg Széphalmon Bécsi útam után, midőn érkezik a' levél, hogy az Anyám, egy hetvenhárom esztendőös nagylelkű Matróna, Novemb. 14d. megholt... belé fogván az osztály dolgába, melly eddig szenvedett bántságimnak véget vet ugyan, de terheimen nem sokat könnyít, mert heten osztozunk.*”⁹ Vida Lászlót arról tudósította: „*Az osztály engem meghagyott Széphalmon és Regmeczen, 's az Anyámnak Petneházi (Szabolcs Várm.) 's az Atyámnak Kis-Tárkányi (Zemplény Várm.) portiójokban 's az Ujhelyi szabad legjobb hegyen fekvő szőlőt adta birtokomba.*”¹⁰

Kazinczy Ferenc levelezésében, önéletrajzi feljegyzéseiben többször tett utalást a család vagyoni helyzetére. „*Szüleim hét Vármegyében bírtak [ti. birtokosok voltak Nógrád, Zemplén, Abaúj, Bihar, Szabolcs, Ung és Heves megyékben] elég szép birtokot, de minekutána ezen birtok hét testvér között egyenlő részekre szakasztatott, látni, hogy én gazdag nem vagyok. Kevés birtokom Abaújban, az az Széphalmon és Regmeczen, Zemplényben és Szabolcsban vagyon. Ezt teherrel kaptam, mert a' testvér Öcsém László... adósságokat hagyott, mellyeket... kénytelenek vagyunk fizetni*”, írta Helmecczynek 1813 áprilisában.¹¹

Az 1813-as nagy vagyoni osztozkodás előtt is történtek birtokcserék a testvérek között, s maradtak területek közös használatban is, mint például a bányácski erdők, a toronyai, mátyásházi szőlők Ferenc és József esetében. A megházasított fiúknak édesanyjuk rangjukhoz méltó udvarházat építtetett vagy adott: Ferencnek Széphalmon, Józsefnek Alsóregmeczen, s a nőtlen maradt Dienes, valamint az anyjuk haláláig az addig még család nélküli Miklós feltehetően az ősi semjéni Bossányi-kúriában laktak. A lányok házastársának még tekintélyesebb volt a vagyona: Klárának a göncruszkai Krainik-kastélyban, Zsuzsannának a Péchyek álmosdi házában éltek. A semjéni másik Bossányi-ház is rendelkezésükre állt.

A nagy vagyoni osztozkodásból kitűnik, hogy a Kazinczyak kisebb Abaúj és Zemplén megyei földek, erdők, rétek, kaszálók meg az újhelyi, toronyai, mátyásházi szőlők, pincék mellett sokkal jelentősebb birtokkal rendelkeztek a Bossányiak révén Nógrádban, Szabolcsban s főleg Érsemjén központtal Biharban, mely birtoktest része volt Érsemjén, Érszelind, Érkeserű, Értarcsa, Ottomán, Érmihályfalva, Álmosd, Kőj, mintegy 2000 holdnyi területtel. Az osztozkodás alapját szolgáló birtokok pontos nagyságát nem tudjuk, mert gyakran csak úgy jelölik például: semjéni ráta, pásztói részjóság. A jobbágycsaládokat egész házhelyeseknek vagy zselléreknek írják, például: rohodi, petneházi egész porció. A szőlőket néha „kapás” nagyságú területtel, máskor régi vagy új fogással jelölték meg. A megállapodás a fontos családi dokumentumon túl arra is szép példa, hogyan működött egy „választott” bíróság két tekintélyes rokon közreműködésével.

A birtokmegosztás előtt a testvérek megállapodtak, hogy az örökösök nélkül elhalt László testvérük és édesanyjuk adósságait egyenlő arányban magukra vállalják. A számadásokból kitűnik, hogy az adósság (Bodenlosz, Lajcsák, váradi kanonokok, Kazinczy Péter, Dercsényi János sógoruk, álmosdi, váradi zsidó hitelezők, székelyhidi és váradi patikartartozások stb.)

⁹ KazLev. X. k. 189-190.

¹⁰ 1813. ápr. 25. KazLev. X. k. 339-340.

¹¹ KazLev. X. k. 339.

7216 forint, melyre csak 6288 forint fedezet van összeszámolva az eladható értékeket (pl. a Krajnyik József sógor által „kivásárolt” 4 ökör, 2 szekér, vaskemence, az édesanya perselyében maradt 163 Ft, malmok, kocsmák, ser- és pálinkaházak, az újhelyi, toronyai borok, pincék, jesztrebi, petneházi épületek bérelti díjai stb.). A hiányzó 927 Ft a hét testvér között egyenlő arányban 132 Ft összeggel oszlik szét.¹²

A hét testvér az öröklött és szerzett vagyonuk révén a korszak középbirtokos-nemesinek színvonalán élt, tőkehiánnyal küszködött, a gazdálkodás különböző módjaival, bortermeléssel, juhászattal, állattartással és még dohánytermesztéssel is foglalkozott. Általában előnyös házasságokkal gyarapították családi örökségüket, kivéve Ferencet, aki sohasem kapta meg felesége jogos örökségét, a jelentős gróf Török-vagyont, a kázméri-ónodi birtokokat. Özvegye 1836-ban kapott 9500 Ft-ot. Gyermekai – anyjuk halála után – 1844-ben nagybátyjuktól, gr. Török Józseftől kértek újabb örökséget, de elutasították közös képviselőjüknek, Kazinczy Bálintnak panaszát.¹³

1824-ben Kazinczy Dienes Bihar vármegyei alispán örökösök nélkül halt meg, az ő vagyonát az élő hat testvér örökölte. A most feltárt családi iratokban – melyek közül itt az 1813. évi osztálylevelet közöljük teljes terjedelmében – főleg Zsuzsanna és gyermekei (Péchy László, Péchy Klára Fényes Dienesné), valamint unokái (Fényes Terézia, Fráter Lajosné) bihari birtokaira vannak további jó adatok. Kazinczy Klára örökségét Érsemjénben fia, Krajnyik Imre és felesége, Kazinczy Eugénia, az író legidősebb lánya használta. Kazinczy Ferenc gyermekei közül Anna-Iphigenia szerzett a rohodi és petneházi öröklött birtokához jelentős vagyont Becske Lajossal, a későbbi szabolcsi alispánnal kötött házassága révén. Emil és Lajos hivatásos katona lett, Bálint és Antal hivatalnok, Thália Varga József hegyaljai szőlőbirtokoshoz ment feleségül.

Kazinczy Ferenc családjában nem volt fő szempont az anyagi javak gyűjtése, fontosabb volt a gyermekek nevelése, taníttatása, az írónak, irodalmi irányítónak a szellemi kapcsolattartás, a nemes, szép, nemzeti ügyekért való áldozatvállalás.

A Kazinczy successorok osztálylevele

Alól is megírandó hét Testvérek úgy mint Kazinczy Ferencz, Kazinczy Dienes, Kazintzi Juliánna Dercsényi Dercsényi Jánosné, Kazinczy Klára ruszkai Krainik Józsefné, Kazinczy 'Su'sánna Özvegy Pechy Sándorné, Kazinczy József és Kazinczy Miklós, adjuk tudtokra mind a' mostaniaknak mind a' jövőendőbélieknek: Hogy Néhai Kedves édes Anyánk Nagy Ugrótzai Bosányi Bosányi 'Su'sánna, Néhai Kazinczy József Édes Atyánknek özvegye, a' múlt 1812dik esztendőben November 14kén itt Ér Semlyénben meg halván, ámbár halála után Testamentoma találatott, mint hogy mind az által mi közöttünk azon Testamentom eránt, sok kérdések és nehézségek adták elő magokat, el anynyira, hogy December 18kán 1812. kéntelenek voltunk a' köztünk fenn forgó kérdések el intézése végett magunk által választott Birákban Compromittálni, és az azok által rendelt terminusra, az az Martzius 20dik Napjára részserént személy szerént magunk, részserént pedig Törvényes Plenipotentiariusaink által, itt Ér Semlyénben ösze is gyűltünk.

Meg gondolván mind az által azt, hogy ha ezen Osztálybeli dólunk perrel intéződnék-el, az húzamos időt kívánna, és abból reánk nézve kár és zűrzavar következne; meg gondolván pedig kíváltképpen azt is, hogy az által az Atyafiságos szeretet és egygység, melynek fen tartását fő törvényünknek tartjuk, könnyen fel bomolhatna, vagy legalább meg gyengülhetne: Mind ezeknek el háritására egy akarattal meg egygyeztünk abban, hogy férétévén Édes Anyánknek Testamentomát és attól mindnyájan el álván, két kedves Atyánkfiainak, úgymint Vítze Palatinus Méltóságos Pechi Újfalusai Pechy Imre és Tekéntetes Kapóltsi Dornokos Lőrintz Uraknak Közben járása és Cooperatiója által az Osztály közöttünk Atyafiságos és barátságos úton végbe menjen e' követezendő principiumok szerént:

¹² A Péchy család iratai. Árendák és adóslevelek.

¹³ ZL. IV. 1001/b. Loc. 359. No. 188.

1) A' Leány ágon lévő három Testvérek férfi Testvérek eránt vonszó igaz Atyafiúi szeretettől indítván, és meg lévén arról győzetetve, hogy a' férfi Testvéreknek azon Residentionalis vagy respective Curialis Házakra, melyekben résszerént eddig is laktak, ugy mint Ferentznek a' Széphalmira, Dienesnek a' N. Bosányi János Ér Semjéni Curiájára. Jósefnek az A. Regmetzire, Miklósnak pedig az Ér Semlyéni Bosányi Ferentzére, melyben Édes Anyánk is hólta napjáig lakott, nem tsak gazdaságok fojtatása, hanem lakásokra nézve is szükségek vagyon: ezen 4 Curialis helyeket minden most azokon találtató épületekkel együtt, említett 4 férfi testvéreinknek Osztálybeli részekén kívül, és minden imputatio nélkül által engedik. Oly hozzá tétellel mind az által, hogy a' Leány Testvéreknek is hasonló Categoriájú, és a' mennyire lehet, extensiójú Curialis Helyek excindáltassanak, és ha ne talántán ezeken is valamely épületek vólnának, azoknak ára, ne hetönkre nézve, hanem tsak a' három Leány Testvér között bonificáltasson. Ha pedig a' Lány Testvéreknek egy vagy más helyen akár extensiójára, akár kvalitására nézve kisebb vagy tsekélyebb Curialis Helyek adódnának, azok azon férjfi Testvér által kinek Curialis Helye ultra proportionem vagy nagyobb vagy jobb lenne, ha Curialis Fundussal lehet ugyan is aequivalenti, ha pedig az nem lehetne Szántó vagy Kaszáló földel in dupli bonificáltasson.

2°) Tekintetbe vévén mi hat Testvérek azt, hogy 7dik Testvérünk Miklós leg ifjabb, és kívánván eránta jó indultakat, szeretetünket bizonyítani, előre meg egyezünk abban, hogy mivel nékie eddig más lakása nem lévén, kéntelenített Pásztón költséges épületet tétetni magának, melyet már most akármelyiknek is közzülünk általvenni és ki fizetni terhes vólna, tehát a' Semlyéni Rátájához nékie adattasson a' Pásztói Rész Jóság, és tsak annyiba pótoltasson, a' más adjustatióra hagyott jóságból, a' mennyiben még az ő Semlyéni és Pásztói Rátájához még valami potlás kívánatnék. Ezen fejlül pedig által engedjük nékie rátáján fejlül Koj Helységében azon egész rész Jóságot, melyet Néhai Édes Anyánk Néhai Nagy Réti Darvas Imre Bátyántól zálogképpen aquirált. Átal engedjük pedig még ezen kívül Édes Anyánknak utazó kotsiját 5 lóval s szerszámmal edjűt.

3°) Mind Néhai Édes Anyánk, mind mag nélkül meg holt Néhai Testvérünk Obester Kazinczi László halála után némely terhek maradtak, melyek itten sub B. B. adnectatnak. Ezekre nézve is tehát meg egyezünk abba, hogy azon terhek, a' mennyibe appendens fractusokból telik, azokból, a' mennyire pedig nem, azon épületek árából, melyek az alább meg teendő osztály szerént egyiknek vagy másiknak rátájába fognak jutni, Cum imputatione, mind a' hetünk által egyformán fizetessenek. Nem értetődik m. a. ide az osztály alá vett Jóságnak a 1^a Jan. való proventus, minthogy azt mindenki közzülünk a' maga osztályában obvenialandó rátájára nézve a' 1^a Január anni Currentis maga részére fogja percipiálni.

4°) Jósef Testvérünk azon tekintetből, hogy a' Regmetzi Curiával neki adódtak bonificatio nélkül leg nagyobb extensiójú és legtöbbet érő épületek, oly declarariót tévén, hogy azon fejlül a' mit a' terhekből rátája után fizetni tartozik, önként való indulatjából még 400 forintban kíván Concurrálni. Ezen ajánlása ugyan mi általunk Testvérei által köszönettel el fogattatik, ugy mind az által, hogy ezen 400 forint ne a' terhek ki fizetésére fordittasson, hanem inkább Néhai Édes Anyánknak előttünk tudva lévő akaratjához képest adódjon ebből Krainik Amalia Hugunknak ugyan 250 , a' Ferentz Bátyánk Eugenia Leányának 150 forint.

5°) Meg egyezünk pedig abba is, és meg határozzuk előre, hogy Ns Abauj Vármegyében ugyan A. Regmetz a' Széphalmi praediummal, Ns Bihar Vármegyében pedig Ér Semlyéni designáltassanak pro Capite bonorum, oly formán, hogy valamint már az első pont szerént két férfi Testvérünknek ugyan amott, más kettőnek pedig, itt a' Curialis Fundusok designáltattak: Ugy a' 3 Leány Testvérek is a' mint ezen két Corpusnak extensiója fogja útni, egynek ugyan egyik helyen, a' más kettőnek pedig a' másik helyen adódnának ki a' Curialis Fundusok Lakó helyül; és valami birtok ezeken kívül Nemes Abauj, Zemplén, Heves, Nógrád. Bihar és Szabolcs Vármegyékben találtatik, az mind ezekhez adattasson adjustatio képpen, a' Locálitáshoz, és mindenik osztozó Atyafinak a' mennyire tsek lehet Commodityához alkalmaztatva.

Megállapodván tehát ezen feljebb irt principiumokban és ezeket osztályunknak basisátul defigálván, minek után minden Jóságunk Conscriptióji és az azokba található s bonificatio alá tartozó épületeknek aestimatióji előnkbe adattak, azokból a' Jövedelmet és a' bonificatio alá tartozó épületek árának Summáját előre ki dolgoztuk, e' szerént a' mint itt a' B. alatt fekvő deductio mutatja. Mely deductio szerént ugy ütött ki a' dolog, hogy az A. Regmetzi főbb Jóságához kell tsatoltatni a' Mátyásházi, Pányoki, Magyar Jesztrebi, Kis Tárkányi és Petneházi Rész Jóságoknak az Ujhellyi Kőves hegyi szabad szőlővel edjűt; Az Ér Semlyéni főbb Jóságához pedig a' Mihájfalvi, Keserűi, Selindí, Ottományi, Álmosdi, Kóji, Szunyogdi, Ér Tartsai, Pásztói Rész Jóságoknak, a' Toronyi és Margitai Szabad Szőlőkkel egygűt; és hogy az A. Regmetzi rész, melynek jövedelmét 4962 forint 56 $\frac{7}{8}$ kr-ra defigáltuk fog tenni 3 rátát, az Ér Semlyéni pedig melynek jövedelmét 6630 forint 4 $\frac{1}{8}$ kr-ba defigáltuk, 4 rátát, és ugy hogy ezen osztály alá vett egész Jóságunk Jövedelme öszveséggel tészen 11593 frt 1 kr., melyből fog esni egy Heted részre 1656 f 8 $\frac{4}{8}$ kr. Mely rátákat in Specifico ki dolgoztuk, és assignáltuk kinek kinek e' szerént:

A' **Ferentz** Része fog állani ezekből: *Széphalmon és Regmetzen:*

A' Széphalmi Curia, melynek ki terjedése meg határozottatott 6000 □ ölben

Colonusok Regmetzen Bobkó János egész ház helyes, Velejti János dettó, Timkó János dettó

Zsellér Széphalmon és Regmetzen: Szakszon György, Gotsik György, Krátskó Palkó, Kis Rusznyák, Hornyák György, Ragyák Mihály, Konder Mihály, Kesely János, Dobai Mihály, Béres György, Ilkó -. A' Kertész ház egy Zsellér helyett.

Majorság Szántó föld Regmetzen és Széphalmon mind a' 3 fordulóban öszveséggel 130 $\frac{1}{3}$ Höld.

Majorság Kaszállók az 1ső Classisbeliekből 52 $\frac{2}{3}$ Höld, a' 2dik Classisbeliekből 58 $\frac{2}{8}$ Höld.

A' Ritka hegyi Krumpli földekből 3 $\frac{1}{8}$ Höld.

A' Liget erdő, mely most még Hericczel közösbén biratik tészén öszveséggel 432 $\frac{4}{8}$ földat. Ennek fele pedig 216 $\frac{2}{8}$. Ez valamint eddig közösbén biratot úgy ez után is a' 3 osztozó Testvérek között közösbén hagyatik egyenlő jussal. Hogy mind az által ezen erdő egyik vagy másik atyafinak arbitrarie való használása által mindnyájoknak kárára el ne pusztuljon, az ezen erdőben osztozó 3 atyafinak kívánságára annak ususába mind a' 7 Testvérek által ezennel oly regulatio tétetik, hogy azt sem egyiknek sem másiknak maga oktából használni vágatni szabad nem léssen, hanem csak úgy és annyiba, a' mennyibe azt magok között időről időre meg fogják határozni.

A' Ritka hegyen a' régi és új fogás, valamint a' Mátyásházi Dézmás Szőlők még most közönségesbe hagyatnak, és a' 3 Testvérek a' 9da fognak egyformán osztozni, Szabadságokban fog m. a. állani, hogy ezen két rendbeli dézmás szőlőket jövedőben magok közt fel osszák.

A' Ritka hegyi 24 Kapás Majorság szőlőből $\frac{1}{3}$ az az 9 kapás.

A' Préda hegy és Kováts Vágási pusztuló állapotban lévő Erdőnek használása is a' Condidendeknek in Communi hagyatik. Így szintén minden némű regale beneficiumok u. m. Korts mák, Ser és Pálinka házak, Vízi malmok s a' többi a' 3 Condidendeknek közösbé assignáltatik, oly móddal, hogy most ugyan egy esztendeig a' jövedelmen osztozzanak, de a' malmokra nézve esztendő elforgása alatt közelebről meg tudván, hogy melyiknek mennyi jövedelme legyen a' 3 vízei malmokat akkor Zemplén Vármegye mostani Substit. V. Ispány Tek. Szemerei Szemere István és Abauj Vármegyei Fő Notárius Tek. Kóji Comáromi István Urak és kedves Atyánkíai mint e' végre általunk most előre ki választott Arbiterek Cooperatiójával maguk között fel fogják osztani.

Ezek pro Commoditate assignáltatván az A' Regmetzi és Széphalmi jószágból, ezeken kívül még azon rész jószágokból, melyek a' Regmetzi 3 rátához pótlásul tétettek, nyíl huzás által jutott ezen rátára:

A' Petneházi jószágának hason fele a Sikei, Vidi és Rohodi ősi eleink osztájából fen lévő lignatiobeli jussal együtt. A' Kis Tárkányi Portio egésszen.

Az Ujj Hellyi Köves hegyi Szabad Szőlő, az Ujj Hellyi Ungvári pinczéval és pótlásul Regmetzen azon Csisznay Bodnár György nevű egész ház helyül Colonus, mely a' 3 Rátára jutott Colonusokból fent maradt.

A' Juliánna Dercsényi Jánosné Részé fog állani ezekben: Alsó Regmetzen és Széphalmon:

Azon Curialis Fundus, mely a' József Curijával által ellenben fekszik, és a' mellyen most a' kert taláttatik. De minthogy ez a' mostani extensiójában tészén 9444 □ ölet azonban a' mint majd alább meg tetszik, a' József Curijának extensiója tsak 4038 □ öl tehát ennek bonificatiójával el fog annak dél felől való részéből hassattatni vég hosszában 2456 □ öl. Minthogy pedig még a' Ferentz Curijának compensatiójára is kellene ebből el szakasztódni 494 □ ölnök, de így sem edjik, sem másik atyafinak Commoditása nem eszközöltetnék, azért a' feljebb numero 1° Stabiliált principium szerént ezen 494 □ ölbeli falindája a' Ferentz Curijának az alodialis szántó földekből fog in duplő exsendiáltatni 988 □ öleken.

Colonusok: Petró György egész ház helyes, Gozs György dettó, Harangozó Pál dettó.

Zsellérek: Öreg Vók András, Gotsik Ferentz, Ifj. Nalesnyik Mihály, Markovits György, Ör. Nagy Idoi Mihály, Ifj. Ujkó András, N. Idoi András, Varga János, Rubi István, Özv. Peregrin Mihályné és Mátyásházán Zsiros János és Takáts Mihály.

Majorság Szántó föld Regmetzen és Széphalmon mind a' 3 fordulóban öszveséggel 130 $\frac{1}{3}$ Höld. Itt meg jegyzetik, hogy ebből kell ki vágodni a' feljebb meg irt Ferentz Curia pótlásának 988 □ öleken.

Majorság Kaszállók: az 1ső Classisbeliekből 57 $\frac{2}{3}$ föld, a' 2dik Classisbeliekből 58 $\frac{2}{8}$ föld.

A' Ritka hegyi Krumpli földekből 3 $\frac{1}{8}$ föld.

A' Liget Erdőnek $\frac{1}{3}$ része úgy a' mint a' dolog feljebb a' Ferentz Rátájában deducáltatott.

A' Ritka hegyen a' régi és új fogás valamint a' Mátyásházi Hegyen lévő dézmás szőlőknek is $\frac{1}{3}$ része úgy a' mint ez is a' Ferentz Rátájában deducáltatott.

A' Ritka hegyi 27 Kapás majorság Szőlőből egy tertia az az 9 kapás.

A' Préda hegyi és Kováts Vágási el pusztúlt állapotban lévő Erdőnek használása is ezen 3 Condidendeknek in Communi hagyattatik.

Így szintén minden Regale beneficiumok jövedelmeinek $\frac{1}{3}$ része azon deductióval a' mint fellyebb a' Ferentz Rátájában elő adatott.

Ezek Testvérünk Juliánának is pro Commoditate assignáltatván a' Regmetzi és Széphalmi jószágból, ezeken kívül még azon rész jószágokból, melyek a' Regmetzi három Rátához pótlásul tétettek, nyíl huzás által jutott ezen Rátára: A' Magy. Jesztrebi egész portió, mely a' Rhédei atyafiakkal lett osztályból egyenesen ide jutott.

A' József Részé fog állani ezekben:

A' Regmetzi Residentialis Curia, melynek ki terjedése tészén 4038 □ öleket azon pótlással, mely a' Juliánna Curijának Dél felől való részéből el fog szakasztódni 2456 □ öleken.

Colonusok: Vók Péter egész ház helyes, Halmágyi János dettó, Koleszár János dettó.

Zsellérek: Ör. Namesnyik Mihály, If. Veleiti Jánmos, Markó András, Nagy Rusznyák, Duka András, Rozoka Pál, Timár György, Gazda Pál, Zaveszki János, Bdunyák János, Vasko János, Vok Ondó.

Majorság Szántó föld Regmetzen és Széphalmon mind a' 3 fordulóban öszveséggel 130 $\frac{1}{3}$ hóld.

Majorság Kaszállók az 1ső Classisbeliekből 57 $\frac{2}{3}$ hóld. A' második Classisuiakból 58 $\frac{2}{8}$ hóld.

A' Ritka hegyi Krumpli földekből 3 $\frac{1}{8}$ hóld.

A' Liget Erdőnek $\frac{1}{3}$ része ugy a' mint a' dolog fellyebb a' Ferentz Rátájában deducáltattott.

A' Régi és ujj fogás a' Ritka hegyen valamint a' Mátyásházi Hegyen lévő dézmás szőlőknek is $\frac{1}{3}$ része úgy a' mint ez is a' Ferentz Rátájában deducáltattott.

A' Ritka hegyi 27 Kapás majorság Szőlőből $\frac{1}{3}$ rész az az 9 kapás.

A' Préda hegyi és Kováts Vágási el pusztult állapotban lévő Erdőnek használása is ezen 3 Condidensnek in Communii hagyattattott.

Igy szintén minden Regale Beneficiumok Jövedelmeinek egy harmad része azon deductióval a' mint fellyebb a' Ferentz Rátájában elő adóttott.

Ezek József Testvérünknek pro Commoditate assignáltatván a' Regmetzi és Széphalmi Jószágból, ezen kívül még azon rész jószágokból, melyek a' Regmetzi három Rátához pótlásul tétettek nyil húzás által jutott ezen rátára.

A' Petneházi rész Jószágának hasonfele, a' Sikei, Vidi és Rohodi ős eleink osztályából fent lévő Lignatiobeli Jussal edjűtt. A' Pányoki Portio pedig egésszen.

Fel lévén e' szerént ezen 3 osztozó Atyafiak között Regmecz Cum appertinentis három egyenlő részre osztva; minthogy Regmetzen és Petneházán a' Szántó és Kaszállóföldek, itt most csak in abstracto osztódtak három felé, szükség hogy azokat a' három és respective két Condidens atyafi Ingenieur által amott ugyan 3, itt pedig két részre ki vágattassa, és ha hogy egymás között meg nem egyezhetnének: melyik rész melyiké legyen? Nyil húzással intézzék el a' dolgot magok között.

Ér-Semlyéből és az ahoz pótlásul tétett rész Jószágból fog állani:

A' **Dienes** Réseze ezekből:

A' Néhai Bossányi János Curiaja sub Nris Libri fundualis 150. 151. az úton túl lévő Major kertet, és azon épült 3 Zsellér Házakkal sub Nris 12. 13. 14. Mely Curia téssen mind öszve 4577 □ ölet, melyhez mind azért, hogy ezen legkevesebb épület találattik, a' több férfji Testvéreknek designált Curiaik között; mind azért mert ezen Curia két darabba vagyon, adatik pótlásul, ezen osztozó Atyafiaknak köz megegyezéséből a' sub Nro 209 lévő pusztá Curialis Fundusból 3000 □ öl.

Az alább mind a' 4 Nyilban bé irándó Colonialis és Inquilinaris Telkekre nézve, itt előre meg jegyeztetik, hogy mivel azok 4 egyenlő részre több féle próba tételtek után is nem szakaszódhattak, azokara nézve oly módon állapodott meg a' Concemens 4 osztozó Atyafi: hogy a' mely Rátában a' Telek belső ki terjedése kevesebb □ ölekre fog ki útni, az a' Ráta ahoz a' Curiahoz adódjobjn, melynek belső ki terjedése nagyobb.

Továbbá, hogy mivel az Urbárialis Telkeknek külső appertinentiái Combinatiójából ugy úti ki magát a' dolog, hogy a' Miklós Testvérünknek jutott Urbárialis Telkek appertinentiái, a' más három nyilakbelieknél töbre mennek, ugy hogy Dienes Testvérünknek ugyan 8 $\frac{2}{8}$ Klára Testvérünknek 11 $\frac{2}{8}$ 'Susánna Testvérünknek pedig 14 $\frac{2}{8}$ és így öszveséggel a' háromnak 33 $\frac{2}{8}$ Hóldaknak kellett bonificáltatni, tehát ezen bonificatio azoknak, elsöben is a' leg nagyobbik, az az, az ugy nevezett Kesserüi Calcuturának tengeri földjéből szakasztasson ki. Mely szerént maradván a' Kesserüi Calcuturában csak 198 $\frac{7}{8}$ drész az elsöben 191 $\frac{4}{8}$ drész, a' másodikban pedig 193 $\frac{7}{8}$ drész és így öszveséggel 584 $\frac{2}{8}$ drész Hóld adódik ebből ezen Rátához egy negyed részre 146 $\frac{1}{16}$ drész hóld.

Colonusok sub Nro. 46 Peszt János, Nro. 9 Garsi János.

Zsellérek Nro 133 Szabó Bálint András, Nro 63 Kis Béres István, Nro 183 Gombaszár Zsidó.

Majorsági Kaszállók Első Classisbeliek 195 $\frac{4}{8}$ esik $\frac{1}{4}$ 48 $\frac{7}{8}$. Dettó Harmadik Classisbeliek az Erdőn Lézők és a' Moka béliek 115 Hóld. Ennek $\frac{1}{4}$ drése 28 $\frac{9}{8}$.

Az Ugy nevezett Pap tava áll 6 Hóldból, mely Kaszállót ezen osztozó Atyafiak köz megegyezéséből részén fejül hadják Dienes Testvéreknek ad Dies Vitae.

Az Ér Semlyéni Erdő 850 hóldban lévén itt fel véve, ebből is esik ezen egy negyed részre 212 $\frac{4}{8}$ Hóld. Mivel mind az által ezen Erdő nintsen ki szakasztva, hanem a' Compossessoratus között Transactio szerént az egész Semlyéni határon lévő Erdő Vágásokra vagyon fel osztva, és ahoz képest minden esztendőbeli Vágásból, annyi épületre való és Tüzi fa szokott ki adattatni, amennyi a proportione Possessorii az az 15 $\frac{1}{2}$ Telek után Compétál. Tehát itt a' 4 osztozó Atyafiak is minden esztendőben csak az épületre való és tüzi fát fogják egymás között négy egyenlő részre fel osztani.

A' most Arendába lévő és 15 $\frac{1}{2}$ Telek után pro tempore 155 forintba meg-határozott Regale Beneficiumokból adódik egy negyed részre 38 forint 45 kr.

A' több ezen Semlyéni Jószághoz kapott rész Jószágok négy részre hányattatván, minthogy lehetetlen lett volna Szaggatás nélkül a' 4 részt úgy ki tsinálni, hogy azon már ki dolgozott és meg állapított Jövedelemhez képest tökéletesen egyforma lett volna az ezen különben is apro Corpusoknak még apróbb Részekre való el szaggattatását. Kivánván mi 4 osztozó Testvér Atyafiak el távozottatni és Commoditásunknak egynehány forintbeli töbre vagy kevesebb jövedelemnél nagyobra betsülván abban mindnyájan meg egyeztünk, hogy ezen adjustatiobeli rész jószágokból melyik Ráta meikönké legyen.

Igy tehát adótt Dienesnek önnön választása szerént.

Az Ér Kesserői Rész Jóság egészen hozzá értvén tudni illik azon egy Telket is, mely Bátyánk Méltóságos Pechy Imre Úr által a' Megyeri és Györgyei Részünknek helyébe az említett Bátyánk urunk Pásztói rész Jóságával együtt nekünk Cambiumban által btsátódott és a' máj nap erről költ Cambialis levelünk értelme szerént és a' mely jövedelem ki dolgozásában általunk külömben is Calculusba vétetett.

A Mihályfalvi Portiotska.

A' Szunyogdi rész jóságnak $\frac{1}{3}$ része és Toronyai Szabad Szöllő.

A' Klára Krainik Jósefné Részé áll ezekből:

A' Bossányi Ferencz Nagy Atyánk vagy már most Miklós Testvérünk Curiája és a' Néhai Péchy Sándor Sogorunk Curiája között fekvő azon belső fundusnak a' Miklós Curiája felé fekvő hasonfele, mely sub Nris Libri Fundualis 94, 95 foglalatik azon adjustatioval, mely a' Miklós Testvérünk Curiájából most el szakasztódott in Orgiis quadratis 6300.

Colonusok sub nro 48 Szabó Amdrás, 30 Kötélverő István.

Zsellérek sub nro 165 Deák An drás, 182 Keresztesi János, 64 Gazsi Gáspár.

Ezen kívül az Urbarialis külső appertinentiákbeli faleidiának pótlásául a' mint feljebb a' Dienes Rátája ki szakasztásában azon § alatt mely kezdődik: Továbbá s a t. meghatározatott a' Kesserői fordulóból $11 \frac{2}{8}$ höld.

Az 1ső Classisbeli Majorság Kaszállókból $48 \frac{7}{8}$ höld. A' 3dik Classisbeliekből $28 \frac{6}{8}$ höld.

Az Ér Semlyéni Erdőből azon Clasificatioval mint feljebb a' Dienes Rátájában deducáltott $212 \frac{4}{8}$ höld.

A Regale beneficiumok arendájából a' feljebbi clasificatio szerént 38 frt 45 kr.

Ehez járul még a' több rész Jóságokból az a' mit kedves Sogorunk Krainik Jósef Úr mint Klára Testvérünknek férje és Plenipotentiarius a' más 3 Testvéreknek is meg egyezésével maga el választott u. m. A' Selindi egész portio, A' Tartsai Portio, A' Margitai határban az Akor Hegyen lévő Majorság szabad szöllő.

A' Susánna özvegy Pechy Sándomé Részé áll ezekből:

A' Klára Testvérünk Rátájában feljebb Clasificáltott és sub Nris Libri Fundualis 94. 95 foglalt Curialis fundusnak a' Sogorunk Péchy Sándor Curiája felől fekvő másik hasonfele in orgiis □ 6300

Colonusok Nro 160 Fülep János, 159 Máté István, 22 Szováti István.

Zsellérek: Nro 65. 66. Pótsi Imre, 68. üress fundus.

Ezenkül az Urbarialis külső appertinentiákbeli Faleidiának pótlásául a' mint fellyebb a' Dienes Rátája ki szakasztásában azon § alatt mely kezdődik: Továbbá s. a. t. meghatározott a' Kesserői fordulóból $14 \frac{2}{8}$ höld.

A' Majorság szántó földékből $148 \frac{1}{16}$ höld.

Az 1ső Classis belie Kaszállókból $48 \frac{7}{8}$ höld. A 3ik Classis beliekből $28 \frac{6}{8}$ höld.

Az Ér Semlyéni Erdőből a' feljebb meg írt clasificatio szerént $212 \frac{38}{8}$ frt 45 kr.

Ide járul az a' mit maga ezen kedves Testvérünk 'Susánna a' több rész Jóságokból a' más 3 Testvéreknek is meg egyezésével magának el választott u. m. A' Kóji rész Jóság, Az Otományi rész Jóság, A' Szunyogdi portiónak $\frac{1}{3}$ része.

Meg jegyeztetik, minthogy a' Kói Jóságbeli portióhoz a' mint az Instrumentum Sub B mutatja azon rész is hozzá tsatoltott, mely deficiens bátyánk Néhai Bornemisza Ferentz halála után Néhai Édes Anyánk Lineájára jutott, a' Szöllő alatt lévő házzal és pinczével edjűtt: tehát a' ház és Pintzének betsű szerént való árát Susánna Testvérünk fogja bonificálni azon más 5 Comáromianus Successoroknak kik a Bátyánk Bornemisza Ferentz részében Succedáltak.

A' Miklós Részé áll ezekből:

Ér Semlyénben az úgy nevezett Bossányi Ferentz Curiájának a' más két Leány Testvérünk Curiái adjustatiójátúl meg maradt része, mely téssen 6833 □ ölet. Ehez adódik még a' sub nro 209 lévő pusztá Curialis Fundusból 1100 □ öl.

Colonusok: sub nro 158. Farkas András, 181. Gábor János, 43. Üress.

Zsellérek: 8. Gerő János, 69. Ádám Ferentz.

A' Majorság szántóföldékből: $146 \frac{1}{16}$.

Az 1ső Classisbeli Kaszállókból $48 \frac{7}{8}$. A' 3dik Classisbeliekből $28 \frac{6}{8}$.

Az Ér Semlyéni Erdőből a' feljebb meg írt Clasificatio szerént $212 \frac{4}{8}$.

A' Regale Beneficiumok arendájából a' feljebbi Clasificatio szerént 38 frt 45 kr.

A' több rész jóságokból pedig az ezen osztálynak elején stabilitált principiumoknak 2dik pontja szerént a' Pásztói rész Jóságok, ehez értvén azt is, a' mely portio a' Bentsikekkel most meg történt amica transactio által Györgyöből és Megyerből e' mi Lineánkra háromlott és a' melyet mi kedves Bátyánk Mgos Péchy Imre Umak Cambiumba oly móddal által engedünk, hogy azért aequivalensi részünkre a' Pásztói és Ér Kesserői Jóságból adott mint ez az erről készített Cambialis Levélben bővebben elő adattatik.

Ezen kívül az Almosdi Portio és A' Szunyogdi portiónak $\frac{1}{3}$ része.

Fel lévén e' szerént közöttünk 7 Testvérek között mind azon jóságok osztva, melyek vagy Néhai Édes Atyánkról és Anyánkról reánk maradtak, vagy pedig az óta tsereképpen általunk aquiráltattak ezen osztályunknak állandóságára és törvényes Jussainknak fent tartására nézve.

1°) Az ebben foglaltatott minden némű Jóságokra és Jussokra nézve valamint a' Mutua Successiot fent tartjuk; ugy minden törvényes Impetitorok ellen a' Mutua Evictiot magunkra és Successorainkra fel vállaljuk.

2°) Hogy ezen osztájt mind mi mind Successoraink annyival szentebbül meg tartsák azt is meghatározzuk, hogy az a' ki ezt ok nélkül fel bontani igyekezze arany pénzbe 200 az az Kétszáz Aranyokon marasztasson (még pedig oly formán, hogy mind addig míg a' Vinculumot meg nem fizeti semmi Biró előtt Actoratusa ne lehessen). Sőt ha ugyan tsak meg történne hogy valaki közzülünk vagy Successoraink közzül (a' Vinculum le tételével is) e' mi Osztályunkat fel bontani igyekezze és akámi névvel nevezhető perrel ez ellen procedálna akkor és azon esetben is azon épületekre nézve melyek most a' 4 Férfi Testvéreknek ut superius puncto 1° Generalium Principiorum nem rátájokbam hanem csak atyafiságból által adattak és respective ajándékoztattak keresete soha ki ne terjedhessen.

3°) Hogy ha mind az által minden akaratunk ellen is ne talán tán meg történt volna, hogy vagy valamely Jóságbeli rész, vagy valamely proventus e' mostani osztályunkból egészen ki maradt volna Szabadságába hagyatik az azt detegáló Atyafinak, hogy a' Parochianus Vice Ispány és Szólga Biró által ezen dolgot meg vizsgáltatassák és pro comperto decidáltathassák e' mostani osztálynak minden Convulsioja nélkül.

Meg jegyeztetik: hogy itt is hasonló módon kell ki szakasztatni Ingeneur által az Ér Semlyéni négy Részre jutott Birtoknak a' mint a' Regmetzi és Petneházi három és respective két rész ki szakasztása eránt a' rendelés fellyebb meg tétetett.

Mely atyafiságos egygyezésünknek és abból következett osztályunknak nagyobb erősségére ezenn részszerént Transactionalis rész szerént osztály Levelünket Kezünk alá irásával és szokott petsétünkkel meg erősítjük.

Köit Ér Semlyénben Aprilis 10kén 1813.

Kazinczy Ferencz

Kazinczy Julianna

feleségem törvényes

Plenipotentiáriussa

Derczeni Dercsenyi János

Krainik Josef

mint Hitvesem Kazinczy

Klára Asszony Plenipotentiáriusa

Kazinczy Dienes

Kazinczy József

Kazinczy Miklós

özvegy Péchy Sándomé

Kazintzy Sussanna

nek alá irásával és szokott petsétünkkel meg erősítjük Köit Ér Semlyénben Aprilis 10kén 1813.

Kazinczy Ferencz

Kazinczy Julianna
feleségem törvényes
Plenipotentiáriuffa
Derczeni Dercsenyi János

Krainik Josef
mint Hitvesem Kazinczy
Klára Asszony Plenipotentiáriusa

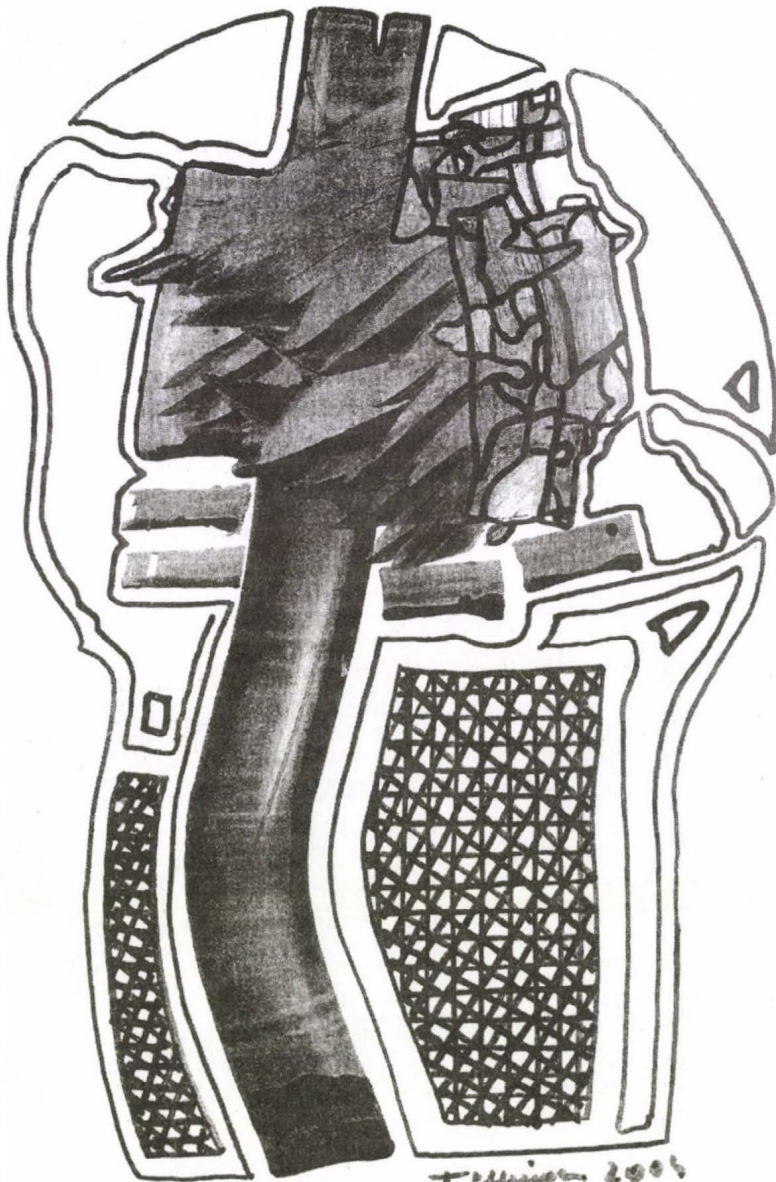
Kazinczy Dienes

Kazinczy József

Kazinczy Miklós

özvegy Péchy Sándomé
Kazintzy Sussanna

FEHÉR JÓZSEF

Tájak, kertek Kazinczy Ferenc műveiben

Van egy régi, szinte elfeledett tanulmány: Vahot Imre szerkesztő úr közölte 1844-ben a „Szivárvány” című almanachban. Írónk, kritikuskunk ebben a magyar irodalmi fejlődést áttekintő tanulmányában a magyar írókat *dunai, tiszai és hegyi* költők csoportjára osztja; meglepő világossággal jellemezve a környezet és a neveltetés hatását az írói egyéniségekre. A dunai költőket *epikus*, a tiszaiakat *drámai* és a hegyieket (felvidékieket) *lírikus* tehetségnek tartja.¹

A tanulmányt a maga korában, a 19. században, logikus okfejtése miatt is alkalmazhatónak találták. Azonban láthatjuk, minden elmélet annyit ér, amennyit a gyakorlat igazol. Kazinczy Ferencünknek ezek szerint drámaírónak kellene lennie, hiszen a „legtiszább” volt; a Partiumból, a szikár magyar alföldi tájról, a Debrecen környéki legkálvinistább vidékről, Károlyi Gáspár, Kölcsey Ferenc, kissé távolabbról Arany János, az érmelléki Ady Endre szűkebb pátriájából származott. Bizony mondom azonban, hogy mi sem állt tőle távolabb, mint a drámai műfaj: minden ízében érzékeny, szinte *túlérzékeny* neoklasszicista² volt Ő, a lírára hangolva, bárha emberi sorsa a nagy drámák közé tartozott. Azt is mondhatom talán, hogy verseiben, de egyéb műveiben az alföldi táj alig jelenik meg, nemcsak pusztá leírásként nem, de szimbólumként – mint Adynál – meg egyáltalán nem.

Kazinczy – ha van szellemtörténet s lélek meghatározó ereje a tájaknak – a *hegyeket* szerette, a *kiemelkedéseket*, a magaslatokat, ahonnan rálátni a világra – érzéki és szellemi értelemben is; ahonnan ez hiányzott, a *magaslat*, a távolba látás földrajzi adottsága, ott Ő nem érezte jól magát. Ez az attitűdje már gyerekkorában megnyilatkozott. Kilenc éves volt, amikor Késmárkra küldte apja, „német szóra”. Gyönyörűséges líraisággal írja le a felvidéki tájat, különösen a Tátrát „Az én életem” című önéletírásában.³

¹ Farkas Gyula: Táj- és nemzedékszemplélet a magyar irodalomban című, Budapestben, 1931-ben a Minerva Könyvtár sorozatának XXXIV. darabjaként megjelent művében említi Vahot dolgozatát, melyet eredetiben nem tudtam kézbe venni. Köszönöm dr. Németh Józsefnek, a Göcseji Múzeum nyugalmazott igazgatójának, hogy felhívta a figyelmemet erre a munkára.

² Lásd Fried István: Az érzékeny neoklasszicista (Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül) című tanulmánygyűjteményét. Kiadta a Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely–Szeged, 1996.

³ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1987. 53-54. A kötet anyagát összegyűjtötte, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Szilágyi Ferenc.

„Valamikor a város kerítésén kívül fekvő iskolába kimenénk, az óriási, nappal és holddal egykorú Tatra mindég tisztelő álmélkodásra ragadozta szemeimet. Szerettem azt látni mind a reggel és kivált estvély rózsafényében, mind midőn ólmosan úgy álla előttem, mint egy nádmézzel végigöntött torta a vendégségeben, m'nd midőn júniusnak vége felé is hóval egészen elfedve pillantám meg. Úgy néztem azt, mint egy tündérvárat, s feljövén a nap, midőn azt egy egész sereg kézsmárki lakosok megmászni szokták, sajnáltam, hogy velek nem meheték.”

Nem véletlen tehát, hogy Széphalom nevét Ő „újította” a magyar irodalomnak és a magyar hazának, s írta hozzá az érzelmes vallomást már 1793-ban:

Széphalom

*E világ minden zugolyái között, ó
Széphalom, nékem te nevensz leginkább.
Ó fogadj csendes kebeledbe, majd ha
Életem elfut.*

*Itt, ah! Itt öntse dagadott szemekből
A kegyes könnyet tetemimre Fannim,
Énekét lassú zokogással itten
Dallja Virágom.*

Egy magaslatra építi házát is:

*Még messziről meglátja házamat
Egy dombnak ormán, mely a kis falu
Felett emelkedik, s a nem kis ablak
Setétgyülölőt sejtet meg vele.*

(Egy Arcashoz, 1811)

A „setétgyülölő” itt átvitt értelemben is igaz: a házára nagy ablakokat vágató Kazinczy nemcsak a napfény világosságát engedi be, hanem a felvilágosodás eszméit is. Ide fókuszálja a fényt és szórja szét a „messzére elnyúló rétekre” és „a szokás vak babonáira”. Kazinczynek a természettel való kapcsolata már-már *panteisztikus*, máskor s máshol is, de különösen itt Széphalmon az, hiszen végrendelésszerűen meghagyja, leírja: Széphalmon, *kedves fái alatt* kíván nyugodni holta után. Ezért nem lesz *mauzóleum* a széphalmi csarnok, hanem emlékmúzeum: építői tiszteletben tartják kívánságát s a kert árnyas, jobbára maga ültette fái alá temetik, illetve halotti porait nem költöztetik át az Ybl Miklós-tervezte klasszicista templomkába. De nemcsak ezt a „Szép-halmot”, nevet adta nekünk, hanem másik szimbolikus-kultikus helyünk, Pannonhalma is neki köszönheti találó s kifejező nevét, s lett Szent Márton monostorából – Kazinczy ötletére – Guzmics Izidor barátja tetsző egyetértésével ez a tökéletes névadás.

Kazinczy legszeretettebb műfaja a *líra* volt. Versei s annak mindenféle nemei: dalai, ódái, episztolái – bocsássa meg tüzeit élesztgető késői utódának s itt-ott némiképp gondolati örökösének – ma szinte olvashatatlanok. Hasonlóképpen műfordításai is, melyeket Ő követendő iránynak tartott az eredeti magyar irodalom helyett. Pedig a legnagyobbakat fordította: Goethét, Schillert, Molière-t, Shakespeare-t, az ókori klasszikusokat: Anakreont, Horatiust stb., a kisebbek mellett, mint Gessner, Wieland, Klopstock,

KAZINCZY FERENC RAJZA

Kleist. Ezek mind-mind ma már meglehetősen gyötrelmessel olvashatók, inkább irodalomtörténeti kuriózumok. (Kivéve a *Tövisek és virágok* egyes darabjait, jó néhány episztoláját.) Viszont zseniális műve – nem túlzom el! – hűszegnéhány kötetre tehető páratlan *levelezése*; nem mennyisége, nemcsak tartalma miatt, hanem *természetessége*, őszintesége, képszerű fogalmazása okán. Egy Petőfi levelezéséhez hasonlítható költői értékét tekintve, sőt, meg merem kockáztatni: felülmúlja azokat. Száz kötetre való (ez túlzás) verseskötet bujkál benne. S ennek fő magyarázata: a természetesség. Mögötte jár – írói, irodalmi érték szerint – utazásainak leírása: *Magyarországi utak*, *Erdélyi levelek*. Ezek kincsek. Már a harmadik helyre szorul a *Pályám emlékezete* és a *Fogságom naplója*. Ezek is gyöngyszemek, mindenféle szempontból; mégis: itt már óvakodnia, vigyáznia, fontolgatnia kellett. Nem mondhatta el az akkor még (még akkor sem) a kimondhatatlant.

Tehát ott ért a csúcra, ahol nem akart; ott volt a legnagyobb, ahol a természet és a természetesség, a minden mesterkélttség nélküli alkotás kikerült a keze alól.

Ismétlem tehát, hogy Kazinczy a magaslatokat szerette, átvitt értelemben és a természetben, a tájakban is. Azt persze nem Ő választhatta meg, nem rajta múltott, hogy várbörtöneit magaslatokra, hegyhátakra, csúcscokra építették: a brünni Spielberg, Kufstein, Munkács megközelíthetetlen sziklabörtönök. De az már aligha kétséges, hogy *börtönrajzain* (börtönben készült rajzain) előszeretettel, szinte élvezettel rajzolta meg a kufsteini, munkácsi várat, az ablakból látható, magasodó fenyőerdőket, sziklacsúcsokat. S ahogy a hegyeket, hegyvidékeket, hegyvidéki tájakat, utazásokat – akár Felső-Magyarországon, akár Erdélyben – leírta, véletlenül sem jutott eszébe *alföldi tájról*, sík vidékről írni. Sohasem írt rónáról, szabolcsi, érsemjéni, bihari tájról, pedig ezt az utat járta be életében ha-

sonlíthatatlanul többször. Nem emlegeti a folyókat, az Érmelléket, az ott jellegzetes akácokat. Természettel való kapcsolatáról is csak egy maradt meg emlékezetemben ezen számtalan útjai során, egy vadásztörténet. Ezt hadd mondjam el az Ő szavaival:

„Ezen utazásim Regméről Semlyénbe, és Semlyénből Regmécra, juttatják eszembe egy vadász hőstetemet, melyhez hasonlót a két rokon hazának, Magyarországnak és Erdélynek számtalan vadászai közül egyetlen egy sem fog maga felől mondhatni. A dicső tett ebben áll; álljon itt annak nevezetes napja is, a dolog örök emlékezetéül, mert érdemli.

Nyír-Adony és Acsád közt hajtván el kocsisom, 1783 májusának 14-én, cselédink elkiáltják magokat, hogy egy nyúl felénk, szalad az úton. Kaptam a puskát, s midőn a nyúl félreugrott az útból, úgy lőttem rá, s szekezeimből; hogy az mindjárt felfordult. Még egyszer kérdem én vadászinktől, ki az az egész két rokon hazában, aki azzal dicsekedhessék, hogy az első és utolsó nyulat, melyet lőtt, ily mesteri virtuozitással lőtte le? Mert én ennél többet egész életemben le nem lőttem.”

(Pályám emlékezete)

A hely szelleme miatt ide kell idéznem még egy magaslato, *A pataki vár erkélyén* című költeményét (1818):

*Itt állottanak ők, azok a nagyok. Erre tekintett
György, Erdélye felé, erre sohajta Ferenc.
Zrínyinek itt állott unokája elöntve könyekkel,
Amikor a nap költ, amikor arra leszállt.
Nemzőjét, rokonát, férjét keseregte, szülöttjét,
Bús lány, bús testvér, bús anya, bús feleség.
Ah, a hely nem az ami vala! Ők eltűntenek innen!
Eltűntek! De te nem látod-e rémjeiket?*

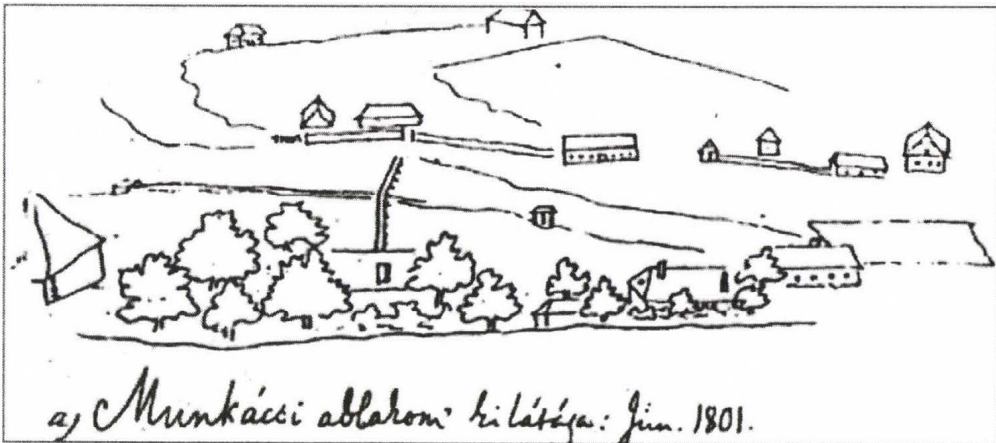
A vers mint vers, nem nagy; mint gondolatiság, nagyszerű. De nem is ezért idéztem: hanem a *kilátás* miatt. De ideidézhetném a Széphalmot körülvevő táj leírását leveleiből, melyekben előszeretettel emlegeti a Rákócziak várát, Újhelynek tornyát, Borsinak omladékait, a két Toronyát, Hosszú-Lázt, Csörgőt, Lengenyt és Lasztócnak *parton épült kastélyait*. Házának pitvarából *erdős, szép formájú nagy hegyeket* lát, *bérceik* nincsenek messze hozzá, *szép szőlőjű hegyei* előtte magasodnak. Házától az ország útja felé szabad a *kilátás*, azt semmi fa nem lepi el, s ha mégis, nagyító üveget használ, hogy oda *leláthasson*. Lerajzolja a *tokaji hegyet* az újhelyi *Várhegyről*; csak a hegyre figyel; a bodrogi láp csak jelzésszerűen van jelen.

Kováts Dániel idézi Busa Margit irodalomtörténészünk szép könyvének bevezetőjében:⁴ amikor hegy tornyosul eléje, a tetőre vágjuk: „*Láttam hazámnak sok tetőjét, s nem könnyen mulaszték el valamely alkalmat, hogy a legmeredekebb bérceket is megmászván, róluik körültekinthessek...*” Amikor – fogsága idején – távolba szakítják otthonától, fájdalommal kiált fel:

*Haj, de hol a haza még, hol még Tokaj? Hol vagyon a domb,
Mely a régen-várt számkilököttnek örül?*

(Az Inn hátán, 1800)

⁴ A témáról lásd bővebben: Kazinczy Ferenc utazásai 1773-1831. Széphalom Könyvműhely - Felsőmagyarország Kiadó, Budapest-Miskolc, 1995. Válogatta, szerkesztette, jegyeztelte dr. Busa Margit.

a, Munkácsi ablakom' ki látása: Jún. 1801.

KAZINCZY FERENC RAJZA

Valóságos kultusza volt Kazinczy korában a *gyaloglásnak* is. (Móricz Zsigmond egy évszázaddal később folytatja a „Gyalogolni jó” hagyományát.) Ifjabb báró Wesselényi Miklós – a későbbi árvízi hajós, Széchenyi társa – úgy toppan be Széphalomra, mintha egy báró mindennapos elfoglaltsága volna a túrázás. Idézzük Kazinczy 1814. november 11-én kelt levelét:

„Azonban Nov. 3dikán reggel behallatszott szobámba, hogy cselédeim egymás közt valamely idegenek felől beszélnek, kik dombomon gyalog jődögélének fel. Nézem az ablakból: marináro vala mind a kettőn. Ez Wesselényi lesz – vagy társai közül valaki; mert a 18 esztendő's ifjat, kit 1805 olta nem láttam, meg nem ismerém. Elébe mentem, bal kezemmel Eugéniet tartván. Meg kelle kérdenem, ha az, aki látok, nem B. Wesselényi-e? Ő vala és Pataki. Kocsiját hátra hagyák, s magok gyalog jöttek Újbelyből. Feleségem őket már látta ott. Vásár lévén éppen, az előit estve bement, s a patikáriusnál hált, ki mind maga, mind felesége szeretetre mélió emberek és nekünk igen kedves barátink. W. és P. későn estve értek oda, s a billiárdasztalon háltak, mert a vásár miatt el vala foglalva a fogadó...”

A Zemplén vármegyei levéltár rendezése idején Kazinczy maga is rendszeresen gyalog tette meg a széphalmi utat. Testét-lelkét frissítette fel, s öregedő erejét próbálgatta:

„Széphalom ide csak egy óra, gyalog a réten szép sétáló, székérútja hosszabb s rosszabb; s így ki és be inkábbára gyalog megyek, s olly erőben, hogy sehol meg nem kell pihennem, pedig Octób. 27d. belépek a 67dikbe.”

Együtt élt a természettel a *szüiretek* idején s gyönyörködött a hegyaljai táj szépségében:

„A szüiret nekem az a mulatság, ami Napoleonnak volt a vadászat: teljes alkalmatlanságokkal és képzelhetetlen örömeikkel. Szőlőm alatt, melyet osztályban tavaly kaptam, még nincs házam, s egy kunyhóban nyomorgám Eugéniével, ki gazdasszonykám vala. Kedvesebb őszi napot nem képzelhetni. A tűz nagy lángokban ége előttünk, s Eugéniének gondja volt hogy az el ne aludjon. Munkásaim majd közelebb majd távolabb tőlem szedték az ez idén igen szűken termett gerezdeket, lármával, énekekkel, tréfálásokkal. Sebb kinézést nem képzelhetni. Három oldalról egy végtében valánk körülölelve hegyekkel, előttünk pedig Szabolcs felé a legszebb lapály nyúlt el rétséggel, s majd fakó, majd zöld, majd kék erdőkkel, a színnek minden nüanszaiban, mely erdők

közzül a Tokaji hegy maga mint egy Vorgebirg /magyarul fok/ dominálva emelkedett fel. Előtünk feküdt Patak is...

(Levele gr. Gyulai Karolinának, Széphalom, 1814. nov. 11.)

E szép sorokat olvasva hajlamosak vagyunk Petőfi ódai zengésű sorait kihallani:

*Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! Mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz.*

Kazinczy igen szerette a *kertet* és a *fákat*. A kertművészetben teljes jogot ad a természetnek. Nagy ellensége volt a francia barokk parkoknak, mondván, hogy azok durva beavatkozások a természet rendjébe, mint az erőszakos nevelés az emberi lélekbe. Amerre járt, utazott, a neki tetsző kerteket, parkokat rajzokban is megörökítette. Máig mintául szolgál a szépassági Hotkóc parkjának leírása, melyben összefoglalta a kertművészet-ről vallott nézeteit.⁵

Saját ízlésének megfelelően kívánta kialakítani széphalmi parkját is, amikor hat és fél évi fogságára elhurcolták. De a börtönökből is írja utasításait, küld oltógallyakat és virágmagvakat a szabadulása utáni elképzelt kertjébe:

„Az öcsémet még arra kérem, hogy múltván a föld fagyja, azokat a fákat, amelyeket elfogattatásom előtt a kert útjaira temettem el, ültetesse egy sorban valami olly helyre, ahol a föld már művelve volt; egy sorban azért, hogy kiszabadulván (amit bizonyosan reménylhetünk), könnyen lehessen kiásattatnom, és másuvá ültetnem; mívelt földbe pedig azért, mert az újonnan feltört földbe a fa nehezebben ver gyökeret. Legjobb volna, ha oda ültetné, ahol a sambucus rubra mellett tavaly a virágok állottak. – Az ősszel ültetett eper mellett rhus toxicodendron is van eltemetve egy helyt, azokat is el kell ültetni. – Viczaynak azt ízenem, hogy míg a fák ki nem pattogzanak, eleagnus angustifoliából szurdaljon le annyi jövéseket, hogy belőle nékem is adhasson. András Battyám Uramat pedig, a leghívebb háladatosság mellett tisztelvén, kérem, méltóztassék számomra meggyet oltattatni...”

(Anyjának, Budán, 1795. március 11.)

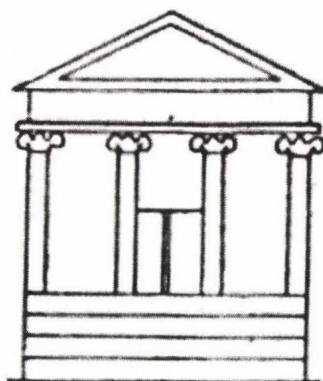
„Ha melegebb lesz az idő, Viczay postán kap egy skatulyácskát, benne körtvélyágak lesznek oltani, s baraczk és virág s csemete magok. Az oltó gallyakat nagy gonddal oltassd el Regmeczen a kertbe. Szebb gyümölcsöt nem is képzelhetni, s megérdemli ezt a gondoskodást. Vigasztalhatatlan volnék, ha hasztalan volna küldésem. A baraczk igen szép és jó. Eggyiket Jancsival és Uzával ettem meg, s akarom, hogy azt Fanny szúrja be egy virágszuporba, s úgy vidd Regmeczre, megírván nekem, hogy Fanny szúrta be. A megjegyzetteket pedig az anyja fogja elültetni, és az is Regmeczre megyen. A Fanny magvára egy F. az anyjára egy C. lesz téve. S kérlek, el ne téveszd. A többit, kérd Asszonyámat, hogy Asszonyám nyomja földbe. — Ha a csuprok Regmeczre érnek, a magokat a földdel markold ki, s úgy ülted el mindjárt oda, ahol nekik örökre szóllani kell, az az a táblák széleibe, mert ha csuporban maradnának, az első esztendőbe sem fogának jól nőni. — A Széphalmi ház előtt való két ákáczomra nagy gondod legyen, s írd meg, ha élnek é? — Mondolát ültetté e?...”

(Anyjának és öccsének, Brünn, 1798. március 10.)

⁵ Uo. 109-118.

KAZINCZY FERENC RAJZA

Említettük, hogy Kazinczy előszeretettel rajzolta meg a neki tetsző kerteket és parkokat. Bennük természetesen megörökítette az építményeket, a képzőművészeti alkotásokat is. Híres volt rajz- és metszetyűjteményéről is, melyek később nagyjából a pataki kollégium gyűjteményeibe kerültek. Egy ilyen metszetyűjtemény adta az apropóját, hogy saját emlékműzeumát is megtervezze! Bármilyen meglepő (e sorok írójának legalábbis az), de a széphalmi „mauzoleum” tervét Calderari olasz rézmetsző munkái közül Ő választotta ki s ajánlotta idősebb Wesselényi Miklósnak zsidói temetkezési helyére, megtervezvén hozzá a körülvevő kertet is.⁶ Valószínű, sőt több, mint biztos, hogy ezt a tervrajzát használta fel Ybl Miklós a széphalmi „emlék” tervezésekor. Kazinczy még „használati utasítást” is adott hozzá: „Nekem legkedvesebb az a rajz, melly a görög templomokra emlékeztet bennünket.”

A címben megfogalmazott téma oly nagy, hogy csak impresszionisztikus felvillantására nyílt lehetőségünk. Azonban így is tehattünk néhány általános érvényű megállapítást, melyekkel Kazinczynak a természethez való viszonyát felvillanhattuk. Ez a viszony harmonikus, kiegyensúlyozott, már-már derűs, mint az író által oly imádott klasszicizmus messze évszázadokból újra felragyogó görög-hellén-római életeszménye.

Búcsúzzunk a témától és írónktól felesége soraival:⁷

„Ismét rügyezni kezd a természet. Kazinczy nyughelye csodálatos.

Kőből padok, s asztalok vannak a művészet nélkül kialakított természetes kápolnában. Pár levágott gally a helyet ájtatossági fülk.vé tette! Pünkösdre felállítjuk az egyszerű, de szép emlékművet... Most nem látja bokrait, virágait, melyeket én oly buzgón s izlésesen ültettem körülötte, egyetlen örömet, amely körülveszi, amelyeket én ápolok... Kora napkeltekor itt imádkozom gyönyörűséggel teljesen a Teremtőhöz, könyörgök Kazinczyért...”

⁶ Kazinczy levele Pataki Mózesnek. Széphalom, 1814. december 6.

⁷ Kazinczyné Guzmics Izidornak. In: Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése. V. Busa Margit és Z. Szabó László tanulmányaival. Kiadta a Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1986.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Versek

Hozd vissza a karácsonyunkat!*József Attilának*

1.

Vonatkerekek zengnek álmaimban;
a véres arcod látom szörnyü kínban.
Te fény szülötte, létsugaras ember,
mért játszol ily lidércezen szívemmel?

Egy század tűnt el, vérpatak keményen
sorsunkra fagyott: tonna-súly reményen.
Repedt harang kondul volt létezésen.
A törvény mondja, mi minden enyésszen.

2.

Betlehemi királyokkal
„mennék ünnepelni;
jó Attilának, szelíd szemmel
kis Jézusra lelmi.

Kosarunkban friss kalácsunk;
neked is jut adományunk.
Önfeledten járnánk táncunk,
de lyukas palástunk.

3.

Pityereg az égi gyermek,
konganak a halál-vermek,
szívünkbe vad szikék szelnek;
tavak könnyel mégse telnek.

Viseld, népem, lelki terhed!
Mellet itt már bárki verhet.

Élet-Kaput ki perelhet?
Megöletett, megfojtatott,
rút halálba taszítottatott,
földi létet nem kaphatott
hatmillió gyermek.

4.

Ne haragudj, jó Attilánk,
vigyáznánk mi most is reád,
de dicsérd a születésed,
kés szülédből hogy nem vésett!

Szegényember – halál-lepel?
A gazdag meg mit ünnepel?
Hogy életet mástól perel.
Szívem hát eléd térdepel.

Vonat törte csoda-kézzel
áldd meg ezt a csonka népet!
Szólj nekünk szép varázs-szóval,
hogy elég volt a sok sóhaj!

Zengd nekünk, hogy élet, élet,
zúgd sok bajra: „Széledj, széledj!”
Áldd meg ezt a dúlt vidéket!
A szívünkben újraéledj!

Ne féljete!*II. János Pál pápának*

Szűk folyosó vezet a szebb jövőbe.
Rettenet éjszaka létünk beszötte:
emberi vad karom éltünk kinötte,
kék öröm-áhitat égett időbe.

Őrszemek állnak a fény-hit-mezőkön;
szép mosoly érik a cserzett redőkön.

Félelem-áradar álom-jövőkön?
Hit-ragyogás legyen az ébredőkön!

NÉMETH ZOLTÁN

Kassától Széphalomig – Füredtől Nagybjomig: Kazinczy Ferenc és Horváth Ádám kapcsolata

Ráday mellett Kazinczy egyik legfontosabb levelezőpartnere – legalábbis a fogság előtti időkből – [Pálóczi] Horváth Ádám¹ volt. Az az ember, akit 1789-ben – egy egyébként Rádaynak is elküldött – üdvözlő költeménnyel köszöntött az *Orpheusban*, ezzel is biztosítva barátságáról. Akit a *Magyarországi utak* első találkozásukról szóló, *Füred* című beszámolójában így ír le: „Víg, pajkos tréfás, elmés és igen alkalmas mindenre, de minden cselekedeteiből eretség, filozófiai csendesség, és a mértéken túlható, de nem vak áhítatosság látszik.”² És egyben az a költő, akit a *Pályám emlékezetében* „szennyes dolgozásai” és „öntögetett irgalmatlan versei” miatt, továbbá az ebből fakadó – az emlékiró sugallata szerint meg nem érdemelt – népszerűsége folytán Dugonicsal egy lapon említ.³ A pályarajzban Horváthtal kapcsolatban csak irodalmi vonatkozásokat találunk, az emberrel nem foglalkozik az emlékirat szerzője. Ez két okból is érdekes. Egyrészt az irodalomkritikai szempontból túlnyomóan negatív értékelés miatt, másfelől azért, mert szó sem esik kettejük mély barátságáról. Nézzük mindkét szempontot egyenként.

Az első – tehát a *Pályám emlékezetében* Horváthtal kapcsolatban megfogalmazott kritika aránytalansága, melynek keretében a szerző többnyire csak elmarasztaló megállapításokra képes – az előtörténet ismeretében furcsának is és érthetőnek is tekinthető. Azzal a Dugonicsal rokonítja ugyanis Horváthot, akinek jelentős tábora alakult ki („nagy szerencsével hata a masszára”), s akinek senki sem mondott köszönetet, hacsak nem tekinthetjük annak az Eteleka név divattá válását („az közhála vala”). A rokonítás oka, hogy a dunántúli, „bajszos, csombókos magyarságú” poéta is szeretet tárgya volt, ő is „jól hata a közre”.⁴ Kazinczy megfogalmazása több esetben homályos, néhol talán kétértelmű, de emögött egyes helyeken ironiát érezhet az olvasó. Ebben a szöveggörnyezetben utal arra is, hogy Horváth a kevésbé igényes, olvasmányait gyakran nem is értő közönség körében volt népszerű, „mert jót terjeszgete.”⁵ Közben ne feledjük: éppen azzal a Dugonicsal állítja párhuzamba, akinek művészetét maga

¹ A Debrecenben diákoskodó, majd hosszú időn keresztül Füreden, illetve Szántódon élő, később Nagybjomban megtelepedő Horváth Ádámot (1760-1820) a szakirodalom gyakran Pálóczi Horváth Ádámként említi. Mint azonban Péterffy Ida rámutat, Horváth az előnevet sem munkáiban, sem leveleiben nem használta. Így Péterffy Ida javaslatára alapján a továbbiakban mi sem tesszük: ki az előnevet. (Péterffy Ida: Pálóczi Horváth Ádám Szántódon Szántódi Füzetek I. Bp., 1980. Idézi: Biró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp., 1998, 304.)

² Kazinczy Ferenc művei I. Válogatta és szerkesztette Szauder Mária. Bp., 1979 (a továbbiakban: Kazinczy, 1979), 561. Az írás megjelent az *Orpheusban* is.

³ Kazinczy, 1979. 298-299.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

Horváth vonja éles kritika alá, felsorakozva ezzel Kazinczy mellett.⁶ Az is tény, hogy Dugonicsot – némiképp meglepően – úgy említi a pályarajzban, mint akit köszönet illet, hozzáteve: „Maradjon örök áldásban emlékezete!”⁷ (Utóbbi talán annak is köszönhető, hogy Ráday Gedeon és Aranka György elismerően nyilatkoztak Dugonics Etelkájának értékéről.⁸) Horváth Ádám a legfontosabb okot – a *Pályám emlékezete* tanúsága szerint – „sietve tett és szeny nyes dolgozásai”, valamint 1790-es (heti egy színmű írására vonatkozó) ígérete által szolgáltatva az emlékirói kritikára.⁹ Kazinczyt tehát éppen azon saját tulajdonsága – a művek állandó javítgatása és átdolgozása – indíthatta a gyorsan, korrekciók nélkül író pályatárs bírálatára, melyet jóakaró irodalmár barátai gyakran a szemére vetettek. A széphalmi mester a szerinte kapkodó és meggondolatlan, az apróságokra ügyet nem fordító írói és költői tempót tartotta előbb Füreden, majd Somogyban élő barátja legfőbb alkotói hibájának. Ezzel „a törölgetéstől irtózó s mindenre kész és mindennel kész, s mindég és mindjárt kész”¹⁰ Horváth Ádám munkáiból a minőségi irodalom elvárásainak akceptálását, annak igényét hiányolta.

A *Pályám emlékezete*nek szerzője az emlékiratban nem ejt szót arról, ami őket – a már említettekén túl, és még mindig az irodalomnál maradván – összekötötte. Pedig éppen az önéletírásra ösztönzés kapcsán, a levelezés összegyűjtésének és kiadásának előkészületeiről szólva ezt olvashatjuk Jankovich Miklósnak 1812. április 19-én írt levelében: „Az én életem szorosan öszve van fonódva a Magyar Literatura’ történeteivel az újabb időkben. Az öreg Gróf Rádaytól és Horváth Ádámtól egy egy egész Kötetre gyűlt leveleket bírok. Rájnis, Szabó, Révai, Kánonok Molnár, Péczeli, Ráth, Báróczy, Földi, Batsányi, Szombathy, ’s az élők velem levelezésben állottak. Ha az ő velem folytatott levelezéseikhez megkaphatnám az én őhozzájuk írt leveleimet, ’s azokból vagy magam csinálnék egy egészet, vagy más csinálná ’s velem megtekintetné, nem kéthetni, hogy Literaturánk történetei és sok feledékenységben ment kicsinyiség megtartattatnék a’ maradéknak.”¹¹

Két héttel korábban hasonló tartalmú levelet írt Helmezy Mihálynak, amelyben célként „Literaturánk progressiójának festését” nevezi meg, s azt is leírja: „A’ munkát tehát a’ Ráday, a’ Horváth Ádám’ és a Földi leveleinek végig olvasásán kellene kezdenetek. ... Ámbár ezen kincseket kezemből kiadni rettegek, mert elveszhetnek, ellopattathatnak, eléghetnek...” Ebben a levélben említi azt is, hogy naplóját tisztázni kezdte.¹² Az előbb idézett, 1812-es levélből kiderül: Kazinczy a fentiek dacára tudja, nem vállalhatja egyedül az irgalmatlan feladatot.

⁶ Váczy János ezzel kapcsolatban megállapítja: „Nemcsak Kazinczy rója meg alantjáró nyelvét, hanem még Horváth Ádám is, a ki pedig ízlésére nézve sokkal közelebb áll hozzá.” *Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora*. Bp., 1915 (a továbbiakban: *Váczy*, 1915) 295. Ld. még *Kazinczy Ferenc levelezése* (a továbbiakban: *KazLev*) Szerk.: Váczy János, I. 194.

⁷ *Kazinczy*, 1979, 298-299.

⁸ *Váczy*, 1915, 295. Ld. még *KazLev* I. 194.

⁹ *Kazinczy*, 1979, 199 és 331. (Az utóbbi megállapítás alapjául szolgáló részlet a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent szövegváltozatból való: XII. kötet 85.)

¹⁰ *Kazinczy*, 1979, 299.

¹¹ *KazLev* XXIII. 205-206. Ugyanezen a napon ezt írja Sztrokay Antalnak: „Horváth Ádám barátunk sok poetai talentomot kapott a’ természettől. Kár hogy az újabb nyelveket nem tanulta; kár, hogy a’ mit nem ismér, utálja. Özön a’ beszde. (verbiage) – Egészen előttem a’ képe mint énekelt asztal felett. Gondolnám, Berzsenyi nem énekelt volna, ha jó torka van is.” *KazLev* IX, 403. (Ugyanerről később Berzsenyinek is ír - *KazLev* X. 23., 1812. júl. 2. -, azt kérve, írja le, Horváth „mint kezdé a gajdolást s mit gajdolt”.)

¹² *KazLev* X. 5.

Noha neki, magának állt szándékában a szöveggondozás roppant munkáját elvégezni, mégis számot vet a realitásokkal, és letesz erről. Tart ugyan a fogadtatástól, a kiadás ötletét azonban nem veti el, mégpedig abból a megfontolásból, amit így ír le a Helmecczynek szóló levélben: „De van egy tekintet, a’ melly miatt a’ feltételnek örülök: az nem egyéb mint az, hogy így nem kellenék attól rettegnem, hogy halálom után olly valaki csinál belőlök könyvet, a’ ki hozzá nem tud, és hogy időm volna holmi botlást megigazítanom, holmi hijánost kipótlanom, holmit, a’ mi különben feledékenységbe menne, feljegyezmem. Magam akartam megtenni e’ munkát, de ha ismét élhetnék is 52 esztendő, erre még sem érnék. Szeretném, kedves barátom, ha Te ezt a’ munkát együtt tehetnéd meg Szemerével, kit én rég olta Biographusomnak óhajtok.”¹³ Ha tehát másra bízta a feladat elvégzését, akkor olyanak, akiben megbízhat, akit erre a feladatra szánt. De megbízhat-e akár legodaadóbb híveiben? – valószínűleg ez a saját magának feltett kérdés foglalkoztatta, hiszen két hét alatt némileg megváltozva látjuk elképzelését. A témával kapcsolatos következő – már idézett, Jankovich Miklósnak szóló – levelében ugyanis egyre több a kétkedés: talán senkire sem bízhatja, csak önmagára. A levelezés összegyűjtéséről és kiadásáról itt ekképp ír: „Barátjaim ezt kívánják tőlem; de ez ifjúi erőt kíván, az én nervusaim nyakamba pedig úgy el vannak gyengülve, hogy hoszasan nem írhatok. Előre látom, hogy ha ezt másra bízom, sok tévedéseket ejt. Ez volna a’ mire vállalkoznám, ha erőm engedné, ’s a’ félben álló munka miatt megtehetném.”¹⁴ Egyre inkább az a vélemény keríti hatalmába, hogy csak ő tudja, mit szeretne kezdeni ezzel a roppant mennyiségű anyaggal, csak ő képes ezt céljának megfelelően használni.

Idősebb Ráday Gedeon és Horváth Ádám – milyen különbség érzékelhető kettejük lefestése között a *Pályám emlékezetében!* Mégis: a levelezésben 1812-ben még egymás mellett, egy sorban szerepeltek a levelek összegyűjtése tekintetében, márpedig a levélkiadási szándék időben szinte egybeesett az önéletíróival, s Kazinczy éppen utóbb idézett levelében kötötte össze a biographusi munkát (Szemere kapcsán) a másikkal. (Igaz, ez idő tájt – 1814-ben – még csak a családjának szánt önéletírást állítja össze.) A rejtély kulcsa a Kazinczy-levelezésben található, a (teljes!) levelezésből kiderül minden: hogyan gondolkoztak egymásról.

Kazinczy leveleinek tanúsága szerint Horváth Ádám a fent idézett levél megszületésének időpontjáig (1812-ig) 41 levelet írt Kazinczynak: a levelezés azonban nem volt egyenletes, hiszen az 1790-ig terjedő időszakból az igen aktív levelezőpartner részéről 37 levél szerepel a Kazinczy-levelezésben, míg a fogság és 1812 között eltelt évekből mindössze négy maradt ránk. (Az 1790-es évekből nem is találunk Horváth-levelet, van viszont Kazinczytól származó.) A későbbi levelekben Horváth panaszkodik kettejük nézeteltéréseire, és Kazinczy is említi azokat. Sárközy István is észreveszi, hogy megromlott a viszony.¹⁵ Úgy tűnik, a két említett név (Rádayé és Horváthé) egymás mellett szerepeltetése ebben az esetben nem feltétlenül egy kategóriába sorolást jelent, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy néhány sorral lejjebb minden olyan levél összegyűjtéséről beszél, amelyet „Literaturánk jó ’s rossz munkásaitól vettem minden kifogás nélkül;...” A folytatásban hozzáteszi: „...mert a cél érdemli, hogy min-

¹³ *KazLev*, X. 5.

¹⁴ *KazLev* XXIII. 206.

¹⁵ *KazLev* IX. 216.

den más tekinteteket elnémissak.”¹⁶ Ezt támasztja alá az is, hogy az idézett levél egy napon született egy, Sztrokay Antalnak írottal, amely további kritikai elemeket fogalmaz meg, olyanokat is, amelyek a *Pályám emlékezetében* egyébként nem szerepelnek: „Horváth Ádám barátunk sok poetai talentomot kapott a’ természettől. Kár hogy az újabb nyelveket nem tanulta; kár, hogy a’ mit nem ismér, útálja. Özön a’ beszéde.”¹⁷ A két pályatárs – Ráday és Horváth – nevének egymás melletti említése esetében sokkal inkább arról van szó, hogy minden, Kazinczyval tartósan kapcsolatba került (fontos) szereplőt meg kell jeleníteni, legyen az Kazinczy szempontjából akár ellenfél, akár „harcostárs”, illetve legyen általa akár mindvégig megbecsült, akár csak a korábbi időszakban elismert (esetleg soha tiszteletét ki nem vívott) személy. Megjelenik itt Virág, Kis, Berzsenyi és Báróczi neve is.

Kicsivel korábban még azt írja (ugyanezen nevek említésével), hogy a levelek „előttem olly szent maradékok, mellyeket a barátságának elárulása nélkül ki nem ereszthetek kezeimből, ’s azokban sok olly is áll, a’ mit idegen szem nem láthat még most: de ha meg halok, ’s fiam nem marad, két lányaim pedig olly emberekhez találhatnak menni, a’ kik az efféléken nem kapnak: méltóztassék a’ Mélt. Úr azt, a’ kinek birtokában azok maradni fognak, erántok megszóllítani, óhajtom, hogy azok a’ Mélt. Úr gyűjteményében álljanak inkább mint a’ Museumban, hol a’ Nemzetnek gyalázatjára és kárára BIZONYOS könyvek zárva tartatnak és még csak Catalogusába sem vétetnek-fel neveik. Ez az a’ mi engemet arra indit, hogy inkább privata gyűjteménybe tészem le, a’ mi letenni való...”¹⁸ A szándék tehát némiképp módosult: először még csak privát gyűjteménybe szánja, de gondos kezek alá, megválogatva, és garantálva, hogy ne feledhessék el, két és fél évvel később már inkább a kiadáson gondolkodik, de a saját kontroll (értsd: válogatás) szándéka és a gondosság igénye megmarad. Később – 1815 augusztusában – kéri Helmeczyt, legyen gondja „Ráday és Horváth Ádám leveleinek Köteteikre”.¹⁹

Ha gondosan megvizsgáljuk a Kazinczy-levelezést, id. Ráday Gedeon és Horváth Ádám nevét nem 1812-ben látjuk először együttesen felbukkanni. Sokkal korábban, 1789-ben születik egy Kazinczy-levél, Kassán, Rádaynak címezve, melyben a fiatal szerző egy Horváthot üdvözlő költeményéről kéri mestere véleményét. Érdemes idézni a vers néhány sorát (a bevezető és a záró gondolatokat):

*„O Te, kinek harsány hadi-kürtje Tihanynak enyelgő
Szűzeit eddig nem-hallott hangokra tanítá,
Hogy valamerre kevély hullámaid hányja zajogva
A’ Balaton, Mátyást, Mátyást! Riadozzon az erdő;
Horváthom jer, akár Platóddal az elme nem-esmért
Léte fölől ébrennt álmokba merülve bolyongassz;
(:Én oda nem késérlek:) — akár el-bevélve Csapódid’
Karján, a’ rejtett Szépség’ ösvényinek indulsz;
Jer kérlek, ’s Eratóm mit adott ajakomra, figyelmezz!
Kedvell ő téged, noha gyenge virágit hajadból
Calliope, (laurust nyújtván helyébe) ki-szedte.*

¹⁶ KazLev, X. 5.

¹⁷ KazLev IX. 403.

¹⁸ Kazinczy levele Jankovich Miklósnak, 1809.10.25. KazLev XXIII. 175

¹⁹ KazLev XIII. 115.

*Élni fogunk, kedves Horváthom! Tégedet ádáz
Bellonád hadi dalra tanít, 's már szárnyra repített
Hangjaid a' ki-terültt Egaken úgy dörögnek, a' mint
A' dagadó tenger 's Mátyásod menyeköve dörögött:
Engemet hív Eratóm ki-virított erdeje' békés
Árnyékába vezet, 's ottan a' Hóldnak ezüst-szín'
Fényjében, olly búslakodó hangokra tanítgat,
Mint a' Nyúgotti szél lágy nyögédséle, midőn az
Illatkozó rozsák közt Czenczimet alva találja. —
Élni fogunk! – Örvendj! – 's igazabb Unokáim örömmel
Emlegetik, Horváthjéért mint ége Kazinczy.²⁰*

Ebben az időben Kazinczy gyakran említi Horváthot leveleiben, s szavaiból rokonszenv tükröződik, mellyel a kissé különc irodalmár (inkább: dálnok) alakjához mint értéket képviselő kuriozitáshoz viszonyul. Aranka Györgynek ugyancsak 1789-ben írott levelében így fogalmaz erről: „Horváth egy szeretetre méltó Kurutz. Nem lehet hozzá hasonló Litteratort kapni, mert ó a' maga nemében egyetlen egy. ... A leg-pajkosabb fitzkónak esmerné az, a' ki látja, 's meg-esküdné, hogy nem tsak nem Poéta, de a' Poésisnek nevét sem hallotta. Szüntelen danol, mint a' Kalvinista Deák szokott; pipázik; tréfát űz, 's neveteti azt a' kivel szöll. Szive olly egyenes, mint a' Nathanáélé. Áldott lessz én előttem a' Nap, a' mellyen őtet először szorítottam meljemre.”²¹ Az első találkozásukról szóló, fent már idézett, érdekes – és Horváthról rokonszenvesen beszámoló – írás *Füred* címmel a *Magyarországi utak* gyűjteményében is helyet kapott.²² A következő években egy lelki jellegű kapocs is közrejátszik kettejük viszonyának szorosabbá válásában: mint Kazinczy beszámol róla, Horváth is szabadkőműves lett („Barátunkká leve... Ő minden tekintetben érdemes szorosabb szövetségünkre.”)²³ Ugyancsak összefűzi őket a nyelv szeretete és ennek az irodalommal való összefüggése. Kazinczy mindenképpen számon tartja Horváth Ádámot egyrészt barátai, másrészt a magyar nyelv és a hazai irodalmi (tágabban: tudományos) közélet fontos alakjai között. Ezt egy nagyon érdekes és figyelemreméltó megnyilvánulásában fedezhetjük fel, mely a patriotizmus és a magyar nyelv kitüntetett szerepének összekapcsolásával Kazinczy gondolkodásának egy nem éppen jellemző közelítésmódját mutatja: „...kitsoda az, a' kibén még az a' kívánság támadhatna fel, hogy bé állván nem sokára az Ország Gyűlése, ismét a' Deák Nyelv hozattasson vissza köz dolgainknak folytatásokra? – Ha a' Deák Nyelvet veszszük-elő: úgy örökösen bé-zárjuk a' Tudományok el-terjedése előtt az utat... Ezen felül ha a' Magyar nyelv hozattatik-bé, (a' mellyre az Uralkodás terhét olly fíradhatatlanúl hordott JÓZSEF Maga-is hajlott, a' deák Nyelvtől el-állván, és utolsó tavalyi Rendelése mellé nem a' Deák, hanem a' Magyar fordítást tétetni parantsolván) Nemzetünkéből különös Nemzet válik, örökös fal lessz a' Ma-

²⁰ A munka az *Orpheusban* is megjelent, kiegészítve Kazinczynek a lélek halhatatlanságára vonatkozó jegyzéseivel, melyeket az ötödik, hatodik és hetedik sorokhoz fűzött.

²¹ *KazLev.* I. 518

²² Első találkozásukat itt így örökíti meg Kazinczy: „...azon a napon, amelyen én Horváthot legelőször szorítottam mellemre, nekem semmi érzés nem volt kicsiség, s nem is lesz az soha. ... Összefont karral jártunk fel s alá szobájában, dolgankat emlegettük, s szívünk érezte, hogy boldogok vagyunk, hogy szeretettünk.” *Kazinczy*, 1979, 559-563.

²³ *KazLev.* II. 16.

gyar és nem-Magyar közt vonva, 's az Idegen vagy Magyarra lesz köztünk, vagy éhhez hal-el; szemlátomást fogunk előmenni a' tanulásban, Magyar tsemetéink Magyar nevelőket kapnak, 's a' mesterségekben és tudományokban olly szerentsés virágzásra lépünk, mint a' millyenre Német Ország lépett, minekutánna a' ki-hóltt Római és az idegen Frantzia Nyelvtől el-állott, 's tulajdon nyelvén kezdette írni könyveit. E tzelnek el-érésére pedig elmúlhatatlanul 's mindenek felett az kívántatik-meg, hogy az Oskolákban Magyar Nyelven tanítasson az ifjúság. Melly annyival könnyebben meg-eshetik, mivel már ekkoráig-is sok magyar könyveink vannak, a' szükségeseket pedig Tanúltjtjaink el-készíteni képesek lesznek Él Dugonits... Révainak készen vagyon egy Architecturája... Sáros-Patakon Szent-Györgyi, Öry, Szilágyi Szombathi..., Komáromban Pétzeli..., Győrben Ráth, - Füreden Horváth; - Szatthmárt Földi... Vétkezik a' Haza ellen, a' ki ezt a' szent szándékot tellyes erővel elő nem mozdítja! a' ki kész nem lesz ezért minden hasznát, elő-menetelét fel-nem áldozni!"²⁴ A *Hadi és más nevezetes történetek szerkesztőségének* írt levélben tehát Horváth mint a hazai irodalmi és értelmiségi közélet fontos tartóoszlopa szerepel. Figyelmébe ajánlja báró Próray Lászlónak is, egyrészt „nevezetesebb íróink” közé számítva, másfelől „első könnyen író Poetaink” egyikének nevezve Horváth Ádámot. Utóbbi megállapítás azért is fontos, mert a „könnyen” (értsd: gyorsan, megfontoltság nélkül) írás többször jelentkezik Kazinczy Horváthot érintő későbbi kritikai megjegyzései között. Nagyjából ez idő tájt jelentkezhethet először ez a kifogás Kazinczy szemléletében, hiszen Földi János egy levelében utal erre: „A' Horváth prolixitása eránt éppen egy értelemben vagyok Veled.”²⁵ A megjegyzés Horváth egy 1790-ben tett kijelentésére céloz, melyet Kazinczy valószínűleg kifogásolt egy Földihez október 24-én írt – nem fellelhető – levelében. Horváth fentebb már említett, a színdarabíráshoz vonatkozó ígéretéről Kazinczy a *Pályám emlékezetében* is elmarasztalólag szól. Földi János leveleiben másutt is helyet kapnak a Horváthot bíráló szavak. Ez talán hathatott Horváth Kazinczy általi megítélésére. Egy jellemző példa a poétikai tanulmányok és előképzettség, továbbá az erre való affinitás hiányának felemlégetését mutatja: „Azok, a' kik sem a' Poesisnek természetét Aesthetica szerént nem tanulták, sem nyelvek természetét nem esmerik, sem idegenektől nem akarnak tanulni, mint Horváth, Kovásznai, Gvadányi etc., nagyobb Poetát a világon nem taranak Gyöngyösinél és egyedül annak követői, vagy más igen kevés Magyaroknak, mint Horváth Erdődi Lajosnak 's a' tb.”²⁶ A bíráló szavak többek közt éppen azt a területet érintik, amely az évek során Kazinczy legfőbb vesszőparipájává válik: az idegen nyelvekből való meritkezés fontosságát hangsúlyozzák, és ebben a tekintetben marasztalják el a füredi dalköltőt. Noha Kazinczy később maga is részben ezért bírálja pályatársát, most még – a Földi levelében foglaltak dacára – Kazinczy decemberben felveszi az Orpheus következő évi számába Horváth több munkáját is. Ezek között van fordítás is.²⁷ A barátság ebben az időben még elvitathatatlanul szoros közöttük: ezt nemcsak Kazinczy Horváthnak írt leveleiből (vizontlátás remélésére való egyértelmű utalásokból) láthatjuk,²⁸ hanem mások számára is

²⁴ *KazLev.* II. 45-6

²⁵ *KazLev.* II. 121.

²⁶ *KazLev.* II. 212

²⁷ *KazLev.* II. 230-231.

²⁸ *KazLev.* II. 280.

egyértelművé teszi. Így 1793 júliusában Kis Jánosnak kifejti: „Debrecen két barátot ada nekem. Az egyik Csokonay Mihály, egy sok jeles tulajdonságokkal bíró Ifjú, ki mind virtusban, mind hibáiban is! – második Horváth Ádám lesz.”²⁹ Szavaiból az is látszik, hogy pályáján orientálni is szeretné a debreceni kollégiumban megismert, onnan idő előtt távozott dunántúli poétát: „Ennek minden munkáimon kívül egy Kleistot ’s Bürgert küldöttem, ’s kérttem hogy ezeknek példájok szerint ne névnapki köszöntöket, ne Török Marsokat írjon, hanem dallja a’ szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, természet szépségeit. Még eddig kevés jelét adta megtérésének.”³⁰ A szelíd kritika itt még jószándékú ösztönzést mutat, de felismerhetők benne a későbbi bírálat alapjai.

Az 1790-es évek második felében, a fogság idején jóval kevesebb említést találunk Horváthról a *KazLev*-ben. 1797 novemberében Brünnből ír Kis Jánosnak, és itt tudakozódik barátja felől: „Horváth Ádám mit csinál? Szeretném, ha Hunyadiását (mellyet felette rendes megtévedéssel nevezett magyar Hunniasnak – miért Hunnias, holott Hunyadiás? és miért Magyar Hunyadiás, hiszen más nyelvű nincsen!) – újra dolgozná. Ha írt valamit, küld-meg. ... Kérlek, a’ mit Horváthról itt írok, ’s ha tetszik, egész levelemet, neki párban küld-meg; de különben emlékezzél-meg róla, hogy nekem itt írnom nem szabad...”³¹ A barátság fenntartása láthatóan szándékában áll, akárcsak Horváth pályájának nyomon követése.

A fogságból való szabadulást követően 1802 október-decemberéből van nyoma levélváltásnak (ez egy Horváth-levélből derül ki),³² s ebben az időszakban találunk egy keserű megnyilatkozást Kazinczytól arra vonatkozóan, hogy barátjától nem kap leveleket. A szóban forgó (Virág Benedeknek szóló levélből származó) mondat azonban már többet is sejtet ennél: „Horváth Ádám kiénekelte magát s most hallgat”³³ Ekkor vagy közvetlenül ezt követően következhetett be Kazinczy véleményének átforgalmazása Horváthot illetően. Ebben szerepet játszhatott az a tényező, amire Bíró Ferenc monográfiájában felhívja a figyelmet: miután Horváth Ádám 1796-ban Füredről Nagybjomba költözik, vége szakad élete „legtermékenyebb és intellektuális szempontból legigényesebb időszakának”, és elkezdődik bezárkózása a „vidéki nemesség világába”.³⁴ Bíró Ferenc hozzáteszi ugyanakkor a kétségtelen – és a Kazinczy-Horváth kapcsolat, illetve Kazinczy egész tevékenységének vizsgálata szempontjából releváns – ténytet: a „nyelvújítási harcra készülők” (a fogság utáni) Kazinczy már a korábbi Horváth Ádámtól is igen távol került. Nemcsak Horváth változott hát, megváltozott az őt tekintő partner nézőpontja is: a különbség a Kassán az 1780-as, 1790-es évek fordulóján tevékenykedő és a másfél évtizeddel későbbi, Széphalmon tevékenykedő Kazinczy között is világosan érzékelhető. Van azonban még legalább két tényező, amely kettejük viszonyának alakulásában – az említettek mellett, azokat kiegészítve és hatásukat felerősítve – közrejátszott.

1805 októberében Kazinczy azt írja Sárközy Istvánnak: „Horváth Ádámban nagy változások eshettek. Poetából Metaphysicus leve; Kántnak vagy tanítványa, vagy ellensége, ’s *nem tud németül!* Mondjad neki, hogy a’ Múzsák bosszút fognak állani rajta, és éppen a’

²⁹ *KazLev* II. 297.

³⁰ Uo.

³¹ *KazLev* II. 422.

³² *KazLev* II. 521.

³³ *KazLev* II. 501.

³⁴ *Bíró*, 1998. 312.

Metaphysica által. Mintegy esztendeje, hogy novissima Philosophiájának egy szakaszát vettem. Elvevé tőlem Debreczenben egy barátom, hogy ítéletet adhassa felőle, mert én ahhoz nem értek. Kívánok neki jó gyomrot a' papi dolgok elintézéséhez.³⁵ Sokat elárul, hogy ezt megelőzően három évig nincs nyoma említésnek a KazLev-ben, így a megfogalmazott keserű bírálat hosszú hallgatás – és nyilván barátja tevékenysége felőli gondolkodás – eredménye. Ugyanez idő tájt azt is világossá teszi, hogy leveleit továbbra is nagy becsben tartja – Ráday és Földi írásai mellett összegyűjtve állnak könyvszekrényén.³⁶ Horváth költői munkálkodásának egyik elismerése Kazinczy részéről az is, hogy 1806 áprilisában azt kívánja: térjen vissza a verseléshez.³⁷ Ezek a levelek azonban mind máshoz íródtak, s ez nyilván fülébe is jutott a dunántúli pályatársnak, hiszen keserű levelében tesz erre egyértelmű utalást, Kazinczyhoz címezve sorait: „Kedves Barátom! 'S hát Te csak nem szűnsz-meg én ellenem zugolódni!?” A metafizika kapcsán leírja, hogy maga Kazinczy írt neki egy levelet ebben a tárgyban, egy gyógyulása után. Leszögezi ugyanakkor, hogy már előbb kezdődött a filozófia iránti érdeklődése, minthogy az első lépéseket megtette volna az irodalom világában. Majd folytatja: „...és noha azt tőled semmivel sem érdemlettem, hogy utolsó Levelemre örökre el-halgass; újjal próbálom érdemelni, hogy ne halgass.” Horváthnak a filozófia, illetve vallás iránti érdeklődése tehát egyik okozója lehetett a viszonyuk megromlásának és Kazinczy értékítélete kialakulásának. Érdekes tény továbbá, hogy a fent már idézett, 1789-ben Kazinczy által Horváthhoz írt költemény mellé az Orpheusban kapcsolt „jegyzésekben” éppen vallási-filozofikus (a lélek halhatatlanságát érintő) tárgykörben nyilvánít véleményt, kihangsúlyozva: „Ezeket úgy mondom, mint filozófus, nem mint keresztyén.”³⁸

A kettejük közt kialakuló ellentét egy másik lehetséges eredetforrását is jelzi, amikor Horváth a debreceniségről ír hosszasan, tagadva, hogy olvasta volna a Debreceni Grammatikát. Itt említi a nyelvkérdéssel összefüggésbe hozható munkáját: „'S meg-küldötte hát neked Szokolai az én glossámat az Erdelyi Társaság' első Darabjára. – De Te tudod e? hogy én a' Debreczeni Magyar Grammaticát még soha sem olvastam; és azért nem olvastam azolta is, mert hallottam, hogy van másik darab is, mellyet addig akarnék recensealni, míg sem azt, sem más Grammaticát nem olvasok: mert utálok a' Sectariusságot. Elesvén attúl a' reménységűtül, hogy meg kaphassam azt a' második Darabot; már éppen ma akartam Sárközitül el kérni azt a' Debreczenit; 's hát be toppan hozzám Szokolai a' Te izeneteiddel: mellyekbül azt nézem ki, mintha Te abban a' hiszemben vólnál, hogy én Debreczenista vagyok – No hát megint nem olvasom;...” A nyelvkérdés – és az ebben elfoglalt Horváth-állásponttal kapcsolatos Kazinczy-vélekedés (vagy inkább -gyanakvás) – tehát egy másik eredeztetője lehet Kazinczy szépszisének; illetve a távolodásnak. Ez kiviláglik Horváth eszme-futtatásából, amelyet Kazinczy és köre nyelvújító mozgalmával kapcsolatban ugyanebben a levélben kifejt. A következőkben idézett gondolatok Kazinczy általi fogadtatásához nyilván nem férhet kétség: „Te Aristokrata vagy a' Te apró Társaságaiddal; én sem azoktúl, sem egy Főtül semmi szabott törvényt el nem fogadok, de ha annak hozásában concurrálok, és a' magam értelmét

³⁵ KazLev III. 444.

³⁶ KazLev III. 484.

³⁷ KazLev IV. 127.

³⁸ Kazinczy, 1979. 717.

nem evincalhatom, meg-egyezek a' rosszabbban is: vox populi vox Dei. „Nektek, a' kik Privat Grammaticakat, Dictionariumokat tsináltok, vagy akar ki, nem közönséges társaságokban; azt felelem, hogy bizvást; de én rám ugyan senki se tuszkolja a' magáét;” – szól Horváth, tagadva a kulturális elit hierarchikus elkülönülésének jogosságát, egyszersmind érdemi beleszólási lehetőséget követelve a nyelvalakító mozgalom tevékenységébe. Ezzel egyébként öntudatlanul (akarva-akaratlan) is a Debreceni Grammatika egyik legfőbb elvét teszi magáévá: „akármely derék és magas dolgokat is elő lehet a köznép nyelvén adni, nem is jó magyarság az, amelyet a köznép könnyen meg nem ért” A tiszta magyarság a „köznép” nyelve. Szavai nem egyszerűen plebejus öntudatból táplálkoznak, hanem határozott, a nyelvújítás kérdésében elfoglalt álláspontot is jeleznek: „A' kik idegen idiotizmussal akarjátok akar szépiteni, akar bővíteni a' Magyar nyelvet; tsak azt: hogy bizvást, én meg értem a' tiete- ket, ha nem értem is a' nyelvet, mellyet majmoltok; majd meg látom, Ti meg értitek e utóbb az eredeti Magyar szamatú írást és beszédet? mert már ilyen köz tsatában azt tsak meg engeditek, hogy én és a' hozzám hasonlók pri aris et focus harczoljanak, 's sustentalják azt az édes valamit, a' mi eredeti és hónyi. ... míg valami akar szóllás és írás módja, akar ruha, akar vise- let, annyi idejű praescriptióval nem bír, mint az enyím, addig az enyimnek igassága van: ezt már most alkalmaztasd a' Német és francz idiotizmusokra, alkalmaztasd a' tíz esztendő alatt husszor változott haj viseletre ... 's mond meg, mivel szebbek ezek a' réginél? guszttussal ugy e? de azoknak guszttussával, a' kiknek talán nints is, vagy ha van, ma egy, holnap más, – a' kik e' diametro contrariumjai a' változhatatlan Istennek. – Én sem mondom azt, édes Bará- tom, hogy bőgjünk vagy vakokjunk [!], mint valaha, mikor a' vad ember szólni kezdett, vagy a' kis gyermek beszélni tanúlt; de nem is menjünk a' Culturában annyira, hogy sziszegjünk, mint a' kigyó, vagy madárka módra pityegjünk! Ha pedig nektek úgy tetszik: ha jó a' szom- széd idiotizmusokat be hozni, ha jó új szókat tsinálni, új Grammaticai Törvényeket szabni – Isten hírével; de úgy én szólót jegyzem; én védelmezem az én édes Magyar nyelvemet, ha magam maradok is, 's nem hagyom a' Tieteket magyarnak nevezni; legyen nyelv, legyen szép nyelv, de adjatok neki más nevet.”³⁹

Kazinczy felelete az emberi megértés és az irodalmi meg nem értés válasza. Míg nyelvújító literátorként határozottan elutasító és a közöttük lévő mérföldnyi távolságot hangsúlyozó, addig barátként engedékeny és a konfliktust, nézeteik eltérését feledni kész: „Mindenben ellenkezőképpen gondolkozunk. Organumainknak kelle megromlani. A' tiédnek e, az enyémnek e? vagy mind kettőnkének? azt a' felsőbb hatalmasságok tudják. Kiki a' maga szemével lát, 's nekem úgy tetszik, hogy én jól látok. De viszont hogyan tégyem-fel azt eggy igen becsült, igen szeretett barátom felől, hogy ő nyomorodott-meg? Ez nékem kimondha- tatlanul kínos bizonytalanság. ... Legjobb lenne azt a' tárgyat, a' melly köztünk e' megha- sonlást szűli, nem is illetni többé ... Hagyjuk hát abba, és szeressük egymást...” Utóbbi sc- rait azonban megelőzi kíméletlen kritikája, melyben Kazinczy megjegyzi – Horváth Gessner egyik művének magyar fordításával kapcsolatos véleményére utalva –, hogy: „Felelj már édes barátom, kinek van igaza, az egész Európának e vagy magának Horváth Ádámnak?” A kantianizmussal kapcsolatban is bírálja: hogy érthetné, ha nem ismeri nyelvét.⁴⁰ (Azon, hogy

³⁹ KazLev IV. 203-206.

⁴⁰ Uo.

Horváth nem tud németül, Kazinczy többször élcelődik. Így az alábbi történet Cserey Miklósnak való elbeszélésével is, 1815-ben: „1790ben a’ mostani ismét Toskánai Herczeg Ferdinánd a’ mi mostani Urunkhoz méne-fel a’ grádicson. Horváth Ádám zöld mentében veres nadrággal, paszománosan ’s bajuzosan jött le a’ grádicson gravitással, melly neki tónusa, noha sem nem öreg, sem nem kövér. A’ Herczeg azt gondolta, hogy cseléd abban a’ ruhában, ’s ezt kérdi: Du, ist der Franz oben? – Horváthnak egész felelete ez volt: ik fersté nikt, was isz Du ’s elment, mert H. nem tud németül.”⁴¹ A baráti szavak erejét gyengítő éles kritika már most, 1806 táján jelzi azt, ami aztán a későbbiekben nyilvánvalóvá válik. A köztük lévő ellentét az irodalmi és nyelvi ízlés dolgában olyan feloldhatatlan, amit a barátság nem tud feledtetni és elhalványítani. Így aztán a pályarajzban már a negatív viszonyulás és az engesztelhetetlen kritika tükröződik.

„Mostani leveled meg gyógyította sebemet; és már most meg nyugodt szívvel vagyok.”⁴² – válaszolja Horváth Kazinczy imént idézett levelére. A széphalmi mester pedig – noha barátságáról továbbra is biztosítja somogyi társát (annak sógorán, Sárközy Istvánon keresztül is) –, a kritikái állásfoglalások továbbra is megmaradnak. Ezt táplálja az Árkádia-pör, illetve a Csokonai-sírkő elkészítésével kapcsolatos vita is, melyre vonatkoztatva 1807 januárjában Cserey Farkasnak megírja Kultsár Istvánra, a *Hazai Tudósítások* szerkesztőjére célozva: „ha a’ Kis [Imre] és Fazekas ellenem-támadásait hat nap mulva azután, hogy azokat ők írták, leveleibe felfogadta, ’s ez idén is már a’ Horváth Ádám szépen hangzó és eruditus munkának tessző fecsegéseit, a’ Csokonaira írt verseket: három holnap mulva engedjen már az én meg szólalásomnak is helyet, ’s Kis és Fazekas által ne engedje arra a’ gondolatra vétetni a’ Publicumot, hogy a’ dolog eldőlt, és így e’ czélra conferálni haszontalan; mert Horváth Ádám a’ IVdik Ujság levélben már olly hangon kezdi a’ Csokonai Sírkövérről a’ beszédet. Pedig Horváth Ádám „közvetítő megoldást talált” (e szavak Hegyi Ferencéi)⁴³ Kazinczy és a debreceniek között az Árkádia-pörben: leírva, hogy nincs szégyellnivaló Árkádián, hiszen az Olympos is ott volt. Valószínűleg erre is utalva írja Sárközy István Kazinczynak 1807 februárjában: „Ha Debretzen restelli Arkadiát el vállalni, meg monta Horváth Ádám, hogy Somogy el vállalja.”⁴⁴

Érdekes módon ebben az időben a Kazinczy és Horváth között csak közvetítőn (nevezetesen Sárközyn) keresztül van kapcsolat. Kazinczy érzi is, hogy a távolodás magyarázatra szorul: „Horváth Ádámot köszöntessd nevemben, ha azt tenni magad nem akarnád. Akárki és mi légyen ő most, azt nékem nem szabad felejtennem, hogy egykor szoros barátok voltunk. Az azonban igen igaz, hogy ő épen nem az, a’ ki volt valaha, ’s most gondolkozásunk úgy tol-el egymástól mint egykor egytívé vonszott. Fájna nekem, ha ő engem háládatlannak képzelhetne.”⁴⁵ 1814 áprilisában Horváth – ahogy mondja – levelével „félbe szakasztja a hallgatást”, ezzel megtörve a csendet, és újraindítva kettejük levelezését. Fájjalja az eltávolodást, és keresi az okokat, kérdéseket fogalmazva meg ezt illetően. A válasz – noha a követke-

⁴¹ *KazLev* XIII. 61.

⁴² *KazLev* IV. 256.

⁴³ *Hegyi Ferenc*: Pálóczi Horváth Ádám. Debrecen, 1939, 17.

⁴⁴ Ez a levele 1812 januárjában kelt. *KazLev*. IV. 485.

⁴⁵ *KazLev* IX. 256.

zöld leveleiből bizonyíthatóan megérkezett – nincs meg. Levelezésük 1814 folyamán intenzív, és folytatódik és 1815 első felében is. Kazinczy részéről visszafogottság, csekély tartózkodás tapasztalható (legalábbis ha az 1790 előtti levelekkel hasonlítjuk össze). A barátság jelei azonban itt is tetten érhetők, s fokozatosan, egyre inkább: 56. születésnapján pl. néhány „széplelkű” barátjának levelet ír – így ünnepel – ez a kitüntetés Horváth Ádámnak is kijut,⁴⁶ mert előző levelével kiérdemelte. A levelek témái többnyire a verselés technikái (pl. időmértékes verslábak), életrajzi adatok (egy alkalommal Kazinczy élete, illetve családi életének bizalmas vonatkozásai, viszonyai)⁴⁷ és autográfok Kazinczy gyűjteményeibe.

Ugyanebben az időben, 1814 decemberében azt írja Horváthról Sárközy Istvánnak: „Csudálni lehet, mennyi *elme és tudomány* is van abban a barátunkban. Míg baja [az ellene folyó nyomozás – N.Z.] el nem múl, nem fogok neki írni, mert az mindég kedvetlen, ha nem ártalmas is, hogy az ember levelei idegenek által olvastatnak-el, s baráti tréfáért feleltre vonják az embert.”⁴⁸ Itt valóban ritkul a levelezés, de fél évig még folytatódik, aztán a KazLev szerint egy időre megszakad. A szünet oka – mint az újrainduló levelezés első leveléből (1816. március 5.) kiderül – egy levél valószínűsíthető elveszéséből adódó félreértés.⁴⁹ A levelezés újbóli megindulása egybeesik *Az én életem* című önéletrészlet keletkezésének kezdetével, de Horváthnak nem számol be erről, noha szinte minden fontosabb levelezőtársát lelkesen tudósítja, némelyeknek részleteket is küld belőle. Ennek ellenére a levélváltások témái közt mindvégig szerepel – természetesen a magánéleti, baráti jellegű tartalmakon kívül – a poétika is. Az újrakezdődő levelezés csaknem Horváth haláláig tart (fél évvel azt megelőzően írta Horváth az utolsó fellelhető levelet, életének utolsó hat hónapjában betegeskedése akadályozhatta ebben).

A Horváth Ádám 1820-ban bekövetkezett halála utáni Kazinczy-levelek közül viszonyuk leghívebb jellemzését talán az alábbi adja: „Horváth Ádám barátom volt, ’s megholt. Két nagy ok, hogy őtet kéméljem. Mi soha sem szerettük úgy egymást, a’ hogy őtet éntőlem, ’s őtőle engemet egészen ellenkező ízlésünk eltolt. Sem a’ Poesisban, sem a’ Philosophiában nem volt egy gondolkozásunk ’s hiszem hogy életét elmocskolta, de én azt látni sem akarám ha látnám is.”⁵⁰ Az ugyancsak a pályatárs-barát halála után (1822-ben) született *Horváth Ádám élete* című emlékező tanulmány – mely a *Magyar Pantheon*ban kapott helyet – a viszony megváltozásáról és ambivalens voltáról tanúskodik.⁵¹ Mindennek fényében érdekes az a rövid elemzés, amelyet Hegyi Ferenc ad Horváth Ádám fent említett alkotási tempójáról és Kazinczy róla alkotott képéről. Talán a *Pályám emlékezetére* is vonatkoztathatóak egyes alábbi – például a nevetségessé tételre vonatkozó – megállapításai: „Úgy látszik, hogy ez a szeretet [ti. Kazinczyé Horváth iránt – N. Z.] nem volt őszinte. Kazinczy levelezését olvasva bizony úgy tűnik, hogy nem mindig egyformán nyilatkozik Horváthról. Ha szembe barátságos volt is, mások előtt már kedvezőtlenebbül nyilatkozott. Kétségtelen, hogy rendkívüli te-

⁴⁶ KazLev XII. 140-141.

⁴⁷ Ld. uo. 142-144.

⁴⁸ KazLev XIII. 282-283.

⁴⁹ KazLev XIV. 15.

⁵⁰ KazLev XIX, 301-302.

⁵¹ Kazinczy Ferenc: Horváth Ádám élete. In: Kazinczy Ferenc összes munkái V. Magyar Pantheon. Szerk.: Abafi Lajos, é. n.

hetségét elismeri, de barátságuk későbbi fázisában nem mulasztja el az alkalmat, hogy nevetéssé ne tegye. Nem állhatja, hogy Horváth önti a verseket [*KazLev.* XV., 123.] ... Kazinczy Horváthot maradi elveszett embernek tartja.”⁵²

A *Pályám emlékezete* Kazinczy tudatos válogató munkájának eredménye, az ő szándékának megfelelően, úgyelve a benne megjelenő gondolatok és megállapítások arányaira (melyek nem mindig esnek egybe a levelezésben találhatóakkal: talán ezért akarta maga elvégezni a levélválogatást, de legalábbis szigorú kontrollt gyakorolni felette.) A levelezés voltaképpen – ha szabadon, ellenőrizetlenül hagyjuk a „papirosszeleteket” – Kazinczy által kontrollál(hat)atlan (esetleg – mint ahogy végül ténylegesen történt – az utókor által elvégzett) gyűjtő- és elrendező munka tárgya lehet. Ez pedig felvetné annak lehetőségét, hogy nem – az irodalmi élet vezéregyéniségének szerepét tudatosan vállaló – Kazinczy szándékának és koncepciójának megfelelően alakul a gyűjtemény. A feladat kontrollját így hát nem adhatja ki a kezéből: hiszen a levelek összegyűjtése (vagy válogatása?) hasonló feladat, mint az önéletírásé. Utóbbiba is az és olyanformán kerül be, amit és ahogy a történetek gazdája interpretálni kíván. Mint ahogy minden bizonyonyal a levélválogatás célja is egyezik az önéletíráséval.

⁵² Hegyi Ferenc, 1939, 14.

CAP GYÖRGY

Kazinczy Ferenc 'Sennyey János báróról

185 évvel ezelőtt hunyt el báró 'Sennyey János, a történelmi Zemplén vármegye hajdan volt neves familiájának tagja. Kazinczy kiadott levelezésének 23 kötetében található néhány adat a család egyes tagjaira vonatkozólag. A legtöbb János báróra vonatkozik, akit az író személyesen is ismert.

A kissennyei 'Sennyey család Zsennyéből származott. E protestáns főúri familia több olyan neves taggal is büszkélkedhet, akik jelentős személyiségei voltak a magyar történelemnek.

A még a Vas megyei Kiszsennyében élő 'Sennyey I. Antal és pallíni Inkey (máshol Ineky) Petronella fia, IV. János cs. kir. kamarás 1774-ben kötött házasságot harmadunokatestvérével br. 'Sennyey II. László és br. Szentiványi Anna leányával, Annamáriával. Apósa építtette a bélyi kastélyt, így házasságkötésük után oda is költöztek. Szinte rögtön özszeütkezésbe is került a rokonsággal.

Az első adat János báróra vonatkozólag Kazinczy levelezésének III. kötetében található, amikor egy olyan történetet mesél el, amely ma már nem lenne ismert, hiszen a vonatkozó iratokat megsemmisítették. A következő hírről tájékoztatta Kazinczy Nagy Gábort 1805. május 19-én írt levelében:¹

„De hallja az Úr, mint jára B. Zsennyei.

Generális Gróf Zsennyeiné² özvegyen maradván, benn maradt a férfi ágat illető Jósághban. A' leánya³ a' Minister Mailáth fiához⁴ ment férjhez. B. Zsennyei János nem győzvén várni, hogy egy Bréa nevezetű Cs. K. Kapitány vagy majorhoz menjen a Sógor asszonya, egy pert kezd a' Grófné ellen és azt a' processusban formaliter K u r v á nak deklarálja, Kulint⁵ pedig, a' ki fiscalisa volt a' Grófnénak, de egyszermind Királyi vagy Cameralis hivatalt is visel, paraszt embernek deklarálja és egy vagy Exculpatoriában vagy Instatntiában, melly a' thronushoz dirigáltatott, azt kéri, hogy ő Fels. Adjon neki 2 Káplári Patakról, hogy Kulint jól megbotoztathassa, minihogy az paraszt ember. Most parancsolat jött, hogy a' Grófnét mocskoló allegatiók B. Zsennyeinék jelenlétében tépessenek ki a' processusból, B. Zsennyeit keményen hordják le etc. A' Zsennyei félmegyen Bécsbe ő felségét megkövetni. Quid ad haec kupak? Adieu.”

¹ KazLev I. 329, 544.

² Gr. Sennyey II. Imre tábornok 1767-ben kapott grófi címet és rangot Mária Teréziától. 1774-ben hunyt el. Özvegye, Imre gróf második neje, br. Révay Mária 1820-ban hunyt el, és az általa özvegyi jogon bírt jószágok ekkor szálltak a bárói ágra.

³ Gr. 'Sennyey Antónia (1774–1819) Imre grófnak második feleségétől született leánya.

⁴ Gr. Mailáth II. József (1737–1810) államminiszter és Bossányi Mária (1745–1784) fia volt gr. Mailáth III. József (1762–1825), róla van itt szó.

⁵ Kulín József ügyvéd „a kis-faludi tanulmányi ilapnak és a diósgyőri korona-uradalmaknak ügyésze. 1805. szeptember 1-sején már nem volt életben”.

Egy 1806. augusztus 6-ai levelében azt jegyezte meg Kazinczy, „*hogy még a bivaly bika vásárlásában is vaktában kell magamat az olly Adó discretiojáról bízni, mint Sennyei.*”⁶

1808. február 25-én számolt be Kazinczy id. báró Wesselényi Miklósnak, hogy ki menyit adományozott a „*Pesten állítandó Museum' javára. Önként adott kiki*”, 'Sennyei báró például 1000 forintot adott. Ezután Kazinczy beszámolt a gróf Esterházy József főispán által adott 80 fős ebédéről, melyen az épp rossz kedvű főispánnal szemben ült.⁷

„*Sztáray, B. Sennyei, Gr. Desöffy József, Szirmay Antal és András és Pál, Szemere László, Boronkay Gáspár és én egy kotériát csináltunk, 's igen vígan csevegtünk. A Tokaji mellett mondám a' szomszédomnak Udvari Consil. Szirmay Antalnak, hogy igyék a Fő Ispán egészségéért. Ez nem mert, nehogy a Fő ispán valami élelet mondjon mint másszor. D. Sennyei csak ugyan ivott, de már akkor, mikor üresek voltak a' poharak.*”

Kazinczy másnap, február 26-án báró Prónay Sándornak írt levelében ugyanezekről számolt be: 'Sennyey ezer forintos adományáról és az ebédéről.⁸

1809. március 13-i levelében Kazinczy gr. Dessewffy Józsefnek számolt be az előző napi, s főispán által vezetett „conferentiá”-ról. Eszterházy „*nagy haragra buzdította a' Rendekeket Napoleon ellen*”. „Regement” állításáról állapodtak meg a résztvevők.⁹

„*Sztáray Albert 50 legény állítását ajánlotta. Vivát! Vivát! Lónyai ugyan anyit. Vivát! Vivát! Szemere Albert a' maga szemtelensége szerént. Sennyeit szállította-meg, hogy hát ő? Sennyei nem szállott.*”

Ugyancsak Dessewffynek írta március 16-án, hogy „*rendeltetett egy Deputatio, melly 14 személyből áll, és ennek tagjai egymást olly förmán fogják váltogatni, hogy Újhely soha ne maradjon 4 nélküli.*”¹⁰ E csapatnak Kazinczy és Szemere is tagja volt.

Június 10-i levelében Kazinczy a következőkről számolt be Cserey Farkasnak:¹¹

„*Ebédnél veve VBice-Ispánunk, Mélt. Lónyai Úr, egy Pesti Kurirunk által levelet 's ebben hírt azokról, a' mik a' tábornál esnek. ... A' Kurir nem a' Vármegyéé, hanem a' Mélt. Lónyai, Gróf Sztáray 's Báró Sennyei Uraké, kik 1300 fíot összevetettek, hogy hetenként 3szor kapjanak új hírt.*”

Június 15-én aztán lezajlott a győri csata. Kazinczy július 6-án zártolt be Dessewffy Józsefnek a csatában történekről, melyekről több korábbi levélből értesült. A harcokról tett első jelentést együtt vették a csata elvesztésének hírével, és azt írja a hír vételéről:¹²

„*nem csuda, ha bennünket nagyon ellágyított. Lónyai egy sentimentalís levelet teve fel a' sereghez, melly a' Gyűlésen 24-ben felolvastatván sokakat, még Sennyei is! a' gazdag Sennyei! könnyezésre olvasztotta.*”

1810 szeptemberében Budán iszonyú tűzvész pusztított. Kazinczy szeptember 19-én Döbrentei Gábornak írt a vett szomorú hírről:¹³

„*Nem sok napok múlva Báró Sennyeyvel valék Újhelyben, ki onnan jöve, 's őitöle hallám hogy az a' sor épülete is hamuvá lett, a' hol Virág [Benedek] lakék.*”

⁶ KazLev XXII. 464.

⁷ KazLev V. 330.

⁸ KazLev V. 339.

⁹ KazLev VI. 297.

¹⁰ KazLev VI. 299.

¹¹ KazLev VI. 410.

¹² KazLev VI. 437.

¹³ KazLev VIII. 91.

1813. szeptember 19-én számolt be Kazinczy Helmezy Mihálynak a 16-án megtartott tisztválasztásról, minthogy Helmezy is *zemplényi*. E gyűlésen Horváth László consiliarust leváltották tisztségéből. Kazinczy hozzátette: „Báró Sennyei János él, egészséges, jelen vala, 's örvendez, hogy Horváth László, kivel sok baja volt, valaha kimozdult”.¹⁴

1815-ben Rumy Károly Györgynek írt levelében így jellemezte a bárót:¹⁵

„Báró Sennyei egy dúsgazdag, de nagyon fukar öreg úr, a multkor egy vándorló magyar színésztruppnak belépte alkalmából száz forintot és a magyar színház javára ezret adott.”

De mások is fukarnak találták 'Sennyeyt, erről is értesülünk Kazinczytól. Gr. Dessewffy Józsefnek írta meg:¹⁶

„Tartván attól, hogy Krainikénak nem talál lenni pénze, megszólítám a' Sógoromat, hogy írának Báró Sennyeinek és Kazinczy Péternek, a' Vay Ábris szíves barátod Ipának. A' sógorom azt mondja, hogy Péter bátyámnak soha nincs, mert valamit bevesz, azt azonnal küldi Vanak, B. Sennyeitől pedig senki sem kap.”

János báró 1819. október 12-én bélyi kastélyában írta meg végrendeletét. A vármegye november 30-án tartott gyűlésén felolvasták 'Sennyeinek a megyéhez intézett levelét, a megye pedig bizottságot választott, hogy személyesen köszönjék meg a főúrnak jótékonyágát, nagylelkűségét. Kazinczy a báró haldoklásáról is tudósított, hiszen erről „rendes Anecdotok beszéltetnek”. Leírja:¹⁷

„A' leleszi Praemonstratensisek közöttül egy László nevű meglátogató, 's emlékezteté, hogy adassafel magának az utolsó Kenetet. 'Sennyei gondolkozóba esett, ha azt kelljen e tennie, végre megszólalt: Vegyen hát az Úr székét a' fejembe, 's lásson dolgához. A' Pap azt felelte, hogy ő Isten szolgája, azért térdepeljen-le, 's mondjon-el nem tudom mit. 'Sennyei kifakadt: ebadtát, ha az Isten szolgája, én Isten fia vagyok, 's az utolsó Kenet elmarada-

Az Imregi Minoriták Guárdiánja meglátogató. Bizony, ha gondoltam volna, hogy Nagysád illy beteg, misével megterhelve jöttem volna. 'Sennyei nem felelt. – De ha hazaérek, mingyárt mondatok tizenkettőt a' Nagyságod egészsége visszatéréseért. – Ha az Úr Miséje olly sikeres, felele Sennyei, egy is dosztig elég, ha pedig kettőt mond, a' Maradékot is hasznát veszi. – Nem adott a' Papnak semmit.

A' Testamentoma e' szókon kezdődik: az örök Isten' nevében. – Kitéröltette a' formuláréból a' mit Fiscalisa írt volt a' szokás szerint oda.”

Kazinczy szerint „aristokratizmus és fősvénység tétetek a' rendelést”. Bár a Kazinczy által elmesélt anekdota szerint a báró kitéröltette végrendelete első sorát, a a Zemplén Levéltárában Sátoraljaújhelyen fennmaradt másolata mégiscsak a következő mondattal kezdődik: „Az örökké való Istennek nevében.” Azután meg így folytatódik:¹⁸

„Alább is meg-írt Kis-'Sennyei Báró 'Sennyei János, a' minden napi tapasztalásból, de különöbben az én örök tiszteletet érdemlő Kedves volt feleségem Kis 'Sennyei Báró 'Sennyei Annának Csillag Keresztes Dámának, Néhai Báró 'Sennyei László Báró Szent-Iványi Anna feleségétől született leányának véletlen halálából, az élet bizonytalan voltát, az emberi sors változandóságát, és különöbben a' Társaságos Életnek, 's a' Társaságot formáló Tagoknak, az embereknek el nem látott, 's még csak nem is

¹⁴ KazLev XI. 61.

¹⁵ KazLev XIII. 127.

¹⁶ KazLev XV. 554.

¹⁷ KazLev XVII. 57.

¹⁸ Sennyei hitbizományi iratok. Sennyei János br. 41. doboz, 1-80. Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely.

képzelt történeteit által látván, ezekből nem tanultam azt, hogy egyedül a' Tudomány az Emberszeretett és takarékos gazdálkodás az, melly az Embert a' földön boldoggá teheti. Magamat tehát arra határoztam, hogy ezen Nagy czélnek a' boldogságnak el-érésére familiambéli maradékimat Tanácsommal ébressze, általam szerzett javaimmal elő segítsem, rendelésem által pedig készíttsem is."

Sennyey 1820. január 7-én hunyt el. Leleszen felesége mellé temették el. Kazinczy jelentése 'Sennyei János haláláról a Magyar Kurír 1820. január 18-i számában jelent meg, s itt közölte „Sennyeiének azon levelét is, melyben alapítványairól rendelkezik.” Megemlékező írása megjelent a Tudományos Gyűjtemény 1820. évi II. kötetében is.

Gr. Gyulay Karolinának írt levelét még 1819. december 26-án elkezdte, de befejezése elhúzódott, s így benne 'Sennyey elhunytáról is megemlékezhetett, igaz, rossz dátumot írt:¹⁹

„Csókolja Nagysád a' Grófné kezeit, 's jelentse, hogy Báró Sennyei János Januárius 2dikán vízi betegségben megholt. Értéke pénzben és Capitalisokban egy millió és ötvenezer forint ide nem számlálva a' Triesti bankóháznál lévő Capitalisát, melly rettenetesen nagy, minthogy soha nem vonta, hanem Capitalisnak csinálta. Pompa nélkül, sőt sorsa alatt élt: de a' Vármegyéneknek hagyta mindenét azon estre, ha kihalnának a' Sennyeyiek."

Január 2-át adta meg a halál dátumaként Kazinczy gr. Teleki Lászlónak és gr. Mailáth Jánosnak írt leveleiben is. Viszont január 23-án Szabó Jánosnak szánt levelében azt írta, hogy 'Sennyey 7-én, Szabó Ferenc pedig 15-én hunyt el. „Mind a' kettőt szívesen szerettem”, vallotta meg. Január 25-én azután tájékoztatta Desseffy grófot tájékoztatta 'Sennyey elhunytáról. Hozzá tette: „Holnap után fogjuk felolvasni az Ujhelyi Gyűlésben Testamentomát. 20.000-t hagyta félig a' szegényeknek, félig a' bolondoknak. Barátom, sok sok embernek van jusa legátumára!” A gyűlés január 28-án le is zajlott, s az író február 5-i levelében értesítette a grófot a fejleményekről:²⁰

„500.000 adóssági levelekben, 500.000 's még többet, egymék a' Sennyei fiúk között hagyta, de olyl rendeléssel, hogy ez a' kamatoknak felét költsesse, a' másik fele mindég Capitalisokká tétessék. Kihálván a' férjfi ág, a' leány 'Sennyei lesz az örökös, de csak úgy, ha 'Sennyei nevet veszen magára. Ha ezek is kihálnak, Zemplén az örökös, 's akkor esztendőnként legalább 60.000 ftal parancsol. Egy rész a' szegényeknek, egy rész a' Literaturának, egy rész a' hasznos dolgok találójának fog kiosztogatni. Legújabb az, hogy az örökösnek tisztévé tétetett Zemplényben lakni. Minden 3dik esztendőben számolni tartozik a' Megyének. Ha ezt nem tenné, a' Megye érdemesebb Zsennyeiének [!] adja a' birtokot."

Július 8-án azonban Desseffy gróf nem éppen hízelgően emlékezett meg az elhunytól Kazinczynak írt levelében: „Én Istenben boldogult, és az uzsoráskodásban megőszült B. 'Sennyei bátyámat úgy nézem, mint szent Krispinust, ez életében tolvaj volt, hólta után pedig szenté lett.”²¹

Kazinczy még Döbrentei Gábornak 1821. november 30-án írt levelében visszatért a végrendeletre megjegyezvén, hogy a megtébolyodottak számára hagyott tízezer forint kamata kevés a kitűzött célra, és a megye küldöttséget szervezett az összeg kipótlásának megszervezésére.²² Sennyei János báró ugyan életében nem vitt végbe dicső dolgokat, mégsem hiábavaló emlékének megidézése, hiszen Kazinczy „szívesen szeretete” őt.

¹⁹ KazLev XVI. 549.

²⁰ KazLev XVII. 57.

²¹ KazLev XVII. 179.

²² KazLev XVII. 571.

JÁNOS ISTVÁN

„Szépet szépen”

Portrévázlat Ungvárnémeti Tóth Lászlóról

A magyar irodalom története nem szűkölködik elfelejtett, majd koronként újra felfedezett és paradigmaticusan átértelmezett alkotókban, kiknek sorsa saját korukban a szinte azonnali elfeledés volt, részint az ízlésirányok gyors változása, részint pedig a kortársak értetlensége miatt. A magyar klasszicizmus sajátos fejlődésének egy fontos korszakában, a XIX. század első évtizedében tűnik fel a hazai klasszika talán legkülönösebb alkotója, Ungvárnémeti Tóth László, aki első pillantásra kuriózumnak tűnő görögség-kultuszával, klasszicista formavilágával látszólag a leghűségesebb Kazinczy tanítványként kezdi rövidre szabott költői pályafutását, olyannyira, hogy, még maga a széphalmi mester is mindvégig benne, látja ideáljai legteljesebb megvalósítóját. Érdeemes ezt az élet- és költőpályát végigtekinteni, nem csupán önmagáért, hanem egy kissé modellként is arra nézve, hogy a kiugró és korszakos jelentőségű életművek mögött és mellett számos olyan alkotás vonultatható fel, melyek majd akkora érdeklődésre tarthatnak számot, mint a legnagyobbak, sőt: ezek a „szürke és nem egy esetben az irodalomtörténet perifériájára szorított költők és írók néha karakterisztikusabban képviselnek egy-egy részmozzanatot, jelenséget, mint a szintézis-igénnyel fellépő alkotók.

Tóth László 1788. február 14-én született Kistokajban. Apja, Tóth János református lelkész sajátkezű bejegyzése ma is olvasható a kistokaji matriculában László fia születéséről. Tóth László hamar árvaságra került (1792), s ha hitelt lehet adni Terhes Sámuel rosszmájúságban éppen nem szűkölködő pasquillusának, akkor édesanyja, Nagy Erzsébet igen nehéz körülmények között nevelte. Gimnáziumi tanulmányait Miskolcon végezte, s mivel ő sem tudta kivédeni a szegény diákok örökletes sorsát, beiratkozott a sárospataki református teológiára. Sárospatakról Kistrétre ment, ahol instruktorként szolgált a Rhédey-családnál, majd 1810-ben a Rhédey-fiúkkal Eperjesre távozott német nyelvtanulás végett. Eperjesi évei alatt Karlovsky professzor táplálta Ungvárnémeti költői ambícióit, s görög versgyakorlatairól mondott kedvező bírálatával további munkára ösztönözte az ifjú poétát.

Eperjesről valószínűleg nem tért vissza Patakra – bár Kazinczy következetesen „*pataki deák*”-nak nevezi – viszont levélben elküldte Kazinczynak verses munkáit. Kazinczy elismeréssel nyugtázta a küldeményt, s nyomban továbbította Kölcseynek, aki 1814. április 3-án kelt válaszlevelében méltatja Ungvárnémeti tehetségét: „*A pataki ifjúnak verseit gyönyörrel olvastam. Olyan lelkek nincsenek Debrecenben. Tóth László nincsen poétái szellem nélkül.*” Valószínűleg ez az elismerés is közrejátszott abban, hogy az 1815. esztendő már Pesten találja Ungvárnémetit. Beiratkozik az egyetem orvosi fakultására, ismeretséget köt Szemere Pállal, Horváth Istvánnal, Kulcsár Istvánnal, Schedius Lajossal, s még ugyanebben az évben megjelenteti verseskötetét, mely a költő epigrammáin, ódáin, Phaedrus- és Flórián fordításain kí-

vül tartalmazza egyetlen nyomtatásban megjelent drámáját is, a *Nárcisz vagy a gyilkos önn-szeretet* című három felvonásos tragédiát.

A könyvet kedvezően fogadta a kritika. „*Bátor lélekkel el lehet mondani, hogy újabb ifjúi tróink közül egyik munkájában sem találunk oly nagy igyekezetet és oly szerencsés kezdetet, mint ennek költeményeiben*” – írja Kulcsár István a Hazai és Külföldi Tudósításokban. Kulcsár elismerését sokszorosan felülmúlják Kazinczy lelkes sorai: „*Egy hatalmas ifjú férfival nevedett felekezetiünk... valljuk meg, hogy Tóth László nyelvünknek és literaturánknak igen nagy nyereség.*” Bár a kortársait közül többen – mint pl. Szemere, Bölöni Fazekas Sándor – nem osztották egyértelmű lelkesedéssel Kazinczy véleményét, a fogadtatás kedvezőnek volt mondható. Ungvárnémeti pedig – Schedius méltatásától felbátorodva – immáron görög verseit rendezti sajtó alá. Közben segédszerkesztője Kulcsár lapjának, a Hazai és Külföldi Tudósításoknak, s emellett – Szemerétől tudjuk – „*Tóth Aestheticán dolgozik éjjel és nappal.*” Ez a munkája nem jelent meg nyomtatásban, s a pusztá tényen kívül egyebet nem is tudunk róla.

Az 1816. év különleges izgalmakat ígért Ungvárnémeti számára: ekkor jelent meg ugyanis egykori pataki kollégájának és régi haragosának, Terhes Sámuelnek epés pasquillusa *Tükröcske egy Fickó-poéta számára. Első darab azon esetre, ha Fickó nem szelidül* – természetesen név nélkül. Az előzmények közé tartozik, hogy Ungvárnémeti verseskötetéhez csatolt glosszáiban tett néhány oldalvágást az általa Érzékinek nevezett Terhes felé, akinek *Ziza vagy az én tüzem* című versét „*fonóba való danák*”-nak minősítette. A fő konfliktus természetesen az alapvető nézetkülönbségben rejlett: Ungvárnémeti elszánt híve a nyelvújításnak és a nyugat-európai klasszikai formák meghonosításának, míg Terhes legtöbb vonatkozásban az irodalmi konzervativizmus képviselője. Így habozás nélkül publikálta röpiratát, egyenesen azon célból, hogy „*ezen említett szegény Legénynek, mint desperatus Grammaticusnak, mint újmódi versgyuró száraz poétának és mint embertelen gunyolódónak*” megismerésére vezessen. A pasquillus sajátos szellemi aurájára jellemzők azok a fenyegetések, melyekkel Ungvárnémetit el akarja ijeszteni a költészettől: „*Megállj dübös! megállj Fickó!... vigyék a szemtelent, Bierháuslíba vele, ott süvöltse a bitang szokást, kést s pennát s egyebet, illyet ki a kezéből mert magába tesz kárt... Az ilyen fickóra minden hosszú praedicatuma ellenére mellett is huszonnégyet kellene vágatni, s mint bélpoklost az oskolai társaságból ki kellene rekeszteni, hogy másokat is el ne rontson.*”

Terhes pasquillusa még távolról sem tekinthető polémiának, szabályos vitairat azonban Czinke Ferenc egyetemi tanár nyelvújítási kérdésekkel foglalkozó episztolája, melyet Ungvárnémeti saját válaszlevelével együtt ugyanebben az évben publikált is (*Czinke Ferenc – Tóth László: Két poétai levél. Pest. 1816.*) Kazinczy nem kis öröme. „*Soha gyilkosabb ütést Czinke nem kaphatott*” – írja Kölcseynek. Az ortológus Czinkével szemben Ungvárnémeti nem folytat aprólékos polémiát, ám azzal, hogy legtöbbször megmarad az elvi általánosítás síkján, az ortológus-neológus vitát a haladás-maradás ellentétéként fogja fel: „*Újultunk szükség, s mivelünk újulni Hazánknak*” – írja, majd így folytatja, sort kerítve a nemzedékváltás gondolatára is:

*Még mi tovább haladunk, s kegyelem! ha lerontjuk az állást
Mellyet az épületet megfundálására tevéték,
S már magasabbra kelünk, hogy feljebb keljen az alkat...*

A következő években sorra jelennek meg egyes versei és tanulmányai, főként a Hasznos Mulatságok című lapban, 1817-ben a *Szonett, Elégia, Epigramma, Rondou, és Triolet* című ta-

nulmányait adja közre, s ugyanebben az évben jelenik meg *Hermine* című ódája József nádor feleségének a halálára, mely alkalomból külön füzetben még egy epithaphiumot is megjelentet *Gyász* címmel. Utolsó költői szenzációja azonban görög verseinek kiadása (*Ungvárnémeti Tóth László görög versei magyar tolmácsolattal. Pest, 1818.*) A kötet külföldi sikere lényegesen nagyobb volt, mint a hazai, hiszen olyan neves szakemberek méltatták, mint pl. Oken, a világhírű klaszszikus-filológus az *Isis* című folyóiratban, valamint szemelvényeket közölt kötetéből a Bécsben megjelenő *Hermész ho logios* című görög nyelvű folyóirat, továbbá elismeréssel szólt Ungvárnémetiről a bécsi *Chronik der Oesterreichischen Litteratur* recenzense is. Itthon Kazinczyn kívül alig méltatta valaki, aki a kötet megjelenése után epigrammával köszöntötte a szerzőt:

*Éneklepsz, s hány érti magas dalod? - Érti nem érti,
Az neked egy: de te szállsz, abova szagat erőd.
Szállj meglelkesedett Ifju! s kapdoss ki magaddal
Ezt az örök rekegést hallani elunta füliünk.*

Ennyi lett volna mindössze a kötet magyarországi visszhangja, ha Terhes nem veszi zokon ennek a megjelenését is, s nem készülődik újabb visszavágásra, s 1819-ben meg is jelenik második pasquillusa – Ungvárnémeti görög-magyar kétnyelvű kötetét parodizálva – hébermagyar bilingvis kiadásban: *Rauné mucak taninausz Vagy újra Analgázott üvegtábláoska* címen, természetesen ez is név nélkül. Ekkor azonban Ungvárnémeti már Bécsben volt – ott akarta folytatni tanulmányait –, s innen reflektál Terhes második gúnyiratára: „én a jó fejet, de az üres jó fejet tőle sem akarom elpörlni; szívét pedig kétségbe hozta mindenek előtt, kik engem s ötet közelebből ismernek” – írja Kazinczy Ferencnek. Terhes ötvenkét héber és magyar epigrammában zúdítja dühét Ungvárnémetire, s bár igyekezete saját komikumába fulladt, haragját még hosszú ideig konzerválta, olyannyira, hogy Ungvárnémeti halála után *húsz* esztendővel is mérges versekben támadta egykori riválisát (*Szurony. Kassa. 1844.*). Kazinczy felháborodottan nyugtázza a pasquillust: „Nagyfalusi Predik. Terhes Sámuel ITr az Ungvárnémeti Tóth zászló ellen forralt haragjának egy új eruptiót engedte. Undokabb írást nem lehet képzelni... én mind Terhest, mind Tóthot nagyon szeretem. Képzelteti édes barátom, mint fájnemem az a fertelmesség” – írja Szabó Jánosnak 1819 júliusában.

Közben Ungvárnémeti Bécsben az orvosi fakultást abszolválja, szűkös anyagi körülmények között, filléres napi gondokkal küszködve egyre inkább felhagy irodalmi terveivel. Egykét alkalmi költeményen kívül érdeklődésre tarthat számot az a görög szonett, melyet 1820 januárjában küldött Kazinczynak, s mely valószínűleg meg is jelent a *Calliope* című görög folyóiratban. Valószínűleg ez volt utolsó költeménye: 1820. augusztus 31-én, utolsó vizsgái előtt koleraszerű betegségben váratlanul meghalt. Haláláról Igaz Sámuel értesítette Kazinczyt Matoltsi György tudósítása nyomán, aki utolsó pillanatig mellette volt, Kazinczyn kívül valószínűleg senki sem gyászolta meg; a széphalmi mester volt talán az egyetlen, aki megsejtett valamit a tudós poéta szokatlan, újszerű zsenijéből.

Miben is áll ez az újszerűség? Talán a hagyományokhoz való önkéntes csatlakozásban, és ennek ellentétéként a hagyományoktól való elszakadás látszólagos paradoxonában. Látszólag ugyanazon elveket vallja, mint Kazinczy, ám közelebből megvizsgálva kitűnik, hogy a hagyományörző forma kereteit miképpen kezdik szétfeszíteni a klasszicizmust önnön ellentétébe fordító művészi törekvések. Kialakul nála a teremtő egyéniség kultusza: „a lángelme, dagá-

lyos / Képzlet, kis gög, nyílt szív és büszke tekintet / Mind olyan bélyeg, mely nélkül nincs jeles ifjú.” Bár megőrzi a klasszika imitáció-elméletét, ám ezt ő egyféle általános elvi intenciónak tekintti, melyen belül nagyon is igényli a teremtő fantáziát: „nem azért olvasunk, hogy valakinek gondolatait s képeit elszedjük (imitatio puerilis – plagiaiorum), hanem hogy lelki erőnket mások lelkes gondolatikkal, felébresszük, s hogy mit a jobb izlésűek szépnek ismernek, s mi is olyannak találunk, arról magunknak himet varrjunk / Imitatio virilis!” – írja *A költőnek remekpéldáiról* című tanulmányában.

Az individuális eszmények tisztelete Ungvárnémetinél mélyebb filozófiai-esztétikai műveltséggel párosul, mert nem csupán Schedius Lajos Schelling nyomán kialakított esztétikai nézeteit ismerte, de olvasta Kant, Goethe, Herder és Hegel akkoriban hozzáférhető műveit, a görög-római klasszikusokról nem is beszélve. Bátran mondhatjuk, hogy egyike volt Magyarországon azon keveseknek, akik jelentős filozófiai műveltséggel bírtak, s esztétikai-filozófiai alapokról közelítettek a gyakorlati művészetek problémái felé. Magáévá teszi a görögség és a népköltészet herderi koncepcióját, aki a klasszicizáló antikvitáskultusz egyetemessége helyébe a népköltészetet léptette, a görögségben pedig a naiv népiességnak az első megvalósulási formáját látja. Ungvárnémeti szerint a görög versek az emberiség gyerekkorának merész és őszinte világába varázsolnak vissza, majd továbbszöve elméletét kiterjeszti mindezt a magyar népköltészet világára is, mely „a nemzetnek gyermekkori bélyegét” legtisztábban fejezi ki. Népinek és görögségnek összekapcsolásához társul az egyéni teremtő erő szabadsága, az eredetiség – melyet szintén a görögségben talál meg –, műfaji archetípusát pedig – szintén Herder nyomán – az ódában látja, de annak merészebb, szabadabb variációkat biztosító pindaroszi változatában, melyben „az eleven képzelődések nem szorítatnak szűk határok közé”. A korlátlan költői önkifejezés, a szabadon csapongó képzelet, a verssel való szubjektív azonosulás korlátlan lehetősége számára Pindarosz költészete. Az átélés mellett azonban határozott törekvés tapasztalható egyféle rendteremtés-igényre, mely a mitológiának, mint a görög kultúrkincsben rögződött jelrendszernek felhasználásában nyilvánul meg, mely jelrendszer képes kifejezni racionális módon is a modern kor fogalmait.

Ungvárnémeti költői világgépének másik oszlója a filozófiát az élet minden területére kiterjesztő felvilágosult racionalizmus. A költői lélek feltétel nélkül hisz a tudományban, mely a nemzet felemelkedésének egyik hatékony eszköze. Ezt a racionalizmust kapcsolja aztán össze az írástudók morális felelősségével. Az értelem felvilágosító ereje pregnánsan mutatkozik meg a *Világosság* című versében. Elfogadva a Sajnovics-féle finnugor származási elméletet, a felvilágosult északultuszt egyetemes érvényűvé emelve a rokon népekre is ki akarja terjeszteni:

*Hogy látnák a szegény Szamojédok,
A lappok és az uj Zemlát lakói:
Mi a különbség a Nap és a Hold között.*

Lelki közösséget vállal a szabadságharcukat vívó népekkel, rokonszennvel fordul a görög szabadságharc hősei felé (*A görögökhöz*), de ugyanilyen költői hévvel hirdeti az emberi helytállás, a bátor sorsvállalás gondolatát. A tudomány és a művészet Szimonidész és Árion mondájának adaptációjában a halált is legyőző, az ember sorsával szorosan összefonódó tényezőként jelenik meg s a költészet, bölcsesség, és bátorság fogalmának egymásba mosásával mint önmegváltó erő jelentkezik:

*Bár üldözne téged is a gonosz,
G irigy csélsapok ostromok,
Bátran! míg az Apoll szent tüze fűt, s hevit!*

Ez a a helytállásra való buzdítás egy rendkívül intenzív szépségkultusszal kapcsolódik össze, s szinte Kazinczyval versengve cseréli fel a *jót s jól* hasznossági elvét a *szépet a szépen* (görögül: *kala kalosz*) gondolatával, mely esztétikai jelentéstartalmán túlmutatva morális kategóriává szélesül: a szépség a nyers erőt átnemesítő, a holt rációt életre keltő, humanizáló erő, mely „*ragad szárnyakon*”, de magában hordozza a fenséggest, a különlegest, a monumen-tálisát is, az óda műfajának megannyi jellemzőjét.

Ember és természet idilli, állított harmóniája nosztalgikus felhangokkal szólal meg Ungvárnémeti lírájában. Önnön szubjektumáról a közvetlen lírai konfesszió mellőzésével, a természeti világ motívumainak belső átlényegítésével vall. A klasszikus bukolikus költészetből kölcsönzött rekvizitumok nem eredeti, harmóniát megvalósító szerepükben jelennek meg, hanem be nem teljesülő vágyak és álmok hordozói lesznek. Az idill csak a költő álmaiban létezik (*A zsenge szerelem*), mert a titkolt álmok mindig ütköznek az ész s a komor értelem kiábrándító józanságával. A mitológiai környezetbe transzponált, megvalósult harmóniát pedig mint az emberi vágyak elérhetetlen végcélját jeleníti meg (*Daphne*).

Költészetében jelentős helyet szentel a nemzeti tematika kifejtésének. Az analógiaként felhozott nemzeti múlt egy örökre letűnt heroikus kort idéz, mely egybeesett a nemzeti történelem kezdeteivel: a múltban a herderi koncepció jegyében az ősi szokásokat, „*A nyelv dicsőséges mivoltát, / S nemzeti bélyegit*” találja meg, de ezzel mintegy ellentétben a polgári moralitás talajáról a nemesség kritikája is megjelenik: „*Dicsékszik olykor atyjainak nemes / Vérökkel. s nem tudja kincsét, mely neki fényt szerez.*” Az ősi múlt dicsőségét a nemzeti fejlődés evolucionalista gondolatával kapcsolja össze, melyben igen nagy szerepet kap a tudomány aktivizáló ereje.

Ungvárnémeti Tóth László költészeténél a klasszikus felszín mögött egy mozgalmas belső világot fedezhetünk fel, mely már-már szétfeszíti a hagyományos forma kereteit. A görögség-kultusz mellett helyet kap ebben a költészetben a magyar népdal és népballada ihletése is, mintegy nemzetileg karakterizált változatát képviselve annak a népnek, amit a görögöknél talált meg a költő. *Attila és Marull*, *Árpád és Zalán* című két románca a magyar balladaköltészet későbbi irányait előlegezi, míg más verseiben a frissebb, népdalszerű hangvétel válik jellemzővé:

<i>Ha szép esőcske</i>	<i>Teremne kertem</i>	
<i>Szép harmatocska</i>	<i>Elég virágot,</i>	
<i>Termékenyitné</i>	<i>S lehetne adnom</i>	
<i>Határait,</i>	<i>Másoknak is...</i>	<i>(Az előre fizetés)</i>

A nemzeti tematika heroikus kort idéző adaptációja szervesen beleépül ódaköltészetébe is. Formailag, poétikailag mindez rendkívül érdekes módon valósul meg: az antik mitológiai apparátus sajátosan idomul a költői kifejezés szándékához olyannyira, hogy szinte nem is érezzük idegenségét, szinte hungarizálódik. A költő kedveli a misztifikációt, a homályt, az álmot, a sejtelmességet, a látomásosságot. Ennek következtében a logikus grammatikai szerkesztés helyett gyakran használ elliptikus, kihagyásos mondatfűzést, a félig konkretizált összefüggések sejtetését. A titokzatos még rejtelmesebbé varázsolja a sötétségben pislogó holdvilág már-már Kölcsey *Husztjára* emlékeztető képalkotása (*Agrai felesküvés*):

*Görbe volt a hold halovány világa
S fél kerék hajlást teve görbesége,
Mint az Ápisznak hitetett ünöcske
Két sima szarva.*

*Reszkető fénye szemeket varázslott,
S gyenge volt, úgy hogy csak alig lehetne
Tőle Agrának fárait ki látni
S rendre nevezni.*

Költeményeiben fontos szerepet kap a strófikus szerkesztés, melyre az oly jellemző gondolatritmust alapozza. Olykor érezhetően elszakad a világ konkrét ábrázolásától, s a dolgok rejtettebb összefüggéseire irányítja figyelmét. Stílusáról találóan állapítja meg Weöres Sándor, hogy „olyan elomlóan édes, szinte dekadens, máskor dimenziótlanul szárnyaló, mint Paul Valéry vagy Rilke utolsó periódusáé.” Legjobb verseiben valóban feltűnik némi, huszadik századi analógiára csábító stílári hasonlatosság, máskor viszont jó költői szövegben meglepően ügyetlen megoldásokkal is találkozhatunk, s talán joggal bírálja őt meg Bajza József az *Epigramma theoriája* című tanulmányában számos félresikerült epigrammája miatt. Mindenesetre szerencsésebbnek bizonyult Phaedrus és Jean-Pierre Flórian állatmeséinek fordításával. Egyetlen drámája a *Nárcisz vagy a gyilkos önszeretet* sajátos példája a görög tragédiát aktualizáló szemléletnek, s a hellén mese modernizáló adaptációjával egyenesen a Csongor és Tünde előzményei közé sorolhatjuk.

A görög hagyományba fonódó sajátos, nemzeti színezetű aktualizáló szándék, költői modernség és egyetemesség-igény a klasszikus műfajok keretén belül valósul meg Ungvárnémeti költészetében, melynek eszmevilága, költői magatartása, görögség-kultusza erősen elkülöníti a latin mintákat követő klasszikától, bár elvileg magáénak vallja az imitáció módszerét. Ungvárnémeti Tóth László jelentős egyénisége annak a folyamatnak, amelyben a régi keretek és új, lényegileg meghatározó eszmei vonások ütközése a romantikus tényezők rendszerbe szerveződését megelőzte, és új látásmód, művészi eljárások kialakításával megteremtette a romantikus irány gyors térhódításának lehetőségét. Pályája a klasszikából a romantikába való váltást tükrözi, magába foglalva a romantikába való organikus átfejlődés lehetőségét. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint nem sokkal halála előtt Bécsből Majláth Jánoshoz intézett levele, melyben nem csupán arról szól, hogy a bécsi közeg hatására vált igazán hazafivá, hanem nemzeti témát és magyar eredetiséget kér számon önmagától. Ezeket a biztató jeleket azonban hamar félbeszakította korai halála.

Ungvárnémeti Tóth László irodalmi utóéletének egyedülálló példája Weöres Sándor *Psychéje*, Weöres benne látta meg a magyar irodalom első modern, kísérletező kedvű, új csapásokat törő költőjét, s mint ilyet szellemi alteregójának tekintette; *Ungvárnémeti Tóth László emlékére* című költeménye mindmáig talán a legmarkánsabban rajzolja meg a költő emberei portréját:

*... Aki a túlsó partra evezett: minden lépte
kopáran cseng, akár a hajnal homokja; s kopár ő is,
az elfeledett, kinek annyit érne poros koszorúd, utókor,
mint gyermek maszatos kis
csókja. Nem völgyi füleknek dalolt.*

SOMOGYI GÁBOR

Evva András és Széphalom Adalékok a széphalmi Kazinczy-emlékcarnok építéséhez

„A magyar művelődéstörténet leglátogatottabb emlékhelye Széphalom, ahova Kazinczy Ferenc vonzza a látogatókat.”¹ A mintegy 130 éve kiépített emlékhely létrehozásának történetében még ma is vannak bizonytalanságok a megvalósítás évszámára vonatkozó számos helyen előforduló téves lexikális adatközlés mellett. Mindezekről a mai napig a legjobb összefoglaló írásmű a Kazinczy Ferenc Társaság 1995. évi évkönyvében jelent meg Kováts Dániel tollából,² amit Dienes Dénes egészített ki 1997-ben.³ Mindkét írásműben többször szerepel Evva András neve, mint akinek valamilyen része volt az emlékhely létrehozásában. Azt azonban egyik írásmű sem említi, hogy Evvának döntő fontosságú szerepe volt a széphalmi emlékcarnok létrehozásában, valamint abban, hogy annak kiépítéséért a vonakodó Magyar Tudományos Akadémia a felelősséget mégis felvállalta, és ezzel művelődéstörténetünk kiemelkedő emlékhelye létrejöhetett. Minderre az Evva András által eltett, neki szóló vagy általa készített és családi magántulajdonban megőrzött lappangó, eddig még nem publikált iratokból derül fény.

A sátoraljaújhelyi törvényszék első elnökének, Zemplén vármegye főjegyzőjének, Evva Andrásnak (1805-1888) ez év november 19-én van születése 200. évfordulója. E kerek évforduló kapcsán tekintetem át azt a széphalmi Kazinczy-emlékhely létrehozására vonatkozó gazdag írott hagyatékot, amit egyrészt leszármazója⁴ őriz, másrészt – jóval szerényebb mértékben – a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kézírattárában fellelhető, valamint a Széphalomról eddig megjelent fontosabb írásokat. A hagyatékban az 1868. január elejétől 1873-ig vezetett napi pontossággal minden tételt feltüntető 32 oldalas „számadásból”, utalványokból, sok kapott levélből, válaszlevél-tervezetből, postai feladóvevényekből, az alsóregmeci és széphalmi adókönyvekből szinte kirajzolódik az emlékhely megvalósulása annak számos bonyodalomával együtt. Találón írta a hagyatékot őrző kedves unokaöcsém levelében: „Ahogy rendeztem téma és idő szerint a mellékelt írásokat, feltűnt, hogy lényegében semmi sem változott másfél száz éve. Bizonylatolás, számlázás, bizalmatlanság, kötekedés...” Mindezekről egy részletes tanulmány jóval túlhaladná a *Széphalom* évkönyvben megjelentethető cikk méreteit és az olvasó érdeklődését. Ezért az események sorrendiségében a lényegesebb leveleket, a dokumentumok egy-egy érdekesebb részletét bemutatva és felhasználva az eddigi kuta-

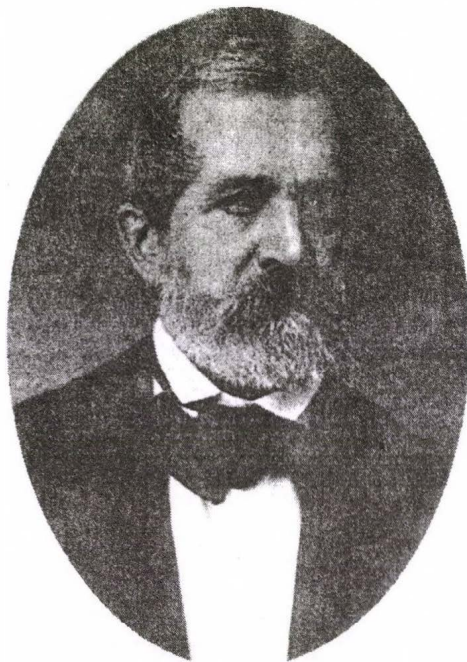
¹ Kováts Dániel: A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéből. = Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1995. 369.

² U. o. 369-388.

³ Dienes Dénes: Adalékok a széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéhez. = Széphalom 9. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1997. 67-70.

⁴ Kalotai Zsolt magántulajdonában. A továbbiakban a hivatkozásoknál: K. Zs. mgt.

EVVA ANDRÁS

tások eredményeit, próbálom érzékeltetni Evva András meghatározó szerepét a széphalmi emlékhely kiépülésében. A családi hagyatékban őrzött iratanyag tételes jegyzékét írásomhoz függelékként csatolom.

A jogi végzettségű Evva András több neves családnak, így a Kazinczyaknak is tanácsadója, „ügyésze” volt. Jól jellemzi az egyik Kazinczy atyafiságos stílusát, kapcsolatát a fiatal Evva Andrással e levél:⁵

„Édes Andriskám!

Jármy Tamás! hát olyan okos ember volt az a Jármy Tamás! Nem hiába, hogy az Apostolok közt is tsak Tamás volt a' böltselesz. – Újra van, és még nyitva sincs, mettszeni is végezni kell a' héten. Gábor napja jó emlékezet, mind Kedves Gáborunkról⁶, mind (hogy a' Domina⁷ meg ne halja) egy Gábor napjáról, – melyről Magának Andriskám ideája simtsen. – De ha Olimpuszra más Isten hág, engedniünk kell a' kéntelenségnek. – Egy szó mint száz, elkeseredve ki mondom, nem meheti: most Deregnyőbe, adieu. – A' Mikló⁸ levelét küldöm, a dátuma ugyan kiisít avas, de még olvasható, – a' foglalatja sok időre szól. – Csókolja igaz barátja

Patak, 20 Mart. 1831

Kazinczy

A levél címzése: „Tekintetes Eva András Fiskális Urnak K. Patakon”. Evva évtizedeken át intézte a Kazinczy család jogi ügyeit. Erre utal Evvának Vargáné Kazinczy Tháliához írt levele,⁹ valamint a Kazinczy Tháliának Evvához írt levele Széphalomról 1838-ban:¹⁰

„Teljes Bizodalmi Fiscalis Úr!

Szíves ígreténél fogva bátorkodom 2 Néném részéről 3 forintokat levelemhez melékelni azon írománynak kiadásáért, addig is míg személyesen megköszönhessem tisztelettel maradok

Fiscalis Urnak

alázatos szolgálja

Széphalom Aug. 23-án 838

Kazinczy Thália”

Valószínűleg a Kazinczy család és Evva közti jogi kapcsolat, a család jogi és vagyoni ügyeinek részletes ismerete is hozzájárult ahhoz, hogy a Kazinczy-emlékhely létrehozásában Evva Andrást jelentős közfeladat teljesítésére kérték fel. És még valami: Evva András nemzeti érzelmű lelkesedése e magyar ügy iránt.

⁵ K. Zs. mgt. Eddig nem tudtuk megállapítani, hogy a Kazinczy család melyik tagja írta e levelet.

⁶ Utalás Lónyay Gáborra (Deregnyő, 1805–1885), aki Zemplén vm. képviselője, követe volt, felesége Kazinczy Ottilia. Evvának kortársa, barátja.

⁷ az asszony

⁸ Szemere Miklósról (1802–1881), az ismert költőről van szó, aki Evvának kortársa és barátja volt.

⁹ Kazinczy Thália (1809–1862) K. Ferenc harmadik gyermeke; első férje Varga József volt. MTA kéziratár, Ms 5444/200.

¹⁰ K. Zs. mgt. A levél címzése: „Tekintetes Evva András Urnak illendően Ujhelyben”

Felgyő Párodalmi!
Füvészes Úr!

*Szíves ajánlással fogva kétemberem
 a Német nyelvű Effenitől
 Csudány melletti a mi isomaj
 ról tudósait, addig is meg
 jöve megköszönésem kérésére
 Maradvány*

*Füvészes Úr!
 Új határ 23-4-838*

*ajánlatos foglalkozás
 Kazinczy Thalia*

KAZINCZY THALIA LEVELE

Kazinczy születésének századik évfordulójára megmozdult az ország. Az ünnepély megtartásához új lendületet adott a Szemere Miklós névnapja előestéjén Lasztócon összegyűlt megyei urak megbeszélése, majd az előkészítésre december 8-án Evva András lakásán gyűlt össze a „tanácskozmány”, mivel ekkor politikai okok miatt nyilvános helyen összejönni és egy nemzeti érzelmű bizottmányt alakítani túl kockázatos lett volna. Bárá Sennyey Pál¹¹ vezetésével meg is alakult az ünnepséget előkészítő bizottmány, melynek Evva is tagja volt.¹² Több ezer ember zárandokolt el Kazinczy sírházhoz az 1859. december 30-i emlékünnepegre. A Vasárnapi

Újság már 1859 novemberében hírül adta, hogy a Kazinczy Alapítvány országos gyűjtése milyen eredményes, és 1863 közepén már 60 ezer forint összegyűlt.¹³ Az újhelyi gyűjtésről Evva levélben tájékoztatta az Akadémiát, hivatkozva az 1859. december 30-i emlékünnepeget követő ebédnél megnyilvánult általános felbuzdulásra, „misperint hazai nyelvünk vég hanyatlása korában annak művelése az első zászlót kezébe ragadott bajnokának strját s annak környékét vég pusztulásba annyival inkább idegen kezekbe jutni a nemzet ne engedje.”¹⁴ A cél Kazinczy egykori otthonának megvásárlása és egy méltó emlékhely kiépítése, működtetése volt. Az alapítvány elnöke gr. Dessewffy Emil,¹⁵ a Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: Akadémia) elnöke volt. Az első lépésekről Matolay Viktor¹⁶ így ír: „Az elnök úr megkeresése folytán megvénk néhány buzgó fia, kissé szövevényes jogi nehézségek, s más nem csekély akadályok megoldása s lekiüzde után a széphalmi kis birtokot terheitől meg-szabadítá, s a nemzet köztulajdonának megszerzé.”¹⁷

¹¹ Bárá Sennyey Pál (†1888) cs. k. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, tárnokmester.

¹² Lásd: Erdélyi János: Úti levelek, naplók. Szerkesztette T. Erdélyi Ilona, Bp. 1985.

¹³ Vasárnapi Újság VI. évf. 48. sz. 574., illetve uo. X. évf. 24. sz. 209.

¹⁴ Evva András fogalmazványát ismerteti: Hegedűs Zoltán. Lásd: Kovács Dániel: Zempléni Kazinczy-ünnep 1859-ben. A Herman Ottó Múzeum évkönyve, XXXVII. k. Miskolc, 1999. 657-676.

¹⁵ Gr. Dessewffy Emil (1814–1866) az MTA elnöke, közgazdasági író és államférfi.

¹⁶ Matolay Viktor (1823–1877) ügyvéd, író. A Kazinczy-emlékhely létrehozásáért számos cikk szerzője és indítvány kezdeményezője.

¹⁷ Vasárnapi Újság, X. évf. 24. sz. 209.

Utalvány
 50. u. m. Ötven darab speermasli, - és
 1000. egy ezer lécs, - nem kiültünkben
 1000. egy ezer zsindeleszög stb. -
 melyek n' kéjhatalm építészekhez kívánndak
 szab. kijelöl. P. 30. 1869. Evva András
 50. Springler nagy E. F. - mint az academia
 Vn. Letétele 1869. március 11. - melykijelölés
 Vn. Letétele 1869. március 11.

EWVA ANDRÁS SAJÁTKEZÜLEG ÍRT UTALVÁNYA 1862-BŐL

Matolay név szerint Evva Andrászt emelte ki azok közül, akik az emlékhely ügyében fáradoztak. Evva azonban nemcsak a jogi ügyekkel foglalkozott, hanem amint az Akadémia főtítkárának címzett 1873. ápr. 11-én keltezett levéltervezetében írja: „az építkezéseknél úgy az anyagok bevásárlásával mint a Mester emberek felügyeletével és fizetésével is egymagam küzködtem, s ezek mellett kellett a számadásokat is vezetnem...”, amelyeket „...az esztendőök leteltével mindig pontosan beküldve”¹⁸ tájékoztatta megbízóit. Evva már 1862-ben egy különféle építési anyagokról (léc, zsindeleszög stb.) szóló, július 30-án keltezett utalványon¹⁹ „mint az academia megbízottja” írta alá nevét (l. a fenti ábrán). A számadásokról készült alapos nyilvántartása látható a következő oldalon példaként bemutatott illusztráción. Ennek címe: „Vegyes kiadások” a 168. tételtől a 194-ig.²⁰ Ez azért is érdekes, mert a 177. tétele: „A Kazinczy Ferencz márvány arcképe ifj. B. Vay Miklóstól²¹ Bécsből küldve, szállításra 6.” forint egyértelműen meghatározza a márvány dombormű alkotóját. A dombormű készítésének körülbelüli időpontja is meghatározható Evva 32 oldalas tételes kimutatásából, mely szerint 1869. június 23-án a 344-es tételszám alatt van beírva: „Kazinczy márvány arcképe Bécsből, fuvar Tokajig 4, 43; Tokajtól Újhelyig 1, 37.” Tehát a dombormű valószínűleg nem sokkal 1869 júniusa előtt készült.

Miután sikerült a széphalmi volt Kazinczy birtokot a közadakozásból megvenni, gr. Dessewffy Emil mint az Akadémia elnöke úgy intézkedett, hogy azt az Akadémia nevére írják. Ezzel az Akadémia a széphalmi Kazinczy birtok tulajdonosa lett.²² „Hogy az alap részére vett birtok az Akadémia nevére íratott a telekkönyvben, annak valószínű oka az, hogy gr. Dessewffy ez által vélte azt leginkább biztosíthatni oly időben, mikor az trói segélyegylet részére gyűjtött pénzeket is elkobozták.”²³

¹⁸ K. Zs. mgt.

¹⁹ K. Zs. mgt.

²⁰ K. Zs. mgt.

²¹ Ifj. Bárány Vay Miklós (1830–1886) földbirtokos, kiváló szobrász.

²² A birtok méreteire vonatkozó pontos adatokat lásd: Kovács Dániel, 1997. 385.

²³ Arany János főtítkáár és Csengery Antal másodelnök 1872. nov. 6-i leveléből idézet. Vö.: Högye István: Arany János két levele = Szülőföldünk, Borsod–Abaj–Zemplén, Miskolc 1983. 43.

Vegyes kiadások

	Ft.	H.
168. Egy páró a köfaryói mihelyben	11.	"
169. Egy nagyobb kistevővel toldás korán	3.	"
170. Egy 10. akós kistevő vándorúthoz	14.	"
171. Egy orfla kistevő kijáratán	2.	5.
172. Egy orfla kistevő vándorúthoz	2.	"
173. 4. darab boltra, köfaryóiban	14.	"
174. 3. darab vándorúthoz a kistevő juttatás	13.	"
175. 9. darab vándorúthoz a köfaryóiban	-	90
176. 10. és 1/2 kistevő vándorúthoz 80. Ft-ot vándorúthoz	8.	20
177. A Kazinczyi Fővárosi Művelődési Társaság kötetét kistevővel kistevő, vándorúthoz	6.	"
178. Deszka és vándorúthoz 4 nyugati vándorúthoz	204.	25
179. Köfaryói mihely és vándorúthoz Boltra vándorúthoz	20.	"
180. Egy alá vándorúthoz fal vándorúthoz	6.	40
181. Boltra vándorúthoz vándorúthoz	4.	50
182. Alfal vándorúthoz 4.	8.	"
183. Egy kistevő vándorúthoz a vándorúthoz	2.	40

A Kazinczy-alap bizottság elnökének, gr. Desseffy Emilnek 1866-ban bekövetkezett halálával, majd később Bérczy Károly²⁴ jegyzőnek és több más tagnak elhunytával a bizottság működésében egyre komolyabb zavarok keletkeztek. Erre utal gr. Andrássy Aladár²⁵ főispánnak 1870. febr. 3-án kelt, Evvához írt válaszlevele:²⁶

„Tekintetes Úr!

Két rendbeli levelét vettem szerencsétlen Kazinczy emlék ügyében.

Feletem volna rögtön ha lett volna mit – Előkerítettem elvégre Eötvöst²⁷ és falhoz szorítottam adott szavával, meg is ígért mindent azzal fedve késedelmet hogy Rómába időznek a püspökök minellannyian hogy ezek nélkül pénzhez nem juthatunk – a kolduló czirkulár²⁸ készen fekszik nála – ennyi vigaszt nyertem, sietve közlöm – A jelenre nézve azonban nem segíthetek.

Azon nyilatkozatára hogy 800 ft-al be lesz a ház fedve és Tavaszig a szükséglet – sajátomból 1000 fti előlegezem tovább nem mehetek.

Es így csak várnunk kell míg ez ügynek is megnyíl a hajnal sugara – E hó végével le jövök Újbelyre hol viszonzlatni reméli lekötölezett barátja
Andrássy Aladár”

²⁴ Bérczy Károly (1821–1867) író, műfordító, lapszerkesztő

²⁵ Gr. Andrássy Aladár (1827–1903) Zemplén vm. főispánja 1867-től.

²⁶ K. Zs. mgt.

²⁷ B. Eötvös József (1813–871) író, államférfi, kultuszminister, az Akadémia elnöke.

²⁸ körlevél

E levélből jól láthatók Evva erőfeszítései, hogy bár Széphalom területileg Abaúj vármegyéhez tartozott még ekkor (1881-től csatolták Zemplénhez), mégis a zempléni főispánhoz, „*lekötelezett barátjára*”-hoz fordult segítségért, akinek még 1867-ben a főispáni beiktatásán a köszöntő beszédét ő mondta.²⁹ Evvának a „*két rendbeli levele*” nem maradt fenn hagyatékában, de Andrassy válaszából egyértelműen látható, hogy a „*szerencsétlen Kazinczy-emlék*”-hez kért sürgős segítséget, hogy az épületnek legalább a lefedése készüljön el az addig végzett munkák megóvása érdekében.

Valószínűleg az 1867-es kiegyezés tette lehetővé és adta meg a lendületet Kazinczy emlékhelyének méltó kiépítéséhez. De nézzük, hogyan haladt a mauzóleum építése! Ennek legjobb tükrre az Evva által vezetett számadások kimutatása az 1868 és 1873 évek között. A számadásban a költségek legnagyobb része építőanyagokkal, munkabérekkel kapcsolatos:

	Bevételek	Kiadások	Megjegyzés
1868	12864,70	13040,19	
1869	6000,-	5945,14	Andrassy A. 1000 Ft-os kölcsöne is növeli a bevételt
1870	2041,22	2013,48	Andrassy A. 1000 Ft kölcsön visszafizetése növeli a kiadást
1871	1000,-	543,91	
1872	500,-	710,69	
1873 ³⁰	-	98,-	
Összesen	22405,92	22351,41	

A 32 oldalnyi tételes számadás több érdekes adatot is tartalmaz. Ilyenek például, hogy a mauzóleumhoz a követ Hotykaról (Zemplén vm.), a márványt Lagmóczról (Zemplén vm.) hozták, egy Martinecz nevű olasz kőfaragó is dolgozott az építkezésen, 1868. december 18-tól biztosítási díjat is fizettek, évente 11 forint 28 krajcár összeggel, az alapozás 1868 júliusában kezdődött, a kertész Szitásy István volt. Az 1868. évi bevételeknél látható, hogy gr. Andrassy Aladár 3600 forinttal járult hozzá az építkezéshez és Tóth Lőrinc³¹ mint az Akadémia pénztárosától az ott kezelt Kazinczy-alapból 1868-ban 7800 Ft, 1869-ben 4000 Ft érkezett. Ezt követően már csak 1870-ben utaltak 1001 forintot a Kazinczy-alap törzstőkéjéből az építkezésre, az összes többi bevétel a bérletekből folyt be. A bérletet azonban 1872-ben az Akadémia utasítására fel kellett Evvának mondania, ezért a további bevételek megszűntek, és a befejező és karbantartó munkák elhúzódtak, vagy nem készültek el.

Az eredetileg Ybl Miklós által tervezett mauzóleum épülete³² elkészült ugyan, de a pénz fogyásával arányosan kezdett egyszerűsödni. A pénzügyi nehézségekről szólnak Tóth Lőrincnek, az építkezésről pedig Szkalnitszky Antal építész-tanárnak Evvához írott alábbi levelei:³³

„Tisztelt Barátom! Pest, nov. 10. 1869.
 Kazinczyéknek az évmegyei járulékot nagy nehezen megküldtem; – nem lévén jövedelem, a tőkéből, – a' mért előlegesen kikértem b. Eötvös engedelmét.
 B. Eötvös a' püspökökhöz körlevelet írt, melyben őket felszólítja, hogy a Kazinczy emlék befejezéséhez szükséges pénzt izzadják ki. Talán lesz sikere a Cultusminister szavának.
 Én a Kazinczy alapítvány gondját az Académia pénztárának gondjával együtt, October 31-én átadom a M. Földhitelintézetnek, mely ezen alapítványt, a többi académiái alapítványok során, szinte kezelni fogja.
 Szíves baráti kedvességeidbe zárva vagyok tisztelőd Tóth Lőrincz”

²⁹ A főispánt köszöntő beszéd fogalmazványát K. Zs. őrzi.

³⁰ Csak 1873 februárig vezette a számadást.

³¹ Tóth Lőrinc (1814–1903) író és költő, kúriai tanácselnök, az Akadémia tagja.

³² Részletesebb leírását képreprodukciókkal lásd: Kováts Dániel, 1995. 375-388.

³³ K. Zs. mgt.

Szkalnitzky ekként írt Evvának a mauzóleum építése első évében nem sokkal a tél beállta előtt:

„Tisztelt tekintetes úr!

Sogoromnak, illetőleg társamnak Koch építész úrnak betegség miatt való akadályoztatása folytán bátorodom első segédiunket s művezetőnket, Schubert urat uraságotnak ezennel bemutatni s melegen ajánlani.

Schubert úrnak feladata leendő a Kazinczy emlék körül fogantatosított munkákat revidálni, s' ha szükség egy munka kimutatást készíteni; ha azonban az ügynek károsítása nélkül, lehetséges volna ezen munkát sógorom felgyógyulásáig halasztani, ez reánk nézve igen kívánatos volna, miután sógorom szándéka, felgyógyulása után azonnal Ujhelyre felrándulni.

Együttal bátorodom uraságotat a felől is tudósítani, hogy Koch úr, Szelezky úrnak már az inánt írt, hogy t. i. mihelyt a munka a talapzat párkány magasságát elérendő, azt abba hagyja, hogy a mi a tél folytán annál jobban megülledhessen.

Ama reményben, hogy küldöttünk minden tekintetben megfogfelelni, maradok legkitünőbb tisztelettel tekintetes úrnak alázatos szolgálja

Pest, 1868. November 9-én

Szkalnitzky Antal
építész-tanár”

E levél mellett Koch építész egy öt pontból álló három oldalnyi műszaki utasítást küldött Denk Ödön építőmesternek és Evvának további négy levelet.³⁴

Visszatérve a Tóth Lőrinc levelében jelzett és korábban Andrássy Aladár levelében is említett Eötvös által a püspökökhöz kezdeményezett körlevélre, az Evva által kimutatott bevételi oldalon ennek semmilyen eredménye nem lett. Lehet, hogy ebben az is közrejátszott, hogy a körlevél kiadását követően nem sokkal Eötvös meghalt. Valószínűleg Andrássy Aladár sürgetésének eredménye az Eötvös válaszlevél-tervezetében³⁵ foglalt további intézkedések megtevése. Eötvös fogalmazványában a következőket írta:

„Méltóságos Krasznahorkai és Csík-Szentmihályi Gróf Andrássy Aladár úrnak tisztelettel Pesten.
Méltóságos Gróf Úr!

Evva András s. a. újhelyi ügyvéd úr mint a Kazinczy-alapítvány vidéki gondnoka, a végett kérészt meg engem, hogy a Széphalmi emlékszerű építkezés költségeiből még hátralékos egy ezer v. é. forintot, mivel a jövedelemből nem telik, a mondott alap Pesten levő tőkéjéből utalványoznám, ígervén, hogy annak leküldésével, egész számadását ide be fogja terjeszteni.

A m. t. akadémia igazgató tanácsa, melynek ez ügyet eléje terjesztettem, s mely azon esetre, ha ez alap egészen tisztába lesz hozva, e fölött a további fő felügyeletet átvállalni hajlandó, folyó hó 20-án tartott üléséből egy bizottságot nevezett ki, az előzmények megvizsgálására; addig is azonban nem ellenzné, hogy e sürgetően kért 1000 ft az akadémia pénztáránál levő Kazinczy-pénztárból kiutalványoztassék, azon feltétellel azonban, hogy Méltóságod, mint a vidéki bizottság elnöke, annak kézbesítése után Evva urat a számadások baladéktalan bemutatására kötelezni szíveskedjék.

Minél fogva szerencsém van a magyar földhivatal intézetéhez szóló utalványt az ezer forintról / alatt ide mellékelni maradván tisztelettel

Pesten 1870. márcz. 22.

Méltóságodnak alázatos szolg.
akad. elnök”

³⁴ Lásd a Függelékben közölt jegyzékben!

³⁵ Régi Akadémiai Levéltár (RAL) 1500/307/1870. A levéltervezethez u. ott csatolt utalvány szövege: „Utalvány Ezer v. é. forintról, mely az akadémiai pénztár mellett Kazinczy-emlék alap pénztára tőkéjéből gr. Andrássy Aladár úr ő méltóságának, mint a vidéki bizottság elnökének kézbesítendő. Pest, 1870. márc. 22. akad. elnök”

Valószínűleg ez az átutalás tette lehetővé, hogy az Andrassy Aladártól 1869. október 23-án kölcsönkapott 1000 forintot az év folyamán befolyt további 1040 forint bérleti díjból vissza lehetett fizetni, mivel az 1870. évi kiadások összege összesen 1013 forint volt. Az Akadémia az 1870. május 27-i ülésén is foglalkozott a Kazinczy-emlék alapítvány ügyével és bizottságot hozott létre az ügy tisztázására. Ennek előadója Rónay Jácint³⁶ volt. Evva hagyatékában négy irat is van Rónayval kapcsolatban. Ebből három postai feladóvevény, melyből az egyik szerint 1 font 6 lat súlyú csomagot adott fel címére 1870. június 20-án, amely az 1868. és 1869. évi számadásokat, a kőműves költségvetést és 29 darab lényeges levelet tartalmazott. A negyedik egy reklamáló levél,³⁷ melyben így ír Evva:

„Tekintetes Úr!

Azon számadások és levelek melyeket folyó hó 20-ával a postával felküldöttem rám nézve úgy anyagilag mint erkölcsileg is nagy értéket képviselvén, reményilem természetesnek fogja találni, hogy miután azok vételéről mind eddig is semmi választ nem nyertem ez iránt ezennel kérelemzenni bátorkodom.

Aki kiváló tisztelettel vagyok alázatos szolgálója

S. a. Újhely Jún. 29. 1870.

Evva András”

Az Akadémia Igazgató Tanácsa egyik tagját, báró Vay Miklóst bízta meg, hogy vizsgálja meg és tegyen jelentést az alapítványi vagyonról s az addig elvégzett és még hátralévő építési munkákról.³⁸ Báró Vay Miklós is Evvától kért tájékoztatást. Erre vonatkozik az 1870. jún 19-én kelt levele,³⁹ melyben a következőket írja:

„Igen tisztelt barátom uram.

19. Jún. 870.

Addig is, míg a magyar tudományos akadémia igazgató tanácsától nyert megbízatásom folyván, alkalmilag személyesen rándulhatnék el Széphalomra, visszavárólag azon kérelem közlöm a mellékelt iratokat, mi szerént lenne szíves az ottani további építkezések megszüntetése mellett, az azokban foglalt tárgyra nézve némi s olyatán előleges felvilágosítást nyújtani részemre, mely alappól szolgálhasson a fent nevezett igazgató tanács elébe terjesztendő jelentésemnek.

Közelebről nékem tudatott ohajítását illetőleg, jó 6/6 mentől elébb szorgalmazni a dolgot, - és Horváth⁴⁰ minister úrral szólottam s hogy ezt a zempléni főispán úr tette, bizonyosan tudom.

A jövő júl. hó 4-én okvetlenül Pesten leszek s ha egészségem engedi 9-ikén Patakon.

Kiváló tiszteletem nyilvánítása mellett

báró Vay Miklós”

A levélből látható, hogy Vay részéről az első intézkedés az építkezés leállítása volt a pénzügyekben való tisztánlátásig, az Akadémia igazgató tanácsának további döntéséig. Dienes Dénes cikkéből tudjuk,⁴¹ hogy Evva már 1870. június 22-én beszámolt a pénzügyekről Vaynak, mely szerint eddig 18095 forint 4 krajcárt vett át és 18258 forint 23½ krajcárt adott ki.⁴² Vay helyett fia, ifjabb Vay Miklós tekintette meg a helyszínt, s július 13-i levelében többek közt ezeket írja:

³⁶ Rónay Jácint (1814–1889) bencés szerzetes, 1848-ban tábori pap, később c. püspök, 1866 után képviselő, minisztériumi tisztviselő, Rudolf trónörökösét ő tanította magyar történelemre.

³⁷ K. Zs. mgt.

³⁸ Lásd: Dienes Dénes, 1997. 67. Hivatkozással az MTA Igazgató Tanácsa 1870. máj. 27-i jegyzőkönyve LIX. cikkelyére.

³⁹ K. Zs. mgt.

⁴⁰ Horváth Mihály (1809–1878) 1849-es vallás- és közoktatásügyi miniszter, történetrő, egyetemi tanár, az Akadémia titkára és igazgatósági tagja.

⁴¹ I. m. 68.

⁴² Ennek fogalmazványa Evva irathagyatékában is megvan. K. Zs. mgt.

„Tegnap Evvával kirándultam Széphalomra. A mausoleum külsőleg készen van, a fedőzeti munkák, melyekre az anyag már megszerettetett és elegendő pénz van, nem sokára be lesznek végezve... A lendő kert eddig még pusztaság. 4-5000 ft-ra még lesz szükség... A haszonbérbe adott kis jóság és a gazdasági épületek a legjobb rendben vannak.”⁴³

Evva szeptember 5-én már azt jelentette írásban Vaynak, hogy az Akadémiától kapott 1001 forint 22 krajcárból a mausoleumot befedette, de ehhez saját zsebből kellett 165 forint 19 ¼ krajcárt pótolnia és még így is hátralékban van a bádigos felé 264 forint 30 krajcárral, aki mint írta „minduntalan a nyakamra jár”.⁴⁴ Ezzel kapcsolatos több sürgető levél is.⁴⁵ Vay szeptember 19-én adta át jelentését Eötvösnek, mely szerint a befejezéshez még legalább 5-6000 forintra van szükség, s a további felügyelet ellátására Evva Andrászt ajánlotta.⁴⁶

Báró Vay Miklós jelentésének az eredménye az lett, hogy Eötvös, mint az Akadémia elnöke újra Evva Andrásznak küldött meghatalmazást, mely így szólt:⁴⁷

„Meghatalmazás,

melynek erejével én mint a M. Tudom. Akadémia elnöke T. Éva András urat ezennel feljogosítom, hogy az Akadémia felügyelete alatt lévő Kazinczy alapot illető Széphalmi birtokhoz tartozó, s a Regmeczi határban fekvő dézsmás szőlők után járó, a Kazinczy családdal közös váltásádjának egy negyed része iránt – az 1868-iki 29-ik t. cikk s az ennek folytán kibocsátott rendeletekhez képest, tekintettel a vidéken netán létrejött egységeiben megállapított váltásádjakra is, az illető dézsmá szőlő birtokosokkal saját belátása szerént a Kazinczy alap részére, a mennyire lehet, előnyös egységre léphessen, telekkönyvi nyilatkozatokat és birtokbizonyítványérti folyamodványokat beadhasson, a megállapítandó váltásádjókat s ennek 1868-ik év olta netán fennmaradó kamatait készpénzben vagy pénzürtékben felvehesse és jogérvényesen nyugtatványozhassa. – Szóval mindent megtehesen, mit az érintett Kazinczy alap részére saját belátása szerént szükséges vagy hasznosnak találandó, ígérvén hogy minden általa vagy helyettese által ezen meghatalmazásomhoz képest tett intézkedéseket érvényeseknek tartanom és magaménak tekintendem.

Miről kiadtam jelen saját kezűleg aláírt meghatalmazásomat. Költ Pesten, 1870. October 1-jén

Előttünk Hinka József

B. Eötvös József

és Ring Adorján mint tanuk előtt

a Tud. Akad. elnöke”

Ez a meghatalmazás tulajdonképpen Evva András tevékenységének teljes elismerését jelenti mind a számadásokat, a pénzügyekkel való elszámolást, mind pedig az emlékhely kiépítésének előrehaladását illetően a korlátozott anyagi lehetőségek mellett. Evvának sikerült megvédenie a Kazinczy-alapítvány ügyét annak ellenére, hogy az Akadémia által felállított bizottság vezetője, Vay első, Evvának szóló levelében az építkezést is leállította. Az eredmény sem maradt el, mert a mauzóleum lefedése, az addig végzett építési munkának az időjárástól való megvédése őszre elkészült. Szkalnitzky korábban idézett leveléből láttuk, hogy a mauzóleum alapozása 1868-ban a felmenő falszerkezetek 1869-ben és az épület tetőszerkezete 1870-ben készült el. Azonban ez a lendület nem tartott sokáig, mert Eötvös 1871. február 2-án meghalt. Nyilvánvaló, hogy a Kazinczy birtok szerény jövedelméből, melyből még a Ka-

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ K. Zs. mgt. Lásd például az 1872. febr. 23-án kelt kifizetést sürgető levelet a függelékben: 1. 16.

⁴⁶ Dienes Dénes, 1997. 68.

⁴⁷ K. Zs. mgt.

zinczy utódokat is segélyezték, az emlékhely kiépítésének befejezésére alig jutott pénz. Ezért e munkálatok elhúzódtak. Az Akadémiát azonban érdekelte a Kazinczy birtok ügye, melyről Csengery Antal⁴⁸ akadémiai másodelnöknek két Evvához címzett levele tanúskodik:⁴⁹

„Nagyságos Évva András törvényszéki elnök úrnak Sátor-Alja-Ujhelyen

A Magyar tudományos Akadémia ügyésze az igazgató-tanács fölhívása alapján véleményt adván a Kazinczy alaphoz tartozó ingatlanok jelen állásáról, fölterjesztésében a következő megjegyzéseket tette:

»A bérbeadott javakról Klein Jakabbal kötött szerződést, melynek eredetijét Evva úr állítólag még annak idejében jóvá hagyás végett terjesztette volna fel az Akademiának, a számadásoknál sem eredetben sem másolatban nem találtam, annál kevésbé valamely leltárt, melyből kitűnnék: miből állnak a bérbe adott javak? Mily állapotban adattak azok s a rajza levő épületek a bérlőnek által? – de szükséges lenne egyszersmind tudni mennyit teszen az időközben keresztül viitt Commassatio folytán jelenleg a külső birtok, ? mennyi jutott az alapnak – a közös k. k. haszonvételek s egyéb közjavadalmakból? mi történt az alsó regmeczi s annak határában letelepedett kisbányácska községbeli zsellér bellhelyekkel, szántó földekkel és dézsma szőlőkkel? adiak-e taksát v dézsmát? – ha igen, mennyit? miként? és kinek? – ha nem, megváltattak-e azok? ha igen, mikor? mennyiért? – és ki szedte fel a váltásádját? miként történt az: hogy az alsó regmeczi 90. sz. telekjegyzőkönyvbe 14. sorszám és 1092 hrszám alatt bevezetett azon beltelek, mely már 1861. január 11-én ugyanazon 90. számú telekjegyzőkönyv B 3. sorszám alatt bizonyos Grünfeld Lipót nevére volt az alsó regmeczi 200 telekjegyzőkönyvbe a 1. alatt átíratva, később v. is azon évi april 2.-án a .II. alatt ide zárt szerződés 1. pontjánál fogva ismét az Akademiának mint a Kazinczy-alap kezelőjének lett eladva; – úgy szinte kellene tudni: mily állapotban vannak jelenleg az épületek, szőlők, gyümölcs s egyéb faültetvények? ugy az erdő? melynek őrzésére kerülő tartatot; – milyenek a kerítések, árkok, sánczok és kutak?«

Amennyiben Nagyságod a kérdésekre talán fölvilágosítást adhat, fölkérem, szíveskedjék azt az Academia elnökségéhez felküldeni.

Megkülönböztetett tisztelettel

Pesten 1872. július hó 11.-én

Csengery Antal

M. Tud. Akadémia másodelnöke”

Evva valószínűleg megfelelően válaszolt a feltett kérdésekre, mert a levélre ráírta, hogy milyen iratokat kell megküldenie. Még ez év októberében újra ír Csengery Evvának, egyrészt válaszolt az ő szeptember 30-i levelére, melyben a haszonbérbe adás gondjáról ír, másrészt jelzi, hogy az Akadémia a birtokot eladatni rendeli. E levélben így ír Csengery:

„Nagyságos úr!

Folyó évi 30-án vett nagybecsű soraiban értesítvén, hogy a széphalmi haszonbérelő a Kazinczy-alapot illető földbirtokot egy évre újabban is haszonbérbe venni vonakodik, sőt hogy a birtokból könnyebben kivonúlhasson, juhait is eladta, méltóztatik kérdezni: mi törtéjék majd már a gazdátlan birtokon?

E tudósítás következtében, amelyért Nagyságodnak az akadémia nevében köszönetet mondok van szerencsém tudatni, hogy én a gazdátlan birtok kezelésére nézve más módot addig, míg eladása iránt a Magyar Tudományos Akadémia közelebb intézkedni fog, nem találván, báró Sennyey Pál úr Ő Excellentiájával mint szomszéd birtokossal értekezésbe tevén magamat, felszólításomra a tisztelt báró úr, még hozzám intézett soraiban írja, az akadémia nevében kifejezett ohajtásom iránt különös figye-

⁴⁸ Csengery Antal (1822–1880) író, újságíró és szerkesztő, Deák-párti politikus, az MTA másodelnöke.

⁴⁹ K. Zs. mgt.

lemből, és azon tekintetből, nehogy az akadémia gondnoksága alá jutott Kazinczy-alap birtoka gazdátlanul maradjon, azonnal intézkedett, hogy az ő szomszéd birtokát kezelő részt a nevezett birtokot az eladás közléséig, számadás terhe alatt, szorgos gondozásra alá vegye, és a birtoknak művelés és felügyelet alá vétele iránt felelősség mellett járjon el.

Egyébiránt van szerencsém tudatni, hogy a birtokra melyek az akadémia eladni rendel, még e hónap folytán leendő megbecsültetésére nézve a Magyar földhitelintézetnél megteszem a szükséges lépéseket.

Fogadja Nagyságod tiszteletem kifejezését, melylyel vagyok
alázatos szolgája

Csengery Antal
A Magyar Tud. Akadémia másodelnöke.”

Látva a munkálatok vontatott előre haladását újra Matolay Viktor volt az, aki a széphalmi emlékhely ügyében a Zemplén vármegyei közgyűléshez indítványt nyújtott be. A közgyűlés azonban nem tartotta magát illetékesnek, mivel gr. Andrássy Aladár elnökletével erre egy külön bizottság van megbízva, azonban „az ügy miben léte iránt” kérdéssel fordultak az Akadémiához.⁵⁰ A megyei közönségnek címezve az Akadémia 819/1872 számon november 6-án Arany János⁵¹ főtitkár és Csengery Antal másodelnök aláírásával válaszolt.⁵² E levélben megírják, hogy:

„Az Igazgató Tanács sajnálja leginkább az épületnek befejezetlen, s a kert elhagyott voltát, s az egész alapítványi ügynek ily sajnálatos helyzetbe jutását. Azonban sem az Igazgató Tanács sem az Akadémia ez alapítvány kezelője nem volt... az Akadémia vagy annak Igazgató Tanácsa, mint olyan, sem a gyűjtésbe, sem a gyűjtőt összegről való rendelkezésbe be nem folyt, jegyzőkönyveiben semmi ilyen-nemű intézkedésnek nyoma nincs... Csak midőn az Akadémián kívül álló Kazinczy-alap bizottság elnöke gr. Dessesuffy, jegyzője Bérczy Károly és több tagja meghalt, midőn néhai báró Eötvöshöz, mint az Akadémia elnökéhez, kit egyszersmind a Kazinczy-bizottság elnökének is vélt a közönség, mindennemű a Kazinczy-alapítványra vonatkozó igények intézettek, az ő kérésére határozta el magát az akadémiai Igazgató Tanács, hogy a mondhatni gazdátlan alapítvány ügyének mibenlétét megvizsgálja, azt pedig, hogy kezelését átvegye, a vizsgálat eredményétől függészté föl. Attól fogva hozzákezdett e minden irányban bonyolított ügy tisztázásához – melynek zavarait nevelte az, hogy a volt bizottság jegyzőkönyvei, jegyzője halála után, nem voltak fellelhetők – az alapvagon számadásait kezdettől fogva megvizsgálta és most kötelességének tartja az ügy tisztázását, rendezését folytatni és bevégezni.”

Az Akadémia Igazgató Tanácsának 1870. május 27-i jegyzőkönyve, valamint Eötvösnek mint az Akadémia elnökének meghatalmazása Evva részére és ez utóbbi három levél, melyeknek egyformán Csengery Antal másodelnök volt az aláírója, jól tükrözi az Akadémia következetlen állásfoglalását, ellentmondásait a Kazinczy-alappal kapcsolatban. Időről időre elvesztek lényeges iratok, mint például az Evva által évente beküldött számadások, a jegyző halálával – aki egyébként az Akadémiának is jegyzője volt – az összes jegyzőkönyvnek nyoma veszett a Kazinczy-alappal kapcsolatban, de ugyanez történt az Evva által 1870. június 20-án felküldött 27 db Dessesuffy Emil- és 2 db Sennyey Pál-levéllal is, amelyről a feladóvény fennmaradt. Sajnos az Akadémia kéziratárában ma is alig van néhány kézirat az emlékhely kiépítésével kapcsolatban, s Evva Andrásztól is csupán néhány levelet őriznek.

⁵⁰ Lásd: Kováts Dániel, 1995. 383.

⁵¹ Arany János (1817–1882) híres költő, műfordító ekkor az Akadémia főtitkára volt.

⁵² Högye István, 1983. 43-44.

Úgy tűnik, az Akadémia a kiutat a Kazinczy-birtok eladásában látta. 1870-től azonban bevétel a helyszíni munkákra csak a haszonbérből befolyt évi 1000 forint volt. Evva ezért igyekezett a bérleti jogviszonyt fenntartani. Az ezzel kapcsolatos bonyodalomra, a mára is oly jellemző hihetetlen lassú hivatali állásfoglalásra Evvának az akadémia alelnökéhez címzett, 1873. január 30-án kelt leveléből derül fény:⁵³

„Nagyságos Alelnök Úr!

Az academiái Bizottság kívánsága levén, hogy a Széphalmi Bérllő a bérletet a múlt évi Szent Mihály naptól még egy évre tartsa meg, miután ő ezt előbb egyáltalába nem akarta, később pedig erre 900 frt. bérért ajánlközoit, törekvésem volt: hogy a bérnek az eddigi 1000 frt. bérösszeg melletti megtartására vegyem rá.

Ezen állapotban volt a dolog, midőn gondolom múlt November hóban Nsgos Toldy úrhoz az academia részéről szerencsém levén, azzal váltunk el, hogy ha a bérllővel célt érek, ő nagyságát tüstént értesitem, Ő nagysága pedig viszont arról, hogy a Bérllővel köthetek e? engem válaszával tüstént értesíteni fog.

Részemről az értesítések megtörténtek, s mi után még Deczember 28-ki távsürgönyömyre sem jött válasz, az ügyet ott fenn mellőzöttnek tekintvén, nehogy a birtok kezelése minden ellátás nélkül vesztegessen, a jövedelem is elmaradjon, és meg mert a kiadások fedezésére az ide csatolt számadás kimutatása szerént szükség is volt, a bérllőtől a múlt évi szeptemberi és deczemberi már ezen új bérleti évre vonatkozó két negyedet 500 frotokban nyugta mellett felvettem.

Ezen állásába az ügyeknek érkezvén a Nagyságod január 21-ről kelt 69 szám alatti becses levele, és oly kifejezéssel, hogy a bérllő azon kívánata, hogy a bérletet még egy évre megtarthassa, tekintetbe nem vehetőnek mondatik, természetes, hogy ez kellemetlenül hatott reám, miután a bérllőt, ki nem épen közönséges ember,⁵⁴ s ki talán már gazdasága új beszervezésére kiadásokat is tett, egészen ellenkezőről értesíteni vált kötelességemmé.

A bérllővel tehát magam igazolása végett közlöttem a Nagyságod levelét, ki semmi ellenvetést nem tett arra nézve, hogy a bérlet nem létezőnek tekintések, azonban kifogást tett az ellen, hogy szánuásvetési befektetései megtérítése iránt a jószág új vevőjével hozassék viszonylatba, miután ez lehet oly egyén is, ki magára nézve a perlekedést előnyösebbnek látná, mint a békés kiegyenlítést, mit ő ammyival kevésbé fogadhat el, minthogy a ./. alatt mellékelt azon biztosító iratban, melyen én őt a gazdasági munkák megtételére bérlet idején túl kihatólag is megbíztam, erre közvetlenül az Academia van kötelezve. Mely körülmény földterítését nagyon sürgősnek tartotiam, mind azért hogy az ajánlatokra kibocsájtandó hirlapi felhívásban is így jöjjön be, mind pedig azért, mert a bérllő is pénze visszavételére, s bérleti igényeinek megszüntetésére csak azon kikötés meghagyása mellett ajánlközoit, és végtére mert reménylette hogy a tisztelt Académiai bizottság is óhajtanádonak látja, hogy én minden tekintetben jóhiszemű eljárásomért a bérllővel szemben, kivel az Academiának a tagosítás általi földkereskedés miatt másként is kiegyenlíteni valója van, - ne compromittáltassam; - kitől tájékozás tekintetéből vetésre tett befektetéseinek felszámítását be kívánván azt a 2./ alatti kimutatásba foglalva terjesztette be.

Végül A fenuébb becsatolt számadás⁵⁵ 813 frt. 52 kr. kiadási többletet tüntetvén fel, ezen felül munkák is levén a Mauzoleum körül a Nagyságod levele szerint megrendelve, és az idei folyó kiadások, s a bérllő pénzének vissza adása is pénzt követelvén, kérem ennél fogva az iteni pénztárt az alapból egyelőre 1000 frtal minél előbb ellátni, s a most felmerült kellemetlenségek kikerülése tekintetéből a függő kérdések megoldásánál - ha az én szolgáltatásomra ezután is szükség lesz, - irányomban minden esetre gyorsabb eljárást valósítani.

Tisztelettel maradván S. a. Ujhely január 30-án 1873.

alázatos szolgálja
Evva András”

⁵³ RAL 153/1873.

⁵⁴ A bérllő Klein Jakab volt.

⁵⁵ Klein Jakab számlája az általa tett befektetésekről (trágyázás, szántás, búzavetés, stb.) a levélhez van mellékelve.

A birtokeladás ügyében Csengery a Magyar Fővárosi Hitelintézet kölcsönügyi osztályát is megkereste, ahonnan 1872. november 26-án Korizmic László igazgató a következőkről tájékoztatta levelében Csengeryt:⁵⁶ „...Intézetünk Tanárky Gyula urat a birtokok becslésére alkalmazott megbízottját küldötte ki a Széphalmi és Regmeczi birtokok megtekintésére... A birtok terjedelme, kihagyva a Kazinczy-emlék szentélyül fenhagyandó részt, -- 306⁹¹⁵/₁₂₀₀ hold értéke pedig 45630 Frt.” Amint később látni fogjuk, a birtok eladásával még több mint 10 év múlva is csak próbálkozott az Akadémia.

Az 1870-es évben Evva többször is elszámolt az Akadémia felé. Először 1870. június 20-án küldte el az 1868-69-es évekről szóló tételes elszámolást. Ezt követően 1870. szeptember 5-én az az évi addig felmerült költségekről számolt el, majd 1871. év elején küldte el az 1870-es éves elszámolását. Ekkor azonban Eötvös halála (1871. február 2-án) megint új helyzetet teremtett és az Akadémia részéről – mint láttuk az előzőekben ismertetett leveleknél – Csengery Antal másodelnök és Arany János főtitkár foglalkoztak a Kazinczy-alapítvány ügyeivel. A bérlet felmondásával azonban a forrás is megszűnt a további tevékenységekhez. Amikor Evva az 1872. évi elszámolását az Akadémiának feladta, ismét kért az azévi befejező munkákra és egyéb költségekre (adó, biztosítás, kertész, stb.) 1000 forintot a Kazinczy-alapból. A válasza Evva 1873. április 11-én kelt válasz-levél tervezetből lehet következtetni. E szerint Hinka József az Akadémia részéről szabálytalannak minősíti az egyik elszámolt tételt, és számon kéri az 1872. második félévi 500 forint haszonbérleti díjat is annak ellenére, hogy épp az Akadémia utasítására kellett Evvának 1872 közepétől a haszonbérletet felmondania és a felvett pénzt visszafizetnie. Az Akadémia a működéshez szükséges 1000 forintot sem küldte el. Evva válaszlevelében⁵⁷ pontosan megindokolta az elszámolt tételeket és keserű hangon ekként foglalja össze eddigi tevékenységét:

„Általa szabálytalannak állítva számadásaim tekintetében azonban tartozom azt megjegyezni: hogy mi után az építkezéseknél úgy az anyagok bevásárlásával mint a Mester emberek felügyeletével és fizetésével is egy magam küzködtem, s ezek mellett kellett a számadásokat is vezetnem és még is ezeket az esztendőik letelével mindig pontosan beküldve, tehát mulasztásomon kívül, mintegy 35000 ft értékű, tehát kiváló lehető halálom esetére vagyonom tetemes részét fenyegető, 12. évi számadásnak kellett össze gyűlni míg ezek megvizsgálása elő vétetett, mi által én a közügy iránti szolgálatom készségéért egy előre távolról sem gyaníthatott veszélyes helyzetbe sodródtam, akkor Hinka úr részéről azon számadásoknak, melyekből szerénce is az derül ki és hozható a nyilvánosság elé hogy a honfiuk adakozásából összegyűlt Kazinczy-alapból az én 12 évi bár ellenőrzés nélküli kezelése alatt egy fillér sem veszett el, - szabálytalanságra bár mi tekintetben is hivatkozni a legtávolabbról sem volt méltányos.”

Evva mindazt amit tett, a nemzet, a magyar nyelv és a Kazinczy-emlék iránti lelkesedéséből tette. Mindig segítőkészen teljesítette az Akadémia kellő mélységű tájékoztatását. Önérzete azonban azt már nem engedte meg, hogy becsületében sértsék meg, és azt, hogy meggyanúsítsák az 1872. évi szeptemberi és decemberi haszonbérleti díjak el nem számolásával. Ezért levelét az Akadémia főtitkárának, Arany Jánosnak címezve 1873. április 16-án adta fel a 261 forint értékű maradványösszeggel és az 1872. évi haszonbérletből befolyt 500 forinttal együtt. Evva írott hagyatékában ez az utolsó dátum a Széphalommal kapcsolatos iratai között. A már 68 éves

⁵⁶ RAL 1351/1873.

⁵⁷ Fogalmazványa K. Zs. mgt.

Ewa András több mint 12 évig tartó lelkes tevékenységét Széphalom kiépítéséért valószínűleg ekkor hagyta abba. Eddig végzett tevékenységéért az Akadémiától köszönőlevél nem érkezett.

Az Akadémia ugyanakkor a hátralevő munkák költségeire is kíváncsi volt. Erre utal az alábbi levél-fogalmazvány Szkalnitszky Antal építésznek címezve 1873. január 20-i keltezésel:⁵⁸ „*Midőn az Igazgató Tanács végzését, melyben a széphalmi kiküldetésben való szíves részvételért köszönetet mond, ide mellékelve megküldeni szerencsém van; felkérem egyszersmind, hogy a határozatban kijelölt költségvetést elkészíteni hozzám beküldeni méltóztassék.*” A költségvetés műszaki tartalmát, amely 8 pontból és a parkosításból állt, Toldy Ferenc jelentése tartalmazza.⁵⁹ Szkalnitszky a költségvetést elkészítette, de a kivitelezés – mint látni fogjuk – egyszerűsített formában készült el. Az Akadémia a Kazinczy-alapot a birtok eladásából próbálta növelni. Erre utal az Akadémiánál őrzött további két irat is. Az egyik Kazinczy Bálintnéétől származik 1873-ból,⁶⁰ mely szerint 6600 forintos hozományát kéri a széphalmi birtokeladás összegéből. A másik jóval később, 1884-ből egy fogalmazvány⁶¹ báró Sennyeynek címezve, amely többek között erről szól: „*Excellenciád kegyes volt több hónap előtt értesíteni, hogy a Kazinczy-alaphoz tartozó széphalmi birtok megvásárlása tárgyában jószágigazgatója véleményét kikérni és ennek alapján elhatározásáról az Akadémia Igazgató Tanácsát értesíteni fogja.*”

Amikor Toldy Ferenc 1872. november 16-án a Széphalmi útvjáról jelentését az Akadémiának megírta,⁶² a befejezésben ekként hivatkozik Evvára:

„... ez emléktelepnék Ewa András úr hite szerint nagy erkölcsi jövője van. Nem csak hogy országát mellett levén, reménylhető miszerint sok látogatója lesz, nem csak hogy közel fekszik egy vasutat bíró városhoz; hanem mert nagyon hihető, miszerint az maholnap Újhelynek Városligete lesz, mely nyáron elég kellemes és nem fárasztó séta, s szellemileg is hatni fog a látogatóra s benne a honszeretetet s az irodalom tiszteletét ápolni.”

Az utolsó, 1873. április 16-án feladott levelét követően Széphalommal kapcsolatban már csak egyszer hallunk Evváról. Chyzer Kornél⁶³ kereste meg és hivatkozik rá levelében, akit 1888-ban bíz meg az Akadémia a felügyelettel Mezőssy Menyhért ügyvéd utódjául. Az Akadémiának címzett levelében Chyzer a következőket írja:⁶⁴

„Nagyságos Főtítkár úr!

A Széphalmi mauzoleumnak ezelőtti kezelője Éwa András úr figyelmeztet arra, hogy a mauzoleum belső fala annyiban még befejezetlen, amennyiben az Ybl terve szerint vörös márványozás helyett egyszerűen sárgára van festve illetőleg meszelve. Tekintettel ezen körülményre nem volna célszerűtlen, ha Nagyságod beadandó pro memoria betérjesszete előtt megtekintené a Mezőssy úr kezében levő eredeti tervet. Hátha még más tervezett dolog is elmaradt! Ugyancsak Evvától tudtam meg, hogy a hant reliefét ifj. báró Vay Miklós készíté.

Köszönve a Haiddel küldött szép munkát a szekszárdi apátsággról s magamat kegyeibe ajánlva kiváló tisztelettel maradok

S. a. Újhely jan. 28. 1882.

Nagyságodnak alázatos szolgája

Chyzer Kornél”

⁵⁸ RAL 67/873.

⁵⁹ RAL 1420/1872.

⁶⁰ RAL 160/1873. A levél kelte 1873. febr. 10.

⁶¹ RAL 267/1884.

⁶² RAL 1420/1872.

⁶³ Chyzer Kornél (1836–1909) orvos, természettudós, akadémikus.

⁶⁴ RAL 545/1882.

EVVA ANDRÁS UTOLSÓ FELADÓVEVÉNYE
AZ AKADÉMIAHOZ (1873. ÁPRILIS 16.)

Evva megbízotti tevékenységét követően 1874-75-ben valamilyen szinten elkészültek a befejező munkák is, mert az emlékhely vendégekönvét az 1876. év elején nyitották meg.⁶⁵ Amint Chyzer fentebb idézett leveléből is látható az 1875-ös befejezés hagyott némi kívánnivalót maga után. És megint Újhelyről jött a kezdeményezés az igénye-

sebb befejezésre, a homlokzati felirat elkészítésére.⁶⁶ Az első méltó emlékünnepet 1888-ban rendezték meg, melyről Chyzer Kornél küldött jelentést az Akadémiának.⁶⁷ Azóta Széchalom nekünk magyaroknak fogalomává vált... Megvalósult az, amit Evva hite szerint vallott, hogy Széchalomnak nagy erkölcsi jövője van. Amikor tisztelettel adózunk Kazinczy sírjánál a magyar nyelv e szent emlékhelyén, hálás tisztelettel gondoljunk Evva Andrára is születése 200. évfordulóján, aki több mint 12 évi következetes és szívós tevékenységével döntően hozzájárult e valóban szép emlékhely kiépüléséhez.

FÜGGELÉK

Jegyzék Evva Andrásnak a Kazinczy családdal és a Kazinczy-alapítvánnyal kapcsolatos családi levéltárban őrzött irathagyatékáról

1. Levelek, levél-tervezetek

- 1831. márc. 20. Egy Kazinczy levele Evva Andrásához
- 1838. aug. 23. Kazinczy Thália levele Evva Andráshoz
- 1867. .... Evva András által írt főispáni beiktató beszéd fogalmazványa
- kb. 1868. Koch Henrik 5 pontból álló műszaki utasítása Denk Ödön építőmesternek, dátum nélkül (német nyelvű)
- 1868. aug. 4. Koch Henrik levele Evva Andrásához (németül)
- 1868. szept. 5. Koch Henrik levele Evva Andrásához (németül)
- 1868. nov. 9. Szklanitzky Antal levele Evva Andrásához
- 1869. nov. 10. Tóth Lőrinc levele Evva Andrásához
- 1869. dec. 11. Koch Henrik levele Evva Andrásához (németül)
- 1870. febr. 3. Gr. Andrassy Aladár főispán levele Evva Andrásához
- 1870. ápr. 14. Koch Henrik levele Evva Andrásához (németül)
- 1870. jún. 19. Br. Vay Miklós levele Evva Andrásához
- 1870. jún. 29. Evva András sürgető levele Rónay Jácintnak
- 1870. okt. 1. Br. Eötvös József meghatalmazó levele Evva Andrásnak
- 1870. okt. 23. Hinka József kísérelvele az Akadémiától Eötvös meghatalmazó leveléhez Evva Andrásnak
- 1872. febr. 23. Klein Ede miskolci építész kifizetést sürgető levele Evva Andrásához
- 1872. július 11. Csengery Antal levele Evva Andrásához
- 1872. okt. 14. Csengery Antal levele Evva Andrásához
- 1872. nov. 22. Toldy Ferencnek szóló részletes tájékoztató levél tervezete szerződésekről, haszonvételekről, adóról. 2 oldal.
- 1873. ápr. 11. Részletes válaszlevél tervezet az elszámolásokról Evvtól Arany Jánosnak, az Akadémia főtitkárának.

⁶⁵ Fehér József: A széchalmai Kazinczy Emlékszemek első látogatókönyve (1876-1891). = Széchalom 7., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1995. 389-396.

⁶⁶ Részletesebben lásd: Kováts Dániel, 1995. 387., 388.

⁶⁷ RAL 554/1888.

A SZÉPHALMI EMLÉCSARNOK MA
(SZIGETI SÁNDOR FELVÉTELE)

2. *Számlák, számadások, elszámolások*
 1862. nov. 17. Kenyeres Jós számlája
 1868. január elejétől 1873-ig vezetett 32 oldalas tételes számadás
 1870. május 16-21. Szitásky István kertészről a munkások elszámolása
 1870. jún. 20. Evva elszámolás-tervezete az 1868-69 évekről, 4 oldal
 1870. szept. 5. Evva újabb 1870. évközi elszámolás-tervezete az Akadémia felé, 2 oldal.
 1871. elején Evva 1870-es évi elszámolás-tervezete az Akadémia felé, 2 oldal
 1871. jan. 22. Szitásky István kertészről munkások elszámolása
 1871. június 23., július 6. Róth Bernát számlája

3. *Utalványok, elismervények stb.*

3.1. Evva András utalványai:
 1862. július 7-i, 1862. július 12-i, 1862. július 23-i, 1862. július 30-i, 1862. aug. 11-i, 1862. szept. 8-i, 1870. július 6-i.

3.2. *Elismervények*

3.2.1. Szitányi István kertészről:

1869. nov. 11-i, 1870. jún. 3-i, 1871. jan. 1-i, 1871. febr. 26-i, 1871. ápr. 2-i, 1872. aug. 1-i

3.2.2. Hatvany Lászlótól Lagmóczyról:

1870. jún. 6-i, 1870. aug. 12-i, továbbá egy dátum nélküli befizetésről, amely gr. Vay Tihmér Lagnóczy földeinek 1867 és 1868. évi haszonbéréről a kiskorú árvák javára szól.

3.2.3. Johann Szeletzkytől (német nyelvűek)

1868. július 7-i, 1869. okt. 14-i, 1869. okt. 18-i, 1870. június 22-i.

4. *Adókönyvek*

4.1. Zemplén megye kis-bányácskai adókönyve, 1869-1872.

4.2. Abauj megye kis-bányácskai adókönyve, 1869-1873.

5. *Postai feladóvények, távirati díjnyugták*

5.1. *Postai feladóvények:*

1869. július 2. Andrassy Aladárnak; 1869. aug. 24. Földhitelintézetnek; 1870. ápr. 20. Pápay Vilmosnak; 1870. máj. 12. Koch Henriknek; 1870. máj. 12. Rónay Jácintnak; 1870. jún. 20. Rónay Jácintnak; 1870. jún. 20. Rónay Jácintnak; 1870. jún. 21. Rónay Jácintnak; 1872. július 28. az Akadémiának; 1872. szept. 28. Arany Jánosnak; 1872. okt. 19. Csengery Antalnak; 1873. febr. 2. Csengery Antalnak; 1873. febr. 3. Csengery Antalnak; 1873. febr. 8. Csengery Antalnak; 1873. febr. 28. Csengery Antalnak; 1873. ápr. 16. Arany Jánosnak. Összesen: 16 db.

5.2. *Távirati díj-nyugták:*

1869. szept. 28. Kis Jenőnek Miskolcra; 1870. máj. 9. Koch Henriknek; 1872. aug. 17. az Akadémia elnökségének; 1872. dec. 28. Toldy Ferencnek.

*Mindösszesen: 70 darabból álló iratanyag.*⁶⁸

⁶⁸ Az iratokat Kalotai Zsolt őrzi. Ezúton is köszönetet mondok kedves unokaöcsémnek, Kalotai Zsoltnak, hogy e gazdag iratanyagot előrendezve betekintésre rendelkezésemre bocsátotta.

MESTEREK ÉS MŰVEK

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Az olasz művelődés jelenléte Faludi Ferenc világlátásában, művészetében

Előtte százötven évvel született Balassi Bálint, az első nagy magyar nyelvű lírai költőnk. Most tehát négyszázötven és háromszáz év a hatalmas idő egyharmad és kétharmad részét úgy mutatja, hogy ez a véletlen találkozás különös ritmust, lendületet ad ennek az ünnepnek. Ezt még inkább érezhetjük akkor, ha a hétszáz évvel ezelőtt született Petrarca-ra gondolunk, vagy arra, hogy egyes veronai adatok szerint Romeo és Júlia tragédiája hétszáz évvel ezelőtt történt. Egybeesések és találkozások véletlen rendjét jócskán lehetne tovább sorjázni, de a „vitatható”, az „ide nem illő” vádja is joggal érhetne. A vádat a fenti adatok kihívásszerűen hozzák magukkal, hiszen akiknek az „időbillentyűit” érintettem, egy közös szálon óhatatlanul kapcsolódnak egymáshoz. A szerelem az a jellegzetes szál, amely sorsfonalukban jelen van. Faludi viszont épp hivatása miatt zárta ki az életéből ezt a nagy érzést. Első látásra ez így igaz, ám a legnagyobb emberi érzések a költészetben jelen vannak, akár áttételesen is, de megjelennek. A megélt élet nyomai ott vannak az alkotásokban. Lehet, hogy Itália kék eye szellemisége ébresztette költői tudatát, hívta létre első költeményeit.

Balassi Bálint több nép tiszta forrásából ötvözte eredeti művészetét. Az olasz irodalomból a legnagyobb hatással a pásztorjáték volt rá. Magát Krisztus katonájának tekintette a halálos ágyán is. Faludi Ferenc hivatása, küldetése szerint volt szintén atleta Christi. Megrendült létünk mindketten úgy erősítették, hogy több nép termékeny szellemi talajába eresztették gyökereiket. Ebben a mély kapcsolatban, léleképítésben óriási szerepe volt az olasz művelődésnek. Mindenekelőtt jó azt hangsúlyoznom, hogy költőnk esetében legfontosabb tényező az, amit Horváth János már rég megállapított: a magyar népiességnek meghatározó alakja ő: annak a szellemi törekvésnek a kezdete, amelynek a diadalát Petőfi neve fémjelzi.¹

Horváth János is kiemelt helyen hivatkozik egykori professzoromnak, Koltay-Kastner Jenőnek a kutatásaira.² Összegezve elmondhatjuk, hogy Faludi Ferenc vers-zenéjére erősen hatott az olasz költemények gyönyörű hangzása, sőt az a dallam is, amely ezeket az irodalmi remekeket kísérte: egyszerre csendült fel az ének, szólalt meg a hangszer. Az időmértekes ver-

¹ Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1978. „A népköltészet Európa-szerte nagy propagálója, Herder, még meg sem írta nagyjelentőségű műveit, mikor Faludi Ferenc már szorgalmasan eljárógatott 'a' köznépp és a tselőd közé' – mint Révai feljegyezte – 'tsak a' végett, hogy őket szabadabb beszédre felbuzdítván, igazabban kitanulhassa a' tulajdonabb Magyar szó ejtésekét”. 23.

² Kastner Jenő: L' arte poetica di Fr. Faludi. Corvina IV., Indirizzo italianeggiante della poesia ungherese nel secolo XVIII. Corvina VI. Koltay-Kastner Jenő: Faludi olasz versformái. = lTK, 1924. 19-27.

selés nagy lehetőségével tisztában volt Faludi, némileg élt is vele, de számára a magyar ritmus, költészetünk ősi zenéje volt igazán a fontos.

Mezzofanti bíboros később állapította meg, hogy a görög és a latin után a magyar nyelv a legalkalmasabb az időmértékes verselésre. Valójában tőle függetlenül ismerik majd fel ezt az igazságot későbbi költőink. De Faludi esetében a saját szemlélete, megoldása a tökéletes. Ezen a téren hiányról nincs mit beszélni, mert nem az a fontos, hogy még mi lehetett volna, hanem az a lényeges, ami megszületett. Balassi Bálint költeményei elején megnevezi azt a dalt, amelynek a mintájára szerezte az alkotását. Így teremtette meg a költő versének a ritmusát. A dal említése nélkül ezt cselekedte Faludi Ferenc is. Olyan szemlélet ölt testet költeményeiben, amely szerint azt az idegen elemet jó meghonosítani, amely zökkenőmentesen illik bele a mi nyelvünk világába. Olyan zene természetes a számunkra, amely az idegen költő lelkében is megszületett volna, ha a magyar nyelvet kapta volna ajándékkul az édesanyjától. Tehát a gyökér volt a fontos, és nem az a virág, amelynek a hazai talaj eleve idegen.

Néri Szent Fülöp csavargó gyermekeket gyűjtött maga köré. Nem zavarta az, ha az utca éneke is felcsendült az ajkukon. Kegyes témájú színdarabokat adatott elő velük. Az volt a lényeges számára, hogy a jó tanítás jusson el ezeknek a megalázottaknak és megszorítottaknak a lelkébe.³ Nehéz elképzelni, hogy másfél évszázaddal Néri Szent Fülöp halála után, minderről a jelentős és csodálatos tevékenységről az a római magyar gyóntató ne értesült volna, akiben nemcsak hallatlan fogékonyság élt a művészi alkotások iránt, hanem ő maga is író és költő volt. Azt is nehéz elképzelni, hogy senkit sem ismert volna azok közül, akik a szerzetesek dél-amerikai államában voltak hittérítők, hiszen ott honfitársai is dolgoztak, tehát arról is tudhatott, hogy az indiánok mily fogékonyak a zene iránt. Ezt az adottságukat a hittérítők felhasználták a térítés során.⁴

Mindezek után nem lepi meg az embert az, hogy ő a magyar parasztok nyelvi fordulatait, találó kifejezéseit élénken figyelte, és művészi nyelve – szép stílusa a példa rá, hogy magát a szemléletet sajátította el, a képi látást. Persze, ez eleve összefügghetett tehetségével, nyelvi adottságaival, de ő ezt tudatosan fejlesztette, és a másik területről érkező megerősítésre szükség volt. Mindenféleképpen nyelvi gazdagodásról beszélhetünk. Ez pedig nagyon fontos volt abban a korban, amelyben az észelvőség már jó ideje fékezni igyekezett a költők nyelvi szárnyalását – szabadságát.⁵ Goethe szerint anyanyelvét is jobban ismeri az, aki tud idegen nyelvet. Viszont azt is tudjuk, hogy az eltérő nyelvtani formák, szerkezetek megzavarhatják az eredeti ízeket, formákat. Nyelvünk lelkétől idegen fordulatok rontják a kifejezés hatását, a megvalósulás lehetőségét. Faludit műveltsége, bölcsessége, zenei érzéke őrizte meg attól, hogy bármilyen hamis, nem eredeti elem behatoljon írásába, fordításába. Prózaí műveinek a mélyén is valamilyen rejtett zeneiséget lehet felfedezni. Ez teszi oly eredetivé, lenyűgözővé.

³ *Cesare Cantù*: La letteratura italiana esposta alla gioventù. Milano. 1851. 238. o.

⁴ Sasok és kondorkeselyük. Navatl és kecsua költészet. Bp., 1977. 5. Közép- és Dél-Amerikában a szerzetesek összegyűjtötték az indiánok népdalait, és a saját tanításukat szólaltatták meg eredeti indián zenei kísérettel. Mivel az indiánok nem ismerték a magántulajdont, volt, ahol a szerzeteseknek sikerült megteremteniük Campanella közösségi társadalmát. Ez nem magától omlott össze: diktátorok döntötték meg. Ebben az államban magyar hittérítők is dolgoztak. A dalnak, a zenének nagy szerepe van abban, hogy a kis lélekszámúra zsugorodott indián népcsoportok még mindig őrzik nyelvüket. Hajdani tragédiájuknak állít emléket a „Misszió” című film.

⁵ *Takács Ferenc*: T. S. Eliot a költői nyelvhasználatról. Bp., 1979.

Joggal lehet kérdezni, hogy mindennek mi köze van az olasz kapcsolatokhoz. Sok, nagyon sok, hiszen a Vatikánban töltött öt éve megbecsült, kiemelt helyén rengeteg zenei élményben részesítette, szinte akarva és akaratlanul is, mert a szertartásokon az első rangú egyházi zenét mindenféleképpen hallotta, annak a világában élt. Vargha Balázs a „Fortuna szerkerén okossan ülj” című Faludi-kötet elején szereplő tanulmányában „A feszülethez” című vers különös népszerűségéről mond el fontos dolgokat: „Az ’Amor omnia vincit’ című pálos közbjáték – ismertebb nevén ’Kocsonya Mihály házassága’ – Faludi legkedveltebb vallásos énekét profanizálja egy vénlány panaszában.

Az eredeti: *Szűzek ifjak sírjatok,
Mélyen szomorkodjatok,
Keseregien minden szív,
Aki Jézusához bív.
A feszülethez*

A paródia: *Szűzek, ifjak sírjatok,
Rajtam szomorkodjatok,
Vig tanácsot adjatok,
Mert bűm s bánatom nagyok.*

*Éltem holtig szomorú,
Fejemen a koszorú,
Száraz mint a vén korú. (=kóró)
Hasam s farom domború.*

‘A feszülethez’ legkorábbi fennmaradt másolata 1762-ben készült. ‘Kocsonya Mihály házassága’-t 1765-ben játszották Sátoraljaújhelyen. Legbiztosabb adat ez Faludi korai népszerűségére. Herder felhívását népdalok följegyzésére csak Faludi halála után hirdette meg nálunk Révai Miklós („Gyűjtsünk Volksliedeket”). Az a Bartókig és máig ható szenvedély nemzeti és nemzetközi értékek megmentésére, amit Herder szított fel, Faludit még nem érintette meg.⁶ Őt a saját hite, erkölce, meggyőződése irányította. Az a meggyőződés élt benne, hogy az egyre inkább észelűvé váló világunk zsákutcába jutott, és az elme egyoldalú uralmát a tiszta és nemes érzelmek áradásával, a hit megőrzésével lehet megtörni, fékezni.

Mintegy két évszázaddal Faludi római tartózkodása előtt egy ferences rendi szerzetes, Fray Bernardino Sahagún az indiánok között terjesztette a keresztény tanokat. Róla írja Simor András a következőket: „...tizenkét kötetes monumentális munkájában, az ’Új Spanyolország Históriaja’-ban a modern néprajztudomány eszközeivel jegyezte le Mexikó őslakóinak világát.”⁷ Néri Szent Fülöp kapcsán már fentebb láttuk, hogy ő is élt a népdalokban rejlő hallatlan erővel, és úgy tudott a csonka életű, emberi méltóságuktól megfosztott gyermekekhez közeledni, hogy életüknek értelmet adott.

Az „egy fogalom egy szó” gépies elve bizonyos területeken, egy időre, kiirtotta a metaforákat. Az érzelmi szegényedésnek, szív-nélküliségnek a hitet ölő veszélyét világosan látták a szerzetesek, és szinte az „erő – ellenerő” elvére támaszkodva vették fel a harcot. Céljuk nem kevesebb volt, mint az általuk elfogadott, szerintük egyedül lehetséges élet folytonosságának

⁶ *Faludi Ferenc*: Fortuna szerkerén okossan ülj. Bp., 1985. Vargha Balázs tanulmányára hivatkozom.

⁷ Vö. a 4. ponttal!

a megőrzése. Ez az út egyre inkább szűk ösvénnyé változott, de más lehetőség nem volt. Ezért maradhettek meg a Kárpát-medencében lévő bányákról is olyan leírások, amelyekben a törpék és egyéb furcsa lények úgy jelennek meg, ahogy az adatközlők tudatában ezek a lények éltek. A feljegyzést készítő szerzetes nem magyarázta meg, hogy mindez balhiedelem. Torquato Tasso a tridenti zsinat terhe alatt a fő művében leírt varázslatokról úgy nyilatkozik, hogy ő már nem hisz bennük: a pogány istenek már csak költői elemek, színezik az eposzát.⁸ Természetesen Faludi sem hisz bennük, de a varázslat kapcsán elfogadja, hogy az ördögi mesterkedésből is fakadhat.

Most is lehet látni olasz templomokban olyan népi alkotású szobrokat, amelyek Krisztus siratását mutatják be. A keresztthalál megrázó történetét elmondó népdalok most is élnek az olaszok ajkán. Ilyen a „Santa Crucidda” című túl tömör remek: „Szent Kereszt, hozzád jöttem, hogy megtekintsek, vértől áradóan taláلتalak. Ki volt az az ember, aki itt megöletett? Krisztus van ott. Dárda döfte át. A próféták elmentek, hogy megnézzék, és elmondták a szenvedő Máriának: ott van most, az oldalát megnyitották, töviskoronásan halt meg a keresztben.”⁹ (Mivel az eredeti szövegben a „próféta” szó szerepel, ezért nem írtam helyette a megfelelő „apostol”-t). Könnyen azt lehet mondani, hogy ezt Szicília távoli falujának a lakói őrzik, és őket nem szabad „összekeverni”, összetéveszteni a negyed évezreddel ezelőtt élt rómaiakkal. Valóban nem, de Róma jellegzetessége éppen abban a kettősségben van, amely máig megmaradt benne: nemzetközi arculatú világváros – egyrészt, másrészt pedig meglepő módon őrzi hagyományait, olyanokat, amelyek egyenesen a pogány korba mennek vissza. Ezt kiválóan igazolja Cecilia Gatto Trocchi könyve.¹⁰

Eddig is láthattuk, hogy Faludi esetében rendkívül művelt költőről van szó. Talán jobb lenne tudásáról, tehetségéről, világlátásáról összegező képet adni, és itt lenne a megfelelő helye annak, hogy a gyökerek közt milyen szerepe van az egyiknek és a másiknak. Ily módon valamilyen arány is kialakulhatna. Persze, ez fölöttébb bizonytalan lenne, hiszen csak a becsülés szintjén létezhetne. Ki mondhatja meg, hogy „A feszülethez” című versében mennyi az irodalmi hatás, és mennyi ebben az olasz vagy esetleg a latin, mennyi a képzőművészeti és zenei élmény? Ha mindezt tudnánk, a teljességtől még akkor is távol lennénk, hiszen egy olyan jezsuita munkája áll előttünk, aki küldetésének tekintette Krisztus követését, tehát a vers szép lírai vallomása ezért egyéni. A fenti megállapítással azt akarom aláhúzni, hogy

⁸ Torquato Tasso: *Lettere I-II*. Einaudi. 1978. „Fortuna és Mars kétellyel áll közepén” – ez a sor áll „A megszabadított Jeruzsálem” XX. éneke 72. stanzájának a végén. Erről és hasonló esetek kapcsán írta Tasso: „Egyeseknek talán úgy tetszik, hogy én a pogányok istenségét vezetem be.” De ezek a szavak már elvesztették eredeti jelentésüket a hosszú használat során, ezért csak arról van szó, hogy a katonák vitézsége, 'kiegyensúlyozott' erőviszonyai miatt a harc sorsa bizonytalan volt. 126.

⁹ Roberto Leydi: *Canti popolari italiani*. Arnoldo Mondadori Editore. 1978. 104. Santa Crucidda, canto della Passione. Ribera. Agrigento (Sicilia).

*Santa Crucidda vi vegn' a vidiri
china di sangu vi trov' allagatu
Chi fa chidd'omu chi vinni a muriri
fu Gesù Cristu c' appi o la lanciata
E li prifetta lu ièru a vidiri
lu disseru a Maria l'addulurata
Ora c' aviti lu custatu apertu
ncurunateddu di spini 'n croci e mortu.*

¹⁰ Cecilia Gatto Trocchi: *Leggende e racconti popolari di Roma*. Newton Compton editori. 1995.

minden művészi alkotásban a megszólalás a kifejezendő eszmét szolgálja, és ez a fordításra is igaz, tehát ha ennek a versnek valamilyen nyelven pontos változata lenne, és Faludi ezt vette volna alapul, magyar nyelven ez a mű ugyanúgy remekmű lenne, és ez a fontos. A sárospataki Rákóczi-vár Vörös tornyában román kori és gótikus templomok, kolostorok maradványai is vannak. A régészek meghatározták korabeli hovatarozásukat, de ez a vár „eredetiségét” nem „rontja”, mert abban új életre keltek a fenti töredékek, ott új szerepük van.

Michelangelo megvetően nyilatkozott a németalföldi festők „zöldséges” képeiről. A képi alakokat is annyira térben látó szobrász kifakadása talán azért lehet igaz, mert az eszmét oly közelivé hozó géniusz érezhette saját önmegvalósulása és a hozzá nem igazán hasonlító művészek közötti különbséget, de magának a megközelítésnek, a más jellegű ábrázolásnak a lehetőségét az ő véleménye sem zárhatta ki. Így jelent meg az olasz költészetben is a sokféle növény, a kert – szinte öncélúan is. Ez nekünk csak azért fontos, mert Faludi költészetében szereplő kert-, növény-leírások részben idetartoznak. Annak a szellemi lénynek a vallomásai, aki az anyagi világból ennyit tekinthet magáénak. Belefeledkeznek, mert az is szép. Ám ebben az esetben a növények élnek a maguk életét, a saját világukban vannak, és hiányzik az a híd, amely az emberit és a természetit összekapcsolná.

A kert virágai, nárciszai és egyéb szépei így saját társaságukban bólogatnak Faludi Ferenc kedvelt évszakában, a tavaszban. Ekkor kelnek dalra a kedves madarak: a fecskék, a pinty, tengelice, fülemüle és a szajkó. Közülük azok a rokonszenvesek, amelyek az ember közelében élnek. Nem rejtőzködnek előle. Így jelenik meg a galamb és a gerlice is. Ha túlságosan az ember közelébe kerülnek, elvesztik eredeti jellegzetességüket. Ám életük ősidők óta az emberhez köti őket. Herman Ottó szerint a mi népünk ugyanúgy látta a madarakat rokonszenveseknek és ellenségeseknek, mint Petőfi, Arany és Tompa.¹¹ Ezen a téren hasonlóságot vagy egyezést láthatunk az olasz költészettel. Francesca da Rimini és Paolo Malatesta jelenetében Dante is rokonszenve jelölje a galambot. Faludi Ferenc számára a varjú gonosz. A „Tavaszi üdö” című versében vonulnak el előttünk a madarak. A „fülemüle trillás nyelvvel” köszönti ezt a szép évszakot.

Vargha Balázs szerint Csokonai az énekő nyelvet Faluditól tanulta.¹² Ez természetesen nem cáfolja azt, hogy Csokonai vers-zenéjének a kialakulásában szerepe volt az olasz nyelvnek. Sőt az iménti „trillás” jelző is a fülebe csenghetett, amikor „A Reményhez” című versét írta. Ám itt az olasz zene, a rím közvetlen jelenléte a valószínűbb, hiszen Francesco Lemene egyik nagyon híres madrigáljának az utolsó ríme a „trilla, Lilla”. Ezzel nem akarom azt állítani, hogy Csokonai tudatosan vitte be az olasz versből ezt a szép rímet a saját remekébe. Ám tudata mélyén ott lehetett a sokféle rímélménnyel együtt. Valójában ezek a minták segítik, ihletik, mozgadják a költőben azt a teremtési folyamatot, amely lehetővé teszi, hogy a benne kavargó mindenséget tökéletes művészi formába öntse. Ez munkált Faludi Ferencben is. A költői alkotó folyamat titka éppen az, hogy szinte időtlenül képes magába foglalni, megragadni a teljességet. Ez egyformán igaz a benne élő, megszületésre váró eszmére és a formára, arra a szövegre – nyelvi megvalósulásra, amelyben testet ölt az eszme. Ahogyan eszmei téren minden jelen lehet az al-

¹¹ Herman Ottó: Arany Tompa Petőfi és a népköltés madárvilága. Bp., 1983.

¹² Faludi i. m. 39. Francesco Lemene egy madrigáljával szerepel egy stuttgarter kiadású olasz költészeti gyűjteményben, ennek a végén csendül össze a „trilla és a „Lilla” szó. Bonifacio, G.: Album Poetico illustrato. Stuttgart presso Paul Neff.

kotó agyában, ami az adott kérdéshez kapcsolódik: magyar és világirodalom, az ideillő testvér-műzsák üzenete, sőt a filozófia vagy a tudományok bármiféle területéről származó olyan elem, amely az adott üzenetet erősíti, ugyanúgy a nyelvi élmény teljességében van jelen a költő agyában, tehát az idegen nyelvi minták is.

A tehetség titka, az alkotási folyamat a maga teljességében ismeretlen. Az viszont tény, hogy a magas szintű megvalósuláshoz alapos gyakorlat szükséges. Ekkor alakul ki az a képesség, amely lehetővé teszi, hogy a művész szinte észrevétlenül, nyelvi nehézségek nélkül valósítsa meg önmagát. A költői nyelv emlékezetben őrzött mintái, a tudat mélyéről felszabaduló, előszőkő elemei ugyanúgy beépülhetnek az új műbe, mint ahogy egy új változat mintái is lehetnek. Mindezt azért fontos elmondani Faludi vagy Csokonai kapcsán, mert a tiszta rímek kultuszát csak így lehet igazán megérteni. Ez a magasabb szintű zene alapja. Ezzel nem tagadjuk meg az asszonáncnak az értékét. Arany János, társaival együtt, jócskán kiterjesztette a magyar költészet rímelési lehetőségeit. Ám Faludi esetében erős a kettősség: a népnyelvből olykor a közönségeset veszi át, mint ahogy ez a korabeli drámáinkban is jelen volt. Valójában a hatás volt a fontos, és ezt a két véglettel tudta elérni.

A klasszikus olasz költészetben szinte kultikusan kötelező jelleggel használták a tiszta rímet, és ez a jelenség a különben is nagyon zenei nyelv dallamosságát még tovább fokozza. Ennek a mintának a követése a magyar költői nyelv igen nagy erejét, lehetőségét mutatja meg. Faludi Ferenc „Páros ének” című versének alcíme is van: „Duetto”. A jó barát megtalálásának a nehézségét mondja el a költő. Amilyen nehéz őt megtalálni, oly nehéz tőle elválni:

*„Mert a két szív
Olyan kincs,
Ha egymáshoz hív,
Mellynél drágább nincs.”*

Egyértelmű itt az olasz operák páros énekeinek a hatása. Ezeknek a kultusza ugyanúgy megvolt külföldön is, mint az olasz nyelvénél. Elég Mária Terézia bécsi udvarára gondolni, vagy arra, hogy Rolli költő Londonban tanította olaszra az angol királyi ház tagjait, és Párizsban olasz színház működött ebben az időben, és ennek jelentős szerepe volt Goldoni életében is.

Az olasz operák élményével magyarázza Vargha Balázs azt a különös hasonlóságot, amely Amadé László „Áldott vagyok én reményem” és Faludi Ferenc „Addio” című verse között fennáll. A „Szent Emidhez” című versében Faludi a szent csodáiról beszél. Többek között ezt mondja:

*„Kérésedre, drága szent,
A föld indulástul ment,
Olaszország a tanú,
Sok más város és falu.”*

Az „Isteni Színjáték”-ban tizenhatszor szerepel Itália neve. Vannak, akik úgy vélik, hogy Itália egyesítése előtti állapotról szólva, nem szabad „Olaszország”-ot mondanunk. Ám a magyar eredeti szavainkhoz ragaszkodó költő ezt nem így gondolta. Logikailag helyes az az ellenérv, amely szerint egy tartományokból, fejedelemségekből álló, de olaszok által lakott terület furcsa módon kap olyan nevet, amelyet az egységes államot megillető megnevezéssel nem szabad jelölni. Dantét talán „menti” az a körülmény, hogy az ő szóhasználatát úgy is lehet magyarázni, hogy az még a Római Birodalom idejéből származó kifejezés, és nem országot, hanem területet jelöl csupán. Érvelésnek ez jó, de megbukik akkor, ha a Sommo Poeta fő művében sze-

replő hatalmas ódára gondolunk: „Italia mia” – egyértelműen azonos az „Olasz hazám” – jelentéssel, sőt azzal is, hogy „Olaszországom”, hiszen a jelenében létező bajokról beszél, régóta csak töredékekből, kicsiny meghasonlott részekből álló hazájáról, amelynek a fő baja éppen a megosztottság, az, hogy nem tud magára találni, de a költő egész népéhez szól.

A fentiek alapján azt mondhatom, hogy épp ilyen Faludi szóhasználata is. Viszont történelmi szövegek környezetben zavart okozhat, mert épp az eszmei keveredhet a valósággal. A körülmények hatalma miatt a kettő hosszú ideig nem volt azonos. A „Méltóságos gróf Batthyány Lajosnak” című költeményben a dicsőítő versek jól megszokott világával találkozunk: az ember szinte elvész, hiszen oly tökéletes, hogy a megfelelő ranggal, szereppel együtt járó tökély – maga az eszményi jó hatalom áll előttünk. Ez a szemlélet sok olasz költő műveiben van meg hasonlóképpen. Érdekes itt megemlíteni, hogy Báthory István tiszteletére 1583-ban külön könyv jelent meg Velencében, amelyben az őt dicsőítő versek szerepeltek.¹³ Buda visszafoglalását mintegy kétezer olasz dicsőítő vers köszöntötte. Persze, más nyelveken is szóltak hasonló énekek. Csokonai „Aminta” fordításában a „kecskés” szó különös hatással szerepel. Ezt a szót Faludi verseiben is megtaláljuk: „kecskés gyermekek”, „Kecskecs vala Moeris.”

Tasso Erminiaja és Tirsije is fába vési szerelmese nevét. Faludi „Ecloga tertia” című költeményében arról ír, hogy amit a „nymphák” hallottak azt: „A fába metszették szép emlékezetre...” A jezsuita rend feloszlata után úgy érzi Faludi, hogy minden gyökerét elvesztette. Az „Ecloga quinta”-ban különös és zaklatott ellentétek jelennek meg:

*„Fejér már a holló, fekete a hattyú,
Másnak örökebe száll a hitván fattyu.”*

.....
*„Nincsen már kelete a finom aranynak,
Vagyon ellenében a rozsdás salaknak.”*

A reneszánsz és a barokk határán az ilyen ellentéteknek a legnagyobb mestere Torquato Tasso volt. Így jelenik meg a fő művében az éjféle napfény, amely tündöklésebb minden égitest ragyogásánál. Sőt elkeseredésében minden fizikai és szellemi rend felborulását, visszajára fordulását kívánja. Meghökkenően lesz ez a műve József Attila „Nagyon fáj” című versének az előképe. Ebben az utóbbi esetben különösen túlzás lenne hatásról beszélni. Az élethelyzetek hasonlósága, olykor mélyebb egyezéseket hozhat magával, mint bizonyos nyers költői fordulatok szolgálai követése. Ebben az esetben, persze, felvetődik a kérdés, hogy szabad-e akkor ezt a jelenséget két nép találkozásaként felfogni, vagy jobb esetleg közös és általános gyökéreljárásról beszélni. Maga a kérdés indokolt, de a kutatástól és a kutatótól semmilyen igazi emberi érték nem állhat távol. A magyar és az olasz nép sorsában sok a kö-

¹³ Báthory István kapcsán sok fontos olasz vonatkozású adatot találhatunk Jászay Magda szép és értékes könyvében. Jászay Magda: Párhuzamok és keresztezések. A magyar-olasz kapcsolatok történetéből. Bp., 1982. 238., 241., 242., 245-247. Sajnálom, hogy nálunk a dicsőítő versek kapcsán akkora az idegenkedés, hogy a bennük rejlő történelmi adatok sem jutnak el hozzánk. Ezen a téren nem vagyunk egyedül. Olasz kutató is van, aki úgy gondolja Torquato Tasso közönyös volt sorsunk iránt. Ez nem igaz. Nagy eposzában a mi sorsunk is benne van. Az egyik dicsőítő versében pedig ezt találjuk: „Amikor Szulejmán megtámadta a magyarokat.” Fő jótévője, Vincenzo Gonzaga uralkodóherceg Magyarországon harcolt. 1595-ben Claudio Monteverdivel együtt volt Esztergomban. Épp Tasso dicsőítő verseiből derül ki, hogy a lengyelek sorsa iránt sem volt közönyös. Erasmo di Valvasone: Le Rime. Circolo Culturale Erasmo di Valvasone. Valvasone. 1993. 50., 202., 300. 374. - Báthory, Stefano (v. Battore, Stefano) 1583-ban dicsőítő versek jelentek meg Velencében Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király tiszteletére. (Giardino dei poeti, in lode del serenissimo re di Polonia, gran duca di Lituania, Russia, Prussia, Samogitia, e Chioua, signor di Libonia, principe di Transilvania (Stefano Battore). Libro secondo. In Venetia: Appresso i Guerra, fratelli, 1583).

zös vonás. Faludi költeményének igazi, mély mozgatója, ihletője az az igény, amellyel ő a rend nélküli világból az eszmeibe szeretett volna átjutni. Ilyen helyzetet ismerhetett az olasz irodalomból. Úgy vélem, hogy az ilyen párhuzamokról is érdemes beszélni, hiszen ezekből is kiderül ember voltunk szépsége és nagysága.

Már említettem, hogy Faludi Ferenc költeményeinek olaszos ritmusát egykori professzorom, Koltay-Kastner Jenő kutatta. Munkám során másik professzoromra, Szauder Józsefre is emlékezem.¹⁴ A vers zenéje is egyértelműen bizonyítja, hogy a háromszáz évvel ezelőtt született költő műveiben jelen van az olasz élmény, gyakran úgy, hogy közvetlenül, az adott szöveg vizsgálata közben nehezen lehet kimutatni, hiszen magának a szemléletnek is lehet többféle gyökere. Az olasz esetben oly nyilvánvaló a latin. A ritmus kutatása épp ezért volt fontos, hiszen az ősi (latin) és az új (az olasz) kultúrát így világosan el lehet különíteni. Az idegen ritmus helyes meghonosításával gazdagodik költészetünk zenei lehetősége. Horváth János ezt a kérdést így összegezi: „Mégis van egy idegen eredetű, egyszerűbb képlete, melyet, úgy látszik, ő népszerűsít el nálunk, mert Amadénál még nem találjuk: mégpedig a hetes és a nyolcas két zenei változatából, keresztrímmel alakuló strófa; ez a maga eredendő helyén (a német gáláns lírában, de Metastasiónál is gyakori!) trochaikus alakú volt, Faludi azonban a metrumot eltörli, mi által a strófa két magyar sorfajból alakultnak látszik. Leggyakoribb formája ez neki; mintegy tíz esetben él vele:

*Azon senki ne építsen,
Hogy engem lát vigadni,
Mert örömet, ahol nincsen
Néha lehet mutatni.*¹⁵

„A pipárul” írt versről is rég közismert, hogy olasz szonett formáját több költőnk is követte. A formai hatás vizsgálata azért jelentős, mert Weöres Sándor Faludi verselését rendkívüli hatásúnak tartotta költészetünkben.¹⁶ Csokonai Vitéz Mihály tiszta rímeiről többen kifejtették, hogy közvetlenül olasz hatásra vezethetők vissza. A debreceni poéta olyan korán és oly buzgón olvasta az olasz verseket, hogy nehéz elképzelni, hogy nem az olasz nyelv zenéje nyűgözte le elsősorban, de az ihletés mértékétől függetlenül is jó kiemelni azt, hogy Faludi Ferenc mindenféleképpen előképe. Több lehetséges példa közül itt csak egyet említek: az „Addio!” már címében is olasz. Rímeit, zeneiségük miatt Csokonai verseiben sem találánánk idegeneknek.

Nem vitatom azt a véleményt, amely szerint Faludi „Clorinda” című versének Metastasio is lehetett az ihletője, azt viszont ténynek tekintem, hogy maga Metastasio sem ihlető forrás nélkül dolgozott. Ez a forrás pedig Tasso volt. A költemény íve szemlélete nagyon erősen azt sugallja, hogy Faludiban bizonyos mértékben jelen volt Tasso világa.¹⁷ Persze, ebben a versben a női név könnyen megzavarhatja az embert, ha csak miatta gondol gépiesen Tasso híres hősnőjére. Maga a szövegkörnyezet ad a párhuzamnak igazi értelmet. A versben megszólaló szerelmes személy a hölgyet így nevezi: „mezei nymphám” – a pásztori líra hangulata

¹⁴ Szauder József: Magyar irodalom – olasz irodalom. Bp., 1963. Faludi Ferenc és Itália. (Az Omnárium olasz nyelvű jegyzetei). 368–387. Nagyon tanulságos az az érdeklődés, amellyel Faludi az olasz nyelvet, Goldoni világát követte. A „voce” és „noce” egybecsengésére is felfigyelt, ahogyan az velős mondasban szerepelt. Ezzel az ősi olasz közmondások szemléletéhez is közeledett.

¹⁵ Horváth János i. m. 30.

¹⁶ Faludi Ferenc i. m. és Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. „A pipáról című, a dohányzás örömeit megéneklő versét pedig, az első magyar szonettet, franciából dolgozta át” 40. A versforma eredetére utal Faludi: „Olasz sonetto formára”.

¹⁷ Pietro Metastasio: Melodrammi. Introduzione e commento di Carlo Bernardi. Torino. Unione Tipografico-Editrice Torinese. 1926. - Pietro Metastasio: Drammi scelti I-II. Con prefazione di Francesco Costé. Casa Editrice Sonzogno. Milano.

még messzire vezethetne, és lehet, hogy ebben alapos túlzás lenne épp az „Aminta” világot hangsúlyozni. Különben a „Clorinda” név még akkor is nagyon ritka, hogyha Tasso eposza épp elég híressé tette. Tehát a költő tudata mélyén a névválasztásnak komoly oka lehetett. Magának a földi nőnek és az eszmeinek a kapcsolata tár fel valami mély és lényeges összefüggést, hiszen a versben megszólaló személy épp azt hangsúlyozza, hogy akit imádott, akivel sélt, az istenség, tehát magának a szerelemnek eszményi lénye. Clorinda Tankréd (Tasso) számára viszont úgy földi lény, hogy épp rendkívülisége miatt, földi értelemben elérhetetlen, mert maga az eszményi nő. Tehát a valóságos nő és az eszmei különös egybefonódása és logika szerinti ellentéte áll itt előttünk. Faludi szemlélete ehhez túl közel áll, de nála az ellentmondás azért nem tragikus, mert szinte „huszárvágással” oldja fel az ellentétet azzal, hogy elismeri a szerelem isteni lényéről azt, hogy nagyobb és szentebb Clorindánál, de nem oly szép, és ebben az égi és földi szerelemben vajon mi a nagyobb érték? Persze, hogy a szépség. A „Forgandó szerencse” című vers kapcsán az ókori gyökeret képtelenség lenne vitatni. Ám Fortuna ily jelentős szerepének – épp egy papköltő esetében komoly oka van. A szabad akarat kérdésével Dante is alaposan foglalkozott. Tasso épp az Isten fönnséges bemutatásakor – jóval alacsonyabb szinten említi Fortunát, és ezzel az isteni Gondviselést és a szabad akaratot értelmezi. Nem véletlen, hogy „A megszabadított Jeruzsálem” utolsó énekének közepén Mars és Fortuna jelenik meg.

Mindez a reformáció idején az eleve elrendelés tana miatt vált lényegessé. Ezek a kérdések Faludi olasz baráti körében napirenden lehettek: időszerűek voltak teológiai szempontból is, de fontos hangsúlyozni, hogy az olasz papok körében az irodalom szeretetének, művelésének hagyománya volt. Elég arra gondolni, hogy jóval korábban, a tizenhatodik század második felében jelentős szerepük volt a tudós papoknak abban a vitában, amely arról zajlott, hogy Arisztotelész „Poetiká”-ját hogyan kell értelmezni és alkalmazni a gyakorlatban. Köztük volt Carlo Borromeo egyik követője, Silvio Antoniano. 1568-ban kapott papi megbízatást Néri Szent Fülöp Kongregációjában. A szentbeszéd rendkívüli erejét mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, tény, mely szerint a szárnyait bontogató Carlo Goldoni első hatásos szonettjeit egy szentbeszéd-sorozat hatására írta.

Az olasz vígjáték atyja Faludi Ferenc kortársa volt, és külön szerencséjének tekintette, hogy Itália több városában is tevékenykedett ifjúkorában. Így az elsajátított élőbeszéd közel állt az irodalmi modellhez. Ráadásul több nyelvjárást is megismert, és mindez szereplői jellemzésére nagyon fontos és hasznos volt. A toszkán nyelvjárás meghatározó szerepét Faludi Ferenc is jól tudta, így arról is tudomásának kellett lennie, hogy voltak olyan olasz írók és költők, akik azt a helyszínen tanulmányozták. Ez további fontos adat arra, hogy ő is oly jelentősnek tartotta a népi mintát. Ezzel nem éleslátását, jövőbe mutató szerepének az értékét akarom csökkenteni, csupán azt kívánom aláhúzni, hogy nyelvi gyakorlatának több alapja is lehetett, de maga az egyéni látás, kezdeményezés mindenféleképpen az ő érdeme. Az olasz légkör áthatotta munkásságát. Bár itt vigyázni kell arra, hogy egy világegyház jelenléte az ő életében, hivatásában olyan tényező, amely alapján nem mindennapi értelemben kell tekinteni a nyelvi és a politikai határokat. Nyelvi téren hasonlóval találkozunk másutt is, például

spanyol környezetben. Don Luis de Góngora költői képeiről Federico Garcia Lorca mutatta ki, hogy azokat a népi szemlélet alapján lehet megérteni.¹⁸

Épp az adott körülmények ismeretében nyugodtan mondhatjuk azt, hogy az olasz nyelv és irodalom ismerete megvilágíthatta Faludi előtt azokat a rejtett kincseket, amelyek a nyelvünkben jelen vannak, de addig még nem hasznosították őket íróink és költőink. Más a műveltség és más a kincs. Az indiánok földjére nem azonos lelkülettel léptek az első fehér emberek, de azok, akik megdöbbenek azon, hogy egyszerű használati tárgyak vannak ott aranyból, nem az indiánokat csodálták, hanem az aranyat. Kicsit túlzás ezt a párhuzamot alkalmazni Faludira, de azon túl, hogy minden hasonlat sántít, ezzel magyarázhatjuk azt, hogy megvetette a parasztokat állítólagos műveletlenségük miatt. Odáig nem juthatott el, hogy felmérte volna, hogy mekkora kincs van jelen az egységes népi kultúrában – az külön világ, de nyelvi szempontból az aranyat megtalálta. Ezt a látást, meggyőződést az az olasz szemlélet is erősíthette, amely egyenesen Dantéig megy vissza, hiszen ő a toszkán nyelvjárást magasra emelte, de például a piemontit elmarasztalta. Ma erről másképp vélekedünk. Azt viszont nem tagadhatjuk, hogy a nyelvi egységesítés csak úgy lehetséges, ha az elfogadás és a kizárás párhuzamosan van jelen, hiszen minden nyelvi közösség számára fontos a rend ezen a téren is, mert különben a nyelv képtelen betölteni eredeti rendeltetését.

Faludi Ferenc esztétikai elveiről nem maradt meg írása, és ezért csak következtetni tudunk bizonyos gondolataira, elképzeléseire. Így fölöttébb kockázatos olyan találgatásba bocsátkozni, hogy ezen a téren milyen szerepe volt az olasz művelődésnek, ám ezt a jelenléte épp ilyen kockázatos teljesen kizárni. Alkotásai alapján bizvást mondhatjuk, hogy tudatosan pallérozta nyelvi, stilisztikai ismereteit. Nemcsak sokat írt, hanem sokat olvasott. A „Téli éjszakák” keretszereplőiben is óriási vágy él, hogy a világot pontosan, alaposan ismerjék meg, úgy ahogyan az létezik. Tehát nyelvi téren Faludi kíváncsisága jócskán meglehetett. Csak az nem egyértelmű, hogy az egyéni lelemény, ihlet szülte megoldásai és a tudatos kutatás, tanulás, „hatáskeresés” között milyen arány van. Jobb híján az ember egy fölöttébb vitatható modellt készít, és ezt igyekszik finomítani.

Távoli kiindulási alapként fontos megemlíteni, hogy Roman Jakobson mily sokra tartotta a középkori nyelvtudományt.¹⁹ Szerinte az bizonyos módon a modern nyelvtudományt elölegeti, és közben szinte szakadék tátong. Jakobson modern elméleti munkájában nem tudománytörténettel foglalkozik, de elejtett szavaiból is kiderül, hogy nem véletlen az, ha az emberek fokozottan érdeklődnek a nyelvi kérdések iránt. Szerintem ez a folyamat a reneszánszban is folytatódott, de egyre inkább a költői nyelv lett a lényeges a gondolkodók számára. Az ellenreformáció nem valami „gépies” visszatérés akart lenni a középkorhoz, hanem igazi képviselői magát a tiszta szellemiséget, a mély és őszinte hitet akarták úgy megtalálni, ahogyan az szerintük hajdan létezett. Tudás és érzelm, ész és szív ütközött össze, és a nyelv – a lélek tükre ezt a zavart is kifejezte. A költészet hatásában érezték a titkot, de erre is magyarázatot kerestek. Az ilyen kutatás, szemlélődés két eredménnyel járhat: újabb Titkok Kapuja előtt áll az ember; csodálja a szellem mélységét, és igyekszik továbbhaladni, vagy úgy érzi, hogy a titok varázsa józan ész hatására szertefoszlott: valójában nem is létezik. Az inkább szívükre hallgató írók és költők, a hit meggyőződéses emberei az első táborhoz tartoztak – még akkor is, ha merő óvatosságból

¹⁸ *Góngora*: Válogatott versek. Bp., 1966. - *Federico Garcia Lorca*: A költői kép Don Luis de Góngoránál.

¹⁹ *Jakobson, Roman*: Hang-jel-vers. Bp., 1969.

ezt nem emlegették gyakorta, mert az új tudomány bátran és büszkén nőtt ki a fejedelmi udvarok keretei közül. Nagy lett, de „hasznosítói” gyakran tiportak emberi szívekre.

A reneszánsz „nincs lehetetlen” elve kibillent emberi tartalmából, és a „bármilyen kegyetlenség sem lehetetlen” változat lett belőle: a jog által védett kannibalizmus. Ez van jelen Faludi „Nádasdi” című költeményében is. A vad indulatú, ártatlanokat eltipró ember lelkének a tükre hű az ábrázolt lényhez: nem igényli a költői árnyaltságot. Az eredeti ősi értékeket védő nyelv viszont a legnagyobb árnyaltságot, a legmélyebb szellemi gyökereket igényli.

A tizenhatodik században központi kérdés volt az olasz költői nyelv kutatása. Girolamo Ruscelli „A köznyelven való vers-szerzés módjáról” című könyve 1559-ben jelent meg.²⁰ Torquato Tasso és Galileo Galilei egyaránt érdeklődtek a nyelv, a költészet titkai iránt. Szomorú, hogy Tasso rendkívüli képi látást, metaforáit épp a húszéves Galilei utasította el.²¹ (Persze, mások is, de védői is bőven akadtak Tassónak. Faludi korában Goldoni vígjátékot írt erről a nyelvi kérdéstről „Tasso” címmel. A kor közönségének az ízlését, műveltségét mutatja az, hogy ilyen ötlet egyáltalában megfogható a vígjátékíró agyában.) Ariosto csak a szépből hitt, Torquato Tasso tért vissza az erkölcsi értékekhez. Nyelvi szempontból is érdekes néhány párhuzamot felvillantani. Faludi szemléletét jellemzi a következő mondat: „Mocskos beszélgetés erkölcs-vesztegetés”.²² Az ilyen ritmusos, rímes típusú közmondások nyelvünkön is megvannak, de különösen az időjárás kapcsán van sok hasonló olasz közmondás. A „palotád” metaforaként már Balassinál szerepel. Faludi prózájában a következőképpen van jelen: „... a vadon erdő setétes öble a te világos ékes palotád.”²³

Tasso metaforái olykor zenei elemekké válnak. Ez az átalakulás különösképpen Marino költészetében következik be. A rímek hangzása, hangszerelése egyaránt fontos kérdés a reneszánsz, a manierizmus és a barokk számára. Már Dante rímei közt el lehet különíteni egy olyan jelentős csoportot, amely nagyon erősen hordozza az adott részlet jelentését. A „morte” (halál), „sorte” (sors), „forte” (e:ős) szavak már magukban is sugallják, hogy végzetes, komoly üzenet van a sorokban. A petrarcai „amica” (barátnő), „nemica” (ellenséges nő) felvilantja a szerelemnek azt a gyötrelmét, amely Balassi tollán „szerelmes ellenség”-ként van jelen, és a tassói „amico” (barát), „intrico” (cselszövő), „nemico” (ellenség) már szomorú hármasságában egy szörnyű változás, átalakulás tényét sugallja. Az ilyen rímek szinte pilléreként emelkednek ki a versből. Ez az olasz költői gyakorlat egyik jellemzője lett. Nagymértékben fordulnak itt elő, hiszen valamelyest minden költészetből ki lehet mutatni őket, de Tinódinak az Arany János által emlegetett százötven valája ennek épp az ellentéte. A dallammal együtt elhangzó költemények értékét ez a látszólagos egyhangúság nem zavarta, de én nem „érték”, „megítélés” alapköveként említem ezt, hanem meglévő jelenségként csupán.

Az olasz költészetnek tisztarím-kultusza mindenféleképpen feltűnt Faludinak. Ilyen ríme és mély tartalmat hordozó „beszédes ríme” – asszonánca az átlagosnál nagyobb arányban van. Ilyen az „építsen”, „nincsen” egybecsengése. Jókedve híján arra senki se építsen, hogy őt vigadni láthatja. Ez szinte arról győzi meg az embert, hogy rímben az igazság. Az ív egészen

²⁰ *Girolamo Ruscelli: Del modo di comporre i versi nella lingua volgare. Venezia. Sessa. 1559.*

²¹ *Galilei, Galileo: Considerazioni al Tasso. Ed. Mestica. 1906.*

²² *Faludi i. m. 148.*

²³ *Faludi i. m. 197.*

Csokonai megoldásaiig vezet, egészen a „trillák, Lillák” égi zengéséig. Talán nem véletlen, hogy egészen ritka módon, itt magyar-olasz rímes találkozásnak vagyunk a tanúi, hiszen a „trilla, Lilla” rím Francesco Lemene egyik szép madrigálját zárja le. A szavak ikerítése tősgyökeres magyar jelenség (jóllehet, megvan a törökben is). Ám a rímelés furcsa igénye úgy van benne jelen, hogy olyan helyen is előbukkan, ahol ma ez fölöttébb szokatlan: írtak-firtak, vagy épp a kancsalítás miatt hatásos: áskál-véskél.²⁴

Mindezeket a példákat Faludi rím- és nyelvszemlélete miatt említtem. Túl eredetiek ahhoz, hogy közvetlen olasz „megfeleltetést” keressünk hozzájuk. Csupán azért kívánkoznak ide, mert az említett szemléletben helye van az olasz nyelv belső látásának. Olyan költő művészi gyakorlatának is, aki rossz körülményeinek ellenére is megvalósította önmagát. Még a Crusca Akadémia „megszorító intézkedései” sem árthattak neki, hiszen az olasz költészet nagyjainak korán szembe kellett nézniük azzal az igazsággal, amelyet nálunk Arany János úgy fejezetett ki, hogy a költők jobban érzik, a tudósok jobban tudják, hogy mi helyes a nyelvben.

Pietro Metastasio hat évvel Faludi Ferenc előtt született és három évvel élte túl. Mivel az olasz költők sorából elsősorban őt említik a magyar irodalmár kapcsán, azért fontos itt most egy-két kérdést tisztázni. Carlo Bernardi Pietro Metastasióról írta azt, hogy a XVIII. századból kiemelve, onnan kiszakítva nem tudjuk igazán érzéklni műveinek értékét.²⁵ Az őt követő nemzedék erősen elutasította. Az ihlető és a megihletett között gyökeres ellentét van. Véleményem szerint ennek elsődleges oka az, hogy Faludi megérezte népünk lelkületét. Benne volt az az érték, amelyet Horváth János is oly lényegesnek tartott. Metastasio pedig épp ezt nem vette át elődeitől. Édesapját Felice Trapassi di Assisinek, édesanyját Francesca Galastarinak hívták. A szegény szülők gyermeke tizenegy éves volt, amikor Gian Vincezo Gravina felfedezte a tehetségét, és ettől fogva ő gondoskodott a gyermek neveltetéséről – neveléséről.

Latinul, görögül tanult, az ókori szerzők mellett fontos volt tanítása során Dante és Trissino művészete. Húszéves volt, amikor Gravina meghalt, és ekkor érezte meg azt az elemi erőt, amely Tasso költészetében van. Az utóbbi időkben is éltek az Abruzzókban olyan pásztorok, akik „A megszabadított Jeruzsálem”-et emlékezetből tudták.²⁶ Goethe, Liszt és más alkotók is hallották a velencei gondolások énekét, melyek szövege a híres eposzból származott. Metastasio műveibe tehát épp az a varázs nem jutott át a nagy előd műveiből, amely több forrásból táplálkozva ugyan, de jelen van Faludi költészetében.

Az ifjú melodráma-szerző sikereinek helye Nápoly, majd Bécs, és ez az utóbbi öregkorának és halálának is a színhelye lett. „A téli éjtszakák” „Ötödik éjtszakájá”-nak a szép lírai története királyi környezetből indult, majd az élet útvesztője, a viszontagságos sors a szereplőket a társadalmon kívüli létbe sodorja. Lecchus lengyel király pásztor lesz, és „A megszabadított Jeruzsálem” hetedik énekének az elején szereplő pásztorra hasonlít – nem közvetlenül, hanem áttételesen. Az egész jelenet azt sugallja, hogy Tasso remeke már mélyen ott él a különböző nemzedékek gondolkodásában. Az udvari élet már Balassi korában válságba került. Az

²⁴ Faludi i. m. 282.

²⁵ Vö. a 17. ponttal Carlo Bernardi 1919-ben írt tanulmányában részletezi azt, hogy Metastasiót mily erős szálak fűzték Tassóhoz. Ugyanakkor a híres - Bécsivé lett olasz költő irodalmár az utódai számára oly idegen lett, hogy Bernardi szerint csak saját korán belül lehet érzéklni igazi értékeit. Faludi nyelvszemléletében az ősi gyökereknek, a nyelv lelkének oly mély látását figyelhetjük meg, amellyel Tassóhoz áll közelebb, és nem Metastasióhoz.

²⁶ Arany levele Tompa Mihálynak. 1855. június 28. *Arany*, 1982. 252. - *Leydi* i. m. 236-240.

udvar a reneszánsz fénykorában a világ kicsinyített mása volt: a hatalom, a tudomány, a művészet központjaként töltött be egyedüli szerepet. Később megbillent az egyensúly. Nagy tudósok, művészek igyekeztek a hatomtól függetlenül megvalósítani önmagukat. A bécsi udvar Metastasio számára valami üvegházféle volt. Őbenne hallatlan tisztelet élt mind Mária Terézia, mind II. József iránt, külön szerencséje volt, hogy a bécsi uralkodók szerették és megbecsülték őt. Faludi Ferenc szerzetesi élete során valamit megismert az udvari életből, annak ünnepeiből, művészetéből. Épp a hivatása járt azzal, hogy gondolkodásának bizonyos elemei magából a szerzetesi rend látásából, világlátásából fakadnak.

Torquato Tasso nápolyi tanárai jezsuiták voltak. Korának a legtöbb ellentmondását átélte. Sok meghasonlás közepette is az erkölcs fontosságát hirdette. Műveiben ehhez ragaszkodik tíz körömmel Pietro Metastasio is, és Faludi Ferenc világában is meghatározó szerepe van az erkölcsnek. A itáliai tartózkodásának fontos mozzanata az, hogy a Római Árkádiának a tagja volt.²⁷ Faludi esetében az olasz művelődés kérdéséről azért fontos beszélni, mert ő még akkor élt, amikor Bécsben és Londonban egyaránt meghatározó szerepe volt az olasz művelődésnek, sőt magát az olasz nyelvet is fontosabbnak tekintették, mint a későbbiek során. Ekkoriban zajlanak szellemi téren azok az események, amelyek következtében megszűnik az olasz kultúrának az a vezető szerepe, amelyet a reneszánsz és a barokk után egyre inkább Franciaország vesz át. Ezt a tényt nem akarom azzal tagadni, hogyha az ősi itáliai kapcsolataink olyan képviselőjének a művészetét vizsgálom, aki művelődésünknek a sokszínűségét mutatja meg. Egy-egy korszak vezető irányzata mellett nagyon jelentős az, hogy az adott, benne élő művész a saját eredeti gyökerei mellett még milyen kultúrával találkozott, hogyan tekintett ki a nagyvilágba. Ebben elsődleges szerepe volt küldetésének, érdeklődésének, nyelvtudásának. Ez a jelenség folyamatosan jellemzi irodalmunkat.

Azon túl, hogy Faludi az olasz szemlélet, látás, az itáliai élmény világában is alkotott, hangsúlyozni akarom azt, hogy ebből nem az következik, hogy eredetisége csökkent volna.

Itt nem fejthetem ki hosszan azt a gondolatot, hogy a reneszánsz esztétái, eleve másképp ítélték meg az eredetiséget, mint romantikus utódaik. A műveltség jelenléte az alkotásban fontos volt a számukra, és ez a szemlélet Faludihoz is közel állt, jóllehet ő már egy újabb korszakban élt. Művészetében az olasz művelődés jelenlétét úgy emelem ki, hogy azt a szellemi erőt akarom megmutatni, melyet ő az olasz kultúrából merített, és ez segítette önmegvalósulásában. Ez a globalizáció által veszélyeztetett világunkban azért fontos, mert épp most kell rácsodálkoznunk az olyan, részben elfelejtett (vagy elhanyagolt) nagyjainkra, akik művelődésünk legszebb vonulatát mutatják. Átlatuk láthatjuk, hogy eredetiségünk megőrzése mellett mily sok gyökérrel kapcsolódunk Európához, sőt Eurázsiahoz; bizvást mondhatjuk – az egész világhoz, annak jobbik részéhez.

²⁷ *Szaunder Mária*: Faludi Ferenc, a Római Árkádia tagja. = ItK 1982. 448-451.

CSEH KÁROLY

Műfordítások

Antanas Miškinis két verse

(litván, 1905–1983)

Legenda

Nyírfái ez a legenda,
Mely falun nőtt, konyhakert mellett:
Édesded szunyot éjjel, s ha reggel lett,
boldogan nyúlt fel a napba.

Sudarát csodálta minden lélek:
Kecsesen ring – vihar le nem töri;
S kezdtek lassan köré seregleni
Levéért zarándok-népek...

Hópelyhek

Pelyhek hullongnak a fenyvesre,
Földünk virágmintásra írják.
Hullongnak kocsikra, neszezve,
Hullongnak fedni anyám sírját.

Hullongnak, szállnak, keringélnek.
Mik ezek – várj – a szél mit szór kinn?
Talán nem is pihe-örvények,
Talán csupán illúzióim?

Messzire íveltek s kihunytak
Rég már azok a tünemények...
Te meg szegény pegazus vagy csak:
Útzed őket – s el sosem érted.

Hópelyhekké tisztuljon vissza
Újra mind – szívem megint tárva –,
S hulljon alá keringve, ringva
A fákra és anyám sírjára.

Gerhard Fritsch

(osztrák, 1924–1969)

Októberi napraforgók

Elnehezültek
a napzó fők, a világlók,
kerítés mentén sorjázva
feketéllnek.

Önfeledetten
csivogó madárhad
lopdomos
arcát a nyárnak,
s közben igyekezett
félrelebbenteni óvatosan
a pókháló fátylát.

Más madarak
megvakult fejekként
sötétlenek,
sövényen gubbasztva bambulnak
az aratástól tarlott világba.

Teljét a nyárnak nem hozzák vissza
már a legsárgább
őszirózsák sem.

William Blake

(angol, 1757–1827))

A napraforgó

Ó, napraforgó, ki napunk
útját időt unottan nézed,
tudod, milyen aranyló hajlatunk,
hol vándor útja célhoz érhet.

A hév Ifjú, ki már oda,
s a sápadt Szűz, kin hó a holt lepel,
sírjából ott kilép, s hova
tányérrózsám is tör most: égre kel.

KÉZI ERZSÉBET

Protestáns kollégiumi iskolakultúra Csokonai korában

Tudjuk, hogy Csokonai Debrecenből Patakra jött tanulni. Miért is? Azért, mert Debrecen ugyanannak a református iskolaszervezetnek volt a része, mint Patak. A három nevezetes kollégium, Debrecen, Patak és Pápa csaknem azonos időben kezdte el a reformált egyház híveinek gyerekeit oktatni.

Miért nevezik iskoláit kollégiumnak? Az elnevezés azt jelzi, hogy itt nem csupán egy iskolatípus létezett egy szervezeti egységben, hanem három: elemi szintű iskola, középszintű oktatás és akadémia, amelynek főiskolai rangja volt, és pótolta a református egyetem hiányát. A főiskolai képzést a hallgatók külföldi egyetemjárással, peregrinációval egészítették ki, hogy egyházuk jól képzett papjai és tanárai lehessenek. A kollégium elnevezést először az 1704-es debreceni iskolai törvények címében használják.¹ Bajkó Mátyás, a kérdés kiváló ismerője a következő módon jellemzi a kollégiumokat: „a magyar kollégium olyan bentlakásos iskola, amely a történeti fejlődés folyamán jellegzetes belső struktúrárt, autonómiát alakított ki magának.”²

A kollégiumoknak voltak partikulái, kicsiny részecskéi, aliskolái, ahol a kollégiumból kibocsátott tanító nevelte az elemi iskolába járó gyermekeket. Ugyanakkor ajánlotta is tehetséges diákjait a kollégiumnak. Most csupán a két nagy riválisról, Debrecenről és Patakról ejtünk szót, hiszen Csokonai életében ezek az iskolák játszottak nagy szerepet. A költő a következő módon foglalta versbe a két kollégium nevét *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban* című versében:³

*Debrecen és Patak
Messze estenek
Ide, hol a múzsák
Nem esmértettek.*

Debrecen és Patak tehát már Csokonai korában a művelődés, tanulás fontos hiteles helyei.

Ha be akarjuk mutatni a két iskolát, akkor nem feledkezhetünk meg arról az anekdotáról, amelyet már a 19. században is ismertek, amivel a két intézmény diákságának különbségét jellemezték. Mit gondolnak, hogy mi a különbség a debreceni és a pataki diák között? Az, hogy a debreceni a szobában ül, pipázik és várja a tavaszt. Ezzel ellentétben a pataki elébe megy a tavasznak. Van-e realitása ennek az anekdotának? Úgy tűnik, hogy igen, mert Bajkó

¹ Barcza József (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp. 1988. 12.

² Bajkó Mátyás: Kollégiumi iskolakultúra a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1976. 233.

³ Hét évszázad magyar versei. Bp., 1972. 766.

Mátyás vizsgálatai azt igazolják, hogy a pataki kollégium a 18. század végén és a 19. század elején több iskolapolitikai kérdésben jóval haladóbb álláspontra helyezkedett, mint a debreceni kollégium. Mi lehet ennek a magyarázata? Feltételezésünk szerint az a társadalmi környezet, ami Debrecen és Patakot körülvette, ahonnan diákságát toborozta. A debreceni iskola diáksága a cívis város polgárságából nyerte utánpótlását, amely társadalmi réteg minden tiszteletreméltó teljesítménye ellenére is más impulzusokat adott iskolájának, mint Zemplén vármegye nemessége, a Fáy a Teleky és a Vay család. Ezen megsejtés szociológiai vizsgálatokkal igazolható, a munkálatok már folyamatban vannak. A protestáns kollégiumok különbségét Bajkó Mátyás a következő módon fogalmazta meg: „Nagyenyeden elsősorban jogászokat, Debrecenben sokoldalú polihistorokat, Sárospatakon népbarát politikusokat, reformereket neveltek, s mindhárom helyen falusi papokat és tanítókat.”⁴

Melyek a kor nagy oktatáspolitikai kérdései? Az anyanyelvi oktatás, a reáliák oktatásának ügye, valamint a latin nyelv használatának kérdése, a német és a francia nyelv tanításának helyzete. Érdekes képet mutat a forradalmi eszmékhez való viszonyulás kérdése is.

A nemzetté válás folyamatában a nemzeti nyelv használatának kérdése meghatározó volt. Ha a nemzeti nyelv olyan fejlettséget ért el, hogy az egyes tudományágak fogalmi tisztán kifejezhetőek voltak a nemzeti nyelven, akkor ésszerűvé vált ennek használata az oktatásban is, hiszen a latin nyelv elsajátítása nagy szellemi energia-befektetést követelt a tanulóktól. Mint tudjuk, az anyanyelvi oktatás jelentőségére már Comenius is utalt. A középkori latin ugyan a keresztény Európához kötötte Magyarországot, de a 18. század végén már nem volt olyan nagy szerepe, hiszen a diplomáciában is egyre inkább a francia nyelv használatára tértek át, másrészt a latin megmerevedő kategóriáival egyre nehezebben követte a kor fogalomalkotását.

Ennek ellenére a magyar nyelv lassan szorította ki a latint, hiszen több tanár a nyelv paléozatlan volta miatt, másrészt megszokásból ragaszkodott az évszázadok során kialakult helyzethez. 1796-tól azonban már csupán a történelmet, a filozófiát és a teológiát nem tanították Patakon magyarul. Nem véletlen, hiszen ezeknek a tantárgyaknak a szaknyelve követeli a legkifinomultabb nyelvi megformálást a magas szintű elvonatkoztatáson kívül. Az 1810-ben bevezetett tantervben már önálló tárgy a magyar nyelv, ennek meghatározó a jelentősége, mert ezzel megkezdődik az anyanyelv tudományos diszciplínaként való kezelése, amelynek leegyszerűsített változata a műveltségi kánon részeként iskolai tantárgy lesz. Az 1820-as években ugyan megtorpan a Kollégium falain belül a pozitív folyamat, de országos szinten a szellem már kiszabadult a palackból, innen már egyenes út vezetett az 1844-ben elfogadott törvényekig. A magyar nemzet felvértezte magát egyik fontos jellemzőjével, a nemzeti nyelvvel. Ebben a folyamatban pedig egy másik neves pataki diáknak, Csokonai ismerősének, Kazinczynak voltak elévülhetetlen érdemei.

A német nyelv oktatásának problémája szintén fontos jelensége a kornak. Magyarországon az teszi különösen bonyolulttá a helyzetet, hogy a II. József által meghirdetett egységes birodalmi eszme szemben találja magát a magyar nemzeti törekvésekkel. II. József rendeletileg kötelező tantárggyá teszi a német nyelvet, hogy birodalma egységes igazgatását kiépíthes-

⁴ Bajkó i. m. 61.

se. Ez sérti a protestáns kollégiumok autonómiáját, de a racionális indokok előtt meg kell hajolniuk, hiszen egy jelentős részben németül beszélő nyelvi közegben kell a végzett diákoknak megjeleníteniük a munkaerőpiacon, így nem vethették el a német nyelv oktatását. Patakon már 1751-ben bevezették a német nyelv tanítását, így a Ratio Educationis és II. József intézkedései ebből a szempontból nem jelentettek kényszerítő tényezőt. A pataki döntést a következő módon indokolták: „A pataki iskolának újabb oka volt tanítványainak német nyelvismeretéről gondoskodni, mivel ettől fogva viszik theológusait a cseh-morva református egyházak lelkészeinek.”⁵

A német nyelv oktatásának azon nem mellőzhető oka is volt, hogy a nyugat-európai egyetemi tanulmányok folytatásához feltétlenül szükség volt a német nyelv ismeretére, hiszen a peregrináció elsősorban a német nyelvterületre irányult. Erről szintén viszonylag pontos vizsgálati eredmények állnak már rendelkezésünkre.

Patakon már 1783-ban oktatták a francia nyelvet, ezzel elősegítették a felvilágosodás irodalmának, tudományos eredményeinek megismerését. A francia nyelv tanulása és a francia kultúra népszerűsítése a felvilágosodás eszméinek népszerűsítését jelentette, lehetővé téve a francia gondolkodók műveinek eredetiben való tanulmányozását. Erre utal az a tény is, hogy a Nagy Enciklopédia Patakra jutott el legkorábban, így Kazinczy már diákként tanulmányozhatta a nevelő oktatás Rousseau-i koncepcióját.⁶ A francia nyelv tanulása a 18. században bizonyos mértékig a társadalmi haladás melletti kiállást, az egyetemes emberi szabadságjogok melletti állásfoglalást is jelentette.

Az is sejthető, hogy a francia nemzet tudományos teljesítménye fel tudta venni a versenyt a német tudományos eredményekkel. Descartes nem csupán a filozófia tudományát forradalmasítja már a 17. században, hanem a matematikai szemléletmód teljesen új formáját teremti meg. Ezzel olyan impulzusokat szolgáltat a francia tudomány fejlődéséhez, amelyek a fény századát a franciák századává is tették, e folyamat politikai csúcspontja Napóleon uralma volt a 19. század elején. A francia nyelv ismerete nélkül mi magyarok olyan fontos tudományos eredmények gyors megismeréséből zártuk volna ki magunkat, ami a szellemileg bizonyos mértékig egységes Európától való leszakadásunkat jelentette volna. Csokonai nem csupán ismerte a felvilágosodás eszméit, de művészi eszközeivel ezen eszmék egyik fontos terjesztője is volt.

Patak erre jobb lehetőséget biztosított, mint Debrecen, hiszen az iskola a közeleti szerepvállalásra való nevelésnek is fontos színhelyévé válik a 19. században. A Kövy professzor által szervezett Pántzél vármegye (az eredeti írásmód szerint), majd a Szemere Bertalan által vezetett Nádor megye fontos feladatot láttak el az ifjúság nevelésében.

Patakon a 18. század végén és a 19. század elején számos tehetséges tanár biztosította az iskolai oktatás kiemelkedő színvonalát, a teljesség igénye nélkül nem hallgathatjuk el Kövy Sándor, Nyíry István, Csengery József és Szeremlei Gábor nevét. A diákok között kétségtelesen Csokonai és Kossuth volt a legjelentősebb.

Vessünk most egy pillantást a debreceni kollégiumra is!

⁵ Végh János: A német nyelv a Sárospataki Főiskolában II. József alatt. = Magyar Pedagógia, 1914, 151.

⁶ Bajkó i. m. 35.

1796-tól itt is bevezetik az anyanyelvű oktatást, és itt is megtalálhatók a francia kapcsolat nyomai. A könyvtár állománya arra utal, hogy a francia felvilágosodás eszméit Debrecenben is jól ismerték, a tudományos szakirodalmat eredetiben tanulmányozták. A legnevezetesebb professzorok, Maróthi György, Budai Ézsaiás, Hatvani István biztosítják az iskola vonzerejét.

A német nyelv oktatását itt csak 1769-ben kezdték el. Valószínűleg nem csupán a szemlélet, hanem a diákság összetétele is szerepet játszott ebben. 1776-tól már a francia nyelvet is oktatták, de egyházkerületi döntés csak 1798-ban született a kérdésről.⁷ A francia nyelv oktatásában mindkét kollégiumban meghatározó volt az a tény is, hogy igyekeztek kapcsolatot tartani a Genfben és környékén élő francia nyelvet beszélő hittestvéreikkel, de befolyásolta a szándékot a francia kulturális és tudományos eredmények hatásának 18. századi növekedése is. A 18. század végén egyre nagyobb szerepet kapott Debrecenben is a reáltárgyak oktatása.

A pozitív tendenciák ellenére Csokonainak távoznia kellett Debrecenből. Ha valaki becsületét be akarják mocskolni, ha rágalmazni akarják, azt nem lehet megakadályozni. Így Csokonainak Patakra kellett jönnie. Pedig valószínűleg legnagyobb vétke az volt, hogy tehetségesebb volt kortársainál. Patak Csokonai révén is bekerült az irodalomtörténetbe.

A pataki iskolából Kövy professzor Csokonait 1762 júliusában azzal az ajánlással bocsátotta el, hogy Patakon a magyar jogot megkezdte tanulni, s bár Lőcsére megy a német nyelv tanulása céljából onnan tanulmányainak folytatására rövidesen vissza fog térni, hiszen őt a legderekabb diákok között tartják számon.⁸

Patak tehát így vett búcsút a költőtől, akitől Debrecen az ajánlólevelet is megtagadta. Az utókor ítélete Patak döntését igazolta.⁹

⁷ Barcza i. m. 134.

⁸ Bajkó i. m. 40.

⁹ További felhasznált irodalom: *Fináczy Ernő*: Az újkori nevelés története. (1600-1800). Bp., 1927. – *Horváth Márton* (szerk.): A magyar nevelés története. I. k. Bp., 1988. – *P. Szathmáry Károly*: A Gyulafehérvár-Nagyenyedi Bethlen-Főtanoda története. Nagyenyed, 1868. – *Domby Márton*: Csokonai élete. Bp., 1955. – *László Zoltán*: Csokonai Vitéz Mihály. <http://www.literatura.hu/irok/felvil/csokonai.htm>. 2005.

KOMÁROMY SÁNDOR

„...írok a XXdik vagy XXIedik századnak...”
200 éve halt meg Csokonai Vitéz Mihály

A 2005. év gazdag irodalmi évfordulóiban. Csokonai Vitéz Mihály életművét, költői teljesítményét és nagyságát az általunk ismert néhány rendezvényen túl alig kísértc méltó, országos tisztelgés a 200. évfordulón. Pedig megérdemelte volna! Csokonai a magyar felvilágosodás legnagyobb költője, aki egyszerre magyar és európai gondolkodású, költészete a kor színvonalán a csúcspontot jelenti. S ma is időszerű! A mai magyar irodalmi közgondolkodás keveset tud a költőről. S több mint hipotézis az, ahogyan haladunk előre az időben, úgy szűkül a régi magyar irodalom ismerete.

„Egy nádasházba szorult kozmopolita’, vagy hogy az őáltala alkotott szóval magyarul: ’világ polgára’ – így jellemezte magát s végzetét literatúráinknak Janus Pannonius és Balassi Bálint után időrendben harmadik világirodalmi rangú egyénisége: Csokonai Vitéz Mihály” – ezekkel a méltató sorokkal kezdődik Julow Viktor monográfiája. A kitűnő Csokonai kutató értékítélete ma is hiteles és maradandó.

A magyar verset, a költő életművét tisztelő és értékelő magyarság 2005. január 28-án emlékezett meg Csokonai Vitéz Mihály halálának évfordulójáról. Arra a magyar költőre emlékeztünk, aki a magyar felvilágosodás irodalmának – túlzás nélkül – a legnagyobb alakja. Ez alkalommal – amely alkalom tisztelgésünk a költő nagyszerű életműve előtt –, Csokonai sárospataki tartózkodásáról szólnak, s ennek az időszaknak néhány poétikai vonatkozását villantjuk fel.

Csokonai Vitéz Mihály 1795-re eléri költészetének csúcspontját. Megírja nagy verseit, kialakul páratlanul gazdag stílustérképe. A költő életművében a felvilágosodás korának minden stílusirányzata helyet kap. A stílusok olyan szintézisét adja, amelyre abban az időben csak ő volt képes. Tudós költő, különlegesen gazdag olvasottsággal. Megtanul latinul, olaszul, németül, franciául, görögül, ismerkedett az angollal, a héberrel, a perzsával. Diákfejjel meghódította a magyar költészet minden lehetséges verselési rendszerét. A kezdeti, iskolás (piktúra és szentencia) verseléstől eljut a maradandó (Az estve, Konsztancinápoly és más) költemények megalkotásáig. A rokokó, a klasszicizmus, a szentimentalizmus, a barokk, a népiesség s újabb kutatások szerint a manierizmus is jelen van költészetében.

Több mint kétszáz év távlatából is Csokonai költészetének egyik maradandó értéke verseinek tematikai gazdagsága és sokszínű stílustérképe. Nála meggyőzőbben kevesen írtak kortársai közül a felvilágosodás eszmerendszeréről. *Az estve* diszharmonikus szerkesztése nemcsak Rousseau gondolatait idézi, hanem mint verskompozíció is a magyar líra egyik gyöngyszeme. A költemény első része a természeti szép, amelyhez mintegy el-

lentétként kapcsolódik a második részben a társadalmi-erkölcsi rúttal. A *Zsugori uram*, *A kevély* valós élményi alapja (hiszen a Csokonai család vagyona uzsoratarozásokon úszott el) a költő erősödő realizmusát jelzi.

Az 1795. esztendő fordulópont Csokonai életében. A *Búcsú a magyar múzsáktól* című verse személyes tragédiáját, a debreceni kollégiumból való eltávolításának élményét és Sárospatakra való jövetelének szándékát hordozza. Később a *Lillához* és *A reményhez* már életének újabb csalódását példázza. A viszonzatlan szerelmet, a csalódott ember szomorú érzését változatos stílusesszűzőkkel jeleníti meg. A *Tartózkodó kérelem* már ritmikai bravúr. A rokokó vídamság, a szimultán (egyszerre ütemhangsúlyos és időmértékes) ritmus, a tiszta rímek, a nyolcasok és hetesek összekapcsolása keresztírmekkel, az ionicus a minore verslábak dominanciája páratlan zeneiséget, versélményt hordoz. Csokonai már diákkejjel meghódította a magyar költészet minden lehetséges verselési rendszerét. Korai irodalmi népiességünk remeke a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* című verse. A *Szerelemdalban* a költő, a kulacs és a nő ellentétében-azonosságában a legmeglepőbb variációkat játssza végig, s a tárgyiasításnak egy olyan pompás együttesévé formálja költeményét, ahol a népiesség és a rokokó szövetében Csokonai manierista vonásait is fellelhetjük.

Az egész Csokonai életmű alapján azt kell megállapítanunk, hogy 1795 júniusában fordulópont Csokonai Vitéz Mihály életében: minden megváltozott, minden bizonytalan lett. Ez nem költészeti válság, hanem elsősorban egzisztenciális. Egyéni életének tragikus sorsfordulójához a századvég legnemesebb nemzeti mozgalmának bukása társul, amely egyúttal bizonyítéka volt annak, hogy a forradalmi út még egy jó ideig járhatatlan Magyarországon. Ezt az összefüggést a költő egyéni életének alakulásában sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Tudjuk, rokonszenvezett a bukottakkal, és alighanem a véletleneken múlt, hogy nem lett a köztársasági mozgalom aktív részese. A debreceni kollégiumból történő eltávolítása is feltétlenül kapcsolatos a korabeli politikai eseményekkel.

Az ítélet nemcsak egy várható, biztos megélhetés reményétől fosztotta meg, hanem elszakította attól a közönségtől, amely művének fejlődésében nem kis szerepet játszott. Számára azt a műértő, versszerető publikumot jelentette, amelynek segítségével versei széles körben lehettek ismeretesek. Közönségének elvesztése, életének végzetes problémájává sűrűsödik. Nevezetesen az, hogy soha sem találja meg sem Patakon, sem Pozsonyban, sem Komáromban, sem Csurgón azt a közönséget, amely számára a nyilvánosságot, a publikálást jelentette volna. Hiszen éppen annak a költőnek a típusa, aki igényli a közönséget, az elismerést, mert méltónak tartja magát a szerepre.

1795 nyarán megkezdte verseinek sajtó alá rendezését, ez is jele annak, hogy helyzetét a realitások talaján szemléli. Választás előtt áll! Lelkészi pályán nem maradhatott, hiszen a történetek még a lehetőségét is kizárták annak, hogy valaha is teológiai tanulmányokat folytasson. Tehát, maradtak a világi pályák. De ezek közül is melyiket válassza?

A lehetőség az augusztus 15-i debreceni vásáron megjelenő zempléniek – köztük Gáspár Pál főnótárius – kínálják fel számára, akik időközben értesültek az eseményekről. Meghívják Kövy professzor iskolájába, ahol magyar jogot hallgathat. A költő elfogadja a hegyaljaiak tanácsát, és a debreceni találkozás után három nappal levelet ír Gáspár főjegyzőnek:

„... Az én eddig töltöttem és a Tek. Uraknak a közelebbi vásárkor tett ide érkezések, tanácsok, és az én örömtisztelettel lett elfogadásom vagynak itten előadva. Elfogadom tehát azt a tanácsot, melyre a bölcsesség kötelez, a jószívű édesget...”

Az elhatározás végleges, a költő Patakra jön jogot hallgatni. Számára új úton indul el, megkísérli annak a lehetőségét, hogy világi pályán elhelyezkedve biztos jövedelemhez, egzisztenciához jusson. Nem akar az „ország szegénye” lenni, így búcsút kell vennie a hőn szeretett Múzsáktól:

*Kimegy ám a főből minden cadentia
Ha üres erszénnyel ír az emberfia,
...
Mit ér örökös hírt nyerni Iliással,
S falunként élni tudós koldulással?
Ha nem kérkedhetni semmi Maecenással:
Jó éjtszakát, múzsák, Fébussal s Palással!*

(Búcsú a magyar Múzsáktól)

Már most meg kell állapítanunk, hogy Csokonai elhatározása idején sem vonzódott a jogászokhoz. Mennyire távol volt ez tőle! Csupán egy lehetőséget látott a Verbőczy-féle „moslékhabarásban”, amely esetleg megélhetést nyújthat számára.

Ismereteink szerint Csokonai 1775 decemberében jött Sárospatakra. Erről Bethlen Elek útinaplója tudósít bennünket.

A pataki főiskola Csokonai idejében is országszerte ismert, jeles intézmény volt. 1797-ből származó adatok szerint a tanulók összlétszáma: 1636. 1796-ban új tanulmányi rendszer lépett életbe, ez éppen a költő távozása után valósult meg. Szabadabb légkör uralkodott itt, hiszen az új rend értelmében vezetik be a magyar nyelvű oktatást. A természettant viszont már 1794-től magyarul adta elő Szabó Dávid. Szombathi János a pataki főiskola működéséről szóló könyvében az újjólag szerkesztett törvényeket a „jelen állapotoknak megfelelőbb”-nek tartja. Mai kifejezéssel élve korszerűsítették az oktatás rendszerét.

Csokonai 1776 júliusában Kövy Sándor professzor elismerő igazoló/ajánló levelével hagyja el a várost:

*Alulírott a jelenlevők előtt igazolom és bizonyítom, hogy a nagyérdemű és igen kiváló Csokonay Vitéz Mihály Úr megkezdte nálunk a magyar jog tanulmányozását, majd eltávozott innét, hogy német nyelven gyakorolja magát és – ha alkalma nyílik – Lőcsén joggyakorlatot folytasson, azzal a szándékkal, hogy rövidesen visszatér hozzánk, és folytatja félbeszakadt tanulmányait. Egyébként itten való tartózkodásának egész ideje alatt magatartásával kiérdemelte, hogy a legderekabbak közé számítsuk, és mindenkinek jóindulatába ajánljuk.
Lepecsételve Sárospatakon, 1796. július 12-én*

Kövy Sándor

Patakon a magyar jog Rendes professzora

Keveset tudunk a költő pataki diákéletéről. A későbbi, XX. századi Csokonai kiadások eltérő számú verset kapcsolnak a pataki időszakhoz. Ez nem kis nehézséget jelent hi-

szén ezekben a versekben kevés olyan motívumot, adatot, utalást találunk, amely egyértelműen a pataki keletkezésre utalna. Nagyon valószínű, hogy a pataki hónapok – a nagy lelki megrázkódtatás után – nem kedveztek a versírásnak. A Patakon írt versek (*A borital mellett, Bakhushoz, Miért ne innánk, Földi Rózsa, Fűzfa sítpra észrevételek* és mások) zömmel bordalok.

A mintegy tíz vers mellett – bár ezt a Csokonai-szakirodalom egy része vitatja – itt, Patakon keletkezett az *Árpádiász* tervezete is, amely befejezetlen maradt, mindössze 51 sor készült el belőle. Az *Árpádiász* honfoglalási eposz-tervezet bizonyítéka egy újfajta költői magatartásnak és iránykeresésnek. A Patakon készült változatban is fellelhetjük a készülő nagy mű első hajtásait, fel kell figyelniük – egyebek mellett – a tudatosan végzett, tudományos igénnyel folytatott anyaggyűjtésre. Ez is jelzi szándékainak irányát. A költő Patak iránti tisztelete jeléül önálló könyvet (VII.) is szánt a városnak. A pataki néhány hónap „termését” még kiegészíthetjük – sajnos kevésbé biztos adatokra hivatkozva – bizonyos népdalgyűjtési tevékenységgel is, amelyet a költő Patak környékén végzett. Kevés adatunk van a bizonyosságra, amennyiben ez hiteles, úgy Csokonai a magyar dalgyűjtés egyik korai képviselője.

Patakkal továbbra sem szakította meg kapcsolatait. Kövy Sándorral levelezett is, Pataki diáktársait, ha tehetette, felkereste. 1801 júliusában ismét járt Sárospatakon, ekkor látogatja meg a börtönéből szabadult Kazinczy Ferencet is.

Korai halála nagy vesztesége a felvilágosodás kori magyar költészetnek. Költészete egy emberibb, szebb kor felé tekintett, ahogyan írja:

„... Ha írok is, amint hogy már én anélkül nem tarthatom fel léteimet, írok a boldogabb maradéknak, írok a XXdik vagy XXI dik századnak, írok annak a kornak, amelyben a magyar vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmi sem...”

MARTINÁK JÁNOS

A Bodrogköz megjelenítésének szerepe Vörösmarty eposzában, a *Zalán futásában*

1825 szeptemberében egy sajátos mű jelent meg a magyar irodalmi életben, amely tulajdonképpen a reformkori irodalom kibontakozásának lett a kiindulópontja. Ez volt Vörösmarty Mihály műve, a *Zalán futása*. A korabeli irodalmi közvéleményt ugyan nem érte váratlanul, mert maga a költő tudósítja barátait keletkezéséről, s a Kovacsóczy Mihály által szerkesztett *Aspasia* első és utolsó számában megjelent mutatóként néhány sora. A fogadtatás ellentmondásos volt: lelkesedés és fanyalgás egyaránt kísérte, és ennek megvolt az oka. A mű eltért a klasszikus eposzi mintától, s nem jellemezte Kisfaludy Károly, Dugonics András vagy Czuczor Gergely kissé fellengzős hazafisága sem. Az eposzi műfajhoz képest meglepő líraiság, személyesség és a megszokott, túlzó pátozzsal szemben elégikus hangvétel jellemezte. A korabeli kritikák ezt mindjárt észrevették, s míg a mesét kissé tartózkodva fogadták, a megjelenő újszerű költőiséget a mű erényeként értékelték. Megéreztek a cselekmény bonyolításában azt a kettősséget, hogy a közösség sorsát eldöntő alpári csata köré szerveződött cselekménysor mellett van egy másik, a harcoktól földrajzilag is elkülönülő területen, a Bodrogközben folyó cselekménysor. Ehhez egy szerelmi szál is kapcsolódik: az egyik hős, Und vezér fia, Ete és Huba vezér lánya, Hajna között.

Ha magát a művet még alaposabb elemzés alá vesszük, akkor kiderül, hogy sokkal mélyebb és összetettebb ez az alkotás, mint azt első olvasásra vélénk. Ha témáját tekintjük, akkor úgy tűnik, hogy tárgya a honfoglalás döntő harca: Zalánnak, a meghódítandó terület vezérének a megfutamítása – egyetlen hatalmas katonai hőstett. Ha a költői célt kutatjuk, akkor azt már az előszóban megtaláljuk. Vörösmarty a magyarság – s ne felejtjük el: ez 1825-ben csak a nemességet jelenti! – „régii dicsőségét”, hősiességét akarja feleleveníteni, hogy ezzel vállalja költői feladatát, ébressze és felemelje nemzetét.

Ez az a korszak a magyar történelemben, amikor a magyarság válaszául elé került: vagy folytatja régi életmódját és elpusztul, vagy vállalja a történelmi kihívást és cselekszik. Vörösmarty szerelné, ha nemzete a cselekvést választaná. Eposza grandiózus költői tanúságtétel a magyar fegyverforgatás művészetéről, bátorságáról, dicsőségéről; a nagy elődök harci készültségének, katonai erejének monumentális felmutatása. Nem véletlenül került a mű középpontjába a katonai erények dicsőítése és a honfoglalás, mivel a magyar nemesség számára ez a történelmi tett jelentett hivatkozási alapot az előjogokra és az itt élő népek feletti uralomra. Ezzel a felfogással Vörösmarty is azonosul, s – némi fenntartással – megszólaltatja a magyar nemességben élő hangulatot, a régi dicsőség siratását, továbbá bizonyos szkepticizmust a jövőt illetően. S ezzel a honfoglalási téma beleágyazódik a megírás idejének gondolkodásába,

világnézeti kérdéskörébe. Ezek elsősorban sajátos életrészbeli, hangulati, gondolati tények, de csak magánlevelezésekben, publikációk itt-ott elejtett megjegyzéseiben érhetők tetten, mintha még nem értek volna meg arra, hogy irodalmi formát kapjanak. A *Zalán futásában* egy epikai téma kifejtésekor jelennek meg, s ezzel lírizálódik az epikai téma. Nincs objektív távolságtartás, minden a költő szubjektív egyéniségén keresztül jelenik meg. Ez hozza a sajátos romantikus stílust. Ennek a hangulatnak és világerzésnek a középpontjában a Horváth János által egyetemes részvétnek nevezett mozzanat áll. Ennek az elemei és összetevői kielemezhetők a mű stílusából, mert mindenik ott jelenik meg a képekben, a szavak, a mondatok használatában, a hangvételben.

Ennek az újszerű világerzésnek összetevője egy kozmikus világgép. Ebben a korban más népeknél is jelennek meg eposzok, hasonló motívumokkal, a régi hősök megéneklésével, a múlt dicső tetteinek felelevenítésével akarják a közép-európai népek is öntudatukat erősíteni az önálló nemzetté válásért folytatott küzdelmükben. De míg ezeket szűk nemzeti szempontok jellemzik, Vörösmarty a történelmet, a nemzetet és az egyént kozmikus távlatba helyezte. Úgy érzi, itt zajlik a történelem, melynek elszenvedője az egyén.

Problémát okozott a korabeli olvasóknak – s a későbbieknek is –, hogy a mű zsúfolt volt csatajelenetektől, és nehezen látszott felfejthetőnek a mű szerkezete, a cselekmény menete. Maga a mű megközelíthető volt a klasszikus és barokk eposzok szerkesztési módja szerint, azzal, hogy odafordulással: segélykéréssel és témamegjelöléssel indul. S már ebben is van újdonság, mert Vörösmarty a „régii dicsőséget” szólította meg, s támaszul a nemzethez fordul. Van persze a műben seregek felvonultatása, előcsatározások isteni beavatkozással, haditanács a végső összecsapás előtt, áldozat bemutatása, önfeláldozás és magának a döntő csatának részletezett leírása, de mindez olvasható a hagyományos epikai szerkesztés mozzanatai szerint is. A mű szerkezetét mégsem ez adja, hanem egy ennél jelentősebb mozzanat, ami alapján teljes egészében felfejthető a költői üzenet. Az eljárás mód nem új, azoknál a klasszikus eposzoknál – Vergilius, Homérosz – is észrevehető, melyek Vörösmarty számára is forrásként szolgáltak. Ez sem véletlen, mert a korabeli nemesség klasszikus műveltségű volt, és az ebben megjelenő pátoz jelentett számára egyfajta szellemi támasztékot törekvéseinek kifejezésére. Közismert, hogy milyen nehezen olvasható Homérosz *Odiüsszeiája*, nehezen ragadható meg az epikai műveknél megszokott cselekményvezetés, mert nem arra, hanem a hazatérő hős toposzára épül.

Vörösmarty eposzát a korában népszerű ciklikus történelemszemlélet logikájára építi fel, látomást ad a történelemről. Herderhez kapcsolódva ábrázolja egy nemzetnek, Zalán népének hanyatlását és egy nemzetnek, a magyarokénak a felemelkedését. Vörösmartyt a történelemnek ez a kíméletlensége fájdalommal tölti el, és mivel egy hanyatlásban levő nemzet fiaként tekint vissza a honfoglalásra, érzi, hogy ez a törvény saját népére is vonatkozik. Ennek drámai kifejezése is megjelenik a műben, amikor Hadúr – ez a kegyetlen isten – veszni hagyja az értékes egyéneket, közömbösen elfordul a pusztulóktól, s csak azokat segíti, akik a történelem menetének irányába cselekszenek. Ezért is van az a sajátossága a műnek, hogy Vörösmarty részvéttel szemléli Zalán népének pusztulását. Már a korabeli kritika felröptette ezt Vörösmartynek, mondván, hogy a mű főhőse nem a honfoglaló magyarság, hanem Zalán. Maga a cím is ezt sugallja. Érdekes dolog, hogy magyarok ellenségei között sok negatív figu-

ra jelenik meg, de igazi bűnüknek az erkölcstelenséget rója fel, és hiányzik a műből a már emlegetett Czuczor-féle mellédöngető hazafiság.

A költőnek egy ellentmondásos helyzetet kell feloldania: van egy pesszimista történelem-szemlélet, van egy elkorcsosult nemzet, és ebben a helyzetben ennek a nemzetnek kellene valami felrázó, biztatót mondani. Vörösmarty hisz benne, hogy a példa felmutatása fontos, s hogy az eposz önmagában is hatásos, megrázó erejű lehet, hiszen ennek a műben is hangot adott. Amikor az énekes Huba tetteit eleveníti fel az I. énekben, Etének eloszlanak kétségei, és az ének tettekre serkenti; vagy amikor a VI. énekben Lehel Ügek történetéről énekel, azzal Árpádot erősíti meg feladata vállalásában. De ez is ellentmondásos, mert éppen az V. és VI. ének jelenti az eposz mélypontját, amikor még nem dőlt el semmi, még minden lehetséges, és itt jelenik meg a történelem elkésztő kritikája, az V. énekben, amikor a magyarok halottaikat temetik, harcba keverednek a Zalánt segítő bolgárokkal; a történelem nem hősi tettekben, hanem kicsinyes torzskalkodásként jelenik meg, és véres komédiává züllik.

Vörösmarty ennek az ellentmondásnak feloldására sajátos módszert választ. A fősodorhoz egy mellék cselekményszálát és egy új helyszínt kapcsol, amely Ete és Hajna szerelmi története. Ehhez kapcsolódik Délszaki Tündér reménytelen vágyakozása, területileg pedig a Bodrogi köz. Ha valaki itt a Bodrogi köz megjelenítésében a honfoglalás kori magyarok mindennapi életéről és szokásáról akar plasztikus képet kapni, csalódnia fog. A terület kiválasztása azonban nem véletlenszerű, hisz az eposz egyik ősforrása Anonymus *Gesta Hungarorum*-ja, amelyet 1746-ban találtak meg, több fordításban ismertté vált, s Vörösmarty innen vette át a nevek nagy részét, valamint a bodrogi köz helyszínt is. Innen került Tarcal története az eposzba, szó esik haláláról is. Anonymus részletesebb leírást ad a növényekről, vizekről, az itt élők szokásairól, mint Vörösmarty, s hogy azok mennyire nem kitalációk, azt a mostanában feltárt karosi leletek igazolhatják.

De a földrajzi hely kiválasztásának más a funkciója Vörösmartynál. A műben az evasio – a harcokból való lélektani elvágódás – kielégítője ez a szál, s ugyanakkor lehetőséget teremt az idill megfogalmazására, a lélektani, természeti és költői szépségek felmutatására is. Itt szállnak meg a műben a nők, az öregek és a gyerekek, a nép, mely új hazára vár, s melynek jövőjét a harcosok biztosítják:

*Bodrogi köz szigetén, hegy emelkedik a hideg éjnek
Tája felé, egyedül, erdővel övezve derékon,
Zölden alul, pusztán s szirteknek hagyva fölülről.
Kis Tice, a Tisza habjaiból lesietve aláfolly
Balja felől, jobbán Bodrog fut csendes özönnel;
Összekerülnek utóbb keskeny szegletre, s zuhogva
Hagyják el gyönyörű táját a délre mosolygó
Szép hegynek, zengő ligetét, s vízlepte lapályát.
Itten az ősz daliák, s tehetetlen bajnokok, akik
Álmos harcaiban győztek vala, csendesen élnek...*

A műben az itt élők – közülük is kiemelve Hajna – azok, akik ezt a történelmi ellentmondást, a történelem könyörtelen ciklikusságát feloldani hivatottak. Hajna azzal, hogy Etéhez kapcsolódik, s a Délszaki Tündér lírai, de elvont szerelmével szemben a földi szerel-

met választja, és nőtársaival egyetemben a nemzet jövőjét biztosítja. Ezt jelzi az is, hogy már az I. énekben Vörösmarty külön szól róla: szerinte azért méltó a megéneklésre, mert tőle is születnek a jövőendő hősök, akik a hazáért fognak küzdeni. Nem olyan elszigetelt ez a történet, mint ahogyan azt a korabeli olvasók érzékelték. Minthogy a Bodroghözben élő embereknek a műben funkciója is van, sorsuk ugyanolyan fontos, mint az alpári csata kimenetele.

A Bodroghöz háromszor kap központi szerepet a műben. Először az I. ének végén, amikor megismerkedünk az öreg Hubával (és gyermekeivel), aki az itt elszállásolt magyarok vezetője. Lányának, Hajnának szerelmében Vörösmarty rejtetten Perczel Etelka iránti szerelmét énekelte meg. Külön értéke ennek a résznek Hajna Bodroghban való fürdőzésének finoman erotikus leírása, s a Délszaki Tündér eseménye, melyben Vörösmarty szólal meg:

*Folyj lassan, Bodrog, főveny ágyad csendes ölében
Halkva suhanj el az erdőkön, langy nyugati szellő,
Meg ne zavard a lányt, mikor a deli hősfira gondol,
És minden mást messze felejt. S óh tiszta sugár te,
Mely csillogva leszállsz az egeknek fénykebléből,
A hév nap tüzes arcáról. Te is el ne sötétítsd
Hajna szelíd kebelét, mely szebb a reggeli hónál,
Szebb a hattyúnál, s mint hajnal csillaga, oly szép...*

A Bodroghközben azokról a magyarokról kapunk képet, akik az őshaza idilljéből most a feladatok vállalására kész állapotba léptek. Ezt Vörösmarty azzal mutatja meg, hogy szembeállítja Lehel fiatalágát Huba gyermekeinek fiatalágával: Lehel gyerekként sípot kapott, melyen önfeledten játszott, s amelyet csak felnőttként cserélt harci kürtre, Huba gyermekei pedig azonnal fegyverrel játszanak, mert harcokra születtek. Itt is megjelenik a különböző nemzetiségeken keresztül érzékeltetve a történelem menete: a születés, a gyermekkor, a felnőtttség és az öregség szakaszainak bemutatása.

Másodszor az V. ének első részében jelenik meg a Bodroghköz, amikor a fegyverviselő férfiak távollétében a pórok megtámadják őket. Zalán népének ilyen megnevezése két okra vezethető vissza. Egyik forrása a nemesi szemlélet, mely úrnemzetet és pórnemzetet különböztetett meg. Elfogadott volt, hogy a harc során egyes nemzetek területeket foglaltak el, népeket igáztak le, s az ebben vesztesek – mert minőségileg gyengék voltak – pórnemzetté váltak. Ezt nem Vörösmarty találta ki, akkoriban a Tudományos Gyűjteményben ismeretlen szerző két cikkben is foglalkozott a honfoglaláskor itt élő népekkel, melyeket így jelölt meg. A mi szempontunkból itt elsősorban az a lényeges, hogy még nem kezdődött meg a döntő ütközet a magyarok és Zalán népe között, s ebben a helyzetben a nem harcoló magyarok mégis a pusztulás szélére kerültek. A magyarság veszélyeztettségének megfogalmazása ez az eposzban. Annak is megvan a művön belüli szerepe, hogy ebben az összecsapásban Hajna eltűnik, az apja hiába keresi. A VI. ének végén a Délszaki Tündér megmenti ugyan Hajnát, aki ekkor is elutasítja szerelmét. A Délszaki Tündér az eposz mitológiájában az Éj és a Hajnal fia, ő előlegezi meg a Hajnalt, jelenlétével most késlelteti kibontakozását. Ezzel menti meg Hajnát, de közben a világrendet felborítja, emiatt Hadúr megbünteti, elpusztítja. A jelenet leírásban a finom szépség, a könnyedség, a líraiság fejeződik ki, pedig a Délszaki Tündér áldozatáról van szó:

*És egy aranyszálat nyújtott a lánynak öröklő
Emléktől haja fodraiból, nyújtotta lehulló
Gyenge kezét, s eloszt, a híg levegőbe vegyülvén.
Tagjait a ragyogó napnak szikrái föloldák,
S a menny kékes ölen hinték el, mint tavi párát.*

Ennek az a magyarázata, hogy a történelemnek a pesszimiztikus felfogása lélektanilag kiváltja a költőben az egyedi emberi létezés értékességének a fokozódását, a líraiság utáni vágyat. Példa ez arra is, hogyan születik meg Vörösmarty költői nyelve. A nyelvújítás és a régi nemesi nyelv küzdelmében ő az összegző, aki mindkét vonal értékeit egyesítette. Az alkotás közbeni lelki folyamatban a kialakult hangulatokhoz, vágyakhoz, érzésekhez teremt új nyelvet.

A Délszaki Tündér tragikus sorsa azt bizonyítja, hogy a történelem menetében az élettől idegen szerelem nem fogadható el. Hajnának ez a választása reményt jelent a magyarság sorsának továbbvitelére. Most már csak a Bodrogtközben levőket kell megmenteni. Hajna felkeresi Etét, aki csapataival elindul a Bodrogtközbe.

Harmadjára a döntő harcok előtt, a IX. énekben jutunk el a Bodrogtközbe, ahol egy ismételt pór támadásról értesülünk, amelytől két öreg, Tűzima és Huba próbálja megmenteni az ittenieket. A legnehezebb percben jelenik meg Ete a csapatával, s elpusztítja a támadókat. S itt is van egy sajátos epizód. Egy tragikus sorsú pór csak fia elvesztését akarta megtorolni, s ő is életét vesztette. A győzelem után egy rövid idill következik Huba asztalánál. Külön jelenet Ete és Hajna egymásra találása, melyet a távoli csata zaj zavar meg. Ete úgy érzi, őt hívja ez a csata, a döntő ütközet. Ez vezet vissza majd bennünket a főszálhoz és Vörösmartynak a nemzetsorsról vallott felfogásához.

Vörösmarty már a mű elején bemutatja Árpádot, aki Hadúrától győzelmet kért, ami a döntő összecsapásban teljesült. De Hadúr kétértelműen teljesítette a kérést, s Vörösmarty ezzel a magyar történelemre utal: Árpád olyan győzelmet nyert el, aminek eredménye nem a béke, hanem az örökös küzdelem lett. Ete is ezt mondja ki: harcok nélkül nem tudunk élni, harcra vagyunk kényszerítve.

Hajna és Ete egymásra találása biztosította a magyarság további sorsát, az alpári győzelem pedig megteremtette ehhez a helyet. A végső csata leírásában Vörösmarty a történelmet leplezi le: nem egyenrangú felek küzdöttek benne. Zalán népének lemészárolása után Zalán megfutamodott, és átadta a területet a magyaroknak a további küzdéshez.

CSEH KÁROLY

Két litván költő

Regina Katinaite-Lumpickienė

Haikufüzér

Májusunk

Ölelkeziünk még,
de már páros magányban.
Orgona illong

Olvasó

Zúzmarafüzért
morzsolgatva emlékszem:
szeretted engem.

Halottak Napja

Égő gyertyák közt
égboltnyi krizantémok
rejtik, ki már nincs...

Hó

Szüleim sírján
oly hideg, fehér a hó.
Lent fázna is tán.

Ádvent

Csikorog a hó.
Éhes varjú morzsolgat
nagy teliholdat.

Fekete tánc

Örvénylő hóban
tárt szárnyú cinke forog.
Szívbeli táncos.

*Cseh Károly fordításában verseik közlésével köszöntjük
a magyar irodalomért sokat tevékenykedő, Utenában
élő, és most éppen 50 éves két litván lírikust.*

Vytautas Kaziela

Csillag és hó

ha álomba merül a kert
és hull a levél
újra meg újra
megtérek hozzád

hajnalcsillagom
nem lehetnél
csak estém
meghitt hava

Hazafelé

mindegy
gyertünk most haza
te a mennybe
én a pokolba

ott is itt is
azok mind a csillagok

S z e m t a n ú

soha
semmi
nem kezdődik
nem zárul

hold
a szem
erdő a pillája

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

Eszmetöredékek Trefort Ágostontól, és emlékképek kortársainak írásaiból

„Magyarország léte a kultúra kérdése.”

(Eötvös József)

Trefort Ágoston gazdag szellemi örökségét megelevenítő írásom bevezetőjeként Ferenczy Józsefnek az Országos Középiskolai Tanáregyesület ünnepén 1889-ben felolvasott emlékbeszédéből a következő idézetet választottam:¹

„boldog az az ember, akinek a Gondviselés nagy tehetséget juttatott, mert a nagy tehetség áldásos működésének eredményeit ezren és ezren élvezik; kétszeresen boldog az, ki abban a szerencsében részesült, hogy nagy tehetsége érvényesítésére megfelelő munkakör és hosszú élet jutott osztályrészül; kétszeresen kegyeltje volt a Gondviselésnek, mert a nagy tehetségen kívül részesült abban a szerencsében is, hogy az egész nemzet életére kiható munkakörben foglalkozhatott hosszú időn keresztül.”

Trefort Ágoston a Zemplén vármegyei Homonnán született 1817-ben. Francia családból származó édesapja Homonna nagy köztisztviselőnek örvendő seborvosa Trefort Ignác, édesanyja a homonnai sótárnok lánya, Bedlovics Tekla volt. Trefort Ágoston a homonnai népiskolában kezdte tanulmányait, 1826-ban az eperjesi gimnáziumba került, majd 1829-ben a magyar nyelv és a retorika tanulása érdekében a jobb hírű sátoraljaújhelyi piarista gimnáziumba íratják. Trefort, a gimnázium eminens tanulója 1830-ban látja először Kossuthot, a megnyerő modorrú, jó szónoki készséggel megáldott fiatal megyei tisztviselőt. Trefort életében az 1831. év a családí tragédiák kezdetét jelentette: 1831-ben egy napon vitte el apját és anyját a kolera. Gróf Csáky Antal neje, a jótékonyaságáról híres Csáky Petronella grófnő vállalta el a Trefort fiúk, Ágoston és a felnőtt korában tragikus hirtelenséggel elhunyt István gyámságát.

A gyermektelen Csáky grófék családjában a Trefort gyerekek a szüleik után tetemes örökséget élvezve kiváló nevelésben részesültek. Trefort Ágoston az Egerben végzett bölcsészeti tanulmányai után a pesti egyetem jogi fakultására került. Jogi tanulmányainak befejeztével nem kezdett joggyakorlatot, apai öröksége és családjának támogatása következtében elég tehetős volt ahhoz, hogy külföldi utazásokat tegyen, s hogy tovább képezhesse magát. A korabeli krónika szerint:²

„ő az iskolával nem tekintette befejezettnek kiképzését. A klasszikus latinon kívül több modern nyelvet is, - már gyermekkorában, a Csáky grófok kastélyában- jelesen a németet és francziát elsajátítván aztán olvasmányai által is gyarapítván nyelvismereteit, melyekhez később az angol és olaszt fűzte: midőn 1836-ban (alig 19. éves korában) az egyetemről kilépett nagyobb utazásra indult s Németország nagy részén kívül Angol- és Franciaországot is bejárta - sőt Stockholmba és Koppenhágába, Pétervárra és Moszkvába is ellátogatott s több mint egy évi utazás után - melynek csak világlátás és is-

¹ Ferenczy, 1889. 7.

² Szász, 1886. 5.

meretszerzés volt a célja – 1837. végén Felső- Olaszországon át tért hazájába vissza, megrakodva a látottak és tapasztaltak egész kincstárával. Utazási benyomásairól rendes jegyzeteket írt, mint mindenki – aki nem pusztá mulatságból, hanem tanulmány végett utazik.”

Trefort útirajzai alapján ismerhetjük meg a fogékony szellemű művelt ifjú érdeklődési körét, a nemzeti kultúrák befogadását célzó megfigyeléseit az idegen nép általános kultúráltságáról, történelméről, szokásairól, művelődési és oktatási intézményeiről. Ha párhuzamot vont a nyugati fejlett országok és saját hazája műveltségi állapota között, élénken érezte a különbséget, fájdalmasan ismerte fel hazája elmaradottságát. Trefort még nem volt húsz éves, amikor oroszországi utazásra indult. Oroszországi úti élményeinek leírása volt az első irodalmi kísérlet, amely Trefort gondolkodás módjába bepillantani enged. A fentebb idézett pályatársa ekképp jellemzi Trefort személyiségét:³

„szeretett szembeszállni a közvéleménnyel, mely sokszor a felületes szemlélet szülte elbítéletekből táplálkozik, s e szempontból érdekes a vallomás is: miért szánta el magát arra, hogy Oroszországot meglátogassa: „Az európai nyugot – ugymond– a XVII. század emberszerető philosophiája mértékét kiterjesztvén életök más alakban nyilatkozik, Oroszországot elménczkezdése s günyja tárgyává tevé. Én, ez országot s politikáját történelmi szempontból tekintvén s azt tartván, hogy a vélemények útvesztőjéből a színhely ismerete ki fog segíteni: elhatároztam, hogy oda rándulok.”

Sajátságos, de jellemző nyilatkozat egy alig 20. éves ifjú szájából!⁴

„A tényeket gyorsan felfogja, azok eszméket ébresztenek benne s az eszmékből következtetéseket von. Később az élet és a tapasztalás még többre tanította. Kezdeményező szellem lett, de kiindulási pontjai mindig a látottakban és a tapasztaltakban gyökereztek. Így egyénileg is – mint később államférfiúi minőségében – inkább conservatív mint forradalmi szellem, de reformer, a ki a múlt tapasztalásaival nem éri be a jelenben, hanem tovább viszi, hogy a jövőre dolgozzék, de nem elvont eszmékből és speculatióból, hanem a maga vagy mások tapasztalásaiból indul ki.”

Trefort életének minden szakaszában fontos jelentőséggel bírt a külföldi utazás. Utazásai során olyan impressziókat rögzít, amelyek igazolják, hogy évtizedeken át ugyanazon az eszmék kultuszának hódolt, amelyet az idegen országokban tett megfigyelései is bizonyítanak. Az Eötvös által szerkesztett „Árvízkönyvben” kiadott *Utazási töredékekből* vett idézetek, az Oroszországi utazás élményeinek leírása bizonyítja Trefort kivételes érdeklődérendszerét: minden iránt érdeklődött, olyan dolgokat is látni akart, amelyeket mások megnézésre sem tartottak érdekesnek. A dolgokat nem csak felületesen kívánta megismerni, hanem a dolgok belső tartalmát is vizsgálta, Trefort derűs kedéllyel ír a hajóútról, a hajó utazóközönségéről, a korabeli utazási szokásokról, orosz honban a bürokratikus zaklatásokról is. Pétervár nevezetességeinek bemutatása közepette ír az orosz történelem híres személyiségeiről és a latin kultúráltság hiányáról. Következő sorai a rá nagy mértékben jellemző egyetemes látásmódról tanúskodnak.⁵

„A latin nyelv egész az újabb időkig a tudomány nyelve levén, mellőztével maga a tudomány mellőztetett. A keleti birodalom pedig, végpusztulásához közel, s azon időben, midőn Nyugaton az új civilizáció világa terjedni kezd, ozmanok martalékává lőn, népe meg szolgaságában s tudatlanságában, elszigetelve maradt. Nem állt összeköttetésben Olaszországgal s Rómával, mely követeléseí fejében tudományt nyújtott, tudományt, mely hatalmát idővel elbuktatá. – A latin nyelv most csak eszköz, ak-

³ Uo. 5.

⁴ Uo. 5.

⁵ Trefort, 1881. 294.

kor cél vala, mert csak azon a nyelven lehetett valamit tanulni. Az orosz pap latinul nem tudván, mit sem tudott, és szellemi tekintetben nem emelkedett felül hívein. A lengyel, nemcsak mert Nyugat-Európához közel feküdt, hanem az egyház római ritusánál fogva is, míveltségben az orosz felülmúlá.”

Trefort szakértő szeme a mások által mellőzött értékeken is megakad. Pétervár híres műgyűjteményei, színházai mellett a következőképp ír Pétervár legnagyobb könyvtáráról:⁶

„Bár általán nem érdemes könyvtárt látogatni, ha időnk nem engedi meg használatát, mégis egy nappal Moskvába utazásom előtt elvezettetém magam a nagy császári könyvtárba. Orosz szokás szerint mindjárt kérdezték, kik és mik vagyunk, társam neve azonban úgynevezett >jó hangzású< s Pétervárt is ismeretes levén, igen nyájasan fogadtak. A könyvtár 400,000 kötetnél többet foglal magában, s bővelkedik ritka kéziratokban is, melyek Franciaországból kerültek oda. Dubrowszky követési tanácsos, a francia forradalom idején Párisban tartózkodván, olcsó áron meg tudta őket szerezni. XVI. Lajos írományai közt láttam egy írásgyakorlatot gyermekekorából. Írómestere a következő mondatot írta elébe: L'hommage est dû aux rois, ila font ce que leur plait. Ily mag. gyermek kebelbe hintve, a despotismust virágoztatni el nem mulaszthatja. E nagy könyvtárnak azonban csak két kis olvasó szobája van. Sajnálatos, e rendszer nálunk is fennáll, noha kétségtelen, hogy a könyvtárak csak akkor válhatnak valóban hasznos s a tudományt előmozdító intézetekké, ha a könyvek, mint Némethonban, kezességre vagy a művek árának letétele mellett a könyvtárból kiadhatnak.”

Moszkvában különös hatást tett Trefortra a jövő kiemelkedő kultúrpolitikusára egy árvaház meglátogatása:⁷

„Moszkva utolsó állomása az európai civilisationak, vannak tudományos és jótékony intézetei más európai fővárosok módjára, de ez utánzások mintáikat még utól nem érték. A lelencz- és árvaház egyetlen a maga nemében. A ház maga egy kis város, melynek 6000 lakója van. Ezen intézetbe fölvetetik minden gyermek, akár lelencz vagy árva, akár törvényes házasságú s életben levő szülők gyermeke. Egy hónapig a házban tartván a gyermeket falura küldik s nyolcz éves koráig kiünn marad. A lelenczházba visszatérvén, iskolába jár, s most tehetségeinek foka határoz jövője felett. A legképezhetőbbek tudós nevelést kapnak, orvosok, tisztek, tanítók lesznek belőlük, azokat kik mechanikus ügyességgel bírnak, polytechnikumba küldik, a többieket meg a korona gyarmatokra szállítja, házzal s gazdasággal látja el, s ezek az első három évben minden adótól s közttehetől szabadok. A leányokat szintén tehetségükhöz képest, nevelőnéknek, bábák-, varrónék-s szolgálóknak nevelik. A házban nagy tisztaság uralkodik, a gyermekek jól táplálhatnak s ruházhatnak. Magában az intézetben 1500 gyermek van, az intézet gondviselése alatt levők száma a 13.000-et meghaladja. Ezen intézettel szülöház is van összekötve. – Gyakran vitatott kérdés, vajjon a lelenczházak a nép erkölcsiségére jótévő vagy kártékony befolyással vannak-e. A francziák mind elméletben, mind a gyakorlatban pártfogói ez intézménynek, a németek buzgó ellenzői. Mind a két fél egyenlő alapos okokkal harczol, de Némethonban, hol lelenczházak nincsenek, a gyermekegyilkolás ritkább levén mint Franciaországban, hol ellenben kevesebb házasságon kívüli gyermek születik mint Némethonban, a felek főérvei elidállják egymást. Ezen intézetek szükségessége a helyi viszonyoktól függ, s Oroszthonban igen jótékony hatásuak, mert az ott nevelt gyermekekre biztosabb jövő vár, mintha szüleiknél maradtak, vagy törvényes házasságban születtek volna, s mert a szabad emberek számát szaporítják.”

Trefort Ágostont utazási tapasztalatai nevelték józan sokoldalúan művelt felnőtte. Életének további időszakaiban is rendszeresen járt külföldön, 1950-ben feleségével beutazta Európa nyugati nagy országait, később miniszterként szabadsága idején többször tanulmányutakra indult. Ifjúkori utazásai után Trefort két fontos célkitűzést valósított meg: letette az ügyvédi vizs-

⁶ Uo. 294.

⁷ Uo., 314-316.

gát, bár már ekkor ellenszenvet érzett az ügyvédi hivatással szemben; állami szolgálatba lépett, 1837 tavaszától a budai Udvari Kamaránál fogalmazó gyakornok. Szabadidejében sokat olvas.⁸

„gyertyát gyújt s olvas, néha egész kötetet egy éjjel. Receptív természete a nyomtatott írással szemben is igazolja magát. Olvas mindent: regényt és költeményt, történelmi s nemzetgazdasági, jogi és statisztikai, szónoki és bölcselmi műveket, s mint a népek és országok, úgy az irodalmak ismeretében is páratlan szellem. S ez az, a mi társalgását és a vele való érintkezést oly tanulságossá s egyszersmint kellemessé is teszi. Olvasmányai gazdag anyagot nyújtanak neki az instructiv társalgásra. És soha sem találkoztunk vele, hogy így ne szóljon: 'Most olvastam egy igen jó (vagy kedves, vagy szellemes) könyvet, ezt meg ezt. Azt mondja többi közt stb.' S aztán az összefüggő eszmék egész láncolata következik. Ha mi kezdjük azon: 'most olvastam ezt meg ezt' – bizonyosak lehetünk, hogy ő már olvasta s ítéletével is kész szemléken kívül, a napi kérdések mindenikében tájékozott s az irodalmak ismeretében páratlan.”

Trefort legkedvesebb olvasmányai Thiers, Guizot, Mignet, Montesquieu történelmi és filozófiai tárgyú művei voltak. Irodalmi érdeklődése elsősorban a francia irodalom felé irányult, irodalmi tárgyú értekezéseiben legfőképpen francia írók műveit ismerteti.

Trefort 1841-től a Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlap* munkatársa volt, és néhány év múlva a legtekintélyesebb publicisták közé tartozott. Politikailag Trefort a centralisták követője volt: a Szalay Imre, Eötvös József és Trefort Ágoston alkotta triumvirátusból Szalay volt a népképviselőt alapján nyugvó, alkotmányosságért küzdő centralista kör jogtudósa, Eötvös a politikus, Trefort pedig a nemzetgazdasági eszmék képviselője. Trefort, mint hírlapíró hangsúlyozta olyan intézmények létesítésének szükségességét, amelyek az ország gazdaságát felvirágoztatják, jellemezte az elmaradott közlekedési állapotokat, szorgalmazta a vasutak és az országutak építését, szólt a hitelintézmények megalapításának szükségességéről. Trefort már az 1840-es években szorgalmazta a tanítók fizetésének emelését, a tanintézetek felszereltségének javítását, továbbá javasolta egy tanulmányi alap létesítését. Élénk publicisztikai tevékenységet folytatott az 1840-es évek egyetlen politikai folyóirata, a *Jelenkor* melléklapjának, a *Társalkodónak* a hátsólapján is. A *Társalkodó*ban jelent meg első irodalmi írása, a Szent Lázár szigeti kolostorról írott útirajza. Trefort szakírói munkássága az 1840-ben alapított *Budapesti Szemle*ben fejlődött naggyá: a *Budapesti Szemle* az első magyar, európai színvonalon álló, negyedévenként megjelenő, tudományos folyóirat volt. Szerkesztői: Eötvös József, Lukács Móricz, Szalay László és Trefort Ágoston honosították meg a magyar publicisztikában a tanulmányirodalmat.

1839-ben Trefort Ágoston elnökletével alapították meg a német városokban működő Kunstverein-ek mintájára a Műegyletet. A Műegylet létrehozásával megindult hazánkban a képzőművészet pártolása. Trefort a műegyletben ismerkedett meg feleségével, Rosty Annával, akinek Eötvös József volt a sógora. Trefort a Lukács Móriczot méltató beszédében a Műegylet kialakulásáról a következőképpen ír:⁹

„A haladás, melyet Magyarország e tekintetben a műegylet fölállítása által tett, legjobban kiderül, ha hazajövet csodálkoztunk a létező szegénységünkön, s értekeztünk és beszélgettünk, mit lehetne tenni a művészet előmozdítására, illetőleg a művészeti érzék ébresztésére a magyar közönségben. Hogy az állam e részben valamit tegyen, arról a legmerészebb reformer sem mert volna ábrándozni, hiszen a magyar állam a szó mai értelmében akkor nem is létezett, nagy összegeket összehozni aláírás útján, oly

⁸ Szász, 1886. 7.

⁹ Trefort: 1881. 9-11.

pénzszegény országban, mint hazánk akkor volt képtelenség lett volna. Követve tehát Bécs s a külföld példáját, javaslatba hoztuk egy művészeti egyesület életbeléptetését. Lukács Móricz velünk s többekkel kezert fogva, szóval, tollal, tettel élénk tevékenységet fejtett ki, s működésünk nem maradt eredménytelen.

...
Az általános pangás közepett, mely a negyvenes évek kezdetén hazánkban, a közgazdaság, a politika, a tudomány minden terén létezett, - öröndetes jelenség volt a magyar irodalom föllendülése, költők s politikai írók mellett a napi sajtó is emelkedni kezdett. De a gyakorlati élet s a tudomány és irodalom közt nem volt semmi összefüggés. A legtöbb ember az augsburgi Allgemeine Zeitung melléklapjaiból merítette általános műveltségét, a míveltebb s felsőbb osztályok, melyek francziául és angolul is értettek, olvasták a Revue des deux Mondes-ot, s az angol Review-kat. Mindamellet, hogy a Tudományos Gyűjtemény, s előbb is már más folyóiratok léteztek nálunk is, de azok czikkei többnyire specificus magyar dolgokkal foglalkoztak, s közleményeik formája és szelleme oly elavult, olvasóik köre oly szűk volt, hogy e folyóiratok jóformán semmi befolyást sem gyakoroltak, sőt azon irodalmi forma, mely ez irányban hatást tesz, s különösen Francia- és Angolországban már virágzásra jutott, a magyar irodalomban még nem is létezett. - Folyóiratot alapítani, s kiadni, mely a külföldön oly hatásos alakban, essayekben, közvetítse a tudomány vívmányait s az eszméket, e czélra egyesültünk mi hárman: Szalay László, báró Eötvös és jómagam."

Trefort közgazdasági és történelmi témájú tanulmányai tekintélyt szereztek a fiatal politikusnak. Az „Elmélkedések a történettudományról, s Thierry Ágostonról” szóló tanulmánya annyira ismertté tette, hogy 1841-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották.

A centralisták politikai törekvései nem találtak megértésre a reformkori közvélemény tükrében. A polgári származású Trefort centralista társaival egyetértve a polgári átalakulást, a tőkés Magyarország kifejlődését, a Habsburg összmonarchia keretein belül képzelte el. A centralisták sajtóorgánuma, a *Pesti Hírlap* népszerűsége a 40-es évek közepére csökkent, a szerkesztő bizottság megváltozott, Eötvös és Trefort megvált a laptól.

Trefort a pesti márciusi forradalmat visszás érzelmekkel fogadja. Az első felelős magyar minisztérium megalakulásakor Trefort Klauzál Gábor mellett lett államtitkár a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban. Az 1848-as országgyűlés összehívásakor először szülőföldjén Homonnán lépett fel képviselőjelöltként, de Csáky grófnő támogatása ellenére is sikertelenül próbálkozott, majd a főváros Terézvárosi kerületében sikerült képviselővé választatnia magát, s így jutott be a Parlamentbe. A szabadságharc végnapjaiban Trefort könyvtára a bombatűz martaléka lett. A forradalom és szabadságharc bukása után Trefort, a kormánytagok többségével együtt családostul külföldi emigrációba kényszerült.

Egy éves nyugat európai emigráció után családjával az önkényuralmi rendszer idején, az önkéntes száműzetést, a belső emigrációt választotta: felesége családjának birtokára, Csabacsúdre költözött egyre gyarapodó családjával. A Csabacsúdon töltött éveket Szász Károly a következőképpen idézi:¹⁰

„Elzúgván a forradalom vihara, Trefort 1850. vége felé haza jött s kis családjával Békésmegyében, Csaba-Csúdon, neje örökén telepedett meg. Ott töltötte a Bach-korszak szomorú, de várakozással teljes éveit, teljes visszavonultságban a közügyektől, de korántsem tétlenül. Először is saját gazdaságát rendezte, hasznos beruházásokat tett, többi közt kényelmes és csinos lakóházat is épített, melyben - e szomorú korszakban- munkás és boldog családi életet élt az angyaljóságu s nemes szellemű nő oldalán s olajvesszőként növekedő gyermekeik körében- s amellet történelmi és nemzetgazdasági tanulmányokkal

¹⁰ Szász, 1886. 14-15.

foglakozott. Tevékenysége ez irányban kihatott lakása négy falán túl is. Mert ő indítványozta, alkotta meg úgy szszólván s szervezte a békésmegyei gazdasági egyesületet, az országban a legelsők és legtevékenyebbek egyikét. Az ország e szép és gazdag vármegyéje, melyben nagy uradalmak, s a parasztvárosokban módos nép, messzeterülő szép tanyagazdaságok vannak s a termékeny föld olyan, aminőről Vörösmarty éneklé, hogy reá 'egy holló szálla le / S nem láttam, földed olyan fekete'..."

A belső emigráció évei alatt érlelődött Trefort Ágoston igazi családfővé: szomorú gyermek-kora és a 40-es évek megdőböntő eseményei után a családja jelentette számára a legnagyobb örömforrást. Csabacsúdon született meg hatodik gyermeke is. Szórakozást gyermekei nevelésében, olvasmányokban, továbbá gazdaságának vezetésében keresett és talált: ő adott gyermekeinek leckéket, feleségének, lányainak maga olvasott fel regényrészleteket. Családja a teleket Pesten töltötte. Trefort naplószerű levelekben számot be életéről, olvasmányélményeiről, gazdaságának alakulásáról. Levelei az egész családnak szóltak, melyekben a gyermekei számára didaktikai célú megjegyzéseket is tett. Ágnes lányának a következőket írta 1856. február 18-án:¹¹

„A napnak gondjai után jól esik, ha gondolataim hozzátok fordulhatnak s minthogy távol vagytok, szeretek hozzátok szólani egy kis levélke által s benneteket tudóstani itteni életemről, habár egyik nap csak úgy múlik el, mint a másik... Olvastam római történeteket s Goethe életleírását. Ha az ember kertben vagy erdőben sétál s közönséges bokrok és fák közt egyre akad, mely nagysága és szépsége által kitűnik – nemcsak bámulja azt, hanem szívesen leül árnyékába. Úgy vagyunk kitűnő emberekkel is, - kíváncsiak vagyunk tudni, miként éltek, mit tettek és szívünk örvend, hogy az Isten olly emberket teremtett. Ilyenek egyike Goethe, ha majd nagyobbak lesztek s németül fogtok tudni, ti is fogjátok munkáit olvasni s őt nagyra becsülni.

Pár nappal utóbb pedig Edith leánynak írja:

„Leveledet nagy örömmel olvastam s igen tetszett volna, ha valamivel jobban s kevesebb hibával lett volna írva. Hiszem azonban, hogy máskor figyelmesebb fogsz lenni a levélírásnál... Este az olvasáshoz fogtam. Érdekeltek egy értekezés az amerikai feketékről, borzasztó, mily rosszul bánnak szegényekkel, pedig a fekete ember is oly teremtése az Úristennek, mint mi fehérek s egy embernek a másikkal rosszul bánni nem szabad...”

Az abszolutizmus Magyarországon szervezkedésre csak a gazdasági egyesületek adtak lehetőséget. Az 1847-ben alakult szarvasi egyesület 1858-ban ügyei intézésére Trefort Ágostont kérte fel. Trefort munkásságának eredményeként 1860-ban megalakult a Békés megyei Gazdasági Egyesület.

1860-ban az Októberi Diploma kiadása után a politikai helyzet megenyhült, országszerre megtörténtek a főispáni kinevezések. Trefort Ágostont báró Wencheim Béla főispán mellé alispánná választották. Az 1861. évi országgyűlésre Trefortot a gyomai kerület küldte képviselőjéül a Parlamentbe. Választói előtt Trefort Ágoston kifejezi az 1861-ben mondott beszédeben a 48-as törvényekhez való ragaszkodását:¹²

„Az országgyűlés példáját követve, ragaszkodjunk különösen az 1848-iki törvényekhez – csak azok alapján lehet Magyarország nagy, szabad és gazdag... Tartsuk meg a megyéket, ameddig lehet. Önkormányzat nélkül nincs szabadság. Hanem ne feledkezzünk el, hogy az önkormányzat legmagasabb foka a parlamenti rendszer, hogy anélkül maga a megyei rendszernek fönállása nincs biztosítva, mert parlamenti kormány nélkül bennünket mindig Bécsből fognak kormányozni, mint negyvennyolc elűt...”

¹¹ Szalay, 1909. 24-25.

¹² Idézi Mann, 1982.

Trefort politikai szereplésén kívül fontos az a tevékenysége, amit a közgazdaság, a gazdasági élet fejlesztése életébe tett. 1862-ben a gazdasági életben, főként a termények forgalmazásában általános pangási időszak volt. Trefort az Alföld elmaradott közlekedési viszonyait ismerve legfontosabb feladatnak a vasúthálózat fejlesztését tartotta. A vasútépítés tervéről, és megvalósításáról Szász Károly írta, hogy a tengerrel való összeköttetés megteremtése céljából támogatta Trefort a vasút kiépítését; összegyűjtötte az előmunkálatokhoz szükséges pénzüsszeget, s 1869-ben megnyitották a Nagyvárad és Eszék közötti szakaszt.¹³

Trefort 1867-ben bekapcsolódott a kiegyezés előkészítésébe, de ennek megvalósulásakor miniszteri kinevezést nem kapott, alacsonyabb beosztást elfogadni nem volt hajlandó. 1867 és 1871 között valósította meg vasútépítési tervét és szervezte a Kőrös-Berettyó szabályozását. 1870-ben elvesztette feleségét, majd legjobb barátja, sógora Eötvös József halála rendítette meg. Az Eötvös József vezette vallás és közoktatási minisztérium élére Pauler Tivadar, jogtudós, egyetemi tanár került. Pauler 1872-ben az igazságügy miniszteri tárcát vette át, s utódjául a kultuszminisztérium élére a kultúra fejlesztésének szolgálatában aktívan tevékenykedő Trefort Ágostont választották. Trefort 16 éves kultuszminiszteri pályafutását, miniszteri tevékenység rendszerének egyetemességét Ferenczy József emlékbeszédében a következőképpen mutatja be:¹⁴

„Mint politikus teljesen a modern haladás és reform embere volt, ki irtózott a dogmáktól, de az el nem érhető illúzióktól is távol volt. – Nem szerette sem a vakmerő kísérleteket, sem a kétes eredményű kalandokat. Körültekintő számítás, a körülmények kellő mérlegelése és politikai veszély vezeték politikai magatartásában, de azért volt benne bizonyos energia, mely követendő is tudott lenni. Gondolkodásmódját egyébként legjobban jellemzi önmaga, midőn így szól: „Hosszú élet, sok tanulmány s tapasztalás után abstraháltam magamnak azon három nagy igazságot, hogy a farradalom cultusával szakítani kell, ha egészséges fejlődést óhajtunk, hogy az alkotmányosságot az abszolút hatalommal szemben erősen kell védeni, végre, hogy az állami alakulásoknál a vallás és egyház mozzanatait a számításból nem szabad kihagyni.

Ezt a három igazságot sokszor emlegette s erősen hangoztatta különösen minisztersége idején, amikor jelentőségüket kiválóan érezte. Mint miniszter tizenhat éven keresztül állt élén a vallási és közoktatási ügyeknek, s ez idő alatt érdemei folyton nagyobbodtak, dicsősége állandóan növekedett. Miniszteri működése alatt figyelme és gondja kiterjedt a nemzet egyetemes közművelődésének minden ágára és minden mozzanatára, de a leggondosabb ápolásban a felső oktatás ügyét részesítette mindig, amint a tárczája első költségvetésének tárgyalása alkalmával tartott miniszteri programbeszédében is leginkább domborult ki a felső oktatás terén szükséges teendők felsorolása. Volt érzéke a műveltség legalsó fokán lévő nép nevelése iránt, sokat foglalkozott a közép és szakoktatás kérdéseivel is, de mintha legjobban érezte volna a nemzet intelligens elemének fogyatkozásait, a szaktudósokban és vezető férfiakban való hiányt. – Miniszteri első beszédében, melyben közoktatásunk teendőiről beszélt, a tanintézetek sorában az egyetemeket helyezte előtérbe, a tudományokban való elmaradásunkat fájjalta, külföldi szaktudósok és tanárok meghívását sürgette, a seminariumi oktatást hangsúlyozta, s az oktatás szabályozására szolgáló törvényhozási intézkedésül a felső oktatásra vonatkozó törvényjavaslatot helyezte kilátásba. Tanügypolitikájának alapelve volt a nagy angol bölcsész azon mondása, hogy: a tudomány hatalom, – és e hatalom biztosítását az igazi tudományos műveltség fejlesztésében kereste. Pedig — említettük — nem volt a „szürke” theoriák embere, a bonyolult problémák kutatója, mert praktikus esze még a legelvon-

¹³ Szász, 1886. 17.

¹⁴ Ferenczy, 1889. 32-34

tabb elméletekben is a gyakorlati jelentőséget kereste, hisz egyik akadémiai beszédében éppen ő róta meg tudományos működésünk nagyon is academicus jellegét, mely nem akarja számba venni a gyakorlati élet követelményeit, cothurnust ölt s felve kerüli a népszerűséget.”

Trefortot, a dualizmus kultuszminiszterét az iskolakultúra, mint az Eötvös által megalakított népiskolai törvény továbbfejlesztőjét, a középiskolai törvény létrehozóját, a reáliskolai rendszer kezdeményező kultúrpolitikusát, továbbá számos egyetem és felsőfokú tanintézet alapítóját tartja számon. Trefort munkássága kiterjedt a tanügy teljes körére; a kisdedek nevelő oktatásától kezdve a tudományos szakoktatás legmagasabb fokáig. Trefort Ágoston 1874-ben rendezte a népiskolai hatóságok ügykörét. 1879-ben törvény útján tette kötelezővé a magyar nyelv oktatását minden népiskolában. Kiadta a gimnáziumnak és az általa nyolcosztályossá tett reáliskolának az alapidokumentumait (tanterv, utasítás, rendtartás). Az 1883-ban kiadott középiskolai törvénye középiskolai oktatásunk legfontosabb alaptörvénye (Kornis Gyula, a törvény legfőbb érdemének, a középiskolák közigazgatásának egységes rendszerét tartja). A reál és humán tudományok arányáról, a középiskolák közötti átjárhatóságról, a középiskolai tanárok képzéséről és továbbképzéséről Trefort a következő gondolatokat írja le:¹⁵

„A kiknek tehát a klasszikus tanulmányokhoz nincs hajlamuk, azok menjenek a reáliskolákba, de hogy módjuk legyen más pályára is átmenni, abban is könnyíteni óhajtok rajtuk, mert a reáliskolákban rendes tanszéket fogok állítani a latin nyelvre, természetesen nem mint köteles tantárgyra. – Továbbá míg én miniszter vagyok, folyvást minél több speciális szakiskola állítására töreksem, melyek mintegy villámhárítóként szolgálhatnak a gymnasiumok irányában, hogy az iskolázott proletariatus ne növekedjék, a gymnasiumokban azok maradjanak, kiknek tehetségök s kedvük van a magasabb műveltséghez s kiknek szükségök van a klasszikus műveltségre. Intem tehát az igazgatókat, hogy az alsó osztályokban a kellő szigorral járjanak el, hogy a szegény gyermekek, kiknek tehetségök és szorgalmuk nincsen, korán más pályákra is menjenek át – elég drasztice ismételve, hogy bármi szegén apa gyermeke, legyen az utcai koldus, lehessen miniszterelnök, országbíró, cardinalis, tábornagy, ha esze és tehetsége van. – De végre, ha sikert várunk a klasszikus neveléstől, nem csak nem kell megterhelni a gymnasiumokat rossz anyaggal, s e tekintetben semmiféle racenak vagy felekezetnek nincs privilegiuma, de főleg jó tanárokról kell gondoskodni, illetőleg ilyeneket nevelni. – A tanárok neveléséről kell gondoskodni a francia école normale supérieure példájára, internatussal összekötött tanárképző intézet fölállításával. Ha az állam ez útra tér, valamint a tanító szervezetek úgy a felekezeti iskolák fenntartói a dolgok hatalma következtében kénytelenek lesznek az állam példáját követni, lesznek tanítani tudó tanáraink. – Valamint a világ minden vonatkozásaiban úgy különösen a tanításban minden az emberektől függ. – Ember, azaz intelligens képzett ember, s a szükséges anyagi erő vagy is a pénz s a siker megjön minden téren.”

Trefort az 1873. február 24-én tartott országgyűlési beszédében felveti az egyetemi oktatás színvonalának fejlesztését, szorgalmazza a külföldi, tudós tanárok alkalmazását és a szemináriumi rendszer kiépítését. Szónoki tehetségéről és széles látókörűségéről tanúskodik az alábbi idézet.¹⁶

„Ha mi fiatal tudósokat hívunk meg a külföldről, azok sajátjokká fogják tenni a magyar nyelvet, mert a magyar nyelvet csak úgy meg lehet tanulni, mint bármi más nyelvet, s így ők valódi nyereség lesznek a magyar kulturára nézve. Látunk erre példákat a mindennapi életben. Ha pedig sikerülne, ami iránt kétegyem vannak, egy-két idősebb tekintélyes tanárt megnyerni: méltóztassék elhinni, hogy

¹⁵ Trefort, 1881. 340-341.

¹⁶ Trefort, 1881. 330-331.

ezek előadásai kevesebbet germanisálnának, mint azon körülmény, hogy ifjuságunk nagy része kénytelen a külföldre menni, ha tanulni akar, megy pedig Bécsbe, Münchenbe, Zürichbe, Lipszékbe, Berlinbe s más német városokba, valamint magunk is kénytelenek vagyunk, a tanulni akarunk, idegen művekből, főleg német művekből tanulni, mert tudományos irodalmunk szegény. Ily külföldi tanárok főleg az egyes tudományok számára fölláttandó seminariáumokban vagy képezdékben működhetnek nagy sikerrel. Méltóztatnak tudni, hogy Németországban, a tanítás és tanulás szabadságának hazájában, keddik e szabadság fényoldalai mellett érezni annak árnyoldalait is, s correctivumul seminariáumokat állítanak az egyes tudományok számára, amelyekben a legjelesebb és legszorgalmasabb fiatal emberek a tanárokkal dolgoznak, s az illető tudományban szaktudóssokká képezik magukat. – Ha már Bacon mondhatta, hogy a tudomány hatalom: mennyire nőit azóta e hatalom!”

„Ily seminariáumokban nem tartatnak nyilvános, drámai hatásra számított előadások, ezekben tehát kivételkép bármi nyelven beszélhet a tanár. Ez volna a legbiztosabb mód, amellyel aránylag rövid idő alatt magyar ifjakkól – mert talentum s tehetség nálunk nem hiányzik, csak alkalmat kell a kiképzésére nyújtani- jeles tudóssokat, tanárokat és szakférfiakat képezhetnénk, kik egy pár év- mondjuk tíz év lejártával- a külföldi tanárokat és szakférfiakat fölöslegessé tennék. Különösen a keleti nyelvekre nézve is kellene ily seminariáumot életbe léptetni, mi a többször javaslatba hozott keleti akadémiát is pótolhatná. Ha nem folyamadunk ily intézkedésekhez: csak lassan fogunk haladni a tudományok terén. Hasznos intézkedés: tehetséges fiatal embereknek – állami stipendiumok mellett- kiküldetése a külföldre, de az korántsem bír azon hatással, amelyet az általam ajánlott intézetek és rendszabályok szükségkép előidéznenek. Midőn szerencsém lesz a tisztelt ház elé terjeszteni a törvényjavaslatot a felsőbb oktatásról, amely már készen van: bátorkodom majd fölhívni figyelmét a seminariáumok kérdésére is. Ami a tanárok meghívását a külföldről illeti, e tekintetben a kormány nem fog semmit sem tenni, ha az országgyűlés arra föl nem hatalmazza.”

Az egyetemi oktatás színvonalát az intézmények felszereltségének modernizálásával, új egyetemi épületek kulturális intézmények létesítésével kívánta emelni. Trefort nevéhez fűződik a tanárképzés újraszabályozása, a középiskolai tanárok képzésének reformja, a gyakorlóiskolai hálózat kiépítése, a tanfelügyeleti rendszer kialakítása. Trefort a parlamenti üléseken és a Magyar Tudományos Akadémia ülésein beszédeiben gyakran foglalkozik a magyar tudományos élet fejlődésével. Trefort számára a tudomány hatalom, a tudományok között a természettudományt tartotta a legnagyobb hatalomnak. A természettudományokról következőképpen érvelt:¹⁷

„És bátran mondhatom, hogy ma a tudományok közt a legnagyobb hatalom: a természettudomány, mely egészen átalakította az emberek gondolkozásmódját, megsemmisítette az előítéleteket és a babonát. Hogy boszorkányokat nem égetnek s az örülteket nem tartjuk az ördög által megszállottaknak: az a természettudomány műve. És ezt nem tekintve, a természet hatalmas erőinek értékesítése: egész földművelésünk, iparunk s kereskedelmünk a természettudományokon alapszik. Az emberi élet és kora és az egészségi állapotok nagy részben az orvosi tudomány állásától, művelődésének módjától függenek. És miénél mélyebben fog a higiénia a mindennapi élet szokásaiba behatni, annál szembetűnőbb lesz hatása az emberi élet különféle irányaira.

Nem feladatunk itt részletekbe bocsátkozni, vagy a természettudományoknak az élet mindennapi vonatkozásaiban nyilatkozó hatásait feltüntetni. A természettudomány a culturának feltétlenül szükséges organuma. A természettudomány történelme az emberiség történelme. Azok, akik a mai időket úgy állítják elő, mintha a középkor legrosszabb epocháiban élénk, Dubois Reymond Cultur- und Naturwissenschaft című munkájában megtalálják a legerősebb czáfolatot.

¹⁷ Trefort, 1887. 170.

De ha a tudomány csakugyan hatalom, mely különösen nyugati Európában már érvényre is jutott, kérdés, vajjon hazánkban a tudomány bírja-e már a hatalom kellekeit, s ha nem bírja, mit kell tenni, hogy megszerezze, és így az ország a normális fejlődés útjára jusson.”

Az irodalom, a történelem honi fejlesztéséről a következőket írja:¹⁸

„Ha tehát Magyarország fennállását biztosítani kívánjuk, ha el akarjuk érni, hogy a magyar elem mérvadó s uralkodó maradjon: a nemzetnek a cultura magasabb fokára kell emelkedni, vagyis a tudománynak nálunk is azon helyet kell elfoglalnia, amely megilleti, azaz hatalommá kell válnia. Ép oly jól tudom mint bárki más, hogy sem az Akadémia, sem az egyetemek, sem az országgyűlés nem dekrétálhatják, hogy nagy tudósaink s íróink legyenek, s hogy azok korszakot alkotó munkákat írjanak.

De abból nem következik, hogy mit sem kell vagy mit sem lehet tenni. Ha tekintélyes irodalmat akarunk: művelni kell a nyelvet az irodalomban, az iskolában s a családban, a külföldi irodalmak jeles termékeit jó fordításokban terjeszteni kell, háttérbe szorítani a rossz regényeket, melyek az erkölcsiséget és a jó ízlést is rongják. Elő kell mozdítani főleg a történelmi irodalmat, melynek az emberek gondolkodására a legnagyobb befolyása van. Ezért állítsunk történelmi seminariumokat, gondoskodjunk jó történelmi előadásokról az egyetemeken, hassunk oda, hogy a jó történelmi munkák terjedjenek, és olvasóik száma szaporodjék. A természettudományok s orvosi tudományok művelésében nagy külső apparátusra van szükség. Ez irányban legtöbbet tehet s kell tennie az államnak, egyetemeinknek e tudományokat el kell látni a szükséges eszközökkel.”

Trefort, minisztersége alatt az egyetemek építésén, fejlesztésén kívül kiemelten foglalkozott a múzeumok és gyűjtemények és ma már műemlékként látogatott templomok, intézmények alapításával. Ő építette újra a Vajdahunyad várát, a Mátyástemplomot, a kassai dómot, az ő felügyelete alatt nyert lendületet a budapesti bazilika építése. Kezdeményezte továbbá a kaszinói és olvasóköri könyvtárak hálózatának kiépítését. Elrendelte az iskolai könyvtárakat úgy rendezzék be, hogy a tanulók szülei is használhassák azokat. A kiegyezés után Trefort kezdeményezésére indult meg az a történelmi, irodalomtörténeti és nyelvtudományi szaksajtó, amelynek sok eleme ma is él. Trefort felsőoktatási politikájának fókuszában a természettudományok fejlesztése mellett az orvostudomány fejlesztése és a medicinával kapcsolatos intézmények alapítása állt: az Üllői úti klinikai negyed építetőjeként világosan látta az egészségügy gazdasági oldalát is, hiszen az orvostudomány eredményessége hatással van az ember egészségi állapotára.

Trefort gyakran figyelmeztet beszédeiben a Közegészségügy fontosságára. *„Híressé vált hármas jelszava 'tudomány, vagyonosság, egészség' világosan tükrözi hogy fontos összefüggéseket felismerve miniszterként is küzdött az egészséges életmódra nevelés, a népegészségügy fejlesztéséért egy olyan országban ahol a rossz víz, rossz levegő, rossz lakás, tisztátlanság, rossz táplálkozás, iszákosság pusztítják a népességet.”*¹⁹

Számos felsőfokú tanintézet alapítása mellett Trefort kiemelten foglalkozott a nőneveléssel. 1875-ben hozta létre az ország első állami lányközépiszkoláját, a tanítói árvaházakat, és a süketnéma intézetet. Vallástügyi miniszterként egyforma mértékkel támogatta a felekezetek kezdeményezéseit, az egyházellenes álláspontokat nem engedte felülkerekedni. A vallási tolerancia híve volt. Minisztersége alatt a Tudományegyetem hittudományi kara megőrizhette régi jogait, továbbá minisztersége idején nyitotta meg kapuit az országos rabbiképző intézet.

¹⁸ Trefort, 1887. 171.

¹⁹ Mann, 1982. 92.

Trefort magánemberként kedves jószívű, és szeretetreméltó egyéniség maradt nem csak családjában, hanem tisztviselői körében is. Minisztériumában ő vezette be a vasárnapi munkaszünetet, és minden tisztviselőjének megadta évenként a 6 hét szabadságot. Szabadságát ő is minden évben kivette, s külföldön töltötte. Utazásaira mindig magával vitt gyermekei, unokái közül egyet-kettőt; szükségét érezte, hogy benyomásait azonnal közölje valakivel. Referenseivel, tisztviselőivel közvetlen kapcsolatot tartott fenn. Fogadóóráin türelemmel orvoslta a kérelmezők panaszait, jóakarató bölcs tanácsokkal látta el a rászorulókat, nem ritkán meg esett, hogy annyi pénze sem maradt a zsebében amennyivel a bérkocsiját kifizethette volna. Hetvenegy éves korában, halála évében – miután két felnőtt gyermekét is eltemette – még eleven gondolkodású, új tervekkel foglalkozik, így a következő év költségvetési problémáival is.

1888 augusztus 22-én érte a halál. Temetésére ünnepélyes külsőségek közepette került sor. A Kerepesi temető örökös díszsírhelyén nyugszik. Öt évtizeden át dolgozott a magyar kultúra, a magyar tudomány és a magyar művészet felvirágoztatásáért.

A bevezető idézet szerzőjének méltató soraival zárom tanulmányomat.²⁰

„Kis nemzetek életében különösen megrendítő hatást szokott tenni, a közélet terén kiváló szereplésű férfiak elvesztése, mert annál nagyobb a veszteség érzete, minél érezhetőbb a veszteség által okozott hiány pótolhatásának tudata. Trefort Ágoston elvesztésekor mindnyájan éreztük a veszteség nagyságát, mindnyájan tudtuk, hogy az ő helyének pótlására egy ember nem elég. Mert valósággal Trefort nem egy ember tevékenysége körét töltötte be, amiként életének átélte idejére is azt mondhatnók, hogy nem egy, hanem emlékezetre örökké érdemes két életet élt.

Mind a kettőben eljutott oda, ahova eljuthatni az igazán nagyra hivatott, kiváló tehetségnek is dicsőségét és büszkeségét képezheti. Élete derekán eljutott az államtitkárságig, még pedig oly tevékenység emlékei után, amelyek magukban is elégségesek lettek volna rá, hogy nevét a nemzet kiváló férfiainak névsorába iktassuk. Pedig áldásos tevékenységének termékenyebb és emlékezetesebb korszaka csak azután következett, amelyben 16 évi minisztersége alatt kifejtett munkássága által nemzete kegyeletes háláját minden időkre biztosította magának, amelyben a haza legnagyobb fiai közé küzdötte fel magát.”

I r o d a l o m

- Eötvös József:* Budapesti Árvizkönyv IV. kötet. Bp., 1840. 285-322.
Ferenczy József: Emlékbeszéd Trefort Ágoston felett. Győr. 1889.
Gazda István: Fejezetek a magyar művelődéstörténet forrásaiból. Bp., 1996.
Mann Miklós: Trefort Ágoston élete és működése. Bp., 1982.
Szalay Imre: Visszaemlékezés Trefort Ágostonra. Bp., 1909.
Szász Károly: Trefort Ágoston. Élet- és jellemrajzi vázlat. Bp., 1886.
Trefort Ágoston: Emlékbeszédék és tanulmányok. Bp., 1881.
Trefort Ágoston: Újabb emlékbeszédék és tanulmányok. Bp., 1887.

²⁰ Ferenczy, 1889. 8.

SZILÁGYI FERENC

Mezítlábás Notre Dame

A beregi Tákos vert agyag, paticsfali, festett kazettás mennyezetű református templomra, amelyet kedves tisztelettel „Mezítlábás Notre Dame”-ként is emlegetnek

Ez volt az igazi templom: anyaföldből verve, a búza
 toklászával a fal; sárfala: könny s veriték
 áztatták, amiként gályák evezőit a bús szem
 és csak az Egy Isten pisle reménysugara
 fénylett csillagozón fenn árbocok ingatag ormán.
 Ámde a fal magasult, s pajtakapu befedé
 parlagi mennyezetül: teli ékes réti szinekkel:
 röpke pipacs, pitypang, zsálya, havas lilium
 s búzagalász, szőlő, ami kint él, ím, kivirult benn,
 csillagos égi mező tűköre bent ez a rét
 s illatoz: a hús föld, a tapasztott, amin a talpad
 halkán jár, amiként hajnali réten anyánk – –
 és szól a zsoltár, a tücsök-kar zengve, a padnak
 rései közt muzsikál: pusztai orgonaszó;
 nem kell itt sarudat le sem oldnod, úgy jön az ember,
 mint a mezőre, ide, és veszi le fővegét,
 mint a kelő Napnak, amelyben a pacsirta se látszik:
 himnusza jelzi csak: *ott!* S nappali hold be-benéz
 a csöpp ablakokon, melyek sora szinte tenyéryni,
 ámde az égi Sugárt hívni s fogadni elég:
 mennyei kútfőnek csöppjét a szived szomjú csobolyója –
 nyisd ki szived hát, s fond össze fohászra kezed!

2005. július 18.

PAP JÁNOS

Mezőkövesd íróiról

A híres matyó népművészek mellett Mezőkövesden jelentősek azok az alkotó művészek, értelmiségiek is, akik a szépirodalomban tűntek ki tehetségükkel. Közülük is ki kell emelni *Harsányi Kálmán* (1874-1929), *Benkóczy György* (1911-2003) és *Kiss Gyula* (1917-2003) írói teljesítményét, de *Dala József* (1901-1985), *Lukács Gáspár* (1907-1986) és *Sándor István* (1907-1993) művésztanári, tanári, helytörténet-kutatói munkásságuk mellett az irodalomban is ugyancsak maradandót alkottak. A felsorolásból nem hagyható ki *Simon Istvánné Gari Takács Margit* (1907-1998) sem, aki egyszerű parasztasszonyként írta be nevét a magyar irodalomba.

Harsányi Kálmán a magyar irodalomtörténet egyik jelentős alakja Mezőkövesden született, később szüleinek munkavállalása miatt elhagyta szülővárosát, azt azonban soha nem felejtette el: „...az ablakon bevilágító színes tavaszi virágözönre fordulva így szólt hozzám: De gyönyörű, olyan, mint a kövesdi hímzés.” – emlékezik betegágyára fia, Szabolcs. Németh László méltatása nekünk is mérvadó: „Minden műfajban érdemeset alkotott. Lírája a legbecesebb. ...Drámája, az *Ellák*, eszmei elgondolásban egyike az új irodalom legértékesebb alkotásainak. Regénye, a *Kristálynézők*, a magyar irodalom egyik legsajátosabb könyve.” Kiss Gyula *Harsányi Kálmánra* való emlékezésében azt emelte ki, hogy a nemzeti öntudatra való nevelés az ő irodalmi munkásságán keresztül a ma és a jövő magyarjai számára is mérvadó.

Benkóczy György *Tetejetlen fa* című verses mesedramája a nagy magyar klasszikusok népi ihletésű drámáihoz hasonlítható. Diákjaival bemutatta nemcsak Mezőkövesden, hanem a miskolci színházban is. Mesedramáját Cs. Varga István irodalomtörténész méltatta. *Benkóczy* ifjúsági történelmi regényt írt a honfoglalás koráról *Rónán járó röpke rárók* címmel. A *Rejtelmes anyanyelvünk* című nyelvtudományi esszékötete országosan is elismerést kapott.

Kiss Gyulát (képünkön balra) még életében Kövesd írójának tartották, elsősorban azért, mert a *Matyóföld* című irodalmi-naprajzi periodikát évtizedeken keresztül szerkesztette. *Dala Józseffel* alapította 1959-

ben, amikor megjelenéséért szinte élet-halál küzdelmet kellett folytatni a politikai cenzorokkal szemben. Senkinek sem volt annyi helytörténeti cikke Mezőkövesdről és Dél-Borsod községeiről, mint neki. Verseit Illyés Gyula méltatta, első verseskötetéhez írt előszót. Comeniusról, Kazinczyról és Károlyiról írt drámái az értékes magyar irodalom részei. Illyés Gyulával hosszú éveken át levelezést folytatott. (Levelezéséről a Matyóföldben emlékeztünk meg kisebb tanulmányban.)

Dala József szépírói tehetsége elsősorban a Híres Mezőkövesd című regényében mutatkozott meg, de elévülhetetlen érdeme a Matyó Múzeum megalapítása mellett a Matyóföld című periodika elindítása is.

Lukács Gáspár és *Sándor István* gimnáziumi tanárok voltak Mezőkövesden. Sándor István útja a Néprajzi Múzeumig külön tanulmányt igényelne. Ők írói vénával is megáldott sokoldalú alkotók voltak, népmeséiket, matyó népmese-gyűjtéseiket, esszéiket olvashatjuk többek között a Matyóföld kötetekben, valamint Mezőkövesd monográfiájában.

Gari Takács Margit (képiünkön) nagyságát, jelentőségét irodalmi életünkben Juhász Ferenc fedezte fel az Új Írás című folyóirat 1976. júliusi számában, amikor részletet közölt „Az Ég, a Föld s az Alvilág” címmel a francia Plon Kiadónál megjelent *Le vinaigre et le fiel* (Ecet és epe) című könyvéből, önéletírásából. Gari Margitról azt kell tudnunk, hogy ő tudta a legmagasabb színvonalon megfogalmazni, elmondani a matyók világképét, hiedelemvilágát, ő tudott legszínesebben, rögtönözve is mesélni a matyó paraszti ősök mindennapjairól, az emberi élet teljességéről, erkölcsi, vallási értékeiről. Számtalan rádiós riport, több tévéfilm készült vele. A matyó tájnyelvnek is teljes egészében birtokában volt, azt nem szégyellte, soha el sem akarta hagyni. Mindig, minden látogatóját szívesen fogadta, szavajárása volt, hogy „a szót nem adják pénzért.” A franciául, sok-sok példányban megjelent könyvéről, írásáról így nyilatkozott Juhász Ferenc: „Szívárvány-áhitatú, tündöklet-népmese igazságú lélekvallomás ez...”.

Két vers közlésével emlékeztünk az eltávozottakra. Ők már nincsenek sajnos közöttünk, Mezőkövesd irodalmi élete azonban ma is gazdag. Verseskötetek jelentek meg Cseh Károly, Laboda Kálmán, Pázmándy László, Pető János tollából. Petrán Lajos írói ihletéssel írta meg két kötetben is a paraszti világ sorsát. Ízig-vérig matyók maradtak, ha ma Budapesten élnek is Daragó Ferenc (terrakotta, vers), Katona Kálmán (vers), Pető Margit (vers, textilművészet, festészet), Sorki Dala Andor (vers, képzőművészet). Ha nem is mezőkövesdiek, de tágabb ér-

telemben Matyóföld költőinek is mondhatjuk a Bükkábrányban élő Dudás Sándort és Cserépfalu lakóját, Demjén Istvánt. A Matyóföldi Alkotók és Művészetpártolók Egyesületének tagjai ők, akik versesköteteik mellett grafikával, festéssel is eredményesen foglalkoznak.

Juhász József (1914–2003) azért kell külön is megemlékezni, mert szentistváni lévén igazi matyónak tartotta magát, és írói munkássága során mindig szoros kapcsolatban volt Kiss Gyulával, a Matyóföld periodikával. Több verseskötete, irodalmi szociográfiája jelent meg. A szépírás mellett eredményesen foglalkozott festéssel is. Szentistvánon a Juhász Galériában ma is láthatjuk örökérvényű alkotásait.

*Harsányi Kálmán: Est*¹

Csendes minden, csendes,
Hallgatnak a lombok,
Mehalt a nap; – ott a vérfolt
Ahol összeomlott.

Gyász van; mély, sötét gyászt
Ölt a táj magára,
Harmatot sír a mezőnek
Minden szál virága.

És susogják halkán:
„Sohse látjuk többé?
Nem lehet az, hogy éj legyen
Most már mindörökké!”

S várják, visszavárják,
Míg a láthatáron
Fölmerül a hold korongja
Halotthaloványon.

Kisértetes fénytől
Sáppad az ég alja.
Megborzongnak a virágok:
„Visszatért, de – halva!”

*Kiss Gyula: Ötven*²

Hosszú léptekkel, ki nagy útra vágy
hagyod el korunk mily félszázadát!
Megőrzője lehattél mégis – mi végre?
Tollad hű iránytűként rezdült kezeden.

Könnyű annak, kit egy nemzet vigyáz?
Könnyű?! Talán mert viselheti gondját?
Magányába is csak azért húzódik,
figyelhesse: mi dörömböl odakinn.

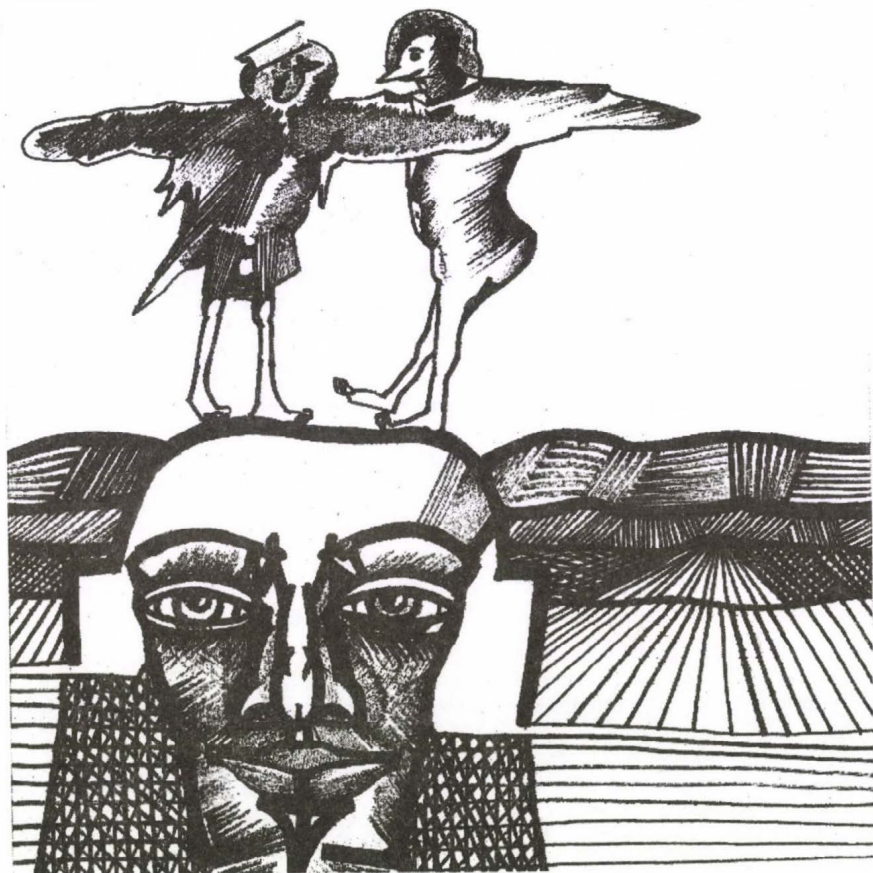
Ötven. Lentről, a gyermekkorból mérd
e számot, úgy gondold ki és úgy féld
törvényeit e rejtelmes hős életnek.
Harmincöt év halmiról én már úgy nézem.

Föl, jól védett hegyedre kiáltom
üdvözlő szóm s már halkul is hangom.
Tihanynak lágy visszhangja talán majd felel:
a múltó idő följebb még hová emel?

¹ A verset Bartók Béla zenésítette meg 1911-ben.

² Illyés Gyula 50. születésnapjára írta ezt a verset a szerző 1952-ben.

BALÁZS ILDIKÓ

Wass Albert: Tavak könyve

Az erdélyi táj rejtelmes világa ihletforrás volt Erdély írói számára, akár lírát fakasztor-, akár prózai műfajok kulisszájává vált. A két világháború közötti időszakban az erdélyi írók gyakran merítettek erőt, ihletet a tájból. Tamási Áron, Nyirő József, Kemény János írói világának színes, különös komponense a táj. És minden írói világban e táj szubjektíve másként jelenül meg. Nyirő József műfajt teremt az 1936-ban megjelent *Havasok könyve* című novella-kötetével.¹ A műfajt, de leginkább a rövidpróza-terjedelmű történetek ötletét ragadta meg Wass Albert is, aki látszólag mesefüzért írt. Könyvének címe: *Tavak könyve*. Ám a műfaji besorolás nem egyértelmű e meseköntösbe öltöztetett mikrovilág megismerése után. A mese mitikus tartalommal telik, akárha genesis bomlana ki az író tolla nyomán.

Wass Albert mesekönyvét többször is kiadták. 1943-ban jelenik meg a *Tavak könyve: Kétfelcsé meséje* a Révainál Hincz Gyula tetszetős, gyermeki fantáziát megmozgató rajzaival, 88 oldalon. Ezt követően a németországi Bad Wörishofenben adják ki újra 1946-ban. Az ötvenes években Buenos Airesben megjelent *Tavak könyve: Mesék a Révai-kiadás mása*. Wass Albert „újrafelfedezése”-kor Adamikné Jászó Anna gondozásában lát napvilágot.²

Wass Albertnek két meséskönyvét ismerjük, a *Tavak könyvének párja az Erdők könyve* (1947), melyet már az emigrációban jelentetett meg először német nyelven, s amelyet felesége, Eva Wass von Czege fordított; 1946-ban Karlsruhe-ban látott napvilágot – egy évvel a magyar szöveg kiadása előtt –, 1947-ben Stuttgartban, s talán (ellenőrizetlen adat) ugyanebben az évben sikere folytán újranyomtatta a Rosenheimi Torknitz kiadó. 1967-ben ismét kiadták Hamburgban, feltehetőleg a fordítónő kezdeményezésére. A kötet sikert jelentett mind magyar, mind német nyelven. Az első német kiadás címe: *Die Welt ist schön: Märchen vom Wald*, alcíme: *Ein Buch zum Vorlesen*, azaz „A világ szép: mese az erdőről”, alcíme: „felolvasásra szánt könyv”. Ezzel szemben a korábban keletkezett és kiadott *Tavak könyve* mindösszesen egyszer jelent meg németül: az 1965-ös hamburgi német nyelvű Matari-kiadás fordítása ugyancsak Eva Wass von Czege munkája, a könyvet Liesel Lauterborn illusztrálta. Sajnos, a német nyelvű kiadások sajtórecenzióiról nem tudunk.

Miben rejlett a német és magyar könyvek sikere? Wass Albert a *Tavak könyve* megírása-kor már több éve, 1936-tól, azaz Vid fia megszületése óta „gyakorló szülő”. A gyermekek iránti szeretete, jósága érződik a mesékből. A szövegek lendületét a gyerekkorában bölcs, öreg

¹ Nyirő József: *Havasok könyve*. Bp., 1936.

² Dinasztia Kiadó, Bp., 1998. A szerkesztő különös gonddal ügyel a didaktikai szempontok érvényesítésére: a gyermekekhez szóló mondatok, megjegyzések vastag betűs kiemelésére a szövegen belül. A rajzok inkább valamely ornitológiai, zoológiai kézikönyvbéli illusztrációkhoz hasonlítanak: nyilvánvalóan tükrözik a könyv összeállítóinak szándékát, hogy a gyermekkel a hal- és madárvilágot megismertessék. Ezt a kiadást 1999-ben ismerteti Inámi Zsófia a *Magyartanításban*.

parasztoktól eltanult, elapadhatatlan mesélési vágy, az örök bölcsességek továbbadásának vágya hatja át. A szövegek nyelve, stílusa az élőbeszédhez közelít. Az eredeti magyar szövegek – a német fordítással ellentétben – nem felolvasásra, hanem elmesélésre szánt szövegek. A német verzió kötöttebb, kevésbé áll közel az élőbeszédhez, stílusa kevésbé népies színezetű, inkább választékos irodalmi köznyelven íródott, ám ugyanolyan csobogó, halkan lelkesedő, mint az eredeti magyar szöveg.

A könyv korabeli fogadtatása szűkös, ám lelkes volt: Balla Borisz írt róla a *Katolikus Szemlében*, Baróthi Géza az *Életben*, Szombathy Viktor, aki Wass Albertnek több könyvét is ismereti, a *Forrásban* és Tóth Béla a *Protestáns Szemlében*; a recenziók megjelenési éve 1944. Balla Borisz kritikája negatív, egyedül az illusztrátor munkáját méltatja: „a szerző mindenből tanulságot óhajt levonni. Ez ép olyan zavaró, mint az olvasó állandó megszólítása. Mintha attól félne az író, hogy az olvasó figyelme elkalandozik, és ilyen úton kell azt visszaterelni. És ha gyermekek számára íródott a könyv, amire gügyögő hangja utal, minek az utolsó mese a tó vigasztaló erejéről? Ezt ők még úgysem értékelik. Gyönyörűek és valóban mesészerűek azonban Hincz Gyula egészoldalas rajzai”. A bírálat felveti a „Mi a gyermeki irodalom?” kérdését. Bár Wass Albert pedagógiai szándéka, amellyel a gyermekekhez kíván szólni, egyfajta örökséget hagyni nekik, egyértelmű, mégis ma – a Wass-életmű egészét vizsgálva, annak összefüggéseibe helyezve a Tavak könyvét – nem egyértelműen gyermeki irodalmi műfaj ez, nem lehet kizárólag a gyermekmese vagy gyermekeknek szóló mese kategóriájába besorolni. Itt is feltehető a kérdés: mi választódik ki a gyermekek vagy az ifjúság, mint célközönség számára? Gárdonyi regénye, az *Egri csillagok* ifjúsági regénnyé vált, bár szerzője egyáltalán nem annak szánta. Weöres Sándor versei szintén vitathatók a befogadó célközönség szempontjából, hiszen azok a legmélyebb bölcsességeket, felismeréseket tartalmazzák. Ha a gyermekek rá tudnak hangolódni, ez a gyermeki lény intuíciójából, világerzékeléséből, nem pedig értelmi szintű elfogadó- és befogadóképességéből fakad. Gyermekeknek szólnak Wass Albert meséi is, feljogosítja erre őket a didaktizáló megszólítás, a színes, ízes, fordulatos stílus, akárcsak Weöres verseinek zeneisége, ritmikussága, gyönyörű, művészi szókinccse. Ám hogy gyermekeknek szólnak e mind Wass meséi vagy Weöres „gyermek”-versei? Aligha. Nekik is, talán. A recenzió-írók egytől egyig mesekönyvként tárgyalják Wass Albert művét a címben feltüntetett műfaji meghatározásnak megfelelően. Az ismertetők ráéreznek az írói szándékra s a könyv értékére. „Mesekönyve kellemes és vonzó meglepetés: első írásainak üdesége, szép és behízelgő természetlátása elevenedik föl benne, egy csendes és mély poézis, amelynek hatása alól nehezen vonhatjuk ki magunkat” – írja Baróthi Géza összefoglalva Wass Albert írásainak főbb jellemzőit.

A következő elemzés Tóth Béla tollából való: „Wass Albert eddigi írásainak egyik legjellemzőbb vonása az író mély természetismerete s az a meleg együttérzés volt, mellyel a természet szépségeibe elmerült, s hangulatukat szavakba tudta önteni. [...] Azt a képességet, amelyet eddig az író embereinek ábrázolására fordított, most a tó világának egyénítésére használja. [...] A mesék egyik legfőbb varázsa, hogy sohasem szakadnak el a valóságtól: annak éles megfigyelésén alapulnak. Ami itt történik, az tulajdonképpen a valóság tündérisztítése. Kedves varázslat, amilyeneket Szille csinál a könyvben. Ezért van, hogy a felnőtt is érdeklődéssel és gyönyörködéssel tudja követni a természetnek ezt a meglevenítését. Tündéri csillogás ömlik el mindenben ebben a világban, mint a telehold szelíd fénye. Andersen egyik-másik

meséjéből ismerős ez a csillogás.” A mese tipológiájának megfelelően Tóth Béla a meséket a tündérmese kategóriába sorolja, megemlíti Andersen nevét, akinek *A kis habléány* című meséjével több hasonlóság is felmutatható (a főszereplő, szerető környezetből való elszakadás, varázslat stb.), bár Wass tündérmeséje kevésbé tragikus, kevésbé tükrözi azt a kozmikus kivetettséget és magányt, melyet Andersen habléánya él meg. Andersen mesefigurája megszeg valamifajta ősi rendet: tündér létére emberbe szeret bele, nem talál viszonzszerelemre, s tettének következménye törvényszerű pusztulása. Az önfeláldozás motívumával Wass meséiben nem találkozunk. Nála fejlődéstörténetek bontakoznak ki. Erről később. Tóth Béla kritikája élesebben folytatódik: „A könyv egyedüli hiányának érezzük, hogy az események kissé lassú menetűek, s nem elég fordulatosak. A mesék nyelve is nyugodt, tiszta, mint a tavak tükré. Mesélő, a meseszűrőnek minden erőltetése nélkül, a közvetlen beszéd erejével adván a mesélés illúzióját.” A „mesélés illúziója” azt jelzi, hogy a szövegek műfaji besorolása bizonytalanra válik. A kritikus kiemeli Wass Albert természet-kontemplációját, mely lírai alkatának sajátja. Az emberek ábrázolása itt – az eddigi regényeivel szemben – a természeti világ szereplőinek antropomorfizálására vált át – ez az állatmese sajátossága. A mesefigurák emberi tulajdonságokkal jelennek meg, „azonos cselekvéseket tulajdonít embernek, állatnak, tárgynak”³ – ez pedig a varázsmese sajátossága. A mesélő a „mesélés illúzióját adja”, tehát a népmesékre jellemző szájhagyomány útján történő továbbadás csupán illúzió. A narrátor jól megszerkesztett, irodalmi műfajt kínál, elsősorban olvasásra.

Szombathy Viktor már ismertetőjének elején előrebocsátja: „Ifjúsági könyvekről ritkán szokott megemlékezni irodalmi folyóirat; annyira tökéletes, szép írások s oly magasan emelkednek a szokványos gyermekmesék fölé”. Hogy mi az, ami miatt ez a meséskönyv kiemelkedik? „Költő írta, mélyen érző ember, az, aki nem csak látja a természetet, hanem lelkével érzi is a madarakat, nádasokat, a halakat, amely ember, természet és Isten között él időtlen időktől s élni fog örökig. Mintha önmagának írta volna e meséket, semmiképpen nem avatatlanoknak, akik [...] a mesében csak gyors cselekményt kívánnak s nem titokzatos összefüggéseket. Igen, ez a könyv nagyon szép, Wass Albert egyik legszebb alkotása, s azt hisszük, a benne mosolygó költői gondolat és magasabb rendű természetszemlélet miatt csaknem annyi felnőtt fogja szívesen kézbe venni, mint gyermek.” Szombathy Viktor felismerte e műben Wass Albert későbbi regényeiben – *A funtimeli boszorkányban*, az *Elvész a nyomban*, a *Hagyatékb*ban, *A rézkéty*gyban stb. – feltáruló titkot, mely a természetten keresztül a transzcendentálist is bevonja művészi világába, s kapcsolatot létesít Isten és ember között. Wass Albertnek – néhány korai verset leszámítva (*Látható az Isten*) – alighanem ez az első könyve, melyben megmutatkozik e képessége. „Mintha önmagának írta volna”, illetve az „avatatlanok” és „titokzatos összefüggések” kifejezés utal a transzcendentálissal való kapcsolatra. Az ismertetés egy fontos műfaji megjelöléssel folytatódik: „költő nyilatkozott meg e kilenc nádimesében, költő és bölcs ember. [...] pompás nyelvezetért is érdemes elolvasni ezt a könyvet, s azért a mély emberségért, amely minden sorában ott csillog. Többször kell elolvasni egymásután, hogy finom ízeit érezhessük s hogy még sokszor emlékezhessünk vissza rá”. Szombathy Viktor elemzése azt sejteti, hogy a mű mikrokozmosza a teremtés mítoszának leképezett mása, a következőkben kimutatjuk e megfelelőeket.

³ Propp, J. V.: A mese morfológiája. Bp., 1995. 14.

A posztumusz Dinasztia-kiadáshoz Adamikné Jászó Anna szerkesztő utószót, ajánlást készített *Kedves Tanító, Kedves Szülő!* megszólítással. Magyarozatképpen írja, hogy a *Tavak könyvében* a szerző „szülőföldjét, a mezőségi tájat örökíti meg, sok apró tavával, ahol Herman Ottó is figyelte a madarak és a halak életét. Ajánljuk ezeket a meséket azoknak, akik együtt élnek a természettel, akik a természet védelmére tették fel életüket [...]. Ajánljuk továbbá a tavak meséit azoknak, akik szeretetre, erkölcsös magatartásra akarják nevelni gyermekeiket. Ajánljuk a vízi történeteket azoknak is, akik szeretik a ritmikusan lüktető nyelvezetet, az igazi szép prózát”. Majd a szerkesztő pedagógiai szempontú olvasási javaslatokkal él: „Elsősorban a mesék felolvasását javasoljuk, éppen a ritmus érzékeltetése miatt. Természetesen örülünk, ha minél több kisgyerek magának olvasva is élvezi a tavak életének a leírását. Olvasását megkönnyítik a képek, hiszen többségük nem is ismerheti ezeket a madarakat”.⁴ Mivel e kötet a gyermekeknek szóló Kincseskönyv-sorozatban jelent meg, a sorozat pedagógiai célját szem előtt tartva a szerkesztő még a következő tanáccsal él: „a folyamatolvasás különféle lehetőségeit alkalmazzuk. Ebben a kötetben a kiemelésekkel élünk. Mégpedig kettős cíllal. Az irodalmi művet mindig ketten alkotják: az író, aki írta, és az olvasó, aki olvassa. Az olvasó kiegészítéseivel, 'válaszaival' válik teljessé a mű.”

A narrátor – túl a hagyományos mindentudó elbeszélő pozícióján – valóban oktat, figyelmet kelt, megszólít. A hagyományos mesemondó alaphelyzetét veszi fel: „Figyelj jól ide! Legelőször is azt kell megmondjam...” (3)⁵ – kezdődik a legelső mese. Az Adamikné Jászó Anna kiadásában vastagon szedett megszólítások didaktikai célzatú cselekvésekre ösztönöznek: „Le is rajzolhatod egy darab papírra, hogy magad is lássad, milyen rendes palota volt az” (4); „(ezt jól teszed, ha odarajzolod)”; „Ebből is láthatod, hogy a ponty jóindulattal volt, csak éppen félt a hatalmas Tókirálytól” (5). Mindez így folytatódik minden mesében: hol rajzolásra biztatja a gyermekeket, hol emberi tulajdonságokra irányítja a figyelmet („Tetszett a héjának a hízelgés, és ebből láthatod, hogy alapjában véve elég ostoba madár volt”; 19), hol pedig életbölcseiségeket, tanulságot szűr le („Látjátok, barátaim, hogy nemcsak lábbal, szárnynyal és ügyességgel lehet első valaki, hanem ésszel is”; 36), hol pedig tanít („A Jóisten semmit sem szeret olyan nagyon, mint a hűséget”; 30) vagy nevel („Habár ő magát sokkal különbnek tartja valamennyinél és ezt nyíltan beszéli – akkor is, ha nem kérdik –, és ez nagyon nevetlen dolog”; 54). A gyermekirodalom kérdésnél időzve: valóban gyermekeknek szánt olvasmány-e Wass Albert kötete? Amit Balla Borisz hibának ró fel – az olvasó állandó megszólítása, mindenből tanulság levonása –, azt Adamikné Jászó Anna jól célzott pedagógiai gesztusként értékeli.

A mesék egyenkénti számbavétele előtt a következő szempontokat kell szem előtt tartanunk: a mesék alaphelyzete valamifajta világteremtés előtti káosz, ezt népesíti be a Tókirály történetének kifejlése során mindenféle állat, melyek életét majd természeti törvények szabályozzák. A szereplők próbatételeken mennek keresztül, amelyeket képességeiknek megfelelően állnak ki, a próbák során kristályosodik ki jellemük, nyilvánul meg alaptermészetük. A

⁴ I. m. 69. Adamikné Jászó Anna épp e összegyűjtemény kiadása előtt lépett személyes kapcsolatba az íróval, akinek nagy örömet szerzett, hogy könyvét ismét kiadják Magyarországon. Az általa szerkesztett *Magyarantítás* című lap márciusi számát Wass Albert-különszámként adták ki a kötet megjelenésével nagyjából megegyező időben. Sajnos, az idős író 1998 februárjában távozott az élők sorából, így mindezeket nem érte már meg.

⁵ Oldalszámozás a Dinasztia-kiadásból.

mese műfaja mellett szól az a tény, hogy Wass Albert szövegeiben azonos cselekvéseket tulajdonít embernek, állatnak, tárgynak.⁶ A csodás tartalmú mesék állatokról szólnak, így tipologizálásuknál felmerülhet a csodás tartalmú, illetve az állatmese kategória. Az antropomorfizált állatszereplők a fabula műfajára is utalhatnak. Ám a cselekmény számbavételekor a novellaszerű mese típusa is szóba jöhet. A mesei úton lévés jellemző pl. a kicsi ruca történetére, aki megnehezelt a családjára, és elindult szerencsét próbálni.

E teremtett mikrokozmosz bemutatása a mese műfaján túli lelemény; így mese formájú mítoszra is gondolhatunk. Ám felmerülhet a mese formájú novella is - mint műfaj. A mesélő állandó jelenléte a szövegekben, amint eltávolítja a szerencsét-próbálót, aki méltó jutalom elnyerése helyett emberi bölcsességre tesz szert és helyes viselkedésformát sajátít el a viszontagságok során - ismét csak pedagógiai célzatú. A szövegek leíró részei cselekményhordozók, a reflexív-magyarázó, példázatos részek pedig didaktikusak.

Az *Első mese* a mese műfajának köntösébe öltöztetett Genesis: „a Jóisten megteremtette a Tavakat, s azokat a népeket, akik a tavakat lakják” (3). E mikrovilágot a mezősi tavak alkotják, melyek egyike épp a szentgotthárdi uradalom része volt. Ezek a tavak „furcsák és álmódosók, hogy aki látja őket, önkéntelenül valami szépet és kicsit szomorút kell érezzen” (3). Aztán a Jóisten megteremtette a tó partján a nádast, majd egy marék kavicsot dobott a tóba, azokból lettek a halak, a nádi állatok és a vízimadarak. E mikrovilágban a vizeket hozza létre először, a Genesis-szel ellentétben, ahol Isten az őszállapotban már meglévő vizek mellé teremt világot: „A föld pedig kietlen és puszta vala, és setétség vala a mélység színén, és az Isten Lelke lebeg vala a vizek felett”.⁷ Csak utánuk következnek az égitestek: „Az égre felakasztotta a napot és a Holdat, Álomhozót, az esti csillagot és Hajnalhozót, a reggeli csillagot, és rájuk bízta a nappalt meg az éjszakát, s a nappalnak meg az éjszakának a gyermekeit: estét és reggelt” - emlékeztet a bibliai teremtéstörténet ritmusára az este és a reggel, mellyel a bibliai szöveghez hasonlóan a természeti élet ritmikusságát érzékelteti. Az ószövetségi szövegben az „és lőn este és lőn reggel”⁸ a teremtés történetének hét napja közötti szünetet, a napok elteltét érzékelteti. Wass Albert szövegében pedig az égitestek és a napszakok cselekvéshordozók, akárcsak *A kenyér útja* című meseszerű novellájában az évszakok. A nádi manók - valamifajta angyalok - „a Jóisten megbízásából” tanítják meg az állatokat, hogy elvégezzék a „dolgukat”: a madarakat repülni, az állatokat szaladni s a halakat úszni. „A rucát hápogni, a gémet halászni, a menyétet vadászni, a vízirózsát virágozni, a nádat nőni s a bíbicet jajgatni” (4).

Az ilyen módon benépesített mikrovilágban elindul a cselekmény: a Tókirálynak és lányának, Szillének a története, aki unatkozik szerető apja mellett, s vágyakozik „a tavak alatti nagy tó”-ból a felszíni tavakba. Ám hiába kéri a csukát, hiába kérleli a pontyot, azok a Tókirálytól való félelmükben nem merik elvinni őt vágyai helyszínére, mígnem Szille találkozik egy „furcsa kis zöld halacskával”, akinek a neve is furcsa: Kosztrus. Ez a tófenéken bóklászó kis hal megsajnálja Szillé, s elviszi őt a felszíni tavakba; mintegy felszállás az alvilágból, a mesevilágból az emberek világába. Csakhogy onnan nincs visszatérés. A Tókirály föld alatti tavából elszabaduló lánya, a szülői felügyeletet független étellel, kíváncsisága hajtotta önállóso-

⁶ Propp, i.m., 1995. 14.

⁷ Mózes I. 1:5-31.

⁸ Mózes I. 1:5.

dással felváltó lány Andersen habléányára emlékeztet. Míg Andersennél a szerelemben esett sellő életével fizet szerelméért, Szille a felszíni tavakban gondoskodó szülőpótlókra talál. A lány nem válik felnőtté, hanem továbbra is gyermeki ártatlanságban marad. Egy vízirózsza kínál fel virágát lakhelyül, s a tó összes élőlénye érte munkálkodik. Az egyedüli diszharmonikus hang e paradicsomi létezésben a kígyó hangja – akárha a bibliai történetet olvassánk –: „Valóban nagyon okos vagy te, tündér, és nagyon hasznos ígéreteket tettek neked a többiek. De én nem tettem neked semmiféle ígéretet, és én is vagyok olyan okos, mint te, de lehet, hogy okosabb. Te nekem nem ígérhetsz olyasmit, amiből hasznom lehetne, és így én sem ígérek neked semmit. Lehet, hogy jóbarátok leszünk, s lehet, hogy ellenségek leszünk, de nekem ez egészen mindegy lesz.” (9). A kígyó szavai a felnőtté válás, a saját életért való felelősségvállalás kényszerét sejtetik. Szille kiesik egy pillanatra a tó élőlényei által ígért biztonság állapotából. Ám nincs ideje elmerülni magára maradottságban, és átérezni azt: álmosan elszenderül. A hold pedig enyhíti a fenyegetettséget: „Ha őrködni fogsz a tó békessége fölött, akkor abban a pillanatban, hogy engem meglátsz, ha akarod, varázslatot tehetsz” (9). A Tókirály is varázslatot tett bánatában, amiért lányát elvesztette: némaságra kárhoztatta a halakat.

A mesemondó kiszólásai – „ha nem hiszed, keress meg egy halat a tóban, és kérdezd meg tőle, magától” (10) – a mesehallgatók figyelmét hivatottak ébren tartani. A csodás tartalmú mese tanító szándékú, ugyanakkor a narrátor csodálatát fejezi ki a természet szépsége, bősége iránt. A leképezett teremtéstörténetben ott van a szerző rejtett szándéka: meséjével egyfajta teremtő-szerepben lép fel. Szereplői csodás lények és állatok: Tókirály, Szille, a tündér és a tó beszélő, ember módra gondolkozó, cselekvő élőlényei, valamint a víz, a hold és a csillagok. E mikrovilág népesíti be a mesebeli színhelyet, melynek gyermeki érintettségét, a benne élők ártatlan tudatlanságát megtöri a kígyó: ő is okos, akár a tündér, s magánál okosabbat nem tűr: „Valóban nagyon okos vagy te, tündér, és nagyon hasznos ígéreteket tettek neked a többiek. De én még nem tettem neked semmiféle ígéretet, és én is vagyok olyan okos, mint te, de lehet, hogy okosabb. Te nekem nem ígérhetsz olyasmit, amiből hasznom lehetne, és így én sem ígérek neked semmi. Lehet, hogy jóbarátok leszünk, és lehet, hogy ellenségek leszünk, de nekem ez egészen mindegy lesz” (9). Ez a konfliktusforrás a következő mesékben bonyodalommá nő. Ám a két ellenséges tábor: a kígyó és Szille, illetve az ő segítői közt kifejlő harchoz varázseszközök állnak rendelkezésre. A kígyónak az okossága, Szillének pedig az okossága mellett a varázslat hatalma. Szille harci eszköze tündér mivoltában rejlik.

A *Második mese* kezdetén tizennégy fajta vízimadarat sorakoztat fel a narrátor, mint a mese szereplőit; valóságos ornitológiai gyűjtemény: hóda, vadruca, bűvár, gém, nádírigó, szélkiáltó, bíbic, póling, sárszalonka, vízityúk, csér, partfutó, nádíveréb, bölömbika. Utal egyik-másik madár – emberekhez hasonló – tulajdonságára: a hóda beszédes, a vadruca lusta, a bűvár víz alatt tud úszni, a nádírigó énekel, a bölömbika bölcs, a nádíveréb pedig szemtelen. A kígyó – az örök békétlenség-keltő – ismét vizályt szít: arra biztatja a madarakat, hogy válasszanak királyt. A kígyó itt a csábító, hízelgő szerepében lép fel: „világszép madarak”-nak szólítja őket. A hatalomra törés és a hatalom gyakorlásának ígézetében a kígyó a madárvilágban bábeli zűrzavart kelt: „És olyan éktelen lárma keletkezett abban a percben, amilyen még nem volt addig a tavakon soha” (13). A lármát és verekedést Szille csengő nevetése szakítja meg, aki béka- és tücsökzenével, szúnyogzűmmögéssel csitítja le a vizálykodókat. A mada-

ráncolni kezdenek; kultikus levezetése mindenfajta indulatnak, érzelemnek. A szövegek szerkezetére jellemző, hogy a teremtéstörténet során az egyszer már kialakult és legitimizált állapotot a mesemondó elismételi immár állandósult formában: „És attól kezdve mind a mai napig” (17) úgy történik, ahogy elmesélte. Ismét ráirányítja a figyelmet a mesealakokra, látatja a madarakat, a bölcs bölömbikát, a tavorózsát, hallani lehet Szillét, amint elindítja az esti koncertet naplementekor, s a nádas muzsikálni kezd. Ám a madarak táncát és a tavorózsza kelyhében ülő Szillét, valamint Kosztrust, aki csónakázni viszi Szillét, csak akkor láthatják a gyermekek, ha „nagyon éles lesz a szemed és nagyon tiszta” – azaz gyermeki tisztaságú. Csodát látni, kapcsolatba lépni a világmindenséggel: mindehhez gyermeki tisztaság vagy látó szem kell – sugallja.

A *Harmadik* mese – az előzőekhez hasonlóan – egy bűn elkövetése folytán a paradicsomi állapotból való kiűzetés történetét meséli el, és egyben az évszakok kialakulásának mondája. A meleg, kellemes éghajlati viszonyok zorddá válnak – ez a büntetés a hibázás következménye –, beköszönt az ős, majd a tél. Egy Gonosz nevű, unatkozó manó viszályt szít, s ragadozásra tanítja a héját, a menyétet és a rókát, mire azok nagy vérengzést visznek véghez a tó apró lakói közt. Szille varázslattal megvédi a tó lakóit: „bűvös vonalakat rajzolt a vízre meg a levegőbe, ezekből lettek a piócák és a denevérek”. Varázsigt is dúdolt: (22)

*Menyét, ne bántsd fészkeiket,
héja, ne bántsd csibéiket,
bold, a fényt varázsba szőjed,
álnok rókát megkötözzed.*

Azóta vonít a róka a teleholdkor. Ez a ráolvasás Shakespeare *Szentivánéji álmá*-ból Pukk bájoló szövegét idézi: „Hé! Kölök! Tartsd a szemed: / Hintem rá e báj-levet; / Majd ha ébred ez a szem, / Űzze álmát szerelem”.⁹ A Jóisten büntetésből, amiért a tó lakói nem éltek békeességben egymással, megszünteti a paradicsomi létállapotot: „De még abban az órában olyan hideg szél kerekedett, hogy a madarak és az állatok mind fáztak és csodálkoztak, mert még addig nem ismerték a hideget” (26). A madarak sorra felkerekednek és délre repülnek. „Nem értették ők sem, hogy mi ez, de valami roppant nyugtalanságot éreztek, és tudták, hogy menni kell valamiért, valahová” (27). „Ez volt a világon az első ős.” Gonosz manót pedig, aki unalmában rosszra tanította az állatokat, azzal bünteti, hogy a legtöbb munkát kell elvégeznie: „Neki azt a dolgot adta a Jóisten, hogy járja végig a vizeket, és húzzon reájuk vastag jégruhát, hogy ne fázzanak azok, akik a vízben vannak” (28). A paradicsomi boldogságot és önfeledtséget a megfosztottság – világtéremtés előtti sivárság, élettelenység – állapota váltja fel: „És olyan csend volt és olyan elhagyatottság, hogy Szillének összeszorult a szíve, s a halott virág kelyhében lassan visszazállott a víz alá. Ez volt az első tél a földön” (28).

Szille Kosztrust küldi útra, keresse meg a Jóistent, és nyerjen a nevében bocsánatot az állatoknak. Kosztrus pedig – a mese tipológiájának megfelelő legkisebb királyfi – azaz a legkisebb hal megkeresi őt, és elébe járul. „Sokáig járt, amíg megtalálta, de a végén mégis meg kellett találja, mert a Jóistent mindenki meg tudja találni, ha keresi, még a legkisebbik hal is” (29). A keresztény szellemű tanítást egy másikkal toldja meg a mesélő: a Jóisten elmosolyo-

⁹ Shakespeare: Hamlet; Szentivánéji álmom; Lear király. Bp., 1956. 172-173.

dik a kicsi hal láttán, aki „olyan hosszú-hosszú utat kellett megtegyen, hogy jóvá tegye mind azt a sok rosszat, amit a föld állatai egy év alatt a Jóistennel szemben elkövettek” (30). A kis hal látványa mosolyt fakaszt, húsége meggyőz. A Jóisten mosolya megolvasztja a jeget. Tavasz lesz, majd nyár, s elindul az évszakok körforgása, majd ez az állapot állandósul.

A *Negyedik mesétől* fogva a mesefiguráknak, azaz a madaraknak és halaknak állandósul a nevük: Csupafej a jégmadár, Kelep úr a gólya, Tik a hóda, Lenge a csér, Villáska a fecske, szigonycsőr a bűvár, Hosszúláb a gém, Piu a partfutó, Villám a vércse, Krekk a sárszalonna, Mámi a vadruca, Hószakáll a cinege, Nagyfogú a csuka, Hosszúláb vagy Laposfej a gém, Csirip a nádiveréb, Göcs a földikutyá. Ebben a mesében egy vetélkedő történetét olvashatjuk, melynek tanulsága: többet ésszel, mint erővel. A jégmadár – már neve, a Csupafej is utalás eszére, de ugyanakkor szerény fizikai képességeire is – megnyeri a madárvetélkedő minden számát, az úszást, futást, repülést és fészeképítést azzal, hogy minden versenyszámhoz a leginkább alkalmas állat segítségét kéri. A történet végén pedig nagyvonalúan segítőkinek adja át az átvett díjakat. A mese pedagógiai szándéka félreérthetetlen, arra tanítja a gyerekeket, hogy ésszel többre mennek, mint pusztán fizikai erővel.

Ettől a mesétől fogva a narrátor elvonja a figyelmet a megteremtett mitikus kerettől, és önálló mesevilág kel életre. Bár a mitikus keret továbbra is él, már nincs különösebb jelentősége, az elbeszélő a figyelmet a cselekményre irányítja, az állatok életének epizódjaira. Nem a természet nagy, mondaszerű történései dominálnak, hanem az állatok cselekedetei. Az *Ötödik*, *Hatodik* és *Hetedik mese* nagyon hasonló témájú: a többiekől elütő, a többi közül kiváló rebelli története.

Az *Ötödik mese* leginkább Andersen *A rút kiskacsa* című meséjére emlékeztet. Csámpás, a tökéletlen rucafiú, megelégedi, hogy mindenki okítja, és világgá megy. Vándorlásának mulatságos története során eszével, talpraesettségével, azaz „neveletlenségével” vágja ki magát a legszorongatóbb helyzetből is. Története egy mesebeli utazás héjafészekbe, mezei nyúl társaságában, az ember udvarába, majd egy rókalyukba. A bagoly jó szándéka, hogy nem eszi meg, a gém megbocsátása, mellyel elfeledi, hogy Csámpás őt Laposfejnek csúfolta, kiségtik az életveszélyből, és szerencsésen hazatérhet. „Azóta békében él a többi rucával együtt, és már nem éppen olyan haszontalan, mint volt, de egy kicsit azért mindig haszontalan, és már nem olyan szemtelen, mint volt, de egy kicsit azért még mindig szemtelen...” (49). A mese tanulsága: nem árt ugyan óvatosnak és alkalmazkodónak, azaz „szófogadónak” lenni, de az életben az viszi valamire, akiben megvan a bátorság: azaz a lélekjelenlét, a fürge ész, a ravaszság és az életrevalóság. A mese előbeszédhez közeli stílusával, ismétlődő szófordulataival szólítja meg az olvasót.

A *Hatodik mese* a „legneveletlenebb békasüvölvény”-ről szól, aki „zöld volt és pöffeszkedő, és nem csinált egész nap semmi egyebet, mint hogy ült a nagy és iszapos tó keskeny partján, és mindenkinek a dolgába beleszólt”. Tapintatlan kérdezősködéséért és toladó kíváncsiságáért – „miért cipeled mindig a hátadon azt a csúnya teknőt?” (51) –, a bölcs teknősbéka megleckézti: a béka büntetése, hogy azóta ugrálnia kell, hiszen őt a teknősbékával szemben, melyet a páncélja véd, csak fürgesége menti meg az állandó életveszélytől.

A *Hetedik mesében* „szó lesz egy összeférhetetlen és veszekedő madárról, amelynek Veszekedő Cankó a neve” (54). A Cankót megtépik kellemetlenkedő viselkedéséért a madarak,

és itt már Szillének kell beavatkoznia, hogy a szerencsétlen természetű madarat megmentse: dús tollazatot varázsol rá, hogy vizzálykodásai közepette védve legyen.

Ezek a mesék fordulatosak, és életrevalóságra nevelik a gyermekeket.

A *Nyolcadik mese* visszatér a transzcendentális lebegésbe: „egy csodálatosan szép idegen madárról” szól, aki keletről érkezett, „éppen mintha a nap sugaraival együtt jött volna”. A már hatyúvává vált rút kiskacsa alakja sejlik fel benne, ő a kócsag, az angyalok madara, vele küldik el „a jóságot és a békességet, amit összegyűjtögetnek az égben a világ számára”. Ám a kócsagot, az angyali postavívót lelövi egy haragos, rossz ember, aki tele volt irigységgel, gonoszsággal. Így elakad az ég és a föld között a kapcsolat, odalesz a jóakarát és békesség, melyet az angyalok küldtek a földre. A kis szürke gém, a bakcsó, aki az angyali postavívót elkísérte hírvívó útján, kétségbeesetten keresi azóta is az angyalokat, és kiabál minden éjszaka: Kro... kro... kro... Ezért vakvarjú a neve. Az ember gonosz és tudatlan – sugallja a mese. S mintha ezt a vélekedését szeretné jóvátenni a narrátor, megtoldja a mesék sorát a *Kilencedik mesével*, mely egy olyan emberről szól, aki nagyon szomorú volt. Ez az ember szövetséget kötött a tóval és annak élőlényeivel, hogy mindenkor elűzik szomorúságát. „És valahány szomorú ember este tájt a tó mellé lemegy, és ott megáll és figyelni kezd: minden nádírigó és minden nádiposzáta és minden, minden, ami csak van ottan, nem tesz egyebet, mint vigasztalja” (67); zárul ezzel a mondattal az utolsó nádimese és maga a meséskönyv. Az ember, gonoszsága folytán kiesett a paradicsomi boldogság állapotából, és állandósul szomorúsága. Isten viszont pedig az általa teremtet világ szépségével, a természet varázslatával vigasztalja az embert.

Wass Albert bírálóinak feltűnt a mesekönyv végének elkomorulása. Az ember jelenléte, akinek a természettel való harmóniára kellene törekednie, disszonanciát visz bele. Ezt a mondanivalót sugallja *A funtineli boszorkány* is: ahol az ember megveti a lábát, ott odalesz a harmónia. A szomorúság visszamenőleg is megüli az egész könyvet. A kilences szám misztikus, a teljességet sugallja, ám hiányzik a visszacsatolás az égiekhez, a világmindenségben fellejlő harmóniához. Így az utolsó mese torzóra sikerül.

Wass Albert *Tavak könyve*, majd az emigrációban megírt *Erdők könyve* című kötetei a magyar gyermekirodalom értékes darabjai. Túl azon a kérdésen, hogy gyermekirodalmat vagy felnőttek által is olvasható, filozófiai mélységű könyvet tartunk-e a kezünkben, a *Tavak könyve* különös csemegéje a Wass-életműnek. A szerző egy gyakorló pedagógus biztonságával és oktató, nevelő szándékával írja szövegeit, célja a természet szépségeire, gazdagságára ráirányítani nemcsak a gyermekek, hanem minden olvasója figyelmét. Képzett gazdász és vadászó ember - így tág körű és biztos természetismerete meglepő az olvasó számára. Gazdag élővilága folytán a különös, első látásra jelentéktelennek, egyhangúnak tűnő Mezőség és tavai e könyv révén a magyar irodalom helyszíneit gazdagítják.

A narrátor meseszövése gördülékeny, stílusa az élőbeszédhez közeli, gyakran él a mesehallgató gyermekek által kedvelt ismétlés stílusesszövevével. Például a mesék elején visszautal az előző mese tartalmára („A nádímanókról eddig csak annyit mondtam neked, hogy a Jóisten a zsebéből kotorta elő őket, és azt bírta rájuk, hogy tanítsanak meg minden állatot a maga munkájára” vagy a mondaton belül nyomatékosít egy-egy szót: „...ez a manó elég tökéletlen jószág lehetett, mivel csak a tökéletlen állatok és a tökéletlen manók szoktak unatkozni, ugyebár?”) (18)

Mesélő kedve kiapadhatatlan. Életműve egészébe jól illeszkedik e sajátos műfaj, hiszen regényeiben és elbeszéléseiben is gyakran átváltozik narrációs pozíciója mesemondóivá. Műfajilag a novella és mese között járkal, akár *A kenyér útja* című meseszövésszerű novellájában. Szövegeit, különösen a leírásoknál, líraiság szövi át, s e mesekönyvben is megszólal a lírikus. Mondatainak ritmusa, lüktetése, a mesebeli helyszín lebegése, szereplőinek utalásszerű, lényegretörő jellemzése - teljes írói világa kiforrott alkotóra vallanak, aki bátran kipróbálja és megméri magát az eddigi sikert hozó regény és elbeszélés műfajától eltérő keretben: a novelisztikus mese köntösében.

BIBLIOGRÁFIA:

Tavak könyve: Kilenc mese. Hincz Gyula rajzaival. Bp., Révai, 1943. 88 p., 10 t.

Tavak könyve: 9 mese. Bad Wörishofen: 1946.

Tavak könyve: Mesé[k]. [Ill.] Hincz Gyula. [Buenos Aires]: Kárpát: [195?]. 96 p.

Tavak könyve. Adamikné Jászó Anna; Horváth Ildikó, szerk. Bp., Dinasztia, 1998. 67 p.

Tavak és erdők könyve. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2002. 156 p.

Märchen vom See (Tavak könyve): németül. Ford. Wass Eva, Czege von. [Ill. Lauterborn, Liesel]. [Hamburg]: Matari, [1968]. 78 p.

B[alla] B[orisz]: Wass Albert: Tavak könyve. Révai. 1943. 87 old. = Katolikus Szemle, LVIII/3. (1944). 91-92.

B[aróthi] G[éza]: Wass Albert: Tavak könyve. = Élet, XXXV/7. (1944. február 13). 137.

Dr. Wass Albert. [Bemutakozás]. = Katolikus Magyarok Vasárnapja (Youngstown, OH), *Íróinkról...* rovat. XCII/39. (1985. október 13).

Inámi Zsófia: Wass Albert kincsei - gyermekeknek. = Magyartanítás, XL/2. (1999). 13-14.

Szombathy Viktor: Wass Albert: Tavak könyve. Révai. = Forrás, II/3. (1944. március). 372-373.

Tóth Béla: Wass Albert: Tavak könyve. (Kilenc mese. Hincz Gyula rajzaival. Révai-kiadás. H. és é. n.) = Protestáns Szemle, 10. (1944). 256.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

GUTI ATTILA

A honfoglalók és a kísérleti régészet

Minden embert érdekeli hazájának, népének története. Sorsunk, kultúránk ismerete elengedhetetlenül fontos önmagunk és a minket körülvevő világ mind teljesebb megértéséhez. A történelem nem mesék, legendák, kalandregények összessége; megértése az alapja a mai világhoz való viszonyunknak. Őseink kultúrája visszatükröződik a mában, hitünk, erkölcsünk, tudásunk a messzi múltban gyökerezik. Múltunk ismerete, szellemi és anyagi örökségünk megőrzése alapvető kötelességünk. Ez minden emberre igaz, ám aki történelemmel foglalkozik, arra kétszeresen is az. Ezért választottam dolgozatom témájául a honfoglaló magyarság életmódját.

Árpád népének a Kárpát medencében való letelepedése és az azt követő évszázad eseménytörténete a fennálló kérdőjelek ellenére meglehetősen ismert, ami főleg a nyugati latin és a bizánci görög nyelvű forrásoknak köszönhető. Ezek az írásbeli emlékek a magyar krónikák honfoglaláskorra vonatkozó részleteivel együtt már 1900-ban kiadásra kerültek a Magyar Tudományos Akadémia segítségével, Pauler Gyula és Szilágyi Sándor szerkesztésében *A Magyar Honfoglalás Kútfeji* címmel.

A honfoglaló magyarok mindennapjairól viszont keveset tudunk meg a krónikákból. Ennek kutatása számos tudományág együttes munkáját kívánja meg. A régészet, az antropológia, a néprajz, a zene- és táncstudomány, a vallástudomány és több más szakma mind-mind segítséget adhat és ad is őseink életmódjának, kultúrájának, társadalmának megismeréséhez, megértéséhez. Napjainkban egyre több tanulmány, könyv, újságcikk jelenik meg e témában, gazdagítva ismereteinket. Bár e kutatásoknak évszázados hagyományai vannak, a modern módszerek használata új lendületet adott tudásunk bővítéséhez. Lassan kirajzolódik a kép, szinte magunk előtt látjuk őseinket falvaikban (természetesen ezek még nem állandó települések), munkájukban, harcaikban. Mindez persze csak egy képeslap maradna vagy jobb esetben egy színes mozifilm, ha a valóságban nem próbálnánk ki a régi tárgyakat, eszközöket, fegyvereket, az életmódot. A kísérleti régészet szerepe ebben óriási, hiszen számtalan olyan régészeti leletünk van, amit önmagában nem feltétlenül tudunk azonosítani, működésére, céljára fényt deríteni. (Az pedig fölöttébb valószínűtlen, hogy egy nép használhatatlan eszközöket készített volna.) Ebben a munkában számtalan régész, történész, néprajzkutató, kézműves vesz részt, egyre több lelkes hagyományörző segítségével. Nevükkel a későbbiekben fogunk találkozni, hiszen ez a dolgozat az ő munkájuk eredményein alapul. Mivel a téma sokrétű, részletesen csak azokkal a dolgokkal kívánok foglalkozni, amelyek kipróbálásában, újraélesztésében magam is részt vettem.

Őseink kultúrája jellegzetesen keleti, gyökerei valahol a belső-ázsiai pusztákon lelhetőek fel; a Kárpát-medencébe való költözésünkkor egy merőben más kultúrkörnyezetbe került a magyarság. Bár az élet számos területén az anyagi és szellemi termékek párhuzamossága kimutatható a környező népekével, számos olyan dolog van, ami sajátosságosan magyar, élesen elválasztható az úgynevezett nyugati kultúrhagyatéktól. Ezek rekonstrukciója, újraélesztése elengedhetetlenül fontos ahhoz, hogy megértsük azt a kultúrát, amely a mai napig megkülönböztet minket más nemzetektől. Az ilyen irányú kutatások a XIX. század közepén indultak meg, és számos vargabetűn, félreértésen, újragondoláson keresztül a mai napig tartanak. Ezért dolgozatom nem léphet fel a teljesség igényével, a tévedhetetlenséggel, erre történéseink, régészeink sem tarthatnak igényt. Ezért e gazdag hagyatékunknak csak néhány szeletét villantom fel, remélve kultúránk jobb megértését, őseink tiszteletét.

Szeretném megköszönni azok segítségét, akik – bár könyvet nem publikáltak – tanácsaikkal, meglátásaikkal, munkájukkal jelentősen hozzájárultak ősi kultúránk jobb megismeréséhez: Petraskó Tamás tanár, a kisorozvágyi honfoglalás kori régészeti park vezetője, Grózer Csaba íjkészítő, Liskány István íjkészítő, Riczu Gyula nyerges, Révész László ötvös, Sáfár Benedek bőrdíszműves, Fodor János bőrdíszműves, Oláh György fafaragó, Oláh Enikő nemezes, Szalma Valéria fazekas, Nyers Csaba ötvös és szakács, Kocsy Márton kovács. A névsor korántsem teljes. Dolgozatom célja az, hogy minden olyan anyagi és részben szellemi eredményt összegyűjtsön, ami honfoglaló eleink mindennapjaihoz hozzátartozott, és amit történéseink, régészeink, kézműves- és hagyományörző barátaink rekonstruáltak. Ez a munka nem tekint vissza sok évtizedes hagyományra, nap mint nap meg kell küzdenünk olyan dolgokkal, amelyek hagyományainkban, legendáinkban léteznek, de még nem tudtuk újraalkotni őket. Az elért eredményeket viszont mindenképpen át kell adnunk az utókor számára, hiszen ezek a kutatások nem öncélúak.

A gyermekekkel való foglalkozás, a történelem megszerettetése elsődleges feladatunk. Felelősségünk igen nagy, hiszen ha valami érdektelenné válik egy gyermek számára, nagyon nehéz lesz vele annak fontosságát megértetni. Figyelembe kell vennünk életkorukat, koncentrálóképességüket, fel kell kelteni érdeklődésüket. Tapasztalataimat szeretném most megosztani ennek kapcsán.

Honfoglalóinkról nagyon kevés hiteles forrás áll rendelkezésünkre, ezért vagy a tanulók képzeletére bízunk az őseinkről alkotott kép kialakítását, vagy valamilyen rendelkezésünkre álló eszköztárat próbálunk alkalmazni az ismeretek életszerűbbé tételéhez. Saját próbálkozásaim során háromféle módját találtam meg ennek.

– Az úgynevezett élő történelem óra.

– Múzeumlátogatás. (A múzeum, ebben az esetben a kisorozvágyi Berzseny falu, honfoglalás kori régészeti park.)

– Táborozás. Ezt szintén Kisorozvágyon szerveztük, de az ország több pontján is létezik már ehhez hasonló hagyományörző tábor: Ópusztaszeren, Tahitótfaluban, Gödöllő-Száritópusztán stb.

Szeretném bemutatni az első két módszert, hiszen egy tanév lehetőségei erre adnak módot.

A KAROSI VEZÉR VISELETÉT, FELSZERELÉSÉT A SÍRBAN
TALÁLT LELETEK ALAPJÁN REKONSTRUÁLTÁK

Élő történelemóra

Ez a típusú oktatás, ismeretterjesztés nem újkeletű, én az ötletet Hidán Csabától vettem, akinek ilyen jellegű előadásait sugározta a Duna Televízió. Az óra típusát tekintve: új ismeretek elsajátítása, nagyobb részt frontális munka során. Szemléltető eszközök: teljes honfoglalás kori öltözet: rókaprémcsücsüveg, tetején a beregszászi palmettás bronz süvegcsúccsal, aranyozott ezüstgombos fekete szatén ing aranyhímzéssel, zöld brokát kaftán, bő vászonnadrág, puhatalpú csizma, veretes öv, ezüstlemezes tarsoly és természetesen korabeli fegyverrekonstrukciók: fokos, szablya, íj-nyíl.

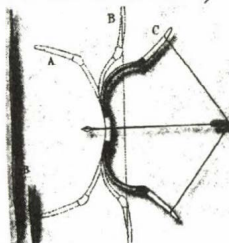

Az órát három részre bontom:

Első rész: honfoglaló őseink életmódja: Nomád pásztorkodás, földműveléssel kiegészítve. A nomád fogalom finomítása, hiszen tiszta nomád társadalom a világon sehol nincs (mostanában történészeink is inkább nagyállattartó pásztornépekről beszélnek), őshonos gabonafajtáink ismertetése, megemlítve szőlőkultúránkat is. (A tokaji szőlőfajta ázsiai eredetű.) A jurta szerkezetét a táblán készült rajzok segítségével ismertetem. Szót ejtek persze arról is, hogy őseink nemcsak jurtában laktak, hanem építettek gerendaházat, sövényfalú házat sárral tapasztva, illetve földbe mélyített házat (úgynevezett veremházat), megemlítve, hogy László Gyula professzor és követői szerint ez utóbbiak műhelyek lehettek és nem lakóépületek.

Az óra második részében őseink öltözetéről beszélünk. Ez már látványosabb, hiszen saját szemükkel látják a rajtam lévő ruhadarabokat. Külön figyelmet szentelek a veretes övnek és a tarsolynak, hangsúlyozva, hogy ezek méltóságjelvényként funkcionáltak eleinknél, viselőjük társadalmi helyzetét egyértelműen meghatározták.

A befejező harmadik részben a fegyvereket mutatom be. Általában ez a legérdekesebb fejezete az órának, mivel saját szemükkel láthatják, kézbe foghatják (természetesen kellő óvatossággal és nagy-nagy odafigyeléssel) őseink félelmetes harci eszközeit. Sajnos még történelemtanáraink jó része sincs teljesen tisztában azzal, mit jelent az, hogy a magyarok íja visszacsapó íj volt, hogy miképp kell felajzani, kezelni. Ehhez én két íjat szoktam használni. Egy körülbelül 25 font (10-11 kg) feszítő erejű íjat, és a saját íjamat, ami 56 font (25 kg). A gyengébb íjat még a 10-11 éves lányok is képesek felajzani és megfeszíteni, ezt minden vállalkozó szellemű tanuló meg is kísérelheti az órán. A másik íjat ezután adom a kezükbe, hogy fogalmat alkossanak arról, hogy milyen félelmetes erő lapul e fegyverben. Zárásképpen a magyarok harcmódoráról, a lovas íjászatról, nyílzáporról, haditaktikáról mesélek, néhány konkrét ütközetet ismertetve. Bevallom, 45 perc ehhez még sosem volt elég, de a gyerekek minden esetben az óra közti szünetüket is feláldozva ragaszkodtak az óra folytatásához.

Múzeumlátogatás

A *múzeum* szó kapcsán itt nem egy állandó, hatalmas, kastélyszerű épületre gondolk, aminek tárolóiban rendezetten sorakoznak régészeti leleteink. Ez a múzeum – vagy nevezzük inkább skanzennek – egy elképzelt honfoglalás-kori település rekonstrukciója. Maga a park egy írásos forrásainkban szereplő Árpád-kori falu, Berzsény helyén épült fel, erről nyerte a nevét is, a bodroghközi Kisrosvágy határában. 2002 óta működik egy helybéli pedagógus, Petraskó Tamás vezetésével. Folyamatosan bővül, fejlődik a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak (Févész László, Wolf Mária) szakmai irányítása és felügyelete mellett. A Sátoraljaújhelytől mintegy 30 km-re lévő kísérleti régészeti park kitűnő alkalmat biztosít egy osztálykirándulás keretében a tanulók honfoglalás kori ismereteinek bővítésére, őseink életének jobb megértésére, valósággá varázsolva a tankönyv lapjait. Jómagam több iskolás csoportot kalauzoltam az évek során ebben az élő történelemkönyvben. A megérkezés után egy körülbelül félórás séta során megismerkedünk a korabeli épületfajtákkal.

Található itt veremház, vesszőfonatú paticsház, gerendából ácsolt úgynevezett boronaház és természetesen látható a honfoglalók ősi szállása, a jurta is. Ha az időnk engedi, általában a gyerekekkel közösen fölépítünk egy ilyen jurtát. Ez körülbelül 30-40 percet vesz igénybe. Tapasztalatom szerint óriási lelkesedéssel vetik bele magukat a közös munkába, őszinte rácsodálkozással tölti el őket ennek az ősi építménynek az egyszerűségére és nagyszerűségére. Az ügyesebb gyerekek elsajátíthatják a jurta egyik alkotórészének, a bőrszegecsnek az elkészítését is.

Ezután a különböző műhelyekben ismerkedünk a fafaragás, a fazekasság és nemezelés alapjaival. Általában a lányok pillanatok alatt megtanulnak birkaszőrből egy kis víz és szappan segítségével nemezslabdát készíteni. Az ősi mesterségekkel való ismerkedés után meglátogatjuk a bio-históriás kertet, ahol az ősi szőlő mellett egykori szántóföldi növényfajták, alakor, tönköly, köles terem.

A növények után az állatokat látogatjuk meg karámjaikban (ha éppen nem legelnek szabadon a park területén). Ridegen tartott rackajuhok, szürkemarhák, bivalyok és lovak találhatók itt és rengeteg pásztorkutya (puli, pumi, mudi). A bátrabb (és főleg gyakorlottabb) tanulókkal néhány lovat felnyergelünk, bemutatva a magyar – úgynevezett tiszafüredi – nyereg jellegzetességeit. Itt általában két részre válik a csoport. A társaság egyik fele, egy helyi lovász vezetésével lovagolni megy a tanpályára, a másik fele pedig az íjászdombra vonul, hogy végre kézbe vehesse a honfoglalók félelmetes fegyvereit. Néhány perces ismertetés után könnyedén elsajátítják a reflexív felajzásának technikáját, és fokozott figyelem mellett ki is próbálják az íjat és a nyilat. Mivel óriási szabad tér áll rendelkezésre, tesztelni lehet az íj és nyíl hatótávolságát is. Ezek az íjak 25-35 font húzóerejűek, a lőtávolság így 120-150 m is lehet, ami egy gyerek szemében óriási távolságnak tűnik. (Mint korábban írtam, az én íjam 56 font húzóerejű, hatótávolsága 230-250 m.) A két csoport kb. egy óra múlva cserél, így mindenki lovagolhat és nyilazhat is.

A kirándulás végén, ha igény van rá, megtekinthető egy lovas-íjász harci bemutató is, Petraskó Tamás és csapata előadásában.

Tapasztalatom szerint ez a fajta tanulmányi kirándulás sokkal mélyebb nyomot hagy a tanulóknban, mint bármely (mégoly kiváló) audiovizuális oktató anyag vagy hagyományos múzeumlátogatás. Az ismeretek sokkal elmélyültebbé és tartósabbá válnak, és az érdeklődést még azoknál is felkelti, akik addig nem nagyon szimpatizáltak a történelemmel mint tantárggyal.

T á b o r o z á s

A tábor tartalmilag nem nagyon különbözik az előzőekben kifejtettektől, a különbség annyi, hogy itt a gyerekek valóban élék őseink életét. Jurtában laknak, részt vesznek az állatok gondozásában, a mezőgazdasági munkában, kézműves foglalkozásokon sajátítják el őseink mesterségeinek alapfogásait, lovagolnak, íjásznak. Kiváló közösségi nevelő hatású, hiszen a hagyományos táborokhoz képest a körülmények mostohábbak, jobban egymásra vannak utalva, és mivel szinte minden, amivel foglalkoznak, veszélyes, ezért fokozottabban kell figyelniük önmagukra és társaikra is. A gyerekeknek ez felejthetetlen élményt nyújt; aki egy ilyenben részt vett, általában a következő évben is visszatér.¹

A n e m e z s á t o r

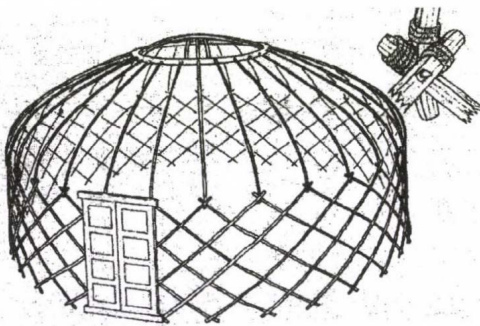
Az egykori írók – Bölcs Leó bizánci császár és Ibn Ruszta, Gardizi arab auktorok – a magyarokról szólván, szinte egyértelműen azt írják, hogy sátrak alatt élnek. Ezen természetesen nem a modern értelemben vett sátrat kell értenünk, amit a turisták használnak, vagy éppen a szépeplékű gyermek- és ifjúsági táborok vászonsátrait, hanem egy egyedülálló lakóépítményt, amelyet a nagyállattartó pusztai népek a mai napig is használnak. Ismerve a török és mongol fajtájú népeknek rendkívül konzervatív voltát, föltehetjük, hogy sátoruk szerkezete és berendezése ezer év óta alig változott. Elég hű képét kapjuk tehát a honfoglalás-korabeli magyarok lakó építményének, ha megvizsgáljuk, hogy milyen ezeknek a nagyállattartó népeknek a sátora.

A sátor alapvetően *nemezstátor*. Ez az altáji népek találmánya, és kétségtelenül igen régi korra tekinthet vissza. Használata már előrehaladott műveltségről tanúskodik, mert a sátor befedésére való nemeztakarók előállítására nagy technikai készséget kíván. A nemezstátor valamennyi közép-ázsiai nép jellegzetes hajléka, megtalálható a mongoloknál, kalmüköknél, kirgizeknél, kazakoknál, baskíroknál, türkméneknél is. Minthogy e népek leg többjével az oroszok közvetítésével ismerkedtünk meg, ezért a nemezstátor jelölésére is az orosz *jurt* szót használjuk, de a kirgizek *üjnek*, azaz háznak, a mongolok *girainak*, a kazakok *kosanak* nevezik.

A pusztai népek életmódja olyan lakást követel, amelyet könnyű felállítani, elbontani, szállítani, de amely mégis elegendő védelmet nyújt az időjárás szélsőségei ellen. Ezen követelményeknek a jurtt minden egyéb vándorlakásnál – hozzáteszem: a korabeli állandó építményeknél is – jobban megfelel. Évezredes tapasztalat által vált szinte tökéletessé.

¹ Dolgozatom teljes változatában a honfoglalók mindennapi életének nélkülözhetetlen kellékeit sorra bemutatom, mindegyiket külön fejezetben: A nemezstátor; Az íj és a nyíl; A tegez; A szablya; A harci balta és a fokos; Lándzsa, kopja, kelevéz; Lovak, lószerszámok; A lovas harcok; A lovas harcmodor. Ezek közül az érdekes fejezetek közül itt csak egyet mutatunk be, a nemezstátrat, amelyet a „berzsenyi” honfoglalás kori skanzen is szemléltet.

KAZAK JURT VÁZA

Súlya csekély, könnyen hordozható, víz-álló és meleg, minden szél és vihar elől jól elzárható, s mégis alkalmas a jó szellőztetésre.

A yurt mérete különféle, alaprajza kör alakú, átmérője aszerint, hogy mekkora család befogadására van szánva, 5-8 méter között változik. Alsó része egy hengeralakú, amelynek formája népenként

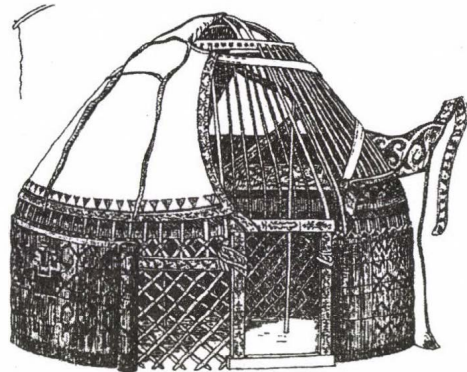
változó. A mongoloknál enyhén ívelt, a baskíroknál és kazakoknál duplán ívelt, ami nagyobb rugalmasságot és egyben stabilitást is biztosít az építménynek. Teteje félgömb vagy kúp alakú, ennek is számos változata ismert.

Faszerkezete három fő részből áll: a henger alakú falból, a fedélrudakból és a fedélzáró gyűrűből. Építése az ajtóval kezdődik, amely szintén szétszedhető. A küszöbdeszka, a szemöldökfa és a két ajtófélfá csapozással illeszthető egybe. Az ajtódeszkák szintén csapósak és általában gazdagon díszítettek. Zár nincs az ajtón, ezt egy darab kötél vagy zsinag pótolja. A hengerfalat 4-8 darab négyszög alakú rácsozatrészből állítják össze úgy, hogy az egyes részeket körben egymás mellé állítják és kötelekkel egymáshoz illetve az ajtófélfához kötik. A falrácsozat rúdjai ferdén keresztezik egymást, minden találkozási ponton át vannak fúrva s a lyukakon át bőrszegeccsel vannak rögzítve. A bőrszegecsek elkészítése igen egyszerű, javításuk, cseréjük könnyen elvégezhető, és megfelelő rugalmasságot biztosít a rácsozatnak. E rugalmasságnak köszönhetően a yurt alakja és mérete változtatható, mert az összes rúd mozgatható olyanformán, mint az ismert edényalátét-rácsozat: ha oldalt összenyomják, magasabb lesz, ha pedig szélességben széthúzzák, akkor a sátor oldalfala alacsonyabb lesz. Az ajtó és a falrácsozat elkészülte után kívülről az egyik ajtófélfától a másikig a fal magasságának a felétől-kétharmadától erős kötelet vagy hevedert húznak körbe. Ez statikailag a falszerkezet egyik legfontosabb alkotórésze, nemhiába nevezik lélekkötélnek. Enélkül a rácsozat nem lenne képes megtartani a tetőszerkezet súlyát, előbb-utóbb szétcsúsznának a rácselemek. Ezek után egy ember beáll a yurt közepébe és a villásvégű mankófa vagy gyámfa és egy darab kötél segítségével – mint egy nagy méretű körzővel – ellenőrzi, hogy a falak tökéletes körívet alkossanak, mert ilyenkor a rácsozat még könnyen mozgatható, az esetleges torzulások korrigálhatók.

A következő lépésként a villásvégű mankófával a fedélzáró gyűrűt magasba emelik. Ez egy körülbelül egy-másfél, esetenként két méter átmérőjű fagyűrű, közepén kereszt alakban 4-6 ívelt faléc merevíti. A gyűrű külső területén egymástól egyenlő távolságra 50-70 lyuk található, pontosan annyi, amennyi fedélrúd van (az általunk épített és használt jurtnál pontosan 64 darab). Ez mongol típusú jurta, ilyeneket használunk a kisorvágai Árpád-kori régészeti parkban, hivatalos nevén Berzsenyfaluban. A megemelt fedélgyűrű lyukaiba dugják a fedélrudak egyik végét mindig az átellenes oldalról, hogy az egyensúlyi helyzet megmaradjon. A rudak másik végét a rácsozat felső villás végeihez kötik vékony, de erős kötelek segítségével, úgynevezett András-kereszt alakban.

BASKÍR JURT

Amikor minden fedélrúd a helyére került, középről kiveszik a mankófát és ezzel kész a sátor váza. Persze ebben is van eltérés, a nagyméretű jurtok esetében, ahol a két métert is eléri a fedélgyűrű átmérője, általában két mankófát alkalmaznak, ami a váz elkészülte után is a házban marad, ezáltal is erősítve statikailag a jurtot. Ezután kerül sor a nemeztakarók felállítására a rácsokat külső részén.

Ezt szintén ajtótól ajtóig végzik úgy, hogy a takarók végei az ajtófélfá és az ajtószárnyak közé kerülnek, ezzel szinte tökéletesen szigetelik az ajtóréseket. A nemezfallat kívülről két sorban még kötéllel is leszorítják, majd a szemöldökfa magasságában színes és díszes gyapjúhevederrel ékesítik. A sátor tetejét borító nemezlapokat a mankófa segítségével terítik fel, majd a fedélgyűrűhöz, a fedélrudakhoz és a rácsozathoz rögzítik. Egy kisebb nemezlap a fedélgyűrűt is beborítják, amely egyben lég- és füstnyílás, kémény és ablak. Ez a nemezlap, az úgynevezett *tündök*, belülről és kívülről is mozgatható kötelekkel, ezzel szabályozva a füstnyílást. Száraz, napos idő esetén pedig egyszerűen leszedik.

Ez az építmény a pusztai lovas népeknél tökéletes lakóteret biztosított ezer évvel ezelőtt, de még most is. Kör alakú alaprajza, kúpos teteje következtében, a szél ellen kiváló védelmet nyújt, ami a szélsőséges sztyepei időjárási viszonyok között nem elhanyagolható körülmény. Rugalmas faszervezete utolérhetetlen stabilitást biztosít számára, terhelhetősége egyedülálló. A sátor anyaga a nemez, kiváló hőszigetelő, ugyanúgy ellenáll a hőségnek és a kemény fagynak is. A nemez egyetlen hátránya, hogy ha megszívja magát vízzel, meglehetősen kellemetlen szagot áraszt, és csak sokára szárad ki. Ez a kimondottan csapadékszegény sztyepei viszonyok között nem okozott jelentős problémát, a Kárpát-medence időjárása viszont valószínűleg valamilyen más megoldást igényelt. Sajnos semmilyen régészeti leletünk nincs erre vonatkozólag, elképzelhető viszont, hogy a jurtot egy erős vászonborítással teheték vízhatlanná. A jurtnak külön előnye, hogy karbantartása egyszerű, alkotórészeinek javítása, cseréje könnyűszerrel megoldható, így gyakorlatilag élettartama végtelennek tekinthető, hiszen észrevétlenül alakul át a folyamatos felújítások során.

Építéséhez elég három ember is, de szükség esetén kellő gyakorlottsággal két ember is el tudja végezni ezt a munkát másfél-két óra alatt. Kísérleti régészeti parkunkban ehhez nekünk is elegendő volt ennyi idő. Az építmény össztömege nem haladja meg a 150-200 kg-ot és leghosszabb alkatrésze sem haladja meg a 2,5-3 métert, így két lovon vagy akár egy tevéen is könnyen szállítható. Ha meggondoljuk, hogy egy-egy jurttal befogadóképessége 6-10 ember között mozog mérettől függően, és lebontása összesen 2 óra időt vesz igénybe, elképzelhetőnek tartom, hogy őseinknek hadjárataik során sem kellett lemondaniuk megszokott kényelmükről, hiszen a leírásokból tudjuk, hogy harcaikba rengeteg tartalék lóval indultak, így nem volt szükségük szekerekre, ami lassította volna

haladásukat. Ez a sátoortípus egész Belső-Ázsiában elterjedt; szerkezete szinte tökéletesen azonos, külső megjelenésében és díszítésében van csak eltérés a különböző sztyeppei népeknél.

Az úgynevezett *mongol típusú* jurták fedélrúdjai például egyenesek, oldalrácsozata csak enyhén ívelt. Gyakori megoldásként alkalmazzák a fedél gyűrű kettős tartóoszlopát. A *kazak* jurt duplán ívelt, enyhe S betűt formáz, a fedélrudak a rácshoz csatlakozó részükön hajlítottak, pipaformájúak, ezáltal stabilabban rögződnek a rácsozathoz, más néven *keregéhez*. Az egész építmény emlékeztet az ortodox szláv templomok hagymakupoláira. A *baskíroké* abban különbözik a kazaktól, hogy fedélrúdjainak keresztmetszete kör alakú (a többieké lapos lécfarmájú) csak a csatlakozó rész, a pipa laposodik el. Mind-egyikre jellemző a gazdag belső díszítés. Azt, hogy őseink jurtjai pontosan milyen formájúak voltak, sajnos a régészet nem tudja megrajzolni, azonban feltételezhetjük, hogy – mivel több mint ezer éve ezek a sátrak szinte változatlanok maradtak és őstörténetünk egy korai szakasza a mai Baskíriához köti a magyarságot – leginkább erre a típusra hasonlíthatott a honfoglalók jurtja.

Ezeket a szállásokat még a mai napig is használják a pusztai állattartók az ujuguroktól kezdve a mongolokon, baskírokon keresztül a kazakokig, sőt napjainkban Magyarországon is kezdű reneszánszát élni, elsősorban persze – egy-két kivételtől eltekintve – a történelmi hagyományörzők táboraiban (Kaposmérő, Kisrozvány, Tahitótfalu, Feketeerdő, Pusztaszer, Gödöllő-Szárítópuszta, Kisberény stb.).

A jurt belsejére vonatkozóan szintén csak néprajzi párhuzamok alapján következtethetünk, mivel azonban ez egész Belső-Ázsiában meglepő hasonlatosságot mutat, ezáltal kellő alapot biztosít ahhoz, hogy elképzeljük őseinket otthonaikban. A jurt középpontjában van a kikövezett tűzrakó hely, ahol folyamatosan ég a tűz, fölötte a cserép- vagy fémüsttel. A tűz körül nemezzel borították a ledöngölt talajt az ajtó előtti keskeny téglalap alakú rész kivételével, ahová a belépők helyezik el a levetett lábbelijeiket. Érdekesként említtem meg, hogy ősi szokás szerint a sátorba lépők nem érinthetik lábukkal a küszöböt, mivel ezzel a jurt szellemét sértenék meg. Valószínű azonban, hogy ennek a szokásnak praktikus okai vannak, mivel a küszöb nincs beágyazva, ezért meglehetősen sérülékeny, egy súlyosabb ember alatt könnyen eltörhet. A fal körben szinte minden népnél gazdagon díszített különböző színes szőnyegekkel, nemeztakarókkal. A fal rácsozatára kerülnek, az egyik (női) oldalra a különböző edények, házi szerszámok; a másik oldalon a fegyverek, munkaeszközök (íjas, nyerges, ötvös) helyezkednek el. A fal mellett a hátsó részen voltak feltornyozva az alváshoz szükséges nemez- és szőrmetakarók, mellette a tulipános láda ősei) a *koporsók* (*kümpürcsüg*), amiben a ruhákat és a különböző értékeket tartották. A *kümpürcsüg* ősi török szó és a török nyelvben ma is ládát jelent. Szék vagy asztal nem igen volt a jurtban, az étkezés a szőnyegen ülve történt. A mesterek is a földön dolgoztak, vagy pedig egy úgynevezett tevenyergen ültek (ez hasonlított a sámlához, csak bőrrel volt bevonva).

A jurton belüli elhelyezkedésnek szigorú szabályai voltak illetve vannak. A családfő helye az ajtóval szemben, a tűzhely mögött volt, a tőle jobbra eső rész a férfiaké, a balra eső pedig a nőké. A családfő jobbán ült a megtisztelt vendég.

BARS ERNŐ

Árpád-házi Szent Erzsébet alakja a magyar népdalokban

Árpád-házi Szent Erzsébet, Gertrudis és II. Endre magyar király leánya, 1207-ben Sárospatakon született. A pataki várban egy kőből vájt kis teknőféléről azt tartották, hogy mint csecsemőt abban fűrésztöttek. 1207-ben mindössze négyéves volt, amikor „eljegyezték” Hermann thüringiai tartománygróf ugyancsak Hermann nevű, elsőszülött fiával, és nevelkedni Wartburg várába vitték... Az idegen táj, nyelv, szokások nehézzé tették Erzsébet gyermekkorát, s a grófi udvar emberei az új környezetben a gyermeket nemigen szerették. Jegyese, az ifjú Hermann gróf hirtelen meghalt (1216), ekkor az udvarból el akarták távolítani: menjen haza vagy vonuljon kolostorba. A tartománygróf azonban másként vélekedett, és eljegyezte másodszületett fiával, Lajossal. Fényes esküvőt tartottak 1221-ben, egyes kutatók véleménye szerint Pesten, a jelenlegi belvárosi templomban. Erzsébet egyik szolgálója így vallott a kanonizációkor: „Csodálatos szeretettel szerették egymást, és kölcsönösen Isten dicsőítésére és szolgálatára buzdították egymást”. Lajos elfogadta Erzsébetet olyaninak, amilyen volt, „élénk temperamentumával, bőjtjeivel, hosszú imádságaival, önmegtagadásaival, korlátokat nem ismeri adakozásával”.¹

Mindössze 24 évet élt Erzsébet. 1231-ben meghalt, Margburgban temették el. Sírja hamarosan a szegények, betegek zarándokhelye lett. Rövidesen szentté is avatták. 1235-ben bocsátotta ki IX. Gergely pápa az erről szóló bullát.² A Jacobus de Voragine által írott *Legenda aurea* a róla szóló fejezetet így kezdi: „Erzsébet, Magyarország királyának jeles leánya nemes származású volt, de hite és buzgósága még nemesebbé tette; szentségének malasztjával ékesítette.”³ Különösen jellemzi nagylelkűségét, a szegényeken, elesetteken, betegeken való önzetlen segíteni akarását a róla fennmaradt rózsalegenda. Egyik forrása szerint még idehaza, kicsiny gyermekkorában, de van olyan feljegyzés, hogy ez a csoda már Thüringiában történt vele. A Karthausi Névtelen ezt a következőképpen mondta el:⁴

„Történék egy napon, mikoron nagy hideg volna, hogy úgy, mint senki ne láthatná, vinne apró maradékokat az vár kapuja elébe az szegényeknek. És íme, elbő találá az ő atyja, csodálkozván, mit járna és hová sietne. Megszóltá őt: 'Fiam, Erzséböt, hova mégy, mit vissz?' Az nemes király lánya, mi-ért felelte szemérmes vala, nagyon megszégyenlé magát és megijede, és nem tudta felelmében egyebet mit felelni: 'Ím, rózsát viszők.' Az ő atyja pedig, mint eszős ember meggondolá, hogy nem volna rózsavirág-nak ideje, hozzá hívá és meglátá kebelét. Hát mind rózsavirág az aszju [ti. száraz] portéka.”

Bálint Sándor szerint ugyan „vándorlegendával van dolgunk, mely más szentek történetében is felbukkan... számos szertartásos énekben is előfordul [azonban] Szent Erzsébet neve

¹ Török József: A magyar föld szentjei. Bp., 1990. I. 112.

² Török József i. m. 114.

³ Jacobus de Voragine: Legenda aurea. Magyar fordításban kiadta a Helikon Kiadó, Békéscsaba, 1990. 277.

⁴ Török József i. m. 111-112.

SZENT ERZSÉBET SÁROSPATAKI SZOBRA (Varga Imre alkotása)

is”.⁵ Mindenesetre ez a legenda találón jellemzi Szent Erzsébet nagylelkűségét. Szent Erzsébet nevét és a rózsá-legendára emlékeztető töredékeket magyar népünk dalai és megőrizték. Gyermekjáték-dalainkban is megjelenik alakja, kivált *leánykérő* játékainkban. Így a Kodály Zoltán által a bukovinai Andrásfalván gyűjtött változatban. A játék a következőképpen történik:

A gyerekek körbe állnak. A körön belül áll az anya, a kiadó. Éneklés alatt a körön kívül jár a kérő: Szent Erzsébet asszony. Az anya énekelve kérdi: Hol jártál Szent Erzsébet? Ugyancsak énekelve válaszol rá a megszólított: „Innen-onnan alul, / Fehér vára alul”. Bizony, sok helyen kellett járnia, mivel nagy dologban fáradozik: „Lányt jöttem kéretni”, énekl tovább. Ilyen nagy kérésre nem olyan egyszerű a válasz.

Először az anya szabadkozik, tiltakozik: „A mi lányunk nem eladó, csak a házba illendő.” Itthon jó annak a helye. Aztán, mintha mégis meggondolná magát, feltételeket sorol fel a kérés teljesítése fejében: „Ki se merjük bocsátani száz arany gyűrű nélkül”. Ebben természetesen az is benne van, hogy száz aranygyűrű ellenében „kibocsátja”.

Meg ha még érte hatlovas hintót küld, s mind a hat ló méghozzá aranyszőrű legyen. Aztán úgy látszik, megígéri Szent Erzsébet asszony a feltételek teljesítését, mert az anya a tőle balkézre álló „Erzsi lányát” mégis átadja neki. Sőt a leányt még el is látja jó tanáccsal: „tanulj emberségedre”, énekl az átadás-kor. „Már mi ezzel elmehetünk”, állapítja meg meglepődéssel Szent Erzsébet asszony. Kézen fogja a kiadott leányt, s vele sétál tovább a körön kívül. Hogy a leánytól megfosztott anyát is vigasztalja, megnyugtassa, pár szóval arra céloz, hogy nem akárhová viszi Erzsit. Hiszen új otthonában „ipatoknak, napatoknak” (mai szóval: anyósotoknak, apósotoknak) „sárga sarkantyúja” van, legényfiuknak s leányaiknak pedig gyöngyös koszorúja. Kodály Zoltán olyan értékesnek találta ezt a gyermek-

Hol jártál, Szent Erzsébet? Innen-onnan a-lu-la

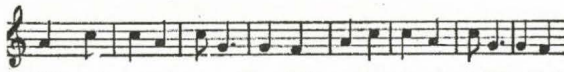
Fe-hér vá-ros a-lu-la, lányt jöt-tem ké-ret-ni,

Széb - bi-ket, job - bi-kat, karcsú ma-ga-sab-bi-kat.

A mi lányunk nem el - a - dó, csak a ház - ba illendő.
Ki se merjük bo - csá - ta - ni száz arany - gyűrű nélkül.
Egy hin - tó - ba hat ló légyen, mind arany sző - rű légyen.
Bal - ke - zem - re Er - zsi lányom, ta - nulj embér - ség - re.

Már mi ez - zel el - mé - he - tünk, so - ha vissza se jöhetünk

I - pa - toknak, na - pa - tok - nak sár - ga sar - kan - tyú - ja,

Le - gé - nyék - nek, le - á - nyoknak gyöngyös ko - szo - rú - ja.

⁵ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. II. 476.

játék-dalt, hogy bele is tette „Leánykérő” címmel az általa szerkesztett iskolai énekgyűjteménybe.⁶ (Lásd az előző oldalon!)

A bukovinai székelyek nagyon ősi hagyományokat őriztek meg, mert erősen ragaszkodtak mindahhoz, amit őseik a madéfalvi veszedelem után, 1764-ben magukkal vittek. Mikor Kodály Zoltán a XX. század elején elment hozzájuk, olyan archaikus dalkincset talált náluk, mintha a XVIII. században ment volna oda népdalt gyűjteni. De Szent Erzsébet alakja olyan elevenen élt népünk emlékezetében, hogy a trianoni határainkon belül, Heves megyében, Hort községben Kerényi György 1945-ben is tudott olyan leánykérő játékot gyűjteni, melyben Szent Erzsébet szerepel.⁷

–Hol jársz, mer-re jársz, szent Er-zsé-bet asz- szony?

–Itt já-rok, itt ke-lek, szé-pe-ket, jó-kat,
kis-lá-nyo-kat ke-re-sek, szó-fo-ga-dó-kat.

Gye-re ve-lem, kis Ma-ris-ka, ülj fel a hin-tá-ra.

Egy lány a körön kívül jár. A dal végén a megnevezett vele megy.

Hort (Heves), 16 leányka (8–14).

Kerényi, 1949.

Az utolsó sorban az „ülj fel a hintára” nyilván elértés. Eredetileg így szólt a szöveg: ülj fel a hintóra. A gyerek sohasem az értelmét keresi a szavaknak, mikor hallás után sajátít el énekelt szöveget, hanem azt csupán a hangzása, csengése alapján rögzíti, s alkalmazza az őt körülvevő élet adta fogalmakhoz. Lehet, hogy a Horton játszó gyerekek abban az időben, mikor ez a dal hozzájuk elkerült, még nem láttak hintót, de hintára már gyakran ültek. Ezért hallották a *hintóra* helyett a *hintára* szót. Azon már nem gondolkodtak, hogy a hintával nem lehet elmenni Szent Erzsébet asszonyal.

A szájhagyományozó kultúrában – kivált a gyermekdalokban – gyakori jelenség az ilyen elhallás, félrehallás. Azért nincs semmi különös abban, hogy Kodály Zoltán a Hort megyei Lukanényén 1910-ben már ilyen szöveggel találja ezt a játékot: „Hol jársz, hová mégy *te* Erzsébet asszony?” A *te* éppúgy egy szótagos szó, mint a *szent*. S mindegyikben ugyanaz a magánhangzó szerepel. A szöveg további része is hiányosabb itt, mint Bukovinában. Hiányzik a szövegből Szent Erzsébet hívása, s a kiadó sem sorolja fel a feltételeit, köztük a hintót, amivel elviheti a kiadó lányát, csak az marad meg a szövegben, hogy „abba pedig hat lő legyen”. A gyerek nem gondolkodik azon, hogy mibe is legyen az a ható. Csupán azt éneкли, mondj,

⁶ Kodály Zoltán: Iskolai énekgyűjtemény. Bp., 1943. I. 28. sz.

⁷ A Magyar Népzene Tára, I. Bp., 1951. 656. sz.

ami a szövegből az emlékezetében megmaradt. Aztán ez a csonka szöveg hagyományozódik tovább. *Szent Erzsébet asszony* helyett *te Erzsébet asszony* mind időben, mind földrajzilag távol több helyen is felbukkan. Horváth Győző a rábaközi Jobaházán 1969-ben is ebben a formában gyűjti fel, s kerül bele a *Daloló Rábaköz* című gyűjtemény első kiadásába 1970-ben.⁸

Abonyi Ferencné
Jobaháza, 1969.
H. Gy.

Hol jársz, ho-rá mész te Erzsébet asszony

Jinnen onnan amonnan
te-jér-vá-ni város-ban
azt kapi-tán ü-zen-te Kisebbiket, nagyobbikat tartsa meg a Sá-na
a zsandárok ütlették

Azonkí-vül haló legyén Cuppé-des ró-zsám
Mind a hatnak szí-le legyén

A *szent* szó helyébe azután Erzsébet asszonynak különböző jelzői kerülnek. Kiss Áron 1891-ben kiadott gyermekjáték-gyűjteményében⁹ a Nógrádból származó változatban a *szent* szó helyébe a *szép* kerül: „Honnan mégy, honnan jössz szép Erzsébet asszony?” – hangzik a kezdősorban.¹⁰ Erdélyben „nagy Erzsébet asszony” szerepel Lajtha László gyűjtésében 1912-ben: „Hol jársz, hol kelsz nagy Erzsébet asszony”.¹¹ A háromszéki Felsőrákoson Kerényi György még 1941-ben is így találja: „Hol jársz, hol jársz nagy Erzsébet asszony”.¹²

Még különösebb, hogy 1983-ban jómagam is így gyűjtöm fel a burgenlandi (Ausztria) Felsőőrön. Sőt itt még Erzsébet asszony válasza is csaknem szóról szóra megegyezik Lajtha László Maros-Torda megyében 1912-ben feljegyzett változatával. Mindössze annyi a különbség, hogy a „lányokat” elé a *szép* jelző kerül. „Hol jársz, hol kelsz nagy Erzsébet asszony? Itt járok, itt kelek, szép lányokat keresek”. A játékdal további része természetesen eltér az erdélyi változattól.¹³ (Kottázva lásd a következő oldalon fent!)

Megjelenik az *új* jelző is Erzsébet asszony előtt a Tolna megyéből származó Kiss Áron közölt változatban:¹⁴ „Új Erzsébet, új Erzsébet, mit kerülöd, mit fordulod az én házam táját?” Ugyancsak így szerepel Kiss Áronnak Somogy megyéből közölt változatában is: „Új Erzsébet asszonya, új Erzsébet asszonya, Péter küldte potorát, honnan jöttél, hova mégy? Innen alul, onnan fölül.”¹⁵

⁸ Daloló Rábaköz. Szerk. Barsi Ernő. Győr, 1970. 44. sz.

⁹ Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Bp., 1891. I. 40. sz.

¹⁰ Közli 652. sz. alatt a Magyar Népzene Tára I. kötete is.

¹¹ Körtvélyfalva, Maros-Torda megye. A Magyar Népzene Tára I. 654. sz.

¹² A Magyar Népzene Tára I. 656. sz.

¹³ Barsi Ernő: Daloló Örvidék. Oberwart (Felsőőr), 1997. I. 37. sz.

¹⁴ Kiss Áron i. m. 358. (28) Közli a Magyar Népzene Tára, I. 502. sz.

¹⁵ Kiss Áron i. m. 359. (30), a Magyar Népzene Tára I. 507. sz.

Wagnerné Imreh Zsófia /1929/
Balikó Sándorné /1928/
Felsőőr /Oberwart/, 1983. B.E.

Hol jársz, hol kelsz nagy Erzsébet asszony?

- Itt járok, itt károk, szép lányokat keresek.

- Nincs nekünk, nincs nekünk szép eladó lányunk.

- Mit mondod, mit tagadod, mikor én ezt láttam,

Buda-pesti pi-a-con piros almát árult.

Vettem is be - lő-le, Ja, de nagyon jó volt!
Ettem is be - lő-le,

Azután a jelző is elmarad, csupán Erzsébet asszony kéreti lányát nem egy játékban. Így énekelt nekem az 1912-ben született Koós Gézáné Seper Erzsébet Alsóőrön (Unterwart) 1983-ban.¹⁶ De még 1993-ban Sümegprágán is csupán „Erzsébet asszony kéreti lányát” Kozma Józsefné Könyvid Magdolna előadásában.¹⁷ (Lásd a következő oldalon!)

Nemcsak leánykérő játékokban, hanem még egy kapujáték dramatikus szövegében is megjelenik Szent Erzsébet. Kiss Áron gyűjteményéből közli Kodály Zoltán az Iskolai énekgyűjtemény I. kötetében 103. szám alatt. Tulajdonképpen a Lengyel László-játék változata. Kiss Áron a Szabolcs megyei Újfehértóról kapta ezt a kapujátékot. A gyerekek sorba állnak, s a *Hej, tulipán* kezdetű éneket énekelve megindulnak két összefogott kezű, s azt felemelve „kaput tartó” gyermek felé. Mikor az ének 2. versszaka is elhangzik, odaérnek a kapu elé, párbeszéd következik a sorban első és a kapu „szószólója” között:

¹⁶ Barsi Ernő: Daloló Örvidék. I. 38. sz.

¹⁷ Barsi Ernő: „Szépen szól a kissümei nagyharang...” Sümeg, 1999. 65. sz.

„Kié ez a kapu?” „Szent Erzsébeté.” „Általmennénk rajta.” „Vámat veszünk rajta. / Mínapában itt mentetek, / Hidam lábát eltörtétek, / Meg nem csináltátok.” „Ácsok vagyunk, fát faragunk, / Fenyőfából kifaragjuk / Meg is aranyozzuk.” A kapu felemelkedik, a sor átmegegy alatta, mialatt a kapusok ezt mondogatják: „Szőjétek, szapuljátok!” Amikor az oszlop-ból az utolsó is a kapu alá ér, elszakítják a társaitól, s ő lesz az új játékban a kapu szószólója.

Kozma Józsefné Könyid Magdolna /1935/ Sümegprága, 1993.

Er-zsébet asz-szony E-gyiket, má-sikat, csak a Maris-
ké-reti lá-nyát.

ká-ját. -Nincsen nékem olyan lányom, ki el- a-dó vol-na.

-De-hogy nincsen, láttam a pi- a-con. Piros almát á - rult,

Vettem is be-lő- le, most is van a zse-bem-be.
et-tem is be- lő-le,

/Beszélve/: Adjon Isten Komámasszony. Kéretem a legszebbik
lányát.
-Melyiket?
-A Mariskáját.

/Amelyiket választotta, annak a nevét mondta. Azt magához vette és a következő éneklésnél azzal ment a körön kívül.
Addig játszották, míg a kör el nem fogyott./

Szent Erzsébet alakja az északnyugat-dunántúli *pünkösödöldekben* is megjelenik. A Vasegerszegen 1924-ben született s férjhezmenetelig ott is élő Pajos Istvánné Erős Ilona, így emlékezett a pünkösödöldekre – ahogy itt nevezeték: *pünkösdi kiskarálnéjárás* – szokásáról, melynek annak idején maga is résztvevője volt:

- Legalább hét kisleány kellett hozzá. Kettő ment elől, az volt a beköszöntő. Kettő vitte, vezette a kiskirálnét, egy kisebb lányt. Ennek fejére virágkoszorút tettek, a feje fölött kasmirkendőt tartottak. Mögöttük még két lány volt, kosárral a karjukon. Azok gyűjtötték a háziaktól kapott lisztet, zsírt, tojást, esetleg pénzt. A háziaktól először engedélyt kértek a pünkösödölésre, majd elénekeltek énekeiket a

„Gyere be rózsám”-tól a „Kibe hiba nincsen” szövegig, s táncoltak is. Majd jött a párbeszéd Szent Erzsébettel. Ének végétével a két nagyobb leány felemelte a kiskirálynét, s azt mondta: „Ekkora legyen a kender, mint a királkisasszony!” Mikor végigjárták a házakat pünkösöd másodnapján, az összegyűlt lisztből, zsírból, tojásokból forgácsfánkot meg rántottát főztek. Lakomát tartottak, örültek, vigadtak.

Énekük, melynek hangkészlete megegyezik gyermekjáték-dalaink hangkészletével, sokré-tű. A beköszöntő sorok után, melyet közösen énekelnek, csak a kiskirályné énekl:

*Nem anyától lettem,
Rózsafán termettem,
Piros pünkösöd napján
Hajnalban születtem.*

Pajor Istvánné Erős Ilona /Vasegerszeg, 1924/ Sümeg, 1993.

El-hoz-ta az Is - ten piros pünkösöd nap-ját,
Mink is meghor - doz - zuk király-kisasz - szony-kát.
Ki-rály-kisasz - szony-nak ró-zsa ko-szo - rú - ját,
If - jú le-gé- nyek-nek szeg-fű bokré - tá - ját.
Ö-reg asz-szo - nyoknak porha - nyós po - gá - csát,
Ö-reg em - be - rek - nek csu - to-ra bo - rocs-kát.
Nem a - nyá-tól let - tem, ró-zsafán ter - met - tem,
Pi - ros pün - kösd nap - ján hajnal - ban szü - let - tem.
Gye - re be ró - zsám, gye - re be,
Csak ma - gam já - rom i - de - be.
Két ci - gány - le - gény he - ge - dül, he - ge - dül,
Csak ma - gam já - rom e - gye - dül.

Rit-ka az a bú-za, ki-be konkoly nin-csen,
Rit-ka az a sze-re-lem, ki-be hi-ba nin-cs
Hú-gom, hú-gom Szent Er-zsé-bet asszony-ka,
Ha vált-sá-god vol-na, ki izs vál-ta-ná-lak.
Mi-ért ad-tad más-nak na-ga-dat, maga-dat?
- A-zért ad-tam más-nak ma-ga-mat, maga-mat,
Vi-se-li az Is-ten gon-do-mat.
/ Beszélve /: Ekkora legyen a kender, mint a királykisasszony!

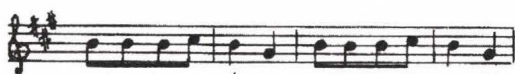
Nem más ez, mint a Szent Erzsébetről szóló rózsalegenda töredéke. Hogy valóban az, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a „gyere be rózsám, gyere be” táncnóta rész után, melyre a kiskirálné kivételével táncolnak is, olyan párbeszédés rész következik az ének szövegében, mely világosan ki is mondja a Szent Erzsébetre való emlékezést: *Húgom, húgom, Szent Erzsébet asszonyka, / Ha váltáságod volna, ki is váltanálak. / Miért adtad másnak magadat, magadat?*

Ebben az is benne van, hogy a kislányok azért szólítják húguknak Szent Erzsébetet, hogy ezzel a kicsiny gyermekkorban való eljegyzésére is emlékezzenek. Az *asszony* helyett mondott *asszonyka* is erre utal. S a „kis is váltanálak” arról szól, hogy együtt éreznek a kicsiny gyermekként az idegen földön lévő grófi udvarban nevelkedő „húgukkal”, akit az udvar emberei bizony nem szeretnek. De a záró sor, Erzsébet válasza – „Azért adtam másnak magamat, magamat, / Viseli az Isten gondomat” – mély vallásosságáról vall, arról az Erzsébetről, aki még a megpróbáltatásokat is hívó lélekkel, zúgolódás nélkül fogadja el Isten kezéből, s bízik az ő gondviselő szeretetében.

A vasegerszegi pünkösddőlőt, melyet 1993-ban jegyeztem le a már említett Pajor Istvánától Sümegen,¹⁸ a fenti két oldalon közöljük.

¹⁸ Barsi Ernő: „Szépen szól...” 63-64.

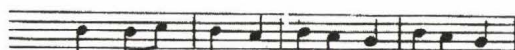
- Szabad-e királnét járni?
- Szabad.

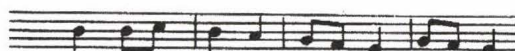
El-hoz-ta az is-ten pi-ros pünkösdnapját
Nem anyá-tól lét-tem rózsafán ter-mét-tem

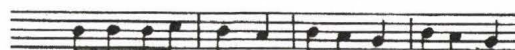
Mi is meghordozzuk királ kis-aszszonykát
Pi-ros pünkösdnapján hajnalban szü-let-tem

Gye-ro-be ró-asám,gyere be, gyere be

Csak magam já-rom i-de-be, i-de be

Há-rom ci-gán le-gény hege-dül, hege-dül

Csak magam já-rom é-gyedül, égye dül

Varsányi Józsefné
Horváth Julianna
80 éves
Nemesládony 1967

A rózsalegenda-töredék ugyancsak megszólal a királkisasszonyka ajkán a nemesládonyi (Vas megye) pünkösdlőben is, melyet az ott született és ott gyerekeskedett Varsányi Józsefné Horváth Julianna énekelt el nekem 1967-ben.¹⁹ (Lásd fent!) A pünkösdhöz kapcsolódó szokásdalokon kívül e rózsalegenda-töredék alkalomhoz nem kötött népdalként is éldaloló népiünk ajkán. Ilyen formában is felgyűjtötte Kodály Zoltán a Zoborvidéken. Elterjedtségét – úgy is mondhatnám közismertségét – mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy még Eötvös József is ismerte, sőt pontosan idézi „A molnárléány” című novellájában.²⁰

Így állított magyar népiünk maradandó emléket Árpád-házi Szent Erzsébetnek.²¹

Nem anyától, let-tél, Ró - zsa-fán termettél,

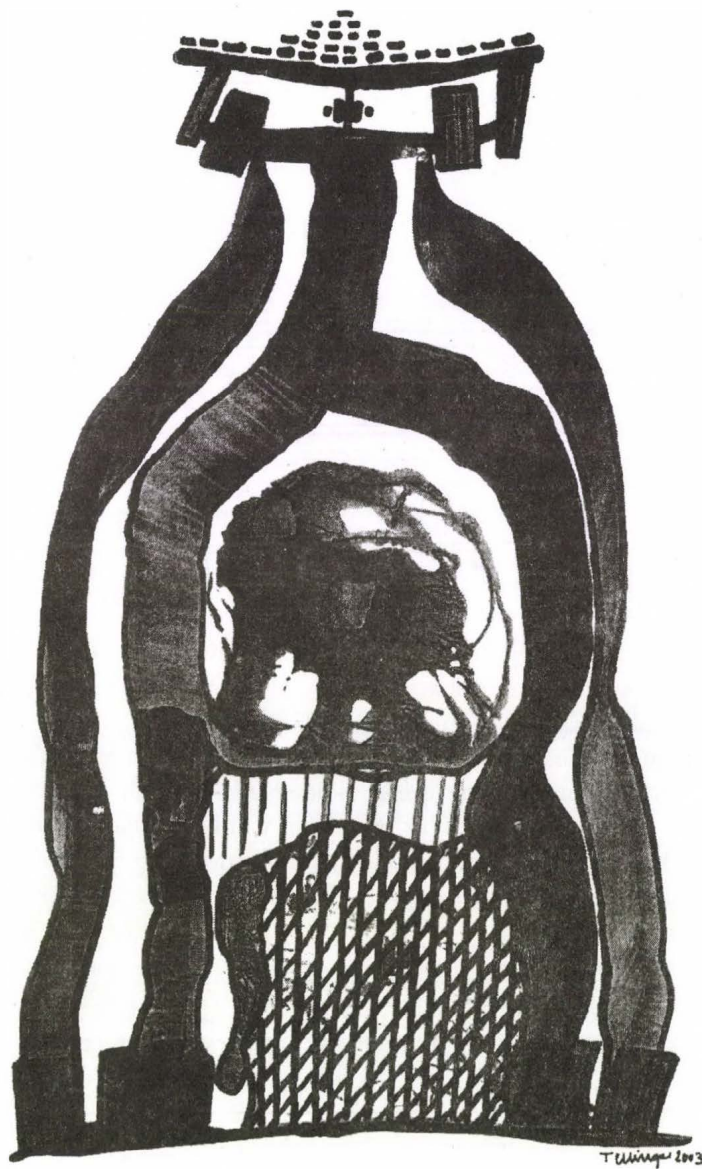
Piros pünkösöd napján Haj-nal-ban szület - tél.

¹⁹ Daloló Rábaköz, 154. sz.

²⁰ Eötvös József Összes versei és novellái. Szerk. Kováts Dániel. Bp. 2005. 68.

²¹ Tisztelettel és szeretettel köszöntjük régi szerzőnket, dr. Barsi Ernőt 85. születésnapja alkalmából. (A Szerk.)

TÓTH KRISZTINA

Sátoraljaújhely középkori történetére vonatkozó oklevelek

Sátoraljaújhely fennmaradt középkori forrásainak nagy részét a Szent Egyed pálos kolostorra vonatkozó oklevelek alkotják, amelyek regesztái – Bándi Zsuzsanna munkájának köszönhetően – néhány éve nyomtatásban is megjelentek.¹ Ezt a forrásanyagot egészítik ki más kötetekben megjelent oklevélkivonatok, amelyek főként a város korai időszakára nyújtanak felvilágosítást.² A 15. század elejéig így szinte hiánytalanul rendelkezésünkre állnak az Újhely történetére vonatkozó középkori oklevelek magyar nyelvű kivonatai, a 15. század elejétől azonban kizárólag Bándi említett publikációja nyújt eligazítást. A jelen forrásközlés további, főként 15. és 16. századi forrásokat mutat be, amelyek legtöbbször Sátoraljaújhely birtoklására, zálogba adására vonatkozik. A város 1429-ben, a Perényi család férfi ágának kihalása után a Pálóczi család kezére került, így a most közölt oklevelek többsége a Pálóczi család történetére vonatkozó információinkat is bővítheti.³

1. 1281. október 21. (XII. Kalendas novembris, Martini papae III anno primo) Heinburg (Heynburg)

Fülöp fermói püspök, apostoli legátus az esztergomi egyházmegyében élő pálos remeték számára adott összes birtokadományt – akár a királytól, akár magánszemélyektől származik – megerősíti.

Átírta Lodomér esztergomi érsek 1293. május 7-én. Jelzet: DL 1592. Kiadása: HO 84.sz.

2. 1293. május 7. (in festo Ascensionis Domini) Esztergom (Strigonii)

Lodomér esztergomi érsek János Uyhel-i pálos remete (religiosus vir frater Johannes heremita claustrí de Uyhel) átírja és megerősíti Fülöp fermói püspök, magyarországi legátus (Philippi Dei gratia episcopi Fermani apostolice sedis quondam in Hungaria legati) 1281. október 21-én kiadott oklevelét.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DL 1592. Kiadása: HO 131.sz.

¹ Bándi, 689-721.

² Az Árpád-kori királyi oklevelekre, köztük a várost alapító hospesek kiváltságait tartalmazó privilégiummal: Reg. Arp. II. 1780.sz., 3184.sz., 3337.sz., 3696.sz. Az Anjou-kori oklevelekre: AO III. 336.sz., V.224.sz., VI. 39.sz., VIII. 163.sz. és 396.sz. A Zsigmond-kori oklevelekre: ZSO I. 227.sz., 1467.sz., 1674.sz., 2563.sz., 2634.sz., II. 940.sz., 951.sz., V. 2370.sz.

³ Az alkalmazott rövidítések: **Anjou** = Anjoukori okmánytár. Szerk.: Nagy Imre. I.-VI. köt. Bp., 1878-1891. – **AO** = Anjou-kori oklevéltár. Szerk.: Kristó Gyula. I-XII., XXIII-XXIV. köt. Bp.-Szeged, 1990-2001. – **Bándi** = Bándi Zsuzsa: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). Újhely (Sátoraljaújhely) In: Borsodi Levéltári Évkönyv V. 1985. Szerk.: Csorba Csaba. 689-721. – **DF** = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképtár. – **DL** = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár. – **HO** = Hazai oklevéltár 1234-1536. Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Bp., 1879. – **Reg. Arp.** = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. I-III. köt. Bp., 1923-1987. – **Wenzel** = Árpád-kori új okmánytár. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I-XII. köt. Pest, 1869-1871. – **ZSO** = Zsigmondkori oklevéltár I-VII. Szerk.: Mályusz Elemér – Borsa Iván. Bp., 1951-2001.

3. 1312. július 16. (secundo die f. Divisionis Apost.) Sárospatak (Potok)

Károly, Magyarország királya mindenki tudomására hozza, hogy lelki üdvössége érdekében az Uyhel-i Szent Egyed remetéknek (fratres heremitarum in ecclesia beati Egedii de Wyhel Deo famulantes) Béla, István és András királyok által adományozott malmok adománylevelét megerősíti, továbbá jóváhagyja az Uyhel városa mellett, a remeték által pénzért vásárolt szőlők megvételét.

Átírta I. Lajos király 1358. szeptember 19-én. Jelzet: DL 4711. Kiadása: Anjou I., 244.sz. Regeszta: AO III. 336.sz. (DL 4710-ről)

4. 1325. július 10. (in festo beatorum septem fratrum)

Csanád egri püspök, kiküldött bíró előtt megjelent István, az Uyhel-i pálos rend Szent Egyed egyházának priorja és Domonkos, az Uyhel-i ágostonos rend Szent István király egyházának priorja a Ronva folyón lévő malmok ügyében, mivel Domonkos testvér és a konventje a malmát a Ronva folyón lévő malom fölé építette és így a víz visszatartásával a Szent Egyed monostomak kárt okoztak. Az ügyet világi és egyházi fogott bírák segítségével vizsgálták ki, akik egybehangzóan elmondták, hogy Domonkos testvér a saját költségén építette a folyón feljebb a malmot. Csanád ezért úgy határozott, hogy előző levele értelmében a malmokat csak úgy szabad egymás mellé építeni, hogy egyik a másikat ne zavarja, ezért Domonkos testvéremek és konventjének is át kell építeni a malmát, ha ezt nem teszik meg, kiközösítik őket.

Átírta 1468. június 24-én Slupcha-i János közjegyző. Jelzet: DL 8797. Kiadása: Anjou II., 182.sz.

5. 1328. március 20. (in domenica Judica) Visegrád (Vissegrad)

Károly, Magyarország királya előtt megjelent Péter, Uyhel-i pálos rend priorja (vir religiosus frater Petrus prior de Uyhel) rendtársával Antallal (cum fratre Anthonio confratre suo) és bemutattak egy Károly király által 1312. július 16-án kiadott, annak régi pecsétjével megerősített oklevelet (lásd a 3.sz.), és kérték annak átírását. Károly a kérést teljesítette, a fennmondott oklevelet szóról szóra átírta és új pecsétjével megerősítette.

Átírta I. Lajos király 1358. szeptember 19-én. DL 4711. (Eredeti: DL 2310. Regeszta: Bándi 692.p. 9.sz.; AO XII., 141.sz.) Kiadása: Anjou II., 316.sz.

6. [1331-1345] (die domenica prox. post f. Symonis et Iuda ap.) Eger (Agriae)

Miklós egri püspök az újhelyi (de Uyhel) ágostonos remeték priorjának és konventjének írja, hogy megjelent előtte Miklós, az újhelyi pálos remeték priorja (vir religiosus frater Nicolaus prior fratrum heremitarum beati Pauli primi heremitaee ordinis) és bemutatott egy pápai oklevelet, amelyben a pápa az egri püspököt kiküldött bírónak nevezi ki, majd bemutatta Csanád egri püspök levelét, amelyben a Ronva folyón lévő malmok ügyében ítéletet hoz. Miklós prior ezután elmondta, hogy az ágostonos remeték nem tartják be a fenti ítéletet, és a malmokat különböző módon zaklatják. Miklós egri püspök megparancsolja ezért az ágostonos remetéknek, hogy a malmokat hagyják békén, a fenti ítéletet tartsák be, különben súlyos büntetést kapnak.

Eredeti. Jelzet: DL 3344. Kiadása: Anjou IV., 49.sz.

7. 1358. szeptember 19. (XIII. Calendae Octobris)

Lajos Magyarország, Dalmácia stb. királya előtt megjelent Mihály a Szentlászlói ágostonos konvent priorja (vir religiosus Michael prior ordinis Sancti Augustini primi eremitarum de Sancto Ladislao) az Újhelyi Szent Egyed konvent nevében és bemutatott egy 1328. március 20-án oklevelet (lásd 5.sz.), amely Károly király elveszett pecsétjével volt megerősítve, és kérte annak átírását. Lajos a kérést Erzsébet anyakirálynő jóváhagyásával, a bárók és a preláthusok beleegyezésével teljesítette és az oklevelet átírta. Az oklevél végén méltóságosor található.

Mivel a boszniai hadjárat során, amelyben Miklós esztergomi érsek, kancellár, Miklós nádor és más bárók is részt vettek, Miklós érsektől ellopták a pecsétet, az oklevelet Lajos új pecsétjével is megerősítette 1364. március 17-én (17. Calendae Aprilis).

Átírta a budai káptalan 1402. május 15-én. Jelzet: DL 4711. Eredeti: DL 4710. Regeszta: Bándi 694-695.p., 17. és 19.sz. (DL 4710-ről) Tévesen az 1364. március 17-i oklevelet külön oklevélnek veszi, pedig az csupán az 1358. szeptember 19-i oklevél aljára írt hitelesítő jegyzet a boszniai hadjárat során elveszett pecsét miatt. Kiadása: –

8. 1380. szeptember 25. (tertia feria ante f. Michaelis) Újhely (Uyhel)

László, ... fia Wyhel-i bíró, Zubul János és Finta fia János Uyhel-i esküdtek előtt megjelent Miklós testvér és Mátyás testvér az Uyhel-i Szent Egyed pálos kolostor remetái és az egész pálos rend nevében és elmondták, hogy a Lelesz-i prépost Zaloka nevű birtokán tizenöt remete elvett a prépost János nevű jobbágyától nyolcvan méhet, amelyet később a prépost visszavett tőlük. A remeték visszaadták a méheket és ezt a város levelével bizonyítja.

Eredeti, pecsét a hátlapon. Csonka. Jelzet: Leleszi prépostság magánlevéltára, Acta saeculi 1300 317. DF 233939. Kiadása: –

9. 1440. szeptember 29. (in f. b. Michaelis arch.) Sátoraljaújhely (Wyhel)

Pálóczi László Kallo-i Jánosnak megírja, hogy a mai napon egyik familiárisa megérkezett Zenthpeter-ről és elmondta, hogy Chisyany-ban találkozott Mwnkatz vámagyának Wanch nevű követével, aki elmondta neki, hogy Budán volt és egy levelet kapott az egri püspöktől és a nádortól, amelyben közlik Mwnkatz vámagyával, hogy a várat semmiképp sem adhatja át Pálócziéknak, és ha Budán jár, a püspök és a nádor vendégszeretét fogja élvezni. Pálóczi utasítja Kallo-it, hogy ezt senkinek ne mondja el, a Mwnkatz-i vámagynak pedig a szükséges javakat és birtokokat adja meg.

Eredeti, zárópecsét nyomával. Jelzet: DL 55228. Kiadása: –

10. 1443. február 2. (in f. Purificationis Virginis Gloriosae) Terebes (in Therebes)

Perényi János támkormester (Iohannes de Peren magister tavemicorum) tudtul adja, hogy bár Pálóczi László udvarmester (magnificus Ladislaus de Palocz magister curie Regie) a Zemplén megyei Pathak és Wyhel városában (in oppidis Pathak et Wyhel) lévő birtokrészei, valamint Ardo és Kywspathak nevű falvakban lévő birtokrészei felét minden tartozékukkal és jövedelmükkel együtt elzalogosította neki négyezer tiszta arany magyar forintért, de ebből ő már háromezer forintot visszafizetett. A támkormester elismeri a háromezer forint kifizetését, továbbá visszaadja Pálócziéknak a fenti birtokrészek felét, Wyhel város kilencedének felét, Pathak város kilencedének két harmadát, valamint összes fenti birtokai rendkívüli adójának két harmadrészét.

Eredeti. Jelzet: DL 13705. Kiadása: –

11. 1444. december 24. (in vigilia f. Nativitatis Domini) Pálóc (in Palocz)

Pálóczi János ungi ispán (Iohannes de Palocz comes de Ungh) elismeri, hogy testvére Pálóczi László (magnificus) Wyhel városához tartozó, Thoronya és Borsy falvakban lévő birtokrészeit zálogba adta neki egy aranyozott kupáért (cuppa deaureata) és egy ezüst, medence formájú üstért (cypho seu piccario argenteo ad modum pelvis), de később László visszaadta neki a kupát és az üstöt, így ő visszaadja Borsy faluban lévő birtokrészét.

Eredeti, alján pecsét. Jelzet: DL 13822. Kiadása: –

12. 1446. március 18. (feria sexta prox. ante Domenicam Oculi)

A budai káptalan előtt megjelent Pálóczi László (magnificus) egy részéről, valamint Pálóczi Simon, fiának Mátyásnak nevében is másrésztől és elmondták, hogy bár Pálóczi Simon a Zemplén megyében lévő Pathak és Wyhel várában lévő birtokrészeit 1400 aranyforintért zálogba adta Pálóczi Lászlónak, most ezekért cserébe örökjogon átadja Pálóczi Lászlónak a Borsod megyei Dedws várában lévő részét. Pálóczi László a cserét elfogadta, a Zemplén megyei Pathak és Wyhel várakat visszaadta Simonnak azzal a feltétellel, hogy ha a jövőben a Borsod megyei Dedws várában Simon, vagy János nem tudja öt megvédelmezni, visszaveheti Pathak és Wyhel 1400 forint értékű birtokrészeit addig, amíg Simon az 1400 forintot neki vissza nem fizeti.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DL 71971. Kiadása: –

13. 1450. május 3. (in f. Inventionis S. Crucis)

Stanislaus prépost és a leleszi Szent Kereszt konvent előtt megjelent Pálóczi László országbíró (magnificus comes) egy részről, Pálóczi Simon lovászmester, Pálóczi János ungi ispán másrésztől, akik valamennyien a néhai nádor Pálóczi Máté fiai és elmondták, hogy bár a korábbi megegyezésük szerint a néhai Pálóczi Péter, Máté nádor fia, László, Simon és János testvére Aynaskew várában lévő birtokrésze Petherwasara és Kewesd birtokokkal együtt Péter halála után Lászlóra szállt, László mégis átadja

a testvéri szeretet és saját kényelme miatt Péter Aynaskew-i birtokrészét Petherwasara és Kewesd birtokkal együtt Simonnak és Jánosnak, akik cserében visszaadják Lászlónak az ő, Péter által zálogba vett, majd Simon és János kezébe került Wyhel-i szőlők kilencedének felét.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DL 71981. Kiadása: –

14. 1450. május 17. (die dominica prox. ante f. Pentecostes)

Stanislaus leleszi prépost és a Szent Kereszt konvent előtt megjelent egy részről Pálóczi László országbíró (magnificus comes) és Pálóczi János, a néhai Máté nádor fiai, a maguk és testvérük Simon nevében, más részről János, a néhai Knol László kassai polgár (civis et inhabitatoris civitatis Casso-viensis) fia, Kolman János, a néhai Knol László veje a maguk, valamint Borbála, Kolman János felesége és Anna, Zathmar János felesége, a néhai Knol László lányai nevében, továbbá összes, az alábbi ügyben érintett rokonaik nevében és Knol László fia János elmondta, hogy Zemplén megyében, Uyhel város mellett lévő Zeepbanya, másképp Banyacska (Zeepbanya alio nomine Banyacska) nevű birtokukat, amely egykor Knol László birtoka volt, minden tartozékával együtt eladják Pálóczi Lászlónak, Jánosnak és Simonnak, a néhai Máté nádor fiainak kilencszáz magyar arany forintért minden jogával együtt örök birtoklásra azzal a feltétellel, hogy a Pálóczi testvérek kifizetik a néhai Knol László ötvenhárom forint tartozását Borswa Miklós (nobilis) örököseinek. A birtok árát, azaz a kilencszáz forintot a Pálócziaknak a következő részletekben kell kifizetniük a leleszi konvent előtt: a következő pünkösöd napján száz forintot, Szent Mihály ünnepén háromszáz forintot, Újévkor kétszázötven forintot, Szent György napján kétszázötven forintot. A teljes összeg kifizetése után a Pálócziak megkapják a birtokra vonatkozó okleveleket a kassai bíró és polgárok előtt. Az adás-vételre a leleszi konvent előtt szeptember 14-én (in f. Exaltationis S. Crucis) Borbála és Anna, Knol László két lánya is esküt fog tenni. Az eladók kötelesek megvédeni a Pálócziakat az említett birtokban minden támadás ellen, ha ezt nem tennék meg, kötelesek visszatéríteni a kilencszázötvenhárom forintot.

Eredeti, hátlapján pecsét. Jelzet: DL 14371. Kiadása: –

15. 1450. június 24. (in f. Nativitatis b. Iohannis Bapt.) Buda

Garai László nádor előtt megjelent Pálóczi László országbíró (magnificus), valamint Pálóczi Simon és László és kérték, hogy Zemplén megyei, Wyhel nevű városuk mellett lévő Zepbanya másképp Banyachka nevű birtokukba iktassák be őket. A nádor utasítja a leleszi konventet, hogy küldje ki emberét Chycher-i Zsigmond, Sthrythe-i László, Legenye-i Masa István, Bachka-i Miklós vagy Rozwagh-i Antal nádori ember társaságában az említett birtokra és iktassa be a Pálóczi testvéreket a szomszédok és határosok jelenlétében. Amennyiben az iktatás ellen ellentmondás lenne, az ellentmondókat idézze meg a nádori jelenléte elé.

Átírta a leleszi konvent 1450. július 27-én. Jelzet: DL 14384. és DL 71982. Ugyanott eredetiben is. Kiadása: –

16. 1450. július 27. (vigesimo quinto die diei Introductionis et statutionis)

Stanislaus prépost és a Szent Keresztről nevezett leleszi konvent Garai László nádor (magnificus vir) levele (lásd 15.sz.) értelmében kiküldte emberét László papot (fratrem Ladislaum presbiterum) Legenye-i Masa István nádori emberrel Zepbanya másképp Banyachka birtokra, akik visszatérve elmondták, hogy július 3-án (feria sexta prox. post f. Visitationis B. Mariae Virg.) kimentek a fenn mondott birtokra és oda a szomszédok és határosok jelenlétében, ellentmondás nélkül beiktatták Pálóczi László országbírót és testvéreit, Simont és Jánost.

Eredeti, függő pecsét. Jelzet: DL 14384. és DL 71982. Kiadása: –

17. 1450. szeptember 1. (in f. b. Egidii abb.)

Stanislaus prépost és a Szent Keresztről nevezett leleszi konvent előtt megjelent Pálóczi László országbíró (magnificus comes) egy részről, és Pálóczi János (magnificus) más részről, mindketten a néhai nádor Pálóczi Máté fiai, és elmondták, hogy bár László Uyhel várához tartozó Thoronya nevű birtokon lévő birtokrészeit és egy malmot hétszáz forintért elzálogosított Jánosnak bizonyos ezüstökért, de most ezt vissza akarja váltani, ezért a hétszáz forintért cserébe Dedews várában lévő részeit örökjogon átadja Jánosnak és utódainak. János ezért visszaadja Thoronya birtokot és a malmot. Ezenkívül László elenged Jánosnak száz forintot abból az ötszáz forintból, amelyért László zálogba adta Jánosnak az Uyhel városában lévő szőlői kilencedének felét.

Eredeti, pecsét a hátlapon. Jelzet: DL 14399. Kiadása: –

18. 1453. február 5. (in f. s. Agathe virg. et mart.) Pozsony (Posonii)

László Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királya, Ausztria és Stájerország hercege, Morávia grófia stb. Pálóczi László országbíró (magnificus comes), Pálóczi László lovászmester és Pálóczi János érdemeit tekintetbe véve, amelyeket a néhai Zsigmond király és Albert király idején Csehországban, Németországban, Itáliában, valamint más országokban különböző hadjáratokban vagy más ügyekben tanúsítottak, hiszen Pálóczi László már ifjú korában elkísérte Zsigmondot a császárkoronázásra és a csehországi hadjáratára, majd László kiskorúsága idején is, amikor ő idegenben nevelkedett, híven szolgálta az országot, nekik adományozza a már őseik révén is bírt Zemplén megyében lévő Uyhel várát Uyhel és Pathak mezővárosokkal, a Zemplén megyében lévő, Uyhel várához tartozó Kyspathak, Ardo, Borsi, Thoronya és Banyachka birtokokkal, valamint a Zemplén megyében lévő Helmeecz, Kysgeres, Zempyen, Ryché és Zolnok birtokot, valamint az Ung megyében lévő Palocz, Kelechen, Rad, Komoroz, Chaslocz, Beyewcz, a Beyewczon szedett vámmal, Zenna, Solmos, Polyanka, Chabrad, Pebren, Chicher, Zeregnye, Lengenfalwa, Hodlyo, Monyoros, Iglincz, Andrasvagasa, Orlyowa, Bachwa és Dobroka birtokot, valamint a Békés megyei Zolnok-on és Fyereghaz-on szedett vámot és révet minden tartozékukkal együtt. A fenti birtokok fele részben Lászlót, fele részben pedig Simont és Jánost illetik.

Eredeti, alján pecsét. Jelzet: DL 71987. Kiadása: –

19. 1454. szeptember 3. (feria tertia prox. post f. b. Egidii abb.) Sátoraljaújhely (Wyhel)

Pálóczi László, László király országbírója előtt megjelent Pathak-i Litteratus Sebestyén Wrani Miklós és Nathanfalwa-i Gergely lánya Borbála gyermekeinek, Gáspárnak és Katalinnak nevében és tiltakozott az ellen, hogy Wrani Miklós és felesége Borbála, gyermekeik Gáspár és Katalin nevében is átvettek kétszáz arany forintot Nathafalwa-i Gonthos Jánostól, annak két fiától Arnoldtól és Páltól, valamint Nathafalwa-i Ferenc fia Mihálytól a Borbála anyjának, Hedvignek és Borbála nagyanyjának, Natha fia Gergely feleségének leánynegyede és hitbére, továbbá a saját és Zyroka-i Thomos Péter feleségének, Dorottyának, Natha fia Gergely leányának leánynegyede fejében, amelyet Nathafalwa, Lezna, Marcushaza, Wagyakocz és Dankocz birtokok után fizettek ki nekik. Sebestyén azért tiltakozott, mert a leánynegyedet és hitbért nem készpénzben, hanem természetben kellett volna kifizetniük.

Eredeti, pecsét nyoma a hátlapon. Jelzet: DL 14875. Kiadása: –

20. 1504. május 27. (feria secunda prox. post f. Pentecostes) Sátoraljaújhely (Wyhel)

Farkas Mihály Wyhel-i főbíró és más polgárok (Michael Farkas iudex primarius ceterique iurati cives oppidi Wyhel), mégpedig Chyomyad Imre, Gaal János, Kwrthos Péter és Baranchy János előtt megjelent Prosa Pál (providus vir) feleségével Annával (provida domina) és gyermekeikkel Andrással és Bálinttal és elmondták, hogy szükségük miatt eladják Wyhel szőlőhegyén, a Liszt Zarhegy-en lévő szőlőjüket, amely északról Olchwar-i Szegedi Bomemissza Máté (Matheus litteratus Bomemyzza Zegeiensis de Olchwar), keletről Janko György (Georgius litteratus Janko) szőlőjével határos, Olchwar-i Szegedi Bomemissza Máténak és feleségének Olchwary Borbálának, valamint gyermekeiknek Miklósnak, Annának és Katalinnak hatvanöt forintért Janko György jelenlétében. A vevők az összeget teljes egészében kifizették.

Eredeti, alján pecsét. Jelzet: DL 67367. Kiadása: –

21. 1506. január 24. (in prefesto conversionis S. Pauli)

Péter, Wyhel-i plébános, Soos Albert bíró, Sarkan Ábrahám, Bertgo Antal, Kylgorg Miklós esküdtek előtt megjelentek Barthpha város küldöttei, Waistblanth Márton és Berdr Márton és elmondták, hogy Wyhel város egyetértésével az Wyhel-i Szent Imre templomban az Angyalok tiszteletére egy oltárigazgatóságot akarnak létrehozni, amelynek ellátásához két szőlőt adományoznak, mégpedig a néhai Márk presbiter Reketye hegyén lévő szőlőjét és Toth Antal özvegyének Satorgheg-en lévő szőlőjét azzal a feltétellel, hogy ha a jelenlegi oltárigazgató János presbiter meghal, a Barthpha-i tanács választ új oltárigazgatót az Wyhel-i plébános jóváhagyásával. Az Wyhel-iek ezt elfogadták és az oltárigazgatóságnak még három szőlőt adományoznak, mégpedig a Wayas, Zenntzeoleo és Heeres nevűeket, azzal a feltétellel, hogy az oltárigazgató minden egyházi ügyben és szertartásban köteles az Wyhel-i plébánosnak és utódainak engedelmessé válni, valamint, hogy lakhelye a többi oltárigazgató közt lesz, továbbá, hogy

János presbiter halála után az új oltárigazgató megválasztását az Wyhel-i tanácsnak is jóvá kell hagyania, valamint, hogy az oltárigazgató a nagy ünnepeken köteles részt venni és virasztani az egyházi szertartásokon.

Eredeti, alján pecsét. Jelzet: Bártfa város levéltára 3920. DF 216809. Kiadása: –

22. 1513. Sátoraljaújhely (Wyhel)

Zabo Márton, Wyhel-i bíró, Faber Péter, Dorgo István és Thwmech Gál esküdtek előtt a Barthpha-i polgárok elmondták, hogy mivel arra kényszerültek, hogy a Banya nevű szőlőhegyre vezető útvonalat lerombolják, egy másik utat kellett vásárolniuk nem messze az előzőtől Kosar Bálinttól, Hanga Andrásztól és Hywes László özvegyétől. Az út egy részét ingyen kapták meg Wasarhel-i András Wyhel-i presbiter-től, Halasi Istvántól, Pastor Jakabtól és Thewke Lászlótól azzal a feltétellel, hogy nekik és a birtokaikra igyekvőknek szabad járásuk lesz az úton.

Eredeti, alján pecsét. Jelzet: Bártfa város levéltára 4398. DF 217307. Kiadása: –

23. 1515. szeptember 8. (in f. Nativitatis Mariae) Sátoraljaújhely (Wyhel)

Chok Benedek Wyhel-i bírónak és más polgároknak Crisan Tamás városi polgár elmondta, hogy a múlt évben eladott két icce bort (duas media vina) tizenkét forintért Hozw Kelemen barthpha-i polgárnak, amelyből azonban az csak öt forintot fizetett ki, így Crisan Tamásnak nagy kárt okozott. Az Wyhel-i tanács kéri ezért a Bártpha-i tanácsot, hogy a kárt hozza helyre és a bor árát fizettesse ki. Crisan Tamás nevében Tóth Lőrinc megy Barthphára, hogy Tamást képviselje.

Eredeti, zárópecsét. Jelzet: Bártfa város levéltára 4557. DF 217474. Kiadása: –

24. 1521. január 11. (feria sexta post f. S. Pauli eremiti) Sátoraljaújhely (Wyhel)

Mészáros Gergely Wyhel-i bíró és más polgárok levelet írnak a Barthpha-i városi tanácsnak, amelyben közlik, hogy Poschmann György Wyhel-i polgár kölcsönadott tizennyhárom forintot Bernát Barthpha-i succentornak, de az még nem adta vissza. Kéri ezért a Barthpha-i tanácsot, hogy vagy elismervényt adjon a kölcsönről, vagy fizettesse vissza a pénzt.

Eredeti, zárópecsét. Jelzet: Bártfa város levéltára 5010. DF 217937. Kiadása: –

25. 1523. november 21. (in f. presentationis Virg. Glor.) Várda (Wardae)

Wyhel-i Gáspár (litteratus) elismeri, hogy Warda-i Ferenc erdélyi püspök átadta neki Warda várát azzal a feltétellel, hogy a várat senkire nem bízhatja, ha ő meghalna, az alvámagy köteles átvenni a helyét, ha pedig egyszerre halnának meg, a várat Warda-i Imre veszi át úgy, hogy előtte jóváhagyja a Warda-i Ferenc által készített leltárt a várról és a várban lévő dolgokról. Ha pedig Warda-i Imre is meghalna, a várat testvéreinek, Warda-i Jánosnak, Mihálynak vagy Ambrusnak kell átvenni.

Eredeti, alján pecsét. Jelzet: DL 82622. Ugyanez DL 82623. Kiadása: –

26. 1523. november 21. (in f. presentationis Virg. Glor.) Várda (Wardae)

Warda-i Ferenc, erdélyi püspök elismeri, hogy Warda várát bizonyos dolgokkal együtt, amelyekről saját kezével készített listát, átadta Wyhel-i Gáspárnak (egregius) azzal a feltétellel, hogy ha ő meghal, a várat és az ott lévő dolgokat Warda-i Imrének (egregius), testvéreinek kell átadni, és egészen addig ő felügyeli, amíg Warda-i Imre és Wyhel-i Gáspár jelenlétében végre nem hajtják Warda-i Ferenc végrendeletét. A végrendelet végrehajtása után a várat Wyhel-i Gáspár csak Warda-i Imrének adhatja át, aki még a részletes leltár átvétele előtt köteles kifizetni Wyhel-i Gáspár bérért.

Az oldal alján: Ha Warda-i Ferenc meghal, Wyhel-i Gáspár vagy az alvámagy Warda-i Imrének köteles átadni a várat és a leltárban lévő dolgokat, ha Warda-i Imre is meghal, Warda-i Jánosnak, Mihálynak vagy Ambrusnak kell átadni a várat.

Eredeti, alján pecsét. Jelzet: DL 82623. Kiadása: –

KATONA REZSŐNÉ

A pálos rend emlékei a mai Sátoraljaújhelyen

Közel hat évszázadon át, 1258 és 1787 között meghatározó hatást jelentett Sátoraljaújhely és környéke számára a pálos lelkiség. A város egy része, a Barátság, a pálosok miatt rendelkezett a városon belüli sajátos autonómiával (bíróválasztás, piactartás). A török kiűzése után és a reformáció terjedését ellensúlyozandó ők gondozták a város és a környék lelki életét. A 17-18. században az egyházi képzőművészet megújításában játszottak kiemelkedő szerepet szerte Magyarországon, így nálunk is: az újhelyi templomuk belső bútorzata a felvidéki faragások nagyszerű műhelyében készült vagy azok hatását mutatja; a stallumokat egy Tatirek Félix nevű pálos szerzetes festette. Ugyanebben a században a rend felvállalt olyan újszerű feladatot is, ami nem kapcsolódott a rendalapító elképzeléséhez: az ifjúság nevelésének feladatát, hiszen gimnáziumot működtetett a rendház mellett. Az 1760-as évekből ránk maradt iskoladráma, a *Bakhus* kiforrott diák-színjátészó-hagyományt mutat.

II. József azonban még erre sem volt tekintettel; mint szemlélődő, hasznos tevékenységet nem őrző rendet megszüntette, feloszlatta, s rendházukba 1787-ben olyan szerzetesrend került – a piaristáké –, akik rendalapítójuk eredeti szándéka szerint is tanítással foglalkoztak. Így Újhely emlékezetéből eltűnt, kilúgozódott a pálos szellemiségnek az emlékezte is. A pálos-piarista templom műemléki helyreállítása, az 1741-ben a pálosok ösztönzésére épült fogadalmi Szentháromság-kápolnának civil kezdeményezésre a város hitéletébe való újbóli bekapcsolása, valamint Fehér József múzeumigazgató éber figyelme azonban ismét felébresztette néhányunk érdeklődését azon értékek iránt, amelyeket a pálosok hoztak létre. A következőkben két, ilyen városunkat gazdagító szellemi, művészi értéket szeretnék bemutatni.

Az egyik a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum tulajdonában lévő *pálos szenteket ábrázoló festmény*.

Mintegy hat évvel ezelőtt helyezte el a múzeumban a sátoraljaújhelyi Városvédő és Széppítő Egyesület azt a két, kb. azonos nagyságú képet, amelyet az akkor részleges felújítás előtt álló ún. „kerek kápolna”-ban, a *Szentháromság-kápolnában* találtak. Az egyik kép a Szentháromságot ábrázolja, minden bizonnyal oltárképe lehetett a kápolnának. A másik, pálos szenteket ábrázoló kép, valószínűleg nem is a kápolnába való, nehéz lenne itt térben elhelyezni. Talán a későbbi piarista (korábban pálos) kolostorból, illetve templomból került ide. A kerek kápolnáról a *Sátoraljaújhely lexikona* ezt írja: „1740-ben, a 'kis' pestisjárvány megszűnése után a Szentháromság tiszteletére emelt épület. Fennmaradt Kulcsár János pálos szerzetes 1771-ben kiadott prédikációja, amelyet a kápolnában tartott.” Tehát a kápolnához is köze lehetett a pálosoknak, valószínűleg ők tartották benne a szentmiséket.

A CURSILLÓS KÖZÖSSÉG MEGHÍVÓJA
AZ ELSŐ ÖKUMENIKUS TALÁLKOZÓRA

A kép festésének valószínű ideje Kárpáti László művészettörténész becslése szerint a 17-18. század. Alkotója ismeretlen, a képen semmiféle szignó nincs. A pálos rend történetének erről a korszakáról Guzsik Tamás művének „Rendtörténeti áttekintés” című fejezetben azt írja:¹ „Az újkori pálos kultúra hozott jelentős képző- és iparművészeti alkotásokat.” Ha e mellé a megállapítás mellé odaállítjuk a tény, hogy a pálos-piarista templom stallumait is pálos szerzetes festette, nem zárható ki, hogy szóban forgó képünk alkotójában is pálos szerzetes sejtünk.

A kép leírása

A kép 166 x 118 cm nagyságú, vászon alapú olajfestmény, fakeretben. Restaurálásra szorul, a képek elmosódók, a feliratok nehezen olvashatók. (A következő oldalon bemutatom a róla készült vázlatos képet.) A kép alján egy nem könnyen felismerhető fekvő (?) férfi alak, szakállas, bajuszos, remete külsejű (?), aki felfelé tekint, azaz a belőle deréktájon sarjadó vastag törzsű fára, s az annak lombjai között elhelyezett három, ovális keretbe foglalt (minden bizonnyal sematikus) portréra.

Míg a portrék ovális keretén végigfutó szalag azonosítja az ábrázolt személyeket (Boldog Özséb, Lőrinc rendfőnök, Antal perjel), a fekvő alakról nem közöl felirat formájában semmit. A fatörzs másik oldalán azonban jól látható egy sziklán az a holló, amely Remete Szent Pál legendája szerint kenyérral táplálta Szent Pált és Remete Szent Antalt, és amely egyben a pálosok címerállata is. A kép bal felső sarkából egy felirat indul (égi üzenet, fény sugar, szalag). Ennek iránya és a fekvő alak tekintetének iránya, ha ha összekötjük képzeletben, a képnek mintegy az átlóját képezi. Az égi üzenet pedig ez: *Faciam te in gentem magnam* – Nagy néppé teszek téged –; az Úr ígérete ez Ábrahámnak, átvitt értelemben Remete Szent Pál „népére”, a belőle sarjadt pálosokra való utalás. Maga az ábrázolás is, tehát a családfa, illetve életfa szerepel a pálosok rendi jelvényében.² Tehát bár felirat nem azonosítja a fekvő alakot, a kép meggyőző elemei alapján kimondhatjuk: Remete Szent Pál az.

A három portré közül legmagasabb helyzetben a *Beatus Eusebius* feliratú van, azaz Boldog Özséb, aki korábban esztergomi kanonok volt, majd pilisi remete, és egy látomás hatására hozta létre a pilisi remeték közösségét,³ 1246-tól élt a pilisi remeteközösségben, 1256-ban az esztergomi zsinaton már *prior provincialisként* szerepel.⁴

MEGHÍVÓ
együttlétre

2003. június 15-én vasárnap
(Szentháromság vasárnapján)

16 órakor a Kerek kápolna udvarán

Célunk,

hogy jobban megismerjük
egymás tevékenységét,
és tanuljunk egymástól
Mindezt

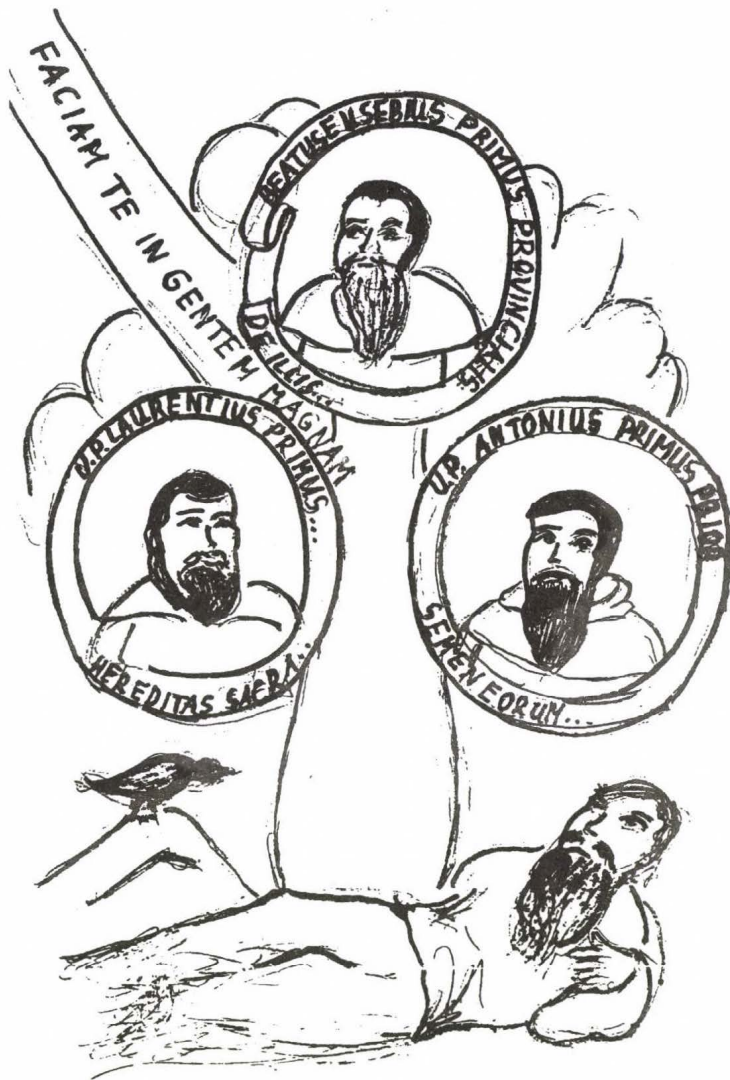
imádsággal keretezzük!

¹ Guzsik Tamás: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Mikes Kiadó, Bp., 2003. 25.

² Guzsik i. m. 57.

³ Gyéressy Béla Ágoston: Boldog magyar pálosok. 49. Kiadták kézirattal, rendi belső használatra.

⁴ Guzsik i. m. 35.

A megnevezés után következik a portrét szalagszerűen körülvevő feliratban ez a latin szöveg: *De illis nati reliquerunt nomen narrandi laudes eorum Ecli.44.* Varga Zoltán piarista atya szíves közlése alapján az alig olvasható *Ecli* rövidítést a *liber ecclesiasticusszal*, azaz Sirák fiának könyvével azonosítva csekély változtatással megtaláltam a latin mondatot és annak nyomán a helyes fordítást: „Némelyik oly nevet hagyott maga után, hogy még mindig dicsérettel szólnak róla.” Ez a mondat tehát Boldog Özséb „laudatiója”.

A Boldog Özséb portréja alatt balra elhelyezett szerzetesi alak képének felirata: *U. P. Laurentius primus generalis. – Hereditas sancta, nepotes eorum. Ibid.* Az *U. P.* rövidítés sok gondot okozott, míg észre nem vettem, hogy a kép feliratainak többi, kétségtelenül *u* betűt tartalmazó szavában (Beat^{us}, Laurentius) az *U* betűnek amolyan farkincája van,

az U. P. rövidítésben viszont nincs, tehát ezt a betűt akár V-nek is felfoghatom. Mint-hogy értesültem a pécsi rendfőnök úrtól, Borsos J. Józseftől, hogy a pálosoknak több, a renden belül boldogként tisztelt tagja van, akiket az egész egyház nem feltétlenül ismer boldogként (ezt erősítette meg Gyéressy B. Ágoston műve is), úgy értelmeztem a V. P. rövidítést, hogy „*venerabilis pater*” vagy „*venerandus pater*” (tiszteletre méltó atya). Az *ibid.* szintén rövidítés, jelentése: ’ugyanott’, azaz ’ugyanaz a szentírási hely’: Sirák fiának könyve, 44. fejezet. Az adott helyen terjedelmesebb formában találjuk meg a hivatkozott latin mondatot: *Hereditas nepotum illorum et in testamentis stetit semen eorum*; fordítása: „Gazdag örökséget nyertek fiaikban (valójában unokáikban), s ennek az örökségnek ők a forrásai.”

Annál inkább a *nepotes* ’unoka’ értelmezés az indokolt, minthogy Lőrinc, az első rendfőnök, aki szintén esztergomi származású volt, félszáz esztendővel később élt, mint Boldog Özséb. Ő alapította meg a mai Hárs-hegy oldalában a budaszentlőrinci kolostort és templomot, itt lett 1300-ban tartományfőnök, és – miután megérte, hogy a pápa jóváhagyja a rendet az ágostoni szabályok alapján 1308-ban – egyben rendfőnök is. Bár nem tudunk generálissá való kinevezéséről,⁵ az utókor joggal nevezhette annak, hiszen ekkor még a rend (Ordo Sancti Pauli) csak Magyarországon terjedt el, a tartományfőnök tehát rendfőnök is volt.

A harmadik portré felirata: *V. P. Antonius primus prior; semen eorum et gloria non derelinquetur. Ibid.* A tiszteletre méltó Antal atya az ürögi remeték első perjele volt. Hasonló volt a törekvése Boldog Özsébéhez: egyesíteni a Jakab-hegyi remetéket egy rendházban. Ő Bertalan pécsi püspöktől 1225-ben kapott regulákat szintén Szent Ágoston szellemében.⁶ Szent Özséb és Antal atya között jó barátság volt. Bár kortársak voltak, az a tény, hogy Antal priort Boldog Özséb alá helyezi el az ismeretlen festő, valamint, hogy az itt csak hiányosan idézett szövegben „*filii*” szó szerepel, a kép a rendi hagyományoknak megfelelően Boldog Özséb időben és fontosságban való elsőbbségét hirdeti. A Sirák, 44. 13. teljes szövege tehát: „*et filii ipsorum propter illos usque in aeternum manet semen eorum et gloria eorum non derelinquetur*”. Azaz: azok mellett ezek *fiai* és nemzetségük örökre fennmarad, dicsőségük nem fog elenyészni.

Megtisztelő feladat volt számomra, hogy ismertethettem ezt a képet; a vele való foglalkozás során sok értékes ismeretet szerezhettem a pálos rendről, magyarországi szerepéről, „tiszteletre méltó atyáiról”. Mindent betetőző örömet jelentene, ha a kép művészettörténeti értékének megfelelő bánásmódban, azaz restaurálásban részesülne, nem pedig a nagyközönségtől elzárva, múzeumi raktárban várná sorsának jobbrafordulását. (Hogy mindez pénzügyi feltételektől függ, sejtethetjük.)

Páter Kulcsár János pálos szerzetes ránk maradt kápolnaavató beszéde, melyre korábban hivatkoztam, nemcsak szónoklat- és kortörténeti dokumentum, hanem a város iránti szeretet, féltés, aggodalom meghatóan szép, ma is aktuális példája. 1771-ben hangzott el, még ebben az évben ki is nyomtatták Egerben. Feltételezhető, hogy élőszó-

⁵ Gyéressy nem említi.

⁶ Az 1225-ös ürögi kolostoralapítást Györfly György nyomán *Guzsik Tamás* is reálisnak tartja. I. m. 30.

ban előadott változata nem volt ennyire terjedelmes, sem ennyire „tudós”, teológiai igényű. Itt csak ismertetés szintjén került az olvasó elé; az ismertetés követi a beszéd szerkezetét, gondolatmenetét, legszebb mondatait pedig a mai olvasó számára követhető nyelvi formában „idézzük”, néhány régies szóhasználat, fordulat meghagyásával, hogy érzékei-
 jük a 18. századi magyar nyelv ízét.

„Sátoraljajújhely mezővárosának döghalál ellen választott olalma és orvosa, a megoszthatatlan teljes Szentháromság Egy Isten, kinek jeles ünneplése alkalmával az ő tiszteletére és dicsőségére az említett mezővárosban felépített kápolnában, e mostan folyó 1771. esztendőben, pünkösöd havának 26. napján élő nyelvel magasztalt Első Remete Szent Pál szerzetében lévő Pater Kulcsár János nyomtatott Egerben, a püspöki iskola betűivel, az 1771. esztendőben.

Egyszer már igen megrettentett téged a döghalál, Sátoraljajújhely mezőváros és aztán ismét megrettentett, de az Imálandó Hármás Egység mind a kétszer hasonlóképpen megvigasztalt, úgy megtágitván előbbi szorongatásaidnak köteleit, hogy mindjárt örvendezve dicsekedhettél és mondhattad Dávid prófétával:

... szívem fájdalomnak sokasága szerint örvendeztették meg, Hármás Egy Isten, lelketem a Te vigasztalásaid.” Sőt, nemcsak a vigasztalásban, hanem a megrettenésben is kegyelmességét mutatta irántunk Őkegyelmessége, mert nemcsak a gonoszoknak eltávoztatása, hanem azoknak ránk bocsátása is Isten kegyelmességéből származik. Mert midőn azt látja Ő Szent Felsege, hogy hivalkodásra hajlunk, a lelki dolgoktól elhidegültünk és az ő édes barátságától savanyúan elhízódunk, némileg elhagy minket, hogy nála nélkül szorongatván.. védelemért az Ő atyai szárnya alá visszafussunk és akiről már el is feledkeztünk, most védelmezőinkké, Gondviselő Atyánkká örömet válasszuk. Úgy gondolom, nem is csoda, hogy olykor úgy cselekszik velük az Isten, mikor hivalkodva talál minket. Mert a nemzetek apostola, Szent Pál is ennek tulajdonítja mind a maga, mind tanítványai hányattatásait, mintha nem egyébert szenvedné azokat, mint vagy a rábizott népek hivalkodása miatt, vagy annak üdvösséges intéséért.. Tudod, pedig kedves Város, mily kettős szélvészben forgott életed kockája e most folyó században is? Először az 1709-10. esztendő döghalálának szélvészében, amikor – akárcsak az egész magyar földet – úgy a te megvédet is elmélyesítette a döghalál, s mondhattad Zakariás prófétával: Láték repülő kardot, amint bément minden házba, s az utcában nem hallatszik más, csak siralmas jajszó: Jajj, bátyám! S Jaj, Néném! Jaj, Uram!

Az Ūristennek az volt akkor a hozzád való kegyelmessége, kedves Város, hogy téged álmodból fölserkentett és Téged a Maga tiszteletére szoktatott, hogy ne magadban, hanem egyedül Őbenne bízzál és Őtőle kérj szabadulást.

Úgy is lött: midőn már nem volt vigasztalásod, akkor tisztelendő Gnadt Péternek, Első Remete Szent Pál szerzetes fiának szorgalmából és tanácsából, s az újhelyi klostrom priorjának, Enyiczky Istvánnak engedelméből ezen a helyen egy ennél kisebb kápolnát építettek a Szentháromság tiszteletére.

Es ő, Istennek megcsokolandó kegyelmessége! Aki nem a pompás épületet nézi, hanem a magát megalázó szívet, imbol mindjárt kezdett tisztulni a dögletes levegő és megszűnt a döghalál.

De nem sokáig, mert a csendes batorságban elbízta magát a szerelmes Újhely, eltávozott Istenétől, ezért ismét feltámadt a szélvész és ellepte egész Újhelyt az 1740. esztendőben, elannyira, hogy mindennütt, még a fázékban is a halál félelme volt. Te meg, szerelmes Város, mindjárt újra kezdéd keresni kedvét az áldott Szentháromságnak: magnagyobbítád az előbbeni kisebb kápolnáját és abban esztendőnkénti való ájtatos körmenettel és alázatos tisztelettel mind e mai napig kedveskedsz Ő Szent Felsegének. Meg is találád, amit kerestél: kiszabadulván a döghalál félelméből és attól mind ekkorig megőriztetvén mondhatod: Istenben bízunk és minden veszedelemtől kiszabadított... Igenis, Kedves Újhely, bízzál! ... Ebben az Ő hajlékocskájában örökös pártfogóul ajánlja magát néked az áldott Szenthárom-

ság, s mint Krisztus mondta a félnék tanítványoknak: *Íme, én kedves Újhelyi népem, veletek vagyok és lesztek minden nap a világ végezetéig.*

Ó, Istennek kimondhatatlan kegyelmessége, akinek saját lakóhelye a mennyekben van, aki az egész földkerekséget betölti istenségével, mégis egy kőből épített hajlékocskában, az emberek fiai közt szeret lakni!

Úgy fogom intézni beszédemet, hogy az mind az imáandó Szentháromság tiszteletének terjesztésére, mind néked, kedves Város, tanításodra, intésedre, örömödre és vigasztalására szolgáljon."

Ezután Kulcsár páter hosszasan kifejti, hogy a döghalál a bűnök büntetése, ókori bibliai és görög irodalmi példákkal támasztja alá, sok latin nyelvű idézettel tíz oldalon keresztül. A gondolatsort egy retorika: fordulattal visszacsatolja a városhoz: *„Az okáért, tedd le, szerelmes Újhely, tedd le bűnödöt és nem leszen félelem, sem had, sem éhség, sem döghalál.”*

Beszédének további részében a Szentháromság dicsőítése következik himnikus erővel:

„Oh, háromszor legszentebb Isten! Szent, erős Isten! Szent, halhatatlan Isten!..Szent az Atya, minden jónak eredete és forrása, aki világosságával megtölti a világot! Szent a felséges Atyának Fia, a nagy Istennek szava és igéje, kit az ő mélységes elméjéből szült és ki övele együtt országot! Szent a Tűz, az isteni szeretet szikrája, aki az Atyától és Fiútól ugyanazon isteni természetben származik. Szent a kettőnek egy szeretete, a Szentlélek Úristen!”

Ezután a Szentháromság létének teológiai fejtegetése következik, majd több példa a világegyház történetéből a Szentháromság csodatevő erejéről és ezt az eszmefuttatást is Újhelyhez kapcsolódva zárja:

„És azért nincs is egyéb hátra, hanem csak tereád hagyom már, Isten városa, kedves Újhely, hogy a bűntől őrizkedjél, a te imáandó védelmeződnek buzgó hálát adja, az Ő tiszteletét megújítsad, gyarapítsad. Mondj buzgó dicséretet Hármias Egy-védelmeződnek, mondjad: Szent, szent, szent a seregek ura, Istene, szent a teremtésben, szent a megváltásban, szent a mennyben, szent a földön,.. szent az idők előtt, szent az időkben,.. szent a csodákban, szent a tudományokban, szent a zsidókban, szent a pogányokban, szent a békében, szent a háborúban, szent az életben, szent a halálban, szent a szülőben, szent az szülőttben, szent mind a kettőnek a lelkében, szent az Atya, szent a Fiú, szent a Szentlélek Úristen. Amen. Amen. Amen.”

A barokk szónoklat jellemzőit mutatja a kápolnaszentelő beszéd, a tudatos szerkesztést: közli hallgatóival a kápolna létrejöttének okát, a sátoraljaújhelyi döghalál kétszeri támadását hatásos, részletezett képben (szélvész). Az aktuális élményt követi a barokk műveltségű tudós pap fejtegetése: a döghalál a bűnök büntetése, ezt bizonyítja bibliai példákkal (Józsue könyve, Ezékiel, Jeremás) és ókori irodalmi példákkal (Hésziodosz, Vergilius). A sűrű latin idézetek bizonyára fárasztották volna az egybegyűlt, irodalomban nem jártas újhelyieket, ezt a részt tehát bizonyára rövidebbre fogta.

A meggyőzés hatásos érvei után a harmadik egység a Szentháromság tanának kifejtése egyházi szerzőkre hivatkozással (Szent Pál, Szent Ágoston), míg végül a némileg száraz fejtegetést a barokkra annyira jellemző *érzelmi telítettségű* himnikus dicsőítéssel zárja. A beszéd minden gondolati egysége után azzal is fokozza a hatást, hogy odafordul a Városhoz, mintegy megszemélyesítve, szép jelzőkkel felruházva: „kedves Újhely”, „szerelmes Újhely”, „Isten kedves népe”.

A *képgazdagság* szintén barokk stíluseszköz: a szélvész; a ragály szablyája, fullánkja, a csapás bokra; a védelmező szárny alá búvás, a gyógyító csepp, gyöngy; a félelemmel teli fazekak. A hatáskeltés tipikus eszközei, a *stílusalakzatok* halmozottan fordulnak elő: felkiáltás, kérdés, szóismétlés, megszólítás, ellentét; kiemelkedően sokat találunk ezekből a befejezésben: menny-föld; béke-háború; élet-halál stb.

Feltételezhetjük, hogy Kulcsár atyának erőteljes hangja volt, tiszta kiejtése, kifejező arcjátéka; és akkor feltételezhetjük szónoklatának nagy hatását is, hiszen a meggyőződés szenedélye, a meggyőzés jól választott eszköztára még 230 év után, a holt betűkön át is lobog és megérint bennünket.

A városunkban fellelhető és a pálosokhoz kötődő tárgyi és szellemi értékeket nemcsak várostörténetünk teljesebbé tétele céljából szerettem volna felmutatni. Ezzel akarom adózni *Ács István* füzéri plébános, későbbi egri segédpüspök emlékének, aki a Kazinczy Ferenc Társaság tagja volt, Füzéren pedig sokféle közösségi kulturális tevékenység előmozdítója (Páva-kör, egyházi énekkar, népi színjátszás, szlovák tájház és gyűjtemény létrehozása, tájba illő ravatalozó, lelkigyakorlatos ház). Csak a rendszerváltozás után derült ki róla, hogy pálos szerzetes. (Az állam által felosztatott, szétszórt szerzetesrendeknek csak illegálisan lehettek tagjai!) Papi és emberi kvalitásaival méltó képviselője volt annak a pálos lelkiségnek, amely minden történelmi korban megtalálta a maga hivatását.

Remélem, hogy kedves faluja, Füzér, egyszer majd márványtáblán is megőrökíti emlékét és érdemeit.

Borsi Antal: Királyi pár

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

A lelőtt madár képe előtt

Kováts Géza emlékére

Szkárostól a Szurok felé
viszi az út, kitaposta.
Kezét nyújtja, megszorítja
fenn a felhő, esőfelhő
és a szálfá minden ága;
Nádasd: Isten hozott, hála.

Krisztus-fej, s a lelőtt madár... –
a festő a hegyekben jár.
Családja lett, szép családja,
négy fia és két leánya.

Emlék lett már az erdő is.
Ez a bokor, s néhány jelfa.
Vadászatról hazafelé,
puska tudja, fának ágya,
ott pihen a madár árnya.
Víz még ez a régi ösvény.
Nézd: rókacsalád költözik,
az estébe érve. Szépek.
Csillag kísér, esti ének.

Trianont is erdőn járta,
három kalász kelt sírjára,
Nap, a fénylő, mindig áldja.

Tar Zoltán sírja felé

Terített fény, abaúji hegyek,
lila réten bóklászó délibáb,
egyedül, veled sírodhoz megyek:
angyali kar – árnyas ligeten át,
s vársz nagyon, jó az együtt álmodás.
Messze vagy már, messze, messze,
hiába, nem érlek utol soha?!
A Görbe utcai fák levele –
emléket igazit három tuja.
Itt költő lakott, ecsettel írta
Hortobágnak színét, árnyát, a fényt,
napot, lángolást. Ha elhallgatták,
hegyre ment Jézussal, fájdalomnak
útján –, s a sziklán templomot talált.
Harangzúgásig ecsettel verselt,
Bodó-réten bolyongó délibáb.

Vonal alatt, vonal felett

Virradás, napkelet után,
koponya jellel jelezve,
járáshibás kereteket
osztottak, s egy gutaütött
folyosón csúszva, karolva
falat, Ő, ki vonal alatt
haladt és maradt, megszólalt
betűt, szót elmosva: *nekem,*
nekem, ordította kúszva...
Társát elvitte a hajnal
az Úristenhez. A vonal
felett nem szerepelt, eltért
másik útra, folyosóra,
ágyra, s az egész ház vele
imádkozott, hang nem olvadt
egybe, szélütöttek rendje.
Fehérrel hímezett imádság.
A kereszt már lassan foszlott.
Néhány könnycsepp koppant, koppant
térdükön. Hímezett imádság
az, gyász, bánat – örömmel telt,
vonal alatt, vonal felett.

KISS ENDRE JÓZSEF

Szegedi Kis István reformatori életműve a pataki Nagykönyvtárban őrzött műveinek tükrében

500 éve született *Szegedi Kis István* (Szeged 1505 – Ráckeve 1572).¹ A nevét – a kor szokása szerint – szülőhelyéről kapta. Itt, Szegeden, majd Lippán, Gyulán tanult, ferences iskolákban.² Külországi egyetemjárása mellett és után Tasnádon, Gyulán, Cegléden, Temesváron, Mezőtúron, Békésen, Tolnán, Laskón, Kálmáncsán, Ráckeven volt tanító, rektor, lelkipásztor, püspök. Luther és Melancthon tanítványának indul, de – talán Kálmáncsehi Sánta Márton hatására – Kálvin, de még inkább Bullinger Henrik helvét hitvallású tanítványaként állapodik meg, s ő indítja el a később „*magyar Kálvinnek*” nevezett Méliusz Juhász Pétert is ezen az úton. Képzettségét – mondhatjuk – a legjobb hazai és külföldi iskolákban alapozta meg. A hite mellé ragasztott tudományának teljesebb továbbadásában egyedül a – török világot nyögő, felekezeti háborúsággal teljes – kor mostoha körülményei akadályozták.

Életének négy periódusában, négy alkalommal úzték el szolgálati helyéről, verték félholt-ra, fosztották ki, vetették fogságba. A legfájdalmasabb ezek között talán mégis az volt, amikor a csanádi püspök zsoldosai a 200 kötetet meghaladó könyvtárát – a maga korában kivételes és nagy áldozatok árán szerzett gyűjteményét – elvették. A legjelentősebb pedig a török fogsága, amikor megkorbácsolva, bilincsből prédikálhatott a Szolnokon köréje gyülekező híveknek. A török rabtartó ezt azért engedte, hogy minél magasabb váltságdíjat kérhessen érte, de a gondviselés arra használja föl, hogy a kialakuló protestáns egyházszerkezet országosan megerősödjön az ő kiszabadítására irányuló erőfeszítésben, összefogásban.

Neki, aki miatt János Zsigmond is közbenjárt, arany kelyhet küldve fogva tartójának, hogy szabadon engedje, s akit rókaprémis felöltővel és a temesvári iskola igazgatóságával kínált meg gróf Petrovics Péter temesi kormányzó, akinek barátja Horváth Márk szigetvári kapitány, s aki nyugatról hazatérve azonnal a legmagasabb egyházi méltóságba emelkedhetett volna, s aki máris egy ország rokonszenvének kivívásával dicsekedhetett, neki mégis a hányattatásának hitben hordozott tapasztalatát kell feldolgoznia és megfogalmaznia: „*Így szokott Isten cselekedni, / A kiket szeret megverni, / Hogy senki magában ne merészljen bízni, / Akar mindenektől hivatatni, / Mert ő szokta a híveket megszabadítani.*”³ Azt, hogy nem tört meg a viszontagságok között, nemcsak életútja mutatja, hanem személyes vallomása is mondja:

¹ Közleményünk eredetileg a Nagyváradon Szegedi Kis István tiszteletére tartott emlékünnepeken hangzott el 2005. október 8-án. (A Szerk.)

² *Csohány János*: Szegedi Kis István, a tudós magyar reformátor. = Református Egyház 1985. szept. 197-201.

³ Szegedi Istvánnak a török rabságából kiszabadulásáért való hálaadása. = *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára V. 1545–1559. Bp., 1896. 7.

„Példát vehet minden én rólam / Ki valék nyomorúságban, / Istenhez kiálték az én nyavalyámban, / Meghallgata engem imádságomban, / Mert jelen lőn Isten az én fogságomban.”⁴

A hite mellett meghatározó vonásnak látjuk a hazaszeretetét, persze nem 19-20., hanem 16. századi értelemben. Kortársaival nemcsak saját nyomorúságának tanulságait dolgozták fel hitükben, hanem kiáltottak a szenvedő magyarságért. Nemzeti műfajjá tették a jeremiádot,⁵ melyben nem szépítik az ország helyzetét, de keresik a kiutat és meg is találják Isten vigasztalásában:⁶

*Gyakran az Istennek noha szavát hallgatjuk,
Megmaradásunkat ingyen sem remélnhetjük,
Mert mind veszten veszni szegény országunkat
Szemeinkkel jól látjuk.
Az kegyetlen nemzet lám el akar fogyatni,
Íly sebes haragját azért kezdi mutatni:
Ideje léssen már néked is, Úristen,
Mirajunk könnyörülni.
Szabadulásunkat, Úram, csak azért kérjük,
Hogy tisztességedet szidalomtól óhassuk,
Mi es jóvoltában te istenségednek
Hogy kétségbe ne essünk.
Kegyelmes az Isten, nem ver örökké minket,
Egy szempillantásig hagyott most csak el minket,
De örökké való irgalmasságából
Ismég felemel minket.*

A családját illetően tudjuk, hogy Szegedi Kis István későn nősült. Orsolya nevű feleségét és gyermekét hamar elvesztette. Tolnán elődjének, Bereményi Jánosnak az özvegyét, Erzsébetet vette nőül két gyermekével, aki még 12 gyermeknek ad életet. Őt is elveszítve ismét egy Orsolya nevezetű özvegyasszonyt vett el, akitől gyermekei születtek. De az utolsónak – Zsuzsannának – a megszületését 67 évesen már ő nem érte meg. István nevű fia a nyomdokaiba lépett, de az utolsó tudósítás külföldi tanulmányútajáról szól: azután nem hallunk róla többet.

A magyar tehetség leginkább másutt, legtöbbször nyugaton kamatoztatja talentumait, s rendszerint akkor tér haza, amikor már világszerte ismerik. Szegedi nyugaton kiadott művei szerencsénkre eljutottak a magyar könyvtárakba, s közöttük Sárospatakra. Milyen életművet hagyott maga után az első magyar reformátori nemzedék legtudósabbnak mondott alakja? A pataki Nagykönyvtár könyvein keresztül az alábbiakba tekinthetünk bele:

„*A pápista tanok összegzése*” (Bázel, 1585)⁷ azért summázza a római katolikus tanításokat, hogy egyúttal – híres tudósokra hivatkozva – erőteljes cáfolatban részesítse azokat. Könyvtárunkban a 2. és 3. kiadás (Bázel, 1588., 1593.) található meg, mindannyiszor fő művének, a „*Loci communes*”-ének colligatumaként.

⁴ Szilády i. m. Uo.

⁵ Féja Géza: Régi arcképek. = Confessio 1987/1. 22-23.

⁶ Szegedi: A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásáról. = Szilády i. m. 8-14. A törököt támogató 1566-os tatár betörés rémtettei nyomán fogant jeremiád.

⁷ Doctrinae Papisticae, ex variis doctribus scholasticus excerpta, al. in tabulas per certum ordinem digesta: cuius cognitio propter doctrinae verae antithesim, pietatis studiosis utilis, ac necessaria est. Basileae, per Conrad. Valdkirchum ad Lecythum Peméam. MDXIIIC.

„Az evangéliumi hit vizsgáló táblája”⁸ a zoltárok, evangéliumok, páli levelek és a Jelenések bibliai könyveihez ad rendszerbe foglalt, magyarázó vázlatokat. Aki egyszer megtanult el-igazodni a táblázatai között, annak több kötetnyi igehirdetési vázlat és tematikus tanítás áll a rendelkezésére, amit akár szószékre, katedrára is magával vihet. Ezt a munkáját baranyai püspökként kezdte elkészíteni Laskón és Kálmáncsán, a következő szolgálati helyén fejezte be. Életének ebben a szakaszában maga is haszonnal forgathatta „Tabuláit”, mivel a falvak népe mellett – a szigetvári kapitány barátjaként – nem egyszer prédikált a régió nemesi gyülekezete előtt is. Az öt kiadást megért mű első kiadása, s azon kívül még kettő, összesen négy példányban van meg a Nagykönyvtár állományában.

„Igaz hitvallás az igaz Istenről”⁹ címmel a szentháromság-tagadók ellen hadakozik. Béza Tódor, Kálvin közeli munkatársa és utóda személyesen szólította fel Szegedit az antitrinitárizmus elleni küzdelemre. Ezzel a munkájával engedelmeskedett a felszólításnak: sorra vette valamennyi ide sorolható eretnokséget, hogy kritikájával megsemmisítse őket. A tucatnyi tévtanító között a szentháromság-tagadók vezéralakja Dávid Ferenc is célponttá vált, akit „varga” (= sutor) elnevezéssel mint az „ördög cipészét” említi. Az első kiadása mellett (Bázel, 1588.) további három áll rendelkezésünkre a Nagykönyvtárban (1593, 1599, 1608).

„A római pápák tüköre” (Bázel, 1584.)¹⁰ című művének öt kiadását ismerjük. 1586-ban németre is lefordították. Nálunk az 1592-ben zsebkönyv formátumban 220 oldalon megjelentetett 3. kiadás van meg. Előfordult, hogy nyomda és kiadó feltüntetése nélkül forgalmazták, mert a Szentszék a tiltott könyvek listájára helyezte. A népszerű munkát sokan forgatták, kiadásról kiadásra kibővítették: a 4. már duplája lapszámban az 1. kiadásnak, ahogy azt Bucsay Mihály egyháztörténész megállapította.¹¹ A kéziratot Szegedi hasonló nevű, igen tehetségesnek mondott fia, ifj. Szegedi Kis István vitte magával peregrinációja során. Az első, bázeli kiadást feltehetően egy ráckevei polgár, Kádas János támogatta, s a szerző halála után 12 évvel jelenített meg. Többek között bemutatja ez a kis könyv a pápák életrajzán keresztül azokat az emberi gyarlóságokat, erkölcstelenségeket, melyek sohasem váltak dicsőségére a keresztyén világnak. „Kétségkívül tudós tájékozottsággal emeli ki a történelemből és az irodalomból a pápaság rovására felhasználható adatokat és szövegeket, s éllel szól némely pápai dogmákról” – mondja róla az irodalomtörténész.¹² Megjegyezzük, hogy a reformátorok nem kívántak sem kiszakadni az egyházból, sem új egyházat alapítani, hanem egyszerűen megjavítani a régit. Amikor azonban, mint eretnekeket kiátkozta a római katolikus egyház követőikkel együtt a szent életű, evangéliumi

⁸ Tabulae Analyticae, Quibus Exemplar Illud Sanorum Sermonum De Fide, Charitate, et Patientia, quod olim Prophetiae, Evangelistae, Apostoli literis memoriae quae mandauerunt, fideliter declaratur. Avctore Stephano Szegedino Pannonio, De Operis huius, nunquam antea editi, ratione et vlu longe maximo, ad ampliss. Senatvm Schaphvsianum Epistola dedicatoria. Authores tam veteris pagella continet. Schaphvsiae Typis Conradi Waldkirchii. MDXCII.

⁹ Confessio verae fidei de uno vero Deo Patre, Filio et Spiritu Sancto Libris duobus comprehensa et perpetuis Tabulis illustrata. Cimszalag: Confessio de Trinitate. = Theologiae sinceræ Loci Communes... Basileae Per Conrad. Waldkirchium, fuis et Episcopianorum sumptibus, MDXCIII. 507-665. Kolofon: Basileae, per Conradum Waldkirch anno salutis humanae MDXCIX.

¹⁰ Specvlvm Pontificvm Romanorvm. In Ovo Imperivm, Decreta, Vita, Prodigia, Interitvs, Elogia, accurate proponuntur. Cvm lucundis de Traditionibus Pontificiis Quaestionibus. Per Stephanvm Szegedinvm Pannonivm. Omnia nunc hac Tertia Editione ex Balei actis Pontificiis et variis Scriptis restituta, illustrata, digesta, et Epigrammatis acutis et argutis Dialogis locupletata. a Christanno Favonio Ilinga. Anno MDXCII.

¹¹ Bucsay Mihály: Szegedi Kis István Speculum. = Studia et Acta III. Tanulmányok és szövegek a Magyarországi Református Egyház XVI. századi történetéből. Bp. 1973. 107-174.

¹² Horváth János: A reformáció jegyében. Bp., 1957. 270.

hitű reformátorokat, nem volt más választásuk; attól fogva az egyház és a hagyományos papság bibliai alapokról történő kritikája megkerülhetetlen volt a számukra.

„*Igaz bizonyosság a Szentháromságról*” címet viseli az a munkája, melyet az 1560-as években küldött el Bézának, tanítványával, Skaricza Mátéval. Béza 1573-ban adta ki a saját előszavával.¹³ Ebből megtudjuk, hogy Méliusz Juhász Péter könyvének kinyomtatása volt nála napirenden, de az egyetlen nyomdász, aki Méliusz kézírását ki tudta betűzni, elment a minden élők útján, azért a kéziratát továbbadták, s Béza úgy döntött, hogy a magyarországi kérdésekre Szegedi könyvével adja meg a választ. Személyes, baráti hangú levelet fogalmazott Szegedihez, nem tudván, hogy a szerző egy évvel korábban elhalálozott, akit ő „*kegyességben és képzettségben kiváló férfiuinak*”, „*tiszteletes testvérnek és szolgatársnak*” címzett. Gyönyörűséggel olvasta írását – mint megjegyzi –, amin nem csodálkozhatunk, hiszen a szerző mások mellett jelentős mértékben Béza műveire támaszkodott. Könyvét a legkiválóbb antitrinitárius vitairtnak tartják, mely amellet, hogy egy európai fórumot teremtő magyar hídfő, arra is enged következtetni, hogy mikor és milyen mértékben terjedt az antitrinitarizmus a Dunamelléken Szegedi idejében, ahogy azt Nagy Barna pataki teológiai tanár tanulmányában összegzi.¹⁴

Szegedi fő műve: „*Az Istenről való igaz tanítás közhelyei*” (Bázel, 1585.)¹⁵ A műfaját Melancthon Fülöp teremti meg „*Loci communes*”-ével (1521), s az ő példáját számos tanítványa követi a protestáns Európában. Szegedi is tanított Melancthon munkája alapján, amíg tovább nem lépett a hitvallás terén az 1550-es évek elején a svájci német reformáció hitágazata felé. Az ő munkája tehát már helvét irányú, nemzedékében a magyar reformáció legjelentősebb szellemi alkotása. „*Öszinte teológia*”, ahogy a címe mondja, s ezt az előszóban Grynaeus Jakab János bázeli, majd heidelbergi tanár azzal magyarázza, hogy tisztán bibliai kútfőkön alapuló dogmatikai és erkölcsi tanításokat tartalmaz. A Lajos bajor herceg Frigyes nevű fiához szóló ajánlás nyomán feltételezhetjük, hogy az 1588-as második kiadás megjelenését a pfalzi választófejedelem támogatta. Művét Kálmáncsán kezdi írni 1561 előtt, és Ráckeven fejezi be 1564-ig. Őt ismert kiadásából három található meg a Nagykönyvtárban, összesen négy példányban.

Végül a *Questiones de verbis coenae Domini* (1584.) egy zürichi tudóséval egy kötetben megjelentetett írása az úrvacsoráról. Mindazonáltal azt mondhatjuk, hogy a legtudósabb magyar reformátor munkássága, ide értve énekszerző tevékenységét, kutatható a Nagykönyvtárunkban, ahol művei 17 példányban 7 kötetben, colligatumokban lelhetők fel.

Szegedi Kis Istvánt „*Isten ügyének engedelmes munkása*”, „*Krisztus valódi szolgája*”, „*az apostoli egyház méltó fia*” prédikátumokkal illetik életrajzírói.¹⁶ Tudós tiszteletesként ott áll a

¹³ Assertio Vera De Trinitate, Contra quorundam deliramenta quae ex Serueti aliorumque phanatorum hominum opinionibus nunc primum in quibusdam Hungariae partibus exorta ac publicata sunt. Stephano Szegedino auctore. Genevae, Ex officina Eustachij Vignon. MDLXXIII.

¹⁴ Nagy Barna: Mikor jelent meg az antitrinitarizmus a Dunamelléken? = Református Egyház 1967. 12-15.

¹⁵ Theologiae Sincerae Loci Communes De Deo Et Homine cum Confessione de Trinitate, Perpetuis Tabulis explicati et Scholasticorum dogmatis illustrati Per Stephanvm Szegedinvm Pannonivm. Praemissa est Palingenesia, saepe a Christo Iesu in Ecclesia Dei repetita. Cum Indicibus Rerum et Verborum, Locorumque Sacrae Scripturae explicatorum, locupletissimis et Vita Auctoris. Basileae Per Conrad. Valdkirchvm ad Lacythum Peméam. MDXIIIC.

¹⁶ Földváry László: Szegedi Kis István élete s a Tisza-Duna mellékeinek reformációja. Bp., 1984. 184.

hitvallóink sorában, de mindenkit megelőzve halad a humanista képzés útján. Irodalmi munkásságával – igaz, hogy csupán poszthumusz – de európai hírnévre tesz szert: Svájcban, Anglián, Németországon keresztül halála után is tanítja a protestáns Európát.

Bucsay Mihály szerint munkássága felőleli kora lelképásztor-képzésének teljes anyagát.¹⁷

Tömören fogalmaz, határozottan szerkeszt. Ahogy a maga életét alárendelte Isten akaratának, úgy a stílusát is alárendelte a nemes célnak : semmi feleslegeset nem hagyott szövegeiben. Sajátos táblázataival és összegzéseivel – melyek kivétel nélkül minden művére jellemzőek – gondolkodni és gondolkodtatni tanított, s a nyugati sikerét részben ennek a lényeglátásának, rendszere áttekinthetőségének köszönhetette. Általa ismerhette meg a magyarság a kor legjelesebb, helvét irányú hitvallóit és gondolkodóit. Szegedi közvetítette mondanivalójukat műveiben, mert széles látókörének köszönhetően az egész szellemi horizonton tájékozódott. Ahogy saját magát, úgy a külföldi szerzőket is az Isten ügyének szolgálatába állította, s azon a „harctéren”, amin ő hadakozott, sikereket ért el minden műfajban. Nagy tudása sok adatot, széles választékot kínált, hallgatónak, híveknek egyaránt, s következőképpen, ahol ő munkálkodott, ott pluralizmusával elejét vette a felekezeti ellentétek elmélyülésének.

Személyében nemcsak az egyház és teológiai történet, hanem a magyar művelődéstörténet kiemelkedő alakjára emlékezünk, akit – feltételezzük – minden más országban sokkal nagyobb megbecsülés övezne. Kívánsága szerint, jeltelen sírba temették, amikor meghalt, mint Kálvin Jánost. Viszont a Reformáció genfi emlékművének építésekor Bocskai fejedelem mellé az ő szobrának állítását javasolták a magyar reformátusok. Erre ugyan nem került sor, de az utókor-nak egyébként is a hazájában, egyházában kell mindennek előtt emléket állítani a tudós reformátornak az életműve sokoldalú feldolgozásával, vagy akár azzal, hogy az istentiszteleten a máig használatos, prédikáció előtti énekével fohászkodva hívjuk segítségül Isten Szentlelkét:¹⁸

*Jövel Szentlélek Isten!
Tarts meg minket Igédben,
Ne légyünk setéségben,
Maradjunk igaz hitben.
Szenteld meg mi szívünket,
Világosíts elmenket,
Hogy érthessük Igédet,
Mi édes Mesterünket.
Adj isteni félelmet,
És bizonyos értelmet,*

*Igéddelel taníts minket,
Gerjeszd fel mi szívünket,
Vigasztald meg elmenket,
Mindenben segíts minket,
Öregbűsed hitűnket,
Távoztassad bűnűnket,
Hogy Téged az Atyával,
És az ő szent Fiával,
Dicsérhessünk mindnyájan
A fényes mennyországban.*

¹⁷ Bucsay Mihály: A legtudósabb magyar reformátor: Szegedi Kis István. = Theologiai Szemle, 1972. 375-376.

¹⁸ Szegedi Kis István: A Szentléleknek segítségül hívásáról való dicséret. A prédikáció előtt. (A napjainkban is használatos református énekeskönyv 368. sz. éneke.)

DIENES DÉNES

Az imádkozó nagyságos úr Ecsedi Báthory Istvánról

Négyszázötven éve született és négyszáz éve halt meg ecsedi Báthory István. A méltán nagyhírű család nyírbátori vagy másképpen ecsedi ágának utolsó férfi tagja volt. Apja Báthory György, anyja somjai Báthory Anna. A család igen fontos szerepet játszott Magyarország történetében, befolyása rendkívül meghatározó a XVI. században is. A családi krónika sötét és fényes lapokkal váltakozva mutatja egy nagy tehetségű, de bizonyos tekintetben terheltséget is hordozó família történetét. Báthory Istvánnak három húga közül a legidősebb, Erzsébet, kegyetlenségéről híresült el, s a somlyai ág több tagjára is jellemző volt bizonyos pszichés természetű szélsőség.

Ecsedi Báthory István Erdődön született 1555-ben. Tanulmányainak, korai nevelésének állomásait nem ismerjük, nyilvánvalóan osztályos társainak útját járta be ő is. Azaz előbb családi körben nevelő által ismerte meg az írás-olvasás tudományát, majd valamelyik főúri udvar apródjaként sajátította el a társadalmi viselkedés szabályait. Azt tudjuk, hogy műveltsége egy szinten állt korának főuraiéval, latin tudása magas színvonalú volt, kitűnően ismerte a Szentírást, és műveltségének tartalmát színezte a humanizmus hatása is. Könyvszerető és könyvgyűjtő ember volt.

Pályafutása átlagon felüli karriert mutat. Harminc éves volt, amikor Szatmár, Szabolcs és Somogy vármegyék főispánjává és egyúttal országbíróvá nevezte ki az uralkodó 1585-ben. Katonai erényei is kiemelkedőek voltak: az 1593. és 1596. évi törökök elleni hadjáratokban hősiessen harcolt vitézei élén. Osztályos társainak nemcsak politikai és társadalmi meghatározottságát hordozta, de a rájuk oly jellemző betegséget is, a köszvényt. Élete utolsó évtizedét ezzel küszködve töltötte, távol a közügyektől, az ecsedi láp egy szigetén, Ecsed várában. A politikai élettől az uralkodó iránti bizalmatlansága is távol tartotta ebben az időben, amit híven jellemez a kor krónikásának, Szepsi Laczkó Máténak anekdotaszzerű feljegyzése. „1604-ben Rudolphus császár országgyűlésre hívja a magyarokat. Báthory István után sokat praktikálnak, hogy Ecsed várából kihitegetnék, mivel őtöle igen tartanak vala. De ő is igen eszén jár s azt mondja vala: Elmennék a gyűlésbe, ha Ecsed vára eljönne velem”. Bocskai István felkelésétől távol tartotta magát kezdetben, majd 1605 májusában lemondott legfőbb országos tisztségéről, s országbírói kettős pecsétjét visszaküldte az uralkodónak. Ezzel fejezte ki, hogy véglegesen szakított az udvarral, melynek politikájában csalódott. Ettől kezdve Bocskai Istvánt támogatta. Meghatározó szerepet azonban már nem játszhatott a politikai életben, mert 1605. július 25-én elhunyt.

Báthory István a magyar reneszánsz főurak egyik legjellegzetesebb, rendkívül erős egyéniségű és igen nagy tekintélyű alakja volt. A kortársi véleményt jól jellemzi a király követé-

nek, Belgiojsonak a nagyúr fejedelmi udvartartása láttán született megjegyzése az ecsedi látogatás után: „*Nem nagyságos úr ez ember, hanem nagyherceg*”.

A kortársak azt is tudni vélték, hogy a házassága megromlott, a feleségével Homonnay Fruzsínával életének utolsó éveiben már nem is beszélt. Ezt annak tulajdonították, hogy házasságuk gyermektelen maradt. Hatalmas vagyonát unokaöccsére, Somlyai Báthory Gáborra hagyta, akit gyermekévé fogadott Anna testvérével együtt. Mindketten római katolikusként kerültek nagybátyjuk udvarába, hatására viszont reformátusokká lettek. Szerencsétlen sorsuk Móricz Zsigmond és Makkai Sándor regényei nyomán közismert. Felemelően szép a végrendeletben a Gábor számára feljegyzett intés: „*Ez után az Bátoriak jó hírinek, neveknek követője légy Isten vezérléséből az mennyire lehet; hazádat, hazád szabadságát életednél inkább szeresed, becsüljed, kik mellett meg merj halni. Ha Isten uraságodban megtart, az Úr nevét segítségül hívván, érette megőlesse magadat, ne bujdosdál, mint az cigány egy fívóval, sátorral bokorral bokorra, erdőről erdőre, idegen nemzetségről idegen nemzetségre, oktalannul és rítul, mód nélkül.*” A helytállásról szóló hitvallásnak a kálvini teológia hatását hordozó mondatai ezek.

Báthory István a református egyház életében is kiemelkedő szerepet játszott. Példa értékű kegyessége, egyháza iránti szeretete már a kortársakból is elismerést váltott ki: „*Országot, nemzetséget, mindenek fölött pedig az eklézsiát és igaz keresztyénséget igen szerette.*” Érdemes felidéznünk az őt temető Hodászy Lukács jellemzését: „*Igaz hitű keresztyén úr vala... Az Isten tisztességének is valóban szeretője vala, melyet megbizonyított ezekkel: mert minden esztendőben tanuló ifjakat nagy költséggel bocsátott Németországba, mindenütt jószágában keresztyén prédikátorokat tartott. Az tudós embereket igen szerette és böcsüllötte, örömet is beszélgetett vélek az Írásból. A Szentírást szorgalmasan olvasta. Az prédikációt hallgatta és az hamis tudományt igen gyűlölte. A szegényeknek pedig édes atyjuk és kegyes dajkájuk volt... Messzünnen valókat és jövevény szegényeket felruházott, az ispotályban sok szegényeket tartott, az kiknek prédikátort rendelt és úgy taníttatta őket*”. Hodászy jellemzésének már csak azért is hihetünk, mert Báthory hibáit sem hallgatta el: „*Nem tagadhatjuk, hogy elég fogyatkozás nem volt volna Őnagyságában is, mert ember volt... Kíváltképpen pedig az hirtelen harag vala benne*”.

Egyháztörténeti kuriózumként is érdekes a Zemplén vármegyei evangélikusok és reformátusok uniójában játszott szerepe. A zempléni egyházmegye 1662. augusztus 30-án tartott újhelyi zsinatának jegyzőkönyvében ezt a feljegyzést találjuk: „*Dioecesiünkben levő Lutheránus Attjafiak mivel nem ex ignorantia, sem per negligentiam tartották eddigh veliünk az Uniot, hanem ennek előtte való seculumban, circiter Anno 1597-ben, boldogh emlékezetű Bathori István Urunknak az Ecclesián érette való sollicitatioját s magoknak is károknak nézésén indulatjokat megh tekintvén vötte be Uniojában, ez specificalt Attjafiakat mostanis miis Unionkbol semmiképpen nem akarjuk ki boczatani, nem lévén semmi igaz oka miért kellenék ki boczatanunk, magoknakis nem lévén kedvek hozzá, minek okáért ez utánis azon Uniot vélek edgyütt megh akarjuk tartani*”. A zempléniiek tehát 1662-ben úgy emlékeztek, hogy nem kis mértékben Báthory István Zemplénben is birtokos országbíró ösztönzésére, 1597 táján unióra léptek ezen a vidéken a lutheránus és a református gyülekezetek. Ismerjük az 1597-ben lezajlott sátorlajújhelyi zsinatnak azt a végzését, amely varannói székhellyel létrehozott egy alesperesi tisztséget a mezőváros környékén lévő eklézsiák és lelkipásztoraik előljárójaként. Ezek a gyülekezetek szláv (mai szóval szlovák) ajkúak voltak. A 17. század végén ez az egyházigazgatási közösség felbomlott.

Báthory István egyházának nemcsak nagy mecénása volt, de nagy imádkozója is. A lélek legmélyeit kereste elmélkedéseiben. Válságos századának nagy kérdései – pusztulás, halál vagy megmaradás – foglalkoztatták, saját szűkebb nemzetiségének és szeretett hazája sorsának összefüggéseiben egyaránt. Elmélkedéseit, imádságait már gyermekségétől kezdve papírra vette, s egy életen keresztül csiszolgatta azokat. Prédikátorának Isten előtti alázattal hagyta meg, hogy halála után nézze át a kéziratot, s ha szükséges javítson rajta, hiszen sok tökéletlenséget hordozhatnak azok. Mégis fontos, hogy emlékezetben maradjanak meg: „*Mert én, ha csak szalmát vihetek az Úr házába is, az én Uramnak, Istenemnek dicséretire cselekszem*”.

Fohászzkodásai költői tartalommal telítettek, Báthory írónak is jelentős. Énekei pedig – melyek Balassi Bálint hatását hordozzák – versírói tehetségét mutatják. Komor hangvételű meditációi tulajdonképpen zsoltáros fohászzkodás-sorozatok. Báthory belső lelki életének, családjának, nemzetének, egyházának eseményei, külső-belső történései sajátosan jutnak szóhoz azokban. Szövege sodró erejét, írói tehetségén túl, annak köszönheti, hogy át- meg át- szövi azt a Szentírás lüktetése. Báthory imádságainak a szíve a Biblia. Könyörgés, panasz, fohász és bűnvallás témáiban a Biblia egyszerre a mintát adó forma és a választ rejtő kútfő. Szinte minden mondata hordoz egy vagy több bibliai párhuzamot, s valójában nem különíthető el egymástól biblikus stílus és idézet.

Fohászzkodásai nagyszerűen tükrözik a magyar reformáció történelemszemléletét. A hazát, a népet ért súlyos csapások bűneinknek a következményei, a szabadulás lehetősége a megtérés Istenhez. Nem a mi képességeink, hanem az Ő nagy kegyelme az egyetlen hivatkozási alap. „*Ó... öröktől fogva élt Jehova Jézus Krisztus. kedvezz a te népednek az te nagy nevedért. Nem Bocskay Istvánnak fejedelemségéért könyörgök, Uram, én te szent felségednek, sem az istentelen kemény nyakó hajdúkért, sem az mi jámborságunkért... Hanem az te nagy nevedért, Uram, Ura, ne hadd anyaszentegyházadat, minket is, gyaláztatra, halálra, prédára utálatra jutnonk! Bocskásd meg bűneinket, téríts meg tehozzád, hadd tudjon megtérni; éltes, hadd éljünk, vedd el az baromi képet rólunk, az hét szűk esztendő, azaz sok nyomorúságos esztendeink után.*” Jajgató kiáltásaiban ott van az egész korabeli magyarság sorsa.

Ecsedi Báthory István a magyar református keresztyénség nagy imádkozója és hitvallója. Megváltó Istenéhez személyes, megrendítő mélységekben feltárulkozó, mégis gyermeki kapcsolat kötötte. „*Új életre vezess, Uram, engemet, vidám tekintetű Jehova Jézus Krisztus, ki az kegyelemre mindenkor kész és vidám kedvű vagy, Uram. Szentlelkeddel oktass, taníts mindvégiglen. Ne éljek én immár többé, engedjed meg Szentlelkeddel, ölhessem meg én testemet, élj csak te, Úr Jézus, bennem, az bűnt öld meg, kérlek, bennem*”.¹

¹ IRODALOM, FORRÁSOK: Ecsedi Báthory István végrendelete 1603. Bevezetéssel közreadja *Vadász Veronika*. Szeged, 2002. - Ecsedi Báthory István meditációi. Sajtó alá rendezte *Erdei Klára és Keveházi Katalin*. Bp.–Szeged, 1984. - Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 1. Sajtó alá rendezte *Bisztray Gyula et al.* Bp., 1959. - *Dienes Dénes*: Szláv ajkú protestánsok Zemplén vármegyében a XVII. században. In: *Tamás Edit* (szerk.): Zemplén népessége, települései. Tanulmányok Németh Gábor emlékére. Sárospatak, 1999. 104-11. - A Sárospataki Ref. Kollégium Levéltárában a Kgg.I.3. jelzetű protokollum.

FICSOR MIKLÓS

Három vers

Nem!

Nem! Azoknak, akik a mohóság
latrinájából esznek,
nem, a vihart s jeget hozó
sanda elemeknek,
nem, a vigyorgó
holtig táncolóknak,
a fenyőszagú forrást
tipró alkuszoknak,
akik naponta arcukat cserélve
másra mutogatnak,
s tipornak a mélybe,
nem, az árbocot
és vitorlát törőknak,
akárkik is azok,
kik arcomba köpnek,
nem a testüknek élőkre,
a közömbös imáakra,
nem, az ajakruzsos
meleg tüntetőkre,
nem, akiknek lelket
nem érinti meg dal,
ki férgekhez bújva
kövek alá hasal,
ki nem nézett még
daccal a messzibe,
hogymindannyiunknak
a reményét vigye,
akik nem simogatták még
kisgyermek fejét,
de habzó nyálukat
fröcskölilik szertesztét,
nem, az Aurórán
potyán utazóakra,
akik a holnapunk
ma sem tartják sokra,

nem, azokra,
kik sosincsenek otthon,
akik még sohasem
küzdöttek porondon,
akik csak magukat
látnák mindig fényben,
akik minden bűnből
kikerülnek épen,
nem, a fióka
tollát kitépőkre,
akiknek parancsuk
mindig az, hogy: térdre!
nem, arra aki
nem restelli vétkét,
háborúkat gerjeszt,
s hirdeti a békét,
nem, a sanda, sima
másság-hirdetőkre,
kik harcukban minket
küldenek előre,
nem, akiknek pénzen kívül
már semmijük nincsen,
igen, ők azt hiszik,
csak nekik jár minden,
nem a sok kiskapu
sunyi gyártóinak,
a rablott közpénzek
elherdálóinak,
nem a mindent romboló
kettős mércékre,
megfélemlítésnek
legyen vége végre!

Lásd, oly sok a bűn itt,
ó, de mennyi van még,
de hát lehet több is,
ha marad a restség.

Utólag

Vén vágyaimat kutatva
nekem az kellett volna;
ha szeretsz, csak engem láss,
hogymiből vibráljon szemedben a
könnny,
arcodon ne üljön közöny,
szemed sugarával öleljen át kezéd,
alélt csend suttozjon,
ha időnk elérkezett.
A testem ágyában dolgozó erek,
mind csak teéted liukteszenek,
feledtesd a világot, s mindenki
mást,
ringás mámorában
gyűjtsunk szent parázst,
légy remegés vergődő szívembe,
ágyam melege éjjelente,
virágon legyél esdő harmat
és a „nem”, ha mások akarnak,
adj hűs levegőt, új életet,
olvadjak eggyé örökre veled.

Majd

Majd, ha tűnik cédrusok
árnya,
hórengeteg nyomja földre
a lombot,
a tébécés jégzilánkot okád
és fagy alá szorul a gondod,
jusson eszedbe elvetélt erényed,
a tunya közöny, a léha lét.
Minden mulasztásnak jussa:
enyészet.

DANKÓ IMRE

A „három fejedelem várossá”, Szerencs Bocskai és hajdú hagyományai

„Sáros Patakban nem sokat múlata,
Szerencsre juta, ott is nem múlata,
Onnét Kassára fel sietett vala...”

(Bornemissza Váczai Menyhért: Históriás ének Bocskay Istvánról)

A Bocskai István vezette szabadságharc (1604–1606) 400 éves évfordulója sokféle emlékezésével nagymértékben felkeltette az érdeklődést egyrészt Bocskai István személye, élete és munkássága, illetve a szabadságharc katonai története, Bocskai mint hadvezér, valamint fővezérei, katonái és köztük hajdúi iránt. Számtalan adatközlés, forráskiadvány, tanulmány, füzet, könyv, könyvsorozat látott már eddig is napvilágot. A jubileumi kiadványok közül különösen két munka kötötte le figyelmünket, és vettük hasznukat az alábbiakban közreadott írásunkban. Az egyik *Bényei Miklós* bibliográfiája, ami igen megkönnyíti az ezen a téren munkálkodni vagy éppen csak tájékozódni kívánók munkáját.¹ A másik pedig – *Szekeres Gyula* könyve – egyenesen nekünk szól; a szerző minden korábbi irodalmat felhasználva, a Bocskai István személye és tevékenysége nyomán kialakult néphagyományokat szedte benne össze, illetve végtelen finom filológiai munkával elemezte ki az egykorú vagy közel egykorú írásokból a Bocskai-hajdú hagyományokat vagy azok nyomait. Könyvében „minden benne van”, amit Bocskai István fejedelemről, szabadságharcáról, katonáiról, hajdúiról megőrzött a néphagyomány.² A két könyv alapos áttanulmányozása megerősített abban a korábbi véleményemben, hogy Bocskai István és hajdúi a hegyaljai, zempléni néphagyományban ritkán fordulnak elő. Vonatkozik ez a megállapítás a három fejedelem – Rákóczi Zsigmond, Bocskai István, II. Rákóczi Ferenc – városára, Szerencsre is, ahogy azt a következőkben ki óhajtom fejteni. Különben ugyanezt mondatja velem *Sárkány Viola* is a Szerencsen 2005. április 19-20-án tartott nagyszabású emlékünnepegről, tudományos ülészakról, illetve az ott elhangzott előadásokról (Nagy László, Egyed Ákos, J. Ujvári Zsuzsanna, Szabó Péter, G. Etényi Nóra, Szabadi István stb.) készült beszámolójával.³

Szerencs, a „három fejedelem várossa” történetével, történeti népeletével, sajátosan Bocskai és hajdú-hagyományaival régóta foglalkozom, bár be kell vallanom, hogy nem fo-

¹ *Bényei Miklós* (összeállította): Bocskai és a hajdúk. Válogatott bibliográfia. A Bocskai szabadságharc 400. évfordulója. II. Debrecen, 2004. 86 p. 905 tétel.

² *Szekeres Gyula*: „Agj Vr Isten Mostis Ilj Fejedelmet...” Bocskai István emlékezete a néphagyományban. A Bocskai szabadságharc 400. évfordulója III. Debrecen, 2004. 366 p. + VIII színes képtábla.

³ *Sárkány Viola*: „...hogy az Kegyelmetek szép hazája megcsendesedjék és épüljön is.” Bocskai Istvánra emlékeztek Szerencsen. = Honismeret, XXXIII. 2005. 4. sz. 117-119.

lyamatosan és nem azonos intenzitással. Közelebről 1954-1955-ben, a *Sajó-Hernád melléki hajdútelepek* után kutatva kerülgettem-nézegettem a szerencsi Bocskai-hajdú történetet is, bevallom kevés eredménnyel. További, alkalmyszerű kutatásaim során kissé kiábrándult az, hogy mintegy kétszáz-kétszázötven év múltán – még akkor, a XX. század közepén is – alapvetően fontos etnokulturális kérdés volt, hogy Szerencs a Hegyaljához tartozik-e vagy sem. A Hegyaljához való tartozás fő, de majdnem egyetlen indítéka az volt, ahogy *Fényes Elek* már 1851-ben megfogalmazta: „Szőlőhegye ámbár a Hegyaljához nem tartozik, még is némelly részein, úgy mint az Előhegyen, és Berkeczen olly jó bort terem, hogy a hegyaljaival semmivel sem alább való”.⁴ Tehát, Fényes Elek sem sorolta Szerencset a Hegyaljához. De a történelem néhány vitás vélekedés szerint Szerencset szőlőtermesztése, borászata azonossága, hasonlósága alapján a Tokaj-Hegyaljához sorolta. A többség azonban, elsősorban földrajzi fekvése, települése sajátosságai, közlekedési csomópont volta miatt, közigazgatási szempontból, de politikai okokból is (a hegyaljai kedvezményezettek körének szélesítését látták benne stb.) nem számítja és régebben sem számította Szerencset a Tokaj-Hegyaljához tartozó településnek. Ezt a – mind a földrajzi táj kutatásban, mind pedig a történeti néprajzban évszázadok óta jelen volt – kérdést, illetve ennek történeti-néprajzi alakulását *Bodó Sándor* foglalta össze és zárta le 1988-ban.⁵ A továbbiakban én is Bodó ezen véleményéhez csatlakozva foglalkozom Szerencs történeti néprajzával, Bocskai és hajdú hagyományával.

A másik fő kérdés, Szerencs etnokulturális lényegének meghatározását illetően, újabb keletű, és abban a fogalomkörben foglalható össze, hogy „*Szerencs a Hegyalja kapuja*”, de nem része a nálánál jobban ismert, feltártabb Hegyaljának, hanem egyfajta önálló mikrotáj, a maga sajátos természeti adottságaival, gazdasági-társadalmi, kulturális berendezkedésével (ősi, történeti, kora Árpád-kori település; rendkívül fontos közlekedési csomópont (országos fő utak és vasútvonalak találkozásánál), korai igazgatási központ (templomos hely, jeles kolostorral, régen várral rendelkező uradalmi központ, város-civitas, mezőváros-oppidum, majd járási székhely), egyfajta, a tájak és az utak találkozásánál kialakult mezővárosi kézművességből-iparból kifejlődött jelentős ipari koncentráció, kereskedelmi-, árucseré központ: vásárhely. Ezt a földrajzi-, közigazgatási-, társadalmi- és kulturális fejlődésmenetet több rövidebb-hosszabb tanulmány már korábban is bemutatta.⁶ Természetesen a szerzők kora és egyéniségük korlátai szerint.

⁴ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. IV. kötet. Pest, 1851. 128.

⁵ *Bodó Sándor*: Tokaj-Hegyalja körülhatárolása. = *Bencsik János – Viga Gyula* (szerk.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. (Az 1987. október 19-én Mádón rendezett tájkonferencia anyaga.) Néprajzi vidékek Borsod-Abauj-Zemplén megyében VI. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai XXII. Miskolc, 1988. 14-21. Nagyszerű, jelen tanulmányom szempontjából is fontos bibliográfiával.

⁶ *Antonius Szirmay*: Notitia Historica Comitatus Zempleniensis. Budae, 1804. Szerencs. Oppidum: 7., 138., 344., 351-352., 396., 445., 447., 450-451., 458., 648. Arx: 236., 248., 571., 574., 594., 648. Districtus: 494., 497., 525. Dominium: 740. Mons: 7. Pagus: 527. - *Antonius Szirmay*: Notitia Topographica, Politica in clyti Comitatus Zempleniensis. Budae, 1803. Szerencs (olim Zerenche Zerenpek) libera regiaque civitas: 167. Oppidum: 37., 45., 165., 167. Arx: 45., 165. Possessio 166. - *Kassai József*: Zemplén Vármegyében helyzetett a kimondásékné ugyan Szerents; de a helyes írás szerént Szeremts Várossának leírása. Tudományos Gyűjtemény 1820. VIII. 51-90. - *Fényes Elek*: Magyarországnak és a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota. I-VI. Pest, 1836-1840. Zemplén megye, Hegyalja leírása a III. kötetben található. - *Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pest, 1847. Zemplén megye, Hegyalja leírása a 303 skk. - Szerencs város. Vasámapi Újság, XII. 1865. 397. - Néhány vonás Szerencs város történetéből. Szerencs, 1896. - *Borowszky Samu* (szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Magyarország Vármegyéi és Városai. Bp., 1905. Ásványos vizek: 3-4.; Szerencs 111.; Szerencs népélete: 160-162.; Bocskai felkelése; A szerencsi országgyűlés; Rákóczy Zsigmond 390-391. - *Barna János* (szerk.): Szerencs és vidéke. Magyar Városok Monográfiája IX. Bp., 1931.; *Csikvári Antal* (szerk.): Zemplén vármegye. Vármegyei Szociográfiák XI. Bp., 1940.

Ezek a korai feldolgozások ma már forrásoknak tekinthetők. Mellettük napjainkban nagyon sokoldalúan mutatták be Szerencset azoknak a tanulmányköteteknek, elsősorban földrajzi, történeti földrajzi indítású tanulmányai, amelyek előzően tudományos konferenciákon előadásokként hangoztak el. Közülük ezúttal csak a *Szerencs és környéke* című tanulmánykötetet említem a maga nagyszerű természettudományi-földrajzi, régészeti, történeti, művelődéstörténeti tanulmányaival. Ezen a konferencián, ezekben a tanulmányokban megfogalmazódott a folytatás igénye is, mégpedig a közeli folytatásé. Ez nem sokáig váratott magára, mert a következő évben Szerencsen megtartott konferencia anyagát közreadó nagyszerű tanulmánykötet a konferenciára meg is jelent. Bár a kötetben szereplő tanulmányok túlnyomó többsége természettudományi (Szerencs és környéke földrajza, történeti földrajza, tájföldrajzi összefüggései stb.) a kötetet mégis alapvető fontosságúnak tartom egyrészt *Takács Péter* első összegező és rendszerező, a művelődéstörténet irányába is nyitott, korszerű várostörténete (Szerencs) miatt; másrészt *Tózsza István-Kornhoffer Tünde* a „szerencsi kistáj” földrajzi-településföldrajzi meghatározását is bemutató értékes munkájukért (Tokaj-Zempléni hegyvidék > Tokaj-Hegyalja > Szerencsi dombság > Golop, Monok, Rátka, Szerencs.)⁸ A következő, Nyíregyházán 2004. november 26-27-én tartott konferencia kevésbé volt „szerencsi tárgyú”, bár természetesen a konferencián elhangzottak Szerencsrel kapcsolatos előadások is. Ennek megfelelően a konferencia anyagát közreadó kötet is tartalmaz több, valamilyen módon Szerencsrel is foglalkozó tanulmányt. Közülük *Frisnyák Sándor*nak Szerencsrel, a szerencsi várral is sokat foglalkozó; tárgyam szempontjából is jelentős tanulmányára utalok.⁹

A Szerencsen 2005-ben megtartott konferencia, melynek az anyaga, immár hagyományos módon, a konferencia nyitására megjelent *Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja* címmel, szinte kizárólag földrajzi-, tájföldrajzi-, történeti földrajzi-, gazdaságföldrajzi-, igazgatás- és közigazgatásföldrajzi tanulmányokat (előzően előadások) tartalmaz.¹⁰ Tárgyunkhoz való valamelyes kötődése miatt közülük mindössze egy közleményét említjük, a *Sallai József* írta „A szerencsi országgyűlés emlékezete 1605-2005” című tanulmányt.¹¹ Ugyancsak erre a konferenciára jelent meg *Szerencs monográfiája*, ami voltaképpen nem más mint monografikus és ezen belül kronológikus sorrendbe állított önálló tanulmányok összeszerkesztése.¹² A szerencsi monográfia több

⁷ *Frisnyák Sándor – Gál András* (szerk.): Szerencs és környéke. A Szerencsen 2001. május 25-25-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerencs-Nyíregyháza, 2002. - A kötetben publikált számos rendkívül értékes tanulmány közül sajátos tárgyam szempontjából alapvető jelentőségű *Gööz Lajos*: A Szerencsi-sziget-hegység és környezetének geológiája, különös tekintettel a hévízfeltárás lehetőségeire (33-40.); *B. Hellebrandt Magdolna*: Szerencs régészeti leletei (71-92.); *Orosz István*: Gazdálkodás és társadalom Szerencsen a 16-17. században (93-98.); *Csorba Csaba*: Hegyaljai várak és erődített templomok (99-102.); *Kókai Sándor*: Szerencs térszerkezeti helyének változása a XIX. század folyamán (103-114.); *Gál András*: A Szerencsi Cukorgyár története (115-128.); *Bencsik János*: Szerencs a vasútépítés és a nagyipar-telepítés hatására átalakult társadalma az 1890-es években (129-144.).

⁸ *Frisnyák Sándor – Gál András* (szerk.): Szerencs és a Zempléni-hegység. Szerencsen 2003. május 16-17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerencs-Nyíregyháza, 2003. - *Takács Péter*: Szerencs topográfiai jellemzőinek történeti változásai a rendiség korában (131-143.). *Tózsza István-Kornhoffer Tünde*: A zempléni térség településfunkciói (224-225.).

⁹ *Frisnyák Sándor – Csihák György* (szerk.): Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895-1920). A Nyíregyházán 2004. november 26-27-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Történeti Földrajzi Tanulmányok 7. Nyíregyháza-Zürich, 2004. Benne: *Frisnyák Sándor*: A földrajzi energiák szerepe a Zempléni-hegység védelmi rendszerében (103-113.).

¹⁰ A Szerencsen 2005. április 15-16-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerencs, 2005.

¹¹ In: *Frisnyák Sándor – Gál András* (szerk.): Szerencs Tokaj-Hegyalja kapuja. 169-176.

¹² *Frisnyák Sándor – Gál András* (szerk.): Szerencs monográfiája. Szerencs, 2005.

helyén közel jár, majdnem hogy érintkezik tárgyköriünkkel, azonban közvetlenül egy sem szól róla. Vagyis véleményemet a szerencsi monográfia áttanulmányozása után is elmondhatom: Szerencs (és környéke) néprajzának, ezen belől folklórájának, vagy éppen történeti-folklórájának (mondáinak, sajátosan a Bocskai és hajdú hagyományainak) kutatottsága nagyon szerény, mondhatni, hogy szegény. Megállapíthatjuk, hogy a folklórgyűjtés, -kutatás a különben nagyon fejlett földrajzi-, tájféldrajzi-, történeti-, tájtörténeti-, agrár- és gazdaságtörténeti, helytörténeti kutatások és (különösen az újabb keletű) feldolgozások mellett nagyon is szegényesnek mondható.¹³ Ennél a véleménynél azonban néhány szempontot figyelembe kell vennünk. A Tokaj-hegylajai (beleértve most Szerencset is), a bodrogi, a hegyközi történeti néphagyományok központjában II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos áll. Bocskai István ismertsége és népszerűsége lényegesen kisebb. Hasonlóan csekély a hajdúk, a hajdúság életének ismertsége is; jól lehet a hajdúság történetének ugyancsak jelentős színhelye volt Szerencs városa és környéke. Példaként a Szerencs szomszédos *Megyaszó* hajdúhagyományait említhetem. Ezeknek a hajdúhagyományoknak példaadón szép bemutatását találjuk *Hankó Zoltán* jeles falutörténetében.¹⁴ Szerencsen más a helyzet. A szerencsi Bocskai- és hajdúhagyományok eléggé feledésbe merültek és a monarchia idején nem is volt valami ildomos Bocskairól, szabadságharcról, lázadó hajdúkról, németgyűlölő kurucokról beszélni. A mai szerencsiek alig-alig tudnak valamit is mondani róluk, velük kapcsolatosan. De arról is beszélhetünk, hogy az itteni szegényes, elhanyagolt Bocskai-hajdúhagyományok azt a régtől fogva hangoztatott tételt is igazolják, hogy a Bocskai- és a hajdúhagyományok klasszikus helyszínei a *Tiszántúlon*, ott is döntő mértékben *Biharban* (Nagyszalonta, Nagykeréki, Álmosd, Diószeg, Biharnagybajom, Nagyvárad, az úgynevezett „bihari kis hajdúvárosok”), illetve az „öreg hajdúvárosokban”, a *Hajdúságban* és Debrecenben, valamint *Szabolcs és Szatmár* megye határterületein vannak.¹⁵

Átnézve azokat a szerencsi „objektumokat”, amelyekhez Bocskai-és hajdú hagyományok kötődhetnek, a következőkről szeretnék röviden szólni:

- a) az egykor vizes, mocsaras, forrásokkal teli terület;
- b) a település, Szerencs neve, névproblémái;
- c) a szerencsi vár és a szerencsi református templom szerepe;
- d) Rákóczi Zsigmond személyisége, kapcsolata Bocskai Istvánnal;

¹³ Vö.: *Bakos József*: Bodrogi, Hegylajai és Hegyközi táj- és néprajzi irodalma. I. rész. A Sárospataki Református Kollégium Néprajzi Csoportjának Kiadványai 1. Sárospatak, 1947. és Uő.: Tokajhegylajai és börtemelése néprajzi, helygazdaság- és művelődéstörténeti irodalma. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 4-7. Sárospatak, 1957.

¹⁴ *Hankó Zoltán*: *Megyaszó* története (a kezdetektől 1876-ig). *Megyaszó*, 1990. 64-65., 135-150.

¹⁵ *Béres András – Módy György*: A hajdúság történetének és néprajzának irodalma. *Alföld Füzetek* 3. Debrecen, 1956. Néprajzi, folklórvonatkozásban pedig lásd: *Ferenzi Imre*: Bocskai István és szabadságharcának emléke a néphagyományban. = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1960-1961. Debrecen, 1962. 215-231.; *Szendrey István*: A hajdú-történetkutatás újabb eredményei. = *Élet és Művelődés*. Debrecen, 1959. 56-59.; *Dankó Imre*: A hajdú kutatás jelenlegi állása és feladatai. = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962-1964. Debrecen, 1965. 47-57.; *Módy György* (szerk.): A hajdúk a magyar történelemben I. (A) Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10. Debrecen, 1969.; *Dankó Imre* (szerk.): A hajdúk a magyar történelemben II. (A) Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 19. Debrecen, 1972.; *Dankó Imre* (szerk.): A hajdúk a magyar történelemben III. (A) Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 28. Debrecen, 1975. – Sajátosan szolgálja a szerencsi Bocskai- és hajdúhagyományok kutatását (is) *Bényei Miklós*: Bocskai és a hajdúk című válogatott, annotált bibliográfiája. A Bocskai szabadságharc 400. évfordulójára II. Debrecen, 2004. a maga 5 szerencsi tételével. Sajnos a néphagyományról, a Bocskai-kultuszról, annak továbbéléséről alig esik bennük szó. Ez természetes is, hiszen a bibliográfia első renden történeti jellegű; szerencsi vonatkozásban pedig szinte kizárólagosan a szerencsi országgyűléssel, Bocskai István Magyarország fejedelmévé választásával, illetőleg a Bocskai István és Rákóczi Zsigmond közt fennállt jó viszonyról foglalkozik.

- e) a szerencsi országgyűlés jelentősége;
- f) a hajdúk letelepítésének helyi kérdései.

Mielőtt sorra venném ezeket a szerencsi Bocskai-hajdú hagyományteremtő tényezőket, arról is kell, hogy szó essék: történeti népi (jelesül a Bocskai és a hajdú) hagyományok tekintetében Szerencsen (de az egész Hegyaljára-Bodroghközre is jellemzően) hátrányos helyzet alakult ki. Szerencset, a „Szerencsi kistájt” közel se kezelték olyan önálló települési, gazdasági, társadalmi, kulturális együttesként, mint a Hegyalját, a Bodroghkört, vagy akár a szomszédos Taktaközt, Harangodot. Bár ilyesfajta igények voltak, próbálgatások is történtek, de cikkcímeknél nemigen jutottak tovább.¹⁶ Hacsak nem bontakozott ki valami ilyesmi a szerencsi járás megszervezésével, ahogy ezt mások mellett *Angyal Béla* sejteti.¹⁷ Vára minden nagyszerűsége, történelmi jelentősége és eléggé feldolgozott volta ellenére is jócskán háttérbe szorult, és nem vehette fel a versenyt katonai szempontból sem a – végeredményben nálánál rosszabbul járt, de fontosabb – tokaji várral, sem a sárospatakiival, sem a szendrőivel.¹⁸

Szerencsen a legjobban ismert Rákócziak közül elsősorban *Rákóczi Zsigmond*ról lehetne szó. A „dinasztiaalapító” Rákóczi László Felsővadászon született (1544), és ott is halt meg (1608). De Szerencsen, a református templom kriptájába temették el. Síremléke a templom közepén mindmáig órá hívja fel a figyelmet. *I. Rákóczi György* is ismert, de a legnépszerűbb *II. Rákóczi Ferenc*. Mellettük szinte szóba se jöhetett *Bocskai István*; újabban viszont *Kossuth Lajos* neve, személyisége került előtérbe. Jó példa ennek illusztrálására az, hogy amikor, az 1945-ben létesített gimnáziumnak „nevet kerestek”, a szerencsiek Kossuthot ajánlották, a minisztérium azonban nem fogadta el javaslatukat, mondván, hogy igen sok Szerencs közepén is a Kossuthról elnevezett intézmény, és helyette Bocskairól nevezte el az új iskolát.¹⁹

Ahogy említettem: már Ferenczi Imre rámutatott a történeti mondahagyomány gyűjtésének és feldolgozásának szükségessége mellett a nehézségekre is. Ezek közül különösen a történeti mondák mindenféle romantikus és helyi igények, elképzelések alapján való átírásnak,

¹⁶ Már maga az oppidum (mezőváros) status is jelent egyfajta táji koncentrációt, ami talán a vásárolás vonzáskörzetének a tárgyalásánál körvonalazódik leginkább. Vö.: *A. Szirmay*: Notitia etc. Budae, 1804. I. m. 7., 138., 344., 351-52., 396., 445., 447., 450-51., 458., 494., 497., 325., 648.; *Takács Péter–Udvari István*: Zemplén megyei jobbágy-vallomások az úrbérendezés korából. III. Periféria Könyvek 3. Nyíregyháza, 1998. 522-528.; *Dankó Imre*: A hegyaljai mezővárosok piaci szerepköre a XVIII-XIX. században. *Frisnyák Sándor–Gál András* (szerk.): Szerencs és környéke, i. m. 163-177. Szerencsi vásár: 173-174. Jellemző, hogy *Barna János* 1931-ben ilyen címen jelentette meg Szerencs monográfiáját: *Szerencs és Vidéke, Farkass E*, pedig 1938-ban ilyen címen adta ki nyelvészeti értekezését Budapesten: *Szerencs-tájjegység nyelve nyelvjavító munkáink tükrében*. Bp., 1938.

¹⁷ *Angyal Béla*: A szerencsi járás monográfiája. Szerencs, 1955.

¹⁸ A szerencsi vár: *Gerő László*: Magyarországi várépítészet. Bp., 1955. 307., 438., 441.; *Soós Elemér*: A szerencsi vár története. Bp., 1917.; *Feld István*: 16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon. A régészeti kutatások eredményei. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 38. Sárospatak, 2000. Benne a szerencsi vár: 89-93.; *Csorba Csaba*: Rákóczi várak és várkastélyok I. Szerencs. Várak, kastélyok, templomok, I. 2005. 1. sz. 10-11.; ~ *Tokaj vára: Gerő L.*: Magyarországi várépítészet id. m. 111., 115., 133., 257-258. stb.; *Déhtsy Mihály*: Tokaj várának története. = *Bencsik János–Orosz István* (szerk.): Tokaj. Várostarténeti tanulmányok II. Tokaj, 1995. 8-88. ~ *Sárospataki vár: Gerő L.*: Magyarországi várépítészet i. m. 10., 45., 120-125. stb.; *Csorba Csaba*: Sárospatak. „Jajgat Patak vára...”; *Csorba Csaba*: Regélő váraink. Bp., 1997. 207-212.; *Dericsényi Dezső–Gerő László*: A sárospataki Rákóczi-vár. III. kiadás. Bp., 1963.; *Déhtsy Mihály*: Sárospatak, Rákóczi vár. Bp., év n. ~ *Szendrő vára: Gerő L.*: Magyarországi várépítészet id. m. 11., 352., 394-397. stb.; *Tomka Gábor*: Szendrő vára. = *Veres László–Viga Gyula* (szerk.): Szendrő monográfiája. Szendrő, 2002. 125-164.

¹⁹ *Nebet kap az iskola* (a nevadó ünnepe: 1954. dec. 14.). *Gál András–Nyíri Tibor–Vitányi Béla* (szerk.): A Bocskai István Gimnázium 50 éve. 1954-2004. Szerencs, 2004. 17-22. Érdekes pár oldallal később a *Kossuth-kultusz* c. fejezet. 33-35. Vö.: *Ferenczi Imre*: Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományokban. = *Ethnographia*, LXX. 1960. 389-436.

változtatásoknak kitett, viszonylag szerény állományát hangsúlyozta.²⁰ A *Bodgál Ferenc*-féle (I-II.) és a *Fügedi Márta* és *Viga Gyula* összeállította (III.) Borsod megye néprajzi irodalma című bibliográfia pedig megerősíti, hogy Szerencs történeti folklórja mily szegényes.²¹

Ahhoz, hogy felvázolhassam Bocskaival és hajdúival kapcsolatos szerencsi néphagyományokat, vissza kell kanyarodnom 1953-1955-re. Azokra az időkre, amikor a sárospataki Rákóczi Múzeumba kerülve, többek között elkezdtem megismerni és gyűjteni a környék hajdútörténetének hagyományanyagát is. Mindjárt egy nagy, számomra akkor megoldhatatlannak látszó problémába botlottam. Tudtam ugyanis valahonnan, hogy Szerencs *hajdúváros* volt, anélkül azonban, hogy tisztában lettem volna a szerencsi hajdútelepítés bonyolultságával, a többi, a szomszédos hajdútelepektől eltérő telepítési körülményeivel. Amikor pedig igyekeztem jobban tájékozódni, azt kellett tapasztalnom, hogy Szerencs esetében egy egészen másfajta hajdúságról, hajdútelepítésről van szó, mint amilyenek voltak a végül felderített Sajó-Hernád melléki, magánföldesúri hajdútelepítéseknek minősíthető folyamatok. Nem látván tisztán a helyzetet egyrészt megjegyeztem, hogy Szerencs hajdúvárosi mivolta további finomításra szorul, másrészt besoroltam Szerencset is a Sajó-Hernád melléki hajdútelepek közé, és ott mondtam el róla, amit tudtam, illetve elmondandónak véltem.²² Kiindulópontom az volt, hogy Szerencs is szerepelt a többi Sajó-Hernád melléki hajdútelepüléssel együtt az ónodi 1708. évi (II. Rákóczi Ferenc) mustrán, mégpedig 58 hajdúval.²³ Tájékozódásom-tájékozottságom nem volt elégséges ahhoz, hogy a még 1708-ban is ilyen nagyszámú szerencsi hajdúság telepítési-települési kérdéseinek alaposabban utána tudtam volna nézni. Ezért aztán *Benda Kálmán*hoz, Bocskai monográfusához, a hajdúkérdés egyik legkiválóbb kutatójához fordultam segítségért. Benda Kálmán nem válaszolt azonnal, hanem csak *Szendrey István* 1971-ben írt *Hajdú-szabadságlevelek* című, alapvető jelentőségű munkájának megjelenése után.²⁴ Szendrey sokat foglalkozott Szerencs hajdúságával; számos más környékbeli hajdú kiváltságlevél ismertetése, közlése kapcsán sok, a szerencsi hajdúság életét megvilágító adatot felszínre hozott. Közülük egy momentumot kiemelek, azt tudni illik, hogy több hajdú kiváltságokat osztó, kiváltságlevél adó, megerősítő fejedelmünk (I. Rákóczi György, Rákóczi Pál stb.) kiváltságlevelekben elrendelték, hogy a hajdútelepek peres ügyeiket „*Szerencsi Székünkre*” fellebbezzék. Elárulva ezzel, hogy Szerencsen sok kiváltságot hajdú élt, hogy ott rendezték be a „főkapitányi széküket”.²⁵ Ezek ellenére Szendrey Szerencset nem sorolta a hajdúvárosok közé, jóllehet igen sokat foglalkozott vele, hiszen az köztudott, Szendrey számára is jól ismert tény volt, hogy Szerencs Bocskai István fejedelem jóvoltából már korábban város (civitas) volt, de nem hajdúváros, mint például Megyaszó.²⁶ Azaz mégis beszélhetünk *Oppidum Hajdonicale Szerencs*-ről is, különösképp

²⁰ *Ferenczi Imre*: Bocskai István és szabadságharcának emléke a néphagyományban. I. m. 215-256.

²¹ *Bodgál Ferenc*: Borsod megye néprajzi irodalma. I. Bp., 1958. (7 vonatkozó adattal.); Uő.: Borsod megye néprajzi irodalma. II. Miskolc, 1970. (2 kapcsolatba hozható adattal.); *Fügedi Márta-Viga Gyula* Borsod megye néprajzi irodalma. III. (1968-1978.) A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai IX. Miskolc, 1979. (9 kapcsolatba hozható adattal.)

²² *Dankó Imre*: A Sajó-hernádmelléki hajdútelepek. (A) Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei I. Sárospatak, 1955. Vö.: *Hankó Zoltán* i. m. 136-137.

²³ *Dankó Imre*: A Sajó-Hernád melléki... i.m. 19-21.

²⁴ *Szendrey István*: Hajdú-kiváltságlevelek. Debrecen, 1971. 21., 23., 217., 219., 228., 232-233., 235., 239., 241., 251.

²⁵ Uo.: 234-235.

²⁶ *Dongó Gyárfás Géza* nagy reverenciával közölte Szerencs 1605-ben, Bocskai Istvántól kiadott privilégiumát: Szerencs kiváltságlevele 1605-ből. 1-3. = Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez 1925. 88-89, 129-130 és 1926. 7-8.; *Hankó Zoltán*: Megyaszó i. m. 135., 137-138. 150.

pen pedig azután, hogy *Benda Kálmán* még 1971-ben közölte Szerencs és Tarcal (együttes) hajdú kiváltságlevelét, mondván:

„Szendrey István munkája 180 hajdúknak adott fejedelmi és magánföldesúri kiváltságlevelé szövegét adta közre, köztük számos olyat, amely eddig ismeretlen volt a történeti irodalomban. Ez a kiadvány nélkülözhetetlen forrása lesz mindazoknak, akik a hajdúság történetével foglalkoznak. Ehhez a nagyszabású gyűjteményhez közreadjuk Rákóczi Zsigmond fejedelem özvegye, Telegdy Borbála és három fia: György (a későbbi I. R. Gy. fejedelem), Zsigmond és Pál (a későbbi országbíró) 1609. június 1-én Makovicán kelt pátensét, melyben a szerencsi és tarcali hajdúknak ad a katonai szolgálat fejében a jobbágyi szolgáltatások alól mentességet.”²⁷

Rákóczi Zsigmond (1544-1608) mint a kornak egyik legkiválóbb törökverő hadvezére kapta érdemei jutalmául 1598-ban a tokaji uradalomból kiszakított zálogbirtokot: Szerencs várát és (mező-)városát Hernádnémeti, Alsó- és Felsőmegyaszó, Zombor falukkal és Bass pusztával. Rákóczi Zsigmond 1603-ban a zálogbirtok kiváltásával a szerencsi uradalom örökös ura lett. Bár nagyon kedvelte Szerencset és várát, s folyamatosan építette, maga nem sok időt töltött Szerencsen. Birtokszerzési útjai során Makovica várában tartózkodott leginkább, illetőleg később, erdélyi fejedelemsége idején Gyulafehérvárott és más jeles, katonailag vagy politikailag fontos erdélyi helységben intézte dolgaiat.²⁸ Tekintélyes magánhaderege főleg hajdúkból állt. Rákóczi Zsigmond hajdúkatonái két részre tagolódtak. Az egyik csoport állandóan vele volt, Makovicára is követték; a másik rész pedig Szerencsen maradt és részben a várban teljesített őrszolgálatot, részben pedig állandó készenlétben volt uruk, Rákóczi Zsigmond parancsára várva. A szerencsi várnak kettős feladata volt; egyrészt a tokaji vár és átke-lőhely elővéra volt; másrészt a híres-neves luci (tiszaluci) révet védte, ellenőrizte és vámolta. Főleg ezek a Szerencsen maradó hajdúk *családostól* éltek Szerencsen, földműveléssel és állattenyésztéssel is foglalkoztak; maradó emléküik egy helynév (területnév): *Hajdúrév*.

A hajdúk jól éltek Szerencsen a takarékoságáról híres I. Rákóczi György uralma alatt is szépen gyarapodtak.²⁹ A szerencsi hajdúság II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában is fontos szerepet játszott, bár nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. II. Rákóczi Ferenc mindjárt, a szabadságharc legelején hadba szólította Ónod és a hét hajdúhely – Hernádnémeti, Szederkény, Kesznyéten, Böcs, Luc, Megyaszó és Szerencs – hajdúit, mégpedig Ónodra, beosztva őket *János deák* ezredébe. Külön rendelkezett arról is, hogy a hadbement szerencsi hajdúk ott-hon maradt családjait ne terheljék semmiféle adóval, szolgálatással. Egyik első rendelkezése volt az is (1703. nov.7.), hogy a luci révtől való jövedelmet Ónodra, illetve Szerencsre kell be-adni. *Esze Tamás* összeállításából tudjuk, hogy II. Rákóczi Ferenc többször átutazott Szerencsen, többször napokig a szerencsi várban pihent, illetve igazgatási-, katonai ügyekkel foglalkozott. Számos rendeletét, levelét, iratát Szerencsen készítette, dátumozta és innen küldte el.³⁰

A Rákóczi szabadságharc bukása után, amikor a Rákóczi birtokokat elkobozták és a kiváltságos népcsoportok szabadalmait felszámolták, Szerencsen is megszűnt a „hajdúvilág”. A korábban számkivetett hajdúk maguk is tudták, hogy „mihelyest fegyverükre nincs szükség”,

²⁷ *Benda Kálmán*: A szerencsi és tarcali hajdú kiváltságlevele. 1609. június 1. = Múzeumi Kurír 7. 1971. 63-64.

²⁸ *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648.) Bp., 1954. 10-21.

²⁹ Uo. 39-40.

³⁰ *Esze Tamás*: Kuruc vitézek folyamodványai 1703-1710. Bp., 1955. 30-32., 175., 411-412., 518., 550-556.

a megsemmisülés, a szervezett kiirtás fenyegeti őket. A „társadalom töredéke” azonban a Bocskai-felkelés során a „nemzet része, a nemesi nemzet tagja lett, írta róluk *R. Várkonyi Ágnes*.³¹ Nemcsak Szerencsen, hanem országosan – bár itt mi most közvetlenül Szerencsre utalunk – a Rákóczi- (itt elsősorban Rákóczi Zsigmondra gondolhatunk, de természetesen I. Rákóczi Györgyre és II. Rákóczi Ferencre is vonatkoztathatunk), a Bocskai- és nem különben a hajdú hagyományok is mellőzöttekké váltak. Az aulikus történészek hamis képet igyekeztek festeni ezen idők elhallgathatatlan-letagadhatatlan eseményeiről, kiemelkedő egyéniségeiről. Közben, az idő múlásával a Bocskai-, a Bocskai-kori hagyományok, a hajdúhagyományok egy része is belenőtt, felszívódott – különösen Zemplénben, a Hegyalján, a Bodrogközben, Szatmár, Szabolcs és Bihar megyékben – a bujdosó-kuruc hagyományokba. Nagyon jól érzekelte ezt a folyamatot a történész *Esze Tamás*, amikor egyik főmunkájának is vehető gyűjteményének ezt a címet adta: *Magyar költészet Bocskaitól Rákócziig*.³² Ennek az átmenetnek, átmentésnek az utóbbi időben több kutatója is akadt. Szép megnyilatkozásuk volt egy konferencia a Hegyaljai felkelés (1697) 300 éves évfordulója alkalmából, Sárospatakon 1997-ben. A konferencia anyaga csak 2000-ben jelent meg tárgyunk szempontjából is több jelentős tanulmánnyal.³³

Ha néphagyományok után kutatunk, a történelem – sok esetben a helytörténet – vonatkozó részeit kell megismernünk. Legfőbbképpen azonban a néprajz, illetőleg a népköltészet, a folklór viszonylatában kell tájékozódnunk. *Viga Gyula* a Szerencs monográfiában megjelent összefoglaló jellegű etnográfiai tanulmányát Szerencs néprajzi vázlatának szánta „néhány – az agrártörténet, a társadalomföldrajz vagy más diszciplínák által is értelmezhető – problémátörténeti, néprajzi szempontú számbavétele”. Bevallja, hogy „Szerencsről nagyon kevés hagyományos értelemben vett néprajzi anyag áll rendelkezésre”.³⁴ A tanulmány folklórkérdésekkel is csak elvben és általánosságban foglalkozik, pedig ahogy mondja Szerencs szellemi hagyományainak, folklórájának „vizsgálata ma is fontos és érdekes lenne.”³⁵

Tekintve, hogy a folklórjelenségek zömükben a *népköltészet* körébe tartoznak és így helyet kaphatnak az irodalomtörténetben is, ott is utánuk nézhetünk. A Szerencs Monográfiájában az *irodalomtörténeti* összefoglaló tanulmányt *János István* írta.³⁶ Bár már maga a cím reményt kelt, hogy a tanulmányban szó esik a népköltészetéről is, csalódottnak kell lennünk, mert bár a legjobb feldolgozások (Horváth János, Bán Imre, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Erdei Klára stb.) alapján készült, erről nem esik szó benne. Bocskai és a hajdúk esetleges szerencsi hagyományait tekintve, helyesen, a Balassa Bálint hatását mutató, Rimay János költészetéből is táplálkozó XVII. századvegi bujdosó-, majd kuruc költészetben keresi.

³¹ *R. Várkonyi Ágnes*. Magyarország keresztútján. Tanulmányok a XVII. századból. Bp., 1978. Hajdúk, végvári katonák és a nemzeti ideológia 356-364.; Vallásszabadság és nemzeteszme 353-355. Idézet: 358.

³² *Esze Tamás*: Magyar költészet Bocskaitól Rákócziig. Magyar Klasszikusok. Bp., 1953. Versgyűjtemény bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel.

³³ *Tamás Edit* (szerk.): Hegyaljai felkelés 1617. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 36. Sárospatak, 2000. Benne: *Mészáros Kálmán*: A Sajó-Hemád melléki hajdúvárosok katonaaállítására Rákóczi-szabadságharcban. Közlik Zemplén vármegye 1704. ápr. 8-i katonai összeírását is, mely szerint „Szerencsi Katonák Száma Lajos Gergely Uram ezerében 88 fő, Lóczi Uram ezerében 4 fő, Szűcs János Uram ezerében 3 fő, azaz összesen 94 fő.” 225-232-234.

³⁴ *Viga Gyula*: Szerencs néprajzához. = *Frisnyák Sándor–Gál András* (szerk.) Szerencs monográfiája. 191.

³⁵ Uo. 191-192.

³⁶ Szerencs régi irodalmi múltjából. Uo. 221-234.

Kutatgatásaim közben rájöttem, hogy a szerencsi Bocskai- és hajdúhagyományokat illetően kulcsfigura *Rákóczi Zsigmond*. Minthogy korábbi, különben nagyon jó, életrajzai nem elégtettek ki különösen a hajdútelepítés, hajdú hagyományok és Rákóczi Zsigmond egyénisége tekintetében, felhívtam *Trócsányi Zsolt*, a kiváló történész, levéltári kutató figyelmét Rákóczi Zsigmondra. Majd pedig megkértem egy Rákóczi Zsigmond monográfia megírására. Trócsányi Zsolt fantáziát látott a kérésben, meg is írta nagyszerű tanulmányát Rákóczi Zsigmondról, amit aztán azonnal ki is adtam a debreceni Déri Múzeum Évkönyvében.³⁷

A szerencsi Bocskai-hajdúhagyományokat csak nagy vonalakban, szinte csak vezérszavakkal lehet ismertetni. Az első ilyen „vezérszó” Szerencs régi vízrajzi képe. A Takta, a Szerencsi patak szabályozása előtt Szerencs valóságos *szigetként* emelkedett ki az őt majd teljesen körülvevő mocsárvilágból; vizes rétek, a síkságon szétterülő vízfolyások világából. Ennek a „vizes világnak” az emléke ma már alig él.

„Öregapám apjától maradt emlékezetbe, hogy nagy-nagy volt itt a víz. Nem volt mély, de mocsaras, tele kárával, náddal, a szélein fűzfákkal, meg aztán más fákkal is. A vizet nem lehetett járni. Azzal védte valamikor a várat, meg az uradalmi épületeket. Ezeken a mocsárokon, vizeken keresztül csak az tudta megközelíteni a várat, aki ismerte a "vizek fenekit", erős volt-e? megtartotta-e? vagy egészből elnyelte. Aztán még akkor ott volt a kimélyített várak. Még apám is mesélte, hogy gyerekkorában még a legények némelyike falábon járt, meg lódtította magát az egyik partról a másikra. A lovak azok megérezték, hogy hova jó lépniük. Aztán, ha úgy érezték, hogy nem, akkor nem. Kereshettek valami olyan helyet ahová bement a ló. Ez, akkor, amikor még élt a vár, a kuruc világban, igen fontos dolog volt, mert a katonák lovas katonák voltak inkább, és hát nem nyargalászhattak akárhogy, akármerre. (Kímondott kérdésre:) Az itteni hajdúk is lovasok voltak, de azok tudták az utakat. De persze talpasok is voltak itt elegendően, azoknak nem tellett lóra. Azok meg szívesen lógatták a lábukat a vízbe ott, ahol meleg volt. Olyan helyeken télen se fagyott be a víz. Sok ilyen hely volt.”³⁸

A vizek nagymértékben befolyásolták Szerencs települését.

„A vizek, ahogy folytak lefelé a Takta felé, a várost két részre osztották. Mert város volt ez már akkor régen is, vagy a Rákóczi úr, vagy valaki más tette azzá. A város a keresztvíztől északra, a hegy felé volt, a templommal. A víz másik, déli oldalán pedig a vár állott, meg áll még ma is, a mindenféle gazdasági épületekkel. Hát ebbe a várba lakott az uraság, a Rákóczi Zsigmond Ez a Rákóczi Zsigmond itt gazdagodott meg, de igen-igen nagyon ám. Az ország egyik leggazdagabb embere volt, sok-sok uradalmat megszerzett magának. Katona ember volt, neki voltak aztán itt hajdúi, egy egész kis hadsereg. Lovas volt a legtöbb, az kellett, hogy legyen, amikor az uruk ide-oda elment, a másik uradalmába, lovas hajdúk kísérték, a gyaloghajdúk meg a várat őrizték, az utakat figyelték. Ez a vár korábban kolostor volt, kápolna is állt mellette, de ahogy bejött a reformátusság, az uraság is református lett, a kolostort bezárták, vagy hogy átépítették várrá. Palota is volt ebben a várban és ahogy a Rákóczi emelkedett a ranglétrán, kellett is a palota, mert jöttek-mentek a mindenféle küldöttségek, urak, katonák. Amikor Rákóczi Zsigmond elvesztett lett és hogy roppant birtokait megkaparintásuk nótába akarták venni, visszavonult ide Szerencsre és jól felfegyverezte magát, nehogy elveszélytsek.”³⁹

Szerencs neve, illetőleg névhagyománya szorosan hozzátartozik a szerencsi Bocskai hagyományokhoz. Anonymus után széles körben elterjedt, hogy városunk nevét Árpád adta:

³⁷ Trócsányi Zsolt: Rákóczi Zsigmond. Egy dinasztia születése. Debrecen, 1979. 57-110.

³⁸ Dankó Imre: Hegyalja-sáros-patak-szerencsi jegyzetek, 1950-1956. Kézirat.

³⁹ Ua. 1954.

„17. Szerencse. Árpád vezér és nemesei pedig nagy örömmel felkerekedtek Hung várából s a Tarcal hegyén túl ütöttek táborn a Takta vize mellett elterülő mezőn, egészen a Szerencse hegyéig. Erről a hegyről látták, hogy milyen az a hely; mivel pedig nagyon megszerették, úgy nevezték el, hogy a nevének latinul amabilis, a saját nyelvükön pedig szerelmes az értelme; attól a naptól egészen mostanáig a szerencséről Szerencsének hívják a helyet.”⁴⁰

A Pais Dezső fordításában közölt szövegrészhez járuló jegyzetben Pais professzor elejti Anonymus névmagyaroztatát, és – maga is bizonytalanságban lévén városunk neve eredetét és jelentését illetően – azt mondja: „gondolhatunk azonban arra, hogy a Szeremsü vagy Szeremcsü a régi Szerem; ma Szerém helynévnek -s vagy -es képzős kicsinyítője. Eszerint tehát az értelme 'Kis-Szerém', és egy Duna-Száva közéről való telepítés nyoma volna.”⁴¹

Városunk nevének eredetéről és jelentéséről jóformán minden nyelvésziünk-történeziünk nyilatkozott, még hozzá eléggé változatosan. Ezeknek a véleményeknek bibliográfiai összefoglalását találjuk Kiss Lajos hatalmas helynév-etimológiai szótárában, és itt áll elő a maga véleményével. Szerinte Szerencs neve pusztá személynévből származott, és városunk nevét úgynevezett magyar névadási móddal kapta.⁴² A nagyon szép, igényes és változatos helynévmagyarozatok közt egyetlen olyan sincs, amelyik a szerencse szavunkból vagy származékaiból eredeztetné városunk nevét. Ez annál is inkább érdekes, mert a népnyelvben, a nyelv hagyományban úgy terjedt el – és él ma is –, hogy Szerencs neve a szerencsével van összefüggésben, abból származik, jelentése egyértelmű. Többek között a nagyon népszerű Borovszky-féle monográfia is ennek a vélekedésnek volt a terjesztője: „(Szerencs) alapítása a honfoglalás korába esik noha inkább legenda magyarázza eredetét. Béla király névtelen jegyzője már említi s azt fűzi hozzá, hogy Árpád hadai szerencsésen idáig jutván, a Takta vize mellett elterülő mezőt 'Szerencsének' nevezték el.”⁴³

A szerencsi Bocskai hagyományok szempontjából a szerencsel szerencsés eredeztetés és magyarázat a fontos. Ugyanis Bocskait a néphagyomány egyrészt „szerencsi király”-nak tartja, másrészt Bocskai szerencsés péntekjeiről beszél. Annak nyomán is, hogy Bocskait Szerencsen (1605. április 20) szerencsés péntekjén választották fejedelemmé. Ennek a szerencsés pénteknek nagyszerű irodalmi feldolgozásai is vannak. Az első idevonatkozó írásban mint a nevezetes erdélyi feliratok egyikéről emlékeznek meg Bocskai István szerencsés péntek napjairól, 1818-ban.⁴⁴

Erről a bizonyos erdélyi feliratról sokkal többet tudhatunk meg Dongó Gyárfás Géza adat- és forrásközléséből.⁴⁵ Mindenekelőtt azt, hogy Bocskai István kolozsvári szülőházának a falán még Bocskai életében négy márványtáblát helyeztek el tisztelői. Ezen a négy márványtáblán „máig is leolvasható betűkkel hirdeti az immáron négyszáz esztendő's 'proopeia', hogy a pénteki nap, a 'dies Veneris', többszörösen, szinte mesés szerencsével játszott bele Bocskay szabadságharcának csodás sikereibe”. A disztichonokból álló latin verszet szerzője Bocatius János, Kassa város főbírája, Bocskai István diplomatája volt. Dongó Gyárfás Géza a köztudatból ki-

⁴⁰ Magyar Anonymus. Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel ellátta Pais Dezső. A Napkelet Könyvtára 14. Bp., 1926. 47.

⁴¹ Uo. Jegyzetek. 140-141.

⁴² Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. IV. kiadás. II. kötet (L-Zs) Bp., 1988. 573.

⁴³ Borovszky Samu i. m. 111.

⁴⁴ Latavay Sándor: Jegyzetek Bocskay István Erdélyi Fejedelem szerencsés Péntek napjai eránt, néhány Erdélyi Feliratok. Tudományos Gyűjtemény 1818. 5. Füzet, 132-141.

⁴⁵ Pénteknap szerencsési a „szerencsi király”-nak. = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1914. 186-189.

SZERENCs VÁRÁNAK 19. SZÁZADI ÁBRÁZOLÁSA (a háttérben a református templom)

esett versezetet Cs. Sándor Imre 1913-ban megjelent tanulmánya alapján ismertette, bőséges (latin) szemelvényekkel, melyek egy részét magyarra is lefordította.⁴⁶ A versezetben a pénteki nap – a babonás hiedelmekkel ellentétben – szerencsés, szerencsét hozó napként szerepel. Legalább is Bocskai István számára, aki pénteken született, sorozatos győzelmeit pénteki napokon aratta, Szerencsen pénteki napon választották fejedelemmé, és betetőzésül: csütörtökön halt ugyan meg, de pénteken helyezték koporsójába, és ekkor koncertelt fel hajdú megmérgezőjét, *Kátai Mihályt* – ha ezek az utóbbi mozzanatok egyáltalán összehozhatóak a szerencsével. Sokkal inkább szerencsétlenségként, csapásként értékelhetők.

Szerencsen (is) megjelentek Bocskai angyalai *angyalokai*, azaz hajdúi. Ennek ugyanúgy egyfajta pejoratív, destimáló az értelmezése, mint a Bocskai számára szerencsés pénteki napok felemlegetésének. „Péntek az Úr Jézus Krisztus kínszenvedésének, keresztre feszítésének és halálának napja, amit a keresztények között böjttel, szokás elvölteni.” A néphagyományban általában baljós, szerencsétlen, kezdeményezéseknek nem kedvező napnak tartják.⁴⁷ Hogy egyeztethetőek ezzel Bocskai István szerencsés péntekjei? Hasonlóképpen az *angyalok*, az Isten angyalai emlegetése is inkább gúnyos, pejoratív, mint nem. Akár a jó, a védő, akár a büntető, a romboló, a halál angyalairól esik is szó. A néphagyományban, bár mindkét fajta angyal szerepel, inkább a védő, a jót tevő, segítő angyalokkal (őrangyalok) találkozunk.⁴⁸ Katonákat, méghozzá kegyetlenkedéssel vádolt, kegyetlenkedő katonákat angyalokként, sőt angyalkákként emlegetni nyilván-

⁴⁶ Cs. Sándor Imre: Bokatius verse Bocskai István szerencsés napjairól. = Genealogiai Füzetek (Kolozsvár) 1913. 3. sz.

⁴⁷ Magyar Néprajz VII. A hétköznapok vallásossága. Bp., 1990. 341.

⁴⁸ Angyal-angyalok. A Pallas Nagy Lexikona I. Bp., 1893. 666.; (*Babits Antal*.) Bibliai nevek és fogalmak. Bp., 1988. 19.; Bocskai angyalai, angyalkái: Nagy László: „Kuruc életünket megállván csináljuk...” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Bp., 1983. 68-69.

való csúfolódás. Amikor Bocskai angyalairól, angyalkáiról, azaz a kegyetlenkedéseikről, vakmerőségükről híres, dúló-fosztó, pusztító hajdúkról beszélnek, nyilván Bocskait vádolják, megvetően, lenézően szólva hadseregéről. Min: ahogy erről több egykorú történetíró is beszámolt. Annak igazolására, hogy Szerencs város nevét a „szerencse” szóból eredeztetik, a szerencsével azonosítják O. Nagy Gábor szólásgyűjteményéből idézem ezt az egyetlen, a Bocskai-, a hajdú-, a szerencsi hagyományokkal összevethető szólást: „*Sohasem volt Szerencsen*”. O. Nagy Gábor ’nem kedvez neki a szerencse’ jelentéssel értelmezi ugyan, de mindjárt hozzáteszi: „a Szerencs helynév és a szerencse szó hasonló hangzásán alapuló szójáték”-ról van csupán szó.⁴⁹ O. Nagy Gábor idézett szólását kiegészítem néhány saját gyűjtésű szólással, mondással. „*Szerencsen se szerencsés mindenki*” (Sárospatak, 1955); „*Bocskai hozta meg Szerencs nagy szerencséjét*” (Sárospatak, 1956); „*Szerencs szerencséje a vasútja*” (Bodroghalász, 1955); „*Szerencset a szerencsés Rákóczi tette naggyá és a szerencsétlen Rákóczi veszítette el*” (Vajdácaska, 1955); „*Szerencsés Szerencs, két (erdélyi) fejedelmet is magáénak mondhat*” (Szerencs, 1955).

A szerencsi Rákóczi vár mellett a szerencsi Bocskai- és hajdú hagyományokban a legnagyobb szerepe a református templomnak van. Az ősi, a XIII. században épített gótikus templomnak, mint országos jelentőségű műemléknek óriási irodalma van.⁵⁰ Tárgyam szempontjából az a legfontosabb, hogy a Bocskai István által Szerencsre, 1605. április 17-ére összehívott országgyűlés ebben a templomban ülésezett. A templombelső északi falán egy, az országgyűlésre emlékeztető emléktábla látható ezzel a szöveggel: „*E szent hajlékban szervezkedtek hőseink Bocskay István vezérlete alatt a nemzeti és vallásszabadság védelmezésére. 1605. április 17-20. Örök tisztelet nevöknek!*”⁵¹

A szatmári békét követő korszakban a szerencsi Bocskai- és hajdúhagyományok őrzője az ugyancsak sok viszontagságot szenvedett és a különféle betelepítések és betelepedések következtében kisebbségbe került református egyház volt.⁵² Közben a vár is romlott, s új, gyakran változó gazdái különféle célokra használták, több átépítésre is sor került. Szerencsen is megfigyelhető volt, hogy a XIX. század elején, a reformkorban és a belőle kinőtt szabadságharc idején egy, korábban nem tapasztalt honismereti, helytörténeti érdeklődés bontakozott ki, és alkotta meg a Bocskai és a hajdúk története szempontjából is nagyon fontos első munkákat.⁵³ A szabadságharc idején lelkesítő példakul szolgáltak ezek a hagyományok, de – ami talán fontosabb – a szabadságharcot követő abszolutizmus idején is ébren tartották a társadalmi tudat bizakodó, újat teremtő tettekrekségét. A kiegyezést követően, amikor Szerencs a növekedés, a polgári fejlődés útjára lépett (a lakosság számának növekedése, a közlekedés-szállítás, kereskedelem; utak, de különösen a vasút kiépülése, az eléggé fejlett helyi ipar mellett a nagyipar megjelenése: malomipar, cukorgyár stb.) átmenetileg, rövid ideig nem nagyon foglalkoztak a múlttal. De a XX. század elején a szerencsi Rákóczy Zsigmond-, Bocskai István- és hajdú-kuruc hagyományok is

⁴⁹ O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Bp., 1966. 637.

⁵⁰ Csorba Csaba: Szerencs műemlékei. = Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Szerencs monográfiája. 169-170.

⁵¹ Uo. 170.; Várady József: Tiszáninnen református templomai. Debrecen, 1989. 306-308. Emléktábla szöveg: 308.

⁵² Szepessy Imre: A szerencsi egyházköztség állapotrajza és vallásos szokásai. A Sárospataki Református Főiskola Faluszemináriumának Kézirattára: 7.; Zempléni Árpád jegyzetei Szerencsről. A Sárospataki Református Főiskola Könyvtárának Kézirattára: 2289.

⁵³ Kassai József: Zemplén Vármegyében helyzetett a kimondásként ugyan Szerencs; de a helyesírás szerint Szeremts Várossának leírata, i. m. 1820.; Szerencs Város. Vasápmapi Újság i. m. 1865.

felújultak és aktivizálódtak. 1906-ban, amikor az ország a bécsi béke 300 éves évfordulójára emlékezett, a hajdúkra, a hajdútörténetre is felfigyeltek, hazahozatták II. Rákóczi Ferenc és társai hamvait, országos ünnepségek keretében temették el, különösképpen a Rákóczi-Bocskai- és a hajdú-kuruc hagyományok kerültek az érdeklődés előterébe.⁵⁴

A XIX. század vége, a XX. század eleje Szerencs kulturális fejlődése tekintetében is jelentős időszak volt. Városunk a régi iskolarendszert felszámolva (1851) az általános tankötelezettség bevezetésével, az elemi iskolák kialakításával, jó ideig középiskola nélkül élte a maga *nagyközségi* életét.⁵⁵ Szerencsen az a sajátos helyzet állt elő, hogy az elemi iskolákat befejező gazdasági (úgynevezett ismétlő) iskolák az ipari szakképzés irányába fejlődtek, a nagyközség és vonzáskörzete ipari fejlődésének megfelelően. Középfokú iskola alakulására csak 1925-ben került sor polgári iskola létesítésével. Ez az iskolarendszer biztosította ugyan, de nem elégségesen, a helyi hagyományok megismertetését, így a Rákócziak mellett Bocskai István és hajdúi hagyományait is. A 30-as években szökött legmagasabbra a szerencsi helytörténeti munka főleg *Barna János* és *Angyal Béla* munkálkodása eredményeként.⁵⁶

1945 Szerencs életbe is döntő változásokat hozott. Ez a változás kihatott a Bocskai- és hajdúi hagyományainak ápolására is. Közvetlenül úgy, hogy a Hegyalján, a Bodrogközben, de Zemplén megye, majd pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megye egész területén megindultak a legkülönfélébb helytörténeti kutató és feldolgozó tevékenységek, a műemlékek védelmi-helyreállítási munkálatai, új intézmények alapításai. A szerencsi Bocskai és hajdúhagyományok szempontjából legnagyobb jelentőségű volt a *szerencsi vár helyreállítása* és hasznosításának eldöntése,⁵⁷ illetőleg a *Szerencsi Bocskai István Gimnázium* (ma már: és *Szakközépiskola* is) megalapítása, nyitása 1954-ben.⁵⁸ A Bocskai- és a hajdúhagyomány iránti érdeklődés újbóli felelevenedésének elindítója volt egy adott történelmi pillanatban *Benda Kálmán* Bocskai monográfiája.⁵⁹ Benda könyvének, amelyben a szerencsi eseményekről, főleg az országgyűlésről is ír, legnagyobb erénye az, hogy helyre tette a magyar nemzeti tudatállományban Bocskai személyét és vele szoros kapcsolatban a magyar hajdúságot is. Benda Bocskaijának tudatformáló ereje és hatása volt, amit főleg 1945 után fejtett ki, előidézve korunk egyik legjelentősebb történeti-művelődési vitáját. Legutóbb erről a vitáról *Major Zoltán László* ezt írta:⁶⁰

⁵⁴ *Boldisár Kálmán*: Bocskai hadi népe. Debrecen, 1906.; *Calamus dr.* (Boldisár K.): Bocskai hadi népe. (Turul) 1907.

⁵⁵ „*Szerencs mvs. A vasút mellett. 1793 lakossal s igen jó borral. A Rákócziak korából való vára ma is lakható; ebben van a járásbíróság. Gótizlésű ref. templomában van a Rákócziak egyik sírboltja egy hamvederrel.*” Ballagi Károly és Király Pál: A Magyar Birodalom leírása különös tekintettel az 1876. XXXIII. törvényekre. Bp., 1877. 97.

⁵⁶ *Barna János* (szerk.): Szerencs és vidéke i. m. 1931. és *Angyal Béla*: A Szerencsi Járás monográfiája i. m.

⁵⁷ *Erdei Ferenc*: A szerencsi vár helyreállítása. = Műemlékvédelem, 1979. 204-215. A restaurálási munkák 1991-re fejeződtek be. Itt helyezték el a *Kulturális Központot* (színházteremmel), a *Városi Könyvtárt*, a *Zempléni Múzeumot*. A váruddvaron (Belső vár) „*Zempléni Pantheon*”-t alakítottak ki. Az épület kétemeletes szárnyán *szállodát* és *éttermet* helyeztek el. Az épületegyüttes ünnepélyes átadására 1991. okt. 23-án került sor. *Csorba Csaba*: Szerencs műemlékei i. m. 162-165.

⁵⁸ *Gál András–Nyíri Tibor–Vitányi Béla* (szerk.): A Bocskai István gimnázium 50 éve i. m. több helye.

⁵⁹ *Benda Kálmán*: Bocskai István 1557-1606. Magyar Életrajzok. Szerkeszti: Szekfű Gyula. Bp., 1942. Ennek az alapműnek van egy öt évvel korábbi eszméletörténeti „bevezetése” is: *Benda Kálmán*: A magyar nemzeti hivatástudat történetéhez. Bő., 1937. Itt kívánom megjegyezni, hogy Bocskai névírása váltakozva -y és -i volt. Alláspontom az, hogy Bocskai nevét -i-vel írom, de címléírásoknál, idézeteknél, ahol -y-nal írták fejedelmünk nevét, meghagytam az -y-t.

⁶⁰ *Major Zoltán László*: A Hajdú-Bihar megyei Bocskai-hagyományok nyomában. Rálátás, V. 2004. 4. 2-18. Idézet: 13. - Vő.: *Benda Kálmán*: A Bocskai szabadságharc. Bp., 1955.; *Nagy László*: A Bocskai szabadságharc katonai története. Bp., 1961.; *Szabó István*: A hajdúság kialakulása. Debrecen, 1956.; *Molnár Erik*: Történetiszemléletünk nacionalista maradványai. = Új Írás, 1962. 11. sz.; *Perjés Géza*: A nemzeti önérzet zavarai. = Látóhatár IV. 1967. 7-8. sz. 699-702.

„A XX. század közepén éppen a Bocskai kultusz egyfajta kiteljesedésének köszönhetően viharos elvi, történelmi, hagyományértelmezési vita bontakozott ki, ha úgy tetszik nemzeti és "internacionalista" szemléletű történészek között. Benda Kálmán 1955-ben adta ki a Bocskai szabadságharc-ról szóló munkáját, majd néhány évvel később Nagy László A Bocskai szabadságharc katonai történetéről írt monográfiáját látott napvilágot. Szabó István professzor pedig a hajdúság történetéről írt egyszerre összefoglaló jellegű és új szemléletű tanulmányt. Molnár Erik mintegy válaszkritikaként a történelemszemlélet nacionalista maradványairól szóló tanulmányát 1962-ben írta, melynek nyomán széles körű, a történettudományon túl az egész magyar kultúréletre kiterjedt vita bontakozott ki.”

A szerencsi Bocskai-hajdúhagyományok további alakulásában – ne illessen a szerénytelen-ség vádja – van valami csekély részem magamnak is. Amikor 1969-ben Debrecenbe kerültem, a Déri Múzeum igazgatójaként első dolgom közé tartozott, hogy a már korábban is megrendezett Múzeumi Hónapokat gazdagabb, részben állandósulható programokkal megerősítem, hagyományossá tegyem. Az egyik ilyen állandósítandó, hagyományossá váló rendezvénynek szántam az október 15-i megemlékezéseket, az álmosdi csata évfordulóján minden hajdútelepülésen, illetőleg minden olyan helyen, ahol valamiféle Bocskai-emlékmű állt. Ennek a megemlékezésnek volt némi erősen elhalványodott-elfelejtett előzménye Álmosdon. De máshol sehol. Ezeket a megemlékezéseket éppen ezért gondosan elő kellett készíteni és mind tudományosan, mind közművelődésileg pontosan, jól, színvonalasan, élményt jelentő módon megszervezni és lebonyolítani. 1969-ben, az akkori Múzeumi Hónap során még nem tartottunk ilyen megemlékezéseket; ellenben 1970-ben már igen. Ezekről az 1970. évi Bocskai-megemlékezésekről a Déri Múzeum irattárában lévő iratokon kívül az 1970. évi meghívó-műsorfüzet két részletéből is tájékozódhatunk. Az első rész egy bevezető-tájékoztató jellegű cikk *Az álmosdiószegi csata évfordulója* címen, bejelentve, hogy az október 15-i Bocskai megemlékezéseket következetesen, bővülve folytatni fogjuk.⁶¹ A másik részben pedig az első (figyelmet keltőnek is szánt, reprezentatív) megemlékezés részletes programját közzöltük. Eszerint Álmosdon *Benda Kálmán*, Debrecenben *Rácz István*, Hajdúböszörményben *Poór János*, Nagykerekiben pedig *Módy György* tartott emlékbeszédet és koszorúzta meg az ottani Bocskai-emlékművet.⁶² Amint a felsorolásból is látható, ezekből a megemlékezésekből még több helység, illetve Bocskai-emlékmű, emlékhely kimaradt; többek között Szerencs is.

A kezdeményezés nem várt óriási érdeklődést váltott ki, úgyhogy az 1971. évi Múzeumi Hónap október 15-i Bocskai megemlékezéseit már a következő helyeken tarthattuk meg: Álmosd (*Nagy László*), Budapest (*Benda Kálmán*), Debrecen (*Szendrey István*), Nagykereki (*Rácz István*), Kismarja (*Orosz István*), Hajdúböszörmény (*Poór János*).⁶³ 1972-ben sikerült a kört még jobban kibővíteni. Ekkor került sor először, ugyancsak gondos előkészítés után, Szerencsen is Bocskai-megemlékezést tartanunk. Erről az eseményről a Bocskai István Gimnázium 50 évének történeti összefoglalása így emlékezik meg: „A park [a gimnázium parkja] azóta is helyszíne a hagyományosan október 15-én Bocskai által 1604-ben győzelmesen megvívott álmosdi csata évfordulóján tartott koszorúzásnak és megemlékezésnek.”⁶⁴ Szerencsen ez a koszorúzásunk és megemlékezésünk bevezető része volt egy ottani Bocskai emlékünnepe-soro-

⁶¹ Hajdú-Bihari Múzeumi Hónap 1970. Meghívó, műsorfüzet. Debrecen, 1970. 15.

⁶² Uo. 6-7.

⁶³ Hajdú-Bihari Múzeumi Hónap 1971. Meghívó, műsorfüzet. Debrecen, 1971. 7.

⁶⁴ *Gál András–Nyíri Tibor–Vitányi Béla* (szerk.): A Bocskai István Gimnázium 50 éve. I. m. 42.

BOCSKAI ISTVÁN MELLSZOBRA SZERENCSEN
(Simonka Sándor és Ekker Róbert alkotása)

zatnak. A koszorúzást és emlékbeszédet megelőzően nyitottuk meg Szerencsen a Déri Múzeum *Bocskai Emlékkiállítását* (Dankó Imre).⁶⁵ Az emlékünnepeked érdemes folytatása volt, október 21-én az *ifj. Paál Mihály* szobrászművész alkotta Bocskai István kő-mellszobor felavatása a gimnázium udvarának parkjában.⁶⁶ Szerencsen ezek a koszorúzásos megemlékezések nemcsak nagy érdeklődést váltottak ki és állandósultak, hanem tartalmas újjáélesztőivé váltak a szerencsi Bocskai- és hajdúhagyományoknak. Ennek tudhatjuk be azt is, hogy 1979-ben, amikor a Bocskai István Gimnázium fennállásának 25 éves évfordulóját ünnepelték (fényes emlékünnepeked: 1979. október 26-án) elkészítették *Fery Antal* grafikus-mozaikművésszel *Bocskai István* nagyméretű mozaik *melképét* (az iskola külső homlokzatára került) és *Bocskai István a hajdúk élén* című mozaik kompozíciót (ez az iskola aulájában nyert elhelyezést).⁶⁷ A további szerencsi Bocskai-hajdúhagyományörző tevékenységre nézve igen jónak találok *Marosi Sándor* akadémikus az ötvenéves gimnáziumot köszöntő üdvözlétének címét idézni: *A Bocskai István Gimnázium - Szerencs szerencséje*.⁶⁸ Marosi Sándor méltán nevezte a gimnáziumot Szerencs szerencséjének, mert résztvevő, munkás tanúja volt mindannak a közfigyelmet keltő, mozgalmas tudományos és közművelődési szervező és „lebonyolító” tevékenységnek, aminek a motorja a szerencsi Bocskai István Gimnázium, illetve igazgatója, tanári kara és tanulóifjúsága volt és a jelenben is az.

Szerencs önkormányzata, mintegy bevezetéként a 400 éves jubileumi ünnepekedekhez, 2004. április 17-e és 20-a között (az 1605. évi szerencsi országgyűlés, illetve Bocskai István fejedelemmé választása 399. évfordulóján) nagyszabású emlékünnepeked-sorozatot rendezett. Ekkor hozták azt a határozatot, hogy április 20-át *Szerencs Város Napjának* nyilvánítják, és minden évben megemlékeznek róla. Meghirdették a *Bocskai Emlékévet*, és április 19-én Bocskai-emléktáblát lepleztek le a szerencsi Rákóczi-vár Zempléni Pantheonjában; szeptember 20-án pedig leplezték a református templom bejáratánál Bocskai István bronz mellszobrárt, *Simonka Sándor* és *Ekker Róbert* szobrászművészek alkotását. A 2005. évi városnapon pedig a szerencsi országgyűlés és Bocskai fejedelemmé választása 400 éves jubileuma alkalmából leplezték le *Bocskai István* egészalakos bronz szobrárt a református templom melletti terecskévé szélesedő útszakaszon.

⁶⁵ Hajdú-Bihari Múzeumi Hónap 1972. Meghívó-műsorfüzet. Debrecen, 1972. 6. - Az október 15-i szerencsi megemlékezéseket nyugdíjba vonulásomig megtartottuk. 1973-ban emlékbeszédet mondott és koszorúzott Kilián István; 1974-ben: Lovas Márton; 1975-ben: Masits László; 1976-ban: Kilián István; 1977-ben: Kilián István; 1978-ban: Dankó Imre; 1979-ben: Módy György; 1980-ban: Cs. Tábori Hajnalka; 1981-ben: Masits László; 1982-ben: Dankó Imre. Az 1982. évi Hajdú-Bihari Múzeumi Hónap meghívó-műsorfüzetében, mintegy „zárás”-ként *A Bocskai-kultuszról* címmel rövid összefoglalóm jelent meg (21-23.).

⁶⁶ *Gál András–Nyíri Tibor–Vitányi Béla* (szerk.): *A Bocskai István Gimnázium 50 éve*. I. m. 42-43.

⁶⁷ Uo. 44-45.

⁶⁸ Uo. 225.

Borsi Antal: Bocskai

Mindebben a munkában igen fontos – általában kezdeményező – szerepe volt a Bocskai István Gimnáziumnak. Mint ahogy abban is, hogy a *Frisnyák Sándor* professzor vezetésével (a MTA Földrajztudományi Kutató Intézete, a Magyar Földrajzi Társaság, a Debreceni Egyetem különböző tanszékei, a szegedi, a pécsi egyetemek és az ELTE földrajzi tanszékei, valamint a Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszéke bevonásával) kétévenként megrendezésre kerülő tájkonferenciák közül már háromnak Szerencs volt a színhelye. Az ezekhez a konferenciákhoz készült (az előadásokat tartalmazó) tanulmánykötetokről már az előzően volt szó. Ezúttal csak azt jegyezzük meg, hogy nemcsak a három „szerencsi kötet”-ben, hanem a sorozat több más kötetében elszórva is számos Szerencsrel foglalkozó, esetenként alapozó jellegű tanulmányt találunk.

És ha azt is figyelembe vesszük, hogy ez a tanulmánykötet-sorozat – különösen az említett „szerencsi” tanulmánykötetek – a probléma-felvetés, a szerkesztési és a tipográfia szempontjából mintául szolgáltak a *Szerencs monográfiájának* és a *Bocskai István Gimnázium 50. évét* ünneplő és emlékeztető tévő jubileumi kiadványnak (iskolatörténet) is, látjuk igazán, hogy mily nagy erkölcsi és anyagi erőket ügyes felhasználásával teremtenek a szerencsi gyűjtő, kutató, tudományos és közművelődési „erők”, patrióták fontos kulturális, tudatformáló értékeket.

Jelentős eredménynek tartjuk azt is, hogy 1989-ben Szerencsen *Bocskai István Társaság* alakult, azt is, hogy 1994-ben létrehozták a *Bocskai István Gimnázium Alapítványt*. A Bocskai István Társaság igen helyesen feladatának tekinti a kapcsolatfelvételt az ország és a környező országok Bocskai társaságaival, köreivel, kölcsönösen tájékoztatják egymást munkájukról, segítik egymást a Bocskai-kultusz elmélyítésében. Nyilván ezeknek a célkitűzéseknek megfelelően tett Szerencs város Önkormányzata *Nyáradszeredán* látogatást és koszorúzza meg az oly sok rejtegetés után újra felállított Bocskai-szobrot. A szerencsi Bocskai István Gimnázium ugyancsak kapcsolatokat épített ki az ország Bocskai István nevét viselő iskoláival, kultúrintézményeivel.

Mégis, ha témánk szemszögéből nézzük az utóbbi 50 év munkáját, azt kell megállapítanom, hogy mind a szerencsi Bocskai-, mind a hajdú-hagyományok feltárása, összegyűjtése, kutatása terén még sok és nagy feladatunk van. Éppen ezért az elkövetkezendő idők egyik legfontosabb és legszebb szerencsi helytörténeti feladatának a szerencsi Bocskai-hajdúmúlt hagyományainak feltárását tartjuk.

BOJTOR ISTVÁNNÉ

Petneházy Dávid és családja

A Petneházy család ma is élő tagjai úgy tudják, hogy ősük, a híres vitéz, *Petneházy Dávid Göncruszkán van eltemetve*. Sírját több ízben keresték. Mivel az akkori egyházi könyvek a harcok alatt mind a tűz martalékává váltak, erről írásos adat nem található a református egyháznál.

A Petneházyszik a szicíliai normannok, a Nápoly melletti Caserta városából jöttek 1092-ben Magyarországra, mikor Kálmán király menyasszonyát, Busilla hercegasszonyt kísérték hazánkba, az akkor Magyarországhoz tartozó Dalmáciába, Tengerfehérvárra. Először a Boszan melletti Bródnál telepedtek le, de a tatárjárás után a történelmi Magyarország minden részébe eljutottak. Székelyföldről a Vágvidékig, Ugocsától Belgrádig.¹ Mind tanult, művészszerető emberek, jó katonák voltak. Kanonokok, papok, tengerészek, feltalálók, egyetemi tanárok, orvosok kerültek ki közülük. Diplomáciai pályán is tevékenykedtek. 1417-ben Petneházy Márton Zsigmond király kedvelt tanácsadójaként többször kísérte őt külföldi útjaira. Egyik címerüket tőle kapták a constanzi zsinaton.² Címerük: pajzs udvarában koronás könyöklő kard, mely szövétneket vagy kardot, annak végén pedig levágott török fejet tart.³

Petneházy Dávid apja, István Világos várát bírta.⁴ Kemény János így írt róla: „*Kisded, módos, immár öreg idejű, de híres vitéz, úriember volt*”.⁵ Korán protestánsok lettek.

Dávid 1645 körül született és 1687-ben halt meg. A debreceni református kollégiumban tanult. Csakhamar huszárként katonai pályára lépett. 1678/79-ben már mint ezredes vitézkedik Thököly Imre kurucái között. Fontos szerepe volt az 1679 novemberi szikszói győzelemben. 1683-ban a Felső-Magyarország előhadainak nagy részét a hadvezér reá bízta. 1685-ben Morvaországban vezette a csapatokat. Mikor a váradi török pasa Thökölyt csúfosan elfogta, több tisztársával együtt I. Lipót pártjára állott, hogy bosszút álljon a törökökön. Részt vett Kassa, Szolnok, Szarvas felszabadításában és 1685. december 6-án Arad visszavételében. 1686. január 14-én a királytól igen magas kitüntetést nyert el.⁶ Buda várának visszafoglalásánál 800 kurucával legendás hírré tett szert 1686 augusztusában, majd szeptember 2-án. Neve ezáltal lett emlékezetes a magyar történelemben. 1686. október 15-én Szeged felmentésében is kitüntette magát. Sajnos ezután – a kortárs Cserei Mihály szerint – „a sikereire irigy németek megmérgezték” a tolnai táborban.⁷ Leánya, Petneházy Éva – Máriássy Miklósné – temette el Ruszkán.

¹ Petneházy Zalán szíves levélbeli közlése 1985, 1132 Bp., Alig u. 11/a.

² Révai Nagy Lexikon. XV. k. 390.

³ Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Bp. 1862. P-R, 274.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Révai Nagy Lexikon. Bp., 1922. XV. 390.

⁷ Magyar Nagylexikon, XIV. k. 738. és Petneházy Zalán szíves közlése, Bp., 1985.

Határozott, tanult, jó katona volt és jó politikus. Szerette hitét és hazáját. Még Thököly táborából írta saját kezűleg az egyik császári szolgálatban álló barátjának: „*a mi hazánk szomorú állapotjában tudnunk kell, hogy mind a ketten az magyar népnek vagyunk a gyermekei! Én, ki itten az ellenség kegyereiben és megbecsülésében élek, és kegyelmed, ki az idegen császár parancsának engedelmeskedik, egymás iránt hívségben vagyunk édes Hazánk boldogulására...*” Utolsó szavai a következők voltak: „*Ha magyar vagy és sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy és pénzed se legyen sok...*”⁸

A kérdés az: hogyan kapcsolódik Petneházy Dávid Göncruszkához? Minden bizonnyal házasságkötése, illetve leánya révén. Első felesége Chernel György abaúji alispán Mária nevű leánya volt, a második pedig Berényi Zsuzsanna. Két gyermekéről tudunk: Éva Máriaassy Miklós ruszakai birtokos felesége lett, János pedig 1709-ben Rákóczi Ferenc hadbírája.

Az ősi származású Chernel családot IV. Béla király emelte ki a várjobbágyok sorából. A Dunántúlról a tatárjárás után a Felvidékre telepedő ágból Chernel György játszott nagy szerepet I. Rákóczi György idejében, a fejedelem bizalmi embere, felső-magyarországi jószágainak kormányzója volt, s a Pázmány Péter meg Eszterházy Miklós közötti érintkezések közvetítője. Chernel György felesége, Dersy Zsófia révén a Tisza-vidéki részeken nagy birtokokat szerzett. Mikor 1640-ben Göncön óriási tűzvész pusztított, a megyeháza is leégett, ezért a gyűléseket többször Garadnán tartották, majd pedig 1649. június 29-én Chernel György „édes hazája iránti szeretetből indítatva” felajánlotta kassai palotáját Abaúj vármegyének gyűlések és törvényszékek tartására.⁹ Chernel Györgynek malma volt Ruszán, a falu keleti oldalán, a csekély vizű patakon. Ezt a malmot 1732-ben Canitz Gyula Ernő újíttotta fel. Ez a porosz származású előkelő férfiú Krajnik Sándorné Máriaassy Mária testvérének, Juliannának a férje volt.

Chernel György unokájának, Petneházy Évának Máriaassy Miklós ezredes, ruszakai birtokos volt a férje. Nyilván ők temették el a vitéz Petneházy Dávidot, az édesapát Ruszán. Mivel protestáns volt, lehet, hogy a református templom kertjében helyezték el, esetleg a Kornis-féle kriptában. Akkor még nem állott a római katolikus temetőkápolna, ahová később a Máriaassy, a Krajnik, a Kazinczy családok temetkeztek. Előfordulhat az is, hogy a Máriaassyak általunk még nem ismert sírkertjében helyezték nyugalomba. A fentiek alapján azonban elfogadott tény, hogy a hős Göncruszka földjében nyugszik.¹⁰

Máriaassy Miklósné született Petneházy Éva nagyanja volt Krajnik Sándorné született Máriaassy Máriaának, aki pedig Kazinczy Klárának, az író Kazinczy Ferenc kedves húgának anyósa lett.

⁸ Petneházy Zalán szíves közlése, Bp. 1985.

⁹ Szalipszky Péter: Gönc. Száz magyar falu. Bp., 2000. 158.

¹⁰ Petneházy Zalán hajóskapitány személyesen is járt nálunk és sok adatot közölt. Szerette volna a kriptát feltáratni, de akkor a műemlékvédelem nem tudott vele foglalkozni. Dr. Sófalvy Ida szamosújvári orvos-családtag nemzetségének alkati jellemző vonásait az alábbiakban foglalta össze, hogy a sír feltárása esetén azonosítani tudják őstüket: „Magasság 170-175 cm, sovány, szikár, olykor zömök testalkat. Magas, széles homlok, egymástól szokatlanul távol, mélyen ülő, vízszintes vágású szemek, hegyesen sarkos áll, szűk fogsor, rövid szegycsont, laposan simuló bordák a mellkason, barna bőr, sötétbarna sűrű, sima haj, egyenes, kicsit széles orr. Kiálló arccsont, viszonylag kis ököl.”

RICHARD PRAŽÁK

Cseh diákok a magyar református iskolákban a türelmi rendelet kiadása után

A magyar református lelkészek és tanítók a cseh nép közötti kulturális felvilágosító működésének legjelentősebb és legnagyobb elismerést érdemlő része az a törekvésük volt, hogy a népi származású cseh megújhodáskori értelmiséget a magyar református iskolákban neveljék. A református vallású cseh jobbágyok rögtön a türelmi rendelet megjelenése után nagy érdeklődést mutattak az ezekben az iskolákban való tanulás iránt, és arra számítottak, hogy fiaikat az alumnátusokban helyezhetik el, ami abban az időben az egyedüli lehetőséget jelentette a szegényebb jobbágyok részére, hogy gyermekeiket kitaníttathassák. Az első csehországi magyar származású szuperintendens *Kovács Ferenc* már Csehországból a tiszántúli református szuperintendensnek, Szilágyi Sámuelnek írt első híradásában megemlítette a cseh jobbágyoknak azt a törekvését, hogy gyermekeiket Magyarországra küldjék tanulni, és ott számukra valamelyik református kollégium alumnátusában ellátást szerezzenek. Ezt az óhajt Kovács a tiszáninneri református szuperintendenssel, Szalay Sámuellel is közölte. Szalaynak pedig Kovács előtt már a morvaországi református szuperintendens *Blazsek Mihály* írt, hogy szívesen küldene a debreceni vagy a losonci iskolába a morvaországi Javorníkról jobbágyfiúkat.¹

Még Blazsek és Kovács leveleit megelőzően maguk a helvét hitvallású cseh jobbágyok tárgyaltak gyermekeik református iskolában való tanulásáról a magyar kálvinista egyház ágenseivel.² Főképpen Debrecenről volt szó, mert ennek a cseh reformátusok körében kiemelkedő híre volt. Hála kezdeményező tárgyalásuknak, amely bizonyítja, hogy milyen erőfeszítéseket tettek a cseh jobbágyok gyermekeik magasabb műveltsége érdekében, a magyar reformátusok hozzájárulásával már 1782 őszen hét gyerek indult el Debrecenbe tanulni (hárman Cseh- és négyen Morvaországból). A türelmi rendelet kiadása után ezeknek az első cseh tanulóknak a magyarországi kálvinista iskolákba történő elmenetele nem ment nehézségek nélkül, mert 1782 novemberében Komáromban feltartóztatták őket, és a megyei hatóság vizsgálatot indított, mert nem volt engedélyük a katonai hatóságoktól, és meggyanúsították őket, hogy a katonai összeírás elől szöktek meg. A komáromi alispán, Bossányai Imre azonnal jelentést tett a magyar helytartótanácsnak, az pedig közvetlenül a császárnak tett je-

¹ Ld. Kovács Ferenc Szilágyi Sámuelhez intézett levelét, Krouna. 1782. nov. 16. A Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltára (a továbbiakban TREKL), Debrecen, Püspöki iroda iratai, 1782/33. Kovács levele nem említi meg Szalayt, de Szalay megemlékezett róla Szentgyörgyi István sárospataki kollégium rektorához írt levelében, Miskolc 1782. nov. 25. A Sárospataki Református Kollégium Könyvtárának Kézirattára, Kt. 864/101. Blazsek Mihály 1782. aug. 16-i, Szalay Sámuelhez intézett levelének másolata megtalálható Szalay Sámuel tiszáninneri református szuperintendens naplójában 1782. szept. 2-nál, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (a továbbiakban: SRKLt) Sárospatak A XIX 6872.

² Vö. pl. Mihályfalvi János levelét id. Ráday Gedeonhoz Pozsony, 1782. nov. 6. Ráday Könyvtár Kézirattára Budapest, 1338.

lentést, és a cseh-osztrák udvari kancellária elnöke, Kolovrat gróf már december közepén meghagyta a cseh guberniumnak, hogy vizsgálja ki gondosan az egész ügyet és igyekezzék a következő alkalommal megakadályozni, hogy a cseh tanulók magyar kálvinista iskolákba menjenek tanulni.³

A rendelkezés ellenére sem sikerült teljesen megszüntetni az akciót, és főképpen az államhatalom nem tudott elcsípní minden cseh diákot, aki Magyarországra ment tanulni. Nagy segítséget jelentett ezen a téren a magyar kálvinisták által – túlnyomórészt az állami hivatalok tudta nélkül – nyújtott támogatás. 1783 elején Morvaországból három fiatal ment Losoncra tanulni, ugyanebben az időben tárgyaltak cseh tanulóknak a sárospataki alumnátusba való felvételéről. 1783 január 14-én elhatározták, hogy három-három diákot vesznek fel Cseh- és Morvaországból, s a miskolci református középiskola is elhatározta, hogy alumnátusába négy cseh diákot vesz fel, ugyancsak paritásos alapon kettőt Cseh- és kettőt Morvaországból. A cseh diákok losonci, miskolci és sárospataki ingyenes ellátása főképpen a tiszáninneni református szuperintendens, Szalay Sámuel érdeme volt, aki ezt már 1782 novemberében megígérte Blazsek Mihálynak.⁴ 1783 tavaszán pedig a magyar reformátusok elhatározták, hogy iskoláik alumnátusában további tizenkét cseh tartománybeli diáknak adnak helyet.⁵

A cseh jobbágyok iskolázásának engedélyezése ellen a Habsburg-monarchia legfelsőbb helyein tanúsított kezdeti ellenállás 1784-ben szemmel láthatólag csökkent. Az osztrák hivatalok legalább részben megbékéltek ezzel a ténnyel, és csak a forradalmi és napóleoni Franciaországgal vívott háborúk idején harcoltak ellene energikusan, amikor a hadra foghatók számának csökkenésétől félték. De mindig arra törekedtek, hogy az ügyben megfelelő felügyelettel rendelkezzenek, ebből a szempontból a magyar hivatalok együttműködtek a csehekkel. A magyar helytartótanács 1783 elején meghagyta, hogy a magyar iskolákban a cseh tartományokból egyetlen diákot sem lehet felvenni, akinek nincs a cseh hatóságok által kiállított rendes útlevele, 1783 júniusától kezdve pedig a cseh-osztrák kancellária rendelete értelmében valamennyi Magyarországon tanuló cseh jobbágynak meg kellett szereznie a katonai bizottság engedélyét.⁶ A magyarországi református iskolákban tanuló első cseh diákok többsége Morvaországból származott. 1791-ben a csehországi református szuperintendens Szűcs Sámuel arra kérte a tiszáninneni református egyházkerületet, helyezzen el a pataki alumnátusban két csehországi diákot. Ezt a kérést nyilvánvalóan teljesítették, mert 1794-ben Szűcs azt kérte, hogy az alumnátus cseh diákjainak számát emeljék fel nyolcra, háromnegyed évvel később pedig már tíz helyet kért. A magyar kálvinisták a sárospataki református kollégium nehéz anyagi helyzete ellenére 1795-ben a pataki alumnátusba az eredetileg kért nyolc cseh diákot felvették.⁷ A pataki kollégium több cseh diáknak nyújtott még díjtalan ellátást az alumnátusában, és az 1810/11-es tanévben elérték a legmagasabb létszámot, a tíz főt.⁸

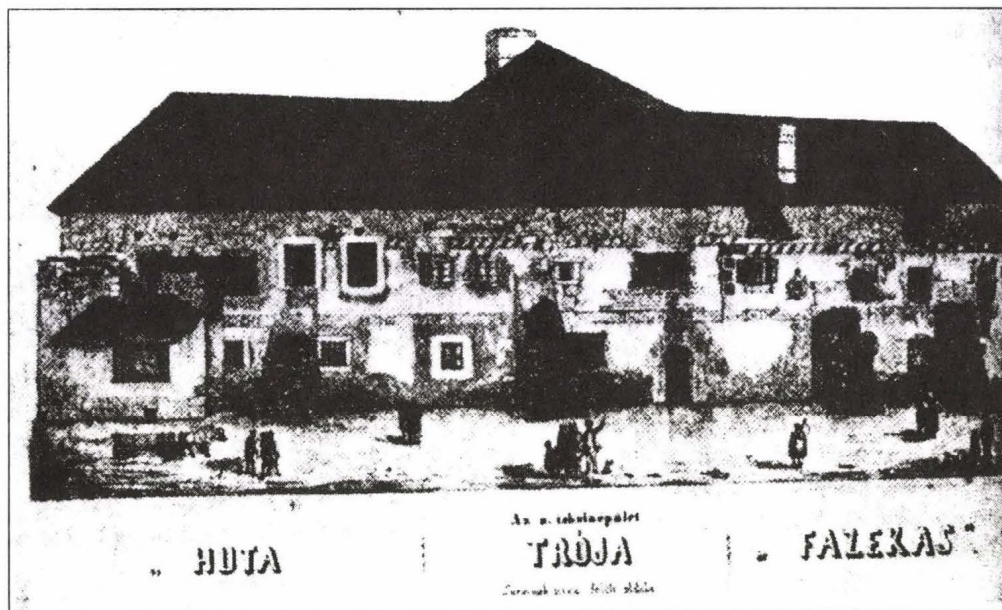
³ Az egész eset iratanyaga Státní ústřední archiv (Állami Központi Levéltár) Prága, ĚG Publ. 1774-1783, G 1, 161 sz. alatt található.

⁴ Vö. Szalay Sámuel levelét Kovács Ferenchez, Miskolc, 1783. márc. 9., Szalay másolata, SRKLt, Sárospatak A XIX 7035. és Blazsek Mihályhoz, Miskolc, 1782. nov. 20., Szalay másolata, uo. A XIX 6874.

⁵ Ld. Kovács Ferenc levelét F. A. Nostichoz, a cseh királyság legfőbb vágródfjához, Krouna, 1783, ápr. 24. Státní ústřední archiv (Állami Központi Levéltár) Prága, ĚG Publ. 1774-1783, G 1, 161 sz.

⁶ Vö. a cseh-osztrák kancellária leiratát a cseh guberniumhoz, Bécs, 1783 jún. 16. uo.

⁷ Lásd Szűcs szuperintendens levelét a tiszáninneni református egyházkerülethez, Vysoká, 1791. máj. 5., SRKLt, Sárospatak A XXIV 8839, a cseh református egyházkerület levelét a tiszáninneni református egyházkerülethez, 1794. jún. 3., uo.

A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM

A cseh tartományokból való cseh diákok a magyar református főiskolák közül leginkább a sárospataki református kollégiumot látogatták, ahova nagy számmal jártak szlovákiai diákok is. Csak 1800 és 1836 között 52 cseh diák járt Patakon.⁹ A Patakon végzett cseh diákok közül meg kell említeni a cseh- és morvaországi református egyház első cseh nemzetiségű szuperintendensét, Kubeš Mátyást, illetőleg Jiří Opočenskýt és a cseh megújulás olyan irodalmi munkásait, mint Jan Kašpart, Jan Janatát és Jan Šolín-Ledeckýt.¹⁰ A volt pataki diákok közül megemlítendő még valašskói népi ébresztő, Josef Gerža és a Hradec Králové melletti Èernilov lelkésze, Jan Košut, akinek állandó kellemetlenségei voltak a hivatalokkal és akit azzal vádoltak, hogy hitetlen és a népet a hatóságok ellen uszítja.¹¹

A cseh diákok kisebb része Debrecenbe ment főiskolai tanulmányait elvégezni, ahol a tiszta magyar környezetben nehezebb körülmények között tanult, mint Patakon. 1801-1828 között itt 28 cseh diák tanult,¹² tehát nagyjából fele annyi, mint Sárospatakon. Debrecenben a cseh diákok tipikusan magyar vidéket és a magyar nemzeti törekvések kelet-magyarországi központ-

A XXV 9182, Szentgyörgyi István pataki rektorak, a tiszáninneni református egyházkerület főgondnokának. Báji Patay Józsefhez 1795 március végén vagy április elején írt, datálatlan levelét, uo. A XXV 9325, és a cseh alumnusok költségeinek naplóját a pataki kollégiumban az 1795/96-os tanévben, uo. A XXV 9412.

⁸ Vö. A pataki alumnátus diákjainak áttekintését az 1810/11-es tanévről, uo. A XXXV 13824.

⁹ Vö. *Protocollum togatorum subscribentium 1797-1840* és *Tabella generalis studiosorum 1812-1816*, SRKLt.

¹⁰ Cseh- és morvaországi tevékenységükről részletesen ld. *Jan Blahoslav Èapek: Èeskoslovenská literatura toleranèní* (A csehszlovák irodalom a türelmi rendelet korában) II, Praha 1933, 205, 215, 199-201.

¹¹ Geržáról írt *Bohuslav Burian: Toleranèní kazatelé na Valašsku* (Tolerált lelkészek Valašskón 1781-1861), *Valašské Meziříèí* 1938, 477-487, Košutról *Justus Szalatnay: Pami ti evanjelického reformovaného sboru v Èernilovi* (A èernilovi református gyülekezet emlékezetei), Praha 1886, 21.

¹² Vö. *Series studiosorum Coll. Ref. Debrecziensis 1792-1825* és *1826-1869*, továbbá *Iskolai osztályozási könyvek 1797-1848*, A debreceni református kollégium levéltára.

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM

ját ismerték meg, s akadtak köztük olyanok, akik tartósan megtelepedtek Magyarországon és ott otthonra találtak. Az egyik közülük pl. Karel Lukl volt, a vsetíni vikárius, aki 1823-1827 között tanult Debrecenben és 1834-ben Temesváron választották meg lelkésznek.¹³ A debreceni cseh diákok között a legérdekesebb egyéniség Josef Roztomilý volt, aki (1821-ben) a morvaországi Boskovicében született, 1839-1844 között Debrecenben tanult, tanulmányai befejezése után tartósan megtelepedett Magyarországon, egy idő után elmagyarosodott (Dicsőfíre változtatta meg nevét) és a magyar nemzeti törekvések lelkes híve lett. A forradalom alatt 1848-ban Kossuth híveként és Eötvös József közoktatásügyi miniszter külön megbízásából Nyugat-Európában tett körutazást, hogy a tanítóképzés módját tanulmányozza. A forradalom bukása után a magyarországi hivatalok üldözték és megfosztották állásától.¹⁴

Sok cseh tanuló látogatta a pápai református kollégiumot is, amely sokkal közelebb fektet a cseh határhoz, mint a sárospataki vagy a debreceni. 1806-1837 között 33 cseh diák tanult Pápan.¹⁵ Nevezetesebbek közülük Ján Kollár epigonjai, Gerzon Soltész és Josef Kaèer

¹³ Ld. a morvaországi vsetíni esperesnek, Jakub Lukl-nak a morvaországi szuperintendenshez, Jiří Opoèenskýhez intézett 1834. szept. 11-i levelét, Archiv moravské superintendence (A morvaországi egyházkerület levéltára, továbbiakban AMS) Prága, fasc. 48.

¹⁴ Roztomilý személyére dr. Tóth Endre debreceni egyetemi tanár hívta fel figyelmemet, amiért még most is hálás vagyok. Az ő tulajdonában található volt Roztomilý kéziratos naplója is, amelyből az adatokat vettem. Roztomilýnak a magyar forradalom alatti tevékenységére vonatkozóan ld. Református Egyházi és Iskolai Lap 1848, 35. és 56. sz., ahol Roztomilýnak nyugat-európai útjáról Szél Miklóshoz írt leveleit is kiadták. Magyar református körökben jól ismerték Josef Roztomilý fiát, Dicsőfi Józsefet (1859-1920), aki teljesen egybeolvadt a magyar környezettel és teológiai tanár lett Debrecenben. Ld. *Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*, 3. javított és bővített kiadás, Bp., 1977. 150-151.

¹⁵ Főlvételi könyv 1797-től 1851-ig, Pápai főiskola levéltára, Pápa.

író, aki Kalich, meè a kař (Kehely, kard és kereszt) címen terjedelmes köteteményt írt, szimbolikusan ünnepelve a cseh történetben a huszitizmus örökségét.¹⁶

A többi magyar református iskola között a cseh diákok a kecskeméti és a nagykőrösit látogatták. Kecskeméten és Nagykőrösön a cseh diákok főképpen a debreceni tanulmányokra készültek fel. Először Kecskemétre jártak, ahol 1792-ben két cseh diákot vettek fel a helyi református gyülekezet költségére az alumnátusba és csak később, főképpen a XIX. század tízes éveiben Nagykőrösre, ahol ebben az időben a jakobinus összeesküvés egyik résztvevője és Rousseau tisztelője, Fodor Gerzson tanított. Pavel Jakš életrajzában emlékezett meg róla.¹⁷

Sárospatakon, Debrecenben és Pápán 1800 és 1818 között a cseh tartományokból összesen 113 diák tanult. A cseh diákok a magyar református főiskolákban való tanulás lehetőségéért a magyar reformátusok önzetlen pénzügyi segítségével voltak hálára kötelezve. A legnagyobb arányú ilyen segítséget Sárospatakon kapták, ahol a magyar kálvinista nemesség szerzett érdemeket adományával és hagyatékaival, és az egyszerű nép is tömegesen adakozott a sárospataki kollégium részére. Csak 1799 és 1814 között több mint háromezer arany forint értékű adományt kapott a sárospataki kollégium vezetősége a cseh diákok részére, és templomi gyűjtés révén tevékenyen vett részt a cseh diákok támogatásában az egész tiszáninneni egyházkerület, főképpen az abaúji, zempléni és borsodi esperesség.¹⁸ Később a tiszáninneni kerület javaslatára és a magyar református egyház egyetemes konventjének hivatalos támogatásával – 1814-ben csatlakozott a konvent az akcióhoz – a többi református egyházkerületben is bevezették a templomi gyűjtést. A dunamenti egyházkerületben pl. erre a célra 1823-ig 2379 aranyat gyűjtöttek össze.¹⁹

A magyar reformátusok anyagi támogatása egy sor jobbágycsaládból származó cseh diák iskolázását tette lehetővé, akiket egyébként nem küldhettek volna iskolába. A cseh jobbágyfiúkat a cseh tartományokban működő magyar református lelkészek és tanítók is aktívan segítették azzal, hogy részükre a magyar református iskolák alumnátusaiban ingyenes lakást szereztek, hogy részükre szállást és ellátást biztosítottak rokonaiknál, és gondoskodtak arról, hogy a cseh hivatalok magyarországi tanulmányokat engedélyezzék. A kerületi hivatal által kiállított útlevél nélkül egyetlen jobbágy-gyereket sem volt szabad fölvenni Magyarországon református iskolába. A hivatalos államapparátus arra törekedett, hogy a cseh jobbágyok gyermekeinek külföldi tanulmányát minél jobban korlátozza. Ezzel egyrészt meg akarta akadályozni a munkaerő nem kívánatos csökkenését, másrészt kevésbé bízott a népi rétegekből kinövő értelmiségben, mert joggal félt attól, hogy ez az értelmiség nem lesz loajális az akkori társadalmi rendszerhez. Jellemző a morvaországi Daëice melletti Velká Lhota falu jobbágyainak esete, akik a jihlavai kerületi hivatal tíz éven tartó elutasítása után csak akkor kaptak engedélyt arra, hogy gyermekeiket Magyarországra küldhessék tanulni, amikor lelkészüket,

¹⁶ Soltészról és Kaèerról részletesen írt *J. B. Èapek*: i. m. II, 169-189.

¹⁷ A cseh diákok kecskeméti és nagykőrösi tanulmányaira vonatkozó okiratok AMS Prága, fasc. 20, 32, 62, 115. A 62. fasciculusban az 1785-1872 közötti teológiai kadidátusok életrajza is megtalálható, köztük Pavel Jakš életrajza.

¹⁸ Vö. pl. A sárospataki református kollégium 1799-1814 közötti bevételei és kiadásai (tétel „a csehek számára“), SRKLT, Sárospatak XXXVIII, 15533, továbbá a tiszáninneni református egyházkerület deficiensi részére egyes egyházakban gyűjtött adományok, számadások, kimutatások, SRKLT, Sárospatak.

¹⁹ Ld. pl. Ráday Könyvtár Kézirattára Budapest, Püspöki Levéltár, C 20, A 9, A 24, és a pápai egyházkerületi levéltár 1811/119/17, 1815/44/8, 1815/86, 1816/41, 1817/44/3, 1817/82.

Inczédy János erélyesen fellépett; ő szerezte meg a cseh diákoknak a halasi és kúnszentmihályi református iskolák alumnátusaiban az ingyenes ellátást.²⁰ Inczédy önfeláldozó gondoskodása a cseh jobbágygyerekeknek magyarországi református iskolák látogatása érdekében nem volt elszigetelt jelenség. A cseh tartományokban működő magyar református lelkészek és tanítók közül hasonlóan gondoskodtak az állami hivatalok engedélyéről és a magyarországi ellátásról Kún Sándor, Simon János és a többiek. Kún néhány cseh diáknak a kecskeméti alumnátusba való ingyenes ellátása biztosítására felhasználta Weresmarty Sámuel Duna menti szuperintendenssel való ismeretségét és kecskeméti rokonságát,²¹ Simon pedig magyarországi tanulmányuk engedélyezéséért folytatott olyan konok harcot az állami hivatalokkal, mint Inczédy. Két vsetini tanulónak az ingyenes tanulásra vonatkozó kérvényét a morva-sziléziai gubernium azzal utasította el, hogy a magyarországi kálvinista iskolák nem a császár által jóváhagyott rendszer szerint működnek. A tilalmat 1794 derekán adták ki, röviddel Martinovics és társainak letartóztatása előtt, és oka nyilván attól a forradalmi szellemtől való félelem volt, amely akkoriban erősen behatolt a magyar kálvinista iskolákba.²²

A cseh diákoknak magyar református iskolákban való tanulása a nemzeti megújulás korszakában a magyar-cseh kapcsolatok egyik fontos ténye, amely fokozott figyelmet érdemel. A cseh megújulás értelmiségének kialakulása szempontjából a külföldi iskolák jelentőségének mérlegelésénél ezentúl nemcsak a szlovákiai luteránus iskolákkal és a németországi protestáns egyetemekkel kell számolnunk, hanem el kell ismernünk a magyar református iskolák jelentős szerepét is. A cseh tartományokban működő magyar református lelkészek és tanítók is kiváló érdemeket szereztek a cseh nemzeti megújulás népi származású értelmiségének nevelése terén, és így jelentős szerepet tölthettek be magában a cseh nemzeti megújulásban.

²⁰ Vö. Velká Lhota lakóinak levelét Blazsek Mihály morvaországi református szuperintendenshez 1802. jan. 13., AMS Prága, fasc. 58, I, továbbá Inczédy János leveleit Blazsek Mihályhoz, Velká Lhota 1805. febr. 9., máj. 6., uo. 12/0055, 12/0057.

²¹ Ld. Kún Sándor leveleit Blazsek Mihályhoz 1791. szept. 6., 1792. aug. 16., 1809 jan. 13., uo. 20/0004, 20/0017, 20/0061.

²² Ld. Simon János leveleit Blazsek szuperintendenshez Vsetín, 1793. aug. 24., 1793. nov. 12. és 1794. jún. 12., uo. fasc. 33. és Simon lelkésznek a morva-sziléziai guberniumhoz benyújtott kérvényével kapcsolatos iratokat Státní ústřední archiv (Állami Központi Levéltár) Brno B 14, fasc. 96, M 4305. A korabeli magyar iskolákban lévő titkos forradalmi diákköriekre vonatkozóan lásd *Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai I*, Budapest 1957, LXXXI, LXXXIX, 924-925, II, 677. s k., 719. s k., 750.

UGRAI JÁNOS

Beregszászi Nagy Pál elhúzódó peregrinációja Egy félresiklott pálya sikeres kezdete

Bevezetés

Beregszászi Nagy Pál (176?-1828) nem ismeretlen a tudomány számára.¹ Nevét elsősorban nyelvészeti értekezéseinek fölöttébb kritikus fogadtatása kapcsán ismerhette meg a korabeli, a tudományos diskurzust követő publikum. Mindenekelőtt az 1810-es évek közepén Kazinczy Ferencsel folytatott, s Beregszászi vereségével végződő pennaháború révén maradt meg az utókor emlékezetében. Meglehetősen vitatott munkásságának alapos elemzését viszonylag hamar elvégezték, s markáns, bár téves megállapításai nyomán máig megemléznek a nyelvtudomány kétszáz évvel ezelőtti állapotával foglalkozó munkák.²

Ezúttal azonban a XIX. század első éveiben rövid ideig a sárospataki kollégiumban is tanító Beregszászi Nagy Pál első szárnypróbálgatásaival, a tudósnek készülő ifjú külföldi tanulmányaival foglalkozunk. Beregszászi hosszúára nyúlt németországi működése ugyanis több szempontból is tanulságos. Részben személye mindenképpen kitűnő példa arra, hogy voltak, akik a sokféle nehézség ellenére is megtalálták a számításaikat idegen környezetben, s maradandó nyomot tudtak hagyni ideiglenes otthonuk szellemi fejlődésében. Másrészt a hazatérését megelőző hosszadalmas levelezés bemutatásával képet kaphatunk arról, hogy milyen érdekek befolyásolhatták egy-egy ifjú visszatérését vagy további távolmaradását. Végül elgondolkozhatunk Beregszászi személyes sorsának kedvezőtlen alakulásáról és a külföldi sikerek ebben való – furcsa módon károsnak bizonyuló – szerepéről is.

A XVIII. század végi protestáns peregrináció

Mivel a katolikus központi kormányzat II. József uralmáig következetesen tiltotta a protestánsok számára a teljes szervezetű, egyetemi szintű felsőoktatás létesítését, a reformátusoknak és az evangélikusoknak lényegében a tehetséges tanítványok külföldre küldése maradt az egyetlen lehetőségük. Éppen e kizárólagossága miatt a peregrináció nemcsak a protestánsok tudományos fejlődése, hanem már kulturális reprodukciója szempontjából is nélkülözhetetlennek számított.³

¹ Írásunk a Nemzeti Kulturális Alapprogram Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Szakmai Kollégiuma által támogatott, XIX. század eleji pataki professzorok bemutatását célzó kutatás keretében készült. (U.J.)

² Elsősorban Imre Sándor akadémiai székfoglalóját emelhetjük ki ezen a helyen: *Imre Sándor: Beregszászi Nagy Pál élete és munkái*. Bp., 1880. A korszerű tudományos összefoglalók közül például: *Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp., 1996. (A továbbiakban: *Kosáry*, 1996.) 521. 590-592.

³ *Rác István: A magyarországi protestáns peregrináció szükségesszerűsége és lehetősége*. In: *Rác István (szerk.): Politikai gondolkodás – műveltségi áramlatok*. Debrecen, 1992. 133-142.

A kormányzat protestáns alattvalóinak külföldi egyetemjárását sem fogadta szívesen. Főként a nyugat-európai „felforgató” eszmék, könyvek beáramlásának megakadályozása érdekében a XVIII. század folyamán is többször kísérletet tett az udvar a peregrináció nehezítésére, akadályozására: központi engedélyhez, útlevelhez kötötte az utazást, késleltette ezen engedélyek kiállítását, esetenként pedig egyenesen tiltotta (például 1756 és 1759 között) a kapcsolattartás e közvetlen formáját, a cenzúra pedig fokozottan ellenőrizte a deákok által behozott köteteket.⁴ II. József idején új megfontolás alapján nézték rossz szemmel a peregrinációt: a deákok által a birodalom területéről kivitt pénz nagysága aggasztotta leginkább a mindenképpen a legracionálisabb megoldást kereső uralkodót – ezért például azzal a rendelettel is igyekezett a peregrináció mértékét csökkenteni, hogy egykori peregrinusok nem kaphattak állami hivatalt.⁵

A többféle okból kiinduló akadályoztatás visszatérően felvetette az önálló protestáns egyetem vagy egyetemi kar alapításának szükségességét. Azonban amíg az udvar ideológiai-elvi okokból neheztelt a külföldi egyetemjárás intézményére, addig erről a megoldásról sem kívánt hallani. A türelmi pátenst követően azonban a főhivatalnokok körében is egyre jelentősebb hívei voltak a protestáns felsőoktatás kiteljesítéséhez szükséges állami beleegyezésnek. Ám az önálló egyetemi teológiai fakultás megalapítása ennek ellenére is további évtizedeket vett igénybe, mivel a II. József és II. Lipót halálát követő, a franciaországi forradalmi események által kiváltott konzervatív ijedelemtől is erősített politikai visszarendeződés ismét elvi fenntartásokat fogalmazott meg a protestánsok szabad működésével szemben. Végül a reformáció háromszázadik évfordulója hozott számottevő fordulatot az ügyben, melynek eredményeként 1821-ben megindulhatott a bécsi egyetem protestáns teológiai karán a munka.⁶

A tiltó és akadályozó intézkedések ellenére a XVIII. század folyamán – változó mértékben – végig meghatározó jelentőségű maradt a reformátusok életében a peregrináció. Egyes számítások szerint a XVIII. század folyamán országos szinten kb. kétezer, évente tehát átlagosan 35-40 magyarországi református deák szerzett így külföldön tapasztalatot. Az északkelet-magyarországi (tiszáninnen) reformátusok peregrinációban való részvételének a mértékét annak köszönhetően tudjuk körvonalazni, hogy ismerjük az 1807-ben szolgálatot teljesítő, kb. négy száz lelkész közül 193-nak az önéletrajzát, s így tanulmányainak az állomásait. Ezen 193 lelkész közül 78 (40.4%) tanulhatott általában 1-3 évig külföldi akadémián, átlagosan 1,93 éven át. Ez azt jelenti, hogy a végül lelkészként boldoguló ifjak közül nagyjából minden másodiknak – harmadiknak alkalmat nyílt külföldi tapasztalatok szerzésére.⁷ Ráadásul ehhez hozzávehetjük azokat a hazai kollégiumból éppen kilépő fiatalokat, akik – Beregszászhoz hasonlóan – eleve tudósoknak, kollégiumi professzornak készültek. Az ő esetükben alapvető követelmény volt a peregrináción való részvétel. E nélkül Debrecenben nem is juthatott ka-

⁴ Kosáry, 1996. 94-129.

⁵ Klein Gáspár: Az államtanács állásfoglalása a protestánsok iskoláztatásával szemben. = Egyháztörténet. 1943. 356-376.

⁶ Klein Gáspár: Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a XVIII. és XIX. században. = Theológiai Szemle. 1930. 443-501.

⁷ Ugrai János: Egy páratlan forrás oktatástörténeti tanulságai – református lelkészi önéletrajzok elemzése 1807-ből. = Magyar Pedagógia. 2003. (103.) sz. (A továbbiakban: Ugrai, 2003.) 220-223. A lelkészi önéletrajzok önálló forráskiadványban olvashatók: Ugrai János (s.a.r.): „Kis világnak világos kis tüköre”. Északkelet-magyarországi református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1807-1808-ból. Debrecen, 2004.

tedrához senki.⁸ (Elvileg Sárospatakon is hasonló szabály volt érvényben, de ott ennek következetes alkalmazására nem került sor.)

Elsősorban német, svájci és hollandiai egyetemek, akadémiák fogadták a magyar ifjakat. A leglátogatottabb intézmények közé a franekeri, utrechti, zürichi, jénai és az erlangeni tartozott. Ezek a széles körben elterjedt úti célok egyértelműen a reformátusok külföldi kapcsolatainak átrendeződésére utalnak: a XVII. században még nagy szerepet játszó angliai egyetemekre egyre kevesebben jutottak el, miközben jelentősen nőtt a közelebbi, elsősorban német intézmények látogatottsága.⁹ A központi szándékokkal összhangban a XVIII. század utolsó harmadában megszaporodott azoknak a száma, akik csak Bécsig vagy Pozsonyig jutottak el. (Ők teológiai tanulmányokat nem folytattak, helyette természettudományos stúdiumokon vettek részt.) Több helyen ösztöndíjakkal is támogattak évente egy-két deákot – a svájci támogatásokat például össze is hangolták, az intézmények számon tartották, hogy melyikben kapott hozzájárulást erdélyi, debreceni vagy pataki tógátus. Az előzetes rákészülésekből (kollégiumi tisztségek viselése, rectorkodás) is látható, hogy ezekre a segítségekre nagy szükség is volt: az utazás, a külföldi városokban a szállás és étkezés, a professzoroknak előadásoként, kurzusonként fizetendő tandíj, a beszerzendő könyvek ára súlyos összegekbe került.¹⁰ De a központi akadályok és a külföldi tartózkodás költségességén kívül természetesen számos más tényező is alakíthatta a kinti tartózkodás időtartamát: betegség, az egészségre ártalmas klíma, otthonról kapott gyász hír, háborús körülmények, külföldön elszenvedett rablás vagy lopás stb. szintén előidézhette az eredeti tervek esetleges megváltoztatását.¹¹ Beregszászi Nagy Pál peregrinációja ezzel ellentétesen alakult: a korábban tervezett és engedélyezett időpontokhoz képest többször is hosszabbítást nyert, amely ritkaságnak számított akkoriban és a kortársak figyelmét is felkeltette.

Beregszászi Nagy Pál erlangeni sikerei

Beregszászi a XVIII. század közepén született a Bereg vármegyei Nagymuzsalyban. Egyes források 1750-re teszik születésének az évét, de az életút néhány pontosabban datálható állomása azt valószínűsíti, hogy az 1760-as évek közepén született.¹² A nem túl tehetőses nemesi családból származó Beregszászi előbb Beregszászon tanult, majd Sárospatakra került. A pataki kollégiumba 1774 júliusában iratkozott be.¹³ Itteni kitűnő előmenetelét jelzi hogy megbízást kapott Dókus László legidősebb fiának magántanítói tisztségére, majd közmegelegedésre látta el a mezőkeresztesi iskola tanítói tisztségét.¹⁴ Kortársai jelentős hányadával ellentétben Beregszászi Nagy Pál meg is felelt az eredeti elvárásoknak: tanítói keresetét valóban külföldi tanulmányút finanszírozására fordította.

⁸ Rác István: Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai. Debrecen, 1995. (A továbbiakban: Rác, 1995.) 233-248.

⁹ Kosáry, 1996. 94-129. p.

¹⁰ Rác, 1995. 233-248. p.

¹¹ Ugrai, 2003. 220-223. p.

¹² Később, a régi századfordulón terjedt el az 1750-es dátum, Révai Nagy Lexikona kérdőjel nélkül közli ezt az adatot. Azonban igen valószínűtlen, hogy csak 35-37 évesen került ki a pataki kollégiumból és csak 44 évesen válhatott doktorná.

¹³ Hőrsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai, 1617-1777. Sárospatak, 1998. 305.

¹⁴ Balajthy József: Beregszászi Nagy Pál élete rajza. = Felső Magyar-országi Minerva. 1836. (X.) 4. k. (A továbbiakban: Balajthy, 1836.) 3-15.; Az 1787. évi lelkesítő tanúsvány: Tiszánineni Egyházközség Levéltára Sárospatak (A továbbiakban: TIREKL.) A. XXII. 7976.

Első útlevelét 1788-ban állították ki, de utazását csak 1790 szeptemberében kezdhetette meg, addigi hollétéről semmi bizonyosat nem tudunk.¹⁵ Nyugat-Európában hosszan maradt, 1793-ban kapta az újabb útlevelét, 1796-ban pedig immár a harmadik engedélyt állították ki a számára.¹⁶ E hosszúnak számító időt csaknem végig a németországi Erlangenben töltötte. Ez a kisváros közel sem tartozott a legtekintélyesebb szellemi centrumok közé, egyetemét is csak az 1740-es években alapították, s nagysága legfeljebb a sárospataki kollégium méreteivel vetekedhetett. Ennek ellenére a XVIII. század végén már szokványos úti célnak számított a református peregrinusok számára – a már említett 193 lelkész közül (pontosabban a közülük külföldre kijutó 73 lelkész közül) heten jelezték, hogy az 1780-90-es években az „erlangai nevezetes *academiát*” látogatták. Ezzel Erlangen intézménye a jénai után a legnépszerűbb németországi akadémiának számított a sárospataki deákok körében.¹⁷ Szerény múltja ellenére mégis felemelő lehetett Beregszászi számára az őt befogadó környezet hozzáállása. Több jel is bizonyítja, hogy személyét és működését mindvégig a legnagyobb elismerés övezte. Előbb a filozófia doktorává avatták 1794-ben, majd egyre kiterjedtebb tudományos tevékenységét ismerték el egyöntetűen.¹⁸ Előadásokat tarthatott az egyetemen, kiadták első összehasonlító nyelvészeti munkáit, amelyek a magyar és a keleti (perzsa, török) nyelvek sajátosságait vetették össze.¹⁹ Nemcsak művei kiadásában segítettek, hanem elmondása szerint részben a helyi professzorok ösztönözték nyelvészeti kutatásainak megkezdésére és közeleti feladatokkal (például emlékbeszédek megtartásával), sőt a helyi professzorok és polgárok – sőt polgárosszonyok! – magyarra való tanításával is megbízták.²⁰ Erlangenben kívül is visszhangra talált a munkássága – ezt jelzi, hogy hamarosan a jénai tudós társaság tagja lett.²¹

Sárospatakon is felfigyeltek egykori tanítványuk sikereire. Ezt támasztja alá Szentgyörgyi István levele, amelyben 1796-ban naponként romló egészségi állapotára hivatkozva bejelentette lemondását Vay József főgondnoknak. Szentgyörgyi mintegy a maga helyére ajánlva szól az erlangeni tudósról: „*De vagyon egy Berekszászi Pál nevű érdemes ifjú, aki hajdan minálunk tanult, azután, amint jut eszembe, keresztesi mester volt. Onnan Erlangába menvén, ott a magyar névnek kedvességét s becsületet szerzett, a philosophiában pedig doctori gradust is nyert. Úgy hallottam tiszteletes Öry uramtól, hogy esmerik a debreceni új professor urak és sajnállanak, ha nem lenne reá semmi gond és tekintet. Ezt őkegyelmének tiszteletes Benedek Mihály Uram írta.*”²² A Szentgyörgyi lemondásával megüresedő filozófiai katedrara végül valóban Beregszászit hívták meg, aki 1796 augusztusában kelt levelében örömmel fogadta el az ajánlatot. Sőt, levelében jel-

¹⁵ Zsoldos Benő: Beregszászi Nagy Pál élete és működése a külföldön. = Egyetemes Philologiai Közöny. 1896. (20.) 132-142. (A továbbiakban: Zsoldos, 1896.)

¹⁶ TIREKLT. A. XXVII. 9826.

¹⁷ Ugrai, 2003. 220-223.

¹⁸ TIREKLT. A. XX. 7378.

¹⁹ A szóban forgó művek: Paralellom inter linguam persicam et magyaricam dictum. Erlangen, 1794. Comparatio linguae turcicae cum hungarica. Erlangen, 1794.

²⁰ Balajthy, 1836. 3.; Imre, 1880. 3-7.

²¹ Balajthy, 1836. 3-4.

²² TIREKLT. A. XXVI. 9455. Az idézetben szereplő személyek: Őri Fülöp Gábor (1739-1823) ekkoriban a sárospataki kollégium teológiai professzora, 1797-től a tiszáninneni egyházközség szuperintendense (püspöke). Benedek Mihály (1748-1821) ekkoriban debreceni lelkész és a tiszántúli egyházközség aljegyzője. 1806-tól haláláig a tiszántúli egyházközség szuperintendense.

zi, hogy valószínűleg Erlangenben is elérhető lenne számára a professzori megbízatás, de ténykedésével ő leginkább „*édes hazáját, nemzetét*” szeretné a lehetőség szerint gyarapítani.²³

Nehézkes hazatérés

Ám pozitív válasza ellenére Beregszászi Nagy Pál egy hónap híján két év múlva foglalta csak el székét. A meghívás és a tanítás megkezdése közötti hosszú időt ugyanis többek rosszallása ellenére Beregszászi Németországban töltötte. Minél gyorsabb hazatérésében leginkább a frissen meghívott tanárát hiányoló pataki kollégium volt érdekelt. Vay József főgondnok 1797 folyamán több ízben is kísérletet tett Beregszászi folyó ügyeinek előmozdítására. Ennek jegyében előbb 21 császári aranyat küldött Németországba, majd júniusban újabb 60 arannyal kívánta megsegíteni a kinevezett professzort. A vonatkozó pénzügyekkel megbízott Szőke Ferenc borsodi esperes válaszában arról számolt be, hogy az egyházkerületi kasszából végül összesen 270 RFT-ot tudnak biztosítani Beregszászi számára. Szőke leírja, hogy igyekszik mihamarabb megbízható kereskedőt találni, akivel ki lehet küldeni a pénzt, bár két nehézség is gátolja ebben. Egyrészt jobban örült volna, ha miskolci utazóval intézhetne volna az ügyletet, mivel Rimaszombatban csak „*igen nyomorult kereskedők*” vannak, akikre nem szívesen bízott ekkora összeget. Másrészt nem tudta, hogy éppen hol tartózkodik Beregszászi. Ezért úgy találta, hogy a legjobb, ha Bécsbe küldi a pénzt, ahol Hilchenbach szuperintendenstől majd átveszi, ha megérkezik az osztrák fővárosba.²⁴

Az egyház érdekeltségét jelzi, hogy 1797 második felében kiterjedt és sikeresnek mondható adománygyűjtést folytatott az egyházkerület és az iskola a hívek körében Beregszászi mielőbbi hazatérése érdekében. A július és október között beérkező, közel kéttucatnyi felajánlás 8 RFT-tal, 5 császári arannyal, 21.5 hordó borral, 4 köből gabonával és 3 köből mustal kívánta segíteni a professzor külföldi folyó ügyeinek gyors lezárását és hivatalának mielőbbi elfoglalását. Az ügy kiemelt fontosságát jelzi, hogy az adakozók között többnyire a kollégium legbefolyásosabb támogatóit, a régió módos, befolyásos arisztokratáit és közbirtokosait (a Vayakat, a Lossonczyakat, a Ragályiakat, a Comáromyokat stb.), továbbá az egyházkerület jelentős tisztviselőit (például Palóczy György zempléni esperest) találhatjuk.²⁵

A kifejezetten rangos névsor mindenképpen azt támasztja alá, hogy a pataki kollégium közvetlen környezete nagyon várta az új tanárt. Ám ennél egy lényegesen határozottabb jogkörrel rendelkező szereplő is Beregszászi Pál külföldi tartózkodásának a végét sürgette. A már említett okok miatt a protestáns peregrinációt jó szemmel nem néző központi kormányzat is a hazatérését siettetette. A Helytartótanács 1796 végén határozottan utasította az egyházkerületet Beregszászi hazarendelésére és arra, hogy a kinevezett professzor külföldi útjáról részletes beszámolót készítsen.²⁶

Ám minden érdeke és szándéka ellenére az egyházkerület Beregszászi további kint tartózkodásáért folyamodott a Helytartótanácsához intézett felirataiban, s bár a felsőbb hatóság rendre vonakodni látszott az engedély újabb meghosszabbításával, végül másfél éven át siker-

²³ TIREKLt. A. XXVI. 9494.

²⁴ TIREKLt. A. XXVI. 9595-9596.

²⁵ TIREKLt. A. XXVI. 9632.; A. XXVI. 9711-97116.

²⁶ TIREKLt. A. XXVI. 9520.

rel jártak a megválasztott tanár nevében eljárók.²⁷ A szokatlanul sokáig elhúzódo, az elvileg ellenérdekelt felek önkéntes, illetve kényszerű beleegyezését is kivívó külföldi tartózkodás oka valóban nem vetekedhetett semmiféle érvel. Beregszászi Nagy Pál ugyanis nem vesztegette az idejét, s a kortársak szemében mindenképpen fontosnak tűnő tudományos tevékenységet fejtett ki külföldön. A tudós ugyanis „*igaz patriotismusból, nemzetem és nyelvem eránt való buzgóságból; egyszersmind némely német tudósoknak, úgymint Muor, Schlözer²⁸ és Spittler²⁹ – akkor göttingai professor, most pedig Stuttgartában a württembergi fejedelemségben status minister – uraknak Erlangába hozzám küldött becses levelek által való unszolásokból*” nyelvészeti kérdéseket vizsgált.³⁰

E kutatásainak első gyümölcseit, éppen elkészült köteteit szerette volna publikálni, s a lassan folyó kiadási munkálatokkal magyarázta késlekedését. Mint írja, hiába nagy megtiszteltetés a pataki felkérés, legújabb összehasonlító nyelvészeti eredményeit évek óta próbálja közzétenni, de előbb Bécsben, majd Göttingenben, Jénában és Lipcsében is hiába házalt a könyvnyomtatóknál. Az elutasítás okai mindenhol a sajátos keleti írásjelek voltak. Bécsben ugyan talált olyan műhelyt, ahol rendelkezésre állottak a szükséges betűk, de ott a keleti nyelvekben jártas mesterember hiányzott.³¹ Végül a lipcsei illetőségű Breitkopf műhelye vállalta a nyomtatást, ám azt nem tudja, hogy ő mikorra végez a munkával.³² De a kinyomtatott példányt a szerzőnek újra át kell olvasnia a hibák kijavítása végett, s így egyelőre megjavíthatatlan az általa is várt hazaindulás ideje. Ráadásul időközben hozzáfogott egy újabb kutatáshoz és egy harmadik kötet megírásába. Részben az Ótestamentum „*némely homályos részeit*” kívánja az arab nyelv segítségével megvilágítani – tovább kíván tehát dacolni a keleti betűk okozta gyakorlati nehézségekkel. Másrészt az erlangeni professzorok kérésének is megpróbál eleget tenni: magyarra tanítja őket és ehhez kapcsolódóan belefogott egy német nyelvű magyar grammatika összeállításába. E munkában olyannyira előrehaladt, hogy ez a kötet is sajtó alatt van már, de a korrekciót ezen is el kell majd végeznie. Végül negyedik érvként azt is megemlíti, hogy megválasztása nyomán el kell mélyülnie a filozófia legújabb szakirodalmában. Mindezeknek megfelelően 1796 augusztusában Beregszászi újabb egy évnyi túrelmi időt kért feletteseitől és rajtuk keresztül a kormányzattól.³³

Fél év múlva ismét jelentkezett, ezúttal Szőke Ferencnek írt levelet. Ebben ismét kifejti, hogy milyen tényezők magyarázzák külföldön maradását. Örömmel szól arról, hogy megjelent a *Magyarische Grammatik* című nyelvtani összefoglalója, amelynek bevezetését a levél mellékleteként meg is küldte a címzettnek. Éppen ezért a kormányzat részéről kilátásba helyezett büntetést nem érzi méltányosnak. Sőt, anyagi segítséget is kér az egyházkerületől, mivel a nyomtatási költségek és a hosszú külföldi lét minden pénzét felemésztette: „*rongyos*

²⁷ TIREKLt. A. XXVI. 9792.; A XXVII. 9828-9837.

²⁸ August Ludwig von Schlözer (1735-1809) német történétirő, 1769-1804 között a göttingeni egyetem tanára.

²⁹ Ludwig Timotheus Spittler (1752-1810) német történétirő, 1779-1797 között a göttingeni egyetem tanára, majd württembergi miniszter és báró.

³⁰ TIREKLt. A. XXVIII. 10.519.

³¹ TIREKLt. A. XXVIII. 10.519.

³² A szóban forgó munka 1797-ben jelent meg Lipcsében *Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den Morgenländischen* címmel.

³³ TIREKLt. A. XXVI. 9494.

szegénységére” jellemző, hogy utolsó értékét, az óráját is el kellett adnia. A szegénység ténye és a büntetés réme alapján azt a következtetést vonja le magában, hogy „*ugyan bezzeg meglakolok hazám s nemzetem szeretetéért.*” A büntetés elkerülése érdekében személyesen és az egyházkerület révén is instanciázott a Helytartótanácsnál – ő maga nemcsak hosszan részletezte irodalmi működését, hanem igazolásokkal és az elkészült művek egy-egy példányával is alátámasztotta kérése megalapozottságát. A kiadványairól szóló első recenziók megküldését is tervezte, de ezek megjelenését végül már nem merete kívárni.³⁴ (Az *Üeber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen* című mű rövid, néhány soros ismertetője végül 1797 február 28-án jelent meg az *Erlangische Gelehrte Zeitung* 129-130. oldalán.)³⁵ Folyamodványával csak részsikert ért el Beregszászi: márciusban a Helytartótanács az iskolai év végéig, 1797. júniusig hatályos érvénnyel hosszabbította meg az engedélyét.³⁶

Ám szeptember utolsó hetében Beregszászi még mindig Németországban keltezte levelét. Ezúttal Kassából érkezett Vay főgondnokhoz a mentegetőzést tartalmazó és az újabb maradásához hozzájárulást kérő levele. Mivel Erlangenből már eljött, a főgondnok július 18-i küldeményét csak két hónappal később kapta meg. Ebben arról értesülhetett, hogy a filozófiai professzorság helyett a teológiai katedrára kapott meghívást: közmegegyezéssel döntöttek erről, mivel „*még pataki oskolánkban tanult, mind azután amennyire csak az emberi erőtelenség engedi, feddhetetlen erkölceit, példás szelidségét, munkás talentomait, s a napkeleti nyelvekben különösen járatos voltát*” kellően bizonyította.³⁷ Az eddigi teológiaprofesszort, Őri Fülöp Gábort ekkor választották meg szuperintendensnek, neki ezért kellett lemondania. Beregszászi kinevezéséhez fenntartások nélkül hozzájárult a másik három egyházkerület vezetése is – csak e feltétel teljesülése esetén foglalhatta el a mindenkori pataki teológiaprofesszor a katedráját.³⁸ Megjegyezzük, hogy tudomásunk szerint Beregszászi Nagy Pál volt az utolsó, akit az iskolai és egyházi vezetőség önállóan nevezett ki a teológiai katedrára és csak a másik három szuperintendencia beleegyezésétől tették függővé a beiktatást. Ezután már minden teológiaprofesszort a tiszánineni egyházkerülethez tartozó egyházközségek – egy-egy szavazattal hozzájárulva a döntéshez – választották meg.

A kasseli levélben Beregszászi ismét több okkal is alátámasztja további maradásának a szükségességét: egyrészt nagyon beteg – „*a pennát is alig foghatom a kezembe*” – informálta felletését, másrészt Őri Fülöp Gábor a tavaszig megtartja előadásait, harmadrészt neki most a teológiához kell szakkönyveket beszereznie. Mindezek miatt újabb egy évvel meghosszabbítaná kint maradását. A professzori kar változása nyomán tehát úgy látja, „*nincs szükség nyakra-főre sietni.*”³⁹ Ám ennek a módosulásnak a felelősségét kimondva – kimondatlanul is az egyházkerületre terhelte, amikor az újabb királyi engedély beszerzésére a szuperintendenciát kérte meg.

Egyébként ebben és az ezzel együtt Őri Fülöp Gábornak címzett másik levelében számottevő pedagógiai tapasztalatszerzés szándékáról számolt be. A júliusban Erlangenből elin-

³⁴ TIREKLt. A. XXVII. 9826-9830.

³⁵ Ennek egy-egy példányát Sárospatakra és Budára is elküldte a szerző. TIREKLt. A. XXVII. 9831.

³⁶ TIREKLt. A. XXVII. 9832-9833.

³⁷ TIREKLt. A. XXVI. 9509.

³⁸ TIREKLt. A. XXVI. 9752.; A. XXVII. 9843.

³⁹ TIREKLt. A. XXVII. 9834.

duló – „*mégpedig gyalog, nem lévén abban módom, hogy postán menjek*” – Beregszászi előbb Lipcsében, majd Niemeyer hallei és Salzmann schneppfenthali tanintézetében kívánt pedagógiai élményeket gyűjteni.⁴⁰ Továbbá a nem kevésbé híres kasseli népiskolai tanítóképző intézet (Landschullehrer Seminarium) működését is tanulmányozni szeretete volna. Tehát nemcsak időben tolt ki hazautazása várható időpontját, hanem földrajzilag is egyre távolodott hazájától. Ám terveit csak részben tudta megvalósítani. Rettenetes nátha, fejfájás, hideglelés akadályozta a tanulmányút folytatásában. A napokig étvágytalan Beregszászi így eljutott ugyan Kasselbe, de a pedagógiai kezdeményezések feltérképezésére nem jutott ereje. Sőt, aggodva észlelte állapotai változásait, mivel attól tartott, hogy az igencsak költséges orvosi közreműködést nem fogja tudni megelőzni.⁴¹

1797 végén, majd 1798 márciusában ismét leiratot kapott az egyházkertület a helytartó-tanáctól, amelyben az az utasítás állt, hogy a szuperintendencia sűrűsége meg Beregszászi hazatérését és tegyen róla, hogy legkésőbb Húsvétra megérkezzen Magyarországra.⁴² Ezt a rendelkezést sem tartotta be maradéktalanul, mivel Pünkösöd után, május utolsó napjaiban ért haza.⁴³ Mindezek után kissé túlzónak tűnik első életrajzírójának megállapítása, miszerint Beregszászi „*hon-szeretettől lángoló kebelrel, s elfojthatatlan vágygal inkább röpiült, mint jött rendeltetési helyére.*”⁴⁴

Végül 1798 nyarán tette le professzori esküjét. Őri Fülöp Gábor lemondásával és Beregszászi „*átsorolásával*” a losonci gimnázium addigi tanárának, Rozgonyi Józsefnek nyílt lehetősége a bölcsészeti (vagy filozófiai) katedra elnyerésére, míg Beregszászi Nagy Pál a Sárospataki Református Kollégiumban a teológia és keleti nyelvek rendes tanára lett.⁴⁵ Beregszászi hosszú külföldi tartózkodásának utóéletéhez tartozik, hogy a Helytartótanács október legvégén értesítette az érintettet, hogy az általa behozott és a cenzúra által lefoglalt könyveket felszabadították, azokat haza lehet szállítani.⁴⁶

Befejezés

Beregszászi Nagy Pál frissen megválasztott sárospataki kollégiumi professzor meglehetősen hosszúra nyúlt peregrinációjának több tanulsága is van. Levélváltásait megismerve elsőként azon gondolkodhatunk el, hogy kétszáz évvel ezelőtt milyen körülményes lehetett egy tehetséges és ambiciózus fiatal tudós élete, érvényesülése milyen sok szereplőn és tényezőn múltott. A mindennapos nélkülözésekkel járó anyagi nehézségek, a publikáláshoz, könyvkiadáshoz szükséges, kényszerű áldozatvállalás éppúgy gátolta előrehaladását, mint az elvileg minden lépését felügyelő, a cenzúra szigorát kénye-kedve szerint változtató kormányzat. De a tiszáninneni református egyházkertület fellépése is igen figyelemre méltó: az egyházi előjárók saját magukkal kerültek érdekkonfliktusba a peregrinus külföldön tartózkodásával kap-

⁴⁰ Niemeyer, August Hermann (1754-1828) és Salzmann, Christian Gotthilf (1744-1811) egyaránt kiváló, messze földön ismert, a neveléstörténet által máig elismert tanintézetet szervezett és vezetett.

⁴¹ TIREKLT. A. XXVII. 9834-9835.

⁴² TIREKLT. A. XXVII. 9836-9837.

⁴³ *Zsoldos*, 1896. 142-152.

⁴⁴ *Balajthy*, 1836. 3-5.

⁴⁵ TIREKLT. A. XXVII. 9994-9995.

⁴⁶ TIREKLT. A. XXVII. 10.000.; A. XXVII. 10.134.

csolatban. Nyilvánvaló céljuk volt ugyanis, hogy a katedra Beregszászban ítélté után mihamarabb rendeződjenek a kollégiumi tisztségek elosztása, viselése, s emiatt Beregszászi hazatérését sürgették. Gyűjtést szerveztek ennek érdekében, állandó levelezéssel igyekeztek tudatosítani egykori diájkjukban az ügy halaszthatatlanságát. Ám érzékelték Beregszászi Nagy Pál németországi sikereit és azt is, hogy a kötetek publikálása előtt a szerző hazarendelése ártalmas lenne az ő számukra is. Leendő tanáruk ritkaságnak számító külföldi elismertsége és kapcsolatai nem lehettek közömbösek a kollégium (és az egyház) vezetői szemében sem. Beregszászi személyes elszántsága és tettekeszsége mellett az egyházközség ezen furcsa érdeklődése magyarázhatja a peregrináció szokatlan elhúzódsát.

Írásunknak nem célja Beregszászi teljes életútjának a bemutatása. Ezért csak megjegyezzük, hogy erlangeni sikereit Magyarországon nem szaporította. Pataki professzori megbízásáról öt éven belül lemondott – rosszakaróinak számával és harciasságával magyarázta lépését. Tudományos területen is csalódások sorozatával kellett szembesülnie. Élénk vitába kezdett a magyar nyelv eredetével kapcsolatban, s fiatalkori tanulmányainak és kutatásainak a hatására mindvégig makacsul kiállt a keleti nyelvekkel való rokonság és hasonlóság mellett. A penna-háborúban a kor legtekintélyesebb szakértőjétől, Kazinczytól vereséget szenvedő Beregszászi-ról ennek kapcsán igaznak tűnik egy több mint százéves értékelés: *„nagy olvasottságú, éles eszű, de egyoldalú képzettségű ember, ama régi jó magyar tudósok egyik tipikus alakja volt, kik nagy tudományukat egy kedves, de alapjában hibás vélemény védelmére pazarolták. A meglepő ismeretek a legnagyobb tévedésekkel jelennek meg nála; mély és igaz szeretet lakozik szívében nyelvünk iránt; hízeleg a nemzeti büszkeségnek, de nem önzésből, hanem meggyőződésből; lényegesebb dolognak tartja a konzervatív hazafiak érzelmeinek és nézeteinek megfelelő irányú művelését, mint az újabb nyelvtudományi kutatások eredményeinek figyelembe vételét.”*⁴⁷

Aránytévesztését, pályájának félresiklását furcsa módon javarészt az erlangeni sikerek magyarázzák. A magyar nyelvtudomány akkori kezdetleges állapotában nem számított megvetendő kurióznak, ha valaki a magyar keleti nyelvekkel hasonlított össze. A később meghatározóvá váló finnugor-rokonság elmélete mellett ez az egyik lehetséges út volt sok kérdés megválaszolásához. Beregszászi Erlangenben a keleti (héber, török, perzsa, arab) nyelvek tanulmányozására ösztönözték a helyi professzorok, miközben ezzel párhuzamosan Gyarmathi Sámuel érdeklődését Göttingenben a finnugor nyelvek felé fordították a tanácsadó német tudósok. Beregszászi – kis túlzással – zajos erlangeni sikerei, a munkáját övező, állandóan és különböző formákban megnyilvánuló elismerés (publikációk, tudományos — közéleti felkérések, személyes kapcsolatok stb.) elősegítette azt, hogy fiatalkori elképzeléseivel mindvégig ragaszkodjon és így hazatérve gyorsan háttérbe szoruljon.

⁴⁷ Takáts Sándor: Irodalmi harcok (1815 után) = Katholikus Szemle. 1892. (6.) 79-111. Idézet: 85.

KÁLI SÁNDOR

Versek

Szép, új világ

A lámpa zöldre vált,
mögöttem már dudálnak.
Balról kettőszáz lóerő
és watt is ennyi, hangerőben.
Amíg az aknafedlapot kerülgetem,
besuttogom
a vállam és fülem közé szorult
kicsinyke mikrofonba:

*Olyan világra vágyom,
ahol a parti fák közül lesem,
amint levetkezik a csend,
s a vállon át
leomló tüllruhát
a tó tükörén teríti szét!*

... halk füttyel ráz le a hangpostád.

Éva sírjánál

Téblábolunk hárman, árván.
Itt foszlott szét a szivárvány.
Miért mentél el, királylány?

Toscana földjén

Firenze, Uffizi

Ámultan nézem e lényt,
kit a vágy s keserű szerelem
Botticelli hú ecsetével
újra teremtet.

Vénusz született?
Avagy inkább ez a nyúlánk,
szűzi alak: Simonetta
lehozta a földre
megint ama női csodát,
mit az ügybuzgó vakhit
– ezer évig Róma után –
mielőttünk, bűnös lelkek elől
kagylóban rejtegetett.

Volterra

Boltívépítés tudományát
hagyta reánk ez a nép.
Ezer évvel Krisztus előtt.
Általuk így etruszk kapun át
táru fel a belváros.
Alabástromot árul, mialatt
Balze nevű szakadéknál
úgy suvad a föld,
hogy eltemetett már
nekropoliszt,
sőt ősi kolostort is.

SISKA JÓZSEF

A 'Sennyey család és bélyi rezidenciája

Rövid családtörténet

A 'Sennyeyek története fordulatokban bővelkedik. A családi legendárium szerint az Aba nemzetség leszármazottai. XIV. századi ősük Luxemburgi Zsigmondtól kapott birtokainak közvetlen irányítása céljából költöztek át az ország másik felébe, Vas vármegyébe. Névadó községükben, Zsennyén a mai napig folyamatosan karbantartott állapotban, szép parkban áll a XIX. században eladott és többször átalakított ősi kastélyuk. A XVI. Században a család egymást követő nemzedékei Kapuvár, Léka, Sárvár kapitányaiként vettek részt a törökök elleni küzdelmekben.

'Sennyey Pongrácz (? – Szatmár, 1613) az 1570-es években vette feleségül az erdélyi Vajdakamaráson élő Zsombory Klárát és ide költözött. Apósa protezsálta be a fejedelmi udvarba, ahol a sűrűn váltakozó uralkodók alatt több tisztséget is betöltött. Volt kövec, főtanácsos, udvarmester, várispán, várkapitány, a Báthory család tagjainak szolgálatában. Báthory Zsigmond tanácsára Básta idejében kancellárként szolgálta Erdély ügyét, ezért egykori fegyvertársa és jó barátja, Bocskai István 1604-ben eltávolította az udvarból. Birtokainak egy részét elveszítette. Ezután tett hűségesküit Rudolf császárnak, akitől szatmári, zempléni adományokat kapott, 1606-ban pedig bárói rangot. Rákóczi Zsigmond 1607-ben visszahívta az erdélyi seregek élére. Báthory Gábor, a kicsapongó, rossz életű fejedelem elkobozta birtokait, de családjával együtt futni hagyta, amikor kiderült, hogy tevékeny részese a Kendy-féle összeesküvésnek. Második feleségével, Dobszay Annával Szatmár városában telepedtek le. Fiait külföldön taníttatta: Bécsben, Prágában, Ingolstadtban.

István (? – Győr, 1635) tanulmányai befejezése után először Szatmáron vállalt hivatalt, majd 1616-ban Ungváron áldozópappá szentelték. 1608-tól esztergomi kanonok, 1621-től boszniai, 1623-tól váci, 1628-tól veszprémi, 1630-tól győri püspök és egyben királyi kancellár.

A második fiú, Sándor Bécsben, a császári udvarban kezdte pályafutását, de korosodó édesanyja hazahívta Szatmárba, hogy átvegye birtokainak igazgatását. 1620-ban vette feleségül Dóczy András kassai főkapitány fiatal özvegyét, Pachot Juditot. Apósa, Pachot Ferenc volt a zempléni alispán, aki feleségével, Balassi Annával, Balassi Bálint költőnk hűgával a Vékey Ferenc által az 1550-es években építtetett nagytárkányi várkastélyban éltek. Mivel az ifjabb Pachot Ferenc korán meghalt, a királyra szálló, több megyére kiterjedő Tárkányi-Vékey-Pachot-Palugyay-Balassa birtok császári adományként kezükre került. Bethlen Gábortól 'Sennyey Sándor visszakapta az erdélyi domíniumok egy ré-

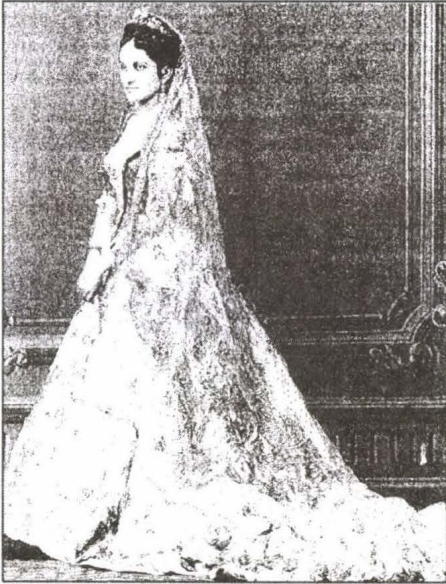
szét. Zemplén megye főispánja, majd Szatmár várának kapitánya lett, királyi főtanácsos. Ezek a funkciók érdemesítették arra, hogy 1631-ben az uralkodó nekik adja a mag nélkül kihalt Alaghyak falvait is. Hat gyermeke közül a legidősebb, *István* (? – Veszprém, 1687) 1652-től esztergomi kanonok, 1656-tól pécsi, 1659-től veszprémi püspök. *László* (Nagytárkány, 1628 – Nagyszombat, 1702) jezsuita szerzetes lett, több a maga korában nevezetes egyházi mű szerzője. Bécsi tanulmányai után Grácban és Nagyszombatban tanított, majd az utóbbi helyen volt házfőnök, azután területi alkormányzó. *Albert* (? – Zsennye, 1676) a pácini uradalmat vezette, majd a vasi ág kihalásával Zsennyére költözött. A negyedik fiú, *Ferenc* (1629–1674) követte apját a katonai pályán. 1659-től Kálló várának kapitánya, miközben felesége és családja többnyire Nagytárkány várában lakott. Itt törtek rá 1674. július 30-án a Tiszán áthajózó szabolcsi szegénylegények, és egy katonájával együtt családja szemeláltára meggyilkolták. 'Sennyey Sándor két leánya közül *Erzsébet* Károlyi Lászlóhoz, *Krisztina* Czobor Bálinthoz ment feleségül.

'Sennyey Ferenc és Széchy Mária házasságából öt gyermek született. *István* (? – Nagytárkány, 1724) fiatal korától katonáskodott. Tevékeny részese Magyarország török alóli felszabadításának. Ennek tudatában menesztett hozzá küldöttséget II. Rákóczi Ferenc 1703 őszén, azzal a kéréssel, hogy segítsen a gyűlevész kuruc hadakból ütőképes seereget formálni. 1706-ban köszvénye miatt leszerelt, majd kancellárként szolgálta tovább a szabadságharcot. Amikor a fejedelem elhitta I. Péter orosz cár üres ígérését, és Varsóba ment, hogy találkozzanak, 'Sennyey István még két hónapig tartotta Munkács várát a szatmári béke megkötését követően. *Pongrác* Rákóczi oldalán a zempléni, szabolcsi, ungi lovasok vezénylője volt. 1711-ben katonái között végzett vele a pestis. *Ferenc* ezredesként szolgált Rákóczi zászlói alatt, Nagymajténynál tette le fegyverét. *Sándor* még 1700-ban átvette a vasi birtokok irányítását, mivel Albert nagybátyja magtalanul halt meg Zsennyén.

Ferenc felesége révén megszerezte Tárkányi Istvánnak 1646-ban épült, battyáni késő reneszánsz kastélyát. Unokája, *Imre*, Mária Terézia ármádiájában a zempléni huszárok parancsnoka, ezredes, később tábornok volt. Haditetteinek elismeréséül az uralkodónő 1767-ben grófi rangra emelte. Három gyermeke közül *Imre* magtalanul halt meg öféhértói birtokán. Leánya, *Antónia* Mailáth Józsefhez ment feleségül. A házasságba vitt öröksége alapozza meg a Mailáthok perbenyiki uradalmát. 'Sennyey Ferenc *László* nevű fia szintén katonáskodott. Ezredesi rangig vitte Mária Terézia örökösödési háborúiban.

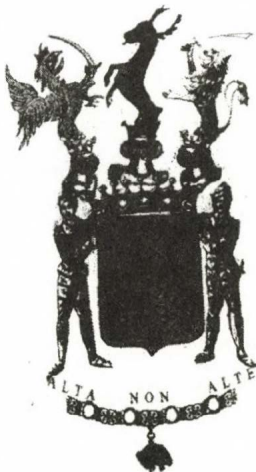
A 'Sennyeyek máig fennmaradt irattöredékeiben nem sikerült nyomára bukkanni, hogyan pusztult el a nagytárkányi várkastély, amelynek tégláiból templomot és sóhivatalt emeltek az 1780-as években. 'Sennyey László Bély egy kies fekvésű magaslatán építtetett családjának új rezidenciát 1780-81-ben. Leánya, *Annamária* egyházi engedéllyel kötött házasságot harmad-unokatestvérével, a zsennyei 'Sennyey Jánossal. Ő takarékos gazdálkodással nagy vagyont gyűjtött össze. Utód hiányában hitbizományi formában testvéreire hagyta a bélyi uradalmat, amelyet *Károly* nevezetű unokaöccse (1787–1841) kapott jussul.

1822-ben szétvált a család bodrogi birtoka pácini és bélyi ágra.

'SENNYEI PÁLNÉ FIÁTH MÁRIA ÉS 'SENNYEI PÁL
(Sennyei László gyűjteményéből)

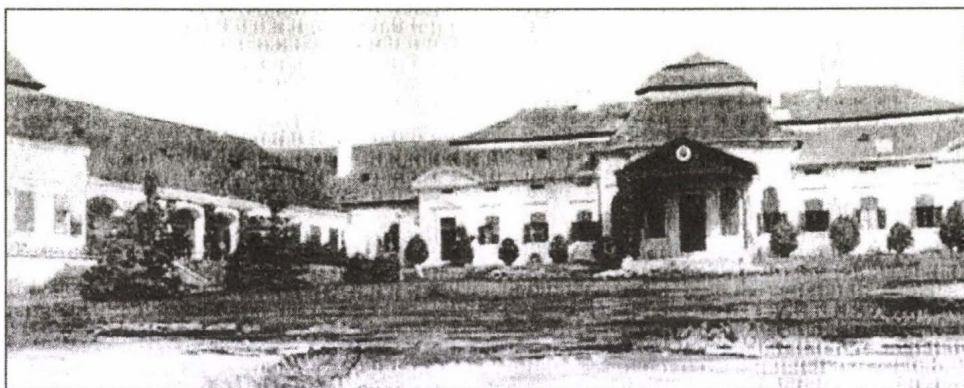
Károly gyermekei közül *Pál* tett szert országos ismertségre. Az 1824-ben Budán született főnemes Kassán végzett jogi tanulmányai után 1841-től Zemplén megye tiszteletbeli, majd tényleges főjegyzője volt. 1846-tól titkár az udvari kancellárián. Az 1847/48-as országgyűlésben Zemplén első követe. 1848 októberétől visszavonult Bélybe. 1853-ban megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagjává. 1860-tól a királyi helytartótanács elnöke, 1865-től főtárnokmester volt, de a kiegyezést követően egy időre elzárkózott a közélettől. Tisza Kálmán 1878-as bukása után ugyan kormányalakítással bízták meg, de próbálkozása kudarcra végződött. 1884-ben a pozsonyiak választották meg képviselőjüknek. 1885-től a főrendiház elnöke és országbíró. A Bodrogi Tiszaszabályozó Társulat elnökeként vette ki részét a Bodrogköz vízmentesítésének munkájából, a tájegységben ártó Sátoraljujhely és Csap közötti vasútszakasz kiépítéséből.

Felesége, Fiát Mária (1847–1940) három gyermekkel ajándékozta meg: *Béla* (Bécs, 1865 – Bély, 1939), *Mária*, Széchenyi Wolkenstein Ernőné (Buda, 1867 – Bodrogkeresztúr, 1945), *Géza* (Bély, 1870 – Baden bei Wien, 1934). Őket IV. Károly király megkoronázásakor emelte grófi rangra. (Az ekkor kapott címert lásd balra lent. Sennyei László gyűjteményéből.) A páncsi ág leszármazottai közül meg kell említenem Sennyei *Lajost* (Pácin, 1828 – Pácin, 1894), aki az 1848/49-es szabadságharcban huszárcapitányként szolgált a kezdetektől a világosi fegyverletelig.

A bélyi uradalmat – mint elsőszülött fiú – Béla örökölte apja 1888-ban bekövetkezett halála után. Felesége: Nádasy Júlia. Hat gyermekük született. *Pál* (Bély, 1891 – szovjet hadifogság, 1945), *Ilona*, Fiát Ádámné (Bély, 1892 – Budapest, 1971), *Mária*, Meszlényi Pálné (Bély, 1894 – Kisvelence, 1949), *Ferenc* (Bély, 1895 –

A BÉLYI 'SENNYEY-KASTÉLY NYUGATI HOMLOKZATA

Nagyhantos, 1944). Az oroszok lőtték le, mivel nem szolgáltatta ki a házában bújtatott falubeli nőket. *János* (Bély, 1902 – Bell Buckle, USA, 1993), *Anna* (Bély, 1902 – Bély, 1992).¹

A bélyi kastély

Az oroszok egy hónapos szívós küzdelem után 1944. november 26-án törték át a Tisza zempléni partján emelt német-magyar védvonalat. A bélyi kastély végnapjai ekkor kezdődtek: kifosztották, tönkretették. Eltűntek a századokon át itt őrzött családi levéltár iratai. A szabadrablásba az ideiglenesen megalakult szlovák közigazgatás hallgatóságos támogatása mellett a lakosság lumpen elemei tevékenyen bekapcsolódtak a katonák elvonulása után. Vitték, amit az oroszok meghagytak. Aztán később senki nem emlékezett ilyesmire. Vagy másként... Hiszen a gátlástalan, semmi erkölcsű emberek örökösen a soros hatalom oldalán találják magukat korábbi társaikkal szembemenetelve.

A jobb érzésű falubelieknek köszönhetően 'Sennyey Béla leánya, Anna haláláig maradhatott ősei fészkeben. A földszintes, nyugat felé nyitott U alakú, három épületből álló rezidencia északi részén élt, szerény körülmények között, jóra való cigányok szomszéd-ságában. Postai alkalmazottként kereste kenyerét.

A kastélyban 1945 után működött iskola, bolt és bútorraktár. Állagmegóvásra 1991-ig szinte semmit nem költöttek. A községi önkormányzat 1992-ben kezdte el a főépület

¹ A CSALÁDTÖRTÉNETHEZ FELHASZNÁLT IRODALOM: *Borovszky Samu* (szerk.). Vas vármegye (Bp., 1905); Zemplén vármegye monográfiája (Bp., 1905). – *Bunyitay Vince*. A Kis-Zsenyei báró 'Sennyey család levéltára (1873). – *Cseri Miklós – Veres László*: Bodroghközi Kastélymúzeum (TKM-füzet, Bp. 1989). – *Csikvári Antal* (szerk.): Zemplén vármegye (Bp. 1940). – *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I-V. (Bp. 1990-1999). – *Kováts Dániel* (szerk.): Sátoraljaújhely lexikona (Sátoraljaújhely, 2001). – *Lojda József*: Adatok a Zemplén megyei br. 'Sennyey család történetéhez (1897-1898); A br. 'Sennyey család levelestára (900-1901); Adatok Pácín és a pácini kastély történetéhez (900-1901); Újabb adatok 'Sennyey Pongrác br. élettörténetéhez (1901-1902). – *Nagy Géza*: Az ezeréves Karcsa kórmikája (Karcsa, 2002). – *Nagy Iván*: Magyarország nemes családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal, I-XII. (1858-1865). – *Nyomárkay József*: A kissenyei báró 'Sennyey család levéltárának lajstromkönyve (1819). – *Siska József*: Néprajzi értékű fényképek a 'Sennyey család albumából (1987, Szülőföldünk, Borsod, Abauj, Zemplén, 10. sz. 16-18); Egy zempléni nemesi gazdaság a XVII. és XVIII. században (1988, Agrártörténeti Szemle, XXX. 3-4. sz.470-513); Alta Non Alte (as Herman Ottó Múzeum évkönyve, XLII. 283-308). – *Veress Endre*: A Kis-'sennyey „Sennyey fiúk külföldi iskolázatása (Bp., 1915).

'SENNYEY BÉLA ÉS CSALÁDJA (1903)

'SENNYEY PÁLNÉ FIÁTH MÁRIA (1869)

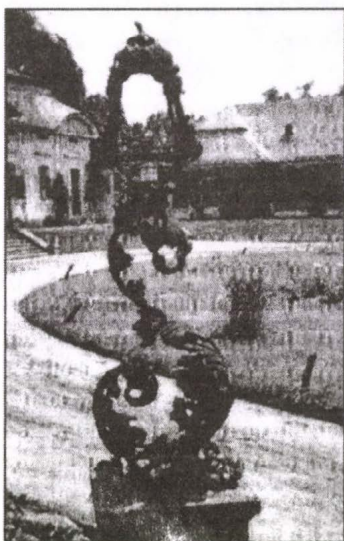
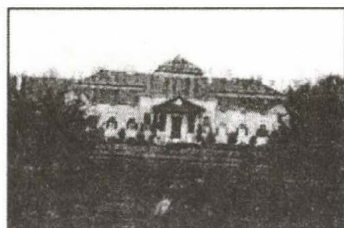
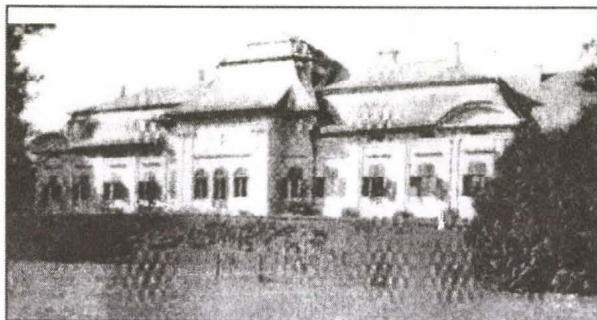
tetőszerkezetének elújítását, de az állami támogatás kevésnek bizonyult. Jelenleg a TSC Capital Consulting cécsoport birtokolja; azzal az ígérettel szerezték meg, hogy szállodává alakítják át a 2032 m² összalapterületű építménykomplexumot. A terv szép, de valami nagy csodának kellene történnie ahhoz, hogy megvalósuljon.²

A sátorlajújhelyi megyeházán székelő Zempléni Levéltár gyűjteményében őrzött iratok között találtam rá egy 1820. január 28-án felvett leltárra, amely 'Sennyei János bélyi uradalmának ingó és ingatlan vagyontárgyait, kölcsönadott és otthon őrzött készpénzt sorolja fel. Az inventárium elkészítésének apropója 'Sennyei János végrendelete. A betegeskedő báró 1819-ben foglaltatta írásba életében felhalmozott vagyonának öröklési rendjét. Már kora ifjúságától kezdve következetes és bőkezű mecénásnak bizonyult. Birtokain minden helységben támogatta felekezetektől függetlenül a templom-, az iskola-, az ispotály-építéseket. 1803-ban például 1000 forinttal járult hozzá a Bodrogközi Árvaház létrehozásához. 1806-ban a leleszi prépostságnál tett alapítványt, amely összeg kamataiból a környékbeli szegényeket kell istápolnia a szerzeteseknek. 1815-ben az 1802-ben megalapított Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta családjá kincstárának több nagy értékű darabját: fegyvereket, viseleteket, különféle ötvös-remeket. 1816-ban a sátorlajújhelyi római katolikus, azután a református ispotályt támogatta 1000-1000 forinttal. Kikötése az volt, hogy ennek fejében egy-egy rászoruló jobbágyát gondozzák mindkét intézményben. Az 1819-es végrendeletében 10.000-10.000 forintot adott át a közgyűlés kasszájának, amelyet kijelölt örökösei minden évben kötelesek befizetni a birtokain élő szegények és árvák támogatására.

A hitbizomány intézetének kihasználásával úgy hagyta Vas megyében élő testvéreire birtokát, hogy azok luxusra nem költhetik el. A hitbizomány felügyelőjéül a megyei közgyűlést jelölte meg. Utasítása szerint ha örökösei méltatlanná válnának az uradalom birtoklására, akkor a megye vegye kezelésbe, és a jövedelem feléből az elesetteket, másik feléből az irodalmárokat és feltalálókat támogassák. Kazinczy Ferenc levélben köszönte meg ezt a gesztust.

² Czeto Ferenc bélyi polgármester jóvoltából ismerhettük meg, mutathatjuk be az elkészült tervet, köszönjük segítségét.

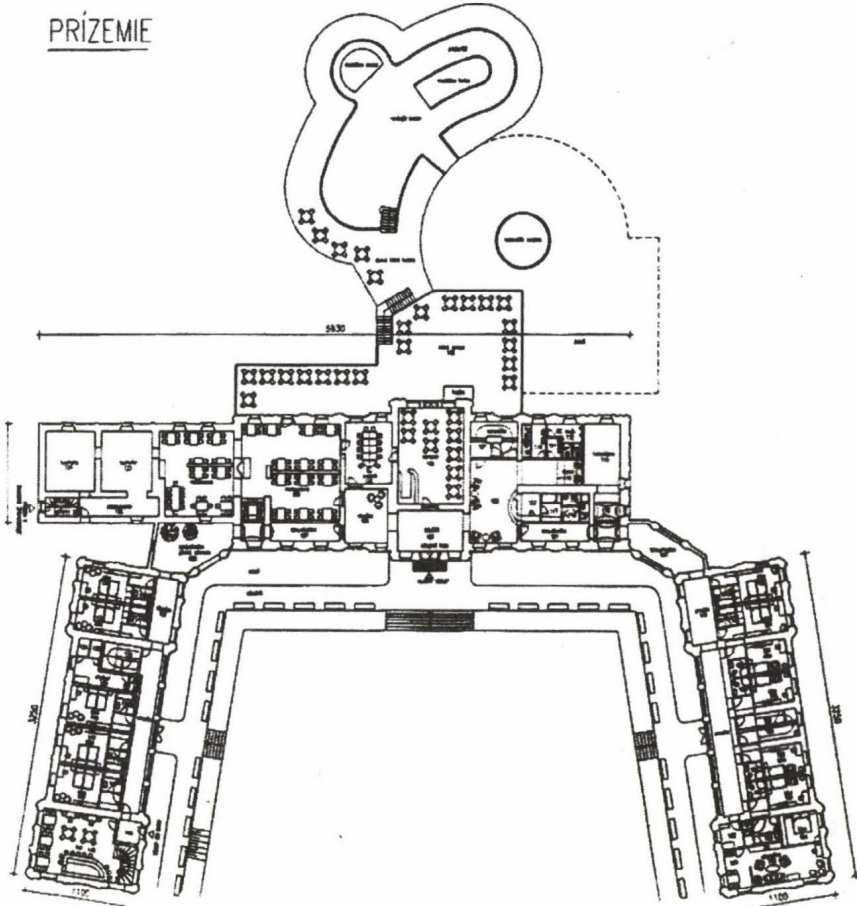
Képeinken

Balra:
A KASTÉLY KELETI, ILLETVE A PARK
FELŐLI HOMLOKZATA,
A KASTÉLY SZALONJA

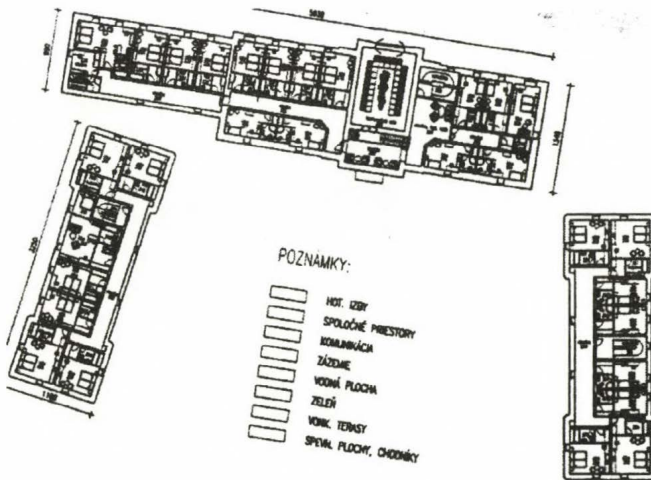
Jobbra:
A KASTÉLY AZ 1920-AS ÉVEKBEN,
A KASTÉLY DÍSZUDVARA

A terjedelmes leltárból a kastélyt és közvetlen tartozékait bemutató részt emeljük ki a következőkben – minden különösebb elemzés nélkül – annak illusztrálására, hogy milyen pusztítást okozott mindenféle téren a XX. század történéseit mozgató gonosz csoportosulás a háttérben lapulva, a hiszékeny embereket, a legalantasabb ösztönöket eszközül használva.

PRÍZEMIE

A BÉLYI KASTÉLY FELÚJÍTÁSÁNAK ÉS ÁTALAKÍTÁSÁNAK TERVE (földszinti és padlástéri alaprajzok)

A latta istah ony emezjuz, es kiclesen bizonyitjuk, hogy
 c. f. Csereszloden Januarius Holnapnal esz. a. 44.
 helybe tavaszon kis Gyitei allalmagvasagmal Akha
 Mészáros kis Sennyei Baró Sennyei Páros 8 Nag.
 Sajánal Szamensom alá azer. onyiden Saminal.
 Opiesreink Javisajainal, es Monchaimal örök Kaza
 es ony besleke azeren ki kitalakunin. ebből. Regyes
 ki kilderecsisümlnek Kávesleresicül, an örök Snyf
 es besleke tettük e kiveskerendit Rendel

Rb		Beszár		i
		q	sz	
	<u>A Fidesz Hárban.</u>			
1	Egy kis aze mosvai szövel	2	-	
2	Három Bő szel.	3	-	
3	Egy Lengyő auzsal Gyin	1	-	
4	Egy Sennyé fe szellardi három emelenel	1	30	
5	" " " " " "	1	30	
6	Kis Cipkei korönszege Gyin Szal	-	12	
7	Három Lengyel Csuzor	-	9	
8	Negy Szifelnak vally szuzonka	-	3	
9	Öt Káves Szil, es ony kazo 24	-	7	
10	Kis aze Szal Ribisler some formi	2	-	
11	Egy kis Kozar	-	2	
12	Egy Lengyel Övráji Káves Szil	-	4	
13	Kis Korönszege Csuzor	-	2	
14	Egy üveg Faroldan	-	4	
15	Kis Bluvellia	-	6	
16	Egy áruos gyonyya szövel	-	4	
17	Egy kis szin szal nichul	-	15	

18	Egy Káves Szegeli vas szuzony	-	-	30
19	Ször Kér Orghlany formaiska	-	-	30
20	Három kis Kér gömbölyü formai	-	-	34
21	Cololadonal vally badog	-	-	1
22	Egy azei, es egy onyereges badog	-	-	15
23	Egy kóffüi Szamensommal vally aze forma	-	-	1
24	Öt Kistelt Szamensommal vally aze formai	-	-	4
25	Egy Kóbbia vally badog	-	-	30
26	Szabó vally badog	-	-	20
27	Kis gömbölyü szuzony	-	-	24
28	Egy trauma szövel	-	-	6
29	Kis badog forma szövel	-	-	12
30	Három aze Szövel fogoval	-	-	1
31	Egy badog kis szövel	-	-	2
32	Vas szuzony	-	-	2
33	Három aze Szövel	-	-	2
34	Egy badog Szuzony	-	-	2
35	Egy lyukas, es 100 Káves	-	-	15
36	Vas szövel	-	-	30
37	Egy aze nagy Káves szövel	-	-	2
38	Badog szövel szövel	-	-	36
39	Batacsina szövel	-	-	12
40	Egy nagy aze szövel	-	-	3
41	" " " " " "	-	-	3
42	Egy nagy aze mosvai szövel	-	-	6
43	Kilencz Örin Szuzony	-	-	3
44	Három lapos Örin Szal	-	-	3
45	Egy Szövel Örin Szal	-	-	1
46	Egy nagy vally Kis Konyhába	-	-	20
47	Szabó vally badog formai	-	-	30
48	Egy Konyhában szövel Örin kulacs szövel nichul	-	-	30

49	Egy bányai Török	12
50	Ötöze Török vas	1 30
51	Egy nagy mosogató Kőr Völ	2
52	Kőr csúf mosó kőr lanna	2
53	Egy Káposzta gyali	1
54	Negy dracypur	12
55	Kőr egy Csomba mella, és egy darab felbe vati	4
56	Egy vas tör Darányolnál	15
57	Kőr vas nyári	1
58	Kőr vas marsha Konyhába	1 15
59	Egy vas Kalazad	3
60	Nyolc fa Kalazás	24
61	Húsz hordó Magyar	4
62	Nyolc levas, és 27 lapos Sanyerd fejű	4 30
63	Egy Sularmal, egy Svornal, Lassi Kinsarial, Lassi Füles fedetes Káronól fejű, egy maganyos Káronól fedel hatonlefejű fejű csany	8
64	Kőr Kender, és két csató	1 30
65	Egy igen szép vör Káronól	4
66	Kőr nagyobb, és kisebb szial	24
67	Öt nagyobb Szal, és egy kisebb a Konyhába	15
68	Kőr kisebb, és nagyobb szanyud	6
69	Kőr deusa	18
70	Egy mosogató, és egy húsz avasos deusa	6
71	Három vajnal vati dötörle	3
72	Tíz Szalicia vati Karitah 24	24
73	Hár hét gyelény szalajó	3
74	Tizenhét fejű, farit két fejű	2

75	Egy pár Liptó sausi, fülent, és egy Franzirós Völ	9
76	Egy lada Kőr Konyha, ruha van benne	1
77	Egy fogas	3
78	Egy nagy Zurbolo	24
<u>A Baró Ö Nagysága dolgoro Roba</u>		
1	Egy Kamol Károni haom fiollal	12
2	Hár cseses, palant csesel	6
3	Kávós Kéndő egy	3
4	Öt halo szila	5
5	Borova tüli Kéndő	50
6	Egy Kevör Lás	2
7	Húszonagy Kamula avsal Kevörle	42
8	Kőr Kamula abog	12
9	Tizenhét labra vati	34
10	Tizenhét Ing	48
11	Hár Szepetó	15
12	Öt nyakra vati	5
13	Negy Szal Szette vati	2
14	Nyolc új labra vati	16
15	Hár Szepetó	12
16	Nyolc fejű pána haj	3
17	Egy Kamula nagy abroo	6
18	Egy fejű Szajbl	1
19	Kőr Szepetóra	6
20	Egy úsz Kachreig f. Fölca	4
21	Egy nagy Tötör aranyos ramaba	15
22	Egy úsz avsalta vól fiollal	5
23	Egy völd Káos szil	5
24	Egy nyugró Ranagi	5

25	Egy Komod Kései	12	-
26	Hegy fuggó apára lej	2	-
27	Kéi gyerege sante ala valifa	6	-
28	Kéi Bunka vris	30	-
29	Egy evő avial idove hajó libollal	3	-
<u>A Vigvő Szobába</u>			
1	Egy nagy úrú lada	30	-
2	Egy dörvka stellanai	30	-
3	Egy schaulya	3	-
A	Egy Fogas	A	-
B	Egy stellanai szolola szios	4	-
B	On igne apró stiel porcellan	1	-
F	Stilena pári apró szios	5	-
8	Egy Bunka sarri	1	-
9	Stiel való porcellan hárs stiel	30	-
10	Egy has szegelői primere sol úregghel	1	-
11	Egy rcs stiel, és egy rcs szios	1	30
12	Egy márvány mozirus	1	-
13	Stel Bein Szajpa	3	20
14	Ar anyad szajpa lularsal	1	-
15	Kel stellanai	30	-
16	Egy fommji viasl, és fel	10	-
17	Hegy kö ssi	25	-
18	Egy örüvös kánoni, sügyellő faamarung, és sekheto		
19	Egy prim bor, told Crafang gollal kancsai, sügyell vris Kreml, sügyellő, faamarung aranyozon sügyell, vris		
20	Egy Kelen vris kancsai, kreml sügyell szololával		
21	Egy aranyoz Burogany		

22	Egy veses bagaria aranyozon szobolyi sol sarri far marung, és Kreml kánonnal sügyell és Stel sügyell avial		
23	Arca való szajpa aranyoz sziel		
24	Boros kánonnal aranyozon vris egim aranyoz Seheto nitul arany faamarung, Kreml	500	
25	Egy, nehel nehel aranyoz szobolyi felcsu kánon avial		
26	Hegy Crafang		
27	Kreml dand vris, és szajpa ör		
28	Egy primere sol has úregghel	2	-
29	Egy ruhás fogas	1	-
30	Egy almarion bor	2	-
31	Ar anyad szajpa aranyozon vris	2	30
32	Egy kofu úrú szajpa	6	-
<u>A Hamu Szobába</u>			
1	Kéi kápa sziosolva	3	-
2	Kéi szolola val, ló dandally, kéi szios	6	-
3	On pána	10	-
A	Egy szajpa szajpa	10	-
B	Egy avial lada	1	-
B	Egy stellanai kéi almarion laval	3	-
F	Kéi pári aranyozon porcellan szios	A	-
B	Hegy pári porcellan szios	3	-
D	Egy nagy, és kéi kistellő felcsu pána	3	-
10	Nyolc kéi sügyell	1	30
11	Kéi lej	6	-
12	Egy kofu avial	10	-
13	Stellanai kofu fogas	3	-
14	Kéi Rosas	10	-

15	Egy pár Finca	110
16	Egy Faia	9
17	Egy Kis Földet	7
18	Negy pörzsinel való tányó?	4
<u>Et Föld Robában</u>		
1.	Egy Lepetö	2
2.	Egy nagy szedi	1
3	Egy nagyabb lepedt	2
4	"	2
5	Három nagy lepedt	3
6	Egy dehidatö lefbi	1
7.	Bonobillorö karkinö	20
8	Egy pár lapera, és bonobillorö lenda	30
9	Egy Kis szlon almasiom	2
10	Mais kis szlon almasiom	2
11	Egy Kivucukam szicö font	30
12	Egy szalon kis szronal	2
13	Egy halucanid	15
14	Egy kis szhai, szalyben szelgeni szas nagyom	20
15	Kis föld szel	2
16	Egy nyorcolga	1
17	Egy szefler almasiom	1
18	Egy szajara konyu	1
19.	Egy halma szel, egy macsion, három szelbally, és pama, nagy szlyem paplan lepedvel, három rö löny lepedt, három szyalanö szia, nagy paplan lepedt nélkül, és három szyalanö	90

20	Egy nagy nagy szaitony	2
21	Et szagaton egy szicö szicö, és egy szronal lenda	20
22	Maisfel szifalderia szifiro	3
23	Egy szifiro kelen	20
24	Egy szifonyoz	20
25	Egy szelbined való almasiom	20
26	Egy lö lövö szelbened szronal	6
27	Egy szifa	2
28	Egy lö szaj szicö	20
29.	Egy szamelli	15
30	Egy szajon	20
31	Egy Bazomessum	1
32	Egy nagy nagy szaj szicö	10

Et Szalotában

1	Egy szombolyi szronal	10
2	Kis nagy szelbened szronal	6
3	Szironal szelbened szronal	14
4	Nyolc nagy szajon szelbened szronal	8
5	Egy szelbened szronal	3
6	Egy szelbened szronal	3
7.	Egy szronal szelbened szronal	1
8	Egy szelbened szronal, és szelbened szronal	15

Et Szappali Robában

1	Egy szelbened szronal szelbened szronal	110
2	Negy szelbened szronal	20
3	Nyolc szelbened szronal	118
4	Kis szelbened szronal	20

31	Egy hófpü lefenny avrál	1	-
32	Öt Jelenő ő magyokk levi listebb	-	50
33	Három almáimól ajóttalómia avrál	4	-
34	Egy hófpü úrú nagy lada	-	30
35	Egy úras hóf	-	5

A Speis Badjan.

1	Két úras kőndhlag	4	24
2	Két úras avrál	4	-
3	Egy kändaló elibe való úras avrál	2	-

A Kis Speisban.

1	Egy elis lada	-	30
2	Egy magyokk elis lada	-	40
3	Egy úras hordo	-	3
4	Egy vama	-	5
5	Két kőndhlag	-	30
6	Egy gyúró falka avrál	-	3
7	Egy havar Jelenő	-	1
8	Hófpü seherő magyokk	-	3
9	Hét-bádog formál Tuoni kemel egy kőndhlag	-	21
10	Egy két futó hófpü kupa	-	1
11	Egy agró kőndhlag	-	6
12	Egy úras forma kőndhlag	-	30
13	Hófpü két lada	-	8
14	Egy máifél vólás kőndhlag avrál	10	-

A Kőnyhába avrál Bagon lada
álmáimól avrál

1	Tizenkét lada porcellan kőnyhába avrál a magyokk dás ő maga emi avrál	-	2
---	--	---	---

2	Egy nagy úras fedés fal	1	-
3	Három hófpü fal porcellan	1	30
4	Öt kőndhlag lada fal	2	30
5	Kétő egyforma úras fal	2	-
6	Egy kőndhlag avrál	1	30
7	Egy emelős kőndhlag avrál	1	-
8	Egy csigás emelős fal	1	-
9	Két fedés emelős kőndhlag	1	-
10	Egy porcellan kőndhlag avrál	1	-
11	Tizenegy porcellan avrál kőnyhába	2	12
12	Két nagy kőndhlag fal egy három kőndhlag	1	30
13	Két nagy kőndhlag lada fal	1	-
14	Három kőndhlag emelős fal	2	-
15	Három fal fedés fal avrál	-	6

A Báro ő maga halo kőnyhába

1	Egy ruhás kőnyhába avrál kőndhlag	5	-
2	Egy két fiókkal avrál kőndhlag	4	-
3	Három avrál egy	8	-
4	Egy úras kőndhlag	1	-
5	Egy kőndhlag avrál kőnyhába	2	-
6	Egy kőndhlag kőnyhába avrál	2	-
7	Egy kőndhlag avrál	-	15
8	Egy úras avrál kőndhlag avrál	12	-
9	Három kőndhlag	15	-
10	Három kőndhlag	20	-
11	Egy kőndhlag avrál kőnyhába	5	-
12	Egy kőndhlag kőnyhába	2	-

A Híd kőnyhába

1	Három kőndhlag avrál kőnyhába	6	-
---	-------------------------------	---	---

37	Egy hófpü lefenny avval	1	-
38	Mr. Helenő 3 nagyobb levi kisvált	-	50
39	Három almásmal ajóttal mind ársal	4	-
34	Egy hófpü úrs nagy lada	-	30
35	Egy úrs hóf	-	5
<u>A Speis Baden</u>			
1	Kéi úrs kenchelag	24	-
2	Kéi úrs aóvally	9	-
3	Egy kändali elibe avló úrs aóvally	2	-
<u>A Kis Speisban</u>			
1	Egy elis lada	-	30
2	Egy nagyobb elis lada	-	10
3	Egy úrs hordo	-	3
4	Egy vama	-	5
5	Kéi kenchelag	-	30
6	Egy gyusi Takla úrs	-	3
7	Egy havan Helenő	-	1
8	3 rög sekenő nagyobb	-	3
9	Kéi bidos formál Tuoni kemel egy kóvoda	-	21
10	Egy kéi fatu rög kupa	-	1
11	Egy rög kurbóli	-	6
12	Egy ávalag forma kurbóli	-	30
13	Gyöler kéi leffa	-	3
14	Gymáifil néls lantán lédóvól ajúrs	10	-
<u>A Konyhába vivő Bangon lévő átorasiomban ki rava</u>			
1	Hírenki layos porcellan tanys ollyan, a miszt dás ő Niga emi solon	-	2

29	Egy Bagacia kőből vado páina zaid	15	-
	ebben egy dőckally 4 k egy szedi 1/2 egy egy sakári 1/2 30 sz egy pulócs 2/2 egy kőfős szedi 1/2 Summasan	9	30
30	Egy Koni Magyarin mellyben egy borafos le sakári, as ollyan le kőrs ajúrs	10	-
31	Egy ruha kéje	-	30
32	Egy paronrás	1	-
33	Egy porcellan Kalamarús	-	12
34	Kéi nagy Kólas	2	-
35	Egy Töld bór mandirnal	1	-
<u>A Glazé Hausban</u>			
1	Övea nyolcs nagyobb Örisompa per 5 k	464	-
2	Hudronhárom Örisompa per 11 k	92	-
3	Hat pomaranus ja per 10 sz	60	-
4	Tár kisebb pomaranus ja per 9 sz	10	-
5	Kéi kérsü pomaranus ja per 4 k	3	-
6	24 szegle apo Örisompa per 1/2	24	-
7	Kéfpár kitenovon egy szegle mindenfélé magol p 15 sz	72	45
8	24 kenchelag rocmaring per 30 sz	12	-
9	Meg euen Örisom 550 per 0 sz	27	30
<u>Frail Hausban</u>			
1	Öknanás Ölánsal fiasalol 30 szegle per 10 sz	3	30
2	" " " " nagyobb 28 sz p. 20 sz	9	20
3	" " " " leg nagyobb 22 sz per 1 k	22	-
4	Haeminer Lovona Ávanás per 10 sz	5	-

OLÁH TAMÁS

Az abaúji Hegyköz fogalma és területe

Az abaúji Hegyköz Északkelet-Magyarországon, az Eperjes-Tokaji-hegyvidék részét képező Tokaj-Zempléni-hegyvidék északi részén, a Bózsza völgyében fekvő medencedomság jellegű tájegység. Ez a közös alap ma a földrajzi táj és a történeti-néprajzi tájegység lehatárolásában. Azonban a 18. század óta keletkezett különféle források napjainkig sem teljesen egységesen abban, hogy mely települések tartoznak a Hegyközhez.¹ A mai értelemben vett Hegyköz területe hosszabb-rövidebb ideig Abaúj, illetve Abaúj-Torna vármegyéhez tartozott, ugyanakkor természetes vonzásközpontja a zempléni Sátoraljaújhely már évszázadok óta.² A Hegyköz

¹ Az *abaúji* jelző azért szükséges, mert általánosan megkülönböztethető a bihari és a borsodi Hegyköztől a tájegység. Abaúj vm.-ben egyébként volt egy másik terület is, amit Hegyköznek neveztek (sőt néha ma is neveznek); ez Komlóskő, Erdőhorvati és Háromhuta községeket foglalta magába. Ezt a három községet egyébként 1884-ben Zemplén vármegyéhez csatolták. Napjainkban egy újabb Hegyköz fogalom is kialakulóban van (véleményem szerint pontatlanul), ugyanis a 268/2003. (dec. 18.) Korm. sz. rendeletben található a gönci székelyű, Abaúj-Hegyközi kistérség, amelyhez a következő települések tartoznak: Abaújszántó, Abaújvár, Arka, Baskó, Boldogkőújfalu, Boldogkőváralja, Fony, Gönc, Göncruszka, Hejce, Hermádcéce, Hernádszurdok, Hidasnémeti, Kéked, Korlát, Mogyoróska, Pányok, Regéc, Sima, Telkibánya, Tomyosnémeti, Vilmány, Vizsoly, Zsujta. Ezek a települések nem tartoznak a Hegyközhez, talán helyesebb lenne a kistérségre az Abaúji-Hegyalja elnevezés, hiszen zömmel a Tokaj-Zempléni hegyvidék nyugati lábánál fekszenek, mindössze Telkibánya, Mogyoróska, Arka, Baskó és Sima van hegyek közé zárva. Az elnevezés eredetéről egyébként Soltész Zoltán abaújszántói polgármester azt az információt adta, hogy a Belügyminisztériumtól származik, ugyanakkor Faluvégi Albert, a KSH munkatársa szerint a kistérségek helyben kérték az elnevezéseket, így szerinte az Abaúj-Hegyközi kistérség településeitől származhat az elnevezés ötlete. Magyar Néprajzi Lexikon 2. kötet. Főszerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1979. 518. Területi statisztikai évkönyv 2003. Bp., 2004. CD-melléklet.

² A 18. sz. elejétől kezdve vannak források arra vonatkozóan, hogy a Hegyköznek Sátoraljaújhely volt a piacközpontja, így pl. 1715-ben, az országos összeírás során a Hegyköz települései Sátoraljaújhelyt nevezték meg vásárhelyüként (Mikóháza, Vily, Alsóregmec, Radvány, Nagybózsza, Kajata, Füzér, Pusztafalu és Nyíri mellett tüntették fel vásárhelyet és ezek Mikóháza kivételével Újhelyt adták meg, Mikóháza még Sárospatakra is járt vásárolni.) Az ugyancsak 1715-ben készült Zemplén vármegyei hadiadó összeírásban ugyanakkor Vitány Kassát adta meg vásárhelyeként („Distractionem rerum Suarum Cassoviam”). – A Mária Terézia-féle úrbérrendezés előkészítéseként országosan elvégzett kilenc kérdőpontos összeírásból szintén megállapítható, hogy a Hegyköz települései zömmel az újhelyi országos és heti vásárokat látogatták. Alsóregmecben vallották még azt, hogy Újhely mellett Patakra is jártak vásárolni. (Ekkor már Vitány is Sátoraljaújhelyt tünteti fel piachelyeként.) – Egy később ismertetendő, 1831. évi hegyközi kérvényben, amelyben a Hegyköz települései engedélyt kértek Abaúj vármegyétől, hogy patikaszereiket az újhelyi patikából szerezhessék be, szintén említik, hogy ezek a települések rendszeresen látogatták az újhelyi heti piacot. Tehát a Hegyköz településeinek évszázadok óta Sátoraljaújhely volt a természetes piacközpontja, ennek ellenére ügyes-bajos dolgukat jóval nehezebben megközelíthető abaúji fórumokon kellett elintézni. Vö.: Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fiókleveletára (SFL) IV-1005/a. Zemplén vármegye adószedőjének iratai 1553-1848 (-1852) Acta perceptoriale et commissariatia 1553-1777. 15. csomó. C. Loc. 114. No. 89. Conscriptio totius Comitatus pro Cassa Contribuationali deserviens 1715; Státný Archiv v Košiciach (ŠAK) Abovská župa 1498-1850. Správne písomnosti. A. Úsek šachtickej župy. XVI. Főszolgabírói iratok. Gönci járási főszolgabírói iratok 1789-1848. 436/a. doboz. A hegyközi települések kérelme, hogy az abaúji patikák helyett orvosi szereiket a sátoraljaújhelyi patikából szerezhessék be. 1831. május 27. előtt; Az 1715. évi országos összeírás. DVD-ROM. Szerk.: H. Németh István. Bp., 2004. Arcanum-MOL; Fehér József. Alsóregmec társadalma. In: Alsóregmec kistükré. Szerk.: Fehér József és Kovács Dániel. Sújhely, 2002. 117-180.; Pásztor Attila. Pálháza. Történelem és hagyomány. Szerk.: Pap János. Pálháza, 2002. 19-144.; Takács Péter – Udvari István: Zemplén megyei jobbágyvallomások az úrbérrendezés korából. I. k. Nyíregyháza, 1995. 10. II. k. Nyíregyháza, 1996. 82.; Takács Péter – Udvari István: Adalékok Abaúj vármegye 18. végi vásáraihoz és az Abaúj megyei lakosság vásárárszási szokásaihoz. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII-XXIX. Miskolc, 1991. 195-207.

fogalmának, területének meghatározási nehézségeivel összhangban látható, hogy nagyon kétarcú a tájegység, amit az utazó is tapasztalhat, mert ha a Hernád völgye felől, az Eperjes-Tokaji hegylánc vonulatain át ér a medencébe, akkor láthatja, hogy a patak völgyek felszabdalják és a bástyaszerűen beszögellő hegyek szinte összeszorítják a tájat. Kelet felé menve azonban Füzérradvány–Kovácsvágás vonalától változik a kép. A látóhatár kitágul, a hegyek kinyílnak és a medence lassan belesimul az Alföldre.

A Hegyközzel foglalkozó földrajzi művek közül a Magyarország kistájainak katasztere című tájfeldrajzi munka a következőként határozza meg az Eperjes-Tokaji-hegyvidéken belül a Tokaj-Zempléni-hegyvidék északkeleti részén fekvő Hegyközt: A kistájcsoport két kistájra tagolódik, a Hegyközi-dombságra és a Vitányi-rögökre. A Hegyközi-dombság alacsony középhegységi környezetben elhelyezkedő, tagolt medencedombság. Tengerszint feletti magassága 108-580 m, északi része a magasabb, átlagosan 400 m tengerszint feletti magasságú. Felszíne Kovácsvágás-Vilyvitánytól nyugatra szarmata riolittufával borított, melyben agyagos, tufitos foltok vannak, dacitos szubvulkáni testekkel. Ettől a vonaltól keletre szubmarin vulkáni működés eredményeként tartós riolittufa van. A felszín délkeletre lejt, ebbe az irányba nyitott. A Hegyközi-dombsághoz tartozó települések a következők: Alsóregmec, Bózsva, Felsőregmec, Filkeháza, Füzér, Füzérkajata, Füzérkomlós, Füzérradvány, Kovácsvágás, Mikóháza, Nyíri, Pálháza, Széphalom (ma Sátoraljaújhely része) és Vilyvitány.³

A Hegyközön belül önálló kistájként lehatárolt Vitányi-rögöket a következőképpen határozza meg a kistájkataszter. 180-620 m tengerszint feletti magasságú, tönkösödött, tektonikus rögdarab, ami átnyúlik Szlovákiába. A kistáj legfontosabb kőzetei: prekambriumi csillámpala, gneisz, karbon homokkő és konglomerátum. A táj észak-északnyugati része alacsony középhegységű, déli-délkeleti része dombsági arculatú. A kistájhoz Pusztafalu tartozik.⁴ A Hegyköz Marosi Sándor és Somogyi Sándor által végzett tájfeldrajzi szempontú⁵ lehatárolása miatt több kisközség, így Hollóháza, Kishuta, Nagyhura és Vágáshura már a Központi-Zemplén területére esik. Ugyanakkor a történeti-néprajzi Hegyköz részei ezek a települések.⁶ Kerényi Attila debreceni geográfus professzor meghatározása szerint földrajzilag a Bózsva patak és északi mellékvizei mentén a hegyek közé ékelődő, nagyrészt dombos vidék tartozik a szűkebb értelemben vett Hegyközhez. Északi határa a Nagy-Milic hegycsoportja, keletről a Zempléni szigethegység, illetve a Ronyva patak, délről a Bózsva völgy jobb oldali lejtője, nyugatról a hollóházi Pál-hegy csoportja határolja. Az elnevezést eredetileg a Pálházától északra, Hollóháza, Füzér, Pusztafalu vonaláig, tehát a mai országhatárig húzódó hegyközi dombsági terület jelölésére használták, de a 20. század elejétől fokozatosan kiterjedt a Pálházától keletre fekvő területekre is. Ezért mára elterjedt a korábbi, szűkebb értelemben vett Hegyköz területére a Felső-Hegyköz, míg a később hozzá értett részre az Alsó-Hegyköz elnevezés. Legnagyobb vízfolyása a Bózsva, amelynek baloldali mellékpatakjai a Felső-Hegyköz peremhegyeiben erednek; a nyugati részen a 12 km hosszú Nyíri-patak vezeti le a vize-

³ Magyarország kistájainak katasztere II. Szerk.: *Marosi Sándor–Somogyi Sándor*. Bp., 1990. (A továbbiakban: *Marosi–Somogyi* 1990. 904-911.

⁴ Uo. 911-912.

⁵ Ők e műükben a közzettani, felszínalakítási (morfológiai), talajtani, éghajlattani, növény- és állatföldrajzi, vízrajzi jellemzők alapján osztották fel a tájakat.

⁶ Uo. 889.

ket. A Bisó-patak a Felső-Hegyköz legnagyobb vízgyűjtő területű patakja, amely több vízforrásból (Nagy-patak, Alsó-patak, Falu-patak) táplálkozik. Vágáshuta ugyan kívül esik a kistáj természetföldrajzi határán, gazdasági kapcsolatai miatt azonban a Hegyközhez számítja ezt a kis községet is.⁷ Morfológiai szempontok alapján három részre osztotta fel a kistájegységet: Hegyközt „bástyaszerűen” határoló hegyvidékre (Nagy-Milic, Pál-hegy, Fekete-hegy, Magar-hegy); a szűkebb értelemben vett medencedomságra, amit hosszanti völgyközi hátaik jellemznek; a Bózsva-Ronyva közös síkjára (Alsó-Hegyköz).⁸

A Hegyköz települései a patakvölgyekben épültek, népességszámuk alapján ma döntően az 1000 fő alatti apró-, illetve törpefalvak kategóriájába tartoznak; az ezer fős lélekszámot jelenleg csak Hollóháza és Pálháza haladta meg. Ezt korábban csak két hegyközi település, Kovácsvágás és Vilyvitány érte el, de ez a népességmaximum Kovácsvágáson még a 19. században (1828-1857 között), míg Vilyvitánynál egyesítésük után (1941-1949 között) volt.⁹

Süli-Zakar István debreceni geográfus professzor 1980-ban készült faluföldrajzi tanulmányában szintén úgy határozta meg a Hegyközt, hogy a Zempléni-hegység észak-északkeleti előterében, a Bózsva-(Malom)-patak vízgyűjtőjében fekvő medence. A tájegységhez Petercsák Tivadar néprajzkutató nyomán az alábbi településeket számította: Alsóregmec, Felsőregmec, Filkeháza, Füzér, Füzérkajata, Füzérkamlós, Füzérradvány, Hollóháza, Kisbózsva, Kishuta, Kovácsvágás, Mikóháza, Nagybózsva, Nagyhuta, Nyíri, Pálháza, Pusztafalu, Rudabányácska, Széphalom, Vágáshuta és Vilyvitány.¹⁰

Ez a két tájmeghatározás véleményem szerint megfelelőbb, mint az előző, mivel tekintetbe veszi az embert is, mint tájformáló tényezőt, amit az is mutat, hogy például a szoros társadalmi-gazdasági kapcsolatok miatt a természetföldrajzi értelemben vett Hegyköz határán kívül eső, a Központi-Zemplénhez tartozó Hollóházát, Kishutát, Nagyhutát vagy Vágáshutát is a Hegyközhez számítja. Éppen ezért alapvetően elfogadom ezt a lehatárolást, ugyanakkor Rudabányácska tekintetében más a véleményem. Rudabányácska szerintem már nem tartozik a Hegyközhez, hiszen az általam megismert történeti források 1950 előtt nem sorolták az abauji Hegyközhez. Természetföldrajzilag a kistájkataszter Tokaj-Hegyaljához sorolja, történetileg pedig mindig Zemplén vármegye része volt és Abaujhoz nem tartozott.¹¹ Bacsikai Miklósné rudabányácskai lakos, a Sátoraljaújhelyi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat vezetője szerint sem része a Hegyköznek, s ugyanez a véleménye Kováts Dánielnek, a Hegyköz történeti névanyaga kutatójának.¹² Ugyanakkor, amint az az alábbiak során kiderül majd, mindkét meghatározás téved abban a vonatkozásban, hogy szerintük csak a 20. szá-

⁷ Sátoraljaújhelyi Lexikona. Szerk.: Kováts Dániel. Sújhely, 2001. (A továbbiakban: Kováts 2001) 155-156. Kováts Dániel: Az abauji Hegyköz helynevei. Sújhely, 2000. (A továbbiakban: Kováts 2000) 8-9. A lexikon szócikke szerint Kovácsvágás esik a Hegyköz határain kívül, ez azonban feltehetően elírás lehet, mivel a fent idézett kistájkataszter Kovácsvágást a Hegyközhez sorolja, míg a szomszédos Vágáshutát a Központi-Zemplénhez, *Marosi-Somogyi* 1990. 889, 911-912..

⁸ Hivatkozik rá: Süli-Zakar István: A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata. (Studia Geographica 3.) Debrecen, 1980. (A továbbiakban: Süli-Zakar 1980) 6.

⁹ Kováts 2001. 155-156.; Kováts 2000. 8-9.; Borsod-Abauj-Zemplén megye Történeti Helységnévtára 1870-1983. Összeállította: Högye István, Seresné Szegőfi Anna, Tóth Péter. Miskolc, 1983. (A továbbiakban: Högye-Szegőfi-Tóth 1983) 178-179, 339, 486.; Süli-Zakar István 1980. 15.; Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. Sorozatszerkesztő: Kovácsics József. 9. Borsod-Abauj-Zemplén megye. Bp., 1996. 169, 196, 242-243, 341.

¹⁰ Süli-Zakar 1980. 5-6.

¹¹ *Marosi-Somogyi* 1990, 904.; Ferdinand Uliéný: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Mihalovec, 2001. 434-435.

¹² Szóbeli tájékoztatás alapján.

zadban tartozott a Hegyközhez az Alsó-Hegyköznek nevezett területen található öt település: Alsóregmec, Felsőregmec (Mátyásházával), Mikóháza, Széphalom, és Vilyvitány; mint említettem, Rudabányácskát nem sorolom a Hegyközhez.

A földrajzi szakirodalom után tekintjük át a szociográfiai, néprajzi kutatások eredményeit. Újszászy Kálmán sárospataki teológiai professzor, a Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek egykori igazgatója, aki falukutatóként kitűnő ismerője volt a térségnek, 1958-ban készült cikkében a következőképpen írja le a Hegyközt: „A két világháború között 'Károlyi-ország' néven is emlegették. Egyrészt azért, mert területének jó részén a Károlyi grófi család volt az úr, és tőle függött a hatalmas birtokon nemcsak a képviselőválasztás, hanem a munkaalkalom is. Másrészt azért, mert olyan földrajzi egység, akár egy miniatűr ország. A Zempléni-hegység derekába ékelten, háttal a Hernád-völgynek s kissé háttal az ország szívének is, északról, nyugatról és délről sűrű erdők borította összefüggő hegykoszorú határolja. És hogy még kelet felé se legyen nyitott, az országhatáron folyó Ronyva zárja el a legényei dombokon túli testvértájtól. A Ronyvába torkollik a Hegyköz csermelyeit, bővizű patakocskáit összegyűjtő Bózsza is, a tájból kilépve Mikóháza alatt”.¹³ Ebben a cikkben 18 települést sorol a Hegyközhez. Ezek a következők: *Regmec* (Felsőregmec), a *Vily* és *Vitány* egyesítéséből született *Vilyvitány*, *Radvány*, *Pusztafalu*, *Kajata*, *Füzér*, *Hollóháza*, *Komlós*, *Nyíri*, a két *Bózsza*, *Filkeháza*, *Nagyhuta*, *Kishuta*, *Vágáshuta*, *Kovácsvágás*, *Mikóháza*. Újszászy Kálmán ebben a munkájában nem sorolja a Hegyközhez Alsóregmecet és Széphalmot, a felsorolásból ugyanis kitűnik, hogy a Felsőregmec-Mikóháza vonaltól nyugatra fekvő településeket érti oda.¹⁴

Tamaskó Ödön 1958-ban megjelent Zempléni hegység című ismeretterjesztő könyve azt írja, hogy a „Sátoraljaújhely–Gönc közti kelet-nyugati irányú törésvonal mentén terül el a Zempléni hegység egyik lehangulatottabb részlete: a Hegyköz”, amely Széphalomtól Füzérig tart és a hutákat nem foglalja magába, amelyeket a szerző a hegység „központi tömegéhez” sorol.¹⁵ A néprajzkutató Filep Antal így jellemzi a Hegyközt: „A Bózsza patak vízgyűjtő területe Abaúj megyében, Sátoraljaújhelytől északra. Települései jellegzetes irtásfalvak, de csapadékban gazdag, egykori összefüggő erdőterülete a 17-19. sz.-ra a hegyoldalra szorult. Az Árpád-korban szűkebb szomszédságával együtt sárospataki központtal az erdőispánságok közé tartozott. További középkori történetében a füzéri vár és uradalom játszott szerepet. Újkori fejlődését a füzerradványi Károlyi-uradalom határozta meg. Jó részben kontinuuus, de az ellenreformáció idején bolygatott és a kuruc háborúkban sem kímélt magyar, református lakosságát magyar, szlovák, ukrán (ruszin) telepítések egészítették ki. Az uradalmi területek miatt is korlátozott paraszti gazdálkodása nehezen fejlődött. Mind anyagi, mind társadalmi és szellemi kultúrájában számos archaikus vonást őrzött meg.”¹⁶ Balassa Iván 1964-ben készült, a Hegyköz földművelését bemutató, majd 2000-ben újra kiadott alapvető fontosságú művében a Hegyköz területének meghatározásakor a 19. századi nyomtatott források alapján és ezek közül is Borovszky Samu 1896-os monográfiájára és az Osztrák-Magyar Monarchiát bemutató, a századfordulón készült munkára hivatkozva, valamint a hegyközi falvak bejárása során az ott élőket kikérdezve,

¹³ Újszászy Kálmán: A Hegyköz. In: Élet és Tudomány. XIII. évf. 37. sz. 1958. szept. 14. 1168-1173.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Tamaskó Ödön: Zempléni hegység. Bp., 1958. 12.

¹⁶ Magyar Néprajzi Lexikon 2. kötet. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Bp., 1979. 518.

felsorolta, hogy mely falvakat számolták a Hegyközhez a helybeliek. Ennek alapján ő a Hegyközt a Hollóházától Vágáshutáig terjedő területre értette, amelynek falvai: Hollóháza, Füzérkomlós, Füzér, Nyíri, Filkeháza, Pusztafalu, Füzérkajata, Kisbózsva, Nagybózsva, Kishuta, Nagyhuta, Pálháza, Füzérradvány, Kovácsvágás, Vágáshuta.¹⁷

A néprajzi irodalomban és a történeti forrásokban ugyanakkor egyaránt megfigyelhető a Hegyköz fogalmának időbeli és térbeli változása. Balassa Iván Újszászy 1958-as cikkére is hivatkozva ezt a folyamatot így rögzíti: „Legújabbban a Hegyköz fogalma megváltozóban, kiterjedőben van. Kezdiik ideszámítani a Sátoraljaújhelytől északra elterülő falvakat (Széphalom, Alsó- és Felsőregmec, Mikóháza, Vily-Vitány), ezek azonban a nagy hegyközi teknőben nincsenek benne, nem is tartoztak minden korszakban Abaújhoz, hanem Zemplén megyéhez csatlakoztak. Hegyközhez sorolásukat csak az utóbbi évtizedekben lehet tapasztalni.”¹⁸ Petercsák Tivadar 1978-ban készült hegyközi kismonográfiája szerint a szűken vett Hegyközhez 15 község tartozik: Hollóháza, Füzérkomlós, Füzér, Pusztafalu, Nyíri, Filkeháza, Füzérkajata, Kis- és Nagybózsva (a két település egyesült, mai nevük: Bózsva), Pálháza, Kishuta, Nagyhuta, Füzérradvány, Kovácsvágás, Vágáshuta. Ezek a települések a Bózsva völgyében és a beletorkolló kis patakok mentén, a hegyek között, illetve a hegyek lábánál települtek meg, újabbban azonban ide számítják a „síkság” településeit is (Vilyvitány, Mikóháza, Felsőregmec, Alsóregmec, Széphalom, Rudabányácska). Megállapítja azt is, hogy napjainkban mind az újabb néprajzi szakirodalom, mind a vidék lakossága ezt a tágabb elnevezést használja.¹⁹ Petercsák tájmeghatározása azonban pontosításra szorul, ugyanis több olyan, általam most bemutatandó forrással is találkoztam, amely a „síksági” településeket – Rudabányácska kivételével – a Hegyköz részének tekintette. Sőt a 19. században például a gönci járás egyik kerületét hegyközi kerületnek nevezték, mivel területe nagyrészt a Hegyközre esett és a fent nevezett „síksági” települések – a zempléni Vitány kivételével – ide tartoztak.²⁰

A Hegyköz mint történeti tájegység, első írásos említésére vonatkozó legkorábbi nyom Balassa Iván szerint talán a Zempléni Református Egyházmegye 1663. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvében fordul elő („Visitatio Ecctarum Montanarum”). Azonban a mai névvel legkorábban csak az Abaúji Református Egyházmegye 19. sz. elejéről származó vizitációs jegy-

¹⁷ Balassa Iván: Földművelés a Hegyközben. Bp., 1964. (A továbbiakban: Balassa 1964) 5-6.; Uő: A Hegyköz földművelése. Bp., 2000. (A továbbiakban: Balassa 2000) 9. Ezekben a munkáiban azt írja, hogy a Hegyköz elnevezést a 19. sz. első felétől kezdve a különféle nyomtatott forrásokban is megtalálja, mint *Farkassányi Sámuel*: Abaúj megye mezőgazdasági vázolata. In: Magyar Gazda 1846. 2: 1052. *Korponay János*: Abaújvármegye monographiája. Kassa, 1866. I. k. 282. A „füzéri járás nagy része, vagy az úgynevezett Hegyköz, halmos, partos, hegyes, köves, agyagtalajú”. Ez utóbbi forrás idézése nem egészen pontos, Balassánál így szerepel; „a füzéri járás nagy része az úgynevezett Hegyköz”; Abaúj-Toma vármegye és Kassa.: *Borovszky Samu és Sziklay János*. Bp., 1896. 281. „Ugyanezen az uton tovább, az úgynevezett „Hegyköz”-ben fekszik Hollóháza, 103 házzal, 635 magyar és tót ajku lakossal”; Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország VI. kötete. Nyolcadik füzet. Bp., 1900. 256. „Az említett országot másik ága az úgy nevezett Hegyközön halad végig”.

¹⁸ Balassa 1964. 6.

¹⁹ Petercsák Tivadar: Hegyköz. Miskolc, 1978. 5. Idézi Kovács 2000. 10.

²⁰ ŠAK Abovská župa 1498-1850. Správne pisomnosti. B. Úsek revolučných rokov 1848-1849. Spisy župneho staleho výboru. a. Koncepty zápisnic. 450. doboz. Az 1848. máj. 10-én kezdődött bizottmányi ülés jegyzőkönyvi fogalmazványa. 21-23. fol; ŠAK Abovská župa 1498-1850. Správne pisomnosti. B. Úsek revolučných rokov 1848-1849. I. Stály výbor b. Spisy. 451. doboz. A gönci járás zsidó lakosságának összeírása. Mikóháza, 1848. jún. 4; ŠAK Abovská župa 1498-1850. Správne pisomnosti. B. Úsek revolučných rokov 1848-1849. Spisy župneho staleho výboru. b. Spisy. 450. doboz. Nemzetiségi összeírások. 60-69. fol; SFL XIII-20. A Rátkay család iratai 1724-1900. I. csomó. Botka Ferenc hegyközi kerületi alszolgabíró levele az abaúji nemzetiségi I. százada századosának. Nagybózsva, 1849. máj. 28.

zőkönyveiben és díjleveleiben találkozott, amelyeket a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárában őriznek. Kováts Dániel a Hegyköz helyneveiről szóló munkájában a Hegyköz név első említésével kapcsolatban azt közli, hogy a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Adattárában 1769-ből talált adatot és szerinte aligha várható több 18. századi adat előbukkanása. Véleménye szerint igazat lehet adni Balassa Ivánnak, aki ennek okát abban látja, hogy „a megyei és a földesúri szervezetben többnyire nagyobb egységet fogtak össze, mint tájegységünk. Így a XV. században a füzéri adókerület a megyének csaknem egyharmadát foglalta magába. A dicalis összeírások, a dézma-jegyzékek, az úrbáriumok jellegüknek megfelelően nagyobb, vagy ritkábban kisebb területeket emlegetnek, mint a Hegyköz. Az összeírt vidéket évszázadokon keresztül a központot képező füzéri vár nevével jelölték meg”.²¹

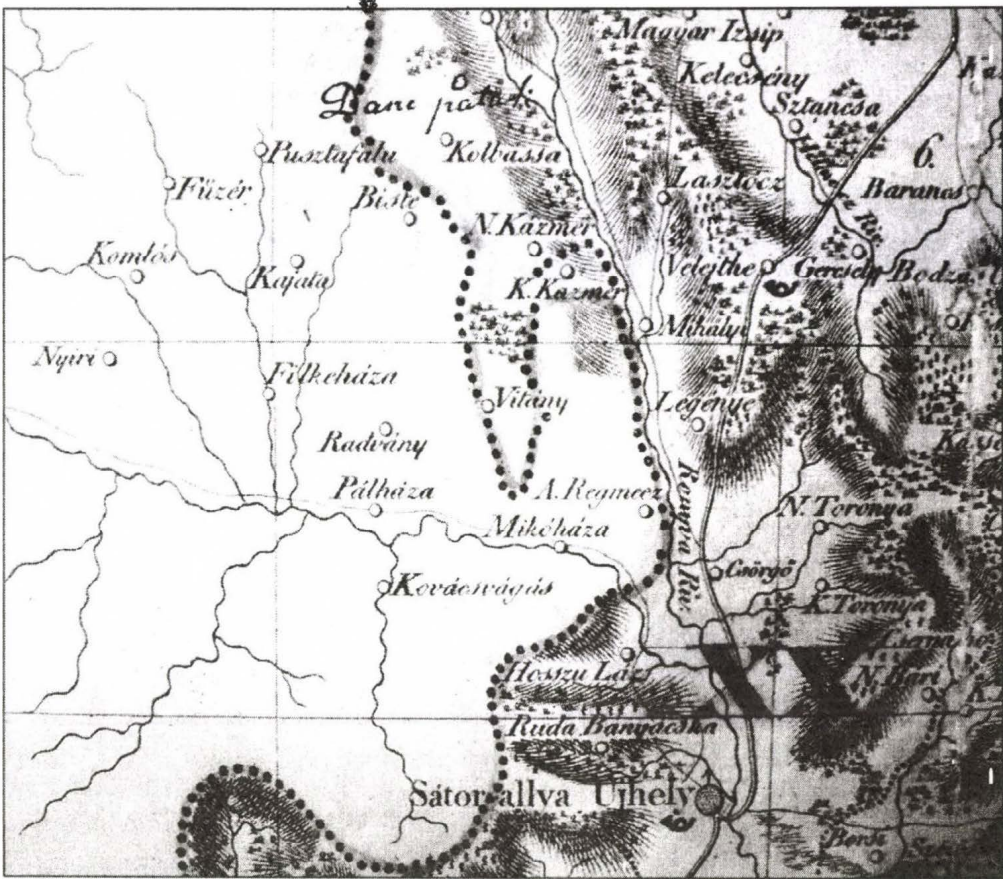
Saját kutatásaim eddigi eredményeként a Hegyköz legkorábbi elnevezésével kapcsolatban szintén a 18. sz. végéről találtam adatot. A Zempléni Református Egyházmegye 1782. február 6-án Szomotoron tartott generális congregációjáról készült jegyzőkönyvben latinul szerepel a Hegyköz neve, amely az egyházmegye egyik járása volt („Dominus Reverendus Sigismundus Katona cum Reverendo Josepho H. Szentpéteri ad Intermontanos”). A latin kifejezés többes számú tárgyesete szó szerinti fordításban „Hegyek közöttihez”, ami nagyon szemléletesen írja le a táj jellegét. A jegyzőkönyv nem tartalmazza a hegyközi járáshoz tartozó egyházközségek neveit, azonban a 18. század végi összeírásokból már megállapítható, hogy mely települések tartoztak ide.²²

A Zempléni Református Egyházmegye 1797. szeptember 12-én tartott közgyűlésén a Superintendens (püspök) és a főkurátor (főgondnok) utasítására az egyházmegye négy járásában elrendelték az anya- és leányegyházak, prédikátorok és tanítómesterek összeírását. E szerint a „*Napnyugati*” Hegyközben a következő anyaegyházak voltak (filiákkal együtt): Vágás (ma Kovácsvágás; filiája nincs), Nyíri (filiái: Kápolna puszta; Komlós, ma Füzérkomlós, Kisbózsva; Nagybózsva), Pusztafalu (filiája Füzér), Szalánc (később Nagyszalánc, ma Slanec, Szlovákia; filiái: Kisszalánc, ma Slanèik, Szlovákia; Újváros, később Szaláncújváros, ma Slanské Nové Mesto, Szlovákia), Szilvásújfalú (ma Slivník, Szlovákia; filiája Kozma, ma Kuzmice, Szlovákia), Biste (ma Byšta, Szlovákia; filiája Kalsa, ma Kalša, Szlovákia), Kajata (ma Füzérkajata; filiája Pálháza), Vily (ma Vilyvitány, filiája Radvány, ma Füzérradvány), Regmec (ma Felsőregmec; filiái: Alsóregmec; Mátyásháza; Mikóháza; Kisbányácska, ma Széphalom). Ez a terület, amelyet „*Napnyugati*” Hegyközként említenek, kissé nagyobb, mint a mai értelemben vett Hegyköz, azonban a mai hegyközi települések a 18. sz. végén létrejövő szlovák ajkú huták (Vágáshuta, Kishuta, Nagyhuta, Hollóháza) és a ruszinok által lakott, éppen ezért döntően görög katolikus Filkeháza kivételével, mind megtalálhatók benne.²³

²¹ Kováts 2000. 11-12.; Balassa 1964. 6-7, 172.

²² SRK TGy. Lt. A Zempléni Református Egyházmegye iratai 1623-1980. Közgyűlési iratok. Kgg. I. 4. Prothocollum ven. Tractus Zempliniensis. Tom. IV. 1669-1800. A szomotori generalis congregatio jegyzőkönyve. 1782. febr. 6. 448-449.

²³ SRK TGy. Lt. Kgg. I. 4. Prothocollum ven. Tractus Zempliniensis. Tom. IV. 1669-1800. A „Zempléni Egyházi Társaság” közgyűlési jegyzőkönyve. Tolcsva, 1797. szept. 12. 561-563.; Magyarország Történelmi Helységnévtára. Abaúj és Torna megyék (1773-1808). Összeállította és szerkesztette: Barsi János. Bp.-Miskolc, 2004. 219-221.; Magyarország Történelmi Helységnévtára. Zemplén megye (1773-1808) II. k. Szerkesztette: Barsi János. Bp., 1998. 397-400.; *Högye-Szegőfi-Tóth* 1983. 51, 204, 235, 248-249, 314, 412, 426.; Balassa 1964. 20-23.

VITÁNY ÉS A SZOMSZÉDOS TELEPÜLÉSEK KARACS FERENC TÉRKÉPÉN (1804)²⁴

A „Napkeleti” Hegyközben a következő anyaegyházakat írták össze (filiák nélkül): Mihályi (ma Micha³ány, Szlovákia), Isip (Magyarizsép, ma Nižný Žipov, Szlovákia), Lasztóc (ma Lastovce, Szlovákia), Azar (Kisazar, ma Malé Ozorovce, Szlovákia), Gálszecs (ma Sešovce, Szlovákia), Hardicsa (ma Zemplínske Hradište, Szlovákia), Kазsu (ma Kožuchov, Szlovákia), Gercsely (ma Hře³ Szlovákia), Bodzásújlak (ma Novosad, Szlovákia), Jesztreb (Magyarjesztreb, később Magyarsas, ma Zemplínske Jastrabie, Szlovákia), Zemplén (ma Zemplín, Szlovákia), Ladmóc (Ladamóc, ma Ladmovce, Szlovákia), Szöllöske (Szöllöske, később újra Szöllöske, 1920-tól Seleška, ma Viničky, Szlovákia), Kisbári (Malá Bara, 1960-tól Bara, Szlovákia) és filiája Nagybári (Ve³ká Bara, 1960-tól Bara, Szlovákia), Csernahó (1776-ban „Szölötöke Tsernahó”, Csarnahó, 1920-tól Èernahov, 1927-től Èernochoy, Szlovákia), Nagytoronya (1920-tól Ve³ká Toroòà, 1948-tól Ve³ká Tròà, 1964-től Tròà, ma Ve³ká

²⁴ A fotó a „Tabula Geographica Comitatus Zempliniensis juxta recentissimas atque fide dignissimas delineationes adumbrata aeri que incisa per Franciscum Karacs Pesthini MDCCCIV.” c. térképről készült. SFL. XV-45. Nyomatott térképek levéltári gyűjteménye 1806-2003.

Tròa Szlovákia) és filiája Kistoronya (1920-tól Malá Toroòa, 1948-tól Malá Tròa, 1964-től Tròa, ma Malá Tròa Szlovákia), Legenye (ma Luhyòa, Szlovákia).²⁵

A Napkeleti-Hegyköz megnevezés egyébként feltehetően a 18. század végén születhetett, ugyanis a Zempléni Református Egyházmegye egyházközségeinek 1776. október 28-ai összeírásában az itteni egyházközségeket „Felső-hegyvidéki Egyházközségeknek” írták (Conscriptio Ecclesiarum Supramontanarum Helv. Confess: adictarum) és 1782-ben sem napkeleti-hegyközi járásként említik. Ez a terület nagyrészt az Eperjes-Tokaji-hegység és a hozzá tartozó Zempléni-szigethegység között található, tehát a Zempléni Református Egyházmegye törzsterületének számító Hegyalja és Bodrogek felől nézve ez tényleg „Felső-hegyvidéki”, hiszen a Hegyaljáról indulva a legtöbb idetartozó egyházközség megközelítésére át kellett kelni a Zempléni-szigethegységen.²⁶ A Napkeleti-Hegyköz és a Napnyugati-Hegyköz fogalmával egy 1798. szeptember 16-án kelt dokumentumban is találkozhatunk. Ez az irat a zempléni református egyházmegyében lévő egyházközségek és prédikátorok által a „meg nyomorodott Predikátorok” segélyezésére önként felajánlott pénzüsszegek összeírása. Ebben a „Napnyugoti Hegyközi Járás” az következő anyaegyházakból állt: Vily, Szilvásújfalu, Nagyszalánc, Pusztafalu, Kajata, Nyíri, Kovácsvágás, Biste, Regmec (Felsőregmec). Ugyanekkor a „Napkeleti Hegyközi Járás”-hoz a következők tartoztak: Lasztóc, Legenye, Mihályi, Nagy- és Kistoronya, Csarnahó, Kisbári, Ladmóc, Zemplén, Szöllőske, Magyarjesztreb, Bodzásújlak, Kazsu, Hardicsa, Miglész, Gálszécs, Izsép (Magyarizsép), Gercsely. Az 1797. évi adattal összevetve tehát elmondható, hogy a két járás területe ugyanolyan nagyságú volt 1798-ban is.²⁷ 1799. augusztus 25-én a Zempléni Református Egyházmegye Gálszécsen tartott utolsó közgyűlésén az egyházmegyét két részre osztották és ekkor a Napnyugati Hegyközi Járást az Abaúji Református Egyházmegyéhez csatolták, míg a Sátoraljaújhelytől Gálszécsig terjedő területet (a Napkeleti Hegyközi Járásnak nevezett részt) az újonnan létrehozott Felsőzempléni és Ungi Egyesült Református Egyházmegyéhez csatolták. A Napkeleti-Hegyköz fogalmával későbbi református egyházi, vagy egyéb forrásokban egyelőre nem találkoztam. A Napnyugati-Hegyköz fogalma pedig a későbbiekben úgy módosul, hogy ezt a zömmel medencedombsági területet Hegyköznek hívják a források.²⁸

A Hegyköz 19. századi területének pontos meghatározására egy 1831-es forrás ad lehetőséget. 1831. május 27-én Abaúj vármegye megyegyűlése megtárgyalta *Füzér, Komlós, Nyíri,*

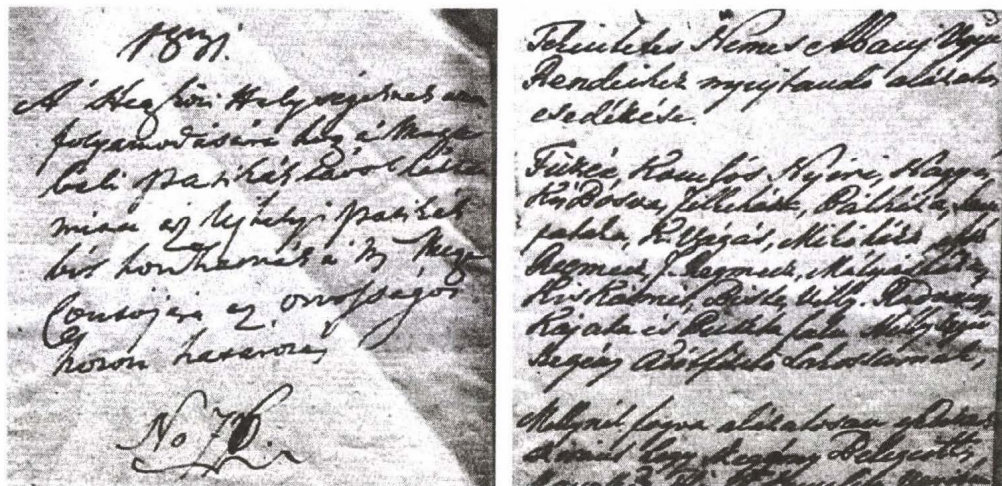
²⁵ SRK TGy. Lt. Kgg. I. 4. A. „Zempléni Egyházi Társaság” közgyűlési jegyzőkönyve. 1797. szept. 12. 561-563.; Egyházkerületi-kollégiumi levéltári gyűjtemény 294-1912. A./XVI/5747/137. Conscriptio Ecclesiarum H. C. addictus Vener. Tractui Zempleniensis ingremiarum. 1776. okt. 28.; *Högye-Szegőfi-Tóth* 1983. 19, 38, 58, 80, 136-137, 142, 160, 220, 237, 260, 262-263, 274-275, 316, 432-433.; Zemplén megye (1773-1808) (1998): 399-400.

²⁶ SRK TGy. Lt. Kgg. I. 4. A. szomotori generalis congregatio jegyzőkönyve. 1782. febr. 6. 448-449.; Egyházkerületi-kollégiumi levéltári gyűjtemény 1294-1912. A./XVI/5747/137. Conscriptio Ecclesiarum H. C. addictus Vener. Tractui Zempleniensis ingremiarum. 1776. okt. 28. Ebben az összeírásban a hegyközi települések nem találhatók meg.

²⁷ SRK TGy. Lt. Egyházkerületi-kollégiumi levéltári gyűjtemény 1294-1912. A./XXVII/10.090/ 322. A Zemplényi Egyházi Társaságban levő Ekleziák és Predikátorok által a meg nyomorodott Predikátorok fel segéllésére önként való ajánlasok igert penzek fel jegyzése. Lasztómér, 1798. szept. 16.

²⁸ SRK TGy. Lt. Kgg. I. 4. A. „Zempléni Egyházi Társaság” közgyűlési jegyzőkönyve. Gálszécs, 1799. aug. 25. 585-586. – Az egyházmegye felosztásáról és a Tiszáninneri Egyházkerület új egyházi közigazgatásáról az 1799. máj. 16-án, Miskolcon tartott „Szentészék” (egyházkerületi közgyűlés) döntött, amely az 1791-es budai zsinat döntéséhez igazodott. Ez kimondta, hogy a „trakusok” (egyházmegyék) felosztása az ország politikai határaihoz igazodjon. Uo. A Tiszáninneri Református Egyházkerület iratai 1745-1988. Egyházkerületi közgyűlések jegyzőkönyvei. 1745-1952. B-28. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv 1798-1800. Az 1799. máj. 16-án, Miskolcon tartott egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve. 453-457.; *Bucsay Mihály*: A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945. Bp., 1985. 185-188.

A HEGYKÖZIEK KÉRELME ORVOSI SZEREINEK AZ ÚJHELYI PATIKÁBÓL TÖRTÉNŐ BESZERZÉSÉRE (1831)

Nagy- és Kisbózsza, Filkeháza, Pálháza, Sompatata, Kovácsvágás, Mikóháza, Alsóregmec, Felsőregmec, Mátyásháza, Kiskázmér, Biste, Vily, Radvány és Pusztafalu helységek szegény adófizető lakosainak kérelmét, akik azért fordultak a vármegyéhez, hogy betegeik számára az orvosi szereket a szomszédos Zemplén vármegyében fekvő, sátoraljaiújhelyi patikából szerezhessék be a vármegye számlájára. A kérelem hátoldalán az itt felsorolt településeket „hegyközi helységeknek” írták.²⁹ A gönci járás egyik kerületét pedig az 1848-49-es forradalom és szabadságharc időszakából származó források és Pesty Frigyes 1860-as évekbeli helynév kutatásairól készült kiadvány szerint hegyközi kerületnek hívták. A hegyközi kerülethez a következő települések tartoztak: Mikóháza, Alsóregmec, Felsőregmec, Mátyásháza, Kiskázmér, Biste, Vily, Radvány, Pálháza, Nagybózsza, Nyíri, Kisbózsza, Filkeháza, Telkibánya, Göncruszka, Kovácsvágás, Gönc. Kisbányácska (Széphalom) azért nem szerepel itt önállóan, mert Alsóregmechez tartozott közigazgatásilag.³⁰

Ugyanakkor a fent ismertetett 18. század végi és 1831-ből származó iratokban, valamint Pesty Frigyes 1864-es helynévgyűjtésében is megfigyelhető, hogy a tájegység nem azonos a hegyközi kerülettel, hiszen Pusztafaluból a következő adatokat küldték be az első kérdésre 1864-ben: „A Füzeri Járásban az egy Zempléni kjarásán kívül magas hegyekkel koszoruzott Hegyköz vidék legszélő zugában Pusztafalu egyedüli neve, hajdan pazsitos Ujfalunak nevezték, a ritkán épült házak közötti pazsitos térről” (kiemelés tőlem – O. T.). Látható tehát, hogy csakúgy mint 1831-ben, az 1860-as években is a Hegyközhez számították pl. Pusztafalut, bár a füzeri járásba volt beosztva. Ugyancsak az 1864-es helynévgyűjtésben (Füzér)Radványnál az fi-

²⁹ ŠAK Abovská župa 1498-1850. Správne písomnosti. A. Úsek šachtickej župy. XVI. Főszolgabírói iratok. Gönci járás főszolgabírói iratok 1789-1848. 436/a. doboz. A települések kérelme, hogy az abajji patikák helyett orvosi szereiket a sátoraljaiújhelyi patikából szerezhessék be. 1831. máj. 27. előtt. Vitány nem szerepel a felsorolásban, mert Zemplén vm. része.

³⁰ ŠAK Abovská župa 1498-1850. Správne písomnosti. B. Úsek revolučných rokov 1848-1849. Spisy župneho staleho výboru. I. b. Spisy. 450. doboz. Nemzetőrségi összeírások. 60-69. fol.; SFL XIII-20. A Rátkay család iratai 1724-1900. I. csomó. Botka Ferenc hegyközi kerületi alszolgabíró levele az abajji nemzetőrség 1. százada századosának. Nagybózsza, 1849. máj. 28.; Sárospatak és Sátoraljaiújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. Szerkesztette, bevezette és jegyzékkel, mutatóval közléteszi: Kovács Dániel. Sújhely, 1998. (A továbbiakban: Kovács 1998) 21, 45, 59, 94, 103, 114.

gyelhető meg, hogy a tájegység nevével különböztetik meg a kortársak a szintén Abaúj vármegyei, de a csereháti járásban található Pusztá-Radványtól, hiszen „Hegyközi Radványnak” neveztek sokan ebben az időszakban. Radványnál írták le az adatközlők azt, hogy a település egy völgyben fekszik és mivel a vidék hegyekkel van teljes egészében körülvéve, „Hegyköz vidékének is nevezetik” a terület.³¹ Korponay János 1866-ban készült Abaúj vármegyei monográfiája csak általánosságban írt a Hegyközzről, nem határozva meg pontosan a területét.³²

Az 1870-es években a Szapáry-féle területrendezési reform során készült Abaúj vármegyei források a következő településeket nevezik „hegyközinek”: Erdőhorváti, Komlóska, Regéc, Háromhuta, Kovácsvágás, Vágáshuta, Pálháza, Radvány, Vily, Biste, Kiskázmér, Mátyásháza, Felsőregmec, Alsóregmec, Mikóháza, Kisbányácska, Nagy- és Kisbózsva.³³ Ezek közül a települések közül végül 1881-ben, ekkor már füzéri járásbeli Alsóregmecet, Bistét, Felsőregmecet, Kisbányácskát, Kiskázmért, Mátyásházát, Mikóházát és Vilyt, valamint 1884-ben Erdőhorvátit, Komlóska és Háromhutát csatolták Zemplén vármegyéhez. A későbbiekben azonban ez utóbbi három települést már nem számították az Abaúji-Hegyközhöz.³⁴ Az 1881-es területátcsatolás idején a Zemplén vármegyéhez csatolt településeket hegyközinek említették, ez derül ki Zemplén vármegye 1882. évi mutatókönyve egyik bejegyzéséből, amely szerint a füzéri járás szolgabírója átküldte Zemplén vármegyének az „Abaúj megyéből Zemplén megyéhez csatolt hegyközi községekben találtató lovak összeírását”.³⁵

Látható, hogy Balassa Iván és Petercsák Tivadar fent idézett állításával szemben, amely szerint csak az 1950-1960-as évektől számítják a Hegyközhöz Alsóregmecet, Felsőregmecet (és Mátyásházát), Mikóházát, Széphalmot és Vilyvitányt, már a 18-19. században is itt tartják számon ezeket a településeket. Sőt még 1919-ben is a Hegyköz részének tekintették ezeket, ugyanis Zemplén vármegye alispáni hivatalában 1919. december 18-án iktatták a sátoraljaúj helyi „Chevra Kadisa” izraelita szentegylet megkeresését, „a „Hegyköz” egyik községében elföldelt Steiner Jenő és Stein Ignác kommunisták hulláinak exhumálása tárgyában”. A megkeresést kiselejtették, de az egyik személynek megtaláltam a halotti anyakönyvi bejegyzését az 1920. évi mikóházai halotti anyakönyvi másodpéldányban. Steiner Jenő Sátoraljaúj helyi, Justus u. 27. sz. alatti könyvelő az 1920. május 18-ai halotti anyakönyvi bejegyzés szerint Vilyben, 1919. augusztus 14-én, du. 3 órakor lelőtték. Ez közvetetten azt bizonyítja, hogy ezeket a Zemplén vármegyéhez csatolt falvakat még 1919-ben is a Hegyköz részének tekintették.³⁶

³¹ Kováts 1998. 59, 114.

³² Korponay 1866. 282.

³³ ŠAK Abovská župa 1860-1881. B. Sborové orgány župy. 1. Župný výbor, župné grémium, župný municipálny výbor. d. Župný municipálny výbor (1872-1881). 65. doboz. 170/1874. A zsadányi adóhivatal kimutatása az ún. hegyközi települések 1874. évi egyenes adójáról. Zsadány, 1874. aug. 19. Mester Antalnak, Abaúj megye mémnökének levele Abaúj vármegye alispánjához a Szapáry-féle területrendezési terv tárgyában. Kassa, 1874. aug. 27.

³⁴ 1881. évi LXIII. törvények némely törvényhatóságok határának egyes községek és puszták átszatolása által való kiigazításáról, s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. 1. §. /3/ bek. „Alsó-Regmec, Felső-Regmec, Kis-Bányácska, Kis-Kázmér, Mátyásháza, Mikóháza, Vily (Vilyi pusztával), Biste és Felső-Golop községek Abaúj megyéből Zemplén megyébe; ... kebeleztetnek” 1884. évi VII. törvények némely megyék határának egyes községek és puszták átszatolása által való kiigazításáról, s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. 1. §. /4/ bek. „Erdőhorváti, Komlóska, Regéczi-három-hutta községek, Abaúj-Toma megyéből Zemplén megyébe; ... kebeleztetnek” Corpus Juris Hungarici 1000-1949. CD-ROM.

³⁵ SFL IV-B. 1405/b. Zemplén vm. alispánjának iratai 1872-1944. Közigazgatási iratok 1872-1944. Mutatókönyvek. 714. k. 1882: A-Z. 1342/1882. Abaújból Zemplénhez csatolt hegyközi községek lovainak összeírását a füzéri szolgabíró átteszi.

³⁶ SFL IV-1405/b. Zemplén vm. alispánjának iratai 1872-1944. Közigazgatási iratok 1872-1944. 636. köt. 1919. évi iktatókönyv (6001-8486. alisp. sz.). 8276. sz. bejegyzés. 1919. dec. 18. Az új helyi „Chevra Kadisa” temetkezési egylet 28/1919. sz. meg-

A Hegyköz elnevezés nemcsak a közigazgatási, vagy néprajzi forrásokban, hanem a gazdaságokban is előfordul. Például 1916. december 28-án Pálháza központtal megalakult a Hegyközi Gyümölcsértékesítő és Központi Szeszfőző Szövetkezet, amely a következő községekre terjedt ki: Pálháza, Telkibánya, Nyíri, Füzérkomlós, Hollóháza, Pusztafalu, Füzérkajata, Kisbózsva, Kovácsvágás, Kishuta, Nagyhuta, Vágáshuta, Füzérradvány és Szkáros. (1920-ban a trianoni békeszerződéssel elcsatolták Magyarországtól, ma Skároš). Közülük Telkibánya és Szkáros nem tartozik a mai értelemben vett Hegyközhez és a korábbi források közül a már többször idézett 1831. évi levél, amelyben a Hegyköz községei kérték, hogy gyógyszereiket a sátoraljai helyi patikából szerezhessék be, sem említi a Hegyköz részeként e két települést.³⁷ Az 1925-ben Füzérkomlósig kiépített vasútvonalat *hegyközi vasútnak* nevezték. A Hegyköz fogalmának szűkebb értelemben való használata előfordul 1882 már után is, de az általam feltárt ilyen jellegű források alapján leginkább a trianoni békeszerződést követően figyelhető meg.³⁸

A 18-19. században hegyközinek tartott települések közül Bistét és Kiskázmért 1919-ben Csehszlovákiához csatolták (1938-1945 között ismét Magyarországhoz tartoztak). Később az 1920-as évektől 1950-ig a különféle források általában a következő 15 abaúji települést tartották hegyközinek: Füzérradvány, Füzérkajata, Kovácsvágás, Vágáshuta, Pálháza, Filkeháza, Kisbózsva, Nagybózsva, Kishuta, Nagyhuta, Füzérkomlós, Füzér, Hollóháza, Nyíri, Pusztafalu. Ezek a települések 1923-1939, 1945-1950 között a hegyközi szolgabírói kirendeltséghez (pálházai járási kirendeltség) tartoztak.³⁹ Ugyanakkor a két világháború közötti időszakban sem

keresése. XXXIII-2/a. Zemplén vm. anyakönyvi kerületei anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye 1895-2004. Anyakönyvi másodpéldányok 1895-1980. A mikóházi halotti anyakönyv másodpéldánya 1907-1922/1920. sz. bejegyzés.

³⁷ ŠAK Abovská župa 1498-1850. Správne písomnosti. A. Úsek šachtickéj župy. XVI. Főszolgabírói iratok. Gönci járási főszolgabírói iratok 1789-1848. 436/a. doboz. A hegyközi települések kérelme, hogy az abaúji patikák helyett orvosi szereiket a sátoraljai helyi patikából szerezhessék be. 1831. máj. 27. előtt. SFL VII-2/d. A Sátoraljai Királyi Törvényszék iratai (1750-) 1873-1950. cégbírói iratok 1876-1944. Okmánytár. 84. doboz. No. 175. Hegyközi Gyümölcsértékesítő és Központi Szeszfőző Szövetkezet iratai 1916-1927. 155. kötet. Társas cégjegyzék X. 800. sz. bejegyzés. Átadott cégek iratai. Társas cégek. 293. doboz. No. 800. Hegyközi Gyümölcsértékesítő és Központi Szeszfőző Szövetkezet iratai 1916-1927. Ezt a forrást lehetne akár úgy is tekinteni, mint a Hegyköz fogalmának szűkülésére utaló bizonyítékot, azonban nem szabad elfelejteni, hogy Alsóregmec, Biste, Felsőregmec, Kisbányácska, Kiskázmér, Mátýsháza, Mikóháza, Vily és Vitány ekkor Zemplén vármegyéhez tartozott. A nálunk fellelhető cégbírói iratokban olyan adatot nem találtam, amely arra utalna, hogy a szövetkezethez tartozó községek csak és kizárólag magukat tekintették volna hegyközi településeknek.

³⁸ Egy ilyen szűkebb értelmezésre utal az Osztrák-Magyar Monarchiát bemutató, általam már korábban idézett mű, amely szerint a Pálházától Kassa felé haladó út az úgynevezett Hegyközön Füzért és Hollóházát érintve megy át. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből. Felső-Magyarország kötetének 2. része. Nyolcadik füzet. Bp., 1900. 255-256.

³⁹ Néhány ilyen forráshely a teljesség igénye nélkül: Sátoraljai helyi rendezett tanácsú város 1923. jan. 17-én kezdődött rendkívüli képviselőtestületi közgyűlésén felolvasták a sátoraljai királyi törvényszék elnökének 1922. El. I. B. 58/5. sz. értesítését, amely szerint az igazságügyminiszter 1922. nov. 16-án kelt 50.545/922. I. M. VIII. sz. rendelete az (Abaúj vármegyei) ún. Hegyközi községeknek a sátoraljai királyi járásbírói területéhez leendő csatolása iránt a város által előterjesztett kérelmet ez idő szerint nem találta teljesíthetőnek. A képviselőtestület az értesítést tudomásul vette, de kíváncsún találta, hogy a kérdést állandóan felszinen tartsa és alkalmas időben a szükséges lépéseket megtegye. SFL Sátoraljai helyi város levéltára. V-2071/a. Sátoraljai helyi város képviselőtestületének iratai 1899-1944. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1899-1944. 25. k. 1923. évi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv. Az 1923. jan. 17-ei rendkívüli képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyve. 29-10.688/1922. sz. napirendi pont az hegyközi községeknek a sátoraljai királyi járásbírói területéhez csatolásáról. – SFL IV-B. 1402/a. Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai 1872-1943. Közgyűlési jegyzőkönyvek és fogalmazványok 1872-1943. Jegyzőkönyvek. 54. k. 1925. évi törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyv. 169-171. Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának 1925. aug. 12-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. 409. jkv-i/7211. ai./1925. sz. A Magyar Királyi Belügyminiszter 109.586/1925. sz. leirata, mellyel Zemplén Vármegye Közigazgatási Bizottságának Abaúj-Torna vármegyei ún. „Hegyközi” községeinek Zemplén vármegyéhez leendő átsatolására irányuló kérelmet szabályszerű tárgyalás véget leküldi. A belügyminiszteri leirata válaszólag vármegyei felirat a Hegyközzel kapcsolatosan a következő szöveget tartalmazza: „M. kir. Belügyminiszter Úr! Nagyméltóságodnak 109.586/925. szám alatt kelt leirata folytán a mai napon tartott rendkívüli közgyűlésünk-

tűnt el teljesen az 1882 óta Zemplén vármegyei hegyközi településekkel kapcsolatosan a tájhoz tartozásuk tudata. Egy 1935-ben, Felsőregmecről készült faluszemináriumi dolgozat megemlíti, hogy „Tipikus hegyközi falu. Nem koncentrikus, inkább elszórt fekvésű”.⁴⁰ A II. világháborút követően megszorodik az ilyen jellegű források száma. Az MDP Sátoraljaújhelyi Járási Bizottságának 1949-1950-es iratai hegyközi településként említik Széphalmot, Mikóházát és Vilyvitányt is.⁴¹ A pártiratok mellett a Zempléni Népjátság 1949-1950-es számai is „Hegyköz”-ként nevezik a sátoraljaújhelyi járáshoz 1882-ben csatolt egykori abaúji területet, így az 1949-es parlamenti szavazások után készült lapszámban a „Kora reggel szavaz a Hegyköz” cím alatt név szerint említik Felsőregmecet és Vilyvitányt. Az 1949. október 2-ai lapszámban pedig hegyközi községekként említik Alsóregmecet, Mikóházát, Felsőregmecet, Vilyvitányt.⁴²

Azt lehet elmondani a szűkebb és tágabb Hegyköz fogalommal kapcsolatban kutatásaim jelen állása szerint, hogy a szűkebb értelemben vett, Pálházától Hollóházáig terjedő, 15 községet magában foglaló Hegyköz fogalmának kialakulása valamikor 1882-1920 közé tehető és ez a szűkebb Hegyköz fogalom dominál az írásos forrásokban 1920-1950 között, azonban a tágabb értelemben vett Hegyköz fogalma sem tűnik el teljesen, amint azt az idézett források

ben tárgyalás alá vettük az Abaúj-Torna vármegyéhez tartozó u. n. 'Hegyközi' községek átszételésének kérdését. Ezek a község név szerint: Kovácsvágás, Vágáshuta, Füzéradvány, Pálháza, Mikóháza, Kishuta, Nagyhuta, Kisbózsza, Nagybózsza, Nyíri, Füzérkormlós, Füzér, Pusztafalu, Kajata és Hollóháza Zemplén vármegye székhelyétől, Sátoraljaújhelytől 16-24 km távolságra eső körzetben belül fekszenek”. A következőkben a leirat megemlékezik arról, hogy Vily, Mátyásháza, Felsőregmec, Mikóháza is Abaúj-Torna vármegyéhez tartozott, azonban nem említi meg a jegyzőkönyv, hogy ezek a Hegyköz részei lettek volna. – SFL IV-1405/b. Zemplén vármegye alispánjának iratai 1872-1944. Közigazgatási iratok 1872-1944. 94. doboz. 532/1926. A Hegyköznek Zemplén vármegyéhez csatolása. – SFL IV-B. 1409/c. Zemplén Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai 1876-1944. Általános iratok 1877-1944. 89. doboz. 23/1925. A sátoraljaújhelyi ügyvédi kar kérelme a Hegyköz Zemplén vármegyéhez csatolása iránt. A közigazgatási bizottság 1924. ápr. 14-ai ülésén 522/1924. sz. alatti határozatában támogatta a sátoraljaújhelyi ügyvédi kar elképzelését a Hegyköz törvénykezési szempontból Zemplén vármegyéhez csatolása tárgyában és ennek érdekében feliratot intézett nemcsak az igazságügy-miniszterhez, hanem a pénzügyminisztert is megkeresték, hogy a településeket pénzügyi közigazgatási szempontból is csatolják a Sátoraljaújhelyi Királyi Pénzügyigazgatóságához. Ezt egyébként maga a Pénzügyigazgatóság is szorgalmazta. Továbbá ebben az ügyiratban található a 48.666/1925. VI. a. P. M. sz. rendelet, amely szerint „Az Abaúj-Torna vármegyéhez tartozó u. n. „Hegyköz” községeit, és pedig: Pálháza, Filkeháza, Kisbózsza, Nagybózsza, Kishuta, Nagyhuta, Füzér, Füzérkormlós, Hollóháza, Nyíri, Pusztafalu, Füzéradvány, Füzérkajata, Kovácsvágás, Vágáshuta kisközségeket az 1923. évi XXXV. t. c. 11. §-ában foglaltak alapján 1925. évi jún. hó 1-től kezdődő joghatállyal a sátoraljaújhelyi m. kir. pénzügyigazgatóság hatósága alá rendelem és a sátoraljaújhelyi m. kir. adóhivatal kerületébe csatolom át”. Bp., 1925. ápr. 28. – SFL V-242/a. Füzéradványi körjegyzőség iratai 1945-1950. Füzéradvány kisközségi iratai 1945-1950. Közigazgatási iratok 1945-1950. 1. doboz. 735/1945. Hegyközi körjegyzőségek ügyeinek intézése. Gönc, 1945. aug. 9. – SFL XXI-202/a. Zemplén Megyei Törvényhatósági Bizottságának iratai 1945-1950. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1945-1947. 1. k. 1945. évi közgyűlési jegyzőkönyv. Az 1945. aug. 22-ai rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve. 3/1945. jkvi/3991/1945. ai. sz. 52-53. – SFL XXI-203/b. Zemplén megye alispánjának iratai 1945-1950. Közigazgatási iratok 1945-1950. 164. doboz. 1893/1949. A szűkebb értelemben vett Hegyköz Zemplén vármegyéhez csatolásának kérdéséről lehet itt forrásokat találni. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolc-központ. XXI-2/a. Abaúj-Torna vármegye alispánjának iratai. Általános iratok 1945-1949. 87. doboz. 1902/1949. Pálháza vásártartási joga. *Högye-Szegőfi-Tóth* 1983. 51, 228.; *Kovács* 2000. 12. A hegyköz átszételését kéri a megye. In: Újhelyi Hírlap (Felsőmagyarországi Hírlap) XXVIII. évf. 32. sz. 1925. aug. 15. 2. A „Hegyköz” és a „Társadalombiztosítási Intézet”. Eredményes lesz a „Felsőmagyarországi Hírlap” cikke. In: Újhelyi Hírlap-Felsőmagyarországi Hírlap. XXXIV. évf. 7. sz. 1931. febr. 14. 2.; *Oláh István*: Sátoraljaújhely védelmében. In: Zemplén. LXIV. évf. 17. sz. 1933. ápr. 23. 2-3.

⁴⁰ Sárospataki Református Kollégium Gyűjteményei Adattára. At. 1033. *Kiss Antal – Fischer György*: Felsőregmec. Jelentés faluszemináriumi kiszállásról. A falu képe, kialakulása, társadalma, népmozgalmi adatok, stb. 1935 körül. I. A falu. 1.

⁴¹ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolc-Eaross úti részleg. XXXVI. 1. 70. fond. 1. csomó. 4. őrzési egység. Az MDP Sátoraljaújhelyi Járási Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei és határozatai 1948. szept. 27.-1950. jún. 27.

⁴² Így szavazott, így ünnepelte győzelmét Zemplénmegye dolgozó népe. In: Zempléni Népjátság. A Magyar Dolgozók Pártja Zemplén Vármegyei Lapja. V. évf. 21. sz. Sátoraljaújhely, 1949. máj. 22. Túlteljesíti az őszi szántás-vetési előirányzatot Zemplén dolgozó parasztsága. In: Zempléni Népjátság. A Magyar Dolgozók Pártja Zemplén Vármegyei Lapja. V. évf. 40. sz. Sátoraljaújhely, 1949. okt. 2.

TÉRKÉPVÁZLAT A HEGYKÖZRŐL 1947-BŐL⁴³

is bemutatják. Itt tehát arról lehet szó, hogy a tájfogalom talán kevésbé megszilárdult lehetett, ezért élt párhuzamosan két Hegyköz-fogalom is a területen. Sajnálatos, hogy jelenleg már azok a korosztályok e kérdéstről nem szólaltathatók meg, akik az 1882-1920 közötti időszakban ennek a fogalomnak a változását átélték, erről tanúskodhatnak.

⁴³ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolc-Központ. XXI-2/a. Abaúj-Torna vármegye alispánjának iratai. Általános iratok 1945-1949. 87. doboz. 1902/1949. Pálháza vásártartási joga.

TAMÁS EDIT

Józseffalva létrejötte

A sárospataki uradalom területére az akkori tulajdonos, Trautson herceg 1750 körül két újonnan létrehozott településre sváb lakosokat telepített (Trautsonfalva, Károlyfalva). II. József uralkodása idején az újabb nagy telepítések révén jött létre Patak határában a harmadik sváb település, J ó z s e f f a l v a .

Először a református temető helyén akarták létrehozni, amint erről Szentmiklósi Gergely Mátyás kamarai jegyző 1784. szeptember 24-én kelt leveléből értesülhetünk: „... a birodalom-ból jövő telepesekkel való benépesülésre teljesen alkalmas ... önként és annál nagyobb készségesebben átengedjük ...”¹ Végül aztán a város déli részébe, a Hustác és a szomszédos falu, Petrahó (Bodrogfalász) közé, valójában egy új városrészt alkotva települtek le az újonnan érkezettek 1785 nyarán. A település az *Újpatak* nevet is fekvése által kapta, hiszen csak egy utca választotta el *Sáros-Nagy-Pataktól*. A *Józseffalva* név a sváb lakosság idetelepítőjének, II. József uralkodónak a nevét őrizte meg. A buzgó katolikus sváb lakosság hagyományában azonban Szent József neve került az idők folyamán névadóként. Az eredetüket ma még ismerő és a családban – reméljük – továbbadó idős emberek mesélik, hogy valaha a település főutcáját Szent Józsefnek nevezték, és ő a falu névadója. Ez mutatja, hogy egy katolikus szent tisztelete és a király azonos neve miként mosódott össze az elmúlt 200 év folyamán az itt élők tudatában. A falu főutcáját valójában *Nagy utcának* nevezték, hasonlóan Sárospatak egykori főutcájához, amelynek folytatásaként is felíogható, hiszen a Hustáchoz szorosan hozzáépülve létesült. Az 1785-ös betelepítés a korábbi földesúri próbálkozásokkal szemben jól szervezetten történt. A király elve az volt, hogy kevesebb telepest hozzanak, akiket már eleve nagyobb körültekintéssel választanak ki. „Patak déli végében a Német-Országból beszivárgott Svábok számára II. József itt is egy egész úczát épített, 's a' gyűlevész népet zsindeellyel-fedett házakkal, egy egy pár ökörrrel s mindennemű házi és gazdasági eszközökkel, mint sok más Kamarai jószágokban, itt is megajándékozta.”²

Az 1790-es, illetve 1794-es lista alapján feltételezhetjük, hogy Józseffalvát 32 féltrelekkel rendelkező jobbágycsalád alapította. Az 1785-ös bevándorlók emlékét sokáig őrizték a hivatalos és egyházi iratok „hospes” azaz „vendég” bejegyzései. A hosszú, nehéz út után vehette birtokba az utcányi falut a lakosság. Oly közel voltak Sárospatakhoz, hogy megérkezésük után még patakiként jegyezték őket. A várossal szemben igencsak falusias a település szerkezete. A városban tapasztalható sűrűbb beépítéssel szemben, itt hatalmas telkeken álltak házaik. Előre kimérték a telkeket/házhelyeket (amelyek egy holdnál nagyobbak voltak) egy széles utca két oldalán és a Patakról kivezető országút fél oldalán. Egységes gazdasági lehetőséget

¹ Takács Béla közlése. *Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században*. Miskolc-Sárospatak, 1994. 31.

² Sáros-Patak hajdan Szabad-Királyi, sokszor királynéi, most mezővárosnak Története. Tudományos Gyűjtemény 5. 1818. 9-10.

biztosított számunkra, hogy földjeik és kaszálóik azonos méretűek, egy pár ökre mindenkinek volt, s mindenféle házi és gazdasági eszközökkel rendelkeztek. 10 hold szántóföldet és 4 embervágó rétet adtak felszereléssel, igásállatokkal.³

A berendezkedés után földjeik birtokbavétele, s az őszi vetés munkálatai töltötték ki idejüket. A kisebb s nagyobb családok megkezdték életük új színterén a gazdálkodást. Józseffalvának nem volt egységes határa, a földjeik a pataki, petrahói, végardói határban szétszóródtak. Több esetet is feljegyeztek, amikor magyarok telkét foglalták el. A környékbeli falvak lakói ellenérzésekkel fogadták őket. *„Mi kárunkat tapasztaljuk ebben, hogy a Méltóságos Ura-ság meg Trágyázott Szántó Földjeinkből egy darab plágot az Újj Lakosok számára exseindelt...”*⁴ – írták az ardaiak 1785-ben a szántóik elvételéről. A pataki határ mellett, a petrahói és a végardói területeket is megkurtították, amikor a józseffalvaiak földjeit, sőt házaik helyét kijelölték. A petrahóiak szántóterületei voltak ugyanis a megépített falu helyén. *„Az Újj Lakosok számára építtetett Ház helyeknek el vétetett Szántó Földeikben is Helységünk 3 Lakosai oly tetemes kárt vallottak, hogy a folyó Esztendőre való vetést meg nem tehették.”* A petrahóiak panaszkodtak így.⁶ Ez évtizedes sérelem lett a környékbeliek körében.

Évek múltával a többi sváb faluhoz hasonlóan a józseffalvaiak is legelőben és erdőben szükköltek. A pataki uradalom a faszedést igyekezett visszaszorítani, s a Regéci-erdőből teljesen kizárta őket. Az úriszék összehívását halogatta, végül a vármegye vizsgálta ki a panaszokat. A megállapításában szerepelt, hogy a Longi-erdőben nem találnak dőlt fát, így méltányos lenne megengedni, hogy *„gyümölcsöt nem hozó élő-fákat”,* tölgyeket, bükköket is kivághassanak. Ezt az uradalom megtagadta, így a kérdés az úrbérrendezés után került megoldásra.

Bár a megtelepedés 1785 nyarán történt: *„Világosságra jött az, hogy a Pataki Új Sváb Lakosok 1785 Eszben Júniusnak 16-kán szállottak meg, és hogy már Nemisak a törvényes, de a felsőbb rendelkezések szerint meg határozott 10. Egész Esztek Még tavaly 1795 Eszben Júniusnak 16-n elteltek, azért ezekre nézve határozatot, hogy reájok ki vetett Köz Adót az elmúlt 1795-be Júniusnak 16-tól fogva fizesség”*⁷ A tízéves adómentességet 1786-tól számították, igaz, ez vitát okozott. A plusz egy adómentes évet úgy akarták elérni maguknak a helyiek, hogy 1790-ben összeállították a letelepültek jegyzékét és abban 1796. június 30-át jelölték meg az adómentesség végső napjával. A dicális összeírások adatai is ezt bizonyítják. 1785-ig nem szerepelt a település az adót fizető falvak listáján.⁸ Az adókedvezmény és a telepítés kedvező gazdasági feltételei jó módot biztosítottak a józseffalvai lakosoknak. A letelepített lakosság jelentős része itt maradt, bár akad példa elvándorlásra itt is: *„A’ hálátlanok, kiknek hazájok sem vala szent, elszöködöstek, elprédálván mindent a’ mit pénzé tehettek.”* Kazinczy Ferencnek tulajdonítják e sorokat.⁹ Betelepléskor a falu népessége kb. kétszáz fő lehetett, 1790-ből ismerjük a letelepülteket, a 32 féltelkes jobbágyot.¹⁰ Az 1794-es évből az egyénenkénti adókimutatás listája őrizte meg a józseffalvai lakosok

³ Zemplén Levéltára, Sátoraljaiújhely (a továbbiakban: ZLt.), Patak, Nr. 4. Loc 59. Nr. 158.

⁴ kihatította

⁵ ZLt. Patak, Nr. 4. Loc 59. Nr. 158.

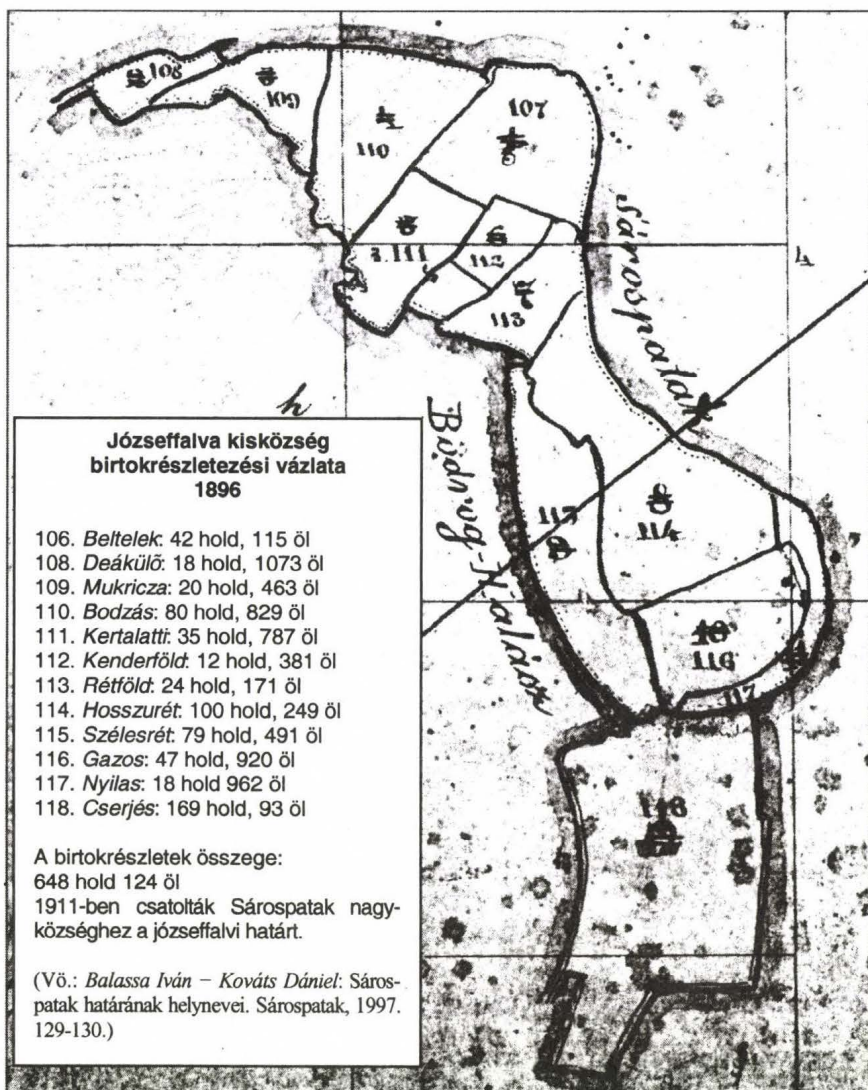
⁶ ZLt. I. terem. Loc. 6. Nr. 22.

⁷ ZLt. Zemplén vármegye jegyzőkönyvei, 1796. 361-362.

⁸ ZLt. Dicalis összeírások 91. csomó. IV. – A. 1005.

⁹ Sáros-Patak. = Tudományos Gyűjtemény 5. 1818. 9-10.

¹⁰ ZLt. Loc. 59. No. 158.

nevét.¹¹ Sokan az újrazedés lehetőségével érkeztek Magyarországra, Józseffalvára. Volt, aki megtalálta reményeit, s maradt. Mások (ők voltak kevesebben) közeli vagy távoli településre mentek át vagy visszatértek Németországba.

Conrad *Faiszt* és felesége itt akarta megteremteni családjá új életét. Gyermekkel is gyarapodott a család, mégis elmentek 1798 után. A *Schneider* család több generációja érkezett a faluba: a 30-es évei végén járó idősebb Ioannes Schneider és fiai, Ioannes és Michael. Néhány év

¹¹ *Dongó Gyúrfás Géza*: Sárospatak sváb telepesei 1794-ben. = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 1912. 71-72. Dongó említett munkájában tévesen írja, hogy Trautson herceg telepíti Patak határába a svábokat. Dongó az utóneveket magyarra fordította, a családnevek írásmódját nem változtatta meg.

SÁROSPATAK AZ I. KATONAI FELMÉRÉS
TÉRKÉPLAPJÁN (1784)

múlva meghalt a családfő, a fiatalok nem nőültek meg, talán ezért távoztak 1793/1794 körül. A népes *Sprentz* család három portát vett birtokba a településen. Nicolaus, Georgius, Iacobus kezdett önálló életet. Mindhárman fiatalok (Nicolaus 22 éves, Georgius 19 éves; ők nőtlenek) és csak Iacobus házas. Feltehetően édesapjuk az 52 éves Nicolaus, aki valószínűleg valamelyik fiának háztartásában kapott helyet. A

nős Iacobust kivéve nőülni, családot alapítani szeretnének a *Sprentz*ek Józseffalván. Két özvegyasszony és két leánygyermek (a 13 éves Magdalena és a 8 éves Catharina) is érkezett a családdal. A 34 éves Catharina és a 25 éves Mária új házasságban reménykedtek. A családnak két házasságban élő nőtagja is itt telepedett le a településen. A *Sprentz* család elvárásai teljesültek új hazájukban: megnőültek, férjhez mentek. 1794-ben ugyancsak három gazdaság volt tulajdonukban, János, György és Miklós nevén.

A Józseffalvára érkezett *Szommer* család is népes volt. A családfő 28 éves. Feleséggel, kicsi gyermekkel érkezett. Velük együtt jöttek a testvérek vagy talán unokatestvérek(?): a még hajadon 23 éves Mária, a tizenéves Ioannes (16 éves) és Ferdinánd. A felnőtté vált fiúk megnőültek, Mária hajadon maradt. A családfő, Ioannes két kisgyermekét temette el. Egy itt született leány 1803-as házasságáról tudunk ugyan, de a XIX. század első harmadára eltűntek a *Szommerek* a faluból. A nagyon idős Ioannes *Lauternborn* (72 éves) feleségével, özvegy leányával (30 éves) és 28 éves unokahúgával érkezett a faluba. Mindkét hölgy férjhez ment, gyermekeik már nem vitték tovább a *Lauternborn* nevet. 1793-ban meghalt a családfő, 1794-ben már nem szerepelt neve az adókimutatási listán. Philippus *Prumerhuszt* feleségével és egy nőtlen, 21 éves férfi rokonával próbált szerencsét a településen. Bár az ifjú megnőült, a családfőnek gyermekei születtek, mégsem maradtak a faluban. Feltételezhetően 1798 után költöztek el. Josephus *Penbauer* 23 éves nőtlen fiatalemberként érkezett a faluba. Három év múltán megnőült, gyermekei közül Elisabeth élte meg a felnőttkort. Ő családot alapított, de gyermekei már nem vitték tovább a nagyszülők nevét. Ioannes *Vohn* és Fridericus *Khon* egyedül jöttek a településre. Mindketten családot alapítottak, gyermekekről csak előbbi esetében vannak források. Adamus *Bertman* 24 éves fiatalember, megházasodott, gyermekeik születtek. A *Müller* család népes famíliaként költözött Józseffalvára. Andreas, Georgius és egy másik Georgius. Andreas 21 éves, a másik Andreas 19 éves, Georgius 55 éves, Nicolaus 45 éves, Leopoldus 20 éves, az ifjabb Petrus 17 éves. Férjhez adandó leányok is érkeztek a családdal: Catharina 18 éves, Magdalena 22 éves. Családalapítási reményeik teljesültek, fél év múltán a férfiak és a lányok is megházasodtak. Gyerekek is jöttek a családokkal 1785-ben: a kis Elisabeth és Matilda 2 évesen, Catharina 4 évesen tette meg a hosszú utat. Az idősebbek közül Georgiusnak adatott meg a lehetőség az új hazában új életet kezdeni. Georgius 57 éve-

sen érkezett, két év múlva meg is nősült. Hasonló korú Petrus Müller, aki feleségével telepedt le. Voltak, akiknek nem teljesültek álmaik: Barbara 40 évesen, Nicolaus 46 évesen, Catharina 60 évesen hunyt el a következő évben, 1786-ban. Három portán telepedtek le. Rövidesen meghalt a 36 éves Johanna (1790-ben) és a 30 éves Andreas (1796-ban). Az új családokban nagyon sok gyermek született, de nagyon magas volt a gyermekhalandóság körükben. 1828-ban Andreas Müller fia, Ioannes és családja maradt a faluban.

Ioannes *Klein* 29 éves nőtlen fiatalemberként jött szerencsét próbálni, sikerrel. Fél év múltán megházasodott. Hasonlóan tettek leánytestvérei is, Ottília 23 éves, Barbara 17 éves 1786 januárjában, februárjában a házasságkötésénél. E házasságokból gyermekek születtek, s mégis 1828-ban már nincs Klein nevű családfő a faluban. Georgius és Christianus *Henrich* azon betelepülők közé tartoztak, akikről nagyon keveset tudunk. Feleséggel, gyermekekkel érkeztek, további gyermekek születtek. 1828-ban csak egy telken (Georgius) gazdálkodtak. Georgius *Rohr* feleségével és gyermekeivel érkezett Magyarországra. Utóbbiak között voltak tizenévesek (Konrad és Margareta) és néhány esztendősek (az egyéves Anna Mária, a kétéves Catharina). Georgiuséknál és az itt megnősült fiánál, Conráduséknál születtek gyermekek, Margareta férjhez ment. Ioannes *Roth* 44 évesen telepedett le Józseffalván, nemcsak házat, földet, hanem tisztséget is kapott: 1794-ben ő volt a falu bírása. Felesége hasonló korú, négy fia (Henricus, Georgicus, Casparus és Antonius) tizenéves. Közülük hárman fiatal felnőttként meghaltak, csupán egyikük vitte tovább a család nevét Józseffalván. 1828-ban Antonius szerepelt a népszámláláskor családfőként. Ioannes *Schmalekker* 37 évesen feleség és gyermekek nélkül érkezett, családot itt sem alapított. Martinus *Kach* feltehetően egy 19 éves (Margareta) nőrokonával jött, 5-6 év után Ioannes elköltözött a faluból. Margareta férjhez ment egy helybelihez. Iosephus *Krammer* feleségével, testvéreivel és édesanyjával jött Józseffalvára. Fiútestvére, Ioannes házasemberként érkezett, 19 éves leánytestvére, Rosalia itt ment férjhez. A két további nőrokon (a 30-as, 40-es éveiben járó Elisabeth és Mária) közül csak egy házasodott meg. A nőrokonok szép kort elérve haltak meg. 1828-ban két családfő szerepelt a népszámlálásban Ioannes, és Iosephus.

A *Reisz* család két telket kapott, egyiket Ioannes, a másikat a 30 esztendőes Casparus. Mindketten házasok. Két 10 év körüli fiúgyermek (Iacobus, Ioannes) van kettejük családjában. Velük érkezett egy 30 éves, már özvegy nőrokon (Elisabeth) is. A családokban további gyerekek születtek, az ifjak felnőttek, megházasodtak, gyermekeik születtek. 1828-ban az ifjabb nemzedékben Iacobus és Ioannes töltötte be a családfői szerepet. Ioannes *Velchesz* feltehetően fiatal házasember. Bár születtek gyermekeik, nem maradt itt a család, továbbköltöztek. Ioannes *Münszter* 36 éves nős ember, tizenéves unokatestvére és húga (Catharina) is velük érkezett. Az 1800-as évek elején elköltözött a család. A két *Schauf* család igen népes volt. Két telket kaptak, a 35 éves Ioannes, és a 25 éves Fridericus személyében. Édesapjuk (Ferdinánd) és édesanyjuk is velük telepedett le. Két huszonéves férfitrokon (Georgius, Ludovicus) és tíz év alatti gyermekek is részei a családnak. Letelepedésük után a férfiak megházasodtak, a felnövekvő ifjak úgyszintén. Feleségével próbált új életet teremteni a 27 esztendőes Michael *Dorány*. Öt év elteltével nagyon fiatalon hunyt el a családfő. Petrus *Stecher* nős, gyermekeik vannak. Michael *Polster* 52 évesen feleségével, fiával és menyével kezdett gazdálkodni, hat év elmúltával a családfő meghalt a gazdálkodást fia folytatta. Unokái már itt születtek.

Az 1790-ben Józseffalván letelepült 32 féltelkes jobbágy névsora:¹²

Conradus Feiszt	Ioannes Schneider	Nicolaus Sprencz
Ioannes Szommer	Ioannes Lauterbohm	Philippus Prumerhurdt
Iosephus Penhauer	Ioannes Vohn	Adamus Bertmann
Friderici Kohn	Georgius Sprentz	Georgius Müller
Ioannes Klein	Georgius Henrich	Georgius Rohr
Ioannes Schmalekker	Martinus Kalch	Iosephus Krammer
Iacobus Sprentz	Christianus Henrich	Ioannes Reisz
Ioannes Velchesz	Ioannes Münszter	Andreas Müller
Georgius Müller	Ioannes Schauff	Casparus Reisz
Michael Dorány	Petrus Stecher	Fridericus Schauff
Ioannes Rothh	Michael Polszter	

A települést alapító 32 féltelkes jobbágycsalád legtöbbszörének élén fiatal házaspár állt. Itt kezdtek családi életüket, néhányan kicsiny, mások nagyobbacska gyermekekkel. A nőtlen fiatalemberek száma kiemelkedő, többnyire 20 év körüliek. Mindezek az adatok bizonyítják, hogy a migráció 220 esztendeje sem zajlott másként, mint a XX. században. Az újkor hajnalán is a fiatal férfiak, fiatal házaspárok vállalkoztak leginkább lakóhely változtatásra, esetünkben, hazát és nyelvterületet is váltva. Igaz, hogy uralkodójuk a császár, II. József nem változott.

Az új település lakóházaiban átlagosan hatan laktak. Voltak házak, ahol ketten-hárman, de éltek együtt több generációs családok is. Előbbiek körébe tartoztak azok, ahol a telektulajdonos fiatal nőtlen férfi volt. Természetesen ők sem laktak egyedül. A „gazdaság” működtetéséhez, a háztartás vezetéséhez szükség volt nőkre is. Az egyedülálló férfiak nem érkeztek egyedül. Nőrokonok jöttek velük: leánytestvérek, unokatestvérek, özvegyasszonyok. Tizenegy fiatal, eladósorban lévő nő és hat özvegyasszony szerepelt az anyakönyvekben. Természetesen ebben az esetben, mind a fiatal férfiak, mind a velük jött nőrokonok elsődleges célja, hogy mielőbb családot alapítsanak, s így rendezkedjenek be új lakóhelyükön. Több család egy generációs: apa, anya, gyerekek. Ezek egy részében már tizenévesek, húsz év körüliek a „gyerekek”. A tizenéves ifjúknak a család alapítása ugyancsak a következő években várható. Vannak azonban három generációs családok is. Az özvegyek, az idős korúak az esetek nagyobb részében újra házasodtak.

Néhány család, a szerencsésebbek, igazán népes. A „szerencsés” jelzőt azért írtam, mert hihetetlenül magas a gyermekhalandóság. Nem egy családban nyolc meghalt kisgyermeket számolhattam össze. Egyébként kiemelkedő a gyermekszületések száma. Általában két-három évente szültek az asszonyok. A gazdasági, családi érdek miatt (a gyerekek ellátása, nevelése) az özvegyen maradt férjek nagyon rövid időn belül (sokszor egy-két hónap múltán) újránházasodtak. Az asszonyok két évtizeden át szültek. Így a kicsiny gyerekek éppúgy megtalálhatók a családokban, mint a tizen-, huszonéves ifjak. A leányok nem sokáig maradtak pártában, többségüket, már 14-15-16 évesen férjhez adták, nemegyszer jóval idősebb házastársat választva. A fiatal fiúk esetében is előfordultak 17-18 éves korban kötött házasságok. Sőt 5-10 évvel idősebb menyasszonyok is. A házassági szokások egyértelműen azt sugallják, hogy a párválasztást elsősorban a gazdasági érdekek befolyásolták. Mindenképpen ez játszhatott szerepet abban, hogy a telepítést követő évben, nagyon magas a házasságkötési kedv. Az

¹² ZLt. Loc. 59. No. 158.

egyedülálló férfiak mindegyike nőstülni készült. (1785-ben a 30 esztendőes Ioannes Schmo-lech és a 33 éves Angela Stobl esküvőjéről csak feltételezhető, de teljes bizonyossággal nem mondható, hogy Józseffalvát érintette.) Az 1786-ban kötött házasságok esetében már egyértelműen behatárolhatók a párok.

Józseffalván az esküvők időszaka a tél, s leginkább január. 1786. január 1-én három pár kötött házasságot. A harmadik esküvőn a tanúk a vőlegény testvérei voltak. Január második hetében újra esküvőt ünnepelhettek a faluban, 8-án egy (tanúként eddig nem említett családnévűk tűntek fel: *Getz*¹³ és *Pich*), 10-én újabb három esküvőre került sor. A menyasszony ez alkalommal és a következő esküvőn, január 17-én feltehetően traufsonfalvai volt. Január 29-én, február 14-én, 26-án, 27-én követték egymást a téli esküvők. A párok húsz év körüliek. Kivétel a Kallik-Ludis esküvő, ahol 27, illetve 30 évesen kötötték a frigyét. A szeptemberi esküvő időpontját és a házasulók felek életkorát tekintve is más. Ekkor az 50-es éveik elején járó özvegyek kötöttek házasságot.

1786-ban házasságot kötöttek Józseffalván:

Házasulók neve	Házasulók életkora	Időpont	Tanúk
Ioannes Klein Catharina Müller	30 19	Január 1.	Ioannes Schneider Georgius Klein.
Adamus Berman Margarete Rák	25 17	Január 1.	Ioannes Sheinder Georgius Klein
Nicolaus Sprentz Ottília Klein	23 20	Január 1.	Georgius Sprentz Iacobus Sprentz
Ioannes Prumerhuszt Catharina Staub	22 19	Január 8.	Valentinus Getz Josephus Pich
Franciscus Krausz Magdalena Müller	17 23	Január 10.	Julius Schmid Martinus Ellerd
Leopoldus Müller Margareta Grantz	21 20	Január 10.	Nicolaus Sprentz Petrus Gratz voltak
Petrus Müller Anna Fraj ¹⁴	18 19	Január 10.	Ioannes Rach Martinus Ellerd
Ioannes Müller Catharina Friker ¹⁵	18 20	Január 17.	Joseph Espach ¹⁶ Martinus Ellerd.
Andreas Schmid Ana Getlar	19 20	Január 29.	Ioannes Klain Philippus Friker
Georgius Sprentz Barbara Klain	20 17	Február 14.	Ioannes Schalekker Michaelis Dorán.
Andreas Müller Mária Engeszer	22 19	Február 26.	Martinus Ellerd Ioannis Schneider
Martinus Kallik Margarita Ludis	27 30	Február 27.	Andreas Voll Ioannes Schemer
Nicolaus Sprentz Maria Kray	53 52	Szeptember 5.	Michaelis Doran Ioannes Sumer

A falu alapítását követő évben kötött 13 házasság jelzi a lakosok fiatalos korszerkesztését, bizakodást a jövőben, továbbá a gazdasági szűkségszerűséget. Kevés kivételtől eltekintve mindenki megnősült a településen a húsz év körüli fiatalemberek közül: a két Sprentz fiú, a Prumerhuszt fiú, a három Müller fiú, a Schmid fiú, a Krausz fiú. A fiatal telektulajdonosok közül: Adamus Berman, Andreas Müller, Ioannes Klein, Martinus Kallik (az 1794-es listán szerepel neve). Az idősebbek közül csak az 53 éves Nicolaus Sprentz kötött házasságot;

¹³ A Götz családnév 1753-ban szerepelt először Traufsonfalván. Vö: *Balassa Iván: A Tokaj-hegylajai németek telepítésének történetéhez.* = HOMÉvk. XII. 1973. 295.

¹⁴ A Fraj családnév 1752-ben szerepelt először Traufsonfalván. Vö: *Balassa i. m.* 295.

¹⁵ A Friker családnév 1753-ban szerepelt először Traufsonfalván. Vö: *Balassa i. m.* 295.

¹⁶ Az Espach családnév 1753-ban szerepelt először Traufsonfalván. Vö: *Balassa i. m.* 295.

egy hasonló korú asszonnyal (Maria Kray 52 éves). A 20-as éveiken túljutott hölgyek, özvegyasszonyok nem tudtak férjhez menni az első évben. A 19-20 éves leányok kaptak először kériót: a két Müller-leány, a két Klein-leány. Kivétel csupán a 30 éves Margareta Ludisz.

Az örömteli események mellett több temetés is volt a falubeliek körében. Az 1786-ban meghaltak között már teljes bizonyossággal ott voltak az újonnan betelepültek.¹⁷ Ebben az évben 21 sváb nevű bejegyzés történt. Így a 40 éves Barbara Miller, a héthetes Ioannes Szumer, a 46 éves Nicolaus Miller, a 19 hónapos Michael Schmid, a 11 hónapos Apollónia Reiss, a 60 éves Catharina Müller, a kétéves Anna Maria Roth. A hét halottat biztosan az újonnan betelepülők gyászolták, a Müller, a Szommer, a Schmid, a Reiss és Roth családok. 1787-ben 11 német nevűt temettek Patakon. Köztük a három józseffelvai csecsemő (Ioannes Sprent, Ioannes Schaidler, Chrisian Stajber) haláláról értesülünk.

A házasságot kötöttek névsora Józseffelván 1787 és 1790 között:

A házasulók neve	A házasulók életkora	Időpont	Tanúk
Ioannes Schauff	18	1787. május 1.	Nicolaus Sprentz Fridericus Schauf
Magdalena Sprencz	15		
Georgius Miller	57	1787. június 8.	Joannes Roth Michaelis Poszter
Anna Rack	34		
Laurent Angell	52	1788. április 15.	Joseph Gecz Ioannes Sturm
Maria Kramer	42		
Josephus Benhajer	26	1788. április 21.	Ioannes Smoller Ioannes Lautemborn
Anna Lautemborn	30		
Fridericus Schauff	29	1789. január 26.	Paul Valkovics Iosephus Csillag
Eva Pataky	14		
Franciscus Sauf	29	1790. február 4.	Ioannes Polyák Michaelis Durány
Anna Tóth	27		

1787-től évente általában egy-két házasság kötöttet. 1787-ben az egyik Schauff fiú és a Sprentz leány egybekelése volt tavasszal. Nyáron a hatvanhoz közeledő Georgius Miller (telektulajdonos) kezdett új életet több mint 30 évvel fiatalabb, valószínűleg trautsonfalvai feleségével. 1788-ban tavasszal az egyik a telket kapott nőtlen fiatalember, Josephus Penhauer és a Lauterborhn leány egybekelését jegyezték fel. A másik esküvőn a 40-es éveiben járó Kramer nőrokont ünnepelhettek. Ezek a házasságok jelzik, hogy a kapósabb fiatal lányok után az idősebb hölgyek is eséllyel pályáztak házasságkötésre. 1789-ben és 1790-ben a harminchoz közeledő egy-egy Schauf fiú nősült meg. Mindketten magyar leányt vettek feleségül.

1788-ban a tizenkét német nevű halott között Georgius Reisch (8 napos) és Leopoldus Müller (20 éves) feltehetően józseffelvai. 1789-ben a 42 éves Ioannes Snajdert, a 34 éves Catharina Minstert, a hatéves Catharina Rothot, 4 hónapos Anna Millert, a 16 napos Catharina Stajbert, az 55 éves Anna Maria Schaufot az újpatakiak gyászolták. 1790-ben temették a csecsemő Iosephus Millert, a 36 éves Iohanna Millert, a nyolcéves Georgius Szummert, a csecsemő Elisabeth Henrichet, Casparus Rajszot (Reisz), az 5 éves Petrus Schauptet. A többi sváb nevű halottat azért nem soroltam fel, mert vezetéknevük nem azonos a jegyzékben szereplőkkel. Az első öt-hat év az új településen családalapítással és a gazdaság beindításával telt.

¹⁷ 1785 június 30-án van az első olyan bejegyzés a halotti anyakönyvben, amely talán józseffelvai lakosra utal, a svábnak tűnő név alapján. De nem teljesen bizonyos, hogy ők már az új telepések, hiszen lakóhelyként mindössze a Patak elnevezés szerepel. A hét bejegyzés közül vezetékneve alapján csak kettőjüktről, a 40 esztendő Andreas Smidtről (június 30-i bejegyzés) és a csecsemő korában elhunyt kisfiúról, Andreas Kammeről (szeptember 15-i bejegyzés) feltételezhető, hogy józseffelvai. A többiek vezetékneve nem egyezik meg az 1790-es jegyzékben szereplő vezetéknevekkel.

KRISTÁLYNÉ SZABÓ EMŐKE

A sátoraljaújhelyi *Zemplén* hírlap története (1870-1944)**1.**

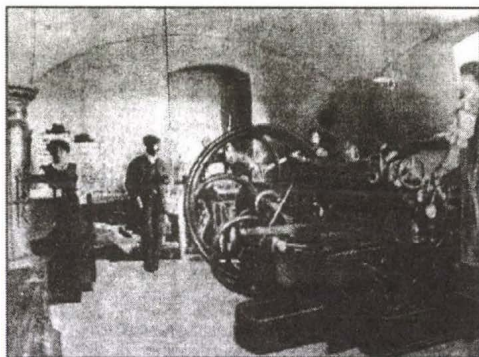
Magyarországon a kiegyezést követő években bizonyos liberális gazdasági és politikai elvek érvényesülése, a cenzúra és a sajtóbélyeg eltörlése, a politikai aktivitás megnövekedése, valamint a gazdasági emelkedés a szellemi élet fellendülését vonta maga után. Ebben az időben Zemplén vármegye legnagyobb települése Sátoraljaújhely, a vármegyei közigazgatás központja, kereskedelmi és kulturális centruma volt, itt is felértékelődött a sajtó szerepe. Kossuth Lajos Újhelyben már 1832-ben a sajtószabadság kérdésének szentelte egyik első jelentős megyei közgyűlési beszédét: „Vegyenek el mindent tőlünk, csak a szabad sajtót adják meg, s nemzetem szabadsága, nemzetem boldogsága felől kétségbe nem esem.”¹ A sajtó a kiegyezés után lett ismét szabad; 1867. március 17-én életbe lépett az 1848: XVIII. tc. a szabad sajtóról. 1870. január 1-jétől pedig az 1869: CXII. tc. eltörölte a hírlapi bélyeget. A főfoglalkozású újságírói pálya is a kiegyezés után formálódott ki. Az 1870-es években már a megyeszékhelyek mintegy harmadában jelent meg helyi újság.² 1862 előtt Zemplén vármegyében nem ismerték a helyi sajtó fogalmát. Az első helyi lapot 1862. augusztus 21-én alapították *Zemplén Megyei Híradó* néven Forster Rezső kiadásában és Weisz Mór nyomtatásában. 1864. június 3-án *Zempléni Híradóra* változtatták e egyes tartalmú hetilap címét, amely aztán 1869-ben szűnt meg szerkesztője betegsége miatt.

Az első hosszú időn át életképes zempléni újságot *Borúth Elemér* (Steiger Alajos) költő hívta életre Sátoraljaújhelyen. Ennek első száma 1870. január 4-én jelent meg *Hegyalja* címmel. Alcíme: „Zemplén megyei ismeretterjesztő hetilap, tekintettel Tokaj-Hegyalja érdekeire”. Borúth fő törekvése volt, hogy minden gondolkozó, vármegyéjének szellemi és anyagi dolgai iránt érdeklődő polgára számára nélkülözhetetlenné tegye lapját. A hírlap hetente egyszer, kedden jelent meg egy egész íven, három hasábos felosztásban. A szerkesztőség az Ó-híd utca [ma Dózsa György u.] 680. számú házában kapott helyet. Az újságot Weisz Mór gyorsajtóján nyomtatták, beosztása, szerkesztésmódja olyan volt, mint az országos lapoké ebben az időben. Mivel kezdetben az olvasást igénylők tömege differenciálatlan volt, az egyetlen újság tartalmazott szépirodalmat, politikai, országos, megyei városi híreket, ismeretterjesztő írásokat, közérdekű közleményeket, levelezési rovatot és természetesen hirdetések is. Az ekkoriban divatba jött tárca már Borúth lapjában is megjelent. Ez a rovat a kor szokása szerint változatos témákat tartalmazott a gazdaság, művészet, erkölcs, nevelés, tudomány témaköréből. Ezeket a legváltozatosabb formában csevelyként, hangulatjelentésként találhatták meg az olvasók. A tárca általában nem nélkülözte a humort, az ironikus felhangot, az aforizmák alkalmazását s a szatírákat sem.

¹ Kossuth Lajos összes munkái VI. Ifjúkori iratok. Törvényhatósági tudósítások. Sajtó alá rendezte: Barta István. Bp., 1966. 338.

² Buzinkay Géza: Kis magyar sajtótörténet. Bp., 1993. 61-73.

A ZEMPLÉN NYOMDÁJÁNAK KÉT HELYSÉGE

Sikerének titka, hogy közvetlen, élénk kapcsolatot tartott fenn az olvasóval, megszólította őt, beszélgetést kezdeményezett vele.³ Borúth Elemérné kezdetől fogva segítette férje munkáját, ő intézte a szerkesztőségi adminisztrációt, mert férje a technikai feladatokat nem tartotta vonzó, irodalmi teendőknek. Számos lelkes munkatárs is tevékenykedett a lapnál: Szemere Miklós, Matolay Viktor, Geöcze Bertalan, Timkó József, Kun Pál, Török Sándor, Hornyai Kálmán, Szabó Endre, Mezei Ernő és Árvay József személyében.

A *Hegyalja* első éve rendkívül küzdelmes volt, pedig Zemplén vármegye bizottmánya a megye összes szolgabíróját határozatlanul utasította a lap erkölcsi támogatására, csekély eredménnyel. Zemplén vármegye közönsége nem pártolta kellőképpen egyetlen lapját. Borúth Elemérnek ekkor sógora, ifj. Farkas Lajos ügyvéd nyújtott segítő kezét anyagi támogatás formájában, és egyúttal szerkesztőtárs lett. Rajta kívül Kollener József gyógyszerész is növelte a lap anyagi bázisát saját tőkéjével. Az újság címét hamarosan *Zemplénre* változtatták, melynek okát így foglalta össze Borúth: „*Jónak láttuk 'Hegyalja' helyett Zemplént írni zászlónkra, hogy ez általánosabb színezetű cím egyszersmind a megye összéerdekei felőlelésének elsősleges biztosttékául szolgáljon*”.⁴ 1870. szeptember 30-án tehát a következő címen jelent meg a lap: „*Zemplén (Előbb Hegyalja) Társadalmi és közigazdászati hírlap. Több Zemplén megyei közintézet és társulat közlönye*”. Az egyes számok ára 5 krajcár, negyed évre 1,50 Ft, félévre 3 Ft, egy évre 6 Ft.

A *Zemplén* ekkor a tárgyilagosság, a szabadelvűség és az erős nemzeti érzés jellemezte. Hamarosan megerősödött, melyhez hozzájárult, hogy közintézetek is közlönyükké tették és előfizetői lettek. Rendszeresen közölte a vasúti menetrendet, a terményárakat, az aktuális részvényárfolyamokat és árverési hirdetőanyagokat. Őt állandó rovata volt: az *Irodalom* (a megjelent könyvújdonságokról számolt be), a *Tárca* (irodalmi műveket közölt), a *Tárogató* (helyi, és vidéki hírekkel), a *Nyílt tér* (a magánközlemények számára), valamint a *Hirdetések*. Az újság történetének első időszakában tizenkétszer változtatták meg a lap alcímét. Például 1871. január 4-től: „Közlöny a társasélet, közigazdászat, irodalom s humor köréből”; 1871. július 13-tól: „Közlöny a társasélet, közigazdászat s irodalom köréből”; 1873. szeptember 25-től: „Értesítő a kereskedelem, ipar és közigazdászat köréből”; 1873. november 3-tól: „Vegyes társadalmi hetilap”;

³ *Lipták Dorottya*: Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bp., 2002. 47.

⁴ Zemplén. 1870. szept. 20. (Mikrofilm), OSZK.

1874. szeptember 10-től: „Társadalmi hetiközlöny.” 1876-ban a főcím „Z” betűjében megjelent Zemplén vármegye címere, amely az 1877. június 17-i számtól kezdve a főcím fölé került, az alcím pedig: „Hetilap főtekintettel e megye anyagi és szellemi érdekeire” változott.⁵ Újdonságként *Hétről-hétre* cím alatt hír és vegyes rovatot közöltek. 1878-ban átalakult a szerkesztőgárda. Hornyay Kálmán ügyvéd és Farkas Bertalan járásbíró csatlakoztak Borúthhoz. A főcím 1878. december 17-től *Zempléni Lapok*, az alcím: „Társadalmi hetilap, főtekintettel Zemplén megye érdekeire” változott. 16 állandó rovatot számlálhatunk: Megyei élet, Közgazdaság, Tárcsa, Népnevelés, Különlélek, Törvényszéki hírek, Csarnok, Irodalom, Művészet, Egyletek, Társulatok, Közérdekű, Levezés, Sport, Szerkesztői üzenetek, Közegészségügy.

Az 1878. március 6-i szám rövid leírásán keresztül próbálok jellemezni az újság ekkori arculatát. A lap mérete 47x31,5 cm, terjedelme 4 oldal, oldalszámozása viszont nincs. Felosztása három hasábos. A címlapon a fejléc fölötti baloldalon a kiadás helye, dátuma, a jobb oldalon az évfolyam és szám megjelölése szerepel. Középen Zemplén vármegye címere foglal helyet. A fejlécben a főcím, alatta az alcím, jobb oldalon keretbe foglalva az előfizetési árak, baloldalon szintén keretbe foglalva a hirdetési díjak szerepelnek. A fejléc alatt a vezércikk található, a további cikkek pedig vízszintes vonallal elválasztva követik egymást. A cikkek címei álló félkövér betűtípussal szedettek, és nagyobb méretűek, mint a szövegtest. A cikkek címe alatt az alcím zárójelben, dőlt betűvel szerepelt. A cikkek alá szerzőjük nevét nagyobb betűmérettel írták ki. A 2., 3., 4., oldalak tetején a fejlécben ismét kiírták az újság címét. A 3. oldal alján a felelős szerkesztő és kiadótulajdonos tűntette fel a nevét. A 3. oldal kétharmad részét „Mérleg kimutatás” című táblázatok foglalták el. Az utolsó oldal egyharmadát hivatalos hirdetmények, kétharmadát pedig díszes keretbe foglalt magánhirdetések töltötték ki. A lap hirdetési ekkor még nem tartalmaztak illusztrációkat. Az oldal alján a nyomtatás helyét és évszámát is kiírták.

1880. január 25-től *Zempléni Lapok* helyett ismét *Zemplénnek* hívják a hírlapot, alcíme: „Társadalmi és szépirodalmi hetilap”. 1881. január 5-től az alcím: „Társadalmi és szépirodalmi közlöny”. 1884-ben nagy jelentőségű esemény történt alap életében: Zemplén vármegye törvényhatósága pártfogásába vette az újságot, és a törvényhatósági közgyűlés 1884. évi 269/15647. szám alatt hozott határozatával a vármegye hivatalos lapjává tette. Továbbá kötelezte a vármegye akkor szám szerint 451 községét, hogy fizessenek elő a lapra. 1885. január 4-től az alcím: „Társadalmi és irodalmi lap. Zemplén megye hivatalos közlönye”. Az alapító azonban nem sokáig örülhetett lapja hivatalos elismerésének és felkarolásának, mert 1886. augusztus 26-án, 53 éves korában elhunyt. Munkatársai a lap hasábjain így búcsúztak tőle:

„Sokat veszítettünk mindannyian. Sok szunnyadó eszme veszett el benne, melyeknek életre ébredését eszközölte volna. Hivatva volt arra, hogy közművelődésünk vezérharcosai között ragyogjon! ... Szülő vármegyéjének érdekei is szívén feküdvén, megeremeltette a „Zemplén” című társadalmi hetilapot, szociális törekvéseinek és munkásságának hirdetőjét. Sokat kellett fáradságot, küzdenie, míg lapja annyira gyökeret vert, hogy fenntartása biztosítva lett. Munkás életet élt. Nyomot hagyott maga után. Áldott az ő emlékezete!”

A lapkiadás tulajdonjoga özvegyére, Evva Ottília szálta. A tragikus fordulat után 1886. szeptember 5-én mutatkozott be az új szerkesztőség. Dongó Gyárfás Géza, későbbi főlevéltárnok lett a felelős szerkesztő, Pajzossos Andor és Horváth József pedig mint szerkesztők léptek a lap szolgálatába. Az új gárda a Zemplén addigi programját kívánta tovább folytatni. Al-

⁵ Fülöp Atila (összeáll.): A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842-1963. Miskolc, 1964. 59-60.

landó rovatok 1886-ban: Tárca, Különfélék, Hivatalos rész (Közérdekű hírek, körrendeletek), Szerkesztőségi posta, Színházi krónika, Tanügyi rovat, A közönség köréből (olvasói levelek), Hirdetmények, Nyílttér, Irodalom, Nyilvános köszönet.

1890. január 6-tól az új felelős szerkesztő Dókus Gyula író, későbbi alispán lett, a főmunkatárs Dongó Gyárfás Géza maradt. Őket pedig további 57 munkatárs segítette, akiknek névsorát a lap december 21-i számában tették közzé. Minthogy a kiadó folyamatos anyagi gondokkal küzdött a kintlévősségei miatt, ezért a vármegye alispánja rendeletben szólította fel fizetésre a községi előljárókat a lap érdekében:⁶

„2701. sz. *Zemplén vármegye alispánjától*

Mindazon községek előljáróságai, amelyek a t. vármegye hivatalos lapjának – a „Zemplén”-nek – előfizetési árával a múlt évekre hátralekban, avagy csak folyó évre is tartozásban vannak: ezennel felhívattam, hogy tartozásukat a lap tulajdonosához beszolgáltatni siessenek, mert további késedelem esetén a kényszerbehajtást kellene elrendelnem. Matolay Etele, alispán”

1890-ben a következő új rovatokkal bővült a *Zemplén*: Hírek a nagyvilágból, Hírek az országból, Egyesületi és társas élet, Humor, Gondolatok (idézetek, közmondások). 1892. január harmadikán az alcímet ismét módosították: „Társadalmi és irodalmi lap, Zemplén vármegyének és a Zemplén megyei Gazdasági Egyesületnek hivatalos lapja”. A lap terjedelme 1870 és 1893 között végig négy oldal volt, előbb kedden, majd vasárnap jelent meg.

A zempléni hírlapíráshoz szorosan kapcsolódik a megyei, városi könyvkiadás is, hiszen néhány magánkiadó és nyomda mellett a legmodernebb és legnagyobb a „Zemplén” Nyomda volt. A „Zemplén” Nyomdát 1873-ban vásárolta meg Borúth Elemér, valószínűleg Weisz Mór özvegyétől. A nyomdában nemcsak a *Zempléni*, hanem a *Zemplén Naptárát*, az *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez* című folyóiratot, irodalmi műveket, röplapokat, falragaszokat, hirdetményeket, esketési és halálórási jelentéseket, számlákat, névjegyeket, étlapokat és levélpapírokat is nyomtattak. Továbbá itt jelentették meg a vármegyei hivatalos kiadványokat, nyomtatványokat, szabályrendeleteket, körleveleket, plakátokat. Innen kerültek ki a vármegye legszebb, és tartalmukban is értékes kiadványai, melyet az is bizonyít, hogy az Országos Iparegyesület 1891-ben bronz, 1892-ben ezüstéremmel tüntette ki a „Zemplén” Könyvnyomtató Intézetet.⁷ A nyomda neve általában a tulajdonosokkal együtt változott. Borúth idejében „Zemplén” Nyomda, Éhlert idejében „Zemplén” könyvnyomtató intézet, 1919-ben „Zemplén” Könyvnyomdai Műintézet, végül Zemplén Könyvnyomda és Lapkiadó Részvénytársaság lett a neve. Az Rt. megalakulásakor már a legnagyobb újhelyi nyomdának számított. 1936-os teljesítménye 4 hírlap, 1 folyóirat, 11 könyv, 144 aprónyomtatvány. 1937-es termése 4 hírlap, 1 folyóirat, 5 könyv, 96 aprónyomtatvány.⁸ 1926-1944. között itt nyomtatták *Zemplén vármegye Hivatalos Lapját*, 1930-1936 között a *Zempléni Tanítót*, 1936-1937 között az *Újhelyi Színházi Újságot*, 1926-1944 között a *Zempléni Gazdát*, 1938-ban a *Báli Újságot*, 1933-ban pedig a *Határszéli Újságot*.

⁶ Zemplén, 1890. máj. 18.

⁷ Zemplén Naptára. 1913. 21.

⁸ Csorba Csaba: Nyomdák, könyvkötők és könyvkereskedők Zemplén vármegyében a 19-20. században. = Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1995. 212-213.

2.

Özvegy Borúth Elemérné 1893 júniusában Budapestre költözött és a lap tulajdonjogát Éhlert Gyula gyógyszerésznek adta el. Ezen eseménnyel új korszak kezdődött a lap életében. Éhlert Gyula 1860-ban született Sátoraljaújhelyen. Iskoláit szülővárosában és Budapesten végezte. A városban gyógyszertárat nyitott a Széchenyi tér 9. sz. alatt, ahol a „Zemplén” kiadóhivatala is működött. Társelnöke a Magyar Gyógyszerészek Egyesületének, több közművelődési egyesületnek is vezetőségi tagja volt. Írásai szaklapokban és helyi kiadványokban jelentek meg.⁹ Az ő irányítása idején a *Zemplén* egyre népszerűbb lett, szellemi és anyagi tekintetben egyre magasabb színvonalra emelkedett. 1893. július 23-tól az alcím: „Társadalmi és irodalmi lap. Zemplén vármegyének hivatalos lapja”.

1894. január 6-án ünnepi számot adtak ki Jókai Mór 50. éves írói jubileumának alkalmából, 4 oldal terjedelemben. A címloldal nemzeti színű keretben foglalt helyet. 1895-ben Dongó Gyárfás Géza, a *Zemplén* felelős szerkesztője és Éhlert Gyula kiadótulajdonos a lap 25 éves fennállásának emlékére jubiláris számot adtak ki, melynek bevételéből a *Zemplén* munkatársai nevében „100 forintos” alapítványt tettek a sátoraljaújhelyi árvaház javára. Ennek a lapszámnak sajnos egyetlen példányát sem sikerült fellelnem nyomtatott, illetve mikrofilm formátumban. Csak a leírásból tudjuk, hogy 20 oldal terjedelmű, díszes kivitelű szám volt 1 koronás árban. Kilencven külső munkatárs fényképekkel díszített cikkeit és költeményeit tartalmazta. A lap első oldalán a következő mottó állt: „*A múlt hatalmunknak egyik eleme*”.

1898. január 1-től az alcím ismét változott: „Társadalmi és irodalmi lap. Zemplén vármegye közönségének és a Zemplén vármegyei Tanító Egyesületnek hivatalos lapja”. Ebben a korszakban új szint vitt Sátoraljaújhely életébe az 1898-ban megalakult *Felsőmagyarországi Hírlap*, melynek kiadótulajdonosa Landesmann Miksa és társa volt, és amely a *Zemplénnel* hatalmas politikai csatákat vívott. 1899. január 22-én jelent meg a *Zemplén* 2000. száma, és 1900-ban már fényképeket is közzétettek a lapban.

A hirdetési bélyegilleték megszűnte után (1900) a *Zemplén*ben is megindítják az „Apróhirdetések” rovatot fél oldal terjedelemben a lakossági hirdetők számára. Ebben az esztendőben két ünnepi számot is megjelentettek. Az elsőt augusztus 18-án Ferenc József 70. születésnapja alkalmából. A másikat pedig december 1-jén, Vörösmarty Mihály születésének 100. évfordulójára. Mindkét szám címlapja nemzeti színű keretesszel jelent meg, terjedelmük 10-10 oldal volt. 1901. január 2-án alkalmi számot mellékeltek a *Zemplén*hez a város újjáépített színházának megnyitása alkalmából. Ennek ára 40 fillér volt, mely bevétel a színházi alapot gyarapította. A melléklet közzétette a díszelőadás színlapját és közölte a helyáratat is egy oldal terjedelemben.

1902-ben a lap a hivatalos jelleget elhagyta és politikai lappá alakult. Ekkor magába olvasztotta az 1901. május 1-jén indított és hetente kétszer megjelenő másik politikai hírlapot, a *Zempléni Újságot* is, melynek munkatársai, ifj. Meczner Gyula mint főszerkesztő és Bíró Pál átkerültek a *Zemplén*hez. Dr. Hám Sándor mint főmunkatárs működött közre. Célkitűzéseiket a lap 1902. február 25-ei számában tették közzé: „*Szabadelvű szellemű, erősen magyar érzésű, osztályérdeket nem ismerő, a felekezetiességet üldöző újság lesz a Zemplén.*”¹⁰

⁹ Sátoraljaújhely lexikona. Sújhely, 2001. 94.

¹⁰ *Zemplén*, 1902. febr. 25.

KÉPEK A ZEMPLENSZERKESZTŐSÉGEBŐL (jobbra Éhlert Gyula a dolgozószobájában)

Állandó rovatok ekkor: Hírek, A Zemplén tárcája, Vármegye és város, Ipar és kereskedelem, Csarnok (verseket közölnek benne), Tanügy, Jegyzetek a hétről, Közgazdaság, Irodalom, Nyílt tér, A szerkesztőség üzenete, Krónika (a hét eseményeiről számolt be frappáns vers formájában). A továbbiakban a lap hetenként háromszor: kedden, csütörtökön és szombaton este jelent meg és alcíme: „Politikai hírlap”-ra változott. 1902. szeptember 14-én ünnepi szám jelent meg Kossuth Lajos születésének 100. évfordulójára, címloldalát nemzeti színű keretbe foglalták.

November 8-án elbúcsúzott a laptól Bíró Pál felelős szerkesztő, aki az Egyetértés című budapesti lap munkatársa lett, de mint fővárosi tudósító továbbra is a *Zemplén* kötelékében maradt. A megüresedett felelős szerkesztői posztot ifj. Meczner Gyula vette át. 1903 elején dr. Szirmay Istvánt nevezték ki a *Zemplén* felelős szerkesztőjének, a szerkesztőség többi tagja továbbra is megmaradt. 1904. augusztusában viszont átadta a lapot Molnár János orvosnak. 1908-ban Éhlert Gyula vette át a felelős szerkesztést, melyet hamarosan továbbadott Németh Pálnak, aki már tíz éve munkatársa volt a lapnak. Ebben az évben nagy vesztés érte a lapot: áprilisban ifj. Meczner Gyula főszerkesztő 33 éves korában, vesebajban elhunyt. Ebben az időszakban a *Zemplén* az Alkotmány Párt programjával szimpatizált, amely az 1905 nyarán a Szabadelvű Pártból kilépettekből alakult. A „hatvanhetes” alapon álló párt a közjogi alapnak nemzeti irányban való fejlesztését tűzte ki céljává. A párt elnöke kezdetben Darányi Ignác, majd Széll Kálmán lett, továbbá tekintélyes tagja volt ifj. Andrássy Gyula későbbi miniszter is.¹¹

A *Zemplén*nek ekkoriban három laptársa is volt Sátoraljaújhelyen. A *Felsőmagyarországi Hírlap*, a *Sátoraljaújhely* és a *Sátoraljaújhelyi Friss Újság*. Ebben az időben virágzó volt a vármegye szellemi és kulturális élete. 1911-től a *Zemplén* hetente kétszer, szerdán és szombaton jelent meg. A lap felelős szerkesztője: dr. Adriányi Béla, a helyettes szerkesztő: Teleky Sándor lett. A *Zemplén* Nyomda vezetője ebben az időben: Werner Miksa volt. 1912-ben új rovatcím volt a „Riportok a vármegyéből”, amely bűnügyi híreket tartalmazott, 1913-ban pedig új rovat a „Hét szenzáció”.

Az első világháború a *Zemplén*t is a szolgálatába állította. A szerkesztőség új rovattal jelentkezett „A világháború. (A sajtóiroda hiteles távirati jelentései)” címmel. Ebben az évben a felelős szerkesztő továbbra is dr. Adriányi Béla, a szerkesztők: Teleky Sándor és dr. Gerőcz

¹¹ Révai Nagy Lexikona I. k. Bp., 1911. 603-604.

felelős szerkesztő továbbra is dr. Adriányi Béla, a szerkesztők: Teleky Sándor és dr. Gerőcz Kálmán, a helyettes szerkesztő: Polányi Lajos január 3-tól augusztus 4-ig. A háború első évében is heti két alkalommal jelent meg a Zemplén. 1916-ban Éhler Gyula főszerkesztő mellett dr. Hellinger Ignác ügyvéd lett a felelős szerkesztő. Ekkor már mindennaposak a háborús tudósítások, a hősi halottakról szóló hírek. A „Tárca” című rovat viszont megszűnt. Számos cikk szólt a Vöröskeresztről ebben az időben. 1917-ben szerkesztő lett a lapnál Kroó József költő, irodalmár. Még ez év novemberében gazdát cserélt az újság. Éhler Gyula fia hősi halált halt a háborúban, ezek után ő úgy döntött, hogy visszavonul gyógyszerészébe, és eladta lapját Kroó Mórnak és Kroó Zalánnak. Ezzel lezárult a *Zemplén* virágzó, stabil korszaka.

3.

Kroóék lapjának felelős szerkesztője dr. Hellinger Ignác, a szerkesztő Kertész Ödön lett. A *Zemplén* tetszetős, új fejléceket és rovatfejeket kapott, amelyeket Pintér Jenő helyi festőművész tervezett. A lap hasábjairól eltűntek a választási harcok tudósításai és a *Felsőmagyarországi Hírlappal* folytatott ádáz csatározások. Ezek helyét harctéri jelentések, hősi halálhírek foglalták el. Az állandó rovatok száma csökkent: Hírek, Közgazdaság, Sport, Nyílt tér.

A háború komoly fennakadásokat okozott a lakosság ellátásában és a Zemplén Nyomdában is. Februárban a szénhiány miatt a városban beszüntették az áramszolgáltatást, ezért a nyomda egyik gépét kézi hajtásra szerelték át, hogy biztosítani tudják a folyamatos kiadást. 1918-ban a lap ára az egyre romló gazdasági helyzet miatt jelentősen emelkedett. Az állandó rovatok száma ismét bővült: Hírek, Figyelő, Aktuális strófák (verseket tartalmazott), Szerkesztői üzenetek, Sport, Irodalom, művészet, Hirdetések. A lap a háború idején is hetente kétszer, szerdán és szombaton jelent meg 4-6 oldal terjedelemben.

A világháború okozta nélkülözések, az orosz szocialista forradalom példája az erősen agrár jellegű Zemplén vármegyében is a forradalmi fellendülés irányába hatottak. 1919. március 21-én este Sátoraljaújhelyben is tudomást szereztek arról, hogy a Károlyi-kormány lemondott, s kommunista vezetés vette át a hatalmat. Csuta Károly és társai azonnal szervezni kezdték a Zemplén vármegyei direktóriumot. Március 22-én falragaszokon tudatták a lakossággal a fordulatot, statáriumot hirdettek, a Vörösgárda vette át a karhatalom szerepét, a hivatalok élére pedig munkásokat állítottak, a munkás-, paraszt-, katona- és szegények tanácsa vette át a végrehajtó hatalmat. A vármegyei tanács nem tudta teljes mértékben érvényesíteni hatalmi befolyását, mert Zemplén vármegye felső részét cseh csapatok szállták meg.

A tanácsköztársaság 1919. június 23-án elfogadott alkotmánya 8. paragrafusában fogalmazta meg hivatalos álláspontját a sajtószabadsággal és a sajtó feladatával kapcsolatban. Megszüntették a sajtó tőkétől való függését. Ez a sajtó államosítását és szigorú ellenőrzését jelentette. A proletárdiktatúra a *Zemplén* sem kímélte; az agitációban nagy szerepet szántak a lapnak, címét pedig *Vörös Hajnalra* változtatták 1919. március 21. és július 10. között naponta jelent meg négy oldal terjedelemben. Alcíme: „A Zemplén megyei Szocialista Párt hivatalos lapja”. A főcím alatt feltüntették, hogy „ezelőtt: Zemplén”. Főcíme felett pedig a „Világ proletárjai egyesüljete!” jelmondat szerepelt. A szerkesztőség a Széchenyi tér 9-ben maradt, a kiadóhivatal pedig a Kazinczy utca 4. szám alatt tevékenykedett. A lap állandó rovatainak száma a következőkre szűkült: Hírek, Pártügyek, Színház, Líra. Továbbra is megjelentették a hirdetéseket és a házassági-, eljegyzési- és gyászjelentéseket. Szerkesztését Szakists An-

tal, a Vörös Újság munkatársa és Andor Leó, a miskolci Reggeli Hírlap szerkesztője látták el a Közoktatásügyi Népbiztosság megbízásából. Helyi szerzők írásait is közölte éles politikai tartalmakkal. A lap címe július 11-én *Zempléni Munkásra* változott. Hétfő kivételével minden nap megjelent. Alcíme: „A Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának Zemplén vármegyei hivatalos lapja”. A „Zempléni Munkás” azonban csak három hétig élt.¹² Állandó rovatai: Proletárdiktatúra, Kommunista kultúra, Hírek, Hivatalos harctéri jelentés.

A cseh intervenció fenyegetése miatt a direktórium tagjai Miskolcra és Budapestre menekültek. 1500 cseh katona vonult be Sátoraljaújhelybe, és ellenőrzésük alá vonták a várost. A Vörös Hadsereg újjászervezése után ellentámadás indult, s a cseh intervenció csapatai komolyabb ellenállás nélkül június 5-én vonultak ki Sátoraljaújhelyből. A 35 napos megszállás után visszatért a városba a proletárhatalom néhány vezetője, köztük Csuta Károly is. Június 10-től Gara Imre lett Zemplén vármegye kormányzótanácsbírója, akinek ellentmondásos intézkedései fenntartásokat ébresztettek, a belső ellentétek kiéleződtek a helyi vezetők között. Korrupciós jelenségek is mutatkoztak. Az antanthatalmak újabb támadásának elhárításához a tanács hatalomnak már nem volt ereje, így Zemplén vármegye direktóriuma augusztus 1-jéről 2-ára virradó éjjel lemondott. A Tanácsköztársaság bukása után újra indult a *Zemplén*, de a rendkívüli viszonyok miatt terjedelme csak két oldal volt. Az egyes lapszámok 60 fillérbe kerültek. Hetente háromszor: kedden, csütörtökön és szombaton jelent meg, és csak egy állandó rovata volt, a Hírek. A második oldal teljes terjedelmében hirdetéseket tartalmazott. Ekkor a felelős szerkesztő dr. Halassy Andor bíró lett.

4.

A világháborút lezáró Párizs környéki békek a győztes európai hatalmak és szövetségeseik igényeinek megfelelően rendezték át a kontinens és a Közel-Kelet térképét. Közép- és Kelet-Európában számos új állam jött létre a széthullott birodalmak romjain. A veszteseket megnyomorító béke azonban magában hordozta a következő világháború csírát.¹³ A békediktátum szerint Magyarország területe 282 ezer km²-ről 93 ezer km²-re zsugorodott. A trianoni határ igen érzékenyen érintette Sátoraljaújhelyt és Zemplén vármegyét. A vármegye területének 71,7 %-a, lakosságának 61,1 %-a került a megalakuló Csehszlovákiához, a megye lélekszáma 343 ezerrel 133 ezerre csökkent. A megrázkódtatást csak fokozta, hogy a magyarok zárt etnikai tömbben az új határok mentén éltek. Sátoraljaújhely – bár még megyeszékhely maradt – határváros lett, elvesztette vasúti gócpont szerepét, csökkent kereskedelmi forgalma, visszaesett gazdasági élete: közigazgatási és kulturális szerepköre leszűkülte. A régi nagy vármegye 12 járásából 3 egész és 2 csonka járás maradt. Az egykori 451 község száma pedig 75-re csökkent.¹⁴ A trianoni békeszerződést a magyar társadalom égbekiáltó igazságtalansággént fogta fel. Június 4-én, amikor az okmányt aláírták, az üzletek és az iskolák zárva maradtak, a napilapok pedig gyászkerettel jelentek meg. A megmaradt részek lakossága csak igen lassan ocsúdott a megrázkódtatásból; hamar fogékonyvá vált viszont a revizionista és irredenta ideológiára. A művelődés dokumentumai; a helyi könyvkiadás, a folyóiratok és napilapok, egyéb nyomdatermékek, a

¹² Sátoraljaújhely lexikona. 397-398.

¹³ Britannica Hungarica XVIII. k. Bp., 1998. 462-467.

¹⁴ Sátoraljaújhely lexikona. 420.

művészeti alkotások és a közösségi szellemi élet színterei 1944-ig érthetően tele vannak „ország gyarapítási programokkal”, „a keresztény erkölcsre épített nacionalista neveléssel”¹⁵

A *Zemplén* felelős szerkesztője 1920 végén Kroó József lett, a szerkesztő pedig Kozma Béla. A *Zemplén* ebben az időben a vármegye harcos konzervatív és liberális felfogását képviselte, és a keresztény ellenzéki *Zempléni Újsággal* vívott kíméletlen csatákat. 1922-ben Kroó József mellett dr. Lázár Andor lett a *Zemplén* társszerkesztője. A lap mérete csökkent, terjedelme 4-6 oldal volt, melynek felét hirdetések töltötték ki. Az állandó rovatok: Hírek, Színház, Figyelő, Heti pletyka, Irodalom, művészet, Közgazdaság, Széljegyzetek, Nyílt tér, Hirdetések.

Nagyon nehéz időszak volt ez Magyarország számára, a gazdasági helyzet napról napra romlott. A *Zemplén* is hasábokon keresztül tárgyalta az áremelkedéseket. Ebben az áldatlan helyzetben a szerkesztőség nem halogathatta tovább az áremelést, augusztus 1-jétől 3 koronáról 5 koronára emelték a lapárát.¹⁶ 1922 novemberétől a lap megjelenése is csökkent, heti három szám helyett már csak kettőt tudtak kiadni (kedden és szombaton).

1923. szeptember 30-án 28 pontos alapszabállyal megalakult a *Zemplén Könyvnyomda és Lapkiadó Részvénytársaság*. Célja a *Zemplén* című lapnak és a nyomdának átvétele, üzembentartása, nyomdai termékek előállítására és forgalmazása. A részvénytársaság 30 millió korona alaptőkével alakult. Alapszabályait a Sátoraljaujhelyi Királyi Törvényszéknél, a Kereskedelmi és Társas cégek jegyzékének IX. kötet 272. lapján jegyezték be. A közgyűlést évenként kellett összehívni, amelyen mérlegbeszámoló hangzott el. A mérlegből kitűnő tiszta nyereség 10 %-át a tartaléktőkéhez csatolták, 12 %-át az igazgatóság, 3 %-a a felügyelő bizottság jutalékát képezte. Ezenkívül az igazgatóság rendelkezett még 10 %-kal, melyből a hivatali és egyéb jutalékok és jutalmak kerültek kifizetésre. A fennmaradó összeg képezte a részvényesek között szétosztandó osztalék alapját. Az osztalékot a közgyűlést követendő 15. naptól kezdve fizették ki. A részvénytársaság minden hirdetményét a *Zemplén*ben tették közzé. A részvényjegyzők a város neves közéleti személyiségei voltak: Thuránszky László főispán (1 millió korona), báró Maillot Nándor országgyűlési képviselő (2 millió K), Bernáth Aladár alispán (1 millió K), dr. báró Waldbott Frigyes vármegyei közigazgatási bizottsági tag (1 millió K), báró Waldbott Kelemen császári és királyi kamarás (1 millió K), dr. Lakatos Sándor lapszerkesztő (Budapest) (2 millió K), Illésházi Endre magyar királyi gazdasági tanácsos (2 millió J), dr. Mizsák József vármegyei főjegyző (1 millió K). A vállalat első igazgatóságát három évre nevezték ki, melynek elnöke Thuránszky László lett. Igazgatósági tagok: Thuránszky László, Bernáth Aladár, br. Maillot Nándor, br. Waldbott Frigyes, Illésházy Endre. Felügyelő-bizottsági tagok lettek egy évre: br. Waldbott Kelemen, dr. Mizsák József, Fejér Andor.¹⁷

A nyomda igazgatója Szentgyörgyi Géza volt, a főszerkesztő: br. Maillot Nándor, aki egészen 1929. december 18-ig dolgozott a lapnál. A felelős szerkesztő: dr. Mizsák József, aki 1932. októberéig töltötte be ezt a posztot. A felelős kiadó tisztségét pedig Illésházy Endre Rt.-igazgató kapta. Az Rt. megalakulása után a *Zemplén* négy oldalon, hetente kétszer jelent meg. Az első oldalon szokás szerint a vezércikket helyezték el, amely többnyire politikai témájú volt. A

¹⁵ Fehér József: Sátoraljaujhely és Zemplén művelődése 1918-tól napjainkig. = Borsodi Művelődés. X. évf. 3. sz. 63.

¹⁶ Zemplén 1922. nov. 21.

¹⁷ Zemplén Levéltára, Sátoraljaujhely. VII-2/d. A Sátoraljaujhelyi Királyi Törvényszék iratai. Cg. 215/1941. 136. doboz. A Zemplén Könyvnyomda és Lapkiadó Részvénytársaság alapszabálya. IV. fejezet, 26. §. 1923.

Zemplén ebben az időben Bethlen István miniszterelnök politikai irányvonalát támogatta. 1923-ban az állandó rovatok: Hírek, Sport, Színház, Közgazdaság, Nyílt-tér, Értesítések, Szerkesztői üzenetek. A hirdetések a 4. oldalon kaptak helyet. Visszaállították a főcím régi, megszokott betűtípusát. Decemberben a kiadóhivatal és a könyvnyomda a Vármegyházára költözött. Az 1924. január 5-ei számtól a fejléc alatt megjelent a „Magyar Hiszekegy”.

A január 9-i számban egy hirdetést olvashatunk arról, hogy a Kaszinóban a napi és heti újságokat árvezetésre bocsátják. A kikiáltási ár a lapok éves előfizetésének a 25 %-a volt. Ebben az évben az egyre növekvő infláció és az egyre romló gazdasági helyzet miatt a kiadó kénytelen háromszor is árat emelni. Január elsején az egyes lapszám ára még csak 300 korona, ami akkoriban egy doboz gyufa árának felelt meg. Májusra viszont már elérte az 1.000 koronát! Az újságban is mindennaposak az áremelésekről, az elképesztő drágaságról szóló cikkek. Az 1924. március 1-jei rendkívüli közgyűlésen az Rt. alaptörvényét felemelték 35 millió koronára, azaz még 5 db 1 millió korona névértékű részvény kibocsátását határozták el. Az igazgatóságba pedig beválasztották dr. Lakatos Sándort is.

1926-ban új rovat indult: „A *Zemplén* eredeti tárcája” címen. Ettől az évtől a *Zemplén* MTT kirendeltség lett, melyet a lap fejlécében ezentúl mindig feltüntettek. Megválasztották a részvénytársaság új, második igazgatóságát, melynek tagjai lettek: Széll József főispán, Thuránszky László nyugalmazott főispán, Bernáth Aladár alispán, br. Maillot Nándor országgyűlési képviselő, dr. báró Waldbott Frigyes nagybirtokos-, dr. Lakatos Sándor lapszerkesztő, Páyer Ferenc püspöki helynök. Az I. világháború utáni nehéz gazdasági helyzetben a korona gyorsan inflálódott. Az 1925-ben hozott XXXV. törvénycikk új pénznem, a pengő bevezetéséről rendelkezett, de az új valuta csak 1926. december 27-én került forgalomba.¹⁸

Ebben az évben szomorú hírről, Evva Otília elhunytáról tudósított a lap:

„Szép élet és magas életkor véghatárán, mint fáradt utas, örök álmokra hunyta le szemeit lapunk megalapítójának, néhai Borúth Elemérnek özvegye, Evva Otília úrasszony, a f. évi január hó 22-én Tátrafüreden. ... Neve érdemesen szövéődik be a „Zemplén” és nyomdájának történetébe, azoknak szellemi és anyagi ügyeit példás agilitással intézvé, évek hosszú során át. ... itt maradt emléke a „Zemplén” részéről is legyen mindig áldott!”

1928-ban szinte naponta cikkeztek a drágaságról, kényszeregyezségi és csődügyekről a lap hasábjain: „Újhely határszéli fekvése okozta gazdasági helyzeténél fogva az ország városai között évek óta vezető pozícióban fekszik a drágaságban, s haszontalannak bizonyult itt minden küzdelem, amelyet akár a fogyasztók folytattak, akár a hatóságok intézkedései céloztak a drágaság letörésére.”¹⁹ Az állandó rovatok ekkor: Hírek, Városi Mozi, Színház, A *Zemplén* eredeti tárcája, Heti problémák (városi aktualitásokat dolgozott fel), Nyílt tér, Könyvismertetés, Hirdetések. Szeptember 15-től újra indították az „Apróhirdetések” rovatot. 1929-ben két új rovattal is jelentkeztek a szerkesztők: Rádió hírek, Turistaság (A Magyar Turista Egyesület Hegyaljai Osztályának hírei). Ez az év szomorúan zárult, hiszen decemberben elhunyt a *Zemplén* főszerkesztője, br. Maillot Nándor.

1930-ban a nyomda betűanyagát teljesen felújították, az üzleti évet nyereséggel zárták. 1931-ben a nyomdai gyorsajtók megkopott hengereit újraöntötték és egy Remington-Por-

¹⁸ Radóczy Gyula-Tasnádi Géza: Magyar papírpénzek 1848-1992. Bp., 1992. 12-13.

¹⁹ *Zemplén*. 1928. szept. 8.

table írógépet is vásároltak. Mivel a *Zemplén* kormánypárti lap volt, fokról fokra vált jobboldali elveket valló újsággá. 1933-ban dr. Pécsi Jenő a felelős szerkesztő, május 20-tól pedig dr. Bogyay Kálmán költő vette át a felelős szerkesztést. Júliusban mutatványszámokat küldtek szét a megyében, hogy előfizetőket toborozzanak: „*Mai lapszámunkból sok-sok mutatványszámot küldtünk szét. Nem kérünk érte mást, csak hogy ismerkedjenek meg velünk. ... minden törekvésünk az, hogy a 'Zemplén'-re ismét rámondhassák olvasói: Ez jó újság, ezért érdemes pénzt adni. Vizsgálják meg kritikus szemmel és ha az ismeretség javunkra ütött ki, - úgy támogassanak.*”²⁰ Újdonság a „Pártból” című rovat, amely a *Zemplén* által támogatott Nemzeti Egység Pártjáról szóló híreket közölte.

1934. november 2-től dr. Chudovszky Móric kórházi főorvos lett a felelős szerkesztő. Ebben az évben indult a *Zemplén Heti Képes Melléklete*, amely képeket közölt rövid szöveggel a hazai és külföldi politikai és társasági életből, továbbá sporteseményekről. Természetesen a reklámhirdetések ebből sem maradtak ki. Hetenként egyszer jelent meg. Felelős szerkesztője Timáry Mihály, szerkesztője Nagy Balázs, a felelős kiadó pedig Tarján Hugó volt. Ezt a lap mellékletet Budapesten, a Globus Nyomdában nyomtatták, és nemcsak a *Zemplén*hez, hanem más lapokhoz is mellékelte kiadvány volt, amely 1936 év folyamán valószínűleg megszűnt. 1935-ben dr. Chudovszky lemondott a felelős szerkesztőségről, és helyette január 6-tól dr. Tóth Alajos ügyvédet nevezték ki egy rövid időre, ugyanis január 20-tól már újra a betegségéből felépült Bogyay Kálmáné a felelős szerkesztői poszt. Ebben az évben október 23-tól az alcímet „Hetenként kétszer megjelenő politikai lap”-ra változtatták. Új rovatok: A *Zemplén* panaszkönyve és a Félperces újhelyi detektívregény, amely rejtvény volt. Ebben az évben volt először veszteséges a *Zemplén* Könyvnyomda és Lapkiadó Rt. Ennek okát az erős konkurencia harcban határozták meg. 1936-ban az állandó rovatcímek: A *Zemplén* helyszi-

²⁰ *Zemplén*, 1933. júl. 16.

ni közvetítése (a vármegye különböző településeire kiküldött tudósítók helyi riportjai), Heti szemle, Heti rend (benne: hivatalos fogadások, gyűlések, színházi műsor), Egy perccel lapzárta előtt (benne: a legfrissebb hírek), Zempléni Közgazda, Zempléni sport, A régi Zemplén. Az alcím ismét változott: *Politikai lap. Sátoraljaújhelyre.*

1938. november 2-án megszületett az első bécsi döntés, amely a Felvidék déli részét Magyarországhoz visszacsatolta. Zemplén vármegye életében ez hatalmas előrelépés volt, hiszen 63 község 55.000 főnyi lakosságát kapták vissza. 1940-ben a lap előfizetőinek száma 236 volt, amely 1941-ben 355-re nőtt.²¹ A felelős szerkesztő ekkor dr. Bogyay Kálmán, a felelős kiadó: Balla János. Újdonság a „Névtelen olvasó közbeszól” című rovat, amelyben a várost érintő problémákat vetettek fel, és megoldásukra tehettek javaslatot az olvasók.

A részvénytársaság 1940. szeptember 12-ei közgyűlésén dr. Leveldi Kozma György főispán, Bernáth Aladár alispán és dr. Lakatos Sándor lapszerkesztő igazgatósági tagok lemondása miatt új tagokat választottak: dr. Bornemisza Miklós alispánt, dr. Azary Prohoda László igazgató-főorvost, br. Waldbott Kelement földbirtokost, Maksay Győző vármegyei főszámvevőt és Váró Indár polgármestert. Az Rt. elnöke dr. Bornemisza Miklós lett, felügyelő-bizottsági tagokká pedig Pallai József takarékpénztári igazgatót, Gy. Kálmánt és Engelberth Rezső Zemplén vármegyei Gazdasági Egyesületi igazgatót választották.

A háborús helyzet következtében 1941-ben számos cikk jelent meg a lapban a lakosság egyre szűkösebb ellátásáról. Ekkoriban a lap már Hitler és Mussolini politikájával szimpatizált. 1942 szeptemberétől a „Bajtársi szolgálat” című rovatval bővül a lap, amelyben zempléni honvédek érdekes és izgalmas leveleit közölték. Ebben az évben bevezették a liszt és kenyérbélyegyet. A *Zemplén* árát viszont igyekezett tartani a kiadó, és „az országban egyedülállóan olcsó újság”-ként hirdették a „Zemplén Politikai Hírlap”-ot. 1943-ban az állandó rovatok: Görbe tükör, Levente rovat, Villámhírek, Mozi, Színház, Törvényházból, Üzen a front, Bajtársi szolgálat, Sport. 1944-ben a lap ára jócskán megemelkedett, olcsóságát lehetetlen volt tovább tartani. Az október 14-i számban közzé tették, hogy a háborús akadályok miatt a lapot csak két oldal terjedelemben tudták kiadni. Az újság 1924 és 1932 között hetente kétszer, szerdán és szombaton, 1933 és 1944 között azonban már csak egyszer (szombaton) jelent meg.

5.

A *Zemplén* 1944. október 21-ei száma az utolsó, amely az Országos Széchenyi Könyvtár mikrofilm sorozatán megtalálható. A Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék Társas Cégjegyzékének IX. kötetében az utolsó bejegyzés 1943-ból való. Sajnos nincs pontos adatunk arról, hogy pontosan mikor is szűnt meg, tűnt el a háború pusztító forgatagában ez a nagy múltú, színvonalas újság és nyomtatóhelye.

A *Zemplén* páratlan szerepet töltött be Sátoraljaújhely és Zemplén vármegye szellemi és társadalmi életében. Az utókor számára pedig kiváló forrásanyag a kutatásokhoz.²²

²¹ Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely. VII-2/d. A Sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék iratai. Cg. 215/1941. 136. doboz.

²² Felhasznált további források: *Borovszky Samu* (szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Bp., 1905.; *Buzinkay Géza*: Kis magyar sajtótörténet. Bp., 1993.; *Csatlós Istvánné* (szerk.): Abaúj, Toma, Gömör, Kishont és Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1918-ig. Miskolc, 1989.; *Gulassa K. László – Pintér Zoltán*: Zemplén vármegye évkönyve. Sújhely, 1940.; *Högye István*: Neves újhelyiek. Sújhely, 1986.; *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I. k. Bp., 1891.

VINCZE TAMÁS

A Protestáns Tanügyi Szemle indulása és első öt éve

A Protestáns Tanügyi Szemle létrejötté egyetlen evangélikus tanár nevéhez fűződik: ezt a folyóiratot *dr. Szelényi Ödön* álmodta meg, ő küzdött azért, hogy életre hívhassa, ő alakította ki az első években a lap arculatát. Szelényi, aki 1918 óta az Országos Ág. Hitv. Evangélikus Tanáregyesület titkára volt, mint sokat publikáló, sok lapot járató tudós és mint elkötelezett evangélikus egyházi ember fájó szívvel észlelte, hogy a magyar evangélikus tanárságnak nincs külön, felekezeti meghatározottságú szakmai sajtóorgánuma. Különösen feltűnő volt ez a hiány akkor, ha a – létszámát tekintve ugyan jelentősebb – Katolikus Középiskolai Tanáregyesület helyzetével hasonlította össze saját egyháza tanárainak publikációs lehetőségei; a Katolikus Középiskolai Tanáregyesületnek már 1908 óta létezett külön folyóirata, a *Magyar Középiskola*, amelyben elméleti pedagógiai és módszertani tanulmányok egyaránt helyet kaptak. A református tanárok nívós helyi lapokban – mint pl. a *Sárospataki Református Lapok*, a *Debreceni Protestáns Lap* – vagy pedig a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* (amely 1919-ben szűnt meg) közölhették írásaikat. Egyházuk folyóirataiban természetesen gyakran publikáltak az evangélikus tanártársadalom tagjai, de ezek a lapok – Evangélikus Egyházi Élet, Evangélikus Lap, Ösvény stb. – nem kifejezetten pedagógiai jellegűek voltak, még ha előszeretettel is fejtegettek bennük nevelésügyi problémákat.

Az 1920-as évek közepére egyre sürgetőbbé vált egy evangélikus pedagógiai folyóirat létrejötté. Szelényi először az evangélikus tanáregyesület 1926. március 7-i választmányi ülésén vetette fel egy saját felekezeti tanügyi lap megindításának a gondolatát. Ekkor ez az ötlete még nem talált kedvező fogadtatásra, csupán azzal bízták meg, hogy lépjen érintkezésbe a meglévő evangélikus egyházi lapok valamelyikével, hátha „valamelyes uniót lehetne létesíteni.”¹ Mivel azonban ezek a tárgyalások sikertelenek voltak, Szelényi br. Radvánszky Albert egyetemes egyházi felügyelőhöz és Mágócsy Dietz Sándorhoz, az evangélikus egyház egyetemes tanügyi bizottságának elnökéhez fordult folyóirat-alapítási tervével; a két befolyásos egyházi vezető pedig támogatta a javaslatot, s ami a legfontosabb volt: készek voltak megfelelő szubvencióban részesíteni az induló lapot.

Úgy tűnt, már semmilyen akadály nem állhat a tervezett sajtóorgánum megvalósulásának útjába: végre tér nyílik az evangélikus tanárok irodalmi működése számára. Szelényi elégedetten jelentette be az Országos Ág. Hitv. Evangélikus Tanáregyesület 1926. november 10-én tartott országos közgyűlésén az *Evangélikus Tanügyi Szemle* megindulását, a tagság pedig azzal támogatta a nemes kezdeményezést, hogy elfogadta a tagdíj 2 pengőre történő felemelését. Így 1926 decemberének elejére már sajtókész volt az új folyóirat első száma. Ám ekkor egy váratlan

¹ A Protestáns Tanügyi Szemle megszületése. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1927. 47.

lépés késleltette a várva várt új lap megjelenését, s ez a momentum meghatározta a tanügyi folyóirat egész későbbi sorsát. Az Országos Református Tanáregyesület egyik agilis tagja, Nagy Miklós értesülve a testvéregyház lapindítási akciójáról, javasolta, hogy az induló tanügyi periodika a két protestáns egyház összefogásával, „közös lobogó alatt” induljon meg. Mivel evangélikus részről nyitottak voltak egy ilyen unió elképzelése iránt, meg is indultak a tárgyalások, s hamarosan kedvező eredménnyel le is zárultak. A megváltozott keretfeltételek miatt azonban újból folyamodni kellett a sajtóhatósági engedélyért, s ez néhány hónap késedelmet okozott. Végül 1927-ben Borsos Károly mezőtúri tanár főszerkesztősége alatt és Szelényi Ödön egyetemi magántanár gondos szerkesztői munkáját dicsérve megjelent az első szám.

A magyar pedagógiai sajtó életképes újszülöttje a *Protestáns Tanügyi Szemle* címet kapta. A Szemle beköszöntőjében a két szerkesztő az alábbi módon körvonalazta az induló sajtóorgánium tervezett arculatát:²

„Hogy közös folyóiratunk szelleme, éppen közösségénél fogva, határozatlan, színtelen lesz: ne aggaszson senkit. A szerkesztők egyike sem fogja megtagadni a közösség kedvéért saját egyéniségét, határozott református, illetve evangélikus felfogását. Mindegyik ír és irányít a saját szellemében; folyóiratunk szelleme tehát nem valami közös egyveleg, hanem határozott kálvinista és határozott lutheránus szellem lesz együtt, egyszerre. (...) Hisszük és hirdetjük, hogy a pedagógia, egyházi irodalom s a társadalmi élet számos területén sokkal helyesebb, üdvösebb, a két protestáns felekezet együttműködése, mint elkülönzése.”

A két szerkesztő lelkesen és nagy tervekkel látott neki az első számok összeállításának. Szelényi Ödönnek ekkorra már alapos gyakorlata volt a folyóirat-szerkesztésben: pozsonyi teológiai tanárként 1915 és 1918 között ő volt ugyanis a *Theológiai Szaklap* szerkesztője, s ebben a minőségében mindent megtett azért, hogy a rábízott tudományos periodika színvonalas, elismert lap maradjon. Lelkiségi lapot is szerkesztett egy rövid ideig, a *Hegyen Épített Várost*. 1926 decemberétől 1927 júliusáig állt ennek a kisebb jelentőségű egyházi lapnak az élén. 1927 nyarán azonban éppen a *Protestáns Tanügyi Szemlénél* rá váró felelős szerkesztői teendőkre hivatkozva mondott le a *Hegyen Épített Városnál* betöltött funkciójáról. A főszerkesztő, Borsos Károly a mezőtúri református főgimnázium legendás hírű klasszika-filológusa volt. A „tanítás művésze”-ként apostrofált Borsos 1906 és 1930 között a mezőtúri gimnázium igazgatójaként rengeteget fáradozott azért, hogy az elmaradott vidéki városka iskolája minél korszerűbb módon, de a kálvinizmus tradícióit is megőrizve tölthesse be hivatását.

A *Protestáns Tanügyi Szemle* is átesett az induló folyóiratok szokásos gyermekbetegségein. A kezdeti időszakban gondot jelentett a szerkesztők számára a cikkírók toborzása. Kevés tanulmány érkezett a Szemle szerkesztőségébe, s ezek szerzői is javarészt ugyanabból a csekély körből kerültek ki. A protestáns tanári társadalom szélesebb rétegeit nem ösztönözte irodalmi munkálkodásra a Szemle által nyújtott publikációs lehetőség. S. Szabó József ezt a jelenséget nem a tanárok tehetségtelenségével, hanem inkább a kényelmességükkkel, elfásultságukkal magyarázta. Az agilis főmunkatárs így mentegeti passzívabb kortársait:³

„De az egyéni, belső indíték kevés emberben van meg; a szerkesztőknek legtöbbször maguknak kell kilincselniök a cikkek és tanulmányok érdekében. Jó volna, ha segítségükre sietnének buzdításukkal azok, akik hatást tudnak gyakorolni a tanárságra. Hiszen annyi ész, tudás és tapasztalat birtokában

² Borsos Károly–Szelényi Ödön: Beköszöntő. = *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1927. 2.

³ S. Szabó József: Szemlénk fenntartása és fejlesztése érdekében. = *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1929. 2.

vannak protestáns közép- és felső iskoláink tanárai, hogy nem egy havonként megjelenő, korlátolt terjedelmű tanügyi Szemlét, hanem tizet is el tudnának látni értekezésekkel s egyéb közleményekkel, ha a bibliai 'hegyes ösztön' késztetné őket."

Igen tanulságos megfigyelni a lap szerkesztőbizottságának 1929. március 18-i üléséről közölt tudósítást.⁴ A rövid közleményben a megbeszélés főbb témáit végigtekintve a tudósító (Böhm Dezső) kitért arra, milyen alapelveket fogalmazott meg a bizottság a folyóiratban közlendő cikkek, tanulmányok kapcsán. Szembetűnő, hogy a pedagógiai tematika prioritása mellett – mintegy kísérődallamként – meg kívánják szólaltatni a revíziós eszme (elsősorban tanügyi) zászlóvivőit, ugyanakkor aggódva figyelik a kibontakozó „katolikus neobarokkot”. Ezeknek a szempontoknak a hangsúlyozása mindenképpen arra utal, hogy maguk a szerkesztők sem kívántak a lapnak tisztán pedagógiai jelleget biztosítani. Később azonban egy kínos affér arra ösztönözte a szerkesztőbizottságot, hogy kimondja: a folyóiratban csak pedagógiai vonatkozású cikkeket óhajtának közölni. Az itt részletezni nem kívánt affér miatt kényszerhelyzetbe került a redaktőrök 1930. december 16-án hozták meg az említett döntésüket.

1931-ben súlyos csapás érte a fiatal folyóiratot: elhunyt Szelényi Ödön, aki nemcsak tartalmas tanulmányokkal ajándékozta meg a Szemlét a szerkesztői munka mellett, hanem fáradhatatlanul írta élvezetes stílusú recenzióit is. Már súlyos beteg volt Szelényi, amikor Soós Béla vette át a társszerkesztői feladatokat, s az evangélikus neveléstörténész hónapokig tartó betegeskedése miatt a két testvérszerkesztő között már személyes találkozásra sem került sor. Szelényi elhunyt után Soós Béla aztán felelős szerkesztővé lépett elő, így a fiatal lelkész-tanárnak alkalma nyílt arra, hogy a lap tartalmának gazdagítására vonatkozó elképzeléseit megvalósíthassa.

Soós már az első szerkesztőbizottsági ülésen, amelyen ő elnökölhett, kész tervekkel állt elő: elsősorban didaktikai karaktert kívánt kölcsönözni a Szemlének. Szakdidaktikai, módszertani kérdéseket taglaló cikkekkel kívánta feltölteni a folyóirat elkövetkező számait, nyilván azzal a szándékkal, hogy így keltse fel még jobban a tanárkollégák érdeklődését a Szemle iránt. Tematikus számokat tervezett, s ezek szépen meg is valósultak. Az 1931. októberi számban például a történelemtanítás problémáira fókuszáltak, a novemberi számba olyan írások kerültek, amelyekben a magyar nyelv és irodalom tanítását vették górcső alá, a decemberi számban pedig a vallás- és filozófiatanítás kérdései kerültek a középpontba. Az 1932. év első számainál folytatódni látszott az említett tendencia: a januári számot a klasszika-filológia és a zeneoktatás tárgykörének szentelték, a februári szám a természettudományi tárgyakat oktató tanárok számára adhatott értékes információkat, az áprilisisban pedig a matematikatanítás és az élő idegen nyelvek oktatása került terítékre. Tematikus számok szerkesztése általában nem egyszerű feladat, nagy tapintat szükséges a hozzáértő szerzők felkutatásához és a megfelelő minőségű cikkek kiválogatásához. Soós Béla szerkesztői igyekezetére, a folyóiratnál töltött első évének lendületes ivére így emlékezett Böhm Dezső, a szerkesztőtárs:⁵

„Értékes cikkeket tudott szerezni, mert nem elégedett meg azzal a híradással, melyet a lap újszerkesztésében helyeztet el, hanem személyesen vagy levélben egyenként kereste fel a szerzőket s így tudott változatos tartalom mellett is egységes gondolatkörbe összefogni egy-egy számot. Ezzel igaz, hogy egyoldalúvá lehetett volna a lap idővel, de az első évben meg lehetett így sikeresen oldani a lap szellemi részét,

⁴ Egyházi és iskolai hírek. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1929. 180-181.

⁵ Dr. Böhm Dezső: Soós Béla. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1934. 1-2.

sőt ennyi didaktikát mindenki szívesen vett. Soós Bélát nagy általános műveltsége segítette abban, hogy mindenfajta cikkből a legjobbat tudja kiválasztani. Igyekezett arra, hogy minél több munkatársat szerezzen, s ha ki is tette magát megsértődéseknek, mégis visszautasított olyan törekvéseket, melyek nyomán a lap egyes személyek magánirodalmát szolgálta volna. (...) Mint cikkíró szerényen háttérben maradt, de megtörtént, pl. a nyári két lapszámban, hogy hirtelen kellett a lapot összedállítania; akkor elővette írásait és azokkal is színvonalon tudta tartani a Szemlét.”

Soós Béla 1933 végéig látta el a folyóirat szerkesztését, 1934 elejétől Kun Sándor debreceni református kollégiumi tanár (később igazgató) vette át a stafétabotot, ő lett – Bóhm Dezső főszerkesztősége mellett – a Szemle új felelős szerkesztője.

Tanulmányunkban a legendás tanügyi lap első öt évének mérlegét kívánjuk megvonni, így Soós Béla jól sikerült bemutatkozó événél, 1932-nél lezárjuk a vizsgálódásunkat, viszont lényegesnek tartjuk megemlíteni a Protestáns Tanügyi Szemle bemutatott korszakának sárospataki vonatkozásait.

Az első fél évtized illusztris cikkírói között két pataki gimnáziumi tanár is feltűnt. *Rácz Lajos*⁶ és *Gulyás József*⁷ nemcsak tartalmas tanulmányaik, de jó elemzőkészségről tanúskodó recenzióik és a korabeli tanügyi problémákat megvilágító megjegyzéseik alapján is szinte a kezdetektől a Szemle állandó munkatársai között tartották számon. Jelen írásomnak nem célja a két pataki tanári munkásságának bemutatása, a folyóiratban megjelent jelentősebb tanulmányaikra sem kívánunk e helyen kitérni. Talán kevésbé ismertek és sokkal érdekesebbek azok az apróbb cikkek, megjegyzések, kommentárok, amelyek szintén e híres tanárok tolla alól kerültek ki, de az életművük eddigi elemzői nem méltatták különösebb figyelemre őket. Pedig sokat elárulnak ezek az „apró forgácsok” is Gulyás József és Rácz Lajos egyéniségéről, tanári karakteréről és emberi vonásairól.

Gulyás József egyik megjegyzése azért is említésre méltó, mert valódi vihar tört ki körülötte. Gulyás ugyanis az 1929. januári számban „Vakációi tapasztalatok” címmel foglalja össze azokat a keserű élményeket, amelyeket a karácsonyi szünet alatt gyűjtött. Ezek közül az egyik különösen fájó érzékeny tanári lelkének. Az írás apropójául Szabó Mária, a jeles református író⁸ egyik elbeszélése szolgált, amely a Magyarország című lap karácsonyi számában jelent meg. Így ír Gulyás Szabó Mária „Háztűznézőben” című regényének olvasásakor támadt érzéseiről:⁹

„Ebben az illusztris trónó, akiről a Debreceni Szemle (a debreceni egyetem folyóirata) hoz elismerő sorokat, egy gyámoltalan, ügyefogyott tanárt állít elénk, aki háztűznézőbe megy s akin kacag (egyen kívül) minden alak. (‘Felfelé’ c. regényében is van egy ilyen személy, a tanári pedantéria szürkeségéből nagy világba kerülő Horváth.) Elgondolkodva tesszem le a lapot. S eszembe jut irodalmunk sok-sok terméke, amelyben ilyen figurákat mutatnak be a tanári psziché képviselői gyanánt. Móricz Zsigmond egyik, Nyugatban megkezdett, de abbahagyott regényében egy pataki tanár sűrűvérűségét írja meg. A Tündérlaki lányokban egy tornatanár

⁶ Rácz Lajos (1864–1934) előbb 1889-től 18 éven át gimnáziumi tanárként tanított Patakon (Móricz Zsigmondnak is némettanára volt), majd a teológiai akadémián a filozófia professzora lett további 23 éven át.

⁷ Gulyás József (1885–1954) 1910-től volt sárospataki gimnázium tanára; a Nagykönyvtár tudós búváráként, történeti, irodalomtörténeti közleményeivel szerzett országos hírnevet, a debreceni egyetem magántanárként habilitálta.

⁸ Szentmihályiné Szabó Mária (1888–1982) korának népszerű írónője volt, *Háztűznézőben* c. regénye 1930-ban Kolozsvárott jelent meg. Helyi érdekesség, hogy 1944 és 1968 között (szinte teljesen elfeledve) az abaúji Alsókéden élt a Melczer-kastélyban, s férjével együtt ott a falusi temetőben nyugszik.

⁹ *Gulyás József: Vakációi tapasztalatok. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1929. 18-19.*

GULYÁS JÓZSEF

van előttünk, akinek a bűnös úton szerzett pénz nem 'olet', de a szerző ellen kifogása van. Farkas Pálnak Egy tanár naplója c. regényében a nebézbeszédű tanár nem imponáló alak a nagyvilág hölgye előtt. Az 'Iglói diákok' már az egész tanári kart kintpadra viszi... És még lehetne folytatni a szót és azt kérdezni: mivel szolgálunk rá arra, hogy az irodalom ilyen lenézéssel kezel bennünket? A nemzet lelke az irodalom. Ha az így gondolkodik róhunk, mit várjunk akkor a társadalomtól? Milyen támogatásban fog az részesíteni bennünket? A folytonos hátraszorítás, lenéző vállveregetés elkedvetleníti a tanárságot."

Gulyás József őszinte felháborodás diktálta megjegyzésére két válasz is megjelent a Protestáns Tanügyi Szemlében. Az egyik a későbbi neves irodalomtörténész, Kardos László¹⁰ tollából, aki ekkor még egyetemista fiatalemberként fejtette ki véleményét a pataki tanár által sérelmezett tanárábrázolással kapcsolatban. Kardos azzal menti a Gulyás által kifogásolt pedagógusképet, hogy annak a tanári társadalomban mindig is voltak élő modelljei:¹¹

„Nem hiszem, hogy ha valaki végigtekint régi tanárai vagy tanárismérősei során, ne találna azok között egyet-kettőt ebből a típusból. Ne csodálkozzunk tehát azon, ha tróink, kik műveik tárgyát a legutóbbi ötven év idejéből meritik, gyakran szerepeltetnek ilyen tanáralakot, nem törődve azzal, hogy a túlnyomó rész mégis csak okos, intelligens és társaságba illő ember volt.”

Kardos arra is felhívja a figyelmet, hogy a „Háztűznézőben” című elbeszélésnek van egy olyan tanáralakja is, aki éppen ellentéte a Gulyás által említett szereplőnek: elegáns, művelt, szellemes, sportos férfi, akiért a diákjai is rajonganak. Ilyen módon az elbeszélésben helyreáll az egyensúly: a negatív tanárkép mellett megjelenik egy pozitív tanárfigura is, aki a kor tanáreszményének megtestesítője. Ez a szinte tökéletes, sokoldalúan képzett, korszerű típus lebegett példaképként az akkori tanárjelöltek szeme előtt is. Erről így ír Kardos László az említett megjegyzésben:¹²

„A modern tanár nem vonulhat vissza tudományának kényelmes elefántcsonttornyába, részt kell vennie a társadalmi életben, annak minden megmozdulásában. Érezze magát otthonosan a tanár a katedrán, a parketten és a sportpályán egyaránt. Ez a cél lebeg a mai egyetemi hallgatóság előtt, amely ki akarja törölni a köztudatból a középiskolai tanárságnak azt a kedvezőtlen képét, amely néha-néha még ma is kíséri irodalmunk egyes termékeiben.”

Szabó Mária író nő sem hagyta válasz nélkül Gulyás sértődött hozzászólását. Nagy tapintattal, mély empátiával megfogalmazott soraiból őszinteség és igaz emberszeretet érződik. Kifejti, hogy sohasem akarta bántani a tanári társadalmat, hiszen sok rokona is ezen a pályán van, és írói próbálkozásai során is tanár ismerőseitől kapott biztatást, segítséget. Azokban az írásaiban, amelyekben a Gulyás által megrótt tanárkép van jelen, az életet jelenítette meg, s ezen az alapon a földbirtokosok haragját is magára vonhatná, hiszen eléjük is tükröt tartott. Végül így kínál békejobbot rövid reflexiója végén a pataki pedagógusnak:¹³

¹⁰ Kardos László (1898–1987) műfordító, irodalomtörténész; előbb Debrecenben gimnáziumban tanított, 1950-ben a budapesti egyetem professzora lett.

¹¹ Kardos László: Tanárokról. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1929. 97.

¹² Uo., 98.

¹³ Szabó Mária: Válasz Gulyás József megjegyzésére. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1929. 98-99.

„Bocsásson meg kérem a szomorúságért és higgye el: Szabó Mária inkább soha nem írta, semhogy bántson olyanokat, akiket nagyon is becsül. Ezzel a hittel gondoljon vissza könyveimre s talán új szögből nézve a dolgokat, megérti, hogy az írói szabadság ennyire feljogosít bennünket és nem árunk a tanári tekintélynek sem akkor, mikor az élet ferdeségeit megírva, egy-egy tanárra is átviszük ezeket. Hiszen el kell ismernie, hogy tökéletesen senkit nem tesz a pálya. Emberek vagyunk. Itt is, ott is, mindenütt akadnak komikus jelenségek, anélkül, hogy a többieket ez megbélyegezné. A Háztűznézőben igazgatója és Kazay tanárja nem érezték közösséget Olivérrel, - és igazán nem komikus alakok, úgy-e?”

Gulyáshoz hasonlóan Rácz Lajos is nehezen viselhetette el a kritikát, s belőle nem is az általa is képviselt foglalkozás, hivatás gyakorlóinak esetleges rossz színben való feltüntetése, hanem az írásait ért bírálatok váltottak ki felháborodást. A meglehetősen sokat publikáló, termékeny szerzőnek számító Rácz Lajos a Protestáns Tanügyi Szemle által kínált fórumot választotta ki arra a célra, hogy kritikusi igazságtalanságát leleplezze és ezzel vélt vagy valós igazának érvényt szerezzen. A Szemle 1930-as évfolyamában jelent meg „A kritika berkeiből” című hozzászólása. Már írása elején leszögezi, hogy nézete szerint még mindig nem alakultak ki határozottan az elfogultlan és objektív kritika szabályai, ezért a szubjektív érzések, vágyak hangulatok még mindig túlságosan jelentős szerepet játszanak a bírálatokban, így az ő tanulmányait ismertető cikkekben is. Felekezete öntudatos védelmezőjeként és a több nézőpontú megközelítés képviselőjeként szólal meg Rácz azokban a sorokban, amelyekben az Ungarische Jahrbücher (F.) jegyű kritikusanak egyik megállapítását utasítja vissza. Ez a recenzió Rácz „Irodalmunk nemzetietlen korának okai” című dolgozatát bemutatva kifogást tesz az ellen, hogy a szerző csak a főpapságot és a jezsuitákat tünteti fel a katolikus törekvések jellemzésekor, a kifejezetten hazafias érzelmű piarista rendről és az alsó klérusról pedig hallgat, holott éppen ők mentették át a magyar irodalmi hagyományt a „felújulás” korába. Rácz így válaszol erre a megjegyzésre:¹⁴

„Bírálnak igazán van némileg, én a latinizáló és a nemzetietlen katolikus törekvések főképviseletül valóban a jezsuitákat és a főpapságot tüntettem föl; - de a bíráló, midőn az irodalmi hagyományok átmentését egyedül a piarista-rendnek és az alsó klérusnak tulajdonítja, egyszerűen figyelmen kívül hagyja dolgozatom VII. fejezetét, mely a protestáns íróknak a rájuk nehezedő nyomás dacára is állhatatosan folytatott magyar irodalmi munkásságát vázolja, s figyelmen kívül hagyja a VIII. fejezetben közölt statisztikai adatokat, amelyek azt mutatják, hogy a katolikus nyomdákban kevesebb magyaryelvű nyomtatvány került ki, mint a református nyomdákban.”

Rácz kifogásolja azt a bírálatot is, amelyben Zlinszky Aladár az ő Rousseau-monográfiájáról ad értékelést. Rácz mint Rousseau életművének elkötelezett kutatója alaposan végigtanulmányozta a korabeli és a régebbi francia és német Rousseau-irodalmat is. Ezért esik neki rosszul, amikor Zlinszky felrója neki, hogy a katolikus írók Rousseau-értékelését, nem veszi figyelembe. Rácz megjegyzi a válaszában, hogy a katolikus Rousseau-értelmezők Zlinszky által is említett csoportja rosszakarattal és egyoldalúan ítéli meg a nagy francia filozófust, „hogyan lehetett volna – teszi fel a költői kérdést – ily elfogult, gyűlölködő kritikusok után indulnom?”¹⁵ Kérdéssel fejezi be a pataki Rousseau-kutató a művei kritikáiról írott eszmefuttatását, de erre sem vár választ, hiszen egy kijelentést bújtatott a kérdés áruhájába. Ezt kérdezi Rácz a Szemle olvasóitól:¹⁶

¹⁴ Rácz Lajos: A kritika berkeiből. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1930. 177.

¹⁵ Uo., 178.

¹⁶ Uo., 179.

„Nem azt látjuk-e e bírálatokból, hogy a bírálók sokszor oly kívánalmakat támasztanak a bírált művel szemben, amelyek kevésbé férnek össze annak céljával, feladatával, hogy tiúságos tért engednek bírálatuknál kedvenc eszméiknek s így szubjektívekké válnak, ahelyett, hogy objektíve tanítanának?”

Több megjegyzést is lehetne még a két nagyírú pataki tanártól idézni, de a fentiek is jól megvilágítják tanári önérzetüket és a református szellemiséghez való töretlen ragaszkodásukat. A Protestáns Tanügyi Szemle – nyilvánvaló hibáival együtt is – kiválóan betöltötte azt a feladatot, amelynek érdekében létrejött: összefogta az evangélikus és a református tanárság haladó erőit, teret adott a protestáns pedagógusok szakmai írásainak és kisebb terjedelmű tudományos dolgozatainak. Mindemellett végig megőrizte a két külön felekezet együttes jelenlétéből fakadó színességét, nem engedett sem a lutheránus, sem a kálvinista dominancia kísértésének. Ezt örömmel nyugtázták a szerkesztők is egy 1934-es lapszemlében, amelyben az „Evangélikus élet” című lap egyik észrevételéhez fűzték az alábbi kommentárt:¹⁷

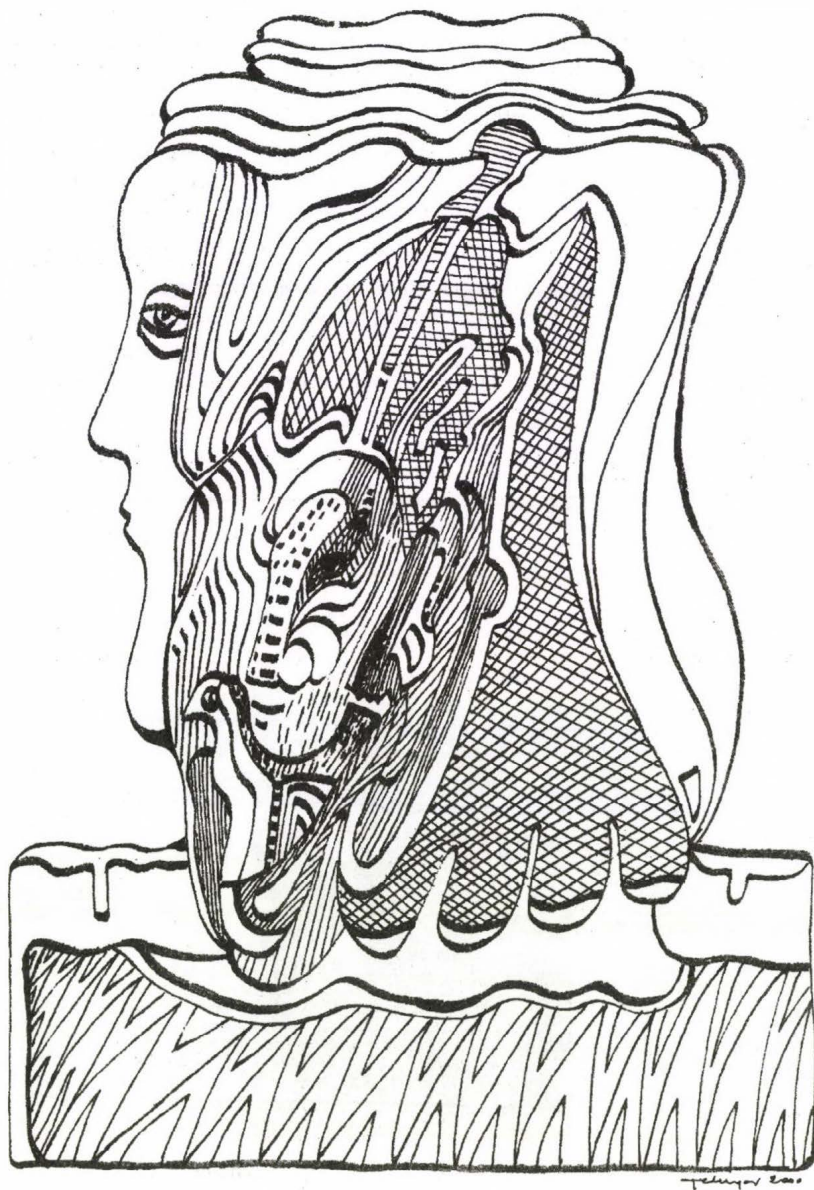
„Még minket, mint Protestáns Tanügyi Szemlét érdekelhet a 8. sz. egy megjegyzése, mely megállapítja, hogy a Protestáns Szemle egyoldalúvá lett, vele szemben a mi lapunkban nincs felekezeti megkülönböztetés. Valóban itt mindkét protestáns feleket írni helyet kaphatnak, ha megfelelő cikkeikkel jelentkeznek. Ez az alapítók, Szelényi Ödön és Borsos Károly szelleme, melyből nem engedünk.”

Borsi Antal: Komáromi István honvéd őrnagy

¹⁷ Belföldi lapszemle. In: Protestáns Tanügyi Szemle, 1934, 160.

KOMPORDAY LEVENTE

Zemplén vármegye főispánjai 1918 és 1944 között (A Károlyi-kormánytól a nyilas hatalomátvételig)

Több mint három éve kutatom Zemplén vármegye közigazgatásának vezetőit, irányítóit, s fokozatosan sikerült a legfontosabb tisztségekbe, hivatalokba került személyek karrierjét, pályafutását összeállítanom. Ebből próbálok ízelítőt adni azzal, hogy a vármegye élén álló főispánok életművét ismertetem. Szeretnék szólni röviden a főispánok feladatairól, illetve a korabeli magyar állami közigazgatás hierarchiájában való elhelyezkedéséről. A kutatásaim eredményei a sátoraljaújhelyi levéltárban megtalálható forrásokra, illetve korabeli lexikonokra, monográfiákra, újonnan megjelent archontológiákra támaszkodnak. Legfontosabb levéltári forrásaim Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyvei, iratai, a kisgyűlési iratok, a 453 doboznyi alispáni iratok, valamint az egyes családi fondok anyagai.

A főispánok kinevezése, lemondása

A főispánt a belügyminiszter előterjesztésére mindig az államfő nevezte ki és mentette fel. A tisztség elnyerésének legfontosabb feltétele a regnáló kormány bizalma volt. A főispán politikai tisztviselő volt, aki az állam és nem a vármegye szolgálatában állt, és közvetlenül a belügyminiszternek volt alárendelve. Hivatali esküjét a törvényhatósági bizottság közgyűlésén tette le. Miután bármikor felmenthető volt, ezért fegyelmi eljárást sem indíthattak ellene.¹ Minden belügyminiszter, illetve kormány leváltásakor neki is be kellett adni lemondó nyilatkozatát, amit az újonnan megalakult kormány vagy elfogadott, vagy a helyén tartotta továbbra is. Thuránszky László főispán esetében 1920 szeptemberében került sor egy ilyen lemondásra. Ezt Ferdinandy belügyminiszter az alábbi szöveggel utasította el, megerősítve főispáni székében: „*Lemondási kérvényedet kézhez vettem. Miután azonban értékes szolgálataidra úgy politikai, mint közigazgatási kormányzati szempontból súlyt helyezünk, a kormány nevében arra kérnélek, hogy közreműködésedet továbbra is igénybe vehessük. Azon reményben, hogy kipróbált és bevált munkakészségedre továbbra is számíthatok, előterjesztést tettem a Kormányzó Úr Ő Főméltóságához főispánná leendő kinevezésed érdekében.*”² Ezt követően érkezett meg a főispáni kinevezéséről szóló belügyminiszteri leirat.³

A főispáni tisztségtől elsősorban lemondás útján kellett megválni. Ez abban az esetben is így történt, ha „fentről”, vagyis a belügyminiszter kezdeményezte a felmondást. Így történt

¹ Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. Bp., 1942. 285, 378, 380.; Takács Tibor: A főispáni kar társadalmi összetételének alakulása a két világháború közötti Magyarországon. = Századok, 1997. 1031.

² Zemplén Vármegye Levéltára (továbbiakban: ZLt.) XIV. 48. 1. doboz Thuránszky László zempléni főispán személyi iratai 1878-1925.

³ ZLt. IV. 1405. Zemplén vm. alispánjának iratai (továbbiakban: Alisp. ir.) 1920. 81. doboz (továbbiakban: d).

Thuránszky László felmentése is, ugyanis Rakovszky Iván 1925. május 5-i levelében kérte a főispánt, hogy „állásodról való lemondásodat benyújtani, s felmentésed iránti írásbeli előterjesztésedet mielőbb hozzám juttatni szíveskedjél”. A lemondás okaként a „politikai érdeket” említette meg. Thuránszky válaszában nem fogalmazta meg a lemondását, ezért a belügyminiszter nyíltabban fejtette ki a tisztség „bizalmi jellegét”: *„Ahhoz ugyanis, hogy egy főispán állásától felmentessék egyáltalán nem szükséges az, hogy a miniszterelnökkel, vagy valamelyik miniszterrel nyílt kollízióba kerüljön, avagy politikai baklövést kövessen el, és ha a főispánt valamely kormány lemondásra szólított fel, az állás bizalmi jellegére tekintettel, a lemondás mindig azonnal meg szokott történni. Maga az a körülmény, hogy az adott viszonyok között a bizalom másnak személyében összpontosul, ezideig még elégséges indok volt ahhoz, hogy a főispán állását a kormánynak rendelkezésére bocsássa. Minthogy azonban azt megtenni nem kívántad, olyan irányban kellett intézkednem, hogy felmentésednél ez a körülmény is kifejezésre jusson.”*⁴

A főispánok beiktatása

A belügyminiszter az új főispánnak a kormányzó által történt kinevezéséről mindig leiratban értesítette a vármegyét. Ezt követően az alispán feladata volt, hogy rendkívüli közgyűlést hívjon össze, melyen bejelenti a régi és az új főispán leváltását, illetve kinevezését. Ezen a gyűlésen tette meg az aktuális alispán – a tárgyalt korszakban mindig Bernáth Aladár – előterjesztését a beiktatással kapcsolatos intézkedések iránt. Előzetes egyeztetések után ekkor tűzték ki a napot is. Általában a ceremónia fényes külsőségek között a helyi társadalmi elit és néha akár országos méltóságok részvételével zajlott. Dr. Fáy István főispán beiktatásán, valamint az utána megtartott banketten több, mint 200 vendég vett részt; többek között a szomszédos vármegyék vezetői, országgyűlési követei, valamint a zempléni közigazgatás irányítói jelentek meg a Városi Vigadó nagytermében.⁵

Az ünnepi beiktatás délelőtt 10-11 óra közötti időpontban kezdődött, a rendkívüli közgyűlés alispáni megnyitásával. Ezen a törvényhatósági bizottság szinte teljes létszámban megjelent. Ezután egy küldöttséget menesztettek az új főispánhoz, meghívták a közgyűlésre. A küldöttség tevékenységének idejére a közgyűlést az alispán felfüggesztette. A főispán Sátoraljaújhely polgármesterének „előjövetele” és a küldöttség kísérete mellett a közgyűlés helyszínén (a vármegyeház dísztermében) megjelent, a közgyűlés újra folytatódott. Az alispán üdvözölte a főispánt, majd a hivatali eskü letételére szólította fel. Az eskü elhangzása előtt a főispáni kinevezéséről szóló belügyminiszteri leiratot a vármegye főjegyzőjének felolvasás céljából átadta, majd ugyanannak a tisztviselőnek előolvasása mellett letette, és aláírta az esküt.⁶ Ezután ősi szokás szerint a főispánt négy főszolgabíró székében felemelte. Ezt követően a főispán elmondta „beköszöntő” beszédét, melyre a vármegyei főjegyző és a törvényhatósági bizottság nevében az egyik tag válaszolt. Az üdvözlő beszédek végén már a főispán rekesztette

⁴ ZL. XIV. 48. 1. doboz Thuránszky László zempléni főispán személyi iratai 1878-1925.

⁵ ZL. IV. 1405. Alisp. ir. 1935. 154. d.

⁶ Az eskü szövege így hangzott: *„Én (név) esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához és Magyarország Kormányzójához hű leszek. Magyarország törvényeit és törvényes szokásait, valamint az alkotmányos kormány rendeleteit megtartom, hivatali előjáróimnak engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm, hivatali kötelességeimet pontosan és lelkiismeretesen teljesítem és főispáni tisztemben híven eljárók. Isten engem úgy segítjen!”*

be a közgyűlést, és utána hivatalában fogadta a tisztelgő hatóságok, hivatalok és intézmények küldöttségeit. Erre a főispáni titkárnál kellett jelentkezni. A délutáni órákban a Városi Vigadó nagytermében tartottak díszebédet, melyen kötetlen beszélgetésre volt lehetőség a vármegye ügyeiről, életéről.⁷

A főispán feladatai a vármegyében

A főispán a törvényhatóság (vármegye, törvényhatósági jogú város) élén állt, mint a kormány képviselője. Több törvényhatóságot is irányíthatott ugyanaz a személy. Az 1886:XXI. tc. hatályba lépéséig az állás méltóság volt, és azt betöltője életfogytig viselte. Ezen változtatott az 1885: VII. tc. is, amely kizárta a főispánokat a főrendiház tagjai közül. A főispán hatásköre kisebb részben közigazgatásból, nagyobb részben ellenőrzésből és felügyeletből tevődött össze.

Közigazgatási hatáskör:

a) A *rendes*, más néven *szervezési* hatáskör: Kinevezte a közigazgatási gyakornokokat, a levéltárosokat, a vármegyei kezelőszemélyzetet és a fogalmazási állásokra a tiszteletbeli tisztviselőket (a szeptemberi alispán, illetve az aszéki elnök kivételével). A vármegyei tisztviselők ellen, a főtisztviselők kivételével elrendelhetette a fegyelmi eljárást, őket felfüggeszthette. A felfüggesztett, valamint a megüresedett állásokra – az alispán kivételével – helyettes állíthatott. Az alispánt abban az esetben helyettesíthette, ha a tíz éves megbízatásának letelte előtt üresedett meg az állás, és a törvényes helyettesének (a főjegyzőnek) az állása is üresedésben van. A szolgabírókat beosztotta vagy áthelyezte a járásokba, esetleg az aljegyzőkkel felcserélte őket. A törvényhatósági bizottság közgyűlésén a megválasztandó tisztviselői állásra jelentkezők pályázatát megvizsgáló kijelölő választmány tagjait meghívta.⁸

b) A *kivételes* hatáskör (*kivételes hatalomnak* is hívták): Ezzel igen ritkán, csak abban az esetben élt a főispán, ha az alispán, illetve a vármegye a kormány vagy a miniszterek rendeleteinek végrehajtására vonatkozó törvényes köteletségét megszegte, vagy nem pontosan teljesítette. Ekkor a minisztérium felhatalmazta a főispánt, hogy biztosítsa a végrehajtást, és e célból a vármegye tisztviselőivel, közegeivel közvetlenül rendelkezhetett. A tisztviselőknek a főispán rendeleteit feltétlenül és azonnal teljesíteniük kellett, ezek miatt a vármegye nem vonhatta őket felelősségre. Ha megtagadták az engedelmességet a főispánnak, ő felfüggeszthette és vizsgálat alá vonhatta az „engedetlen” tisztviselőket.⁹

Felügyeleti és ellenőrzési jogkör:

A főispánnak ez a jogköre kiterjedt a vármegye valamennyi testületi (bizottságok) és egyéni szerveire az igazgatási és az önkormányzati ügyekben egyaránt. Megvizsgálhatta a vármegyei tisztviselők hivatali eljárásait, ügykezelését, konkrét esetekben felvilágosítást kérhetett, amiről a miniszternek jelentést tett. A községekben és a megyei városokban hivatalvizsgálatot tarthatott. A törvényellenesnek vagy az állam érdekeire nézve sérelmesnek tartott tör-

⁷ A főispánok beiktatására az alábbi forrásokat használtam: Thuránszky Lászlónál: ZL. IV. 1405. Alisp. ir. 1920. 81. d. Széll Józsefnél: ZL. IV. 1405. Alisp. ir. 1925. 92. d.; dr. Kozma Györgynél: ZL. IV. 1405. Alisp. ir. 1933. 127. d.; dr. Fáy Istvánánál: ZL. IV. 1405. Alisp. ir. 1935. 153, 154. d.

⁸ *Magyary* i. m. 286.; *Takács* i. m. 1031-1032.

⁹ *Magyary* i. m. 273.

vényhatósági bizottsági, a kisgyűlési, valamint a közigazgatási bizottság és albizottsági határozatok ellen a miniszterhez fellebbezhetett. A központi választmány kivételével önkormányzati testületi szervek munkáját teljesen nyomon követhette, hiszen mindegyiknek az elnöke volt. Bármely önkormányzati hatáskörbe tartozó ügyekben (még fegyelmi ügyekben is) a végső döntést a miniszter számára tarthatta fent. Ha szükségesnek érezte rendeletet bocsáthatott az alispánhoz, annak vonakodása esetén a végrehajtásához igénybe vehette a törvényhatósági tisztviselőket (lásd: kivételes hatalom). A vármegye, illetve a törvényhatósági jogú városok területén működő állami tisztviselők (kivéve a bírók és az ügyészek) esetében is fennállt az ellenőrzés joga, de csak konkrét esetekben.¹⁰

A főispán politikai tevékenysége:

A kormány a közigazgatás ellenőrzésén kívül azzal a feladattal bízta meg a főispánt, hogy a kormánypártnak a vármegyében való szervezetét kiépítse és vezesse. Ebben az esetben a főispán nem a tisztviselőkön keresztül, hanem a párt vármegyei, járási, helyi szervei útján járt el. Az 1920-as évek elején fokozatosan szerveződő pártszervezetek létrehozásában elengedhetetlen volt a főispánok szerepe. Erre hívta fel a figyelmet Gömbös Gyula a Keresztény-, Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párt alelnöke 1922. március 28-án Thuránszky László főispánnak írt levelében: „*A Párt megszervezése, tekintve a szavazók nagy tömegét felette fontos párt-érdek. Éppen ezért arra kérlek, légy szíves úgy a saját hatáskörödben, mint a megyei párttitkár révén mindent megtenni, hogy a pártszervezet alapszabályszerűen minden községben, továbbá minden kerületben és megyében megalakíttassék. ... Ezeknek a szervezőknek, akik (a pártszervezetek országos megalakulásait ellenőrizték) kizárólagosan az a feladatuk, hogy a pártot, mint organizmust megvizsgálják és a tökéletesítés érdekében megtegyék a megyei párttitkár útján Neked, illetve a központnak a maguk észrevételeit. ... még egyszer arra kérlek, hogy pártunk szervezkedési munkálatait központunk által kiadott utasításaink alapján méltóztassál előmozdítani.*”¹¹

Természetesen a kormánypárt mindig igyekezett előre értesíteni a főispánt a választókerületekben a párt által elfogadott hivatalos jelölésekről. Több levelet is találunk, melyben Gömbös Gyula alelnök közölte Zemplén vármegye területén melyik kerületben kik indulnak az 1922-es választásokon.

Zemplén vármegye főispánjainak felsorolása kronológiai sorrendben:

1918. november 18. – 1919. március 18.: dr. Buza Béla.¹²

1919. szeptember ? – 1920. május 19.: báró Maillot de la Treille Nándor.¹³

1920. május 17. – 1925. május 21.: komjátnai és thuriki Thuránszky László.¹⁴

1925. május 21. – 1933. január 14.: dukai és szentgyörgyvölgyi Széll József.

1933. április 8. – 1935. szeptember 8.: dr. leveldi Kozma György.

1935. szeptember 8. – 1944. október 15. (?): dr. fáji Fáy István.

¹⁰ Magyary i. m. 286-287.; Takács i. m. 1032.

¹¹ ZLl. XIV. 48. l.d Thuránszky László zempléni főispán személyi iratai 1878-1925.

¹² Kormánybiztos-főispán.

¹³ Zemplén vm. főispáni teendőinek ellátásával megbízott törvényhatósági kormánybiztos

¹⁴ 1920. szept. 9-ig Zemplén vm. főispáni teendőinek ellátásával megbízott törvényhatósági kormánybiztos.

A főispánok életrajza

DR. BUZA BÉLA (1880. szeptember 28. Tolcsva – ?)

Tolcsván született római katolikus vallású családban. Apja, Buza József Tolcsva község főjegyzője, anyja Margaréta Róza,¹⁵ ősrégi tolcsvai nemesi családból származott. Testvérei közül dr. Buza Barna ügyvéd jelentős pályát futott be mint függetlenségi párti országgyűlési képviselő, a Károlyi-kormány földművelésügyi minisztere.¹⁶ Középiskoláit Kassán, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Ügyvédi pályafutását Sátoraljaújhelyen kezdte 1909-ben. A Károlyi-kormány 1918. november 18-án nevezte ki Zemplén vármegye kormánybiztos főispánjává.¹⁷ Ezt a tisztséget nem egészen a tanácsköztársaság kezdetéig látta el, mert 1919. március 18-án a Munkástanács hivatalából eltávolította.¹⁸ A proletárdiktatúra bukását követően tovább folytatta ügyvédi tevékenységét, tisztviselői pozícióba nem tért vissza. A Horthy-korszak alatt a vármegye törvényhatósági bizottságának és Sátoraljaújhely megyei jogú város képviselőtestületének választott tagja volt. A Revíziós Liga helyi (sátoraljaújhelyi) elnöke, valamint a herceg Lónyay-uradalom és a Magyar Általános Hitelbank ügyésze volt. Felesége Papp Piroska, akitől egy lánya született: Borbála.¹⁹

BÁRÓ MAILLOT DE LA TREILLE NÁNDOR (1884. június 26. Tállya – 1929. december 20. Budapest)

Római katolikus családban született egyedüli gyereként.²⁰ Édesapja báró Maillot de la Treille György cs. és kir. kamarás, dzsidás kapitány, a tállyai uradalom birtokosa, amit felesége báró Beust Margit csillagkeresztes hölgy után kapott örökségként. A birtokaiból csak az erdőt és a szőlőt tartotta saját kezben, a többit bérbe adta.²¹ Maillot Nándor az érettségét a bécsi Theresianumban tette le, jogi tanulmányait Kolozsvárról, Münchenben és Genfben végezte. Édesapja halála után 1908-ban vette át tállyai birtokainak kezelését. Ettől kezdve a törvényhatósági bizottság tagjaként részt vett Tállya község és Zemplén vármegye életében. A román megszállás idején Abaúj vármegye miniszteri biztosa volt. A tanácsköztársaság bukását követően 1919 szeptemberében nevezték ki Zemplén vármegye főispáni teendőinek ellátásával megbízott törvényhatósági kormánybiztosnak²², 1920. május 19-ig töltött be tisztségét.²³ A második nemzetgyűlési választáson 1922-ben kiscgazda párti programmal, 1926-ban egységes párti programmal a tokaji választókerület országgyűlé-

¹⁵ A tolcsvai római katolikus anyakönyv szerint édesanyjának keresztnéve Rozál volt. ZLt. IV. 1420.

¹⁶ A magyar társadalom lexikonja. Bp., 1930. 88.

¹⁷ Zemplén vármegye közönségéhez 4627/1920. számú tiszteletteljes jelentése *Bernáth Aladár* h. alispánnak Zemplén vármegye közigazgatásának 1918. évi szeptember havától 1920. évi június haváig terjedő állapotáról. Sújhely, 1920. 6.

¹⁸ *Bernáth*, 1920. 8.

¹⁹ *Csikvári Antal* (szerk.): Zemplén vármegye. Bp., 1940. (életrajzoknál)

²⁰ Eredeti neve keresztelekor: báró Maillot de la Treille Ferdinánd Maximillian Edmund. Keresztszülei báró Maillot de la Treille Maximillian és báró Beust Mária. IV. 1421. Zemplén vármegye felekezeti anyakönyveinek másodpéldányai, a tállyai római katolikus anyakönyv 1827-1895.

²¹ *Borovszky Samu* (szerk.): Zemplén vármegye monográfiája. Bp., 1905. 117.; 186.

²² *Bernáth* 1921. 16.

²³ *Bernáth*: 1920. 21.

si képviselőjévé választották. A Magyar-Lengyel Kamarának tagja, a Sátoraljaújhelyi Hitelbank alelnöke, az Országos Magyar Szőlőgazdák Egyesületének és a Tokaj-Hegyaljai Bortermelők Szövetkezetének elnöke, több más pénzintézet és gazdasági alakulat vezetője volt. A fővárosban halt meg, hat nappal később Tállyán temették el. Felesége gr. Almásy Mária Anna volt, akitől négy gyermeke született: Margit, György, Ferdinánd és Marianne született.²⁴

KOMJÁTNAI ÉS THURIKI THURÁNSZKY LÁSZLÓ (1861. február 15. Székó – 1939. október 2. Sátoraljaújhely)

Ung vármegye ungvári járásában látta meg a napvilágot református vallású családban. Szülei, Thuránszky Ferenc földbirtokos, az 1848/49-es szabadságharc vadász honvéd hadnagya és udvardi és kossutfalvi Kossuth Ida voltak. Négy testvéréből két lány már kisdéd korában meghalt, két fiútestvére közül Tihamér földbirtokos, Zoltán ügyvéd lett. Középiskolai tanulmányait az ungvári gimnáziumban és Szalókon végezte, az érettségét Iglón tette le 1878-ban. A jogot Budapesten végezte, ahol 1881-ben a jogtudományi államvizsgát, Sárospatakon 1885-ben az államtudományi államvizsgát teljesítette. Zemplén vármegye szolgálatába 1883. január 17-én lépett, mint közigazgatási gyakornok. Négy év múlva, 1887. január 31-én választották meg vármegyei másodaljegyzőnek.²⁵ Ebben az állásban tíz évet töltött, 1897. december 14-én vármegyei első aljegyző lett.²⁶ 1901-ben az akkor hivatalban lévő főispán parnói Molnár István tiszteletbeli főjegyzővé nevezte ki.²⁷ Egy évvel később, Dókus Gyula alispánná választásával főjegyzővé választotta a törvényhatósági bizottság.²⁸ Az első világháború alatt a vármegye közéleti és közszükségleti ügyeit is intézte. A tanácsköztársaság bukása után alispánhelyettesként fél évig ellátta a szabadságon lévő Dókus Gyula alispáni feladatait. Zemplén „főispáni teendőinek ellátásával is megbízott törvényhatósági kormánybiztosává” 1920. május 17-én nevezte ki a belügyminiszter. Néhány hónappal később, 1920. szeptember 9-én rendes főispánná nevezték ki, beiktatására szeptember 21-én került sor Sátoraljaújhelyen rendkívüli közgyűlés keretében. Ezt a tisztséget 1925. május 21-ig töltötte be, ekkor több mint 40 évi szolgálat után nyugdíjazták havi 400 aranykorona nyugdíjjal. Ezután saját birtokán gazdálkodott, megírta a Thuránszky család történetét, műve 1938-ban jelent meg. Felesége pilisi Pilissy Jerne, akitől egy fiú László, és egy lány Judit született. László később jelentős karriert futott be Tolna vármegye főispánja, később a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője lett.²⁹

²⁴ Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. II. kötet. Bp., 1993. 245-246.; *Hirn László* (szerk.): Zemplénmegyei fejek. Bp., 1930. év nélkül.

²⁵ ZLl. IV. 1402/B Zemplén vm. törvényhatósági bizottsági közgyűléseinek (továbbiakban: ZvmTvhB.) 1887. évi jkv. 14. jkv. sz.

²⁶ ZLl. IV. 1402/B ZvmTvhB. 1897. évi jkv. 577. jkv. sz. 415.

²⁷ ZLl. IV. 1402/B ZvmTvhB. 1901. évi jkv. 669. jkv. sz. 514-515.

²⁸ ZLl. IV. 1402/B ZvmTvhB. 1902. évi jkv. 644. jkv. sz. (nem volt megadott oldalszám)

²⁹ ZLl. XIV. 48. 1. d. Thuránszky László zempléni főispán személyi iratai 1878-1925.; *Madarász Elemér* (szerk.): Magyar politikai és közigazgatási compass (1919-1939). Bp., 1939. 259-260.; *Thuránszky László: A thuriki (recte: thurapataki) és komjátnai Thuránszky család története és leszármazása. Sújhely, 1938. 167-195.*

DUKAI ÉS SZENTGYÖRGYVÖLGYI SZÉLL JÓZSEF (1880. október 14. Szombathely – 1956. augusztus 27. Budapest)

Vas vármegyében született Széll Ignác földbirtokos és csengeri Háczy Ilona szülőktől, római katolikus családban. Egy fiútestvére volt: Kálmán. Jogi tanulmányainak elvégzése után közigazgatási pályára lépett Kisküküllő, később Maros-Torda vármegyékben. 1905-től Fogaras vármegye főjegyzőjévé választották, majd ugyanennek a vármegyének főispánjává nevezték ki 1907-ben. Ezt a hivatalt tíz évig látta el, 1917-ben megvált állásától, és 23 erdélyrészi és szomszédos törvényhatóság közéleti kormánybiztosa, illetve közéleti meghatalmazottja, valamint a földművelésügyi minisztérium erdélyi kirendeltségének vezetője lett. Az első világháború végéig látta el ezt a feladatot, lemondása után Kisküküllő vármegyei birtokára vonult vissza gazdálkodni. Az 1919-es zavaros eseményeket követően gazdasági szakértőként Országos Földbirtokrendező Bíróságnál működött. Zemplén vármegye főispánjává 1925. május 21-én nevezte ki a kormányzó, ami mellé 1926-ban Abaúj-Torna vármegye főispáni tisztségét is megkapta.³⁰ A Tokaj-hegylajki borvidék segítésére indított akciót irányító kormánybiztos lett 1928-ban. Ezt a hivatalt 1933. január 23-ig viselte, amikor saját kérésére „eredményes működésének elismerése mellett” felmentették.³¹ Abaúj-Torna főispáni állásától 1932. december 19-én, Zemplén vármegye főispáni állásától 1933. január 14-én mentette fel a belügyminiszter.³² Karrierje azonban nem tört meg, a m. kir. Közigazgatási Bíróság másodelnökévé nevezték ki, majd a Darányi-kormány belügyminisztere volt 1937. április 10-e és 1938. május 13-a között. Ennek a zemplékeniek nagyon örültek, üdvözlő levélben reményüket fejezték ki, hogy Zemplén vármegye „különösen nehéz gazdasági helyzetének ismeretében kegyes lesz annak ügyeit a régebben mindig tapasztalt meleg szeretettel és szívvel felkarolni”.³³ 1938-ban időközi választáson Salgótarjánban nyert képviselői mandátumot. 1933 és 1937, valamint 1941 és 1945 között felsőházi tag volt. Számos kitüntetést kapott, többek között a Lipót-rend hadiékítményes lovagkeresztjének, a II. osztályú Magyar Érdemkeresztnek a csillaggal tulajdonosa, a katonai máltai lovagrend tiszteletbeli lovagja volt. Felesége petrovinai Pekry Olga, akitől egy lánya született: Mária.³⁴

DR. LEVELDI KOZMA GYÖRGY (1888. ápr. 24. Rákospalota – 1945. nov. 10. Bp.)

Rákospalotán született 1888. április 24-én Kozma Ferenc méneskari tábornok és Nyíry Erzsébet harmadik gyermekeként, római katolikus vallású családban. Két fiútestvére volt, Dénes az első világháborúban hősi halált halt a szerb fronton, Miklós pedig az MTI és a Magyar Rádió vezetője, valamint a Gömbös- és a Darányi-kormány belügyminisztere volt. Középisko-

³⁰ ZL. IV. 1405. Alisp. ir. 1925. 92. d.; IV. 1402/B ZvmTvhB. 1925. évi jkv. 192-198. jkv. sz. 82-92.

³¹ ZL. IV. 1405. Alisp. ir. 1933. 128. d.

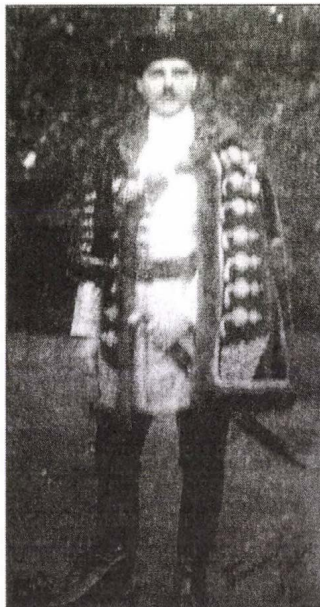
³² ZL. IV. 1405. Alisp. ir. 1933. 125. d.

³³ ZL. IV. 1405. Alisp. ir. 1937. 188. d.

³⁴ *Hír László* (szerk.): Zemplénmegyei fejek. Bp., 1930.; Ki-kicsoda? Kortársak lexikona. Bp., é.n. [1933.] 793-794.; Magyar Életrajzi Lexikon (főszerk. Kenyeres Ágnes), II. k. Bp., 1969. 741. Zemplén Naptár az 1927. évről, Sújhely, 1927. 24-26.

lált a debreceni piaristáknál, Budapesten és a nagykőrösi református gimnáziumban végezte. Jogi tanulmányait Budapesten és Bécsben folytatta. 1910-ben avatták az államtudományok doktorává. Ugyanebben az évben kezdte el közigazgatási pályafutását, mint Bereg vármegye közigazgatási gyakornoka. Egy évvel később, 1911-ben aljegyzővé, 1917-ben másodfőjegyzővé választotta a törvényhatósági bizottság. 1919-ben alispánhelyettes lett a cseh csapatok bevonulásáig, miután elhagyta a vármegyét. Ezt követően a közlekedési miniszter megbízásából rendkívüli megbízásokat végzett Tolna, Somogy, Baranya és Szabolcs vármegyékben. 1923-ban csonka Bereg vármegyében teljesített szolgálatot, Tarpán. Egy év múlva, 1924-ben a helyreállított vásárosnaményi járás főszolgabírója lett. 1932-ben a honvédség érdekében kifejtett működéséért kormányzói elismerésben részesült. Testvére, Kozma Miklós belügyminisztersége idején 1933. április 8-án nevezték ki Zemplén vármegye főispánjává. A tisztségbe húsz nappal később iktatták be.³⁵ A ceremóniára Gömbös Gyula miniszterelnököt is meghívták.³⁶

Zemplén irányítása mellé 1935. május 22-én Csongrád vármegye és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város főispáni tisztségét is megkapta.³⁷ A két, egymástól földrajzi értelemben messze lévő vármegye irányítását nem lehetett egyszerre intézni, ezért 1935. szeptember 8-án saját kérésére felmentették Zemplén vármegye főispáni pozíciójából. A törvényhatósági bizottságnak írt búcsúlevelében hálás köszönetét fejezte ki a „megértő támogatásért”, valamint kifejtette, hogy „szép Zemplén vármegyének engedje meg az Isten, hogy régi határait mielőbb visszakapja”.³⁸ Teljesen nem „szabadult meg” Zempléntől, mert az új főispán dr. Fáy István betegségének idején ideiglenesen őt bízták meg a vármegye irányításával 1936. június 20-a és 1936. augusztus 11-e között.³⁹ Csongrád vármegye és Hódmezővásárhely város főispáni tisztségéből 1938. március 18-án mentette fel Széll József belügyminiszter. Felmentése alkalmából a kormányzó a Magyar Érdemrend középkeresztjével tüntette ki. Nyugdíjas éve alatt Thuránszky Lászlóhoz hasonlóan több könyvet és cikket is írt, melyek Bereg vármegyével és a leveldi Kozma család történetével foglalkoztak.⁴⁰ Életének 57. évében halt meg Budapesten szívelégtelenségben. Felesége nemes Szalay Mária volt, akivel külön éltek, de nem váltak el, és akitől egy lánya született: Georgina.⁴¹

³⁵ ZLt. IV. 1402/B ZvmTvhB. 1933. évi jkv. 92-95. jkv. sz. 98-101.

³⁶ ZLt. IV. 1405. Alisp. ir. 1933. 127. d.

³⁷ ZLt. IV. 1405. Alisp. ir. 1935. 150. d.

³⁸ ZLt. IV. 1405. Alisp. ir. 1935. 153. d.

³⁹ ZLt. IV. 1405. Alisp. ir. 1936. 176. d.

⁴⁰ Beregmezei Kaszinó 100 éves története; Egy vármegye harca és bukása; *Kozma György*: A leveldi Kozma család története. Bp., 1940.

⁴¹ *Kovács István* (szerk.): Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város történeti almanachja 1873-1950. Hódmezővásárhely, 2003. 204-208.; *Kozma György* i. m. 1940. 188-189. Zemplén Naptára az 1935. évre. Sújhely, 1935. 19-21.

DR. FÁJI FÁY ISTVÁN (1887. szeptember 3. Zádorháza – ?)

A Gömör-Kishont vármegye feledi járásában született római katolikus vallású családban. Apja Fáy István földbirtokos, országgyűlési képviselő, anyja Szentmiklóssy Klementin.⁴² Két fiútestvére volt, Elemér katonatiszt, Barnabás pedig 1942-ben Abauj-Torna vármegye alispánja, majd 1944. szeptemberében főispánja lett. Középiskoláit a budapesti piaristáknál végezte, az érettségét a rimaszombati protestáns főgimnáziumban abszolválta. A Pázmány Péter Tudományegyetemen hallgatott jogot, ahol a jogtudományi doktorátusát is szerezte 1910. április 9-én. Ugyanezen év márciusában Gömör és Kishont vármegye aljegyzőjévé, 1917-ben másodfőjegyzőjévé választották. Az első világháborúban 42 hónapig harcolt a 2. huszárezred kötelékében az orosz, román és olasz frontokon. A háborúban szerzett kitüntetései: II. oszt. Katonai Érdemkereszt, ezüst és bronz Signum Laudis, kis ezüst Vitézségi Érem és a Károly-csapatkereszt. A tanácsköztársaság idején, 1919 júliusában részt vett a szegedi „ellenforradalomban” mint a Nemzeti Hadsereg tagja, ezt követően az 1. huszárezredben szolgált, emléklapos századosként szerelt le. 1919. decemberében helyettes alispánként Gömör és Kishont vármegye meg nem szállt területeit irányította. Emellett 1921 januárjától a gabonabegyűjtési kormánybiztosság miskolci kirendeltségének helyettes vezetője lett. Politikai karrierje 1926-ban kezdődött, amikor a feledi választókerületben kormánypárti programmal országgyűlési képviselővé választották. A következő választáson, 1931-ben az Egységes Párt színeiben ellenjelölt nélkül diadalmaskodott. Képviselői mandátumát 1934-ig tartotta meg. Ebben az évben június 8-án a kormányzó Békés vármegye főispánjává nevezte ki. Ezt a tisztséget egy évig töltötte be, 1935. szeptember 8-án Zemplén vármegye főispánjává „installálták”. A beiktatására Sátoraljaújhelyen fényes keretek között szeptember 30-án került sor.⁴³ Nagy problémát jelentett megfelelő főispáni lakást találni Sátoraljaújhelyen, ezért végső megoldásként elődjéhez, Széll Józsefhez hasonlóan ő is a vármegyházán rendezte be a magánlakását. Ezért évi 1200 pengő bért fizetett, a fűtési és a világítási költségeit a saját fizetéséből fedezte. Betegszabadságának idején 1936. májusától bernátfalvi Bernáth Aladár alispán, majd június 20-a és augusztus 11-e között közvetlen elődje, Kozma György látta el ideiglenesen a főispáni teendőket.⁴⁴ A nyilas uralom kezdetéig, 1944. október 15-ig irányította a vármegyét, ezt követően leváltották. Több helyi és országos társadalmi egyesület, így a Zemplén Vármegyei Nemzeti Kaszinó elnöke, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége és a Magyar-Német Társaság társelnöke volt. 1940-ben érdemeiért a Magyar Érdemrend középkeresztjével tüntették ki. Felesége eördögfalvi Csuha Klára, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége sátoraljaújhelyi tagozatának elnöknője volt.⁴⁵

⁴² 1940-ben származásának igazolásakor édesanyjának nevét így írták: Szentmiklóssy Klemma. ZLt. IV. 1405. Alisp. ir. 1940. 259. d.

⁴³ ZLt. IV. 1405. Alisp. ir. 1935. 154. d; IV. 1402/B ZvmTvhB. 1935. évi jkv. 140-150. jkv. sz. 129-148.

⁴⁴ ZLt. IV. 1405. Alisp. ir. 1936. 172. d.

⁴⁵ *Héjja Julianna Erika*: Békés vármegye archontológiája (1699) 1711-1950 főispánok és alispánok. Gyula, 2002. 90-92.; *Csikvári Antal* (szerk.): Zemplén vármegye. Bp., 1940. 221-222.; *Réthy Zoltán és Strazimir Oszkár* (szerk.): A magyar legújabb kor lexikona. Bp., 1932. 516.; *Ki-kicsoda? Kortársak lexikona*. Bp., é.n. {1933.} 198.; *A magyar társadalom lexikona* Bp., 1930. 150.; *Zemplén Naptár* az 1936. ére. Sújhely, 1936. 19.

Összegzés

A Horthy Miklós kormányzó által kinevezett zempléni főispánok közös tulajdonságai már a családnevek elolvasása után rögtön szembe tűnnek. Mindegyikük nemesi családból származott, római katolikus vallású volt, a református Thuránszky László kivételével. Thuránszky László kicsit valóban kilóg a sorból, hiszen ő zempléni gyökerekkel rendelkezett, egész közigazgatási munkásságát ebben a vármegyében végezte. Báró Maillot Nándor ugyancsak Zemplén vármegye területén született, és a törvényhatósági bizottság tagjaként részt vett a közigazgatási feladatok megoldásában. Az 1918-1919-es években keletkezett válságon csak olyan személyek tudtak felülkerekedni, stabilizálni az állapotokat, akik régen és jól ismerték a megyét. Ezért is került sor kinevezésükre, a rend helyreállítását követően 1920-ban, illetve 1925-ben pedig a leváltására. Az utánuk következő három főispán nem rendelkezett közeli zempléni ismeretességgel, kinevezésüket valamennyien politikai kapcsolataiknak köszönhették. Ezt a „hiányosságot” két főispán esetében is megemlítették beiktatásukkor. Dr. Kozma Györgynél dr. Misák József főjegyző üdvözlő beszédében kitért arra, hogy *„Méltóságod bölcsője nem e vármegyében ringott, idegenből jött Zemplén vármegye díszes főispáni székébe”*.⁴⁶ Ugyanígy ecsetelte dr. Fáy István beiktatásán Bernáth Aladár alispán, hogy vannak zempléni gyökerei a Fáy családnak: *„Méltóságod nem e vármegye szülötte ugyan, de itthon van nálunk nemcsak azért, mert egy történelmi múlttal bíró magyar család sarja az ország egyetlen vármegyéjében sem lehet idegen, de itthon van azért is, mert Méltóságodat rokoni és baráti kötelekék szálai fűzik a vármegye nem egy családjához”*.⁴⁷

Az ugyan nem volt előírva, hogy a korszak főispánjainak milyen elméleti képezés szükséges tisztségük ellátásához, de mindegyikük jogi végzettséggel rendelkezett. Hárman – br. Maillot Nándor, Thuránszky László és Széll József – jogakadémiai államvizsgát tettek, a többiek jogi doktorátust is szereztek. Főispáni kinevezésük előtt mindegyikük rendelkezett közigazgatási tapasztalatokkal, hiszen hosszabb-rövidebb ideig szolgáltak valamelyik vármegye köztisztviselői karában. Érdemes megnézni, hogy milyen pozícióból juttatták őket Zemplén vármegye főispáni székébe. Ketten – Thuránszky László főjegyző alispán-helyettesként, dr. Kozma György a vásárosnaményi járás főszolgabírójaként – mint közigazgatási tisztviselők vármegyei szolgálatban álltak. Ezt igyekezett is hangsúlyozni beköszönő beszédében Kozma György: *„Mint aki közel negyedszázadon át egy másik történelmi vármegyét szolgáltam és az egyéges autonómia tisztelete, és a vármegyei intézmény szeretete véremmé vált”*.⁴⁸ Széll József gazdasági szakértőként bíróságnál tevékenykedett, dr. Fáy István pedig egy másik vármegye főispáni székéből került Sátoraljaújhelybe. Az utóbbi két főispánnak, Széll Józsefnek és dr. Fáy Istvánnak már voltak főispáni tapasztalatai, „élményei”. Az egyedüli kivételt br. Maillot Nándor képezte, aki birtokai jövedelméből élt. Lemondásuk, illetve leváltásuk után Thuránszky László és dr. Fáy István nyugállományba vonult, br. Maillot Nándort országgyűlési képviselővé választották, dr. Kozma György egy másik vármegye főispáni székébe került, Széll József a Közigazgatási Bíróság másodelnöke lett. Tehát nem feltétlenül jelentette a karrier végét a tisztség elvesztése, sőt akár egy magasabb pozíció eléréséhez is vezetett.

⁴⁶ ZL. IV. 1402/B ZvmTvhB. 1933. évi jkv. 91. jkv. sz. 97.

⁴⁷ ZL. IV. 1402/B ZvmTvhB. 1935. évi jkv. 146. jkv. sz. 134-135.

⁴⁸ ZL. IV. 1402/B ZvmTvhB. 1933. évi jkv. 95. jkv. sz. 99.

OROSZ ANDRÁSNÉ PREPOG ERIKA

Egy új folklór-jelenségről A hazai halottkultusz változásairól

Amikor a tarcali helytörténeti gyűjtemény módszertani kérdéseiről tárgyaltunk 2003 őszén, példaként egy érdekes feladatra terelődött a figyelmünk. Jelesül: az országutak mentén egyre gyarapszanak azok a sírjelek, melyeknek az a szerepük, hogy egy-egy tragikus esemény következtében elhunytaknak emléket állítsanak. Ezek a jelek lehetnek fém-ből, fából, műköből stb. készítve. Egyes típusaik hasonlítanak a temetői sírjelekhez. A szakmai irányításomra felkért dr. Bencsik János ny. tokaji múzeumigazgató irányította figyelmemet e kérdéskör felé, s biztatott a halottkultusz új jelenségeinek tanulmányozására. Az azóta eltelt időben egy sor adat birtokába jutottam. Jelen szerény írásomban az ezzel kapcsolatos gyűjtésem anyagából adok közre tényeket, s köszönetet mondok a munkához kapott szakmai segítségért dr. Bencsik János etnográfusnak.

Az egyént ért tragédia mindig megrázza azt a közösséget, amelynek tagja volt. Igaz ez a magyar falvakra és a városi lakóközösségekre egyaránt. Ahol zártabb a közösség, jelen van a személyes részvétel, a városi körülmények között azonban – amikor már nem ismerik a tragédiát elszenvet – mindössze a „mi történt?” kérdésre keresik a választ, amikor például egy baleset helyszínén megállnak, leskelődnek.

A balesetek száma akkor nőtt meg, amikor a 19. század második felében elterjedtek a falusi mezőgazdasági gépek. Gyorsan tért nyert a gépi meghajtású cséplőszekrény, amely a szemnyelés jelentős eszköze lett, s vele kapcsolatban kialakult az a munkaszervezet, amely a gépet kiszolgálta. A *bandákban* voltak férfiak, akik a nehéz munkát, a kazlazást, a kéveadogatást végezték, a viszonylag kisebb erőfeszítést követelő munka a lányokra, legénykékre várt. A gépek mellett dolgozóknak nagy figyelemre volt szükségük, mert ha gondatlanok voltak, súlyos sérülést szenvedhettek. Különösen veszélyes volt a cséplőgép *dobja*, aki ebbe belesett, biztosan meghalt. Aztán egy-egy baleset nyomán *hírverseket* költöttek, *szövegüket* ismert dallamra igazították. Ezeket gyorsan átvették egymástól, a vásárosok, búcsúsok terjesztették őket krajcáros, filléres szövegeknyvek formájában. Egyes esetekben a hírversek *balladákká* nemesültek.

A hírversek mai utódaiként bukkannak fel az újságokban a *gyászjelentések*. A napilapok, újságok által biztosított nyilvánosság valósággal csábítja a gyászolókat, hogy közhírré tegyék, világgá kiáltásuk vesztességük fölött érzett fájdalmukat. A Borsod–Abaúj–Zemplén megyei napilap, az *Észak-Magyarország* is tele van ilyen gyászkeretes hírekkel. Túl az elhunyt személyes adatain – életkora, foglalkozása, lakhelye, betegsége – az érintettek fájdalmának illusztrálása végett különböző szövegeket közölnek. A következőkben eddigi gyűjtésemből mutatok be dokumentumokat: gyászjelentéseket és fényképeket.

A gyászjelentéseken gyakran előfordulnak költőktől kölcsönzött, kisebb-nagyobb változtatással közölt rövidebb-hosszabb idézetek:

EMLÉKEZÉS

 „Sírhatnékem van, ha eszembe jut a borongós nap, melyen elaludt, s amikor halban sűrődött a szél, mindig azt gondolom, hogy ő beszél.”
(Móra Ferenc)

Mély fájdalommal emlékezünk életünk legszomorúbb napjára, amikor drága szeretetünk

TAKÁCS JÓZSEF
sz. Imzotti határőr alezredes

 „Kíváncsi: de már nem lehet, most a csand ölél át és a szeretet. Számunkra Te soha sem leszel halott, örökké élni fogsz, mint a csillagok.”
(Tóth Árpád)

Fájó szívvel tudatjuk mindazokkal, akik ismerték és szerették, hogy

MÓZES CSABA LÁSZLÓ

2005. Április 9. napján, életének 36. évében elhunyt. Felejthetetlen halottunktól 2005. április 15. napján 14 órakor veszünk végső búcsút a sárospataki református temető ravatalozójában.

„Mikor a lelkem roskadozva vittem,
csöndesen és váratlanul átölelt az Isten.”
(A. B. C.)

EMLÉKEZÉS

 „Az emlékezéshez nem emlék, hanem szeretet kell, s akit szeretünk, azt nem felejti el.”
(Shakespeare)

„Nincsen nap, nyolcvan perc, nincsen óra,
Amióta elmentél, rád ne gondolhat valna.
Kíváncsi az ablakon, s látom a Holdat ragyogni,
Érzem a könnyecpet az arcomon lefolyni,
Ha itt lennél, s megkérdeznéd, mi a bajom,
Annnyit mondának, hiányzol nagyon.”

Soha el nem kerülő fájdalommal emlékezünk életünk legszomorúbb napjára, amikor szeretett feleségem, édesanyám

OLESZKA LAJOSNÉ
sz. Besenyei Irén

1 éve, 2004. április 4-én itt hagyott minket.

„Szakadékhá mélyünék a húnagok,
Csak egy örök a könny, a bánatom.
Már egy éve Édesanyám nélkül élek,
Jó volna, ha este mellém álne,
Beszelgetném úgy, ahogyan régen,
S érezhetném keze melegét,
Néha most is magam előtt látom
Fáradt szemét, halk mosolyát,
Maradandó emlék marad Drága leányd,
Édesanyám!”

Szeretett férjem és lányom

„Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul átölelt az Isten.”

Fájdalomtól megtört szívvel tudatjuk mindazokkal, akik ismerték és szerették, hogy a legdrágább édesanya

CSIBRIK JÁNOSNÉ
sz. Sirkó Erzsébet

Életének 80. évében hosszan tartó, türelmetlen viselét betegség után elhunyt. Drága halottunkat 2005. május 5-én, 16 órakor helyezük örök nyugalomra a vattai katolikus temetőben.

„Köszönjük neked, Uram,
Hogy ő a miénk volt, és az is marad.
Mert aki él szeretni szívében,
Az nem hál meg, csak távol van.”
(Augustinus)

„Leljtök feleim, egyszerre meghalt és itt hagyott minket magunkra. Megcsalt, Ismertük őt. Nem volt nagy és kiváló csak szív, a mi szívünkhez közelálló. De nincs már.
Okuljatok mindannyian e példán:
Ilyen az ember. Egyedül példány,
Nem élt belőle több és most sem él,
s mint fán se nő egyforma – két levél.
A nagy idén se lesz hozzá hasonló.
Akárti is volt ő, de fánny, de hős volt.
Mindenki tudja és hite: Ő volt.
Keresheted őt, nem leled, hűbő,
se itt, se Fokföldön, se Ázsiában,
a múltban sem és a gazdag jövőben
akárti megszülehet már, csak ő nem.
Többé sohanem
gyűl ki halvány-furcsa mosolya
Szegény a forgandó, tündér szerencse,
hogy a csodát újólag megteremse.
Úgy lekszik ő, ki küzdve lört a jobbra,
mint önmagának dermedt – néma szobra.
Nem kelti föl se könny, se sző, se vegyszer.
Hol volt, hol nem volt a világon, egyszer.”

Fájó szívvel emlékezünk életünk legszomorúbb napjára, amikor kislányom

„Nem volt nagy és kiváló,
Csak szív, a mi szívünkhez közelálló.”
(Kosztolányi Dezső)

Mély fájdalommal tudatjuk mindazokkal, akik ismerték és szerették, hogy

BALIKÓ BÉLA

11 éves korában, tragikus hirtelenséggel elhunyt. Utolsó útjára 2005. február 25-én, 10 órakor kísérik a Szentpéteri kapui temetőben.

A gyászoló család

nya és testvérei

Alkalmaznak természetesen bibliai idézeteket, amelyek az egyházi használatból kerültek át a gyászjelentésekbe:

*„Ama nemes harcot megharcoltam,
futásomat elvégeztem.
A hitet megtartottam.
Végezetül elíteltet nékem az igazság koronája...”
II. Thimoteus 4:7-8*

Fájó szívvel, de Isten akaratában megnyugodva tudatjuk mindazokkal, akik ismerték és szerették, hogy

SERESS ÖDÖN
ny. torontói református lelkész

78 éves korában hazatért Urárhoz. Búcsúztatása 2004. július 2-án, 11.00 órákor lesz a deszkatemlőmben. Virág helyett a virágmegváltást az Erzsébet Hospice Alapítvány javára, a 11734004-20394369 számúra kérjük küldeni.

Gyászoló szerettei

*„Kézre bízom lelkemet,
Te váltasz meg engemet
Óh Uram, hűséges Isten.”
Zsolt. 31:6*

Fájó szívvel tudatjuk, hogy

HOFFMANN ANTAL
Herceggút római katolikus kántora

70 éves korában elhunyt. Temetése 2005. április 19-én 14.30 órákor lesz a herceggúti temetőben.

Gyászoló szerettei

*„Mert ha hiszitek, hogy Jézus meghalt és feltámadt,
az is bizonyos, hogy Isten az elhunytakat is elhozza
Jézus által vele együtt.”
I. Thesz. 4.14.*

Bánatos szívvel tudatjuk mindazokkal, akik szerették és tisztelték, hogy

ÖZV. KARDOS DEZSŐ
volt megyeszéki lakos

Nem kevés a naiv költészet világából való verszeteknek a száma sem:

*„Hegydáiban, kereszt alatt, megcsendül a lélekharang,
Csendülése száll a légben, ismeretlen messzeségben.
Kapuját az ég kitarja, csendülését hazavárja.
Hegydáiban kereszt alatt elhallgat a lélekharang,
Szívében a csend és béke, nézi az ősi messzeségbe.
Földi lének itt a vége.”*

Hálás szívvel mondunk köszönetet mindazoknak, akik

ID. AGONÁS LAJOS
búcsúztatásán megjelentek, utolsó útjára elkísérték és fájdalomunkban osztoztak.

A gyászoló család

*„Kis hajlékom, már itt hagylak,
Hiszen nekem harangoznak.
Engem hív a búcs harangszó,
Utánam meg hallik a jajszó.
Kedvesem, ne sirjatok,
Az utamra bocsátsatok,
Én töltetek már elmegyek,
Kedvesem, isten veletek.”*

Soha el nem múló fájdalommal tudatjuk mindazokkal, akik ismerték és szerették, hogy a drága jó férj, édesapa, testvér, rokon, barát

MÉRTEEN ISTVÁN
sajókazai lakos

életének 74. évében elhunyt. Temetése 2005. február 8-án, 15 órákor lesz a sajkókazai temetőben.

*„Nem akarok elrohadni,
Mint fűzfa a mocsárban, el akarok égni,
Mint tölgy a fellegek lángjában.”*

Szomorú szívvel tudatjuk mindazokkal, akik ismerték és szerették, hogy

SZÉP (LAJOS) LÁSZLÓ
a Miskolci Pécsi Sándor Gyuró Színház
Radnóti-, Déryné- és Életműdíjas művészeti vezetője

80 éves korában hosszú szenvedés után elhunyt. Drága halottunktól 2004. június 9-én, 14 órákor veszünk végső búcsút a Mindszenti temetőben.

Gyászoló szerettei

*„Bízunk az életben, hittünk a gyógyulásban,
De ha már abban nem, le galább a csodában,
Számunkra Te sosem leszel halott,
Órökké élni fogsz, mert szerettünk nagyon.”*

Fájó szívvel tudatjuk mindazokkal, akik ismerték és szerették, hogy

PÁSZTOR ISTVÁN
volt ÉPFU dolgozója, martintelepi lakos

életének 68. évében hosszas betegség után, családja körében csendesen elhunyt. Temetése 2004. június 26-án, 14 órákor lesz a szirmai

*„Mégállt egy szív, mely éni vágyott,
Piken az álomtól, mely dolgozni imádon.
Számunkra Te sosem leszel halott,
Órökké élni fogsz, mint a csillagok.”*

Fájó szívvel tudatjuk, hogy

ÖZV. BORDÁS ZOLTÁNNÉ
sz. Cseh Erzsébet
volt búkkaranyosi lakos

életének 90. évében türelmessel viselt betegségben, csendes n elhunyt. Temetése 2004. június 19-én, 17.30 órákor lesz a felsőszőlői temetőben.

A gyászoló család

*„Ha látni akarok, nézzetek az égre,
Szívetekben hagyom emlékezni örökre.”*

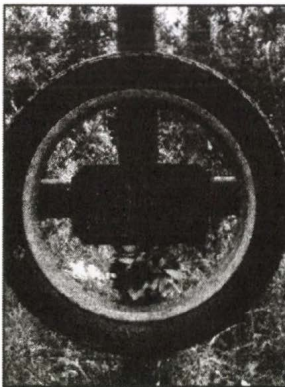
Hálás szívvel mondunk köszönetet mindazoknak, akik

ÉGERSZEGI FERENC

temetésén megjelentek, utolsó útjára elkísérték, sírjára a szeretet virágait elhelyezték és bánatunkban osztoztak.

Újabban elterjedőben van, hogy az elhunytak emlékét a halál évfordulói alkalmából újra meg újra felidéznek. A közlők, miközben sémákat követnek, a variálásra is hajlamosak.

EMLEKEZÉS

*„Ha síromhoz lépsz, ne sírj,
Emlékezz vissza rám, s a homokba ennyit írj
Szereszt kedves, Isten áldjon,
Jó, hogy voltál nekem ezen a világon.
Most menj, és a fényt kövesd.
Soha meg ne fordulj, haladj egyenest,
S egyszer találkozunk, mint két ismerős,
Borulj nyakamba, úgy köszönts.
Búcsúzni nem tudtunk, mert te nem akartál,
Tudom neked szívvel, de mégis itt hagytál.”*

Fájó szívvel emlékeztünk életünk legszomorúbb napjára, amikor drága szerettünk

EMLEKEZÉS

*„Az emlékezéshez nem elég,
hanem szeretet kell,
S akit szeretünk, azt nem felejtjük el.”*

(Shakespeare)

OROSZ JÓZSEFNÉ sz. Zaveczki Anna

Soha el nem múló fájdalommal emlékeztünk életünk legszomorúbb napjára, amikor szeretett feleségem, édesanya, nagymama 2 éve, 2003. április 18-án itt hagyt bennünket.

*„Még visszaváruink minden este,
mikor a csillagok kigyúlnak,
hívunk sokszor, százszázszor,
míg szavaink sírásba borulnak.
Milyen szomorú mindig egyedül lenni,
valakit mindenütt hiába keresni,
valakit várni, aki nem jön többé,
valakit szeretni napon örökké.
Az idő sem gyógyítja sebeteket,
mert te igazán szeretnél bennünket.
Hiába borul rád a semetű csendje,
szívünkben élni fogsz mindörökké.
Nem ölél át a Te dolgos kezűd többé,
bezárult a sírhant földened mindörökké.
Fájó szívünk majd meghasad érte,
mert annyira él bennünk emléked.
Szeretted feleség voltál,
drága jó édesanya és nagymama,
bármint családod nem feled el soha.”*

EMLEKEZÉS

*„Egy évre visszamélekezve nagyon fáj,
Akit keresünk, nincs közöttünk már.
Szerettünk téged, ahogy csak lehet.
Hisz nekünk dolgozott mind a két kezed.
Odis a remény, nem szűnik a szeretet,
Ki a sírban fekszik, feledni nem lehet.”*

Fájó szívvel emlékeztünk életünk szomorú napjára, amikor szeretett munkatársunk

TROMBITÁS ISTVÁN

2004. április 14-én örökre itt hagyt bennünket.

F73647

A gyászoló Zentó-Piéri Kft. dolgozói

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

NYIRKOS ISTVÁN

Kivétel nélküliek voltak-e a tövégi magánhangzók a finnugor alapnyelvben?

A címül írt kérdés – sajnos – bizonyára szerény cikkem végén is kérdés marad, ugyanis finnugor/uráli kori nyelvenlékek híján bebizonyítani szinte lehetetlen, hogy kivétel nélküliek voltak-e a tövégi magánhangzók a jelzett korban, azaz a mintegy 5000 évvel ezelőtti finnugor (uráli) alapnyelv korában. Ennek ellenére mégis célszerű legalábbis feltenni a kérdést, valóban kivétel nélküli volt-e finnugor kori szavainkban a rövid magánhangzóra végződés elve. Egy-két érv megemlézése a mellett, hogy talán mégis felvethető a kivétel nélküliség megkérdőjelezése, talán mégsem egészen haszontalan vállalkozás.

A finnugor nyelvtudományban általánosan elfogadott és sohasem vitatott nézet volt, hogy az alapnyelv morfológiai és jelentéstani rendszerén belül egy- és kétagú szavak voltak. Egyszótagúak voltak a névmások (a *te, ő, mi* szavaink ősei) és az indulatszavak (*jaj, juj, ah* stb.). Kétszótagúak voltak viszont a határozott fogalmi tartalmú ún. tartalmas jelentésű szavak (mint pl. a régi magyar *kezi* 'kéz' – mai tőlakban a *keze* – finn *käte-/käsi*, *hodu* 'had' – mai tőlakban a *hada* – finn *kunta*, régi magyar *szimi* – *szimü* 'szem' – finn *silmä*, régi magyar *hala* 'hal' – mai magyar *hala* – finn *kala* stb.), és valamennyien rövid magánhangzóra végződtek.¹ A tövek végén pedig a következő három illabiális rövid magánhangzó fordulhatott elő: az *a*, illetve az *ä* és az *e*,² másképp Pekka Sammallahti, aki viszont labiális (ajakkerekítéses) *ä*, illetve illabiális (ajakréses) *i* – *ä* hangot rekonstruál a szó végén.³ Ez az állapot – vélhetően – fennmaradt az ősmagyar kor kezdetéig (i. e. 1000-ig vagy 500-ig). Az ősmagyar korban viszont változás történt, ugyanis akkor indult meg a tövégi rövid magánhangzók ún. záródási folyamata a magyarban, melynek eredményeképpen ezek a hangok az ótörök (bolgár-török) jövevényszavaink átvételének idejére, kb. az Kr. u. 5. századra viszont már valamennyien felső nyelvválásúakká (*u, i, ü-vé*) váltak (pl. *hodu* 'had', *szilu* 'szil(fa)', *szimi* – *szimü* 'szem', *hetü* 'hét' stb.)⁴.

1. Rögtön fel kell tennünk egy fontos kérdést! Valóban elképzelhető-e, hogy egy élő, természetes nyelvben minden szó kivétel nélkül magánhangzóra végződött volna?

¹ Vö. *Bárczi Géza*: Magyar hangtörténet. Bp., 1958. 18-19.; Magyar nyelvtörténet. Szerk.: Kiss Jenő, Pusztai Ferenc. Bp., 2003. 115, 124-125, 129-132.

² *Erkki Itkonen*: Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta [= A finnugor nyelv- és történet-kutatás területéről]. Helsinki, 1961. 63.

³ Historical Phonology of the Uralic Languages. In: The Uralic Languages. Edited by Denis Sinor. Leiden - New York - København - Köln, 1988. 487.

⁴ L. fent: Magyar nyelvtörténet 124-125.

Az általános nyelvészet rendszertani kutatásainak eredményeire gondolva általában aligha képzelhető el a teljes kivételnélküliség elve. Hiszen az „élő nyelvek” éppen azért *élő nyelvek*, mert nem kivétel nélkülségük rabjai, s bennük korántsem matematikai/logikai jellegű rendszertani törvényszerűségek uralkodnak kizárólagosan. Az természetesen bizonyítható, hogy a kértagú szavak végén voltak tövégi magánhangzók, itt tehát csak azt vitathatjuk, hogy ezek előfordulása kivétel nélküli volt-e, illetve azt, hogy miért kell okvetlenül kizárnunk a mássalhangzóra végződés jelenségét, mint elvi lehetőséget.

Ha tudniillik a korábbi, évszázados szemlélet alapján állnánk, akkor fel kellene tételeznünk, hogy szembetűnően furcsa helyzet uralkodott a finnugor nyelvekben, az tudniillik, hogy aránytalanul és határtalanul nagy funkcióbeli különbség mutatkozott volna a magánhangzó-rendszer javára a tövégi/szóvégi magánhangzók területén. Ez pedig elméleti és módszertani szempontból is egyaránt támadható felfogás volna.

2. Azokban a finnugor nyelvekben, ahol világos jelei vannak annak, hogy a tövégi magánhangzók viszonylag hosszú időn át – olykor napjainkig – megőrződtek, pl. *kez-e-k*, *szem-e-k*, *hal-a-k*, *négy-e-s*, finn *kala*, *käsi/käte* 'kéz', *silmä* 'szem' stb. (sőt a magyarban ún. szeretlen, azaz a szó eredeti hangszerkezetéhez nem tartozó magánhangzók is keletkeztek abszolút szóvégi helyzetben: pl. az ótörök/bolgár-török eredetű *bors* szavunk: 1075/1124/1217: *Borsu*; *borz*: 1237-40: *Burzu*; *kos*: 1138/1329: *Kofu*; *sár*: 1150 k./13-14. sz.: *Saru* 'sár'; *szász*: 1435: *fafu* 'szász'; ném. 1200 k.: *-burgu* 'Burg' stb.).

A feltételezett korábbi helyzettel szemben talán az is elképzelhető, hogy bizonyos szavak mássalhangzóra is végződhetek. Ha a mai magyar vagy finn szóképzés hangtani elemeit, szó szerkezeti jellemzőit tekintjük, akkor számos esetben találunk – a két és többtagúakat is figyelembe véve – mássalhangzóra végződő szavakat, pl. a finnben *-r*-végű szó 201, *-n*-végű 12030, *-s*- végű 11.340, *-t*-végű 439, *-m*-végű 106, *-h*-végű 74 található, a többiek száma egyáltalán nem jelentős, általában 20 alatti az előfordulásuk. A magyarban *-r*-végű szó 2937 található, *-n*-végű 2287, *-l*-végű 4839, *-m*-végű 1228, *-ny*-végű 1107, de lényeges eltérés van a finn és a magyar között abban, hogy néhány más hang megterheltsége/gyakorisága is jelentős (*-s*: 9639, *-t* 6560, *-k* 4893, *-g* 3265, *-sz* 733, *-z* 2188, *-d* 1194 stb.).

A mássalhangzók tövégi/szóvégi megterheltségével kapcsolatban két kérdés merül föl:

– Nem volt-e ennek a hatalmas mai szóvégi/tövégi mássalhangzó-megterheltségnek valamiféle előzménye? Másrészt bekövetkezhetett-e egy ilyen óriási szóalak-rendszertani, azaz a szavak hangszerkezetét ilyen lényegesen átalakító fordulat a nyelvben, hogy ennyi mássalhangzóra végződő szó jöjjön létre?

– Vagy talán – szerintem – az is elképzelhető, hogy voltak olyan szavak, amelyekben a véghangzó abszolút tövégi helyzetben nem is mindig fordulhatott elő.

3. Noha az imént említett nyelvállapot is reálisnak volna tartható, könnyebb azonban érveket találni a mellett, hogy a) a mai magyar mássalhangzók (*-l*, *-r*, *-sz* stb.) utáni *nulla magánhangzó* ↔ *magánhangzó* szembenállás a végzördések előtt (lásd nyelvjárási *levélt* - *levelet*, *bált* - *nyj. bálat*, *nyj. szekért* - *szekeret*, *nyj. fehért* - *fehéret* stb.) egyfajta *t ő i n g a d o z á s* következménye, eredménye lehetett. Azaz elképzelhető, hogy bizonyos tövégi/szóvégi mássalhangzók után váltakozás lehetett a tövégi/szóvégi magánhangzó használatát illetően, azaz egyrészt egyáltalán nem volt „kötelező”, b) másrészt viszont *ingadozhatott a nyelvhasználat* abban a tekintet-

ben, hogy használ-e a beszélő véghangzót vagy sem. A véghangzó használata tehát a szóvégi/tővégi mássalhangzó természetétől, jellegétől is függött. Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy az említett hangok (*l, r, sz* stb.) után például az igetövekben nem is volt tővéghangzó, mert egyébként rendkívül régen kellett volna eltűnnie a tővégi magánhangzóknak. Például hiába keresünk a finnugor eredetű *volt, tart, tol, toj-ik, félsz, kérsz, vársz* féle igealakok mellett *volot* 'volt', *tar-a-t* 'tart', *tol-o-sz* 'tolsz', *toj-o-t* 'tojt', *félesz* 'félsz', *kéresz* 'kérsz', *vársz* 'vársz' alakokat az írott nyelvben, nyelvmélekekben vagy a nyelvjáráásokban. Teljes joggal feltehető tehát, hogy a véghangzó aligha volt kötelező pl. az *l* + dentális (pl. *lt, lr, ln, lsz*), az *r* + dentális (*rt, rsz, m*) vagy az *sz* + dentális (*szt, szr, szn*) hangkapcsolatok esetében. Azt gondolom tehát, hogy a magyar nyelvjáráások és a köznyelv *m a i h a n g t a n i* sajtáságaival itt is számolnunk kellene viszszamenőleges érvénnyel, még ha teljes, tökéletes bizonyító értékük talán nem is lehet. Ha tudniillik a mai igealakokban minden további nélkül szerepelhetnek az *l, r, n, ny* (pl. *félsz, kérsz, fonsz, hánysz - félt, kért, font, hányt - féltek, kértek, fontok, hánytok* stb.) után közvetlenül mássalhangzók (*-t, -sz*), akkor ez régebben is meglehetősen általános lehetett. Másrészt a magánhangzókat követő *γ* és *ι* és bizonyos nazálisok, orrhangok (*n, ny, m*) utáni helyzetben már az ómagyar kor legelején sem találunk tővéghangzót,⁵ akkor ez nem azért van, mert ezek után a mássalhangzók után hamarabb kopott le a tővéghangzó, hanem azért, mert – nézetem szerint – nagyon is valószínűnek tartható módon egyáltalán nem is voltak tővéghangzók. Ha *ti*, például a palatoveláris *γ* után magánhangzó állt volna, a mássalhangzó sorsa a kiesés, a teljes eltűnés lett volna, s a *j* (*i*) esetében is inkább kell számolnunk a (gyors) diftongizációval, semmint az utána következő teljesen bizonytalan tővéghangzóval, vagy legfeljebb azt mondhatjuk, hogy ingadozás lehetett a tővéghangzótlan és a tővéghangzós alakok között.

4. Összefoglalóan azt mondhatom, hogy a tővéghangzós alakok megléte a kéttagú szavak végén sem lehetett tehát kivétel nélküli már a finnugor/uráli alapnyelvben sem, az ősmagyarban pedig egyáltalán nem, hiszen már a finnugor korban voltak mássalhangzóra végződő képzett vagy egyéb toldalékolt szavak, ebben a korban tehát viszonylag nagy lehetett a mássalhangzóra végződő szavak aránya is. S hogy a mássalhangzóra végződő szavak számát a képzett vagy más toldalékolt alakok is növelhették – egyben növelve ezzel a többszótagú szavak számát is – erre már Révay Valéria rámutatott „Ősi képzett szavaink” című tanulmányában,⁶ tehát ez a szóalakotani jelenség talán már nem lehetett idegen a magyar beszélők számára a legrégebbi: finnugor vagy ugo: (Kr. e. 3.000 – 1.000 közötti) időkben sem.

E rövid írás nem lehet elég arra, hogy választ adjon a fentiekkel kapcsolatos, még tisztázásra váró valamennyi elméleti kérdésre, ezért lesz célszerű a továbbiakban vissza-visszatérni bizonyos problémákra. Hiszen itt a finnugor nyelvtudomány, pontosabban hangtörténet egyik sarkalatos kérdéséről van szó. A tővéghangzók esetleges teljes hiánya vagy bizonyos helyzetekben való ingadozása, illetve annak használata vagy nem használata közötti váltakozás vizsgálata fogódzókat adhat egy-két magyar nyelvtörténeti (pl. alaktan-történeti, tőtani, tőváltakozásbeli vagy más) probléma tisztázásához is.

⁵ Vö. *Bárczi*, i. m. 21, 22. *Toluoy* 'Tolvoj, Tolvaj', *Opoy* 'Opoj, Apoj', *Vrsei* 'Űrsei', *Vederey* 'Vederej', *Vroy* 'Uroj', illetve 997 el./ 1109: *βεοπρεμ, σαρχαβρευ* 'Szarabrien = Szárberény', *τζίτυμ* 'Tsitüm', illetve 1055: *tichon* 'Tihany', *bolatin* 'Balaton', *culun* 'kulun = csikó (víznév)', *baluuan* 'bálvány', *lean* 'leány' stb.

⁶ MNyj. [= Magyar Nyelvjáráások] 33 (1996) 129-144.

DUDÁS SÁNDOR

Versek

Mi

fogja eztán betetőzni
 a múltat, hogyha már nem őrzi
 mosolygását szigorú szeleknek
 hegykőzt a holnap alkony, és
 tátong a kiszáradt repedés
 hitehagyottan, mint egy eretnek,
 ha nem rezdül völgyben a bozót,
 könnyet hullajt a ma s durva szót,
 amíg mások kajánul nevetnek?

Úgy

hagyta el csípőd a szoknya,
 mint karcsú fát ősszel a lombja,
 mint *amen* az ájtatos száját
 esti imakor, elfeledve
 életének kálváriáját,
 mint karcsú fát ősszel a lombja,
 úgy hagyta el csípőd a szoknya.

Ha

szomorúfűz-hajad volna
 és simogatón rám hajolna,
 mint fűz a hozzá hú patakra,

ha

betakarna – ősz a pára –
 úgy, ahogy eső hull a sárra
 kimerülten és elhagyatva,

ha

vágy a vággyal szemlesütve
 odaadón szembesülne,
 nem maradnál te sem magadra.

Hóban cinkenym

Havas kert útján
 távolodó cinege
 lábnyoma lettél.
 Az is eltűnik, tudom,
 hogyha kitavaszodom.

Ifjúkori nyár, hatalmas

Nyár van, hatalmas, forró nyár van,
 ülök ecetfánk árnyékában
 félmeztelen, klott gatyra rajtam,
 mintha mindig is így akartam

volna leskődni, fogam közt fűszál
 szorong, nekidőlnek a fának,
 s érzem, ahogy a szél feltámad,
 s elsunnyog csendesen a kútnál

az udvarba, hol néhány tyúk áll
 ferde fejfel, csodálkozással:
 jé, ez a torkaszakadtából

harsonázó kakas nem átal
 röpködni a szemétrakásról!
 Nyár van... Ifjúkor, hogy elmúltál!

BALÁZS GÉZA

Nyelvi viták Kazinczytól Kazinczyig

*A nyelvészek vitatkoznak*Grammatici certant. A nyelvészek vitatkoznak.¹

Így van ez már az ókortól kezdve, amióta nyelvtudomány létezik.

A magyar nyelvtudományban a legélesebb vitákat még a valódi nyelvtudomány megszületése előtti időkből ismerjük. A hitvitázókhoz hasonló indulat, hangnem jellemezte a 18. század végi, 19. század eleji nyelvújítókat. Talán olyan is akadt, aki belebetegedett a szekálásba, a nyelvi harcba. Bartzafalvi Szabó Dávid, akit „hírhedett nyelvrontónak” neveztek, keserűen jegyzi fel: „jobb vagyok a híremnél”. Négy száz szóalkotásából nyolcvan ma is él.

A 19. században több nagy nyelvészeti vitát néven is emlegetnek: a század elején a „jotista-ipszilonista háborút”, amelynek tétje a szóelemző vagy kiejtés szerinti helyesírás elsőrendűsége volt. Ezt követte a nyelvújítás ortológus-neológus párviadala, amely Kazinczy szép békéltető gesztusával ért véget, kiosztva mind az ortológusokat, mind a neológusokat: „*Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egységben és ellenkezésben van önmagával.*”² A 19. század második felében azután megszületett a tudományos nyelvészet, a nyelv tudománya. Követői, felfogásai, iskolái között mindig voltak villongások, de a rendszerváltozást követően néhány területen föllángoltak a harci tüzek, s elhúzódó állóháború fenyeget, szervezett csapatok és partizánok olykori összecsapásával, ártatlanok aknára lépésével.

A 20. század végén kezdődött (és máig tart, pontosabban a rendszerváltozás után fellobbant) a magyar nyelv eredetével, rokonságával kapcsolatos úgynevezett „ugor-török háború”, amelyet manapság inkább magyar-finnugor „háborúnak” lehetne nevezni. Mindenhol fegyverkezés, harc!

Az ezredfordulót megelőző évtizedben több fronton alakult ki vita a hazai nyelvészek között. Kezdődött a nyelvi norma fogalmának megkérdőjelezésével, tudniillik, ha nem tudjuk pontosan meghatározni a normát, akkor mihez is viszonyít a nyelvművelő. Ezzel indult a nyelvművelés vita. Mivel a nyelvművelést megkérdőjelezők nagy része angol, illetve elméleti nyelvész volt, a vitát többen a „magyar” nyelvtudomány, az „anyanyelvészet” elleni támadásnak értékelték. A magyar nyelvi norma meghatározhatatlanságából következett a határon túli magyar nyelv (nyelvváltozatok) megítélésének kérdése: hogy egy magyar nyelv van-e vagy több? Ez volt a nyelvi többközpontúság-vita. Dokumentumai az igen beszédes című *Nyelv-*

¹ Részletek – némi átdolgozással – „A magyar nyelvnek elé mozdításáról...” Vitairat a nyelvművelésért címmel az Akadémiai Kiadónál megjelent (Bp., 2005.) könyvemből. A kutatómunka „A magyar nyelv az informatika korában” című OTKA T043725 pályázat keretében folyt, támogatta az Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Kht. is.

² *Kazinczy Ferenc: Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél.* In: *Fodor Irén* (összeáll.): *A magyar nyelv-újítás antológiája.* Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1995. 172.

árulás vagy nyelvmentés? kötetben láttak napvilágot. Eszerint vannak tehát nyelvárulók és velük szemben a nyelvmentők. Meglehetősen komoly szembenállás. Folytatódott a vita a nyelvtanoktatás mikéntjével: a magyar nyelvtan elavult felfogását kritizálva, a modern (leginkább generatív grammatikai) tudományos nézetek bevonását hiányolva. Az előzőekhez is kapcsolódva, de különösen a nyelv esetleges törvényi szabályozását fölvető nézetek ellen kibontakozott a nyelvitörvény-vita, amelyben a nyelvművelést támadók, elítélők és a nyelvművelést fontosnak tartó nyelvészek csapnak össze folyamatosan. A vita kezdőpontja volt egy 1997-ben, a győzelem napján megjelent *Nyilatkozat*, amelyet 39, később az interneten 49, 59, sőt talán azóta 99 nyelvész írt alá (számításaim szerint szorosabban véve 200 nyelvész, s több ezer alkalmazott nyelvész, pl. nyelvtanár lehet Magyarországon), s amelyben az idegen szavak megvédelmzése mellett elhatárolódnak a nyelvészetnek esztétikai szempontokkal való keverésétől és a nyelvnek mindenféle adminisztratív eszközzel való szabályozásától.³ A Nyilatkozat kapcsán az egyes szekértáborok között napjainkig tartó állóháború alakult ki, széles frontvonalakkal. A vitában az elhatárolódók, magukat tudományos nyelvésznek, azon belül „társasnyelvésznek” (szociolingvista) nevezők mára a nyelvművelés tudománytalanságát, az attól való elhatárolódást, a tudományos életből való kiszorítást tűzték ki célul. Ellennyelvművelőknek is nevezhetnénk őket. Frazeológiájukba sokszor kevernek a modern közbeszédben gyakori elemeket, pl. kirekesztés, stigmatizáció, rasszizmus, gyűlöletbeszéd. Ahogy a másik oldal is használ politikailag is színezett fogalmakat: pl. a polgár nyelvi tudata.

A viták mélyén felfogások, nézetek, sőt ideológiák különbsége rejlik. De megérthető emberi, személyes okok is belejátszanak a hangulatkeltésbe.

Ha a nyelvművelést ellenzők álláspontja felülkerekedik, akkor Magyarországon véget érhet a kultúránkban mélyen beívódott a nyelvművelés. S a nyelvművelés mellett vélhetően minden olyan hagyomány, amely a nyelv kulturáltságának, s közvetve általában a hagyományos kultúránknek a megőrzését, védését, szerves fejlesztését, az „új hagyományteremtést” tudományos alapon fontosnak és végezhetőnek tartja.

Kiszorulóban a nyelvművelés

Már most is nagyon sok jel mutat arra, hogy a nyelvművelés a magyar nyelvtudományban partvonalon kívülre szorult. 2004-ben a magyar nyelvészek hetedik, „nemzetközi” (végül is nem volt egyetlen nemzetközi résztvevő sem) kongresszusán bármilyen nyelvészeti témával lehetett előadásra jelentkezni – nyelvműveléssel nem. A rendezők, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) több mint ötvenéves Nyelvtudományi Intézete, valamint a 2005-ben százéves Magyar Nyelvtudományi Társaság (mindketten a nyelvművelésnek végig gazdái, a nyelvtudomány társadalmi kapcsolatainak is ápolói) ezzel a gesztussal a nyelvművelést kiszorították a tudományos témák közül.

A magyar nyelv kézikönyve címet viseli az a kiadvány, amelyben a hagyományos nyelvészeti témák mellett a *Budapesti Szociolingvisztikai Interjúval* azonos szinten és oldalszámban szerepel a *Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés* összevont fejezet, amelyben a nyelvművelés a nyelvművelést ért kritika egyoldalú beállításában jelenik meg, s még csak fel sem sorolja

³ Élet és Irodalom, 1997. május 9.

azokat a tényezőket, elveket, cselekvési formákat, amelyek a magyar nyelv művelést jellemzik, viszont meglehetősen jellemző a szóhasználat, amikor az elmúlt ötven évben zajló nyelvvelő tevékenységről mint „kommunista nyelvvelésről” beszél. (Nem is oly régen egyik művésziünk a helyesírás ellen lázadva „kommunista nyelvész basáknak” nevezte a korábbi magyar helyesírás megalkotóit.) A nyelvészeti összefoglaló könyv nyelvvelési fejezetének szerzője így foglalja össze gondolatait: „a 19. századi nyelvészeti alapokon álló, purista nyelvi ideológiát követő magyar nyelvvelés – legtöbb követőjének határozott jószándéka ellenére – továbbra is hozzájárul a nyelvvel kapcsolatos társadalmi problémák sokasodásához.”⁴

A Magyar Tudományos Akadémiának – amelyet, igaz más történelmi időkben, de a magyar nyelv ápolására alapítottak – évtizedek óta nincs nyelvveléssel foglalkozó akadémiakusa (ma már doktora is alig). Az Akadémia választási rendszeréből következően nyelvvelő akadémikus többé már nem is lehet. Mert aki például a nyelvvelési témákkal foglalkozó Magyar Nyelvi Bizottságnak a tagja, annak doktori értekezése fölött a Nyelvtudományi Bizottság szavaz. És ebből világosan kitűnik, hogy a nyelvvelésnek nincs helye az Akadémián elismert tudományok között, vagyis a Magyar Tudományos Akadémián. Holott a Magyar Tudományos Akadémiáról hozott, máig érvényes törvény ekként kezdődik: „A Magyar Tudományos Akadémiát a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgáltatására hozta létre.”⁵

Nemcsak az Akadémiáról, de az MTA Nyelvtudományi Intézetéből is kiszorulóban van a nyelvvelés. Az 1980-as években még 15 főt számláló magyar nyelvi, illetve nyelvvelő osztály az 1990-es években már csak három fő- és egy mellékállású munkatárssal dolgozik. Miközben az anyaországban a nyelvvelés szétzilálódott, és vezető szerepűnek tekinthető intézmény nélkül maradt, éppen az MTA támogatásával a határon túl több helyen nyíltak nyelvvelési kérdésekkel foglalkozó nyelvi irodák (pl. Gramma Nyelvi Iroda Dunszerdahelyen, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön).

Nincs nyelvstratégia, pedig kellene

A legnagyobb baj az, hogy a magyar nyelvvelésnek nincs igazi központi, tudományos, összehangoló szervezete, így a több helyen folyó nyelvvelő munka szervezetlen, erőtlen. Nem nyelvészek naponta fölteszik a kérdést: Nincs szervezett magyarító tevékenység Magyarországon? A válasz az: Nincs. Ahogy nincs magyar nyelvstratégia sem – pontosabban van, vannak ezzel kapcsolatos írások, de nincs róla párbeszéd, nincs törekvés ennek képviseletére.⁶ Ez azért is érdekes, mert az északon éppen most fogadták el nyelvstratégiájukat, s ebben minden északnyelvtudományi, nyelvvelő, nyelvi-kulturális intézmény, szervezet közreműködött.⁷

Az alapvető pedagógiai dokumentumok (régie és új Nemzeti alaptanterv, kerettantervek, bölcsész képzési követelmények, de még a most készülő kétciklusú felsőoktatási struktúra

⁴ Sándor Klára: Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvvelés. 405. In: Kiefer Ferenc szerk.: A magyar nyelv könyve. Akadémiai Kiadó, Bp., 2003.

⁵ A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény. Forrás: A köztestület tagjai. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1996. 1.

⁶ Pl. Balázs Géza: Magyar nyelvstratégia. MTA, Bp., 2001.

⁷ Magyarul is megjelent: Az északnyelvi fejlesztési stratégiája. 2004–2010. BDF, Szombathely, 2005. (HEUréka)

tanmenetei) továbbra is felsorolják azokat a területeket, készségeket és módszereket, amelyek nálunk megszokottan a nyelvművelés körébe tartoznak. Éppen ezért is fontos lenne a magyar nyelvművelés értékeinek megőrzése, elméletének és módszereinek a javítása. Ezzel szemben néhány egyetemen és főiskolán nyelvművelés tantárgy címén a nyelvművelés tudománytalanságáról szóló tanokat terjesztenek. Szakdolgozatok, tudományos diákköri dolgozatok is születnek ilyen címeken: *Mit művel a nyelvművelő? Mit tehet a sejt? A nyelvművelés mint mozgalom, Hogyan tanítsunk diszkriminálni, avagy az anyanyelvi nevelésről...*

Természetesen nem a felsőoktatás szabadságát akarom megkérdőjelezni. Csak azt az érdekes ellentétet szeretném bemutatni, hogy amíg ma akadémiai szinten, magyar nyelvészeti kongresszuson nem lehet nyelvműveléssel foglalkozni, addig tudományos diákköri és szakdolgozatok, nyelvészeti összefoglaló munkák szülehetnek a nyelvművelés kifigurázásából.

Önkritikusan persze azt is be kell vallani, hogy a modern nyelvtudományi nézetek, eszközök, módszerek nem hatották át eléggé a nyelvművelés jellegét, tehát a nyelvművelés folyamatos megújulásra, korszerűsítésre szorul. Ezt a korszerűsödést azonban nagy mértékben akadályozza a nyelvművelésnek „szalonképtelenné” nyilvánítása. A kritika, a vita azonban segíthet, segítené.

A nyelvművelések – éppen az adott kultúrához való szoros kapcsolatuk miatt – országonként, nyelvenként eltérőek. A magyar társadalomban a nyelv, az anyanyelv iránti érzékenység fejlett. Bár ez inkább érzelmi kérdés, mégis ezt a kultúraápoló, kultúravédő érzékenységet komolyan kell venni, mert az anyanyelv – a legújabb kutatások megállapítása szerint is – *különleges* helyet foglal el, az egyik legfontosabb meghatározója az ember személyiségének. Az előttiünk álló évszázadban, az informatikai vagy egyszerűen gazdaságkornak nevezett időszakban a belső és a kulturális értékek iránti figyelemre mindennél nagyobb szükség lesz. A magyar nyelvművelés rendelkezik olyan tapasztalattal, társadalmi hitelességgel, eszközökkel, amelyek egy korszerű, megújított, gazdaságilag sem lebecsülhető művelődésközpontú nyelvműveléshez segíthetnek bennünket. Hiszem, hogy egy ilyen, a hagyományos értékeket megőrző korszerű, modern nyelvművelés nagy hasznára lehet a magyar tudományosságnak, azon belül a nyelvtudománynak is. Gondoljunk csak a Mindentudás Egyetemének váratlan és örömteli sikerére. Kevés olyan tudomány van Magyarországon, amelynek olyan társadalmi (el)ismertsége lenne, mint a nyelvtudománynak – éppen a nyelvművelés által.

Nyelvművelők és ellennyelvművelők

A közönség egy része azt mondja, hogy a nyelvművelés túl enyhe, „langymeleg”. A közönség másik része nem is tudja, hogy eszik-e vagy isszák. Ahogy a mai magyar irodalomról, művészetéről, tudományról, környezetvédelemről se nagyon tudja. A szakmai, vagyis nyelvészeti közönség egyik része azt mondja, hogy a magyar nyelvművelés elavult, múlt vagy múlt-múlt századi, tudománytalan, vállalhatatlan, sőt egyenesen káros, mert nyelvi türelmetlenséget terjeszt, amellyel embereket kommunikációs zavarokba hajszol, nyelvvaltozatokat leértékel, kirekeszt. A nyelvtudós, a nyelvész nem nyelvművelő, a nyelvművelő nem nyelvész! Ezzel a kijelentéssel természetesen a nyelvművelés is ki lesz rekesztve: a nyelvtudományból legalábbis.

Én sem gondolom, hogy a lapokban, más tömegkommunikációs eszközökben elhangzó nagyon is különféle, nyelvről szóló írások, műsorok föltétlenül a nyelvtudomány részei len-

nének. Azonban úgy látom, hogy többségükben a nyelvtudomány alapvető elveinek ismeretében fogantak. Van tehát tudományos nyelvművelés, nyelvművelés-elmélet, amely a nyelvpolitika, nyelvi tervezés, nyelvstratégia, nyelv(tan)oktatás, alkalmazott nyelvészet mezőjében helyezhető el. A magyar nyelvművelés egyúttal a nyelvtudomány kiterjesztése. Ha pedig nyelvhasználatra való hatásnak fogom föl, csaknem ötszáz éves története van – a sárvár-újszigeti nyelvtanító, evangéliumfordító és első hexameter-gyártó Sylvester Jánostól számítva. Nyelvtanítók, szótárszerzők, írók, művészek, fordítók, természet- és társadalomtudósok stb. százai képviselték a nyelvművelést. A Kazinczy szellemi irányításával kialakuló nyelvújítás más nemzetek nyelvújítására is ösztönzően hatott. A tevékenység az ötszáz év alatt természetesen sokat változott: ismertünk mai szemmel mulatságosnak tűnő elgondolásokat és nagyon tudatos, megfontolt törekvéseket egyaránt. Tény, hogy a nyelvi kultúra ápolásának tudata mélyen benne él a közösségben.

A nyelvművelők sokszor leírták, hogy a tevékenységük az igényes(ebb) nyelvhasználatra, a jobb stílusra, a hatékony kommunikációra, a választékra stb. való törekvést szolgálja. Ezt többnyire jó szövegek bemutatásával, nyelvi ismeretterjesztéssel („pozitív nyelvművelés”) érik el. Máskor idézik az igényes köznyelv szempontjából helytelennek ítélt szövegeket is – mert a hibák felismerése segítheti azok elkerülését („negatív példákat bemutató nyelvművelés”). A hibák javarésze rendszerint a hivatali-hivataloskodó, pártos-mozgalmi, nyilvános nyelvhasználatban születik és terjed. A nyelvművelés nem foglalkozik az élet nagyobbik részét kitevő magánéleti nyelvhasználattal. (Legföljebb tanácsot ad a gyermekek, az ifjúság családi nyelvi fejlesztéséhez.) Azonban a nyelvművelő eligazítást nyújt a köznyelvi nyelvtanban, támogatja, ösztönzi új szavak és nyelvtani formák születését és terjedését, míg másokat, ha azokra már van a hagyomány kialakította forma, korlátozni javasolja. Magyar nyelvművelő az elmúlt száz évben nem beszélt a nyelvjárások ellen! Minden nyelvművelő előtt világos: a döntés a társadalomé. A társadalom fogja meghatározni a jövő magyar nyelvét, nyelvváltozatait. És ezt örömmel vagy búbanattal, de tudomásul veszi a nyelvművelő. Mindig türelmesen, emberségesen, derűsen, empatikusan. Vannak, akik Lőrincze Lajos tevékenységét túlzottan megengedőnek gondolják, de a nyelvészeti köztudatba mélyen bevonult a „Tanár úr” meghatározása: „emberközpontú nyelvművelés”. Nemcsak ő, de a nyelvművelők túlnyomó többsége még felházní akaró esszében sem kívánt senkit nyelvhasználatáért megbántani, főleg nem megalázni! (Természetesen előfordulhat, hogy valaki valamin megsértődik. Ahogy megsértődünk a boltban, a buszon és a vonaton is.)

Akadnak türelmetlen nyelvművelők. Ők többnyire nem nyelvészek, hanem a nyelvi kérdések iránt érzékeny emberek. Inkább nyelvvédőknek nevezném őket. Türelmetlenek, mert azt gondolják, hogy a nyelvet ki lehet, illetve ki kell takarítani. Meg azt is gondolják, hogy egyesek akarattal teszik tönkre a nyelvet: hogy szűnjön meg, hogy ne legyen, vagy hogy csak állati makogás legyen. Ez utóbbira egyedi esetekben van ugyan példa, de tudatos ellennyelvpolitikát aligha föltételezhetünk. Mi végre is? Tetten érhető tehát a türelmetlenség hangja is: azonnali nyelvújítást, takarítást, szankciókat!

A magyar nyelvművelés egésze azonban nem ilyen. Sőt nem is olyan, mint az ellennyelvművelők (társasnyelvészeknek is nevezik magukat) gondolják: vagyis a *süksüközés*, a *nákolás*, a *természetesen, hogy*-féle szerkezetkeveredés, a banbenezés helyetti babezés (-ban, -ben helyett

mondott *-ba, be*), az íkes ragozás, a trágárság, az idegen szavak nyelvőrei, hanem – és akkor álljon itt egy felsorolás azokból a témákból, amelyeket az elmúlt időkben fölvetettek, tárgyaltak a magyar nyelv művelők (az egyszerűség kedvéért az Édes Anyanyelvünk című folyóirat egyetlen számainak cíkcímeit rövidítettem le): az internetkorszak kommunikációja, *tetszikelés* a nyelvhasználatban, *digóz* vagy *digózik*, tegezés-magázás, a Harry Potter-fordítás magyar leleményei, *Jósika-Sigray* (kiejtés), tipikus helyesírási hibák, EU-nyelv, kárpátaljai nyelvjárás, új szavak, kifejezések, csángók, médianyelv, *felültr*, *eutanáziaturizmus*, idegen hatások a magyar nyelvre, *paralimpia*, sportnyelvünk, hangtani változások (a szó végének elnyújtása, a mondatok végének hangsúlyozása, hangsúlyteltetés), képzavar, bánsági magyar nyelv, kommunikációs stílus, a „kettő” jelzése (paranyelv), kapcsolatteremtő mondatok, *plaza-pláza*, a magyar kultúra digitalizálása, új betűszimbólumok, szólások művelődéstörténeti háttere (*egy bordában szőtték őket* stb.), idegen szavak és esztétikum, túlbonyolított mondatok stb., stb.⁸ Bizony nem találtam egyetlen *süksöközést*, *természetesen, hogy-ozást*... (a felsorolást lásd előbb).

Ha mindez a történelem szemétdombjára való, ha mindezt ki kell ebrudalni a nyelvtudományból, általában a tudományból, hát rajta! De nem árt tudni: aki az igényességgel, a választékossággal, a normativitással, a közműveltséggel szemben a minden érték relativitását, s ezzel – ki nem mondva – a választékszükkítést, az abnormálist, az igénytelenséget és a műveltelenséget óhajtja vagy népszerűsíti, sőt követeli: az lenézni a szebbért, jobbért, az emelkedésért küzdő embert, megkérdőjelezi a pedagógiát és a közműveltséget, ellene van a modernizációnak, a tudás és a minőség társadalmának. Én azonban türelmes és derűs vagyok, továbbra is szívesen beszélek a nyelv szépségeiről, lehetőségeiről, változatairól, újdonságairól, valamint arról, hogy a magyar nyelv már sok mindent túlélt.

A magyar nyelv művelés eredményei

A magyar nyelv művelés, valamint a nyelv művelő mozgalmak – így a Kazinczy vezette nyelvújítás – legnagyobb eredménye az, hogy a 19. század elején a magyar nyelvet modernizálták, alkalmassá tették a tudomány, a szakterületek, a politika, a publicisztika anyanyelvi művelésére. Ezzel általában is segítették a polgárosulást, a modernizációt. A Kazinczy vezette nyelvújítás sikere abban rejlik, hogy áthatotta az egész társadalmat: az egyszerű földművestől az arisztokratáig. Aligha volt azóta ilyen egyetértésben fogant és ilyen óriási léptékű szellemi mozgalom!

A reformkorban, illetve a későbbiekben létrehozták a nyelvtudomány alapintézményeit. A nyelv művelési irányzatok csatlakoztak a – többnyire párhuzamosan, ugyanabban az ideológiai korszakban gyökerező – a népköltészeti és a nyelvjárási gyűjtésekhez, szorgalmazták a nyelv- és szótárkészítést, döntő szerepük volt a Magyar Tudós Társaság (a mai Magyar Tudományos Akadémia) létrehozásában, valamint különféle fórumokat teremtettek (társaságok, folyóiratok, később konferenciák, a Nyelvtudományi Intézetben belüli nyelv művelő csoport, közönségszolgálat, kiterjedt tömegkommunikációs ismeretterjesztés stb.). Jelentős, népszerű nyelvészek (pl. Simonyi Zsigmond, Bárczi Géza, Lőrincze Lajos), irodalmárok, írók (a 19. század szinte összes jelentős írója, a 20. században Kosztolányi, Gárdonyi, Illyés

⁸ Édes Anyanyelvünk, 2002/1. szám.

stb.), művészek (pl. Kodály Zoltán, Péchy Blanka), teológusok, természettudósok stb. vállalták a nyelv művelését, akik személyes példájukkal is mintát teremtettek.

Széles társadalmi rétegekben, már a 19. század kezdete óta nem csak a humán, hanem a természettudományos és műszaki értelmiség, sőt a polgárság, a parasztság stb. körében meggyökerezették a nyelvi érzékenységet, tudatosságot. Ennek következtében Magyarországon a nyelvi kérdések iránti figyelem különleges értékévé vált. (A magyar kultúra nagyjainak munkából terjedelmes köteteket lehet összeállítani a nyelvhez fűződő érzelmi viszonyról.)⁹ Ez a különleges érzékenység a mai napig él a társadalomban.

A magyar nyelv művelésnek eredménye a gyakorlati megoldások mellett az elméleti megalapozás és szüntelen újraértékelés: a nyelv művelés elvi és módszertani elveinek kialakítása és kiigazítása, a nyelv művelő hibák kikiszöbölése, új utak keresése. A nyelv műveléshez alapot jelentő szótárak, nyelvtanok után az 1980-as és 1990-es években megszülettek a tudományos színvonalon álló alapvető nyelv művelő munkák, a kétkötetes *Nyelv művelő kézikönyv* (1980, 1985.) és a *Nyelv művelő kézisztár* (1996.). Ezek egyes megállapításai nyilván kritizálhatók, ám aligha kétséges, hogy a kor színvonalán álló pontos filológiai munkák és értékes tanácsadók, ráadásul a korabeli magyar nyelv páratlanul gazdag dokumentumai is egyben.

Az 1990-es évek nyelv műveléshez kapcsolódó vitái során a nyelv műveléssel szemben sokszor megfogalmazták azt az érvet, hogy a nyelv művelés nem tudományos. A szociológiai tudományos munka alapkövetelményei ugyanis: valódi, természetes, statisztikailag értékelhető nyelvi tények rögzítése, a vizsgálat ellenőrizhetősége, megismételhetősége. Nyilvánvaló, hogy ezeket a szempontokat a szociolingvisztika, az élőnyelvi vizsgálat teljesíteni köteles. A nyelv művelésnek e mellett feladata (lehet, nem feltétlenül) a magyarázat, az értékelés, a kritika is. A nyelv művelő munka valóban sokszor nem teljesíti a statisztikai értékelhetőség kritériumát. Bizonyos esetekben azonban elegendő a (mikro)filológiai adatföltárás, aprómunka, a történeti, nyelvjárási, szinkron nyelvi adatok, párhuzamok összegyűjtése, és a nyelvi fejlődési irányok, analógiák meghatározása után (ha szükséges) a véleménymondás (gyakran stilisztikai megítélés). Az etnológiában kialakított terepmunka-szabályok szerint erre azt mondják: „egy adat – nem adat”. Pontosabban az értékelhetőség, az általánosítás szempontjából nem mérvado adat, de megfigyelésre, leírásra természetesen alkalmas. A nyelv művelőknek nagyon sok „első adat”, eddig le nem írt nyelvi jelenség első publikálását köszönhetjük. Ne felejtjük el azt sem, hogy a nyelv művelés nem mindig értékel, kritizál. Az esetek túlnyomó többségében csak bemutat, elemez, segíti az anyanyelvi beszélő nyelvi eligazodását.

A nyelv művelés is változik, megújul

A nyelv művelés folyamatosan gazdagodik az újabb nyelvtudományi irányzatokból: pl. az elméleti, általános nyelvészeti, a stilisztikai, a szociolingvisztikai, antropológiai nyelvészeti, pragmatikai kutatásokból, újabban a nyelv művelésben egyre nagyobb hangot kapnak a különféle alkalmazott nyelvészeti kutatások (pl. fordításelmélet), a retorika, vagy olyan kapcsolódó kutatások, mint a diszkurzus- és a kontaktuselmélet.

⁹ Pl. *Hernádi Sándor–Grétsy László* (válogatta és szerkesztette): *Nyelvédesanyánk*. Móra, Bp., 1980.; *Grétsy László*: *A mi nyelvünk. Íróink, költőink a magyar nyelvről*. Tinta, Bp., 2000.

A nyelv művelés folyamatosan kritikával szemléli önmagát is. Nagy J. Béla nyomán Szepesy Gyula szót emelt a nyelvész, a nyelv művelő, az író, a tanár, az újságíró vagy bárki más által terjesztett – tudományosan nem alátámasztható – nyelvi babonák ellen.¹⁰ A nyelvi, nyelvhelyességi babonák kérdésének fölvetése és iskolapéldává tétele sokban hozzájárult a modern nyelv művelő-szemlélethez, vagyis a (ön)tudatos (önreflexív) nyelvhasználat kialakításához.

A magyar nyelv művelés jelentős eredménye, hogy a nyelv tudatos alakításának lehetőségére fölhívta a társadalom figyelmét. De hasznos volt mindig a nyelvtudomány számára is, hiszen egyes kutatásaival megelőlegezett sok „külső”, újabb nyelvtudományi irányzatot, és folyamatosan szerepet vállalt a nyelvtudomány „kiterjesztésében”, társadalmi kapcsolatainak kiépítésében. Ezenkívül más tudományágakat (pl. természettudományokat, műszaki tudományokat) segített, s általában képviselte azt a nézetet, hogy a tudományoknak felelősséget kell viselniük a társadalomért, a tudományok nem önmagukért vannak.

A nyelv művelés fontos területe a helyesírás, amelynek kialakítói és szabályozói jól döntöttek a reformkorban a korszerű szóelemző mód mellett, a 19-20. század fordulóján a logikai egyszerűsítések bevezetésekor, s alapot szolgáltatott ahhoz, hogy a 20. század végi informatikai forradalomban a magyar nyelven való írás nem jelent különösebb akadályt. Persze ez nem jelenti azt, hogy a helyesírás további karbantartására ne lenne szükség.

Nyelv művelés és politika

Nem utolsósorban a magyar nyelv művelés eredménye az is, hogy a nemzeti kultúra, identitás kérdése szorosan összekapcsolódott a nyelv kérdésével. A nyelv művelés olyan korzakokban is hangsúlyozta és ébren tartotta a nemzeti kultúra, nyelv, identitás fontosságát, amikor a „hivatalos”, politikai nézetek ezt egyáltalán nem támogatták, sőt – olykor – káros nacionalizmusnak ítélték, üldözték. Az anyanyelv ügyét „különleges” viszony fűzi a hatalomhoz, hiszen az érzelmi érvelésben jól felhasználható érveket lehet belőle meríteni. A nyelv műveléshez sokszor kapcsolódott a hatalommal szembeszegülő „passzív rezisztencia”, sőt az „ellenzékiség” is. Ez szembenállás a modern politológia szerint alapvető fontosságú, mert a tudomány eszközeivel és hitelével a közvéleményt pozitív irányba befolyásolja, ezzel korlátozza a totális hatalmak kialakulását.

Kelet- és Közép-Európában a kultúrához, nyelvhez, anyanyelvhez való viszony kiemelt jelentőségű, és sajátos történelmi szerepben vizsgálendő: „a nyelv és a nyelvtől hordozott kultúra elsődleges, érzelmi vonatkozásban is erősen középpontba állított szerepe minden bizonnyal tartósan is a magyar nemzettudat és nemzeteszemély egyik állandó eleme fog maradni, nem kis mértékben népiünk nyelvi elszigeteltsége következtében is; hozzátehetjük, hogy ez a nyelvi-kulturális identitáson alapuló nemzeteszemély kellő tudatosítás és mélyebb intellektuális feldolgozás alapján más közösségek nyelvi-kulturális identitásának tiszteletét is szükségszerűen magában foglalja, s így tulajdonképpen magasrendű humanista eszménnyé is képes nemesülni. Ugyanakkor történetileg is magasabb rendű, haladóbb, és a valóságos tényezőknek is jobban megfelel, mint a származásra, genetikai azonosságra alapuló nemzeti-népi azonosságtudat.”¹¹

¹⁰ Szepesi Gyula: Nyelvi babonák. Gondolat, Bp., 1986.

¹¹ Herman József–Imre Samu: Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. Magyar Tudomány, 1987/7–8. 513–531.

A nyelvművelés a helyi környezet (a lokalitás) értékeit hangsúlyozta és hangsúlyozza, s ezzel a modern korban a különféle tudósok által vallott – nyelvi és kulturális – sokszínűség fenntartása mellett foglalt állást – már jóval korábban a globális világ problémáinak divattá vált emlegetése előtt. Ugyanakkor a nyelvművelés érzékenyen figyel a globalizálódás nyelvi problémáira is. A globalitás és a lokalitás dialektikus egységet alkot; bármelyik figyelembe nem vétele, illetve elvetése konfliktusokhoz, emberi és közösségi tragédiákhoz vezet. A globalitáshoz a lokalitáson keresztül vezet az út, a modernséghez a hagyományon keresztül. Ahogy a közismert (nemzetközi) ökológiai jelszó mondja: „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan”. S ha a párhuzamokat tovább folytatjuk: a nyelvművelés az ökológiai szemléletet jóval megelőzve egyengette az utat a nyelvökológiához (nyelvi környezettanhoz, nyelvi *egészséges* séghez), a „fenntartható nyelv” fogalmához.

A magyar nyelvművelés rendszerint a kulturális elszegényedéssel, a lecsúszással szemben foglalt állást; a kultúra értékeinek (hagyományainak) őrzéséért, a közműveltség emeléséért szállt síkra. Ezzel alapvető értékőrző és emancipációs (participációs) törekvéseket támogatott. Minderre figyelemmel kell lennünk akkor, amikor a nyelvművelést kritizáljuk, illetve jövőjén gondolkodunk.

A magyar nyelvművelődés 1990-től

A magyar nyelvművelésben az elmúlt tizenöt év a helyzetmeghatározás, a feladatok újrameghatározása, az útkeresés és az átrendeződés időszaka volt. Ennek kiváltó oka részben a rendszerváltozás, részben pedig a tudományos paradigmák küzdelme. Az útkeresés közvetlen oka az volt, hogy a rendszerváltozás időszakában sorra szűntek meg az egyes lapok nyelvművelő rovatai, egy időszakban a Magyar Rádió több nyelvművelő műsorát felszámolta, s olyan nézet is elterjedt, hogy a nyelvművelés a pártállam kiszolgálója volt.

Az 1980-as évek végéig eléggé általános volt a magyar nyelvtudományban az a nyelvészeti felfogás, hogy a nyelvész a nyelvi jelenségek kutatója, egyszersmind a társadalom nyelvi kultúrájának az őre, segítője (bár korábban is akadtak nyelvészek, akik ez utóbbi feladattól elhatárolódtak). A magyar nyelvművelésre korunkban a legnagyobb hatást az jelentette, hogy a hivatalos (akadémiai, egyetemi) nyelvtudomány képviselőinek jelentős része elhatárolódott tőle. Ezzel a magyar nyelvművelés jobbára elvesztette tudományos háttérét, bázisát. A nyelvtudomány „kivonulása” mellett azonban megjelent más tudományágak képviselői felől a sürgetés szaknyelvi nyelvművelésre, nyelvújításra, sőt nyelvtörvény meghozatalára, valamint igen széleskörűvé vált a nyelvművelő civil mozgalom.

Az 1980-as évek végének nyelvművelői tudták és érezték, hogy a nyelvművelés az új társadalmi környezetben változni fog (bár aligha gondolták, hogy akkora tudományos és társadalmi viták közepette). Éppen ezért az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága 1992-ben „tisztázó” céllal magyar nyelvművelő, valamint szaknyelvi konferenciát rendezett. Ez volt az első olyan tudományos konferencia, amelyen a határon túli régiókból is érkeztek nyelvészek, hogy a magyarországiakkal együtt vitassák meg a közös és a helyi nyelvi ügyeket. Ugyanakkor az MTA Nyelvtudományi Intézetének szervezésében elindultak az Élőnyelvi konferenciák. A nyelvművelés súlypontja az 1990-es években a Nyelvtudományi Intézetből áttevődött az Akadémiára, illetve különféle rendezvényekre. 1997-ben az MTA Nemzeti Stratégiai Kuta-

tási Programja A magyar nyelv jelene és jövője címmel kiemelt kutatási tevékenységet kezdett, amelynek keretében konferenciákat rendeztek, tanulmányköteteket, monográfiát jelentettek meg és szótárakat készítettek elő. A legfontosabb konferenciák: *A magyar nyelv jelene és jövője* (1997), *Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért?* (2001), *A nyelvi hiány* (2002), *Szövegfélreléltetés* (2003).

A nyelv művelők tisztázási és modernizálási törekvései kapcsán négy nagy (lényegében egymásból fejlődő) vita zajlott le a magyar nyelv művelésben az 1990-es években. Most röviden összefoglalom a könyvben részletesebben tárgyalt vitákat.

V i t á k

Az első volt a nyelvi norma vita. Ennek lényege: nem határozható meg egzaktan a nyelvi norma, ha pedig ez nincs így, akkor a nyelv művelő elvek légből kapottak, a nyelv művelés a szocializmus központosító törekvéseit szolgálta ki, paternalista, antidemokratikus. A másik vita ebből kiindulva a határon túli magyar nyelv változatokkal volt kapcsolatban. Ennek lényege az volt, hogy a határon túli magyar nyelv változatok önálló és teljes értékű nyelv változatok, a „központi” normától függetlenül fejlődnek, el kell ismerni („kodifikálni kell”) – különösen a két nyelvűségből fakadó – eltéréseiket. A harmadik vita a nyelvi diszkriminációval volt kapcsolatos. Ennek lényege: Magyarországon szalonképtelenné vált diszkrimináció utolsó bástyája a nyelv művelés, amely nem tisztázott, nem tudományos elvek, módszerek alapján más (nyelv változatú) embereket megbélyegez, kirekeszt. Ez a nyelv művelés még káros is. A vita negyedik fordulója az 1998-ban megalakult a Magyar Professzorok Világtanácsa által szorgalmazott nyelvtörvénnyel (nyelvvédelmi törvénnyel) volt kapcsolatos. Már a Világtanács javaslata előtt többször fölmerült egy magyar nyelvtörvény szorgalmazása (ne feledjük, hogy az 1990-es évek az európai, de különösen a szomszédos országokbeli nyelvi szabályozások időszeke), amely ellen 1997-ben nyelvészek nyilatkozatban emeltek szót. A nyelvészek túlnyomó többsége ellenezte a törvényjavaslatot, amelyet kisebb módosításokkal a parlament 2001-ben elfogadott. A nyelvi vitákban tetten érhetők a tudományos felfogások közötti különbségek, generációs különbségek, valamint a politikai felhangok.

Természetesen a vitáknak nagyon sok fontos eredménye volt. A legfontosabb talán az, hogy minden eddiginél határozottabban megfogalmazódott a nyelv művelés tudományos megalapozásának az igénye. Ezt egyébként maguk a nyelv művelők is szorgalmazták, és szociolingvisztikai alapvizsgálatokat sürgettek, amelyek segíthetik munkájukat. A másik eredmény az, hogy sokkal árnyaltabb, többszintűvé vált a magyar nyelv művelés. Kezd megjelenni a nyelvi cselekvések területén – felülről lefelé haladva – a tudományosan megalapozott nyelvpolitika, nyelvi tervezés, felbukkant két új fogalom (terület?) a nyelvgeopolitika, a nyelvstratégia – de sokak terminológiájában továbbél a nyelv művelés, amelyet érdemes megkülönböztetni a laikusok által képviselt nyelvvédelemtől. A harmadik eredménye a vitáknak az, hogy az ellenzők mellett a magyar nyelv művelés hagyományát, művelődéstörténeti szerepét is egyre többen hangsúlyozzák, s a „többhangúvá” vált nyelv művelés sok területen megerősödött.

Kiszorulás a tudományos életből, megerősödés a társadalomban

Azonban a viták „eredményeként”, egészen pontosan káros hatásaként a magyar nyelv-tudományban ma a *nyelvművelés* szó elértéktelenedett, használata megritkult, nyelv-művelés témakörében alig folyik tudományos tevékenység, s „a magyar nyelv védelmére” alapított Magyar Tudományos Akadémiáról kiszorult a nyelv-művelés. Természetesen a hagyományos nyelv-művelés tagadói a nyelv-művelést nem minden tekintetben és területen tagadják, tehát bizonyos területeken, szociolingvisztikai vizsgálatok eredményeinek kommunikálásában, a nyelvi öntudatosításban, valamint a nyelvi ismeretterjesztésben, tanácsadásban elfogadják (amely egyes esetekben – mint rámutattam – fából vaskariká).

A nyelv-művelés tudományos háttérének átalakulása, illetve bizonyos tudományos közegekből való kiszorulása mellett azonban a rendszerváltozás óta megerősödött a nyelv-művelés társadalmi támogatottsága. Ennek első lépcsője volt az 1990-ben megalakult Anyanyelv-ápolók Szövetsége, amely ma a nyelv-művelés legnagyobb, több ezres civil mozgalma. E szövetség adja ki 1992-től az 1979-ben indul *Édes Anyanyelvünk* című folyóirat is. A szövetség számos nyelv-művelő mozgalmat támogat. Az 1960-as években indult *Édes anyanyelvünk* nyelvhasználati, valamint a Kazinczy szép magyar beszéd versenyek országossá váltak, valamennyi iskolatípusra kiterjedtek, sőt az 1990-es évektől a határokon túlra is átnyúlnak, valamint felbukkantak a helyesírási és retorikai versenyek (szintén határokon túl lépve). Ma már minden iskolatípusban és minden fő nyelvi területen (kiejtés, nyelvhelyesség, helyesírás, retorika) vannak az egész Kárpát-medencei magyarságra kiterjedő mozgalmak, versenyek. A határon túli régiókban – többnyire korábbi nyelv-művelő rendezvények, napok folyománya-ként – a rendszerváltozás után ugyancsak létrejöttek a magyar nyelv-művelés (Szépe György remek kifejezésével: *nyelvművelődés*) intézményei.

Külön is ki kell emelni a művelődési-honismereti és a nyelv-művelő munka összefonódását. A nyelv-művelés nagyon sok ponton érintkezik a művelődéstörténettel, a kultúra- és hagyományápolással, általában az igényes, tudatos kulturális tevékenységgel. A magyar nyelv-terület sok részén létrejöttek a nyelv-ápoló tevékenység kisebb-nagyobb bázisai, pl. Győr, Sátoraljaújhely (Széphalom), Celldömölk, Veszprém, Eger, Gyula, Balatonboglár, Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Kassa, Ada.

Az 1990-es években a külső ösztönzésre a magyar nyelv-művelésben különösen a szaknyelvi nyelv-művelés, szómagyarítás vált hangsúlyossá. Létrejött a *Mondjuk magyarul!* mozgalom, majd 2001-ben a Magyar Szakírók Szövetsége, amely a szaknyelvi fejlesztéssel kíván foglalkozni. 1999-ben alakult meg a Bárczi Géza Értéktörző (Kiejtési) Alapítvány, amely a zárt e (ë) hang népszerűsítését, tudatosítását tűzte ki fő célul.

Az 1990-es években a tömegkommunikációban is újra magára talált a nyelv-művelés. Ma a közszolgálati rádiók és televíziók mindegyikében van nyelv-művelő műsor (néhányban több is). Pl. a Kossuth rádió: *Édes anyanyelvünk* (ez a rádió tíz leghallgatottabb műsora között van), *Értsünk szót!*, *Beszélni nehéz*, *Tetten ért szavak* (korábban: *Magyarán szólva*, *Nyelvünkről* néhány percben); *Duna Televízió: Nyelvörző*, *Szótár* (korábban: *Csillagjel*, *Hej, hej, helyesírás*, *Hej, hej, helyes beszéd*, *Helyesen*, *Szótár*); *Magyar Televízió: Anyanyelvi szószóló* (korábban: *Álljunk meg egy szóra*, *Mondolat*, *Gyöngyök*). A Magyar Nemzetben

újra feléledt az Anyanyelvünk című rovat, de a nyelvművelés megújult hullámába tartozik például a Magyar Narancsban közölt Modern Talking sorozat is. Az 1990-es évek könyvkiadásában is kiemelkedő szerepet kapott a nyelvművelés. E téren különösen azt figyelhetjük meg, az az újdonság, hogy folyamatosan jelennek meg vidéki és határon túli nyelvművelő munkák. Találónak jegyezte meg egyik nyelvészünk (bár gúnynak szánta), hogy korunkban valóságos „nyelvművelő paradicsommá” vált Magyarország. Mivel „piacosodó” világunkban aligha maradhat meg valami a nyilvánosságban, amire nincs igény, szükséglet, ami nem fogja meg a közönséget – úgy vélhetjük, hogy a magyar nyelvművelés mélyen bele van ágyazva a társadalom tudatába, a magyar művelődéstörténetbe, feladata fontos és üzenete sokakhoz jut el. Különösen a tudományos viták hatásaként, talán az elbizonytalanodás, vagy az ott elforgácsolt energia miatt a nyelvművelés elméleti jellegű tevékenysége mintha csökkent volna. Az elméleti jellegű munkákhoz az elemzéseket, tanulmányokat, elméleti munkán alapuló kézikönyveket soroljuk. A magyar nyelvművelésnek kétségtelenül a legnagyobb elméleti és gyakorlati összefoglalása a Nyelvművelő kézikönyv. Ennek rövidített és korszerűsített változata már a rendszerváltozás után jelent: Nyelvművelő kézisótár. Az elméleti munkák végzésére és ösztönzésére 2000-ben létrejött a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, amely a már említett konferenciák mellett vidéki konferenciákat (Nyíregyháza, Eger, Szombathely) is rendezett, tudományos kutatásokat indított. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében már évtizedek óta sikeresen működik a tanácsadó szolgálat, az utóbbi időben a világhálón is megjelent egy szolgáltatás (www.e-nyelv.hu), valamint az MTA létrehozta a határon túli nyelvi irodák rendszerét (Dunaszerdahely, Ungvár, Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy).

A megegyezés felé

2003-ra mintha a nagyobb viták is elcsitultak volna. Ám ez a csönd, vihar előtti csönd lett. Pedig a heves érzelmeket érdemes mellőzni és elfeledni, a kritikákat azonban komolyan kell venni, s törekedni kell a párbeszédre, amelynek eredményeként – vágyam szerint – többszintű, sokszínű és sokhangú tevékenységgé válhat a nyelvművelés (most a nyelvműveléshez sorolok minden, a nyelvre, a nyelvi kultúra irányuló tevékenységet). Ennek a megegyezéses hangnak is van képviselője: „A folyamat kezdő- és végpontjában az alkalmazott nyelvészetben belül hazánkban nyelvművelésnek nevezett terület áll. A nyelvművelők fedezik fel..., hogy új jelenségek, kifejezések, szerkezetek jelentkeztek, és hogy ezek miben térnek el a korábbiaktól, az addig elfogadottaktól. Számos esetben éppen a 'nagyközönség' jelenti ezeket az új fejleményeket, amely azután 'kapásból' el is ítéli azokat, vagy éppenséggel tanácsot kér a szakembertől, hogy mitévő legyen. [Új bekezdés.] A folyamat következő pontján a leíró/elméleti nyelvész... áll. Az ő dolga az, hogy megvizsgálja, hogyan illeszkedik a nyelv szerkezetébe, az eddig rögzített szabályok, elvek és paraméterek közé az új struktúra. (...) A harmadik stáció a társasnyelvészet felségterülete. A nagy számú beszélővel elvégzett felmérésekkel be tudja mutatni, mekkora körben van elterjedve a megfigyelt új jelenség, illetve milyen attitűdökkel viszonyulnak hozzá, mit gondolnak róla a nyelvhasználói... Végül az utolsó állomás újra a nyelvművelő. A felhalmozott adatok és magyarázatok alapján döntenie kell arról, hogy szakemberként hogyan 'viszonyul' az új jelenséghez, mit tanácsol a hozzá forduló érdeklődőknek: megállapítja, hogy az adott nyelvi jelenség például az iskolázottságnak (illetve annak hiányá-

nak) a jelölője-e és ekképpen rejtett vagy kimondott értékkítéletet fűz hozzá, avagy esetleg kívár és semleges marad.”¹²

A mai magyar nyelv művelésnek elméletileg, tudományosan tovább kell mélyülnie, s el kell fogadni, hogy egyáltalán nem baj az, ha nincs mindenben a nyelvészek, felfogások között egyetértés, s az is természetes, ha az egyik nyelvész nem kíván ilyen kérdésekkel foglalkozni, a másik meg inkább csak a nyelvi kultúra ügyének szenteli munkásságát. Nem szabad bosszankodni azon, ha egy nyelvész – szakmájából adódóan – mérlegel, például azt mondja „ez is jó, az is jó”, vagy ha egyáltalán nem akar nyelvi jelenségeket megítélni. De másik oldalról azon sem szabad csodálkozni, ha a nyelvész segíteni akar a társadalom egyre sokasodó kommunikációs-nyelvi gondjain, vagy egyszerűen csak a nyelvi igényességet kívánja terjeszteni.

Ha a nyelv művelésbe soroljuk a nyelvi ismeretterjesztést, a nyelvi tanácsadást, a korszerű nyelvtudományos ismeretek továbbítását, a helyesírási, kiejtési kérdések gondozását, általában a kommunikációs zavarok, konfliktusok, gondok megoldására tett gyakorlati lépéseket, a nyelvi változások követését, azon belül kiemelten az informatikai világ nyelvi hatásait, a nyelvi babonák, mítoszok elleni küzdelmet, az igénytelen nyelvi-nyelvészeti kiadványok (áltudományos nézetek) kritikáját, az igényes, példaadó (pl. média-) nyelvhasználatra való törekvést, a nyelvi illem terjesztését, a tiszta és közérthető nyilvános kommunikációért való küzdelmet, a szómagyarítást, a szaknyelvek művelését és honosítását, a stílusok tanítását, a nyelvátváltozatok létének és jellegének tudatosítását, ezen belül a nyelvjárásművelést, az EU anyanyelvi kérdéseit, az idegennyelv-tanulás és az anyanyelvhasználat kapcsolatát, a szövegértés problémáinak terápiáját, általában az anyanyelvi öntudatosítást és „felszabadítást” gyermek-, ifjú és felnőttkorban (s miért ne sorolnánk bele!), ha pedagógiaileg és pszichológiailag is alátámasztjuk a „segítés kultúráját”, akkor állíthatjuk, hogy a magyar nyelv művelés sokkal fontosabb, mint valaha, tevékenysége hasznos a nyelvtudomány és a társadalom számára, s nyilvánvalóan elméletén és módszerein lehet és kell folyamatosan lehet javítani, ám a létét aligha lehet megkérdőjelezni.

Nyelvökológiai gondolatok

Egy ideje azon gondolkodom, hogy minden írásom végére, függetlenül annak tartalmától, azt kellene írnom: vigyázzunk a madarakra, a halakra, a fákra... de mindennél fontosabb, hogy megőrizzük a természetet, a környezetet, mert ha nem tesszük, akkor az összes többi tevékenységünk is hiába... Rendszeresen túrázom. Az elmúlt másfél évtizedben a magyar táj, különösen a települések környéke, de sokszor még a nagyon távoli környék is szemétkerakóvá vált. Megdöbbenő tapasztalni azt, hogy hová, hol és miféle szemetet, törmelék-ket szállítanak és raknak le egyesek. Már 1987-ben leírtam egy cikkem címében: *Nyelvi környezetvédelem*. Ezért használom a „fenntartható fejlődés” mintájára a „fenntartható nyelv” kifejezést, és rokonszenvezem a kultúr- és nyelvökológiai törekvésekkel, s egyre többet beszélek nyelvökológiáról, illetve ökolingvisztikáról.

Meglátásom szerint a 21. században modern ökológiai és nyelvi szemlélet nélkül nem létezhet, nem maradhat fenn az emberiség. A tudományok társadalmi felelőssége is, hogy ezt

¹² Kenesei István: Hányféle igazság van? Magyar Nyelv 2002: 46-47.

elmondják az embereknek. Különösen az ökológia és a nyelvtudomány felelősségére hívom föl a figyelmet.

Sebeők János 2002 kora nyarán azt írta, hogy a magyarországi választásokon a környezetvédelem a verbális perifériára került. Azaz: nem volt téma. Ha az ökológusok jóslatai – az esetleges túlzásokat, tévedéseket is leszámítva – csak részben is igazak, elkezdődött a visszaszámlálás. Nem értem, nem tudom, hogy csak néhány évtizeddel 'is előre látó (magát és gyermekeit beleképzelő) politikus, (köz)hivatalnok, közigazdász, mérnök stb. hogy lehetne meg ökológiai szemlélet, sőt mindennapi ökológiai cselekvés nélkül.

Mivel a 21. század az informatika korszaka, s az információs robbanás, elérés, válogatás, kapcsolattartás mind a nyelv segítségével lehetséges, s várhatóan az informatika forradalmian átrendezi a nyelveket, sőt a nyelveken belüli viszonyokat is, aligha gondolhatjuk, hogy modern kommunikációs-nyelvi ismeretek nélkül bárki boldogulhatna. Már ma is többen dolgoznak Európában az informatikában, különböző nyelvi technológiai feladatokat végezve, mint a mezőgazdaságban. Ennek ellenére a nyelvi felmérések, sőt „jóslatok” nem mindenben adnak okot túlzott derűlátásra. Gyakorlati szövegértésben az utolsó harmadban (más felmérés szerint az utolsó negyedben) foglal helyet a magyar lakosság. Tegyük mellé, hogy minden korábbinál több a lehetőség a nyelvi manipulációra; a „tisztességtelen” megtévesztő, sőt egyenesen „gyűlöletbeszédre”, a kommunikációs-nyelvi zavarok, konfliktusok száma pedig növekszik. Ezek egy része a megsokasodott kultúrák közötti érintkezésből fakad, de a „belső”, adott anyanyelvben belüli kommunikáció zavarai is számottevőek.

Az ökológiai és nyelvi problémák egyéb, globális (gazdasági, politikai, ideológiai) jelenségek eredményei. A két terület összekapcsolódására álljon itt néhány példa.

Az emberiség által kipróbált, állandónak hitt értékek kérdőjeleződnek meg. – Fölszámolódik a nyelvi hagyomány.

Hamvas Béla ironikus megfogalmazása szerint a Földön csönd köre évente 16,5 km-rel szűkül. A zajnak ökológiai és nyelvi (társadalmi) következményei egyaránt vannak. A zaj nyugtalanságot eredményez, a hangzavarban való kommunikálás csak kiabálás lehet.

Gyorsul a fejlődés, a fogyasztás. – Gyorsul a beszédtempó.

Visszaszorulóban a zöld terület. – Ugyanúgy tűnnek el a nyelvi színek (kifejezések, stílusok, műfajok, sikeres kommunikációs technikák).

Mindent előnt a szemét. – Egyszerűsödik, durvul, rongyolódik a nyelvhasználat.

Folyik a biológiai sokféleség (biodiverzitás) fölszámolódása. – Javában zajlik a kultúrák, nyelvek sokféleségének az eltűnése. Az UNESCO „jóslata” szerint a világ ma még korlátozottan meglévő kb. háromezer nyelvből több mint kétezer-nyolcszáz ebben az évszázadban eltűnik.

A világon a fogyasztói egyenkultúra uralkodik el. – Egyetlen világnyelv van kialakulóban.

Ha optimista kedvemben vagyok, természetesen mindegyik állítás mellé tudok ellenérveket is felhozni. De a kritika nélküli optimizmus a felelőtlenek ideológiája. A felelősségteljes gondolkodásba beletartozik az előre-gondolkodás, sőt a féltés és a cselekvés is.

A legfontosabb feladat pedagógiai: a tudatosság terjesztése. Ebben szerepe lehet az anyagi és információs fogyasztás mammonja elleni filozófiáknak: tudni kell, hogy ha többet birtokolok, bírok, attól nem leszek boldogabb (tájékozottabb), legföljebb mániákusabb. A boldogság és a szabadság éppen a burjánzó vágyak visszametszését jelenti. Ebből következhet a

(főlöszleg, túlzó) fogyasztás tudatos csökkentése. Ugye már mi is megismerkedtünk az „autómentes” vagy a „fogyasztáscsökkentő” nap programjával. A haladást, az előrejutást megkövetelő gyorsasággal szembe kell állítani a tudatos, s jóval nagyobb energiát igénylő lassítást. Szükséges a visszavonulni, gondolkodni, emlékezni tudás, a kipróbált, az emberi agy befogadási sebességéhez jobban illő technológiák (szóbeli társalgás, olvasás, írás, játék – és közte természetesen a nyelvi játék) újra fölfedezése, élménnyé tétele.

A kulcs tehát az oktatás, az ismeretterjesztés. Minden szinten. A bölcsőtől a koporsóig. A környezetvédelmi, környezettudatos és a nyelvi ismeretterjesztésé. Csak a sokoldalú tudás, műveltség mentheti meg hosszú távon az emberiséget, ez a „fenntartható fejlődés” záloga. A műveltség ugyanis az egyetlen, amelynek gyarapítása nem ösztönöz pazarlásra, hanem éppen ellenkezőleg a természeti, társadalmi, emberi, nyelvi kapcsolatok ápolásához, társadalmi felelősségtudathoz, tudatossághoz, általában: konfliktusmegoldáshoz, konfliktuskerüléshez vezet. A kultúra, a műveltség az embert gazdagabbá és felelősségteljessé teszi. Bizony létezik a közgazdaságtanon belül művelődés-gazdaságtannak nevezett tudományág – amely éppen ezeket a kérdéseket veti föl.

Az persze egészen más kérdés, hogy a gazdaság vezérelte világnak öntörvénye folytán szüksége van-e az érzékeny és tudatos emberre. Átléptük-e már azt a határt, hogy a jelenlegi ismereteink szerinti „legjobb” gazdasági-politikai formáció már öntörvényűen és megakadályozhatatlanul befolyásolja a jövőnket, vagy van még esélyünk nekünk, emberi közösségeknek másfajta megfontolásokra? Például kezdve saját környezetünk, lakóhelyünk, utcánk, kultúránk, nyelvünk védelmén... Ha tudományaink, mindennapi cselekvéseink nem találkoznak az ökológiai és a nyelvi gondolatban, a visszszámítás föltartoztathatatlanul folytatódik. Ebben az esetben természetesen mindegy, hogy angolul vagy magyarul, esetleg magyogolul számolnak.

Vissza Kazinczyhoz!

De ott még nem tartunk. Kazinczyval kezdtem, hadd fejezzem be Kazinczy békéltető vitairatának utolsó soraival:¹³

„A mi nyelvünk anya, leány s ismert rokon nélkül úgy áll a több nyelvek között, mint a főnix az ég madarainak számában; s emiatt, s azért is, hogy minden új nyelvek közt maga ez zengheti el egész tisztaságában a görög és a római lant mennyei zengzeteit, valamint azért, hogy ez a görög nyelv bájjait, a rómainak méltóságát, az olasznak hevét, a franciának könnyűségét, az angolnak és németnek erejét igen nagy mértékben már most is utolérheti, méltó, hogy ha bennünket a halhatatlanok végzése valaha egy idegen győző járma alá hajtana is, azt ez a győző, ha nem barbarus, védelembe vegye, fenntartsa, virágzásra juttassa; s mi ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a mienk. Vizsgáljuk, mely szerek által gyarapodhatik: elmélkedjünk, tanuljunk, s tekintsük, mit csinálnak mások, s mi használ nekünk. A maradék tanúja lesz tetteinknek; rettegjük ítéletét. Egyéberánt Füredi Vida úrral én is ezt mon-

¹³ Kazinczy Ferenc: Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél. In: Fodor Irén (összeáll.): A magyar nyelvújítás antológiája. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1995. 173–174.

dom, s szájjal és szóval: In necessariis unitas, in non necessariis libertas; s ezt vetem mellé: in demicatione honesta arma.

Széphalom, 1819. aug. 15.”

Vagyis a tanulság magyarul: A fontos dolgokban egység, a mellékes dolgokban szabadság... A harcban tisztességes fegyverek.

DEME LÁSZLÓ

A nyilvános megszólalás kultúrája

Tisztelt Hallgatóim, Hölgyeim és Uraim!¹

Idézzel kezdem. A Magyar nyelv hetének 1984. évi fő témájáról kiadott cikkgyűjtemény szerkesztői bevezetőjében ezt írtam: „A Magyar nyelv hetének minden esztendőben megvan (egyéb témaköröket azért ki nem zárva) a központi gondolata, fő tárgya.” Ez akkor „Az ifjúság beszédkultúrája” volt. A kiadvány adta helyzetképpel – folytattam – „s az ezt kiegészítő vissza- és előretétekintéssel ... láttatni kívánjuk a tényeket, összemérni a mai mozgás irányát az előzményekkel, s ennek fényében pillantani előre, a várható jövőbe”. A két háború közötti bogarászó-kötözködő „nyelvédelemmel” szemben akkor már ez a szemléletmód jellemezte megújult munkálkodásunkat az ötvenes évek eleje óta. Első, 1954-ben közzé tett „Anyag és útmutató a nyelvművelés kérdéseiről tartandó előadásokhoz” alcímű kiadványunk ezt a főcímet viselte: „Ápoljuk nyelvünket!” Hogy a nyelvművelés nem védekezés, nem is öldöklő harc, hanem gondozás és közös feladat, arra ez a rész utal benne: „A nyelvi kultúra megteremtéséhez szinte nagyobb mértékben szükséges a beszélők egyéni nyelvhasználatának kiművelése, a beszélők nyelvi öntudatának erősítése, igényességre törekvésük fokozása, mint magának a nyelvi állománynak a csiszolgatása”.

Beszédünk, nyelvhasználatunk kulturáltságának kérdése azóta is vissza-visszatérő téma. Így mondtam: „kulturáltságának kérdése”, amiről lehet és kell beszélni, mert valóban kérdés; az viszont kérdéses, hogy van-e kultúrája. Legyen szabad tehát a készen kapott címet úgy értelmezni, ahogy egy 1974-ben megjelent cikkem élén tettem: „A nyilvános megszólalás felelőssége”. S pontosítanom: A *megszólalás* fogalmába nemcsak a hangzó, hanem az írott formában való megnyilatkozást is beleérttem. A *nyilvános* jelleg értelmét kiterjesztendőnek érzem a *magán*-előtagú, nem hivatalos személyes megnyilatkozások céltalanul vagy akaratlanul bár, de elért hallgató-, illetőleg olvasó közönségére is. Ezek szerint a hangos utcai káromkodás vagy egy ízléstelen szövegű plakát is beletartozik a „nyilvános megszólalás” fogalomkörébe. A *felelősség* pedig mindeztek után nem a szándék, hanem a hatás függvényében vizsgálendő, s nemcsak a megcélzott, hanem a véletlen partner szemszögéből is.

S most vagyok látszólag kedvező helyzetben, valójában igen nagy bajban. A téma ugyanis hat évtized óta eleven számomra, s így tudományos és ismeretterjesztő publikációimban – miként másokéban is – követni lehet alakulását, amit fejlődésnek nem mernék nevezni. Csak ilyen korábbi címekre utalok: „A modortalanság egyenlősége”, „Átrétegződés vagy lepusztulás?”, „Célegyenest – lefelé?” (akkor még kérdőjellel a végén).

¹ Elhangzott 2005. április 5-én Szombathelyen, „A magyar nyelv hete (XIX.)” országos megnyitóján. Az (általában ön-)idézetek szövegűek; lelőhelyükkel nem terhelem az Olvasót: ami fontos róluk – megjelenésük éve –, általában kiderül a szövegből.

Kísér és kísért a múlt! De jól teszi! A mindenkori jelen ugyanis csak pillanatnyi metszete a múltból a jövőbe tartó folyamatnak, és csak függvényünkbe ágyazva láthatjuk jól: honnan jön, merre tart, nem kíván-e korrekciót. Így a visszapillantás segítséget ad a jövőt fürkésző, mai programunkban különválasztott nyelvstratégiának is.

„Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség” című könyvecskémben, magánélet és közélet, s ehhez kapcsolódva magánbeszéd és nyilvános megszólalás fogalmával és viszonyával küszködve, a hetvenes évek közepén, a mához vezető történelmi útnak ez a – szükségyszerűen elnagyolt, de talán nem túlzottan torzító – képlete kínálkozott: „az ősközösség embere a falujában élt, a feudális társadalomé a birtokon, a kapitalista korszaké az országban, a ma embere már a világban. A társadalomnak ezek a növekvő nagyságrendű egységei fogják át, szabják meg a kor emberének életét és tudatát. A haladó idővel a távolságok csökkennek, a ’közvetlen’ környezet egyre kijjebb tágul; egyre nagyobbá lesz ’a’ társadalom, amelyiknek hatókörében élünk”.

„De azért – kényszerültem folytatni – ’a’ világhoz, vagy akár csak ’a’ nemzethez senki sem tartozhat közvetlenül. A nagy közösség a kisebbekből épül fel, azokra tagolódik”. Tehát meg kellett látnunk a magánélet mellett a „kisközösségit” (társaságit, munkahegyit, egyesületit), s csak ezek fölé épülve a nagyobbakat, regionálisakat, fel egészen az országosig. Szerencsésebb társadalmakban ezt a képletet alulról fölfelé követi a kommunikációs modor: a kisközösség nyelvhasználati formája csak némileg emelkedett változata a háztájinak, s így tovább és tovább, akár a parlamentig. Nálunk a kettőt éles határ választja el: a szakszervezeti alapszervi gyűlés, de gyakran már a brigádértekezlet is, a „nagyközélet” leszállott sablonjaiból töltődött fel, mert az ötvenes, hatvanas években maga az élet is felülről lefelé szerveződött. A falusi-tanyai olvasóköri, a műkedvelő csoportok, a munkásművelődési egyesületek helyébe központilag vezérelt kultúrházak kerültek; az igazgatás helyi, népi szerveit felülről irányított tanácsok váltották fel, s a munkabrigádok sem az egykori arató- és kubikusbandák folytatói voltak. Az emberek már a kisközösségekben is megtanultak – vagy legalábbis igyekeztek – „tárgyalni” és „viszonyulni egymáshoz”. A lakásajton túl közvetlenül a külvilág kezdődött.

Még a hetvenes évek végén is kettős veszély rejtett ebben. „Az egyik – írtam akkor –, hogy egy széles réteg visszahúzódik, nyelvi félelmében, a közélettől, s ezzel a ’magánember’ és a ’közéleti ember’ két típusa, két emberfajtvá különül el. A másik, és nem is kisebb: hogy ez a kétféleség sok embernek kettős arculatává erősödik, s akkor a emberen belül válik ketté kinek-kinek a ’magán’ meg a ’közéleti’ énje. De ez a két fél ember sosem adna ki egy egészet.”

Megoldásnak akkor ezt láttuk: „Az embernek tehát ’közéletiül’ kell tanulnia, a közéletnek viszont ’emberül’. A mindennapi, a közéleti és hivatali nyelvhasználatnak össze kell érnie (ér és érik igénkre egyaránt gondolva). De persze az erényeiknek egyesülve, nem a hibáiknak. Fogalomalkotásunknak, gondolkodásunknak – és persze fogalmazásunknak, gondolat kifejezésünknek is – hozzá kell nőnie a szélesre tágult látókörhöz. Meg kell tanulnunk, hogy aki a ’haverjainak osztogatja a jobb munkát’, az *részrehajló*, aki ’folyton attól fél, hogy hátra fúrják’, az *bizalmatlan*, aki csak ’a pénzre bukik’, az *anyagias*, aki ’minden vacakba beleakaszodik’, az *kicsinyes*; és így tovább. S a mindennapokban mondhatunk

ilyen furcsákat: 'Fél nyolc van, mert kezdődik a tévéhíradó'; de a kissé igényesebb gondolat kifejezésben ok és okozat viszonyát nem jó a feje tetejére állítani."

De a történet másként alakult.

Érdekes véletlennek tűnhet – bár csupán az *érdekes* jelző jogosságában vagyok biztos, a *véletlen* szóban már kevésbé –, hogy a fentebb vázolt széttávolodás merevségének megbomlására éppen a nyolcvanas évek elején, a történelmi hajnalhasadáskor lettünk figyelmesek, bár akkor még csak a magánszféra oldalán. A magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusán, 1982-ben, magam „Átrétegződés vagy lepusztulás?” címen (kérdőjellel a végén) és „kommunikációs kultúránkról” alcímmel tettem szóvá, hogy a családon belül, majd annál is szélesebb körben eluralkodó, korra-nemre tekintet nélküli általános tegeződés terjedéséhez, s vele a nemtegezésnek egysíkú magázással – jellegében, hatásában sokszor „lemagázással” – szűrőkülő érintkezésformához „egy olyan igénytelen nyelvhasználati forma tapad, amelyik akkor sem ad módot valamiféle különbségtételre ember és ember között, valami tiszteletadásra a másik embernek valamilyen értéke (például jelleme, tapasztalata, kora, embersége) alapján, ha ez még valakiben igényként feltámadna.” „Nos – folytattam –, ha gyermekeink nem ismerik meg a tiszteletadás nyeli eszközeit, ha számukra – s ezzel a nyelvhasználat számára – ezek megszűnnek létezni: a tiszteletadás formáival együtt annak lehetősége, majd az ember ember által való megbecsülésének gondolta is elvész; ami azt jelenti: a társadalom kor- és rang- és tapasztalatbeli dimenzionáltságának megéreztetése egészében (fegyelmezési eszközeiktől megfosztott) pedagógusokra hárul „nevelési feladatként”, kiszolgáltatva őket a szülőknek, s idestova a gyerekeknek is.” Most teszem hozzá: pedig akkor, 1983-ba, a gyerekek még nem verték ököllet a tanáraikat!)

Nem kívánnék most ezen a nyomon menni tovább, vagy ezt jelölni meg fő vonalnak, központi problémának; bár nyilván ez az egyenlősdi szüntette meg annak tudatukba épülését, hogy az ifjak, mint új nemzedék, „betanuló rétege” a társadalomnak, s jó előbb megismernie az örökséget, aztán változtatni rajta. De ez a – csupán stilisztikainak tűnő – lazulás mindenképpen része, részese, tényezője annak a folyamatnak, hogy kommunikációs modorunk két szétvált szintjének kiegyenlítődése egyértelműen az alsónak, az igénytelennek fölfelé való kiterelődésével törekszik megoldódni. Kiskoromban – igaz: a múlt század első negyedében – még azt tanultam: „Aki azt mondja az ő atyjafiának: bolond, méltó a Gyehenna tüzére”. Ma ez a szó csak egyes jelentéseiben kap 'bizalmas' minősítést szótárainkban; a közhasználatban majdhogynem kedveskedő. A *hülye* 'durva', nem pedig 'sértő' minősítésű; de használóit ez nem zavarja. A *hazudik*, *hazudozik* a politikai terminológiának is szerves elemévé vált; a *szánalmas magyarázkodás*, a *minden elképzelhető szemtelenséget felülmúl* közzsájon forgó minősítések magas szinten is. Aki kompromisszumot köt, az *enged*, ha önmagáról szól; de ha partnere teszi, azt mondja rá: *meghárált*.

Ez a csúfondáros, lebecsülő, címkéző stílus átkerült például a tudománypolitikába is, elfoglalva az érvelésnek járó helyet. A tévesen „nyelvtörvénynek” nevezett cégfelirati törvény előírja, hogy az idegen reklámszöveg mellett ott legyen annak magyar nyelvű változata is. Magyar tanszéken működő egyetemi oktatótól olvashattuk ezt a szöveget – érvelés helyett: „Akinek az a baja az említett feliratokkal, hogy idegen nyelvűek, ezután is dühönghet (miután bizonyára irritálják a külföldiek, nyomorékok, a színészbőrűek és a

homoszexuálisok is), hiszen az idegen szöveg azért ott maradhat”. És tovább: „Az új jogszabály támogatja az emberek nyelvhasználat szerinti diszkriminációját, és annak intézményesült terjesztőit, a szellemi alvilág álnyelvész szélhámosait”, „a fajvédelemmel analóg nyelvvédelem” képviselőit, amely csoport „nem a nyelvtudomány, hanem a politika oldalvizein kísérel meg továbbhajózni”.

Használhatjuk-e hát közéleti stílusunkkal kapcsolatban a *kultúrája* szót?! A faragatlanságnak, a válogatott válogatatlanságnak alulról fölfelé áramlása talán hamarabb érte el a legmagasabb régiókat, mintsem átította volna a nyelvi érintkezésnek közbeeső rétegeit. De a rossz példa ragadós, kivált, ha rangos; a lekicsinylő, csúfondáros hang könnyen válhat egyéni gyakorlatból közéleti formává, netalán normává, s végül – a szó hatalma révén – interiorizálódhat általános emberszemléletté. Atomokra, sőt – egymás iránt közömbös – neutronokra széteső társadalmunkban egyébként is erős a hajlam, hogy egyedei – kiszorítva a „mi”, majd azután a „te” fogalmát is – az „én” és a „nemén” szemléletéig szűküljenek vissza látókörükben.

Mert a magán-szféra és a nagypolitika stílusterjedése közötti űr már kezd kitöltődni. Ami a legszomorúbb: az anyanyelv ápoltságát féltők körében is. Egy vidéki lap rovatvezetője így „rögtönítélkezik” egy rádióközleményről: „szól a toronyban *lakó* – s zárójelben beszúrja: (de *ronda* fogalmazás, *istenem*, mennyire méltatlan a magyar rádióhoz) – a hangok eredetéről”. Vidéki polgármester fölényeskedik egy-egy, számára új fogalom megnevezésén „Strukturális mátrix (ezt eszik vagy isszák?)” S folytatja: „Ha már a kulturális minisztériumban sem tudnak helyesen és magyarul, akkor nagy baj van!” A harmincas-egyvenes években volt ilyen az akkori „nyelvvédők” hangneme. Ötvennégyből, újraindulásunk alapokmányából idézem, már velük szemben: „Nem gúnyolódás, nem elítélés a nyelvművelő legfőbb feladata, hanem a meggyőzés és nevelés; harc, de nem a hiba elkövetője ellen, hanem vele együtt a hiba ellen”. Akárho valóban hiba!

S fájdalomkra: jószándékú kívülebbs állók tollából már ebben a körben is megjelenik az ok nélküli gorombaság, fölényeskedés. Kisvárosi nyugdíjas levelezőnk írja egy nyelvművelést ellenzőről: „*Szemétre kell hajítani a szociolingvisztika fogalmát*”; s érvelés helyett címkéz: „*megdöbbenítő ... elkeserítő ... felháborító ... mert nyelvrontást és népbütítést folytat*”. Idős, rangos mérnökember írja: „*bántó, ostoba és kivagyiskodó a szenvedő szerkezet használata... legfőképpen kirtóvan ostoba politikusok majmolják így egymást, balfácán riporterek idétlenkednek vele*”.

A kör lassan bezárul, az alsó és a legfelső réteg stílusa közötti szakadék kitöltődik. Itt jutunk vissza a nyilvános megszólalás felelősségének kérdéséhez. Nem én mondom: kevéssé iskolázott, de jó etikai érzékű levélírónk mondja ezekről a fölényes, lebecsülő, ám egyre könnyedebb gátlástalansággal használt szavakról: „használatukkal azt rögzítjük magunkban, hogy a világ rossz, undorító, megvetendő, és úgy is kell vele bánni. Így használója maga is hozzádurvul a stílusához”. Magam azt szoktam kérni tőlük: ne vegyék át ezt a hangnemet, lelkileg ne zuhanyozzanak hozzá. Ne igazolják gyermekkorom találóan kifacsart közmondását: „Aki a disznók közé keveredik, megeszi a korpát!”

Ennyire tellett kiszabott időmből. A trágárság előretöréséről azért nem szóltam,, mert az csak a verbális művészetekbe hatolt be, a politikai nyelvhasználatba nem. Másutt

ezt írtam róla: „Az utcai és útszéli kifejezések használata – s még inkább leírásuk – nemcsak a megnyilatkozóról, annak belső világáról, ízlésszintjéről árulkodik, hanem arról is: milyennek tartja a nyilvánosan megszólaló az adott hallgató- vagy olvasóközönségnek mentális és morális igényét”.

Eddig a diagnózis. Azt látjuk belőle: az általános tegeződés, a kommunikációs egyenlődsdi, az eldurvult érintkezési stílus nem az egyforma közelségnek, hanem az egyforma idegenségnek, távolságnak terméke, hordozója és erősítője. Ezt a jelzést továbbítanunk kell. De az anyanyelvápolás, a nyelvhasználati kultúra gondozása ennél talán többet is tehet. A pongyolaság, a gorombaság, a trágárság ugyanis sokaknál pusztá *beidegzés*. De mint ilyen, nemcsak tükre a másik emberrel, a partnerrel való nemtörődésnek kifelé, hanem erősítője is az efféle beszélői magatartásnak, befelé. S ha valaki megtanul „lakatot tenni a szájára”, azaz körülnézni, hogy kivel és kik előtt beszél így vagy úgy, s ennek megfelelően korlátozni érzéseinek spontán és szűretlen kinyilvánítását, az talán magát az érzelmet is visszafogja. Az így magára vett „civilizációs máz”, ha rászilárdul, elvezetheti egy belső kulturáltság kialakulásáig: a *beidegzés átidegzéséig*; végső fokon: a pusztá önmagától a másik emberig, a többi emberig. Mert csak rajta, rajtuk keresztül juthat vissza önmagáig.

CSEH KÁROLY

Versek

Tavaszáldozat

Bo(rozó)vers Daragó Károlynak

Kezedben tartva egy pohár rizlinget,
nézd, hogy ölt a Bükk megint friss, kék inget,
míg havas utak, ösvények férceit
selymesült szelek söpriki már félre itt,
árnyékos völgybe, Hór-menti horhosba;
fürkészgess – borodat lassan kortyolva –,
s hagyd, hogy kiloccsanjon első pár csöppje:
áldozat gyanánt földed hadd köszöntse.

2005. március 1-jén

Katonasírok

A kilencven éve fellobbant világgés áldozataira

Hiába, hiába vártok
csak izzó piros-fehére
felhevülve kardvirágok
wolframszála süit rátok,
rég felejtő földbé-égbe
rejtekezett katonák!
Vénasszony-mellekké aszott
sírotok fölött csillagok
tüskéllenek lombon át:
temetődombi gesztenye
ring zöldellő gömbbel tele
Csöndjében augusztusnak
sárgálló dallamok futnak:
napok, tarlók –
lassúdad, ünnepélyesek,
mind vasárnapba hajlók;
s halkult déli harangszót
zsongít a szél, pihenjete,
ödöngő méh szárnya rezeg.

2004. augusztus 5.

Gesztenyék ideje

*A „Bogácsi fürdőversek” ciklusból
(Hommage a' Christine Busta)*

Pereg, pattog a könny a betonra,
gyönyörű zokogás rázza a strandot:
kopog a gesztenye ősz elején.

Elibéd gurul egyikük s mondja:
végy a kezébe – keserű, pallott
szerelemillat párája szemén.

Burkából barnán ébred a hold ma,
tüske-sugara bőrbé bicsaklott,
csillag serked tenyerébe' helyén.

Jobbod emeld – a pír már bevonta –,
s köszöntsd, AKI-től áldott a nap most,
köszöntsd. Tőle vagy te is tele fény!

2004. október 19.

Kora tavasz

Kocsó László festő- és grafikusművésznek

Lilázik újra,
foltos kabátujjból kibújít kézfejként
lilázik a kora tavaszi este megint.
Könyök hajlik – a Hernád kanyarja,
teliholdat hajít a hídra fölém,
s íve alatt a jegeces fényben
fagyosan margarétálló habjaival,
lepattogzott címeren meredő karrá
dermed már a folyó. Telihold száll.
Eldobott hógolyó.
Lehullani nem tud.

2004. március 4. – szeptember 24

MIZSER LAJOS

Hegyaljai helynevek – 1864

Pesty Frigyes óriási helynévgyűjteményéből több közlés is napvilágot látott. Régiókat illetően *Kováts Dániel*: Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában (Sátoraljaújhely, 1998) című munkája a legjelentősebb. A hegyaljai községek közül a következők leírását hozza: Bodrogolaszi, Hercegekút (1864-ben: Trauconfalva), Makkoshotyka, Olaszliszka, Sárzasadány (1864-ben: Arbonyzasadány + Sárzasadány) és Tolcsva. Most a fennmaradó hegyaljai helységek leírását teszem közzé: Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Ond, Tállya, Tarcal, Tokaj és Mád. Ezek közül az első hat jegyezte meg, hogy a Hegyaljához tartozik. Az eredeti helyesírást megtartottam, a földrajzi neveket *dólt* betűvel emeltem ki.

Helynevek Bodrog Keresztúr mezővárosából Zemplén Megyéből

1. Tartozik Zemplén Megyéhez, a' Hegyaljai járás Tokaji főszolgabírói kerülethez.
2. B: Keresztúr városa keletkezése idejétől ezen nevezet alatt ismeretes.
3. E' városnak soha már elnevezése nem volt.
4. Legkorábbi említése kifürkészhetetlen, minthogy azonban' Miskolcz, Kassa és Ujhely Galliciái ország útvonalak itten ágaznak szét, hihető, hogy ezen város a' legelsőek között való a' többi *Hegyaljai* városok között, mutatja azt több rendbéli úri kőépületei, leg virágzobb lehetett II. Rudolf Korában, amikor vérhatalommal is bírt, 's több szabadalmakkal ruháztatott fel. II. Katalin orosz czárné idejétől egy orosz csapat tanyája volt itt, kik a' világhírű hegyaljai bor művelésével foglalkodtak, volt a' Bocskai és Rákóczy György birtokában is.
5. Tiszta magyarok lévén lakossai, népesítése Arpád idejéből keletkezhetik.
6. Bodrog előnevét az alatta folyó *Bodrog* folyóvíztől nyerte, Keresztúr nevezetét pedig hihetőleg az itt szét ágazó ország útaktól kaphatta, miután az utak összejövedele valóságos kereszt utat képez
7. A Város határát képező düllök nevei következők.
  - a) *Kender sor*. Szántóföld szomszédos a' tarczali szőlő hegyekkel emelkedett dombon fekszik, dél nyugot irányban terül el, közel a' Tokalj Miskolcz Kassai ország út felett. Vélekedések szerint valaha kender földek voltak, utána
  - b) *Léhely* szántóföld és szőlő, az előbbi szomszédtságában.
  - c) *Isztru* Legelő a fentebbi földek alatt, az ország úttól választva, a' Bodrogfolyó tavaszi árja által boríttatik, egészséges jó füvet terem, most azonban emelkedettebb része tavaszi szántás alá használtatik.
  - d) *Henye* szántó föld a' Léhely szomszédtságában, magas partokon terül el. Ezen földön van egy félben épült Kastély mely regényes kilátással birhatott volna, most Erdődy István tulajdona.

e) *Akasztó domb* szántó föld a' Henye mellett, a' monda szerint valaha akasztó helytül szolgált.

f) *Róka juk* Szántó föld az előbbeni föld mellett.

g) *Kavacs Bánya* szántó föld, az előbbi föld szomszédságában, közel a' Miskolcz Ujhelyi ország úthoz, itt van a föld belsőbb rétegében azon kavacs bánya, honnét az ország úthoz nagy mennyiségű apró kavacs hordatik ki.

h) *Dereszla* szántó föld a' Város felett terül el, magas domb, itt vannak temetkezési helyek is, alatta pedig a' Város birtokosainak meg lehetős tágas és jó minőségű pinczéi hova az ugynevezett HegyaljaTokaji borterméseiket takarítják be.

i) *Kákás* Szántó föld a' Dereszla alatt, északi oldalán, lejtős fekvésű egy kebel mélyedéssel, hová régenten a' hegyről lerohanó zápor ömlött le, 's egy feneketlen örökös tavat képezett, nagy káka termő tó levén, nevezetét onnan nyerte, mert már iszappal be telvén, a' leg dúsabb búza termő föld.

k) *Majori tábla* szántó föld a' Gróf Erdődý István Majorsági épületei körül, honnét nevezetét nyerte, az Újhely Miskolczy ország út mellett.

l) *Kakas alja* szántó föld az előbbi ország út északi oldalán.

m) *Nagy kakas* szőlő hegy, a' hegyaljai szőlő lánczolatall össze köttetésben, déli fekvésű, 's igen jó asszú bort terem.

n) *Csonka* az előbbi szomszédságában, lejtősebb része szántó föld, van itt egy fehér termésű Kőbánya is, melly könnyen faragható lévér., építkezésre nagy távolságra hordják köveit.

o) *Kis kakas, Sajgó, Kővágó* hasonló fekvésű szőlő hegyek, és Szántó földekkel, az előbbi hegylánczolatall összefüggésben.

p) *Messze látó* szőlő és szántó föld, ezen hegyen van a' Dráveczki Alajos szép szőlő borháza, honnét messze tájra szép kilátás van, bir ezen táj regényes völgyel is.

q) *Cserapes* Erdő a' Szőlőhegyek felett, szép sugár tölgyfákat terem, Gróf Erdődý István tulajdona, itt tanyáznak a vaddisznók, özek, 's a' kellemes húsú erdei szalonkák nagy bőségben.

r) *Tiszamező Rét* a' hegyek tetején az előbbi szomszédságában, igen regényes táj, 's mint-hogy apró és hasznos füvet terem, nyerte a' Tisza mező nevet.

s) *Galagonyás, Lapis, Palánt* szőlő hegyek, allyán szántó földekkel és gyümölcsösökkel, mellyek kellemes ízű tartós gyümölcsöt teremnek.- Ezen szőlő hegyek kavacsos, veres nyirok agyagúak, a' munkáltatásuk igen nehéz, de annál jobb és aromásabb bort adnak, 's a' hegyaljai borok között első helyen állanak.

8. Következnek a' *Bodrog közí rét és legelő* birtokok, mellyek kelet és déli fekvésűek, 's leginkább hason minőségű szénát teremnek, a' Bodrog vize áradásainak kivannak téve, így a' műveltetést tetemesen akadályozza. Nevezetjük következők

a) *Balota*, rét és erdő, az erdőben hason nevű nagy hasznavehetetlen tóval, honnét a' rét nevét nyerte, ezel kapcsolatban áll a'

b) *Bogdántó*, melly szép halakkal bővelkedik, a' rege szerint pedig emelkedettebb részén fektüdt valaha a' már híreből is alig ösmert Bogdán Keresztúr községe, melly község a tatár járások alkalmával földig romboltatott, ezen tóban találatnak régi időkben Szász fegyverek, Kerek puskák, és görbe kardok, most már feneketlen mélysége a' víz áradásokból származott iszapolások által be töltetett. Következnek továbbá

c) *Kis szeg, Csónak hordó, Két hosszú tóköz, kis és nagy palacska hát, Tökös tó, Berhécs zug, Macskás, Szada rét, Nagy rét, Or ere köz, Perjés hát, Kásód*, mind meg anyi elnevezéssel bíró rétek, de amellyeknek elnevezési okáról semmi hagyománnyal nem bírunk.

d) *Nagy szállás zug* ugyan ottan, rét és erdő, emelkedettsége miatt nyerte azon nevezetet, minthogy a' széna kazlak, 's ölfák a' víz áradásai ellen e helyen tétettek le legbiztosabban.

Végezetre meg említést érdemel még az alig hat öl szélességű *Zsaró*, a' tavaszi áradások alkalmával folyó ér, melly a' Bodrog folyóból ered Patakon innen, 's ugyancsak a' Bodrogra foly ki a' Tokaj Keresztúri határnál, 's mint hogy több városok határát képezi, hihetőleg onnét nyerte a záró most már Zsaró nevezetet, ezen érből öntettek el a' Bodrog közti rétek is, 's a' következő apadások alkalmával úgy felső mint alsó vége hálóval szokván el rekesztetni.

Nagy mennyiségű halat ad ki, 's pár hét alatt a' haszonbérllő halászoknak bővséges jövedelmet hoz, leginkább a' 100-120 fontos harcsák, potyák és kellemes ízű jázok tanyája, innét láttatik el Debreczeny, Miskolcz, Pest, 's gyakran a' Szepességi közönség is halakkal: a' kánnikulák alkalmával azonban annyira leapad, hogy sok helyen végkép ki szárad. Ezen ér választja a' Tokaj Keresztúri határt is a' Déli oldalon egymástól el.

Kelt Bkeresztúrban 1864 Május hó 5-én

Komáromy Károly mk
helyi főbíró

Adat gyűjtés Erdő Bénye községből Zemplén megyéből

1) Erdő Bénye fekszik Zemplén Megye S. Pataki kerületében, azon területen, mely *Hegyallya* név alatt, bora pedig Tokaji néven világ szerte ismeretes.

2) Erdő Bényének tsak ezen egy esmeretes neve él, itt több ajkú lakosság nints, hogy lakhelyöket különböző hangon ejtenék ki, a Bénye nevet a tiszta magyar lakosság az ős régiségből hozta ki.

3) Sem irott jegyzetünk, sem hagyományunk arról nints, hogy e községnek valaha más el nevezése lett volna.

4) A Község mikor említettik leg korábban? e kérdésre akkor felelhetnénk biztosabban, ha akadt volna egy hazafi, ki a város történetére vonatkozólag, leg alább a közel lévő nevezetesebb levéltárakat át vizsgálta volna. Városunknak mind e mai napig el hanyagolt történeti leírásatt legalább hasznos jegyzetekkel gazdagította volna, de mi két vagy három századon már csak tapogatózunk.

5) E községnek népesítésre szüksége nem volt, mivelhogy Ősidőktől fogva elegendő tiszta magyar ajkú lakosai voltak, sőt talán e határ, a 15-ik 16-ik századokban még népesebb is lehetett, a mennyiben, az Erdő Bényei határban az említett századokba még egy két Német vagy tót család be nem jött közzénk, de azonnal hozzá fogott a Magyar nyelv tanulásához, hogy mennél hamarabb magyarnak valhassa magát – ez előtt 50 vagy 60 évvel kezdtek Zsidók betolakodni, kik már a népesítést igenis elő mozdítják.

6-ik Ugy látszik, hogy Bénye nevezettel a Latin Bene a latin nyelvel atyafias nemzetek bénye, bunye szavak, hanem atyafiságba, de ösz hangzásba van – meglepő azomba, hogy régi Palesztina térképén is van egy Béne nevű város – a Bénye névnek régiségét tsak az is bizonyítja, hogy még Zemplénbe van egy más Pest megyébe pedig egy harmadik Bénye nevű helység is.

7) A község határában elő forduló eredeti topográfiai (!) nevek valamint a Bénye név is régiségekre nézve vetekednek az ország bár mi részén lévő leg régibb topográfiai nevekkal, fel tévén azt, hogy itt is vagynak újabb el nevezések, melyek maga magokat azonnal ki is tüntetik.

Mínthogy az E. Bényei határt kevés hijjával erdőségek gyűrűdzik körül, először is az erdőségek topográfiai nevek vétetnek fel, elkezdvén a határ dél felé eső részén e következő részt.

A' város határán el terjedő erdőségek két részből állnak, első rész a' Szirmaj féle erdő rész melynek jelenlegi birtokosa Ngos Szirmaj Ödön Úr - A' második részbeli erdőségnek birtokosa a Sáros községe.

A Szirmaj féle erdőt maga a természet ismét négy nagyobb részre osztotta fel, minden részbe vagynak hegyek, völgyek, források, kaszálók, s az melyek szerint azoknak neveik következnek

Az első vagynak a *Petrás*: ákáczos hely - *Meleg oldal*: Erdő rész törpe tser fákkal, *Deriznek*: mély erdő rész - *Rákótzai pallag* erdővel be nőtt rész, - *Csemegés* erdős hegy - *Vadkert*: Völgyes erdő - *Megyes*: kis erdő rész - *Setétes*, *Szárhegy*: egy erdővel be nőtt rész - *Farkas verem* - *Hollós*: erdős hegy - *Remény forrás*: A fürdő vendégek üdítő helyők.

Második rész *Várhegy* erdős hegy a teteje körül sántzolva a monda szerint tatárok ellen - *Borsó föld*: erdő rész - *Nagy köves*: erdős hegyes alatta a' déli oldalon van a híres *bánya fürdő*, ország szerte híres gyógy vizével, - *Meredek rét*, felette a *görbe úti* erdő rész - *Nagy rét* erdős hegy oldal *kis köves*: erdős hegy, - *Szarka rét*, *Zsada rét* régi kaszálók *elő hágó*: erdő rész - *Csatorna kút*: Völgyes erdő - *Ösztvér*: erdős hegy - *Bronok*: erdős hegy, régi irat szerint *Borónok* mínthogy *Keresztónok* név is van - *Hejő* hajlásos gödrös erdő - *Long* dombos völgyes erdő rész - *Péncz hánnyás*: erdős hegy oldal, inkább talán földhánnyás hol pénzt kerestek, egy részibe régi Kunyhó emberi be vajt tanya hejek láthatók - *Bogdány*: északra néző erdő rész - *Kő vágó*: régi malomkő bánya, *Nagy* és *kis Rakottyas*: hegyes erdőség malom kő bányával - alatta a *Deák kút*, a Pataki gyalogló deákok pihenőjök, - *Göz gödri*: a Rakottyasba egy hajlás - *Kerek oldal*: erdő rész - *Mohoska*: különös mohos földtü erdő rész *Tilalmaska* erdő rész.

Harmadik rész a *Szokolya* legnagyobb és legmagosabb hegye a határnak, melynek kisebb részei ezek *Ló szar oldal*: Nagy Meredek köves erdő rész - magasan a Szokolya derekán van a *bödön kút*, mely száraz nyáron se szárad ki - *Vaskapú*: köves átjárás a Tályai határba - *Emberhánnyás*: hol egy meg ölt Csipkés tót van eltemetve, rég időtől nagy halmaz kő van rá hánnyva, ez a Tályai határ szél: *Cserepes*: pusztta és vastag kövekkel elborított terület hegy oldal - *Sólyom kő*: Sólyom madarak tanyája 8 vagy több ölnyi magasságú roppant nagy kő szál délre fekvődvén télbe se állandó a hó, azért a sok rajta termő kővi rosáktól borostyántól télbe nyárba Zöld, torkulatok vannak rajta, alatta a *Borbély rét* nevű kaszáló, - oldala a *nádas tó*: vizes posványos, rakottyas lapály - *Bohás*: meredek erdő rész, hol *három kerekébő* nevü borzasztó szeker út vezet a hegy lapos tetejére fel 's onnan le - *Tölgyes búz* fajtatos erdő rész itt ott kaszáló rétekkal.

Negyedik rész a *Liget* - melynek részei az *ibolya* alacsony fekvésű erdő rész a *Csonkás* fajtatos tölgy erdő helyenkint kaszálók a *Liget* nevű terjedelme erdőségben több nevű erdő részek tsak épen kis táj elnevezések p. o. *fénköveske*, hol fénkő színű kő bánya van - A *Simai úton* midőn fel ér a Liget lapályára van egy utak őszve jövedele hol Forradalomkor mint nemzetőrök elő őrsőn áltunk 's mely helyet akkor ott *Őr tanyának* neveztünk, - van más

kisded rész a *Rátz Pistáné rétje* – a Liget és a Simai határ közt határt képez, a *Sáspatak*, – van a Ligeten Kovakő bányais. Következik a város községi erdeje melynek részei e következők: *Egres kút* körülte az *egres déllő* a Szirmay féle és községi erdők határán – *Sajtház* régi időbe a községi juhászat tanya helye, honnan az Ebényei juhos gazdák juhaiknak számokhoz képest minden héten el vitték a Sajtbeli illendőségeket – *Jégeres*, erdő rész és déllő a jéger fákról és kút – *Mondoha* eredeti régi név jelentősége nem tudatik – *Holesza*, pusztás hely a hegy tetején *Bonyház laposa* erdő rész – *Haisdomb* erdő rész, *kő kút* kősziklákból fakadt forrás Abauji határ szél és déllő – *Kis Szokolya*, erdős hegy. *Asztalos rét*, Kaszáló *Ivánkő* Kőszikla alatta keskeny nyílás hosszan tartó lyuk – *Czigány* erdő rész – alatta *gyilkos út* – *Kis hegy* erdő rész régi, – a leirt erdőségekben Nagy részben Őzek, Farkasok, Rókák, Vad Disznók tanyájok.

Szőlő területek elnevezése, *Határ*, *Nagyszegű*, a Liszikai határ Szelek déli hegy oldalok *Peres*, *Vilibaj*, *Budor* Ngos Szirmai Ödön Úr kitűnő bor termő helyei: *Dombi*, *Hertzeg*, *Tolcsvahegy* alatta vannak *hideg tsorgó* és *györgymesterkút* források, *Verőmáj* Meredek kavitsos szőlő hegy, *Veres*, *Ontok*, *Bodoka*, *Hidegoldal*, kút alatta, *Pintzeszer*, *Diokút*, *Baksa szőlő*, *Aranyka Pallag*, *Budaházi*, *Farkas*, *Zsákos*, *Árokközi*, *Palánkos Omlás*, *Fejérkút*, *Bonyház*, *Messzelátó* áladalmi szőlőtábla – *Szenyes*, *Lőtse*, *Kaposi*, *Bentsik*, *Barátka*, *Dravetzki*, *Mondoha*, *Zsuzsonka*, *Mogyorós* ezek többnyire mind kitűnő bort termő úgy nevezett *felhegyi* Szőlő területek.

Az *alhegyi* szőlők nevei *Betsk*, *ősztvővér*, *teheritántz* vagy *előhegy* – *Harsad* – *Barnamáj* – *Várhegy* – *Szárhegy* – régi neven *Zárhegy* – *Gandel* – *Kátsándi* – *Alsó Bénye* régi neve *Bokáts* volt – *Mulató* – *ereszvény* – cserjés legelő a *Hetske* – nevezetesebb források *Pimpos kút* – *Rednek* – gazdag meleg forrás – *Király aszony kút* – a *Bukó réten* a *Bukó kút* – *Omlás kút*, *Diokút* – gyógy kút – *Bókút* – *Brónok* – *Berzéli kút*.

Szántóföld területi neveik *Paperdő* monda szerint régi barátok erdeje lett volna, most szántó föld terület – *Magitató környéke* – *Keresztónok* – szántó földek és kaszálók – *Ördög kő sor*, régi monda szerint boszorkány égető hely – *Szilwabereg*. Szántó földek és kaszálók *Danszálás* ki terjedt szántó föld terület – hol megjegyzést érdemel az hogy a most élő lakosok csak *Danszálást* ismernek, azonban a régi oklevelekbe világosan egy más mellett két szálás van meg különbözterve u. m. *Danszálás* és *Donts szálás*, mely emlékeztet bennünket Mitzbán Simon 1301 körül élt unokájára *Dontsra* – Ngos Szirmai Ödön Úr tagjában be vagyon tagosítva a *Porkoláb sor* és *által sor* veteményes területek, *Berzéli kert* – *Tövískes kert* – *Akasztó domb* – *Gyilkoskert* – *Mívérkert*.

A Patakokról megjegyzendő hogy a *Sáspatakon* kívül, mely az *aranyoson* végig folyván a *Hernádba szét* – a több Ebényei Patakok ugymint *Betsk patak*, *Rednek patak*, *Bronok patak* a város két végén összejövén a várostol ki a Réteken a *Misti gáton* keresztül a *lábas malmán* a Liszikai határba megy által, hol *motsár patak* nevet vévén föl Liszkán alol a *Bodrogbá szakad*.

Helynevek Ond községből – Zemplén megyéből:

1-sor Megye? Zemplén. Kerület? Szerencsi. Járás? Tokaji. Székhely? S. a. Ujhely. Vidék? *Hegyallya*.

2-sor A községnek hány féle neve él most? Egy Ond

3-or Volt é hajdan más elnevezése? Nem volt

4-er Mikor népesítettet legkorábban? 1615-ik évnél mivel későbbi adatra nem találunk nem vihető.

5-ör Honnan népesítettet? Nem tudatik.

6-or Mit lehet tudni köztudomásból hagyományból a név eredetéről? Szóbeli hagyomány szerint az alíttatik; hogy a Hon alapító Arpád által e hely Und alvezérnek ajándékozattván rolla neveztetnék.

7-er A közég határában elő forduló többi topographiai nevek peldatúl dülök?

Barátság szántóföld a melly eredti nevét valamelly régibb időkben az ott létező barát Klastromrol nyerte, mit ujjabb időkben kiszedett fundamentom kövek is igazolnak.

Hosszújáró, szánóföld, a mely 900 □ öl hosszú.

Kőporos, szántóföld a melly fél schuknyi szántóföld területe belől fehér kőporból áll.

Rét, melynek nyugoti szélén a *Sáspatak* foly el a mely malmokat hajt.

Közepér melly a Tállyai hegyekből eredve a Rétek közepén átfutva a *Taktu* vizébe ömlik.

Bánya szőlőhegy, hajdan jó kőbánya.

Gárdon szőlőhegy,

Hegyfark szőlő, melly a szőlő hegyeknek a Déli oldalon mint egy sarkát képezi.

Bába szőlőhegy.

Kassai tető, cserjés domb mely nevét hajdani Kassai nevü birtokosától nyerte.

Ezeken kívül semmi más meg nevezések elő nem fordulnak.-

Kelt Ondon Maj 16-n 864

Makkay Ferentz ms

Hely nevek Tállya városából Zemplén megyéből

Az 1-ső pontra Tállya mező város fekszik Zemplén megyében a' Tiszán inneni kertület, tartozik a' *tokaj hegyaljai* bor termő vidékhez melly S. a. Ujhelyig terjed, kezdődik Sátor hegyen és Sátor hegyen végződik.

A' 2-d pontra A' városnak neve Tállya, ezen név ismeretes ország szerte.

A' 3-d pontra Ezen városnak más elnevezése soha nem volt,- némellyek által egy l-lel így Tállya, de hibásan, a' mennyiben minden régibb okmányokban két l-lel iratott, már 1590-d évben így iratik: Tállya.

A' 4-d pontra Ezen város neve legkorábban említve találtatik 1241-ik évben, mikor is az e' vidéken három évig portyázó Tatárokkal itt ütközet is történt.

Az 5-d pontra A' népesítést illetőleg semmi biztos adat nincs.-

A 6-d pontra Ezen városnak régi neve valószínűleg Talia volt nevét vehette Taljan olasz gyarmatrol, a' mennyiben olaszok a' *hegyalja* több városaiban szőlőművelés végett települtek. - Ezen olasz név Taglia [olv. tallyia] olasz hon több helyneveinél fordul elő. A' régi város, melly a' mostaninál szűkebb terjedelmű volt, köfállal volt kerítve, itt ott a' köfálnak most is látni maradványait és bástya romjait.

A' Patak és Regéczi uradalmakhoz tartozott. - A' városnak pecsét czimere hajdan, egy szőlőfürtött tartó kéz volt, miként erről Szirmai is említést tesz munkájában - jelenleg azonban Szent Györgyöt ábrázoló férfi, ki a' lába alatt lévő sárkányt szigonyával szurja.

A' 7-d pontra A' városban 's határában elő forduló többi topographiai nevek, betű rend szerint¹

Czifra utca. *Czigány kut* – hajdan városon kívüli hely, hol a' czigányok tanyáztak. *Csorgó kút* – nevét valószínűleg onnan vette, mert forrás olly erős, hogy annak csorgása hallható, – vagy ha a' víz belőle, a' kuttol mint egy 50-60 öltre magát a földből újra ki ütve csorog egy völgybe lefele. *Csillag utca.* *Dobogó* – illy név alatt a' városban 's határában két tér fordul elő – egyik a' nyugoti oldalán, mint kösziklás tér, mellyen több pinczék léteznek. – a' másik a várostól észak keleti fekvésben az erdő közti kopár tér. *Dézma szék utca.* *Gyertyános utca.* melly a városbol sok gyertyánfát termő erdő rész völgyébe vezet. *Kerekes kút.* *Nyerges utca.* melly az illy nevű 's nyereg alaku Szöllő hegy felé vezet. *Nyulászó utca* – hajdan bokrokkal benőtt pást lévén, az ujjabb időkben építetett be házakkal, nevét az ott történni szokott vadászattal vehette. *Piaczi kút.* A' város közepén fekszik egy nagy völgyben, forrását illetőleg a' város kutjai közt legbővebb, legjobb, 's a' legnagyobb szárazságban sem apad ki. Ezen kút körül telepítetett le a' város. *Pásti kút.* *Prágai híd utca*

Pusztavár, fekszik a' város nyugot északi részén, jelenleg igen keves rom maradványok láthatók, még 1786-d évben Römisch nevű mérnök a főmélt Breckenheim herczegi család eredetét magában foglaló térképen, – melly az uraság archivumában taláztatik, – azon vár romjai felrajzolva felvétettek ezen czim alatt „Rudera arcis demoline Pusztavár” romjaiból a' Catholicus iskola épült, történéseit homály fedi. *Pusztavár kút* – szökés szintű, jó izü vize, a' fent említett várrom mellett, a' város nyugoti oldalán lakó népség által használtatik ivó vizüil. *Rednek kút.* a' városon kívül volt hajdan, közel a' bástyához, nevét honnan vette, nem tudatik, hason nevü kút az erdő bényei szomszédos határban is. *Rózsa utca* – a' hason nevü korcsma is ettől vette nevét. *Sáncz utca.* A' *gyertyános erdő* részből lefolyó viznek ásatott ároktól vette nevét. *Szent Anna utca.* *Vásár tér.* – itt tartanak évenként 4 vásárt. *Csorda utca.* *Károly* vagy jelenleg *Uj sor utca.*

Szántó földek helynevei

Akaszto domb [...] akasztástól. *Máján.* *Borsány.* *Hanyicza.* *Kerek domb alja.* egy kerek hegy alatti térség. – *Kötelek* (:alsó 's felső). *Nyerges allya* ugy nevezett *Nyerges hegy* nevü szőlők alatti tér. *Nyulászó* – hajdan bokros tér, nem régi irtvány föld. *Porkolábi diülő út.* *Száraz berek.* *Uj falu alja föld.* itt hajdan a' *Vár hegy* oldalán 's völgyében falu állott, eredetét homály fedi.

Rétek

Csátó: Csáté vagy kötő fütől, melly itt hajdan böven termett, forrásos részén hajdan tavat képezett. *Halas tó* – egy mélyedés, hol valaha tó volt. *Nyolcz ember vágó.* *Montova* – Montova, vizenyös állású rét. *Nagy rét.* *Malom szug.* *Sás patak* vagy *Kacsfonta*, 's *Ondi pataknak* is neveztetik, melly Abauj megyéből több malmokat hajtó patak.

Szöllő hegyek

Bátori – Báthori családtól. *Bányász.* *Bohomál* vagy *Bohomáj.* *Bártfai* – Bártfa városa birta hajdan. *Bor kút* – bö termésü szöllő hegy. *Bojta* – Családnév. *Bombeles* – jelenleg Bártfai szőlőkhöz tartozik. *Czékklás Csatorna.* böven termés miatt. *Csonka.* *Cserepes.* *Csirkés* – hihetőleg a' felette lévő cserfás erdőtől cserköz: *cseres* vagy *Csirkés* nevet nyerhetett. *Dongo.* *Dukát*

¹ Az itt, a 7. pontban felsorolt helynevek az eredetiben külön-külön bekezdésben szerepelnek.

alkalmasint aranyból. *Dorgo. Fövenyes. Fördös*, alatta létezik bö forrású kút hason név alatt. *Galagonyás. Gally ágas. Galuska* vagy *Köz betény. Galambos. Görbe*. alakjáról vette nevét. *Gomboska* – Gombos családtól. *Hasznos. Halastó* – a' vár hegy alatti völgyben hol a' várhoz tartozó halas tó létezett. *Hegyes* – alakjáról. *Hetény* – Hetényi családtól. *Jónap. Kerek domb* – alakjáról. *Köves hegy*. a' rajta találtató sok kötöl. *Kö vágó. Koldú* – hason nevű 's a' rátkai határban fekvő erdőtől hová a' nép mulatni ki jár. *Megyes*. sok vad megytől. *Messze látó. Mula-tó. Nyerges* alakjától vette nevét. *Özhegy* – hihetőleg régen igen özes vidék lehetett. *Ökör táncz. Palota* magános kies domb a' város felett. *Pap kereszt. Patocs* – a' Patolcsi családtól. *Palánta* – új ültetvényű szőlők. *Pípiske. Remete. Rohos. Rosen berg. Sipos* – a' Sipos családtól. *Sas allya*. a' felette lévő kopár *Sas* nevű hegytől. *Som szeg. Tatajka* – Tatay családtól. *Tonajka* – Tolnai családtól. *Turoska* – Turós zsacskó alakjáról. *Tökös máj – Tőkés mál. Uj fa-lú. Vár oldal. Zene* – hol a' hang 's kepelés nagy viszhangot ad.

Jegyzet. Ezen szó mál nálunk *máj* kétszer fordul elő u: m: *Tökös mál* és *Bohomál* úgy látszik hogy a' magasabb hegyek közt elterülő, kissé lápasabb vidéket jelenti. – A' hegy allyán sok helyen fordul elő. – *Dorgó % Dörgő* vagy *Dargo*, a' magas hegynek a' völgybe induló része.

Erdők

Aszas – nagy kiterjedésű magaslat. *Allaghi konyha* – Allaghi birta Tállyát 1560-d évben, vadászatok alkalmával itt lehetett konyhája. Nagy hegyek közti kies tér, még jelenleg is látni itt gyümölcs fákat elvadult állapotban. *Bárfiai Tető*, 's *kis vigyázóval*, innen messze lehet látni. *Billenges*, lejtős fekvésű erdő rész. *Csirkés* – helyesebben *Cserköz* sok cserfa környéke. *Csirkés tető*, ennek csúcsa *Vigyázó*, innen láthatók a' Tátrák, 's abauji 's tornai hegyek 's alföldi vidék. *Czakó út és kút. Csonkás* – sik erdő, mellynek keleti része meredeken hajlik a' *Csirkés völgyre*, tetején van egy lapály, a' hol a' marhák delelnék. *Cserepes völgy*, az itt létező trachyt vagy darla kötöl, melly táblákra hasad, vette nevét hihetőleg. *Csik hegy* – Ezen hegyről a' lemenet meredeksége miatt felette sik valószínűleg hajdan Sik hegy névtől vette elnevezését. *Csipkés határdomb*. Hajdan itt egy Csipkeáros találtatván holtan, itt temettetett el. *Dobogó tető* – Valaha szőlő volt az aljába. *Disznó völgy*. Disznó szállás. *Faragványos*, nagy terjedékű, kelet dél-re nyúló hegy, alatta van egy forrás kut, a' bényei határszélbe, melly *hárs kut* nevet visel, - a felette lévő hárs fától. *Gyertyános út*, gyertyán fától, meredek kapaszkodójának egy részét *Megyasszai nyaknak* hívják, az illy nevet viselő személyen itt történt szerencsétlen eset miatt. *Hideg bércz* – kenyér idomu hegy, alatta van egy kies völgyben a' bö forrású, szökés vizű úgy nevezett *Hideg kút*. *Három határ zugja. Három kut*, az ezen téren lévő három forrástól. *Hollos* – A' tokaji hegynél magasabb, kupak alaku csucs a' határbeli hegyek között leg magasabb, csupa sziklából áll, a' szürkélő színbe egy pincze sir forma van kifaragva. *Köves hegy tető* sok fehér vereses kövektől. *Köporos völgye* – köportól. *Murány völgy* van két kristály tisztaságú hideg forrása. *Molyvás* magas erdő, bércze hegyes, és sziklás, oldalán van egy meredek rész, melly *lohalál* nevet visel, a' fa hordás itt nagy kinnal eszközölthetvén. *Mekcs vár*, vagy *Pest hegy* észak nyugoti része nagy meredekség, a' keleti oldalán van egy bánya alaku üreg, mellyből sárgás víz foly ki, a' neve *Arany bánya*, ki álló szirtjei várat sejdítenek. *Ovár* – A' környék legmagasabb hegyei közziül való, teteje lapos, a' közepén tó van, tetejének kerülete föld hányással, 's föld sánczczal van kerítve, úgy hogy kívülről a' meredekség miatt nehéz volt a' feljövétel, 's a' belől való védelem pedig könnyű, Keletről volt a' feljárás. Valószínűleg a' tatár

pusztítás alatt itt találtak az üldözött lakosok menedéket. Ezen hegynek déli oldalán fekszik egy kút, ez a' gulyának délője és éjjeli tanyája. *Papok völgye. Rakottys* – lejtős hegy, itt terem sok nyír fa és rakottya. *Somos oldal* – az ott termő somfától. *Sovány tető. Vár hegy* – régi vár omladékai, melyről Szirmai in notitia Topogr. Cottus Zempl. Emlékezik *Villongó Fark* – be nyulik két határ közzé a' két szomszédos város közt ezen tér villongás alatt állván per alatt volt. *Visszafolyó kút* – Egy nagy mély árokba a' faragványos és Mekecs vár között, mellynek vize az Erdő bényei határ felé Északnak folya, innen vette nevezetét. *Macska kö.*

Táj szavak

Töltvény a' szőlő pásztorok kunyhói részére feltöltött hely.

Homlitás – a' Szőlő veszőknek le döntése, hogy így a' szőlő tőkén szaporítsanak – hihetőleg ezen deák szótól humilitare.

Kelt Tállyán 1864. május 31-n PECSÉT

György István ms
városi fő Jegyző

Szentlélek László ms
város fő bírása

Helynevek Tarczal városából Zemplén megyéből

Az 1-ső pontra Tarczal város kiváltságos Szabadságokkal bíró Szabad Mező város fekszik Zemplén megyének a Hegy aljai járás Szolga birói kerületébe.

2. p. A városnak egyetlen elnevezése Tarczal.

3. p. Ős neve ugyan csak Tarczal.

4. p. Leg elsőben említetik Árpád ős korából, a' mennyibe árpád a' tisztán ált kelvén, a' Tarczali határba a' Taktaig terjesztette ki seregét.

5-re Magyarokból népesített

6. A város neve eredetét vette Árpád Turzul vezéretől, a' mennyibe Árpád ezen területet Turzul vezérének adta.

Jegyzés. Tarczal város történelmét terjedelmesen lehet olvasni: Babocsaj által írott ezen czimű könyvből Fata Tarczaliana.

7. A város határába elő fordulo utszák és düllök el nevezései:

I. Utszák

Felső sor útsza, Schwáb sor útsza, Nagy útsza, Morgi útsza, Sinór útsza, Vízsor útsza, Major útsza, Trincseti útsza, Olaj útsza.

II. Szántó földek

Ludas, Czigány heverés, Alajjáró, Terézia, Szoporty, Két henye köze, Szilak, szer, Bagjos, Mézes máj, Zápórós, Határ szél, Sovány szék, Görbe földek, Bijató, Kengyel hát, Paksi hát, Kövesd, Vigyorgó, Remeték alja, Veresek alja.

III. Rétek.

Sarkér, Homorud melléke, Bócsér melléke, Asszu fa hát, Zsombekos, fázás ér, Zsercz hát, Hódos köze, Nagy és Kis Sulymos hát, Valad környéke, Solymos köze, Bika Zuga, Hártyás tó környéke, Csereköz, Bihalom, Ekere, Kengyel hát, Zugoly hát.

IV. Legelők.

Peszér, Borjú szög, a Koz[...] szög, Két ág köze, Sovány szék, Szoporty, Kun szállás, Rigós, Nagy ér környéke, Csere eleje, Erdön innen és Erdön túli legelők.

V. Erdők

Száraz, Csokás, Vizes, Alsó és felső Szarvas Árnyék, Kő bánya, Csuka, Pócs, Tarczi, Meleg máj, Paksi, Alsó felső Turzó, Nagy és Kis Bige, Kati szék völgy, Téglás, Közép Baksó, Barát, Kis és Nagy Deák, Puskás, Nagy és Kis Mogyorós Forrás, Felső Baksó fürke, Agyag szoporly, Füstöke, Perőcz Szoporly, Pál Deák, Nagy és Kis Czeke, Lantos, Juhos, Váti mandulás, Lestár, Dobai, Kis fekete hegy, Farkas, Zakariás, Bajusz, Vinnai, Nagy és kis nyavalya, Róka, Bakonyi, Bodonyi, Püspöki, Zombori, kis váradi, Vigyorgó, Elő hegy, Lónyai, Belevári, Kövesd, Közép hegy, Péter Deák, Kassai, Nagy és Kis Remete, Schiller, Serfözö, Szepesi, Sárosj, Szentkereszt, Varga, Por tö-rő, Nyulas, Keleti, nyugati Taszólia, Pécsi.

VII. Tavak

Takta, Ively, Hosszu, Lapos, kis és nagy ökor tavak, Peszér, Nagyér, Kenéz, Pap tava, Mikola tava, Ereszvény, Kis és nagy Sulyom, Fázás ér, Homorud fenék, Bócs ere, Hodos, Torma, Nagy és Kis Volad, Kis és nagy kengyel.

VIII. Erek

Malom ér, Kereszt ér, Rigos ér, Csuka ütő ér, Kárász ér, Bócs ér, Bocskoros ér.

Kelt Tarczal 2-n (!) 1864.

Csőrghe Benjámin
Jegyző

Illésy András msk
Fő biro

Helynevek magyarázata Tokajban

Község neve Tokaj. Legnagyobb elterjedéssel bir Tokaj nevezet, 's ország szerte is ez ismeretes egyébiránt német ajkuak 's külföldiek által általában Tokaynak iratik.

A községnek hajdani elnevezése volt Tokai. A város régi pecsétjén is ezen fel irat olvasható.

Nem tudhatni hogy tokaj mikor említettett legkorábban, mivel a város iratai a Basta féle had járat alkalmával elpusztitattak. Legelőször előjött Sztokaj, Tokotaj, és Toktáj név alatt.

Monda szerint a név keletkezett a Tisza és Bodrog folyamok össze folyása körül, hajdanában gyakorolt fok-halászatból, minthogy Tokaj város első lakosai halászok voltak, 's általában ezen üzlet ággal foglalkoztak. Indokoltabb vélemény szerint a város elnevezését nyerhette a közelében folyt *Takta* vízeről, mely a magyarok bejövetele alkalmával itt lakott szláv nemzetségek által Tokotának neveztetett, később Tok taj más vélemény szerint a Tokaj név a „Sztokaj” vízszakadás tót szóból keletkezett 's Sztokajból lett elvégre a szép hangzás szempontjából Tokaj.

A község határában elő forduló topographiai nevek következők:

Vár illetőleg *Tokaji vár*. Fekszik mostani rom maradványaiban a Tisza, és Bodrog vizek által képződött föld nyelven. Béla névtelen jegyzője és Dugonics hagyományai szerint a magyarok első bejövetele alkalmával e várat már itt találták, 's akkor neve volt „Hymes udvar”. Igazi erőssége a Csehek által 1440 körül építetett fel. 1500 év óta, hova okírataink visszavihetők e vár mindég tokaji vár név alatt említettett, 's az egész környék parancsnoksága alá tartozott. Nagy szerepre volt e vár hivatva a törökök magyar országban uralma, a Kurucz, és Labancz hadviselés alatt, míg végre Rákóczi Ferencz idejében lerontatott, 's alapjában eliszapoltatott anyira, hogy jelenleg néhány lőrésnek mutatják csak egy kori fontosságát.

b) *Fegyveres* határbeli dülő, nevét kapta a magyarok bejövetele alkalmávali e sikon a tokaj-tarcsali hegy alatt történt fegyveres letelepedéstől. Monda szerint innen indult fel a hegyre Turzoll vezér, a hegyen túli vidék megszemlélésére. Mert azon vidéket Árpádtól ajándékkül kapta 's a hegy alatti Tarcsal város tölle nyerte nevét. E kisdud sik földön még mindég lelhetők régi fegyver darabok.

c) *Rákóczi hegy* promontorium elnevezése, valószínűleg Rákoczi egykori birtokosságától.

d) *Dobó, Pócsi* promontoriumok — egykori birtokosságától viselik nevüket.

e) *Máriás* és *Batka* hegy promontoriumok; régibb emberek tudomása és emlékezete után nevüket onnan nyerték, mert a *Máriás* promontorium déli fekvésű 's jó talajja jó bort termelt, s amíg a másik promontorium északvást irányú fekvése, 's magassága miatt silányabbat. Innen a két hegy rész össze hasonlítván, amannak bora máriást érőnek tartatott, míg emerre azt mondták, hogy „batkát sem ér”.-

f) *Csepegő hegy* promontorium nevet onnan vette, mert kedvező fekvése, és északi szelektől óvott helyzete miatt ezen promontoriumon levő szőlők a tulajdonosok fáradoalmait mindig bő must csepegéssel jutalmazák.

g) *Nagy és Kis Garai, Óvár, Turzó, Abagi*; mind az egykori birtokos családoktól vett elnevezetű promontoriumok.

h) *Palota* Hajdan a Rákoczy család szöllője közvetlen a város felett kelet északra fekszik, alatta terül el a mondott család egykori udvar háza, mely jelenleg a magas kincstár tokaji uradalma hivatali helyiségeül szolgál. Maga szőlő elnevezését onnét vette, mert annak termése használtatott fel a családi palota fogyasztására.

i) *Hétszölő*, hegy promontorium igen alkalmas föld talajjal, déli fekvéssel a hegy derék részén. Jelenleg a császári udvar magán birtoka, elnevezését onnan vette, mivel ezen több mint 25 holdat tevő szőlő darab 7. kisebb szőlőből tagosított egy egészé, valamint

k) *Hétórmó hegy* promontorium kelet déli fekvéssel, az azon szőlőkben hullámzatosan fekvő 7. oromzatról neveztetek el.

A határbeli többi hegy, rét, és legelő promontoriumok, és dülők hely neveikre nézve magyarázathoz nem lehet jutni; ilyenek volnának:

aa) hegy promontoriumok – *Malom feli, Bartus, Boglyos, Keskeny ág, Izdenczi, Pál kocsi, Bárta, Szappanos, Hitvány, Galya, Verebes, Pusztá, Meleg oldal, Hársas, Szeles, Hideg oldal, Aranyos, Kálodás, Lencsés, Szerelmi, Kertes – Bige, Ménesoldal, Nagy szőlő, Mogyorós, Kónya, Nyesti, Baksa, Kandus, Tajpó, Békató sat.*

bb) Rét és legelő dülők: *Ively, Körtvélyes, téglaszín, Szög, Bodrog köz, Felső mező.* Valószínű azonban hogy az ivelyi dülő nevét a rajta át folydogáló *Ively* vizeztől vette. A *Körtvélyesi dülő* az azon területen hajdanában körtvefákból képződött vadon erdőségből. A *téglaszín* az e területen még nem régen is fel állott téglá vetőről.

A *szögi dülő* a tiszának oly szerű kanyarjától, mely szerint e terület az által körül vétetvén valóságos fél szigetté idomult, végre a *Bodrog köz* dülő a Bodrog, és Tisza folyónak közötti fekvésétől.

Kelt Tokaj Majus 14 864.

Karácsonyi Tamás
város főbírája

Helynevek Mád város községből Zemplén megyéből

1) Mád városa tartozik a' Tisza melléki kerületbeli Zemplén megyének Hegyallyai (:Tokaji:) Járásához.

2) A városnak tsupán egy neve él ez ismeretes ország szerite és soha más neve nem volt - ez Mád város.

3) e' városnak soha más elnevezése nem volt.

4) e' város hogy mikor emlittetik legkorábban arról semmi adatunk nints a' Város Jegyző Kőnyve 1598-k évbe kezdődik.

5) Hogy honnan népesítettet legyen azt homály fedi és rolla sem nép monda sem hagyatékából semmit nem tudunk -

6) A Név eredetéről sem hagyományból sem irott sem nyomott emlékekből semmit nem tudni -

7) A Város határában következő topographiai nevek fordulnak elő például - *Mező - Őszhegy* düllő név alatt - Köz legelőül használtatik - Szöllök - és pedig *Középhegy* düllő nevét onnat vette mert három hegy közepén fekszik - *Holtvölgy* - nevét onnat vette mivel az őn gyilkosokat oda szokták valaha el ásni - *Sarkad* - *Birsalmás* düllő nevét onnat kapta mivel sok birsalmát szokott valaha teremni - *Csokus* nevét vette az édes Csoktol mivel igen édes bora terem - *Urbán* nevét vette mivel leg elsőbb egy Urbán nevü ember épített ott szőlőt - *Juharos* - valaha juharfás erdő volt - *Győtrik* igen erdöss földü szőlő ember győtrő - *Pertze* perrel foglaltatott valaha - *Szentamás, Bomoly, Vilmány, Butskaj, Petneházi* nevét onnat vette mivel a' monda szerint Petneházi a pártos Tököli Imre vezére birta - *Suba* - *Vas* - kemény földé mint a vas - *Király hegy* igen nemes bort terem *Veresek* valaha sok veres bor természetett ezen düllőbe - *Köves hegy* igen kö szirtes helyen fekszik - *Bétsék* igen betses bort terem nevét onnat költsönözte.

Szilvások - például *Fördőházi szilvások* nevét onnan kapta Mivel benne nevezetes *fördő* létezik melly a helybeli népségnek kényelmes nyári mulató helye -

Erdő *Szobahegy* düllő nép monda szerint valaha a' volt földes uraság szobái fűtésére ezen erdőből szolgáltatott fa - *Rakottya* sok rakottya termett benne - *Szárhegy* vékony magas tsutsa van - *Dios* a' monda szerint valaha diofák voltak benne - *Hollos erdő* sok hollo madár lakta -

Szántó földek - *Szilvások* valaha Szilvások voltak itt de kiirtattak - *Hosszükötél* hosszú fekvésétől vette nevét - *Sarkad*.

Határ szomszédok Napkeletről B. Kisfalud és B. Keresztur Kösségek határai - délről Zombor Kösség határa Nyugotról Szerencs Rátka és Tállya város határa Eszakrol E. Bénye erdősége.

Uttza *Nyak vágo* - a monda szerint valaha ott egy asszonyt nyakaztak le -

Kelt Mád Majus 12 1864

Jakabb György ms
fő biro

KOVÁTS DÁNIEL

Vitás helynevek, változó elnevezések Sátoraljaújhelyen

Hosszú évek óta foglalkozom Sátoraljaújhely történeti topográfiájával és helyneveivel, de nehezen jutok feladatomból végére. Az eddigi két helynévi szótár¹ után jó lenne az érdeklődők kezébe adni a harmadikat is, amely az egykori zempléni megyeszékhely és a hozzá csatlakozó három község (Károlyfalva, Rudabányácska, Széphalom) névanyagát tartalmazza. Gyűlik az adatközlőktől, a nyomtatott közleményekből, a levéltári iratokból, a térképekről megismert adatállomány számítógépemben, de a források szinte kimeríthetetlenek, mindig kerülnek elő újabb és újabb adalékok.² Az anyag rendezését és lezárását nemcsak a bőség zavara nehezíti, hanem az olykor egymásnak ellentmondó vagy kétes értékű adatok közötti eligazodás bonyolult volta is.

A helyneveket a területen élő emberek közössége teremti, illetve szentesíti és adja tovább. Mivel hosszú időn át a szóbeli hagyományozás őrizte meg a neveket, számolnunk kell az ezzel együtt járó módosulás torzító hatásával. De amikor a hivatalos névadás már írásban rögzíti az elnevezéseket, abban az időben is találunk eltérő formákat, megtévesztő információkat. Az adatok egybevetésével, elemzésével többnyire kideríthető a helyes névalak, illetve a név és a megnevezett hely, objektum viszonya; gyakran megesik azonban, hogy a rendelkezésünkre álló ismeretek nem elegendőek ehhez. Bonyolítja a helyzetet az is, hogy a neveket adó közösség az idők múlásával ugyanazt a nevet más helyre vonatkoztatja, s akaratlanul is megnehezíti ezzel az utókor tisztánlátását. Természetesen ismernünk kell, sőt: el kell ismernünk azokat a törvényszerűségeket, amelyek a névadásban és a nevek életében hatnak, amikor tehát vitás vagy megtévesztő névhasználatról beszélünk, nem akarok bírálni, bántani senkit, csupán a tanulságok kedvéért szemléltetek néhány névtani jelenséget. Példáimat a formálódó újhelyi helynévtárból veszem.

Hol van és kié a Főtér?

Kezdjük a városközponttal, hiszen azt gondolhatnánk, ott minden egyértelmű és világos! Újhely esetében azonban nem így van. A kiinduló probléma itt: **főutccal** vagy **főtérrel** van-e dolgunk, továbbá hogy az – akár térnek, akár utcának tekintjük – milyen szakaszokra osztozik. Ha visszatekintünk, azt látjuk, hogy elődeink is bizonytalanok voltak ebben, „határozatlanságuk” a névadásban is megnyilatkozik. 1865-ben megjelent könyvében Hunfalvy János azt írja a városról: „*Főterén* a katolikusok nagy temploma, oldalt

¹ Balassa Iván–Kováts Dániel: Sárospatak határának helynevei. Sárospatak, 1997.; Kováts Dániel: Az abauji Hegyköz helynevei. Sújhely, 2000.

² Két közleményem jelent meg ebből az anyagból: Sátoraljaújhely nevének változatairól (Névtani Értesítő, 25. k. 2003. 34-36.); Sátoraljaújhely arculata az utcanevek tükrében (Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2004. 233-243.)

A VÁROSKÖZPONT AZ 1920-AS ÉVEK KÖZEPÉN A PLÉBÁNIATEMPLOM TORNYÁBÓL LETEKINTVE

a kissé alacsony vármegyeház van”.³ Egy újságcikkben 1866-ra vonatkoztatva viszont azt olvassuk: leégett az egész újhelyi *főutca* a katolikus templommal együtt.⁴ Az 1905-ben megjelent megyei monográfia is szemlélteti a bizonytalanságot, amikor *Fő-térről* és *Fő-utcáról* egyaránt említést tesz.⁵ Utal viszont arra, hogy a főtér voltaképpen a városközpont térláncolata: *Kossuth tér, Széchenyi tér, Fő tér, Fő utca, Wekerle tér, Kazinczy utca*. Ha azonban ez a sorrend, akkor mit tekintünk Kossuth térnek? A mai Kossuth utcát? És hol a határ a Főtér és a Fő utca között? Nem a monográfia szerzőjének tárgyismeretében van a hiba, őt is megteveszthette a többször változó hivatalos névadás, valamint a helyi névhasználat ellentmondásossága. A városlakók utcának és térnek egyaránt nevezték a városközpontot, amely mind az utca (nagyjából párhuzamos házsor határolja) mind a tér (közepe orsószerűen kiszélesedik) kritériumainak megfelel. (Látható ez a fenti képeslapon.)

A főutca korai megnevezése *Derék utca* volt.⁶ Sokszor egyszerűen *Piacnak*⁷ nevezték a központi térséget, s természetesen *Piactérnek*⁸, *Piac utcának*⁹ is említik. Azonban – mivel a piacok helyszíne is változott – ez a megnevezés sem egyértelmű minden összefüggésben. Amikor a hivatalos névadás keretében jeles személyiségekről nevezték el az utcákat tereket, akkor sem vált egyértelművé a helyzet, akkor is voltak változások. Ma *Kossuth tér* a neve a város főterének, s ez mindenki számára nagyon természetes és logikus, hiszen itt áll a nagy haza-

³ A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. Pest, 1865. II. k. 274.

⁴ Zemplén, hírlap. 1944. jan. 8.

⁵ Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely város. Bp., é. n. 146. A településekről szóló fejezeteket Vende Aladár írta.

⁶ Pl. 1680: *Derék ucza*; 1721: *Derék Uttza*; 1814: *Derék Úttza*.

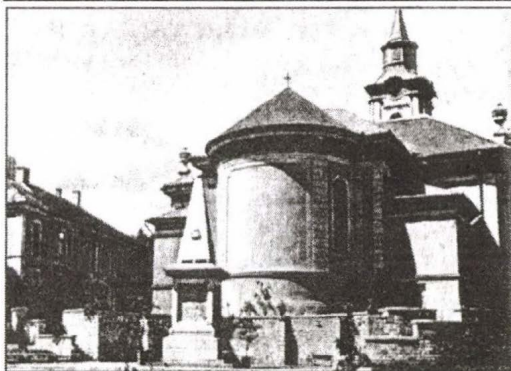
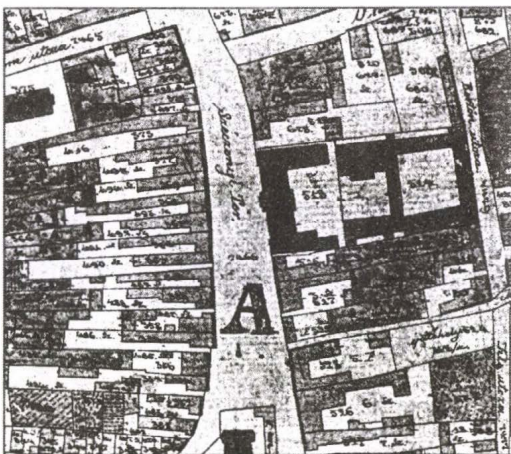
⁷ Például: 1794: „*Piacznál*”, 1850 körül: „a *piatzra* terjedő templom felé”.

⁸ Pl. egy 1873-as térképvázlaton: *Piac-tér* a Plébániatemplom előtt.

⁹ Pl. 1660: „a *piacz utzaban* lévő házát”; 1721: *Piatz Uttza*; 1759: *Piac-úcca*; 1790: *Piacr ucca* stb.

fi szobra, itt van az egykori megyeháza, Kossuth közleleti pályaindulásának jeles helyszíne. Kevesen tudják, hogy csak az utóbbi 30 évben nevezzük így, előtte (1948-tól) *Ady Endre* nevét viselte a tér, korábban, 1930-ban pedig *Horthy Miklósról* neveztek el.

De változatos története van a *Széchenyi* térnek is, hiszen valamikor a mai elnevezés érvényességétől északra lévő a térséget, a mai *Kossuth teret* is ideszámították.¹⁰ A *Hősök tere* hivatalosan az egykori Széchenyi tér déli szakaszának átnevezéséből keletkezett 1948-ban. Téved azonban, aki azt gondolja, hogy a névadást kizárólag az elesett szovjet katonák meg a partizán áldozatok itt felállított emlékműve motiválta, hiszen már 1938-ban tervpályázatot írtak ki a tér kialakítására, 1939-ben pedig elhatározták, hogy „a hősök emléke ezen téren örökítségük meg”,¹¹ s ide helyezték át a Horthy Miklós térről az insurgensek, a Napóleon elleni győri csatában 1809-ben elesett nemesi felkelők emlékművét. Ezt a helyzetet látjuk az itt bemutatott korabeli képeslapon.¹²

Amikor a nevek vándorolnak...

Más példánk is vannak arra, hogy egy-egy utcánév érvényessége megváltozik. Bercsényi Miklós kuruc generális nevét kezdetben a *Mezeyháza* épületegyüttesének keleti végében húzódó utca viselte. 1930-ban azonban a képviselőtestület elhatározta, hogy „a *Bercsényi utcát* gróf *Széchenyi Ernőné* utcának, a *Csillag közt* Bercsényi urcának nevezzék”,¹³ mégpedig azzal az indokkal, hogy a grófné, a jótekingyű *Sennyey Mária* (1867–1945) ebben az utcában állította fel népkonyháját. A hosszú nevű *Gróf Széchenyi Wolkenstein Ernőné utcából* azután 1948-ban az ugyancsak összetett formájú *Sallai és Fürst utca* lett, 1990 óta pedig *Hajnal utca*. De utóbbi névvel már korábban is illettek utcát Újhelyben; 1826 és 1902 között vannak

¹⁰ Ez a helyzet az 1869-es népszámlálás idején, és ezt jelzi az itt közölt, 1866-ban készült térképrészlet is. Érdekeséggént említem, hogy 1859-ben, amikor Kazinczy születésének 100. évfordulóját ünnepelték, a *Kazinczy utca* nevet vették az insurgens-emlékmű oldalába (vö. Töldy Ferenc, Fővárosi Lapok III. 2:219).

¹¹ Sátoraljaújhely város képviselőtestületének jegyzőkönyvei, Zemplén Levéltára. V-2071/a. A továbbiakban: JkvS.

¹² Az előző oldalon közölt fénykép tanúsága szerint ez az emlékmű a templom és a Kossuth-szobor közötti térségen, a mai szökőkút helyén állt. A város képviselőtestülete 1945 októberében határozta el, hogy végképp lebontják, és a partizán hősöknek állítanak a helyén emlékművet. Erre 1948-ban kerül sor, azóta áll itt Kerényi Jenő szobra.

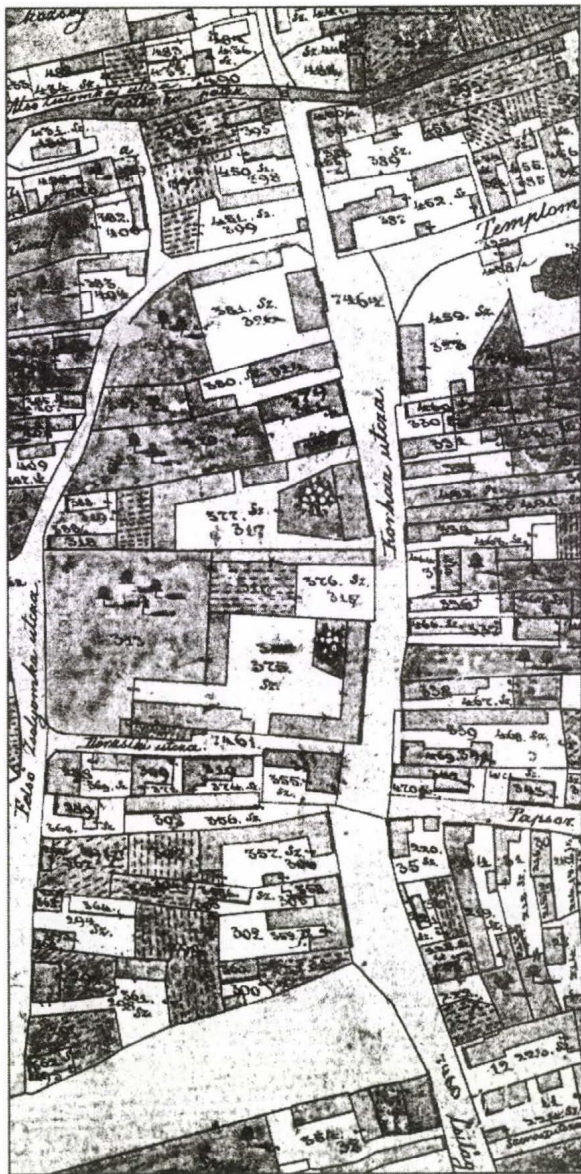
¹³ JkvS. 1930. 133.

ÚJHELYI TÉRKÉPRÉSZLET 1866-BÓL¹⁴

rá adataink, az 1866-os térképen is szerepel; a 20. század elején bekövetkezett utcanév-rende­zés idején lett belőle *Kölcsey Ferenc utca*.

Vándorolt a *Szabadság tér* elnevezés is.¹⁵ Rövid ideig ez volt a főter neve, azután a Hecskén elterülő vásártér neve lett. Zavarokat okozhat továbbá többek között a *Csalogány utca*, amikor a nevet helyhez akarjuk kötni, ha nem vagyunk tekintettel az előkerült adat időpontjára. Újságközleményekből tudom, hogy 1902 előtt *Csalogány köz*nek nevezték a Barátszeren a későbbi *Vörösmarty utcát*,¹⁶ ugyanakkor azt is olvastam, hogy 1905-ben *Csalogány köz* volt a *Kazinczy utcából* a kórház felé vezető utca neve (nevezték *Sikátor utcának*, *Kórház köznek* is, 1907-től *Sennyey*, 1948-tól *Bajcsy-Zsilinszky utca*), de így hívták a kórház mellett a Gyarmathy-villához felvezető utcát is. Ennek „oka az, hogy abban az időben ezek az utcák még alig voltak kiépítve. Lombos ligetek váltakoztak itt, melyekben tényleg rengeteg csalogány tanyázott”.¹⁷ Az 1869-es népszámlálás idején a mai *Mártírok útját* nevezték *Csalogány utcának*, és ezt a nevet 1907-ben vitték át a mostani ilyen nevű utcára, amikor az előbbi (1948-ig) *Erzsébet királyné útja* lett. Hogy a kép még változatosabb legyen: 1905-ben azt írja a megyei monográfia, hogy a *Fülemile-utcában* épül az Erzsébet Kórház.¹⁸ Azt mondhatnánk erre: ez is madár, az is madár. Csakhogy *Fülemile* (*Füle-*

¹⁴ Kataszteri összeírás újhelyi birtokvázlatai. Zemplén Levéltára (a továbbiakban: ZLt.), VI-102/a. 136. d.

¹⁵ A megyei monográfia érdekes megfogalmazása szerint: „a *Szabadságtér*nek nevezett *Széchenyi-tér*en” van a katólikus templom. Borovszky i. m. 146.

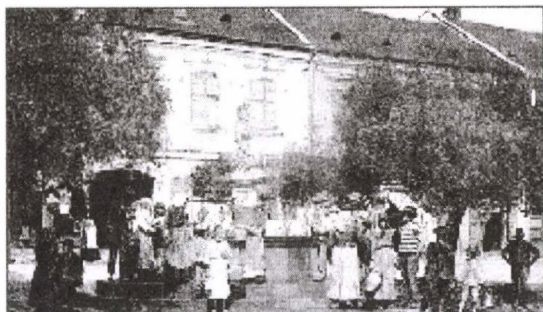
¹⁶ Zemplén, hírlap, 1942. máj. 2.

¹⁷ Zemplén, hírlap, 1944. jan. 30.

¹⁸ Borovszky i. m. 149.

A MEGYE-KÚT A FŐ TÉREN
A KOSSUTH-SZOBOR MAI HELYÉN ÁLLT

miüle) utcát említenek a 18. századból a *Zsólyomka völgyében* is,¹⁹ egy másik adat szerint pedig ez volt a *Fürdő utca* korábbi neve.²⁰ Jó tudni továbbá, hogy *Kereszt tér* is több volt. Az egyiket már a 18. századtól említik, itt volt a *Barátság* piaca (ma *700 éves tér*), a másik a *Rákóczi*

utca és a csörgői út kereszteződésében volt (*Rákóczi térnek* is mondták, ma *Liget tér*), és egy további adat szerint így nevezték a *Kossuth utca* déli végén (a mai *Pataki út* elején), a laktanya előtt kiszélesedő térséget.²¹ A névadás magyarázata az, hogy mindhárom helyen fészület állt.

Az egykori *Kórház utcát* (természetesen) nem az épp száz évvel ezelőtt megnyílt jelenlegi kórház előtt kell keresnünk; ezzel a névvel a mai *Esze Tamás utca* északi részét illették (mint az előző oldalon a térképen látható). Logikus is, hiszen itt létesült a régi vármegyei kórház, mégpedig a megye tulajdonát képező egykori *sóházban*, amelyből később csendőrlaktanya lett, majd helyén felépítették a határőr-laktanyát meg a mai Esze Tamás Általános Iskola épületét (amely eredetileg állami polgári fiúiskolának készült). Ennek szomszédságában húzódott a *Dörzsiki utca* (lásd ugyancsak a térképen, ma *Báthori utca* a neve), amely a *Dörzsik* felé vezet. Nevezetes hely ez, itt állt a Rákócziak borháza, jeles szőlőterület húzódik fel a *Szár-hegy* oldalára, s híres az itt fakadó forrás. Ennek kitűnő ivóvizét már a 18. században földalatti csatornákon a főtéren át a vármegyei háza első udvarába és a megyei börtönhöz vezették le.²² Ez táplálta a főtéren álló *Megye-kutat*. Nemrég olvastam a városközpont sétálóutcává történő átépítésének tervével kapcsolatban egy látványterv alatt: „Szökőkutak szegélyezik a *Dörzsik sétányt*”.²³ Nem tudom, kinek az ötlete ez az elnevezés, de – a fentiek alapján – az semmiképp nem illik a főtér egyik szakaszára, ilyen sétány csak a domboldalon lehetne, az egykori *Borbarlang* táján.

Az előző oldalon látható térkép tanúsága szerint *Templom utca* akkor a mai *Petőfi utca*, *Papsor* a mai *József Attila utca* neve, előbbit a református templom, az utóbbit a katolikus plébánia és iskola otléte indokolja. Kevésbé megoldott a *Csillag utca* elnevezésnek kérdése; az egyik adatközlő szerint²⁴ egy bolt nevértől terjedt el, vannak akik a zsidó temető viszonylagos közelségével hozzák összefüggésbe (bár ahhoz ennek folytatása, az akkori *Gubás utca* vezet). De a név máshol is előfordul: *Csillag köz* volt a neve 1930 előtt a mai *Bercsényi utcának*, ma pedig így neveznek egy kis utcát a *700 éves tér* és a *Kazinczy utca* között.

Megemlítem még az egykori, 1948-ig használt *Károlyi utca* megnevezést, amely nem azonos a mai *Károlyi Mihály utcával*, hanem a *Vasvári Pál utca* egyik szakasza lett. Károlyi Mi-

¹⁹ Dongó Gy. Géza: Sátoralja-Újhely története. Sújhely, 1906. 302.

²⁰ Zemplén, hírlap, 1942. máj. 2.

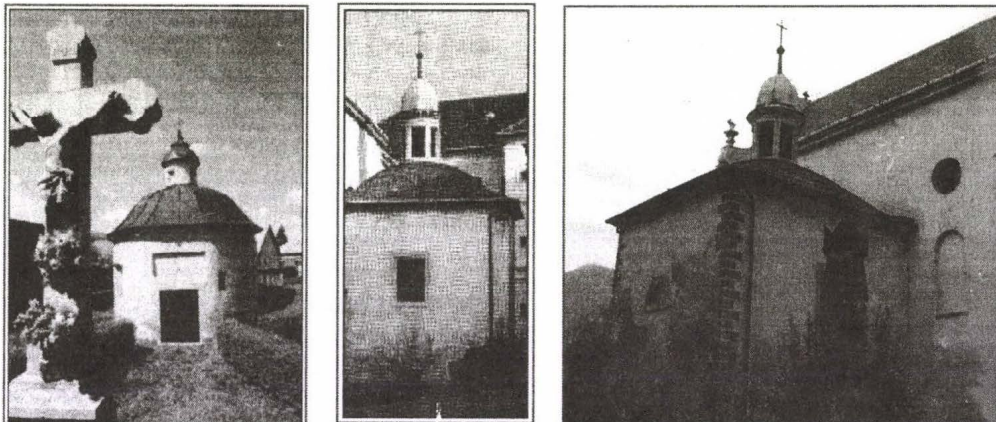
²¹ JkvS 1934. 10.

²² Dongó Gy. Géza i. m. 302.; *Borovszky* i. m. 148-149.

²³ Újhelyi Körkép, 2004. 8. sz. 13.

²⁴ Pálóczy Sándor 72 éves újhelyi lakos magyarázta ezzel a névadást Koncz Ildikónak 1966-ban.

AZ ÚJHELYI SZENTHÁROMSÁG-KÁPOLNA (balra) ÉS A SZENT KERESZT-KÁPOLNA (középen és jobbra)

hály egyébként 1948-tól két éven át az állomáshoz vezető *Fasor* névadója volt, míg *Sztálin* majd *Lenin utcának* át nem nevezték. Okozhat zavart a *Rózsza utca* elnevezés használata is. Ma a város északkeleti részén egy új utca neve, valamikor azonban a mai *Dózsa György utcát* a mai *Munkácsy utcával* összekötő útszakasz elnevezése volt, s létezett egy *Rózsás* alakváltozat is.

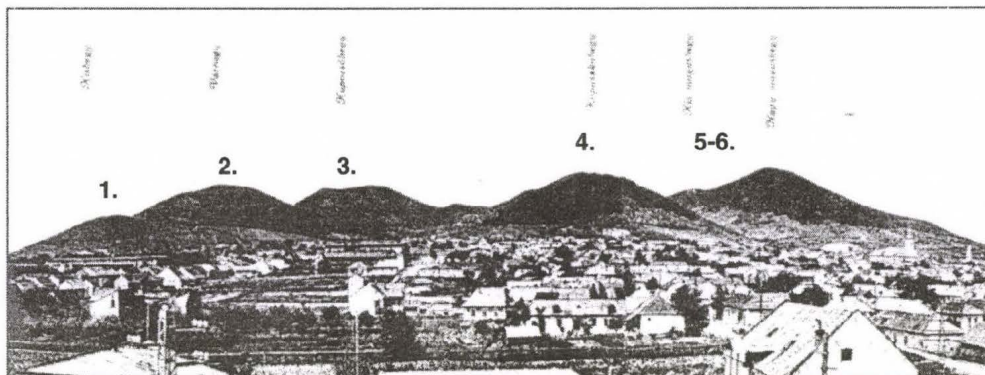
A város belterületéről még két kápolna példáját szeretném említeni, amelyek egyikével kapcsolatban forrásaim egykor engem is félrevezettek.²⁵ A Rákóczi utcában látható a műemlék jellegű *Szentháromság-kápolna*, amelyet egy korábbi pestisjárványra emlékezve fogadalmi kápolnaként 1740-ben emeltek, s amelyet néhány idegenforgalmi tájékoztató *Szent Kereszt-kápolnaként* nevez meg, holott ez az elnevezés a piarista templom déli oldalhajóját illeti. Azt ugyanis I. Rákóczi Ferenc a Szent Kereszt tiszteletére építtette 1674-ben. *Rákóczi-kápolna*-ként is említik, s a helyi hagyomány szerint annak emlékezetére épült, hogy Rákóczi megmenekült a Wesselényi-féle összeesküvés többi résztvevőjének tragikus sorsától.

Sátoraljaújhely határában, külterületén is vannak problematikus megnevezések. Ilyen például a *Galambos*, amely két külön terület nevéként fordul elő. Az egyik szőlő a *Vár-hegy* oldalában, az *Oremus* közelében; a másik pedig szántó, kaszáló, erdő a Bodrog felé, Berecki határánál. A név előfordulásakor tehát mérlegelni kell vonatkozásait. *Galambosdűlő* néven külterületi lakott helyet is számon tartottak 1945-ben a *Vár-hegy* lejtőjén. Hasonló gond lehet a *Pázsit* elnevezéssel. Egykori szántóföldről van szó a város belterületétől keletre, a *Ronyva* mentén, mely mára beépült már, nem szűkíthető azonban a mai *Pázsit utca* térségére. A források nem egészen egyértelműek. Egyrészt azonosítják azt a már 1393-ban *Sás* néven említett réttel,²⁶ egy térképvizlat szerint viszont a *Ronyva-malomárok* és a *Ronyva* közötti, korábban beépítetlen területre vonatkozik,²⁷ a Borsi felé vezető út (a mai *Rákóczi utca* alsó szakasza) északi és déli oldalára. Értelmezésem szerint a *Pázsit* a mai *Köztársaság utca* – *Balassi utca* vonalától a Ronyváig (a mai országhatárig) terjedő terület volt.

²⁵ Vö. *Daragó Ferenc–Kováts Dániel*: Sátoraljaújhely. Sújhely, 1987. 44. Sátoraljaújhely lexikonában (Sújhely, 2001. 374-375) már helyesen szerepelnek a megnevezések az általam írt szócikkekben.

²⁶ Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. (A továbbiakban: Akk.) 1904. 229.

²⁷ Tervrajz a malmok feltüntetésével 1889-ből. ZLT. Sátoraljaújhely város polgármesterének iratai. XXI-2.

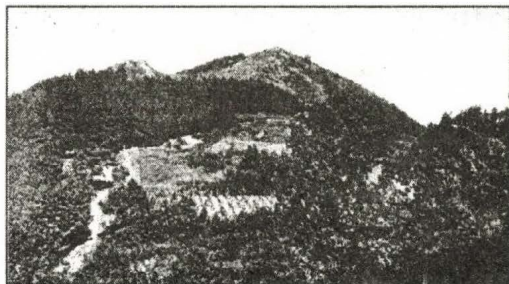

AZ ÚJHELYI HEGYEK LÁTKÉPE (kelet felől)

1: Boglyoska (Kis-hegy) 2: Vár-hegy 3: Koporsó-hegy 4: Kopaszka-hegy 5-6: Kis- és Nagy-Magas-hegy

Melyik a *Kopaszka*?

Viszonylag új jelenség tapasztalható a *Kopaszka* hegynév használatában. Amikor az 1980-as években a *Boglyoska* és a *Vár-hegy* közötti nyeregben a *Majális-parkot* létrehozták, és az jó néhány éven át kedvelt kirándulóhellyé lett, a *Boglyoskát* *Kopaszka*ként kezdték emlegetni. Két tényező játszott ebben szerepet; egyrészt ekkorra a közhasználatban feledésbe ment, hogy a *Kopaszka* elnevezés már foglalt, hiszen az a *Szár-hegy* alternatív neve, másrészt a *Boglyoska* is fátlan terület, ráillik a „kopasz” jelölés. Sajnálnánk, ha e téves névhasználat annyira elterjedne, hogy teljesen feledésbe menne az ősrégi *Boglyoska* név, amelynek szőlőiről 1567 óta vannak írott adataink, és amelyet a helyi hagyomány szerint az itt lekaszált fűből rakott boglyákról neveztek el. (Neve származhat a *bagoly*, *baglyas* közszókból is.) Pedig (mint a százéves fenti fénykép felirata is bizonyítja) az újhelyiek tudták a különbséget a két hegy között; írott, nyomtatott adatok hosszú sora bizonyítja, hogy a *Kopaszka* és a *Szár-hegy* azonos, hiszen a *szár* jelentése szintén 'tar, kopasz'. Az utóbbi elnevezés a régibb, az előbbi viszonylag későbbi fejlemény, s elsősorban a hegy délkeleti oldalára vonatkoztatható. Itt a lap alján az első kép a *Nagy- és Kis-Szár-hegyet* nyugat felől, a második pedig keleti irányból, a város felől mutatja. A „vinea in monte Zaar”, vagyis a *szár-hegyi szőlő* említéséről 1367-ig visszanyúlóan találtam adatot; a 18. századtól a *Nagy- és a Kis-Szár-hegy szőlőit* külön is összeírják, a hegy *Kopaszka*ként való említése a 19. század végétől kísérelhető nyomon. (Valamely hegynek ketős elnevezésére más példa is van, így minden újhelyi tudja, hogy a *Sátor-hegy* és a *Koporsó-hegy* azonos.) 1932-ben egy útikönyv arról tudósít, hogy a fáma szerint a *Kopaszka* volt s bo-

AZ ÚJHELYI HEGYCSOPORT TÉRKÉPE

szorkányok gyülekezőhelye, itt állt a veres barátok klostroma; megemlíti az oldalában létesült kőbányákat.²⁸ 1933-ban a helybeli turisták bejelentették a képviselőtestületnek, hogy turistautat alakítanak ki „a Zsolyomka völgyből a koppaszkaikai bányák érintésével a Koppaszka csúcsán, a táncsterem és a Kis-Nyugodó tisztásán át a Vióka nyeregig”.²⁹ 1934-ben a Koppaszka felállítandó országzászlóról írt a helyi sajtó,³⁰ 1936-ban pedig felavatták ott a Magyar Kálváriát.³¹ A földrajzi szakirodalom is számon tartja a valós elnevezéseket. Siegmeth Károly írta: „a Várhegy, Sátorhegy, Hajagos, Magos-hegy és Koppaszka-hegy egy kört képeznek és maradványait képezik a hajdani vulkán kráter-falának”, szerinte a Boglyoska és a Koppaszka-hegy felé tört ki a láva.³² A megyemonográfiában ilyen utalást találunk:

a Koppaszka hegy, „mint hajdan nevezték, Nagy-Szárhegy”.³³ Az újhelyiek büszkélkedtek a város fölé magasodó hét hegygel: „Sátoraljaújhely határában emelkedik hét csúcs: a Magas-hegy, Boglyoska, Hajagos, Szárhegy (Koppaszka), Sátorhegy, Várhegy és Némahegy”.³⁴ Kár volna, ha a helyiek a Boglyoskát neveznék Koppaszkaikának – amire pedig van már hivatkozás³⁵ –, s ezzel megzavarnák a nagy múltra visszatekintő hagyományos megnevezéseket.

Kétségtelen, hogy a mai városlakók kevésbé ismerik már a helyi helynévkincset, a Sátoraljaújhely történeti topográfiáját bemutató könyvvel nekik is segíteni kívánok, hogy megőrizhessék a nevekben megtestesülő ősi örökséget.

²⁸ György Lajos (szerk.): Sátoraljaújhely. A magyar végvárak egyik büszkesége. Sújhely, év n. [1932] 51-52., 62.

²⁹ Jkvs 1933. 209.

³⁰ Zemplén, hírlap, 1934. jún. 17. Avatására József királyi herceget is Újhelybe várták.

³¹ Vö. többek között: Högye István (szerk.): Zempléni históriák. II. k. Bp.-Miskolc, 1989. 220.; Fehér József: Sátoraljaújhely. Műemlékek, látóvalók. Bp., 1994. 16.

³² Siegmeth Károly: Zemplén-vármegye történelmi földrajza. = Akk. 1899. 130.

³³ Borovszky i. m. 148.

³⁴ Kontraszty Dezső: Sátoraljaújhely dióhéjban. = Zemplén, hírlap 1934. júl. 1. és 8.

³⁵ Hegyessy Gábor: Sátoraljaújhely környékének cíncerei. = Zempléni Táji, különszám. 1997. 13.

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CSORBA CSABA

Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42) - II.¹

Berlin

[A berlini egyetem bemutatása, Schelling óráin hallottak leírása].

A karácsonyi ünnepek is lefolytak mával (dec. 26.). Tegnap házasszonyom egyik barátommal együtt keményen megvendégelt, jóféle süteményekkel és itt ritkán látott pecsenyékkel megrakott asztalról, mire elmondhattuk, hogy igazi karácsonyunk volt. A magyar gymor igen ruganyos Berlinben, mint a jó szivacs: ha összezsugorodik a sovány kosztón, megint természetes alakjára pattan vissza, mihelyt egy kis jó nedv érinti.

Az egyetemi szünnapok jövő év [1842] harmadikáig tartanak, s így e néhány nappal szabadon rendelkezhetünk. Ma és tegnap egyházakban is voltam s láttam a királyt, királynét és sok herceget s hercegnőt. Zártszékök különösen egyszerű s nyílt, minden ablak nélkül. Az egész udvar egyszerűn öltözködik, a férfiak katona egyenruhában és sapkában, a királynő többnyire fejrben, minthogy meleg napok járnak. Az egyház ajtaja előtt 8 hintó állt, az első 4 gyönyörű hollószínű paripával s leeresztett földéllal, ebbe ült a király, testvérével, a porosz herceggel. A másikba a királynő, s így a többibe a többiek, mindenik előtt két ló. A poroszok és mi meglehetősen körülbámultuk e fejedelmi menetet. A király jelenleg Potsdamban lakik. Mindennap a királyi lakvár udvarán járok keresztül egyetembe, de a nagy vén épül[et] oly csöndes, mint a sír. A meghalt III. Fridrik Vilmos gyűlölte a fényűzést.

Gyermekvásár

A régiek gyermekeik védelmét, s az ezekre felvigyázást maguknak az isteneknek, Apollónak, Minervának és a múzsáknak tulajdonították, s a szülének gyermeke iránti kiolthatlan szerelmét kimagyarázni nem tudván, azon természeti szent ösztönből származott édes gondot az érzés és ízlés isteneinek is általadták. Különösen az anyai szív öröme és bánata szülöttének jó vagy balsorsán amilyen kifejezhetetlen, szintoly tiszteletre méltó. És éppen ezért lehet gondolkodni azon venetiai hölgy válaszszaván, ki egyetlen gyermekét halál által elvesztvén, az őt vigasztaló lelkésznek ezen beszédére: „Jusson eszébe kegyednek Ábrahám, ki az Isten parancsára kész volt minden zúgolóadás nélkül fiát feláldozni” így felelt: „óh atyám! az Isten soha sem parancsolna ilyen áldozatot egy anyának”. Ezért hajlandó az anyai szív mindazon eszközök előteremtésére, melyek kisdédét kecsegtetik, s női világának bábjátékát a képzelődés álmaiból a való-

¹ Az első részt – Csorba Csaba bevezetőjével – lásd: Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2004. 291-302. – A szövegben szögletes zárójelben a közzétévtő megjegyzéseit adjuk.

ság kies ösvényére átringatják, ezért ragad meg minden alkalmat, hogy e gyöngéd érzést ünnepléssé, szívörömet nyilvánossá tegye. Erre úgy látszik legalkalmasb a karácsonyi idő. nemcsak azért, mivel a családtagok a téli napokat inkább élék le egymás társaságában, mint az év többi részeit: hanem hogy a ker. világnak ezen ünnepe a megváltás munkájának reggele, s egyszerűsmind az ártatlan gyermekornak felmagasztalója. Igaz, hogy sok szokásokkal felhagynak az emberek, melyek a család életét átszöttek, a világosodás sugára minél inkább terjed, annál jobban hidegszik a kebel; inkább az okosság veszi át a kormánypalcát, mint a szív, s ekkor a magába vonuló ész egykedvűleg vesz sok olyat, mibe azelőtt gyönyörködött. Az ezen szülei öröm nyilvánkoztatásának idejét, módját, és örökítését a berliniek az úgynevezett gyermekvásár által alapították meg, mely december utolsó három heteiben tartatik. Mint édes gyakorlat, a lakosság szívébe van növe, mint nyilvános vásár, sose mehet ki divatból.

A királyi várpalota melletti utcákban ilyenkor végignyúló sátorokat látunk. Alig lehet elgondolni, mennyi csecsebecsék, mennyi boldogabb erszényekhez szabott drága ritkaságok vannak itt, valamit csak az ízlés, művészet, mesterség különféle anyagokban fölhasználhatnak; valami csak a gyermek kíváncsi szemét csiklandozhatja, és a szüle lelki örömeit kielégítheti, amivel csak az ifjú szerelmesek egymásnak kedveskedhetnek, s szívök oltárát tömjénezhetik, mindent találni itt.

Alig van ember, ki karácsonyi ajándékot ne vegyen, mert ez szinte vallásos szokás. Némeleyek csak egyszerűn adják egyik vagy másik napon a vett ajándékot, de sok háznál nagy ceremóniát ütnék ezzel karácson estéjén. Pompás koszorúkat, zöld és kék gallyú fákat készítenek az asztalra; ezekre raggatják az ajándékokat, és ünnepélyesen szedik le s adják ált gyermekeiknek. A szertartás, mint tapasztaltam, komoly és érzékeny; az atya buzdító beszélyt tart belörömeinek reményhangján, és a szülepár szemében a fölmagasztalt érzés gyöngyei ragyognak; és a gyermekek derült arccal s áhítattal ragadják csókra a jóltevő kezeket, s úgy fogadják el az ajándékot. Istenem! Mily nagy a különbség a szüle és szüle, a nevelés és nevelés közt.

A vásár minden nap tart reggeltől éjjeli 11 óráig, s ekkor még legérdekeseb a szép kivilágítás mellett. Egész nap népesek ugyan ez utcák: de estenkint, kivált szép időben, legtöbb bámuló s nagy tolongás van. Az udvar ilyenkor rendesen ki szokott kocszni, ha csak Potsdamban nincs, mert itt nemcsak meg nem unja magát akárki is: hanem valódi gyönyörörelvet talál. Hogyne? A gyermekcsoport örökös zaját nézni és hallgatni mulatságos. Egyik csörgő-csattogó-lobogó játékszereket hurcol a sátrak közt, másik anyja kezén bámul; harmadik anyja mellett mutogat, negyedik dajkája karján nyífog. Ez orgonasípoknak sajtáságos melódiája még a részvétlen szívet is átzeni; ártatlan korunkbai visszaható képzelünk a gyermekvilág ezen örömjajába olvad. Itt látjuk a természeti ösztönnek vegytani működését; az egész népsokaság egybeolvad, és mégis minden rokon szívek összetartanak, s külön csapatokra oszlanak szét.

De mint a legtisztább nap néha árnyékkal jár: úgy ennek a különben ártatlan szokásnak is megvan homályos oldala. Ilyenkor minden drágább, mert karácsoni ajándékokra mindennek szüksége van, akár adni, akár elfogadni vágyakozik; s ezért sok iparlovag működik üres zsebbel amint tud; legtöbb lopások és boltrablások vannak ez időtájban napirenden, s emiatt a rendőrök is szigorúbban vigyáznak, mint egyébkor. Egyik este egyetemből jövén, minthogy e vásáron kellett szállásomra keresztül mennem, igen csinos cukor és viaszműveket szedtem össze ajándokul, s köpönyegben les sapkában levén, egy lesbe álló rendőr figyelmét fölizzgattam. Én jólélekkel hazatértem, a zsebemben volt kulccsal megnyitottam az utcaajtót, s magam után be-

zártam. Egy pár perc múlva csengetést hallok; gondoltam: valamelyik laktársam akar bejöni, s kulcsát bizonyosan kifeledte zsebéből. Azonban más ember lépett be az utcaajtón s a házigazda után tudakozódott. A cseléd bevezette, s tüstént előkérte a lakók névjegyzékét. „Ki jött be e házba most legközelebb?” – kérdezte a rendőr. „Nem tudom – válaszolt a gazda –, mert itt többen laknak, s mindenkinek kulcsa van”. „Éppen most, a gyermekvásárban vettem észre egy idegen embert, ki ajándékokat szedett össze, s úgy tetszett, mintha ez ember könnyelműleg fizetett volna, kénytelen voltam gyanúba venni. Így és így volt öltözködve, ilyen volt kinézése. Nem akartam szem elől elveszteni, s e házig kísértem”. – „Uram! – monda a gazda – ez egy lelkes Magyarországból, s ilyenkor szokott jöni az egyetemből, azért nem alkudozott, jótállok érte. Ha tetszik, szobájába vezetem”. A rendőr nem fogadta el az ajánlatot, hanem megszüntetésén kétségét, eltávozott.

Liszt

Párizsi urunkban minden nevezetesebb városokban falragaszokat láttunk, melyek az átutazott Liszt hangversenyeit hirdették, ki hír szerint Pétervárra indult. A hirdetések azon módon frissek voltak, de mi nem láthattuk a vidék-szerte dicsőített művészt. December kezdetével már beszélni kezdtek a berliniek, hogy Liszt arra veszi északi útát, s e városban egyszer lépend föl. Ugyanekkor Ernst, a híres violinist is adott egy utósó hangversenyt; gyönyörűen idézte elő húrjain a különböző madárhangokat, s remekül működött egy nagy zenekarnak és egy dalszínésznőnek kíséretében. Ez alkalommal többen mondogatták, miként Ernst távozni s Liszt jöni fog, mert a két nagy művész meg nem férhet egy városban, s e kettő közül okvetlen Ernstnek kell tágítnia. Úgy történt! Amaz elment, Liszt megérkezett. Az első hangverseny hétfőre dec. 27kének esti hét órájára volt hirdetve az énekademia teremében., zártszék², belépőjegy 1 porosz tallér. Három óra alatt minden jegy kifogyott a Schlesinger boltjából, s a véletlen elkésés miatt sokan vakarták fejüket: de hiszen különben sincs épület, mely a vágyakozók sokaságát befogadhatta volna.

Lisztnek egész udvara volt, 10 s több egyének: költő, hangmester, dalnokok s egyebek. Két zongorát hordozott magával, s megfordítva fektette egymás mellé a terem közepére, hogy helyét és hangszerét változtatva, ne mindig a közönség egy részével üljön szembe: hanem minden ember láthassa lelkének arcsugárzatát, a levegőben és nyomatyukon [billentyűkön] cikázó kezeket, és érzelmvilágába fokonzint átköltözött egész embert. –

Első fölléptével következő darabokat adta:

Ouverture zu Wilhelm Tell, Andante (Finale) aus „Lucia di Lammermoor”, Fantasia über Motive aus „Robert der Teufel”, Adelaide von Beethoven, Chromatische Fantasie, von Joh. Seb. Bach, Erlkönig, Lied von Schubert, Galop-chromatique

Aki Lisztet valaha hallotta, csak az képzelheti ezen első fölléptének sikerét Berlinben, hol még eddig sohasem működött. A nőkre kivált rendkívüli hatással játszott, különben is a szép nem ilyesmikben az egész világon egyforma. Ezek akaratak ellen is fészkelődtek, s fölugráltak helyükből, s a királyi családon kezdve mindnyájan elragadtatva tapsoltak. Az előadott darabok középészén a már ellágyult s testi erejéből kimerültnék látszott Liszt huzamosan pihent, s elhagyván művésztронját, a hallgatóság közé vegyült. Később karöltve vezették vissza helyére, s az utósó darab befejezésével senki sem akart távozni, míg ezt nem ismételte. Csupán az udvarnak egy része indult ki páholyából, de az ismétléssel ez is visszatért. A berlini számos

művészek karzaton foglaltak helyet, s amennyire bámulták őt, annyira zavarodtak meg, sőt mint mondták, némelyek sírtak is, hogy zongorára sose teszik többé kezöket. Ezen éppen nem lehet csodálkoznunk, mert ha egy Liszt féle tünemény föllép, a műértők jobban meg tudják bírálni, s inkább érzik magukat háttérbe szorítottaknak.

Annyi igaz, hogy Liszt és Schelling igen fölizgatták Berlint, s bár az egyik csak mint átutazó szándékozott egy kedves estet elővárásolni: az első hangversenykor fölzaklatott szívélyek mégis gyanították, hogy őt bizonyosan lefoglalják e télre, s neki sem lesz teljes kedve onnét eltávozni.

Másnap (dec. 28.) mint egyezkedtünk, déltájon megtiszteltük Lisztet 11en, kettő viszsamaradván, a Hotel de Busse vendéglőben, gr. I. S. elnöklete alatt Erdélyből. A művész egészen kényöltönyben volt, bő kozáknadrágban, két férfiú társaságában, asztala theaedényekkel rakva. Bejelentvén magunkat, ajtót nyitott, s megelőző nyájassággal fogott mindnyájunkkal kezét. Ekkor egyik szepességi magyar barátunk, Haberer, mint megválasztott szónok, német ajkon, de magyar szívvel e rövid és velős beszédet tartá:

„Mikor önt a hon fiai tisztelve köszöntötték (Pesten), nem részesülhettünk a közörömben, melyet a Dunán fővárosunkba vitt. És midőn önt a magyar ifjúság örömittasan fogadta körébe, mi nem valánk ott, mert közülünk már akkor sokan messze éltek a hazától. De azon pesti nap utóhangja a távolban is megragadta keblünket, s örültünk, hogy a fennlekesült (hochbegabt) művész mienk. Most már önhöz közel lenni s forrón köszönteni nekünk is jutott. Üdvözljük önt! Nem a hazában ugyan, hanem hazafi lélekkel. Eljöttünk, hogy ismételjük azt, mit a magyar büszke lelkesedéssel s tiszta öntudattal vallott: hogy a művészet nemtője már eljutott a hős nemzethez is. És megjöttünk, azon örömünket hirdetendő: hogy ön mienk! Mienk! Kit Európa elismerve becsül, ki minden lelket megbájjol, és mienk! Kit minden föld örömmel fogad.”

E szókra röviden, de érzékeny hangon válaszolt az ellágyult művész, s a szónokot megcsókolta. Aztán beszédbe eredt Magyarországról, porosz egyetemi tárgyakról, említette, hogy Magyarországot nemsokára meglátogatja, és hogy e magyar szívességet többre becsüli a tegnapi tapsnál. Előhozta Schellinget is, s midőn említették: hogy a híres férfiú tegnapi concertjében jelen volt, nagyon fölvidult, s különös örömét szavakban is nyilvánítá. Ki e jelenetnek tanúja volt, Lisztet magyar lelkületűnek tapasztalhatta. Beszéde fonalán jövő sz9ombati concertébe mindnyájunkat meghítt, ígérvén, hogy magyart is fog játszani. Ez ajánlatot hallgatva fogadtuk el, holott előre kimondtuk, hogy a csinos köszönet mellett lemondunk róla, s emiatt később rövid szóváltás is történt köztünk. A derék művész minden mozdulataiból kitűnt, mennyire kedvesen vette látogatásunkat, s rövid idő múlva kézszorítások közt bocsátott el...

Szászország - Dresda

Midőn az osztrák birodalom szélére értünk, még egyszer megvizsgálták levelünket s útnak bocsátottak; a keskeny határkő messze vetett s idegen honba zárt. Szászország szélén Hellendorfnál becsületesen megmotozták táskánkat, és a gyapjús szekereket hosszú nyársakkal keresztül-kasul szurkálták. E nevezetes állomáson pihenni s falatozni kellvén, azonnal a pénztan elemi oskolájába lép az utas, és ha az asztalbér fölöslegét ismeretlen szász pénzaprólékokban kapja vissza, nem tudja, hányadán van: az ezüst garasok oszladékai, a pfenningek csaknem kábulásig csigázzák a számító észet; s mit nyert vele? azt mit a cigánynak éhezni megtanult s tudományába döglött lova. A széttagolt Németország minden részeiben új pénzmódosítások fordulnak elő; és a sovány lelkű pénzhalász könnyen behálózhatja zsebünket.

Szászország fővárosába eleven út vezet, melyet Michlitz patak metsz ketté; vize vörös; ágy pirítja-e olyá, vagy sajátsága, ő tudja; hídjáról foganatlan a vegytani vizsgálat. De annál foganatosab a mezőre sétáló csoportoké: néhány férjfiú és egy nő tudniillik barátságosan ballagtak; a nő egyik férjfiú köntösét hurcolta hóna alatt; s mi lehetett az árva? Bizonyosa felesége az emancipált férjnek. Kell, nem kell, utoljára is Aeneas fogja apját hátán hurcolni, mint meg vagyon írva.

Dresdába este jutni annak, ki légszesz világítást addig nem látott, szebb s meglepőbb, mint nappal. A sebes lángú gáz minden olajos mécset homályba borít. De kedvesen meglepő e királyszékű város napvilágnál is nem annyira szabályszerű házaival, mint fürge lakóival, s díszes középületeivel. A remek udvari cath. templom, főoltárával, s azon 64 szent szobrokkal, mellyek küljét gazdagítják, a gyönyörű asszonyok temploma; a kedves új színház; a csodálatos Zwinger mint új vártöredék; a csinos zsinagóga; a 16 boltozaton ülő vaskos híd; II. August újvárosi érc lovagszobra; néhány jeles mulató kertek; s egebek figyelemre méltók.

Belkincsei nagyszerűk és gazdagok, ezek nevezetes tárai egyike a zöld bolt, 8 teremében rendbe szedvék a drága művek; az elsőben: bronz, 2dikban elefántcsont gyűjtemény, 3.ban mosaique-zománc-borostyánkő-gyöngyház-korallművek. 4.ben arany, ezüst asztali edények, rubin kelyhek, arany sodronyművek, falórák, 5.ben metszett kövek, kristály s finom kőedények, 6.ban gyöngy-drágakő gyűjtemény, 7.ben fametszvények, lengyel királyok koronázásárai eszközök, 8.ban Dinglinger remek aranyművei, pompás fegyverek, díszjelek, drága kincsek.

Remek képtárában sort foglalnak a szabadabb ecsetű Venusok. E csarnokokban mindenhol másolókat láthatni: férjfiak, nők, lányok ülve, földszint- vagy faállásokon napról napra másolják itt a darabokat; a teremtő művészet e hallgatag országában a szabad lelkek s korlátolt kezek munkásságukat látni gyönyörűség. Néző, először a művészt, aztán az eredetit, úgy tökéletes a másolatot bámulja meg, és negyedszer is a művészre mereszi szemeit, kivált ha szép nő vagy kecses lány, de ők boldog világukból nem tekintnek ki s nem ügyelnek másra. E képírói foglalkozásból a tetszik ki, hogy itt a főstészetnek sok barátai s pártfogói laknak. Legszebb darab itt: Rafael Madonnája és a „szent éjszaka” Correggiótól. A csecsemő megváltó anyai karokon csügg, bámuló pásztorok köszöntik a kisedet, s fölül angyalok lebegnek.

Június 22kén esti 7 órakor záporosó riasztott haza Moreau azon emlékkövétől, melly Dresdától egy óranegyedre esik vetés közt, domború helyen, honnét a város szépen beláthatni. Három cserfa alatt áll a főlönyi magas faragatlan négyzetes kő, egyik-egyik oldala 4 arasz széles. Csekély földhányaton pihen az emlék, tövét otromba kődarabok földik rendetlenül. A kőtetőn egy tenyérnyi széles érclap van, rajta durva vas szablya nyúlik végig, ezen egy koszorú s legfölül nagy görög sisak, mind vasból, ez alsorokkal: „Moreau der Held fiel hier an der Seite Alexanders den 27. August 1813.” Fösvény kézzel van ez emlékkő kimérve, mert a nagy bajnok attól, ki mellett vétét ontotta, többet érdemlett. Ő a koronát fejére játszotta Napoleon ellen fogort fegyvert, mert szabad volt neki azon nagy hódítót zsarnoknak ismerni, ki szerencséje síktengere-n nem jól kormányzott s tiloshoz nyúlt. Az emlékkő mellett két férjfiút találtunk, kik kétség[telenül] kül utazók voltak, mert az egyik napolójába jegyzett. Minden rájuk figyelés nélkül beszéltek a dresdai csatát s természetesen Napoleon nevét is említők. E szóra a már haza indultak lassú párbeszéllyt kezdtek s visszafordulván kérdé az öregebb: „kegyetek tán franciák?” „Nem! Magyarok” – kapák rövid válaszul, s e szóra egész hidegen tova ballagtak. – Az udvar ezen hónapokban pillniti nyári mulatóban tartózkodik, és ha a várhoz közel örködő kato-

nák fegyverhez futnak s tisztelkednek, meggyőződik az idegen, hogy a robogó kocsin ülő apró gyermekek hercegek, nevelőkkel. A város utcái tágasak, de néhol, például a Kreuzkirche előtt durván kövezettek, annyira, hogy a járkálónak talpa is fáj bele.

Lip c s e

Dresdából délutáni 3 órakor indult ki a gőzkocsi és hetedfélkor Lipcsébe termett, s így e csuda pályázó negyedfél óra alatt 12 és fél mérföldet futott le, ide érven: hogy utasok lerakása s fölvevése és az erőmű szénnel s vízzel ellátása végett hatszor állt meg. Tizenkét nagy szekér volt a gép után ragasztva — egy-egy 50-60 személyre; a 7 elsőn utasok, az utolsó 5tön kocsik voltak s itt-ott ezekben is ültek. Lipcséből egy gőzös szemközt jött és a két hatalmas utazó egy-két lépésre oly sebessen csapott el egymás mellett, hogy a kettőt egybeolvadni képzeltem. Nevezetes itt azon hegy alá vágott út, melly kőboltozattal van megerősítve, és az utasokat darabig tartja vakító homályban, mikor végéhez közeledünk, legpompásabb hajnali világosság játssza el apránként a sűrű sötétséget. Szászország nagy síkságát ez útról láthatni be, tág mezejét inkább erdődarabok, mint hegyek szagatják. Az országút mellett sok faluk hevernek, mellyek többnyire aprók, s vörös cserepesek. Még a városokban is vannak emeletes faházak, ezek főfalai közé gerendák vannak rakva kockásan, s minthogy festettek, különös színt játszanak, a külfalakat szőlők, rózsák s egyebek futják be.

Június 24kén ülték Lipcsében Keresztelő János 9nnepét, mellyen fűrnak-faragnak, csak-hogy vasárnapi formát adnak a napnak. János templomának roppant udvara temetőkert, s nagy elfalazott tér virágokkal s koszorúkkal van behintve. Reggelji 8 órakor is hoztak ide egy halottat, fekete frakkba öltözött palástos férjfiak karjaikon, s míg néhány sort éneklettek, sírtetőre nyugtatták a koporsót. E nagy temetőkertben több sor közfalak állnak s itt készítnek a tehetősek családi sírboltokat. Mennyi elszótt és friss koszorú! Hány ezer virágcserepek! egy pillanat sincs szüle, gyermek, testvér vagy barát nélkül, az elmaradtak híven kertészkednek kedveseik sírhalmain, s eltépett szívöket emlékkoszorúba kötik. Falai alatt küzdötték ki a híres lipcsei csatát, s az elesett nagy tábornokok nemzet különbség nélkül itt nyugosznak. Láttam Tzschirner Gellert Mahlmann s többek sírjait, kik az egyetemben világosság fáklóját gyújtogatták, s bátran állítom, hogy e temetőkert él, mert benne élők társalkodnak holtakkal. Az egyház külfalán fölírat látszik, de kénytelen sietség miatt le nem másolhattam; ez egy leány emlékére van a 16d századból, kit a roppant álgúgolyó ott ütött agyon, s az öldöklő teke falba van vésve. 9 óra tájon telve volt az egyház és az ünnepélyt az is nevelte, hogy ugyanannak tornyába harmadnappal azelőtt húztak föl 3 új harangot. A nép buzgón énekelt, és a pap szívhatólag beszélt az ünnep céljáról, a végének muzsikakísérettel mondatott.

Az egyházban több arcképek vannak; nevezetes Gellert emléke, falon áll rézből kinyomott arcképe; jobbról egy nőalak érinti ujjával, balról szinte egy, elleplezett arccal, ölében kereszt, előtte tárt könyv... [Közli a felírat német szövegét.]

Az egyetem nagy temploma is sok képet mutat, nevezetes Münsterterbergé, kit 1409ben hittak Lipcsébe legelső hittudomány-tanítónak s igazgató-oktatónak. Miklós-temploma egy elzárt szegletében áll Luther egykori szónokszéke is, s a kicifrázott kódarabot mindenki megnézheti.

Brockhaus gőzsajtóját csak bámulni lehet. A remek gép oly gyorsan hányta ki a hírlapokat, hogy alig bírtam szemmel kíséreni. Négy szakaszra oszlik az alkotvány, minden szakasz két külön nyomtató részre, egy szakaszhoz két ember vagy gyermek szükséges, egyik csúsztá-

tóra teszi a tiszta ívet, másik leszedi a nyomottat. Egy-egy nyomtató szakaszban a mesterségesen összerakott tengelyek s kerekeken kívül két fő henger van; egyik fölülről festékkal táplálva a fiókokban levő betűket nedvezi; másakra a tiszta ív tekergőzik, és fordulása közben alácsúszik a betűs fiók és a lap betűnyomottan tűn elő. E csodagép egy hosszú szobában működik, s a teremtő gőz szomszédából küldi táperejét egy végignyúló rudat forgatván, mely összekötő szíj vagy más által a nyomtató kerekeire hat.

Az egyetemi könyvtárt, udvari tanácsos s fő könyvtárőr Gersdorf úr szíves készséggel nyitotta meg. Tartalma: 150 ezer kötet s 15 ezer kézirat. A könyvek szakosztály szerint rendezve; mindenik sarkán számjegy. Midőn indítványoztatott, hogy a ragaszték piszok elkerülése végett célosb lenne belülré tenni a számjegyet, a középkorú s igen szerény felügyelő úr így felelt: „Mi haszonra, nem pedig cifraságnak tartjuk a könyveket, amint láthatják önök ezer rongyolott kutyabőrűt is.” A nyájas férjfiú egy nyolcadrét de nem igen tömött könyvet is mutatott, mellynek címe: „Historia Hungarorum usque ad coronationem Regis Matthiae.” QAJánlat: „Ad venerandum Praepositum Ecclesiae Budensem protonotarium apostolicum, necnon Cancellarium serenissimi Regis Matthiae.” Kezdődik a magyarok eredete rajzával, mint jöttek Scythiából Pannoniába, melly hadakat viseltek különböző nemzetek ellen, mint üzettek ki s mentek vissza hazájokba, s így tovább – ezen végszókig: „Finita Budae anno Domini 1473 in vigilia pentecostes per Andream Hess.”²

E könyvtár sok híres férjfiak arcképét bírja, millyenek: Gustav Adolf, vörös szakállú, sasorú, Melanchton, szelíd tekintetű. Luther, pofók, s eleven kinézésű. Niemeyer, Lavater, zürichi predikátor +1801. Eichorn. Zollikofer. Spalding. Sulzer. Mendelsohn. Heine göttingai professor +1812. Michaelis +1667. Pfeffinger +1573. Crusius. Ernesti. Rosenmüller. Gottsched. Camerarius +1574. Gellert. Hus, barna, hosszú ábrázatú. Sarmazarius, poéta neapolitanus +1530. Bembus Péter cardinalis +1547. FraNcia, német, Olaszországok természethű abroszai.

Lipcse gazdagkertjei és sétányai közt legérdekesb Gerhardé, mert Poniatowski eleste helyét mutatja. Elster folyó partján áll egy fél embernyi magas egyszerű négyszeg kő, lengyel és diák [latin] felirattal... [Közli a felirat latin nyelvű szövegét.] Ha a vándor e nagy kertet sétálgatja, középtáján szomorú fűzcsopontra talál, melly egy nagyszerű, sasokkal kimetszett, lengyel fölirattú és ember hosszaságú dőlő sírkövet árnyékoz, mellyhez két-három lépcsőn juthatni, s környéke igen szépen ki van csinósítva, és ez Őoniatowski síremléke... [A síremlék leírása.]

Hála — Poroszország [Halle]

Van Hálában egy dicső intézet, melly kiáltója az igazságnak: hogy az erős akarat s lelkes részvét kicsiből is nagyot teremt? ez: az óriás árвахáz, s méltán áldott Francke műve, melly kertével együtt nagy terjedelmű földet zár magába. Ezen intézetben 5000 lélek lakik, 500 eszik, másfélszáz árva talál szülei karokat. A főépület homlokán e szók: „Frankens Stiftungen” és egy-két sastól fel-fogott nap Esaias 40:31 szavaival. Ha az épület főajtaján belépsz, egy épületekkel megrakott rendkívül hosszú udvaron vagy, mellynek túlsó végén 20 ezer tallérba került gyönyörű emléket látsz. Magas márványoszlopon áll a vasszobor papi köntösben, két oldalról annyi kisgyermek, és a

² A Lipcsei Egyetemi Könyvtár máig őrzi Hess András krónikájának teljes példányát, a kilenc ismert, megmaradt példány egyikét (Régi magyarországi nyomtatványok 1473-1600. Bp., 1971. 66.)

nyájas s atyai tekintetű férjfiú balja egyik gyermek fején nyugszik, jobbával égbe mutat, a gyermek hóna alatt könyv. A baloldali kicsiny fölemeli összetett kezecskéjét, s mindketten esdő és hálás indulattal néznek föl az árvák ezen papatyjára... [Közli a felirat szövegét.]

E főépület kezdetben vendégfogadó volt, s a boldogult alapító vette meg. Ha a grádicson fölme gyünk, nem nézhetjük illetődés nélkül a most is ép kinézésű vendéglő címet, melly egy pálmaágot tartó fekete sas, ez alirattal: „16 Zum goldenen Adler 92” [Az Arany Sashoz 1692.] A vendégszoba jelenleg régiségek raktára. Van itt többek közt egy Scheidt készítette óra, mellynek két mérő serpenyője van, s minden pörccenetkor fölbillenti egymást, egyikben Luther, másikban Kálvin áll. Vannak még itt katona ruhákkal s tiszta ágyakkal teli szobák. Egyházuk igen csinos, végül orgona, jobbrul papszék, oldalt Luther és Melanchton márvány képeik, balrul az alapító és igazgatók falon függő festett képeik: Francke, az alapító fia †1769. Freylinghausen †1739. Schultze †1799. Niemeier †1828 s többek.

Ezen minden dicséretesen fölilemelkedett intézet nemcsak lelket, hanem testet is nevel, kertében különféle testgyakorló helyek vannak, s leginkább a földbe ásott magas oszlopok s kereszt-fák méltók nézésre, mellyeken a gyermekek játszanak. Eleinte megborzad a néző, képzelvén, hogy a gyöngye gyermek fortélyos fordulása közben mellét vagy nyakát törí, minthogy darabig függ a magasban ég s föld között fövel lefele, és a testügyesség végre is gyönyört szül. Ezen testi nevelés jótékonyasága erősítésül ide jegyzem e királyi intézet alaprajzának egyik cikkét: „Minthogy a szellemi, úgy a testi erő kifejtése is fő feladata ez intézetnek, mellynek szabad s magasdad fekvése a város déli oldalán, a szabályos egyszerű életmód, a mindig friss és egészséges víz, a tiszta játékhelyek, a munka- és szünórák célszerű elosztása hitelesítik ennek egészséges állapotát. Magok a járványok is vagy átalában megkímélték ezt, mint a cholera, melly a város minden részeit hat hónapig pusztította, vagy szelídebb jellemben tűntek föl. Az orvos nyilatkozatára tüstént arra rendelt külön szobába vitetnek a betegek, s mindaddig elzárják a többiektől, valamíg a nyilvános tanítási megjelenésre engedelmet nem nyertek; 20 év óta egy növendék sem halt meg e házban. De nemcsak az egészségre van gond, hanem a testi erő kifejtésére is, leginkább egy célszerű gymnasticai tanítás által, mellyet nyárban gyakorló helyen, télen gyakorló szobában, hetenként 3 órán egy arra rendelt tanító tart, ki Berlinben az Eisenen híres vívó intézetében készült. Ezenk[ív]ül növénydekeinket hetenként 3szor 4szer vitetjük fördőbe, hol úszásra tanítatnak; télen pedig elég alkalmuk van a korcsolyázásra valamint a táncitanulásra is.” A hálás maradék hol csak lehet, tettel tiszteli a szívgazdag alapító nevét, így emelt a kertben egy négyszeg kőoszlopot, mellynek tetején virágedény, oldalain e sorok: [Közli a német nyelvű feliratot.]

Gesenius, a híres keleti nyelvész s hálai hittudománytanítót néhány magyarok meglátogattuk; a tudós férjfiú nyájasan és kézszerítással fogadott. Több érdekes beszélyei közt szinte neheztelve említette, hogy a „londoni könyvtárban még a német munkák is diákul vannak címezve, és hogy Oxfordban csak egyetlenegy jó németet talált”. Ezek az urak az egész világot németesíteni akarnák. Legelső köszöntésünkre mosolyogva hozta elő, hogy őt nemrég magyar akademicusok látogatták meg s diákul köszöntötték; pedig ott nem igen lehet diák beszédet hallani, a legjelesb professorok is ritka gyakorlott azon holt nyelvben, csak olvassa és írja, de nem beszél, mert honi nyelve a fő. Magam is beszéltem utamban több tanulókkal s orvosokkal diákul, de a sűrű körmös hibák miatt ízetlen diák társalgásuk. Gesenius azon kérdésre: „Miért nem tanulja meg a magyar nyelvet, hogy a keleti nyelvekkel egybehasonlíthatná?” röviden így

válaszolt: „A jobb magyar munkákat átfordítják a bécsiek”. Különben csaknem kimondta, hogy ők a magyar nyelvet még nem érdemesíthetik oly nagy fáradságra, minthogy a magokéban vagy a régiekben elég bő forrást találnak. Említette még, hogy a magyaroknak nagyon kár a diák nyelvet kiküszöbölniök, de rosszul volt értesítve, mert honunknak egy tudós iskolájából sem rekeszthetik ki egészen a diák nyelvet, hanem éppoly okosan fogják használni, mint a németek: tanítják, de nem beszélik, megértik a classicus írókat, de nem keverik vele a tudományokat, melly értetlenséget s unalmat okoz, és tudatlanságot szülhet. Ezen jeles férjfiú mind a tanító teremben, mind házánál igen nyájas, vidor és eleven – kár, hogy nem él többé!³

Kívül a városon, töltés mellett áll a lipcsei csatában elhullott poroszok pompás és szomorú kinézésű emléke. Tetején fekete kereszt e szókkal: „Mit Gott, für König und Vaterland 1813 und 14”⁴ [Közli a többi feliratot is németül.] A gyönyörű egyetemet nemrég emeltette a meghalt király, mit homlokirata is mutat. [Közli az 1834-es keltezésű német felirat szövegét.] A magyar könyvtárt is 1829-ben vitték ide Wittenbergából, azóta rendben van, időről időre egy őrt választanak maguk közül az ott tanuló magyarok. Az egész könyvtár 2000 kutyabőrös kötetből állhat, s alig van 10-12 említésre méltó darab, az új magyar korból pedig kettő-három. Egy hazánkat-illető kézirat is van: „Apologia Synodi Solnensis et Superintendentium ibidem creatorum opposita contradictioni Illustris Dn. Francisci Forgachde Ghimes, Archiepiscopi Strigoniensis et Roman. Eccles. cardinalis”. Kezdet: „Nos Comes Georgius Thurzó Palatinus Solna Mart 28 29. 30. 1610”.

Színházában két említésre méltó van; egyik: hogy a pajkos diákság nagy meglegedve rikkant némelly kiemelt jeleneten, mert e fürge nép itt sem változtatja bőrét; másik: hogy a nézők közt sokan lopják ki zsebökből a schnapps-üveget, és játékszünet alatt híven kortyantják keserű tartalmát.

Különös itt a júniusi népünnep. Közel Hálához vár alakú faalkotmányt építenek a Hálafolyóra, és egy vasárnapi délután nagy népsereg borítja el a folyó partjait, katonaruhás falusi poroszok soká lödözik és ostromolják sajkákrul a favárat, végre meggyújtják, beveszik és kiűzik a törököket. Ezt évenként szokták tenni, alkalmasint valamelyik török csata emlékére, mert a vízparton 30 szájongó sem tudta ennek alapokát megmagyarázni. Ütközet után part-ra szállnak a tengeri hősek és győzelmi pompával lépdelnek a közel falu szélére. A hadünnepből semmi sem hiányzik; pórnők s lyányok várnak az izzadt bajnokokra, vigalmas lakomával s keringő táncsal pecséltik a véres diadalt, és more patrio⁵ megisszák az áldomást.

Merseburg és Weissenfels

Ha az útas Berlinnek siet, rövid idő alatt célt ér a Hálát keresztülmetsző vaspályán, de sietésének, kivált, ha az év nyílt szakára esik, bizonyosan kárát vallja, mert Németország egyik legregényesebb művészet-történet s érdekdús vidékét mellőzte el. A hála-weissenfeli út ellenkező irányzatú a berlinival, s Merseburgnál legalább az idegennek, ki e vén város magába csal – megszakad. Ezen porosz-szász tartományi főváros, mellyben a rendek zárt teremben ülnek, több intézeteket, s nevezetességeket bír. Alatta verte meg 933ban és 34ben Madarász Heinrich a magyarokat; a harcmezőnek alkalmas tér kieszen tűn föl a várkertben sétálónak, mellyet Kleist öntött vasból készített négyszeg emlékoszlopa ékesít, fölülálló mellképpel. [Közli a német feliratot.]

³ Wilhelm Gesenius német orientalista 1842. okt. 23-án halt meg Halléban, 57. életében.

⁴ Magyarul: Istennel a királyért és a hazáért 1813-1814.

⁵ hazai szokás szerint

A merseburgi hercegi ősvár melletti nagy templom népmonda szerint a legyőzött magyaroknak köszöni létét, melyet eleinte püspökök, később hercegek, majd szász választók bírtak. A püspökök közt legnevezetesebb Tilo de Throte, kinek drága gyönyörűjét kilopván egykor szobájából a torony hollója, 75 éves meghitt inasát csupa gyanúból vagy önvallomásból lefejeztette. A titok később került világ elébe, s emlékére ma is egy eleven hollót tartanak, melyre örök alapítvány van. A büntetlen madár egy kútfödél alakú rácsketrecben tartatik, mihelyt kidöglük, másik váltja fel; mikor láttam, gunnyasztott, szegény párának bizony soká kell raboskodnia!

A nagy vén épület mindenik oldalára s részeire hollócímer van metszve. – Homlokán „1575 renovavit Augustus D[ominus] Saxoniae” olvasható. Belseje sok mellék s rejtkezszobából áll; a reformatio előtti képek mind félrerakvák. Innen kell kriptába is menni, mely a „memento mori” föliratból könnyen megismerszik. Halomba fekszenek benne a merseburgi hercegek csontait rejtő kisebb és nagyobb drága érckoporsók; 1738ban halt ki a család, s javait Erős August öröklötte. Itt nyugszik Iső Krisztian és neje, ez drága arany-ezüst edényekkel, amaz egy roppant orgonával ajándékozta meg a templomot, mellynek 4073 sípja, 4 claviaturja, s 75 mutatója van. A kriptán kívül egész épület alatt sírok vannak; legnevezetesebb az ellencsászár Sváb Rudolfé, kinek az ütközetben ellőtt, s barnára száradt kézfejér mutogatják. Láthatni itt vén ruhákat, egy díszköntöst, mellyben Iső Ottó császár az egyházat fölszentelte, egy a 11 apostolokat ábrázoló képet, 12diknek Luther van föstve. Itt van Tilonak is réz koporsófüdele fejetlen ember és holló címerrel; Kunigundának a császár nejeének képe, ki tilos szerelemmel vádoltatván, tüzes vasat nyomott meztelen mellére. Erre mondta a tiszt es egyházi: „Az asszonyok tűzben sem égnék meg”. Talán bizony a jámbor öregnek is volt egy darab keresztje! Különben gyászruhát viselt. E nagy épületnek 7 tornya van s nagy része katonalak. A várudvar ajtain zoltárból vannak ócska föliratok.

A magas jegenyekkel szegélyezett merseburgi töltés nyílegyenes vonala – kivált gyalog utazónak mindaddig láthatárt képez, valamíg a népiskola tanítókat képző híres intézettel gazdag Weissenfels föl nem tűnik. E változatos alakú városban leginkább az intézet szerkezete ragadja meg az emberbarát figyelmét, és méltán is: mert aki udvarába lép, Isten és természet templomában leli magát, szíve húrját legmennyeibb öröm ihleti.

A weissenfelsi népiskola-tanítókat képző intézet egy agg kolostor, mellynek nagy részét erre fordította a kormány. Bizonyítvány nélkül s 17 éven alul egy növendéket sem vesznek föl; 14 éves koráig falusi oskolában is járhatott, azontúl 17ig vagy ehhez kapcsolt előkészületi vagy polgári oskolában kellett tanulnia, s minthogy itt diák nyelven éppen nem bajlódnak, nemigen szeretik, ha tudós iskolában járt, hogy a gyermekek egyszerű nevelése mellett meg ne ragadja a tudnivágy viszketege, s el ne lopdossa a tanításórákat. Az iskolai pályázás két évig tart, s a másodévi készület az elsőnek terjedelmes ismétlése. Beléptökkor élelem-könyvtár- s hangszerekre első évben 6, másodikban 4 porosz tallért fizetnek. Tanítanak és taníttatnak 8 órát, minthogy a városból 300 fi- s lánygyermek jár ide., kiket részint a fő, részint a növendék tanítók oktatnak; készülnek 4et, szabad idejök másfél óra, s ekkor is ha tetszik, kerti munkát tesznek, mellyet tartozásukba számítnak, kinek tetszik, városba is mehet. Négy főtanító van, ezek egyike Harnisch oskolaigazgató, s a leginkább vallást tanít; a második: zongorát, hegedűt, éneklést; 3dik földmérést, rajzolás, 4dik földíratot, történettant, különösen hazait, rendszeres tanításmódot, keretsztséget, főképp gyümölcstenyésztést. Néptanító növendék60 vétetik föl, de csak azon kerü-

letből, mellyben az intézet áll, s hivatalkodniok másott is lehet. Huszan is laknak egy teremben, de csak éjszakára, mert nappal iskolaszobákban tartózkodnak s esti lámpa mellett négyen dolgoznak. Ruha- s ágyneműről maguk gondoskodnak. Ha idejök kitelik, s nem kapnak helyet, a kormány, kinek az intézet sajáta, mindnyájokról gondoskodik.

A weisenfelsi népiskola 5 osztálybul áll; az első háromban 9-10 éves korukig taníttatnak a gyermekek, úgyhogy egy sorban fiúk, másban lányok ülnek egymás után. A másik két osztályban már elkülönözték, mert ott ki-ki neme s célja szerint tanul. A falusi gyermekek egész éven által 6 órát iskoláznak naponként. Hol egy-két tanító van, vagy úgy pótolják a hiányt, hogy a fiúk délig 3 órát, s délután a leányok ugyanannyit járnak, vagy úgy: hogy a gyermekek együvé járván, ugyanazon teremben elemi, közép, és fő osztályra soroztatnak, s egyik szüntelen gyakorolja magát a másik tanulmányában; vagy úgy: hogy a gyermekek egy része olvas, másik ír, rajzol s at[öbbi]. E rendszer igen ki van itt dolgozva, mert a seminariumokban leginkább ara fordítják a figyelmet, úgyhogy a falusi gyermekek szinte egyenlő fokozatig képeztetnek. – Hol a község csak egy tanítót tarthat, oda segédek mennek az intézetből; ezek alkalmaztatnak kised-óvókba is, mellyek az 5 éven alóli kicsinyek számukra már sűrűn állíttattak. Népiskolákban legfőbb a vallás-bibliavásolás, katechismus, éneklés. Testgyakorlásra falun nem fordítanak gondot, minthogy különben is lesz benne módjok, de a városi népiskolákban igen, s erre egyik tanító ügyel. Falukon ritkán változtatják a nyomtatott iskolakönyveket, és a tanítókat szülek fizetik pénz- s egyébbel. Egy-egy gyermek 1,2-8 ezüst garasig fizet havonkint. A falusi község csak egy szavazattal bír tanítóválasztásban, hol patronus van, az választ. Az egész kerületi oskolák főgondnoka a fővárosban lakik, s minden évben köteles az egészet bejárni. Iskolafelügyelő a pap az egyháztanács befolyásával. Egész országban 5dik évtől 14ig, azaz: úrvacsorával élhetés idejéig, kivétel nélkül minden gyermek köteles oskolát járni.

Estenden látogattuk meg az intézetet; a növendék-tanítók szelídek, az idegenek iránt nyájasok és szolgálatkészek. Több szobákban vannak orgonák, az estet változatos zengeménnyel kísérik. Siketnéma gyermekek veszik körül az idegent, kik itt taníttatnak, s örömeiket élénk mozgalmakban, indulatos hangkitörésekben tudatják. A magas, tekintélyes és igen nyájas Harnisch úr intézet udvarában lakik, körötte minden paradicsom; tanítványi akkor is kapálták s tisztogatták kerteit, és nagy terepély fák árnyában 10-20 tagbul álló nőkör mulatozott az estben. Szemeinket buja növésű fák s bájvirágok csalogatták, különösen pedig egy vén cserfa, mellynek ágcsoportai közt asztal s ülőpadok nyugodtak. Kíváncsian hágtunk föl az ahhoz vezető lajtorján, s örvendettünk a természetes mulató fészeknek, és a kedves gazda, mint játszótárs, utánunk lépdelt, pedig mellét érdemjel s kereszt díszíté. Említette többek közt: hogy sok magyar akademikus jár Berlinbe, s nagyon helyeslette, mert – úgymond – a magyarok legtovább maradnak a rationalismus mellett, mellyet a tudós Németország jelenkorunkban elnyomni törekszik. Egypár óra múlva elhagytuk a kedves tanyát.

Schulpforta

Korán indultunk ki Weissenfelsből, s többnyire a Zála kies partján ballagtunk; a hosszan nyúló hegyeken itt-ott ép s romlott kolostorok hevernek. Társam szava szerint e vidék nagyon hasonlít a Bars megyei Garam-völgyhöz. Az útba eső régi de csinos Naumburg vén temploma említésre méltó. Egy óra járás ide Schulpforta, egy magános, körfallal kerített épület a hegy tövé-

ben, mely hajdan zárda volt, most gymnasium. Klopstock, Ehrenberg, Ernesti s több jelesek itt neveltek. Könyvtára 12 ezer kötetnyi, egy 1557ben kijött polyglotte-bibliával. A Napoleon egyiptomi táborozásakor összeszedett régi ritkaságok, valamint a Herculan[eu]m és Pompéji kiásott kincsei is láthatók itt remek metszvényekben. Az egyház szinte régiség szívet viseli, és az oltár fölött egy festett megváltó két apostol közt az új művészet remeke. Ez oskola maga kormányozza magát, s a kincstárnak adózik, 120 tanulót ingyen tart, a többi fizet; sok angol, franc és svéd jár ide tanulni. Az igen bő épületben mindenkit ellátnak szobával, étellel s itallal. Az igazgató oktató nem lévén honn, gy emberséges tanító szíves készséggel viseltetett irántunk.

A pfortai királyi nemzeti oskola szerkezeti rendeltetése szerint nevelő s tanító intézet, oly ifjak számára, kik egyetemi – s így tudományos pályára lépendők. A más iskolákból kizárt vásott erkölcsűek, mint kártékony tagok nem bocsáttatnak ide. Bevételi feltételek:

1. A növendék 12 éves legyen, és ha 16ot meghaladt, a másodalsóba (secunda inferior) vétethetik föl, illy föltételek alatt: a. Német nyelvszabály helyes értése, s értekezés. b. Cicero, Ovid, és Xenophon könnyebb műveik helyes értése, diákvers gyakorlás, nehezebb német munkák diák- s görögrei áttétele, és viszont. c. Világtörténet, régi közönséges földirat, némelly nevezetes európai és idegen tartományok ismerete physicalai s politicalai tekintetben. d. Szám- és mértan, Euclides 4 első könyve elemei szerint. e. Szentírás és fontos hitsszabályok tartalma.

2. Egészségről s testi erejéről kielégítő bizonyítványa legyen.

3. Erkölcsei nevelése ne legyen elhanyagolt.

4. Könyv nélküli tanulásra alkalmas legyen, s következőkben bírjon jártassággal: a. Helyes német olvasás, s az erre kellő nyelvszabály. b. Diák nyelv-ismeret Zumpt szerint, fordítás, Cornelius, Caesar, Ovid könnyű helyeinek szarvashibák nélküli szavalási áttétele, verskezdés. c. Ügyes görögolvasás, és nyelvszabály kezdete Jákob elemi könyve szerint. d. A nevezetes időszerű történeteknek, a föld physicalai s politicalai osztályzatának Németország, különösen a porosz tartományok földképének szoros ismerete. e. Föbéli s a t. számadás. f. A mértan lineák szegletek, figurák ismerete, és circulus taglalása. g. Luther kátéja főbb helyeinek könyv nélküli tudása; a kereszt. vallás alapigéiben, s a főbb ünnepek jelentéseiben jártasság.

A fölvételre hát múlhatatlanul szükségesek: 1ször Keresztelési, 2ször egészségi bizonyítvány, 3ször azon intézetnek, mellyben az ifjú addig neveltetett, vagy korábbi magános tanítójának bizonyítványa erkölcséről s ismeretéről. Az alumniumra nézve háromféle hely van:

1. Szabad hely. 2. Újalapított hely, 3. Külvideki hely.

A szabad helyek összes száma 153. Elosztatnak: a) Királyi szabad helyekre; mindössze 73; ezek közül 30 asztal-és kegyelemhelyek, s biz nyos időre 21 tallér, 26 ezüst garast és 3 pfenninget fizetnek az iskola pénztárába. 40 helyért semmit [sem] fizetnek, 3an szolgálhelyek. Ezekre különösen a szász hercegségben születettek és szegény sorsúak vétetnek föl. b) Városi szabad helyekre összesen 69. Ezekre nézve 41 szász hercegségi város tartja föl a kegyúri jogot, ki egy, ki több asztal fölött. Belső születetnek nagyobb joga van ehhez, mint külvidekinek, szegények több, mint gazdagnak, ügyes tanulónak [több], mint ügyedennek. Ki meg akarja nyerni, annak az illető városi tanácshoz kell folyamodnia, melly mielőtt a kegyelt növendéket a pfortai iskolaigazgatónak írásban ajánlaná, választása megerősítését az illető királyi igazgatóságtól köteles kérni. c) Naumburgi 5 szabad helyekre, a föllebbi bevételi törvény szerint. d) Nemesi 5 szabad helyekre, mellyekre a 3 alapító család ivadéka tarthatnak előjogot, de azért szegény belföldiek is fölvétetnek. e) A később alapított orgonistahely.

2. Alkalmat igyekeztvén nevelésre adni az intézet, a nagy csődület miatt mégf 20 új asztali helyet alapított, s haszonbérbe adta, minden növendékért 78 tallér évi fizetéssel, s ezek is az alumnisták közé soroztatnak; innen minden küilországiak kirekesztvék.

3. A külföldi helyek bizonytalan számúak; ezek csak ingyen tanítást kapnak, szállást és gondviselést magán alkuegyezés után nyernek, de a többiekkel egyenlő törvények alatt vannak. Ide föllebb említett bizonyítvány mellett a külföldi is fölvetetnek, de szükséges még a magdeburgi kir. Consistorium jóváhagyása is, úgy, hogy a késő levélben a kosztot adandó tanító is megnevezetik, melyre egyedül a 12 rendes oktatók jogosítvák.

Az intézetbe lépésnek két határideje van; Tavasz: húsvét utáni csütörtök s péntek; Ősz: october 1ső hétfője s kedde; betegség- s hason esetben pedig 3-4 héttel később a legszigorúbb bizonyítvány mellett. Belépéskor rendszeren 10 tallért s 20 ezüst garast fizetnek, 5 ezüst garas inaspénzt, többet elvenni bárkinek is tilos. Az intézetet elébb vagy később elhagyó 10 tallért 12 ezüst garast és 6 pfenninget fizet, inasnak 5 ezüst garast, s mindezen illetmény az iskola beszedő hivatalának tétetik le.

1. Az ószerű évajándék helyett az iskola pénztárához évenként kinek-kinek 6, 8, 10, 12, 14 tallérral kell járulnia, úgy, hogy az édes vagy gyámtya szabadon választhat. Szegények semmit, külföldiek 14 tallért fizetnek. 2. 4 tallér mosáspénz. Kinek tetszik, rokonainál is mosathat. 3. 3-4 tallér csizmatisztításra. 4. 11 ezüst garas könyvtárra. 5. 10 ezüst garas physicali eszközökre. 6. 2 tallér kisebb költségekre: ágyszárítás, teke s t. efféle pénz.

Zsebpénzül hetenként 7 ezüst garas s 6 pfenning engedtetik, amelyik szüle vagy gyámtya többet akar, engedelemért köteles folyamodni. Ha 5 tanuló összeáll, s hetenkint 2 magánórát vesz, évnegyedre 1 tallért fizet, külföldiek kétannyit. Egyheti két klavíroráért az alumnus 3 tallért fizet évnegyedre, a külvideki 4 tallért.

Olasz, angol, spanyol nyelvben, zongora, s más muzsikában, magános francnyelvben, éneklés, szépírás, rajz, tánc s úszásban pedig nyilvános órák tartatnak ingyen, olly móddal, hogy francnyelvre csak a felsőbb 3 osztálybelieket, szépírásra és táncra a két alsóbbakat tanítják: de ha az újonc növendék a franc nyelv szabály elégséges ismeretkedtetével bír, nyilvános oktatásban is részt vehet. Az újabb nyelvekben, rajz és táncban csak a felsőbb 3 osztályú növendékek vehetnek magányórát, s az alsóbbak e tekintetben rajzra is jogosítvák, ha készséggel bírnak. A zongorabani magányóra mindenkinek megengedtetik, de takarékosan, nehogy sok idő vesztegettesék el. Az éneklésre minden újoncban lehető hangképesség kívántatik.

Az alsóbb osztályúaknak következő könyvek szükségesek: Német buiblia, görög újtestamentom, dresdai új énekeskönyv, Zumpt diák nyelv szabálya, Buttman görög nyelv szab., Heyse kis német iskolai nyelv szab., Selten földiratának 1ső folyama, Scheller vagy más diák-német szótár, német-diák szótár Kraft-Bauer-Lünemann vagy Wüstermanntól, görög-német szótár Passow-Riemer-Reichenbachtól, német-görög szótár Rost vagy Reichenbachtól. Corn. Nepos, Justinus, Ovid munkái, Jakb elemi görög nyelvének 1ső, 2dik folyama, Kries tiszta mathes. kézikönyve, ó és új atlas. Az avult könyvekkel kalmárkodás semmi szín alatt meg nem engedtetik.

Az öltözetbeli egyszerűség mindenkinek szigorú kötelessége, s ezért a fényűzést, vesztegetést eleve akarván meggátolni, az intézet raktárt állított, melyből a növendékek szülei meg egyezés mellett illő áron kaphatnak szükségeseket, sőt némelly könyvkereskedőkkel s kézművesekkel is szerződésre lépett. Minden intézetbe lépő újonc két rendbeli öltözetben s csizmán kívül tartozik magával vinni: matrácot, párna s gyapozott takaróval, kinek nincs, az intézet gondoskodik; tollas ágy tiltva van, s kemény télben is csak kis mértékben engedtetik meg; 2 lepedőt, 6 inget, 6 pár lábtyűt, 4 asztalkendőt, 4 törülközőt, íróeszközt, bőrröndöt. – Kard, vívó, szál, löfegyver, tűzszerszám s nagyobb hangszerek tiltvák.

Minden növendéknek egy tanító felügyelő rendeltek oktatóján kívül, fizetés nélkül, ki mint szülehelyettes rólla gondoskodik, lépteire ügyel, szükséges költségeivel gazdálkodik, mert a tanulónak pénzt vagy eleséget küldeni bármi ürügy alatt is tilos, kivéven csekély karácsoni ajándékot. Huzamosb elutazás csak nyári szünnapokon engedtetik. Június 24kétől július 27ig, ha a szülék helyes okát adják, mert az intézetben maradtakra fordított gond sose szűnik meg; dohányzás, burnótozás, kártyázás szigorún tiltatván. A tanítókar 8 rendes és 4 segédtanítóból áll; ezenkívül van 4 írő- tánc- hang- rajzmester, s 1 gymnasta. A tanulósg mind az 5 osztálya diák görög, zsidó, német nyelvekre, vallás, történet, s mathesisre tanítatik osztálymérték szerint, a két alsó földiratban is gyakoroltatik. A felső három osztálynak tárgy adatik német és diák értekezésre, művészetben s testgyakorlásban mindenkik részt vesz.

Mindenik növendék félévénként vizsgáltatik Húsvét és Mihály-napkor az egész iskolaegylet előtt, és minden szülének megküldik az illető bizonyítványt, illy móddal: [közli a minősítések megnevezését.]

A két alosztályban, valamint a másod alsó másodrendében levők is „szorgalom” és „erkölcs” tekintetben, bár legszorgalmasabbak s legjobb viseletűek is, csak „jó” címmel jelettetnek. A „kitűnő” jelt csak az első osztályban levők s lankadatlanul iparkodók nyerik. Szülei kívánságra, igazgatói engedménnyel magányvizsgálat is tétetik.

Az iskola-pályafutás 6 évig tart: az alsóbb 4 osztályban egy-egy évig, az elsőben kettőig, ha ki ki nem tölti, nem kap bizonyítványt. Ki a legelső osztályt két év alatt sem végzi el, vagy a felsőbbekben másfél éven túl köteles pihenni, mint ügyetlen, elbocsátatik. Az igazgató oktató jó viseletű ifjakknak 6 éven túl még egyet engedhet az intézetben elébbi helyök megtartásával. Hogy a feledéknek gát vessék a két alosztály naponként olvasásban a többiek öngondolkodásban gyakoroltatnak, e munkát használván vezérül: „Crrustula, sive excerpta e variis scriptoribus in usum Scholae Portensis. Lipsiae 1826. 8”. Az iskola rendezet minden résztvenni akaró szülének tudtára adatik, s az újoncot beléptével minden törvénycikkéről értesítik.

Az intézet emlékünnepeket is tart: király születését, lipcei csatát, minden növendékeinek későbbi halálát s egyebeket meg szokta ülni, és az ifjak különféle eszműveket szavalnak el. Nevezetes volt novemb. 6kán 1840ben Klopstock⁶ emlékünnepe, ki 100 év előtt éppen azon napon vétetett föl az intézetbe. Az oktatókar kinyomtatta a nagy költő búcsúbeszédét, melyet 21 sept. 1745. távoztakor elmondott s hátrahagyott. [Közli a címet és idéz belőle latinul.] Az imaház innepszerűleg oszlopok és szónokszék virágfüzérekkel ékesítetett, ez alatt állt a nagy költő babérkoszorús mellszobra; mellette Messiasának pompás kiadása, melyet 1800ban maga a szerző ajándékozott; és ottensenbeni sírjáról egy hárság, melly a könyvtárban tartatik. A népes ünnepet helybeli éneklők nyitotta meg Klopstock „Vaterunser”-ével, és a szavalást rövid életrajzával kezdték meg 13 német és latin költemények elsorolásuk előtt. Az ünnepi végszó a dicsőült költő honi érdemeinek méltánylata volt, s az egészet ismét éneklők zárta be napja hősének „Auferstehn”-je elzengésével. Délben minden növendék megvendégettetett.

Özvegytártól halotházig mindene van e regényes fekvésű, bájalakú és szellemdús nevelő s tanító intézetnek.

⁶ Friedrich Gottlieb Klopstock (1714-1804) német költő, a korszak egyik meghatározó irodalmi egyénisége.

SOMLYAI JÓZSEF

Ahol Könyves Kálmán országgyűlést tartott... Tarcali szülőházam története

E l i n d u l á s

Bényei József írta valamikor a debreceni újságban: „Gyökerek nélkül pedig sárgára szárad a fű, virág, bokor és fa. Gyökerek nélkül nincs élet. A gyökér az embernek a haza, a valóságos és szellemi szülőföld, elődök tartása, cselekedete, gondolkodása és érzelmei.” Ez a gondolat engem nagyon megkapott, mert közel kilenc évtizede élek távol Tarcaltól, de nincs nap, hogy ne érezzem magam szülőfalumban otthon.¹

Ma is előttem áll az *Előhegy* lábánál az a nagy ház, amely teljesen elütött a falusi lakóházaktól, Tarcal összes házától. Elöl az utcára néző nagy terem, amibe két szobabútorunk fért bele, mellette egy kisebb terem. Ebből nyílt a kis börtön, egészen magasan egy kis vasrácsos ablakkal, ki sem láttunk rajta. Ezt mi éléskamrának használtuk. Az udvarra méter-vastag fallal nyílt a hajdúk bolthajtásos előszobája. Az utána következő helyiség (nekünk borház) hajdú laktanya, s ebből egy nagyobb börtön, ugyancsak magasan vasrácsos kis ablakokkal és a falában olyan kétágú vaskapcsokkal, amihez embert lehetett kikötni. A ház végén pusztá falak meredeztek, csalánnal benőtt térral, kapuja nagy, széles, magas kocsiszín-bejárat. Az utcai nagyterem ablakából csak úgy láttunk ki, ha a vastag falmélyedés kőpadkájára felálltunk.

Hát ilyen volt a lakatlan épület, amit szüleim 1888-ban az anyai örökségbe kapott szőlők művelésére Balmazújvárosról visszatértükben egy régi uraságtól megvásároltak, és részben lakhatóvá tettek. S itt születtem én. Az ingatlan megszerzésekor már hallották, hogy ez a nagy ház volt Könyves Kálmán híres országgyűlésének, országos zsinatának helye. Innen őriztük mi is tovább a helyiségek elnevezését, s tudtunk arról, hogy a kisebb szobából egy lyuk nyílt a pince kaszabörtönébe. A lyukat édesapám rakatta be. A megélhetés sodra azonban 1901-ben Kassára vitte családunkat a gyermekek taníttatása végett. Távollétünkben, 1912-ben, a bankkölcsonból cserepeztetett házat felgyújtották, leégett. Az adósság fedezetlenül maradt; házat, szőlőt, mindenünket elárvereztek. A tüzeset után egy képes újságban megjelent Hubay Kálmán tarcali községi jegyző rajza a csupasz falakról. Alatta a szöveg: „Egy nevezetes ház pusztulása”, s leírta Könyves Kálmán országgyűlését. Ezt az újságcikket sokáig őriztem, a második világháború során vesztettem el, s bár a könyvtárakban kutattam utána, nyomára nem találtam. Folyamatosan gyűjtöttem azonban az adatokat, s megírtam ismereteimet, emlékeimet.

¹ A szerző, dr. Somlyay József (Tarcal, 1894 – Debrecen, 1986) közgazdász 1933-ban a magyarországi hitelszövetkezetek témájában doktorátust szerzett. Ezt az írást 1972-ben készítette, később némiképp kiegészítette. Most unokaöccse, a Frankfurt am Mainban élő Sztankay Csaba bocsátotta közlés céljából rendelkezésünkre. (A Szerk.)

Azután kezembe került Dobos Ilona „Tarcál története a szóhagyományban” című könyve,² s benne többek között azt olvastam: „*A honfoglalástól 1398-ig megszakítás nélkül királyi birtok volt a falu. Könyves Kálmán ideje országos események színhelye volt a község, amelyről – értelmiségi közvetítéssel – a falu lakói máig is tudnak [1962-64.]*” A szerző idézi egyik adatközlőjét Fedász Rózát, aki szerint gyermekkorában még megvolt a ház, amely Könyves Kálmán idejében épült: „*Börtönajtóban voltak háromkilós lakatok. A föld alatt sok börtön van. Vót kaszatömlöc is. Hogy kiket tartottak benn fogva? A boszorkányokat. A kasza úgy vót élire állítva, abba belelőkték azokat, akiket elítéltek. A sűrű kasza közé lökték őket a pincébe. Mint gyerekek, elmentünk egy félkilómétert, sok ajtók vótak, rá volt rozsdálva a lakat. Nagy pinceajtók. Később a pincealja leroskatt. Ott eszi a rozsdá. Könyves Kálmán itt tiltotta el a boszorkányégetést.*” Más helyen azt írja Dobos Ilona: „*A Kálmán emlékek egy roskatag düledező hát köré fonódtak.*” Hát ez volt a mi házunk.

Kutató szándékkal 1972-ben Debrecenből elutaztam Tarcálra. A mi régi Felső utcánk már Könyves Kálmán utca. A házunk telkén már két ház áll, a 34. és 36. szám alattiak. A mai tulajdonosokkal pontosan lemértük a régi ház helyét, végigjártuk a pincét. Tűnődtem azon, hogyan lehetne a Könyves Kálmán országházáról beszélni. Saját családi életünk és sorunk ezzel a házzal szorosan összekapcsolódik. Nem lehet ezért másként foglalkozni e kérdéssel: a személyes életből is el kell részleteket mondani, hozzá tartozik a történelmi épület sorának megvilágításához.

Az „Országház” Tarcálon

Tarcál nevét nem elehet kiejteni anélkül, hogy ne gondolnánk a honalapításra. Ha vissza akarunk tekinteni a réges-régi múltba, fel kell lapoznunk a könyvtárakban heverő írásokat. Anonymus, Béla király névtelen jegyzője azt hagyta reánk, hogy: „*Turzol ama Kun-Vitéz, a’ kinek a Nemzetsége ő benne magában elfogyott*”.³ Az 1930-as években végzett tarcali ásatások során egy sírban fegyvereket, lószerszámokat, díszeket találtak.⁴ Most e lelőhelyen áll a Turzol-emlékoszlop. Zavarta Tarcál történelmi értékelését az a körülmény, hogy a történet tudósok a latin nyelven írt krónikákból a *Tarcál* szót *Kartalnak* is fordították, s megtoldották okfejtésüket azzal hogy a Pest megyei község „*fekvésénél fogva alkalmasabb volt országos gyűlésre, mint a Zemplén megyei Tarcál, vagy a Szabolcs megyei Vencsellő*”.⁵ A történetíró határozatlan helymegjelölését átvették a lexikonok is,⁶ de az újabb történelmi kutatás már határozottan Tarcálhoz kapcsolja Kálmán király nevezetes országgyűlését.⁷ A hely meghatározásában már eleve számolni kellett volna azzal, hogy Szent László királyunk 1092. május 20-án Szabolcsra, a Tisza mellett tartott országos zsinatot.⁸ Miért ne hívhatta volna akkor össze

² Az Akadémiai Kiadó adta ki. Bp., 1971.

³ Anonymus, az az Béla királynak nevtelen Író Deákja a’ ki ama hét Magyaroknak Szittyából Álmos Hertzeg vezérleése alatt jött ki-jövetelöket meg-írta. Most pedig len deák nyelvből magyarra fordította és a’ nemes magyar nemzetnek fel-ajánlotta *Lethenyi János*. Pesten, nyomtattatott Trattner Mátyás betüivel, 1790. IV. rész.

⁴ *Tamaskó Ödön*: Zempléni-hegység. Bp., 1958. 35.

⁵ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az árpád házi királyok alatt. Bp., 1893. 455.

⁶ Pallas Nagy Lexikon, X. k. 62.; Révai Nagy Lexikona, XI. k. 865

⁷ Új Magyar Lexikon, IV. k. 17.

⁸ *Pauler Gyula* i. m. 162.

Kálmán négy év múlva az onnan 20 kilométerre lévő Tarczalra az ország főnemeseit tanácskozássra?

Zemplén megye helyrajzában Tarczal fekvését a XVIII. század végén így írták le:

„A vármegye helységei kezdődnek Tokaj és Tarczal városok közt. A hegyek leírását fejedelmükkel, az egész földkerekségen elhíresztelt tokaji hegygel kezdjük; habár nagyobb joggal nevezhetnők tarczali egynek, részint a nyugotra, inkább délre alatta fekvő Tarczal városáról, részint, mert honalapító hőseink Turzol kitűnő vitéz harcosról nevezték így el... Ez Tokaj és Tarczal városok közt emelkedve, a lapályból egyedül magaslik ki. Karjait számtalan dombokká terjeszti ki, s alkalmas tanyául szolgál a szőlőnek. Középe tájág csupa szőlővel borítva, ormával meredek, kidomborodó csúcsa kopasz, amiért 'Kopasz-tető'-nek is nevezik.”⁹

Tarczal fekvéséről Hegedűs Sándor egy 1750 körül írt verset ismertet.¹⁰ A vers címe: „Szomjú Tarczal”, s így kezdődik:

*Íme, a' Hegy alatt fekszik szomjú Tarczal,
Nem sok híjja Délre a' Napnak néz arcczal,
De ritka dolgában, hogy esne kudarczal,
Bátor ha nincsen is bekerítve sáncczal.*

A következő két strofa azért érdekes, mert a kitűnő szőlőket a „drága” szóval becsüli meg. A Kopasz-hegy legzamatosabb bora azért terem Tarczalon, mert ide napfelkeltétől napnyugtáig süt a nap, a köves talajt átforrósítja, s ez éjszakára is ontja a meleget. A verset más jellemzőket is említ:

*Ezen Városkának van drága Szölleje,
Noha keskeny ugyan, de jó a' mezeje,
Széna termő helynek kétséges ideje,
Néha szűk, néha bőv van oly Esztendeje.*

*Mert néha a' vize olly szélesen fekszik
Az alsó utcában, a Házok is úszik,
De ellenben néha úgy meg fogyatkozik,
Legelő marhája más határon iszik.*

A Felső utcán álló lakatlan, gondozatlan öreg épület megvásárlásakor szüleim már hallottak arról, hogy a hagyomány szerint a megvásárolt házuk Könyves Kálmán király országgyűlésének színhelye volt. Azt is beszéltek a faluban, hogy e ház pincéjébe menekült az üldözött elől II. Rákóczi Ferenc. A ház képe szóbeszéd nélkül is mutatta, hogy eredetileg nem közönséges lakóháznak épült. Most is úgy beszélnek róla, hogy a Könyves Kálmán utcában volt Rákóczinak egy olyan lakása, amelyen ma már négy porta is áll.¹¹ Tokajt és Bodrogkeresztúrt 1647-ben adományozta III. Ferdinánd király Rákóczi Györgynek és feleségének, Lorántffy Zsuzsannának,¹² de Tarczal városnak a Rákócziak örökös földesurai voltak.¹³

⁹ Szirmai Antal: Zemplén vármegye helyrajzi és politikai ismertetése. 1803. 20. Az eredetileg latin nyelvű mű magyarul Matolai Etele fordításában az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (a továbbiakban: Akk.) c. folyóiratban jelent meg folytatásokban.

¹⁰ Akk. 1915. 92.

¹¹ Dobos Ilona i. m. 87.

¹² Dongó Gyárfás Géza: Adatok Tarczal történetéhez. = Akk., 1914. 274.

¹³ Hubay Kálmán: Babocsay Izsákról emlékbeszéd. = Akk. 1915. 175.

A ház egész fekvését, utcára néző homlokzatát lelki szememmel ma is látom. Az utcai front széles volt. A ház telke és az udvar meg az erősen emelkedő kert már az Előhegy lába volt, amely tovább emelkedett a Kopasz-hegy felé. A ház falai 60-80 cm vastagok voltak, terméskövekből rakták őket. A háztetőzet deszkára szegelt kátránylemez volt. A ház homlokzata teljesen sima, egyszerű, rajta semmiféle plasztikus kiképzés nem volt. A padlástér tűzfalát sem választotta el kívülről építészeti vagy akár színezési vonal. Az ablakok fölött nem volt párkányzat, sem keretvonal. A homlokzatot budai földes mésszel, a ház többi részével, a szobákkal együtt évenként fehérre meszelték. Az utcára három ablak nyílt. Ezekből kettő a nagy szobát, egy pedig a kis szobát világította meg. Ezek az ablakok a belső térkiképzéshez igazodva – két ablak a nagy szobában egymáshoz közelebb, egy ablak a kisebb szobáéin távolabb – állott. Ezeknek nem volt alsó-felső szárnya, csak egy-egy szétnyitható szárny hármassal üvegtáblával. A nagy szoba udvari részén két ablak hozta be az ébredés fényét. A kis szobában két vakablak volt. Az egyikben polcozat segítette a kis házi könyvtár elhelyezését.

A homlokzat előtt az előkertben a front egész hosszúságában öreg Izabella-tókéék lugasa ontotta az édeset, a kerítés tövében a gyöngyvirág-özön adta az illatosat. A padláson két kerek szem a Nagy utcáról is jól láthatóan jelezte házunkat. Hogyha ezekhez üggyel-bajjak felmászunk, messzire elláthattunk. Talán valamikor strázsas is állott itt, mert úgy mutatott a két kerek lyuk, mintha már eredetileg is kémlelő nyílásnak építették volna. A ház tetőzetének folytatásaként, ennek vonalában, hosszú, nyitott, sárral tapasztott, fedett tornác húzódott végig. Erre a tornácra az utca felőli bejáratnál néhány lépcsőn kellett fellépni. A tornác tetőzetét sima faoszlopok tartották, az oszlopfőkön volt csupán egyszerű fejdísz. A tornácra nyílt a nagy szobából két ablak, utána az előszoba ajtaja. Ezt a helyiséget mi is hajdúk szobájaként ismertük és hívtuk. A „hajdú” szó hihetőleg a Rákóczi-szabadságharc óta maradt a házon, mert a szomszédos nagy helyiséget is hajdú-laktanyának ismertük.

A nagy szobánk akkora terem volt, hogy – visszagondolva – több mint száz ülőhely is könnyen elfért volna benne. A deszka mennyezetet egy mestergerenda tartotta. Egyedül a hajdúk előszobája volt dongaboltozotatú, az is ragyogóan fehérre meszelve. Mindkét szobában nagy tér maradt a bútorok között, ami elegendő volt a kisgyerekek futkározására, ki is használtuk kedvünkre. A kis szobában a hálószoba-bútor, apám nagy íróasztala és sok egyéb alkalmatosság állott. Az íróasztal polcán sokszor elnézegettem azt a (legalább 20 cm-es) mamutfogazatot, amit a Lantos-dűlőben szőlőnk talaj-előkészítési munkálata, rigolírozása közben talált csontvázból édesapám emlékében megtartott. A mamutcsontvázat egyébként három nagy ládában, szalma közé rakva, Kassára küldte a múzeumba. Sokszor dicsekedtem is vele kis diáktársaimnak a nagy lábszárcsonttal, ami ezekből úgy volt a múzeum falán kiállítva: „Tarcali lelet”.

A kis szoba összekötő ajtaján egy parányi ablak is volt. Ezt már a szüleim csináltatták be. Csak akkora, hogy egy iratot be lehetett rajta dugni. Ebből arra következtethettünk, hogy a bizalmas, szűk körű tárgyalásokra ez a kisebbik helyiség szolgált. Ennek a homlokzattal ellentétes fala egy síkba esett a pincében a kaszabörtön falával. A szobák ajtajai kisméretűek, egy-szárnyúak voltak. A kis teremből, egy keskeny ajtó nyílt a mellette lévő börtönbe. Ezt a szüleim falaztatták be, és ugyancsak ők rakatták be ennek a befalazott ajtónak a deszkaküszöbét is. Erről azt hallottam, hogy a küszöb alatt nagy gödör volt, de eredetét nem kutatták.

A kaszabörtönben velem együtt járhattak iskolatársaim is.¹⁴ A tarcali református elemi iskola első osztályába 1900-ban jártam „Sikolya tanító úr elé”. Az iskolából csoportosan indultunk haza, de amikor szabadidőnk volt, kis iskolatársaim bejöttek az udvarunkra. Velük együtt kerestük, ástuk, rágtuk és szopogattuk az édesgyökeret. Ilyenkor mutogattam házunkban azokat a helyeket, tárgyakat, amelyeket manapság Tarcalon is „krimi” néven ismernek, de régi öregek még mesélnek róla. Alig hihető, hogy a kaszabörtönben a kasza élére lett volna állítva – amint az manapság a képzeletben él –, mert nem tudták volna a holttesteket kiemelni. Bizonyára titkos kivégzőhely lehetett. Földje döngölt volt, felásására apám nem gondolt. A kis terem melletti börtönbe az elfalazás után mi is a fűstházon keresztül jártunk be, és ezt a helyiséget éléskamrául használtuk. A nagy börtön lett a hordóházunk. A magasan lévő ablakok miatt e helyiségekben mindig misztikus félhomály derengett, még napsütés idején is. A borházból a zárt udvarra már édesapám vágatott ajtót.

A zárt udvar története örökre homályos marad. A ház megvásárlásakor csak a borházig bezárólag volt tetővel befedve. A hátsó tűzfala is hiányzott. A zárt udvar fedetlen volt. Szüleim a hátsó tűzfal helyébe deszkából csináltattak záró falat, ami a pincefeljárt feletti részt is takarta. A padlásnak így rendes lépcsőzete nem is volt, hanem a csonka falazatból kiálló köveken lépkedtünk fel. A zárt udvar eredetileg fedett tér lehetett. A falazata hibátlanul állott, csak a földem és a tetőzet hiányzott. A zárt udvar közepén is volt fal, de ez mintegy felénel abbamaradt, nem is függőleges vonalban, hanem cikkcakkosan. Látszott rajta, hogy a kövek egy részét lebontották. A zárt udvarnak akkora nagy kapuja volt, hogy azon nagy méretű jármű – akár szénásszekér is – könnyen beférhetett, valamikor fedett kocsisín lehetett. A kapu feletti részt kőfal ívelte át, a ház udvari falazata ezzel a nagy kapuval fejeződött be. A mi időnkben a szabad ég alatt a zárt udvar telve volt csalánnal, dudvával, amiben a vízisikló, a görény és egyéb állat vígan meglapulhatott. Nem is volt ezekben hiány, mindig óvatosan, félve mentünk a padlásra.

Minden helyiségből a fűstházba vezetett a cső. A kéményből csöpögött a szurok, a füstöltnivaló sonkát, kolbászt mindig jó magasra kellett felakasztani. A nagy szobát egy „Friedland” vaskályhával, szénrel fűtöttük. Vaskályha volt a kis szobáéna nevezett teremben is, de ezt télen nem fűtöttük. Konyha céljára télen a hajdúk szobáját, nyáron a borházat használtuk. Az árnyékszék a tornác végébe, a zárt udvar kapuja után következett. Udvarunkon a ház hosszában nagy ágyásokban díszlett a rengeteg virág, főként a petúnia. Messziről illatos volt az utca. A pince rajzában nem tudom a valóságot kellően érzékeltetni. Ezek a hegyaljai pincék nem ragaszkodtak a telekkönyvi tulajdonjogi állapothoz, gyakran átnyúltak a szomszéd telke alá is. A mi kertünkben is volt a szomszédunk pincéjének szellőző nyílása.

A legendák nyomában

Kálmán király boszorkánytörvénye és Tarcál neve szorosan összekapcsolódnak, itt gyakran esett szó boszorkányságról. Édesanyám mesélte, hogy Tarcalon szülőházuk sarkán egy téli reggel három tojást láttak, másnap ugyanott három rongybaba volt, harmadnapra három vöröshagymát találtak ugyanazon a helyen, nem szedték fel. Sohasem tudták, kinek a műve

¹⁴ Dobos Ilona i. m. 61.

volt, de egy közeli szomszédasszonyra gyanakodtak, aki állandóan tetőtől talpig feketében járt. Félték tőle, boszorkánynak tartották. Ez pedig az 1860-as években történt.

A történelemben visszalapozva azt találjuk, hogy Szent István törvénye már foglalkozott a boszorkánykérdéssel.¹⁵ Gonosztevőkként emlegették a babonás, pogány módon jósoló boszorkányokat, s ha bűvölésük mérgező hatásával emberhalált okoztak, gyilkosokként büntették őket. Ilyen előzmények után foglalkozott a tarcali országgyűlés újra a boszorkánykérdéssel. Kálmán király az 57. törvénycikkében kimondatta, hogy amolyan strigák, boszorkányok, amilyeneket a nép hisz, nem léteznek, erről több szó ne tétessék. A 67. törvénycikkben gonosztevő boszorkányoknak mondatja azokat, akiket a felsőbbség gonoszul gondol.¹⁶ Nagyboldi¹⁶ ma van a boszorkánypereknek, amelyekben kegyetlen kínzásokról olvashatunk. Ezekkel kényszerítettek ki a szerencsétlen nőkből olyan vallomást, mint például az, hogy valaki évek óta gyakorolja a boszorkányságot, és Tokaj hegyére, a Kopasz-tetőre repül Magyaszórról.¹⁷ Ez légvonalban is közel 30 kilométer. A boszorkánypörök szerint a boszorkányság egyik fő tulajdonsága, hogy éjjel gyűlésekre járnak, ott táncolnak, tobzódnak. Különösen kedvelt helyük a Kopasz-tető, a hegység tar orma.¹⁸ Kálmán király 1096-ban hozott nevezetes törvénye kifejezetten a *strigák*, tehát a másodrendű boszorkányok üldözését tiltotta el, a többieket Kálmán is tovább üldöztette. Ezért is maradt meg a századok során az a hiedelem, hogy a kaszabörtönbe a boszorkányokat dobálták be.¹⁹

Engem is foglalkoztatott a kérdés: maradt-e valami tárgyi emlék az ősrégi országházból? Elhatároztam, hogy utánajárok. 1971-et írtunk, egy szép derűs novemberi reggelen, a szüret utáni időben vonatra ültem. Ilyenkor már elnéptelenedik a hegy, könnyebb rátalálni az emberekre. Most már villanyvonat áll meg Tarcal állomásán, a vasúti kocsikból a szigetperonra lépünk. Első tekintetem kéttornyú szülőfalum Kopasz-hegyére vetődik. Megnőtt a hegy, megemelte a televízió tornya. Járdá van. A Rákóczi utca meg teljesen kőburkolatú, közepéről hiányzik szememnek a hajdani gémeskút. Ebből szedték ki a nagyobb fiúk a verébtojásokat. Milyen jól ismerem az utcákat. A Könyves Kálmán utcához már felfelé kell menni, egy kis domb kettévágja az utat. A járda bal felől vezet fel, a jobb felőli kis meredekség most is köves, gazos. Ezen futkostam le a fűszerboltba, ezen baktatok most, szívem szerint, felfelé. Egy évtizede, hogy feleségemmel bejártuk Tarcalt, megmutattam szülőfalumat. A Könyves Kálmán utca 34. szám ismerős. Itt élveztük a háziak vendégszeretétét, itt voltunk mégis „otthon”. Most a kiskapu zárva. Menjünk tovább, a 36. szám alá. Meglepődésemre itt találok Szentpéteryéket. Megvették ezt a házat, átköltöztek a 34. szám alól Elmondom úti célot, táskából elő a mérőszalagot, megyünk ki az utcára. Itt szembetalálkozunk családunk régi ismerősével, Hornyák Józseffel. Elmondja, hogy a nagy tűznek nemcsak szemtanúja volt, hanem az oltásban is részt vett. Aki csak tehetett, mondja, segített oltani. Félték a nagy lángtól, félték, hogy a tűz tovaterjed. Visszazökkenünk a mába, mérünk, jegyezzük az adatokat. A 34. számú házban bérlő lakik; a ház mai tulajdonosát a Fő utcán keresem fel. Velem jön, segít ő is a munkánkban.

¹⁵ Vö.: *Ipolyi Arnold*: Magyar Mythologia. Pest, 1854.

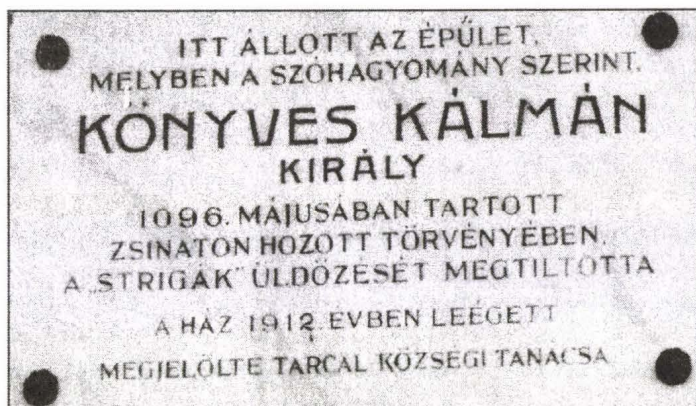
¹⁶ *Ipolyi Arnold* i. m. 412.

¹⁷ *Schram Ferenc*: Magyarországi boszorkányperek. Bp., 1970. II. k. 696.

¹⁸ *Ipolyi Arnold* i. m. 423.

¹⁹ *Dobos Ilona* i. m. 62.

A 34. számú telken az előkert most is megvan, kerítésoszlopai nyolc évtizede állják az időjárás viszontagságait, az idők viharát, de a szépen faragott oszlopfelek ma már kicsiny, formátlan, redves maroknyi csomóvá estek össze. A régi léckerítés helyébe drótszövet került. A 34. és 36. számú házak frontvo-

nala együttesen 31 méter. A 34. számú ház úgy épült, hogy a régi, széles falú alépítményt meg sem mozdították, s a közel 900 éves alapra egy keskenyebb falat húztak. Az új fal az alap belső élvonalával van egy szinten. Az új ház frontja 9,5 méter, kisebb, mint az országházé volt. Hiába szedték fel az alépítmény többi részét, a régi épület homlokzata pontosan megállapítható, mert a pince lejárata az udvari fal élvonalában volt. A pincelejáró pedig egy kis önálló házacskaiban ma is áll a régi bejárati ajtóval. Megmérjük, s már tudjuk, hogy a leégett országház, családi házunk homlokzata 13,5 m széles, hosszúsága a homlokzat élvonalától a pincelejáratig 27 m volt. A régi háztér beépített alapterülete ezek szerint 364,5 négyzetméterre terjedt. A belső falak méretét már pontosan nem adhatjuk meg, ezeket a visszaemlékezés arányosítja; a nagy terem 80-90 m² lehetett. Az új, ma álló 34. számú ház a régi házunk romjaiból épült, hol a vakolat lehullott, mindenütt fel lehet ismerni a régi, szabálytalan formájú termésköveket.

Magammal hoztam az ereklyeként őrzött írásos dokumentumot: 643. sz.: *Somlyai Sándor és neje Komássy Gizella kataszteri birtoklve*. 848. hrsz. Belsőség, ház, udvar 271 négyszögöl; 849. hrsz. Belsőség, kert 3999 négyszögöl. Együtt 670 négyszögöl. A birtoklívben ezután következik a *Lantos, Szentkereszt, Juhos és Téglás* dűlőbeli szőlők, legelők felsorolása. Az adásvételi szerződésekből kiírjuk a Könyves Kálmán utcai adatokat: 34. házszám: Hamernyik András és neje Jakab Erzsébet tulajdona, 370 négyszögöl. 36. házszám: Szentpétery Mihály és neje Szabó Julianna tulajdona, 301 négyszögöl. Együtt 671 négyszögöl. Hamernyik András cipésmester, Szentpétery Mihály kerékgyártómester volt; mindketten kiöregedtek az ipari munkából, s ma már csak a kis szőlőgazdálkodást végzik. A telekkönyvi adatokból most már világosan kiténik, hogy a régi telekből két kisebb telket mértek ki.

Miután ezt a kérdést tisztáztuk, petróleumlámpával felszerelve megindultunk hárman a pincelejárat felé. Már nincsenek meg a falépcsők, hanem az ajtótól kezdve, hol lassabban, hol élesebben lejt a földút lefelé. A pince sötétjében Hamernyik világít, Szentpétery fogja a mérőszalag végét és magyaráz. Most ő a mi „idegenvezetőnk”. Beszédéből kiérzik, hogy alaposan megnézegette a falakat. Mutogatja a terméskövek berakásait. Most látom magam is, hogy egész ajtószerű falazások vannak. Keresi Rákóczi menekülő útját itt is, ott is, valahol hátha lehetett. A második pinceágból indul a hosszú ág lefelé, s erre mint egy T betű 90 fokban a keresztben húzódik az az elágazás, amelyen édesapámék a sziklát bányászták ki. A kiinduló elágazás földdel le van tömítve, állítólag beszakadt. A harmadik pinceág a legérdekesebb, itt két helyiség nyílik

egymásba. A belső a híres *kaszabörtön*. Megilletődve gondolunk rá, micsoda érzése lehetett annak a szerencsétlennek, akit ide bedobtak.

A belső fal jobb sarkán leszakadással egy úr tátong. Omladéka érintetlen. E fal másik sarkában víznyelő van. A kaszabörtön 180 cm széles és 360 cm hosszú. Falazata terméskő, de az egész helyiség egy métertől felfelé zsaluzott, bő mészhabarccsal öntött falazat. Ilyen kiképzése egyedül ennek a kaszabörtönnek van. A hosszirányú dongaboltozat fél henger formájú, kulmináló pontja 190 cm magas. Fejünkön a kalap bele is ütközik. A kaszabörtön lés az előtte lévő harmadik pinceág között egy 80 cm vastag válaszfal van. Nem láttam nyomait ajtónak, de a második pinceágból a harmadikba egy 60 cm vastag falon át jutunk. Ezen most is ajtó van, gyenge, összetákolat ajtó. Ilyen van az első és második ágak között is. Ezek persze most már nem nagy lakattal vannak elzárva, amint azt Dobos Ilonának elmondták, hanem csupán válaszfalát adják a jelenleg burgonya tárolására használt helyiségeknek. A bejárt pincehálózat mindenütt faragatlan, szabálytalan terméskővel van kirakva. Emlékezetem szerint az eltömített, most tőlünk elzárt lejárati pinceágaknak nem terméskő falazatuk volt, hanem ásottak voltak. A hagyományban élő börtönök és a kaszabörtön története ezzel az utunkkal a valóságba lépett elő.

Házunkkal kapcsolatban a Könyves Kálmán-legendák után a II. Rákóczi Ferenc emlékek is élénken éltek. Édesapám – ismervén a legendákat – egyik sógorával hozzáfogott a pincében a kutatáshoz. Először a pince első szárnyának kikövezett falát vizsgálták végig, de a részek között mindössze öt darab ezüst Mária Terézia-tallért találtak. Ezután a pince legalsó, keresztben futó szárnyát nézték, csak e szakasz folytatása lehetett – feltételezésük szerint – a menekülés útja Bodrogkeresztúrig.²⁰ A kutatók több napi fárasztó munka után kőbe ütköztek. A köveket körül letisztogatták, de nem találták végét a sziklának. Az itt kialakított polcozaton tartotta azután édesapám a tarcali szőlők legbecesebb termését, a boreszenciát üvegekbe szűrve. Szüleim ezt a „menekülő alagút” felfedezésüket nem tették közhírré. Családunkban – még inkább a kassai kapcsolatunk révén is – erős volt a Rákóczi emléke iránti tisztelet. Nem akartuk ezt a nagyon szép legendát csöppet sem kisebbitenni. Meg aztán a pince másik szakaszán, vagy a nagy kiterjedésű Rákóczi-birtokon valóban lehetett valahol egy ilyen alagút. Ki Tudja? Hubay Kálmán tarcali jegyző is végzett ásásokat, klétizben is, de eredménytelenül. Hubay sohasem járt nálunk emlékezetem szerint, tehát ő a kutataásait csakis másutt végezhette.²¹

Az „Országház” pusztulása

Amíg családunk Tarcalon élt, házunk tája valóságos tündé kert volt. A ragyogóan tiszta ház, az állandóan gondozott udvar, kertek, a rengeteg virág az utcai járókelőket egy kis elgyönyörködésre rendszeresen megállította. Mindennek ma már közel nyolc évtizede, s nem csoda, ha a valamikori családi paradicsomunk az emberek emlékezetében „roskatag, düledező ház”-zá vénült. De meg is indult a ház és tájéának hanyagolódása azzal, hogy 1901-ben Kassára költöztünk. Nem maradt ugyan üresen, mert legtöbbször lakot benne valaki, vincel-

²⁰ Vö.: Dobos Ilona i. m. 88.

²¹ Vö.: Dobos Ilona i. m. 135-

lér vagy saját házzal nem rendelkező munkáscsalád. Ez maradt a ház sorsa 1907 után is, amikor apám Tokajban újra állást vállalt, hiszen a sok elemi kár miatt a szőlők termése már nem fedezte a messzi távollétben a tarcali házfenntartás költségeit.

Már Debrecenben voltam bankgyakornok, amikor 1912. március 18-án levél érkezett apámtól Tokajból. Majd összeestem, amikor olvastam:

„Édes fiam! Az éjjel leégett a házunk. Kora reggel lovasfutár hozta a hírt. Rögtön átgyalogoltunk. Még füstölgött. Szörnyű volt látni. Azt mondták, hogy cserép úgy pattogott, mint a kukorica. Nem is mertek a közelébe menni. Az egész tető egyszerre lángokban állott. Menthetetlen volt. Inkább a szomszéd zsindeyes borházát locsolták, hogy a tűz át ne terjedjen. A beszakadt plafondeszka még a szobapadlót is kiégette. Tudod, hogy a padlás tele volt szőlőskosárral, amibe Kassára szállítottuk a gyümölcsöt. A zárt udvar felől könnyű volt feljutni. Valaki kutatni mászott fel, a sötétben eldobhatta a gyufát, ez fogott tüzet. Íróasztalom és minden bentégett. A bordók, kádak, mind-mind. Rettenetes baj szakadt ráink. Szomorú névnapra ébredtünk. – Tokaj, 1913. március 17. Csokol Apád’

Olyan lettem, mint aki megbolondul. Az agyam nem fogott, minden számításom rossz volt., Hazakiültek a bankból, hogy pihenjem ki, szedjem össze magam. Látták rajtam, hogy hasznavehetetlen vagyok. A biztosító intézet kárbecslése 1.600 korona térítést állapított meg, de apám a banknak 4.000 koronával tartozott. A filoxéra pusztításának nagy anyagi terhet még ki sem heverve jelentkezett a peronoszpóra, újra meg újra jégverés, fagy, most már csak az volt hátra, hogy házunk leégjen, és a fedezetlenül maradt adósság terhe továbbra is nyomja családunkat. A hitelező bank a községi beltelket és a szőlőinket előbb bírósági zárgondnokság alá vetette, majd elárvereztette. A Lantos-dűlőben a nyolc telekkönyvi helyrajzi szám között véletlenül maradt meg hűgomnak az a parcella, amit aztán 1941-ben adott el a kőbánya részvénytársaságnak., innen indul ma is a drótkötélpálya.

Mi lett a ház sorsa az elárvereztetés, 1914 tavasza után? Erre a kérdésre Szantpétery Mihály adta meg a választ, aki családjával 27 évig lakott a 34. számú házban, s ott volt a kerékgyártó műhelye is. A 36. számú ház sorsa egyszerűbbnek látszik: Zafir Jenő adta el Szaszák Istvánéknak. Tőlük vásárolták meg 1962 tavaszán Szentpéteryék. Ez a ház a régi nagy telek udvarának egy részét és az utcai kertet foglalja el. A leégett ház romjai teljesen a 34. számú telken maradtak. Egy régi szomszédunk, Tóth Bálintné – akinek amerikai rokona is volt – vásárolta meg 1922 táján az egész telket a romokkal együtt. Tóthné Margit nevű leányát egy Török nevű borbély vette feleségül. A jelenleg álló házat a régi alapra, a meghagyott alépitményre, a romokból kitermelt kövekből Törökék építették fel 1927-ben. Megvan hát a magyarázata, miért fonódnak a Kálmán király emlékei „egy romos épület” köré. Hiszen mintegy másfél évtizeden át látták nap mint nap a járókelők a leégett házunk romjait. Törökék azután házukat eladták egy fűszeresnek, akit itt boltot is nyitott, de alig pár év múlva tönkrement, bezárt. Eladta a házat Zafir Jenőnek.

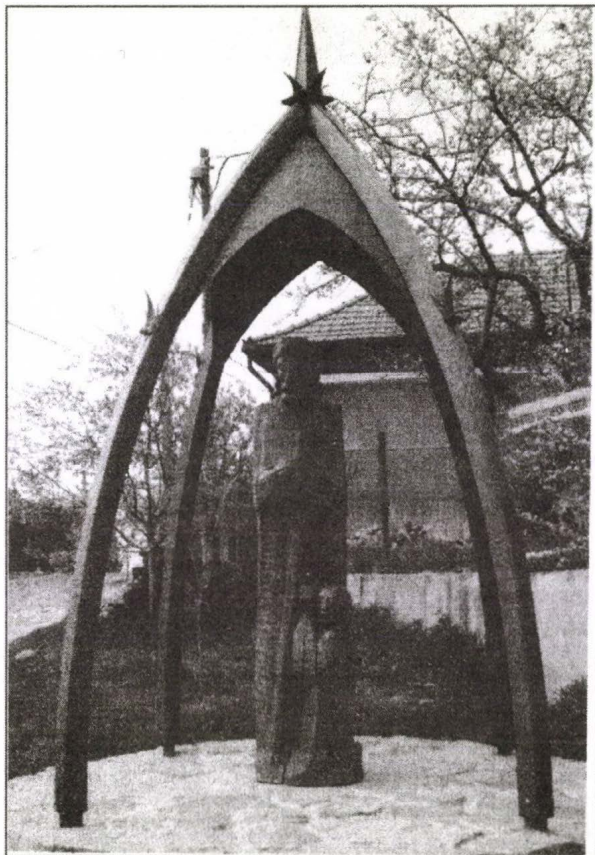
Zafir Jenő parcelláztathatta ketté az egész ingatlant, s eladta 34. számú házat Braun Arankának, aki a deportálásban elpusztult, házat férje, Friedmann Mór örökölte. Friedmanntól 1971 májusában vásárolta meg a Hamernyik család. Az „országház” a leégéstől napjainkig ennyi kézen ment hát keresztül, és szerencséje, hogy ezalatt az állandó bérlő – az évtized előtti beszélgetésünk után – tudatosan viselte a gondolatot, hogy nagy kincset őriz. Meg is őrizte lelkiismeretesen.

KÁLMÁN KIRÁLY TARCALI SZOBRA²²

Érdekelt az is, mikor lett a Felső utcából Könyves Kálmán utca. Dobos Ilonát az emberek úgy tájékoztatták, hogy az új utcanevet a múlt század végén kapta. De mi 1912 táján gyakran jártunk Tarcalon, s az utcának a neve Felső utca volt. Érdeklődésemre a Tanácsházán Pataki Dezsőné osztályvezetőtől megtudtam, hogy az 1950. évi tanácsválasztások előtt előírták, hogy a népi megjelölések helyébe hivatalos utcaneveket és házzámozást kell adni. Így lett az Előhegyen a *Tyúk sorból Kossuth utca*, a *Felső utcából Könyves Kálmán utca*.

Dobos Ilona könyvéből rendkívül érdekesen látni, miként változott a felfogás, a történelmi szemlélet, az emberek visszaemlékezése a lefolyt közel nyolc évtized alatt. Gazdag anyaggal aktatáskában vettem búcsút szülőföldemtől.

Szentszéki hívtak: látogassunk el mielőbb családostól, dédunokástól. Talán. Remélhetőleg. Amikor majd a ritka történelmi emlékü börtön pinchálózatát megnyitják a nagy nyilvánosság előtt, és leleplezik Könyves Kálmán emléktábláját. Szerintem jogosan. Tarcali község tanácsa azonban közölte Szentszékiel, hogy nem foglalkozik az emléktáblával, mert nincs meg a tárgyi bizonyíték, vagyis a ház.²³ De ugyancsak a tanács közli velem az 507/1981. számú, május 5-én kelt levelében, hogy 1949-ben „a régi Felső utca neve lett Könyves Kálmán utca, mivel az utcán lévő épületben tartott Országgyűlésen hozott törvényt mondta ki a boszorkányégetés tilalmát”.

A Dobos Ilona által begyűjtött sok tarcali adat, Hubay jegyző rajza, saját helyi felmérésem és az egész építmény különleges formája azonban mind alátámasztja, hogy a 900 éves és százról százra öröklődött hagyomány él, és megérdemli a megbecsülést.

²² Kb. egy évtizede áll a Könyves Kálmán utcában egy lengyel művész fából készült emlékműve. A fényképeket Oroszné Prepeg Erika bocsátotta rendelkezésünkre. (A Szerk.)

²³ Az emléktábla azonban (mint képünkön látjuk) mégis elkészült. (A Szerk.)

KAZINCZY GÁBOR

A Tátra-csúcs

Bevezető gondolatok

Édesapám, dr. Kazinczy Gábor (1889–1964) pályafutását már bemutattuk.¹ A cikk, amit most közlünk, a Magyar Turista Szövetség 1926. évi irodalmi pályázatán első díjat nyert, és megjelent a Turisták Lapja 1927. évi 3-4. számában az 57-64. oldalon. Ebben arról a balesetről ír, amely a Tátra-csúcsról való leereszkedésnél sújtotta, és aminek következtében az egyik lábát amputálni kellett. Amikor lezuhant már tapasztalt hegymászó volt. Nem tudjuk, hogy mikor fedezte fel a hegyek szépségét, valószínűleg már egyetemista korában. Aktív tagja volt a Műegyetemi Evezős Klubnak, és sokan azok közül, akik nyáron eveztek, télen síelni mentek. Édesapám még az első világháború előtt elment Norvégiába, hogy megtanulja a Telemark-stilust, amit aztán otthon bevezetett társai körében. Az evezés-sielés kombinációt meggyőzően bizonyítja 1918. március 27-én Tátraszéplakon postapécsettelt levelezőlapja kedvesének: „Itt ma óriási hóvihár volt, 20 cm friss porhó esett. A síelés kitűnően megy. El sem hiszem, hogy néhány nappal előbb még együtt eveztünk, és tavasz volt...” A síelésnek annak idején leginkább hegyi túra jellege volt. Hiszen a sílift és a slalom nem volt még napirenden, gyakran főkabórral a sítalp alatt – hogy elkerüljék a hátracsúszást – kitartóan vándoroltak fel a hegyekbe, majd mérsékelt sebességgel siklottak le. Jeges hegyoldalon hátrahagyták a sít, és hágóvassal meg jégcsákánnyal folytatták útjukat.

Tagja volt a Magyar Hegymászók Egyesületének és a Magyar Sí Klubnak. Amikor nem volt megfelelő hó, a sziklamászás helyettesítette a síelést. Ez testi adottságainak is jól megfelelt: alacsony termetű (161 cm), sovány, de szívós és izmos ember volt, ami a sziklamászásnál előny. Ezt a sportot élvezte a legjobban. A síelés az 1920-as években mindjobban elterjedt, gyakran csoportban túráztak; egy fénykép 1924-ből huszonnegyed magával mutatja a hofgasteini hegyoldalon. A sziklamászásnál csak ketten-hárman voltak egy kötélben. Akkor tudta legjobban élvezni a természet gyönyörét, ami nála fontos eleme volt a turistáskodásnak. Sok csúcsot mászott meg a Tátrában, az Alpokban és a Dolomitokban.

A lábát a térde alatt amputálták, gyorsan megtanult mülábbal bot nélkül járni. 1926 májusában hagyta el a kórházat, 1927 januárjában nősült meg, a nászútra oldalkocsis motorbiciklin vitte feleségét Olaszországba és Ausztriába. Még annak az évnek nyarán együtt mentek fel a Rosetta-csúcsra (2741 m), ez volt édesanyám egyetlen hegymászása, amire igen büszke volt, és gyakran emlegette. Nagyon kívánta azt, hogy mi, a két gyermeke, is megszeressük a hegymászszt. 1942-ben felvitt a Tátrába; nővérem 14 éves volt, én 13. Édesapámmal együtt mentünk fel a Fehértavi-csúcsra (Jahòaci štít, 2229 m), ami egy könnyű túra, több más hegyet pedig Hensch Ali barátjával másztunk meg. De Jégvölgyi-csúcs (Ladový štít, 2628 m) felé egy hivatásos vezető kötéllal húzott fel a sziklákon, ahol mi nem jutottunk tovább. Sok mindent megéltem azóta, de úgy, mint akkor, életemben nem féltem. Nem mindenki született sziklamászőnak.

KAZINCZY FERENC A. G.

¹ Kazinczy Ferenc A. G.: Kazinczy Bálint és utódai. = Széphalom 10, 1999. 92-94.

A TÁTRA-CSÚCS
ÉS A SÁRKÁNYFAL

Dr. Komarniczky Gyula felvétele

– Óh anyám!... Hallod a fenyvesek zúgását? Látod a ködfoszlányokat, amint némán ereszkednek alá? Érttem jönnek... visszakövetel a Hegy. Fagyos csókjával egyszer már eljegyzett... Jaj,

de fáztam! De jöttek az emberi férgék, kiragadtak karjaiból, és levittek a völgybe. Anyám, anyám, hallod a hegyi patak haragos zúgását? ... Nem bírom tovább... csukd be az ablakot!

– Főmérnök úr kérem, ébredjen fel, félre tetszik beszélni.

– Óh jaj! Hol vagyok?

Egyhangúan ketyegett az óra fehér kórházi szobámban; az utcai lámpa halovány fénye rácsesett a fehér rózsacsokorra.

És lassan teltek a percek, az órák, a napok, a hetek; s bár minden jóra fordult, az indiai fakír türelmére volt szükségem, míg kivártam, hogy végre megnyíltak az ajtók, és egy szép májusi reggelen kikocogtam ebbe a sokat szidott és mégis oly szép világba.

S ha én most elmesélem szomorú történetem, nem azért teszem, hogy részvétet keltsék; azért sem, hogy visszatartsak bárkit is a hegyek fenséges birodalmába teendő zarándokútján. Hanem elmondom, tanulás okáért, hogy ha mást is lesújt a sors, vagy ha alkalma nyílik szerencsétlenül járt embertársain segíteni, mit tegyen, hogy nagyobb sikerrel járjon működése, mint azoké a de-rék bajtársaké, akik oly önzetlenül, odaadóan és lelkesedéssel siettek az én segítségemre.

Nagyszombat reggelén arra ébredtem fel, hogy szemembe világított a hold. Nyugodt, üdítő álmom volt. Semmit sem éreztem előre az elkövetkezendőkből. Pedig hány hegyi túráim előtt volt nyugtalan álmom, és volt az az érzésem, hogy baj történik. És soha nem történt semmi.

Szerettem volna mindjárt felkelni, és indulni még holdfénynél, mert a túra sikere felől csak egy aggasztott: a meleg időjárás. Ha ugyanis a Tátra-csúcs² nagy kuloárjában³ rásüt a nap a hóra és az fellazul, könnyen megeshetik, hogy egy szép lavinában fogjuk az utat lefelé megtenni. S talán nem is vállalkoztam volna a túrára, ha előző este meg nem tudom, hogy az öreg Franz is (ki valaha a legjobb tátrai vezető volt) oda készül egy turistával. Elvégre sohasem árt, ha akad majd hírmondója a lavinaszerencsétlenségnek. Másrészt meg, mert az a nézetem, hogy mindenki, aki nem hazardőre az életnek, mint az egyedül járók, – akiket egyébként meg tudok érteni, sőt becsülöm –, legalább még egy gyakorlott turistatárssal induljon, ha elhagyatott vidékre megy; minthogy pedig társam még nem rendelkezett akkora gyakor-

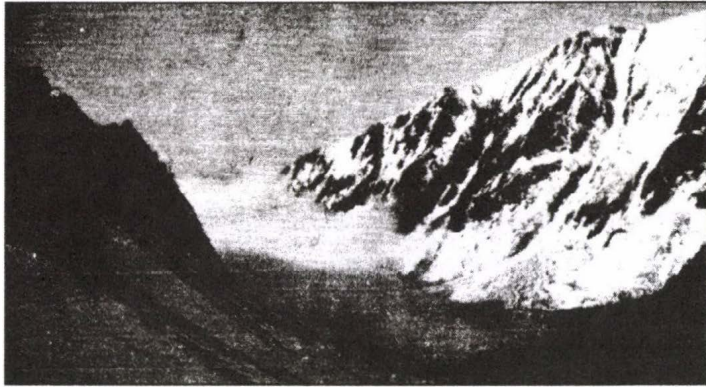
² A Tátra-csúcs szlovák neve: *Vysoká*; németül *Tatra Spitze*, lengyelül *Wysoka*. Dr. Komarniczky Gyula leírása szerint: „a Tátra főgerincéből emelkedik ki... Hegymászó szempontból különösen a délkeleti és északnyugati gerinc nyújt szép mászást, míg a Cseh-tavi-völgyből feltörő északi fala a Tátra leghatalmasabb falainak egyike. Kilátása a délkeleti oromról a legszebbek és legkiterjedtebbek közé tartozik.”

³ *Couloir* (francia szó, ejtése: kuloár): a turisztikában a hegységnek olyan szűk szakadékát jelenti, melynek alja hóval, jéggel vagy törmelékkel van fődve.

A POPRÁDI-TÓ KATLANA
AZ OMLADÉK-VÖLGYBŐL
Kazinczy Gábor felvétele

lattal, hogy önállóan is tudna túrát vezetni, tehát társa balesete esetén segítségért sietni, célszerűnek véltem olyan vidékre menni, ahol más is van a közelben.

Nem indulhattunk azonban korán, mert csak

6 órakor kaptunk reggelit, és mert a menedékházbérlő szívességéből felajánlott jégcsákányát is csak 6 óra után kaptuk meg. 6 óra 40 perckor azonban útra készen voltunk, és csakhamar a csontkemény havon zörögtek sídeszkaink. Alig kezdtünk azonban emelkedni a tó túlsó oldalán, láttuk, hogy sídeszkák nélkül könnyebb a haladás. Ezért hátizsákjainkra akasztva őket, hágóvassal folytattuk utunkat. A hó ideális volt. Gyorsan és könnyen haladtunk. Ilyen könnyen és gyorsan még nyáron sem lehet itt tovább jutni. Nem kellett az út szeszélyes kanyargásait követni, hanem mindenütt a legrövidebb úton a legelőnyösebb emelkedéssel haladtunk a nyáron omladékkal és sziklával teli, most aszfaltsimaságú terepen.

A Sárkány-tavi gerinc és a Sárkány-fal közötti kis katlanba érve ránk sütött a nap, és innen ragyogó fényárban haladtunk tovább. A környező csúcsok mind régi, jó ösmerősök. A Sárkánytavi-torony,⁴ Déchy-csúcs,⁵ Tatra-csúcs egy szép nyár gyönyörű sziklatúra- emlékeit idézték fel lelkemben. A felső katlan legfelső részén, a Sárkánytavi-gerincnek itt hóval borított ellaposodó nyerge közelében letettük a síket, és rövid pihenőt tartottunk, miközben a kazán fűtéséről sem feledkeztünk meg. Aztán sík nélkül, de egyébként teljes felszereléssel folytattuk utunkat. Nálam a jégcsákány, társamnál erős bambusz-síbot volt. Előttünk még az előző napokból származó keményre fagyott lábnyomok tették még könnyebbé az előrehaladást. Visszanézve le egész az Omladék-völgy⁶ aljáig, Franznak és a turistának nyomát se láttuk, de az most már mit sem aggasztott. Láttam, hogy a hó kitűnően tart, és oly kemény, hogy a nem túl meleg nap 2-3 óra alatt sem tudja annyira felpuhítani, hogy lavinaveszélyes legyen. Így nyugodtan folytattuk utunkat. Előbb ferdén kereszteltük a Tatra-csúcs nagy kuloárját, és a túlsó oldalon kevésbé meredek hómezőkön haladtunk, majd ismét visszatérve a kuloárba, ott folytattuk az emelkedést. Itt kötelet véve, egymást biztosítgatva haladtunk tovább, de őszintén szólva sehol sem éreztem a biztosítással való haladás szükségességét, ha megfelelő óvatosan lépegetünk. Végre elértük a nagy kőlapot, ahol a nyári út vaskapocs-biztosításai láthatók voltak, melyeknek azonban hasznát nem vettük, mert mellettük a havon lehetett haladni. Itt volt az egyedüli kényes hely; a sziklalap a hó alatt jégréteggel volt bevonva,

⁴ Szlovák nevén: Draeia hlava.

⁵ Mai szlovák nevén: Draeí štít. Eredeti névadója: Déchy Mór (1851-1917) kiváló budapesti hegymászó, aki a Hímaláját is megmászta.

⁶ Szlovákul: Zlomisková dolina.

A SÁRKÁNY-TAVI TORONY
Kazinczy Gábor felvétele

s így a jégcsákányt nem lehetett elég mélyre beverni. Ez a biztosítást kisé illuzórikussá tette. De ezen a részleten is sikeresen átvégődve csakhamar a csúcson voltunk; pontosan 4 óra alatt, beleszámítva az egyszerű pihenőt és az étkezésre fordított időt is.

Bár a küzdelem a csúcserő ma kevés volt, mégis, mint mindig, amikor egy csúcra érek, most is mély meghatottságot éreztem, és megköszöntem az Úrnak, hogy meg engedte érnem azt a gyönyörű percet, amikor messze és magasra a gyarló emberek fölött, közelebb a trónja zsámolyához, igaz áhítattal tekinthetek széjjel ezen a gyönyörű világon. Azután megelevenedtek régi szép Tátra-émlékeim, amikor a Déchy-csúcson át jövet jártam a csúcson. Amikor még a miénk volt. Önkénytelenül is elrebegtem a magyar Hiszekegyet, és kértem az Urat, akihez most oly közel éreztem magam, hogy minél előbb ismét Magyarországot díszítse ez a gyémántkoszorú: a Tátra. S úgy egy félórával később, midőn lesújtvá, nyomorékká téve feküdtem a havon, önkénytelenül is az jutott az eszembe, hogy tán azért kellett lakolnom, mert voltam oly merész kérni és hinni, hogy lesz még egyszer a miénk a Tátra. De aztán később ráeszméltem arra, hogy az én veszteségem kisebb, mint szegény hazánké, melyet köröskörül megcsönkítettek. És épp az én sorsom erősített meg még jobban hitemben, hogy amiként erős akarattal lesz még belőlem is egész ember, tudom, hogy csonka hazámból is lesz még egyszer egész Magyarország! Miután még néhány fényképet csináltam, és elgyönyörködtem a felhőtengerben, mely Lengyelországot borította, rövid pihenő után – mivel hideg keleti szél fúj, és mert félttem, hogy a szélárnyékban a napnak is erősen kitett hó nagyon felpuhul – elindultunk lefelé.

Társam az előző két lecsúzás hatása alatt azt kérdezte, hogy ugye most nehéz lesz a lemenetel, mire én részint biztatásból, részint meggyőződésből azt mondtam, hogy egész könnyű lesz, nem kell semmit vigyázni. Hasonló meredekségű és minőségű hólejtőkön annyiszor jöttem már le, és annyira ösmerem a technikáját, hogy teljesen veszélytelennek tartottam a helyet. Így már arra gondoltam, hogy két kötélhossz után, ha társam megszokja a hóban való lefelé menést, biztosítás nélkül mehetünk tovább. Épp ezért nem nagy súlyt fektettem a biztosításra. Csákányom nem vertem be elég mélyre, s ami még nagyobb baj volt: a köteleket nem tartottam oda a hó felületére, hanem kényelmesen jó magasra, ahonnan ugyan gyorsan le lehetett volna tolni, ha szemmel tartottam volna társamat, vagy ha az kiált elcsúzás közben. Társam meg éppen túlságosan megfogadta biztatásomat, és semmit sem vigyázott; meg aztán az előző két elcsúzás után különben is megnőtt a bizalma a biztosításban. Tény, hogy nem vigyázott, s az ötödik vagy hatodik lépés után hangtalanul megcsúszott, míg a feszes kötélen a csákányt azonnal kirántotta a hóból, még mielőtt a köteleket leszorítottam és a csákányt megfogtam, volna. És mert a köteleket erősen fogtam, de kellő szilárdan a lábam nem volt megvetve, azonnal elrántott engem is. Teljesen váratlanul ért a rántás.

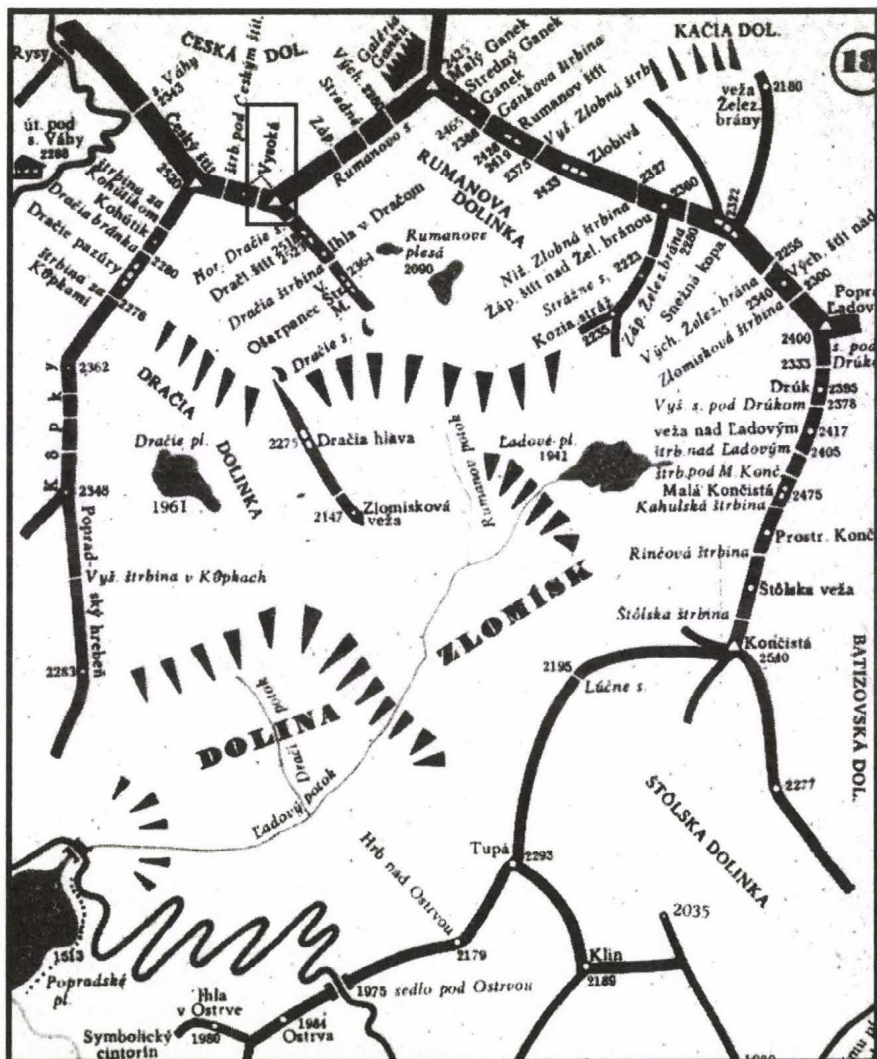
KILÁTÁS A TÁTRA-CSÚCSRÓL
A GERLAHFALVI-CSÚCS FELÉ
Kazinczy Gábor felvétele

Ezzel elkezdődött a zuhanás, vagy ha úgy tesszük csúszás a kb. 45 fokos lejtőn, mely úgy 200-220 méterrel mélyebben (a lejtőn mérve cca 310 m-rel lejjebb) végződött.

Tán érdekel, kedves olvasóm, hogy mit érez az ember ilyen esés közben, hát bővebben elmondom, bár ezt általánosítani alig lehet, mert ez egyénenként változó és a vérmérséklettől függ. Az első másodperc: meglepetés és a helyzet fel nem ösmerése. A második és harmadik másodperc: ah, tehát zuhanok; ez az hát, ami annyiszor megtörténhetett volna velem, de most végre a korsó-teória értelmében bekövetkezett. Azután a kíváncsiság érzete ébredt fel: no, mi lesz, hogy fog végződni és... milyen érzelmeim lesznek? Érdekes, hogy most sem fellelkeztem meg önmagam analizálásáról, mert a legkritikusabb pillanatokban is kísérleti objektumként szoktam magam megfigyelni.

A negyedik másodpercben már teljes hidegvérrel és a legnyugodtabban azon kezdtem gondolkozni, hogy miként akadályozzam meg a csúszást. A helyzetet akkor még teljesen optimisztikusan ítéltem meg, hisz gondolatban annyiszor végigcsináltam egy ilyen csúszást, és eszeltem ki a fékezés legkülönbözőbb módjait, melyeket veszélytelen hólejtőkön szándékos elcsúszással gyakorlatban is mind kipróbáltam. Igen, de ez mind a jégcsákányra volt alapítva, melyet egy külön, általam feltalált hevederrendszerrel erősítettem a karomra. De most a heveder otthon volt, és a kölcsönkért csákány két méterrel messzebb mellettem csúszott, velem egyenlő sebességgel, s elérni nem tudtam. Ekkor eszembe jutott, hogy nem sokkal előbb mondtam társamnak kérdezősködésére, hogy ilyenkor hanyatt fekvé hágóvassal kell fékezni. Tehát próba. Nem voltam ugyan a legmegfelelőbb helyzetben, de fékezni azért tudtam. A fékezés nem sikerült, mert a lábam helyén lefékeződve egy lökést kaptam, és a legváltozatosabb helyzetekben hemperegtem tovább, és ez ellen teljesen tehetetlen voltam. Valószínűleg a fékezés közben tört el a lábam. Határozottan nem tudom, mert ezt nem éreztem, csak a további hempergés közben éreztem olyan fájdalmat, mintha egy erős kéz szorítaná. Velem körülbelül egy időben próbálkozott társam is a hágóvas-fékkal, de ő is megakadván lábával, bukfenet vetett. Az ilyen fékezés tehát hasznavehetetlen és veszélyes. Mikor az összeviesszaló hempergés állapotába kerültem, múlt el az optimizmusom, és kezdtem a helyzet reménytelen voltára, továbbá arra ráeszmélni, hogy ez bizony rosszul is végződhetik, s hogy kizárólag a véletlenül múlik a sorsunk. Úgy 80 m csúszás után (függőlegesen mérve) társam megpróbált a nádsíbottal fékezni, amitől meglassult a csúszása, úgyhogy utolértem, és egy darabig rajta hemperegtem, majd elhagyva őt, hason fejjel lefelé csúsztam egy szkeleton sebességével. Ez volt az egészben a legkellemetlenebb. Teljesen tehetetlen voltam abban a tekintetben, hogy a helyzetet megváltoztassam. Kíváncsian és remegve néztem magam elé, hogy mikor szánkózom neki fejjel valami sziklának. Teljesen átéreztem, hogy az végzetes lett

A Magas-Tátra túratérképe a Poprádi-tó fölött

Popradské Pleso: Poprádi-tó. Dolina Zlomisk: Omladék-völgy. Dračia hlava: Sárkánytavi-torony. Drači štít: Déchy-csúcs. Vysoká: Tátra-csúcs. Ďeská Dolina: Cseh-tavi-völgy. Ostrva: Oszterva.

volna, s hogy aztán vége volna mindennek. De szerencsére sehol semmi kő, csak a lejtő alján, ahol a kuloár a Sárkánytavi-katlanba letörök. Vajon oda is lecsúszunk-e? Végre kétségbeesett erővel szorítottam az egyik kezemet a hófelülethez, úgyhogy a kisujjam ki is ficamodott, és ily módon sikerült kevésbé veszélyes helyzetet felvenni. Nemsokára ezután bekövetkezett a csoda, amit nem reméltem. Minden beavatkozás nélkül megálltunk.

A hólejtő itt ugyanis valamelyest enyhült, és a felülete a sok ráfagyott görgeregtől egyenetlen volt. Ez aztán lefékezte a sebességet. A rövid csodálkozás, majd öröm érzését felváltotta az izgalmak utáni megnyugvás. Majd rögtön eszembe jutott, hogy gurulás közben fáj a lábam.

A TÁTRA-CSÚCS AZ OSZTERVÁRÓL

Dr. Reichart Dezső felvétele

Kíváncsian néztem meg, és konstatáltam,, hogy biz' az lóg; majd nemsokára rá a vastag teveszőr-lábszárvédőmön át kövér cseppekben csurogni kezdett a vér. Kissé kellemetlen volt a látvány, de néhány másodperc múlva semmivel sem éreztem nagyobb sajnálatot lábam iránt, mint amikor társam kezében megláttam szeretett és tíz év óta híven szolgált sítotom roncsait. A csont beforr, gondoltam, de a botomnak vége. Akkor még nem sejtettem, hogy biz' a lábamnak is vége, s hogy sítotot kapok százat is, de olyan lábat, amilyent az Isten adott... soha. Társamat, úgy vettem észre, a látvány jobban kihozta sodrából, mint maga az esés, mert félóráig nem mert megmozdulni, félvén attól, hogy ha megmozdul, tovább csúszik, és újból elránt engem is a kötéllel. Hogy ez be ne következhessek. A kötelet leoldottam derekamról, de mivel a kötél lábamra volt csavarodva, nem tudtam belőle kiszabadulni. Végre, mikor társam egy-két arasz széles platót rugdosott a hóba, fel mert állani, a sítotot alattam a hóba szúrta, és így a továbbcsúszástól tartanom nem kellett, kerültem valamivel kényelmesebb helyzetbe.

Csúzásunkat a másik társaság végignézte, és mikor meghallották segélykiáltásainkat, félbeszakítva túrájukat, siettek le hozzánk. Siettek? Háromnegyed óráig tartott, míg lépcsővágással leértek. A máhrisch-ostraui turista, Vizenetz mérnök, rendkívül szimpatikus és erélyes ember volt. Mihelyt odaért, azonnal hozzálátott sebem bekötéséhez; a lábszárvédőt s harisnyát felvágta, és saját kötszereimmel utasításom szerint bekötözte a sebet. Azután nádsítotomat kérelhetetlenül széttörték, és ennek darabjaival és spárgával rögzítették az eltört két részt. Végül a két lábamat szíjjakkal összekötötték. A cipőt nem vetettük le, egyikünk sem vett erre különösebb súlyt, pedig talán minden bajnak ez a mulasztás volt az oka. Bár tudtam jól, hogy egy eltört végtag könnyen lefagy, de mert nem lett volna mibe betakarni, jobbnak láttam a cipőt fenntartani. Vizenetz azután saját kabátját is leverette és rám adta, ami nagyon jólesett, mert kezdtem kegyetlenül fájni. Ezt a kis áldozatot is csak ő tette meg. Azután gyorsan elment segítségért. Minthogy elsőrendű sielő volt, bámulatos rövid idő alatt lent volt a menedékházban, és megszervezte a mentő expedíciót.

Ezalatt mi sem voltunk télenek. A vezető kőhullástól félt és továbbhaladást javasolt. Kőhullás veszélyéről szó sem volt, mindannak dacára örültem a továbbhaladás eszméjének. Először, mert közelebb kerülünk a mentő expedícióhoz, másodsor, mert kezdtem nagyon fájni, és örültem a mozgásnak, végül, mert így jobban telt az idő, s ez sem megvetendő pszichológiai momentum. A továbbhaladás úgy történt, hogy Franz a kötéllel tartott, társam fel emelte a lábaimat, én meg a kezeimre támaszkodva odébb ültem. Franz többször terepszem-

le címén, amire semmi szükség sem volt, elment, s alig győztem visszajöttét kívárni, mert mihelyt nem mozogtam, mindjárt fáztam. Fájdalmaim alig voltak. A folytonos ülés közben azonban teljesen étnedvesedett a nadrágom, és bőröm teljesen érzéketlenné vált. Ezen a részen féltem a legjobban a fagyástól, és nem ott, ahol bekövetkezett, a törött részen, mert az jól érezte magát. Később Franz azt tanácsolta, hogy egy sziklatömb által szélről védett kőlapra feküdjek. Persze a szél más irányból fújt, mint amerről az a védelmet nyújtotta. Ezt a kis pihenőt felhasználtam arra, hogy nadrágomat igyekeztem a napsugarakkal kissé felmelegíteni, és ettem egy kevés édességet. Mivel azonban újra elkezdtem borzasztóan fájni, kértem társaimat, hogy menjünk tovább. Alig mentünk azonban valamit, már megjelent Vizenetz, kijelentette, hogy megérkezett az expedíció, és hoznak egy kis kézi szánt. Míg azonban azok végleg odaértek, megtanácskozták a levitel módját, és rákötöztek a szánra, eltelt még vagy másfél óra.

Ha a továbbiakban most kritika tárgyává teszem a mentést és annak megszervezését, azt azért teszem, hogy okulásul szolgáljon a turistatársadalomnak. Sokak szerint hiba volt, hogy a három ember nem kísérelte meg maga a leszállítást. Síjeink aránylag közel voltak, azokból lehetett volna szánkót rögtönözni. Gondoltam is erre, de egy ilyen szánkó elkészítése olyanoknak, kik még ilyent nem csináltak, sok időt vett volna igénybe, és kérdés, sikerült volna-e és akkor néhány órát elveszítve, mégsem maradt volna más hátra, mint segítségért lemenni. Azt hiszem, szabad kimondanom, hogy nem volna szabad sielő turistatársaságnak a magas hegyek közé menni anélkül, hogy a társaságnak két tagja legalább is egyszer ne csinált volna már gyakorlatképen ilyen síkből való szánkót. Főleg attól tartottam, hogy nehéz lett volna a rákötözésem, mert még a szánkón is ugyancsak megfeszült a kötél, és teljes erőmből kellett kapaszkodnom, hogy a helyenként 50 fokos lejtőn történő szállításnál le ne csússzak róla. A magashegyi turistákat nemcsak sziklamászásra és a jégtechnikára kellene kiképezni, hanem a mentésre, elsősegélynyújtásra is. Midőn Vizenetz mérnök a Poprádi-tavi menedékházhoz leért, épp ott találta társaink egy részét, akik a Móry-szállóból⁷ rándultak ki a tóhoz. Nagyrészüik egészen kezdő sielő volt, ezek nem is jöttek szóba, s mégis közülük kettő segítségemre sietett, de mikor a meredek hegyoldalba felértek, örültek, hogy saját magukat le tudták simán hozni. Annyiból mindenesetre hasznos volt közreműködésük, hogy segítettek a szánkó felvontatásában, ami nem volt kis feladat. Tanulság: hiába a jóakarát, gyakorlatlan turista csak bajt okozhat, azért csak gyakorlott hegymászókból, sielőkből szabad mentőexpedíciót szervezni. Szerencsére ilyenek is akadtak. Így elsősorban Hoffmann Rudi barátom, aki Vizenetz mellett a mentő társaság parancsnoka volt.

Jött azután még egy turista, akit szintén ért már egy lábtöréses baleset, s így teljesen át tudta érezni helyzetemet, meg aztán talán nagyobb kötelességének érezte a mentésben való részvételt (hogy némiképp viszonzhassa, ha nem is azoknak, hanem a társadalomnak a vele szemben annakidején tett sok jót). Rendkívül hasznos tagja volt a társaságnak Tenzer turócszentmártoni magyar turista. Mivel társamat az esés és az azt követő események annyira megviselték, hogy a további közreműködésére alig számíthattunk, Hoffmann leküldte a csomagokkal, és az előbb említett hasznavehetetlen társainkkal. Így a tulajdonképpeni mentő társaság négy tagból állott. A helyenként rendkívül meredek lejtőkön a leszállítás igen nehe-

⁷ A Móry-szálló az Új-Csorba-tónál volt. Móry János jogász, zeneszerző (1892-1978) több a szállót, kávéházat, sőt templomot is építtetett. Zeneszerző barátai, köztük Bartók Béla, gyakran meglátogatták.

zen és lassan ment. Sokat kellett traverzálni, ami főleg azért volt nehéz, mert a szánkót két embernek kellett tartani, hogy fel ne boruljon.

Közben leszállt az est. S bár hihetetlennek hangzik, de úgy volt, hogy tán még soha úgy nem gyönyörködtem az est szépségében, mint akkor. Ráérni elvégre ráértem, rászíjazva a szánkómra tétlenül hevertem. Rózsaszínű hegycsúcsok, rózsaszínű felhők, fenséges nyugalom, igaz mély érzélem. Soha nem éreztem ily határozottan annyiszor észlelt kettéválását énemnek. Az egyik az anyagi test, amelyik szenved fájdalmában, a másik, mely mennyei boldogságban élvezi a természet szépségeit. Mintha máris felszabadult volna lelkem földi porhüvelyétől, és készülne a nagy egybeolvadáshoz az örök Szeretettel.

Azután lassanként sötét lett. Teljes bizalommal mentőim iránt, hagytam magam lebecsátani a helyenként rendkívül meredek hólejtőkön. Már-már a fáradtság nyomait kezdtem rajtok észrevenni, amidőn megjelent még két mentőcsoport, főleg máhrisch-ostraui turisták, újabb kötelekkel, takarókkal és lámpákkal, s felváltották az első csoportot. További előny volt, hogy alulról jövet látták, merre vannak az enyhébb lejtők, amit Franz nem tudott, és már másodízben engedte szó nélkül, hogy letörések felé haladjunk.

Közben-közben teljesen erőt vett rajtam a fázás. Bízást állíthatom, hogy ha valaha szenvedtem, hát akkor az most volt; csak úgy rángatództam a hidegtől. Csak a lábam, az nem fázott, no de nem is volt betakarva. Közben kínáltak konyakkal és pálinkával, de a nekem szokatlan italt nem tudtam lenyelni. Nem pálinkát, hanem forró teát kellett volna termoszban felhozni. A menedékházi orvosok még egy kanál rumot sem engedtek a teába tenni, annyira ártalmasnak tartották ilyen esetekben az alkoholt. Később, amikor a társaság beletanult a mesterségébe, és a lejtő enyhébb lett, elég gyorsan haladtunk tovább. Fázásom alább hagyván, egykedvűen feküdtem a szánon, s csak arra figyeltem, mikor fog jönni egy újabb zökkenő, s mikor fog újra lelógó lábam a földhöz ütődni.

Úgy 11 óra felé járt már az idő, amikor megérkeztünk a Poprádi-tavi menedékházhoz. A kíváncsi tömegek elől csakhamar az ott időző orvosok kezeibe kerültem. Ezek azután nagy kíméléssel lehámozták a cipőt a lábamról, mint a narancshéjat szokás, és konstataáltak a szomorú valót, hogy a lábam lefagyott. Azután csendes lett a menedékház, nyugodt lassúsággal vonultak el ablakom előtt a jól ösmert csillagképek, míg szemembe világított a hold, mint azelőtt 24 órával. A Tatra-csúcs pedig állott mozdulatlanul, fenséges némasággal a holdvilágos éjben. Csak egy kicsiny piros folt mutatta hófehér palástján, hogy egy szegény földi vándor életében új fejezet kezdődött, nagyszombaton, feltámadás napján.

Ácsi baba, ácsi. Újra jár a... bácsi. S gyermek lettem újra.

Orgonavirág-illatos kis kertben örvendek az első lépések sikerén, játszom a napfényben. Tarka kis pillangók kergetőznek körben, majd meg-megpihennek illatos virágok lágy ölében. Szerelmi vallomást visznek az egyikről, s kapnak érte bódító illatú virágmézet.

Te kis pillangó, csak szállj, szállj; nem futok utánad. Én majd csak úgy lassan kocogok egyik rózsafától a másik rózsafáig. Szerelmi vallomásom elmondom majd magam, hogy szeretem a virágot, szeretem a napfényt, szeretem a madárdalt, ha szép nyári este illatos szénán heverve hallgatom a kertben. Szeretem a... óh milyen nagy is az én szerelmes szívem!

Nyílj ki, nyílj ki kicsiny rózsabimbó! Nézd, milyen szépen süt a nap. Nézd, milyen szépek viruló társaid. Amíg te bontogatod hófehér szirmaid, mesélek neked majd egy másik világról, ahol ragyogóbb a napfény, kékebb az égbolt. Nagy kietlen sziklák borítják a földet, puszta romjai egy rég letűnt földrésznek. Óriási kőfalak törnek fel vadul, mintha az eget ostromolnák, felsőbb régiókba, ahol megszűnik az élet, hol soha sincsen tavasz, a levegő is illat nélkül való. Hevesebb itt a szélvész, jobban dörög a mennybolt, lejjebb jár a felhő, szomorúbb az eső, az elátkozott ország lehet ilyen csupán! A madár is csak ritkán vetődik el erre, s ha fel is reptül ide, dala elnémul örökre. A hegyek ormain, ahol semmi sincsen már, itt lakik a hó: a fehér halál.

Csak egy élőlény van, mely ide elmerészkedik s dacol a halállal: úgy hívják, hogy: *ember*.

Mert lásd, kis rózsabimbó, mi emberi lények nagyravágyóak vagyunk. Büszke nagy álmok hevítik keblünket; hőstettek, kalandok, nagy és bátor tettek, szabadság, tudásszomj, új, nem látott tájak; bajtársi szeretet és önfeláldozó hűség; szenvedés egy ideális célért. Rég elmúlt időknek visszatérő vágya: primitív életmód, küzdelem a létért, szembenézni bátran a halállal, s érezni az élet értékét ezáltal. Mert csak akkor tudjuk megbecsülni amink van, ha közel vagyunk ahhoz, hogy elveszítsük. S hőstett, nagy és igaz élmény lesz így osztályrésziünk, nekünk, a sűrű hétköznapiak, a lelket megőrlő egyhangú munka s a civilizáció áldásai miatt egyéni szabadságunkban megkötözött szegény rabszolgáknak.

Ezért vesszük kezünkbe a csákányt, hogy azt, amit a sors megtagadott tőlünk: szépálmunkat valóra válthassuk. Elmegyünk küzdeni ideális célért, messze a kultúrától, emberi gyarlóságtól, a magas hegyek közé. Viharban-napfényben, hóban vagy esőben, hol izzadva, hol fázva, fáradtságot, szomjat, éhséget feledve, csak előre és fel... fel! Laza sziklák mögött, jégárianásban leselkedő rémmel, a fehér halállal sikeresen megküzdve, büszkén állni fent a meghódított csúcson... Van-e hatalmasabb s mélyebb érzés ennél?!

Én is voltam gyakran – kicsi rózsabimbó – szép havas csúcsokon. Áldom a jó Istent, hogy ezt megérhettem. Voltam rossz időben, voltam szép időben, s ilyenkor álmodtam a kék mindenségbe... Istenem, de szép volt!

Többé már nem megyek. Itt maradok nálad, nézem virulásod, szép kis rózsaszálam. Hisz ha körülnézek, minden kis fűszálban a teremtő életet itt is megtalálom. Ki Istent keresi, nem kell, hogy felmenjen magas hegyormokra, közelebb az éghez, megtalálja azt egy virágos réten is, nem kell több belőle, mint amit átfognak ölelő karjai. Csak nézz meg közelről minden igénytelen kis virágszálacskát, minden falevelet, apró kis bogárkát; s megtalálsz itt is azt, amit keresel: az örök természetet, a teremtőnek keze munkáját, az örök életet. Megmaradt még nekem a vizek élete, a suttagó nádas, az egész madárvilág. Hallgathatom még a patak csobogását, a tengeri hullámok zúgó morajlását. Szóhetek még álmot tücsökciripeléstől hangozó holdvilágos alföldi estéken.

Majd csak megleszek a nagy hegyek nélkül is.

– De ti... csak menjete, s ne gondoljatok rám!

KÖSZEGHY ELEMÉR

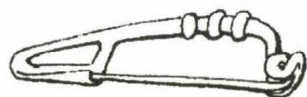
Az ötvösjegyek nyomában

Negyedszer közlünk részletet Kőszeghy (Winkler) Elemér festőművész (1882–1954) „Utazás a múltba” című kiadatlan önéletrajzából.¹ Ezúttal annak háttérét mutatjuk be, miképp végezte a történelmi Magyarország területén az ötvösjegyek gyűjtését. E nagyszabású feltáró tevékenység eredménye az 1936-ban megjelent Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig című műve (reprintben kiadták 2002-ben) több mint kétezer ötvösjegy rajzával. A hagyaték azonban további jelentős anyagot tartalmaz, annak kiadása gazdagítaná a tudományt. Jelen közleményünk a kézirat 194-218. oldaláról való. A kihagyások helyét szögletes zárójelbe tett három ponttal jelzem. Az ábrák is a szerzőtől valók. Köszönjük a kézirat birtokosának, Wieland Annának a közzétételhez adott hozzájárulását, segítségét. E részlet címét én adtam, a lábjegyzetek tőlem valók.

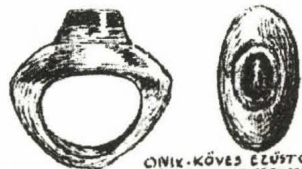
Kováts Dániel

1908 júniusában elérve a múzeumok főfelügyelőségének titkárává való kinevezést, már olyan volt a foglalkozásom, hogy művészettörténeti ismereteimet nem kellett paragon hevertetnem. Fraknói² főfelügyelő segítségével megtett harmadik olasz tanulmányutam után pedig rajzoló tevékenységre is nyílt alkalom az állásomban. A Főfelügyelőség közlönyének kezdtem régészeti ábrákat rajzolni. Természetesen alaposan belemertültem mindig annak a témakörnek a tanulmányozásába, amelyből való dolgokat kellett illusztrálnom. Különösen, mikor egyszer egy vidéki múzeumigazgató római leleteként kellett egy ócska ébresztőóra hátsó lemezét megrajzolnom. Nem akartam értelmetlenül dolgozó illusztrátor lenni.

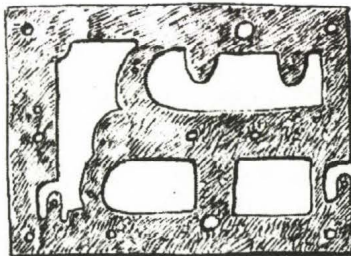
Mindjárt az első rajzoló munkák közt, amelyekkel közvetlen hivatali fellettesem, Mihalik József³ előadó mint a Múzeumi és Könyvtári Értesítő szerkesztője bízott meg, akadt

KÉSO LA TÈNE KAPCSOLÓTŰ
VELEM SZENT VIDRÓL

ONIK-KÖVES ELÜSTGYŰLŐ
RÓMAI LELET SZALACKÁRÓL

"ÜGYNEVEZETT ZÁRFOLÓ LEMÉZ (ZUMHALTUNGS BLECH) CIFRA MŰV BRONZTARALÓ"
RÓMAI KORI LELETRENT DEMUTATOTT
MODERN ÉBRESZTŐ-ÓRA ALKATRÉSZ.

¹ Kőszeghy Elemér: Boruth Andorral a Tátrában. = Széphalom 12. 2002. 203-216.; Kőszeghy Elemér: Lőcsei éveim (1924–1936. = Széphalom 13. 203. 267-278.; Kőszeghy Elemér: Utazás a múltba – 1938. = Széphalom 14. 2004. 303-314.

² Fraknói Vilmos (1843–1924) történész akadémikus.

³ Mihalik József (1860–1925) művészet- és ipartörténész, a múzeumok és könyvtárak főfelügyelője.

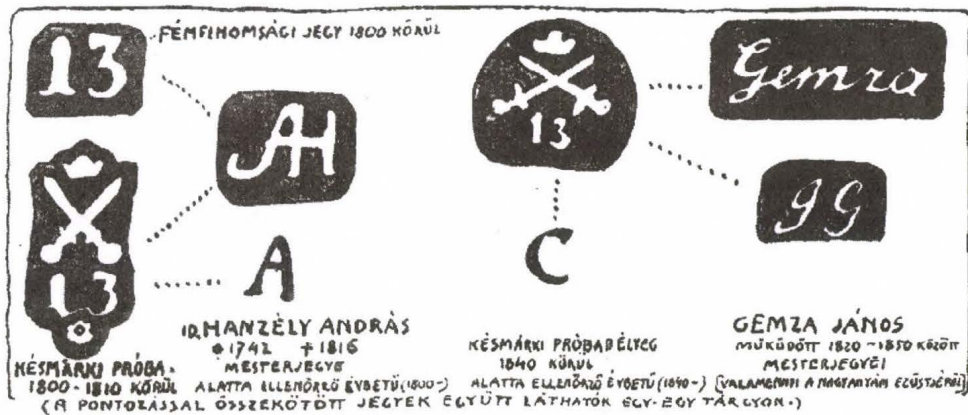
egy feladat, amelynél a gondolkozó illusztrátor ellentétbe került a szövegíróval. Mihalik, aki attól kezdve, hogy melléje kerültem, kitüntetően kedves volt velem, (egyik kedvességével elkeseredett ellenségemmé tette a mellettem dolgozó tollnokot), 1910 tavaszán egyéb ábrák rajzoltatása közben két bárdot kívánt velem rajzoltatni, keresztbe téve, fölöttük koronával, alattuk stilizált lilionimal. Tudni, akartam, mi legyen az, mert azt igen sokféleképp lehet rajzolni. Elmondta, hogy egy cikkben tájékoztatni akarja a muzeistákat az ötvöstárgyak bélyegzéséről általában, és össze akarja foglalni azt a keveset, amit a magyar bélyegzésről tudunk.

Addig vajmi keveset foglalkoztam ötvösjegyekkel. Minden tárgyköre a régészetnek és ipartörténetnek csak annyiban érdekelt, amennyiben vagy rajzolói működésembe vágott, vagy valami személyes és főként szűkebb hazai⁴ kapcsolatom támadt vele. Addig felületes maradt az érdeklődésem. Művészettörténeti munkákban, de az egyetemen is, az iparművészetet mostohán kezelték akkoriban a festészet, szobrászat, építészet mellett.

Divald Kornélnak,⁵ akivel a főfelügyelőségen mint annak szakmegbízottjával kerültem össze, *Szepes vármegye művészeti emlékei* c. műve 1907-ben megjelent III. kötetéből ébredt fel az érdeklődésem szűkebb hazám iparművészete iránt. A „Divald”-ből tudtam, hogy a lőcsei ötvösök kettős keresztet, a késmárkiak kardokat ütöttek jegyként a készítményeikbe. Ez annyiból érdekelt, mert 1908-ban, mikor első otthonomat berendeztem, Édesanyám hatszemélyes régi evőkészletet ajándékozott, s nagy örömmel láttam a nagyanyám „Staffierung”-jából való kanalakon a parányi beütött jegyekben a késmárki város-címer keresztbetett kardjait. Összevágott ez a Spóner Pál dédapám kegyelettel őrzött és gyakran lapozott „Journal”-jának adataival, aki 1802-től 1845-ig minden ingó és ingatlan vagyonáról pontos leltárt vezetett. A „Silber” fejlécű lapokon feljegyezte, mikor, melyik késmárki ötvösnél, milyen tárgyakat vásárolt, milyen súlyban és árban, s melyik lányának mit adott belőle. Mint családi ereklyét nagyra becsültem a kanalaimat, de sohasem hittem volna, hogy mint ötvös készítmények jelentősekké válhatnak számomra,

⁴ A szerző a Szepességre utal.

⁵ Divald Kornél (1872–1931) művészettörténész akadémikus; az itt említett háromkötetes műve 1905 és 1907 között jelent meg.

jegyecskéiket eszembe se jutott lerajzolni. A családi emlékekkel való foglalkozás azonban nem hálátlan időtöltés. Az ősök meghálálják azt, ha emlékezetüket ápoljuk.

[...] A vagyonszerzésben nem utánoztam Spóner Pált, de a naplóvezetésben igen. „Ezistneműnk” rovatomban odaírtam az ő adatai alapján hat evőkanálhoz, hogy „Hanzély-féle”, hat kávéskanálkához, hogy „Gemza csinálta”. Itt vettem el a magot, amelyből életem ún. főműve kicsírázott. De akkor nem tulajdonítottam ennek semmi jelentőséget.

Mihaliknak ajánlottam, hozasson fel Kassáról legalább egy tárgyat, amelyen a bártfai jegyet ő konstataulta, hogy pontos rajzot készíthessek róla. (A vekkerlemezt pár hónappal előbb vattában küldték fel lerajzolásra.) Fölslegesnek találta ilyen apróságra ennyi súlyt vetni. Rajzoljam akárhogy a két bárdot. Úgy is jó lesz!

Ez az „úgy is jó lesz” lett számomra a lámpás, amely rávilágított a mi ötvösségtörténeti kutatásunk – sok szakíró által felpanaszolt – elmaradottságának okaira. Mint pontosságához szokott rajzoló nem tartottam apróságnak, hogy a bárdokat milyen szög alatt keresztezem, milyen keretbe foglalom, mészárosbárdhoz vagy alabárdhoz hasonlókra alakítsam-e. (Még nem ismertem Cajalt,⁶ akinek egy szép mondását kentem a Magyar Múzeum 1947-i évfolyamában a Mihalik fiának⁷ az orra alá, mikor apróságokat elhanyagolva akart engem „kioktatni”, de hasonlóan gondolkoztam.) Utolsó ellenvetésképp felhoztam, hogy például az én családi étkészletemben is más-más korú darabokon egész különbözőn van a késmárki kélt kard ábrázolva. Mihalik felvillanyozódott. Mohón érdeklődött, honnan tudom az evőeszközaink korát és késmárki származását. Családi feljegyzésekből. Azonnal bepótolt készülő cikkébe néhány sort a késmárki „hitelesítőjegy”-ről, s megkért, rajzoljam le neki a kanalaaim jegyeit. Közölni fogja.

Készséggel teljesítettem a kívánságát. Sőt, felajánlottam, hogy a kanalaaim összes jegyeit lerajzolom, mert egyéb is van rajtuk a kardokon kívül. Az nem érdekelte. Mint mondta s később írta is: „a mesterjegyek gyűjtése hatodrangú dolog”. (Kaposy János dr.⁸ a Levéltá-

⁶ Santiago Ramón y Cajal (1852–1934) Nobel-díjas orvos, az MTA kultagja. A szerző erre a megállapítására utal: „A tudománynak differenciáló hajlamánál fogva a mának apróságai a holnapnak fontos igazságaivá válhatnak”.

⁷ Mihalik Sándor (1900–1969) művészettörténész; 1939-től 1945-ig a kassai múzeum igazgatója, 1945-ben egy évig az Iparművészeti Múzeum igazgatója, 1946 és 1865 között a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese.

⁸ Kaposy János (1894–1952) művészettörténész, az Országos Levéltár osztályvezetője.

Fol. 107.		Silber		Stück	Gewicht	F. Kr.	
	Nr.						
802. 30. Okt.	1.	Unverz. 1/2 Pfdm von Olmützer	13	5 1/8	10.	26.	
803. 31. Okt.	2.	Filigran Letzt von Königsberg Stadt	.		52	30.	
805	3.	1 Ks, 1 Gpf, 1 Markk. von S. Maria	12	4 7/8			
• 2. Sept.	4.	Rand = 1/2 Pfdm	13	10 1/2	21		
• 4	5.	Filigran Letzt von Königsberg			130		
807	6.	6 Pf 6 Lpf, 1 Markk. Letzt von S. Maria	12	3 1/2			
808 4. März	7.	2 Lavois mit Quatrason von Hasbely a. d. G.	13	50	158		
809. 15. Apr.	8.	6 Markk. von S. Ludo. mit König	13	17 1/2			
	9.	6. f. von G. G. G.	=	20 1/2	137	48	

ri Közleményekben 1934-ben kiemeli tudománytörténeti érdekességként a mesterjegyek „meddő halmozásának” Mihalik-féle leszólását.) Számomra a mesterjegyek lebecsülése és a jegyrajzok nem pontos felvétele lett a dolog bibéje.

A bárdokat megrajzoltam „hasból” és a kardokat pontosan a tárgyakról szóló olvasó nagyítóval. A cikk megjelent július 1-jére százon felüli bel- és külföldi jegyrajzommal illusztrálva. A szerkesztő felvette a szerkesztői és cikkírói tiszteletdíjakat, és elment nyári szabadságára. Én felvettem a jegyenként járó koronákat. Az Értesítő olvasói nagy többségének pedig igazán mindegy volt, hogy az egyik rajz híven egy beütött jegy után, a másik pedig évek előtt látott jegy elképzelése alapján készült.

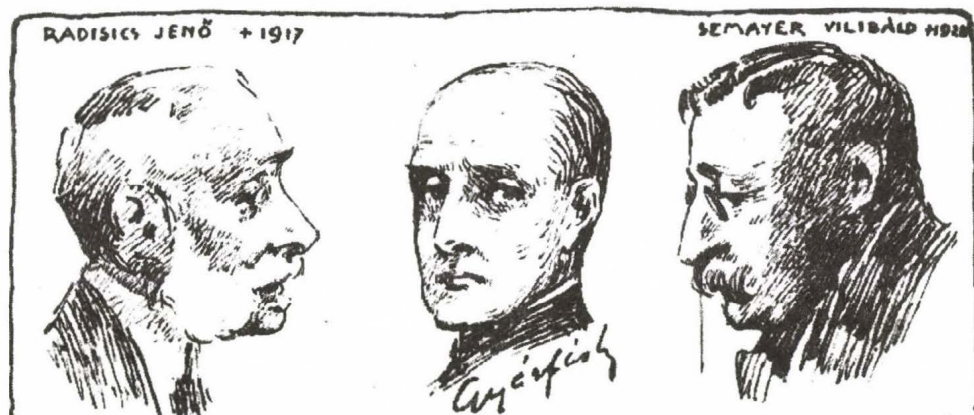
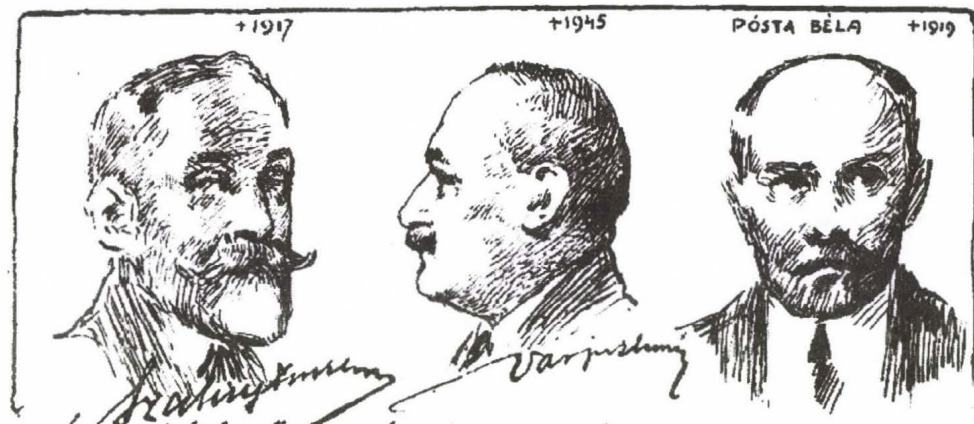
Engem, azonban – vagy a dédapámat – nem hagyott békén az én kanálaimon látható jegyek elhanyagolása. A régebbi kanálakon **A-I** jegy volt a kardok mellett, ami ráilletett az 1809-i Journal-bejegyzés Hanzélyjára (utólag meggyőződtem: András volt a keresztnéve), a nagyanyám 1845-i esküvőjére adott kanálakon pedig kiírt mesternév volt. A mesterjegy és a kétkardos bélyeg teljesen meghatározta, hol és ki készítette a tárgyakat. A kés- és villanyeleken azonban csak egy 13-as szám volt az **A-I** mellett. Lám! – mondtam magamnak –, a késekről, villákról nem mértem volna mondani, hogy késmárkiak. De ugyanazon mesterjegy ismétlődése a kardos jeggyel meghatározza a tárgyat. Hogy lehet akkor mellőzni a mesterjegyeket? És olyan feljegyzés, amilyen a Journalban van, másutt is fog akadni, amely feloldja a kezdőbetűs jegyeket.

Az érdeklődésem a mesterjegyek felé fordult. A Mihalik-cikk külföldi jegyeit elsőrangú szakmunkákból rajzolva ki, láttam, hogy a külföldön nem „úgyis jó lesz” jelszóval rajzolják vagy rajzoltatják a jegyeket, hanem a numizmatikához hasonló részletbemerítéssel. Rejtély volt előttem Mihalik idegenkedése a mesterjegyek gyűjtésétől és közlésétől. Annál kevésbé értettem ezt, mert hiszen ő volt az, aki a kassai ötvösség történetében a legmesszebb menő alapossgal dolgozta fel a céhíratokat. Hát minek gyűjtjük mindenféle ötvös inasok és legények életrajzi adatait, ha nem azért, hogy egyszer meghatározhassuk, hogy ki mit alkotott a magyar ötvösök közül? Hogy lehet az, hogy a Tudományos Akadémia levelező tagja ne lássa a munkássága célját?

Csak Ronnberg Márk⁹ *Merkreichen der Goldschmiede* munkájának 1911-i második kiadásából derítettem fényt erre a kérdésre. Akkor már azonban Szalay Imre¹⁰ báró, Var-

⁹ Mark Ronnberg

¹⁰ Szalay Imre (1846–1917) iparművészeti író, 1894-től a Nemzeti Múzeum igazgatója, 1912-ban kapott báróságot.

jú Elemér,¹¹ Pósta Béla,¹² Hampel József,¹³ Radisich Jenő¹⁴ és Semayer Vilibald¹⁵ biztatására javában benne voltam a magyarországi ötvösjegyek teljességre törekvő felgyűjtésében és tudományos feldolgozásában. Itt azonban tanulságos rávilágítanom a tudományos munkában szokatlan, a szakirodalomban is szóvá tett, s nekem annyira érthetetlen Mihalik-féle egyoldalúság okaira.

Egy komoly tudású brassói rajztanár, Gyárfás Tihamér dr.¹⁶ a csekély nyilvánosságú Egyházi Műipar című folyóirat 1909. júniusi-szeptemberi számaiban „A mesterjegyekről” cím alatt tájékoztatta a lelkeskedő katolikus papságot a templomok épületein és ötvösművein látható jegyekről. Hiba volt, hogy a kőfaragójeleket egy kalap alá vonta az ötvösjegyekkel, és emiatt a közös „Mesterjegyek” címet választotta, holott a cikksorozat

¹¹ Varjú Elemér (1873–1944) művészettörténész, az MTA levelező tagja, 1908 és 1913 között a kassai múzeum igazgatója, onnan Budapestre, a Nemzeti Múzeumba került.

¹² Pósta Béla (1862–1919) régész, egyetemi tanár Kolozsvárott.

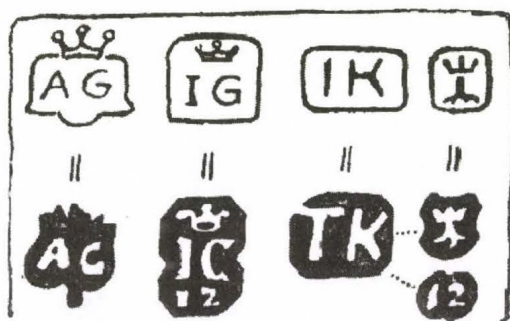
¹³ Hampel József (1849–1913) archeológus, a Nemzeti Múzeum munkatársa.

¹⁴ Radisich Jenő (1856–1917) művészeti író, az Iparművészeti Múzeum igazgatója.

¹⁵ Semayer Vilibald (1868–1928) etnográfus.

¹⁶ Gyárfás Tihamér (1863–1916) művészettörténész, az erdélyi iparművészet történetének kutatója.

BRASSAI ÖTVÖSJEGYEK UGYANAZON TÁRGYAKRÓL
DR. GYÁRFÁS FELVETÉLEI (FELSŐ SOR) ÉS ALÉNTÉMEK.
ANDREAS GONCZAS 1672-1691 MESTERJEGYE
JACOBUS BAAL 1698-1719 MESTERJEGYE
THOMAS KRISTEN 1825-1838 MESTERJEGYE
PRÓBA RÉSZEG ÉS FÉLNYOMAJÉL 1830 ÁRVÉL

második közleménye a helyesen próbáknak vagy városjegyeknek nevezett hitelesítő bélyegekkel foglalkozik. Nagyon helyesen fejtette ki az ötvösjegyek gyűjtésének célját. Csak egy baj volt: a saját gyűjtésű jegyeket szörnyű torzításban közölte. Mintha egy kézimunka előnyomdában rajzoltatta volna. Nem tudott rajzolni.

Mikor 1910. október 9-én először nála jártam, s az ötvöstárgyairól a jegyeket lerajzoltam, őszintén felsőhajtott: „Ha így tudnék rajzolni!” Belátta, hogy csak egészen szabatos rajzok alap-

ján lehet az azonos kezdőbetűs mesterjegyeket elkülöníteni, s hasonló címerű városok próbáit meghatározni. Az Egyházi Műiparban megjelent cikkét megemlíttette. Bizony, nem láttam szükségesnek vele foglalkozni.

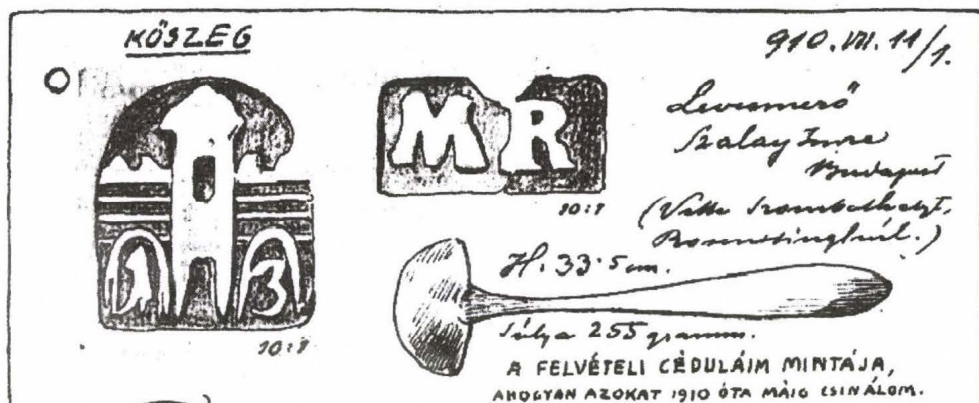
A Rosenberg-mű II. kiadása azonban idézi Gyárfás cikkét. Ebből megállapítható, hogy a Mihalik cikke csak bővített újrakiadása a Gyárfás-közlemény II. fejezetének. Egy, a magyar fémjelzés történetében tájékozatlan, sőt rosszakaratú osztrák író, K. Knies¹⁷ műve alapján öt újabb várossal bővíti a Gyárfásnál szereplő 13 város számát. Új csak a rosszul rajzolt bártfai próba s az én késmárki kanalaim jegye volt benne. Hogy eltérjen Gyárfástól: a hitelesítőjegyek fontosságát tolta előtérbe. (Gyárfásnak a mesterjegyek megfejtése volt az erős oldala.)

Én azt képzeltem, hogy derogált neki tőlem, az újonctól, tanácsot elfogadni, mikor belelovalta magát a mesterjegy-ellenességbe. Pedig nyilvánvaló, hogy ő mint ötvöstörténeti monográfiájával levelező taggá lett akadémikus, Gyárfásra haragudott, hogy ezt a témát előtte learatta. Nem látta, hogy egészen mindegy, melyik válfaját a jegyeknek tartjuk fontosabbnak. Az elmaradottságunknak a külfölddel szemben nem is az egyoldalúság volt az oka, hanem az alapos kutatás és lelkiismeretes jegyközlés hiánya. Jobban kellett volna csinálni a dolgot, és nem mindenáron másképp, mint Gyárfás. A levelező tag szem elől tévesztette az Akadémia jelszavát: „Győzzön, ami jobb!”

Tudományos féltékenység vagy kutatóterületi monopolizálás vágya vezette-e a hozám addig igazán jó felettesemet a hitelesítőjegy-gyűjtés egyoldalú erőltetésére, nem lényeges. Kétségtelenül tévúton járt. Ezt mások is látták. Különösen az Országos Főfelügyelőség egyetemi tanár tagjai, valamint a helyettes főfelügyelő, Szalay Imre báró, a Nemzeti Múzeum igazgatója. Ő sokszor hangoztatta, hogy a tudományos közgyűjteményeknek egy magyar Rosenbergre volna szükségük, hogy a magyarországi ötvöstárgyaknak ne csak a készítési helyét, hanem a mestereit is ismerhessék. Az előkelő köntösbe bújtatott és egységes illusztrációkkal gazdagon felékesített cikk mindenestre felkeltette az érdeklődést a magyar provenienciájú¹⁸ ötvöstárgyak iránt.

¹⁷ Talán Karl Gustav Knies (1821–1898) heidelbergi történész professzorról van szó.

¹⁸ keletkezési helyű, származású

Alig hogy átvettem az előadó teendőinek nyári helyettesítését, már kezdte Szalay nekem hordani a zsebében a saját és rokonsága ezüstneműjét lerajzolásra. Ahogy neki én a tárgyakon látható összes jegyeket lerajzoltam, a szinte túlzott pontosság lázba hozta kedves, atyai jóakarómat. Jól látta, hogy rajzolói képességgel megoldható a magyar múzeumok számára nélkülözhetetlen ötvösségi útmutató kiadása. Én meg hálával fogadtam a reám szabott feladat megvalósításánál rendkívül sokat jelentő támogatást a Nemzeti Múzeum vezetőjétől.

A jegyek helyrajzi csoportosításától vártam a legtöbb eredményt a homályos kérdések megoldásánál. Már júliusban megkezdtem kiszállásaimat Szalay ajánlólevelével a zsemben. Első utam Kassára vezetett, ahol Varjú Elemér barátom lelkes munkatársnak ígérkezett. Vele először is megállapítottuk, hogy a bártfai jegyet bizony képzeletből elég hibásan rajzoltam. Varjú teljes mértékben osztotta nézetemet, hogy csak miniciózus pontossággal rajzolva minden jegyet lehet a magyar ötvösjegyisme kérdését megoldani. Szívvel-lélekkel támogatott.

Közben Szalay Imre a minisztertől tanulmányúti segílyt kért részemre. Be kell utaznom az országot! Közölte is ezt Mihalikkal. Ez kissé félreértette a dolgot. Ő akarta közölni az én gyűjtésemből a „hitelesítő-jegyeket”, mert hogy azt ő kezdte. (Recte:¹⁹ Gyár-fás.) A neki „nem fontos” mesterjegyekkel csináljak, amit akarok. Így nem vállaltam a kiküldetést. Kijelentettem, hogy a 70-es évek óta szaktudósok által sürgetett, de a Mihalik-cikk tanúsága szerint nem-rajzolókat által megoldani nem tudott feladatot: az összes magyar ötvösjegyek rendszeres felgyűjtését támogatás nélkül fogom elvégezni, de gyűjtésem eredményeit nem hozom nyilvánosságra. Szalay vállalta a dolog rendezését. Október elejére már rendbe is hozta. Mihalik lemondott a hitelesítő jegyekről s elindulhattam erdélyi utamra.

¹⁹ helyesen

Elkezdődött az ötvösjegyek gyűjtésének „Sturm und Drang” korszaka. Kolozsvárott október végén már az ezredik magyar ötvösjegyet ünnepeltük Posta Bélával. Négy év alatt 70 várost jártam be rendes szabadságaim alatt. Közben csak szünnapokon utazgathattam, mert felettesem nem jó szemmel nézte útjaimat. Bizony, ha hétfőn késett a reggel érkező vonat, rohantam a fegyelmivel fenyegetődöz felettesem miatt.

Ezekre a nyilvánosságnak nem szánt lapokon nem fogadhatom meg Solon tanácsát: de mortuis nil nisi bene.²⁰ Ha azt akarom, hogy e sorok megőrzői okulhassanak belőlük, érintenem kell elhunyt felettesem gyengéit és elfogultságait is. Éppen azoknak köszönhetek

sokat, mert tévedései mutatták meg nekem a helyes utat. Akadémuskodásai, később szakirodalmi gáncsokodásai pedig felfokozták kitartásomat. Mert egészen sajátos viszony alakult ki közöttünk: nyájas érintkezés mellett élesen cikkeztünk egymás ellen. Ő a saját közlönyében szolta le a munkásságomat, én a Hampel lapjában mutattam rá az ő tévedéseire. Nem bírt megbarátkozni azzal, hogy én legyek „az ötvösjegyek doktora”, ahogyan Hampel mindig aposztrofált. Ha művemnek a világesemények miatt elhúzódott megalkotásánál már-már elhagyott a munkakedvem, mindig az ő elfogultságának egyegy fellobbanása, később a fiára testált hasonló szellemű működés serkentett erő kifejtésére. Nem élte meg művem megjelenését, amelyről beszéljenek a kritikák.

„Belföldi vonatkozásban az évnek legjelentősebb eseménye művészettörténeti téren Kőszeghy Elemér 'Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig' című művének megjelentetése. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ónagyméltóságát úrsulatulunk részéről is meleg hála illeti, hogy a művészettörténeti kutatás e régi, érdemes munkásának, aki éveken át elszakított szepesi szülőföldjére magyarságát szolgálta, újra módot nyújtott a körünkben való munkálkodásra és élete nagy művének sajtó alá rendezésére. A Közgyűjtemények Orsz. Főfelügyelősége pedig őszinte elismerést érdemel azért, hogy áldozatkészségével művészettörténeti irodalmunkat ilyen alapvető, emellett mintaszerű kiállítású s kétnyelvűsége által a külföld számára is hozzáférhető munkával gazdagította.”

GEREVICH TIBOR
egyetemi tanárnak, a Régészeti és Művészettörténeti Társulat elnökének évzáró beszédéből

„Miatán rámutattunk a könyvnek tudományos szempontból vett óriási jelentőségére, kiemeljük fontosságát az amatőr műgyűjtés szempontjából is. A mindkét szempontból nagy jelentőséggel bíró és régen várt munka nagy lépéssel vitte előre a magyar kultúrtörténeti kutatás ügyét.

BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL MAGDA DR.
Archeológiai Értesítő, LXX. évf. 292/96. o.

²⁰ A halottakról jól (mondjunk), vagy semmit. Szolón (i. e. 640 k. – 560 k.) athéni költő mondása.

„Régen nem titok, hogy az ötvösség terén a mult Magyarországa versenyre kelt bármely európai kultúrterülettel. A mesterek személyének meghatározásánál, az emlékek helyi rögzítésénél azonban eddig még a beavatottak is ingatag talajon jártak. Kőszeghy könyvének birtokában az idevágó nehézségek nagyrészt és egy csapásra kiküszöbölődnek. Elsüllyedt idők ötvösművészeinek egész nemzedékei elevenülnek meg előttünk. Az a meggyőződésünk, hogy a könyv fogalommal lesz, s „A Kőszeghy“ kutatóinknak nem is könyvespolcán, de íróasztalán fog mindig állni „A Csánki“, „A Hampel“ és állandóan forgatott társaik társaságában.“

TÓTH ZOLTÁN DR.

egyetemi magántanár, a Turul 1937. évfolyamában.

„Rosenberg mußte aus Mangel an Vorarbeiten die ungarische Goldschmiedekunst vernachlässigen, obgleich diese in Europa eine hervorragende Stelle einnimmt. Kőszeghy hat in zäher Arbeit die Lücke geschlossen. Er hat dies mit allen Mitteln moderner Wissenschaft getan.“

DR. ERICH WIESE

im XI. Jahrgang der Zeitschrift „Die Weltkunst“.

„Kőszeghy pompás könyvével új fejezete kezdődik a magyar ötvösségtörténet kutatásának. Harminc év odaadó, türelmes fáradozása, egészen különös szakismeretek, a tudós és művész szerencsés egyesülése ugyanazon személyben kellett a kötet létrejöttéhez. Hogy is lehetek el nélküle mostanáig a szaktudomány, a kutató, a műgyűjtő és a műkereskedő?“

VARJÚ ELEMÉR

ny. nemzeti múzeumi igazgató a napisajtóban.

„Ötvennyolc éve hangzott el Ipolyi Arnold püspöknek figyelmeztetése: „Őrizzük, tartjuk fenn emlékeinket, gyűjtsük össze töredékeinket, hogy végleg el ne vesszenek s ez által is ne legyen üresebb a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő“. Kőszeghy e hívást megértette, ő azon kevesek egyike, ki a hívásnak eleget is tett.“

GENTHON ISTVÁN DR.

egyetemi magántanár a napisajtóban.

„Egy könyv, amely szenzációja a magyar tudományosságának s egyben nemzetközi viszonylatban is hatalmas súlygyarapodást jelent a magyarság számára. Bámulatosan minuciózus munkával örökíti meg a magyar ötvöstárgyakon található mester- és másfajta jelzéseket. Ilyenformán felépítette az egykor leghatalmasabb magyar művészeti iparágak, az ötvösségnek a leghitelesebb dokumentumokon: a művészek saját bélyegein alapuló történetét és topográfiáját. A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége igazán hálát érdemel, hogy ennek a könyvnek a megjelenését lehetővé tette. Az Egyetemi Nyomda pedig igazi mesterművet produkált ezzel a kiadvánnyal.“

SUPKA GÉZA DR.

a „Literatura“ 1937. évfolyamában.

Soká, nagyon soká tartott, amíg ez a mű megszületett. Világsemények okozták – de az én szétforgácsolódásom is hozzájárult –, hogy művemnek a Főfelügyelőség által 1914 tavaszán megjelentetett első két ívét nem követte az akkori terv szerint hátralevő 16-18 ív. A Múzeumi és Könyvtári Értesítő szerkesztője takarékoságból beszüntette a közlemények illusztrálását. Az én munkámat különösen nagy hely- és illusztráció-kiviteli pazarlással kezdtük. Hogy Rosenbergnél is jobbat nyújtsunk: a jegyeket háromszoros nagytáblán, plasztikát utánzó ábrázolásban közöltük. Ez fölös pazarlás volt.

Nem erőltettem a folytatást. Az ötvösjegyek gyűjtése megtermette gyümölcsét. Az Értesítő 1914. március 15-i számában, amely a magyarországi ötvösjegyek Arad – Besztercebánya részletét hivatalos közlemények rovatában a magyar nemességnek Mihalik József részére

ARADI PRÓBÁBÉLYEGEK LÉNYMUTAI A MAGYARORSZÁGI ÖTVÖSJEGYEK ELSŐ, ISONKÁN MARADT KIADÁSÁBÓL

hernádszurdoki előnévvel történt adományozása és Varjú Elemérnek a Nemzeti Múzeumhoz osztályigazgatóvá való kinevezése után ott hirdette négy sor az én kinevezésemet a Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum igazgatójává. Ezt az állást az ötvösjegyeknek köszönhettem.

Új állásom teendői kissé elvontak az ötvösségtől. A háború utolsó évében az Értesítőnek egy közleménye, amelyik Mihalik 18 éves Sándor fiának neve alatt kissé szokatlan modorban tette magáévá az én Besztercebánya fejezetemben közölt kutatási eredményemet, arra indított, hogy egy olcsóbb kiadványban kíséreljem meg ötvösjegyeimnek tömörített közzétételét. Csoportos jegytáblákat csináltam. 1919-ben valamilyen „munkadíj-kijátszás” címén behajtotta rajtam a klisírozó vállalat a csoportos klisék árát úgy, mintha egyenként csinálták volna. Ez elvette a kedvemet a folytatástól.

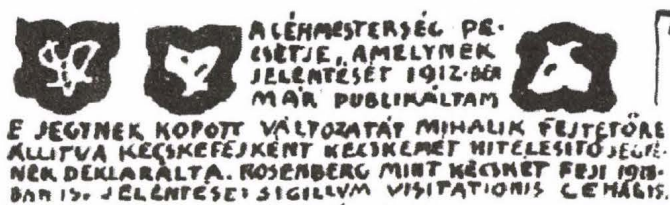
Schappach Hochachtung
Marc Rosenberg
2. X. Oktober 21.

1921 októberében – mikor javában működtem mint Tatra-festő s ötvösjegyanyagom a Nemzeti Múzeumban ládába zárva pihent –, Marc Rosenberg professzor Schappachból (Baden) azt az ajánlatot tette: vállaljam el művének készülőben levő új III. kiadásában az Ungarn, Rumänien und Tschechoslovakei fejezeteknek „nicht allzugroß”²¹ terjedelemben való feldolgozását. Akkori trianoni hangulatomban talán nem elég udvariasan, de elég határozottan utasítottam vissza a megtisztelő ajánlatot. Anyagilag bizonyára kedvező lett volna, és – ha sejtettem volna, hogy csak 15 év múlva adhatom ki saját művemem –, be is láthattam volna, hogy a műnek nem ártott volna, ha kívánságának megfelelően fáradságos gyűjtésem válogatott anyagát neki átadom. Azonban nem tudtam magam elszánni arra, hogy a kultúrtörténeti anyagot, amely az egykori országterület kultúregysége folytán szorosan összefüggött, politikai határok szerint daraboljam fel.

A visszautasítást – vagy a kétségkívül üzleti szellemből fakadt szétdaraboló szándékra tett megjegyzéseimet – R. nagyon rossz néven vette. Az új kiadásban semmit nem közölt tőlem, még az Archeológiai Értesítőben megjelent helyreigazításokat sem vette figyelembe. A Rosenberg III. kiadásának (R³) hazánkkal foglalkozó IV. kötete csak 1928-ra jelent meg. Közben sok minden történt, de kevésbé érintette ötvösjegykönyvem kiadását, amiről itt szó van. 1922-ben béli listára kerültem. Mihaliknak még hamarabb s egész más okokból tettek pontot muzeista pályafutására. Nem volt, aki ellenzésével ösztönözzön. Varjú Elemér élesen síkra szállt értem, de hiába. (Erről egyéb kutatásaim kapcsán szólok, mert elbocsátásom ezekre volt jó hatással.) Ötvösjegy-kutatási eredményeim a Nemzeti Múzeumban feküdtek. A hozzájuk tartozó jegyzeteim közben majdnem elpusztultak. Régi íróasztalomat eladtam egy barátomnak azzal a kikö-

²¹ nem túlságosan nagy

téssel, hogy a benne levő ügyirathalmazt a Wertheim-jében²² megőrzi. Fél évvel utóbb egy asztalosműhelyben szedtem össze jegyzeteimet. Barátom jegyzetéstül javíttatta az íróasztalt.

Szerencsére Mihalik nem pihent utolsó éveiben sem: tudóssá nevelt fiába beleoltotta az én munkám elleni áskálódást. (Azért nem lehet Solonra hallgatnom, mert ő még nem ismerte az örökletes terheltséget.) Rosenberggel is kapcsolatba lépett. Ennek kell tulajdonítanom, hogy a R³ minden tudományos szokás ellenére mellőzte a magyar szakirodalom megállapításait, és a találgatók jegyfejtők legnagyobb baklövéseit is fenntartotta. A IV. kötet Magyarországot kurtán intézi el, s bejelenti, hogy „Herr Studiosus Alexander Mihalik bereitet ein umfangreiches Werk über die ungarische Stempelung vor.”²³ A Herr Studiosusból azóta Dr. phil, kereszteslovag (nemzetvédelmi), olasz cavaliere,²⁴ egyetemi magántanár és Herr Generaldirektor²⁵ lett, de – bár igazán hagytam neki időt – máig nem produkált a főváros által jól díjazott pestbudai dolgozatokon kívül semmi *umfangreiches*-t az ötvösjegyek feldolgozása terén. E téren leghasznosabb működése, hogy 1930-ban és 1945-ben egy-egy ellenem irányuló cikkezésével engem újabb munkákra serkentett – természetesen nem jövedelmezőkre.

1930-ban a Turulban ötvöscéh-pecsétekről írva kitért a céhmesterség jelére²⁶ is. Úgy adta le 1912-i alternatív olvasási javaslatomat, mintha a „rég vitatott kérdés”-ben (senki nem vitatta: az apja kecskefejnek nézte, én meg megfejtettem) én ajánlottam volna a Strigonium-Ujvár-Comarom olvasást, s ő a Sigillum Ciharum Uniterum-ot. E szellemi tulajdon-dézsmálás arra indított, hogy lépéseket tegyek könyvem kiadására. Hat hónapig rendeztem az anyagot sajtó alá, de a Nemzeti Múzeum előfizetési felhívására csak gyéren jelentkeztek előfizetők. Abban hagytam a dolgot. (1945-ben a Főfelügyelőségen a könyvem új kiadása került szóba. A Magyar Múzeumban megállapításaim hitelét rontó megjegyzéssel akarta elvenni a kedvemet vesszőparipámtól. Válaszomat aligha tette az ablakába.)

Közben 1931-ben Isztambulban is nyomoztam a magyar ötvös-kincseket, amiket a törökök harácsoltak, vagy amikkel az erdélyi fejedelmek kedveskedtek a szultánoknak. Mikor a Serail-múzeumban a szultánok ormóttan arany trónusait megláttam, majd sírva fakadtam: ez a török földre került magyar kincsek temetője! Feladtam a kutatást.

1934-ben Kapossy János a XVIII-XIX. századi ötvöseinkről kimerítő és jegyeim megfejtését nagyban elősegítő tanulmányt írt. Ebben érintette a Mihalik-Kőszeghy-vitát tudománytörténeti szempontból. Tárgyilagosan méltányolta Mihalik érdemeit az írott források feltárása körül s az enyémeiket a jegyek rendszeres gyűjtésében. De az a beállítá-

²² páncélszekrényében

²³ Vagyis, hogy a tudós Mihalik Sándor a magyarországi ötvösjegyek gazdag gyűjteményét készíti elő.

²⁴ lovag

²⁵ főigazgató úr

²⁶ Lásd a fenti ábrán balról az elsőt!

sa, mintha M. a levéltári adatok egyoldalú gyűjtésére, én meg a jegyek egyoldalú gyűjtésére vetnénk súlyt – holott az első kérdésben teljesen egyeztünk –, nagyon ösztönzött a munkám megjelentetésére. A másik ösztönzés – a könyvem előszavában kiemelt kedvező körülményeken kívül – dr. Erich Wiesétől²⁷ jött, akinek Lőcsén bemutattam kéziratomat.

Kapossynak a mesterjegyek megfejtéséhez szolgáltatott értékes adatain kívül még a sajtó alá rendezéskor is sok igen becses bővítést kapott gyűjteményem törzsanagya régi, sokban rokon lelkű barátomtól, Csányi Károlytól.²⁸ Ő, aki a magyar árujegyek ismeretése terén már évtizedekkel előbb szerzett érdemeket, vidéki útjain s főként azokon a kiállításon, amelyeket útlevelnehézségek miatt nem láthattam, sok becses adatot gyűjtött ötvöstárgyakról is, s jegyzeteit készséggel engedte át nekem felhasználásra. Ennek a nagy tehetségű építész-tanár és rajzoló-muzeológus barátomnak a példája, aki ma is,²⁹ 76 évvel a vállán buzgón serénykedik a műemlékek és műkincsek körül, mindig serkentően hatott rám [...]

Kutatásaimnál utóbb mindenféle egyéb műiparban előforduló mesterszignatúrákra is kiterjesztettem a figyelmemet: ón- és harangöntőkre, órásokra, fegyverkovácsokra stb. Ez végül oda vezetett, hogy 1947-ben egy általános jegyfejtésen, én úgy nevezem: szignológia,

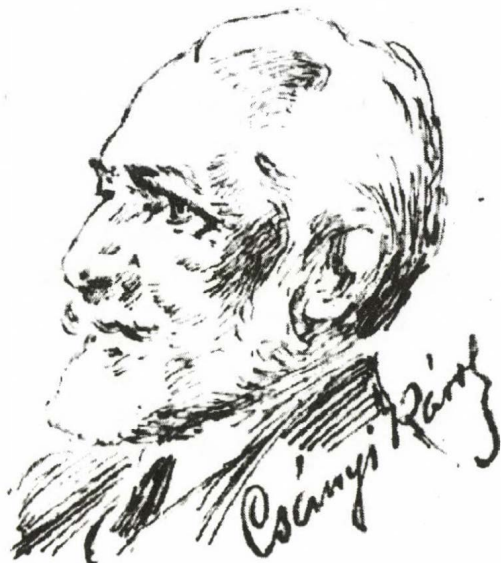
VESSLŐPARKIPAIM

XV.

HIVATÁSOM LEGTÖBB IDŐM ALATT
ÖTVÖSJESEK EZRIN LOVAGOLTAT,
RONTOM VELÜK SZÉLEN, DE NEM BÁNOM!
KÉNYERET AD A SOK AKOM-BÁNOM

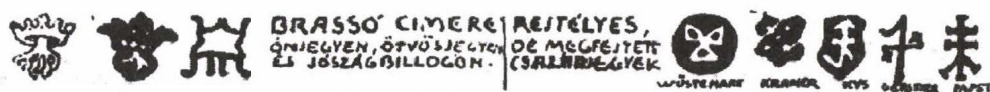
SUTBA TETTEK MINT MUZEOLÓGUST.
(TAPOSVA LESZ A SZÜLLŐBŐL JÓ MUST!)
ÖTVÖSSEGNÉL IS VAN ÖRÖM S ÜRÖM,
DE E LOVAT MÁSRAL JOBBAN ÜLÖM.

²⁷ Erich Wiese művészettörténész, a szépségi művészet emlékeit is kutatta.

²⁸ Csányi Károly (1873–1955) műgyetemi tanár, az építészet- és iparművészet-történet kiváló művelője.

²⁹ Ez a visszaemlékezés 1949-ben íródott.

művelését ajánlottam a Magyar Múzeumban a szakkörök figyelmébe. Meggyőződésem ugyanis, hogy a gyakran titokzatosnak szánt vagy azzá torzult mindenféle jegyeknek a lábasjóságra, szálfákra, mestergerendákra és kopjafákra vésett vagy égetett billogoknak éppúgy, mint a művészetben és műiparban használt mesterjegyeknek történeti fejlődését, egymásra hatását, stiláris és anyagszerű módosulásait, megfejtéseit egységesen és önállóan kellene történeti segéd tudományként művelni.

A jegyek eredete az ősi képírásra nyúlik vissza. Ebből támadt az ötletem, hogy a nemzetközi fogalomjegy-írás vagyis ideográfia kézikönyvéhez is gyűjtssem az anyagot. Olyan jeleket, amelyek leolvasása nincs nyelvekhez kötve, s amelyek a fogalmakat közvetlenül közlik akár tárgyi hasonlóság, akár megegyezés alapján nemzetközileg elfogadva, százával használunk. Az írásjelekből, a szám- és hangjegyeken, meteorológiai, csillagászati, forgalmi, szótári, rövidítési stb. jeleken át a legelvontabb mitológiai és egyházi szimbólumokig mindent összegyűjtök, aminek grafikus ábrázolását mindenki a maga anyanyelvén olvashatja le. Ezeknek összefoglalása, esetleg tervszerű továbbfejlesztése a nemzetek érintkezését könnyítené.

Az általános jel tudományba, szemantológiába tartozó szignológiai és ideográfiai tanulmányaimon kívül, amelyek közvetlenül az ötvösjegyek gyűjtéséből nőttek ki, közvetve még más vállalkozásaim is kapcsolatosak ezzel. [...]

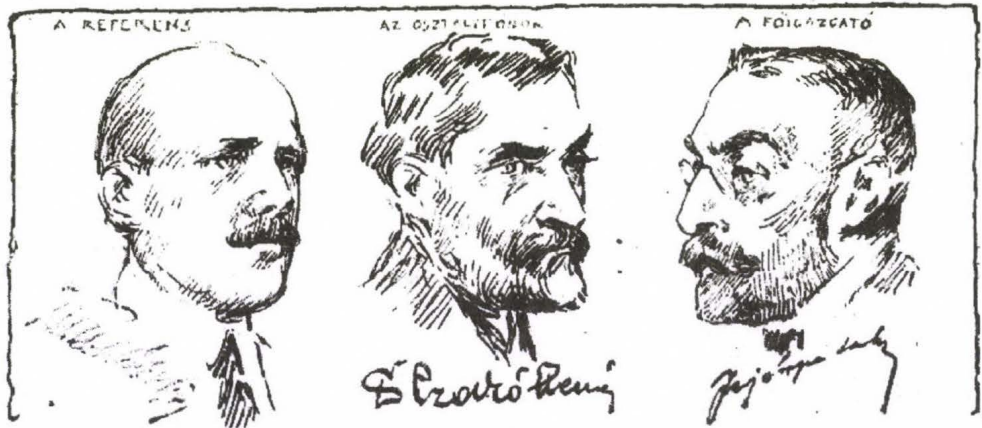
Az ötvösjegyeiktől független kutatásaim voltak, amelyeket szűkebb hazám művészete és története behatóbb felderítése érdekében végeztem. XVIII-XIX. századi szepesi művészeinknek alkotásait már ugyancsak régen kezdtem kutatni. Már 1912-ben mozgalmat indítottam Lőcsén egy Czauczik-kiállításnak³⁰ rendezése iránt. (Szepesi Hírnök, 1912. III. 30.) Akkor ugyan nem jött létre, de 1918-ban, Kassán a „Felsőmagyarországi festők” kiállításán már egy teremre valót hoztam össze régi felvidéki, nagyobbára szepesi festők képeiből. Múzeumi pályám derékba törése s az akkor szerzett keserves tapasztalatok egy időre minden tudományos munkától elvették a kedvemet. Nem akartam múzeumot látni.

Solon parancsa szerint át kellene siklanom az 1922. év keserves tapasztalataim, mert okozóik javarészt már elköltöztek az élők sorából. Akkor azonban nincs értelmük az emlékezéseknek, ha elmellőzöm azokat, akik sorsom szekerét kizökkentették az egyenes kerékvágásból. Végeredményben jól tettek velem. „Filiszter lettem volna magam is”³¹ a rendes kerékvágásban. Rá kell világítanom arra, hogy hol hiányzott a jóakarát, ha érthetővé akarom tenni, hogy igazi jóakaróm, Varjú Elemér felejthetetlen pártfogása min szenvedett hajótörést.

³⁰ Czauczik József (1780–1857) lőcsei festőművész.

³¹ Idézet a közismert ballagási dalból. A filiszter: nyárspolgár.

Csak azt említem, aminek nyoma maradt két évtizednél tovább eltemetve feküdt aktákon. (Rajzokat Solon se tilt.)³²

Ötvösségtörténeti kutatásaim fő pártfogójának, Szalay Imrének utódja nem lelkesedett az ötvösségért, s nem tartotta feltétlen szükségesnek, hogy a magyar múzeumügyet tovább szolgáljam. Már 1919 végén el akart „fűrészelni”, de 1920-ban kivédtem rólam tett „téves” jelentését. Névleg a Főfelügyelőséghez kerültem megint. A tátrai szabad levegőhöz szokva irtóztam a tülekedéstől. Tisztviselői jogaim fenntartásával fizetéstelen szabadságon maradtam. Csak 1922-ben, mikor csupán honosságom feladásával maradhattam volna szűkebb hazámban, jelentkeztem szolgáltatételre. A minisztérium múzeumi osztályán nem voltak akkor jóakaróim. Megkérdezték a Nemzeti Múzeumot, mit szól a szolgálatban tartásomhoz. Varjú Elemér gyönyörűen fejtette ki, hogy megengedhetetlen „a hazai ötvösség legtöbbet érő és pótolhatatlan ismerőjének” munkaereje teljében a szolgálatból való elbocsátása. Mégis elbocsátottak. (20 év után láttam a Varjú-jelentés miniszteri aktájának borítékát, amelyre a referens, [...] említett egykori tollnokunk, beérkezésekor ráírta: *ad acta*³³. Az osztályfőnök nem terjesztette a bélistázók³⁴ elé. A jelentés eltűnt az aktából. Nekem kellett a múzeumi irattárból másolattal pótolnom.) Magyary Zoltán³⁵ elnöki tanácsos előttem tett kijelentése szerint: az osztály az elnökséget úgy informálta, hogy én „a cseheknél helyezkedtem el”.

Ilyen fegyverekkel szemben feladtam a küzdelmet. Nem könyörögtem a kíméletlenségéről ismert ügyosztály-főnöknek. Viharvert tátrai cirbolyának képzeltem magam. Derékba tört törzsére rákötöttem egy jelmondat-szalagot: FRANGOR NON FLECTOR.³⁶ Az egykori tollnok megfogalmazott egy szép elismerő iratot, azt a miniszter aláírta, én betettem a koldustarisznyámba, s vállamon a festőládával nekivágtam a szabadpálya küzdelmeinek.

³² A fenti rajzon a referens aláírása kiolvashatatlan. Czako Elemér (1876–1945) iparművészeti szakíró, 1925 és 1934 között az Egyetemi Nyomda igazgatója. Fejérpataky László (1857–1923) történész akadémikus, 1915-től haláláig a Nemzeti Múzeum főigazgatója.

³³ Irattárba helyezendő, tehát véglegesen elfektetett irat.

³⁴ Bizottság, amely az elbocsátandó közalkalmazottak körét vizsgálta; a B-listára kerülőket elbocsátották.

³⁵ Magyary Zoltán (1888–1945) jogász, 1930-tól a közigazgatás-tudomány egyetemi tanára.

³⁶ Megtörik, de meg nem hajlik.

A miniszteri és múzeumi osztályon nem voltuk akkor jókatársakon. Később derült ki a Kossuthi Múzeumból, mit arról volt általában tartásomha. Vargu Elnök győztesen jelezte ki, hogy megengedhettem, a korai ötvösség legfőbb részét is pótolhatatlan ismerőjének munkássága helyében a költségvetés allokációja. Később allokációkat. (20 év után láttam a Vargu-jelentés miniszteri osztályának továbbát, amelyet a napra, a 195. oldalán említett ügyről voltunkunk, kár. kerészet részét: ad-acta. A miniszternek nem kijelentette a kibiztosítók el. A jelentés alkalmat az alkalmat. Nekem kellett a múzeumi irattár. Először is a pótolásról. (Kazinczy voltam akkori tanácsos elöttem két kijelentés szerint: az arról, az elöttem két informálta, hogy az a csokhatól hazajuttam el.)

(Az osztályvezető utóbb, mikor már mint többször kisserkesztett álláshalmozó államtitkári nyugdíj mellett az Egyetemi Nyomdát vezette, a Rosenberg III. kiadásából láthatta, hogy mikor velem elbánt, a magyar ötvösség külföldi elismertetésének is ártott. Felajánlotta, hogy kiadja a könyvemet, ha azonnal átadom az egész kéziratomat. Nem fogadtam el az ajánlatot. Megvártam, míg kitétték a szűrét. Reaktiválásom után³⁷ többször közeledni próbált. Kitértem előle. Az ad-actázó tollnok ma sem sejtí, hogy mindent tudok róla. Mái jóban vagyunk, s néha apró szívességekkel igyekezett az ad-actát expiálni.³⁸)

Még a mostoha 1922. év sötét, ködös novemberében leutaztam Felső-Olaszországba szerencsét próbálni. Mint festő mentem, s az év végére a szűkebb hazám művészeti és történeti emlékeinek kutatására és propagálására szántan tértem haza. Emellett maradtam aztán öreg napjaimig, különösen, mikor elszakítva a szűkebb hazámtól a „képmutatás”-ban éltem ki honvágyamat.

³⁷ Kőszeghy Elemér 1914 és 1919 között volt Kassán múzeumigazgató. A trianoni impériumváltozás fosztotta meg ettől a megbízatástól. Ezután Tátra-festőként, a Szepesség művészettörténeti kutatójaként működött. 1938-ban rövid időre újra a kassai múzeum igazgatója lett, majd 1939-től 1945-ig az Iparművészeti Múzeum igazgatója volt.

³⁸ levelezek

KATONA KÁLMÁN

Két vers

Halk lilán és kék-ezüstfehéren

(Mindkét hűgombhoz.)

Ne féljetelek s féltsetek.
Az est harangvirágszemű szelindek
szájába fog házába visz vigyáz ránk.

Amíg a hold
hajnal-lilát kék lángba lobbanót havaz
vadorgonákon ég sötétje lomha örvény.

Miért a rettegés:
Sivatagi rózsa szirma csonthomokban.
Csontok csupán
a csontjaink.
A por csak por. Elkopott lélekdoboz.

Gondoltam rátok annyiszor
Nevetésetek patakparton csilingelt.
Mesélt rólatok eperfák fekete fürtje
s egy rég halott diófa árnya is.
Udvar s ház, ahol már senki sem lakik.

Istenem, mikor élünk, sok száz éve annak.

Elzúgtak évek s mindenek málló kőként
omlottak völgybe. Elporladunk külön-külön mi is.

És mégse borzalom-tajtékosan. Csak színeken
tűnődön. Halk lilán és kék-ezüstfehéren,
mert oly szép az égbolt szöttesére lépni.
Konok hittet, hogy holnap is kerül,
ki áldott arcát fénybe fölveti.

2004

Szíjas pénz-korbács lesújt.
Aki bújt, aki nem. Lép a múlt.
Minden hajnalban szájba vág,
köszönt a szép, új világ!

Nem számolnám a ráncokat.
Árakat, levonásokat,
ha volna negyvennyolc évesen
házam. Hazám. S elég hitem.

Ám itt a gyermek legbelül
faggatni kész. Kegyedentül:
Mire vitted szelídség árán
sályi Katona Kálmán?

Szíved dobog. De élsz-e?
Gondolj a példabeszédre:
Mit rád bíztak, gyarapítottad?
Kövek közén őrizgetted csak?

Látom, válaszod nincsen.
Se urad, se szolgád nincsen.
Beomló gödör sarában
magadra hagy majd az Isten.

(Így dúdoltam. És féltem.
Krisztus után
kétezerégyben.)

EVVA MARGIT

A Bernáth család a családi krónikákban

Évkönyvünk előző kötetében foglalkoztam már a Bernáth családdal, ezúttal azt a közleményemet folytatom.¹ Nem szeretném olvasóim idegeit továbbra is a leszármazási táblák tömkelegével borzolni, így magam köré gyűjtöttem a szerencsére részben megmaradt családi krónikákat, és azokból próbálom feleleveníteni, hogy hogyan is éltek a XIX. században a Bernáthok Abaújban, Zemplénben, Ungban. Mert ugye azt nem is kell hangsúlyoznom, hogy a Bernáth család tagjai beházasodások révén Észak-Magyarország összes megyéiben éltek. Mint tavaly megírtam: a bernátfalvi Bernáthok Abaúj vármegyéből, Bernátfalváról (ma Valaliky, Szlovákiában) származtak, és egyes ágaik innen költöztek át más megyébe. Kutatásaim során még a Szabolcs megyei Tiszanagyfalu (régén csak Nagyfalu) községben is találtam bernátfalvi Bernáth földbirtokost. Ezúttal azonban csak az abaúji, zempléni és ungi Bernáthokkal kívánok foglalkozni. Mivel magam is az ungi ágból származom, így ezt az ágot kívánom először tárgyalni. Bár ungi ág is kettő van. Az egyik Bernáth Zsigmond ungi alispán ága, aki Stripán lakott és Bárczay Sára volt a felesége.² A másik pedig Bernáth István ága, akinek felesége iványi Fekete Júlia volt.³

Az *iványi Fekete* család 1560 körül kapott nemességét Baranya megyében, később Vasadra, Pest megyébe származott, onnan pedig Felső-Magyarországra.⁴ Az 1754/55-ös nemesi összeírás Ung megyében említi.⁵ Csoma József szerint: „a család egyik tagja, László, Wesselényi Ferenc nádornak bizalmas embere volt, ki már 1645-ben ott volt véle a murányi éjjeli kalandban, 1666-ban murányi alkapitány volt s részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben.”⁶ Címerük: kék paizsban. Arany leveles koronából növekvő kettősfarkú arany oroszlán; sisakdísz: a pajzsalak. Takarók: kék-arany, veres-ezüst.⁷

Az iványi Fekete család leszármazásának részleges tábláját a következő oldalon közöljük.

Fekete Júlia és Bernáth István házasságából kilenc gyermek született, többek között Antal, aki Morgai Júliát, Morgai Imre leányát veszi feleségül. A vajáni református anyakönyv szerint, (mely jelenleg Eperjesen a ferencesek rendházában berendezett egyházi levéltárban található), az esküvő 1808 május 4-én Újhelyen történt, és utólagosan kerül bevezetésre a vajáni református anyakönyvbe. Alispáni diszpenzációval keltek egybe.

¹ Vö.: *Evva Margit: A Bernáth és a Meczner családok abaúji és zempléni rokonai kapcsolatai.* = Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2004. 245–258.

² Uo. 254. XIII. tábla.

³ Uo. 253. VI. tábla.

⁴ Turul, XIX. 122-134.

⁵ Pest vm.-i levéltár. Vö.: *Csoma József: Abaúj-Torna vármegye nemesi családjai.* Kassa, 1897. 202-204.

⁶ *Csoma i. m.*; hivatkozás: *Pauler: Wesselényi és társainak összeesküvése.* I. 86., 205.

⁷ Leírja *Csoma i. h.*

Nagykapos. Ung vármegyei falu. Református egyháza van, 231 római kat., 30 görög kat. 814 ref. 34 zsidó lakosa van. Sok urasági épületét számos nemesi lakosság lakja. Határa róna, igen termékeny, szénája bőséggel, körülötte több apró tavat találunk, melyek közül legnagyobb az ortói tó. Makkos erdeje derék. Földesura: Jászói prépostság.

Deregyő. Zemplén vármegyei magyar város, Butkához délre $\frac{3}{4}$ mérföldnyire. 164 római kat. 76 gör. kat. 468 református, 9 zsidó lakosa van. Református anyaszentegyháza van. Határa termékeny róna, 873 h. Kövér rétje, szántóföldje van. Földesura Lónyay. Utolsó p. Nagy-Mihály.

Magyar Jesztreb. Magyar-orosz falu, Zemplén vármegyében. Szobránci járás. Zemplénhez északra 1 mérföldre nézve. 147 római kat, 239 gör. kat., 3 ev. 172 ref. és 28 zsidó lakosa van. Református egyháza és római katolikus kápolnája van. Van szőlőhegye és 1047 kat. h. szántóföldje. Földesurai: Rhedey, Bernáth, up. Velejte."

Most lássuk az 1976-ban kiadott cseh-szlovákiai útikönyvet:

„Vaján (Vojany). Deregyő és Nagykapos között (Drahov és Velké-Kapušany) helyezkedik el. Közlekedési gócpont. Vajánban működik Szlovákia egyik legjelentősebb hőerőműve, az Ung és a Laborc összefolyásától délre. Az erőmű 300 m magas kéménye Csehszlovákia legmagasabb kéménye is egyben. A községnek rost feldolgozó üzeme is van. Vajántól 10 km-re fekszik Nagykapos, innen 6 km a csehszlovák-szovjet határ.

Nagykapos. Honfoglalás-kori település, első neve Kapus és az Ungvár–Kassa közötti forgalomnak évszázadokon át jelentős állomása volt. Könyéke: királyok vadászterülete. A város a XVI. sz.-ban Ung vármegye székhelye volt. A szomszédos Kiskaposon született 1814-ben április 1-jén Erdélyi János író, a magyar népköltészet neves gyűjtője, akinek Nagykaposon emlékszóbra és az iskolában emlékszóbjája van.

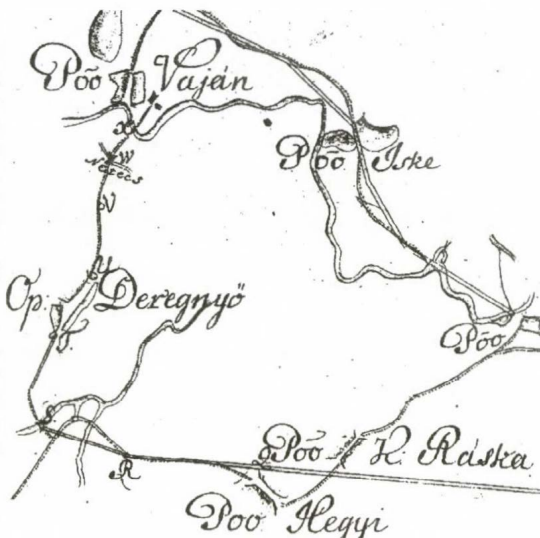
Deregyő. Töketerebesről (Trebišov) Bánócon (Banovce nad Ondava) áthaladva Deregyő

Ebből a házasságból született két gyermek: Mária (aki korán meghalt) és Simon 1812. január 12-én. Keresztszülei: II. Bernáth Sámuel és Pílisi Ferencné Bernáth Anna (Antal nővére).⁸

Mielőtt azonban tovább mennénk a család taglalásában, szeretném bemutatni a valamikor Ung megyében elhelyezkedő (ma Vojany néven Szlovákiához tartozó), fellendülő életet folytató *Vaján* községet.

Fényes Elek 1851-ben kiadott *Magyarország Geographiai Szótára* szerint:

„**Vaján.** Ung vármegyében magyar falu. A Laborc folyó mellett. Deregyőtől délre, $\frac{1}{4}$ mérföldnyire, 41 római katolikus, 18 görög katolikus, 533 református, 38 zsidó lakossal. Református anyaszentegyháza van. Gabonája, fája, legelője elég jó. A falu mellett folyó Laborcon híd vezet át. Földbirtokosai: Mokcsay, Bernáth, Berzeviczy, Orosz, Lónyay, gr. Barkóczy. Utolsó posta: Ungvár.

⁸ Vö.: *Evva Margit* i. m. 252-253. V. és VI. tábla

regnyőbe érkezünk. A falut a kuruc kori pestisjárvány teljesen kipusztította, helyettük székelyeket telepítettek ide, s utódaik a mai napig megőrizték a székely nyelvjárás sajátosságait. A faluban áll az egykori Lónyai kastély, és jelentős kosárfonó üzeme is van.”

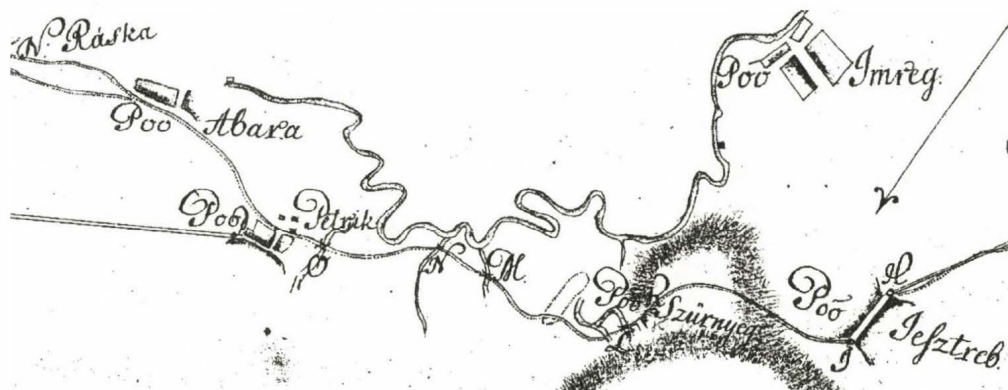
Jesztrebről nem találtam bejegyzést. És most lássuk a jelent! Nagykaposon 2004. december 14-én – amikor Vajánba mentünk – csak átutaztunk, szép nagy város lett. Deregyőről annyit sikerült megtudnunk, hogy a településen élénk református élet van Csoma László esperes úr vezetésével.

Vajánban Zsuti Sándor református helyettes esperes és felesége fogadott kedvesen. Beszélgetésünk során megtudtam, hogy Czinke István polgármester, református egyházközségi gondnok a település történetét dolgozza fel, s régóta keresi Bernáth Simon családjának elszármazottait. Nos, ez a szerencsés leszármazott én lettem. Végigjártunk minden helyet, amely a Bernáth család történetéhez kapcsolódik. Megnéztük a valamikori Bernáth-kúriát, mely még áll, elég jó állapotban van, két család lakik benne. Persze, nem hasonlít ahhoz az állapothoz, amelyben 1911-ben fénykép készült róla. (Ez a kép látható a *Széphalom* évkönyv 13. kötetének 251. oldalán.) Hihetetlen érzés volt, amikor beléptem azok közé a falak közé, melyek között Margit dédanyám született 1859. november 6-án, és „ahonnan 1878. február 26-án egy fényes esküvő után Csoma József, a Tóth Károly bácsi által hajtott négylovas hintáján Abaujveveserbe hazarepítette” – ahogyan kézdi és szentkatolnai Elekes Antalné Csoma Borbála, Csoma József legkedvesebb gyermeke leírta. A Bernáth Margittal kapcsolatos adatok a vajáni református anyakönyvben találhatóak. Az említett Tóth Károly bácsi egyébként több mint 40 évig volt parádéskocsisa Csoma Józsefnek, 40 éves szolgálatának betöltésekor állami kitüntetést is kapott.

Czinke István polgármester két évvel ezelőtt rendbe hozatta a református temetőt, és benne a Bernáth-kriptát is, a vajáni Bernáth őseim hamvait kegyelettel vigyázzák. Köszönet érte. Bernáth Simon hosszú évekig főgondnoka volt a vajáni református egyháznak, erről a templomban elhelyezett márvány emléktábla tanúskodik:

Kir. I. 8. 27-29. Ímé az ég és az egeknek egei be nem foghatnak Téged, mennyivel kevésbé e ház,, amelyet én építettem. Tekints a Te szolgádnak imádságára, óh Uram, hogy meghalljad az Imádságot, mellyel a te szolgád könyörög előtted, hogy a Te szemeid E Hátra nézzenek éjjel és nappal, e helyre, mely felől azt mondottad, Ott léssen az én nevem. Vágatta kőbe Csicsery Ambrus a régi templom építője és patrónusa a bejárat külső homlokzatára, 1617. június 25-ére.

Pál apostol I. Rom. VIII. 31. Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Irratta Bernáth Simon főgondnok az új templom homlokzatára, 1846. nov. 27-ére.

BERNÁTH ALADÁR ALISPÁN

Véssette az ígéket új emléktáblára dr. Varga Tibor 1962. június 27-re a régi templom szentelésének 350-ik évfordulójára, az új templom szentelésének 120-ik évfordulójára, a toronyépítés befejezésének 100-ik évfordulójára, az 500 lelket számláló Vajani Református Keresztyén Gyülekezet hálaadó ünnepe emlékére. Pál A. I. Rom. XI. 36. ÖVÉ A DICSÓSÉG MINDÖRÖKKÉ.

Nagyon szép a templom, az egyházközség birtokában vannak azok a kegytárgyak is, melyeket Bernáth Simon főgondnoksága idején ajándékozott a vajániaknak.

Az előző két oldalon közölt térképrajzot a polgármester úrtól kaptam. Ebből kitűnik, hogy ha Bernáthék Vajánból Újhelybe akartak menni kocsival, Jesztreben keresztül kellett menniük, ahol mindig pihenőt tartottak Bernáth Lászlóknál. (Bernáth László és Róth Róza Bernáth Elemér szülei, illetve Bernáth Aladár alispán nagyszülei.) Ezekről a pihenőkről Bernáth Gézáné Bernáth Irén (Bernáth Simon és Dókus Mária legkisebb gyermeke)⁹ naplójában 17 éves korában így írt:

[1881.] Augusztus 23. Hazafelé menet bementünk Jesztrebe. Elemér otthon volt. Győző nem, amit nagyon sajnáltam.

Augusztus 28. Elemémek Deregnőbe kellett mennie, de végül is a kapun beforduló kocsin Dókus Gyula ült. Szept. 12. Szőlőskére készültünk, de délután Jesztrebe tértünk be. Róza néni mint mindig, úgy most is igen szíves volt hozzám.

Október 31-én ebéden Jesztreben voltunk.

[1883.] Augusztus 28. Együtt utaztunk Elemérral és a gyermekekkel [Aladárral és Borbálával] Miskolcig. Mama Miskolcon jegyváltás miatt majdnem lemaradt a vonatról. [Elemér vigasztalja Irént:] „Ne félj, Irén, jó helyen maradsz te itt, elviszünk Pestre, vagy elkísérünk Devecserbe.”

Egy duzzogó, sokszor hisztériázó leány naplója ez, akinek parancsolója özv. Bernáth Simonné Dókus Mária, akit Irén istenít és imád, de rossz természetével rettenetesen meggyötör. Naplójából felsoráznak előttünk az 1881-1883-as évek eseményei, ami Felső-Magyarországon történt: Ungváron egyházmegyei közgyűlés zenés felvonulással és este bállal; az ugyancsak Ungváron megtartott kiállítások; az újhelyi színházi előadások; az újhelyi, kassai, miskolci bálók; az abaúji háromnapos névnapok, ahol a résztvevők névsora érdekes. Tükröződik benne a furcsa hármás: Bernáth Elemér, Győző és Irén kibontakozó majd hamvába hulló szerelme. Irén Eleméért rajong, Róza néni viszont Győzőnek szeretné a lányt, s Győző is ezt akarja. Talán Elemér is lángra lobbanna, ám amikor Pesten bemutatja a lánynak Bernáth Gézát, Irén olthatatlan szerelemre lobbán iránta, bár az 30 évvel idősebb, mint ő.

Ez a napló egyébként azért is érdekes, mert bepillantást enged azokba a ritka pillanatokba, amikor Csoma József magánemberként együtt van a családjával. Egyébként a „Mama” 1893-ban, 66 éves korában halt meg Vajánban, ott is van eltemetve a Bernáth-kriptában férjével és fiával, Zoltánnal együtt, aki 80 éves korában ugyancsak Vajánban halt meg 1934. október 31-én.¹⁰ Irén aztán férjhez ment nagy szerelméhez, Bernáth Gézához, akivel több mint 40 évig élt

⁹ Vö.: *Evva Margit* i. m. 253. VI. tábla.

¹⁰ Vajáni anyakönyv. 1854-ben született.

BERNÁTH LÁSZLÓNÉ RÓTH ROZÁLIA

boldog házasságban, bár gyermekük nem született. Mindketten Kocsordon, a Bernáth-kriptában vannak eltemetve; Géza 1932-ben, Irén 1957-ben halt meg.¹¹

A család mindennapjainak és a kornak a jellemzésére idézek még részleteket nagyanyám kézdi és szentkatolnai vitéz Elekes Antalné sz. Csoma Borbála naplójából:

[Mezőzombori szüret, 1902. Egymás mellett volt a két Csoma-szülő a borházakkal, Csoma Józsefé és Csoma Istváné.]

Nem említettem még két kedves alakját a zombori szüretnek. Hosszúfalussy Gyula bácsi és Bernáth Józsi bácsi minden szüretre eljöttek, minden tréfánkban részt vettek, sokszor éjfélig ültünk kedélyesen a zombori borház verandáján, a vacsoránál, a jó zombori borocska mellett, s énekeltünk: 'Rózsa, rózsza fehér őszi rózsza.' Szép, felejthetetlen szép szüretnek voltak. 1902-ben, az első szüretünkön Szepeffy Kálmánné Meczner Anna hangos zajjal de nagy nyájassággal hívott minket és Zsuzsika néniéket [Szepeffy Zsigmondné Gábrriel Zsuzsanna] az 1903. jan. 10-én megtartandó Újhelyi Bálra. Mariskáék [Csoma István és neje Miklós Mária, lányuk: Csoma Mariska] és Zsuzsika néniék meg is ígérték, hogy elmennek, csak még Apukámat és Mamukámat kellett megkérlelnem. Ez nem volt nehéz dolog, mert igen nagy kedvem volt elmenni, így mi is megígértünk.

1903. január 10-én utaztunk Újhelybe a bálra. Anna meghívott bennünket, hogy nála szálljunk, s izgalmas örömmel között meg is érkezünk hozzá ebédre. Zsuzsika néniék már ott voltak, Mariskáék Lujza néninél voltak szállva. [Meczner Béláné sz. Miklós Lujza Szepeffy Kálmánné sz. Meczner Anna anyja.] Anna páratlan kedves háziasszony volt, s mindent elkövetett, hogy a két lány, akiket védő szármái alá vett, jól mulasson... De a jó Anna nem elégedett meg azzal, hogy csak a sorsra bízva táncosainkat, hanem délutánra rendezett egy szép nagy jout... Így aztán mire minden vendég elment, minden táncra angagirozva voltam... A két Meczner mellett ott volt Izsépy Tihamér is, csúnya de kellemes fiatalember és jó táncos...

Végre előállt omnibuszunk. Mert Újhelyben nincs zárt kocsi, így Szepeffy Kálmán egész kis társaságunknak megrendelt egy omnibuszt. Örömittasan szálltunk be. Apukám és Zsiga bácsi szintén vígan mosolyogva, Zsuzsika néni kidíszítve új lilá brokát ruhában, Mamukám szép új zöld brokát ruhájában, s mi ketten lluvál az egyforma szép Mandel ruhánkban, s a fehér ruhához fehér tollboával. A bál a megyeházán volt, oda rohogott omnibuszunk, s mikor behajtott a durch-fartba, az ismerősök, látva minket az omnibuszon ragyogó arcokkal, hangos éljenzésbe törtek ki.

A bálba Szent Imrey Palkó Buzitáról vezetett be [a későbbi abaúji alispán]. Ilut Szent Imrey Pali vezetete, így még ebben is egyformák voltunk. A terem Újhelyben kicsi, mint minden megyeházi terem, de végtelen kellemes ott mulatni, mert a bál alkalmával a főispáni termék és az alispáni termék is át vannak adva a közönségnek. Bevonulásunk alkalmával következett a szokásos bemutatkozás, sok, sok néninek, 'Mágnásnének' lettem bemutatva. S a rég nem látott atyafiság igazán nyájasan és örömmel üdvözölt minket. Ezután következett a tánc, kézről kézre lettem adva, még Dókus Gyula bácsi is megtáncoltatott egy turrá. Gortvay Aladár távoli rokonommal is táncoltam. Reggel 8 óra felé mentünk haza, s Anna, ki korábban elment a bálból, pompás reggelivel és jó meleg teával várt minket. A morzsabál hasonlóan telt el. Utána másnap jöttünk haza.

Két hét múlva, január 31-én volt Miskolcon a csodaszép Fillérbál.

Hát eddig az idézet. Mindezt Nagyanyám emlékeinek hat kötetéből bányásztam ki.

Még annyit jegyeznek meg, hogy 1930. augusztus 11-én Csoma István és Bydeskuthy Terézia leánya, Klára Varannóra ment férjhez Bodor Gábor erdőfőtanácsosnak és Kéler Etelkának a fiához, Lászlóhoz. Az esküvői tanúk Izsépy Tihamér és Bernáth Zoltán voltak.

¹¹ Vö.: *Evva Margit* i. m. 253. VI. tábla.

BERNÁTH ALADÁR ALISPÁN

(Eredetije a sárospataki Rákóczi Múzeum kiállításán látható)

A továbbiakban amerikai rokonom, Bernáth Elemér információi alapján szeretném módosítani néhány adatközlésemet. A múlt évben közölt leszámazási táblák közül a VIII. tábla¹² kapcsán kiigazítandó, hogy Meczner Ida és Adriányi Gyula leánya, Sárolda nem Demjén, hanem *Demién* Zoltánhoz ment férjhez. Lányuk, Márta első férje Bernáth Gyula, második férje Hanzély István, akitől két fia, László és István született.

A IX. táblában:¹³ Lászlónál Róth Rozália törlendő. Bernáth Gyula első felesége nem Demjén, hanem *Demién* Márta, harmadik felesége pedig Molnár Erzsébet. Mindketten Nyíregyházán vannak eltemetve. Bernáth Gyulának két fia született: Elemér Gyula

Győző (hármaskeresztnév) és István (a második feleségétől).

Hihetetlen mennyiségű anyag van birtokomban, amit Bernáth Elemér rendelkezésemre bocsátott. Ez külön fejezetet igényel, s ha Isten segít, egy következő közleményben bemutatom. Kaptam, többek között egy hangkazettát is, melyen Sarvai Elekné Bernáth Borbála (Bernáth Aladár testvére) a családtörténetéről beszél; ez is közlésre vár.

Végül még egy kis Dókus- emlék. A család egyik nagysága, Dókus Gyula alispán testvére, *Erő* 1852-ben született és 1934-ben halt meg. 1904-ben egyike volt a református egyházkerületi zsinat hat képviselőjének.¹⁴ 1935-ben a Sárospataki Református Kollégium emléktáblát állíttatott neki. Ezen ma is olvashatjuk: „*Dókus Erő e főiskolából indult fényes pályájára, ő volt az Országos Presbiteri Szövetség világi elnöke, a Református Egyetemes Konvent világi elnöke, az Országos Református Lelkészi Egyesület tb. tagja, kinek emlékét áldják az ország presbiterei. MCMXXXV.*”

Hát, kedves Olvasó, ez az önmagába visszatérő kör. A Bernáth, a Dókus, a Csoma, a Meczner, az Evva és más családok úgy fonódnak össze Felső-Magyarország történetében, mint a szeder indái. Az indák kibogozásának folytatása következik...

¹² Vö.: *Evva Margit* i. m. 255.

¹³ Uo. 256.

¹⁴ Vö.: *Evva Margit: A csabacsüdi Dókus család rokoni kapcsolatai.* = Széphalom 13. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2003. 253.

OCSKÓ ISTVÁN

Adatok a csabacsűdi Dókus családról

Nekünk különösen fontos a *Dokus* név, és amikor egy nagyon kedves barátunk, Somogyi Gábor – aki egyébként női ágon Dókus-leszármazott – kezembe adta a *Széphalom* című évkönyv régebbi köteteinek néhány a családunkat, pontosabban a feleségem családját érintő cikkét, izgalommal olvastuk. Először egy kicsit értetlenül gondoltunk arra, hogy Komporday Levente a kutatást abbahagyta az utolsó nyilvánvaló leszármazottak „megszületésével”,¹ az utána megjelenő – Evva Margit által jegyzett – hozzászólás pedig félreértéseket tartalmazott.² Ma már tudom, hogy Komporday Levente nem véletlenül fejezte be ott, Evva Margit pedig csak az általa ismert forrásokra támaszkodott, tehát nem írhatott mást.

Somogyi Gábor segítségével felvettem a kapcsolatot Komporday Leventével, akinek végül is hálásak vagyunk, hogy szorgos és alapos kutatómunkával rendszerezte Zemplén meghatározó személyiségeinek, a Dókusoknak az életével kapcsolatos dokumentumokat, levelezni kezdtünk. Itt most ennek a levelezésnek azokat a részleteit ismétlem meg, amelyek a tágabb szakmai nyilvánosságra tartoznak, s hozzájárulhatnak az újabb kori családtörténet alaposabb megismeréséhez. Ez az írás nem kutatómunka eredménye, nem is szakkikk, de talán eloszlat néhány félreértést. Szeretnék ugyanis a családról néhány adatot megírni, ráadásul – ha a szerkesztőség úgy ítéli, hogy olvasható –, a *Széphalomban* megjelentetni. Nem vagyok sem történész, sem kutató, nincsenek is ilyen irányú tudományos ambícióim, de az említett hozzászólás néhány tévedése mindenképpen kiigazításra szorul. A feleségem, Dókus Tünde, ugyanis egyike azoknak a „négy fiúknak”, akik ott szerepelnek.

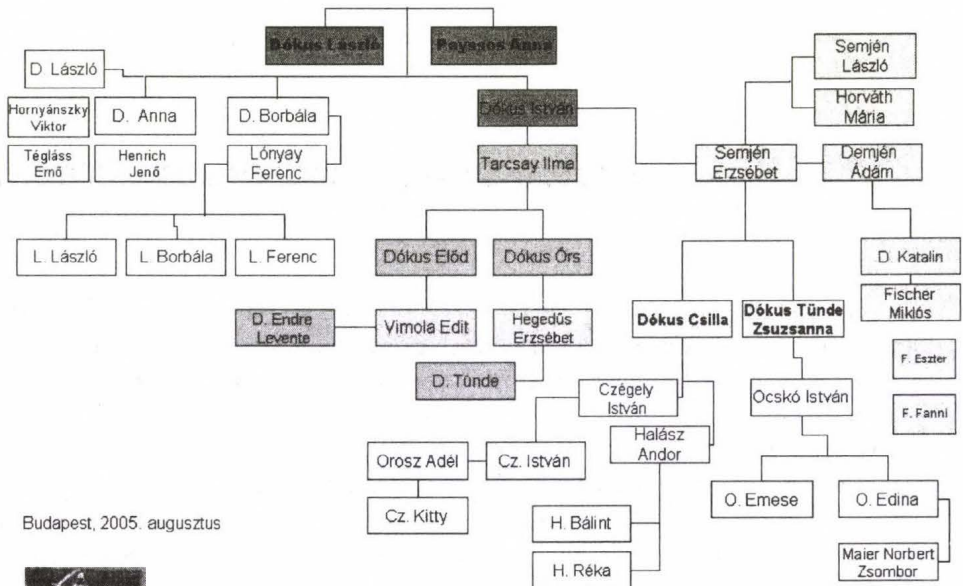
Szóval: a leszármazási tábla folytatható.

Dókus Istvánnak valóban több felesége volt; nem kettő, hanem három. A házasságából valóban négy gyermek született, de közülük kettő leány, és mind a négy gyerek itt él Magyarországon, elég gyakran találkoznak, találkoztak. Nagyon meglepett bennünket a cikk hivatkozása Farkasnéra, aki valóban Kisbiri, a Kaliforniában elhunyt, szép kort megért anyja (Biri néni) után. Apósom és a harmadik felesége is ott éltek, ott is haltak meg már mindketten. Kisbirivel is sokat beszélünk, voltam a lakásán is többször, bár a fiúkkal ápoltt inkább szorosabb kapcsolatot, de az apósom második házasságából származó gyerekeket is ismeri Ő is, akárcsak mi, Budapesten élnek.

¹ *Komporday Levente: A csabacsűdi Dókus család.* = Széphalom 12., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2002. 153-161.

² *Evva Margit: A csabacsűdi Dókus család rokoni kapcsolatai.* = Széphalom 13., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2003. 247-254.

Az Istvántól származó négy Dókus-gyerekeknek is van családja, (mind a négy Magyarországon él és nem az USA-ban!), a fiúágon egy lány és egy fiú, a leány ágon meg három lány és két fiú. [Ami „vicces”, hogy két Dókus Tünde van. Az egyik a feleségem, a másik az egyik fiú lánya, s mindkét Tünde angoltanár, mindkettő egyetemen tanít, és mindkettő doktor phd. És – a feleségem nagy bánatára és dühére – általában keverik őket, és ez a méreg főleg abból fakad, hogy ő az (el)ismertebb, mármint a feleségem, hiszen régebb óta is csinálja, és a könyveire sokan azt hiszik, hogy azt a kisebbik Tünde írta. Lehet fordítva is igaz?]

Szeretném bemutatni az általam ismert családfát. Az apósom megcsinálta egészen addig, amíg a gyerekei megszülettek, és ha mindenre jól emlékszem, visszavezette az ő anyai ági családfáját is egészen a *Szemere de genere Huba* ágig, Szemere Miklós, a költő, apósom nagyapja.

Van néhány dokumentumunk, egy-két nagyon régi levél, oklevél iskolai végzettségekről, néhány országgyűlési meghívó valakiknek, és remélem tényleg „eredeti” részlete az eredeti nemesi oklevélnek „kutyabőrön”. A családi hagyomány eredetinek véli, apósom hagyta anyósomnál, amikor elváltak, és itt maradt azután is, miután apósom disszidált. Anyósom rám (ránk) hagyományozta, mert amatőr módon érdekelt bennünket (engem) a családi leszármazás. Valamikor valahol egy levéltárban, ahol a nemesi okleveleket is őrizték – talán Zemlénben –, volt egy tűzvész, leégett minden, az oklevelek jó kétharmada elveszett. Néhány éve „vasaltattam” ki a megmaradt összehajtogatott bőrt,

DÓKUS LÁSZLÓ ÉS DÓKUS ISTVÁN ARCKÉPE

látszik rajta az évszám, a szöveg jelentős része (ez egyébként teljes terjedelmében megvan papírra írva is, vélhetően valamelyik nemességigazolás során keletkezett), és a család eredetét jelentő csabacsüdi Dókus Mihály neve.

Dókus László a feleségem, Tünde nagyapja, és valóban spanyolnáthában halt meg. A felesége Paysoss Anna (láttam okiraton Payzsoss-nak, Paysoss-nak is írva), aki négy gyereket szült neki: Lászlót (korán, csecsemőként meghalt), Annát, Borbálát és Istvánt.

Anna többször férjhez ment, gyereke nincs.

Biri (Borbála) az egyik Lónyayhoz ment férjhez. Van három gyermeke. *László* a legidősebb, több gyerekkel Chicagóban él, ha jól emlékszem. A középső *Borbála* (ő a Kisbiri) Budapesten – ahogy Evva Margit írta – két gyerekkel, és *Ferenc*, akinek a kedvence minden a vasúttal kapcsolatos dolog, meg a kisvasút, szintén az USA-ban, Kaliforniában tölti napjait. Elvette az apósom feleségének a barátnőjét, egy nála több évvel idősebb, mérsékeltén gazdag nőt; én kedveltem, nagyon aranyos volt velünk akkor is, amikor Kaliforniában vendégei voltunk, és akkor is, amikor Magyarországon járt. Nem tudom, él-e még.

És hát a harmadik gyerek *István*, aki mindig mezőgazdász akart lenni, de katonának kényszerítették. Hogy mégis legyen valami mezőgazdasági vonatkozása, a lovassághoz szegődött. Kőszegen járt katonaiskolába, elég renitens gyerek lehetett, de megfelelően gazdag volt ahhoz, hogy ezt megengedhesse magának. Nem nagyon izgatta, hogy később kitagadták a Dókus-vagyomból. (Illetve nem is tudom pontosan, mi volt ez a kitagadás, a lényeg az: Biri néni elintézte valahogy, hogy nagykorúvá válása után minden Dókus-vagyont Ferkó örökölt. Volna...) Apósom rendelkezett valami haszonélvezettel Ferkó nagykorúságáig, így aztán nem is törődött mással, mint hogy élvezze az életet. Neki volt az elsők között autója Budapesten, és amikor beszélgettünk, elég sokat mulatott azon,

hogy mire Ferkó megkaphatta volna a vagyont, azt államosították. A negyvenes években elvett egy Tarcsay-lányt, Ilmát, aki szerintem utálta, de hozzá kényszerítették, apósom meg – aki közepes termetű vékony ember volt – élvezte, ha egy nagyobb darab nőt kell meghódítania, s mivel ez nem ment könnyen, bele is volt bolondulva. *Előd* és *Eörs* fia született ebből a házasságból, de viszonylag gyorsan különváltak. Az apósom belehabarodott anyósomba, aki egy ügyvéd gyermeke, és a honvédségnél dolgozott, mint gépíró-nő (a „géppuskás Bözsi”, ahogyan nevezték, mert olyan gyorsan gépelt), ahol apósom szolgált. Összeházasodtak, miután Ilma hajlandó volt elválni, mert apósom gyakorlatilag mindent otthagyt a fiúknak. Két gyerekük született, *Csilla* és *Tünde*. Gyorsan felérték a háború után megmaradt ingó vagyonrészeket, vásároltak egy kicsi romlakást Budapesten a vár aljában, helyrehozták, aztán el is vették tőlük szinte rögtön, apósomat letartóztatták, anyósomat meg kitelepítették. Sokára váltak el. Anyósom halálosan szerelmes volt (ő is férjhez ment később, és valószínűleg a józan esze hatására nem disszidált apósommal 56-ban). Apósom és harmadik felesége a 80-as évek elején Budapesten is jártak, akkor találkoztak, találkoztunk utoljára. Evva Margit forrása pontos: apósom a lovasságnál szolgált de aztán egy versenyen leesett a lóról, (sok versenyt nyert), azt terjesztették róla, hogy meggárgyult, ezért elment repülősnek a légierőhöz. Mindezeket leírta egy visszaemlékezésben, (amelyet feleségétől, Evelynről megkaptunk). Apósom '56-ban aztán nem akart Brazíliába menni. Egy darabig utcát söprögetett Bécsben, aztán valahogy Kaliforniába került, ott elcsábította a befogadója feleségét, Evelyn. De mindenki jól járt, mert Evelyn férje gyereket akart, elvette a titkárnőjét, és lett gyermekük. Evelyn meg egy magyar „huszárt” kapott, és boldogan éltek 1983-ig, apósom haláláig. Evelyn rajongott érte, minden hobbiját tűrte, tartotta a kapcsolatot apósom gyerekeivel is, a hamvait a High Sierrában szórta szét. Apósom művészlelek volt, írt, festett, zenélt, mindegyiket középfokon.

Megpróbáltam korábban a címet is rekonstruálni, gondoltam, miért ne legyen meg nekünk is, a leírásokra támaszkodtam. Mivel közben elkészítettem a leszármazás folytatását, az egyik sarkába ezt is bemásoltam. Az itt közölt családfa folytatása a korábban közöltnek (jelenlegi állapotában) a fiú, István ágán. De én is vallom az Evva Margit által leírtakat: a lányág is fontos, természetesen ezt vezetem tovább. Talán, ha egyszer *Előd* fiának kedve lesz sok-sok év múlva folytatja az ő vonalát is.

Közlésemet szabadon fogalmaztam, ezért tartalmazhat olyan dolgokat, melyek esetleg személyiségi jogokat sérthetnek. Ezek nem szándékosak. Tartalmazhat pontatlanságokat is, ezekért minden érintettől elnézést kell kérnem. Nem volt céлом bárki megbántása. Mondanivalóm személyes élményeken, érzéseken, következtetéseken alapulnak, de nagyon közel állnak az igazsághoz.

Sok dolog lenne még ezzel a témával kapcsolatban, de ezeket talán a tudósokra kell hagyni. Legyenek sikeresek ebben a munkában, kívánom egy kicsit érthető elfogultsággal.

KÁLMÁN ÉVA

Péter Sándor festőművész újhelyi *Feketekönyve*

Zemplén Levéltárának számos kincse közül egy figyelmet érdemlő ritkaságot, egy karikatúrákat tartalmazó albumot szeretnénk bemutatni.¹ Az alkotó nővérének, Péter Erzsébetnek a hagyatékából került őrizetünkbe kb. negyedszázada dr. Hőgye István akkori levéltárigazgatónk közreműködésével. Az alkotó, *Péter Sándor* festőművész 1933-ban készítette az albumot, Sátoraljaújhely megyei jogú város jellegzetes alakjait örökölte meg.

A festőművész életútja és munkássága egészében még kevésbé ismert számunkra, további kutatást igényel. Péter Sándor Munkácson (Bereg vármegyében) született 1908. január 1-jén. Innen települt át a család Sátoraljaújhelyre 1918-ban. Iskoláit Sátoraljaújhelyen végezte, a képzőművészeti főiskolát pedig Budapesten. Az 1920-as évek végétől városunkban élt és alkotott. Tájéképeket, szén- és krétarajzokat készített. Tevékenyen részt vett Sátoraljaújhely művészeti életében. Többször szerepelt a városban és a Hegyalján a művésztársakkal közös kiállításon. Képeit barátai, családtagjai őrzik. A II. világháború viharaiiban eltűnt, 1945. január 26-án a Szovjetunióban, hadifogolytáborban halt meg.²

Halála után 60 évvel érdemes elővenni, „leporolni” ezt a 120 figurát ábrázoló – a saját korában már ismert és nagy feltűnést keltett – albumot, megmutatni újra a nagyközönségnek. Ahogyan korabeli kritikusan már látták: „*Rajzaiban élet és erő van, és meglepő karakterizáló készség. Akit egy vidéki város érdekes élete meg tud fogni, annak nagy élménye lesz a karikatúra gyűjtemény.*”³ A következőkben ebből az anyagból adunk közre egy kis ízelítőt: embereket az 1930-as évek újhelyi hétköznapijaiból.

Önmagát csak takarva jelenítette meg az utcán Kenéz Miklós újságíró és Szentkirályi Miklós ügyvéd társaságában hóna alatt mappájával, de a város jellegzetes alakjai az utca-seprőtől – a kereskedőkön, vendéglősökön, városi és megyei tisztviselőkön, újságírókon, tanárokon, papokon át – a polgármesterig mind megjelennek színezett, az idők során kissé megsárgult lapjain. Az egyes szereplők azonosításában Péter Erzsébet volt segítségünkre, néhány rajzon dr. Hőgye István kézírása jelzi, kit is láthatunk.

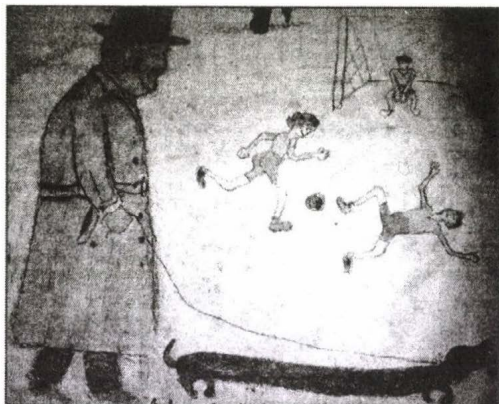

¹ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevektára. XV-42. „Feketekönyv”. Péter Sándor karikatúra albuma Sátoraljaújhely társadalmáról. 1933.

² Dr. Hőgye István: Neves újhelyiek. Életrajzi lexikon. (Zempléni Füzetek 4.) Sújhely, 1986. 65.; Sátoraljaújhelyi Lexikona. Sújhely, 2001. 307.

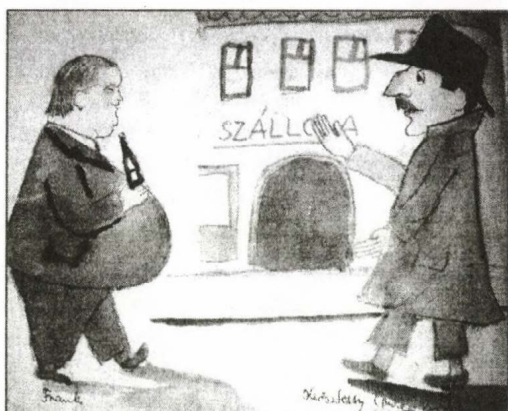
³ „Zemplén” politikai hírlap. LXIV. évf. 29. sz. 1933. július 16. 5.

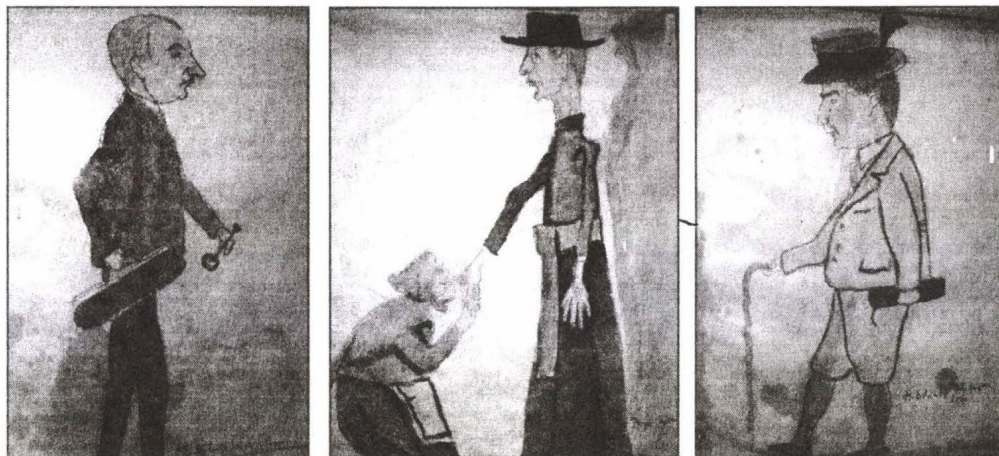
Mattyasovszky Kálmán (1893–1952) vármegyei főjegyző látható balra kutyasétáltatás közben; a futballozók a háttérben azt jelzik, hogy meghatározó szerepe volt a város sportéletében, a helyi labdarúgó-csapat fő támogatója volt. Az alatta közölt képen *Orbán Kálmán* (1880–1972) polgármester fogadja a városi polgárok köszönését; ő hosszú időn át, 1923-tól 1939 végéig állt a városi közigazgatás élén, sokat tett a fejlődéséért.

A mellette lévő rajzon a szigorúságáról ismert *Albelsberg József* (1870–1945) piarista

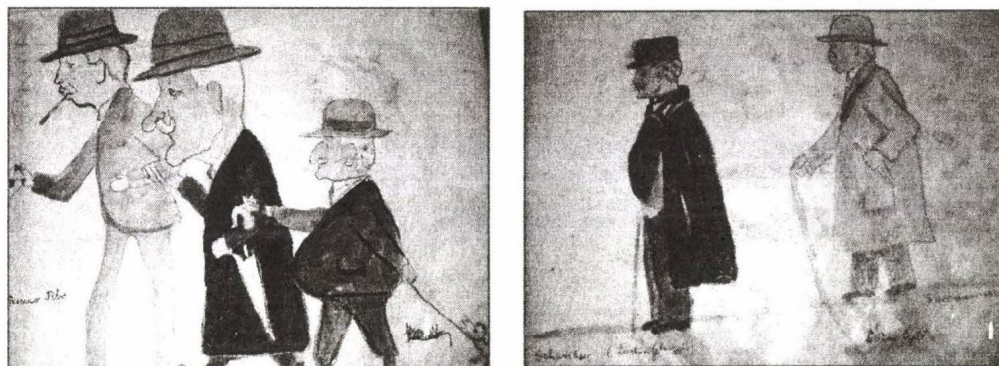

paptanárt örököltette meg a művész, aki 1906 és 1934 között tanított Újhelyben. *Teitelbaum* korcsmáros (sörös korsóval) és *dr. Bogyay Kálmán* (1903–1944) főispáni titkár, a *Zemplén* című hírlap szerkesztője látható a következő karikatúrán. A mellettük lévő képen a Magyar Király Szálloda (Széchenyi tér 3.) előtt a tulajdonos, *dr. Keresztessy Ödön* találkozik *Frank Dezső*vel, a Vigadó (Wekerle tér 3.) bérlőjével (a képen balra).

Népszerű orvos volt a városban *Azary-Prihoda László* (1887–1973), aki 1911-től gyógyított itt, 1934-ben lett a kórház igazgató-főorvosa (balra). *Payer Ferenc* apátplébánost, püspö-

ki helynököt (fent középen) és *dr. Adriányi Béla* ügyvédet (fent jobbra) ugyancsak mindenki ismerte Újhelyben. *Meczner Tibor* (1887–1966) főlevéltárnok *Lehoczky Sándor* ny. törvényszéki elnök és *dr. Nyomárkay Ödön* (1859–1938) orvos (kutyával) társaságában sétál. *Schweitzer János* (1855–1940) börtönfelügyelő *Dókus Ernő* (1852–1934) földbirtokos, felsőházi tag előtt ballag (középen jobbra). Az alsó képen *Biringer Gyula* (1887–1970) másodfőjegyző, a város koszorús költője látható *Kérészy Gyula* városi főmérnökkel; mesterségük tárgyaival ábrázolta őket a művész.

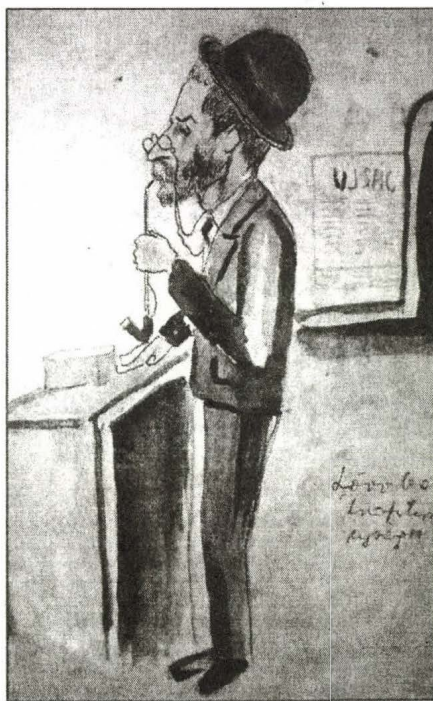
Lipsey Tivadar tanonciskolai igazgató, karnagy karikatúrája mellett (balra fent) *dr. Berei Miklós* (1901–1972) ügyvéd, alispán képe látható. Ugyancsak közismert alakja volt a kornak *Oláh Rudi* cigányprímás (1884–1944), valamint *Luczkanyecz István* (1899–1941) (alul jobbra), aki a híres cirkuszi erőművészlől a „Cája” becenevet kapta az újhelyiektől.

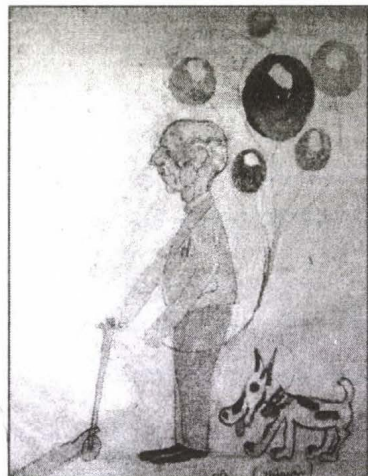

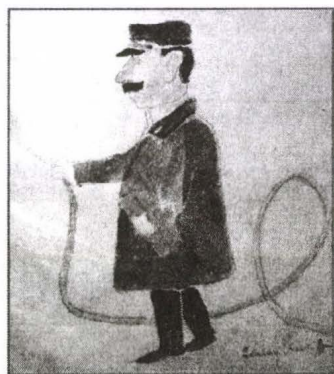
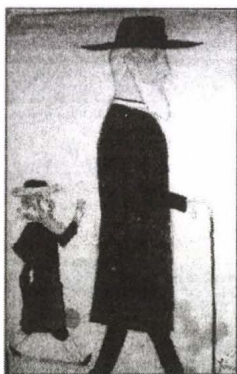
A kereskedők közül is sokat megörökített a művész ceruzája. Képeinken jellemző módon ábrázolja *Hammermann József Mózses* fűszerest (fent balra), akinek a Széchenyi tér 8. sz. alatt volt boltja, *Windt Jakab* bútorkereskedőt (fent jobbra, a Kazinczy u. 3. sz. alatt nyitott üzletet), *Szegő Sándort* (1879–1944), a város leghíresebb divatüzletének tulajdonosát (lent balra), akinek üzlete központi helyen, a főtéren, a megyeházával szemben állt; valamint *Lőw Mihály* trafikost, akit mindenki csak Lőw bácsinak hívott (lent jobbra).

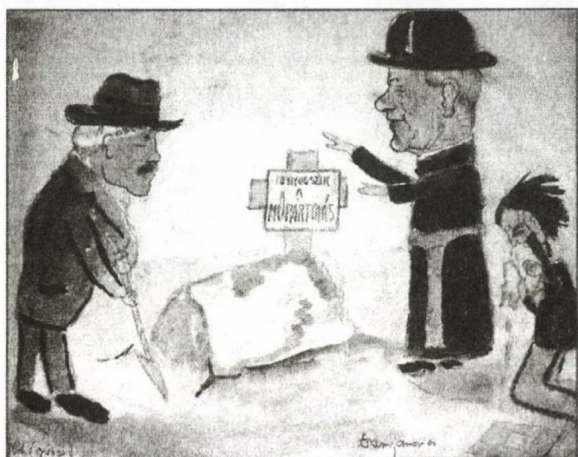

Porcsalmy Ernő ruhatisztító és *Kluger Jenő* illatszerész, ahogy a művész látta őket (képeinken fent). A középső sorban balra *Róth Sámuel* főrabbi, középen *Tóth Elek* rendőrkapitány, jobbra *dr. vitéz Zombory A. József*, a város népszerű tűzoltóparancsnoka.

Lent jobbra a karikatúrán *Damjanovich Ágoston* (1856–1937) görög katolikus főesperes, tb. kanonok a *Tóth* nevű sírásóval együtt temeti a műpártolást, ami a jelek szerint ekkoriban nem volt az újhelyi polgárok erőssége.

Így mutatja be görbe tükörben a kort és a jellegzetes újhelyi embereket Péter Sándor festőművész. Most csak ízelítőt mutathattunk be, de a *Fekete-könyv* teljes anyaga megérdemelné a nyilvánosságot.

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Orosz fogságban

1944 októberében elrendelték Sárospatak polgári kiürítését.¹ Én november 1-jén vonultam be Nagymihályba tábori lelkésznek a 2. hegyi dandár visszavonuló tüzér részlegéhez, melynek parancsnoka Wennesz István ezredes volt. Mint tábori lelkész egyik alkalommal a magyarizségi gyülekezet kérésére tartottam templomi istentiszteletet. Papjuk magyarul nehezen beszélő szlovák ember volt. Soha nem felejttem el, hogy a gyülekezet milyen lelkesen, szívvvel, megrázó hitvallással énekelte az énekeket, különösen pedig a magyar himnuszt. Érdekes, hogy VII. osztályos gimnazista koromban Berencsy Andor osztálytársam szervezésével épp itt, Magyarizsépen illegálisan voltam legátus, határátlépő igazolvánnyal, mert akkor Csehszlovákiához tartozott, 1938-ban került vissza.

Visszavonuláskor Nagydán töltöttünk néhány napot. Itt már megtapasztaltam, hogy a háború közelsége, a katonaruha sok embert „felszabadít”, felelőtlené tesz. A tanítói lakásban szálltunk meg, s velem lévő karpaszományos őrmester és zászlós – tiltakozásom ellenére – elhozta a tanító szép könyvtárának néhány értékes darabját, majd később kiolvastva azt, eldobta.

Nyugat felé vonulva később hosszabb időt töltöttünk előbb Doborgazszigeten (december 25-a és 1945. január 14-e között), majd pedig Serfenyőszigeten (január 14-e és március 30-a között), ahol többször is átéljük a hazánk belső területe felé tartó, napfénytől csillogó angol bombázó repülőgépek, a Liberátorok erős morajlását. Szerencsére csak egyszer esett a közeliünkben bomba. Magam azonban többször éltem át légitámadást. Az egyik győri légitámadás idején éppen a városban voltunk, ahonnan nagy nehezen sikerült a riadó ideje alatt a határba kijutnunk lovas kocsinkkal, a támadást és védekezést egy kukoricacsomó mellől néztük végig.

Különös élményem volt Serfenyőszigeten. A római katolikus tábori lelkésszel, két zászlóssal és egy hadapródőrmesterrel együtt meghívást fogadtunk el egy kereskedő családtól disznótoros vacsorára, s részt is vettünk azon. A család házában volt elszállásolva egyébként a két zászlóssunk is. Amikor az ezredes megtudta, hogy a családnál vacsoráztunk, másnap reggelre tisztí kihallgatásra rendelt bennünket. Az irodában díszbe öltözötten, kesztyűben vártuk a százados vezetésével az ezredest, aki a kihallgatás során felelősségre vont bennünket, s „dorgálás”-ban részesültünk, mert olyan család meghívását fogadtuk el, amelyiknek a férfi tagja nem rendelkezett érettségivel. Ennek megfelelően, ha vacsora közben valamilyen sértés miatt folt esett volna a tisztí becsületen, nem lehetett volna elégtételt venni, párbajra kihívni a vendéglátót. Mi, a megbélyegezettek, mindannyian nevelésesnek tartottuk ezt az ostoba szellemet, okoskodást. Különösen azért is, mert háború volt, s ekkor már nyilvánvaló volt a háború vége, elvesztése is! A front nyugat felé húzódása miatt április 1-jén csapatunknak – mint nem harcoló alakulatnak – el kellett hagynia a magyar hadművelési

¹ Közleményünk egyik fejezete a szerző *Életem* című kiadatlan önéletrajzának, melynek kiadását tervezzük. (A Szerk.)

területet. Nem szívesen mentünk Ausztriába, de vezényeltek bennünket, s mennünk kellett. Átlépve a határt vonultunk tovább, nyugatra. Ausztriában lépten-nyomon találkoztunk magyar menettelőkkel, menekültekkel. Az utakon sok magyar beszédet hallva az volt az érzésünk, hogy Magyarországon járunk. Ausztriában visszavonulóban a következő településeket érintettük: Schlosshof (április 1), Dörfless, Höbersbrunn, Entzelsdorf, Böselldorf, Braunsdorf, Almosen (április 7-11), Untermixnitz (április 11-25), Röhrwiesen (április 23-30), Schönfeld (május 1), Friedersbach, Neustift, St. Leonhard, St. Nikola (május 9).

Miután május 8-án a németek letették a fegyvert, 10-én elindultunk haza Magyarországra. Amikor május 13-án Ibsnél átkeltünk a Dunán, orosz katonák állítottak meg bennünket, s azzal az ürüggyel, hogy megvédenek bennünket a civil lakosság haragjától, a St. Pölten határában lévő lágerbe kísérték. Itt szétválasztottak bennünket; a katonákat elkülönítették s velünk lévő civilektől, családoktól. Kérték, hogy a nálunk lévő „szúró szerszámokat” adjuk át, majd pogyászainkat átvizsgálva az órákat, fényképezőgépeket elvették.

St. Pöltenből pár nap múlva szovjet katonák kíséretében gyalog meneteltünk Bécsbe. Pünkösd vasárnapján érkeztünk meg, s az éjszakát egy lezárt zsákutca kövezetén töltöttük. Másnap, május 21-én a bécsi (Kaiser-Ebersdorf) tüzéraktanyába vezették csoportunkat, ahol május 21-től július 15-ig voltunk. Ekkor innen Mödlingbe, egy jól kiépített nagy koncentrációs táborba kísérték bennünket. Július 23-án azzal az ígérettel, hogy nemsokára hazamegyünk, újra Bécsbe (Stadlau) kísérték, s még aznap zsúfolt vagonokba rakta, és elindultunk „hazafelé”.

Budapesten egy napot töltöttünk a pályaudvaron. A szovjet katonák még ekkor is azzal hittegettek minket, hogy egy magyar táborba megyünk, ahol igazolás után papírt (bumaskát) kapunk, s aztán mindenki mehet haza. Pesten azonban az állomáson a civilektől rossz híreket hallottunk. Megtudtuk, hogy bár már hetek óta vége van a háborúnak, még mindig kiviszik a katonákat, foglyokat a Szovjetunióba. Arról is értesültünk, hogy a debreceni állomáson az egyik szerelvényt a civilek megrohmozták, s a foglyokat kiszabadították. Ezeket hallva most már mi is csak ebben reménykedhettünk. Az egyes állomásokon leveleket dobtunk ki, ejtettünk a szerelvény alá, s a vasutasokat a lezárt kocsikból kértük: telefonáljanak, táviratozzanak Debrecenbe, hogy a szerelvényünk érkezik, s minket is szabadítsanak ki. Ekkor ugyanis már nem hittünk a szovjet katonáknak, nem hittünk abban, hogy hazabocsátanak bennünket. Debrecenben azonban a szerelvényünk nem állt meg, az állomáson keresztülrohant, s ment velünk tovább Romániába, Focsani felé. Útközben az állomásokon magam is több levelet dobtam ki, és küldtem értesítést magamról, a helyzetemről haza és a tanítóképzőbe. Focsaniba, a lágerbe augusztus 9-én érkeztünk meg, s egy hetet töltöttünk ott. Táborunk egy nagy pusztaságon, sivatár homokos területen feküdt, s mi, magyarok nagyon sokan voltunk. A vízellátás nagyon rossz volt. Egy-egy kútnál 200-300 fős sorokban álltak az emberek, hogy vízhez jussanak.

Innen Constantába kísérték bennünket, a Fekete-tenger partjára, ahol augusztus 16-án hangszórókon kihirdették, közölték Sztálin hadparancsát, mely szerint most már nincsenek hadifoglyok, a foglyokat hazaszállítják. Bár a parancs megszólításában a tábornokok, törzstisztek, főtisztek is szerepeltek, később derült ki, hogy a parancs záradékában ezekre vonatkozóan külön rendelkezés szólt; ezek továbbra is foglyok maradnak. E záradékot azonban nem említették. Eleinte mi, tisztek is szabadon mozghattunk a táborban, a tábor területén. Kerestük az ismerősöket, a falubelieket, a környékünkre való katonákat. S nagy volt az öröm, amikor egy-

egy földire vagy más ismerősre találtunk! A foglyok hazaszállítása csak nagyon nehezen, lassan indult meg. Az oroszok ezt azzal magyarázták, hogy nincs elegendő vasúti szerelvényük.

Pár nap múlva egy szovjet tiszt megkereste a velünk lévő Hódy Alajos alezredest, s azt mondta, hogy a tiszteknek éjszakára vagonokban biztosítanak szállást, hogy ne ázzanak, ha eső esik. S mi naivan bevonultunk a vagonokba. Másnap reggel arra ébredtünk, hogy fegyveres szovjet katona őriz bennünket. Ekkor derült ki, hogy minket, tisztet foglyokként továbbvisznek a Szovjetunióba. Egy német Rittermeister vezetésével összeállítottak egy német hadifogoly-szállítmányt, s beosztották hozzájuk a magyar tiszteteket is. Később az egyik szovjet tiszt azt mondta, hogy akinek civil igazolványa van, azokat a tiszteteket nem viszik ki a Szovjetunióba, azokat hazaengedik. Négyünknek volt ilyen polgári igazolványunk, s próbáltunk eljárni, hogy a katonákkal engedjenek haza minket is. A szovjet tiszt később teljes felszereléssel, útra készen a kijárat kapuhoz állított bennünket, majd órák múlva visszajött hozzánk, s azt mondta, hogy a német parancsnok már beosztott bennünket a menetbe, a szállítmányba, s így nem mehetünk ki a lágerből. Így lettünk egy keserű tapasztalattal, csalódással újra gazdagabbak!

Constantában szovjet katona felügyeletével a tengerben is megfürdöttünk egyszer néhányan. A tenger sós vize igen kellemes volt! Constantából a Transsylvania nevű hajó vitt bennünket a Krím-félsziget felé. Mi a hajó fenekén voltunk elhelyezve, s a tengeribetegség igen megviselt. Kenyérhéjat, száraz kenyeret rágyva próbáltam az utat elviselhetőbbé tenni. Zsúfoltan voltunk. Lefeküdni nem lehetett, csak állni vagy szorosan egymás mellett ülni. Éjjel a hajó egy helyen csaknem megfordult. Abban reménykedtünk, hogy útközben kapott parancsra visszamegyünk Constantába. Csak hajnalban derült ki, hogy augusztus 27-én a Krím-félszigeten, Szevasztopolban kötöttünk ki. A hajóból kiszállva a szörnyű romokon átmenve hosszú gyaloglás után jutottunk Szimferopolba, egy fogolytáborba 1945. augusztus 31-én, majd onnan szeptember 19-én érkeztünk egy kis néptelen faluba, Otuziba (tábori száma: 299/6/9).

Otuziból – mint a Krím egész területéről – Sztálin a háború alatt kitelepítette, elhurcoltatta az őslakó tatárokat Szibériába, s a lakosság egy része az utazás, szállítás szörnyű körülményei miatt, más része pedig a szibériai éghajlati viszonyok miatt elpusztult, és csak egy részük vészeltte át a megpróbáltatást, ezek később is visszavágytak Krímbe. A munkavégzésre Sztálin a Krím-félszigetre a rendszer által büntetett embereket telepített. Otuziban a tatárok által elhagyott, poloskás kéőpületekben laktunk. A szőlőföldeken munkálkodtunk. Előbb szüreteltünk, néhány napig gyümölcsöt szedtünk, majd a szőlős területet kellett felásnunk. Olykor az erdőben száraz gallyat, fát is szedtünk. A szőlő földjét télen is ásunk kellett. Decemberben ott is fagyos volt a föld, s nem ment a földbe az ásó. Ennek ellenére hiába kértük a munkaszünetet, még karácsony mindkét napján is kivittek bennünket munkára azzal az indokolással, hogy munka nélkül, ingyen nem ehetjük a Szovjetunió kenyerét, noha tudomásunk szerint a foglyok ellátásáért a magyar nép kellően megfizetett.

A Szovjetunióban a munkát az előírt norma szerint értékelték. A szőlőásásnál a nyolcórás napi norma a következő volt. Normális talaj esetén a szőlősort 180 méter hosszúságban s egy méter szélességben kellett felásni, s a szőlőtöveknél kis mélyedéseket (lunka) kialakítani. Ha a talaj kavicsos, köves volt, akkor 120 méter volt a norma. A munkát brigádokban végeztük, s az értékelés is ennek megfelelően történt. Mi, tiszt brigádvezetők voltunk. Ez azt jelentette, hogy mi voltunk a brigád felelősei, intéztük a brigád ügyeit, s feleltünk a brigád teljesítményéért. De a vezetőnek

ezen felül teljesítenie kellett a munkában a saját normáját. A normáét nehéz volt teljesíteni. Az orosz munkások azonban elárulták, hogyan lehet túlteljesíteni a normát. Munka közben a szőlőtöveket szépen megmunkáljuk, s a szabad területen egy részt nem ásunk fel, kihagyunk, rá friss földet terítünk. Aki ránéz, azt hiszi, hogy az a terület is fel van ásva, s csak ha rálép az ember, akkor veszi észre a föld keménységét, azt, hogy ott az ásás kimaradt. Ha az ellenőr ezt észreveszi és kiabál, oda kell menni ezt a részt is felásni, ha pedig nem veszi észre, akkor jól jár a dolgozó.

Munkából hazatérve, a kapun belépve minden este megmotoztak bennünket, majd utána az irodában a tábor vezetőségének be kellett számolnunk a munkáról. Ezek a beszámolók nagyon kellemetlenek, megalázóak voltak. Ha teljesítettük a normát, az volt a kifogás, hogy miért nem teljesítettük jobban, ha nem sikerült teljesíteni, akkor meg azért kiabáltak, hogy miért nem teljesítettük. Soha nem voltak megelégedve, s mindig veszekedtek, üvöltöttek, szidtak bennünket! Ezután került sor a foglyok számbavételére, ellenőrzésére, a provierkára. A foglyoknak megállapított rend szerint sorakozniuk kellett. A szovjet napos tiszt megszámlálta a foglyokat, de az ritkán volt sikeres, s akkor újra következett a számlálás és kiabálás. Néha ezt háromszor-négyszer is megismételték, míg rájöttek a számlálásbeli hibára. A létszámegegyeztetés során egyébként más alkalmakkor is sokszor volt hiba. Sokszor számláltak meg bennünket a táborba bemenet vagy kimenet. Ilyenkor ötösével kellett mennünk, s a kapuban álló tiszt számolt bennünket. Többször kétszer-háromszor is vissza kellett menni, s a tiszt újakezdte a számlálást, mindig nagy kiabálások, veszekedések közepette!

A táborban szokás volt a foglyok holmijának ellenőrzése. Olykor-olykor parancsszóra a foglynak minden személyes tárgyát össze kellett szednie, hátizsákba raknia, kivinnie az udvarra, s ott kiraknia a földre. Jöttek az orosz tisztek, ellenőrizték, s ami esetleg megtetszett nekik, elvették. E tekintetben nekem nagy szerencsém volt. Az órámot fogságomban mindvégig megőriztem. Ilyen ellenőrzésnél volt úgy, hogy a földbe tettem, kevés földet tettem rá, volt úgy, hogy amikor engem vizsgáltak, előbb odaadtam másnak. Amikor a munkából hazamentünk és megmotoztak, akkor már általában vagy a bokámnál, vagy a belső combnál, vagy a hátamon volt elhelyezve, felfüggesztve. Hála Istennek sikerült hazahoznom az Omega zsebórámat, s ma is őrzöm!

Otuziból 1945. február 7-én teherautón zsúfoltan állva vittek bennünket Szakiba; majd innen négy nap múlva Moszkvától kb. 500 km-re északkeletre, Ivanovo vidékére, Mihajlovkára szállították csoportunkat, a 185. számú táborba. Utunk február 12-től február 27-ig tartott. Zárt vagonokban utaztunk. Csak akkor nyitották ránk az ajtót a szovjet katonák, amikor enni adtak. A hosszú utazás alatt tisztálkodás hiányában bepiszkolódtunk, s amikor megérkezve az állomáson a vagonokból kiszálltunk, alig ismertünk egymásra, mert a füst erősen megfogott bennünket. Az állomáson rendkívül nagy volt a hó, kb. méteres magasságú. Az állomásról gyalog menetelésben tettük meg az utat a táborunkig, Mihajlovkáig az utat. Az első nap az 59 km-es út nagy részét megtettük. Elcsigázottak voltunk, s különösen nagyon szomjasak. Sokan havat ettek a szomjúság oltására. A kísérorink azzal biztatgattak, hogy igyekezzünk, s este finom teát kapunk majd. Az utat megszakítva éjjel egy klubhelyiségben megpihentünk, az éjszakát a földön ülve töltöttük. Megkaptuk a finom teát is, amivel biztattak az orosz katonák: forró vizet minden nélkül. Mégis ez a víz akkor nagyon jólesett, finomabbnak éreztük, mint máskor a rumos teát.

Mihajlovkán fával foglalkoztunk. Télen 12-13 km-ről az erdőből hordtuk a villanytelepre a kivágott fákat. Egy-egy brigádban tízen voltunk. Nyolc fogoly a nyakába akasztott hosszú kö-

téllel húzta a szánt, melyre az ölfát ráraktuk, kettő pedig irányította a szánt, kormányozta, hogy az úton fel ne dőljön. S amikor már szánnal nem lehetett közlekedni az olvadás miatt, akkor 10-14 m hosszú fenyőfákat hordott a brigád vállon haza az erdőből. A fenyő alá keresztbe vékonyabb fát tettünk, ezek vége mindkét oldalon egy-egy fogoly vállára került, s így vittük sárban, vízzel telt mélyedéseken keresztül a nagy szálfákat a villanytelepre.

Amikor kitavaszkodott, erdőirtásra fogtak bennünket. Hatalmas fenyőfákat kellett kivágni, legallyazni, a törzset és a vastagabb ágakat 1,5 méteres hosszúságúakra vágni, ölbe rakni. A megszabott normát nehéz volt teljesíteni, de „orosz módra” sikerült. Az orosz favágók ugyanis megtanították a magyar foglyokat a norma könnyebb teljesítésére. Csak az ölfá oldalán és tetején lévő fákat kell 1,5 m hosszúra vágni, a szemlélő ugyanis csak ezeket látja, a belső részen lévő fákat rövidebbre, félméteres darabokra kell vágni, s úgy kell alulra, oldalra rakni, hogy a vége egy vonalban legyen az 1,5 méteres fák végével. Így az ölfá belseje üres lett, de könnyebb volt a norma teljesítése, kevesebbet kellett dolgozni. A csalás csak akkor derült ki, amikor évek múlva elszállították.

Mihajlovkáról október 6-án indítottak útnak bennünket, Wentspiltsbe (Windau) szállítottak, ahol október 13-tól 1947. február 7-ig voltunk a 349/5. számú lágerben. Wentspiltsben igen nagy barakkok voltak, egyben-egyben 1200 rab is lakott. Emeletes priccissorokon szerszűfoltan, nehéz körülmények között éltünk. Több mint 1200 magyar fogoly tisztet gyűjtöttek itt össze az oroszok. A tábor vezetősége itt is dolgoztatni akart bennünket. A tiszték egy részével azonban az előző táborban az előírásnak, a nemzetközi egyezménynek megfelelően bántak, s elmondták nekik, hogy a nemzetközi előírás szerint a fogoly tiszteket nem lehet munkára fogni, s csak akkor lehet dolgoztatni, ha önként vállalják. A wentspilsi tábor orosz vezetői mindenáron dolgoztatni akartak bennünket, de a tiszték egységesen, kivétel nélkül megtagadták a munkát. A szovjet vezetők meg akartak törni bennünket, kellemetlenkedtek, megszigorították az ellenőrzést, csökkentették a fejadagokat az élelmezésben. Ezek miatt részleges éhségstrájkot is tartottunk.

A magyar tiszték között volt egy Kövesdi nevű százados, aki kassai lakos lévén kissé értett szlovákuul, oroszul, s az oroszul jobban tudók segítségével panaszt, feljelentést készített a bánásmód ellen több példányban, s a kikötőbe dolgozni kijáró német katonákkal kiküldte a leveleket, postára adatta a moszkvai és lettországi belügyminisztériumba, a svájci és svéd vöröskereszt központjába, továbbá más fontosabb helyre is. S amikor néhány nap eltelt, és a levelek már elkerültek a városból, a jelentés egy példányát átadta a tábor szovjet parancsnokának. Elmondta, hogy a leveleket hová küldte el, és neki azért adja át, hogy mint parancsnok tudjon róla, s kivizsgálni jönnek, az ne érje váratlanul a tábor vezetőségét. S ettől kezdve megváltozott a helyzetünk: a tábor vezetői meghunyászkodtak, magatartásuk más lett, megadták a vöröskereszt egyezményben biztosított jogokat. A tábor magyar parancsnoka ezután Kövesdi százados lett. A szovjet tiszték – a táborparancsok is – annyira félték tőle, hogy amikor valamit meg akartak vele beszélni, ők keresték fel, s az ajtó előtt megállva ruhájukat is megigazították, sapkájukat levették, kopogtattak, és úgy léptek be a magyar parancsnoki irodába.

Wentspiltsből 1947. február 10-én Reseknébe (Rosita) vittek bennünket a 292/7. számú táborba, hol július 9-ig voltunk. Mi, tiszték ebben a táborban sem dolgoztunk. Ide minket, a magyar tiszt foglyok egy részét azzal az elképzeléssel hozták át, hogy onnan a nyári országgyűlési képviselő-választások előtt hazaszállítanak. A hazatérő foglyok gyűjtőhelye Máramarosziget volt. Minket is odavittek, s nagy vizsgálatok, nyomozások, kihallgatások, igazoltatások után jú-

lius 17-én indították útnak szerelvényünket, s július 20-án reggel érkeztünk Debrecenbe, a fogadótáborba. Útközben nagy volt az öröm. Örömünk csak akkor vált szomorúságra, amikor a magyar állomásokon a Kárpát-Ukrajnában élő magyarok panaszadatait hallottuk, továbbá azt is látnunk kellett, hogy a velünk szembejövő, tehát az országból kifelé menő szerelvényeken hogyan viszik kifelé a magyar ételeket. Még a tűzifát is vitték, holott a Szovjetunióban az erdőkben nagy mennyiségű fát láttunk levágva, ölbe rakva, korhadásnak indulva.

A fogság számunkra az élet iskolája volt. Sok mindent megtanultunk. Sok dolgot megfigyeltünk, sok tapasztalatot szereztünk, ami a későbbiekben hasznunkra is vált, magatartásunkat befolyásolta. Meneteléseink alkalmával a szovjet emberek többször illettek sértő, bántó, felelősségre vonó megjegyzésekkel, átkozódással. A táborokban nagyon rossz volt az elszállásolásunk, mindenütt rengeteg sok volt a poloska, s ezért nem is tudtuk magunkat kellően kipihenni.

Igen gyenge volt az ételmezésünk, különösen Otuziban. Az étkezésünk mindenütt egyoldalú volt. Hónapokon át ugyanazt az ételt kaptuk. Ebédre levesnek burizst, melyben csak egy-két búzaszem úszkált, s hozzá második fogásnak burizskását, mely az itthoni leves sűrűségének felelt meg. Néhány hónap múlva káposztát ettünk így, majd megint hónapokon át burizst. A reggeli és sokszor a vacsora is tea volt. Krumplit, szalonnát egész fogságom alatt nem láttam, nem ettem; tésztát is csak a legutolsó időben kaptunk. Húsból csak belsőséget, pacalt adtak nagyon ritkán. Rezeknián tavasszal a vitamin pótlására leforrázott csalánt is adtak levesként. Vacsorára kaptunk apró olajos halat is, melynek szállítása teherautón, lapáttal felhányva, tárolása pedig a kamra földjén történt.

A táborokban általában együtt voltunk a németekkel, s a fogoly táborparancsnokok mindig németek voltak, amit ők azzal indokoltak, hogy a magyarok rövidesen hazamennek, a németek meg tovább is ott maradnak. Azt is megállapítottuk, hogy a magyar foglyok jobban megőrizték emberi méltóságukat, továbbá többet kibírtak, mint a németek. Ők még a szemétdörből is kiszedték a megehető dolgokat. A magyarok ilyen nem tettek, bármennyire is gyenge és kevés volt a koszt. Nem vigasztalt bennünket az, hogy a szovjet civil lakosság sem élt különül, nem kapott jobbat és többet.

Az egyes táborokban sokszor volt kilátástalan a helyzetünk. Sok magyar fogoly kétségbe esett, nem hitt a hazatérésben, reménytelennek látta a helyzetét, s ennek hangoztatásával idegesítette, izgatta a többi foglyot is. Voltak foglyok, akik elkeseredésükben körmükkel véresre karmolták az arcukat, voltak, akik öngyilkosok lettek. A tábori lelkészeknek nagy feladatuk volt: tartani kellett a csüggedtekben a lelket, a hitet, a hazatérés reményét, az életet. A foglyok elkeseredését fokozta a hazaengedésükkel kapcsolatos szervezetlenség is. Amikor például az első időkben a Kárpátalján vagy az Erdélyben lakókat hazaengedték, a táborba a parancs későn érkezett, s azok, akik a táborból távolabbi helyen, külső területen, kolhozban vagy másutt dolgoztak, a szállításból kimaradtak, mert indulásig nem tudták behozni őket. A táborokból ritkán lehetett postai levelezőlapot hazaküldeni. Én nagyon sokat küldtem haza, de csak néhány érkezett meg belőlük. Hazulról is küldtek nekem lapokat, de az első szállítmányt, 8-10 lapot csak 1947. március 19-én kaptam meg.

A szovjet civil emberek, katonák hiszékenyek, naivak voltak. Kezdetől fogva biztattak bennünket: *szkoro damoj*, de abban a nagy országban a „hamar” is hosszú időt jelentett. Magam is 26 hónapot töltöttem fogságban, s ebből huszonnegyvet a Szovjetunióban. Szerették a külsőségeket. Amikor egy-egy táborból elvittek bennünket, a kivonuláskor zenekar búcsúztatta

a távozó rabokat, s a másikba megérkezve szintén zenekar fogadta a csoportot. Nem szívesen változtattuk a tábort, de nem volt mit tenni, menni kellett. Szívesen maradtunk volna, még ha a velünk való tábori bánásmód sok kívánnivalót is hagyott, és ellenséges fogolyként bántak velünk; maradtunk volna ott, mert ott már megszoktuk a helyzetet, s féltünk az újtól, hátha még rosszabb helyre kerülünk.

Az oroszok nem szerettek dolgozni. Abban az időben a férfiak felügyelők, ellenőrök voltak, az asszonyok dolgoztak. A foglyok az oroszokkal megértették egymást, hiszen azok is olyan „kiszákmányoltaknak” érezték magukat, min a foglyok. Arra is megtanították a foglyokat, hogyan lehet a normát bizonyos csalással könnyebben teljesíteni. Erről a fentiekben a szólóasással és az erdőirtással kapcsolatban már szóltam. Csoportunk akkor érkezett Otuziba, amikor már nem kellett permetezni. Voltak azonban foglyok, akik permeteztek is. A szovjet munkások őket is megtanították a norma teljesítésének könnyebb módjára: a szőlőterület szélét, az út felőli részt jól be kell permetezni, majd gödröt kell ásni s rézgálicot beletemetni, a vizet beleönteni.

A magyar foglyok jó munkások voltak, a civilek is szerették a magyar dolgozókat. A tisztok – az alezredek is – épp úgy bírták a nehéz fizikai munkát, mint a testi munkához hozzászokott emberek. Az oroszok gyakran kerestek szakmunkást, specialistát, s ilyenkor a jobb munkafeltételek, lehetőségek reményében a magyar foglyok közül sokan jelentkeztek szakmunkásként, még ha nem is voltak azok, és mindig meg is állták a helyüket. Emlékszem például arra, hogy Otuziban a táborparancsnok százados beosztottjaival és a foglyokkal lopott anyagból házat építtetett magának, s az orosz ács a padfeljárót sehogy sem tudta megcsinálni. Egy magyar falusi fiú, aki nem volt ács, hanem csendőr volt otthon, elkészítette végül a padfeljárót.

Az oroszoknál az értelem kontrolja nem működött. Arról beszéltek például, hogy a Szovjetunió a „gépek hazája”, de a valóságban Mihajlovka, Künyezsma környékén, ahol nem volt háború, tehát a gépek nem pusztulhattak el, a megtermett búzát szeptemberben sarlóval aratták le, s nyomtatással, lovat hajtva rajta csépelelték, vagy pedig szecsckavágóhoz hasonló kis gépbe rakták a kévét; a szalmát leszedve szeles időben szelelték: lapáttal magasba dobták, hányták, s a szél a pelyvát elvitte, a mag meg súlya következtében lehullott a földre. Mindezt addig ismételték, amíg tiszta nem lett a búza. Munkába járva traktort sehol nem láttunk, s volt olyan terület, melyet szántás helyett nekünk kellett a krumpli alá felásnunk. Dicsekedtek azzal is, hogy ott minden településen van fürdő. Olykor-olykor minket is elvittek ilyen fürdőbe, ahol egy kisebb teremben üstben vizet forraltak, majd a meleg vizet nagy rézlávórokba szedtük, s egy másik, nagyobb teremben talpig lemosakodtunk.

Fogságunk idején többször is volt alkalmunk megfigyelni a polgári lakosság életét. Szegények voltak, de a háborús évek után bizonyos mértékben ez érthető is volt. A mi brigádjaink szovjet munkavezetője, ellenőre egy szovjet asszony volt, akinek felsőkabátja nem volt, ruhája alatt télen plédet csavart magára, hogy meg ne fázzon. Munkába menet nem egyszer láttuk, hogy a tanítónő mezítláb megy az úton. Egyik alkalommal az orosz brigádvezető arra hívta fel a figyelmünket, hogy költözködik egy család. Az anya a hátán vitte egy lepedőben a holmit, az apa és két gyermek üres kézzel ment mellette. Otuziban, táborunk sokgyermekes főhadnagy parancsnokának lakásában – az ott megfordult magyar foglyok elmondása szerint – nem volt csak egy ágy, az asztalt a földre vert cövekekre tett deszka jelentette, a ruhát a falba vert szögre akasztották, s árnyékszék hiányában a kis és nagy dolgukat a ház bejáratánál intézték el a család tagjai.

SZILÁGYI FERENC

A beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház megsegítésére

Hol ponyvás szekeren dökögött csak cgykor a színház,
 s vitte a nyelv kincsét szerte Petőfi, Arany
 vándorszínészként kis Túr meg a gyors Iza mentén:
 Kárpátalján, ím Thália temploma áll –
 mert a kemény szívek maguk' adták, vérük' a falba –
 s állta a szentély a zordon idők rohamát.
 Ámde a kő csorbul, ha a zord Tél fagyfoga tépdes,
 s dermedez a szív és málladoz a vakolat,
 s málladoz a lélek, borul el, ha a Fény, a Reménység
 s éji sötét borulat renget erős sziveket...
 Thália-kordéknak tág színje, te erősb anyaország,
 tégy, hisz a nép, a haza ott virul, és csakis ott,
 ahol a nyelv, anyanyelv és benne a nemzeti lélek:
 Károli Gáspár és Zrínyi, Balassi, Mikes –
 a nyelv temploma ez, menedék, s hagynád leomolni pogányul?
 Az Isten keze sújt, hagyja ha veszni szived!
 Hű Erdély, te valál bölcsője a Melpomenéneknek,
 és azután Kassa – túl a határon az is –
 s ím, ma Beregszászon magasul a Thália-szentély!
 Bánk s Csongor szólt itt, s Hamlet a lét meg nem-
 létel rémeiről, gyászban, de szelíd Arany-sugarúan:
 Claudius, a zsarnok dől le, s vidul a világ!
 s itt hirdette Madách, rendítlén, a mózesi szókat:
 negyven évi ború, Szolyva se törje hited:
 él hisz az Úr! S ha a nép lélekben egyet akar majd
 végre: a jót, igazat – ünnepe lesz, szabad, itt
 Huszt düledéki körül s Nagyszöllős venyigéi fölött, hol
 a gyermek Bartók röpke, piciny keze szállt
 a billentyűkön, amiként a játszi sugár fut a vizen –
 és a szivárványló csöppben az égi Remény:
 „Hass, alkoss, gyarapíts!” Óh, óhaza, tárd ki szived hát
 s mit tavaly Adventkor ellopa a Sunyiság,
 Thália, bűvös erőd óh, nyissa csodák szaruját meg,
 s lélek kincseivel többszörösítsd garasunk:
 így kamatoztasd jól adományunk, zengve Madáchcsal:
 „Küzdj, s bízz!” – isteni szó ez, mi örökre emel!

KISS PÁL

Prügyi kapcsolataink a Móricz famíliával

1.

Az egész Móricz famíliát nagyon nagyra tartottuk kivétel nélkül mindnyájan.¹ Zsiga bácsi² pedig a legnagyobb magyar írónak, még Jókainál vagy Mikszáthnál is nagyobbak. Amióta az eszemet tudom – nagyon messzire visszaemlékszem – úgy beszélünk Bálint bácsiról, az édesapáról, mint a mi magyar fajtánk talpraesett, ezermester mintapéldányáról. Négy elemít végzett, soha nem káromkodott, soha nem volt részeg, feleségét, Pallagi Erzsébetet, az árva paplányt forrón és szívből szerette mindvégiglen. Igaz, hogy nem volt nehéz, mert ő volt a Nagytiszteletű Asszony. Olyan tisztelettel vette körül az egész falu, hogy eszébe sem jutott a többi valóban papcsaládból való hölgyeknek elvitatni tőle ezt az osztatlan szeretetet és tiszteletet.³ Úgy nőttem fel, hogy nagyon gyakran hallottam, hogy nagyapám is, azután édesapám is miképp vonult be a Móriczok hóna alatt az irodalomtörténetbe.

Még sem álmodtam, hogy nekem is részem lesz belőle...

Egyszer csak kaptam egy levelet a lelkészi hivatalnak címezve Miklós bácsitól,⁴ amelyben sürgősséggel a lelkészor segítségét kéri készülő könyvéhez a nagyon terjedelmes és részletes lezármazási táblázatának összeállításában. Azonnal postafordultával válaszoltam neki, hogy én vagyok a legifjabb Kiss Pál, a „Rektor bácsi” unokája és az „Íródeák” fia, és boldogan állok rendelkezésére mindenben. Hiszen Újszászy Kálmán bácsitól nagyon sokat hallottunk róla is többek között mint a népfőiskolánk támogatójáról... És lett belőle egy olyan szerelem, hogy hetente két-két levél jött és ment, ezeknek a döntő többsége megtalálható a Sárospataki Nagykönyvtár levéltárában.

2.

Anyai nagyapám, *Tóth Károly* Bodroghalászon született egyszerű falusi, paraszti családból, amelynek a férfi tagjai halászok is voltak. Innen származtatják az én szenvedélyes horgász voltomat. Dédnagyapám ezek mellett elsősorban iskolaszolga volt a pataki Kollégiumban. Így fiát, nagyapámat gimnáziumba járatta, s elvégezte a teológiát. Azonban nagyon sok volt abban az időben a lelkész, és nem jutott mindenkinek parókia. Nagyapámnak sem, és így lett belőle lelkészi oklevéllel tanító, illetve kántortanító. Ezeket „rektor úr”-nak, „rektor bácsi”-nak nevezték; Zsiga bácsi írásaiban ez az elnevezés innen ered.

¹ A szerző nyugalomba vonulásáig a taktaközi Prügy község református lelkésze volt, akárcsak előzőleg édesapja, id. Kiss Pál (1890–1957). Anyai nagyapja, Tóth Károly (1862–1930) pedig a község tanítójaként nevelte a prügyiek nemzedékeit.

² Móricz Zsigmond (1879–1942) *Életem regénye* című önéletrajzi művében a „feledhetetlen szenvedések” időszakának nevezte gyermekora prügyi éveit.

³ Pallagi Erzsébet – Zsigmonddal ellentétben – szívesen gondolt később is Prügyre. „Én csak szép és jó emlékeket hoztam onnan”, mondta írófiának.

⁴ Móricz Miklós (1886–1966) közigazdász, író, Móricz Zsigmond testvéröccse. Prügyön született.

Tamás tanító úr volt nagyapám elődje Prügyön. Róla csak nagyon keveset tudunk. De azt biztosan, hogy nagyapám előbb elvette az egyik lányát Tamás tanító úrnak, aztán a másikat, de néhány hónap után meghaltak. Mindketten heveny, nagyon gyors lefolyású tbc-ben haltak meg. Ennek a tüdőbajnak az az egyik tulajdonsága, hogy nagyon sokáig képes az ember szervezetében lappangani. Általában azt mondhatjuk, hogy a szerelem, a házasság, a terhesség a legnagyobb veszély a lappangó tüdőbajra. Nagyapám szerelmes volt Tamás tanító úr lányába, és amikor meghalt, kegyeletből elvette a másik, a kisebbik lányt is, a sógornőjét. Nagyapa kedélyét nagyon nyomta különösen a gyorsan bekövetkező második tragédia. Szó-fukar, szigorú és kemény embernek látszott, de a látszat nagyon jó szívet takart. Isten aztán megajándékozta egy csodálatos feleséggel, Tatár Juliskával, a tügyi⁵ árva paplánnyal, aki nemcsak hívő, nemcsak intelligens és nemcsak művelt volt, hanem élt-halt mindenféle házimunkáért. Csodásan tudott sütni-főzni, nagyon szerette a háziállatokat, méhészkedett nő léte, és messze földön nagyon híres gyümölcsöse volt, kiválóan oltotta a fákat. És nagyon szerette nagyapát, mert ilyen „sorsüldözött” volt, ahogy a nép hívja az ilyeneket. Megszerette így, ilyen „komoly komoran”, „Isten békéjének” tekintette a próbatételt.

Nagyapa egyedül tanított 120 gyereket. Az volt a hagyomány, hogy a tanítók a nagyon jó tanulók közül „felügyelőket”, „kikérdezőket”, „diktálókat”, „kis tanítókat” jelöltek ki, ezek segítettek nehéz és túlterhelt munkáját. Emlékszem, hogy még az én időmben is dívott ez a tradíció, pedig Gérecz bécsi már csak két osztályt tanított., Bak bácsi pedig négyet, mégis volt mindkettőjüknek ilyen tanulója, akj nagy segítségére volt mindenben. Ez a kiemelt tanulótság nagy kitüntetést és elismerést jelentett. Nos, a fiatal Móricz Zsigmond frissen odakerülve szinte rögtön ilyen „kis tanító úr” lett. Büszke is volt rá ő is, meg az egész család. Tulajdonképpen nagyon szerették, becsülték és tisztelték is egymást. Nagyapa elismerte Móricz Bálint östehetségét, ahol lehetett, adott neki munkát is. Egyszer azonban a „kis tanító urat” elfenekelte a mások bűnéért. Azt már nem lehet kideríteni, hogy figyelmetlenség volt-e az ok vagy talán jószívűség, csak annyi biztos, hogy a mások hibájáért kapott ki Zsiga a „dézshordó rúd”-dal. Persze szó sem lehetett karnyi vastagságú rúdról, hanem ujjnyi vékony pálcáról, amit az iskolaudvaron álló tamariszkusz bokorról vágtak. Szóval: azt fújták fel dézshordó rúdnak, ami természetes is. Amikor Nagyapa halála előtt mint befutott író jött Tügyre Zsiga bácsi, akkor az első útja rektor bácsihoz vezetett, és tisztázták ezt az esetet. Egyébként a forrón szeretett legszebb lányát, Juliskát, Duduskát úgy elfenekelte nem egyszer, hogy ahhoz képest a Zsiga fiú fenekelése csak simogatás volt. Az én időmben még éltek Zsiga bácsi osztálytársai. Különösen jó históriás asszonyok voltak Szőke Dávidné Darabos Borcsa néni, Nagy Lajosné Szoboszlai Eszter néni. Czine Mihály nem győzött hálálkodni nekem, hogy összehoztam őket, amikor könyvét írta Móricz Zsigmondról,⁶ alig győzte lejegyezni az adalékokat Móricz Zsigmond prügyi gyermekkoráról.

De miért lehetett Tóth Károly nagyapám az átlagosnál szigorúbb, keményebb, testi fenytékét felhasználó pedagógus? Az egyik ok az lehetett, hogy „alacsony” származású volt, s azért segítettek kiemelkedését a szülők, hogy segítse őket és kisebb testvéreit anyagilag. Ez így is volt. Jövedelme nagy része Bodroghalászra, a szülőkhöz vándorolt. Szerepet játszott

⁵ A falu neve hivatalosan *Pthügy* volt Móricz idejében, a helybeliek ezt *Tügynek* ejtették.

⁶ *Czine Mihály*: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Bp., 1960.

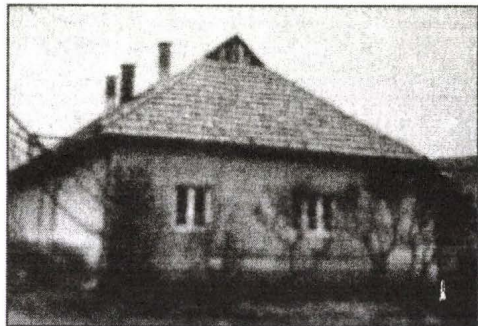
magatartásában az is, hogy két feleségét nagyon korán el kellett temetnie. Aztán Prügyről aránytalanul sokan amerikai kivándorlásra kényszerültek két nagy hullámban, s az elsőben már ott volt a legidősebb gyermek, Mariska is. A két egyetemista fiú, Sankó és Lajkó részt vett az első világháborúban, s fogságba estek. Szerencsésen hazakerültek, de itthon már az első napon belefulladások a Tiszába. Ez a tragédia mindenkit megrázott, Zsiga bácsi is kegyelettel emlékezik rájuk az *Életem regényében*.

Nagyapám szülei részt vettek a 48-as szabadságharcban. Ez volt a legfőbb téma náluk és nálunk. Nagyapa rajongott Rákócziért, Kossuthért, az aradi vértanúkéért. Azt mondogatta: „A magyar református szentek az apostolok után rögtön Rákóczival, a magyarok vezérlő csillagával, Kossuth apánkkal és az aradi tizenhárommal kezdődnek!” Pedig köztudomású, hogy Rákóczi janzenista katolikus, Kossuth evangélikus, az aradi vértanúk többsége katolikus, ortodox és evangélikus volt. Szobájának falán csak ezek képei lehettek. Még most is úgy tudom az aradi tizenhárom neveit, hogy álmomból felriasztva sem tévesztem el. A rektor bácsinak alig-alig volt magánélete, családi élete. Az iskolai munka mellett mindennapos feladata volt, hogy járja a falut, tanácsaival segítse népét. „Fiaim, lányaim, vegyetek földet! Adok hitelt szinte kamatmentesen!” Megszervezte a takarékszövetkezetet. A kivándorlók még itthon eldöntötték, hogy a tengeren túli keresetük nagy részét elküldik a rektor bácsinak, hogy azon vetessen földet. A Taktaközben egészen bizonyosan, de országos viszonylatban is Prügy volt a legelső között a zsellérség nélküli falvak sorában. Az is nagyon-nagyon híres tény volt, hogy Prügyön a jegyzőn kívül senki sem szavazhatott a kormánypártra, csakis a 48-as függetlenségire. Az nem maradhatott meg a faluban, aki ez ellen vétett. Aztán sokan nem tudják, hogy Kálvin idejében a református egyházat nemcsak képellenesség, hanem orgonaellenesség is jellemezte, s a rektor úr úgynevezett „száraz kántor” volt. Minden gyermeknek kötelező volt a Szent Molnár Albert zoltárainak első versét kívülről fűjni! Móríc Zsigmond gyakran mondta, le is írta nem egyszer, hogy neki a református egyházat, hitvallást Szent Molnár Albert 150 zoltárja jelenti, amit még a rektor bácsi vésett beléjük. Természetesen Tügyön, „szenvédése” helyén. Ezt is mindig hozzátette. Nagyapám szenvedélyesen ápolta az énekkari életet felnőttek és gyermekek között is. A kóruspróbákon éjfél után s különösen választások előtt a nemcsak szesztől illuminált emberek azt kiabálták, hogy „Rektor bácsi! Tekintetes úr! Haljunk meg Kossuth apánkéért!” Nekik – s még nekünk is – a nemzeti imádságunk, a himnuszunk a „Kossuth Lajos azt izente, elfogyott a regimentje” volt. Bizony, bizony. Hát ezekért és így volt olykor türelmetlen is, olykor indulatos is, nagyon sokszor, sőt mindig kemény kezű pedagógus.

3.

Zsiga bácsi nagyon-nagyon szerette és tisztelte a rektor urat, tanító urat. Miklós bácsival kitárgyaltuk levélben is, szóban is, hogy az író, amikor ír, nem egy emberről veszi a mintát, a példát, a figurát, a külső és belső ábrázolást, hanem ez egy szubjektív titok; innen is, onnan is, de főként a képzeletéből merít, úgy ír. Így írt Zsiga bácsi is. Nem azért lett a Zsiga gyereknek szenvedés helye Prügy, amit az a bizonyos „dézshordó rúd” jelenthetett, hanem inkább, sőt bizonyosan a „cic-móric”... Szőke koma Bálint bácsival és embereivel egy macskát etetett meg nyúlörkölt formájában. És hát milyen kegyetlen tud lenni a kegyes nép, ebből bizony gyakran lett hangos csúfolkodás nemcsak az iskola udvarán, hanem kocsmában és az utcán is, félhangosan vagy hangosan is.

A REFORMÁTUS ISKOLA (1970-ben lebontották)   A MÓRICZ-HÁZ PRÜGYÖN   (SZILÁGYI PÉTER FELVÉTELE)

Hosszabban és nagyon alaposan kellene arról írnom, amit szintén megtárgyaltunk Miklós bácsival, hogy rendkívül érzékeny volt és maradt Zsiga bácsi nemcsak gyermekkorában, hanem felnőtt korában is. Ezért és így lett belőle nagy író. Édesanyám nagyon sokszor mondta, én is sokszor leírtam, hogy nem a Reymont⁷ parasztfigurái, hanem Móricz fantasztikus és a világirodalomban páratlan, beskatulyázhatatlan parasztábrázolása érdemelte volna azt a bizonyos Nobel-díjat. Neki olyan érzékenysége volt és maradt haláláig, hogy azt a legrészletesebben és legfinomabban le is tudta írni. Móricz Zsigmond hasonlatos ahhoz a régi magyar paraszt emberhez, aki még zsolttárt énekelve fogta a kasza nyelét és az eke szarvát. Miközben érzékeny volt, rajongva szerette édesanyját és édesapját, miközben feltekintett rájuk, őt érte a „cic-móric” éle, csattanója, az az érzékeny gyermeknek fáj, sokkal jobban, mint a szülőknak. Senki sem érezte Prügöt szenvedése helyének, csak ő; senki nem emlékezett a csúfolódásra oly eget-földet rengető tragikussággal, mint ő. Mondhatni, az egész falu jobban zokon vette a Móriczokat gúnyoló mondást, mint ők, Bálint bácsi és Erzi néni. Még a gyermekek is elégtételt érezve emlegettek, hogy utolérte Szőke komát az Isten büntetése, amikor nemsokára az eset után leszúrták egy kocsmai verekedésben. Egyszerre elnémult a „cic-móric”! Amikor híres íróként Prügön járt Zsiga bácsi, nagy volt az elégtétel mindenki részéről. Persze, az én anyám volt a legőszintébb, talán lehangosabb hódolója az írónak. Zsiga bácsi társaságában is kimondta, hogy a Hét krajcár a világirodalom csúcsa. Benne van minden, ami nagy és ígéretes.

Nem a dicsekvés iratja velem, hogy az 1920-as évek legelején nagyon megszerették egymást Zsiga bácsi, nagyapám és a szüleim. Apám sokkal fiatalabb volt, és mégis összetegeződtek. Apám Zsiga bácsi „íródeákja” lett, mert azzal bízta meg, hogy kerül, amibe kerül, az egész világot keresse meg leveleivel, és ameddig csak lehetséges, kutassa fel őseinek származását. És apám nagyon lelkiismeretes és pedáns ember lévén csakugyan levelezett ebben az ügyben belföldön és külföldön, és amit csak lehetett, mindent felkutatott visszamenőleg több évszázadra. Zsiga bácsi olyan hálás volt érte, hogy azt írta neki, hogy kérjen, amit csak akar, mert ez olyan nagy és olyan becses munka volt, csakugyan egy évtizedig tartott. Apám csak azt kérte, hogy az egyik használt írógépét ajándékozza neki. Ez Zsiga bácsinak semmiség volt, de Apámnak annál nagyobb ajándék. Először is mert mindig szegénységgel küszködünk, és egy táskagép sokba került, hanem még többet jelentett az, hogy ez egy Móricz-relik-

⁷ Wladyslas Stanislaw Reymont (1867–1925) lengyel regényíró 1924-ben *Parasztok* című regényéért tüntették ki irodalmi Nobel-díjjal.

KISS PÁL LELKÉSZI BEIKTATÁSA UTÁN SZÜLEIVEL
(1954. május 2.)

via. A háború után, amikor előbb csak jegyzékbe vették az írógépeket, később ingyen be kellett szolgáltatni, apámnak ez húsba vágó veszteség volt.

Prügyön az úgynevezett „belmissziói korszak” azt jelentette, hogy messze földön híres lett Prügy a református leány- és legényegylet kulturális eseményei folytán. Nagy szerepe volt ebben Gérecz tanító úrnak, anyámnak. Apámnak csak annyiban, hogy ő is közreműködött tárogatójával olykor, de a legtöbbször csak hagyta, hogy csinálják, amit jónak látnak. 1936 táján megkérdezték Zsiga bácsit, hogy ő melyik színdarabját javasolná előadásra. Válasz helyett jött postafordultával a „Nem élhetek muzsikaszó nélkül”. Elképzelhetetlen sikerük lett, s óriási bevételük. Mivel apámnak akkor volt 15. évfordu-

lója – házasságának, papságának is – a fiatalok egy csodás paláستtal ajándékozták meg a bevételből. De a legboldogabb és legbüszkébb Zsiga bácsi volt, hogy ezt a darabját oly csodásan elő tudták adni a paraszti fiatalok. A megismételt előadásoknak olyan nagy lett a bevétele, hogy apám a tiszalöki bádogosmesterekkel megcsináltatta a templom tetőzetét, valamint a csatornákat a templomon, a lelkészlakon, a melléképületeken.

4.

Aztán jött a háború, az új világ, és teljesen váratlanul nekem kellett átvennem apám helyett a lelkészi szolgálatot, és az 1950-es évek derekán jött létre a már említett kapcsolatom Miklós bácsiékkal. Felkérték őt arra, hogy írja meg az ő alaposságával és kérlelhetetlen tárgyalagosságával Móricz Zsigmond indulását és érkezését.⁸ Nekem az volt a munkám, hogy az apám által elkészített, de a háború viharaiban megcsorbult nagyon részletes családfát, származási táblázatot nézzem át és ellenőrizsem minden adatát, aztán pótoljam az eltűnt, megsemmisült részeket, valamint Miklós bácsi szempontjai szerint még egészítsem ki néhány helyen. Nem volt kis munka, főként hosszadalmas volt, mert újabb és újabb ötletekkel, elképzelésekkel és kérésekkel állott elő írás közben is.

Egyébként is nagyon érdekelte a mi életünk, hitünk, világnézetünk, életszemléletünk, sorsunk, kapcsolataink. Én nagyon szívesen csináltam a munkát is, aztán a feleleteket is az ő kérdéseire velünk kapcsolatban. Nagyon őszinte levelezés fejlődött ki közöttünk, s kölcsönösen megismertük egymást. Én korábban nem tudtam, hogy ő elvált ember, sőt azt sem, hogy gyermektelenek. Kikérte az én papi, lelki gondozói és egyéni véleményemet a válásról, házasságról. Én aztán nagyon biblikusán és elég szigorúan megírtam a véleményemet erről a kérdésről. Amikor válaszolt erre a levélre, akkor meghívott bennünket magukhoz az Ürömhegyi-dűlőbe, hogy nézzük meg őket, és hogy milyen „az elváltak házassága”. Nagyon-nagyon

⁸ *Móricz Miklós: Móricz Zsigmond indulása. Bp., 1959.; Móricz Miklós: Móricz Zsigmond érkezése. Bp., 1966.*

BÜCSÜVÉTEL 38 ÉVI PRÜGYI SZOLGÁLAT UTÁN

kedves, meleg családi kapcsolat fejlődött ki közöttünk így. Ők szinte gyermekeiké fogadtak minket, mi pedig szülőkké őket. Miklós bácsiban egy melegszívű, roppant intelligens, mindenre ráérző, mindent megértő embert ismerünk meg. Lívia néni pedig rajongva szeretete Miklós bácsit, pedig talán ő volt a nagyobb találat, ebben Miklós bácsinak igaza lehetett. Kevés beszédű, inkább a szemével beszélő, kedves, csendes, finom asszony volt. Csodálatos, távol-keleties tusrajzai voltak kisebb-nagyobb méretben, de a legapróbb részleteiben is nagyon alaposan és részletesen megmunkálva. Én mint dilettáns rajzoló szerettem ezeket a tusrajzokat, metszeteket, karcokat, de ilyen tökéleteseket még soha sehol sem láttam,. Boldoggá tett, mert sokat nekünk ajándékozott.

Miklós bácsi leveleiben nyomon követhettük, miképpen érzi halálának közeledtét, és közvetlenül előtte felkért, hogy majd én temessem el. Azt is közölte velem, hogy ezt végrendeletébe is belefoglalta. S amikor meghalt, ebből óriási nehézségeim támadtak. Ha Újszász Kálmán bácsi nem lett volna olyan szigorú és állhatatos Miklós bácsi végakaratainak teljesítésében, bizony szó sem lehetett volna arról, hogy én menjek fel Prügyről Óbudára és temessem... Ráski püspök úron látszott, érződött, hogy nem mer, nem is akar Kálmán bácsinak ellenállni, Bárány István esperes pedig izgatottan és érdeklődve szemlélte és várta, hogy mi lesz a kötélhúzás eredménye. Abban az időben az ilyen szolgálatokhoz az illetékes püspökök, esperesek és lelkészek engedélye volt szükséges, természetesen az Állami Egyháziügyi Hivatal jóváhagyásával. A pesti lelkész megkérdezte telefonon tőlem, hogy miért ragaszkodnak annyira hozzám. Megmondtam az igazat, hogy először is szülőfaluja lelkésze vagyok, és többszörös baráti meg testvéri kapcsolatok fűzték családjainkat egymáshoz. Az óbudai kolléga nem válaszolt a levelemre, a hivatalos beadványomra. És amikor felhívtam telefonon, fortissimóban közölte, hogy nem ad engedélyt. Én pedig halkán de határozottan feleltem, hogy akkor is eltemetem. Egy szó válasz sem jött, csak a bűgő hang.

A temetésre annyian eljöttek, hogy a ravatalozó tömve volt, még a téren, a betorkolló utcákon is embertömeg állott levett kalappal. Nem tudom felsorolni, hány társadalmi szónok volt az irodalom részéről, a Statisztikai Hivaltól, a szakszervezetektől, a régi nyomdától, a népfőiskolás csoportoktól külön-külön. Mind tőlem kértek engedélyt, hogy milyen sorrendben szólhatnak. Egészen zavarba jöttem, de legfőképpen az zavart, hogy a rengeteg koszorú és virág hegyei előtt ott volt egy konzervdoboz, illetve egy kicsike urna, mert első hamvasztásos temetésem volt éppen az övé. A legmeghatóbb az volt, hogy Czine Mihályék és Varga Andrisék csoportja szívből és hatalmasan énekelték a *Tebened bízunkot* meg a *Nincs már szívem félelmére* kezdetű temetési himnuszunkat magyar református módra. Valóban megrendítő, könnyekig megható. Emlékszem, hogy a holland szigorú reformátusok kér-

KISS PÁL IGÉT HIRDET MÓRICZ MIKLÓS PATAKI ÚJRATEMETÉSÉN

dezték, hogy mit énekelünk mi a temetésen a harci zsoldár dallamára, és spontánul azt feleltem, hogy Krisztus Urunk győzelmét a halálon és síron. A sírnál azonban megint borzasztó volt az, hogy egy kis lyukacskát ástak, és abba temették el az urnát. És itt aztán jöttek újból a tisztelők, barátok. Mindvégig kitarított mindenki, úgy gondolom, hiánytalanul. Lívia néni pedig élete végéig nem szűnt meg hálálkodni. Minden ünnepre küldte tusrajzaira írva hálás szeretetét, jókívánságait.

5.

Isten kegyelméből Miklós bácsinak köszönhetem dr. Czine Mihály barátságát. Egyszer elég hirtelenül és váratlanul kiszálltak Prügyre a Magyar Televízió stábjával, egy egész napon át készítették a felvételeket a régi Hallgatóportán a hozzátartozókkal., Tassonyi András helytörténetpedagógussal és velem. Lefényképezték a régi dokumentumokat a lelkési hivatalban és a Móricz-emlékházban. A sok-sok kedves emlék közül hadd soroljak fel néhányat Czine Mihállal kapcsolatban!

Egyszer Tiszaladányban kellett szolgálnom. A lelkész közölte, hogy van egy társadalmi összejövétel, amelyet a megyei és a járási tanács rendez: Rákóczi és Móricz ünnepség egyszerre, s ezen Czine Mihály az előadó, akit Béres Ferenc és Jordán Tamás művészek kísérik. Elmentünk együtt, hogy a hátsó sorban meghallgassuk őket. Ahogy az előadók betoppantak, rögtön odajöttek hozzánk és megropogtattak. Béres Ferivel nemcsak együtt diákoskodtunk, hanem együtt jártunk Bálint tanár úr külön rajzórájára, együtt csináltuk a plakátokat jó pénzért, kemény pengőért hajdanán. Mi ugyan hátul ültünk, mégis Miska barátunk rögtön a megnyitóban megemlékezett nagyon talpraesetten Móricz Zsigmondról és szenvedése helyéről, Prügyről, valamint a tügyi rektor bácsiról, akinek a falán csak a Nagyságos Fejedelem képe lehetett a főhelyen, mert mindenét feláldozta Istennel a hazáért és a szabadságért, senki nem áldozott annyit értünk Jézus krisztus után és az ő kegyelméből. S a végén megköszönte nekem, hogy segítettem neki a Móricz-kutatásban.

Aztán egyszer éppen Svájcban voltunk feleségemmel, amikor egyszer cseng a telefon, és Móricz Virág hangját hallom, aki közölte velem, hogy Lívia néni meghalt, és ő is meghagyta, hogy csak én temethetem. Mikor lehetne róla szó? Holnapután, mondtam én, máris indulunk haza. Rögtön megegyeztünk, hogy mikor lesz a temetés. Én ki sem pihentem az út fáradalmait, a kítűzött időpontban ott voltam az óbudai temetőben. De csak a legszűkebb család volt jelen. Istenem, de szomorú... És váratlanul egyszer csak hatalmasan felzendült a háttam mögött sok hangon a *Tebenned bízunk...* Megkönnyeztem. Czine Mihály és Varga András álltak a népfőiskolások élén.

Aztán jöttek a változások, Czine Mihály főgondnok lett, és akkor már kezdtünk újból csak szokványos jó viszonyban lenni egymással.

MÓRICZ MIKLÓS ÉS FELESÉGE FEJFÁJA
A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS TEMETŐBEN

Közvetlenül a rendszerváltozás előtt még volt egy utolsó fellángolás, amikor Miklós bácsiék hamvait áthoztuk az óbudai temetőből a patakiba. Mihály is, Kálmán bácsi is nagyon szép rövid levélben kértek arra, hogy most is én szolgáljak a temetőben. Nehéz és fájó szívvel, megilletődve szolgáltam. Voltak ugyan néhányan a nekem kedves közeli arcokból a nagyon kicsi és már egyáltalán nem megrendült gyülekezetben, de hát ez érthető annyi év után az újratemetésen. Elmondtam azt is, hogy ez a sárospataki temetés kései szép elégtétel az egész Móricz családnak, s elégtétel Miklós bácsinak meg Lívia néninek.

„Elégtétel Miklós bácsinak, aki polihisztor, patrónus, pátriárka volt és lett nagyon sok tehetséges kezdő fiatalnak. A Budapesti Hírlapban vezércikkben propagálta azon nyomban az induló sárospataki faluszemináriumot, népfőiskolát, önkéntes munkatábort. Fajsúlyt, távlatot és sodró lendületet adva néki, és maga is tanára, tanárotok, tanárunk lett...

Sárospatak és a temetőn túl a református kollégium és rajta keresztül a magyar református egyház és e kis haza tiszteletet ad nekik, és befogadjuk őket, mert hazaérkeztek, a szívünkbe költöztek most igazán.”

A temetés után meghívtak az irodalmi összejövetelre is a Nagykönyvtárba. És ezzel, és így vonultunk be a történelembe a Móriczok hóna alatt

SZABÓ ZOLTÁN

A népegyetem terve

Dr. Szabó Zoltán (1902–1965), a sárospataki teológiai akadémia professzora negyven évvel ezelőtt hunyt el. Tevékenysége során számos sikeres kezdeményezéssel járult hozzá ahhoz, hogy Sárospatak szellemi kisugárzása minél tágabb körben hasson. Emlékezetét most egy különösen érdekes művelődési kezdeményezés, a n é p e g y e t e m á i t a l a kidolgozott tervezetének közlésével idézzük fel. 1945 nyarán vetette föl ennek gondolatát, s a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek adattárában őrzött hagyatékában több változatban is megtalálható az elgondolása. A család hozzájárulásával ezúttal az egyik, írógéppel letisztázott nyolcoldalas változatot tesszük közzé mint művelődéstörténetünk érdekes dokumentumát.

(A Szerk.)

Az 1945. évi események – de különösen a földreform – történelmi fordulatot jelentenek a magyar nép, elsősorban a magyar parasztság életében. Azonban nyilvánvaló, hogy a földosztás csak első lépés az új Magyarország felépítése, egy új magyar életforma megteremtése felé. Milyen lesz ez az életforma? Népiünk, mely évszázadokon, sőt évezredekken át oly sokat megőrzött ősi művészetének és kultúrájának kincseiből, mely Európának ama kevés népei közé tartozik, ahol a parasztság művészi teremtő ereje még ma is bő érrel buzog: ez a színes, gazdaglelkű nép arra van-e ítélve, hogy a gépi civilizáció kiölje belőle a teremtő szellem csíráját, vagy pedig át tudja majd menteni értékeit, és egy egészen új, *közöségi* kultúrát teremt? Népiünk, parasztságunk, melyben annyi nemes magatartást, olyan mély életbölcsséget s annyi nagy erkölcsi értéket találunk, de amelyet az eddigi társadalmi rendszer kizárt a politikai életből, hogyan tud majd a maga jellemének s lényének megfelelő társadalmi szerveket teremteni? Vagy gazdasági síkon: a földosztás után a parasztgazdaságok sokszor törvényszerűnek látszó eladósodása következik-e be, vagy pedig sikerül intenzív többtermeléssel, szövetkezetekkel egy virágzó „Kert-Magyarországot” teremtenünk?

Mindezek olyan kérdések, amelyeket figyelni, tanulmányozni, de nemcsak tanulmányozni, hanem megoldásukban cselekvően részt venni, az új magyar életforma megszületésénél mély magyarságismerettel és tudatos szociológiai érzéssel bábáskodni elsőrendű kötelesség. Ennek a kötelességnek vagy szükségességnek felismerése a pataki főiskola körében egy új gondolatot, egy „népegyetem” szervezésének gondolatát vetette fel. Az alábbiakban azt akarjuk elmondani, hogy az ekörül lefolytatott bő diszkussziók alapján hogyan látjuk a népegyetem szerepét s jelentőségét.

A népegyetem az a szerv, mely az előttünk lefolyó történelmi processzust, elsősorban épp az új népi életformák s az új kultúra kialakulását, a maga egyetemességében vizsgálat alá veszi.

DR. SZABÓ ZOLTÁN A TEOLÓGIAI AKADÉMIAÁN
DR. SZABÓ ERNŐ PROFESSZORTÁRSÁVAL

Tehát tudományos kutatómunka színhe-lye, azonban ezt a munkát nem egy kis tu-dóscsoport végzi, hanem a népegyetem nyitva áll mindenki előtt, aki annak mun-kájában részt akar venni. Sőt ezen túlme-nően tervszerűen törekszik arra, hogy munkájában minél nagyobb tömegek köz-reműködését vonja be (pl. a finnek tájnyel-vi gyűjtése, mely a parasztságnak bevonásá-val készült, a szociológiai adatgyűjtésbe a parasztság bevonása stb.). A népegyetemen a tanítás vagy nevelés tehát nem „előadá-sok” formájában folya, hanem mindig munkaközösségekben, cselekvő munka ál-tal. Munkájának jelentőségét azonban együtt adná az, amit e munkaközösségek

produkálnak, s az a tény, hogy e munkában egy hatalmas gárda nevelődne ki népünk kö-réből. A népegyetemnek életteli rugalmassággal kell bírnia minden szempontból: növen-dékeit nem előképzettség, illetve „bizonyítványok” alapján veszi föl, hanem a tehetséget s jellemet, azaz az embert nézi. Míg más iskolákban, oktatóintézetekben az az ismeretanyag, melynek átadása valaha talán szerves szükséglet volt, az idők folyamán poros adathalmazzá válik, „tantárgyakká” merevül, a népegyetem mindig a körülötte folyó életet tanulmányozza, s a népegyetemen tanítás és nevelés, kutatómunka s az életbe való beavatkozás elvá-laszthatatlanul egy.

A népegyetem feladata elsősorban népi kultúránk vizsgálata, megismerése. Valljuk, hogy népi zenénk, népdalaink, népművészetünk hallatlan kincset reprezentálnak, mely magyarságunknak nem csupán külső díszje, hanem lényegét őrző formája. Ma már jól lát-juk, hogy nem csupán „nyelvében él a nemzet”, hanem a maga sajátos kultúrájában, szel-lemiségében is. Az elmúlt, katasztrófába sodró rendszernek épp az volt a hibája, hogy nem ismerte a magyar nép szellemét, attól teljesen idegen volt. De mi a régi kérdést: „mi a ma-gyar?” nem abban a statikus formában akarjuk fölvetni, hogy mi volt eddig a magyar, ha-nem hogy mi most és mivé válik, tehát az örökké változó jelen dinamizmusában. Viszont azt a kérdést, hogy miként változik a magyarság a reátörő világtörténelmi események hatá-sa alatt, nem a steril objektivitás hűvösségével akarjuk vizsgálni, hanem vizsgálódásunkkal együtt részt kérünk az új életformák kialakításában is.

Jól látjuk magunk előtt a példákat, hogy a modern civilizáció hogyan ölt ki s unifor-mizált hajdan színes és sokrétű, eleven parasztkultúrákat. Noha sokan azt hangoztatják, hogy a kihalás minden parasztkultúra elkerülhetetlen sorsa, mi hiszünk abban, hogy amint például a római-görög kultúrának átmentett kincseit egész középkori és újkori kultúránkat újból és újból megtermékenyítették, ugyanígy ha sikerül minél többet átmentenünk népi

DR. SZABÓ ZOLTÁN DOLGOZÓSZOBÁJÁBAN

kultúránk kincseiből, az egy új életformának, egy új kultúrának lehet majd éltető kovásza. Épp ezért népegyetemünk nem csupán leltározni, múzeumok holt anyagaként konzerválni akarja a népi kultúra termékeit, hanem mint magot, mint élő tenyészetet akarja ápolni, életben tartani, sőt új életre, új virulenciára serkenteni népünk művészetét. Például az a munkaközösségünk, mely a népi zene, a népdal tanulmányozását tűzné ki feladatául, nem elégedne meg azzal, hogy csupán a nép ajkán fellelhető régi dallamokat jegyezzen fel, hanem megfigyelné, hogy mi mindent énekel a nép, milyen hatások mérgezik zenei érzékét stb., tehát igyekezne a népi zene terén *tisztázni a valódi helyzetet*. De ugyanekkor s ezzel párhuzamosan mint regös csoport terjesztené is a magyar népdalokat, a népben tudatosítaná régi dalainak nagy értékét, néphangversenyek útján – melyeknek Patakon már múltja van! – igyekezne közönséget nevelni a magasabb műzenének, ugyanakkor tanulmányozná, hogy milyen hatással van a klasszikus műzene népünkre, melyik korszak, melyik stílus zenéje van hozzá a legközelebb.

Egy ilyen munka tehát igen sokoldalú eredménnyel járna: 1. folytatná a Bartók s Kodály által megkezdett, de tulajdonképp soha le nem záruló népdalgyűjtést; 2. értékes tapasztalatokat szerezne a népi zenei ízlés átalakulásáról, s megvethetné egy népi „zenepszichológia” alapjait; 3. propagatív munkát folytatna a népdal érdekében, de ugyanakkor közönséget nevel a magyar s klasszikus műzenének is; 4. kinevel egy aktívan zenélő, regös munkát folytató csoportot, népi kórusvezetőket, népdalgyűjtőket stb.; 5. népi ünnepélyeink, népgyűléseink sokszor nagyon silány műsorát értékes számokkal láthatja el.

Ugyanígy népi színjátszó csoportunk vizsgálhatná a falusi színjátszás ősi formáit – valóságos játékok, karácsonyi, húsvéti, farsangi szokások stb. –, de ugyanekkor – az eddigi műkedvelő színjátszás tanulságainak figyelembevételével – kikísérletezhetné egy új, népi szellemű műkedvelő színjátszás formáit; ebben a munkában természetesen a falusi műkedvelő színpadok számára rendezőket, színészeket nevel. Foglalkoznák a bábszínház kérdéseivel, keskenyfilmmel stb. Azaz munkacsoportjaink mind igyekeznének a kulturális cserét *a maga teljes körforgásában* levezetni: mindazt, amit a nép teremtett, ami valóban s étékesen magyar, megtermékenyítő kovásként átmenteni a „magas kultúra” számára, de ugyanekkor a magyar magas kultúrát a nép közkincsévé tenni.

Hosszas lenne felsorolni, hogy a népi műveltség, a népi élet milyen területeire terjedhetne még ki ez a kutató, ápoló és értékesítő munka, de nyilvánvaló, hogy a feladatok igen sokoldalúak. Például meggyőződésünk szerint a népi építészetnek s a modern magyar építészetnek találkozása kölcsönösen igen megtermékenyítő hatással lehetnének egymásra: a

SZABÓ ZOLTÁN PROFESSZOR KÉPE A TEOLÓGIAI AKADÉMIA TABLÓJÁN

gunkat. Egy ilyen szociálpolitikai munkaközösség azonban nemcsak abban látná feladatát, hogy a helyzet felmérése, a feladatok megfogalmazása után az arra hivatott közületeknek jelentéseket szerkeszt, javaslatokat tesz, hanem ott rögtön a helyszínen igyekszik tudatosítani a hibákat s a fejlődést a helyes irányba terelni.

Ezzel kapcsolatban igen fontosnak tartanám a magyar település kérdésének vizsgálatát. Ha valóban intenzív kertművelésre akarunk áttérni, ennek előfeltételei közé tartozik szerintem a tagosítás, sőt eddigi települési formáink föllazítása. A finn paraszt nem utolsó sorban azért tudja oly gondosan s intenzíven művelni a földjét, mert laza tanyai településben lakik, s így földjei mindig a lakhelye közelében vannak. Eddigi tanyarendszerünknek azonban előnyei mellett nagy hátrányai is voltak: az úthálózat hiánya, a közigazgatási és művelődési központok (községháza, iskola) nagy távolsága. Érdekes feladat lenne hát a tájtervezés: egy-egy területen egy olyan tanyahálózat tervének kidolgozása, mely biztosítaná a föld optimális megmunkálását, de ugyanakkor megteremtené ennek a tanyahálózatnak gócait (iskolák, községházak, szövetkezeti boltok, tejszövetkezet, gépszövetkezet stb. állomásait); a táj adottságait figyelembe véve ipari telepeket (gyümölcsaszaló, szeszfőzde, tejüzem, sajtgyár, malmok stb.) tervezne.

Kert-Magyarország azonban véleményünk szerint csak mint szövetkezeti Magyarország képzelhető el, s gondolok itt elsősorban az értékesítő és beszerzési szövetkezetekre. Mert csak egy ilyen szövetkezeti rendszer tudja megakadályozni azt, hogy a paraszt munkájának gyümölcsseit ne mások, a közvetítő kereskedelem fölözze le: ez zárhatja összébb az agrárrolló két szárát, ez teremtheti meg a tervszerű elosztás szerveit, s lehet – a kereslet, illetve szükséglet figyelembevételével – a tervszerű termelés rugalmas (nem diktatórikus) szervévé. Az értékesítő és beszerző szövetkezeteket természetesen kiegészítené a gépszövetkezetek, tenyészállat-szövetkezetek, hitelszövetkezetek, esetleg csatornázási szövetkezetek hálózata; mindezt az illető vidék szükségletei szerint. (A termelőszövetkezetek ellen erős averzióval viseltetem, mivel az könnyen a kisparaszt önállóságának feladásához vezethet, márpedig a demokratikus Magyarország egyedül biztos alapja szerintünk a független, önálló, jómódú s képzett parasztság!) Vigyáznunk kell azonban, hogy szövetkezeteink valóban demokratikus helyi szövetkezetek, ne pedig szövetkezetnek álcázott, hatalmas részvénytársaságok (lásd Hangya!) legyenek, azaz *a szövetkezet mindig egy bizonyos tájegység termelőinek a szövetkezése legyen*, melynek munkájában tevékenyen részt vesznek, működését ellenőrzik, irányítják, azaz a szövetkezetet valóban a sajátjuknak érezzék. Mindez természetesen nem zárja ki, sőt ellenkezőleg: igényli összefogó szövetkezeti csúcsszervek kiépítését.

Mindezekre azért tértem ki, mivel a népegyetemnek elsőrendű feladatai közé tartoznék a szövetkezeti kérdés vizsgálata s egy szövetkezeti vezetőkárda kinevelése. A szövetkezeti vezetőképzésnél nem annyira a technikai feltételek, könyvelés, adminisztráció stb. elsajátításán, mint inkább egy szövetkezeti szellem kiművelésén lenne a hangsúly. Eddigi szövetkezeti kísérleteink jórészt azon buktak meg, hogy hiányzott a vezetőkől a közösségi szellem, a közösség szolgálatának vágya.

Mert szerintünk ez a legfontosabb: egy új szellemiség kialakítása. Igazi demokráciát teremteni, a demokráciát megmenteni attól, hogy felelőtlen demagógok és ügyes politikai törtetőök vadászterületévé válják, csak úgy lehet, ha vezetőit a közösséggel szemben mély alázat s a szolgálat szelleme tölti el. Hogy a népegyetem hallgatóiból – legyenek azok bár kórusvezetők, faluvezetők, a szövetkezeti vagy népfőiskolai munka jövődő vezetői – ezt a szellemet kimunkálhassuk, igyekeznünk kell az egész munkát *élményszerűvé* tenni: a népegyetem hallgatói együtt élve, vitázva, egyéni beszélgetések, áhítatok útján kell, hogy magas hőfokú szellemi közösséggé olvadjanak össze. Egyetemünk egyetemessége így még abban is megnyilvánulna, hogy mindig az egész embert venné munkálás alá, s őt nem csupán egy szakkérdésben kívánja eligazítani, hanem mindenek előtt közösségi emberré neveli, aki azt is megszokta, hogy a kérdéseket mindig összefüggéseikben, mint a teljes élet egyik oldalát lássa.

Épp azért igen fontosnak tartanám a népegyetem számára egy megfelelő környezet megeremtését. Gondolok elsősorban a pataki várra. Ez az épület történelmi emlékeivel, stílusával, szépségével valóban arra hivatott, hogy a benne lakókban fölkeltse a történelmi magyarság tudatát, fölébressze s művelje bennük a *szépérzék*et s a vágyat egy nemcsak gazdagabb, szabadabb, hanem *szebb, művészebb Magyarország* iránt. Ha népegyetemünk s népfőiskolánk beköltözne ebbe az épületbe, az szinte szimbóluma lenne annak, hogy történelmünk örökségét most a nép, a parasztság veszi át, s az válik „történelmi osztályá”. Ebben az épületben a faluszeminárium eddigi – s a jövőben bizonyára tetemesen bővülő – gyűjteménye is méltó keretet kapna; színpadunk számára pedig a várudvar s a park szolgálna pompás terepként szabadtéri játékok céljára. A vár megszerzését oly fontosnak vélem, hogy célszerűnek tartanám erre igényünket mihamarább bejelenteni, nehogy mások, más célzattal, azt lefoglalják.

Mindezekben a népegyetem funkcióját igyekeztem vázolni s munkakörét – életünk szellemi és anyagi oldalának megfelelően – két nagy csoportba osztva meghatározni. Hogy aztán konkrétan milyen munkákkal bővíülhetne még ez a munka, illetve milyen ágazatokra – népi kiadványok, népi újságírás, néprádió, tehetségkutatás, östehetségek festőiskolája stb., stb. – differenciálódna, azt a gyakorlat, a jelentkező szükségletek s a jelentkezők erőik döntenék el.

KONCZ SÁNDOR

A Zsinati Tanítás hasznosítása a gyülekezetben

(Készült 1967 szeptemberében)

Dr. Koncz Sándor (1913-1983) tábori lelkész, sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadási lelkész, sárospataki levéltáros hagyatékából 2004-ben az 1944 nyarán készült „Harctéri lelkigondozás” című tanulmányt közöltük.¹ Annak bevezetőjében szó volt a szerző életútjáról, fontosabb írásairól, magatartásának főbb jellemzőiről. Akkor, az első lábjegyzetben felsoroltam az elhunyt után megjelent írásait és a róla szóló tanulmányokat. Mindezeket itt nem ismétlem meg.

1967-ben, a Református Egyház című folyóiratban jelentek meg a következő című dokumentumok: „Örökségünk és feladatunk: a reformáció. A Magyarországi Református Egyház Zsinatának tanítása a gyülekezetek épülésére a debreceni alkotmányozó zsinat 400. évfordulója alkalmából.” Valamint: „Élő keresztyén reménységben. A Magyarországi Református Egyház Zsinatának II. tanítása a reformáció négyszázötvenedik évfordulóján.” Az előbbi záró bekezdése szerint: „A Zsinat elhatározta, hogy a tanítást a lelkipásztorok – lelkésztestületi értekezleteken, a nyári lelkésztovábbképző konferenciákon – tanulmányozzák abból a célból, hogy a gyülekezetek minél behatóbban megismerjék, s belőle mindennapi életük fontos kérdéseiben eligazítást kapjanak.” Erre utalva készítette el dr. Koncz Sándor az itt közölt írást, amelynek erősen rövidített változata jelent meg a Református Egyház XIX. évf. 10. számában 1967 októberében „Illusztrációk a Zsinati Tanítás szemléltetésére” címmel. Az 1967. szeptember 23-án kelt gépirat alapján a teljes módszertani tanulmány most jelenik meg először. Közlésének aktualitását az adja, hogy a legutóbbi; a XII. Zsinat üzenetei, határozatai folyamatosan jelentek meg 2004-ben. 2005-ben ismerhettük meg a 2005. évi I. törvényt, a Magyarországi Református Egyházról és szolgálatáról, az 1967. évi I. tv. módosításaként egységes szerkezetben.² Aktuális Koncz Sándor e módszertani jellegű írása azért is, mert a Magyar Református Generális Konvent Elnöksége és más egyházi szervezetek 2005-ben sorra jelentettek meg nyilatkozatokat, állásfoglalásokat jelentős, aktuális problémákról, a külföldi magyarságot is érintő kérdésekről. Ezek gyülekezeti magyarázatához, megvitatásához és megéléséhez ma is segítséget adhat a közösségi értelmezést komolyan vevő teológus, hajdani gyakorló lelkész útmutatása.

Közreadta és a jegyzeteket írta a szellemi hagyaték gondozója:

DR. KONCZ GÁBOR

www.mka.hu; e-mail: mka@mail.datanet.hu

¹ Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2004. 335-344.

² Református Egyház, 2005. évi 7-8. szám.

A Zsinat magyar református egyházunk születésének 400 éves fordulóján, a reformáció megindulásának 450.-ik évében „a gyülekezetek épülésére” tanítást bocsátott közre. Szükséges, hogy azt „a gyülekezetek minél behatóbban megismerjék”. A tanítás hálaadásból született és haszonra adatik. Mialatt hatalmas elvi megnyilatkozás, ugyanakkor a mindennapok kérdéseiben igazít el. Éppen ez az igazi haszna.

A tanítás a gyülekezetek felé fordul. Elsősorban a lelkipásztori felelősség feladata az, hogy *ami a gyülekezetek felé fordul, az a gyülekezetekhez elérkezzék*. – Akad leány, aki körül több kérő tolong. Addig azonban csak feléje fordul figyelemről lehet beszélni, amíg el nem érkezik az igazi ifjú, akihez feleségül megy. – A tanítás addig csak a gyülekezet láthatárán dereng, amíg alkalom, módszer, tálalás a gyülekezethez el nem viszi. Fontos, hogy a tanítás és a gyülekezet házasságot kössenek.

Akkor nem mozgunk a tanítással légiüres térben, ha tudatosan beszélünk népszerűsítéséről. Nem olcsósításról van szó, hanem arról, hogy a tanítás *élő* tartalma *eleven* legyen a gyülekezetekben.

Alkalmak és módszer

A gyülekezetek számára rendelt tanításra mindenek előtt *alkalmak* kínálóznak. A reformáció hetét a bűnbánati istentiszteletek mellett fel szoktuk használni a tanításra. Ilyenkor gyakran tárgyaljuk a világot, vagy hazánk reformátorait. Most vegyük elő zsinatunk tanítását. – A karácsonyig terjedő vasárnap délutánoknak istentiszteletek utáni gyülekezeti összejövetelei szintén alkalmas időpontok szolgálhatnak.³ Így még a jubileum évében maradunk. – De a téli missziói alkalmak mindenikéhez hozzáfűzhetjük a tanítás terjesztését. Gondolhatunk arra, hogy a reformáció, vagy ádvent első vasárnapján, esetleg karácsony másnapján ünnepélyes gyülekezeti alkalmat készítünk elő számára.

Az alkalmakon a tanításról az előadás ne csupán ismertető, inkább *felhívó, adhortációs* jellegű legyen. Kéredezhető céljának ez jobban megfelel. – Ismeretes: Kossuth úgy szólalt meg egyszer, hogy azt mondta: Isten kezembe adta a tárogatót, mely felkiáltsa a halottakat. Mi éppen úgy nem vagyunk halottak, mint ahogy nem voltak azok, akikhez Kossuth beszélt. Mégis szükséges volt és kell ma is a felkiáltó, tárogató szó. – Sárospatakon a várban és a református templom erkélyén néha megszólaló tárogató sokaknak ismerős szöveget ismerős dallammal zeng. Mégis örömmel hallgatja mindenki. Akinek nem ismerős, hallgatva tanulja. Akinek ismerős, újra tudatosítja magában. Hogy valamennyiünknek gyönyörűséget jelent, az természetes. – Régebbi tanítások elhalkulnak. Megfakulnak. Előhívásukra, újrafogalmazásukra, továbbadásukra éppen azért van szükség, hogy hasznosan továbbéljenek és a *régi tanítások* nemes veretében az *új mondanivalók* kifényesedjenek.

³ Alsóvadászi lelkesítő szolgálata idején (1952–1965), közvetlenül a vasárnap délutáni istentiszteletek liturgikus része után (a szöszékről lejöve, a záróéneket követően, palást nélkül, az úrasztalánál beszélve) rendszeresen tartott színes, rövid előadásokat. Ezek nagy emberekkel kapcsolatos személyes élményeiről (pl. Albert Schweitzer, Móricz Zsigmond), korábbi utazásairól szóltak, vagy évfordulókhöz, templomban is értelmezhető napi témákhoz kapcsolódtak. Mindenki ott maradt az előadásokat hallgatni, senki sem sietett el; sőt előfordult, hogy egy-egy öt tisztelő, ám hitehagyott atyafi ezeket hallgatni jött be a templomba. A közművelődésnek az 1950-es években gyakorolt e formája sokak számára a tájékozódás, művelődés meghatározóan fontos lehetőségét jelentette, és igen emlékezetes élmény maradt.

Vitán felül áll, hogy a Zsinati Tanítás alkalmas a gyülekezetek építésére. Néhány összefoglaló és bővíthető szempontot azért kívánunk előadni, hogy amit a Zsinat *magvasan* tanít, azt egyéniségünkön átszűrve, *életszerűen* próbáljuk továbbadni.⁴ Elevenné azzal tesszük, ha azt a gyülekezetben élő és hallgató emberek nyelvére, megértő készségére felbontjuk. Ez a művelet semmiképpen nem jelentheti, hogy a hab és szél ide-oda hány minket. De azt igen, hogy nemcsak közel megyünk vele a gyülekezethez, hanem a tanítással együtt járunk a gyülekezetben és haladunk előre a gyülekezettel. Igyekezünk gyakorlati módon fogalmazni. – Egy keskeny gyalogúton menő költő leírta egyszer, hogy mennyire örült a vetésben a pipacsok lángjainak. – A tanításban lángok melegítenek és világítanak. Bűnöket, visszahúzó erőket azonban pusztítanak és égetnek. Mi a világító és melegítő lángok fényénél mehetünk tovább. Hiszen élet halad az úton.

Bevezetőben ezeket el lehet mondani a tanításról. Nem igen kell terjedelemre több sem első alkalommal, sem máskor. A figyelmet túlfutó módon nem jó, ha hosszú. A továbbiakban arról szólhatunk, hogy a tanítás felhív az elmélyülésre, alkalmat kínál a tanulásra, kikerülhetetlenné teszi a szolgálatot, távlatokat mutat az emelkedéshez. Előtte azonban – úgy érzem — feltétlenül szükséges ráirányítani a figyelmet a tanítás lelkületére. „Atyák és testvérek” címletű gondolatkörben ennek a tárgynak az érintése következik.

Atyák és testvérek

A Zsinati Tanításban atyák üzennek a testvéreknek. A tanítás értelmi anyagából, érzelmi magatartásából, lelki hangulatából, egészséges kapcsolatokat teremtő melegségéből mindez játékonyszerűen érződik. Szóval „*lelki áldással*” szolgál a tanítás.

Régi magyar nyelvünk egyik reformátusnak mondható szép kifejezéssel atyáknak hívjuk a Zsinat tagjait, egyházunk órállóit, akár lelkészjellegűek, akár nem. Akár idősebbek, akár fiatalabbak. Az atyák egymás között testvérek. A lelki testvériségben élő atyák szólnak a gyülekezetben élő testvérekhez. A lelki testvériség olykor többet jelent a vérszerinti testvériségnél. Hiszen az atyák és testvérek együtt Isten gyermekei. Korban, értelmileg, megbízatásban és sok minden másban különböznek. Nem egyformák. De abban egyenrangúak, hogy a család tagjai.

A Zsinat az élet nagy vizein órhajó. Jogi, kormányzási, tanítási, nevelési feladatai között meleg érzület, rokonszenves szeretet, egymással, velünk törődő felelősség köti a legénységhez. A szükséges irányításban ügyek kiemelődnek. A figyelem ezekre jobban ráirányul. Azonban „a lelki hatalom letéteményezése a gyülekezet”. Értékeljük és hangsúlyozzuk a *Zsinat, egyházunk órállói és a gyülekezetek közötti testvéri kapcsolatot*.

Egyházi rendünk zsinat-presbiteri elven épül fel. Azaz a magasabb egyházi testületeket gyülekezetek, presbitériumok választják. Az egyházkormányzás szolgálat. Az „*egyházi vezetés közösségi munka*”. Egyházunkban „a püspöki rendszer egyeztetése a közösségi kormányzat elvével áldásosnak” bizonyul. Így egyházkormányzatunk a püspöki rendszer mellett hagio-

⁴ Prédikációit, előadásait az életszerűség, az „életesség” jellemezte. Irodalmi, gyakorlati, mindennapi példákkal, anekdotákkal, gazdálkodási utalásokkal illusztrálta a fő mondanivalót; olykor az éppen jelenlévők egyikének-másikának esetére is utalva; sohasem sértően, sőt inkább példaként bemutatva. Több mai gyakorló lelkésztől hallottam, hogy a *Filippi levél gyülekezeti magyarázata* címmel Alsóvadáson elhangzott, történetekkel, utalásokkal színesített és a Református Egyházban 1967-1974 között, 22 közleményben megjelent prédikáció sorozatát ma is forrásként használják.

mányosan demokratikus. Nincs tehát völgyzáró gát közöttünk. Az éltető vizek szabadon ömlenek le a magaslatokról. A vizeket tápláló pára szabadon emelkedhet felfelé.

A Zsinati Tanítás éppen ezért olyan üzenet, melyben Isten gyermekei eleven és éltető párbeszédet folytatnak egymással. Egészséges és nyitott az útmutatás. Az atyák nem kitanítják a gyermekeket, de szív szerint, testvéri épüléssel oktatják a gyülekezetet. – Ismerem egy apát, akinek az volt a betegsége, hogy halott fiához beszélt. – Az atyák elevenedő és élő gyülekezetekhez kívánnak mindig szólni. Magának a szólásnak is az *elevenedés* az egyik célja.

Az atyák nem jéghideg szobrok, akiket nem ért a gyülekezet és akik nem értik a testvéreket. Nagy és kis ügyekben éppen annak adjuk bizonyosságát, hogy használható *kapcsolótábla* van közöttünk. Tudjuk, hogy a kapcsolótáblán nem lehet össze-vissza kapcsolni. Akkor nem „stimmelnek” a technikai megoldások. Szükséges, hogy a Zsinat határozott hangvétellel dolgozzék. A gyülekezetek felé történő fellépése átütő erejű legyen.

Hogy ez így van, azt nemcsak észre kell venni, hanem meg is lehet köszönni. – Nem régen egy első éves egyetemi hallgatóval beszélgettem. Elmondta, hogy az egyetemi menzára járni nem rossz. Csak neki az a furcsa, hogy nincs senki, akinek az ebédet megköszönhetné. Otthon ugyanis megszokta, hogy édesanyjának mindig megköszöni az ételt. Különös most erről leszoknia. Azt mondtam neki: ha nincs kinek ott rögtön helyben megköszönni az ebédet, arról ne szokják le, hogy társainak egészségére kívánja. Ez jól fog nekik esni. A gyülekezet *megköszöni* az atyáknak az eledelt. Egymásnak pedig: *lelki egészségére* kívánjuk szeretettel, mint Isten gyermekei, egymásnak testvérei.

Még azt is mondjuk el, hogy a határozott irányítás és meleg törődés célja nem egyházszervezeti és egyházalkotmányi változás létrehozása. Ennél lényegesebb: „mélyebb, belsőbb, igei” *megújulás*. Lehet, szabad, kell megújulni. – Hallottam egy vidékről Pestre került nagymamáról. A lakás gyönyörű. Erkélye is van a Dunára. Csak az a baj, hogy a lakásban mindig csend van. Nehéztermészetű emberek lakják. Nem szólnak egymáshoz. A nagymama még azt is megállapítja, hogy itt nem lehet elég levegőt szívni. – a Zsinati Tanítás a megújulás igénye miatt újra megtöri a mindig kísértő aluszékonyság csendjét. Renddel felépített tanításban kivisz az erkélyre. Lehet jó levegőt szívni. Az ezzel megtelt tüdő jobban indulhat a cselekvésre.

Népszerű vadász-kifejezést hallottam. Amikor tévedésből éneklő madarat lőnek le és dörren a lövés, azt mondják: eltörik a hang. A keresztyén igehirdetés és tanítás nagy folyamatában, történeti reformációnk tanulságainak felénk áradásában nem törik el a hang. Ékes bizonyosság erre a Zsinati Tanítás. Hitet, új lelkesedést árasztó vigasz is. – Egy házasságban csalódott asszony vadonatúj holmijai, modern berendezése és legutolsó divatú ruhái között azt mondta a lelkipásztornak: neki „vadonatúj vigaszra” van szüksége. – Nekünk mindnyájunknak vannak vadonatúj bűneink. Csalódottsáért, elesettséért sem kell a szomszédba mennünk. Áldjuk Istent, hogy egyházunkban a tanítás ősi alapokon *új vigasztalást* nyújt, ami erő.

A tanítás felhív az elmélyülésre

Az első világháborút követő időkből halványan emlékszem dédnagyapámra. A fekete tejetű konyhaasztalon előtte feküdt a nagy könyv. A könyv mellett két oldalt egy-egy talpas, magas petróleumlámpa. Két lámpa kellett, mert rosszul látott már. A két lámpa adta a világosságot. De a fény a könyvből áradt.

A tanításban a *fényt* a Biblia adja. A Szentírás „a hit és élet egyedüli zsinórmértéke”. Ré-gészet, nyelvészet, művelődéstörténet és még annyi minden a Biblia. De nekünk Isten üze-nete. Ezért törődünk új fordításával, terjesztésével. Törödnünk kell rendszeres olvasásával.

Az olvasásban az építőt ragadjuk meg. – Egy nagy idehirdetőnél egy asszony, aki csodá-lattal hallgatta őt, kifogást emelt az ellen, hogy a teljes Biblia olvasását ajánlhatja mindenki-nek. Hogyan adhatná azt ő fiatal lánya kezébe, mikor abban annyi csúnya dolog is van? – A Biblia azért az élet könyve, – hangzott a felelet – mert olyan mint az élet: szép és csúnya dol-gok keveréke. Így Isten kijelentése. És még az is benne volt a válaszbán, hogy a Szentírás olyan, mint egy jól gondozott kert. Szép virágok, nyesett utak, rendbe tartott fák szépítik. A kertész az elvégzendő munka érdekli benne első sorban. A művészt: mit lehetne belőle vá-szonra vinni? Aki tanulni akar belőle: mi szolgálhat okulására? De a jól rendben tartott kert-ben trágyadomb is akad. A szabadult sertés abban fog túrni. – A Biblia nem mindenkinek Isten kijelentése. De az egyház népének felülről adott üzenet. Teremtsünk alkalmat rendsze-res olvasására. A benne leírt nem szép dolgokon ne botránkozzunk meg. Sőt azokból is ta-nuljunk, épüljünk sokat.

Elég magas állásban lévő férfit még magasabbra neveztek ki. Az illető, mielőtt elfogadta volna, feltételt szabott. Előbb megtárgyalja a „fentiekkel”. Azt hitték, ezt a hivatali felettesek-re építi. Pedig ő Isten kijelentésének fényénél kívánta az elfogadást önmagával esti csendben megvitatni. – A tanítás a „fentiekkel”, a kijelentés üzenetével tárgyalja a kérdéseket. *A kijelen-tés üzenetének meghallása* a Zsinati Tanítás alapmagatartása.

Emlékezzünk a mondott példára. A fény a könyvből árad. Világosságot rá a két petróle-um-lámpa szór. – A Bibliát segít megvilágítani két hitvallásos könyvünk. A magyar szájnak elég körülményes jól kiejteni elnevezéseiket. Mondjuk el egy párszor tagoltan, kissé emelt hangon két hitvallásunk nevét. Mutassuk be egy könyvben történt legújabb kiadásukat. Is-mertessük röviden. Lényegbe vágóan. Akit lehet, biztassuk olvasására. — *A két hitvallás lám-pa. Segít megvilágítani a Bibliát.* Ezért beszél róluk a tanítás úgy, mint „a reformáció bibliai felismeréseit és tanításait legtisztábban, legmaradandóbban összefoglaló hitvallásaink”-ról. Vér, védelem, vigasz, a mindenkori újraeszmélés lehetősége. Mint nem elválasztók, hanem összekapcsolók mindig szolgálatot tettek és tesznek. Bármilyen fekete az egyház konyhaasztala, mint amilyen volt a múlt század racionalizmusának idejében, adja a világosságot, hogy jobban lássuk a fényt. – Érdemes konfirmációi ajándékol a hitvallásainkat tartalmazó köny-vet megvásárolni.

Énekeskönyvünk se nem Biblia, se nem hitvallás. Az elmélyülésnek azonban áldott esz-köze abban a megújult tartalomban, ahogyan 20 éve egyházunk kezünkbe adta és folyama-tosan egyre adja. – Ne hanyagoljuk el énekeskönyvünk szöveg-, dallam-kincsének és történe-tének tanítását, tanulását.⁵

A 17. században élt Pascal. Nagy tudósként örökül hagyta, hogy Istent a tudáson kívül átéléssel ismerjük meg. Pascal így találta meg az egyszerű hitet. A Biblia, a hitvallások, az

⁵ Felejthetetlen élmény, ahogyan Alsóvadáson, vasápmapi istentisztelet keretében elköszöntünk néhány kedves, ám az új énekeskönyvből kihagyott énektől. Ezeket zengve, olykor könnyezve énekelte utoljára együtt a gyülekezet. Majd következett az újonnan ajánlott énekek sorról-sorra való közös tanulása, Édesanyám, dr. Konecz Sándorné Harsányi Ilona orgonálásával és előéneklésével.

énekeskönyv ismerete az ígéhirdetéssel együtt, Isten ingyen kegyelméből elvezetnek minket arra az átélésre, aminek hit a neve. Sok felület lebontódik. A mély mindig megmarad.

A Zsinati Tanítás, amikor felhív az elmélyülésre, *hitünk bibliai alapjainak becsülésére hív*. Ebben renden segítők református hitvallásaink.

Alkalmat kínál a tanulásra

Nagy dolog hitünk bibliai alapjait becsülni. De a tanítás *hitünk történeti folyamatának becsülésére* is hív. Az egyháztörténet az egyház e földön való életének kerete. Benne a nemzedékek köszöntése hangzik. „Drága örökség”. „Atyáink öröksége”. Érdemes tanulni. „Emlékezzél meg az ősidőkről, gondolatok el annyi nemzedék éveit”... V. Móz. 32:7. – idézi a Bibliát a tanítás. A történet folyamatában úgy állunk, hogy *most utódok vagyunk, egykor ősök leszünk*. Ne a vitát, a bizonyágtételt tanuljuk meg a történetből.⁶ Például azt, hogy ma közös a hálaadásunk evangélikus testvéreinkkel a reformációért. Meg azt, hogy az egyházatyák – élén Ágostonnal – a mi szép örökségünk.

A tanítás helyesen elkerüli, hogy történetünkkel az idő nyomása alá kerüljünk, mint valami öregember. Igaz, *öreg lapátok is forognak a malomban*. Az evangélium tanításának rovására jogászi szellem érvényesül. Főleg a 19. század végén és a 20. első felében az egyházi szellem hanyatlási folyamata elindul.⁷ A két világháború közötti időben az igei eszmélkedés helyett a földkérésben, az ipari munkásság problémáinak megközelítésében, a sovinizmusban, zsidókérdésben a gyakorlati elesésnek vagyunk élő tanúi.

Egyházunk gyakran állt *omló homokpart szélén*, mint a véres és vértelen ellenreformáció idejében. De sorsát mindig úgy vállalja, hogy nem nagyon vitatkozik azon: kié a rom? Lelki, gazdasági és egyéb visszautétek között *Isten kegyelméből utazik az időben*. A szenvedő és árva eklézsiák megmaradnak. A jobbjágyülekezetek megalakulnak. A török és Habsburg által legigazott, három részre szakadt, elszegényedett, társadalmi igazságtalanságok ellen lázadó országban megnyílnak az ispotályok. Kibomlik a puritán lelkület. Az erkölcsiségre, az egyszerűségekre való törekvés megjelenik. Közjogi tényező kezdünk lenni az 1606-os bécsi békétől kezdve. Sőt, templomainkról elmondhatja egy mai költőnk: „Megtartódat benne becsüld magyarság, ország lappangott itt, mikor nem vala ország”. – A tanítás mindezt időt álló módon ilyen szépen fogalmazza: „A reformációtól fogva él református népünkben az a meggyőződés, hogy egyházunknak Istentől rendelt feladata szolgálni az állami függetlenség, a nemzeti művelődés és a társadalmi igazságosság ügyét”.

⁶ Amint arról a *Széphalom* 2004. évi, 14. kötetében közzét, hivatkozott írás 1. lábjegyzetében felsorolt tanulmányok is beszámolnak, dr. Koncz Sándor keményen küzdött a Sárospataki Református Kollégiumért. A Gimnázium államosítása (1951), majd a Teológia megszüntetése (1952) után súlyos „hátrátételt szenvedett”: tanítási, publikálási és külföldi utazási lehetőségektől eltiltva, magasabb egyházi tisztségekre való választását (majd jelölését is) megakadályozva, 13 évig falusi lelkészi szolgálatra ítéltetett, amit ő rendkívüli tiszteletnek örvendőve, „hittel és humorral” végzett. (Lásd erről az említett írásokon kívül: *Dr. Koncz Sándor: Élettörténet egyházi humorban*. In: Napút, 2005/1. 21-31.) Az egyházkormányzattal folytatott vitái során fegyelmi eljárást is indítottak ellene. A konszolidáció öt 1965-ben érte el. Ekkor hagyhatta el Alsóvádaszt, visszaköltözhetett Sárospatakra, ahol a Levéltárban dolgozott, és újra megjelenhettek írásai. A „Ne a vitát, a bizonyágtételt tanuljuk meg a történetből” mondat a személyes megbocsátás hangsúlyozása is, mint ahogyan az egész tanulmány a közeledési szándékát fejezi ki.

⁷ Erről szólnak máig keresett tudományos munkái: Kierkegaard és a világháború utáni teológia (Miskolc, 1938) és a Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása (Debrecen, 1942).

DR. KONCZ SÁNDOR FÉNYKÉPE A TEOLÓGUSOK 1951. ÉVI TABLÓJÁN

A tanítás értékének látjuk, hogy mérhetetlen emberi hibák, Isten döbbenetes ítélete ellenére a kegyelem hangja szólal meg, amiben az Úr jóvoltából ma is élünk. – Képben fejezzük ki ezt. Öreg lapátok is forognak a malomban, omló homokpartok, romok között mindig van *ajtó*. Fölötte harangjáték: apró csengő csoport, mint régi, takaros ki boltokban. Törpe nemzedékek kicsi hite arról tesz bizonyosságot, amiről azoké, akiket emberileg, történetileg nagyobbak látunk: az Úr védi a házat! – A történelemben is mondja Jézus: Én vagyok az *ajtó*.

Hitünk történeti folyamatát azzal becsüljük leginkább, ha tanuljuk, ha benne, egyháztörténetünkben a hit építő keretét látjuk. A Zsinati Tanítás értéke, hogy amikor tárgyilagos, ugyanakkor teljesen *nyitott* a történelemben feladott leckék megítélésében. Így jutunk el a tanítással együtt a következő lényeges mondanivalóhoz.

Kikerülhetetlenné teszi a szolgálatot

Hitünknek szomszédja van. Hazánk, szocialista társadalmunk, a nagyvilág a szomszéd.⁸ A tanítás felhívja figyelmünket *hitünk társadalmi környezetének becsülésére*. Összpontosítsuk most figyelmünket az itt végzett és végzendő szolgálatra.

Amikor Niemöller 70 éves volt, könyv jelent meg róla ezzel a címmel: *Ember a hullámverésben*. – Valóban szó van arról és pedig erőteljesen, hogy a sok hullámverésben *ma ember tud-é lenni az egyház, ha egyszer Ember tudott lenni az Isten?* (Teológiai szakkifejezéssel ezt hívjuk antropológiai problémának.) Ennek a döntő jelentőségű kérdésnek annyi ellentéte, buktatója, keresése, tusakodása, zörgetése, megnyitása van, hogy emelt, vagy lehorgasztott, „ép, vagy betört fejfel” – ahogyan egy jelentős emberünk mondta – szinte mindnyájan koronatanúi vagyunk.

Őszintén kell beszélni arról, ahogyan ez a folyamat elkezdődött és fejlődött. – Isten irgalma a felszabadulás után a Szovjetunió megítélésében komoly revíziót végzett el mindnyájunkban, hiszen „a megszálló hadsereg vallási és egyházi vonatkozásban korrekt álláspontot foglalt el”. – Mindjárt következtetett „az egyház lelki és fizikai újjáépítése”. „A bűnbánat, engedelmesség, megújulás” folyamatosságában rádöbentünk a „másképpen csinálás” tartalmára és módszerére. Ennek „próbaköve a társadalmi kérdésekben való állásfoglalás!” – Feltettük a kérdést: lehet-é engedelmes szolgálat az új helyzetben? S mivel lehet: kinek? Az egyház Urának! Mivel? „Cselekvő keresztyéniséggel”. „Cselekvő engedelmisséggel”.

Átéltük: az *átszállás* nagy gond. Különösen, ha sok a poggyász. Nekünk is, mint egyháznak sok volt a tehertételünk. Mi nem azt mondjuk, amit az egykedvűek szoktak mondani: azért csak átszálltunk valahogy, ha nehezen is. Hálaadással ennél lényegesen többet fejezünk ki. Nem lennénk őszinték gyülekezeteinkhez, önmagunkhoz, ha hibáinkat, nehézségeinket nem

⁸ „Dr. Koncz Sándor tétele nem az, hogy az egyházban is a szocializmust építjük, hanem az, hogy a szocializmusban is az egyházat építjük. Az egyház, Isten szolgájaként önmagát építi a környezete javára, de ugyanakkor tilalomfát állít fel a marxista ideológia felé, melynek a saját területén nem tehet tartalmi engedményeket”, idézi Bojtor István egy 1958-as gépiratát. (In: *Bojtor István: Misszió a Tiszán innen. Kazinczy Ferenc Társaság, Miskolc, 1996. 231.*)

említenék. De még nagyobb baj lenne, ennél elidőzni. A rövid felemlítés azért szükséges, hogy megállapítsuk: Istennek hála *eljutottunk egyházunkban bibliai, hitvallási felismeréseink időszerűségéhez.*

Egybeszerkesztődtünk népünkkel, aminek jogi alapja az Egyezmény. Egybeszerkesztődésünk elvét „a szocialista társadalomban végzett egyházi szolgálat teológiai szempontjai” szabják meg. Ennek tartalma és kitekintése az, hogy „az egyháztól semmi sem idegen, ami emberi ügy”. Szolgálatunk területet kettős: hazánk belső életének segítése és az emberiség béke útjának egyengetése.

Elkerülhetetlen a Krisztus nevében végzett jócselekedet. Úgy végezzük ezt, hogy hűségesek vagyunk államunkhoz, egyházunkhoz, ennek tanításához. Egyházunk a maga sajátos eszközeivel végzi szolgálatát az új magyar állami és társadalmi rendben. *A szolgáló keresztyénség* gyakorlatát igyekszünk megvalósítani egy olyan társadalomban, mely nem-keresztyén elvek alapján rendezkedik be. A párbeszéd a partnerrel kívánatos és szükséges. De vallástételünk nem a vitában szólal meg, hanem „a jó szolgálatok nyelvén”. A gyakorlati és nem az elméleti párbeszédén van a hangsúly. A jó, haladó, előrevivő erők szolgálatában állunk. A szerény együttműködés eszközei kívánunk lenni a család válságainak, a felnőttek gyermekek iránti felelősségének, a munkaerőkölcs kérdéseinek és minden építő problémának a megoldásában. Mindez nemcsak a gyülekezethez szóló tanításunk, igehirdetésünk, imádságunk tárgya, hanem félreérthetetlen magatartásunk.

Ugyancsak a szolgáló keresztyénség gyakorlata vezet abban, hogy egyházunk egyházi módon, teológiai eszközökkel segít a *nemzetközi jogrend* kialakításában. A gyülekezet ezt talán úgy érti meg legjobban, ha élesen fogalmazunk. Hiszen tudatosításul mások is ezt teszik. „Vadállat-é az ember, vagy csak megvadított állat?” Az ember nem vadállat. Isten saját képére teremtette. S megvadított csak akkor, ha üldözik. Ne üldözzék hát az embert a pusztító hatalom háborús ösztönével s ne vadítsák a faji, gyarmati és más kérdések élvezésével. Mindezekben az egyházi békeszolgálat elvi alapjai és gyakorlati tennivalói állanak előttünk.

A háború réme a víz alatt úszó jéghegy. Kiálló szirtjén léket kaphat a világ hajója. Az élet nagy, de én nem csendes óceánján a *keresztyén béke-szolgálat* szerény, de hathatós Golf-áram kíván lenni. A „mellette”, „ellene” szóló nagy vitában imádkozunk és dolgozunk, hogy olvadozzék a jéghegy. Az a reménységünk: egyszer elolvad. Az erős Isten velünk gyenge emberekkel végezteti el a mai helyzetben is a Maga munkáját. A mai világhelyzetre ráillik harminc háborúból keletkezett, svájci közmondás: az emberi zűrzavar és Isten gondviselése együtt kormányozzák a világot. A keresztyén békemunka Isten megbízásából végzett szolgálat. Ökumenikus fáradozásainknak is ez az egyik elevenítő fókusz. – Amikor a frontokon egészségügyi szolgálatban segítettem, teljesen érthetlenné vált előttem az ellentmondás. Az emberiség milliókat költ arra, hogy sebeket üssön. Utána milliókat arra, hogy azokat gyógyítsa. De begyógyítani nem tudja. Micsoda értelmetlen *ördögkör ez az egész.* Olyan véres körhinta, hogy lengése megállítására minden értelmes szót és mozdulatot fel kell használni. Egyházunk munkájának e vetületében semmi billegés nincs. – A repülőgépen tízezer méter magason nincs billegés. – Egyházunk álláspontjában azért nincs tétovázás, mert hitünk alapján embervilágunkat és a világmindenséget úgy fogjuk fel, hogy az tündöklő végtelen és nem az úr örvénylése. Ez már átvezet a távlatokhoz. Zsinatunk tanítása alapján egyszerűen, képszerűen,

őszintén, lehetőleg frázismentesen beszéljünk ezekről az életbevágó ügyekről. Gyülekezeti gyakorlatomból tudom: a megértés és a jó követése nem marad el. Még odaadóbb szolgálót tehát!

A tanítás távlatokat mutat az emelkedéshez

Nem lehet anélkül élni, hogy felfelé ne nézzünk. A tanítás útmutatásainak követése könnyebb, ha igyekszünk emelkedettek lenni. Maga a tanítás segít emelkedni. Hiszen a Zsinati Tanítás *hitünk világegyházi kitekintésének becslése*.

Az egyházak közötti évszázados elidegenedés kezd megszűnni. Ebben magyar református egyházunk derekas munkát vállal. És pedig azzal, hogy nem valami világegyházi szervezet golyóscsapágyakon, jól olajozottan működő gördüléséért küzd. Ábrándokat nem kergetünk. Azért tusakodunk, hogy a *bibliai igazságok érvényesüljenek a felekezetek között*.

A felekezetközi egyesületi munkából kibontakozó világegyházi szolgálatban a számító és csalogató ökumenizmus helyett a *józan és melegszívű ökumenizmust* képviseljük. – Ismeretes, ha romokra irányítanak reflektorfényt, a romok megszépülnek, de azért romok maradnak. A világegyházi munkában nem egyszer nagy teológiai fáradozás, elméleti erőfeszítések pazarlása folyik azért, hogy régmúlt tévedéseket igazoljanak. Az emelkedettség helyett nem egyszer ezért bénultság mutatkozik. – Köztudomású, hogy legtöbb repülőszerencsétlenség leszállásánál történik. – Ha a nagy egyházi testületek bármelyike nem a Szentírás szabályai, hanem különböző érdekek szerint száll le világunk kérdéseire, a szerencsétlenség nagyon fenyeget.

A távlat, a magasrendűség viszi előre a világot az egyház világfáradozása révén is. Saját emberi szintünket csak magasabb szinttel mérhetjük meg jól. – Lapjainkban, folyóiratainkban azért kísérjük mindig figyelemmel a világegyházi beszámolókat, tudósításokat, híreket, hogy ezekről az időszerűségekről gyülekezeteinket jól tájékoztassuk.⁹ Ezen az úton, a Zsinati Tanításban adott alapokon, egyházunk álláspontja folyamatosan világos lesz előttünk.

A *kegyelem magas szintje* az a tündöklő végtelen, ahogyan a római katolikus egyházhoz való viszonyunkat nézzük. A végtelen kegyelem tündöklésének emberi kereteink között a legmagasabb rendű lecsapódása a szentség. Lüthi már régebben figyelmeztette a keresztyéniséget az úrvacsora szentségével való visszaélésre. A keresztséggel, mint egyik szentséggel kapcsolatban eddig is komolyan vettük a biblia parancsát: „ne tiltsátok el őket”. Mélyebb bibliai felismeréseink birtokában lehetne-e a tiltást tovább alkalmazni az *úrvacsorához bocsátás* ténnyében? Így merjük nézni tehát ezt a kérdést.

Az természetes: világossá kell tenni, hogy a hűtlenséget lehet és bizonyára kell is keménységgel gyógyítani. Ez azonban nem a szentség, hanem a jó rend és a fegyelmező szeretet erejének kérdése. Az annyira szükséges jó gyakorlat abban fog kijegesedni, ha a szentségről és a szeretet fegyelmező erejéről, mint együttesen járható útról beszélgetünk. – A hegedő sebek további gyógyítása szamaritánusi feladtunk. Hiszen legtovább a fájdalom marad meg. És a

⁹ Teológus korában Sárospatakon, az 1930-as években, az Ifjúsági Közlöny szerkesztőjeként, majd 1950-ig több egyházi lap számára „figyeli és regisztrálja az egyházi sajtóban megjelent összes írást.” (*Bojtor* i. m. 107.). Később Alsóvadászton is – a gyülekezeti munka és a család életvezetését szolgáló kertészkedés mellett – rengeteget olvasott. A gyülekezet számos lapot (így pl. a Műemlékvédelem címűt) fizetett számára elő, hogy tudjon miből újabb történeteket meríteni. Később, 1965-től ismét rendszeresen szemlélzett, recenziált teológiai műveket, ismertetett jelentősebb kiállításokat, eseményeket.

könny az, ami mindig lefelé folyik. De ha az ember felfelé megy a sziklán, lassan süllyed alattunk a világ. S egyre jobban elmondhatjuk az Ember Tragédiájának Ádámjával Keplerként: „Óh tárd ki, tárd ki végtelen nagy ég – Rejtelmes és szent könyvedet előttem”. – A tündöklő kegyelem világában a bibliai igazságok érvényesülése elől nem térhetünk ki. Fel hát a szívekkel, hogy legyen nagyobb a hűségünk a bibliai igazságait érvényesen kifejező református egyházunkhoz.

Éppen ebből következik, hogy minden római katolikus csalogatással szemben kötelező a legnagyobb éberség. – Egy lelkipásztor beiktatáson a plébános köszöntőt mondott. Érintette az egységet. A református kurátor válaszolt rá. Rendkívül éles eszű parasztember. Elképzelése szerint az egység nagyon egyszerű. A plébános urak Jézus helyéről elteszik a pápát, megszüntetik azt, hogy Mária Isten, a szentségeket hétről leszállítják kettőre, sőt mivel van neki egy szép, eladó, csinos lánya, azt feleségül megkéri tőle a plébános úr s mikor mindez el van intézve, akkor mi reformátusok cserébe behozzuk szívesen a déli harangszót. – A humor figyelmeztet az ábrándra. A valóságos nehézségekre. Mindenekelőtt: annak határozott megőrzésére, ami nálunk van.¹⁰

A nagy távlat, a felfelé tekintés a Zsinati Tanítás egyik legnagyobb szilárdsága. – Házak és utcasorok, bambusz viskók és menekült sátor-táborok fölött mindenütt ott van a nagy ég. Az emberek nyüzsögnek. Önmagukkal és egymással kínlódnak. Ha nagy bajuk van, mégis felfelé tekintenek. Erőt és vigaszt ez ad. A mi szolgálatunk ez: szállítsuk az erőt, mint a méhecske a mézet, dagasszuk a vigaszt, mint vitorlát a szél, nyissuk egyre tágabbra a felfelétekintést, mert ez az egyházi úrkutatás.

Az óceánban van egy világítótorony. Éjjel-nappal olvasható rajta: világítani és életet menteni! A Zsinati Tanítás úgy torony, ha világítunk vele és mentjük az életet. – Így próbáltam erről tanítani a füzéri és pusztafalusi gyülekezetekben.¹¹ Jó lenne, ha a tanítás nyomán elmondhatnánk a gyülekezetekről, magunkról, amit a költő mond egy nagy orvosról: a segítség mámora az élete!¹²

¹⁰ Tanulmányai, írásban megmaradt igehirdetései is bizonyítják, hogy ökumenikus gondolkodó volt, ám nem az egyéniség és nem a felekezeti jelleg feladásával. Érdekes felfigyelni arra, hogy az elhallgattatást megelőző, utolsó publikációja „Pál és a római impérium” (In: Lelkipásztor. 1952. 11-21.), majd 1965-ben az első: „Ökumenikus szellem – pásztori felelősség” (In: Theológiai Szemle, 1965. 3-4. sz.)

¹¹ Levéltárosi és tanulmányírói munkája mellett, főleg a Zempléni Egyházmegyében, helyettesítő lelkészi szolgálatot vállalt, így mindvégig gyülekezetekben is élt és szolgált.

¹² Feltehetően Albert Schweitzertől van szó, akivel személyesen is találkozott, és számos előadást tartott áldozatos életéről. Albert Schweitzerhez hozzá írt levelének fénymásolatát is közölte: „Az emberiség minden jót megérdemel. Emlékezés Schweitzer Albertre”. (In: Reformátusok Lapja, 1967. szept. 3.)

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

BOJTOR ISTVÁN

Húsz éve...

Kazinczy Ferenc Társaságunk hasonló a mustármag bibliai példázatához. Valamikor néhány hazaszerető, hagyományt, néprajzot, művészeteket becsülő ember mustármagot gyűjtögetett. Szóba se jött, hogy kinek mi a tudományos rendfokozata, pártállása, társadalmi helyzete, vallási hovatartozása. Egyetlen zsinórmérték volt a magyar múlt és jelen értékeinek becsülése, bemutatása és továbbadása.

A parányi mustármagot az 1985 áprilisában Sátoraljaújhelyen tartott közgyűlésünkön plántáltuk el. Egy lélekkel választottuk meg tisztségviselőinket. A szeretet, az együtvé tartozás indulata mai napig jellemez bennünket, akkor is, ha kiigazítjuk, akkor is, ha őszintén becsüljük és bátorítjuk egymást.

A gyökér ugyanaz, bár a termése, gyümölcse különböző: tudományos ismeretterjesztés, művelődés, környezetvédelem, a művészetek és a műemlékek ápolása, értékeink közkinccsé tétele. Könyveket, évkönyv-sorozatot adtunk ki, emlékérmeket nyújtottunk át, és a szép magyar beszéd igényének terjesztésével legdrágább nemzeti kincsünket, a magyar nyelvet óvtuk. Természetes, hogy Kazinczy Ferenc életének és hagyatékának kutatása, nyilvánosságra hozatala, értékelése az első helyen áll.

Húsz év alatt kilombosodott a piciny mustármag. Nemzetünk javára ízes, tápláló, maradandó gyümölcsöket hozott. Izgalmas korfordulóban élünk, amikor eddigi ideológiákat egyszerűen lesöpörtek, s ami ellen negyven éven át harcoltunk – mint a nagytőke, a kapitalizmus – ma az központi helyet követel magának. Mi a változó világban is őrizzük függetlenségünket. Félre a dicsekedéssel, de húszéves munkánk egyetlen gyümölcséről sem mondhatjuk el, hogy kár volt megtermelni. Éppen olyan frissítőek, időszerűek és gazdagítóak, mint két évtizeddel ezelőtt, mert nem a pillanatnyi üres látzatokat, hanem drága értékeket gyűjtögettünk. Nem a magunk élvezetére és hasznára dolgoztunk, hanem a közösség számára kínáltuk föl.

Az évek tovaszállnak. Sok kedves munkatársunk elment a minden élő útján. Akik maradhatunk még egy időre, szeretnénk tapasztalatainkat, eredményeinket fiatal társainknak átadni. Biztatjuk őket, hogy bátran nézzenek szembe a jövő feladataival.

Isten áldása nyugodjon rajtunk, hogy a kilombosodott Kazinczy Ferenc Társaság minél erősebb, termőbb fává növekedjék!

BENCSIK JÁNOS

Szeremlei Sámuel emlékezete (Gelej 1837 - Hódmezővásárhely 1924)

A család eredeti neve Szeremlei Császár lehetett. Apja kitűnő képzettségű lelkész volt Gelejen, ebben a dél-borsodi faluban. Édesanyja Igaz Sára, Igaz Sámuel miskolci lelkész leánya. Idősebb testvérei: Károly (későbbi rimaszombati tanár), Mihály (túrkevei orvos), József (aki hajdúböszörményi esperes lett). Az apa fiait maga készítette fel a középiskolai ismeretekből, és Sárospatakon vizsgáztak. A két kisebb – az iker szülött Sámuel és Lajos – tanítására az apa korai, 1844-ben bekövetkezett halála miatt már nem kerülhetett sor. Az özvegyen maradt feleség nagy családjával szülővárosába, Miskolcra költözött, ahol rokonok segítettek a gyermekek nevelésében. Az anyjuk a serdülő gyermekeket rendre a Szepességre küldte „német szóra” a kor divatos szokása szerint. Sámuel egy svédleíri orvos családjánál lakott egy évig, s e szepességi kisváros német iskolájába járt, s jól megtanulta a német nyelvet. 1851-ben Miskolcon folytatta tovább tanulmányait. R. Várkonyi Ágnes¹ így nyilatkozott róluk: „Szeremlei családja azoknak a nagyműveltségű református lelkész családoknak egyike, amelyek annyi kiváló tudóst adtak a XIX. századi Magyarországnak”. Ehhez későbbi kutatók hozzáfűzték, hogy a XX. századi Magyarországnak is.²

A család portréjához még egy adalék: Amikor apámat a tiszacsegei temetőben temettük (1975. június 6-án) a régi temetőben exhumálták Karap Imréné sz. Szeremlei Róza református tanítónőt, a hajdúböszörményi Szeremlei család sarját, s az apám sírját követő sorban temették újra. Ide került régi sírhelyének sírköve is. Szeremlei Róza ta-

nítónő a helyi református iskolában 1916 őszén az elsőöket kapta. Nos, ebben az osztályban kezdte meg tanulmányait anyám is. A falu csak Záli tanító néninek emlegette. Élete alkonyán gyerekként magam is találkoztam vele; karján mindig egy csokor mezei virággal érkezett haza. Végül az 1944 őszén a falunkat is elfoglaló szovjet katonák erőszakossága vetett véget életének.

Szeremlei Sámuel középiskolai és teológiai tanulmányainak befejezése után Hajdúböszörménybe került, ahol feladata a helyi alгимnázium két felső osztályának tanítása lett, 1858 és 1861 között a rektorságot is rábízták. Pedagógiai szakmai munkáját komolyan vette. Elemezte a korabeli iskolai gyakorlatot, s egyik korai dolgozatában azt állította, hogy nagy hiánya tanításunknak a reáliskolák hiánya, hiszen iskoláinkban a természettudományokat, a földrajzot, a történelmet, a hazai nyelvet ekkor, 1859-ben nem tanították.

Munkásságának következő állomása a makói segédlelkészség (1862–1864) lett, onnan pedig Hódmezővásárhely hívta meg lelkészének. Itt megbízták őt a város monográfiájának megírásával. Vállalkozásának végeredménye egy öt kötetes monográfia lett.

Történelemszemléletét a reformkori örökség határozta meg. Amint R. Várkonyi Ágnes megállapította: „A reformkor nemzedéke türelmetlenül félretolta a krónikákat és a régi historikusok alkotásait. A dicsőséges haditettek, csaták és hadjáratok, származási rendek lelkes leírásával mit sem tudott már kezdeni. Egészen más ismeretekre volt szüksége a múltból, hogy nagy feladatát, az ország polgári átalakítását végrehajtsa. Jelenük és az ország jövőjéért érzett felelősség egészen más kérdések megválaszolását követelte tőlük. Ezekre már a régi históriáskönyvek választ nem tudnak adni.”

¹ R. Várkonyi Ágnes: Szeremlei Sámuel és a mezővárosok történetének historiográfiája. = Századok, 1974.

² Vö.: Vásárhelyi Téka 7. kötet, 1994.

Tehát egészen új ismeretanyagra volt szükség, új forrásokat kellett felkutatni, új módszereket kikísérletezni. A mezővárosi forrásanyag a kor historikusait több jelentős felismeréshez segítette a magyar történelem egészét illetően. A paraszti élet, gazdálkodás, társadalom, mentalitás tényeit, a parasztság részvételét az országos történelmi eseményekben a mezővárosi történeti anyag alapján ragadták meg. Egymás után jelentek meg a jelentősebb mezővárosok történelmét áttekintő munkák, s Szeremlei is korszakos vállalkozásba kezdhetett. R. Várkonyi Ágnes gondolatait folytatva: „Mikor tehát Szeremlei munkához látott, a hazai mezőváros-történetírás elérkezett a korabeli polgári történettudomány legjobb magaslátára. Szeremlei immáron szép, ígéretes és ami legfőbb, kitaposott úton indulhatott. Korántsem így igaz. Ezt az utat akkor már veszélyes, sőt mi több kárhozatos útnak nyilvánították a kiegyezés korának gentry és arisztokrata érdekeket szolgáló tudás körei.”

Hódmezővásárhely történetének megírásához tehát már jeles történettudósi felkészültség és a kor haladó történelemszemléletének birtokában látott. Jellemző igényességére, hogy a város határában öt éven át ásat, hogy a feltárt régészeti anyaggal férközzék hozzá a honfoglalás korának és az előző koroknak a történetéhez. Különböző forráscsoportok gazdagságát alkalmazza kutatása közben, hogy minél pontosabb és teljesebb képet rajzolhasson városa múltjáról. Ezek a források – céhszabályok, urbáriumok, szerződéses, imák, polgári hagyatéki lajstromok, céh lakoma-jegyzékek, országgyűlési határozatok, levelek – mind alkalmasak arra, hogy Szeremlei megalkothassa a későbbi korok történészei számára mintául szolgáló művét. Munkája, mint R. Várkonyi Ágnes megállapítja, „kiemelte a mezőváros-

történetet a provinciálisan értelmezett helytörténetírás kereteiből”, mert ő „a teljes valóságot akarta, a város történetét a maga történeti jelentőségének igazságában akarta megmutatni és megértetni”.

Szeremlei is megfogalmazta ezt a törekvését: a helység és a lakosság egész történetéről az egyéni, társas és közletről, az anyagi, szellemi, néprajzi és közgazdasági állapotokról kívánt összefüggő képet alkotni. Izgatta az a kérdés is: mi az oka, hogy a parasztváros viszonylag kedvező helyzete ellenére sem tudott a XVII. század végén és a XVIII. század elején tovább lépni. Meglehetősen sok vagyon halmozódott itt fel, de mégsem volt elegendő ahhoz, hogy a város a tényleges polgári létbe lendüljön át. Szeremlei behatóan tanulmányozta a város gazdálkodását és a népesség vagyoni viszonyait. Várostörténeti monográfiája 1900 és 1913 között jelent meg (*Hódmező-Vásárhely története*, I-V.), előzőleg két kötetben kiadta *Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről* (1867) és *Szőnyi Benjámint és a hódmezővásárhelyiek* (1890) című munkáit. Foglalkozott teológiai, egyháztörténeti témákkal is.

Szeremlei munkásságának első értékelője Mályusz

Elemér volt.³ Ő az 1924. november 21-én-ben elhunyt történésznek a mezőváros-történet kutatása terén érdemeit méltatta. A borsodi Gelej mellett, ahol 1837. szeptember 4-én született, a tudós lelkész pályájának állomásai közül talán még a hajdúböszörményi iskola kötelessége lehetne egy emléktáblával tisztelni egykori rektora emléke előtt.

³ Századok, 1924.

BOROS LÁSZLÓ

Rokosz Józsefről - egy Kazinczy-emléktúra okán

Ha végigvesszük az író, nyelvújító *Kazinczy Ferenc* (1759-1831) eseményekben gazdag életútját, akkor többek között azt is láthatjuk, hogy bejárta a *Kárpát-medence* tekintélyes részét. Az Alföld keleti peremén, a Bihar megyei *Érsemjénben* született. Tanulmányait Késmárkon és a *sárospataki kollégiumban* végezte, majd *Kassán*, *Eperjesen* és *Pesten* volt joggyakornok. 1786-ban állami szolgálatba lépett; a kassai tanterületben lett az elemi iskolák tanfelügyelője. Innen a hegyvidék, a *Felvidék* iránti vonzalma.

Kazinczyt csak rabsága vezette messzebb vidékre (Morvaország, Kufstein), de *Sátoraljaiújhely* és *Bécs*, *Szarvas* és *Késmárk* között mindenütt otthon volt. Utazásai élményeit azonnal levelekbe, naplókba vagy később kidolgozott útirajzokba, tárcákba foglalta, amelyeket többnyire meg is jelentetett. Kazinczy már késmárki diákkorában nagy Tátra-rajongó volt. De imádta a „legegyenesebb rónaság”-ot, a magyar Alföldet is folyóival, a Dunával, a Tiszával együtt a Hegyalja peremén kanyargó Bodroggal egyetemben.¹

Kazinczy ezen táj- és hazaszeretétét, a Kárpátok és az Alföld csodálatát, az utazás örömet és szeretetét vette át és hintette el tanítványaiiban egy kiváló pedagógus, *Rokosz József* (1906-1977), aki tíz éven keresztül (1947-1957) tanított, illetve igazgatószkodott Tokajban, előbb az általános iskolában, 1952-től az újonnan alakult gimnáziumban.

Mielőtt a Kazinczy-emléktúra élményeire és tanulságaira rátérnénk, engedjék meg a tanulmányutató szervező nagyszerű pedagógus életútját felvázolni.

Rokosz József 1906. július 8-án a Vértes-hegység lábánál fekvő *Dadon* született. Ő volt a családban az első „tanult” ember. Az elemi iskolát *Dadon*, a gimnázium alsó négy osztályát *Pápán*, a református gimnáziumban végezte, majd ezt követően 1925-ben *Nagykőrösön* kántor-tanító oklevelet szerzett. 1926-ban beiratkozott az akkor még *Budapesten* működő tanárképző főiskola földrajz-természettan-kémia szakára. A főiskola 1927-ben Szegedre költözött, itt szerzett *polgári iskolai tanári oklevelet* 1929-ben. A főiskolán olyan kiváló tanítómesterei voltak, mint *Litke Aurél*, *Greguss Pál*, *Jugovics Lajos* és *Mester János*. 1929-ben sok társához hasonlóan ő sem kapott végzettségének megfelelő állást. *Felcsúton* tanított mint kántor-tanító 1938-ig. Ekkor *Balmazújvárosba*, az állami polgári iskolába, majd 1942-ben *Rimaszombatra* helyezték. A II. világháború viszontagságait ő sem kerülhette el, behívták katonának. 1944-ben Szentgotthárdnál fogságba esett, s három évig *Magnyitogorszkban* építkezéseken dolgozott. Az ott töltött kényszerű éveket (amelyet ő *Keleti-Akadémiának* nevezett) földrajzi ismeretei bővítésére használta fel, s megtanult oroszul.

Felesége, *Rokoszné Schusztter Róza* (aki 1916. augusztus végén szülővárosából, a Déli-Kárpátokban lévő *Petrozsényből* a betörő románok elől kilenc éves korában családjával *Aradra* menekült, 1919 novemberében pedig

¹ *Kovács Sándor Iván*: Kazinczy tájai és tájszemlélete. = Széphalom 14., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2004. 19-29.

1947. szeptember 2-án kiszállt egy Nyíregyháza felől érkező
'fakaruszból' egy öreg (igen, 42 éves), fehérhajú, nagyon sovány,
inkább csont és bőr fogalmú ember, ott a Tisza-híd Tokaj felől
részén, Józsi bácsi volt. Nem ismertem meg. Orvosi felügye-
let mellett állítottuk talpra. Aztán Tokajban tanított az ismert
módon. Orágtánc, kárdecs, len kávé-e valamikor Józsi
bácsi kitérteket van jótékony? Röviden leírtam a feléni:
solya. de nem is vándor.

végleg kénytelen volt elhagyni a szeretett szülőföldet) 81 évesen így emlékezett vissza férje fogságból való hazaérkezésére: „1947. szeptember 2-án kiszállt egy Nyíregyháza felől érkező 'fakaruszból' egy öreg (igen, 42 éves), fehérhajú, nagyon sovány, inkább csont és bőr fogalmú ember, ott a Tisza-híd Tokaj felől részén, Józsi bácsi volt. Nem ismertem meg. Orvosi felügyelet mellett állítottuk talpra. Aztán Tokajban tanított az ismert módon.”²

Nagyon szeretett Tokajban élni, dolgozni. 1948 januárjától előbb a polgári, majd az általános iskolában tanított. 1952-ben gimnázium létesült Tokajban, amelynek Rokosz József lett az első igazgatója. Két éven keresztül volt a Petőfi Sándorról (1957-től Tokaji Ferencről) elnevezett új gimnázium energikus, körültekintő, demokratikus gondolkodású, emberséges vezetője. A gimnázium megszervezése után a tokaji középiskolai kollégium igazgatója lett 1957-ig. Közben magas szinten végezte oktató-nevelő munkáját, iskola és szertárfejlesztő tevékenységét. Számos tanítványa jutott be főiskolára, egyetemre. E sorok írójával is ő szeretette meg a földrajzot, ő indította el pályájára. De nemcsak a földrajzot és kémiát tanította meg tanítványainak. Mindig jutott ideje a szép magyar beszéd, kiejtés elsajátítására. Tanórán és azon kívül is a jó modorra, illedelmes viselkedésre nevelte tanítványait. Feledhetetlenek

voltak az általa vezetett zempléni, bükki, bodrogközi kerékpáros és gyalogos tanulmányi kirándulások. Kitűnően ismerte az ásványokat, kőzeteket, a növényeket, erdők-mezők madarait, a zempléni táj történelmét, műemlékeit, irodalmi és néprajzi emlékeit, földrajzát.

1957 őszén Tatára helyezték, ahol az 1. Sz. Általános Iskola igazgatója lett. Innen ment nyugdíjba. Idős korában vásárolt Trabantjával felesége társaságában bejárta az egész Kárpát-medencét. Kedvenc úti célja a Zempléni-hegység, a Felvidék, a Magas-Tátra, Erdély és Dalmácia volt. Órákat, napokat töltött Kolozsvár, a Házsongárdi temető, a Székelyföld, a Király-hágó, a Kalotaszeg, a kassai dóm, a Magas-Tátra, tájképei, építészeti értékeinek fényképezésével. Ez volt az ő naplója, levetítve az útirajza. 1977. január 7-én infarktus vetett véget küzdelmes, de eredményekben gazdag életének. A dadi temetőben alussza örök álmát.³

Lehet, hogy 18-19. századi nagy magyar író és nyelvújító, Kazinczy Ferenc és a 20. századi földrajztanár utazási szokásaiban, irányában csak véletlen hasonlóság van, de az is elképzelhető, hogy magyar-történelem szakos felesége hatására vált a földrajztanár Kazinczy követővé. Tény az, hogy Rokosz József jó másfél-két évszázaddal később szinte ugyanazon helyeket járta be, persze modernebb járművekkel, mint

² Rokosz Józsefné: Visszaemlékezések, 1988. Kézirat.

³ Boros László: Emlékezés a gimnázium egykori igazgatójára, Rokosz Józsefre. = A Tokaji Ferenc Gimnázium és Szak-középiskola Jubileumi Évkönyve, 1992. 68-69.

Kazinczy, s az is tény, hogy nem véletlenül vezetett emléktúrát tanítványainak *Széphalomra*.⁴

Az emlékezetes *Kazinczy-emléktúra* ötvenöt éve, 1950 szeptemberében került sor. Előtte *Rokosz Józsefné* (akit, míg a férje katona majd hadifogoly volt, 1945 márciusában 20 kilós csomaggal kislíával áttelepítették a szlovákok Rimaszombatról Putnokra, ahonnan Tokajba költözött, s itt kapott állást a polgári iskolában) magyar és történelem órán ismertette meg tanulóival Kazinczy életét és munkásságát. A kis csapat, tizenöten voltunk, egy szombat reggel kerékpárral vágott Tokajból az útnak, amely a hegyek alján, a *Bodrog* közelében vezetett. Az úton hallottuk először, hogy a *Bodrog* az Északkeleti-Kárpátokban öt ágból, úgymint *Tapoly*, *Ondava*, *Laborc*, *Ung* és *Latorca* ered. A *Latorca* forrása a *Vereckei-hágó* közelében van, ott, ahol honfoglaló őseink bejttek a Kárpát-medencébe. A folyó futása közben elhalad a híres *munkácsi* (palánki) vár közelében, amelyet a hős Zrínyi Ilona három évig védelmezett a németekkel szemben, s ahol rövid ideig raboskodott *Kazinczy Ferenc*. Az *Ung* Ungvár folyója. Az öt folyó Zemplén vármegye névadó települése, *Zemplén* község felett egyesül, innen nevezik *Bodrognak* a folyót, amely *II. Rákóczi Ferenc* szülőhelye, *Borsi* mellett lép a mai Magyarország területére. A *Bodrog* Zemplén folyója kettészeli *Sárospatakot*, a „*Bodrog-parti Athént*”, az ősi iskolavárost, amely főiskolájának működését állandóan figyelemmel kísérte Kazinczy. A történelmi levegőjű sárospataki Rákóczi-vár, a Kollégium, benne a Berna-sor és az Iskolakert minden tanulmányi kirándulás célpontja. A várból pompás rálátás nyílik a *Zempléni-hegység* vulkanikus tömegére a tokaji *Kopasz-hegytől* a *Cigány-hegyen*, tolcsvai *Szokolován*, a *Nagy-Papajon*, a malomkőbányászatáról és *Tengerszem-taváról* nevezetes *Megyeren* át a sátoraljaiújhelyi

Sátor-, Vár- és Magas-hegyekig. A *Bodrogon* túl feltűnik a *Bodrogek* legmagasabb kiemelkedése, a *Tarbuska*, előtte a nagykövesdi *Vár-hegy*. Mindenütt ott húzódnak a tokaj-hegylajai világhírű szőlők. Közel hétezer hektáron. És a világhírű borokat érlelő pincék, amelyek minden hegyaljai borfaluban és városban sok tucatjával mélyülnek a föld gyomrába.

Sárospataktól alig tizekét kilométerre van Zemplén megye egykori székhelye, Kazinczy és Kossuth Lajos városa, *Sátoraljaiújhely*. A városban első megállóhelyünk a főtér, a Kossuth tér volt, ahol 1911-ben állították fel Gárdos Aladár *Kossuth Lajost* ábrázoló szobrát. A *vármegyeháza* (ma városháza és a Zempléni Levéltár otthona) több mint két évszázada tanúja a várost érintő eseményeknek. 1815 és 1831 között a „*vármegye napibéreseként*” a levéltárban dolgozott *Kazinczy Ferenc*. Itt kezdte Kossuth Lajos közéleti szereplését. A hajdani pálos kolostor mellett áll a gimnázium, ahol hat évig tanult *Kossuth Lajos*. A mai kor tanulóifjúságának is szólnak Kossuth táblára vésett szavai: „Én is növendékük voltam, s tudományomat, hazafiúi érzésemet Önök csepegtették belém.” A *református templom* arról is nevezetes, hogy 1814-ben itt választották meg Kazinczyt a református egyházkerület főgondnokának.⁵

A következő megálló, a zárandokhely, Kazinczy egykori lakóhelye, majd végső nyughelye, *Széphalom* volt. Abban az időben még a „barátnak” nevezett ország határmentén sem volt könnyű az „idegenek” mozgása. Azért sikerült meglátogatni az *Ybl Miklós* tervezte emlékmúzeumot és koszorút helyezni a park fái alatt nyugvó nagy költő sírjára. Utunk az egykori Kazinczy-birtokon, *Alsóregmecen* ért véget. Most, ötvenöt év távlatából halálával gondolunk a Rokosz-házaspárra, akik e gyönyörű és tanulságos emléktúrárt megszervezték.

⁴ Boros László: Emlékezés egy kiváló pedagógusra. = Földrajztanítás, 1988. május 189-190.

⁵ Vö.: *Daragó Ferenc - Kováts Dániel*: Sátoraljaiújhely. 1979.

BENKE GYÖRGY

Győri Elek emlékezete születésének századik évfordulóján

Júliusban a nyári vakáció csendje honol a Kollégium udvarán, de a Kollégium Tudományos Gyűjteményeiben még a szokásos kutató, rendszerező és kiállító munka folyik. Két hete a Nagykönyvtár dísztermében nyílt meg a Finkey Ferenc emlékkiállítás, most pedig a Győri Elek

emlékkiállítás megnyitóján vagyunk. És ez a megnyitó alkalmat ad arra is, hogy a Gyűjteményekben folyó munka egy újabb bizonyítékát lássuk: bemutassuk az Acta Patakina XVII. kötetét. Idő- és tartalmi egybeesése is van e kiállítás két témájának:

2005 Győri Elek születésének 100. évfordulója, és ebben az évben jelent meg a Faluszemináriumi kéziratok című kiadvány, mely az Adattárban fellelhető dolgozatok, monográfiák, írások, dokumentumok, levelek jegyzékét tartalmazza. Ezek között a kéziratok között ott van Győri Elek önéletrajza is, és az önéletrajzból vett rajzai illusztrálják az adattári kötetet.

Hadd szóljak először *Győri Elekről* úgy, mint akinek személyes emlékeim is vannak az ő Patakon tartózkodásáról, kollégiumi kapcsolatairól! Tiszaladányból indult, és mint a korábbi századok mesterlegényeinek kései követője ván-

dorútra kelt, bejárt kisvárosokat, eljutott a fővárosba is „szerencsét próbálni”, mesterfogásokat ellesni és gyűjteni, de nem a kovácmesterségben, amelyre kezdetben indult, hanem a rajz és festészet terén. Falubelije, életrajzírója, Bényei József rá is alkalmazza ezt a régi mondást: „Há-

tán volt a háza, kebelén a kenyere, de mindig akadt rokon, barát, tisztelő, aki befogadta”. Végül Tiszaladányba tért vissza, ahol szülőfaluja díszsírhellyel tisztelte meg őt.

Sárospatak pedig nem egy volt vándoréletének állomásai és ideigle-

nes otthonai között, hanem az a hely, amely segítette őt kivételes és sajátos tehetségének kibontakozásában. A már említett Bényei József így ír erről: „Mit jelentett Sárospatak Győri Eleknek? Otthont az otthontalanságban, békeséget a nyugtalanságban, szeretetet és baráti kört, társaságot és olyan felnőtt iskolát, amelyben nála bölcsőbb emberek gondolatait ismerhette meg. Sárospatak volt az ő egyeteme, ahol a társaság adta számára a tudás keretét, az ismeretek rendszerét. És ahol kiállíthatott, ha kellett, ahol pénzzsűkében mindig akadt pártfogó. Mondjuk ki: hazái-otthonai között sem Tiszaladány, sem Budapest nem jelentett

igazi szellemi közeget. Sárospatak jelentette az ő egyszemélyes akadémiaját, azt a légkört, amelyben művészek érezhették magukat, ahol nem becsülték le azért, mert helyesítési hibákat követtek el. Sárospatak volt a szellemi hazája.”

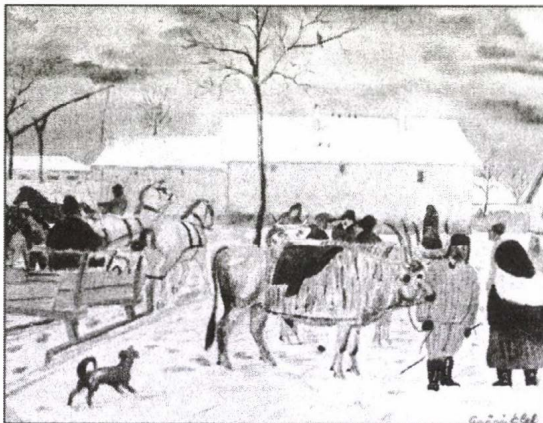
Itt, Patakon ismertem meg én is

őt. Először talán az Újszászy-házaspár otthonában találkoztam vele, akik első számú pártfogói, segítői, ösztönzői voltak Patakon. Hadd mondjam el egy emlékemet róla! Gimnazistaként a teológiai internátusban laktam. A 40-es évek második felében egyik este lefekvéshez készülve felfigyeltünk arra, hogy valaki kiabál, és méghozzá olyan vaskos szavak és kifejezések is elhangzanak, amikhez az akkori diákfülünk és az internátus falai nem voltak hozzászokva. Ugyan mi is lehet ez, ki is lehet ez? És hallottuk: Győri Elek diktálja önéletrajzát a szenior szobájában. „Az más” – nyugodtunk meg. – „Győri Eleknek szabad.”

Győri Elekkel ma is Sárospatakon lehet leginkább találkozni, hisz legtöbb képe, rajza itt található, itt látható. Ez a kiállítás is találkozást kínál a száz éve született és 48 éve meghalt Győri Elekkel.

Hadd szóljak még néhány szót a *Falusze-mináriumi kéziratok* című kiadványról! Bilkay Ruth és Laczkó Gabriella gondos, mutatókkal ellátott munkájáról, mely gyülekezettörténeti, helytörténeti, néprajzi kutatóknak kitűnő segítséget jelent.

Pocsainé Eperjesi Eszter rendezte ezt a kiállítást, és ő írta ennek a most bemutatott kiadványnak az előszavát is. Ír arról, hogy a ko-

rábbi századokban a Kollégiumból külföldi egyetemekre, főiskolákra kiment diákok hazajöve egy-egy könyvet hoztak haza kollégiumuknak, hogy gyarapítsák az iskola könyvtárát. De sok érdekes történetet olvashatnánk, ha leírták volna ezek a peregrinus diákok, hogy milyen úton-módon jöttek haza, hozták haza a könyveket! Nem kevésbé voltak érdekesek és színesek a jobbára a 20. század első felében vagy közepén azok a gyűjtő utak és kiszállások, melyeknek eredményei az ebben a kötetbe lajstromozott írások.

Olyan mutatót nem lehet készíteni, hogy hány kilométert jártak be a gyűjtők és kiszállók ezekért az adatokért. Legtöbben már nincsenek közöttünk azok, akik szerzői az itt lejegyzett írásoknak. De akik itt vannak, és én magam is ezek közé tartozom, tudják, tudjuk, hogy sok esetben kerékpározások, szekerezések, gyaloglások vannak e dolgozatok mögött, és vendégmarasztaló sár, és olyan régi falusi emlék, hogy a korán sötétedő falusi utcán a kutyák egymást figyelmeztették arra, hogy idegen jár a faluban.

Hol vannak már ezek a falvak? Hol vannak azok a falusi házak, utcák, emberek, akik évszázados hagyományokat őriztek, és akik szíves szóval beszéltek erről az érdeklődőknek? Hol vannak? Itt vannak Győri Elek képein és rajzain, és amiket elmondtak olvasható az Acta Patakina XVII. kötetében...

Hol vannak már ezek a falvak? Hol vannak azok a falusi házak, utcák, emberek, akik évszázados hagyományokat őriztek, és akik szíves szóval beszéltek erről az érdeklődőknek? Hol vannak? Itt vannak Győri Elek képein és rajzain, és amiket elmondtak olvasható az Acta Patakina XVII. kötetében...

Elhangzott Sárospatakon 2005. július 9-én, a Győri Elek emlékkiállítás megnyitóján, a Kollégium Gutenberg-termében.

ILLÉS LÁSZLÓ

Bejárta és megfestette Abaúj hegyeit... Tar Zoltán festő- és grafikusművész (1913-1992)

... nézlek és azt mondom: / egy Költő jár a Holdon. / Teste anyag-magányból. / Fénye már túlvilágból.
(Juhász Ferenc)

Tar Zoltán a Hajdúság városában, Balmazújvárosban született 1913. január 9-én, amely a Hortobágy „mellyékén” terül el, és Veres Péter munkái révén bekerült a magyar irodalomtörténetbe. A felmenők között először édesapjában találkoztunk művészi hajlammal, aki a tizenégyes háború idején, mint lábadózó katona a Körös partján festett akvarelleket, majd hatévi balmazújvárosi tanítói szolgálat után pályázta meg a kertészekkel teli csapókerti iskola megüresedett tanítói állását, ott kisméretű olajképeket alkotott. Tar Zoltán alig múlt fél esztendő, amikor a városba került, így az eszmélés, az Én törvénye Debrecenben ébreszti, ahol a család szolgálati lakásban él, itt végzi el a négy elemi, hogy a Református Kollégium főgimnáziumában tanulhasson, ahol 1931-ben érettségizett. Bátyjával gyalog jártak egy óra járányira a gimnáziumba, egy kora őszi reggelen zápor verte végig őket, és a gyengébb fizikumú Zoltánt ez jobban megviselte, mint Imre testvérét, sokszor betegeskedett, apai döntés után került unokabátyja nagyszüleihez, a Hortobágy szélén fekvő Vajdapos-pusztára, Harangi Sándor bácsi tanyájára.

Május volt, korán keltek, elmentek kertilni a tanyát, nézni a vetést, megmaradt emlékében a mező jó illata, gyűjtött háromágú favillával, a tanyabeli ifjakkal jó szagú szénát, kamillavirágot. Aludt délutánonként az istálló melletti nyitott színből a jó száraz szénán, és ivott az iszonyatosan mélynek

tűnő gémeskút csorbult favedréből tej ízű finom vizet. Eljutott a kenderáztató tóhoz, s majd csodálkozva nézte a kender tilolását és a pusztai szövőasszony házában a kendervászon szövését. A tanyai udvarban megrajzolta a beteglábú fekvő tehenet, a tyúkokat, a közel eső tanyát kerítéssel, fákkal, s ha eljött az este, a család együtt nótázott, valaki mindig pengette a citerát.

Egészségleg segítette a pusztavilága, ahová felnőtt korában minden évben kétszer elment, mint festő, megcsapta arcát a pusztavilág szele, orrába szívta azt a jellegzetes illatot, és rögtön megelevenedett a kis gimnazista sok emléke. Tanulni haza kellett jönni. Édesapja saját erejéből építtetett házába 1922-ben költözött a család, a csapókerti szolgálati lakásból a debreceni Görbe utcába. Ekkor már a fűvészkerti iskola adott munkát Tar Imre tanító

úrnak. Az apa mindkét fiát hegedülni is taníttatta, ami a zene szeretetét biztosította, hiszen felnőtt korában, festés közben, Verdi, Bach, Brahms és mások muzsikája vezette az ecsetet.

Az 1931 és 1936 közötti esztendő a főiskolásoké Budapesten. A Képzőművészeti Főiskola rajztanári szakán rajzolás, festés, műalkotások történetét, szobrászatot, iparművészetet, építészetet és ábrázoló geometriát tanult. 1936-ban középiskolai rajztanári oklevelet szerzett. 1936-37-ben, az Apponyi Kollégium elvégzése után tanítóképző intézeti rajztanári diplomát kapott, ahol grafikai techniká-

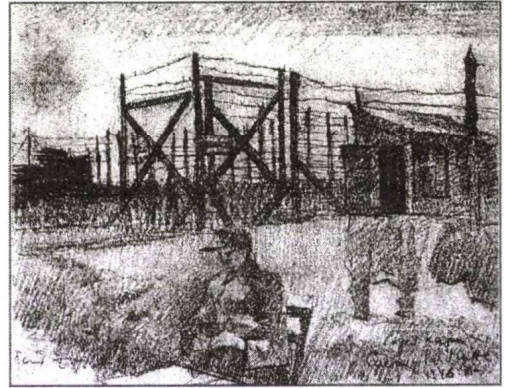

VÁRKONYI KÁROLY: EX LIBRIS

kat is tanult. Élete során Tar Zoltánnak jeles mesterei voltak. Baransky Emil László (1877–1941) mellett tanársegéd volt, nála elsősorban akvarellstúdiumait erősítette. Kisfaludi Stróbl Zsigmond (1884–1975) szobrászator, Lyka Károly (1869–1965) művészettörténetet tanított. Rudnai Gyula (1878–1957) Kossuth-díjas kiváló művész volt Tar Zoltán példaképe. Varga Nándor Lajos (1895–1978) érdemes művész a grafikai látását mélyítette el. A maga útját járta, önállóan alakította belső érzéseiből fakadó festésmódját és színvilágát. Nagy elismeréssel beszélt mindig a Ferenczy Károly vezette nagybányai iskoláról. A francia plein air nagy festői, Szőnyi István, Zsögödi Nagy Imre művészete előtt fejet hajtott, utóbbinál Csíkszögödön többször látogatást tett.

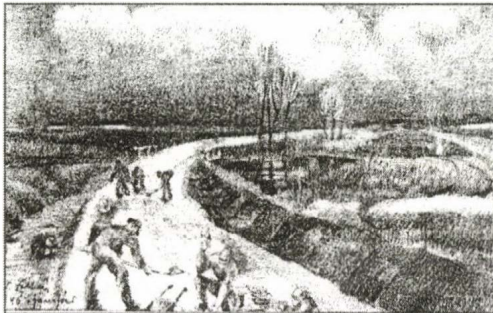
Pályakezddőként Szeghalomra került a híres sárreíti Péter András Gimnáziumba. Az intézet akkori igazgatója, Nagy Miklós mint felvilágosult pedagógiai vezető egyszer a kezébe nyomott ötven pengő stipendiumot, és azt mondta: Eredj és hospitálj az ország legjobb iskoláiban. Így jutott el Tar Zoltán a Baár-Madasba és több fővárosi nagyhírű iskolába. Szeghalmon valóban nevelés folyt. A népművészet minden tanár és minden diák éltető forrása volt. Tanította Szabó Pál lányát, Sinka István fiát. Szeghalmon rengeteg fejet rajzolt, biciklin járta a Sebes-Körös és a Berettyó vidékét, festői témát keresve. Főleg a paszettel és az akvarell technikát kedvelte. Az akvarell a gyors impresszió rögzítésére való, az olajat csak akkor érdemes elővenni, ha folyamatosan tud dolgozni az ember. Ezt csak nyugdíjas korában engedhette meg magának Tar Zoltán. Szeghalmon a szobrászati foglalkozásokat felidézve, nemcsak kollégák, de a gyerekek fejszobrait is elkészítette. Aztán később családja portréját is gipszbe öntötte. 1940-ben kerül újra Debrecenbe, a Dóczi Leánynevelő

Intézet tanára lett. Már voltak kiállításai, grafikai-val sikert aratott, ezekből a Déri Múzeum vásárolt meg néhányat gyűjteménye számára.

A háborús idők következtek... Hadifogoly lett a német Bad Kreuznachban, majd francia földön Mericourt, Thorée, Quieri La Motte táboraiban a franciák foglya lett 1946 júniusáig. Ezeket a lágereket képek őrzik; pl. az 1946-os *Útépítés* krétával készült szépen kidolgozott rajz a Quieri La Motte lágerben készült. (Lásd balra lent.) Szintén onnan való csak két hónappal később a *Lágerkapu* című alkotás. (Lásd fent.) Társaival ekkor indultak hazafelé, Magyarországra. A táborban volt egy német fogoly, aki szintén festett, rajzolt. Minden táborban a rajz üti az időt. Cserekereskedelem folyt, rajzért minden kapható volt. A fogság utolsó hónapjaiban egy-egy környékbeli francia lakó patronálhatott egy-egy táborban lakót. A névrokonság miatt egy Tar Erzsébet nevű hölgy segítette, látogatóba is elmehetett. Biztatták, maradjon Franciaországban náluk, de érezte, hogy az otthoniak, az övéi nagyon várják.

Hazatérve sűrűsödtek a dolgok. A debreceni Dóczi-iskola újra alkalmazta, 1948-tól két esztendőn át kisiskolások tanítója lett, 1950-től a Tanítóképző Intézet gyakorlóiskolájában dolgozott. Az 1953. esztendő a házasság éve, felesége, a földesi Kiss Katalin a Kossuth Egyetem Gyakorló Általános Iskolájának rajztanára lett, a következő év júniusában megszületett Kati, s öt év múlva Ildikó. Mindannyian a Görbe utcai házban laktak. 1959-1968 között Tar Zoltán a Tanítóképző Intézet Gyakorló Általános Iskolájának vezető rajztanára, majd 1968-tól 1975-ös nyugdíjazásáig a Tanítóképző Intézet tanára.

ÚT A DÁVID-SZIKLÁHOZ (olaj)

Tanulmányúton járt 1940-43 között Csíksomlyó, Csíkszereda, Gyimesbükk, Kolozsvár, Korond, Nagybánya, Nagyvárad, Sötétpatak, Szádélő és Székelyudvarhely városokban és községekben. 1963-65-ben Kassán, Pozsonyban és Rozsnyón. 1967-70-ben Anacapri, Bécs, Capri, Firenze, Innsbruck, Nápoly, Róma és Velence következett. 1971-ben, 1980-ban, 1987-ben és 1990-ben körutazást tettek Ausztria számos városában, Svájc és Németország néhány festői pontján...

1960-ban Székely Bertalan volt műterme állt Tar Zoltán rendelkezésére Szadán, 1964-ben a dunaujvárosi művésztelep, 1978-79 nyarán több hétig a balmazújvárosi alkotóház. A hetvenes évek elején, két-három éven át Keszthely és környéke, Balatonaliga és a Tokaji Alkotótábor voltak utazásaiknak célpontjai. Az utakat a házasság után felesége szervezte, és ezek a legboldogabb éveket idézik. Ketten voltak szemben a tárgyval, mikor Tar Zoltán elővette háromlábú székét, és dolgozott, dolgozott...

A lelkész, költő, író, tanár Kiss Tamás (1912–2003), aki sokszor kopogtatott még a Görbe utcai ház kapuján, hiszen közel volt a Garai utcai házához,

ABAÚJI HEGYEK (gouache)

akár azért is, hogy meglátogassa a kislányt, Ildikót, keresztlányát, vagy megnézze, éppen mit csinál komámuram az ecsettel, a kis kertben vagy a műtermében. S beszélgettek, ha lehetett... Kiss Tamás az egyik kiállítás megnyitóján mondta: „A Nagyverdőn sétálva vettem észre Tar Zoltánt, aki déli fényben festett erdőrészletet. Odamentem és mellette állva ilyesmit mondtam: Szépen alakul. A mester meg se moccant, csak festett tovább.” Kiss Tamás jól ismert hangja sem zavarta a beleélés, az önátadás állapotában. Csöndben ellopódzva magukra hagyta őket, mert ő azonosult a rejtett szépséggel, amit csak maga látott. G. Flaubert mondása jutott eszébe, amely valahogy így hangzik: Addig kell figyelni egy fát, amíg az minden más fától különbözővé életre kél, és papíron új életre ébred. Igen! „Ez a művészet varázslata, ezt kell figyelni Tar Zoltán képein”, mondta Kiss Tamás Tar Zoltán debreceni kiállításán 1988-ban.

27 kollektív tárlatra zsűrizték képeit, először 1941-ben a Déri Múzeumban, és utoljára 1991-ben amikor a Hortobágyi Alkotótábor frissen készült műveit láthatta a főváros érdeklődő közönsége. 31 egyéni kiállítása volt Debrecenben, illetve a közeli városokban, ebből a halála után három: a Református Tanítóképző Főiskolán, a DOTE Galériában és a Déri Múzeumban. Csodálhatták alkotásait Lublinban, Nagyváradon, illetve Finnországban (Hyvinkää), Franciaországban (Thionville), Hollandiában (Breda), Németországban (Essen).

A hortobágyi kolóniának 1982-ben Tar Zoltán is alapító tagja volt, ez a Hortobágyi Alkotótábor ma is várja vendégeit. Alapítók még: Égerházi Imre (1925–2001), Madarász Gyula, Maghy Zoltán,

LÁSZLÓTANYA (gouache)

Sipos Zsófia. Azóta a határokon túlról is sokan jönnek, kiállítanak, bemutatkoznak, beszélgetnek, találkoznak, dolgoznak, s hazaviszik a Hortobágy egy-egy pontját, sokszor csodát...¹ Műpártoló mecénása e tábornak szinte elejétől fogva a Cívus Hotel és Gasztronómia Rt., (korábban ezen Rt. jogelődje) hosszú évek óta a műpártoló-mecénás az Rt elnöke-vezérigazgatója Hupuci László.²

HALYAGOS (gouache)

Tar Zoltánnak a fentiekén túl vagy 80 képe lehet Debrecen város s a megye különböző intézményeiben köztulajdonban. Ebből kettő „A téli este” (olaj), a „Késő őszi a Hortobágyon” (olaj) Budapestre került. A köztulajdonban lévő képek jelenlegi helyét pontosan nem tudjuk.

A Hortobágyi Alkotótáborban a 2000. esztendőben már cseh, holland, japán, lengyel, német, norvég, vendégekkel, művészekkel is találkozhatunk. *Üzemi tárlat*, idegen fogalom ez, hiszen a Hajdú-Bihar megyei tárlatsorozat a megyén belül maradt. 1971-1985 között közel 500 képet mutatnak be különböző üzemekben, gyárakban, ezért találkoztunk Ipari táj, Kovács cégér, Martinász, Olajbányász, Vagongyári tűzikovács című alkotásokkal, de vannak lírai kedves képek, Tar Zoltántól a Falusi vasárnap délután, vagy Holló Lászlótól (1887-1976) Szabóék háza, Révész Napsugár Párizsi utcája. Nem alkotótábor volt ez; egy-egy képet lehetett bekiüldeni. 1971-85 között 39 művész szerepelt 492 alkotással. 139 alkalommal mutatkoztak meg, évente 8-12000 látogató előtt. 350 tárlatvezetést tartottak a művészek. E tárlatsorozat kigondolója, fő mecénása a szakszervezetek megyei tanácsának egyik osztályvezetője volt: Nagy Benjámin. Manapság, ha szóba kerül Debrecenben az üzemi tárlat, a politikához illesztik egyesek. Jómagam egy-két tárlat megnyitóján verset mondtam, az akkori megnyitóbeszédek elmélkedések voltak a művészetről. Legtöbbször azok szerepeltek üzemi tárlaton, akik a közeli alkotótáborok gyakori vendégei voltak.

1977-től tíz esztendőn át, évente kétszer is találkoztam személyesen a Hollóháza és Fűzér hegyei

¹ Az első pusztábrázolások Barabás Miklós (1810-1898) „Alföldi táj gémes kúttal”, id. Markó Károly (1791-1860) „Magyar Alföldi táj gémeskúttal” (1854) című olajképei. Az 1860-70-es években egész sor romantikus alkotás készül a pusztán, többek között Munkácsy Mihálytól (1844-1900). A következő évtized arról is szól, hogy Déri Frigyes (1852-1924) kérésére rajzokat készítettett például Wagner Sándornal (1838-1912), Csontváryval (1853-1919). Szinte minden festő *ezidőit* megfordult a Hortobágyon, divat lett erre felé jámi, sorba alakultak a festőkolóniák, művésztelepek. „Eredeti, szépen gondolkodó művészberek”, írta róluk Rippl-Rónai József (1861-1927) Káplárhoz írt leveléből. 1928-ban Boromisza Tibor (1880-1960), Maghy Zoltán (1903-1999), Káplár Miklós (1886-1935) létrehozták a Hortobágyi Festőkolóniát, erre felé a művésztelepek legelsőséjé. 1975-76-ban Hortobágyi Művésztelep néven alakult, működött egy csapat, csak ennyi időt tudott kihordani.

² A Cívus Nemzetközi Művésztelep 1995-ben alakult. Őt területi központja Hajdúböszörménnyel, Hortobágygal, és Debrecennel a Hajdúság. A széleken Kárpátalja, Erdély s a Vajdaság. Nyugat-európai pólusként, pedig az észak-franciaországi Saint Michel helyezkedik el. 2004-ben több mint 70 művész dolgozott e művésztelepen. – Tar Zoltántól Debrecen Város Önkormányzata tulajdonában 13 alkotás szerepel. Ezzel a 13. helyet foglalja el... Az első 217 képpel (ebből 89 önarckép) Holló László, akitől 1910-11-ben is vásárolt a város. A második 38 képpel Józsa János. Mintegy 200 alkotó művével találkozhatunk Debrecen különböző intézményeiben. Természetesen e megyén túl élő képzőművészek munkáiból is fellelhető: Barcsay, Czöbel, Szőnyi... (Hajdú-Bihari Napló, 1998. máj. 28.)

HOLDVILÁGNÁL (olaj)

A HOLLÓHÁZI KATOLIKUS TEMPLOM (gouache)

közé ékelt lászlótanyai kastélyszállóban Tar Zoltánal. Persze, ez csak megállóhelye, pihenője volt a mesternek, hiszen állandóan járta a hegyeket, s dolgozott az időtől függően. Nem zavarta, ha követték, nézték, de jobban szerette, ha ketten maradtak az ecsettel s a festett hegyekkel, a fákkal, utakkal. Nagyot, sokat gyalogolt, sokszor sárosabb, vizesebb helyre is bemerészkedett, mert ha átlépte a szélesen csordogáló patakot, akkor a hegy napsütötte oldalát látta. A Szurok-hegy, Kéked, maga a település Hollóháza, tíz kilométert mutatnak a térképen, ezt az éppen arra járó ismerőssel, erdőszel, gyaloglás helyett autóval, lovas kocsival tette meg. Sok képet vitt haza Abaújból, szerette a legyőzhetetlen 600-700-800 méter magas hegyeket, s boldogan mutatta kora este, túl a hetvenen, „ma is megbirkóztam a magassággal”. Az első hollóházi kirándulást követve Hortobágy után már Lászlótanya következett, ha felvetődött, hova menne szívesen?

Az utolsó interjút Taar Ferenc írónak adta, halála évének tavaszán Tar Zoltán. Testi gyengesége ellenére, vállalkozott a beszélgetésre. „Látod, az ég olyan mintha tűzvész lenne, a kis parasztház, az ütöttkopott gémeskút, az itató, a fű sárgás; hát ez a hortobágyi forróság... csupa vörös. ... Lászlótanyán találok azt az erdei utat, melyet próbáltam megörökíteni. Ez az út a kastélyszállótól indul, a Bodó-réten keresztül vezet a faluba. A kép ősszel készült, s a fák, mint ha őrt állnának, olyan feszesen és egyenesen tartják magukat. Királynak érezte magát, ha kiment a Hortobágyra, király volt Lászlótanyán.”

A második délelőtt is eltelt, nézegettük a képeket, a festményekről készült fényképeket Tar Zoltán

özvegyével, Katalin asszonnyal. Az ablak alatt öt cukorjuhar, vagy talán a két ház között. Az egyik valamiért visszamaradt, de él és már szép árnyékot ad, mikor a természet parancsa így rendeli. A debreceni Bolyai utcán, mint utcafronton az egyetlen négyzetes panelház. 1976. február 2-a volt, mikor az apai öreg házat, s minden házat arrafelé szanáltak, hogy tízemeletes betonházak épüljenek, mert a házgyár termelt, s a „látók” így látták jónak. Az akkor fél éve nyugdíjas Tar Zoltán szinte beteg lett a költözésnek, s a nemsokára felépült szomszéd betonház tűzfala mutatta magát a műteremnek kinevezett egyik kis szobában. Egyszerűen felajánlotta a fényt, a vakító fényt, ez a tűzfal, ezért kellett fát illetetni, s él mind az öt cukorjuhar. Nézegettük, válogatjuk a képeket, beszélgettünk. Beszélgettünk arról a 39 esztendőről, a szép emlékekről, a családról, a művészetéről...

Tar Zoltán 1992. szeptember 27-én halt meg Debrecenben. Születésének 90. évfordulóján a Déri Múzeumban gyűltek össze az ismerősök, barátok, a család, s emlékeztek. Szóba került a grafikai album: „Legszebb akvarelljei, olajképei grafikáinak gondolatai, érzelmei és hangulatai átsugároztak szemlélőire. Elmentünk Tar Zoltán kedves, romantikus utcáiba, a fák alá, az emberek közé. Művészi birodalma emberi léptékű, s ugyanakkor mesés, s ennek a szépségnek örömet osztotta szerény szelídséggel.” Idézet dr. Gazda Lászlótól (1934–2003) Tar Zoltán 1982-ben megjelent Grafikai albumából. Ebben az albumban a mindörökké Balmazújváros, a szülőföld összes vonala, asszonyok és emberek grafikai arca, s a címlapon préselt szénből Pozsony

ÖREG TÖLGY (fictoll)

egyik utcája az album közepén a drezdai hajózikótó, s odébb az örök szerelem: Velence (Sotto porte de le colonette). Ára sincs már, csak „száz” vevőjének neve a kép hátoldalára vésvé. Ezen az emlékező esten ajánlotta fel Tar Zoltán özvegye a Déri Múzeumnak a művész 86 képét, és a festményekről készült több mint 200 darab diaképet.

Dr. Kurucz Albert (1925–2002) egyik kiállítási megnyitójában így jellemezte a művészt: „Tar Zoltán lírikus festő volt. Festés közben a látottak hatására, lelke mélyén érzelmek gondolatok hangulatok keletkeztek, amelyek a szemlélőben is ugyanazokat a hangulatokat keltik, amelyeket ő benne. A nézőt akarva, nem akarva az a hangulat ejti rabul, amelyet a festmény áraszt magából, szeretne leülni az árnyékban lévő padra, végigsétálni a romantikus kis utcán. Tájképeinek finom, lírikus hatása letagadhatatlan, színei ragyogóak, elevenek, frissek és melegek. Olyan áttetszők, mintha színes, hátulról megvilágított üvegfestmények volnának. Festékeit ő maga készítette, s talán azért tudott velük olyan művészi módon bánni. Néha finom, vékony ecsetvonalakkal dolgozott, olykor a foltokat energikusan, bravú-

rosan, nagyvonalúan vetette a papírra. Aki nem ismerte Tar Zoltánt, az képei alapján fiatal, lendületes, változatos, színekben villódzó, optimista, élet-szerető, gazda lelkivilágú művésznek ítélné őt. S valóban az volt. Ha vannak festők, akiket uralkodó színeik fémjeleznek, Tar Zoltánt a színek utánözhatatlan gazdagsága, optimista összhangja jelzi, legyen az őszi vagy tavaszi, hasadóban vagy haldoklásban lévő táj. A finomság és a robusztusság egyaránt jellemző erre a festészetre. S mindez olyan egységben, amelyet csak kiváló felkészültség, fegyelmezett alkotókedv képes így egységbe foglalni. Tar Zoltán hihetetlenül nagyra becsülte azokat, akik számára, akik gyönyörködtetésére alkotott.” Ezek az emberek sokan voltak és vannak! Rajztanári és képzőművészeti munkájának elismerése terén elég fukarul bántak vele. Székely Bertalan-émlékéremmel és szakszervezeti művészeti díjakkal tüntették ki.

Gazda László a DOTE Galériájában 1997. szeptember 21-én azt mondta: Tar Zoltán „színei a festészetben éppúgy szemet megejtő hízélgések, amint a versek ékességei is azok a költészetben... Kedvelte az alföldi, mátrai, balatoni, zempléni és abaúji tájakat, a virágokat, a fényeket teregető napot, a behavazott pusztaí nádasat, a megcsillanó tócsákat, táji és emberi élményeinek sokaságát. Tanulhattuk, és tanulhatjuk haló porában is élet- és emberszeretetét, az értelmes és becsületes munka hitét és hitelét, s a képekbe formált szépség őszinte csodálatát. Nem tolaakodott, nem túlekedett, inkább megmaradt a szerénység és a szelídség – a csend és a harmónia erős istenhite által is meghatározott – emberének.”

Köszönöm Tar Zoltán özvegyének, Katalin aszszonyinak azt a néhány délelőtötöt, amikor a festőről, férjéről, a szerelemlről, a családról, a művészetéről beszélgettünk. Aki 64 évesen eljut az abaúji hegyek közé, éppen ősszel, azt hiszi, varázslat történt, noha a csodát mindig ő teremtette.

Köszönöm a Debreceni Református Kollégium könyvtárában dolgozó Gaálné Manninger Gabriella könyvtárosnak, hogy a megemlékező írásomban szereplő adatokat mind pontosá tette.

GAZDAG JÓZSEF

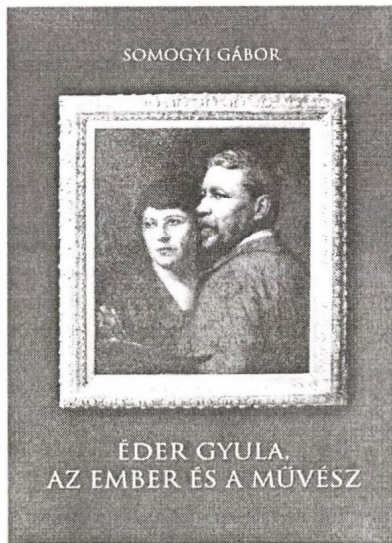
Portrækönyv a festőről Somogyi Gábor: Éder Gyula, az ember és a művész

A százharminc éve, 1875-ben született és hetven évet megélt képzőművész rengeteg képet alkotott, sok-sok híres és kevésbé közismert ember portréját megfestette, s magáról is számos önarcképet készített, ám ahhoz, hogy az utókor jobban megismerhesse őt, kétségkívül fölöttebb szükség volt arra a könyvre, arra a monográfiára is, amelyet igen alapos munkával Somogyi Gábor készített el és a közelmúltban a Kazinczy Ferenc Társaság adott ki. E tartalmas kiadvány egyfajta többletértéket kölcsönöz a már-már feledésbe merülő egykori igen tehetséges és jó ecsetű művész minden alkotásának, így például II. Rákóczi Ferenc Kassán ma is közszemlére bocsátott lovas portréjának, Arany János Nagyszalontán őrzött egész alakos arcképének, a Magyar Nemzeti Galériában található *Bellerophon*, *Kuruc képmás*, *Bankói erdőben* és más festménynek, a magángyűjteményt gazdagító *Sakk-matt* karikatúrának és az ismert további több mint ezerhetszáz munkájának.

Mert aki elolvassa, átanulmányozza e kiadványt, az utána a benne tárgyalt festő képeit is plasztikusabban, valóságghűbben érzékeli, látja. Szinte megérinti az 1900-ból való akvarellen megörökített, de már régen lebontott Kálvária utcai ház légköre, hangulata, az 1934-ben festett amorettek zenéje, az 1894-ben lerajzolt öregasszony töprengése, az 1895-ben vászonra vitt Krisztus szenvedése...

Éder Gyulához ily módon közelítve erősödik képeinek a kisugárzó mélysége, lelke.

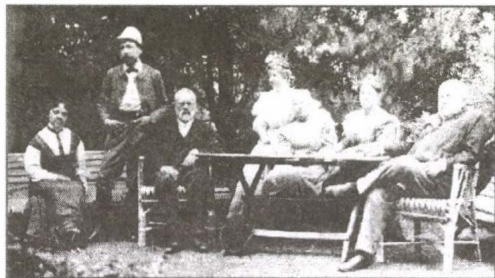
Somogyi Gábor igyekezett e könyvvel minél hűbb és minél részletesebb portréképet összerakni a történelmi Abaúj vármegye székhelyén, Kassán született és gyermekévei végéig itt élt Éder Gyuláról. Külön fejezetet szentel benne a festő ősei rövid bemutatásának, az Éder és Benczúr családok kapcsolatának, összefonódásának, továbbá a müncheni tanulmányéveinek és a nagybátyjának, Benczúr Gyulának budapesti Mesteriskolájában eltöltött éveinek, valamint az olaszországi, belgiumi és hollandiai tanulmányútjainak is. Nem utolsósorban pedig a Budapesten leélt évtizedeinek. Érdekességnek számít Éder kü-

lönböző vonatkozású saját „könyvelésének” felvilágosítása is. Abból megtudhatjuk például, hogy egy-egy időszakban mennyi volt a festő anyagi bevétele, illetve kiadása, egy másiktól pedig az derül ki, hogy pontos jegyzéket vezetett a képeiről. Hasonló értékűek a kalendáriumba írt feljegyzései is.

Éder művészeti pályájával részletesen foglalkozik a szerző. Szerinte „*valóban nagy hatással volt rá mindaz, amit tanult Münchenben az Akadémian, Budapesten a Mesteriskolában, és külföldön, amikor Tiziant, Rubenst, Rembrandtot tanulmányozta. És Benczúr Gyulának is volt rá hatása, akit szinte második apjaként szeretett.*”

AZ ÉDER CSALÁD A KASSAI KERTBEN (1907)

E fejezetben Somogyi Gábor idézi Gyöngyösi Nándort is, aki szintén úgy látta, hogy: „*kétségtelesen sok jellegzetessége van Éder Gyula művészetének, ami a halhatatlan emléklű Benczúr Gyulára emlékezteti a nézőt. Növendéke és unokaöccse volt a nagy mesternek, hatása alá is került. De ez a hatás Éder Gyulát sohasem tette epigonná. Ezeket a hatásokat feldolgozta, asszimilálta és átalakította, egyéniségét nem rendelte alá ezeknek az egyébként egészséges hatásoknak, még kevésbé adta fel a szemléletben nyilvánuló festői egyéniséget... Három zsánere van a piktúrának, amelyben Éder Gyula öregbíti a Benczúr-iskola tekintélyét. Az egyházművészet, az akt és a portré. Egyházművészeti piktúráját a kompozíció gazdagsága és a kifejezés ereje jellemzi. ... Akt képei finom példái a művészi fegyelemnek és a rajztudás izés és izléses játékának. ... Portréit ennek a műfajnak örök törvényei uralkodják. Nem a könnyen elérhető hasonlatosság az ambíciója, hanem az arc lelkének kifürkészése és könnyed rögzítése. Ezenfelül az egység keresése, azé az egységé, amely az arc, a ruha színfoltjának harmóniája a világgal, az ember örök háttérével. Az a karosszék, melybe Éder Gyula ülteti modelljeit, az élő világ. Ezért van az, hogy portréi nem modellek, hanem eleven valóságok, emberek.*“

Amint azt a monográfiával kapcsolatban a könyv elején Bellák Gábor művészettörténész is mintegy dicséretként állapítja meg: Somogyi Gábor megtalálta Éder Gyula életművében azt a másik erős pontot is (az arcképfestés mellett), a karikatúra-készítést, amelyen keresztül Éder szintén igen stabilan beépíthető a „nagy“ magyar művészettörténetbe. Hogy Éder karikatúrái mennyire szellemesek, művésziek és szókimondóak, mennyire meghatározóak voltak többek között a Kakas Márton című humoros irodalmi hetilap ha-

ÉDER GYULA BUDAPESTI MŰTERMÉBEN (1927)

sábjain, azt a könyv szerzője képmásolatokkal is illusztrálja, s néhány szakvéleménnyel támasztja alá.

A monográfia közli az Éder Gyula festette arcképek jegyzékét, valamint más tematikájú képeinek a festő készítette jegyzőkönyv szerinti leltárát. Így az egyes alkotásokról megtudjuk, milyen technikájú képről van szó, milyen a mérete, ki a tulajdonosa, s néhány esetben még azt is, mennyiért adta el azokat annak idején a festő. Somogyi Gábor ezt a nyilvántartást aktualizálta, s az általa készített jegyzék Éder Gyulának összes – jelenleg ismert helyen őrzött – hazai és külföldi közgyűjteményekben, valamint magántulajdonban lévő festményeit, rajzait és grafikáit tartalmazza. Helyt kapott a 240 oldalas kiadványban 243 Éder-kép fekete-fehér, illetve színes kibővített másolata is. És nem utolsósorban néhány sor a művész önvalomlásából: „*mindig az ember volt a fő témám. ... A portrékon kívül még két témakör érdekelt: a mitológia és a biblia. A mitológiából az elevenség, a pajzanság, a derű, a csintalan dévajság, a napfény, a kacagás, a mozgás az, ami a festő képzeletét izgatja. A biblia éppen ennek az ellenpólusa, itt a mélység, a komolyság, minden mozdulat világot átfogó jelentősége, cselekmények feszült drámaisága, ami a problémát nehézzé, szinte megoldhatatlanná teszi a piktúrának.*“

Érdemes elolvasni, tanulmányozni e könyvet!

2005 szeptemberében Sátoraljaújhelyen, novemberben Kassán nyílt emlékkiállítás Éder Gyula műveiből.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Ficsor Miklós verseskönyvéről

Ficsor Miklós költészete utat hirdet, utat nyit. Keveset említi a tanítót, azt, aki tanítóként önmaga, inkább a mestert, Ködöböcz Józsefet. Persze a most megjelent *Utórezgések* című kötet ismeretében mondhatnám, hogy a tanítás a művészetével azonos, ám ő ezt nem emeli ki, de épp ebben van őszintesége és minden esendősége.

Mit tehet az ember, ha tanító és magyar, ráadásul költő is? Kétszeres derűlátás lehetne a sorsa, hiszen tanítóként jövőt épít, költőként ezt a munkát hatványozza, de tanítóként és költőként éppen azt kell megélnie, hogy kígyó van a mi honunkban. Meghipnotizálja azt, aki tanult tőlünk, azt, aki még tanulna tőlünk. A magasabb lét üzenetét adnánk át, és hisszük, hogy azt adtuk át, akkor miért van az, hogy élet-kertünkben nő a gaz. Miért van az, hogy a jövő satuját nem is látva, kendermag-mozgalmal rothadt lelkű nemzet-gyilkosai veszik át a szót helyettünk.

Társaira gondolva hirdeti Ficsor Miklós, hogy *„Mészesek vagyunk Patak fényeiben”*. Mint élet-remény-ködkép felsejlik a Hargita, hiszen a „hasonlíthatatlan” szépségű Sátor-hegyek és a Hargita azonos fészkek melegét őrizték akkor, amikor a budai hegyek alatt minaretek nőttek a magasba, de ekkor még nem ritkította sorainkat az ész- és szívfoglyatkozás.

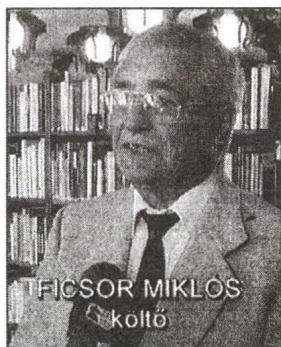
Költő és tanító Ficsor Miklós a szó ősi értelmében. A múlt értékeit őrző tanító ő, akinek nem volt szüksége arra, hogy kivigyék a katedrát az osztályteremből csak azért, hogy ne „tornyosuljon” a tanító a kisgyermek fölé. Minden ép elméjű tanító tudta azt, hogy minden ilyen tornyosulás az igazi tanító létét, hitelességét szünteti meg, de az nem a katedrán, hanem az emberen múlik. Az a szegény katedra csak a testbeszéd biztosítéka volt.

Tanítóként és költőként is olyan hidat épít, amelyen az igaz utat áhítja. Pillérek emelkednek ebben a költészetben. Mily hálás téma minden művészi tehetséggel megáldott ember számára a szerelem! Az olvasó, a befogadó a jövőt, a saját élet-ünnepét éli át, de nem mindig, mert van, amikor csak egybeforr, eggyé vált kőtömb utal a hajdani láva-létre, ez megdöbbeníti az embert, mert megérzi, hogy mi a nagyság, mi a kozmikus a szerelemben, és még inkább megérzi, hogy mily iszonyú az elmúlás, ám a szerelem még így is az, ami a teljességet hozza az ember számára. Túl az életen és a halálon ez már nyilvánvaló; ilyen szemlélet alapján írja Ficsor Miklós szerelmének: *„a nyomodat őrző por is csak én leszek”, „megfáradt szemünk / egyszerre csukjuk le”*.

Rendet keres a költő az életúton, és ennek az áhított rendnek a természetes velejárója lenne, hogy kincset talál, de a hamis társadalom veszett kutyára emlékeztető reflektorfényei a halál

kandelábereit tárják a tömegek elé, nem csoda, ha a *„keresélt kincseid salakká válnak”*. Az út a hiány szakadékába vezetne, ha nem lenne a hit. A költészet is általa nyeri magasabb minőségét: *„ohyan / Erő, mely pórt s királyt ma egybefűz” (Ecce homo II)*. Az ember igazi fogódzója: gyökere (*Égig erő fák alatt*).

Ám épp ezt a gyökeret rájja korunk számtalan férgé. Ezért érzi az ember, hogy oly hiány miatt szenved, amelyért nem ő a felelős, a megtöretettséget a kor hordaléka okozza: *„A vibráló nyári napban szét-tört tükröm száz darabja, / szikrázza torz-arcomat”*. Oly korban élünk, amelyben épp ez a torz emberarc vált a legjellemzőbbé. Ám a költészetnek oly hatalma van, hogy a tört tükrödarabokat eggyé varázsolja, és általa látjuk meg az igazit, az emberit. Ezt mutatja meg Ficsor Miklós költészete is. Tellinger István szép rajzai fokozzák a kötet művészi értékét.

Tallózás az Interneten Kazinczy Ferencről (Levélféle Kazinczy Ferencnek)

Mélyen tisztelt Urambátyám!

Rég volt, amikor Kegyelmed Zemplén vármegyében a kenyeret fogyasztotta, naponta gyalogolt Széphanalomból a megyeszékhelyre, Sátoraljaújhely városába. Az eltelt hosszú idők alatt nagyot változott a világ. A történelemről nem is beszélek, mivel a XX. század elején keserves események következtek, a trianoni békeszerződés által elvesztettük hazánk jelentős részét. Sátoraljaújhely már nem megyeszékhely, kis határ menti város lett. Hiába történt sok változás a nagyvilágban és kis hazánkban, a Mester ismét tudná irányítani az irodalmat Széphanalomból – mégpedig a számítógép segítségével! A technikai fejlődés sok csodája között ez az egyik legjelentősebb. Megírjuk a levelet s azt pillanatok alatt megkapja a villámposta címzettje. Ha kedve tartja, máris válaszol rá. Az Interneten rengeteg anyagot olvashatunk. Ezek között vannak nagyon érdekesek: az irodalommal, a művészettörténeti korokkal, a zenével foglalkozók, de sajnos sok szemét is található a világhálón. Én az előbbiekről írok Önnek. A gazdag irodalmi anyagban a Kelmed munkásságáról is sokat olvashatunk.

A www.google.hu vagy újabban www.kurzor.hu honlapon sok-sok oldalt találunk, amelyek Kazinczy Ferencről, munkásságáról és sok mindenről szólnak, ami a Mester megbecsülését mutatja a XX. és a XXI. században. Az Interneten található anyagokat 2005 januárjában töltöttem le. A teljesség igénye nélkül szemezgettem a *Kazinczy Ferenc* címszó alatt.

1. Életéről:

a) Kazinczy Ferenc (1759-1831). Érsenlyénben született 1759. október 17-én.... enciklopedia.fizekas.hu/palyakep/magyar/Kazinczy.htm

b) Kazinczy Ferenc (1759-1831) gazdag munkásságának nagyobbik része www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irottud/magyarit/html/kazinczy.htm

c) Kazinczy Ferenc Irodalomszervező, nyelvújító, író, költő, a korabeli magyar irodalom vezéralakja. 1759. október 27-én született Érsenlyénben... www.c3.hu/~ongalap/borsod/IROK/kazinc.htm

d) Hetedhétáthar... A reformkorszakot nem lehet elképzelni Kazinczy Ferenc (1759-1831), a magyar felvilágosodás kiemelkedő alakja, költő, nyelvújító, szervező nélkül... www.hetedhethatar.hu/irasok/czupy20030124.htm

e) Kazinczy Ferenc (1759-1831). Kazinczy Ferenc gazdag munkásságának nagyobbik része a felvilágosodás... A Magyar Irodalom Arcképcsarnoka mek.oszk.hu/01100/01149/html/kazinczy.htm

f) Kazinczy Ferenc. Bessenyei visszavonulása, Batsányi idegenbe sodródása és Kármán halála után Kazinczy Ferenc lett irodalmi... k2.jozsef.kando.hu/~guczi/magyarosanger/kazinczy.doc

g) Kazinczy Ferenc (1759-1831). A magyar irodalom legnagyobb szervezője, irányítója. A Bihar megyei Érsemjénben született... www.freeweeb.hu/irodalom/web2/kazinczy.html

h) Kazinczy Ferenc. Érsemjén, 1759. okt. 27 – Széphanalom, 1831. aug. 23. A magyar nyelvújítás református vallású vezére... www.lutheran.hu:8080/honlapok/protestans/felvidek/eperjes/kazinczy

i) Kazinczy Ferenc (Érselyme, 1759-1831, Széphanalom). Irodalomszervező, író, költő, a nyelvújítás vezére. Sokirányú munkássága... www.nograd.net/irodalom/bgyarmat/kazinczy.html

A Mester híres volt pontosságáról. Amint látja, az Internet címeire ez sajnos már nem jellemző: fgy szülőhelyét helyesírási hibával és teljesen pontatlanul, más néven is jelölik!

Kegyelmed képmásáról is találunk anyagot a világhálón: Kazinczy Ferenc képmása... Leírás: Kazinczy Ferenc derékképe, amelyen a test kissé balra, a fej kissé jobbra fordul. Szeme és haja barna... collections.osb.hu/cgi-bin/targy? targy=101&kep=image22. Diafilm is készült az Ön életével, munkásságával kapcsolatban: Diafilmgyártó Kft. Irodalom. Kazinczy Ferenc. 1. kép, Török Zsófia, a felesége, a hozzá írt szonett kéziratával. 2. kép, A Magyar Museum első kötete (címlap)... www.diafilm.hu/960.html

2. Munkásságáról

1565-ös térkép Kazinczy feljegyzésével. A képre klikkelve megjelenik a nagyított kép, Magyarország térképe 1565-ből. Kazinczy Ferenc metszetgyűjteményéből, Kazinczy kézírásával... www.addel.hu/temp1/detailproduct.php?storeid=577&productid=26951

Kazinczy Ferenc összes versei... MEK. OSZK.HU (vers.ker.eso) ker.eso.hu/kupac2/ szolgáltat/vers/kereses?szovetszerzo:%22Kazinczy%20Ferenc%22

Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. www.im.hu/bvop/?ri=23&ci=299. Moliere: A botcsinálta doktor Kazinczy Ferenc fordítása. Bácsmegeinek gyötrelmei Bácsmegeynek össze-szedett levelei. Kazinczy Ferenc összes versei. www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/kazinczy/-Kazinczy Ferenc és Jósika János levelezése. A Kazinczy Ferenc által írt két levél (ItK cikk XIV/3301. és XX/4678.) www.itk.iti.mta.hu/1999-12/enyedi.htm

A következő rövid felsorolás mutatja, hogy az irodalomtörténészek, kutatók foglalkoztak munkái feldolgozásával. SZTE Egyetemi Könyvtár Online Katalógus: Kazinczy Ferenc: Kazinczy Ferenc' munkáji: Szép irodalom. Kazinczy Ferenc prózai kéziratának bibliográfiája. Szerző: Busa Margit (corvina. bibl.u-szeged.hu/corvina/opac?idno

Kazinczy Ferenc halálának 165. évfordulója tiszteletére jelentette meg 1996-ban a Kazinczy Társaság Fried István *Az érzékeny ...* www.unimiskolc.hu/city/Olvaso/ujholnap/97september/bekesi.html Recenzió is megjelent művei kiadásairól, például a következő: Hőgye István. Kazinczy Ferenc utazásai. Új... Kiadónak. (Kazinczy Ferenc utazásai 1773- 1831, szerk.: Busa Margit, Bp.-Miskolc, 1995.)

Írói tevékenysége, költészete többeket meglehetett a XX. században, így Szentmihályi Szabó Péter történelmi játékot készített a Fogságom naplója alapján: www.tvfilm.hu/tvfilm/index.php?f=leras& fid=3327 Bizonyára örülne, ha olvashatná az osztrák szerzők által összeállított német nyelvű bibliográfiát: Kazinczy, Ferenc von. (1759-1831), Schriftsteller PUBLIKATION: ÖBL 1815-1950, Bd. 3 (Lfg. 13), S. 278. [Biographie (PDF)?]. [Österreichisches... hw.oeaw.ac.at/oebl/oebl_K/Kazinczy_Ferenc_1759_1831.xml

3. Múzeumáról

Sátoraljaújhelyben találjuk a Kazinczy Múzeumot, amely gazdag anyagot mutat be a fényes Újhely történetéből, Zemplén állatvilágáról és izgalmas időszakos kiállításokat is rendeznek. Az Interneten a múzeumról is olvashatunk: Kazinczy Ferenc Múzeum... Klasszicista homlokzatú épület, 1827-ben épült. Ebben működött a Zempléni Casinó társaság... www.ujhely.hu/ turizmus/latnivalok/muzeum/htm. Az intézmény vezetője: Fehér József feherj@hermuz.hu www.hermuz.hu/ kazmuz.htm Kazinczy Ferenc Múzeum Sátoraljaújhely, Dózsa György út 11. 1990-től ad otthont a zempléni Kazinczy Ferenc Múzeumnak... www.satoraljaiujhely.hu/ turizmus/nevezetessegek/muzeumok.htm. Bízom benne, hogy eme szép épületet Ön is látta, bizonyára megfordult benne.

4. A Kazinczy Ferenc Társaságról

Létrejött az országos hírnek örvendő Kazinczy Ferenc Társaság, amelynek sok neves személyiség a tagja (pl.: a Svédországban élő dr. Kazinczy Ferenc mérnök, irodalmárok, nyelvészek, tudós emberek). A következő honlapon olvashatunk a társaságról: Kazinczy Ferenc Társaság... Civil szervezetek a Zemplénben, Kazinczy Ferenc Társaság 3980 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11./Pf.40. Tisztségviselők: ... www.zrva.hu/civilek/kafe_1.htm.

5. Széphalomról

A Kazinczy Ferenc Emlécsarnokról is szerepel anyag a világhálón: -vendégváró.hu – Széphalom – Kazinczy Ferenc Emlécsarnok (Mauzóleum) és sírkert, Sátoraljaújhely-Széphalom – Múzeum, kiállítás, galéria. www.vendegvaro.hu/33-1475 -Kazinczy Ferenc Emlécsarnok - kiállítás - sugo.hu ... Kazinczy Ferenc Emlécsarnok. Cím: 3988 Széphalom Kazinczy-park. Nyitva: K.-p.: 9-17.30-ig. www.sugo.hu/rovat/kiallitas/hely.cfm?d_id_eventlocation=3629

6. Intézményekről, emlékjelekről

Az Interneten a felsoroltakon kívül találunk anyagokat az Önről elnevezett iskolákról (hál' Istennek kis hazánkban szép számmal vannak mind általános, mind középiskolák, amelyek Kazinczy Ferenc nevét büszkén viselik). Csupán egynek a nevét emelem ki, amely azon a településen található, ahova hosszú évekig járt gyalog széphalmi kúriájából a megyeszékhely levéltárába dolgozni. Kazinczy Ferenc Általános Iskola, Sátoraljaújhely www.oki.hu/iskola.php?isk=28919&prog=3

Van Kazinczy Ferenc cserkészcsapat is, és érdekes volt számomra, hogy Kazinczy Ferenc brünni diákklubról is olvashatunk a következő oldalon: www.kafedik.net/index3.html

Az Önnek állított szobrokról és utcákról is találunk feljegyzéseket, például Bonyhád város honlapján Kazinczy Ferenc utca ... www.bonyhad.hu/u01kazinczy.html

7. Rendezvényekről

Magyarországon, elsősorban Zemplénben, mindig nagy tisztelettel, hálával emlékezünk a sokoldalú, alkotó emberre, a nyelvújítóra, ezért az Ön tevékenységének emlékére különböző anyanyelvi versenyeket szerveznek az általános és a középiskolák. Az anyanyelvi versenyekről szintén olvashatunk az Interneten. Kazinczy Ferenc emléktúrákat szerveznek Sátoraljaújhely és Széphalom között, erről a www.fsz.bme.hu/mtsz/jelvszer/kolcsey.htm honlapon olvashatunk.

2009-ben lesz a Mester születésének 250. évfordulója, amelynek megünneplésére készülünk, s erről már most olvashatunk a www.emlekev.hu/nkom/nkom/net/emlekevek honlapon.

Sok mindenről kellene még írnom, így a sátoraljaújhelyi levéltárról, amelynek az Ön által rendezett termét ma is olyan állapotban tekinthetjük meg, mint ahogy Ön azt elrendezte. E rövid írásban azonban csupán ízelítőt adtam arról, mi mindent találunk Kazinczy Ferenc élete és munkássága kapcsán az Interneten 2005-ben.

Tisztelettel köszönti őszinte híve:

Lavotháné Jáger Katalin

Borsi Antal szobrai

Kossuth Lajos

Czóbel Minka

Balassi Bálint

RUZSICZKY ÉVA

Személyi bibliográfia

1989-ben választotta meg tiszteletbeli tagjának a Kazinczy Ferenc Társaság *dr. Ruzsiczky Éva* nyelvész-kandidátust, aki kutatómunkájának nagy részét névadónk tanulmányozására fordította. Számos részpublikáció mellett neki köszönhetjük az egyik legalaposabb nyelvtudományi dolgozatot Kazinczyról: *Irodalmi nyelvi szó-kincsünk a nyelvújítás korában. Kazinczy tájszóhasználata alapján* (Bp. 1963. 450 l.). Jó fél évszázada publikál, s örömeinkre szolgál, hogy évkönyvünk jelen kötetében bemutatathatjuk munkásságát, amelyre ösztönző példaként tekintünk. (*A Szerk.*)

1953

Lőrincz Lajos (szerk.): Nyelvművelésünk főbb kérdései[.] Tanulmánygyűjtemény. Bp., Akadémiai Kiadó, 294 l. Szó- és tárgymutató. 267–94.

Kazinczy Ferenc állásfoglalása az ikés ragozás kérdésében. MNy. 49: 446–56.¹

1954

[Válasz Feig Gyulának a veiling=melence, medence, dézsa kérdésében A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 78: 120.

[Válasz Csiha Győzőnek a megakadályozom, illetőleg megtiltom, hogy ne menjen ki vagy kimenjen kérdésében A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 78: 277.

1955

Szöveggyűjtemény a felvilágosodás korából II. kötet 1. rész. Szerk. Waldapfel József. Bp., Tankönyvkiadó. 1952. 3 + 848 l. (Ism.) Nyr. 79: 141–6.

Tamási Áron: Bölcse és Bagoly. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1953. 208 l. (Ism.) Nyr. 79: 251–6.

Az -ó, -ő végű igenevek kötőhangzós (-ak, -ek) többesének a kérdéséhez. Nyr. 79: 289–98.

A fog igével körülírt jövő idő kérdéséhez. MNy. 51: 233–9.

Írjunk gondolkodva! Magyar Sajtó (folyóirat) 1/9: 432–3.

Nyelvünk a reformkorban (Tanulmánygyűjtemény). Szerk. Pais Dezső. Bp., Akadémiai Kiadó 683 l. Tárgymutató 656–75.

[Válasz Székely Jenőnek a vényező, vénykészítő, gyógyszerkészítő, receptórium, Kabay-szoba kérdésében A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 79: 371–2.

1956

Baróti Szabó Dávid helyesírása. MNy. 52: 192–8, 288–96.

Kazinczy Ferenc irodalmi nyelvünk egységéért. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára [= Pais emlékkönyv]. Szerk. Bárczi Géza és Benkő Loránd. Bp., Akadémiai Kiadó. 711 l. 502–7.

Kazinczy Ferenc. In: Nyelvművelő. Szerk. Lőrincze Lajos. Bp., Művelt Nép Könyvkiadó. 412 l. 105–13.

Pais Dezső akadémikus – a professzor [.] 70. születésnapjára. Anyanyelvünk az iskolában (folyóirat) 3/5: 88–9.

Hozzászólás Balázs Jánosnak A stílus kérdései c. előadásához. In: Általános nyelvészet, stílusztika, nyelvjárástörténet. A III. Országos Magyar Nyelvészkongresszus előadásai (Budapest, 1954. november 11–13). Szerk. Kniezsa István. Bp., Akadémiai Kiadó. 344 l. 278–81.

Fogalmazzunk helyesen. Népművelés (folyóirat) 3/3: 19.

Raggal vagy rag nélkül? [A -nak, -nek rag használatáról.] Természet és Társadalom (folyóirat) 115/6: 340.

¹ Az alkalmazott rövidítések: MNy. = Magyar Nyelv. Folyóirat. – NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. Folyóirat. – Nyr. = Magyar Nyelvőr. Folyóirat.

Lőrincze Lajos (szerk.): Nyelvművelő, Bp., Művelt Nép Könyvkiadó. 412 l. Szó- és tárgymutató Farkas Vilmos-sal mint társszerzővel. 373–409.

Jancsó Elemér. Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai. Bukarest, Akadémiai Könyvkiadó. 446 l. (Ism.) Magyar Tudomány (folyóirat) 63/7–12: 455.

Nyelvművelő. Szerk. Lőrincze Lajos. Bp., Művelt Nép. 1956. 412 l. (Ism.) Magyar Tudomány (folyóirat) 43 = 1/7–12: 455.

[Válasz dr. Tállay Ferenc leveleire a nem igaz?, finom étel, zongorán kísér, megválaszol, ti. levelet, Sári menyasz-szony és az eldöntendő kérdésre feleletül adott igen kérdésében A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírás-sal.] Nyr. 80: 152–3.

zászlaja – zászlója. [Válasz Pogány Józsefnek A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 80: 502–4.

A Nyelvművelő Főbizottság ... ülésének jegyzőkönyve. Nyr. 80: 286–7, 396–8, 509–10.

1957

Kazinczy és a „nyelvszokás”. Nyr. 81: 1–7.

Műkedvelő, öntevékeny vagy egyszerűen: színjátékos? Népművelés (folyóirat) 4/1: 43.

Inkább egyszerűen... [Az érdekében, kapcsolatban, vonatkozóan, kifolyólag használatáról.] Munka (folyóirat) 7/6: [14.] [Tévesen: Ruzsicszky néven.]

Műkedvelő vagy öntevékeny? [Válasz Csapó Imrénének A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 81: 141.

Mindketteje. [Válasz dr. Bory Istvánnak A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 81: 142.

Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Függetlenül Pais Dezső, Bárczi Géza és Mészöly Gedeon hozzászólása. Bp., Akadémiai Kiadó. 16 + 586 l. Szómutató Farkas Vilmos-sal mint társszerzővel. [547]–86.

Az MTA Nyelvművelő Bizottsága ... ülésének jegyzőkönyve. Nyr. 81: [143]–4, 382–4.

1958

Problémák a képzők szinkron vizsgálatával kapcsolatban. Nyr. 82: [200]–8.

Jó, ha a műsorközlő ügyel rá. [Címbezi számok, határozott névelővel kezdődő címek bemondásának kérdése.] Népművelés (folyóirat) 5/1: 23.

Nem minden „irtó szép”, ami tetszik. Népművelés (folyóirat) 5/3: 30.

Írni is lehet egyszerűen [elintéztést nyer, kiosztásra kerül stb.]. Munka (folyóirat) 8/6: [26.]

Anyanyelvünk tisztaságáért. [Hozzászólás a címbezi kérdésben folytatott vitához a szerkesztőség felkérésére.] Óvodai nevelés (folyóirat) 10/1: 17–8.

Az intézkedik vonzata. [Válasz dr. Bózzay Józsefnek A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 82: 121.

Pecsét – bélyegzés. [Válasz Kostyán Ákosnak A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 82: 512–3.

Az MTA Nyelvművelő Bizottsága ... ülésének jegyzőkönyve. Nyr. 82: 261–8 (Elekfi Lászlóval), 268–72 (Elekfi Lászlóval); A Nyelvművelő Bizottság ... ülésének jegyzőkönyve. Nyr. 82: 519–20.

1959

A polgári szereplők szóhasználatát Kazinczy Egmont-fordításában. Nyr. 83: [141]–50.

A nyelvi ideál [.] Kazinczy születésének kétszázadik évfordulójára. Nyr. 83: [253]–7.

Gubó. Nyr. 83: 486–8.

D. Bartha Katalin: A magyar szóképzés története. Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek. Bp., [Tankönyvkiadó.] 1958. 140 l. (Ism.) Nyr. 83: 121–4.

Kazinczy Ferenc. In: Iskolai nyelvművelő. Szerk. Lőrincze Lajos. Bp., Tankönyvkiadó. 422 l. 105–13.

Tanyai – tanyasi. [Válasz Romvári Győzőnek A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 83: 246.

Csirkepaprikás vagy paprikás csirke? [Válasz Mindszenty Lajosnak A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírás-sal.] Nyr. 83: 368.

Elfogyott vagy befogyott? [Válasz Kovács Józsefnek A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 83: 517.

Gyűrűtelen vagy gyűrhető. Magyar Nemzet (napilap) szept. 3. 4.

A magyar nyelv értelmező szótára 1–7. Bárczi Géza és Országh László vezetésével szerk. Balázs János, Bíró Izu-bella, Elekfi László, Kelemen József, Kovalovszky Miklós, Lengyel Lajos, Martinkó András, O. Nagy Gábor, Szabadi Béla, Újváry Lajos. Bp., Akadémiai Kiadó 1959–1962. Belső munkatárs.

1960

Kazinczy állásfoglalása az idegen szavak kérdéseiben. In: Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből. Szerk. Pais Dezső. Bp., Akadémiai Kiadó. 289 l. [131]–69.

A grammatikus Kazinczy [.] Születésének kétszázadik évfordulójára. MNy. 56: 11–20.

Négy szó [csomok, csátás, damasz, sarj] Kazinczy Osszián-fordításából. MNy. 56: 181–6.

A szókincs különféle rétegeinek szerepe Kazinczy nyelv- és stílusújításában (Tájszók és idegen szók). Kandidátusi értekezés tételei. 12.

Tetemei. [Válasz Gombár Gyulának A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 84: 122.

Dunántúl – Dunántúlon. [Válasz Rajkai Zsigmondnak A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 84: 506.

1961

A szóképzés. In: A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I. kötet. Bevezetés, hangtan, szótan. Szerk. Tompa József. Bp., Akadémiai Kiadó. 599 l. 333–420.

A képzők rendszerbe foglalásának, illetőleg tárgyalási sorrendjének néhány kérdése. In: Nyelvtani tanulmányok. Szerk. Sulán Béla. Bp., Tankönyvkiadó. 212 l. 155–64.

Egy év a telefon mellett. [A nyelvűvelő osztály nevében és megbízásából összefoglaló az MTA Nyelvtudományi Intézete közönségszolgálatának tapasztalatairól.] Nyr. 85: 170–84.

Fejében a kalap. In: Édes anyanyelvünk. Szerk. Lőrincze Lajos. Bp., Akadémiai Kiadó. 507 l. 33–4.

Szemere Pál. In: Édes anyanyelvünk. Szerk. Lőrincze Lajos. Bp., Akadémiai Kiadó. 507 l. 68–9.

A Magyar Ifjúság c. lap nyelvéről. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének (MÚOSz) elnöksége mellett működő nyelvűvelő bizottság könyvatos kiadványa. 1961: 33.

Külföldön vagy külföldökön? [Válasz Bitter Évának A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 85: 241.

A déli, északi, keleti, nyugati szó rövidítése. [Válasz Koller Józsefnek A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 85: 245.

Kazinczy Ferenc levelezése. Huszonharmadik kötet. Második pótkötet. Közzéteszi Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára és Fülöp Géza. Bp., Akadémiai Kiadó 1960. 594 l. (Ism.) NyK. 63: 249–52.

Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp., Akadémiai Kiadó, 1960. 548 l. (Ism.) NyK. 63: 434–7.

1962

Fejében a kalap. In: Édes anyanyelvünk. Szerk. Lőrincze Lajos. Bp., Akadémiai Kiadó. Második kiadás. 507 l. 33–4.

Szemere Pál. In: Édes anyanyelvünk. Szerk. Lőrincze Lajos. Bp., Akadémiai Kiadó. Második kiadás 507 l. 68–9.

A doktori cím szőrendi helye. [Válasz Liszka Tibornak A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 86: 256.

Honnan ered az izmus szó, hányféle jelentése van, kik és mikor használták először? [Válasz Lakos Ilonának a Kérdezz – felelek c. rovatban.] Élet és Tudomány 17/29: 910.

Ising, Erika: A német nyelvtani irodalom a felvilágosodás koráig. (Fordítás.) Filológiai Közöny 8: 17–32.

1963

Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában [.] Kazinczy tájszóhasználatá alapján. Bp., Akadémiai Kiadó. 450 (420 + Szakirodalmi és forrásrövidítések, Mutatók) l.

Nőstény szarvas – szarvastehén. [Válasz Zeman Irmának A Nyelvőr postája c. rovatban, R. É. aláírással.] Nyr. 87: 267.

Új szavak – helyes vagy helytelen alkotások? Somogyi Néplap, 20/16 (jan. 19./20.): 5.

1964

A jóból is megárt a sok. Somogyi Néplap 20/274 (nov. 24.) [.] Kulturális Melléklet: [7.]

Néhány gondolat a gondolatjel stilisztikai szerepéről. Nyr. 88: 392–8.

Az elektromechanikus adatfeldolgozó gép nyelvtudományi alkalmazásának néhány kérdéséről. In: Általános nyelvészeti tanulmányok II. A matematikai nyelvészet és a gépi fordítás kérdései. Szerk. Kalmár László és Telegdi Zsigmond. Bp., Akadémiai Kiadó. 322 l. 253–61.

A „felé” és a „keresztül” a fejlődés szemszögéből. Somogyi Néplap 21/280 (nov. 29.): 8.

Színképelemzés. Somogyi Néplap 21/156 (júl. 5.) [.] Kulturális melléklet: [7.]

Nyelvűvelő Levelek. Az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából. Bp., Gondolat (kiadó) 408 l. (Szerkesztés, Ferenczy Gézával közösen, továbbá húsz levél: 23. sz. Balassa vagy Balassi?, 70. sz. Ural, 81. sz. Könyörög, 90. sz. A szenvedő ige, 173. sz. Gyűrtenített, 174. sz. Csirkepaprikás – paprikás csirke, 184. sz. A „mü gond” eredete, jelentése, 185. sz. Nemdohányzó, 199. sz. Zászlaja – zászlója, 207. sz. Hallgatniuk, látniuk,

228. sz. Létére, 229. sz. Érdekében, 239. sz. Ma – máma, 268. sz. Dunántúl – Dunántúlon, 274. sz. A „beruház” vonzata, 276. sz. Az „intézkedik” vonzata, 300. sz. A doktor (dr.) szórendi helye, 363. sz. Állatkert, fogaskerekű vasút, úttörővasút, 412. sz. Aszfaltfűrész – aszfaltoz, parkíroz – parkol, parkoz, profilíroz – profiloz, 439. sz. Lavór és – R. É. aláírással – Szó- és tárgymutató. 379–408.)

1965

A Jancsikák iskolába járnak – a Jánosokat mégis iskolára küldik? Somogyi Néplap 22/126 (május 30.): 8.

Amikor az állandó határozók nem állandók. Somogyi Néplap 22/1203 (aug. 29.): 8.

Után – útján – vonalán. Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 20/43: 2023.

[Grétsy László:] Szaknyelvi kalauz. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1964. [373 l.] (Ism.) Közlekedési Közöny 4 (jan. 24.): 71–2. [Dr. R. É. aláírással.]

Közlekedési rendészeti szabályok a magyar nyelv világában (segítségével, megvalósít). Közlekedési Közöny 50 (dec. 12.): 836–7. [R. É. aláírással.]

1966

A Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Nyelv. Látóhatár (folyóirat) 16: 539–45.

Pais Dezső [Születése 80. évfordulója alkalmából.] Látóhatár (folyóirat) 16: 935–40.

A személytelen fogalmazás néhány kérdése. Szabványügyi Közlemények 18/2: 527–8.

Ne tegyünk mindent össze! Somogyi Néplap 23/96: 8.

Csakugyan „egyszerű”? Somogyi Néplap 23/126: 8.

Rendészeti szabályok a közlekedési nyelv világában. Közlekedési Közöny 6 (febr. 6.): 103, 7 (febr. 13.): 115. [R. É. aláírással.]

Rendészeti szabályok a közlekedési szaknyelvben. Közlekedési Közöny 15 (ápr. 10.): 247. [R. É. aláírással.]

Egyszerűen, világosan. Közlekedési Közöny 40 (okt. 2.): 710–1. [R. É. aláírással.]

1967

A fogalmazás személytelenné válásának néhány kérdése. In: A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkonferencia előadásai (1966. augusztus 24–28.). Szerk. Imre Samu és Szathmári István. Nyelvtudományi Értekezések 58. sz. Bp., Akadémiai Kiadó 589 l. 528–31. KlNy. is.

Nemzetközi nyelvészkonferencia Debrecenben [1966. augusztus 24–28.] Látóhatár (folyóirat) 17: 151–5.

A szürke sorozat [= Nyelvtudományi Értekezések]. (Ism.) Látóhatár (folyóirat) 17: 748–52.

1968

Lőrincze Lajos: Nyelvőrségen. Bp., Akadémiai Kiadó 459 l. Szó- és tárgymutató. [Kérésre név nélkül.]

Mit oldjunk meg – hogy oldjuk meg? Somogyi Néplap 25/276 (nov. 24.): 8.

[Lőrincze Lajos:] Nyelvőrségen Bp., Akadémiai Kiadó 459 l. (Ism.) Somogyi Néplap 25/199 (aug. 25.): 8.

1969

Jacobson, Roman: Hang – jel – vers. Összeállította Fónagy Iván és Szépe György. (Ford., többekkel: Barczán Endre, Éder Zoltán, Fabricius Ferenc etc.) Bp., Gondolat (kiadó) 461 l.

1971

Új szavak – helyes vagy helytelen alkotások. In: Anyanyelvi őrjárat. Szerk. Ferenczy Géza. Bp., Gondolat (kiadó) 279[280] l. 133–5.

Ne szaporítsuk ok nélkül a szóösszetételeket! In: Anyanyelvi őrjárat. Szerk. Ferenczy Géza. Bp., Gondolat (kiadó) 279[280] l. 139–42.

A Jancsikák iskolába járnak – a Jánosokat mégis iskolára küldik? In: Anyanyelvi őrjárat. Szerk. Ferenczy Géza. Bp., Gondolat (kiadó) 279 [280] l. 164–7.

A „felé” és a „keresztül” a fejlődés szemszögéből. In: Anyanyelvi őrjárat. Szerk. Ferenczy Géza. Gondolat (kiadó) 279 [280] l. 173–5.

Amikor az állandó határozók nem állandók. In: Anyanyelvi őrjárat. Szerk. Ferenczy Géza. Gondolat (kiadó) 279 [280] l. 176–8.

Csakugyan „egyszerű”? In: Anyanyelvi őrjárat. Szerk. Ferenczy Géza. Gondolat (kiadó) 279 [280] l. 232–5.

Mit oldjunk meg – hogy oldjuk meg? In: Anyanyelvi őrjárat. Szerk. Ferenczy Géza. Gondolat (kiadó) 279 [280] l. 241–4.

A jóból is megárt a sok. In: Anyanyelvi őrjárat. Szerk. Ferenczy Géza. Gondolat (kiadó) 279 [280] l. 250–3.

Színképelemzés. In: Anyanyelvi őrjárat. Szerk. Ferenczy Géza. Gondolat (kiadó) 279 [280] l. 259–62.

1972

Untersuchungen zur Entwicklung der ungarischen Literatursprache. Ural-Altäische Jahrbücher. 44: 64–78.
Jacobson, Roman: Hang – jel – vers. Összeállította Fónagy Iván és Szépe György. Második kiadás. (Ford., töb-
bekkel: Barczán Endre, Eder Zoltán, Fabricius Ferenc etc.) Bp., Gondolat (kiadó) 516 l.

1973

A Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Bp., Szent István Társulat 1973.¹ [1974.], 1976.², 1979.³... (fo-
lyamatosan). Nyelvi lektorálás.

1974

„Közömben a lant”. In: Jelentés és stílusztika. A magyar nyelvészek II. nemzetközi kongresszusának előadásai.
(Szeged, 1972. augusztus 22–25.) Nyelvtudományi Értekezések 83. sz. Szerk. Imre Samu, Szathmári István,
Szűts László. Bp., Akadémiai Kiadó. 685 l. 498–502.

Magyar értelmező kéziszótár. Szerk. Juhász József, Szőke István, továbbá O. Nagy Gábor és Kovalovszky Mik-
lós. Bp., Akadémiai Kiadó. 1972. 1550 l. (Ism.) MNy. 70: 111–4.

Schlachter, Wolfgang–Gantschow, Gerhard (ed.): Bibliographie der uralischen Sprachwissenschaft 1830–1970.
Bd. I. Ungarisch. München, 1974–6. (Munkatárs.)

1975

Új köntösben a Biblia. Nyelvünk és Kultúránk 21: 23–6. (Angolul: A New Hungarian Bible c.)

1976

Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. (Nyelvi lektorálás.)

A nyelvi lektor munkájáról (A Biblia nyelvi lektorálása során szerzett tapasztalatok alapján). Nyr. 100: 7–24.

A New Hungarian Bible. The New Hungarian Quarterly 12/63: 162–4. (Magyarul: Új köntösben a Biblia c.)

A denominális -z képzővel alkotott magyar igék és német megfelelőik (Problémák és tanulságok. MNy. 82: 282–
93, 436–49. [Rövidebb változata német nyelven: Ungarisch-deutsche kontrastive Untersuchungen im verbalen
Bereich der Wortbildung.]

Ungarisch-deutsche kontrastive Untersuchungen im verbalen Bereich der Wortbildung. Deutsche Sprache [...] Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation. Hrg. von Hugo Steger. Berlin, Erich Schmidt Verlag 4/76: 324–35. Klny. is. [A denominális -z képzővel alkotott magyar igék és német megfelelőik c. cikk rövidebb változata német nyelven.]

Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből. Szerk. Rácz Endre és Szathmári István. Bp., Tankönyvkiadó Vállalat. 1974. 160 l. (Ism.) MNy. 72: 118–22.

Tompa József születésének 70. évfordulójára. MNy. 72: 248–50.

Betekintés a rokon értelmű szavak világába. Nyelvünk és kultúránk. Szerk. Imre Samu. 25: 26–31.

Szinonimák szótárban. Magyar Hírlap (napilap) 9 (máj. 15.): 6.

1977

BAH: Variációk egy témára. A Magyar Nemzet vitafóruma c. rovatban. Magyar Nemzet (jan. 14.): 9.

Mit tud a baba – magyarul? Gyermekünk (folyóirat) 28/6: 14–5.

Éjfél-től délig. (Mutatvány a Magyar Szinonimaszótárból.) Magyar Nemzet (napilap) 33/161 (júl. 10.): 13.

Déltől éjfél-ig. (Mutatvány a Magyar Szinonimaszótárból.) Magyar Nemzet (napilap) 33/191 (aug. 14.): 13.

Levágathatjuk-e fejünket? Magyar Hírlap (napilap) 10/142 (jún. 18.): 6.

Vágyaink „netovább!”-ja [helyesen: „ne tovább!”-ja]. Magyar Hírlap (napilap) 10/207 (szept. 3.): 6.

Kincs is, készlet is. Magyar Hírlap (napilap) 10/290 (dec. 18.): 6.

Mit mond a szívünk? Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 32/22 (6. 3.): 684.

A siker – tapsban kifejezve. Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 33/26 (7. 1.): 821.

Mit csinál az ezermester? Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 32/35 (9. 2.): 1112.

A bőség zavara. Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 32/40 (10. 7.): 1258.

Fúj, süvölt a Mátra szele... Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 44 (11. 4.): 1399.

Esik eső, esik... Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 32/50 (12. 16.): 1578.

1978

Magyar Szinonimaszótár (SzinSz.) (Az O. Nagy Gábor halálával félbeszakadt munkát folytatva.) Bevezetés (= a szinonimia fogalma, a szinonimák vizsgálatának, szótározásának rövid története). Bp., Akadémiai Kiadó 593 l. (= 440 + Szómutató). Újranomások: 1980, 1983, 1989, 1991, 1995, 1997, 1999.

- Kinek ajánlja Ruzsiczky Éva a Magyar Szinonimaszótárt? Népszabadság (napilap) 36/73: 14.
 Szinonimák – szótárban. In: Nyelvünk világa. Válogatta és szerk. Kovalovszky Miklós. Bp., Gondolat (kiadó) 381
 l. 97–8.
 Téli örömök. Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 33/9 (10. 3.): 280.
 Dermesztő és ebordító. Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 33/11 (3.17.): 343.
 Kiknek szól [a Magyar Szinonimaszótár]? Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 33/22 (6. 2.): 683.
 Deli hölgy – colos csaj: Élet és Tudomány. Nyelv és élet c. rovat. 33/49 (12. 8.): 1546.

1979

- Mégegyszer [helyesen: Még egyszer] a Magyar Szinonimaszótár. [Válasz Kemény Istvánnak, vö. Magyar Sajtó
 1978. 19/11: 232–3.] Magyar Sajtó 20/3: 83–4.
 Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. (Nyelvi lektorálás.)
 Színesebb szóval élve. Édes anyanyelvünk (folyóirat) 1/2: 7.
 Fejfedők. Magyar Nemzet (napilap) 35/211 (szept. 9.): 13.
 Amikor a hangszerek nem szólnak. Magyar Hírlap (napilap) 12/92 (ápr. 21.): 6.
 Lábra valók. Magyar Hírlap (napilap) 12/222 (szept. 22.): 6.
 Lábravalók. Magyar Hírlap (napilap) 112/293 (dec. 15.): 6.

1980

Magyar Szinonimaszótár.

- A szinonimikai összefüggések kérdéséhez. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana
 köréből. Szerk. Rácz Endre és Szathmári István. Bp., Tankönyvkiadó 255 [256] l. 207–18.
 Grammatikai eszközök szerepe a szókészleti szinonimiában. In: A magyar nyelv grammatikája. A magyar nyelvés-
 zek III. nemzetközi kongresszusának előadásai (1977. augusztus 23–27.). Nyelvtudományi Értekezések 104.
 Szerk. Imre Samu, Szathmári István, Szűts László. Bp., Akadémiai Kiadó 792 l. 669–73. Klny. is.
 Ungarisch-deutsche kontrastive Untersuchungen im Bereich der Bildung von Nomina. In: Kontrastive Studien
 Ungarisch-Deutsch. Hrg. und eingeleitet von János Juhász. Bp., Akadémiai Kiadó. S. 139 [140]. 123–[140].
 A bőség zavara. In: Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Felde Györgyi, Grétsy László. Bp., Gondolat (kiadó) 330
 [331] l. 15.
 Mit mond a szívünk? In: Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Felde Györgyi, Grétsy László. Bp., Gondolat (kiadó)
 330 [331] l. 16.
 Téli örömök. In: Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Felde Györgyi, Grétsy László. Bp., Gondolat (kiadó) 330
 [331] l. 17.
 Dermesztő és ebordító. In: Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Felde Györgyi, Grétsy László. Bp., Gondolat (ki-
 adó) 330 [331] l. 18.
 Esik eső, esik... In: Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Felde Györgyi, Grétsy László. Bp., Gondolat (kiadó) 330
 [331] l. 19.
 Fúj, süvölt a Mátra szele... In: Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Felde Györgyi, Grétsy László. Bp., Gondolat
 (kiadó) 330 [331] l. 20.
 Mit csinál az ezermester? In: Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Felde Györgyi, Grétsy László. Bp., Gondolat
 (kiadó) 330 [331] l. 21.
 A siker – tapsban kifejezve. In: Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Felde Györgyi, Grétsy László. Bp., Gondolat
 (kiadó) 330 [331] l. 22.
 Deli hölgy – colos csaj. In: Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Felde Györgyi, Grétsy László. Bp., Gondolat (ki-
 adó) 330 [331] l. 297.
 Ne szaporítsuk ok nélkül a szóösszetételeket! In: Nyelv és varázs. Szerk. Dávid András. Bp., Tankönyvkiadó 337 l.
 230–2.
 Nyelvművelő Kézikönyv. I. A–K. Főszerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Bp., Akadémiai Kiadó. 1294
 [1295] l. (Szócikkek.)

1981

- Néhány „beszédés” tájszó. Magyar Hírlap (napilap) 14/38 (febr. 14.): 6.
 A Magyar Szinonimaszótár az iskolai anyanyelvi nevelés szolgálatában. Nyr. 105: 328–38. Klny. is.
 Kazinczy öröksége. Nyr. 105: [385]–96.
 Kazinczy emlékezete. Édes anyanyelvünk (folyóirat) 3/3: 2.

A Biblia újra fordítása. In: A műfordítás ma. Szerk. Bart István és Rákos Sándor. Bp., Gondolat (kiadó) 674 [675] l. 415–[47].

Házaink. Magyar Nemzet (napilap) 37/138 (jún. 14.): 13.

Új Magyar Tájszótár. I. kötet. A–D. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Bp., Akadémiai Kiadó 10531. (Ism.) Magyar Tudomány 88 = 26/5: 404–6.

Életrajzi Lexikon III. kiegészítő kötet A–Z. Szerk. Kenyeres Ágnes. Bp., Akadémiai Kiadó. Árvay József, Bíró Izabella, Danczi József Willebald, Ferenczy Géza, Inczei Géza, Kubinyi László, Lengyel Lajos, Nagy J. Béla, O. Nagy Gábor, Prohászka János, Sámson Béla Edgár, Sulán Béla, Terestyéni Ferenc életrajza.

Kutatóként egy svéd könyvtárban. Könyvtáros (folyóirat) 8: 474–7.

Über die Mannigfaltigkeit in der Benennung und den Synonymenreichtum. In: Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku 20.–27. VIII. 1980. Pars VII. Redegit Osmo Ikola. Turku, Suomen Kielen Seura. 464. 115–22.

1982

Das neue Dialektwörterbuch aus Ungarn. Új Magyar Tájszótár (Neues Ungarisches Dialektwörterbuch I. A–D. Főszerk. (Hauptausgeberin) B. Lőrinczy Éva. Bp., Akadémiai Kiadó. 1979. 1053 l. (Ism.) Finnisch-Ugrischen Forschungen 44: 194–7.

Eine Monographie über die Konsonantenverbindungen im Ungarischen. Éva B. Lőrinczy: A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei (System und Gesetzmäßigkeiten der ungarischen Konsonantenverbindungen). Bp., 1979. Nyelvészeti Tanulmányok 19. 491 l. (Ism.) Finnisch-Ugrischen Forschungen 44: 197–200.

Kazinczy tájnyelvi szemlélete. MNy. 78: [257]–63.

Tudományos ülészak Sátoraljaújhelyen Kazinczy halálának 150. évfordulója alkalmából. (Y aláírással.) Nyr. 106: 124–7.

Mikor repül, mikor száll? Népszabadság (napilap), Mondd és írd c. rovat. 40/249: 15.

1983

Einige neuere Synonymdefinitionen aus der Sicht des Wörterbuchverfassers. Linguistische Studien Reihe A[.] Arbeitsberichte 109. Die Lexikographie von heute und das Wörterbuch von morgen[.] Analysen – Probleme – Vorschläge. Hrg. von J. Schildt und D. Viehweger. Berlin, S. 363 [364]. 241–51.

Magyar Szinonimaszótár.

Nyelvművelő Kézikönyv. I. A–K. Főszerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós. 2. változatlan kiadás. Bp., Akadémiai Kiadó. 1294 [1295] l. (Szócikkek.)

1984

Greshake, Gisbert: Helytállás a pusztában. (Ford., V. Gábor Mária néven. Az eredeti: Die Wüste bestehen. Erlebnis und geistliche Erfahrung 1980². Freiburg–Basel–Wien: Herder] Wien: Opus Mystici Corporis (OMC) Verlag 111 l.

Benkő Loránd: Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. Bp., 1982. Nyelvtudományi Értekezések 113. sz. 84 l. (Ism.) Nyr. 108: 495–8.

A szentek élete. Szerk. Diós István. Bp., Franklin. Szent István Társulat. Második, javított kiadás. Bp., Kossuth (Az eredeti: Weisbender, Joseph: Heilige des Regionalkalenders. Leipzig, S. Benno Verlag. 1978.) Néhány szent életrajzának fordítása Verő G. Mária (V. M.) néven.

1985

A fölcserélhetőség szempontja a szinonimia értelmezésében. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVI. A szemantika kérdései. Szerk. Telegdi Zsigmond és Bakos Ferenc. 209–28. Klny. is.

Nyelvművelő Kézikönyv. II. L–Zs. Főszerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Bp., Akadémiai Kiadó 1291 [1292] l. (Szócikkek.)

1986

Nigg, Walter: Az erős asszony [.] Ward Mária élete (1585–1645). (Ford., a Kiadó M. Tatár Margit nevével jelentette meg. Az eredeti: Mary Ward. Eine Frau gibt nicht auf. München, Don Bosco Verlag 1983.) Wien, Opus Mystici Corporis 112 l.

1987

Herder, Wieland und Kazinczy. In: *Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia II. Vermittlung und Rezeption. Beiträge zu den geistgeschichtlichen Berührungen in der Aufklärungszeit.* Hrg. von Bodo. Frankfurt am Main–Bern–New York S. 240. 131–54.

1988

Köz- és irodalmi nyelvi szókészletünk szemantikai szerkezetének átrétegződése a nyelvújítás idején. In: *A magyar nyelv rétegződése. A Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusának előadásai I–II.* Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Bp., Akadémiai Kiadó 1071 l. 832–41.

1989

Magyar Szinonimaszótár.

Haag, Herbert: *Bibliai Lexikon.* (Ford., az eredeti: *Bibel-Lexikon.* Hrg. von Herbert Haag. Einsiedeln–Zürich–Köln 1968².) Bp., Szent István Társulat 1970 hasáb. (A szócikkeket a főszerkesztő szó szerint v. kisebb változtatásokkal beledolgozta a Magyar Katolikus Lexikon II–VIII. kötetébe, a saját nevéen, értsd: a maga szignójával.)

Bull, George: *A Vatikán belülről.* (Ford. a német fordításból. Az Eredeti: *Inside the Vatican.* London: Hutchinson & Co. Ltd. 1982) Bp., Ecclesia (kiadó) 346 l.

1990

Kazinczynak a német felvilágosodás két fő képviselőjéhez fűződő kapcsolatáról. In: *Széphalom 3. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve.* Szerk. Kováts Dániel. Miskolc, 360 l. 119–40. Klny. is.

1991

Magyar Szinonimaszótár.

Magyar Larousse [.] Enciklopédikus szótár II. kötet (Főszerkesztés: szótári rész.) Bp., Akadémiai Kiadó 1002.

A bibliai idiómák fordítását illető nézetek és a szókészlet fejlődése. In: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. A magyar nyelvészek V. nemzetközi kongresszusának előadásai.* Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Bp., Akadémiai Kiadó 727 [728] l. 572–[8].

Kremer, Jacob: *A halottak jövője [.] A személyes feltámadás reménye a századok folyamán.* (Ford., az eredeti: *Die Zukunft der Toten. Hoffnung auf persönliche Auferstehung* 1988. Stuttgart: Verlag Katholisches Bibelwerk.) Bp., Szent István Társulat. 144 l.

1992

Kremer, Jacob: *A Biblia – Isten szava mindenkinek [.] Útmutató a Szentírtás olvasásához.* (Ford., az eredeti: *Die Bibel – Gottes Wort an alle. Kleine Anleitung zum Lesen der Heiligen Schrift heute.* Hrg. von Wolfgang Trilling. Leipzig St. Benno Verlag GmbH. 1988¹ [160].) Bp., Szent István Társulat 149 l.

A „bibliás” Kazinczy. (Ism.: *Biblia Kazinczy szavaival, elmékedéseivel és imádságaival.* Szerk., és a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Dr. Busa Margit. Bp., Cserépfalvi Könyvkiadó 1991. 455 l.) Nyr. 116: 262–6.

Mikor repül, mikor száll? In: *Mondd és írd! Válogatott nyelvművelő cikkek.* Szerk. Kemény Gábor és Szántó Jenő. Bp., Auktor Könyvkiadó [367] l. 131–2.

1994

Magyar Larousse [.] Enciklopédikus szótár III. (Főszerkesztés: szótári rész.) Bp., Akadémiai Kiadó 1185.

1995

Magyar Szinonimaszótár.

Bárcki Géza Emlékkönyv. Szerk. Szathmári István, E. Abaffy Erzsébet, B. Lőrinczy Éva. (Ism.) *Magyar Tudomány* 52 = 40/1: 112–4.

A fordítás a nyelv- és stílusújítás szolgálatában. In: *Teológus az Egyházban [.] Emlékkönyv Gál Ferenc 80. születésnapja alkalmából [.] A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata 12.* Szerk. Fila Béla és Erdő Péter. Bp., Márton Áron Kiadó 479 l. 451–64. Klny. is.

Larousse Memo. Általános képes tematikus Enciklopédia. Szerk. Déva Mária, Fehér Judit, Hetés Eszter etc. 1308 l. (A vallások és mítoszok c. 5. rész szerkesztése.) 289–352.

1996

Az egynyelvű szótáraknak egy régi, de még ma is időszerű fajtájáról. *Nyr.* 120: 343–52.

Néhány észrevétel a szókészletünkben végbemenő változásokat illetően. In: *Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva hetvenedik születésnapjára. Linguistica Series A [.] Studia et dissertationes,* 21. Szerk. Bánki Judit. Bp., A Magyar

Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (Institutum Linguisticum Academiae Scientiarum Hungaricae) 1996/1997. 219 l. 151–5.

Biblia. Újszövetségi Szentírás. Bp., Szent István Társulat. A fordítást és a magyarázatokat a Szent István Társulat Bibliikus Bizottsága készítette: ... Ruzsiczky Éva, ...

1997

Magyar Szinonimaszótár.

Biblia. Ószövetségi Szentírás I–II. Bp., Szent István Társulat. A fordítást és a magyarázatokat ... a Szent István Társulat Bibliikus Bizottsága készítette: ... Ruzsiczky Éva ...

Magyarítás és szinonímia. In: Szavak – nevek – szótárak [...] Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk. Kiss Gábor és Zaicz Gábor. Bp., A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete 502 l. 351–7.

1998

Szinonimaszótár diákoknak. (A bevezetésben: a szinonimák különféle fajtáiról és ezek felhasználása módjairól.) Bp., Helikon Kiadó 176 l.

Ország László (1907–1984). In: Szombathelyi tudós tanárok. Szerk. Köbölkuti Katalin. Szombathely, Sylvester János Kiadó és Nyomda Kft. 255 l. 171–83.

Berzsenyi és Kazinczy vitája az irodalmi nyelvről. BÁR. Társadalomtudományi és művészeti folyóirat 3/1–4: 185–90.

Huszonharmadika. Polisz (folyóirat) 42 (okt.): 7–10.

Elméleti és gyakorlati szempontok. In: A szinonimitásról. Az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti tanszéke által 1997 októberében rendezett tudományos konferencia előadásainak tanulmánykötete. Segéd-könyvek a nyelvészet tanulmányozásához. Szerk. Gecső Tamás és Spannaft Marcellina, Bp., Tinta Könyvkiadó 143 l. 118–22.

1999

Magyar Szinonimaszótár.

Szinonimaszótár diákoknak. (A bevezetésben a szinonimák különféle fajtáiról és ezek felhasználása módjairól.) Bp., Helikon Kiadó. 176 l.

Szinonimaszótár diákok használatára. In: Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. XIII. Anyanyelv-oktatási napok Eger, 1998. július 7–10. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. sz. I. kötet 387 l., II. kötet 738 l. Szerk. V. Raisz Rózsa és H. Varga Gyula. II. kötet 688–92.

2000

Kell-e új magyar szinonimaszótár? MNy. 96: 163–70.

Csak egy kicsit más [...] Szinonimák a kicsinyeknek. Tóth Péter illusztrációival. Szeged, Grimm Könyvkiadó. 80 l.

2001

Nép – nyelv – társadalom. Végh József emlékezetére. 2000. Szombathely: A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai IV. 156 l. (Ism.) Vasi Szemle 55/1: 110–1.

2002

Szentek élete. Szerk. Diós István. Bp., Szent István Társulat. Hatodik, bővített, átdolgozott kiadás. (Az eredeti: Joseph Weisbender. St. Benno Verlag. Leipzig, 1978.) Néhány szent életrajzának fordítása Verő G. Mária (V. M.) néven.

2003

A bibliafordítás néhány kérdése. Fordítástudomány (folyóirat) 5/1: [5]–17.

2005

„Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában.” (Szombathely, 2003. november 13–14.) A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VI. 161 l. Szerk. Szabó Géza, Molnár Zoltán, Guttmann Miklós. Vasi Szemle [sajtó alatt].

FÜGGELÉK

1. Benkő Loránd opponensi véleményének summázata:

Ha mint opponensnek vannak is a most megvitatott értekezéssel kapcsolatosan bizonyos kifogásaim, ezek természetesen nem homályosíthatják el a szerző érdemeit, és mit sem változtatnak az opponensi véleményem elején mondottakon. A tanulmányt mindvégig nagy érdeklődéssel, sőt lelkesedéssel olvastam, nem csak azért, mert hasonló témakörben magam is dolgozom, hanem elsősorban azért, mert a tudós szerző mondanivalója, eredményei minden elismerést megérdemelnek. Ruzsiczky itt nem csak arról tett tanúságot, hogy önálló tudományos munkálkodásra képes, sőt hivatott – ezt különben eddigi írásai alapján is tudtuk róla –, hanem arról is meggyőzi az olvasót, hogy nyelvtudományunk szókészleti-stilisztikai ágának művelésében, sok tekintetben mint úttörő, magas szintre jutott el. Az értekezést, amely véleményem szerint jól reprezentálja nyelvtudományunk egyre emelkedő színvonalát, örömmel ajánlom a bíráló bizottságnak megvitatásra és kandidátusi értekezésként való elfogadásra.

2. Szauder József levele az Irodalmi nyelvi szókinsünk... c. megjelent kandidátusi értekezéssel kapcsolatban:

Kedves Ruzsiczy Elvtársnő,

bocsánatát kérem, hogy csak így későn köszönöm meg dedikált könyvpéldányát, melyet egy szép napon ott találtam szegedi tanári szobámban. Ha személyesen járt volna odalenn, igen sajnálom, hogy nem találkozhattunk.

Nagyon köszönöm tehát e szíves megemlékezését, annál is inkább, mivel kutatásaimnak centrumába a közeljövőben egyre inkább Kazinczy esztézise, klasszicizmusa, ezzel kapcsolatos irodalmi és stilustevékenysége fog kerülni. Könyve kitűnő alkotás, alighanem a legjobbak közé tartozik, amiket valaha is magyarul írtak – igényesen, eredményesen s hivalkodás nélkül – az irodalmi nyelv nehéz kérdéseiről.

Szívvel gratulálok hozzá!

Dr. 1963. 12. 25. Melegén köszönti

Szauder József

3. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének 1966. március 4-én kelt felmondó leveléből (ügyiratszám 63/1966) a munkaviszony megszüntetésének indoklása:

Munkaviszonya megszüntetésének okaként politikai alkalmatlanságát jelölöm meg. Az illetékes szervek tájékoztatása alapján ugyanis tudomásomra jutott, hogy a Magyar Népköztársasággal szemben ellenséges érzelmű és a bíróság által állam elleni büntett miatt elítélt személlyel aktív kapcsolatot tartott fenn. Magatartása - amely az ellenséges tevékenység támogatását jelentette - az intézetben elfoglalt komoly munkakörével összeegyeztethetetlen.

.....
igazgatóhelyettes

4. A Tudományos Minősítő Bizottság értesítése a kandidátusi fokozat megvonásáról.

TMB 145-442/966

**TUDOMÁNYOS MINŐSÍTŐ
BIZOTTSÁG**

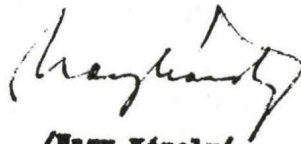
Russiesky Éva

B u d a p e s t.

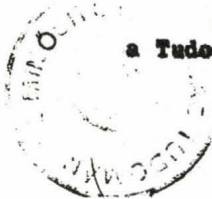
Értesítem, hogy a TMB a NEM 1963. évi 19. Tvr.
22.§-a alapján Öntől a nyelvészeti tudományok
kandidátusa fokozatot megvonta.

Kandidátusi oklevelét a TMB Titkárságán adja
át.

Budapest, 1966. június 24.

**/Nagy Károly/
az MTA levelező tagja
a Tudományos Minősítő Bizottság
titkára.**

5. Négy interjú:

a) *Bognár Antal: A huszonnyolcasok[.] Polisz[.] Irodalmi kalendárium 34(1997. dec.): 124–6.*

Ruzsiczky Éva nyelvész fő területe irodalmi nyelvünk szókészletének kutatása. Magyar–német szakos tanári oklevelet szerzett, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa volt, 1966-ban koncepció perben való tanúskodása folytán állás nélkül maradt, később az OSZK munkatársa lett. Lektora volt az 1973-ban megjelent új bibliafordításnak. A Nyelvtudományi Intézet munkatársaként folytatta és befejezte az O. Nagy Gábor halálával félbeszakadt *Magyar Szinonimaszótárt*. Szomatoron született, 1928. december 12-én.

Az egykori Csehszlovákia területén születtem. A zántisza magyar faluban (Szomator) úgy próbálták legalább a legszegényebb gyerekeket a (hatalom által felkarolt, de amúgy nemigen kedvelt) szlovák iskolába csalogatni, hogy tejet osztottak, ingyen. Édesapám, aki a három tanerős nyolcosztályos magyar iskolát igazgatta, végigjárta a tehetősebb gazdákat: adjanak egy-két bögrényi tejet, hogy a magyar iskolában is kaphassanak a rászorulókkal reggelit... Egy este Kassáról hazafelé utaztunk során Sátoraljaújhely szlovák állomásánál (Nove Mesto) édesapám az ölébe vett, és a vonatablakból megmutatta: látod, ott, ahol azok a fények villognak, ott van Magyarország...

A világra az első rálátást – János bácsi (Esterházy János) jóvoltából – a *Kis Magyarok Lapja* tette számomra lehetővé, amely hétről hétre tudósított róla: mi történt a nagyvilágban, azon belül is főleg Magyarországon. Aki jól tanult, annak neve bekerült a *Kis Magyarok Lapjának* gyémánt, arany vagy ezüst könyvébe. S ráadásul még egy-egy – magyar! – meséskönyvet is kaptak az így kitüntettek. Nekem – IV. osztályos koromban – B. Radó Lili munkája jutott: *A jó Isten meséi*. Még most is megvan – ez volt az első és egyetlen saját meséskönyvem.

Tízéves voltam, amikor felszabadultunk (1938). Így nekem már nem kellett Kassára mennem tanulni, mint a testvéreimnek, ott volt a közelben Sátoraljaújhely. Csak hát az öröömbe üröm is vegyült: a kis városban a lányok számára nem volt gimnázium. Mit tehettem egyebet: hallgatóztam az ajtó előtt, amikor a bátyám a barátaival latinórára készült. Így tanultam meg deklinálni és konjugálni. Édesapám ennek láttán elment a piarista gimnáziumba, és elmondta a dolgot az igazgatónak, aki nagy megértést tanúsított: fölvelt (bejáró) magántanulónak.

Magyartanárunk a VII. és VIII. osztályban sokat emlegette Horváth Jánost. Innen érthető, hogy amikor érettségi (1947) után beiratkoztam a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karára, mindjárt az irodalomtudomány felé fordult az érdeklődésem. De hát a következő tanévben (1948–1949) egész sor professzornak mennie kellett. Horváth János – úgy hírllett – nem volt közöttük, de szolidaritásból ő is lemondott a tanszékeről. Akik maradtak, vagy akik a „nemkívánatos elemek” örökébe léptek, akarva-akaratlan igekeztek megfelelni az új idők követelményeinek. Ennek jegyében a vezető tanár olyan alkalmi versnek szentelte az egyik magyar szemináriumi órát, amely a *Csillagban* jelent meg. De dicséző szavai nem győztek meg: tehetségesebb volt, semhogy komolyan gondolhatta volna azt, amit mondott. Kiábrándultam. Szerencsére Pais Dezső abban az időben tartotta külön szemináriumát az irodalmi nyelvről a kérdés iránt érdeklődőknek. Tőle kértem hát szakdolgozati témát. Azt mondta: Horváth János említette neki, hogy Kazinczy levelezésében még sok feltáratlan anyag van – nézzem át, s ha mégsem találnék benne érdemleges észrevételeket az irodalmi nyelvet illetően, ezt írjam le, és ő el fogja fogadni szakdolgozatként. Ez a nem várt és valójában el sem várható bizalom szárnyakat adott. De magának Kazinczynak is örültem, hiszen írta – Széphalom közelében – már gimnazista koromban fölébredt bennem az érdeklődés.

Az egyházi iskolák államosításának folyamánakképpen tanárhiány volt. Ennek ellenére engem nyegedéves koromban a Külügyminisztériumba hívtak be „elbeszélgetni”. Előző éjszaka átéltem a Wenczel családnak a kitelepítését, azét a családot, amely azután, hogy a kollégiumba nem vettek vissza, befoga-

dott, gyakorlatilag ingyen, jóságból. Alighanem ez is hozzájárult ahhoz, hogy fölébredjen bennem a gyanú az egyébként igen kedvező föltételekkel fölkinált külszolgálatot illetően (vö. Farkas Vlagyimi.: *Nincs mentség*): nemet mondtam. Ezért-e vagy sem, nem tudom, de elvesztek az irataim, úgyhogy erre való hivatkozással az illetékesek tanári beosztásom elől is elzárkóztak.

Viszont az MTA Nyelvtudományi Intézetébe fiatal munkatársat kerestek, kettőt is. Pais tanár úr az összes elérhető közelebbi tanítványát oda küldte – válasszanak. A választás S. Hámori Antóniára és rám esett. Alighanem az irodalmi nyelv iránti érdeklődésemnek köszönhetően, hiszen akkortájt az irodalmi nyelv kérdései előtérben álltak, vizsgálatuk korszerű témának számított.

1951. augusztus 15-én, amikor is – tudományos segédmunkatársi minőségben – szolgálattételre jelentkeztem, Ország László fogadott, aki nem sokkal azelőtt vette át *A magyar nyelv értelmező szótára* munkálatainak irányítását, és azt mondta: az embernek az első munkája olyan, mint az első szerelem, amelyhez, ha el-eltérül is tőle, újra meg újra visszatér. Milyen igaza volt! A szókincs kérdései, a szótárral összefüggő problémák mindmáig foglalkoztatnak. Valójában az irodalmi nyelvet sem pusztán elméleti szinten vizsgáltam, hanem szókézlete egységstilizésének folyamatát próbáltam tisztázni, vázolni *Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában. Kazinczy tájszóhasználatára alapján* címmel megjelent, 1960-ban megvédett kandidátusi értekezésemben. Amikor bekapcsolódtam *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan*. I. kötetének munkálataiba, a *Szóképzés* című fejezet kidolgozása hárult rám. 1973 augusztusától az O. Nagy Gábor tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halálával gazdátanná vált *Magyar Szinonimaszótár* munkálatait folytattam. Ez a – szinonimiával összefüggő elméleti kérdések vizsgálatán túlmenően (vö. pl. *A főlcsereíthatóság szempontja a szinonímia értelmezésében: Általános nyelvészeti tanulmányok XVI.* 209–218) – a szókincs szinonim elemeinek feltárását, számbavételét jelentette. A közelmúltban összeállított, diákoknak szánt kisebb szinonimaszótár (megjelenése ez év végére várható) szintén. De a *Magyar Larousse* II. és III. kötetének egyik főszerkesztőjeként is a fogalmak nevei, vagyis a szavak tartoztak illetékességem körébe (nem pedig a tulajdonnevek: az országok, városok, művészek, tudósok stb. nevei). Végül: jelenleg azt vizsgálom, vajon a nyelvújítás mennyiben járult hozzá a magyar szinonímia kialakulásához, a neológusok magyartításra, nyelvszépitésre törekvése, ennek jegyében alkotott szavai révén.

1966 márciusában elbocsátottak „politikai alkalmatlanság” címén, majd ugyanezen év júniusában a Tudományos Minősítő Bizottság kandidátusi oklevelemet is visszakérte, minden indoklás nélkül. Csak 1970 áprilisában sikerült elhelyezkednem (először: Országos Széchényi Könyvtár, majd 1973 augusztusától: MTA Nyelvtudományi Intézet), kandidátusi fokozatomat pedig csak 1973-ban kaptam vissza. Közben előadásokra, szakmai rendezvényekre sem kaptam meghívót, legföljebb kivételképpen. Süllyesztőbe kerülésem hátterében az állt, hogy 1965 júniusában egy alkalmi ismerősöm koncepciój perében kihallgattak, tanúként.

A munkanélküliség éveiben alkalmi munkákból, főleg lektorálásból, „négerkedésből” éltem. Száműzetésem idejére esett az első ízben 1973-ban napvilágot látott új magyar katolikus bibliafordításnak nyelvi-stiláris szempontból való lektorálása (vö. *A nyelvi lektor munkájáról. A Biblia lektorálása során szerzett tapasztalatok alapján. Magyar Nyelvőr*, 100. 7–24; *A Biblia újra fordítása*. In: *A műfordítás ma*. Szerk. Bart István és Rákos Sándor. 1981. 415–447). Később, amikor is megbízást kaptam Herbert Haag *Bibliai lexikonjának* lefordítására (megjelent: 1989), újabb öt évet tölthettem – az élet különleges ajándékaként – a Biblia világában.

Végül: nem hiszek a véletlenben. És a földi paradicsomban sem. Azt tartom fontosnak, hogy az ember ember legyen, emberi ember, még az embertelenségben is. És tegye a dolgát, azt, ami telik tőle, a nemzet, a többi ember javára. Ahogy Pál apostol tanít: „A szeretet türelmes, a szeretet jóságos,... nem keresi a maga javát... Nem örül a gonoszságnak, örömet az igazság győzelmében leli...” Ebből következően meg vagyok elégedve e világra érkezésem időpontjával (1928), ha lehetséges volna, akkor sem válsztanék sem korábbi, sem későbbi időpontot.

b) *Végh Ferenc: Teljessé vált a Magyar Larousse Enciklopédia. AK magazin. Az Akadémiai Kiadó folyóirata 5/1: 4–7.*

A Magyar Larousse Enciklopédia, a francia–magyar közös munka kitűnő eredménye a most megjelenő harmadik kötetével teljessé válik. Első kötetének megjelenéséről tájékoztattuk az AK Magazin olvasóit, hangsúlyozva, hogy – mint azt Szávai János főszerkesztő az első kötet elé írt bevezetésében kiemelte – „...a Magyar Larousse nem lexikon, nem enciklopédia, s nem is egynyelvű szótár abban az értelemben, ahogyan megszoktuk, hanem mindez egyszerre: *enciklopédikus szótár*”.

Ennek az enciklopédikus szótárnak másik főszerkesztőjével, *Ruzsiczky Éva* kandidátussal és felelős szerkesztőjével, *Déva Máriával* ültünk le beszélgetésre, hogy a harmadik kötet kapcsán voltaképpen az egész vállalkozás szerkezetéről, feladatáról, újdonságairól érdeklődjem.

– Kérem, röviden szóljanak a Magyar Larousse eddigi kötetéről.

Déva Mária, aki a kiadás kezdetétől fogva gondolja a művet, készségesen válaszol:

– Az első kötet 1991-ben, a második 1992-ben jelent meg; a befejező, harmadik kötet az 1994. évi ünnepi könyvhét egyik kiemelkedő kiadványa lesz. Az első kötet mintegy 1000, a második ugyanennyi oldalra terjedt, a harmadik az előzőknél valamivel testesebb lesz, körülbelül 1300 oldal terjedelmű. Sokat gondolkodtunk azon, hogy nem lehetett volna-e arányosabban elosztani a szócikkeket, de világhosszá vált, hogy az aránytalanság semmiképpen sem lett volna megszüntethető, legfeljebb vagy az I. vagy a II. kötet „hízott volna meg” (a H betűvel megtoldva az I. kötet 1234 lap lett volna!)

– A III. kötet nyilvánvalóan követi az első kettő tartalmi hagyományait...

– Tartalmában, szerkesztésében a III. kötet igazodik az előző kötetekhez, vagyis részint köz-, részint tulajdonnévi címszókat tartalmaz. A köznévi címszók egy része a lefordított francia eredetiből származik, a másik (nagyobb) része az Értelmező Kéziszótárból (ÉKSz), ill. az Idegen szavak és kifejezések szótárából. A tulajdonnévi szócikkek között szintén jelentős számban vannak olyanok, amelyek magyar forrásból valók (pl. a magyar helynevek zöme). De a francia eredetiből átvett tulajdonnévi szócikkeket is igyekeztünk „megfejezni”, a magyar vonatkozású részleteket beiktatva. Így a Magyar Larousse számottevő többlettel szolgál eredetiéhez képest.

– Ruzsiczky Éva a II. kötet munkálataiba kapcsolódott be.

– Igen, a II. kötet közepéről, az L betűtől vettem át a szótári rész szerkesztői-főszerkesztői feladatainak ellátását, a H–K betű anyagát csak korrekúrában láttam.

– Mit tartott fő feladatának?

– Kezdetől fogva törekedtem annak az egyébként jól ismert elvnek érvényesítésére, hogy az enciklopédiának a szavak jelentését megadó részében, a definíciókban ne forduljanak elő olyan szavak, amelyek az olvasó ne találna meg címszóként az enciklopédiában. Ennek jegyében gyakorlatilag – néhány kisebb területen élő tájszót, teljesen elavult szót nem tekintve – csaknem minden olyan szó bekerült az enciklopédiába az ÉKSz szóanyagából, amelyek a jelentése föltétlenül magyarázatra szorul.

– Végeztek külön szógyűjtést is?

– Erre nem vállalkozhatunk, de a lehetőségek határain belül igyekeztünk az ÉKSz-ben (még) nem szereplő szavak, a szótár megjelenése óta eltértebe került fogalmak nevei közül is legalább a fontosabbakat számba venni.

– Mondana erre példákat?

– Valóban csak találomra: *szintetizátor* (elektronikus zene előállítására szolgáló berendezés), *szippantókocsi*, *szívószál*, *szórolap*, *szövegszerkesztő*, *testépítés* (body building), *ügyfélkártya*, *üzemetrögzítő*, *üzletközpont*, *válltáska* vagy a kevésbé igényes szóhasználatban: *sztarol*. Itt hadd jegyezzem meg: mint-hogy enciklopédiáról van szó, nem szótárról, nem lehetett célunk a szóképzésben végbemenet/végbemenő változások módszeres bemutatása. Esetünkben a szavak elsősorban a fogalmak reprezentánsai. Részben ebből következik, hogy az „új” szavak nagyobb része szaknyelvi.

– Néhányat említsen meg ezek közül is.
 – Ilyen pl. a *szélnyírás* (*Rep, Met*), *széndúsítás* (*Műsz*), *szendvicsszerkezet* (*Műsz*), *szivrohadás* (*Mezőg*), *szivókotró* (*Műsz*), *tápláléklánc* (*Biol*), *tápvíz* (*Műsz*), *természetkárosítás* (*Jog*), *terminál* (*Közl, Hírk*), *üvegházhatás* (*Csill, Met*), *vákuumcsomagolás* (*Ker*), *vándorrostély* (*Műsz*), *vízforгатás* (*Műsz*) stb.

– Bizonyára vannak történelmileg szükségessé vált változtatások is a szóanyagban...
 – A nemzet életében, ill. a régióban végbement változásokat tükrözi a *privatizáció* (az Idegen szavak szótárában [1973] csak a *privatizál* 'magánéletet folytat, nem dolgozik, magánzóként él' szerepel) vagy a *pénzmosás*, a *pufajkás*, a *szobortemető*, az *újraegyesítés* (Németországé), a *verőlegény*, a *visszarende-ződés* stb. Itt említem meg, hogy az új szavak java részét Magay Tamás volt szíves a saját gyűjtéséből rendelkezésemre bocsátani. Nagyvonalú segítségét ezúton is köszönöm.

– A „bővítés” egyéb módjai?
 – Több esetben az ÉKSz-ben szereplő szavak újabb jelentéseit kellett kiegészítésül beiktatni. Pl. az ÉKSz a *tallér* szót csak régi ezüstpénzként lajszomozza, de azóta kedvelt csemege lett a *sós, sajtos tallér*. Megemlíthetem a *taxizik* igét is, amely a Kéziszótárban a. m. 'taxin utazik', tehát 2. jelentésként, *biz* minősítéssel beiktattuk: 'mellékfoglalkozásként taxival személyszállítást vállal, végez'. Az *utasítás* szócikke számítástechnikai jelentéssel bővült. Az *utóállam* a Kéziszótárban természetesen csak a Monarchia területén létrejött államokra vonatkozik. Nyilvánvaló: a Szovjetunió, ill. Jugoszlávia helyébe lépett államokra is kiterjesztettük. A *vasfüggöny* értelmező szótárainkban egyfelől színházi értelemben szerepel, másfelől átvitt értelemben, mint „mesterséges politikai válaszfal”. Így konkrét jelentésében (mint szigorúan őrzött, műszakilag is megerősített drótkadály!) pótlásra szorult. De természetesen a *zöldék* is helyet kaptak a *zöld* főnév szócikkében mint környezetvédelemre összpontosító politikai csoportosulás.

Egy-egy újabb állandósult/állandósulóban levő szókapcsolat is belekerült az enciklopédia szótári részébe, mint pl. *takarékra teszi magát, tesz egy tiszteletkört, tedeumot mond* (átvitt értelemben). – A pótláson kívül még más változtatásokra is szükség volt?

– Igen. Például szükségesnek bizonyult egyik-másik meghatározás pontosítása, korszerűsítése is. De előfordult az is, hogy csak a stiláris minősítést kellett „korszerűsíteni”. Egy példa erre: az ÉKSz-ben a *szűtyő* tájszóként szerepel, de ma már inkább *argó*, sőt *biz*, hiszen a fiatalok szóhasználatában közben közkeletűvé vált, az általuk hordott, kedvelt táskaféle nevéként.

– A példák arra utalnak, hogy a szerkesztés során tényszerűsége és tárgyilagosságra törekedtek.
 – Valóban fontos szempontunk volt. Annál is inkább, mert tudvalevő: mind az ÉrtSz, mind az ÉKSz ideológiai lektor közreműködésével készült. Ennek tudható be, hogy pártpolitikai érdekekre visszavezethető minősítések, sőt torzítások kerültek értelmező szótárainkba. A klasszikus példa erre a *jóte-kony*, amely <szoc e> minősítéssel ellátva így szerepel az ÉrtSz-ban: „<Kizsákmányoló társadalomban> emberbaráti és vallásos jelszavak hangoztatásával és a gyökeres társadalmi változtatások szükségességének el-kendőzésére az általa kiválasztott „szegényeknek” megalázó módon adományokat juttató”. 1972-ben az ÉKSz már „szelídebben” fogalmazott, de azért meghökkentett, amikor korrektúrában szembekerültem vele, minden változtatás nélkül, *kiv* (= kiveszőben!) minősítéssel: „Szegényeknek (könyör)adományokat (az ÉKSz szerint: A rászorulóak emberi méltóságát sértő adományokat!) gyűjtő és juttató”, hiszen ekkor (1992-ben) az azóta elhunyt Csilla von Boeselager báróné *jóteknokodás*ának köszönhetően már rég jól ismert színfoltnak számítottak a pesti utcán a Máltai Szeretetszolgálat kocsijai, nem is szólva az ő *jóteknokyság*ából ajándékba kapott drága kórházi gépekről. Természetesen korrigáltuk a szócikket, s a III. kötetben külön figyelmet fordítottunk rá, hogy csak tényeket közöljünk, az ítéletalkotást bízuk az olvasóra. Ennek jegyében kimaradtak a marxista szempontú elmarasztaló jellegű kitételek (pl. a *teleológia* esetében így fogalmaztunk: „A természetben uralkodó célszerűség tana”, már csak amiatt is, mert a Kéziszótárban „A hit szerint” és a *Fil* minősítés ellentmond egymásnak.

- Bár az elmondottakból is kiderül, kérem fogalmazzák meg elveiket, amelyek a szerkesztés során irányították Önöket.

- Olvasópártiak vagyunk. Azt valljuk, hogy aki az enciklopédiát megveszi, azt megilleti annak joga, hogy a várt információkat az adott, ill. a szerkesztési elvek szabta határokon belül megkapja, lehetőleg egyszeri elolvasásra. Ennek jegyében – kivált a III. kötetben – világos, közérthető megfogalmazásra törekedtünk.

Ismét Déva Mária veszi át a szót.

- A Magyar Larousse III. kötete kapcsán csak megerősíthetem, hogy célunk a pontos információ, a fogalmak, tárgyak definíciója volt és nem a minősítés. Ez mondható el a kötet egészéről, a benne szereplő személyekről, országokról, intézményekről, pártokról is. Kiemelném, hogy a történeti szócikkek nemcsak rendkívül gazdag ismeretanyaggal szolgálnak, hanem a lehető legújabb időkig hatóan érvényesek. Ez vonatkozik a térképmelléletekre is: teljesen új térképeket rajzoltattunk, amelyek már az új államokat (Oroszország, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna) is bemutatják. Anyaggyűjtésünket ugyan 1993 júniusában zártuk le, a korrektúrák során azonban újabb fejleményeket is figyelembe vettünk.

- A Magyar Larousse eddigi két kötetének egyik nagy erénye volt pompás kivitelű, gazdag képanyaga.

- Ezt a hagyományt a III. kötet is ápolja: az eredeti francia képanyagot magyar vonatkozásokkal (arcképek, város- és tájképek, tárgyi emlékek) is kiegészítettük. Ezért is reméljük, hogy akik megvásárolták, megismerték és megkedvelték a Magyar Larousse Enciklopédia első két kötetét, a harmadikat is igyekeznek megszerezni.

- Osztozom optimizmusában.

c) *„A szótárak végigkísérik életemet”. Beszélgetés Ruzsiczky Évával. BDTF Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium Értesítője. 1998/99. 22—30.*

„Van-e a szótárnál gazdagabb, előbb, lelkesebb valami? Benne van nyelvünk összes szava. Benne van a virágok, ásványok, rovarok, háziállatok és fenevadak, a szerszámok, a közlekedési eszközök és folszerelések, a fegyverek és hangszerek, a mesterségek, a testrészek és a nyavalyák neve. Benne van a gyönyögség és a durvaság minden árnyalata, az udvariasság és a gorombaság, a szemérem és a trágárság, a szépség és a rütség, az illat és bűz, a tisztaság és a szutyok, a boldogság és a boldogtalanság, az önfeláldozás és a gyilkosság. Benne van a múltam, a jelenem és a jövőm.”

Kosztolányi Dezső

1998 októberében a Bitnicz Lajos Filológiai Műhely vendége volt *dr. Ruzsiczky Éva* nyelvész, szótártíró. Az iskolánkban, illetve a Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtárban tartott előadásai között lehetőségünk volt arra, hogy életéről, pályájának főbb mozzanatairól és jelenlegi munkájáról kérdezzük. E beszélgetésnek tömörített, szerkesztett változatát adjuk közre.

- *Miként lett nyelvész?*

Mint a legtöbb nyelvész, kezdetben én is az irodalom iránt érdeklődtem erősebben. Szakdolgozati témául például Vajda Jánost választottam, de eltérített valami. Témavezető tanárom az egyik szemináriumon nagy lelkesedéssel beszélt egy gyenge színvonalú alkalmi versről, amely akkoriban jelent meg a Csillag című folyóiratban. Pontosabb, ha úgy fogalmazok, hogy ez inkább állelkedés volt, nem hiteles értékelés. Ezek után nem akartam tovább járni a szemináriumaira. Felkerestem Pais Dezső professzor urat, és tőle kértem témát. Az volt a kérésem, hogy ne tisztán nyelvészeti, hanem lehetőleg az irodalommal is érintkező területet ajánljon számomra. Erre ő azt mondta: „Nézzé, Horváth János felhívta a figyelmemet arra, hogy a Kazinczy-levelezésben még nagyon sok feltáratlan irodalomtörténeti, nyelvészeti, művelődéstörténeti anyag van. Én azt javaslom magának, hogy olvassa át ezeket a köteteket; és ha

nem talál bennük semmit, írja meg azt, és én elfogadom szakdolgozatnak.” Így kerültem közel Kazinczyhoz, és túlzás nélkül mondhatom, hogy ez a kapcsolat a mai napig is tart. Persze akkor rövid idő alatt kiderült, hogy a 23 kötetes, több mint tízezer oldalas Kazinczy-levelezés rengeteg értéket tartalmaz: kiemérthetetlen enciklopédiája a XVIII. század végének és a XIX. század első harmadának. Mindenkinek, aki érdeklődik a nyelv és az irodalom iránt, szívesen ajánlom, hogy vegye kezébe Kazinczy gazdag életművének ezeket a dokumentumait. Hallatlanul érdekes, hogy azok az emberek mi mindenre voltak képesek, mi mindent tudtak. Ott és akkor, vidéken, a sártengerben. Lenyűgöző látni és átérezni Kazinczy könyvszeretetét, kíváncsiságát. Ha hírt kapott egy-egy megjelent kötettről, már írta barátainak a levelet, hogy szerezzék meg a részére is. Mai szemmel nézve hihetetlennek tűnik, mire voltak képesek azok a literátorok a nyelvért, az irodalomért, a nemzetért. Engem megragadott a nyelvújítás és a nyelvbővítés hősiessége. Így született meg ennek a szürke táblás könyvnek (Irodalmi nyelvi szókincstünk a nyelvújítás korában – Kazinczy tájszóhasználata alapján) az első vázlata, amelyet szakdolgozatként benyújtottam.

Akkoriban – mint egyetemista – a Sas-hegyen egy ügyvédcsalád cselédszobájában laktam. Az egyik éjjel dübörgő léptekre és kitaró csengetésre ébredtünk. Kitelepítés! Szállásadóim néhány órát kaptak a csomagolásra; amennyire tudtam, segítettem nekik. A pakolás közben megfáztam, reggelre alig tudtam megszólalni. Ennek azért van jelentősége, mert a kitelepítés éjszakáján én is kaptam egy behívót másnapra a Külügyminisztériumba. A „külfüggybe” nyugati nyelveket beszélő fiatalokat kerestek; Farkas Vlagyimír (Farkas Mihály fia) a társaival együtt akkoriban szervezte az elhárítást. Engem – mint német szakost – amolyan káderbeszélgetésre rendelték be. Ott egy óriási lepedőt, egy részletes kérdőívet tettek elé, hogy töltsen ki. De a szó szerinti beszélgetésre a némasággal határos rekedtségem és némiképp az ellenállásom miatt nem került sor. Sejtettem, hogy innen nem lenne visszaút; eltökéltem hát, hogy nem vállalom a „külfüggyi szolgálatot”. Dél körül támolyogtam ki a külügy épületéből, nem is tudom, miként vergődtem haza. Otthon derült ki, hogy az éjszakai zűrzavar közben elveszett a bejelentőlapom. A rendőrségen kellett jelentkeznem emiatt, de mivel egy későbbi időpontra rendelték vissza, benéztem Pais professzor úr intézetébe. Elsőként Simon Györgyivel futottam össze, aki azzal fogadott, hogy másnap menjek be a Nyelvtudományi Intézetbe. Ott főképpen szakmai kérdéseket tettek fel; afelől érdeklődtek, hogy milyen kutatási témát vállalnék. Kazinczyt és az irodalmi nyelvet említettem. Néhány hét múlva értesítettek, hogy a 10–12 jelölt közül Hámori Antóniával együtt engem választottak ki. Így tehát 1951 őszétől – mint utolsó éves egyetemista – az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársaként részt vehettem az értelmező szótár (A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Akadémiai Kiadó. Bp. 1959.) létrehozásában. A munkacsoportot Ország László vezette. Ma is emlékszem, hogy azzal fogadott: „Az ember életében meghatározó az első munka”. Ez nálam kétségtelenül igazolódott. Mái sem szakadtam el a szókincs vizsgálatától. A szótárak végigkísérik az életemet. Szótáríró csapatunk rendkívül vegyes volt. Az egyetemeken akkoriban szűkítették (olykor meg is szüntették) az úgynevezett imperialista nyelvek oktatását. Ország László számos kirugdalt professzornak, tanárnak és máshonnan eltávolított értelmiséginek tudott munkát adni. Ők egészítették ki azt a magot, amelyet többek között Balázs János, Kelemen József, Martinkó András, Elekfi László, Kovalovszky Miklós és Soltész Katalin alkotott. O. Nagy Gábor valamivel később került fel hozzánk. /A szótár belső címlapján Bárzi Géza és Ország László főszerkesztőként szerepel. Ugyanitt 12 szerkesztőt, 35 belső munkatársat (Berrár Jolán, Ferenczy Géza, Kiss Lajos; Solt Ferenc, Szathmári István, Szenczi Miklós stb.) és 18 lektort (Áprily Lajos, Dénes Szilárd, Fábrián Pál, Örkény István, Keresztury Dezső, Zolnai Béla stb.) sorolnak fel. T. P./

– *Miként folyt a munka?*

Leültettek egy-egy hétre Kelemen József, Balázs János és Martinkó András mellé. Aztán a következő héten kaptam egy listát, hogy írjam a szótárt. Egyből csinálni kellett, és ez így volt jó. Mindenki megkapta a címszavak jegyzékét: egy tekintélyes mennyiségű cédulaanyagot, ebben a régebbi és az újabb gyűjtésű adatokat, továbbá egy régi szótárgyűjteményt. Megnéztük, hogy a régi szótárak miként hatá-

rozták meg az egyes lexémák jelentését, jelentéseit. Ezt összevetettük a cédulák adataival és a saját ismereteinkkel. Ügyelniünk kellett arra, hogy csak a rögzült, tehát nem alkalmi, hanem a nyelvi szintet is elérő új szójelentéseket vegyük figyelembe. Ezután egy megadott forгатókönyv szerint mindenkinek meg kellett szerkesztenie a rábizott szócikkeket. Ezeket aztán később megbeszéltük, egységesítettük, véglegesítettük. Akadtak olykor nyelvészetben kívüli gondok is. Nem volt egyszerű a példák, a megfelelő idézetek kiválasztása. Élő költőktől, íróktól eleve nem merítettünk, mert időközben „kegyvesztetteké” válhattak. Később az akadémiai nyelvtan írásakor tapasztalhattuk: ha valaki gyanús vagy politikailag mellőzött személy lett, a tőle származó sorokat más példával kellett helyettesíteni. Ez nagyon fáradtságos munka volt. A szótárírással egyidőben elkészítettem a szakdolgozatomat, és letettem az államvizsgát. 1952-ben kaptam tanári oklevelet. Később az intézetben belül áthelyeztek az úgynevezett magyar osztályra, ahol a már említett leíró nyelvtan (*A mai magyar nyelv rendszere I – II. Szerk. Tompa József. Bp. Akadémiai Kiadó. 1962.*) munkálataiba kapcsolódhattam be. A feladatom *A szóképzés* című fejezet megírása volt. Emellett tovább folytattam a megkezdett Kazinczy-kutatást, és 1960-ban megvédtem a kandidátusi értekezésemet.

– *Az Új magyar irodalmi lexikonban az olvasható, hogy egy koholt per miatt ettől a kandidátusi fokozattól megfosztották, sőt később a Nyelvtudományi Intézetből is elbocsátották.*

Valóban ez történt. Az volt az előzménye, hogy a hatvanas évek elején egy német nyelvész kolléga érkezett Budapestre. Balázs Jánossal együtt fogadtuk, és volt néhány közös programunk. Ő később meghívott az Német Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetébe (Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie). Engem érdekelt az ott folyó munkák, az adatfeldolgozás új lehetőségeiről, az általuk alkalmazott lyukkártya-módszer lexikográfiai, bibliográfiai, nyelvészeti felhasználásáról akkoriban írtam is egy dolgozatot az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*ba. Még nem volt meg a berlini fal, így vendéglátóim megmutatták a város másik felét is. A következő években váltottunk néhány képeslapot, levelet. Német kolléganőm megadta a címemet egy ismerősének, aki nekem egy jezsuita ismerőse később küldött egy magyar jezsuitának egy magnót. Ezt az általam nem ismert magyar jezsuitát egy koncepció perben elítélték. Engem ebben az ügyben tanúként hallgattak ki: arra voltak kíváncsiak, mit tudok az említett magnóról. Ez elégnék bizonyult ahhoz, hogy 1966 márciusában a Nyelvtudományi Intézetben „politikai alkalmatlanság” miatt felmondjanak nekem. Kandidátusi fokozatomtól is emiatt fosztottak meg. Nem is próbáltam állást keresni. Alkalmi munkákból éltem, fordítottam, lektoráltam. 1970-ben kerültem az Országos Széchényi Könyvtárba, amely akkor afféle menedékhely volt. Az itt töltött néhány év elég meddő munkával telt el. Idegen nyelvű folyóiratok bibliográfiáján kellett dolgoznom. Mindazáltal: erre az időre esett az új katolikus bibliafordítás lektorálása, amely olyan kiváló nyelvészek egyetértésével találkozott, mint Bárczi Géza és Országh László.

– *Miképpen lett a Magyar Szinonimaszótár szerkesztője?*

1961-ben az MTA Nyelvtudományi Intézetének vezetősége O. Nagy Gábort bízta meg a szinonimaszótár tervezetének kidolgozásával és a szótár elkészítésével. Ez nagyon összetett feladatot jelentett mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. Tisztázni kellett egy sor vitatott kérdést. (Itt csupán néhányat említek O. Nagy Gábor munkáiból: *A készülő Magyar Szinonimaszótárról*. Magyar Nyelv LX. (1964.) 16–31.; *A lexémák funkciója és a rokonértelműség*. MNy. LXI. (1965.) 312–322.; *The function of lexems and Synonyms* (...). Acta Linguistica 16. (1966.) 29–42.; *Abriss einer funktionellen Semantik*. Bp., 1973. 124). Erre azért volt szükség, mert korábban a rokonértelműségről eltérő vélemények alakultak ki. Elég, ha Finály Henrik (1870.), Tolnai Vilmos (1908.), Gombocz Zoltán (1926.), Végh József (1935.) vagy Károly Sándor (1970.) megközelítéseire hivatkozom. Ugyanakkor nálunk az elméletet hosszú ideig nem követte a szótárírói gyakorlat. Kézbe vehető munkaként, távoli elődként egyedül Póra Ferenc könyvét említhetem (*A magyar rokonértelmű szók és szólások*. Bp. 1907.).

O. Nagy Gábor eredetileg egy 30–35 ezer címszavas 100–120 íves nagy szinonimaszótárt tervezett, de látva a vállalkozás nagyságát, áthidaló megoldásként, afféle „gyorssegélyként” 1971-ben egy 25–30 íves kis szinonimaszótár megvalósításába kezdett. Folyamatosan, hangyaszigorral gyűjtötte, rendszerezte a cédulákat a leendő kötethez. Tragikus balesete akadályozta meg terveinek beváltását.

O. Nagy Gábor halálát követően – 1973 nyarán – engem kértek fel a szinonimaszótár folytatására, a munka befejezésére. Megbízom egyik feltétele az volt, hogy az ő koncepciójához híj maradok. Az O. Nagy Gábor-féle elképzelés fő tételeit elfogadva – a kis és a nagy szinonimaszótár helyett – közbülső megoldásként egy kézisztár jellegű kötetet készítettem. A hátrahagyott címszóanyagot, illetve a szócik-keket kiegészítettem. Rám hárult a hátralévő szócikkek kidolgozása, a kézirat egységesítése és nyomdai előkészítése is. Juhász Józseftől, a szótár lektorától kaptam kb. 4000–4500 javaslatot, észrevételt. Ezeket mérlegelnem kellett; részben elfogadtam, hasznosítottam őket, és beépítettem a kötetbe. Legvégül pedig elkészítettem a szótárhoz csatolt mutatót. A végső változat mintegy 12500 címszó köré csoportosítva kb. 30000 rokon értelmű lexikai egységet tartalmaz.

– *Milyen volt a Magyar Szinonimaszótár fogadtatása?*

Ahogy ez lenni szokott, az elismerő szavak mellett akadtak félreértések, torzítások, sőt rosszindulatú félremagyarázások is. A megjelent értékelések egy részéből kiderült, hogy a szótár egyeseknek csalódást okozott. A Magyar Nyelvőr hasábjain ezt röviden így foglaltam össze: „amit a teoretikusok sokallottak, azt az elméletileg meglehetősen felkészületlen szótárhasználók kevesellették. Közlebebról: a denotátum azonosságának kritériumát nem értették meg, ebből következően azzal az engedménnyel, amit az ekvivalenciaviszony rovására a szerkesztők – a különbség feltüntetésével – tettek, nem érték be. Még konkrétan: minthogy szinonimaszótáron Roget, illetőleg Póra műve nyomán – valójában fogalomkörü szótárt értettek, a fogalomkörü szótár gazdagságát kérték számon a Magyar Szinonimaszótáron” /Nyr. 120. 349./.

– *Hogyan foglalná össze a két szótártípus közötti különbséget?*

A szinonimaszótárak a szorosan vett rokon értelmű kifejezéseket tartalmazzák. A fogalomkörü szótárak merítési köre sokkal nagyobb. Hogy példával éljek: egy fogalomkörü szótár az iszik címszóban felsorolhatná azt is, amit isznak, amiből isznak, illetve azt is, ami a mértéktelen ital fogyasztásból következik (bódulat, részegség). A szavakat mindenféle szófaji megkötés nélkül egy fogalmi körbe rendezhetné. Egy időben foglalkoztam egy ilyen jellegű fogalomkörü szótár elkészítésének gondolatával, egy-két szócikket ki is dolgoztam. A munkát azonban az MTA Nyelvtudományi Intézetének akkori vezetősége levette a napirendről. Az elkészült cédulákat, a rendezett szócikkeket talán egyszer még publikálni fogom. Biztos vagyok abban, hogy a szinonimaszótárak, a értelmező szótárak mellett erre a szótártípusra is szükség van. A nyugat-európai példák is ezt igazolják. Erről és az általam elvégzett munkáról a közelmúltban a Magyar Nyelvőrben részletesebben írtam (Nyr. 120. 1996. 343–352.).

– *Előadásában említette, hogy az utóbbi időben egy diákoknak szánt szinonimaszótáron dolgozott.*

Évek óta foglalkoztat a gondolat, hogy ki kellene adni a diákok számára a Magyar Szinonimaszótárnak egy rövidített, módosított változatát. Kezdetben ennek az ötletnek nem akadtak támogatói. A közelmúltban azonban felkért egy kiadó, hogy végezzem el ezt a munkát. Ez a feladat nehezebbnek bizonyult, mint amilyenek kezdetben gondoltam. Csökkentettem a címszavak mennyiségét, az elavult vagy az elavulóban lévő szavakat és jelentésárnyalatokat pedig kihagytam. Talán mondanom is felesleges, hogy nem egyszerű rostálgatásról volt szó. Mérlegelnem kellett minden egyes szót, minden egyes jelentést. Örülök, hogy a kiadó gyors munkát végzett. Így már a boltokba is került az új kötet.

Köszönjük az előadásokat és a beszélgetést, és ezúton köszönjük meg a Bitnicz Lajos Filológiai Műhelynek ajándékozott nyelvészeti és szépirodalmi köteteket. További terveihöz, munkáihoz jó egészséget kívánunk!

Tóth Péter

d) *Szijiártó Gabriella: Könyv szöszegénység ellen. Szabad Föld [...] A vidék családi hetilapja: 58/5 (február 1.): 11.*

Ha hozzáértő szakember benyomását akarnám kelteni, valahogy úgy fogalmaznék: napjainkra megváltozott a kultúra struktúrája. A képi világ felé fordulás a jellemző, talán ezért is csappant meg mostanság szókincsünk. Mindenesetre ez a benyomásunk, ha például a buszon fiatalok közelébe kerülve belehallgatunk a beszélgetésükbe.

– Elborzasztó, milyen kifejezéseket használnak, mennyire szegényesen öltenek testet a gondolataik – erősíti meg véleményemet Ruzsiczky Éva nyelvész, akinek nevéhez három szinonimaszótár megalkotása fűződik. Azt pedig (saját megnyugtató érdekekben) már végképp ne merjük feltételezni, hogy a színtelen, leegyszerűsödött, gyakorta trágár beszéd mögött ugyanolyan sivár érzelm- és gondolatvilág húzódik.

A 74 esztendő Éva néni az egyetemen Kazinczyval és az irodalmi nyelvvel foglalkozott, de politikai okból nem kapott pedagógusi állást. Pais Dezső tanár úr ajánlására a Nyelvtudományi Intézetbe került, egyenesen Orszígh László „karjaiba”, akinek irányításával készült annak idején *A magyar nyelv értelmező szótára*.

Olyan nyelvészek dolgoztak ott akkoriban, az ötvenes-hatvanas években együtt, akiknek neve ma már fogalom a nyelv kutatásban-szótárirodalomban: Kelemen József, Balázs János, O. Nagy Gábor, Soltész Katalin... Nekik köszönhetjük, ha manapság oly természetes, hogy a polcon ott sorakoznak az idegen és magyar nyelvi szótárak, lexikonok.

Éva néni életének fordulata kitűnően példázza az ötvenes évek politikai légkörét: egy bírósági ügyben csupán tanúként hallgatták meg, de ez elég volt ahhoz, hogy elveszítse állását. Könyvtárban dolgozott, kiadók alkalmi munkájából élt évekig, mikor egy tragikus baleset nagyot változtatott a sorsán: elvállalta a felkérést, így az elhunyt O. Nagy Gábor befejezetlenül maradt szinonimaszótára öt kemény esztendő múlva, az 1978-as könyvnapra megjelenhetett.

Később a Gondolat Kiadó megkeresésére – immár egyedül – készítette el Éva néni a szótár diákoknak szóló változatát. Véleménye szerint az iskolákban úgy lehetne igazán hatásosan használni a könyvet és a gyerekek szókincsét fejleszteni, hogy egy-egy szócikket nemcsak elolvassanak, hanem meg is tanulják.

Szerencsére akadt egy kiadó, amely úgy gondolta, még mindig tudunk tenni újat utódaink választékos beszédéért, méghozzá az óvodások és kisiskolások körében. Érdemes megemlékezni – már csak a véletlenek olykor sorsalakító szerepe miatt is – az előzményekről. Éva néni bérmakeresztlánya hat gyermekének egyik Lázár Ervin-kötetét lapozgatta egy pécsi látogatásakor, mikor felfigyelt a mese változatos szinonimáira. „Szakmai ártalomként” cédulákat készített, ám azok hazatérve feledésbe merültek. Jóval később egy csalódott betörő, aki a filosz lakásában nem talált pénzt és ékszereket, minden papírját-jegyzetét kihajigálta a szoba közepére. Így került elő újra a cédula, ezután töltött el Éva néni hosszú időt a gyermekkönyvtárban meséket olvasva – majd a Grimm Kiadóval egymásra találva – megszületett a *Csak egy kicsit más című szinonimagyűjtemény, apróknak*. A Tóth Péter rajzaival illusztrált könyvecske érdeme, hogy a gyerekek egyedül is felfedezhetik a magyar nyelv gazdagságát a versek-mesék keresztlán. (Köztünk legyen mondva: a családi együttlét öröme túl néhány felnőttnek nem ártana, ha gyermekével fellapozgatná a gyűjteményt.) Úgy szélesedik minden olvasó műveltsége és szókincse, hogy közben még élvezik is.

Ország László professzortól:

Bp 1976. aug 11.

Kedves Éva,

Kitalálta a gondolatomat. Amikor a Nyelvtan
idei elő számában olvastam tanulmányát a
lektor munkájáról, akkor az a gondolatom: jó
volna előbb egy közleményt közzé tenni, hogy ada-
kolonizációban azon lehetőségeimnek, akik ugyan
nem foglalkoznak nyelvudományal, hanem a
térükre és más területre érdeklődnek. És el is katta-

roztam, ha egyszer majd megint felkérlek a Várba
(egyre ritkább jelensége életünk), akkor felkérsem Kárái
és Kunyvalókat egy könyv-ol. És tunc fel se kellett mennem
ide! — Hátán Kós önmaga, ifjú önmaga, hogy a tanul-
mányt megírta s hogy egyáltalán elvégezte azt az ön-
dai munkát, melynek tapasztalatait vázlatosan szemmel-
je megállapításával egyébként, nemkülönben a tál-
lakozó mutató elni megállapításával is. Trüppönli az
a nyugat-európai fordítás- és fordítás iradalom is, melyre
hivatkozni. Szavakkal és lelkesen köszöntöm

Régi tündöklője

Ország László

Kosztolányi István bibliikus professzortól:

Kedves Éva!

Nagyon köszönöm kedvességét, hogy cikkét: A
nyelvi lektor munkájáról eljuttatta hozzám. Örü-
lök, hogy megismerhettem fáradságos munkájának
elveit, amelyek alapján a Biblia nyelvi lektorá-
lását végezte. Csak örülni tudok ennek, mert a
többek közt ezzel lett egységes irodalmi alkotás-
tássá a Biblia. A jó ísten kegyelmét kérem tovább-
bi munkájára.

Vagyok őszinte tiszteletem kifejezésével

Budapest, 1976. augusztus 12.

Kosztolányi István

MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR
ELNÖK
COETUS EPISCOPORUM HUNGARIAE
PRAESES

H 6301 Kalocsa, Pf.: 29
Telefon: 155

Ijjas József kalocsai érsek levele

Dr. Ruzsiczky Éva
kandidatus
1016 Budapest
Ag u. 5.

Tisztelt Kandidatus Urnő!

"A BIBLIA Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás"
most megjelent kiadását olvasva, indítotva érzem
magam arra, hogy elismerésemet és köszönetemet fe-
jezzem ki annak, aki "a fordítást nyelvi szempont-
ból lektorálta". Akik ma ebben az új fordításban
olvassák a régi Szentírást, szinte észrevétlenül
állapíthatják meg, hogy közelebb jött lelkükhöz
a régi szöveg.

Hálával tartozunk Önnek a végzett munkáért, Ezt
akarom most szerény soraimmal kifejezésre juttatni
azok nevében is, akik velem együtt elismeréssel
fogadják a nyelvi szempontból is értékes munkát.

Őszinte tisztelettel:

Kalocsa, 1975. január 25.

kalocsai érsek
MKPK elnöke

**VILÁGSZOLIDARIZMUSSEL
A HARMADIK ÉVEZREDBE**

F. DOMBÍ JÓZSEF S.J.
a Solidaritas Bellarminiana munkaközösség
vezetőjének ezennel alapján

írta

F. BÁLINT JÓZSEF S. J.

Bálint József S. J. dedikációja

DR RUSZICZKY ÉVA-NAK
hálásan köszönöm
a világszolidaritás
pörtyékben támogatást
és a helytállást
D. Bálint József

8. Az eredeti (1960.) és az 1973-ban kapott kandidátusi oklevél:

A TUDOMÁNYOS MINŐSÍTŐ BIZOTTSÁG

Ruzsiczky Évát
a nyelvészeti tudományokról
KANDIDÁTUSÁVÁ NYILVÁNÍTOTTA
Budapest, 1960. november 10.

Madárkény
ELNÖK

Tilnai Gyula
TITKÁR

A TUDOMÁNYOS MINŐSÍTŐ BIZOTTSÁG

Ruzsiczky Évát
.....
aki *1928.* évben *Szombotelőn*..... született,
anyja neve: *Pekarovits Margit*
.....
a nyelvészeti tudományokról
KANDIDÁTUSÁVÁ NYILVÁNÍTOTTA

19 *73.* évi *október* hó *25.* nap.

Tilnai
ELNÖK

Zincz
TITKÁR

DANKÓ GÉZA

Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 11-15. kötetéhez

E mutatóban évkönyvünk szerzőit betűrendben szerepeltetjük, közleményeik címét a megjelenés időrendjében közöljük. A szögletes zárójelbe tett megjegyzés a mutató összeállítójának tájékoztató jegyzete. A félkövérrel szedett szám a kötetet, a második szám a kezdő oldalszámot jelzi. (Előzménye: *Dankó Géza: Szerzői mutató a Széphalom évkönyv 1-10. kötetéhez.* = Széphalom 11. 2001. 245–259.)

Ágoston István György:

- Lorántffy Zsuzsanna, a presbiteri rendszer első patrónája. **11:** 113.
- II. Rákóczi Ferenc vallásossága. **13:** 7.
- Kazinczy és Török Sophie családetikai nézetei. **15:** 33.

Aigi, Gennadij:

- Vers: Zsemajtija: lemenő nap. Cseh Károly fordításában. **14:** 212.

Balázs Géza:

- Nyelvi viták Kazinczytól Kazinczyig. **15:** 299.

Balázs Ildikó:

- „A múltat is teremteni kell” - Ratkó József *Segítsd a királyt!* című drámájának üzenete. **11:** 199.
- Sárospataki kocsmanevek. **12:** 263.
- Kazinczy Ferenc fordítói stílusa a *Barnhelmi Minna* című Lessing-dráma tükrében. **13:** 87.
- Wass Albert idegen nyelveken. [Fordítástörténeti vázlat, külhoni visszhang.] **14:** 167.
- Wass Albert: Tavak könyve. **15:** 139.

Balogh Béla:

- Két irat a jakobinusokról 1794-ből. **11:** 31.

Barsbold, Den:

- Szoborkompozíció: Karosi régészeti emlékpark. **12:** 202.

Barsi Ernő:

- Apáczai Csere János *Magyar Enciklopédiája* és a magyar néphagyomány. **14:** 175.
- Árpád-házi Szent Erzsébet alakja a magyar népdalokban. **15:** 157.

Bencsik János:

- Adatok Tokaj belvárosának történeti topográfiájához. **11:** 117.
- Egy rátkai helytörténész emlékezete – Spéder Antal (1934–1987). **12:** 308.
- Egy 16. századi tokaji vármetszet jelentéstani értelmezése. **13:** 193.
- Regulatio a híres tokaji országos vásárok számára 1829-ből. **14:** 195.
- Szeremlei Sámuel emlékezete. **15:** 440.

Benke György:

- Két papválasztás Abaújban a 19. század végén. **12:** 141.
- Egy abaúji falusi lelkipásztor könyvtára a 19. század végén. **13:** 127.
- A diák Képes Géza és a költő Mécs László első találkozása Sárospatakon. **14:** 163.
- Győri Elek emlékezete. **15:** 445.

Berecz József:

– Pataki emlékeim az 1960-as évekből. **13:** 331.

Bertha Zoltán:

– „Világképteremtő enciklopédizmus” (Németh László eszmevilágának alapvonásairól.) **11:** 183.

Bethlen Pál:

– Az asztal. Egy letűnt kor emlékei. **11:** 137.

Blake, William:

– Vers: A napraforgó. Cseh Károly fordításában. **15:** 108.

Bodnár László:

– Versek: Minden idegen; Ezüst arcú arany; Ifjakhoz szólok. **11:** 56.

Bojtor István:

– Biharból Abaújba. Találkozás érmelléki barátainkkal. **11:** 216.

– Szabó Zoltán emlékezete 1902–1965. **12:** 281.

– Húsz éve... **15:** 439.

Bojtor Istvánné:

– Petneházy Dávid és családja. **15:** 207.

Bolvári–Takács Gábor:

– Szerkesztői mérleg a *Zempléni Múzsza* első évéről. **12:** 326.

Boros László:

– A zempléni tájak geográfus kutatója. (A 70 éves Frisnyák Sándor professzorról.) **14:** 385.

– Rokosz Józsefről – egy Kazinczy-emléktúra okán. **15:** 442.

Borsi Antal:

– Szobrok: **15:** 179, 206, 279, 458, 495.

Borsos István:

– Szobor: Lorántffy Zsuzsanna. **11:** 116.

Breinich Anna:

– (Tarsoly Eszter társszerzővel:) Sárospataki diák 1815. évi Tasso antológiája... **11:** 21.

Busa Margit:

– Kazinczy Ferenc bibliográfia 1997–2000. **11:** 93.

– Egy évszázad fele az irodalom és a bibliográfia szolgálatában. Személyi bibliográfia. **11:** 231.

– Adalékok a Kazinczy család történetéhez. **12:** 111.

– A Kazinczy Ferenc adattárról – munka közben. **13:** 349.

– Kazinczy Ferenc bibliai történeteinek keletkezése. **14:** 45.

Cap György:

– Mailáth Antal gróf emlékezete. **12:** 107.

– Kazinczy és a Kazinczy Kör kapcsolatai a gróf Mailáth családdal. **14:** 75.

– Kazinczy Ferenc ’Sennyey János báróról. **15:** 69.

Czenthe Irénke:

– Háború, üldözés, kiűzetés (Napló 1945-ből). **14:** 315.

Czenthe Zoltán:

– A tornaljai magyarság háború utáni megpróbáltatásai, Hancsovszky Béla hősi helytállása és tragédiája. **11:** 169.

Czinke Ferenc:

- Rajzok: **13:** 319 321.

Cseh Károly:

- Versek: Fehér izzás; Fehér ítélet; Árbockosár. **11:** 112.
- Versek: Pataki pünkösöd; Labdarózsák, habok; Éjvirágzás; Ötven táján; Májusi antenna; Hóra várva. **12:** 98.
- Versek: Adventelő; Régimódi tél; Zajló ezüst; Húsvéti hazatérés; Kékben arany jel. **13:** 38.
- Litván műfordítások: Regina Katinaite-Lumpickiene és Alvydas Katinas versei. **13:** 156.
- Versek: Kései ősz; Hajnali oltalom; Csöndes fehér; Röppályák. **14:** 152.
- Műfordítások: Andrej Voznyeszenszkij, Regina Katinaite-Lumpickiene, Alvydas Katinas, Vytutas Kaziela, Gennadij Ajgi versei. **14:** 212.
- Műfordítások: Antanas Miškinis két verse; Gerhard Fritsch és William Blake versei. **15:** 108.
- Két litván költő: Regina Katinaite-Lumpickiene és Vítautas Kaziela versei. **15:** 122.
- Versek: Tavaszáldozat; Katonasírok; Gesztenyék ideje; Kora tavasz. **15:** 320.

Csohány János:

- Vallási helyzet Kazinczy Ferenc korában. **11:** 57.

Csorba Csaba:

- Sátoraljaújhely társadalma az 1869-es népszámlálás tükrében. **11:** 121.
- Sátoraljaújhely és Kossuth. **12:** 13.
- A Rákócziak várai és várkastélyai. **13:** 21.
- Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42). I. rész. **14:** 291.
- Vályi Pál utazási emlékeiből (1841-42). II. rész. **15:** 341.

Damjanovics József:

- Miklósy István sátoraljaújhelyi paróchus és egyházközsége 1894 és 1913 között. **12:** 145.

Dankó Géza:

- Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 1-10. kötetéhez. **11:** 245.
- Kazinczy kecskeméti kortársa, Mátyási József. **12:** 99.
- Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 11-15. kötetéhez. **15:** 483.

Dankó Imre:

- Viga Gyula *Miscellanea Museologica*-járól. [Könyvismertetés.] **13:** 371.
- Kun Pálról, a sárospataki turkológusról (Budapest, 1889 – Sárospatak, 1909). **14:** 131.
- A „három fejedelem várossa”, Szerencs Bocskai és hajdú hagyományai. **15:** 191.

Daragó Ferenc:

- Sátoraljaújhely hulladékgyűjtési és szennyvízkezelési projektjei. **13:** 361.

Deme László:

- Az anyanyelvűség az Európai Unióban. **14:** 279.
- A nyilvános megszólalás kultúrája. **15:** 315.

Dienes Dénes:

- Szabó Lajos és az egyháztörténeti bűvárlat sárospataki hagyományai. **11:** 219.
- A Sárospataki Református Egyházközség a 18. században. **13:** 203.
- Levelek Damjanich János özvegyéhez. **14:** 231.
- Az imádkozó nagyságos úr. Ecsedi Báthory Istvánról. **15:** 187.

Domokos Mária:

- Lavotta színpadi kísérőzenéje. **13:** 133.

Dombóvári János:

- Lavotta János, a házitanító. **12:** 135.

Dudás Sándor:

- Versek: Hosszabbodnak az esték; Advent; Felfénylik. **13:** 214.
- Versek: Széttörten; András-napi vecsernye; Már nem hiszem; Legalább olyan. **14:** 162.
- Versek: Mi; Úgy; Ha; Hóban cinkenym; Ifjúkori nyár, hatalmas. **15:** 298.

Égerházy László:

- Kép: 1848-as zászló hátsó oldala. **12:** 2.

Eliaš, Štefan:

- II. Rákóczi Ferenc és a kurucok a szlovák nép mondáiban és meséiben. **13:** 31.
- A Kassai Történelmi Egyesület és a Hajnóczy-díj. **13:** 343.

Evva Margit:

- A csabacsüdi Dókus család rokoni kapcsolatai. **13:** 247.
- A Bernáth és a Meczner családok abaúji és zempléni rokoni kapcsolatai. **14:** 245.
- A Bernáth család a családi krónikákban. **15:** 391.

Fehér Erzsébet:

- Németh László ismeretlen levele és tanulmánya. **11:** 193.
- Magyarok Peekskillben. **12:** 329.
- Nemesi leánynevelés Zrínyi Ilona korában. **13:** 197.

Fehér József:

- Kazinczy „jelkiismerete”. **11:** 77.
- Kazinczy emlékezete Alsóregmecen. (Beszéd szobrának avatónnepeén.) **11:** 212.
- Két újhelyi Kossuth-legenda. **12:** 23.
- Pillantás a karcsai dombra – Nagy Géza emlékére. **12:** 311.
- (Kováts Dániel, Pásztor Emil, Radványi György társszerzőkkel:) A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve. **12:** 317.
- Nikolaus Lenau ébresztése. **13:** 157.
- Az álmodó. Pásztor Emil emlékezetére. **14:** 395.
- Tájak, kertek Kazinczy műveiben. **15:** 49.

Ficsor Miklós:

- Versek: Születésnapomon; Az Embernek. **12:** 84.
- Versek: Ecce homo I.; Evokáció. **13:** 124.
- Versek: Fehér szendergés; Most; Előrejelzés. **14:** 190.
- Versek: Nem; Utólag; Majd. **15:** 190.

Finta Éva:

- Versek: Villon a szóbeszédről; Villon utolsó álma. **14:** 30.
- Három vers: Evokáció csillagos ég alatt; Égi freskó; Vissza a vízöntőbe. **15:** 32.

Fried István:

- Kazinczy Ferenc és Brünn. **11:** 214.
- Kazinczy Ferenc *Orpheusa*. A 2001-es kiadás margójára. **12:** 43.
- Richard Pražák, a cseh-magyar kapcsolatok tudósa. **12:** 297.
- Kazinczy Ferencről – mai szemmel. **13:** 51.
- Problémák Kazinczy Ferenc költészete körül. (A töredékek tanulsága). **14:** 9.
- Kazinczy Ferenc „grammatikai és aetheticai epigrammá”-i. **15:** 3.

Fritsch, Gerhard:

– Vers: Októberi napraforgók. Cseh Károly fordításában. **15:** 108.

Földyné Asztalos Adrienne:

– A zeneiskola-alapító. 100 éve született Asztalos Béláné Lévay Adél zongoratanár. **13:** 154.

Gazdag József:

– Somogyi Gábor monográfiája Borúth Andorról. [Könyvismertetés.] **13:** 369.

– Portrékönyv a festőről. Somogyi Gábor: Éder Gyula, az ember és a művész. **15:** 453.

Gömöri Árpád:

– Az „Édes anyanyelvünk” verseny 30 éve. **13:** 358.

Gönczy Ákos:

– Ködöböcz József új könyve Sárospatakról. [Könyvismertetés.] **11:** 224.

Guti Attila:

– A honfoglalók és a kísérleti régészet. **15:** 149.

Györgyi Béláné:

– A személyesség irodalmi kifejezési formái a XVI-XVIII. századi magyar irodalomban. **11:** 103.

– Szenci Molnár Albert Naplója mint önéletrajz. **12:** 121.

Halász György:

– II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak újratemetése Kassán 1906-ban. **13:** 43.

– Gerster Béla, a Korinthuszi-csatorna tervezője és építője. **14:** 225.

Halász József:

– Keviczky János városbíró és a XVII. századi Kassa. **14:** 179.

Hausner Gábor:

– Ki volt Nagy János, Tasso györi fordítója? **13:** 95.

Hegy Imre:

– Találkozásaim Gulyás Mihállyal. **14:** 392.

Helmeczy Mihály:

– (Kazinczy Ferenc társszerzővel:) Olind és Sophronia – Kereszthadi rege Tassónak Megszabadított Jeruzsáleméből. **12:** 87.

Horváth Ferenc:

– Egy képzelmész iramataiból. Versek a neológusok modorában: Söktüzessel, Episztolka. **11:** 21.

Horváth Kálmán:

– Az erdőbényei zsidóság a XIX. század első felében. **13:** 305.

– Marton János erdőbényei verses leírása, a Tokaji Múzeum féltett kincse. **14:** 191.

Högye István:

– Kazinczy Ferenc újhelyi egyházi főgondnoksága. **11:** 61.

– Személyi bibliográfia. **12:** 331.

– Irodalmi találkozások Újhelyben. **13:** 169.

– Utam a zenéhez és a képzőművészetekhez. **14:** 269.

– A Kazinczy-testvérek vagyonmegosztása 1813-ban. **15:** 39.

Illés László:

– Versek: Kezem között; Látod fiam; Hazafelé. **11:** 168.

– Versek: Fohász Vizsolyban; Elvisz a szél...; Hárfáének. **12:** 262.

– Vers: Csend. (Dr. Högye Istvánnak, szeretettel.) **13:** 176.

- Vers: Szólott dallama az éjnek (Dr. Balassa Iván néprajztudós emlékére.) **13:** 192.
- Arcélek és számok. Vallomások, jegyzetek a Bodroglakról. **13:** 319.
- Versek: Töviskoronás imádság; Jeles utcák, terek; Nádasdi emléktábla. **14:** 244.
- Egytollas indián. Abaújszántó díszpolgára. Várkonyi Károly festő és grafikusművész (1913–2001). **14:** 379.
- Versek: A lelőtt madár képe előtt, Tar Zoltán sírja felé; Vonalt alatti, vonalt feletti. **15:** 180.
- Tar Zoltán festő- és grafikusművész. **15:** 447.

Káli Sándor:

- Versek: Január, Lovasszánon; Megnyugvás; Séta az Avas tetején. **13:** 140.
- Versek: Napnyugta-kor; Diákszerelmem temetésén; Megnyugodva; A világ egykor volt közepén. **14:** 290.
- Versek: Szép új világ; Éva sírjánál; Toscana földjén. **15:** 224.

Kálmán Éva:

- Péter Sándor festőművész újhelyi *Feketekönyve*. **15:** 401.

Kamody Miklós:

- Olaszliszka és Kossuth – postatörténeti nézőpontból. **12:** 29.
- Személyi bibliográfia. **11:** 239.

Katinaite–Lumpickiene, Regina:

- Versek: Halottak napja; Szülőlevél. Cseh Károly fordításában. **12:** 296.
- Versek: Elvesztett szülőföld; Micsoda tél; Öleld át; Faggató; Áprilisi rózsa anyámnak. Cseh Károly fordításában. **13:** 156.
- Versek: Gyerekkori látomás; Hozomány. Cseh Károly fordításában. **14:** 212.
- Versek: Haikufüzér. Cseh Károly fordításában. **15:** 122.

Katinas, Alvydas:

- Versek: Különc; Férfikönnyek. Cseh Károly fordításában. **13:** 156.
- Vers: Gombok. Cseh Károly fordításában. **14:** 212.

Katona Kálmán:

- Versek: Szeptember; Október; Zsuzsanna sétái. **13:** 232.
- Versek: Szerelmek évszakai. **14:** 194.
- Két vers: Halk lilán és kék ezüstfehéren; 2004. **15:** 390.

Katona Rezsőné:

- Fény és homály. Kazinczy Ferenc válogatott költeményeiről. [Könyvismertetés.] **11:** 209.
- Kiss József válogatott költeményei. [Könyvismertetés.] **12:** 305.
- Kertész Imre *Sorstalanság* című regényének nyelvi megközelítése. **13:** 177.
- Levelek Budapestről 1956-ban. **14:** 363.
- A pálos rend emlékei a mai Sátorlajújhelyen. **15:** 173.

Kaziela, Vytuatas:

- Vers: Itt. Cseh Károly fordításában. **14:** 212.
- Versek: Csillag és hó; Hazafelé; Szemtanú. Cseh Károly fordításában. **15:** 122.

Kazinczy Bálint:

- A fehértemplomi ütközetek. **14:** 209.

Kazinczy Ferenc:

- Goffréd, vagy A felszabadított Jeruzsalem. **11:** 1.
- (Helmečy Mihály társszerzővel:) Olind és Sophronia. Kereszthadi rege Tassónak Megszabadított Jeruzsáleméből. **12:** 87.

Kazinczy Ferenc A. G.:

- Kazinczy Ferenc és európai kortársai. **11:** 45.
- Utunk Svédországba. [Visszaemlékezés.] **12:** 231.
- Képek Kazinczy családi életéből. **13:** 75.
- Martins Éva nyelvtudós emlékezete. **14:** 393.

Kazinczy Gábor:

- A Tátra-csúcs. Kazinczy Ferenc A. G. bevezetőjével. **15:** 365.

Kelemen Erzsébet:

- Képversek: Golgota; Könnyek. **11:** 60.
- Képvers: Türkizkék. **11:** 260.
- Versek: Kontrapunkt; Ködlakatkulcs; Önértelmezés; Köztéri szónoklat. **14:** 54.
- Versek: Esténként; Ünnepi szinesztézia; Árokszéli csend; (M)ámor előtt; Kimért szavak; S. O. S.; Arad. **15:** 16.

Kézi Erzsébet:

- Protestáns kollégiumi iskolakultúra Csokonai korában. **15:** 109.

Kiss Adél:

- A fűzérkomlói egészségház terve. **13:** 364.

Kiss Endre József:

- Kazinczy Ferenc kálvinizmusa. **11:** 65.
- A Magyar Szent Korona Kazinczy Ferenc szűkebb pátriájában. **12:** 91.
- A bujdosó könyvek üzenete. **13:** 3.
- Cserép József, a magyar őstörténet tudós kutatója. **14:** 123.
- A Kazinczy Ferenc Társaság Beregszászban. **14:** 373.
- Szegedi Kis István reformátori életműve. **15:** 181.

Kiss Pál:

- Karl Barth és teológiájának pataki tudósa, Nagy Barna. **14:** 153.
- Prügyi kapcsolataink a Móricz famíliával. **15:** 415.

Kollener István:

- Vers: Kazinczy sírjánál. **11:** 102.

Komáromy Sándor:

- Weinrauch Katalin és a kárpátaljai magyar gyermeklira. **13:** 183.
- Regény a pataki kisdíákról. [Tóth-Máthé Miklós: *Pecúrok* című ifjúsági regénye.] **14:** 382.
- 200 éve halt meg Csokonai Vitéz Mihály. **15:** 113.

Komporday Levente:

- A csabacsüdi Dókus család. **12:** 153.
- Dókus Gyula, Nagy-Zemplén megye utolsó alispánja. **13:** 233.
- Dókus Gyula beszédek és írások tükrében. **14:** 259.
- Zemplén vármegye főispánjai 1918 és 1944 között. **15:** 281.

Koncz Sándor:

- Harctéri lelkigondozás. [Készült 1944 nyarán.] Koncz Gábor előszavával. **14:** 335.
- A zsinati tanítás hasznosítása a gyülekezetben. Koncz Gábor előszavával. **15:** 429.

Kovács László, É.:

- Képek: Tokaj, Gömöri fazekas; Gömörszőlős télen; Kelemér; A Tisza; Aratás; Zádorfalvi részlet; A rimaszécsi ref. templom. **12:** 34, 42, 97, 140, 188, 295.

Kovács Sándor Iván:

- A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2001. [Könyvismertetés.] **12:** 330.
- Kazinczy tájai és tájszemlélete. **14:** 19.

Kováts Dániel:

- Gondolatok Németh László nemzetfilozófiájáról. **11:** 187.
- Kazinczy Ferenc prózai kéziratának bibliográfiája. [Könyvismertetés.] **11:** 213.
- Tusnady László: A tűnt idő hírnökei. [Könyvismertetés.] **11:** 215.
- Bojtor István: Erdélyi krónika. [Könyvismertetés.] **11:** 218.
- Acta Patakina. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek kiadványai. [Könyvismertetés.] **11:** 220.
- Pocsainé Eperjesi Eszter: Palágyi Deák Geyza. [Könyvismertetés.] **11:** 226.
- Sátoraljaújhely lexikona. [Könyvismertetés.] **11:** 229.
- Németh László levele Mátyás Ernőhöz – és ami mögötte van. **12:** 273.
- Balassa Iván közöttünk. [Nekrológ.] **12:** 313.
- (Fehér József, Pásztor Emil, Radványi György társszerzőkkel:) A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve. **12:** 317.
- Szabó Zoltán a célkeresztben. **13:** 289.
- Új tiszteletbeli tagunk: DrProf. Mezei Márta. **13:** 344.
- Kődöböcz József hármaskör elkötelezettsége. [Nekrológ.] **13:** 375.
- Sátoraljaújhely arculata az utcanevek tükrében. **14:** 233.
- Ilia Mihály professzor köszöntése. **14:** 391.
- Vitás helynevek, változó elnevezések Sátoraljaújhelyen. **15:** 333.

Kováts Miklós:

- Márai Sándor Kassája. **13:** 345.

Kozma László:

- Versek: Magvető; Rákóczi harangja; Szobrot faragj; Sátoraljaújhely. **14:** 122.

Kődöböcz József:

- Kiss Sándorral Szegeden. **11:** 221.
- Személyi bibliográfia. **13:** 377.
- Orosz fogságban. **15:** 401.

Kőrössi Sámuel:

- A Hernádtól a Dunáig. [Visszaemlékezés az 1944–1946. évekre.] **12:** 217.

Köszeghy Elemér:

- Boruth Andorral a Tátrában. **12:** 203.
- Lőcsei éveim (1924–1936). **13:** 267.
- Utazás a múltba – 1938, **14:** 303.
- Az ötvösjegyek nyomában. **15:** 375.

Kristályné Szabó Emőke:

- A sátoraljaújhelyi *Zemplén* hírlap története. **15:** 261.

Ladányi Sándor:

- A Rákóczi-szabadságharc valláspolitikája. **13:** 15.

Laczházi Gyula:

- Kazinczy kiadatlan Tasso-fordítása és a XVIII-XIX. század fordulójának magyar eposzfordítási kísérletei. **11:** 13.

Lavotháné Jáger Katalin:

– Tallózás az Interneten Kazinczy Ferencről. **15:** 456.

Martinák János:

– Vers: Japán képek. **11:** 156.

– Vers: Évszakok. **14:** 130.

– A Bodroghköz megjelenítésének szerepe Vörösmarty eposzában. **15:** 117.

Martos Józsefné:

– Emléktáblánk előtt Kufsteinben. **13:** 117.

Mezei Márta:

– A Kazinczy-levelezés művelődéstörténeti jelentőségéről. **14:** 3.

Mihalovicsné Lengyel Alojzia:

– Az *Új Idők* művelődésformáló szerepe. **13:** 279.

– A reformkor *Társalkodója* művelődéstörténetünkben. **14:** 199.

– Eszmetöredékek Trefort Ágostontól. **15:** 123.

Miškinis, Antanas:

– Versek: Legenda; Hópelyhek. Cseh Károly fordításában. **15:** 122.

Mizsák Éva:

– A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária létrehozása. **11:** 161.

Mizser Lajos:

– Régi belterületi nevek Zemplén megyében. **13:** 229.

– Régi kocsmanevek Zemplén megyében. **14:** 231.

– Hegyaljai helynevek – 1864. **15:** 321.

Nagy Ferenc:

– (Vincze Ferenc és Zelei Borbála társszerzőkkel:) Kazinczy átírja Helmecezy Tassó-fordítását. **12:** 85.

Nagy Géza:

– A karcsai temető és a temetkezés szokásai. **11:** 157.

Nagy János:

– Fejfák humora. [130 humoros sírfelirat.] **13:** 311.

Németh Zoltán:

– A Kazinczy alkotta Verseghy-kép a *Pályám emlékezete* és más források alapján. **14:** 55.

– Kazinczy Ferenc és Horváth Ádám kapcsolata. **15:** 57.

Nyirkos István:

– Kossuth jegyében. A hatodik abaúji szabadegyetemről. **12:** 315.

– Kommunikáció – beszéd nélkül. **14:** 283.

– Kivétel nélküliek voltak-e a tövégi magánhangzók a finnugor alapnyelvben? **15:** 295.

Ocskó István:

– Adatok a csabacsüdi Dókus családról. **15:** 397.

Oláh Tamás:

– Az abaúji Hegyköz fogalma és területe. **15:** 239.

Orosz Andrásné Prepog Erika:

– Új folklór jelenségről: a hazai halottkultusz változásairól **15:** 291.

Palasovszky Béla:

– Vers: Kazinczy invokációja. **15:** 1.

Pál József:

– A kortárs olasz költészet Kazinczy *Orpheus* című folyóiratában. **12:** 55.

Pap János:

– Versek: A Tanú; Gyalázat, gyalázat. **11:** 120.

– Mezőkövesd írói. **15:** 135.

Pásztor Emil:

– (Fehér József, Kováts Dániel, Radványi György társszerzőkkel:) A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve. **12:** 317.

– Arany János Toldijának személyessége. **13:** 151.

– Személyi bibliográfia. **14:** 397.

Pávai Gyula:

– Kazinczy Lajos emléktáblája Aradon. **13:** 125.

Petrőczy Éva:

– Vers: Kis enyedi gyászdal. **11:** 198.

Pocsainé Eperjesi Eszter:

– „Szeretem Hazámat s a kötelesség embere maradok, amíg élek” – Kossuth-levél Sárospatakon. [A levél hasonmás közlésével.] **12:** 35.

Pražák, Richard:

– Josef Dobrovský és Kazinczy Ferenc. **12:** 75.

– Magyar jakobinusok Brnóban. [Kemecsei Balázs fordításában.] **12:** 299.

– Szalay Sámuel tiszáninenni szuperintendens szerepe a cseh tartományokba irányuló református misszió megszervezésében. **13:** 223.

– A magyar református papok irodalmi tevékenysége Cseh- és Morvaországban a türelmi rendelet kiadása után. **14:** 65.

– Cseh diákok a magyar református iskolákban a türelmi rendelet kiadása után. **15:** 209.

Pusztai Mária:

– Adatok a Taktaköz népi állattartásáról. Dessewffy András panaszos levele 1786-ban. **13:** 215.

Radványi György:

– (Fehér József, Kováts Dániel, Pásztor Emil társszerzőkkel:) A széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma tématerve. **12:** 317.

Ravasz László:

– Dr. Szabó Zoltán. **13:** 304.

Ruzsiczky Éva:

– Személyi bibliográfia. **15:** 459.

Salyabó István:

– Hazafelé Szibériából, 1920-ban. [Élménybeszámoló hadifogságáról.] **11:** 151.

– „Volga partján bujdokolva maradok... [Élménybeszámoló hadifogságáról.] **12:** 163.

Siska József:

– A 'Sennyey család és bélyi rezidenciája. **15:** 225.

Somogyi Dezső András:

– Áll a Shakespeare-szobor Budapesten! **13:** 348.

Somogyi Gábor:

– Borúth Andor, a festő és az ember. **12:** 189.

- Egy katona rendhagyó naplója az I. világháborúból. **13:** 255.
- Az elfelejtett művész, Éder Gyula. **14:** 143.
- Evva András és Széphalom. **15:** 79.

Szabó Lajos:

- „...a képirók képén mocsár...” Egy Ady-motívumról. **11:** 179.

Szabó Zoltán:

- Felemás igában. Feljegyzés Kádár Imre *Egyház az idők viharában* című könyvének passzusaihoz. **13:** 297.
- Móricz Zsigmond írói egyénisége. **14:** 139.
- A népegyetem terve. **15:** 423.

Szemere Miklós:

- Vers: Rákóczi szelleméhez. **13:** 1.
- Vers: Kazinczy Ferenc sírjánál. **14:** 1.

Szilágyi Ferenc:

- Versek: Tövisék és virgácsok: Él ha...; Anyanyelv-sírató; „Deep Forest”. **11:** 82.
- Versek: Haza a magasban; Sütő András. **12:** 120.
- Epigrammák: Anya(ny)elv; A „Berda József kocsmá”-ra; Magyar-ír nyelvrokonság. **12:** 325.
- Versek: Kertország diófája; Márai Sándor halálára. **13:** 86.
- Versek: SMS Csokonainak a XXI. századból; Wass Albert emlékére. **13:** 116.
- Két epigramma: Egy Bessenyei-mondásra; Kölcsey intelme. **14:** 18.
- Versek: Európa; Ellenstrófa. **14:** 332.
- Vers: Meztőlásbas Notre Dame. **15:** 134.
- Vers: A beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház megsegítésére. **15:** 414.

Tamás Edit:

- „Rákócziak dicső kora.” Új állandó kiállítás Sárospatakon. **14:** 375.
- Józseffelva lkétrejött. **15:** 253.

Tar Mihály:

- Elindult már Kossuth is... Bodrogi népdal. **12:** 12.
- Betyár gyerek paripáját nyergeli... Bodrogi népdal. **12:** 22.
- Japán versek: Hét haiku. **14:** 278.

Tarsoly Eszter:

- (Breinich Anna társszerzővel:) Sárospataki diák 1815. évi Tasso antológiája Tanárky János fordításából. **11:** 21.

Tasso, Torquato:

- Negyedik könyve Nagy János fordításában. **13:** 101.

Tellinger István:

- Képek: Téli álom VI.; Téli álom I.; Ikon III.; Struktúra VI.; Jelzés II.; Vonalak II.; Jelzés I.; Az éjszaka jelei III. **11:** 12, 16, 30, 33, 136, 160, 223, 230.
- Képek: Grafika; Ex Libris; Grafika, Ex Libris; Grafika. **12:** 231, 244, 260, 280, 296.
- Képek: rajzok. **13:** 74, 100, 132; 168, 196, 231, 254, 342.
- Képek: Fej; Bábos; Fejek; Pár; Ajtó előtt; Fej; Hárman; Történetek II.; Összetartozások; Dózsa (A búcsú). **14:** 8, 174, 198, 223, 224, 230, 268, 289, 334, 372.
- Képek: rajzok. **15:** 15; 48; 68; 112; 116; 138; 148; 166; 186; 280; 314; 319.

Toma Kornélia:

- A Hunyadi-drámák értékvilága a felvilágosodásban és a romantikában. **13:** 141.
- Gondolatok Balassi Bálint *Ötvenedik énekéről*, melyben Juliát hasonlítja a szerelemhez. **14:** 97.

Tornay Mari:

- Henc! [Prózavers.] **11:** 227.

Tóth Krisztina:

- Sátoraljaújhely középkori történetére vonatkozó oklevelek. **15:** 167.

Trifonovné Karajz Borbála:

- Károlyfalva a helynevek tükrében. **12:** 245.

Tusnady László:

- Kézirat Tanárky János Tasso-fordításából. **11:** 17.
- Versek: A jövő; A tél; A néma tornác; A füzek; Virágének. **11:** 182.
- A szónoklat (és a szónok). [Esszé Kossuth Lajosról.] **12:** 3.
- Versek: Valami kimaradt; Szitakötő-tegnapok; Alkonyi napfény; Csillagsátras titok-idő. **12:** 162.
- Vers: Bujdosóének. **13:** 2.
- Rákóczi-induló. **13:** 39.
- Versek: Tomba; Az anakonda; Álom a jövőről. **13:** 202.
- Versek: Jel a fákon; A küldetés; Halott jövő kendermagban; Torzó. **14:** 44.
- Tasso Magyarországon. **14:** 103.
- Versek: Hozd vissza a karácsonyunkat!; Ne féljetek! **15:** 56.
- Az olasz művelődés jelenléte Faludi Ferenc világlátásában, művészetében. **15:** 95.
- Ficsor Miklós verseskönyvéről. **15:** 455.

Tusnady Mária:

- Ars poetica és imitatio. Itáliai hatások Balassi Bálint szerelmi lírájában. **14:** 87.

Ugrai János:

- Beregszászi Pál elhúzódo peregrinációja. **15:** 215.

Újszászy Kálmán:

- A sárospataki főiskola faluszemináriuma. **12:** 291.

Váczy János:

- Az izgató (3). [A *Kazinczy Ferenc és kora* c. monográfia kiadatlan II. kötetéből.] **11:** 35.
- Az izgató (4). [A *Kazinczy Ferenc és kora* kiadatlan II. kötetéből.] **12:** 61.
- Kazinczy a magánéletben (1). [A *Kazinczy Ferenc és kora* kiadatlan II. kötetéből.] **13:** 61.
- Kazinczy a magánéletben (2). [A *Kazinczy Ferenc és kora* kiadatlan II. kötetéből.] **14:** 31.
- Kazinczy a magánéletben (3). [A *Kazinczy Ferenc és kora* kiadatlan II. kötetéből.] **15:** 17.

Veres László:

- Sátoraljaújhely lexikonáról. **12:** 312.

Vincze Ferenc:

- (Nagy Ferenc és Zelei Borbála társszerzőkkel:) Kazinczy átírja Helmecezy Tassó-fordítását. **12:** 85.

Vincze Tamás:

- Mikszáth Kálmán népiskolai tankönyve. **14:** 117.
- A *Protestáns Tanügyi Szemle* indulása és első öt éve. **15:** 273.

Virágh Ferenc:

- Kiss Sándor, a kispazda politikus. **13:** 350.

Voznyeszenskij, Andrej:

– Vers: Az őszi Dilizsan. Cseh Károly fordításában. **14:** 212.

Zelei Borbála:

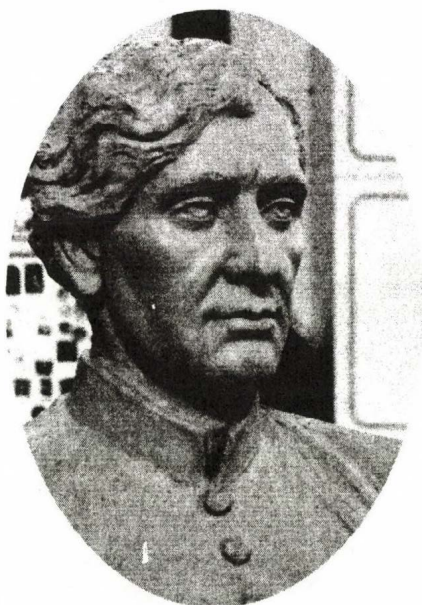
– (Nagy Ferenc és Vincze Ferenc társszerzőkkel:) Kazinczy átírja Helmeczy Tassó-fordítását. **12:** 85.

Zempléni Árpád:

– Vers: Kossuth ravatalánál. **12:** 1.

Zsedényi Lilla:

– Édesapámra emlékezve. 110 éve született dr. Zsedényi Béla. **14:** 345.

Borsi Antal: Mécs László költő

Évkönyvünk 15. kötetének munkatársai:

- Dr. ÁGOSTON ISTVÁN egyháztörténész, Budapest
 Dr. BALÁZS GÉZA egyetemi tanár, Budapest
 BALÁZS ILDIKÓ főiskolai adjunktus, Nyiregyháza
 Dr. BARSÍ ERNŐ ny. főiskolai tanár, Győr
 Dr. BENCSIK JÁNOS ny. múzeumigazgató, Tokaj
 Dr. BENKE GYÖRGY ny. teológiai tanár, Bogács
 BOJTOR ISTVÁN ref. lelkész, Fony
 BOJTOR ISTVÁNNÉ helytörténész, Fony
 Dr. BOROS LÁSZLÓ ny. főiskolai tanár, Tokaj
 BORSI ANTAL szobrászművész, Sárospatak
 CAP GYÖRGY helytörténész, Perbenyik
 CSEH KÁROLY költő, könyvtáros, Mezőkövesd
 Dr. CSORBA CSABA főiskolai docens, Budapest
 DANKÓ GÉZA ny. gimnáziumi tanár, Kecskemét
 Dr. DANKÓ IMRE c. egyetemi tanár, Debrecen
 Dr. DEME LÁSZLÓ ny. egyetemi tanár, Budapest
 Dr. DIENES DÉNES gyűjteményi igazgató, Sárospatak
 DUDÁS SÁNDOR költő, Mezőkövesd
 EVVA MARGIT helytörténész, Encs
 FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
 FICSOR MIKLÓS költő, tanár, Balatonszemes
 FINTA ÉVA költő, tanár, Sárospatak
 Dr. FRIED ISTVÁN egyetemi tanár, Szeged
 GAZDAG JÓZSEF múzeumigazgató, Kassa
 GUTI ATTILA könyvtáros, Budapest
 Dr. HÖGYE ISTVÁN ny. levéltár-igazgató, Debrecen
 ILLÉS LÁSZLÓ költő, népművelő, Debrecen
 Dr. JÁNOS ISTVÁN főiskolai tanár, Nyiregyháza
 KÁLI SÁNDOR költő, Miskolc
 Dr. KATONA KÁLMÁN költő, Borsodivánka
 KATONA REZSŐNÉ ny. gimn. tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. KAZINCZY FERENC A. G. tud. tanácsadó, Stockholm
 KAZINCZY GÁBOR (1889–1964) mérnök
 KÁLMÁN ÉVA levéltáros, Sátoraljaújhely
 KELEMEN ERZSÉBET költő, Debrecen
 KISS ENDRE JÓZSEF könyvtáros, Sárospatak
 Dr. KISS PÁL ref. lelkész, Miskolc
 Dr. KOMÁROMY SÁNDOR főiskolai tanár, Spatak
 KOMPORDAY LEVENTE tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. KONCZ GÁBOR alapítványi igazgató, Budapest
 Dr. KONCZ SÁNDOR (1913–1983) teológiai tanár
 Dr. KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár, Szeged
 KÖDÖBÖCZ JÓZSEF (1913–2003) főiskolai tanár
 KÖSZEGHY ELEMÉR (1882–1954) festőművész
 KRISTÁLYNÉ SZABÓ EMŐKE levéltáros, Sátoraljaújhely
 LAVOTHÁNÉ dr. JÁGER KATALIN főisk. docens, Spatak
 MARTINÁK JÁNOS ny. tanár, Sárospatak
 MIHALOVICS ÁRPÁDNÉ dr. egy. docens, Veszprém
 Dr. MIZSER LAJOS főiskolai tanár, Nyiregyháza
 NÉMETH ZOLTÁN középiskolai tanár, Budapest
 Dr. NYIRKOS ISTVÁN ny. egyetemi tanár, Debrecen
 OCSKÓ ISTVÁN mérnök-közgazdász, Budapest
 OLÁH TAMÁS történész-levéltáros, Sátoraljaújhely
 OROSZ ANDRÁS NÉ múzeumvezető, Tarcál
 PALASOVSKY BÉLA (1899–1974) költő, újságíró
 PAP JÁNOS tanár, szerkesztő, Mezőkövesd
 Dr. PRAŽÁK RICHARD ny. egyetemi tanár, Brno
 Dr. RUZSICZKY ÉVA nyelvész, Budapest
 SISKÁ JÓZSEF muzeológus, Szirmabesenyő
 Dr. SOMLYAI JÓZSEF (1894–1986) közgazdász
 SOMOGYI GÁBOR ny. minisztériumi főtanácsos, Bp.
 Dr. SZABÓ ZOLTÁN (1902–1865) teológiai tanár
 Dr. SZILÁGYI FERENC ny. egyetemi tanár, Gyomaendrőd
 Dr. TAMÁS EDIT történész-főmuzeológus, Sárospatak
 TELLINGER ISTVÁN festőművész, Miskolc
 TÓTH KRISZTINA történész, Budapest
 Dr. TUSNÁDY LÁSZLÓ főiskolai tanár, Sátoraljaújhely
 Dr. UGRAI JÁNOS egyetemi tanársegéd, Miskolc
 Dr. VÁCZY JÁNOS (1859–1918) irodalomtörténész
 VINCZE TAMÁS főiskolai adjunktus, Sárospatak

Az évkönyv kiadásának támogatói:
 a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
 a Nemzeti Kulturális Alapprogram ismeretterjesztési kollégiuma,
 a Borsod–Abauj–Zemplén Megyei Közgyűlés Mecénás Alapja

Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF elnök
 Tipográfia, szövegszerkesztés: Fortuna 97 Bt., Szeged
 Nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda Kft.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
 MINISZTERIUMA

HU ISSN 0237–6237

NYELV ÉS NYELVHASZNÁLAT

NYIRKOS ISTVÁN: Kivétel nélküliek voltak-e a tövégi magánhangzók a finnugor alapnyelvben?	295
DUDÁS SÁNDOR: Versek	298
BALÁZS GÉZA: Nyelvi viták Kazinczytól Kazinczyig	299
DEME LÁSZLÓ: A nyilvános megszólalás kultúrája	315
CSEH KÁROLY: Versek	320
MIZSER LAJOS: Hegyaljai helynevek – 1864	321
KOVÁTS DÁNIEL: Vitás helynevek, változó elnevezések Sátoraljaújhelyen	333

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CSORBA CSABA: Vályi Pál utazási emlékeiből (1841–42) II. rész	341
SOMLYAI JÓZSEF: Ahol Könyves Kálmán országgyűlést tartott... Tarcali szülőházam története	355
KAZINCZY GÁBOR: A Táttra-csúcs	365
KŐSZEGHY ELEMÉR: Az ötvösjegyek nyomában	375
KATONA KÁLMÁN: Versek	390
EVVA MARGIT: A Bernáth család a családi krónikákban	391
OCKSKÓ ISTVÁN: Adatok a csabacsüdi Dókus családról	397
KÁLMÁN ÉVA: Péter Sándor festőművész újhelyi <i>Feketekönyve</i>	401
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: Orosz fogságban	407
SZILÁGYI FERENC verse	414
KISS PÁL: Prügyi kapcsolataink a Móricz familiával	415
SZABÓ ZOLTÁN: A népegyetem terve	423
KONCZ SÁNDOR: A zsinati tanítás hasznosítása a gyülekezetben	429

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

BOJTOR ISTVÁN: Húsz éve...	439
BENCSIK JÁNOS: Szeremlei Sámuel emlékezete	440
BOROS LÁSZLÓ: Rokosz Józsefről egy Kazinczy-emléktúra okán	442
BENKE GYÖRGY: Győri Elek emlékezete	445
ILLÉS LÁSZLÓ: Tar Zoltán festő- és grafikusművész	447
GAZDAG JÓZSEF: Portréműve a festőről (Somogyi Gábor: Éder Gyula, az ember és a művész)	453
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Ficsor Miklós verseskönyvéről	455
LAVOTHÁNÉ JÁGER KATALIN: Tallózás az Interneten Kazinczy Ferencről	456
RUZSICZKY ÉVA: Személyi bibliográfia	459
DANKÓ GÉZA: Szerzői mutató a <i>Széphalom</i> évkönyv 11–15. kötetéhez	483
BORSI ANTAL szobrai	179, 206, 279, 458, 495
TELLINGER ISTVÁN grafikái	15, 48, 68, 112, 116, 138, 148, 166, 186, 280, 314, 319

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

3981 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11. Pf. 40. Telefon: 47/322-351

TARTALOM

KAZINCZY ÉS KORA

PALASOVSKY BÉLA: Kazinczy invokációja (vers)	1
FRIED ISTVÁN: Kazinczy Ferenc „grammatikai és aetheticai epigrammá”-i	3
KELEMEN ERZSÉBET: Versek	16
VÁCZY JÁNOS: Kazinczy a magánéletben (3)	17
FINTA ÉVA: Három vers	32
ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY: Kazinczy és Török Sophie családetikai nézetei	33
HÖGYE ISTVÁN: A Kazinczy-testvérek vagyonmegosztása 1813-ban	39
FEHÉR JÓZSEF: Tájak, kertek Kazinczy Ferenc műveiben	49
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Versek	56
NÉMETH ZOLTÁN: Kazinczy Ferenc és Horváth Ádám kapcsolata	57
CAP GYÖRGY: Kazinczy Ferenc Sennyey János báróról	69
JÁNOS ISTVÁN: „Szépet szépen”. Portrévázlat Ungvárnémeti Tóth Lászlóról	73
SOMOGYI GÁBOR: Evva András és Széphalom	79

MESTEREK ÉS MŰVEK

TUSNÁDY LÁSZLÓ: Az olasz művelődés jelenléte Faludi Ferenc világlátásában, művészetében	95
CSEH KÁROLY: Műfordítások	108
KÉZI ERZSÉBET: Protestáns kollégiumi iskolakultúra Csokonai korában	109
KOMÁROMY SÁNDOR: 200 éve halt meg Csokonai Vitéz Mihály	113
MARTINÁK JÁNOS: A Bodrogköz megjelenítésének szerepe Vörösmarty eposzában	117
CSEH KÁROLY: Két litván költő	122
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: Eszmetöredékek Trefort Ágostontól	123
SZILÁGYI FERENC verse	134
PAP JÁNOS: Mezőkövesd írói	135
BALÁZS ILDIKÓ: Wass Albert: Tavak könyve	139

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

GUTI ATTILA: A honfoglalók és a kísérleti régészet	149
BARSI ERNŐ: Árpád-házi Szent Erzsébet alakja a magyar népdalokban	157
TÓTH KRISZTINA: Sátoraljaújhely középkori történetére vonatkozó oklevelek	167
KATONA REZSŐNÉ: A pálos rend emlékei a mai Sátoraljaújhelyen	173
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	180
KISS ENDRE JÓZSEF: Szegedi Kis István reformátori életműve	181
DIENES DÉNES: Az imádkozó nagyságos úr. Ecsedi Báthory Istvánról	187
FICSOR MIKLÓS: Versek	190
DANKÓ IMRE: A „három fejedelem várossa”, Szerencs Bocskai és hajdú hagyományai	191
BOJTOR ISTVÁNNÉ: Petneházy Dávid és családja	207
RICHARD, PRAŽÁK: Cseh diákok a magyar református iskolákban a türelmi rendelet után	209
UGRAI JÁNOS: Beregszászi Nagy Pál elhúzódo peregrinációja	215
KÁLI SÁNDOR: Versek	224
SKA JÓZSEF: A Sennyey család és bélyi rezidenciája	225
OLÁH TAMÁS: Az abatyji Hegyköz fogalma és területe	239
TAMÁS EDIT: Józseffalva létrejötte	253
KRISTÁLYNÉ SZABÓ EMŐKE: A sátoraljaújhelyi Zemplén hírlap története (1870–1944)	261
VINCZE TAMÁS: A <i>Protestáns Tanügyi Szemle</i> indulása és első öt éve	273
KOMPORDAY LEVENTE: Zemplén vármegye főispánjai 1918 és 1944 között	281
OROSZNÉ PREPOG ERIKA: Új folklór jelenségről: a hazai halottkultusz változásairól	291